

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

ELBESZÉLÉSEK

I.

JÓKAI MÓR

ELBESZÉLÉSEK

(1842—1848)

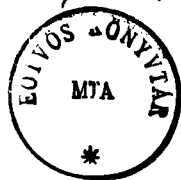
I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Sajtó alá rendezte
OLTVÁNYI AMBRUS

Magy. i. T. 3.
94,991.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

I. ISTENÍTÉLET

Gyönyörű az éjszaka. Nem itt a porban; itt sötét és kietlen! fönn, fönn, hova a ködök nem szállnak, hova csak a szentek könyörgése hat fel, ragyognak a fénymiriádok, mint gyöngyök a sötét tó fenekén; az ő képök mosolyg a pázsit harmatában, az ő képök mosolyg azon szempárokban, mik vigaszért esengve az égre feltekintenek. Magas hegycsúcsok felett tündöklő bűvösen a hold, mondhatlan vonzalom emeli azt csáb-erővel, ki sokáig merengett bájló világába. Ha túlemelkednél a vastag gőzkörön, hallanád amaz édes, lélekemelő melódiát, mit hét bolygó zeng összhangozva a végtelen ég űrében, itt pedig a földön néma az éj és halott, kriptai csend és a hold világa terülnek a havasok agg fenyűi felett, miknek sudarai óriás árnyakat vetnek a sötétzöld puszpángbokrok közé; s a terebély jegenyék levelei csillognak a liget felett, s a berkek sötét tekervényein ólálkodva jár a kaján ordas, s a szunnyadó őzeket fojtogatja, a hold szürkítette ormokon jaj-gató fenevadak vínak halálos harcokat; tépetten és összemarva száguldnak vissza a csalitba, felettök pedig nesztelen repül el az orv éjmadár, vergődő madárkát rabolva körmei közt, sötét denevérek repkedik őt körül. Ijesztő az éj itt, itt a porban.

Egy szirt emelkedik ki a rengeteg sűrűjéből, gránithomlokú és meredek, mintha óriás kard vágta volna egyenesre. Tetején egy gömbölyű szentegyház egyszerű sűrke falakkal, melyek mezetlenül mutatják a roppant gránitdarabokat; mezetlenül s vakolatlanul. Széles lépcsőinek repedéseiből kuszált tüskék meredeznek elő, tetejét ellepte a moh, ajtajának sarkairól a

rozsa sárgít, átsüvölt rajta a vihar, s az üvegtelen ablakszárnyakat a falakhoz csapkodja. Nem laknak itt talán, — vagy nincs e környéken senki is, ki imádkozni akarna? Hát az a vár amott kié, ott a roppant szirttömeg fölött, ablakaiban fény ragyog, bástyáit zaj üli, tömérdek tornyainak rézfödele felett zászló lobog, éjszínű s a címer rajta felfordított? Tudja mindenki azt, hogy kinek címerét felfordítva teszik a fekete posztóra, annak nevét nem fogja hordani senki, s nem hagy az maga után senkit, kiben nemzetsége tovább sarjadozzék; oly megsemmisülve fekszik ő, mint a tövöstől kitépett cser az elsiető vihar útjában. De fölötte vígan ülik meg a halotti tort, ott a vad robajtól döbörgő teremekben, lobogó fáklyavilágnál, poharat koccsantanak az örökös egészségeért, ki fekete zubbonyban öltözve jár-kél a halotti nép között, s a boldogult nyugalmaért nem emel senki tele serleget, mert a halottak nyugalmanak őre a koporsó, s ők párolgó tálak, tüzelő borral telt kupák körül telepedtek le, ők férfiak mind, néember mit is keresne itt; mint hajdan a római nagyok roguszainál éles fegyverrel vítak a gladiátorok, ők is versenyt isznak. — Dicső tisztelet! Igyatok, tomboljatok, nem hal meg minden nap egy nagy úr. — Úgy ni! már fele a vendégeknek lócák alatt hever, a többi danol előre, hátra, mint torkán kifér, vagy gömbölyű asztaloknál kockát pörget s káromkodik és kacag.

Ki az a magas férfi bársony felköntösben, arany hímzett övvel s magas kócsagtollal nyusztkalpagán, arcán a dacnak és vakmerőségnek fellegei közül keresztülvillognak fekete szemeiből a szenvedély villanyszikrái? E férfi arca szép, de taszító, vonásai szabályosak, de fagyasztók, nemrég lépett a terembe, s máris mindenki szemei reá függesztvék, alig érnek válláig a legmagasbak; darab ideig állt így mozdulatlanul, bal kezét kardmarkolatára nyomva, s jobbját selyem fegyvertartójába akasztva, midőn hirtelen gondolatlól áthatva hirtelen termett az örökös előtt, ki fejét lecsüggesztve keveset törődött a körülte törtétekkel, s borteli kupát kapva föl az asztról, azt magasra

fölemelve kiálta: „Éljenek a Talárok!”, felhajtotta a serleget, s azt az örökös elébe vágta a bükk asztalra, hogy annak minden edényei táncra kerekedtek, — kettőt hátralépett, s karjait összefonta, végigjártatván kihívó tekintetét a reábámuló vendégeken, — „ki vagy?” kiáltának rá többen ittas bátorsággal, s néhány bádogkancsó repült el ívet képezve feje fölött.

— Csendesen, urak! — hebege zavarodtan az örökös, székéről felugorva — hisz ez barátom, Szentiváni Nero lovag!

— Ugye? — dörmögék azok, s nyugodtan helyet foglaltak.

— Mit jelentsen ez? — kérdé egy ablakmélyedésbe vonva a lovagot a háziúr.

— Nos mit jelentene egyebet, mint hogy Szentiváni Nerónak jó kedve van.

— Igen, de amit kegyedre bízom —

— Hm! vitéz Dolna úr, ön, amint látom, — meg is tartotta már kedves rokonai torát!

— No s — — — hát!?

— Hát ha most valamelyik betoppanna ide — no ne tekintsen ön rám oly kétségbeesetten — — De hisz ön, ugye megbízott engem, hogy végezni fogok velök? — —

— Igen, én önnek ígértem Dolna váramat.

— Szerencséje önnek, hogy azt a hitvány kölyköt ki nem állhattam — mit is mesélt ön vendégeinek? — Úgy, hogy a gyógytóban csónakázva a csónak felfordult, hogy segély későn érkezett s belefulladtak a szegények! — Nemde, úgy mondá ön?

— Igen, s hova tette ön őket?

— A fiút megtalálja ön az egyház köve mellett, s ha elmege ön érte, hogy azt a vízbe hajtsa, tekintsen ön fel a szikla csúcsára, s tudni fogja, honnét repült oda a drága madár.

— Jól van, megyek érte, s vízbe vetem — és a leány?

— Az is jó helyen van.

— Mit tett ön vele?

— Kardlapomra, ilyen kérdést csak öntől várhattam, egy lel-

kemre bízott 17 éves leánnyal mit tettem, kiról még azon felül számot sem kell adnom.

— Ej, hiszen hitvány gyermek volt, és csúf is.

— Nonebúsoljon ön, vitéz uram! Hisz nemszerettem ám bele.

— Megholt?

— Halásztassa meg ön holnap a gyógytavat, s kérdezze tőlem, hogy megholt-e a leány!

— Hogyan?

— Ej, de nehezen tud ön valamit ökölrel fölérni, egy meg egy, az kettő — az ön meséjében két ember hal a vízbe, melybe ön holnap, reggel előtt egyet fog belevetni, s virradatkor összegyűjti vendégeit a tóparton, felkavarják a vizet fenekéről, s a két halott előjön — akkor aztán jajveszékelnék önök, s folytatják a lakomát.

— Köszönöm, drága barátom, köszönöm, lovag úr!

A lovag gúnyos tekintettel mérte végig Dolna úrnak alacsony termetét, s hol mosolyogva, hol feldobogó szívvel távozott el a teremből, s sarkantyúja pengése, nehéz lépteinek kopogása hangzának végig a folyosón.

Éjfél körül lehetett az idő, a templom alól kifolyó bércpatak zuhogása szegte meg a csendet, hol megszorulva éles sziklák között, hol enyelgően terülve el, a sík rónán csendesesen haladt egy szikláktól környezett völgyig, melynek fenekében képzí a gyógytavat, természetszerű gyógyszerét az emberek soknemű fájdalminak. A tó szélét zöld balkány lepi, s a sima tükrön hősín hattyúpárok libegnek, szárnyaikkal csapkodva a vizet, a hold arcától ragyogót.

E patak gyógyvize fölébe görnyedt egy véres alak, s a hús nedvvel szenvedő tagjait locsolá, majd betegén lihegve, mint sebhedt gím, majd bosszúsan nyöszörgve mint leszúrt oroszlán. A gyógyvíz enyhítően hatott égő sebeire, s szinte könnyebbülten heveredett le a kór a harmatos gyepre. Egy deli ifjú volt ez, halvány arcán szenvedő melankólia terült el, s magas homlokán s annak feszült erein sötét hajzata borult el; termete lankadtsága

dacára is izomtelinek mutatkozott, milyen egy el nem pazarlott erejű ifjúé.

Fölemelte nagy, sötét szemeit fel az égre, hosszú sóhaj merült fel kebléből: „Isten! — mondá indulatosan — ó isten! Merre vagy, hol a te lakod, az a tiszta s derült — ez nem lehet a te eged, mely alatt ördögök teremnek, kik nevetnek és kacagnak! Te hoztál elő olyan embereket, kik lyukat kaparnak a földbe, s azt a tűzszínű aranyat hozzák föl, s embert, — más embert temetnek helyébe. Fejem kábult! Karjaim fájnak . . . Neró, Neró, ördög te! — Hah, ő jön, az óriás lovag, hallóm lépteit.” A szikla kongott a lázas ifjú feje fölött, mintha valaki járna rajta, ő felpillantott, s a szentegyház falai ötlöttek szemeibe — tisztos, méltóságos falak; „Oda, oda!” rebegé, s összeszedve erejét a sziklán kezdte felsietni.

— — — — —

Sötét volt az egyház belseje, de nem koromsötét; az üveg-telen ablakokon keresztül dúsán ömlött át a hold szövetek-világa. Az oltár hideg márványlépcsőin egy hölgy terült el; a sötétség és helyzete nem róttak le bájaiból; arca halvány mint az alabástrom, sima homloka az oltár kövéhez támaszkodott, szelíd szempillái csukva voltak, ajkain nemrég ellebbent fohászának maradványai ültek, s szőke haja rendetlenül terült el idomos vállain. A templom védszentje leheté ő, oly szép, oly imádatos volt — csak keble szelíd pihegése jelenté, hogy ő él.

Az ajtó rozsdás sarkai csikorogtak. Ő felrezzent, az ajtón Neró lépett be, s a hölgy előtt megállt.

— Kelj fel, Inda! — szólt ő mély hangon. — Válaszodért jöttem, s utolszor kérdelek, akarsz-e enyim lenni, akarsz-e, hogy úrrá tegyelek ismét ősi birtokaidon; elfogadod kezemet s szívemet, az érted lángoló? Szólj, Inda, én jó lovag vagyok, kardomat gyalázatomra ki nem húztam soha, s neked nincs senkid a földön, egy szavadba kerül, hogy ellenségeid meghalványuljanak. Ő mondd, mi tilt a leghívebb, leglángolóbb szív szerelmét elfogadni; szív, érző szív nélkül szült-e anyád?

Hazudnak-e pihegő kebled halmai, hogy szerelmemet megveted.

— Lovag! ez a mód egy hölgy szerelméhez jutni? Ön elzár engem a világtól, mindenemtől, amit szerettem, s kényszeríteni akar arra, minék önkényt kellene jőni. Neró, én nem így képzelem a szerelmet. Ön oly vadon, oly zordonul néz ki, midőn szerelemről beszél — hagyjon fel vele, Szentiváni lovag! Szívem öné nem fog lehetni soha.

— Inda, te oly méltatlanul bánsz velem, legjobb tetteimet is vétkül tulajdonítod nekem; hallgass meg, miért hoztalak ide. Rokonod, Dolna úr, ki most üli rokonai torát, megöleté bátyádat, téged én rejtélek ide orgyilka eiől — s ez nem szerelmemet tanúsítja-e?

— Neró lovag! A múlt éjen sikoltást hallottam, zárt ajtóm előtt — ezen sikoltás választ el öntől engemet. Neró lovag, ön nem az, minék látszani akar, ó én jól hallottam a halál-sikoltást az éj csendén keresztül — lovag! önnek kezei véresek.

— Inda, miről ábrándozol! Kezeim nem véresek, s az éjjel mit hallhattál volna? — De hagyjuk azt, éjfél múlt már, s ha szerelmem meg nem tart, hajnal hasadta előtt halottan fogsz feküdni a gyógyító fenékén.

— Az istenre, Neró, ön szörnyű ember.

— Ne vádolj engem! Dolna úr az, ki éltedet kioltani akarja. Szerelmem mindenható, de úgy mint Szentiváni Neró tehetetlen vagyok téged megmenteni — hah! máris lépteket hallok — leány, válassz! — Csak perceid vannak hátra, köztem s a halál között.

— Soha. Én nem akarok hinni önnek, ön rágalmazó — azok szabadítóim léptei, hisz apámnak annyi hű szolgálja volt!

— Kenyérért ugató ebek . . . Hallgass, egy szót se, leány.

— Emberek! Segítség! Ide! — kiálta a leány a lovag szörnyű rémültére. — Csend lőn.

— Az még csak egy ember lépte, de ha egy seregé volna is, én Szentiváni Neró lovag vagyok.

— Szentiváni Neró lovag! — kiálta be az ablakon egy hang, s a sebhedt ifjú alakja tűnt fel a holdfényben, felkapaszkodva az ablak párkányára.

— Testvérem, bátyám! — kiálta örömberegve Ina.

— Poklok lelke! — ordíta a lovag roppant szökéssel az ajtónál teremve s remegve mint gyámoltalan agg.

— Neró lovag! — kérdé újra, még mindig az ablakba kapaszkodva, az ifjú. — Jöjj csak, próbáld meg leugrani innét a szikláról — elhidd, nem fogod magadat megütni.

— Igen, én öltelek meg — én taszítalak le a magas szirtről, ha h!Ne üldözz, éji rém! Isten, ne hagyj elkárhoznom, ne hagyj bűnbánat nélkül meghalnom!

Az ifjú beugrott a templomba, s a lovag az ajtót sarkából kivetve rohant ki onnét.

— No ne fuss, Neró! Várj, majd én lesegítek, hisz én már tudom az utat.

S az ifjú folyvást közeledék a lovaghoz, ez pedig, merev szemeit reáfüggesztve, az örvény felé hátrált, már csak néhány lépésnyire volt attól — már csak egyre — még egy lépés . . . s a győzhetlen vitéz ordítva bukott hanyatt-homlok alá.

Ismét elhallgata minden, csak a hold virraszta csendesén nagy azur tengerében. Sötét erdő közepén terül a gyógyító vize, habtükre rémes a hold sugárinál. Agg monda tartja, hogy éjfélek alatt felsírnak az ebbe holtaknak árnyai; de a monda agg, s a tó néma és nesztelen. Ím egyszerre lapátolás hangzik a vizekben, s csónak bontakozik elő a bokrok közül, s a tó közepére úszik Egyetlen ember ül benne, ki ott behúzva evezőjét, egy holttetemet emel ki csónakából, s a vízbe veti, a habok összecsapódnak felette, s az ismét sima tükrön terjedő habkarikák libegnek part felé. „Nos, Talárok, jó éjszakát!” — mormogá a férfi szakálla közé. — A csónak visszaúszik — azonban sajtászerű lobicskolás hangja jut hozzá — körülnéz, s a csónakban felállott, s a balkány felett egy nőt lát, ki egy ifjúnak sebeit locsolja.

— Jaj nekem! — ordít a férfi, s hanyatt a vízbe vágja magát.

Ismét felkelt a nap, feléledt a föld, fel a sziklavár is gyászló lobogójával. Kupák s kockaasztalok álltak készen a vendégek előtt, kik mindnyájan rendre kérdezők egymástól: 'Hol Dolna úr? Hol van Szentiváni Neró?' jelül, hogy egyik sem tudott felőlrök semmit, — de ez nem sokat gátolta, mindig élénkebb lett a zaj köztök, nehezedtek a fők; midőn hirtelen berohan ijedten egy csatlós, s fulladozva rebegi: 'Urak! A gyógytavat meghalásztuk' — a csatlós fogai vacogtak.

— Isten nyugossa őket — dörmögének az urak, hozzágondolva az újság végét.

— Urak — rikolta a szolga — benne Dolna úr és Szentiváni voltak!

— Lehetlen! — kiálták amazok. — S a Talárok? — kérdé a nagyobb rész.

— Éljenek! — hangzék künn, az ajtó felpattant, s rajta Talár Zafir és Inda léptek be, kísérve hű barátaiktól és cselédeiktől.

2. A NEPEAN-SZIGET

I.

Megáldva a délövi ég minden gyönyöreivel, — közepén egy láthatártalan óceánnak, melynek színén a „fata morgana” képe lebeg, — partjain kókuszligetek, hegyei tövében virul a királyi ceiba, melynek virágából méz, gyümölcséből tej, tövéből bor folyik; örökzöld szavannáin édes patakok bolyonganak, őserdeit madársereg lakja, szivárványtollakkal és csalogányhanggal; s mikor leszáll az éj, csillagai gyémántok, holdja nap, a téjút, mint az európai holdfény világít le reá, míg az esthajnalcsillag fényében árnyékot vetnek a fák! Megáldva az istenkéz minden áldásaival, neveztetik a Nepean-sziget — *pokolszigetnek*.

Szászhús mér földnyire Botany-Baytól a napfordítókon felül fekszik három sziget: egyik a Norfolk-, másik a Fülöp-, harmadik a Nepean-sziget. Ez utóbbit sűrű korallzátonyok övedzik, melyek miatt csak az esőzési időszakok előtti napokban közelíthetni felé. Ilyenkor egy-egy kised pilota jelenik meg, és halálveszéllyel közelít partjaihoz, benne rendszeren öt ember ül. Midőn a révhez érnek, ott egyet az öt közül a partra kivetnek, s a másik négy siet távozni, és szeméit behunyja, hogy ne lásson.

Mi történik tovább az ott maradttal, minő élet, minő halál vár reá a sötétzöld mangava-erdőkön belől, mikből senki vissza nem lép? Kik laknak ez átkos hírű helyen? Oszt-e jutalmat és büntetést itt is ama hatalmas kéz, melynek neve gondviselés?

A Nepean-sziget ki van zárva a világból. — —

Néhány nappal az esőszakok előtt, egy naplemenet után, pompás tünemény mutatkozott a Nepean és Norfolk közötti tengeren: — az egész vízgyetem lánghabokká lenni látszék, átvilágítva, mint egy híg chrysopras-özön villanyos foszforfénnyel; mely tünemény nem szokatlan a déli tengerben, s rendszeren közlő vízforgók előjele. A keresztülsugárzott óceán habjai között a mélyben úszó tengerlakók ezrei látszotak elő, mintha egy alulról világító tűzforrás ragyogna pikkelyeiken; — minden színű korallerdők, a gorgoniák, alcyonok, flabellák számtalanjai, az óriás anserina, mely háromszáz lábnyi mélységből emeli föl koronáját a víz színére, s a százkarú állatnövényi csodák, mind egymással összetenyészve, tűntek fel a tengerszín alatt, ismeretlen, megfoghatlan pompában, rengetegek, mezők, virányok a vizek fenekén!

Az ég emellett feketekék volt, de tiszta, s csillagai annál ragyogóbbak.

A pokolsziget pedig sötéten-hallgatag és félködökbe zárt; egész területén idegenszerű félcsend honol, olykor kísérteties ijesztő hangoktól felzavarva; őserdei mélyén az apiaster visszhangzó kiáltásai jajdulnak néha fel, mint haldokló segélykiáltása: az onkák nyávognak, oly hangon, mint mikor eltévedt gyermek szülői után sír, s a sötétben olykor a jaguár szemei villannak elő a bokrok közül, s a százlábú scolopender foszforfényével, mint kísértő lélek mászkál az acajouleveleken . . .

A világló tengeren egy fekete pont kezd közelíteni, lassanként csónak alakját veszi magára, s végre öt alakot látni benne, kiknek arcaikat tenger és ég világítja.

Elől két evező legény ül, arcaik felötlően hasonlóak egymáshoz, talán testvérek.

A kormánykeréknél köpcös férfi áll, és rekedt, durva hangon kiabál és szitkozódik, majd a szelekre, majd az evezőkre; ez a kormányos.

Közepett az árbochoz támaszkodik egy férfi, vállán zöld köpeny van keresztülvetve, szemöldtelen sűrke szemei van-

nak, s veres, rövidre nyírott szakáll vonul végig bizalmatlan kifejezésű, májfoltos arcán.

Az ötödik egy hölgy, fejére durva fekete kámzsa borul, — ott ül, és nem látszik élni.

A csónak révbe ér, a férfi, a rövid veres szakállal int a két evezőnek, azok szolgálai készséggel karolják fel a hölgyet, kiszöknek vele a partra, s ott leteszik. A hölgy fejéről lehull a köpeny felső része, s arcát és vállait leleplezi.

Az ős liget, virágos banánjaival, a gyémánttal hintett ég, a lángoló foszfortenger, mind oly szépek voltak e percben, de szebb volt nálok a hölgy; ifjú, halavány arcán valami mondhatlan báj malasztja ragyogott, amint jobb kezével felmutatott az égre, mely millió szemével néz egy pontra, s egy szemmel mindennüvé, — baljával pedig rámutatott a parancsoló férfira a hajóban.

A férfi elérte az intést, s arcát eltakarta, hogy ne lássa azt.
— Csónakba legények! — morga a kormánytartó.

Az egyik hajós beugrott a naszádba, hanem a másik irtózatossájjordítással vágta magát hanyatt, s képtelenül eltorzított arccal harapott karjába; minden izmai vonaglottak.

— Bátyám! az Istenért, mi lelt? — kiálta a fiatalabb, s a mondhatlan kínokat szenvedőt a csónakba emelte, ott mellé térdelt, átölelte, és sírt.

Amaz pedig nem bírt szólani, arca elkékült, melle a megszakadásig felfuvódott, szemei kimeredtek, s tikkadó arca rémségesen mosolygott; igazán pokoli kínjának kelle lenni, — senki sem tudta, mi baja.

A délszigeteken lakik egy féreg, a bennszülöttek maringoingnak, az utazók pokolbeli fúriának nevezik. Hosszú, sárga, szőrös, mely az emberek és állatok tagjaiba fúrva magát, azokat a megdühödésig kínozza.

Az ember ajkai tajtékot kezdtek verni, halála közel volt és bizonyos.

E percben a parti sűrűségből egy kő repült ki, s egyet zúgva

a levegőben, a kormányost úgy találta oldalban, hogy a kerékhez tántorodott.

— Evezőre gyorsan! — kiálta ez, szörnyen megrettenve — mondtam, hogy ne jöjjünk a parthoz ily közel!

De a hajósoknak csak testvére iránt volt figyelme.

Egy újabb kő fűtyült ki a bokrosból, s a kormányos orrát laposra ütötte.

— Veszedelem-áldottát! — ordította ez — fogd az evezőt, s hagyd meghalni azt a dühödteket! — s ezzel a legényt a padok közé lökte, testvérét pedig lerúgta a hajófenékbe; a haldokló megfogta reszketeg kezével a kormányos ruháját, s egy görcsös vonaglással magához rántotta őt, s hályogos szemeit rámereszté . . . A kormányos, egy viharok közt megkövült tengerész, lefejté lábairól a haldokló kezeit, azután fölemelé őt gallérjánál fogva, s egyet lódítva rajta, a tengerbe kivetette. — Két tengeri angyal (cápa) rohant utána, s perc múlva néhány véres vízhányag buborékkolt fel a víz színére.

— Szegény bátyám! — sóhajta az egyedül maradt legény, mindkét evezőt kezébe véve. Néhány könny gördült durva mellényére.

A kormányos pedig, amint ismét helyére lépett, újabb parityakóval találkozott, mely karját bénította meg, — még egy hajítás, s véres homlokka zuhant végig a csónakban, fuldokolva: Óh el vagyunk veszve!

A fenyegető veszély felriasztá a parancsnokot merengéseiből, hirtelen leveté köpenyét, a kormányküllőt kezébe kapta. „Evezz” — parancsolt; a csónak megfordult, a szél vitorláiba feszült, még néhány kő repült utánok, s percek múlva csak egy fehér sirály alakja lebegett a sötét világú tengeren.

A halavány hölgy a gyermekded arccal együtt maradt az ismeretlen partokon.

Leült a mohos sziklapartra, gyönyörű fejét könyökére hajtá, s tekintetével a messze láthatáron, hol ég és tenger összeolvadnak, merengett; olyan volt e vadon pusztán helyen, mint fehér

haleány a mesék világából, ki kétes csillagfénynél a lábai alatt zúgó tengerben gyönyörködik, s hallgatja a doradok aeoli zengzetét.

Hirtelen durva kéz érinté vállát, hátratekintett, — egy férfi állt előtte, széles atlétai termet, ősz, kuszált hajakkal és szénfekete szakállal; feje körül pikkelyes armadillabőr volt tekerve, vállain fekete foltos agoutibőr átkötve, egyik kezében tartotta nehéz parittyáját, másikban feketepiros színű almabogyót, hosszú zöld szárral.

— Ez az upasfa gyümölcse! — így szólt komoly, merev hangon a hölgyhöz — aki ezt megízleli, annak nem fáj többé az élet. — De mégis, nem! — ez igen erős kín, noha rövid — szólt, mintegy magában tusakodva az ember, s a hölgynek nyújtott halálmérget annak kezéből kiragadta, s a tengerbe dobta. — Van könnyebb módja is a halálnak — folytatá egész jószívúséggel —, amott egy völgyben buzog egy meleg forrás, fölötte szüntelen nehéz kék gőzök lebegnek, az ember ide lehajtja fejét, egyet lélegzik, s a másvilágon fog felébredni, ez legkönnyebb neme a halálnak.

A hölgy rettegve nézett e szörnyű tanácsok adójára, s kezei önkénytelen fonódtak imádkozásra össze.

A férfi szomorúan mosolygott.

— Itt nincs kihez imádkozni — monda —, itt nincs oltár, nincs törvényszék, nincsen gondviselés; itt az élet egy hosszú halál; mentül hosszabb, annál keserűbb; s húsz év alatt te vagy az első nő, kinek szemei a pokolszigetet meglátták.

A hölgy mondhatlan iszonytal kérdé a rejtélyes embertől:

— Kik laknak itt?

A kérdezett borzasztó nyugodtan felelt:

— A botany-bay-i elítéltek!

A hölgy folyvást növekedő aggodalommal függeszté rá kérdő tekintetét, mintha iszonyú sejtelve volna, melynek eszméje még nincs tökélyre ébredve gondolataiban.

— Mindjárt gondoltam — folytatá búskomoly nyájasság-

gal a férfi, minővel egy sírból visszatérő szellem álomképe beszél rokonához — mindjárt láttam ártatlan arcodon, hogy nem a törvény keze volt az, mely téged ide küldött; s volna kezemben úgy a halál, mint egy időben — szólt, megcsóválta parittyájára nézve —, négy lény közül, kik téged ide hoztak, egy nem tért volna vissza, de lehet, hogy egy sem; te iszonyú helyre jöttél; ez helye mindazon gonosztevőknek, kik vétkeket követtek el, miket titkolni kell az álladalomnak, nehogy a nép megismerje, hogy oly bűn is létezik; ott ama berekben egy méregkeverő lakik; közelebb ama barlangban egy apagyilkos; túl amott a kék köveken azon ember, ki hét feleségét halálra csiklándozta; ezen gobeafonadékok között tanyáz a szívevő, ki hat szűzet megölt, hogy szíveiket kitépje, s azt hiszi, hogy ha a hetediket megölné, repülni fogna, mint a madár; s fenn ama dombon van tuskóhajléka a nepeani hóhérnak, kinek kedvenc mulatsága, akit elől-utol talál, agyonlövöldözni . . . s benn a szavannákon nem egy vérgyalázó, stellationatus, fanatikus gyilkoló, lélekkalmár lakik: bűnök nevei, miket érteni irtózat! Vad férfiak mind, kik mindnyájan külön laknak, és félve kerülnek egymást, kinek számára a föld mérget terem, az ég üldöző musquitokat . . . és te ilyen helyre jutottál!

— És te?

— Azt kérded, hogy hát én ki vagyok; kit húsz évi halálra büntetett a törvény keze: az én nevem „a jó ördög”. Hah! Ismerik e nevet Angolhon évkönyvei. Húsz évvel ezelőtt élt a yorki grófságban egy üstfoltozó; neve volt akkor Bark Williám; rossz volt akkor is a világ, mint mindig, hamis bírák pajzsa volt a törvény, orgazda volt a bíró, és az ítélet káromkodás; ekkor kezdték Bark Williámot a jó ördögnek nevezni; együgyű ördög volt ő, törvényeket nem tanult, csak azt látta, hogy míg a nagy tolvaj karonfogva jár a törvénykezelővel, addig a kis tolvajt felakasztják; míg a dobzódó ajtajánál éhező árvák és özvegyek sírnak, s hiában kérnek a juryház kapuja fölött kifaragott igazság szobrától védelmet és pártfogást: addig az háborí-

tatlan költi el ezeknek utolsó falatját; a jó ördög látta ezt, s vette lőszerét, golyót tett belé, ítéletet hozott a vádlottak fölött, s azt végrehajtá; — így estek el ítéletei következtében számszámra tizenegyen, kik mind nagy urak voltak szegény emberek filléreiből, s kik miatt húsz év óta lakja a pokolszigetet a jó ördög. Óh ha meggondolom, hogy ezt az életet, melyet hosszúra nyújt az ostoba remény, itt kell e nagy sírban végignyomorognom, melyből sem halál, sem feltámadás ki nem szabadít! — Óh jer, ismerd meg azon helyet, hol a halál forrása fakad, tenéked paradicsomot adhat még egy más világ, nekem — ki tudja mit?

A hölgy erélyes mosollyal tette gyöngéd kezét a vad férfi ideges karjára, s szólt:

— Nekem ott fenn van egy védelmezőm: meghalt atyám; álmaimban sokszor megjelenik, fejemet megsimogatja, és az örök üdvek honából hoz le vigasztalást; ezen szellem hangja susogja nekem, hogy még nincs ideje a meghalásnak, majd ha lesz, azt is meg fogja mondani; ezen ég, ezen csillagok mind azt mondják nekem, hogy még napok vannak hátra, mikben vérnek és könnynek kell folyni az igazság sujtoló kezétől; a világból poklot csinálnak az emberek, mi pedig, ördög barátom, csináljunk világot a pokolból — és legyen bizalmunk.

A fanatikus gyilkoló bámulva nyújtá vastag, feltört kezét a hölgynek, másik kezével végigfutott a homlokán; látszott, hogy eddig alvó eszmék ébrednek agyában.

— Igen! — kiálta indulatosan — dac nekik! legyen boldogság ott, hova ők iszonyokat ültettek, reményleni fogunk, és — egymást biztatni a csüggedésben.

A rossz világból száműzött angyal és a pokolszigeti jó ördög kezét fogtak, hogy egymást védni fogják!

— Atyám segíts! — sóhajtja a hölgy, égre tekintve.

S elindultak mindketten Williám laka felé.

Tövises sűrűségek között csavargott egyenetlen útjok, néhol egy redves fától vagy a lámpásbogár fényétől bevilágítva;

a bozótból vámpírok repkedtek elő, s lábaik alatt jéghideg kígyók mozdultak meg sziszegve.

Mentül beljebb haladtak, a rengeteg annál sűrűbb, a fák annál magasabbak, s mindennemű kúszó növényekkel és cserjékkel összebonyolódottak kezdtek lenni; a keskeny út, mely nem volt egyéb, mint az embermagas harasztan keresztültíport nyomás, mély völgyön vezetett keresztül, melynek egyik oldalát mohos sziklafal, másikat sűrű gobea- és liánfonadékok képezték. Az ég nem látszott itt a felül összenőtt batatak ágaitól: sötét volt. Amint itt hallgatva nyomultak előre, amint Williám, a hölgyet kezénél vezetve, előretörtetett, hirtelen a sötétben egy az útban keresztülfekvő tömegbe botlott, mely erre bivali horkanással felébredt. — Két izzó szem világított a sötétben.

— Vissza! csitt! — szólt suttogva a jó ördög, a hölgyet szorgosan rejtve háta mögé — ez a szívevő! ennek világítanak a szemei úgy, mint a tigrisé.

A hölgy zsibbadtan a félelemtől szorult vezetőjéhez közelebb.

A két fénylő szem újra elhunyt, s egy alvó hortyogása kezdte hallatszani.

— Megint elaludt a barom — szólt Williám —, meg találtam őt rúgni . . . De hogy éppen ide az útba kellett feküdnie; bárcsak valami állat a torkába mászna. Jer, lépünk rajta keresztül. — S már most óvatosan lépte át a szívevőt, azután hölgyének nyújtá kezét. — Alszik, nem vett észre; vigyázz, rá ne lépj!

De a szívevő nem aludt, hanem azon percben, melyben a jó ördög a hölgyet át akarta rajta emelni, rivalgó vad ordítással felszökött fektéből, s a hölgyre rohant.

— Ohó, fattyú, ne oly hamar! — dörgé Williám, s megkapta hátul az óriási szörny nyakába kötött bőrpalástot, azon egy hatalmas kanyarintást tett hátrafelé, s a nemember hörögve bukott a sűrű cserje közé, azután egy állatias üvöltéssel újra fellökte magát, dühösen ragadta meg favastagságú karjaival a jó ördögöt. Összelelkeztek. Lépéseik alatt dübörgött a föld,

amint mindketten roppant erővel dulakodtak szóltanul, lélegzetöket visszafojtva. Végre zuhanás hallatszott. Mindketten elestek. Williám könyöke egy tuskóba ütődött, s jobb karja zsibbadtan csúszott le ellenfele oldaláról; az óriás felülkerült, hanem palástja Williám bal kezében maradt, ki azt ellene nyakára fojtani törekedett, s annál fogva, mint láncos ebet rántotta vissza mindannyiszor, midőn az veszett vérszomjjal lódult a futni nem bíró hölgy felé.

Még egy erőfeszített rándulást tőn — a kötéllel facsart bőr elszakadt.

— Megállj! — ordítá kétségbeesve Williám, nem bírva zsibbadt keze miatt felkelni.

— Atyám, segíts! — sikoltá a hölgy. S a szikla felett egy lövés dördült el; az óriás mindkét kezével agyához kapott, azután fejtetőre a sűrű bokrok közé zuhant; — kis ideig tartó nehéz vergődés hallatszott még a cserje között, később nyögő vonaglás, azután semmi.

A sziklapárákányzaton pedig csillagfénynél távozó férfi látszott, mogorva, egykedvű léptekkel ballagva; ruhája szürke katonakabát, s vállára hosszú puska volt vetve. Anélkül, hogy feléjük nézett volna, ismét csendes, apatheticus mozdulatokkal továbbment.

Williám hallgatva nézett rá, míg eltűnt szemei elől, azután sürgetve ragadta meg a hölgy kezét.

— Siessünk — mondá —, ez sem barátunk; vakszerencse, hogy ez eszelős helyett minket nem lőtt le. Ez Grundler, a *nepeani hóhér*.

II.

Közepén a Nepean-szigetnek van a jó ördög laka, meredek szikla oldalában, melynek nyílásához hosszú gyékényhágcsón juthatni; a szikla tetejét három terebélyes theobroma-fa árnyékosza illatos lombjaival.

Ide vezette védettjét Williám. — Különös jellemző gyöngéd-ség volt e túlságos emberen, hogy a hölgynek semmiféle múlt körülményeiről nem tudakozódott, sőt nevét sem kérdezé, hanem nevezé őt egyszerűen: „Fájvirág”-nak.

Az egyik theobroma-fa alá szellős wigwámot készíte számára, friss vizet, gyümölcsöket és vadakat hordott ide neki, miket a szép hölgy kezei oly ízletes étkekké tudtak elkészíteni.

Így folytak el napok napok után, Fájvirág beleszokni kezdett helyzetébe: már nem rettegett az éjjeli kiáltozásoktól s az erdőkben bujkáló gonosztevők tekintetétől.

Lakása hozzáférhetetlen volt, ha Williám távozta után a gyékény-lajtorját felvoná, s magassága által biztosítva a mérges bogarak s a mocsárok éjjeli gőze ellen.

Egy napon magánosan ült Fájvirág wigwámja előtt, kezéből egy szelíd pávafaj psophia csipegetett mais-magokat, lábaihoz a völgyből felkúszó növények indái vonultak, miknek virágharangjain lazúr- és aranyszárnyú lepkék függtek; az esti szellő, felszedve a balzsamnövények aromáját, lengett a magas kakaó-fák körül, melyeknek ágain tarka paradicsommadarak himbálták magukat; a távol pagonyok felett veres gőz lebegett. — Az e napot megelőző éjt iszonyú orkán dühöngte át, minőt csak a déli tartományok ismernek; egész erdők irtattak ki töveikből, a tenger kicsapott a sziget legmagasabb partjaira, letarolt fák között szétzúzott madarak heverték fészkeikben. A szél ordításai közben olykor ágyúlövések is hallatszottak s összes kétségbeesett jajkiáltás, minő egy süllyedő hajó nép-ségeé. A vész csillapodtával mindjárt sietett a parthoz Williám, s azóta vissza nem tért. — Most mintegy kipihenni látszik magát a természet, valami szokatlan ez a fényes nappali csend.

— Fájvirág! — szólt a szikla alatt Williám ismeretes hangja — bocsásd le a gyékényt.

A hölgy lebontotta a fa derekához kötött hágcst, s kezét nyújtá az érkező elébe. De a hágcson nem az ősz bajtárs jött fel, hanem egy szőke fürtű ifjú, szép, mint Apolló.

— Álom-e ez? — kiáltának mindketten, s hogy meggyőződjenek a valóságról, egymás karjaiba hullottak. — Isten, Istenem! liheg az ifjú, s kereste az eget kedvese szemeiben és az üdvet annak ajkain.

Nagy gyönyörűsége lehetett benne az örök jónak, midőn ily boldog emberekre lenézhetett. — Még Williám is sírt, mint egy asszony, maga sem tudta, miért.

Most néhány száraz szót a krónikából:

Nem mondok évszámot — hanem volt idő, midőn bizonyos nemzet, mely elég keserű poharat megivott, hirtelen azon jó gondolatra jött, hogy mindazon fiait, kik neki szeretetet és szívük vérét fizették, kebléből kitagadta, s mert csak határain belől kívántak élni, halni: kitiltá csontjaikat is az országból.

Ily kitüntetésben osztozott Victor, vagy, minthogy magyarul frunk, legyen neve: Géza.

Családi neve nem akar eszembe jutni, majd talán valakinek eszébe jő, — addig is nevezzük őt röviden Gézának.

Számúzve hordta a nagy honáldást keblében egyik tengertől a másikig.

Az elzárt paradicsom ajtaján kerubok, vagy mik őrködének.

Ily kéjutasai egyikében, midőn Valparaisoban egy éjjel a város utcáin holdvilágnál bolyongana, egy palota erkélyén nősikoltásokat hallott; felrohant az erkélyre: — két rabló egy leányt fojtogatott; két perc múlva az ifjú kardja átjárta testöket. A második rabló haldokolva csúszott lábaihoz, s nyögve vont elő kebléből egy erszényt fuldokolva: „a kormányzó ötven guinea-t adott”, azután kifújta lelkét.

A kormányzót *Quarrelsonnak* hitták, ki a hölgynek nagybátyja volt, s annak az élet színpadáról lelépése esetére örököse, mire nézve neki rokoni kötelessége volt, arról a legbiztosabban gondoskodni.

Ez a hölgy volt Fájvirág, igaz nevén Quarrelson Mária.

A kormányzó nagy darab földön legelső ember volt, s így minden törvényen felül állt; nagyon természetes tehát, hogy

senki sem vonhatta őt kérdőre e gyöngéd gondoskodásért, valamint Máriát sem biztosíthatta senki, hogy a jövő reggel Valparaisóban fog-e felébredni vagy a mennyországban.

S az ifjú, kit a föld túlsó oldaláról űzött ide engesztelen sors, szenvedélyt érzett a hölgy iránt; elmondá neki, hogy szerencsétlensége nagy, s a hölgy azt felelte, hogy kétfelé osztott teher kevesebb; két szív könnyebben visel egy fájdalmat, — ők megérték egymást.

Mária levelet írt Quarrelsonnak, melyben kinyilatkoztatá, hogy a száműzött idegen sorsához fűzendí a magáét, s elbúcsú-zék tőle, messze elutazandó.

Hanem Quarrelson lelke fekete volt, mint azon rabszolgák, kiket naponként korbácsoltat; azt hitte, miszerint Mária azért akar tőle megmenekülni, hogy majd a sydneyi főkörmányszéknél ellene vádat indítson, s a kedveséhez szökő leányt, midőn az éjjel a reá váró csolnakhoz sietne, elfogta, s sajkán elvitte a Nepean-szigetre; ott kitette, tudva, hogy onnét még vissza nem jött senki, s midőn kérdezték tőle, hol van a leány, előmutatta annak levelét, s azt mondá, hogy kedvesével megszökött.

Géza pedig kereste az elveszettet az egész világon.

De jó az Isten. — Küldött egy vihart, mely Gézá a pokolszigetre kiveté, melynek partján őt a jó ördög megtalálta, ő pedig megtalálta az elveszettet.

Sokáig éltek itt mindhárman boldogan, Géza, Mária és vén barátjok, a jó ördög; egészen elfeledték, hogy a Nepean-sziget neve: pokolsziget.

Hanem midőn az első örömek mámorea eloszlott, kezdének jönni a jövődőrőli gondok, a honvágy, vágy a szabad világ után . . . Sokszor látták őket szabadon repülő felhők ott ülni néma ábrándban a theobromák susogó ágai alatt s keserű reménytelenségben merengeni a néptelen tenger pusztá lát-körén.

Sokszor megkísérték Géza és Williám, alattomban egy kis

csónakot faragni kőfejszékkel, s midőn félig készen voltak vele, valami gazember felégette vagy széthasogatta fáradságos művöket; irigység, vagy a nepeani hóhér tette.

Le kelle mondani minden szabadulási reményről.

Egy éjjel azonban szokatlan nyögések verték fel a barlang lakóit álmaikból; úgy hallatszottak, mintha a föld mélyéből egy haldokló sóhajtana fel.

— Ez bizonyosan a vakondok — szólt Williám —; itt lakik egy odúban a szikla alatt, nyolc éve, hogy nem látott napvilágot. Ez a vakondok nyolc év előtt híres legény volt a northumberlandi grófságban, nevét nem tudom, volt neki vagy húsz: minden városban más, ma hosszú szakállú koldus volt, holnap parfümírozott dandy; délelőtt bérszolga, délben tőzsér, délután rendőrtiszt, este alakos, éjjel zsebelő; ma vőlegény volt, s holnap mint hajóslegény jelent meg saját felesége előtt, tudtára adandó, hogy férjét a menyasszony-ajándékkal egyetemben elnyelte a tenger; vagy tizenkétszer házasodott, feleségei mind élnek; — ugyanannyszor tömlőcéből megszökött, hatszor bukást hirdetett, most pedig itt lakik a föld alatt; azon nyolc év alatt, hogy idehozták, ki nem mozdult odvából; én szoktam neki mahinot-gyökeret lehajigálni, abból élösködik, különben igen csendesesen szokta magát viselni, s még úgy sem sóhajtozott, mint most, valami baja lehet.

Másnap reggel lementek a vakondok odvába. A nyögések egészen megszűntek. Az ember halva volt. Ott feküdt összezsugorodtan szűk odújában, különös alkotmányt szorítva karjai közé. A sötétben nem lehet megismerni, micsoda; hanem a világosságra felcipelve, kitűnt, hogy az gyékényből mesterileg font naszád, kaucsukkal erősen bevonva s a leg-hosszabb út véseire készítve, sajátzerű kormányval és hársvitorlával. Csak percben múlt, hogy az ember tizenharmadszor meg nem szökött börtönéből; az a perc halálának perce volt, mely e nyolc évi munkát kigúnyolá.

Mint szikráztak mindhármok szemei e csónak látására!

Hanem a csónak csak egy ember számára készült.

Csak egy szabadulhatott meg!

S ki legyen azon egy?

Hosszas tanakodás után abban egyezének meg, hogy az Williám legyen, ki elvitorlázva Botany-Baybe, ott a kormányzót tudósítsa, hogy a Nepean-szigeten méltatlanul szenvedők vannak, és őket szabadítsa meg.

Még azon éjjel kedvező széllel tengerre vitte naszádját a jó ördög, elbúcsúzott bajtársaitól kis ideig, éjszaka felirányozta futását, azután feszült vitorlával indult meg nyugatnak, s kevés idő múlva eltűnt szemek elől.

El fog-e jutni kised csónakával a sydneyi öbölbe? Nem temetik-e el az úton a habok? Nem vesz-e el éhen?

Vagy ha megmenekült, fogja-e ő a törvényszéket felkeresni, hogy ott barátjaiért panaszkodjék, s magát újra elfogassa?

Nem fogják-e őt, mint szökevényt, azonnal fenyítésül letartóztatni, mielőtt panaszát elmondhatná?

S nem hiába fognak-e akkor várni szabadulásra a pokol-szigeten hagyott baráti?

III.

Hetek, havak múltak el; naponként várták az elhagyottak a szabadulást, s amint nőtt az idő, reményök úgy fogyott. Felszámították, mennyi idő alatt érhetett Williám Botany-Baybe, mennyi idő kellett arra, hogy visszaérkezzék. Az idő végtelenül hosszabbra ütött ki; szinte fél esztendő telt el így kínos várakozásban, midőn egy esős alkonyon vitorlát látott Géza feltűnni a tengeren, mely egyenesen a szigetnek tartott.

Ki írhatja le az örömet, melyet e látvány a szabadságvágyók szívében gerjesztett! Sokáig imádkoztak hálaimát, szemeket az égre függesztve, s midőn azokkal újjól a hajót keresték, az már akkor a révbe érkezett, benne három férfi ült: egy evezőlegény, egy kormányos és egy *veresszakállú, májfoltos arcú férfiú!*

Az örvendők egyszerre égből hullottak alá a poKolba.

— Quarrelson! — ordítá dühösen Géza, kőbaltáját ragadva; szemei vadul forogtak.

— Az Istenért, mit akarsz? — kiálta Mária, az ifjú térdeit átkarolva.

— Meg fogom őt ölni, vagy meghalok magam, de így nem szabad a sorsnak csúfot úzni velünk.

— És én? — esenge a hölgy.

Az ifjú habozott.

E percben két mozsárlövés történt, a csónak kikötött, ezúttal közel mert jőni a parthoz, mert ormán két mozsár volt felállítva, golyókkal töltve.

Quarrelson kiszállt, s sebes léptekkel egyenesen Grundler, a hóhér lakának tartott, s annak ajtaján bement.

A csónakban az evezőlegény maradt, kezében égő, vasnyelű kanóccal, az ágyúk előtt ülve; hátul a keréknél a kormányos állt.

— Meg kell téged szabadítaniok, ha emberek, bárha Quarrelson emberei is! — kiálta Géza, s vakeszméletlenül ragadta magával Máriát; pár perc múlva a parton termett.

Alighogy észrevette őket a kormányos, inte a legénynek, hogy lőjön rájuk; ez fölemelte kanócat.

— Az Isten szerelmeért! — sikolta a hölgy, térdre hullva.

E sikoltásra felrezzent a hajóslegény, merőn rátekinte a hölgyre — leereszté kanócat, s hátrafordulva, a kormányosnak fejrázva inte, hogy nem fog lőni.

Géza közeledett.

— Lőj! — ordítá a kormányos.

A hajóslegény vonakodott.

— Fogsz lőni, gazember? — dühöngve amaz — vagy téged is a tengerbe vessenek, mint bátyádat oda vetettem? — s ezzel dühösen a legénynek ugrott.

Ez pedig, mintha kígyó csípte volna meg, szökött fel helyéből: „vedd ezt bátyám emlékeért!” rikoltá, s a kanóccal úgy vágott a kormányos szeme közé, hogy ez visszatántorodott az

árbocig; itt azonban indulatosan rántotta elő kését, képe elvörösült, s vad bosszúval rohant a fegyvertelen hajóslegényre.

— Ne félj! — kiálta Géza, egy ugrással a hajóban teremve, míg kőfejszéje a kormányos ölésre emelt kezét lezúzta.

— Hurrah! — ordította a hajós, mellénél ragadva a hanyatló kormányost, s azt egy lökéssel a tengerbe taszítva. *Két tengeri angyal rohant utána, s perc múlva néhány véres vízihólyag buborékolt fel a víz színére . . .*

Amint Quarrelson belépett Grundler ajtaján, mogorván kelt az fel moh-ágyáról, fegyverét a belépőre szegezve.

„Rule Britannia” jelszó hangzék Quarrelson szájából.

Grundler vállvonítva ereszté le fegyverét, s röviden kérdé:

— Mit akarsz?

Quarrelson szétnéze, ülőhelyet keresve a gunyhóban.

Nem volt abban egyéb egy nyaláb mohnál s egy kőasztalnál.

Grundler furcsa ember volt; hajdan sydneyi hóhér, elélemlülve azon kegyet kérte magának, hogy Nepeanra eresszék, adván vele elegendő lőport és golyót; különös kedve telt benne embereket vadászni, s tudta, hogy a nepeani lelkekről senki számot nem kér. Különben mogorva vadállat-kinézése volt; előregörbült nyakkal, sörtehajjal s vastag tompa orral, hasonlított egy ábrándos vén hiénához; hosszas magányságban annyira elszokott a beszédől, hogy ritkaság volt tőle egyhuzamban három szót hallani.

— Emlékezni fogsz rá — kezdé Quarrelson —, hogy itt e szigeten bizonyos némben tartózkodik s egy férfiú, kik a jó ördöggel laktak egy tanyán; ez utóbbi ezelőtt félévvel innét valahogy megszökvén, a kormányzékhez ezeknek kiszabadításokért folyamodott, s a kormányzék törvényes vizsgálatot szándékozik tenni a Nepean szigeten, mely két hét múlva fog véghezmenni. — Akkorra nem szabad nekik azon két személyt megtalálni, megteheded-e ezt?

Grundler fegyverére mutatott.

— S mit kívánsz érte, ha megteszed?

— Puskapor, rum — volt rövid felelete Grundlérnek.

— Tehát áll az alku? Két hét alatt?

— Jó! — mondá Grundler.

E percben lövés durrant el, s a gunyhó teteje forgácsokban hullott az alkudók fejére.

— Mi volt ez? — kiáltának kirohanva.

A csónak, melyen Quarrelson jött, kétszáz lépésnyire volt a parttól, s duzzadó vitorlákkal távozik attól; benne egy evezőlegény ült, az árbocnál ült Mária, a kormánykeréknél Géza.

— Adjon az ég hosszú életet neked! — kiálta a távolból Géza Quarrelsonnak, s egy másik köszöntő lövés halomba dönté a tuskóhajlékot.

— Utánok!! — ordítá örülten Quarrelson, s hanyatthomlok a vizeknek rohant. — Fogjátok el őket! fogjátok el! ide Grundler, lödd agyon őket, lőj.

Grundler képéhez illeszté fegyverét, célzott; azután újra leereszté azt, vállvonítva mondván: — Már messze vannak.

— Mindegy, lőj! — rikácsolá kétségbeesve Quarrelson, s térden csúszott a hóhér után.

— A lőpor drága — felelé az hidegen.

Quarrelson pedig tébolyodottan futkosott a parton, sírt, átkozódott, s magát kétségbeesve verte a földhöz, haját tépte, kövekkel hajigált az égre; — bosszút állt magamagán.

A vitorlás pedig nemsokára Botany-Baybe érkezett, hol a keresettek megjelenvén, a törvényes vizsgálat elmaradt, s így Quarrelson sohasem szabadult meg a pokolszigetről; emlékeznek ugyan még sok évek után is azon hajósok, kik újabb lakókat szállítottak ide, s kiknek nem szabad a hóhéron kívül egyébvel beszélniök, az pedig már jó ideje, hogy több szót nem tud, mint „rum és lőpor”; ezek emlékeznek egy őrjöngőről, ki démoni tekintettel dühöngve s jajgatva közelge feléjük, iszonyú átkokban kifogyhatatlan, midőn őket távozni látja; de annyi bizonyos, hogy azóta senki vissza a pokolszigetről nem került. Willliám letette ördögi melléknevét, s becsületes lakatos-

mester lett belőle; Quarrelson bűnhődése után végképp lemondott az improvizált bíraskodásról, s miután felsőbb helyekről kegyelmet eszközöltek ki számára, mint istenfélő ember végezte életét.

Géza és Mária mint éltek tovább?

Nem akarom a költői igazságtételt áltál zavarba hozni, hogy további életök folyamát ide írjam; elég azt tudnunk, hogy elvégre csakugyan boldogok lettek, ha nem ezen is, de legalább a másvilágon.

Az volt Géza minden viszontagságainak alapja, hogy honát jobban szerette, mint magát, jobban, mint nejét, s hogy az ily szeretetért mi szokott lenni a fizetés? Beszélnek róla a krónikák.

I. A VELLEBIT HEGY

Magyarország végvidékén vagyunk, a mare-capellai hegylánc és a vellebiti havasok összejövételénél, egy laktalan sziklavölgyben.

A hegytetők kopárak; rendetlenül felmeredező sziklaéleiken itt-ott nyúlik fel egyes sötét fenyőszál, vagy töveiből félig kicsavarva, szárazon lóg le a meredekbe. — A hegyoldalakat szüntelen száraz avarfű és páfrán fedi, mely sötétzöld, de semmi állatot nem táplál.

Más bérceken a kőszáli sas keresi fészkrét, s zergenyájak legelnek a felhőnyi magasban, más bércek között a vadászok lövései visszhangzanak, a távolban pásztorkürt rivall, vagy egy havasi kápolna andalgó estharangja szól — itt néma minden, e vidék meg van halva, benne sem ember, sem állat nem lakik; csak egy fekete-zöld zuhatag esik alá egyhangú morajjal tizenhat ölnyi magasról a terméketlen völgybe, hol elenyészve, az Unna partjain tör újra elő a föld alól. — A völgy maga kavicsos, veres ochrafölddel van fedve, melyen még csak tövis sem fogamzik; legmélyét egymásra döntögetett bazaltoszlopok fedik, köztük lyukacsos, penészes kövek, sivár lávanemű rétegek vannak regénytelen, sivatag egykedvűséggel elszórva, s a vidéknek a legtaszítóbb alakot kölcsönzik.

Az egészen valami felőtli enyészetszerű szomorúság jelleme tűnik fel. A völgyben heverő faragott kövek, elévült gót betűkkel ötszegű lapjaikon, pusztult iharfaerdők porhadó tövei, a vellebiti hegytetőn egy vén fellegvár dűledékei, roppant sötétkék márványdarabokból összehordva, minő köveket most

e környék nem terem: mindezek hallgatva mondják, hogy e táj élt valaha! S azt, hogy meghalt, s hogy nem fog élni többé: mutatja az elhagyottság, a hangtalan nappalok. Benne a szél sem zúg, hanem csak sóhajt. Pedig a repkény, mely most a dúlt vár romjain kúszik, egykor a harcos várurak sisakjait köríté, s a vad rozmarin, mely most az ablaknyílásokból zöldül, hajdan tán az úrleányok menyasszonyi koszorúja lehetett! — —

Hétszáz esztendővel ezelőtt élt itt a harcos Barlavit. Ott áll még a bástya, melyről meg szokta fúni kürtjét, midőn bojárjait a szomszéd kopanicsákból összehívta. Ama szirtfokon szokott fellobogni a jeltűz, mellyel szomszédainak haragját megizené.

Hét század kitörölte minden emlékből nevét, csak egy mohos kőszikla emlékezik még rá, melynek sima oldalába öles betűkkel van bevésve e név: Barlavit.

E szikla tövébe fektették halála után. Most nem nyugszik ott. Tetemeit két ízben vették ki koporsójából. Egyszer a vakbuzgó nép, hogy búcsújárással hordozza körül harang- és énekszó mellett, másszor ugyanazon vakbuzgó nép, hogy szívébe karót verjen, s megégetett hamvait a sziklatetőkről a szeleknek szórja...

Halála után még 300 évig állt vára, bezárt kapuval, laktalanul és teljes épségben, mintha csak alunnának egykori lakosai.

A földműves még akkor tengerit és rizst aratott a völgyben, s babonás szédülettel néze fel a komolyan hallgatag várra, melynek ormára olykor nehéz ködök ültek. A vakhit Barlavit lelkét látta bennök.

Hét század előtt ama thymiangyepes sziklahomlokokon — hol most a vad kököröcsvirág ingatja fejét — egy szőke ifjú szokott esti holdvilágnál üldögelni: hosszú selyemszőke hajfürtjei csillogtak az esti fényben; s míg lábai alatt a völgyből átlátszó ködök emelkedének, méléző dalai reszketve libegtek alá a csendes völgybe, mint mikor a porfírsziklákon átfuvalló szél colhárfai hangokat hord tündéri töredékekben a néma távolba.

Ez volt Barlavit egyetlen férfiunokája — Adonis.

S túl a mare-capellai előhegy oldalában van egy kerek domb, — most semmi nyoma ott az életnek, a hely pusztá; hanem akkor egy magas ház állott rajta, keskeny gót ablakkal, körülé széles párkányzott kőkerítés . . . S mikor a lantos hattúszava átrezegte a szendergő vidéket, mikor csak a csillagok virrasztottak és az ábrándozók: olyankor a magas ház egyik ablaka megnyílt, s egy ifjú hölgy tekinté ki rajta, tündéri, mosolytalan arccal; gyermek volt még, s örült a méla hangoknak és a csillagos éjnek, s gyakran éjfélélig elkereste a félhomályban a bús hangok dalnokát.

Meg kelle őt látni az ifjúnak: így volt megírva a jövődők könyvében, s a várnak el kelle pusztulni, el a szomszédháznak, el az egész vidéknek: ez volt utána írva.

Ez idő óta a halvány szűz ablaka alá járt dalait énekelni Adonis; az ablak — mint szokta — megnyílt, a hölgy kinézett, a hold világított, és ők ismeretlen fájdalomokat kezdtek érezni . . . ez volt a szerelem.

Két kerub volt a magas ház ajtajára faragva.

Két kerub, amint a paradicsom határain állva, lángkardokkal üldözik el az első vétkezőket.

Ez ajtót nem látta senki nyitva, küszöbéhez ösvény nem vezetett . . . az a vad gyopár sárgult akkor is körülé, amely most.

Ez ajtó előtt térdelt hosszú éjeken át rimánkodva a lantos. Ez ajtónak panasolta el, hogy szíve fáj. Ez ajtó küszöbét áztatta könyűivel; de soha egy hang sem felelt kérdéseire. Az ajtó zárva, a ház néma maradt; legkisebb nesz, egyetlen emberi szó nem hallatszott udvarán belől.

Midőn közelebből kezdte vizsgálni Adonis a sírboltként elzárt házat, észrevév, hogy annak ablakai mind vakablakok voltak, azon egyet kivéve, melyen át kedvese, a szomorú gyermek, szokta nézni az éj csillagait, s hallgatni hárfája méla pendüléseit.

Az ifjú szenvedélye nőtt . . .

Felsírt az égre; az ég csillagszemeivel lemosolyga rá . . . de nem felelt.

Felsírt a bánatos leányhoz, — a lány csillagszemeivel lemosolyga rá . . . de nem felelt.

Felsírt a kőépülethez; vakablakaival komoran néze le rá az . . . és hallgatott.

De nem hallgatott szívében a fájdalom . . .

Önmagából kikelve vágta lantját — melyet nem bírt megnyitni vele — a kapuhoz; a lant összetört, a húrok fájdalmas hangzavarban szakadtak össze a megütött ajtó moraja fenyegetve hangzék végig a hosszú folyosón: Adonis megszűnt lantos lenni. — Barlavit unokája lett, azon Barlavité, kinek kezében a kard szokott énekelni haláldalt; azon Barlavité, kinek szavától a várak ormairól a tornyok hullottak alá, s kevély vajdák fejről a koronák. S ment kétségbeesetten felkeresni a Fruskagora tövében a barlangot és annak szomorú lakóját.

II. PIATRA KUPCSEGULI

A Piatra Kupcseguli egy nagyszerű stalaktit barlang a Fruskagora-hegy tövében. Keskeny nyílásából nehéz szagú savanyú forrás buzog ki, mely mindent, min keresztülfoly, kővé változtat. — Az egész Vellebit e barlang szétágazó odvaitól látszik összevissza fúrva lenni, miknek tömkelegét még nem járta be emberi nyom, örök rejtélyül állanak nyitva azok évezredek óta; belsejükből dermesztő hideg szél fuvall, s az egymásra dőlő kőrétegek közül tejfehér patak folydogál, melynek a barlangon kívül semmi nyoma . . . valami gipszakna folyadéka lehet.

Mindjárt a bejárásnál nagy templomi terembe jut az ember, melynek szövétneknéfény be nem éri boltozatát, a magasló sötétben vesz az el, beláthatatlanul, míg a lecsepegő stalaktit ideleln a legcsodásabb alakokat teremti, mintha valamelyik Demiurgus készítené itt fiai számára gyermekjátékokat; itt egy kristály-

oltár átlátszó mennyezettel, amott egy jéggé fagyott zuhatag, — magas, a boltozatig emelkedő oszlopok csarnokai közt groteszk, idomtalan mammut-alakok, a legkülöncebb természetszeszély alkotta bálvány-szobrok egymásnak előlgetve s egymást támogatva, teszik egyetemét a roppant gnóm palotának.

E terem közepe táján szédítő mély üreg tátong, melynek feneke — mint a boltozat — be nem látható. Mélyében szüntelen forr, szüntelen zúg valami, mintha az állati hangok legvadabbjai vegyülnének egy összes hangviharrá, mely koronkint el-elcsendesül, majd ismét orkáni bőgéssel támad újra fel . . . hihetőleg valamely periodikus zuhatag árapálya okozza e tüneményt.

Olykor látni e mély sziklaörvényben reszketeg fénylő pontokat, mik a sziklahasadékok közt föltünedeznek, szeszélyes kanyargások közt táncolnak, hosszan elnyúlva a kiálló csúcson, mint a mesés hegyszalamanderek, s többször a rejtett aknák vad levegője közé tévedve, roppant lánggal és pukkanással töltik be az üreget, mely után, mint álmából felhábortott szellem, a mélységből hófehér kénfüst emelkedik ki. Ugyane tünemény mutatkozik, ha az örvénybe kanócot vetnek; mely kísérlet azonban azon veszéllyel van összekötve, hogy ilyenkor a földalatti rázkódás miatt a boltozatról roppant stalaktit tömegek válnak alá, s a kísérlőt könnyen eltemethetik.

Jelenleg a savanyú ércpatakban, mely a barlangon keresztül foly, igen szép kővé vált csontokat találni, s ezüstös kardmarkolatokat, mikről a vasat leette a rozsdá.

★

E barlang örvényében lakott hétszáz év előtt egy vén leány, neve Márce Záre. A köznép maig is hiszi lételét, s ha olykor a föld megrázkódik terhei alatt, ha a vetéseket jégeső vágja el, ha a falvakat dögmirigy vagy éhhalál üríti ki: megemlékezik Márce Záre nevére, s gyermekeit félni tanítja tőle.

Hetven évig lakott ez örvény odvaiban Márce Záre, szíttá

az aknák romlott levegőjét, nézte az örökké tartó sötétséget, s virrasztott az örvény zúgásai mellett.

Mentül nyomorúbb, annál hosszabb az élet. Az eltakart tűz lassan ég, de sokáig. Márce Zára élethossza a mesés végtelenben vész el.

Kevesen látták őt, s kiknek félelmetes percek megmutatták alakját: szörnyű dolgokat tudtak felőle mesélni. Aknáját ritkán hagyta el, s csak legsötétebb holdvilágtalan éjszakákon, amikor lappangva vonult végig a vidéken, meglátogatta az éhbeteg farkast berkeiben, s behallgatózott a babonás pór ablakán, s megszédte a harmatot a violamaszlag éjjel nyíló virágkelyheiből.

Hanem őt sokszor meglátogatták ijesztő tanyáján; — ha valaki ellenségén akart bosszút állani, ha valaki nőt akart elcsábítani, vagy ha nők ráuntak férjeikre, szóval ha valakinek rossz tanácsra volt szüksége, felkereste a vén leány tanyáját, üszköt vetett le az örvénybe, s ha hulló sziklák agyon nem ütötték: meghallá Márce Zára hangját.

Sötéthez szokott szemei a legfeketebb éjen át megismerék a kérdezőt, s éjjeli kóborlásai megtudták vele mindazt a gondot, mely éjjel alunni nem tud; azért anélkül, hogy az idéző nevét vagy kívánatát kérdezte volna, elmondá a sötét lény tanácsát. Jaj volt annak, ki azt megfogadta! . . .

E barlangba hozta szenvedélyeit Adonis.

Hárfája darabjaiból tüzet rakott az örvény fölött. A máglya versenyt égett szívével; — a stalaktitszobrok ragyogtak.

Ekkor egy üszköt vőn kezébe, vele a kietlen mélységbe levilágított, s ajkai elkékültek, midőn a nevet kimondá: Márce Zára; s a lángoló hasábot az örvénybe levetette.

Iszonyú dördülés hallatszott: a rögtöni levegőnyomás kioltá a kis tüzet; — körüle sötét lett, mint a világ teremtése előtt lehetett.

És e sötétben, kiválva a mélyben dühöngő zuhatag üvöltéséből, egy erős asztmatikus hang szólalt meg, valami bántó,

sóhajszerű suttogás, minőt nehéz álmaiban tapasztal az ember, midőn a hangot véli látni, s a néma tüneménynek szavait szívéen keresztül érzi.

— Én vagyok Márce Zára — szólta a hang. — Én láttam a férget, mely a sötétben születik, én láttam a gondolatot szíved fenekén. Te Barlavit unokája vagy, a szóke lantos. — Te szereted azon leányt, ki a néma házban lakik.

Az ifjú megdöbbenve kapott szívéhez, mintha a félelmes lény szemei elől akarná azt eltakarni.

A vén leány többször látta őt zivataros éjszakákon ülni a néma ház küszöbén, amint szóke hajáról a zápor vize, szemeiből a könnyek csorogtak alá.

— De te nem fogod őt bírhatni, mert azon házból, aki bement, soha vissza nem jött; te pedig annak küszöbét át nem fogod lépni soha.

Az ifjú fájdalmasan sóhajtott.

— Szerencsétlen lész, akár bírod őt, akár nem; — vért fogsz sírni, — szomjú fájdalmaidat könnyeiddel itatod, és elhervadsz . . . Álom nem jó szemeidre halálod órájáig, akkor is a kétségbeesés lesz, mely szemeidet lefogja: benned a Barlavit név kihál . . . Az a hölgy pedig, kinek nevét utósó leheltedben kisóhajtod, kinek égő szemei és csábító termete halálos ágyad előtt megjelennek: nevetni fogja kínjaidat, s egy más, náladnál boldogabb karjai közt a mennyországot ismerni addig, míg te szívedben a gyehehnát viseled. Pazarlani fogja azon kéjeket, miknek legkisebbikeért lelkedet odadnád; s míg te künn a néma ház ajtajánál kínjaidban őrzöngesz, addig ő benn a házban őrzöngeni fog gyönyöreiben.

— Óh! — rikolta eszmélet-vesztve az ifjú, s a körüle ülő sötétségnek rohant. Ha e percben a világ kezében lett volna: összezúzandá azt.

— Vigyázz! — süvölte körüle a hang, — az örvény szélén állasz.

Az ifjú borzadva álla meg.

— Jer, kövess.

Egy jéghideg csontkéz ért kezéhez, s vezette az örvény felé, melynek mélyébe a sziklába vágott lépcsősor vezetett. E lépcsőzetnek kilenc foka volt, a kilencedik után meredeken megy le a sziklafal, s alant a százölnyi mélységben a zuhatag árja omlik.

Az ifjú csak szenvedélyei szavát hallotta, s hagyta magát vakon vezetni a lépcsőkön alá. Marce Zára egy penészes láncot adott kezébe, s suttogva hította maga után. — Lehető hallani lépéseit, kopogását, amint a lépcsőkön haladt; hat — hét — nyolc — kilenc! — Egy sikoltás! — A kilencedikről is lelépett. — Alant száz ölnyi mélységben a zuhatag árja omlék.

Sokáig nem hallatszott semmi nesz, csak a stalaktit csepegése kongott, mint félrevert harangok kondulása. Kis idő múlva azonban, nehéz vergődés kezdte hallatszani, — Adonist nem hagyta ily korán elveszni rossz sorsa; amint lábával a mélységbe lelépett, hirtelen ragadta meg mindkét kezével a láncot, melynek egyik vége a sziklához volt szegezve, s annál fogva maradt függve a feneketlen örvény fölött. Lassanként érzé terhe alatt nyúlni a láncot, mintha szakadni készülne az.

III. A VAKHIT RABJAI

Adj a népnek szabadságot: mindent adtál neki, — tedd rabszolgává: elvetted mindenét. Szabad nép szeretheti csak fejedelmét, szabad nép szeretheti Istenét; aki nem az: az tőlök csak félni tud, s a félelemmel nem a szeretet rokon, hanem a gyűlölség.

Azon nép, mely a helyet lakja, hol ezek történtek, régtől fogva él, ha a nyomor változatainak neve is élet, nyomorúan, napjai aggodalmasak, szíve üres, érzései ferdek, élvezetei keserűk; és e nép talán sohasem lesz boldogabb, mert rabszolga, rabja a babonának.

Lelke megszokta és megszerette bilincseit.

Vallás helyett vakhit él szívében, világ helyett ~~köd~~. A túlvilági üdv előtte ismeretlen: ő csak a hazajáró lelkeket hiszi, s üldöző rossz szellemeit.

Földeit rosszul műveli, s átkozza a lidércet, mely vetései között dudvát növesztett.

Viskójába belever az eső, lapátot fektet ajtajába, hogy a garaboncástól megóvja háza táját.

Az eget villámáról ismeri, s félelmesen bámulja, mint hányják a csillagok hamvaikat, s kérdezi: ki hal meg?

Istene képét földes uráéról másolja, kinek a könyörgő pór csak előszobájáig juthat, hogy ott alázatos porba csúszással, valamelyik másodrangú főlény szószólói védelmét rimánkodásaival kiénekelje.

Az ő számára hiába élt az Istenember, hiába halt meg a kereszten, — e nép csak nevééről ismeri őt.

S ez így volt századok előtt.

Ez így lesz századok után.

★

Azon időkben, hogy a vajdasüveget Barlavit tette fejére, a mondott esemény előtt hetven-hetvenkét évvel, egy dugárus csoport élt a két capellai hegyek közt; most zsványoknak neveznék őket, akkor szabad férfiaknak hitták.

Ott volt lakásuk, hova a sas rakta fészket, — útjaik a havasok örök jégalmain keresztül vezettek, a villám lábaik alatt dörögött, nem fejük fölött.

Eleinte csak egy csekély vadásztársulat alakjában kezdtek megjelenni, később hozzájuk csatlakoztak mindazok, kiknek keserű emlékein kívül semmit sem hagyott meg az élet, — nemesek, kiket birtokukból erősebb szomszédok kiforgattak; jobbágyok, kiket a földesúri kény gunyhóikból kiüldözött, s Barlavit azt vette észre, hogy falvai kiürülnek, s ellene hatalmas dacsövetség emeli föl fejét.

Az ember lerázta a polgárisodás bilincseit kezéről, s megtért

eredeti vadságába; aludt a csillagos ég alatt, az erdők vadától vette el eledelét és öltözetét, kifűzte sziklaféskéből a bérci sast, hogy helyébe gyermekeit rejtse, átnézte hegyei ormáról a lábainál terülő világot, s látta benne nagynak az Istent, nézte az alant mozgó törpék tömegét, s látta bennök kicsinynek az embert.

Ezen emberek veszedelmesek kezdtek lenni Barlavitra nézve. Ő szeretett uralkodni, de ezek nem szerettek szolgálni.

Valami járvány lelkesülés lázadt végig a népen, olyszerű, minő később a kereszthadak alatt lepte el Európát, valami őrzőngő vágy ismeretlen álmokép után, szent düh, melytől égetve elhagyta a férfi nejét, az apa gyermekeit, elhagyta békés tűzhelyét a jobbágy, s melyet megszokott, az édes heverést és a keserű korbácsot, hogy megismerje azt a chimérát, melynek neve szabadság.

A földek parlagon maradtak, a házak laktalanul.

Ekkor csapott közbe Barlavit, s fogadást tőn, hogy addig le nem teszi a kardot kezéből, míg őket meg nem alázza. Megistartottaszavát, mert két álló hónapig volt kezébe kötözve kardja; mikor lebontotta azt onnét, a zendülő bojárok voltak megkötözve.

Sokba került neki a diadal, — lépésenként kellett elfoglalni tőlök a sziklatanyát, melybe vesztett csaták után vonták magukat, s minden lépés vérrel lőn megfizetve.

Utoljára csak néhány százan maradtak, a többi hódolt vagy elesett, s ezek kétségbeesve vonták magukat azon barlangba, melyet rólok maig is Pietra Kupcsegunak, martalócok barlangjának neveznek. Vezérök volt Demir, az ércszavú; azért nevezték ércszavúnak, mert egy érckürt szaván kívül, melyet vastag láncon hordott derekára kötve, egyéb hangot ajkáról nem lehet hallani.

Itt a barlangban védte magát keserű elszántsággal a maroknyi had . . . s nem adta meg magát.

Ott haltak meg gyermekei éhen lábai előtt, falat kenyeret

nem tudott nekik adni, maga is csontvázvá aszott . . . de nem adta meg magát.

Sokan a barlangon átfolyó patak tejét ivák, s rémítő kínok közt haltak meg tőle . . . de a maroknyi nép nem adta meg magát.

Ekkor Barlavitnak furcsa ötlete jött: kénkövel tölt kosarakat gyújtatott meg a barlang nyílása előtt . . . a szél beverte az öldöklő füstöt az üregbe . . . nehéz fuldoklások hallatszottak odabenn, s szaggatott hörgések kiáltának: kegyelem! — a nép megadta magát . . . de már akkor csak hetvenen voltak életben, a többi örök álmait aludta.

Csak kettő nem esengett: Demir, a vezér és menyasszonya, Márce Záre.

Szép volt még akkor a leány és fiatal. Karcsú termete volt és sarkát verő hajtekercei, és szemei mint csillagos éjben a tengerszem . . .

Nyugodtan borult vőlegénye vállára, szívéhez szorítá gömbölyű karjaival őt, bátorítólag néze fel szemei közé, s várta a halált.

Ekkor azt parancsolta Barlavit a meghódoltaknak, hogy adják ki főnöküket . . . rabszolgáknak nem kell fő, nekik, nekik csak kéz kell, mellyel dolgozzanak — és lábak, melyeken békóikat viseljék.

A csapat nem ismerte magát többé; rárohant vezérére, hogy azt megköttözze.

Szomorúan tekintte végig rajtok Demir, megrázta büszkén fejét, s még egyszer megfúvá kürtjét, menyasszonyát elsimítá kebléről, s magát az örvénybe levetette.

Ez történt hetven évvel azon éjszaka előtt, melyben Barlavit unokája, Adonis, Márce Záre barlangját felkereste.

A meghódolt nép elnyomottabb lett, mint valaha.

Ismét megszokta árpa- és málékényerét, ronda vityillóit, a hajdú parancsszavát és a rendszeresített babonát, miket őseitől öröklött.

— — — — —
Hogy hova lett Márce Zára: sokáig nem tudta senki. Egyszer azonban amint több gyermekek az angusvölgyi falvakból a sziklákon madárfészkeket kerestek, egy sovány, száraz nőalak jelent meg előttök, haja közé kígyók voltak fonva, öltözetén zöldült a penész, arca sárga volt, mintha a koporsóból kelt volna föl, s azt mondá a gyermekeknek, hogy a halottak ünnepeinek éjjelén nagy dögmirigy fogja meglepni a földet, mely megöl minden férfit, gyermeket és vént, kiket a két Capella-hegy között talál, csak azokat nem, kik a Piatra Kupcseguliban keresnek menedéket.

A gyermekek hazafutottak, s nem került bele két nap, hogy e vakhír gyökeret vert.

Őszutó második napján nem maradt egy férfi, a csecsemő gyermekek sem, a falvakban: mind a barlangba gyűltek, melyből már akkorra kihordták a farkasok a temetlenül hagyott csontokat.

Az örvény torkába kilenc sziklalépcső volt bevágva.

És mikor senki sem hiányzott a férfiakból, s hallgatva mindenki magában mondogatta őrimáit: ekkor az örvény mélyéből ismeretes hang rivallt fel, — Demir ércszava. A magas boltozat bágyadtan verte vissza az enyésző hangot. S utána egy suttogó szó azon hetven férfi közül, kik Demirt elárulák, egyet nevénel hitt.

Borzadva távozott mindenki a megnevezettől.

— Jer, — sűgá a vérfagyasztó hang.

És a szerencsétlen, mintegy rossz sorsától taszítva, megindult a hívásra, lement a lépcsőkön, és többé vissza nem jött.

A megrögzött babona a hetven áruló közül évenként megkérte áldozatát.

Így történt ez évről évre. Csak egy volt már hátra, a vén Ivó. Száz éven felül volt már ekkor, mely életidő nem ritkaság e hegyes vidékeken; látta társait egyenként lemenni maga előtt a halálos lépcsőkön, s megbarátkozott e gondolattal.

A férfinép, mint szokta öröklött babonából, összegyűlt a barlangban november másodikán; tudta mindenki, hogy a sor kire jó, s szomorúan nézte a fehér hajakat, melyeket utoljára kellett látnia. Ivó hasonlított fehér hajával a capellai havaskirályhoz. Mankó helyett egy csorba kardot viselt, melynek élet kiverték az idők.

Fiai és unokái sírva búcsúztak el tőle, az örvény széléig kísérték, s onnét félénken vonultak vissza, midőn az idéző kúrthang, mint egy ismeretlen fenevad ordítása, megrivallt erősebben és visszhangzóbban, mint valaha.

Az agg az első lépcsőre lépett. Lelépett a másodikra, akkor egy alak jött fel a lépcsőkön vele szemközt — egy ifjú, baljában kürt, jobbában kard, derekán lánc; az a kürt, az a lánc és az a kard Demiré voltak.

A vén ember hátratántorodott, vezérét vélte elébe lépni, pedig az Adonis volt, Barlavit unokája.

Elébe térdelt, őrzöngve csókolta lábáról a port, s kérte parancsát a megjelenőnek.

Adonis inte neki, hogy kövesse őt.

S midőn a vén azon kardot suhogni látá, melynek rozsdafoltjai alatt most is a főurak vére feketül, visszaemlékezék a dicsőség éveire, s elfeledé, hogy kardja csorba, és hogy kezei nem bírják azt megemelni.

— Csatára! — ordítá túlmagasztos hangon. — A vérpatakok napjai újra kezdődnek. Demir föltámadt! csatára!

A nép — a szalmaláng — utánarivallá: csatára!

A kürt közbeharsogott.

Egy óra múlva a capellai néma ház ostrom alatt állt.

★

Ez a ház kolostor volt.

Barlavit építette akkor, mikor egy őrült nő azt jövendőlé neki, hogy unokáiban fogja megverni az Isten.

Adonis és Milieva voltak unokái; a lyánt születése óta e

kolostorban tartá, mely bölcső és sír volt egyszerre a gyermeknek.

Mióta megépült a ház, csak akkor egyszer nyílt meg ajtaja, midőn mostani lakói beleköltöztek; azontúl zárva maradt.

Egyetlen nyílt ablakán éjenként egy ládát eresztettek alá, melyben reggel Barlavit intézkedéséből az élelemszereket vonták újra föl; ha a fölhúzott láda üresen maradandott: az annak jele lett volna, hogy Barlavit nem él, s akkor a klastrom ismét megnyílhatott.

A kolostori szent szüzek mind kevés különbséggel egyidejűek voltak Milievával, s minthogy csecsemőkoruk óta ott a falak közt növekedtek, s cellájukon és a kolostor udvarára boruló egen kívül soha semmit születésöktől fogva nem láttak: nem ismerék a falaikon kívül terülő roppant világot, nem tudák, hogy e világot emberek lakják, egymást szeretők és üldözők, — nem tudták, hogy az angyalokon és nőkön kívül még ördögök és férfiak is vannak e világon . . . Csak Milieva számára volt egy ablak nyitva, melyen át végigtekinthetett a nem ismert világegyetemem, s melyen át unokatestvére, Adonis meglátta őt, s eszét vesztette miatta.

Külön cellája volt mindenkinek, hol éjeit és nappalait egyedül tölté; csak reggelenként gyűltek egy közös terembe össze, hol rejtett hangműszerek andalító fuvolahangokban zendülének meg, s az optikai művészet felvilági csillaglakók alakjait lebegteté végig előttök, s Dei Grata, a fejedelemnö, a mennyről s annak gyönyöreiről beszélt nékik.

Minő gondolatjaik, minő álmaik lehettek ez eleitől fogva magukba vonult lényeknek, kik az eszmélet legelső fokától egész azon korig, melyben a szív már virágait kezdi termeni, nem láttak, nem hallottak, nem ismertek egyebet, mint eget, angyalokat, himnuszt és a szentek életét?!

Hova s micsoda irányban fejlett az az erő, mely az emberben mint indulat és szenvedély tünteti fel hatalmát, miután bennök csak föl, csak az ábrándok világába volt kihatása? minő világot

alkothatott magának az a lélek, mely szünteleni magábavonultságában nyugtalan tetterejének csak önmagából teremthette táplálékát, s miután nem volt ismeret, melyet felhasználhatott volna, a semmiből egészen új világot kellett teremtenie magának?

★

Előálmait aludta a környék.

Néma volt a természet, minő lehetett az özönvíz utolsó éjszakáján; egyedül bujdosott fehér felhői között a hold, s a föld és férgei nyugodtak, midőn ijedve kelt föl ágyából a néma zárda fejedelemnöjje, Dei Grata; úgy hallá álmában, mintha sűrű és durva lépések dobognának a csendes lak körül.

Hallgatózott.

Süket volt az éjszaka és vak . . .

Hallgatag és sötét . . .

Egy — két perc . . .

Pokoli fény vette körül a házat, ezer szurokfáklya fénye, s nem emberi ordítás riasztá fel annak lakóit álmaikból; kürt rivallt, kardok csattogtak, ostromzaj mindenfelől, kanócok repültek a tetőre, a falakat gerendaütések törték be . . . halál . . . halál hangzék ezer ajakról.

Ha ezek tudták volna, hogy nők ellen harcolnak! . . .

— Föl! Föl! — kiálta a vén Ivó, ősz haját lebegteté a szél, arcán a fáklyák fénye pirult. — Első volt az ostromhágcsókon, első a falon, s kereste a férfit, kivel utoljára megharcoljon, hogy mégis csatában végezhesse életét . . .

— Föl! föl! — kiálta Barlavit fia is, felrohant az ismert ablakon, melyből őriült szerelme, a szűz Milieva szokott hozzá letekinteni, s kereste bálványát, a tündéarcú leányt.

Míg ezek a házat ostromolták, sietve gyűjté össze Dei Grata védenecseit az imaterembe, kik ekkor tudták meg életökben először, hogy mi a félelem.

A terem közepén egy aranyozott medence volt átlátszó

aranyzín vízzel megtöltve, a medence oldalára ez volt vágva: AQUA CASTA. „A tisztaság vize.”

Némán mutatott Dei Grata a ragyogó nedvre fehér, száraz csontujjával, s a remegve kérdező arcoknak azt felelte: „A halál eljött. — A halál az Isten angyala . . . ki megnyitja az eget, s szárnyaira veszi az idvezülőket, és oda felviszi. De az égbe csak a tiszták mehetnek . . . Jaj a tisztátalannak! — A halál azt nem fogja az angyalok és a boldogultak lelkei közé emelni, hanem van egy mélység, feneketlen, tele rémülettel és fájdalommal . . . oda leveti a tisztátalánokat, és esni fognak a napok utolsójáig, és meg nem nyugodni soha. — Íme e nedv a tisztaság vize; ki benne megmossa arcát: szűz marad és tiszta az Isten előtt.” — Ezt mondta védetteinek Dei Grata, a fejedelemnő.

Igaza volt . . .

Azon nedv az aranyozott medencében — választóvíz volt; ki benne megmosdott: éktelenebb lett, mint kit a természet csúfolt meg.

És a szűzek egyenkint odajárultak, megcsókolták Dei Grata kezét, s fátyolaikat levetve, megmosták a nedvben arcukat, és a fátyolt újra visszaereszték.

Utoljára jött Milieva; angyali szemeiben a galamb szelídsége mosolygott, egy tenger ragyogott bennök, tengere a leg-tisztább ártatlanságnak; felemelte fátyolát, s gyöngéd, remek-szép arcát belemártotta az iszonyú nedvbe.

Elcsendesültek.

Csak olykor lebbenté meg az arcokat rejtő fátyolt fájdalom, nehéz fohász, a rettenetes ércnedv mondhatatlan kínokkal kezdte széttépni arcaikat.

Ezalatt a bojárók bevették a védtelen lakot.

A vén Ivó minden szobáin átrohant, hogy egy férfit találjon ellenségül, — a cellák üresek voltak . . . sehhol semmi nyoma fegyvernek vagy pajzsnak, melyből gyanítható volna, hogy ott valaha férfi lakott.

Adonis is kereste kedvesét, s így jött össze Ivóval a szent szüzek imateremében.

Adonis ráismert a termetre, melynek körrajzai szívébe voltak nyomva; odarohant, átölelte a remegő leányt, fátyolát felvette, hogy arcát megcsókolja.

De nem csókolta meg.

Az egy perc előtti tündéarc iszonyúan el volt éktelenítve, fekélyes hólyagok voltak a rózsák helyén, a szemek be voltak dagadva, a homlok égett, sárga, az ajkak feketék valának.

Adonis szemei előtt elborult a világ, térdei megtörtek . . . aléltnan és eszméletlenül rogyott a hideg kövezetre.

A mártírnők mind — mind iszonyúan el voltak éktelenítve.

Földhöz szegezte a vad ostromlókat a rémület . . . a fegyver kihullott kezeikből, iszonyúan meg voltak csalatra.

— Nők ellen — fuldoklá háborodottan Ivó. — Mit tevének, uram Isten, mit cselekedtünk!

A halál képe nem lehet oly iszonyatos, mint e nőké volt, — nem a kárhozaté oly kétségbeesett, mint e férfiaké.

Eközben világosodni kezdte a terem, — a boltozat gerendái égtek.

A férfiak észrevették, hogy az ifjú vezér hajfürtjei nem feketék, minők Demiré voltak, hanem szőkék, mint Barlavit fiáé.

Ezt nem látták azelőtt a sötétben.

— Átok reád! — ordította magánkívül Ivó, dühösen rohanva az aléltnan ott fekvő gyermekre. — Átok nemzetségedre! — s vállára ragadva rohant ki vele, a nép utána, és a nép után az átok. Percek múlva a Pietra Kupcseguli öble nyelte el mindnyájokat.

Éppen fölötte a barlang torkolatának, meredek, szaggatott hegyoldalban mered föl egy roppant szikladarab, látszik, hogy hajdan egy több mázsányi tömegnek kellett tőle elválva leszakadni, mely tömeget a sziklaoldalhoz erős vaskapcsok foglalák, miknek maig is látni rozsdáette maradványaikat. Azon levált tömeg egy sziklacsúcs vala, melyre valamelyik ősz

várúr szent fogadásból roppant vaskeresztet állíttatott fel, melyet miután feltettek, vették észre, hogy annak terhe miatt a sziklahajlás a hegyoldalból le akar szakadni, s evégett erős vaspántokat vertek a két sziklába, melyek azokat összetartották. A szikla éppen fölötte volt a Pietra Kupcseguli nyílásának.

Midőn a nép nagy zajjal bevonult a barlangba, s lármája sajtászerű zúgásként hangzott elő az öblözetes üreg szűk nyílásán: fenn azon szikladarabon egy sötét alak ült a vaskereszt alatt; ősz haja közé kígyók voltak fonva, ruháján zöldült a penész, arca halottszínű volt és kiszáradt.

Márce Zére volt.

A sziklát tartó vaspántokat gyantával és kovacsfollyattal rétegezte be, mely az aranyat és vasat is megolvasztja; aztán meggyújtotta azt, s leszállva a szikláról, nézte, mint válik az el lassanként a hegymeredektől. A kapcsok izzani, nyúlni kezdtek, a vaskereszt mindig jobban hajlott alá, a két szirt közötti repedés tágult . . . Márce Zére nevetett.

A barlangból vad zsvivaj hangzott föl.

Mindig nagyobb . . . mindig hangosabb.

Egy összes bosszú-kiáltás . . .

Erre egy mennydörgési zuhanat . . . A keresztviselő szirt cslzaggatta olvadó pántjait, s a meredekből alárohanva, az alatta levő barlangnyílást — betemette.

Csak egy keskeny nyílás maradt szabadon, az is csak azért maradt, hogy azon keresztül Márce Zére, kiket eltemetett, azokat megátkozhasssa.

Besüvöltött hozzájuk:

— Én vagyok Márce Zére! ki vészt és fájdalokat szülök mindazokra, kik a tenger és a Fruskagora között laknak. — Meghaltok mind. — Én vagyok Márce Zére, ki hetven év előtt megesküdtem a sötétben ordító örvénynek, hogy vőlegényem halálaért bosszút állok azokon, kik azt okozák. — Meghaltok mind. — Én vagyok Márce Zére, ki azon kürtért, mely Demir helyett beszélt, az örvény bögő szikláinak közé, a halállevegővel

teljes odvak mélyére leszálltam, ki e hangokkal apátokat a halálba lehíttam, ki e kürtöt Barlavit unokájának adtam, hogy általa titeket, őtet tiáltalok veszítsem el. — Meghaltok mind. — Én vagyok Márce Zére, ki vészt és halált osztok mindazoknak, kik a tenger és a Fruskagora hegyek között lagnak, nők és férfiak.”

Ezt mondta a kilencvenéves menyasszony; s maig is, ha olykor a föld megrázkódik terhei alatt, ha a vetéseket jégeső vágja el, ha a forgószél a templomok tetejét sodorja el, ha a falvakat dögmirigy vagy éhhalál üríti ki: megemlékezik a nép Márce Zére nevére, s gyermekeit rettegni tanítja tőle.

A felgyújtott zárda pedig magasló lángokban lobogott fel a fergeteges égre, lassanként elnémuló, magasztosan bús himnusz hangjait hordták fel a lángok a csillagokhoz — mintha a vakhít szörnye óriási oltáron szűz lelkeket áldozott volna véráldozatokban gyönyörködő bálványistenének.

A lángok vörösre festék az eget, a körül uralkodó havasok jégcsúcsait s a szomszéd várat, hol Barlavit lakott.

Besütöttek az ablakon, mely alvószobája ablaka volt, s felkölték álmaiból.

Zordon tekintettel bámult ki ablakán, s látta, mint szolgál szövetnekül a környéknek az a ház, hová unokáját bezárta. — Ősz haját szétkuszálta az irtózat és a vihar.

— Ébredjetek! — ordítá, s rohant a bástyatoronyba, a tűzharangot félrevern, mely szomorú kondulásaival lehangzék a háborodott vidékre, s fölverte a berkeiben alvó bölényt s az emberszívben alvó nyugalmat.

Senki sem jött segíteni.

Bástyásait ordítá Barlavit, híttá fiát, Adonist, vazalljait s a bojárokat.

Senki sem jött.

Minden, ki férfi nevet viselt, ősi babonából a zsványbarlangba gyűlt ez éjjel; a falvakon csak nők s leányok maradtak.

Hallott ugyan neszt, mintha a föld alól kiáltának fel hozzá, mintha élve eltemetettek kaparnák koporsójuk fedelét: de nem tudta, honnét jön e moraj. Kilenc falu női lettek árvák és özvegyek.

Azok pedig, mélyen a szirt keblébe temetve, hasztalan erőködtek a sziklát a nyílásról elemelni, még hasztalanabbul rimázkodtak védszentjeikhez, hogy azt gördítsék el onnét. Elhengerítette ugyan azt később egy hatalmas földindulás, csakhogy ez háromszáz esztendő múlva történt, s most igen szép kővé vált csontokat találni a barlangon átfolyó érces patakban, s ezüst kardmarkolatokat, mikről a vasat leette a rozsdá.

Ugyanazon földrengés a vellebiti várat is halomba döntötte, miután az Barlavit kimúltával úr és lakók nélkül maradt.

Ez eset után kipusztult falvaival igen kegyesen bánt a vajda, holttetemeit ezért hordozták körül búcsújárással; hanem később egy babona terjedt el, mely azt mondta felőle, hogy az eltűnt férfinemzetséget ördögös mesterségekkel ő rontotta meg: ezért kiásták másodszer koporsójából, s megégették.

Ugyanazon földrengés borította el a vellebiti völgyet terméketlen sziklafölddel, s kiölt belőle minden életet.

Kopáran állanak a szirtek, a vár falai roskadoznak, a völgy hallgatag. Szürke felhők vonulnak át a bércek felett. Hideg sóhaj kél előttük, utánuk.

4. A NYOMORÉK NAPLÓJA ~

Még 1822-ben volt az ó-g-i határban egy elhagyatott avar puszta, melynek közepén egy odvas fa állott.

A puszta kietlen vala, sűrű bojtorjással és tövissel benőve; elvadult táját kerülték a legelésző juhnyájak; a vadmadár félénken repült el fölötte; csak a zivatar látogatta meg olykor, s az év utósó éjszakáin két emberi árny.

Közepén mintegy elátkozva állott az odvas fa; tövén és derekán kín szülte moha és gombák tenyésztek, egyetlen görccsös ág nyúlt fel oldaláról az égbe, a többit leégeté a belecsapott villám. Azon egyetlen ágon, mikor a tél zúzmarával virágoztatta fel a ligeteket, két fagyöngy-bokor zöldelt, mint nyomorék anya keblén két szívtelen gyermek, utósó életerejét kiszívók.

1823-ben e puszta föld, tagosztályi per következtében, C* S. honosított francia marquis birtokába jutott, ki azt felszántatta, a dudvák és bozótok rengetegét kiirtatá, s az odvas fát kivágatta.

Mikor levágták e fát, egy mélyen kivájt üreget találtak benne, mely egész gyökeréig lehatolt, s ez üreg fenekén egy ércszelencét, zöld rozsdával bevonva.

Azt hitték, hogy kincset fognak a szelencében találni; s feltörvén, találtak benne hosszú ősz hajfürtöt, egy pergamentdarabka körül csavargatva; — a pergamentdarabra e szavak voltak írva nőírással: 1822. Dec. 22. Halálos ágyamon reád emlékezem . . . Több semmi.

Ez igénytelen leleményt átadták a találók a tulajdonos marquis-nak, ki nekik viszonzószívesség fejében adott két bankó-

forintot, s ezzel a semmit nem jelentő dolgot félrevertve, az egész eseményt elfelejté.

Történt azonban, hogy a marquis úr, egy hosszú téli estén, megsokallva mindennapi vendége — az unalomnak látogatásait, azon kezdé törni fejét, miképp rázhassa le nyakáról e hívatlan és kelleetlen társaságot. Végigképzelte mindazon mulattató kedvtöltéseket, miknek a fölösleges időt martalékul szokás elébök vetni, egyet sem talált köztük, melyet jelenlegi helyzetére alkalmazhatott volna, miután keveset fedezett fel olyat, mellyel az ember magányosan is elmulathatja magát, anélkül, hogy felebarátjai társaságára szorulna, s eszerint nem maradt mulattatására egyéb, mint ősei képeivel körülrakni magát, s e vidám társaság körében a legédesebb élvezetek közt bevárni az éjszakát. — Ily helyzetben lepte meg a marquis urat azon szokatlan gondolat, hogy talán lehetne az embernek magát saját eszméi, saját gondolatfüzérei által annyira vinni, hogy hat órai örökkévalóságot szerfölötti ásítások nélkül keresztülélhessen; azaz, hogy magamagát, anélkül, hogy pasziánszot játszanék, csupán eszméi furcsasága által elmulattassa.

Ha én orvosra lettem volna a méltóságos úrnak, elméje ezen környilatkozatát bizonyosan a gyomornedvek meggyöngülésének tulajdonítandám.

Kereste tehát a marquis úr testalkatának legfelső emeletében azon láthatatlan tárgyakat, melyeket mi ideáknak nevezünk; — hajtóvadászatot tartott a gondolatok után agyának Szaharájában; — hasztalan! — gazdátlanul őgyelegtek abban az atomok, mint hajdan a monászok a teremtetlen világban, s mint jelenleg is a tiszamelléki rétek felett a muslincák és szűnyogok fellegei őgyelegnek . . . A túlságosan élvezett érzéki gyönyörök kifogyaszták a lélek mindenhatóságát, s az ingerek kényurasága alatt szellemi dudvák nőttek tele a szívet és az észet.

A marquis úr láthatott valaha versírót vajúdási gyötrelmei között, amint a jőni nem akaró eszmét hol füle mögül, hol a

tollszárból rágta ki nagy erőszakkal, — s ő is így tett, de hiába! — ahol nincs, ott ne keress, ahova nem vettedél, ott nem aratsz; — utóbb is csak azzal kelle magát vizsgáltatnia, hogy ő született marquis, ki, minthogy nem úgy van alkotva, mint más emberek, hihetőleg e kitüntetést, mint különös kegyeletet kapta a természettől, hogy annál több ideje maradjon hajának felbodorítására.

Ekként hátat fordítva magának, véletlenül belebotlott emlékezetével az említett rejtélyes szelencébe, s a benne foglalt tárgyakra gondolt; és ekkor jutott először azon észrevételhez, hogy az eset regényesebb, mint egyelőre gondolta volna. De mint lőn meglepetve, midőn figyelmesebben szemlélve a pergamentre írott szavakat, azokat szerfelett hasonlóknak találta saját édesanyja írásaihoz, s a hosszú ősz haját azon hosszú ősz hajhoz, melyet saját édesanyja viselt. Nevelte megütközését annak emlékezete is, hogy édesanyja, a marquisnő éppen 1822-ik évi december 28-án szűnt meg élni, s azon év utolsó napján el is temettetett . . .

Eszébe jutott továbbá azon eset is, hogy ugyan 1822-ik évi december 24-én az említett pusztán egy nyomorék koldus fagyott meg; — kopasz volt és ősz szakállú; arcán egy hosszú élet szenvedései, jobb lába helyett famankót viselt, öltözetül darócot, azt is rongyosat; s ott a mohos fa tövében találtatott megfagyva; — mankója forgácsaiból rakott tüzet a fa alatt, a fa félig megégett tőle; úgy látszék, mintha azt egészen el akarta volna égetni, s hogy ereje elhagyta, s érzé elközelgeni utolsó óráját, bal kezével egy nagy köteg írást a tűzbe vetett, s e helyzetben adá ki lelkét. Iszonyú hideg volt azon a télen, s azon keze a nyomoréknak, mellyel a tűzbe nyúlt, korommá égett, többi része testének megfagyott.

Azon csomó írás közepe kiégett, csak az elejéről és végéről maradt meg néhány levél, s e maradványok a marquis-nak adattak át, ki a nyomorékot eltemettetni szíveskedett.

A marquis kapott a tárgy érdekességén, s előkutatta a nyomorék naplóját, mely valahol levéltárában félretéve hentergett,

s annak leveleit végiglapozva, abban egy, a szelencében talált-hoz hasonló pergamentdarabra akadt, mely „1772” esztendő-számmal s e két szóval: „Reád emlékezem” volt megjegyezve, s hosszú hajfürttel körülcsavarva, mely hajfürt fekete vala, mint az éj.

A marquis úr mindinkább ingerelve látta magát a rejtélyes ember írásainak végigolvasására, s karszékében végignyújtózva, hímzett sipkáját fejére, papucsos lábait zsámolyára, pipáját penzióba téve, az írást szétterjeszté maga előtt, s illetén szavakat olvasott:

1772. Martius.

„Mária” — héberül annyit tesz, mint „szenvedések gyermeke!” — Nekem is volt egy Máriám. — Az én Máriám is szenvedések szülötte volt.

Oly jól esik a szenvedőnek dicsekedni fájdalmaival, elmenni a temetőbe s megmutogatani: Íme ez is az én halottam volt, és ez is; és ezek mind igen szépek és igen jók valának, s engem szerettek; — kívülök senkim sem volt a világon; és most meg vannak halva, és itt fekszenek — s nincs senki, aki szeretne a világon többé.

Oly jól esik kevély-fájdalmasan megmutathatni a gondtalan örvendőnek: Nézd, milyen mély ez a seb! — amilyen mély, olyan fájdalmas, — és ezt a sebet ember viseli, — s az az ember én vagyok.

Oly jól esik végignézhetni a világon, egy magas hegytetőről lenézhetni rá, s elmondhatni: Íme, e végtelenség, e minden jónak és rossznak egyetemessége, mily nagyszerű, mily tömérdek; és e végtelenből semmi sem enyém — csak a szenvedések; e tömérdek nép közül senki sem enyém — csak üldözőim.

És én mindezt csak e fehér lapnak mondom el. Ki tudja, ha embernek mondanám, jobban megértené-e, mint e rongydarab, melyre írok? — — Ez legalább nem fogja elfelejteni . . .

Most bujdosom, vándorlok a világban. Lábaikat vérzik az

út tövisei, szívemet az emlékezeté. Útitársaim a zivatar és a bánat.

Nekem nem jön fel a nap, — az én szívembe nem önti balzsamát a hit, — bennem nem él a honvágysz szent keserve, — engem nem éltet a másvilág reménye. — Nap, mennyország, vallás és haza, — mindezt egy névben vesztettem el; ez a név volt „Mária”.

Szenvedek eleget, éjeim álmatlanok és nappalaim sötétek, mint az éj. — Más nyomorultat vigasztal az, hogy nálánál szerencsétlenebb lény is van a világon; nálam csak egy van, ki jobban szenved, — csak egy, ki több keserűt érez — de ez engem nem vigasztal, mert ez az egy — Mária.

1772. Július.

Ma éve, hogy legelőször megláttalak, Mária.

Ha e napot kiszakaszthatnám életemből, nem volnék az a boldogtalan, aki vagyok. — És mégis csak áldani tudom e napot, melyen először megláttalak.

Ki volt az, ki ez első pillanatkor szívünkbe súgta: íme, ez a te lelkednek fele, a te gondolatodból való gondolat, a te szívedből való szív; az ő élete a te életed, az ő boldogsága a te boldogságod? Rokonok vagytok, mióta a világ teremtve van! — Ha Isten volt, miért kárhoztat így? ha vakeset volt, miért hogy nem kerülhetem el üldöző kezét?

★

1771-ben egy nyári alkonyatkor a budai hegyek közt iszonyú forgószelel támadt; — a hegyekről alárohanó viharok, egymással ölbe kapva, egy nagyszerű légorsóvá egyesültek, melynek feje az egek magasságában a felhőkön túl enyészett el, míg talapja világrontó pusztítással söpört végig a szétkuszált vidékeken. — Az egész mindenség egyetlen örvénynek látszott,

mely az elemeket káoszszerű rohamban akarta összevegyíteni. A légben szétszaggatott asztagok s töveikből kicsavart tölgyek pozdorjait csóválta az iszonyatos typhon, míg a szüntelen sűrűdő fellegek vereslő kavarekát sűrű lángostorok kígyózák keresztül.

Egy érítésig csend lőn a vihar közepett; mintha egy varázsszó állította volna meg a korlátszakasztott zivatart; a levegő elfúlt, az ég agyon akarta nyomni a földet; — a nap elsötétült, a természet elájult; éjszaka lett, mint azon a napon, melyen az üdvözítő megfeszítették; s e nappali éjben a felhők sötétvörös méhében egy, a napvilágot felülhaladó lobbanás ütött ki, bevilágítva a messze terülő világot, mintha az ég hasadt volna meg, hogy kiömlő fényével minden szemeket megvakítson. Erre bódító levegőrázkódás következett; az ember az eget érzé oszlopaiban ingadozni, s egy csattanás, mitől a hegyek rendültek meg alapjaikban, s a vén Duna lázadva hágott ki partjaira, úgy tetszék, mintha a föld vettetett volna ki sarkaiból . . . A villám a Szent Gellért-hegybe csapott le.

E tünemény után a légnyomás rögtön eloszlott, az ég erei megszakadtak, s egyszerre egész terhes felhők rohantak alá, egymásba szakadva a hegyek közé.

Éppen ekkor népiünnepe volt a budai hegyek között.

E hegyekről mély utak vezetnek alá.

A megrémült sokaság a mély utakba rohant, s ahol kerülte, ott találta meg halálos veszélyét. — Pillanatok múlva e hegyi utak a felhőszakadástól támadt vízáradások medreivé lőnek; a vízrohamok a képzelettől utol nem érhető erővel rohantak a hegyekről alá, roppant szikladarabokat sodorva magukkal, miknek szakadatlan gördülését csak hosszasan tartó mennydörgéshez lehetne hasonlítani.

Rémséges zaj hallaték: imádság, jajgatás, segélyordítások hangjai. Míg az ég, mintha nem akarná hallani imáikat, meg nem szakadó dörgésekkel süketítette meg magát.

Térdemre esém; — azt hittem, hogy a megígért nap, a

minden élő halálának napja eljött; az éj, mely minden napnak éjjele, a perc, mely az évezredek befedezi, mely után nem lesz többé sem idő, sem tér. Ég és föld, élet és halál, nap és csillagok, öröm és fájdalom egymásba fognak omlani, s lesz — mint volt időknél előtte — semmi és sötétség a nagy világ helyén.

— Irgalmas Isten! — ordítá a nép.

— Istenítélet! — harsogák a viharok; ég és föld kiálták: — „Jaj annak, aki született!”

A vízár mindig növekedő dühvel rohant a hegy lejtőjén alá, mindent elsöpörve, ami útjába akadt. — Olykor a sárga iszapos zuhatagban egy-egy emberfő hosszú haja tűnt elő, majd ismét egy gazdátlan kalap, vagy egy ruhafoszlány, el-elbukva, majd ismét felmerülve.

Meghalt minden szeretet: testvér nem kereste testvérét többé, barát barátját, férj nejét, anya gyermekeit; csak egy indulat maradt élve, — az önszeretet. — Futott, ki merre látott.

A közhíreműlet ezen perceiben, amint egy szikladombon térdelve, magam elé a tajtékzó rohamba letekinték, egy zöld dombocska közepén, melynek két oldala mellett csapott el a zuhatag, azt mint egy szigetet véve körül, hölgyet láttam alél-tan feküdni, — két keze imára összetéve feküdt ölében, hosszú fekete haja ázottan csüggött keblén, mely fehér volt, mint a lilium. — Egy fiatal leányka volt; becsukott szemével, mint egy alvó angyal feküvék ott; halavány, szelíd arca, gyönyörű homloka és gyöngéd ajkai most is ide vannak rajzolva szívembe.

A vízroham mindig magasabbra hágott, s a kis szigetet mindig keskenyebbre mosta; még néhány perc . . . és a szende leányka visszatért volna oda, honnét eljött — az égbe.

Jaj nekem, — jaj azon pillanatnak, melyben őt megszabadítám!

Nem láttam többé veszélyt az övén kívül; nem éreztem félelmet, csak egyedül őmiatta.

Megvallom, azon gondolat is átvillant lelkemen, hogy ha

csakugyan lesz egy másvilág, s a jövő perc azt megmutatja szemeim előtt: őhozá oly közel, nem fogok elkárhozhatni.

Közepébe ugrottam a rohanó vízárnak.

A dombon, melyen álltam, egy terebélyes fa volt; alig léptem el alóla, a villám tövig széthasította a fát . . . Mért nem maradtam alatta!?

Felragadtam karjaimra a leánykát; azt a kéjt, melynek helyét egy ötven éves életen át fájdalom és bú tölték be szívemben, mind e pillanatban érzette át szívem, — meg is adózott érte . . . Magamhoz ölelém őt; eszméletlenül hajlott vállamra, csak szíve gyöngéd pihegése jelenté, hogy él. Óh ekkor hittem, hogy ha a világ elmúlik is: én és e pillanat emléke élni fogunk.

Fel! fel! a hegytetőre. Lenn a halál! kiálték, vagy tán csak gondolám, annyira zavarva voltak bennem gondolatok, érzések és sejtelmek e pillanatban, s rohantam vele a hegy lejtőjén fölfelé. Éppen ekkor csapott keresztül a zöld halmocskán a zuhatag, s mázsás köveket hengerített át fölötte. Ha a sors úgy szeretett volna bennünket, mint édesapa szereti gyermekkeit; azon köveket egy perccel elébb küldötte volna.

Fölértem terhemmel a hegytetőre, s ott letevém őt; mellé térdepeltem, angyalfejét ölembe helyezém, és imádkozám.

Mit imádkozám? Hihetőleg őrült dolgokat, tán istenkáromlást beszéltem hála és könyörgés hangjai helyett. Az ég királya a viharok süvöltésében, a villámok harsogásában kiáltá le a világnak: „Portömeg, én vagyok a te urad!” — Mindenki arcra borult előtte félelmében; a hegyek remegtek; csak én voltam idvezült annyi síró között; csak én nem remegtem.

Azért vagyok most egyedül kárhozott annyi boldog között.

Hol van szó leírni azon pillanatot, midőn szemeit először felveté, azon szemeket, melyek éj és csillag, világ és setéség egy személyben; midőn karjait hátal teljesen fölemelé és vállaim körül fűzte; midőn remegve simult hozzám közelebb, és oly esengő hangon kért, hogy legyen védője? — És én megesküvém az Istenre és üdvösségemre, hogy őt lelkem minden erejé-

vel fogom sors, emberek és viharok ellen védelmezni. — Ezért nincs most, kibem megbízom, Isten; ezért nincs, melyben reméljek, számomra üdvösség. — Hamisan esküvém.

★

A vihar elmúlt, — a világ megmaradt; az ég kék lett újra, a föld újra zöld, — a megholtakat eltemették — sírjaikat fű nőtte be és a feledékenység. — — Marie nőm lett.

Titok, mély titok volt az egész.

Marie gazdag volt, én szegény. — Egy ismerős lelkész, mindkettőnknek bizalmas barátja, adott össze bennünket; kívülről senki sem ismerte viszonyunkat, senki.

Nem — — a mennyország örök üdvössége nem lehetett oly édes, mint azon napok boldogsága volt, midőn lopva, titokban kerestük fel egymást egy ismert árnyékos fa tövében, kar karban, szív szívben, hallgattuk a csalogány éji dalát, s hosszan merengve néztünk egy csillagot, mely oly fényesen mosolygott reánk.

Ragyogó volt a csillag — ragyogóbb valamennyinél: mintha a világ középpontján lett volna napkirály, mely fényét messze, milliárd mérföldekre küldözi szét, még ottan is tündöklőt. Ha elmegyünk innét, innét e földről, ha meghalunk, — mondók sokszor édes ábrándozásaink közt, — e csillagot választjuk lakhelyül, oda fogunk menni, egyszerre és mind a ketten. — Nem tudom honnét, mindkettőnkben ez egy eszme keletkezett, hogy az élet után a csillagokat fogjuk végigvándorolni, s így lesz örökkétartó a másvilág.

Ez volt az élet! ez volt a kéj! Egy perc e létből, egy csepp e boldogságból, napokat édesít meg fájdalomban hosszú életemből, s hogyha még félszázadig tartana is e kín, melynek élet a neve: ama messze elmúlt napok még mindig fényt vetnének reá, bágyadtat ugyan, de kedveset.

Nem hiszem, hogy valaha ember oly boldog lehessen a síron innen; hogy egy csókban, egy ölelésben, melyet egyszerre két szív érez, oly kék legyen! hogy egy mosolygás, egyetlen ige a lelket oly magasra bírja fölemelni, mint amily magasan voltam én, amily magasról estem én alá.

Oly sokat szeretnék beszélni; — zivatarban utazónak a mosolygó napvilág, tengervészek közt hányatottnak a zöldülő part, elesett angyalnak a menny, nekem az elvesztett paradicsom oly kedves emlékek; — de nem fogom magamat tovább gúnyolni: megmutatom másik felét életemnek, — az éjszakát, a fagyos, világtalan, szélvész es éjszakát, hol viharban bujdosik keresztül az élet nem ismert tájakon; majd sírhalmokon, majd temetetlen fekvő halottakon lépdel keresztül; majd vérben gázol egyedül, társtalanul, vezető nélkül, s a sírt, melyet keres, a magáét, nem találja a sötétben.

Marie atyja gazdag kereskedő volt, — legalább azt hitte róla a világ . . . A világ sokszor csalódik. Történt egy napon, hogy a gazdag kereskedő két roppant vállalatban — miknél minden vagyonát kockára tévé — megbukott. — Koldussá kelle lennie . . . Nem elég . . . Bukása miatt börtönbe kerülhetett . . . Így akarták hitelezői. — Csak egy mód volt megszabadulhatására . . . Egyetlen egy!! Hitelezői között egy gazdag külföldi úr volt: C. M. marquis vagy gróf; s ez kész volt nagy összegre menő adósságát a kereskedőnek elengedni, ha leányát neki adandja. — A kereskedő azt kérte „nőül-e?”, és a marquis nagyot kacagott e kérdés felett. A kereskedő becsületes ember volt és jó apa . . . hazament, és föbe lőtte magát . . .

Ekkor az anyának tevé a marquis az ajánlatot. Az anya elég vigyázatlan volt ezt leányával tudatni, s egyszersmind megismertetvén vele helyzetüket, értésére adni, hogy ha a marquis kívánatának nem enged: ő is azt fogja tenni, mit férje tőn.

Marie igen szerette anyját . . . Jobban, mint engemet . . .

Oly jól emlékszem azon zordon alkonyatra . . . A nap

vérpirosan sütött be ablakomon, midőn halványan jött hozzám Marie; szemeiben könnyek ragyogtak; át akartam ölelni; kibontakozott ölelésemből, s reszkető hangon kért, hogy hagyjam el őt — örökre.

A világ elsötétült szemeim előtt. — Elmondta, miért: hogy anyjának életét, holt atyjának becsületét akarja vele visszaadni. Eleinte nem mondta meg, hogy miként; s midőn megmondta: egy érzést állatott ki velem, melyhez hasonlót nem éreztem még soha, s melyet hogy túléltem, bizonyítja, hogy a lélek fájdalma a testet meg nem öli . . .

Én, a jogszerű férj? — ki őt Isten előtt tettem magamévá, ki őt jobban szerettem, mint üdvösségemet, ki tőle viszontszerettetém, kinek nem volt álma, melyben ő meg ne jelent volna; ki annyira megszoktam a boldogságot, melyet ő általa adott nekem Isten, hogy soha imádkozás nélkül álomra le nem hajtottam fejemet! s én most ezen földi mennyeimet, lelkem és életem üdvösségét elvessem, hogy az egy nyomorúnak lehessen martaléka?! nőmtől, azon egyetlen lénytől, ki az enyém, kiből az Istent imádom, kiért őrvjögök — megváljak, hogy az egy kéjsóvárnak lehessen játékszere?!

— Megöllek! — kiáltám eszméletvesztve, és — lelkem fájdalmaira mondom — azt meg is tettem volna, de szívem nem bírta tovább terhét, — a földet érzem beroskadni lábaim alatt, s a fejemre az eget szakadni le; csak egy fojtó fulladásra emlékszem még, mely mellemet elülte, s aztán hogy fejem elkezdett zúgni, a világ felfordult velem . . . Midőn újra felvetém szememet, pamlagomon feküdtem; nehezen jöttem eszméletemhez; csak midőn az ismert tárgyakat láttam körültem, akkor kezdtem azon meggyőződésre jönni, hogy ez még nem a másvilág. Fejem Marie ölében feküdt, keze homlokomat simogatá.

— Iszonyúan álmodtam, Marie — mondtam neki —, kábult fejemben úgy rémlék, mintha a megtörténtek csak egy iszonyú álomlátás chimérája voltak volna. Azt álmodtam, hogy meg akartalak ölni.

És ő nem vette észre, hogy magamon kívül beszélek; egy medaillont vont elő kebléből, s azt felnyitva, a benne levő kékeszöld porra mutatott. Azon pornak nehéz, ismeretlen szaga volt; sohasem fogom elfelejteni.

— Mi ez? — kértem tőle gépileg.

— Ez mérég! — felelé, s a kis emléket bezárva, ismét keblébe dugá. — Mikor el kell jöni a halálnak, nem szükség, hogy te vezesd őt hozzám. Válassz: akarsz-e halva látni magad előtt, vagy élve egy reményért? — — S itt rám borult, és súgva mondott néhány szót... Mint a galvanizmus rázott fel a néhány szó csüggedt kábulatomból.

Felszökém; valami vegyülete a legnagyobb örömmek — név nincsen számára találva — járta át minden ízét testemnek. — Ott állt előttem; nemes elhatározottság arculatán. Sohasem láttam őt ily szépnek életemben, kezében, ajkaihoz közel, a halált adó por. Még egyszer kérdezé:

— Akarod?

Odaszöktem, kiragadtam kezéből a mérget, s térdeit átölelve, ruhája szegélyzetét csókokkal halmozám.

— Eredj, eredj; nem szabad meghalnod, Marie... nem szabad meghalnod. — Élned kell gyalázat és nyomor között... élned kell fájdalommal és keserű bánattal... élned kell sokáig.

És én egy, még nem élő lénynek életeért, ki engem atyjának nem fog nevezhetni soha, de kinek ereiben az én szívem vére foly, feláldozám, mit sem e világ, sem a jövőendő lét többé vissza nem ad — üdvemet.

Marie női hivatása legszebbik reményében érzé magát; s én — az apa — kitéptem a szívemhez nőtt szívet, s nőmet átadtam a gyalázat életének. — De nem...

A marquis úr rosszul számolt. — Magam vivém nőmet hozzá, s midőn egyedül voltunk, azt mondtam neki, hogy én e hölgynek testvére vagyok, s megkértem: akarja-e őt törvényes nejeül? A marquis, egy hosszú szőke ember, gúnymosollyal néze le rám, s fogát piszkálgatá; azután egy csomó írást vetett

elébe, Marie atyjának adósleveleit, kijelentvén, miszerint reméli, hogy gazdagon ki vagyok fizetve. De én nem az voltam, ki sokat szokott tétovázni: pisztolyt irányoztam a marquis úr fejének . . . s ez megtette hatását. Látá, hogy kelepcebe került; azt is látta, hogy oly emberrel van dolga, ki az étellel már számot vetett, és semmitől és senkitől nem tart, és semmit nem remél többé.

Még több megnyugtató okai is lehettek a marquis úrnak kérésem teljesítésére töltött fegyveremen kívül, de amikkel nem akarom e tiszta lapokat befertőztetni. A marquis úr már két feleségét temette el, kik mind igen gyanús halállal múltak ki a világból; a hír azt susogta, hogy őnagysága igen könnyűszerrel tudott túladni megunt házastársain. — Marie leendett a harmadik. A marquis pokoli hidegvérrel nyújtá kezét, és ígérte, hogy rááll. Künn barátom, a lelkész várakozott, ki titkunkba be lévén avatva, saját mindene kockáztatásával az egybekelést megerősítette; a szerződést aláírtuk, keletét négy hónappal előbbre téve, — s Marie C* úr nője lett.

De még nem itt van vége a tragédiának. Félttem, hogy a marquis azon pillanatban, midőn megtudja, hogy nem leányt, hanem nőt vett feleségül, harmadszor teendi magát özvegygé, s még aznap kerestem ürügyet, melynél fogva vele összetűzhessek. Ez nem volt nehéz; — félrehíttam, egy tőle eltanult gúnymosollyal tudtára adám, hogy Marie-val minő viszonyban állok. A nyomorult ember dühbe jött. Elfelejté, hogy rangja magasabb, mint az enyéem, s párbajra hitt. — És én — megöltem őt.

Marie pedig özvegysege hatodik havában egy fiúnak lett anyja, ki nevezteték marquis C* S.-nak, — míg nekem futnom kellett, s elrejtteni magamat a világ elől, nehogy megtudják, hogy Marie velem legtávolabb ismeretségben is vala.

A minap, amint erdőközön, berkeken keresztül bujdosám, fáradtan egy felállított oszlop alá leheveredve, elszunnyadtam; késő éjszaka volt; amint felébredtem, fényesen sütött a nap;

körülöttem a madarak zengték reggeli dalukat; a táblás oszlopot hirdetményfának néztem; egy körlevél volt akkor is rá felszegezve. — Odamentem, elolvastam. Egy gonosztevő személyes leírása volt, ki C* M. marquis urat orozva meggyilkolá, s kinek fejére kétszáz tallér jutalom volt feltéve.

E szót: „orozva” kitörültem a hirdetményből, s tovább bujdokoltam.

1772. Dec. 23.

Szélvész az éj, — az égnek nincsen csillaga, — széles fehér pusztaság a föld, — a havas fürgetegbe farkasok üvöltnek; — e széles fehér pusztaságban, e havas fürgetegben egyedül bujdosom én, egyedül, magányosan, míg egy terebélyes fához érek. E fának ágain egykor lomb zöldelt, most jégcsapok és zúz fehérlik rajtuk. Tövéhez ülök, és elgondolom, hogy egykor e fa alatt minő boldog voltam, és hogy most minő boldogtalan vagyok; búsan kérdezem magamban: mért van ez így?

Hidegen süvölt a szél az elhagyott vidéken . . .

Keresem azon csillagot, mely ama boldog órákon oly szépen mosolygott le reánk . . . Nincs többé az égen. Két hó előtt elkezdett halaványulni; mindig fehérebb, mindig homályosabb lett, utóbb végképpen eltűnt. Marie, Marie! hová megyünk, ha e földről eltávozzunk?

Hidegen süvölt a szél az elhagyott vidéken . . .

Midőn utószor elváltam Marie-mtől, egy ígéretével ajándékozott meg. Azt ígérte, hogy minden évnek azon napján, mely elválásunk napja volt, éjszínű hajából egy fürtöt fog azon fa odvába rejteni, hova egykor édesebb tudósításainkat rejtettük, s egy levélkét, annak emlékeül, hogy még nem szűnt meg az enyém lenni.

Tudom, hogy fejemmel játszom, midőn e tájra közelítek, hol mint orgyilkos vagyok kihíresztelve és mégis eljöttem; kerestem a fa odvában emlékeimet: ott volt a hajfürt, egy

fehér lap körül csavarva, rajt e két szó: „Reád emlékezem.” De ennyi is elég. — Bekötözöm vele szívem sebeit; egy csepp rájok az emlékezet balzsamából, — a kínok csillapulnak. Ismét utamra indulok, egy év múlva ismét eljövendő . . .

Az éj viharos, — csillagtalán az ég, — a föld fehér, — e viharos éjben, e fehér földben egyedül utazom én. — Meglátsz-e álmodban engem, Marie, mint én téged meglátlak, hogyha szemeimet lehunyom? beszélsz-e lelkemmel álmaidban, mint én beszélek a tieddel? . . . vannak-e örömeid és minők? Bántanak-e, és van-e, aki védelmezzon?

Hidegen süvölt a szél az elhagyott vidéken . . .

Jó éjszakát . . . Jó éjszakát . . . — —

A több ezután következő lapok nagyjából ki voltak égve, csak egyes összefüggetlen szavak maradtak elégketlenülül a sorok elején, minő szavak voltak a „nyomor”, — „fájdalom”, — „emlékezet”, s néhány hosszabb kitételek, mint „hosszú bujdosás” — „Wagram alatti ütközet” — „nyomorú megcsonkítás”, — mik mind arra mutattak, hogy a bujdosó élete hosszú volt és nehéz, útja bús és enyhetlen . . .

A napló hátulján azonban több lap maradt meg épen, mely a többiektől egy, a kéziratba kötött rézlap által volt elválasztva. — E rézlap tele volt apró jegyzésekkel vésve, mely jegyzéseknek némelyike csillaggal vagy kereszttel volt kitüntetve.

Ezek szomorú jegyzetek voltak.

Míntha saját gondot fordított volna arra, hogy mindazon halált adó eszközöket, mikkel az ember saját sírját megnyithatja, adatról adatra összegyűjtse!!

A legkülöncebb erőszakos halálnemek voltak ide feljegyezve. Lassan ölök és rögtön elaltatók, kikeresettek és egyszerűek.

† A szív az ötödik és hatodik borda között van, — a jobb felé irányzott lövés rögtön halál.

† A borostyánmeggy magjának leve megölő méreg; ez a leveleiben is van, de nem oly erős. Tíz csepp belőle az életet egyszerre kioltja.

† A széngőz bizonyos és csendes halált szerez; fájdalmai szelídek, hatása csalhatatlan, egy serpenyő szén, jól bezárt szobában meggyújtva, elvégez mindent; mire a szén kiég, az élet is kiégett.

† Az életeret meg lehet ismerni arról, hogy pirosabb a többinél, és erősebben lüktet; — ha az ér felhasíttatik, rajta a vér az utósó cseppig elfoly. Így halt meg Seneca és neje az ó világban; karjaikon és lábaikon metélték szét az ereket, s azokat meleg fürdőbe dugva, csendesen elaludtak.

† Az úszni tudóknak nem lehet magukat vízbe ölni; az élet ingere feltámad bennök önkénytelenül a veszély érzetkor. Shally angol egy hajón levő több mázsás horgonyhoz kötözte magát, s így bukott, a horgonyt tartó köteleket elvagdálva, a tengerbe.

* A fekete hyosciamus mérge iszonyú gyomorgörcsöt okoz, de nem soká tartót. A növény gypjas, virágai harang alakúak, belül pirosak, kívül sárgák.

* Az ópium adta halál csendesen elközelgő, de bizonytalan; megtörtént, hogy kit tőle elájulva eltemettek, a sírban ismét fölébredt, s mikor történetesen felnyitották koporsóját, meg volt fordulva benne.

* Az atropa belladonna úton-útfélen terem. Gyümölcse bódító. Hat szem belőle elbánik egy étellel.

Az acidum hydrocyanicum kék színű nedv; egy csepp belőle, az ember nyitott érébe cseppentve, rögtöni gutaütést okoz.

† Münchenben egy fiatal hölgy a torony ablakából ugrott alá; csak ruhájáról lehet megismerni, hogy valaha emberi alak volt.

† Esős időben egy levegőbe eresztett papirossárkány, melynek abroncsa érc s zsinégén vékony sodrony van végigeresztve, igen erős villámvezető; ha valaki ilyenkor pusztá kézzel a zsineghez ér, a villám rögtön ott üti agyon. Így történt ez Rómer tanárral Philadelphióban.

A vipera-kígyó csípése halálos. Cleopatra két viperát ereszte keblére, s ezektől öletett meg.

Sappho, görög lantköltőné, a tengerparti sziklákról ugrott le. Jó magas torony szinte megteszi ezen szolgálatot.

Sardanapal, babyloni tyrann, palotáját gyújtotta magára, s kedvesei ölelése közt, azokkal együtt elégett. A halál kínjait nem érezé, mert hálóteremét ambró- s fahéjjal s a legingerlőbb keleti illatszerekkel halmozta el, miknek buja, kábító füstje elvette a halál percei előtt öntudatát.

Monteverdói Estella a Vezuv égő kráterébe szökött.

† Lachaine Amalie grófnő hűtlen kedvese leveleit összegzagatva, azokat arsenicummal összefőzte, s ennek levét itta meg. Öt perc alatt meghalt.

A fogoly négerék igen sajátságos módját tudják az öngyilkosságnak: nyelvöket nyelik le — vagy a lélegzetet mindaddig folytonosan szíják magukba visszalehelés nélkül, míg szívök egyszerre megszakad.

★

Ilyszerű jegyzetekkel volt teleírva az egész érclevél, mintha e sötét szeszélyű ember különös figyelemmel gyűjtött volna életuntak számára halálos recipéket.

★

A következő lapok kuszált, reszkető kézzel rótt sorokkal voltak beírva; a sorok színe megvörösült, mintha vér lett volna a nedv, mellyel írtattak; az esztendőszám volt 1822, fél század az első lapok története után.

December 21.

Ismét e tájon vagyok, — ősz — nyomorék — koldus.

Testemet sebhelyek fedik. — A csatát mankóval hagytam el. Alamizsnakenyér mindennapi falatom.

Már két esztendeje, hogy emberi lényhez nem szóltam. — Azt hiszik, hogy néma vagyok.

Ma éve láttam fiamat, a marquis-t, és anyját, a marquis-

nőt. Őszek és öregek mind a ketten. A marquis félretaszított útjából, anyja pedig egy ezüstpénzt vetett kalapomba. — Nem ismert rám.

Rongyos voltam és ősz. — Ő most is szép volt. — Szemei most is azon szelíd szemek voltak, melyek ötven év előtt a boldogságot mosolygták szívembe.

Pedig negyvenkilenc évig járogattam el évenként a titkainkat rejtő fához, s mindannyiszor ott találtam emlékeimet, ugyanazon szavak a levélkén; csak a fekete fürtök változtak lassanként fehérré . . . És ő nem ismert rám. Hiszen oly sokat szenvedtem — ötven év nagy idő.

Ez a föld hajdan virágokat termett, most be van növe tövissekkel; ez a fa hajdan zöld volt, most fekete és kiszáradt; ez az ég hajdan mennyország volt, most villámok és zivatarok hazája.

Közel e kiszáradt fához nádkévékből készíték számomra gunyhót. Ha én nem vagyok honn, egy gazdátlan kivert eb megy hálni nádpalotámba, s rendesen elszalad, midőn jöttöm-et érzi.

Minden jó lélek kerüli elhagyott tanyámat; azt mondják, hogy ez avar pusztán kísértet lakik. Az a kísértet én vagyok.

Ősz hajak, roskatag test, kinszenvedett szív; meddig hordozzalak még benneteket???

Mit fog hozni a holnapi nap? — Ha e fa odva meg nem termi emlékeimet, az azt fogja jelenteni, hogy Marie kinszenvedett, s így nincs miért élni tovább.

De míg ő meg nem hal: addig én sem halhatok meg.

A tenger visszaokádott öléből, — a szívemnek irányzott fegyver kezemet lőtte meg; — a méreg kint adott, de nem halált, — a csata lábamat vitte el fejem helyett. — Élnem kell addig, míg ő él.

Minő hideg van. — Nincs annyi rongyom, mellyel testemet befedjem. — Éhezem. — Zivataros ég! meddig fogsz még rám haragudni??

December 24.

A múlt éjjel valaki az odvas fához közelíte; nem Marie volt, annyit kivehettem. Félénken sietett el, miután az odúba valamit leejtett . . . Talán? . . . talán? . . .

Tegnap, hogy gunyhómba jöttem, a vén kutya nem futott el, mint szoká, mert meg volt fagyva. — — Az én életem sem lehet erősebb az övénél!

★

Eddig szólt a nyomorék naplója.

★

A marquis úr pedig legfőbb gondjának tartotta a kéziratot tüstént hamuvá égetni. Mint mondják, C* S. marquis úr rendkívül sokat tartott magas származására és az ereiben folyó előkelő nemesi vérré.

5. A GONOSZ LÉLEK

I.

Nyomorúsággal teljes élet ez a miénk.

Ostorcsapása a sorsnak a születés órája, ostorcsapás a halál órája, ostorcsapás az élet minden perce.

Magasan hordja koronázott fejét a vétek, és bálványoztatik; hamut hint fejére az erény, és lábbal tapodtatik.

Hosszú élete van a semmirekellőnek, az ostobának, az árulónak; korán elhal a józan, a becsületes, a hazafi.

Izzadságával hizlalja a földet a szorgalmas, s a föld terem neki érte töviseket, míg a korhely, a csavargó számára manna hull az égből.

Mártír a szent, hóhéra az istentelen . . .

Nagyon sokat kelle vétkeznünk valaha, mielőtt születünk, vagy egy, még előbbi életben, hogy ily világba vagyunk száműzve! — De hiszen lesz — lesz még egy másik, hol az erény fogja a koronát viselni, a vétek a láncokat, — lesz, melyben majd magától fog teremni a borostyán, mely az érdem homlokát körítse, s a kenyér, mellyel az éhenhalt becsület jóllakhassék; — s az a töviskorona, mellyel a megváltó megkoronáztatott, s az a kereszt, melyen megfeszítettet, tinéktek leszen kínkoszorú és bitófa, farizeus nép! . . .

. . . . Hanem ez soká lesz, és nem éri meg senki

II.

A természetben tavasz van, — a nap alkonyra jár, — az erdő zöld. Legmélyében, legsötétebb berke közepén, melyet

ritkán tapos meg emberi nyom, épített a természet egy egyszerű amfiteátrumot, egy terjedelmes félkört, kékes rovátkolt szirttömegekből, melyeknek ormára öles sziklalépcsők vezetnek, honnét társaiktól kiszorított kőrísfák hajladoznak le a szédítő mélység fölé, mintha minden percben le készülnének rohanni.

A sziklák tövében olykor egy kristálytisztá bakonyér bukik fel, s apró, szeszélyes zuhatagokat képezve, az egymásra dőlt fatörzsök s azokat benőtt folyondárok és páfránerdők között ismét elenyész.

Az ősvadon járhatatlan; egymásba forrott faderekak, tövises bozóttal összenőve, miknek irtatlan lombozata nem hagy napvilágot sütni a földre, melynek örökké nyirkos felszínén a vadszeder és iszalag fonadéka alatt méreggombák és viperák fogamzanak; sötét, vad, idegen miattok a berek, sátoros éjszakájában itt-ott fehérlik elő, mint ingó kísértet, egy-egy gyásznyár hófehér dereka. A szélnek csak zúgását hallani odafenn a fák koronái között; nyomása nem bír utat verni magának ide, csak néha nyári délutánokon választ ki magának egyes tölgyeket a villám, mikbe lecsap, miknek üszkös csonkjája feketén marad ott a vihar emlékeül, míg töviből ki nem rohad, vagy az iszalag be nem növi.

E vadon közepéből egy vén, igen vén fenyő nyúlik fel magányosan; két ember át nem ölelheti derekát, csúcsa felnőtt az ég felhői közé; körüle több fenyő mérföldek területén nem látható. Sötét feketezöld gallyai lelapulnak a körüle tenyésző csemetékhez, mik melléje simulnak, mintha ez volna a rengeteg ősanynya, mely ifjú unokáit vén karjaival vihar és nap heve ellen védelmezi. Dereka körül a borág vörös venyigéi csavarodnak, sokszoros fonadékkal szöve be görcsös ágait. Lombjai közt énekes madársereg fészkel; tövében az erdei hangya készíti palotáját; kérges derekához vén bükk támaszkodik; odvas, lombtalan, kidúlt taplós oldalát zöld moha s sokidomú gombák lepik, míg derekán

a félig nyílt odúból vadméhek szállonganak ki és be, az erdők virágait döngve látogatók. — Szorosan a fenyő töve mellől egy fiatal hársfa nőtt ki, karcsú, nyulánk; sárga, szív alakú levelei játszva lebegnek a szél csendű légben; sima kérgébe emberi kezek véstek sebeket, egy keresztet és néhány betűt.

†

A. I. H. S. Z.

1814. maj. 24.

Ki volt az, aki ezt ide felvághatta? Miért ide, és miért éppen ezt? . . .

. . . . A nap melegen süt; a rengeteg madarai vígan énekelnek, és a tücsök cirpel . . .

A bozótból vén, fakó színű medve vergődik elő, lomha félzségséggel töri magát a tövises savarbokrok között keresztül, mik számtalan körmökkel csimpajkodnak viseltes bundájába; morog, s hátulsó lábait rázza erősen, melyre hosszan utána-nyúló szederinak tekergőztek; odalátogat a bükkhöz, a vad-méh szaga csábítja oda; betekint a köpübe, s morgó örvendezéssel nyúl be annak szűk nyílásán kesztyűs kezével, aztán kihúzza azt, s a ráragadt sejtet, mézestül és fulánkostul együtt, befalja, s tovább sétál, kedélyesen kapkodva a felé szállongó darázsok után.

Majd karcsú dámvad látogat el a bakonyérhez, nézi magát benne, gyönyörködik koronájában, s kényesen szörpölve iszik annak kristályából, s továbbszökell, a szilfák lombjait legelve.

Majd elbúsult vadkan jó haragos csörtetéssel, fekete sörtéje fel van borzolva hátán; a tiszta bakonyért tócsává heveri, s meghorkanva túrja fel annak virágos partjait, s izaposan csörtet tovább a sűrű bozótban.

A vadgalamb suhogva száll ágról ágra, megpihentében szerelmes bűgással csalogatva párját.

A hallgató természet vadvirágait méhek és lepék ezrei döngik körül.

Ember keze nem öntözi, ember keze nem tépi le a virágokat.

Ilyen lehetett a teremtés, hatodik napja előtt: vidám, viruló, boldog.

A hatodik napon teremtették az ember.

A hetedik napon megnyugvék Isten a világ alkotásától.

III.

Ki lakja azt a házat ott az erdők mélységes rejtekében, melyhez nem vezet ösvény, melynek ajtaja előtt maszlag terem, melynek kapujára denevérek vannak szárnyaiknál fogva felszegezve, melynek ablakában virágcserepekül emberkoponyákban zöldül a böléndek, oldalai feketék, megfeketítette az idő és a viharok; teteje mohos, kerítése szűrő tövisbokor; udvara közepén villámütött fa áll, melynek odvas töviben kígyók költik zöld tojásaikat.

Sötét fák ernyői rejtik szem elől e házat.

Az ég nem néz le rá soha.

Egy férfi közelít felé. Izmos termetét fehér dolmány fedi, mely alól szokatlanul kifejtett izmai hajlásait vehetni ki; egyik kezében súlyos kopjája van, mellyel az irtatlan bozóton utat tör maga előtt; paripáját fogva vezeti, előtte két vadászeb fut nyugtalanul szaglálva. — A rejtett házhoz ér. — Benn annak udvarán vad vonítás hallik; a paripa ágaskodni kezd, s szilajon rángatja vezetője kezéből a féket. A ház lakója farkasokat nevel udvarában. — A férfi megköti lovát, s a ház ajtaját megveri kopjája nyelével. — Hallik, hogy a láncra kötött farkasok mint rángatják, mint csörgetik láncukat dühökben, s fogaikat mint csattogtatják. — A házfal elején van egy kerek ablak: ez ablakból egy emberfő néz elő.

— Ki vagy? Ki hítt ide a rossz lelket látogatni? — kiált

le éles, süvöltő hangon a jövevényre. — Cerber hallgass, gazdád beszél! — A farkasok morogva némulnak el.

— Nyisd meg ajtódat — szólt nyugodt, szilárd hangon a férfi —, Álmay Iván keres, testvéred unokája.

— Eredj, bódult! nekem nincsen testvérem; csak a kígyók azok, meg a jégeső és a döghalál, meg a ragya, mely a gabonát elveri; — melyik volt ezek közül a te nagyapád? . . .

— Eszelős vén, én vagyok Álmay Gábor fia, veled akarok beszélni.

— Meguntad az életet, Álmay Iván, hogy hozzám jöttél? vagy haragban vagy isteneddel, hogy velem akarsz beszélni? . . . Tudod-e, hogy az én leheletem a pestis, az én szavam az átkok átka? hogy akit az én tekintetem megront, azt meg nem gyógyítja többé semmi áldás; akihez az én kezem hozzáér, azt meg nem tisztítja a világ minden szenteltvize többé? . . .

— Nyiss ajtót! — kiálta türelmetlen hangon a férfi. — Álmay Iván látta az ördögöt és a halált ezer alakban, és nem félt tőlök.

Az öreg leszállt az ablakból, sajátságos nehéz nyögés volt minden lélegzete, melyet tőle hús lépésre lehetett hallani; a farkasokat leoldá láncokról; azután kinyitotta az ajtót. A két fenevad egymás hátán rohant ki a nyíláson; a jövevény ebei bátran álltak szembe velök, s vad marakodással rohantak a cserje közé.

— Beléphetsz; mit akarsz? — szólt az öreg. — Lépj be a gonosz lélek udvarába, — s feltárta csikorgó ajtaját. — Az ifjú rezzenve lépe hátra. Rémséges alak állt előtte: nagybátyja, a gonosz lélek; kopasz fején egyetlen hajsza sem volt már; sima és fényes volt az, csak homlokán voltak egymást szelő redőkben felírva a szenvedélyek hieroglifjai; az éktelen ragya, mely megverte arcát, itt-ott hagyott azon néhány szál ősz szakállt felmagzani, szemei merően kiültek fejből, mint a békáé; szája szegletében egyetlenegy fog volt még, az is farkasfog, mely vigyorogva tekintte elő, valahányszor megszólamlott. Valami megöröködött infernális gúny vonag-

lott e sötét arc minden vonásiban; két szertelenül nagy s a tar koponyától elálló hegyes fül valami állatian-ördögí kinézést adott tekintetének.

— Lépj be — szólt felvigyorgva a férfira, kinek csak hónaljáig ért.

A férfi belépe az udvarra, melyen szerte buján tenyészett az árvacsalán és tövises bokrokban a medveszölő. A vén ember visszakiáltá házi állatait, mik varázshatású parancsszavára meghunyászkodva jöttek vissza a berekből, s véres sebeiket nyalagatták, — azután bezárta az ajtót.

Hosszan nyúlt végig az udvaron a sötét külsejű ház, melybe beléptek. Előbb egy pókhálós tornácba, onnét egy sötét szobába vezette a ház ura a jövevényt. — Ül le — mondá neki, vigyorogva . . . Egy szék sem volt az egész szobában.

— Ember — szólt a jövevény, kopjáját a szögletbe állítva, s magasra emelte fejét, hogy szinte gerendáját érte vele az alacsony háznak —, hol van testvérem, Álmay Zoltán?

A vén csúful bandzsított a kérdőre.

— Avagy őrzője vagyok-e én a te testvérednek?

— Igen; ugyane szavakat mondta Kain, mikor agyonütötte atyafiát. — Testvérem egy év óta nyom nélkül elveszett; egy év előtt sokat járt hozzád, mikor még a városban laktál. Egy időben tűntél el veled te is: tudnod kell, hogy hova lett; tudnod kell, és nekem megmondanod.

— Nagy úr lehetsz, hogy úgy parancsolgatsz a magam házánál, szép öcsém; derekasan megnőttél, az igaz; ha medve volnék, alighanem félnék tőled.

— Öreg ember, teneked egy pöröd van, melyben halálos vétkeidért a fejedet keresik.

— Süllyedj el, hogy tudod! Mit akarsz vele?

— Ez a pör most lefolyt, s téged elítéltek.

— Ott gebedjenek meg!

— De az ítélet végre nem hajtathatik, mert a pör kezdete elől megszöktél, s most nem tudják, hogy merre vagy.

— Meghaltam, elvitt az ördög! — Nos, hát mit gondolnának egyebet? Elég vén voltam már akkor is.

— Igen, de én tudom hollétedet, s minden percben fölfedezhetlek.

— Átkozzon meg apád és anyád, hogy felkerestél! Verje meg a mirigy minden csontodat merő fájdalommal! Őszülj meg, míg fiatal leedsz, a bánat miatt! Kígyó teremjen gyomrodban, hogy örülten kiabálj fel a csillagos égre, mikor más ember aluszik! Háromszor fordulj meg koporsódban, amiért rámtaláltál.

— Mondd meg, hova lett testvérem, s azután élj miattam, míg az ég rád nem szakad, vén káromkodó, te.

— Jól van, magad kívántad. Tedd szívedet a darázs-fészekbe, bomlott! Kövess, majd elvezetlek hozzá; csak addig várj, míg felöltözöm. Látod ezt a mentét, melyet most felöltök? Egy mézárós viselte, kit az erdőben agyonverték, s kire én rátaláltam; lehúztam róla a ruhát; még csupa új volt, s magát meg hagytam halni. Azt akarod kérdezni, hogy nem temettem-e el? De igen. Éjjel kiszabadítottam azt a két farkast, reggelre el volt temetve az ember... Ugye nevetsz, hogy milyen tarka parókám van? Ez onnét van, mert magam készítém, a hozzá való hajat kivégzettek koponyáiról nyírtam le, azért oly különféle színű.

— Fenevad!

— Mindjárt készen leszek, csak botomat keresem még elő; egyetlen fa volt gyümölcsöző az egész erdőben, azt vágtam ki botomnak, s most farkasokat szelídíték vele. Így. Készen vagyok. Most jer utánam; testvéredhez vezetlek. — Mentek. — Hagyd itt azalatt kutyáidat, nincs szükségünk ily tág torkú hadra. — Amint tovahaladtak, jól hallhatták, a két farkas mint vonít egymásra a zárt ajtón keresztül.

Út nem volt, merre mentek, — házmagas cserje, sűrűn összegubancolt folyondárbozót között vezeté keresztül látogatóját az erdei vén; a sűrűben nem lehet két lépésnyire látni,

s olykor a fákat behálózott venyigefal közt négykézláb kelle keresztülmászniok. A nap hevesen süttött, s az irtatlan növényország sokszerű leheletétől füledt volt a levegő. Végre úgy tetszék az ifjúnak, mintha hegynek mennének fölfelé, s olykor gránitdarabokba botlott bele, mik a cserje közt heverték, s az ég itt-ott kezdett keresztülkékleni a falevelek között. Mindig magasabban haladtak; már kezdé a szél lengedezését érzeni a fák között, s kis idő múlva egy szabad térre jutottak, mely egy sziklás hegy teteje volt, honnét a túlsó oldalon meredek sziklafal vezetett egy még mélyebb völgy torkolatába alá; ide vezette az öreg a jövevényt.

— Nézz oda le, látod ott alant ama magányos fenyőszálat?

— Látom, sűrű bozót tömődik körülötte.

— Fogd e távcsőt, s nézz vele oda a bozótba, — mit látsz?

— E cső végtelenül nagyít; fákat látok és a fákon leveleket; egyebet semmit.

— Légy türelemmel, majd később nézz oda; addig mulasd magadat, nézd a lemenő napot s a távol vidéket; nézd, amott a távolban egy város ég, gyönyörködjél benne; minő szép világítás, kár, hogy több nem ég.

Az ifjú karjait összefonva néze szét a messze vidéken, melynek távola kékesen vonult odább szemei előtt, míg legtova kéklő felhők és hegyek halvány árnyképei fogák el a láthatárt.

— Most nézz oda — szólt a vén.

Az ifjú oda irányzá látcsövét, s bámulva törle szemeit, mint ki nem akar hinni.

— Nos, mit látsz?

— Egy nő jelent meg a berek sűrűjében; valóban nem csalatkozom: egy hölgy gyászruhában, arcán fekete fátyol.

— Tovább, tovább! mit csinál ott?

— Odamegy a fenyőhöz, letérdel elébe, a fenyő mellett egy hársfa nőtt ki, azt fátyolán át megcsókolja. — A hárs megrázza ágait, s sárga leveleket hullat a hölgy ölébe. — Ő felszedi a levelet, s keblébe rejti. — Minő gyöngéd, mily

kellemes alak! az ember álomlátásnak hinné; olyszerű, mint azok a képek, miket a fata morgana a levegőben mutogat, szivárványos glóriától körözve; a leáldozó nap ráveti aranyfényét karcsú természetére, melyről a gyászköpeny lehullt, s könnyű, habfehér öltönye mint verőfényes hófelleg foly alá gömbölyű tagjain. Kezeit összeteszi. Imádkozik. Keble pihegni látszik. Sír, mellét veri, arcát lehajtja a fűbe. Most erre fordul, fejét égneke emeli, a gyászfátyol fellebben arca . . . hah!

A vén kiütötte a férfi kezéből a távcsövet; lehullt a mélységbe, s a hölgy és a vén fenyő és a fiatal hárs, mintegy varázsütésre, a messzeségbe veszték.

— Ki ez a nő? — kérdé ámulatlan a férfi.

— Nem nő, csak menyasszony.

— Kinek menyasszonya?

— Vőlegényének, akit sirat.

— Miért siratja?

— Hahaha! Mert meghalt, és el van temetve.

— Szegény boldogtalan leány!

— Azt gondolod? Miért volna boldogtalan? Maga akarta, hogy így legyen; nagyon szerette vőlegényét, s mert azt hitte, hogy azt más is szereti, hogy más ne szerethesse, megölte őt. Ezen a helyen, hol te állsz most, lőtte őt keresztül; vére most is ott feketül a sziklán, s eltemette ama fa töviben. Célt ért; már most kizárólag bírja vőlegényét, nem félheti senkitől, biztos lehet róla, hogy ha ő elhagyja, az nem fog másokra kacsintani; miért volna hát boldogtalan?

Az ifjú feszülten néze pusztá szemmel a tájra; nem vehete ki semmit.

— De ember, én testvéremet jöttem keresni; azt ígérted, hogy hozzá vezetsz.

— Hozzá vezetlek, csak légy türelemmel; nézz az égre, fergeg lesz; addig nem mehetünk le a szikláról, míg az el nem múlik; a zápor árja elsodorhatja bennünket; húzódjunk addig is e kiálló bérc alá.

Az öreg jól jövendölt: az átfült levegőben pillanatgyorsan kezdtek támadni fellegek, haragosan feketék, tornyosodók; távolról tompa döbörgés hallatszott; a lombok elkezdtek zúgni; a vadonban mindig erősebb vihar kezdett üvölni. A rengeteg lakói felzajdultak délutáni fulladt álmaikból; a soknemű tollasok felrivalgó sívításai, az erdei páva kiáltása, a kivert vadbika bömbölése, a szél ordításával vegyülve, ítéletnap hangokat adtak.

A felhőtömegben keresztül világító nap kétes félhomályt öntött lementében az egészre, mely azon mértékben sötétült, melyben a vihar ereje növekedett.

Felhőszakadás volt készülőben.

Nagy cseppek kezdtek hullani, s erős kénközszag hatotta át az egész atmoszférát.

A táj mindig sötétebb lett, a szél mindig hangosabb. A nap lement.

A feketével bevont égen, a vihartól nem igazgatott irányban, két sárgásfakó felhőtömeg sietett egymással szemközt, mint két mágnestű ellenkező sarkai, vonzatva egymástól; egyik jobbra-balra szórva kígyózó, nyílhegyű lángokat, mik iszonyú csattogással hullottak az erdős hegyekre; a másik egyes szét-sugárzó szikrákat pattantva, s szokatlan jégzörgést áruulva el gyomrában; a mennydörgések iszonyú hangjai a szikla-amfiteátrum s a távolabb hegyek oldalaitól visszaverve, harsogva zengtek végig a kietlenen; majd mintha a hegyeket dobálná egy óriási kéz egymás tetejére, majd mintha a föld gyomra vajúdnék tele leláncolt gigászokkal.

Olykor a villámlobbanásnál feketén tűntek fel a szomszéd bércek, mik ezelőtt félórával még aranyosak voltak.

A jégeső zörögve vágott alá a berekre, s pattogva hullt le a sziklák kopasz fejről.

Nagy távolról látszott egy égő helység északfénye; olykor a félrevert harangok szavát idáig kapkodta a szél.

Ezalatt rohanva sietett össze a két villanyos felhő; úgy

látszék, mintha két hatalmas tündér vína fenn a magasban villámos harcokat. Éppen a vén fenyő fölött érkeztek össze, mely küzdve paskolta magas sudarával a birkózó szélveszet. — Az egész látkör lángba borult, az erdő égni látszott, egy képtelen csattanás és ropogás reszketteté meg az eget és a földet. A villám tövig széthasította a vén fenyőt.

— Szent Isten! — kiálta az ifjú előrohánva —, a hölgy tán most is ott van!

— Mit se félj —, szólt az öreg —, add kezedet; most van ideje, most vezetlek el testvéredhez, kövess.

A magas szurokfenyő teljes pompájában égett, mint a rengeteg nagyszerű fáklyája, vörös lángokkal világítva be a környéket; a szurkos lombok kék zsarámokban hullanak le ágairól, mint pokoli tűzeső, míg a roppant szálfá, mint egyetlen toronymagas láng, lobogott fel a felhőkkel terhes égre.

Sietve csúszott alá a két férfi a sziklafalon, elől a vén, utána az ifjú. Életveszéllyel értek alá a völgybe, melyet a megáradt bakonyér egészen elöntött.

— Csak utánam; te úgysem szoktál félni! — kiálta az öreg, s az égő fenyőhöz sietett; ott megállt. A fa recsegve égett feje fölött; lábát egy kőre tette, mely a fenyő tövében hevert.

— E követ hengerítsd el innét — szólt az ifjúnak.

Ez elhengeríté azt.

— Egy deszkafedő van alatta, azt emeld fel; mit látsz ott?

— Egy csontvázat.

— Azon csontváz koponyája...

— Át van fúrva golyótól.

— Azon csontváz ujján...

— Egy achátgyűrű van, közepén három turmalinnal...

Irgalmas ég!

— Azt a gyűrűt viselte testvéred, Álmay Zoltán...

Késő éjszaka lett, mire a kalandorok Álmy Manó házához visszavergődtek.

Ez volt neve az erdei vénnek, ki magát gonosz léleknek nevezé.

Az is volt. Megvénhedett a vétkezésben, s a bűnhöz hozzá szokott, mint más a kenyérevéshez.

Éjszaka volt és sötét. Ismét a sűrű bozóton kellett keresztül-törniök, melynek tövises tömkelegében kísértetiesen fehér csillámmal villogott néhol elő a veres bükkfa, s mint elszórt foszforcsillagok a szentjánosbogarak.

Az ifjú hagyta magát vezetni az öregtől, ki mikor néha hátratekintett, szemei vörös fényben villogtak, mint a farkaséi.

Végre a rejtett lakhoz értek. Iván paripája víg nyerítéssel fogadta gazdáját, s a két eb nyugodtan feküdt az ajtóban, egymásra hajtvá fejeiket.

— Öreg — szólt a férfi —, köszönöm, hogy testvéremhez elvezettél, most vezess el annak gyilkosához.

A vén ördög arcát nem leheté látni a sötétben, de leheté hallani szívbántó kacaját, mely a rengeteg madarait fölverte álmaikból.

— Maradt-e még otthon testvéred, szép öcsém? Mert attól tartok, hogy ha ily késő éjszaka indulsz el a vadonban, holnap meg az fogja tőlem követelni, hogy hová tettelek? Pedig a hollók egyenek meg, ha hittalak akármelyiteket is; maradj nálam holnapig, hisz ismered vendégszeretetem, — no, ne tétovázz, megbántanád rokoni érzelmeimet, ha itt nem maradnál.

Az ifjú azon reményben, hogy ez átkos titoknak nyomára jövend, elfogadta a gúnyos ajánlatot, s betért az öreggel együtt a házba; nem vette észre, hogy beléptükkor már a farkasok láncra voltak kötve, hogy valakinek még kell lakni a rossz lelken kívül a házban; azon gyűrű, melyet testvére

ujjáról lehúzott, keblébe volt rejtve, az nyomta nagyon szívét, azon gondolkodott.

Az öreg magukra zárta az ajtót, azután betért a tornácba, egy szuroklécet meggyújtva, azt az ifjú kezébe adta, s azzal egy mellékajtót megnyitva, őt egy oldalszobába átküldé. — Itt lesz hálótermed — mondá neki bájos nyájassággal, s az ifjút bámulásával együtt magára hagyta.

Körültekinte . . . úgy tetszék, mintha tündéerkertbe lépett volna: a falak zöld ágakkal voltak befedve, miken még érzett a friss esőcseppek illatja; a föld friss fűvel és ezerjő virágokkal volt behintve; fehér tányérokban, kéklő nefelejcskoszorúk között, illatos virágbokréták pompáztak, miknek szirmain aranyzöld szárnyú bogárkák pihentek; egy szegletben vadrózsa-levelekből vetett ágyon egy nagy fehér kandúr nyújtózkodott, olykor tréfásan enyelgve egy mellette pihenő gerlicével, mely le-leszállt a kandúr fejére, s szelíden csapkodta a hentergő játéktársat piros szárnyaival, oly szelíd volt mind a kettő.

A szoba mélyiben égszín mennyezetű ágy volt felvetve, melynek tetejéről szomorúfűzágak csüngtek alá, s a vadborostyán virágtalan indái, mik zöld hímzetekként bonyolultak a leeregetett fehér habzó ágyszőnyegek redőibe.

A boltozatról olajmécses függött alá, mely rózsaszínű üvegharanggal volt lefedve.

Az ifjú nem bírta eszméit összeegyeztetni. Érzé, hogy nem álmodik, s meg nem foghatá, mint lehet ily egyszerűen bájos rejteke az undorító külsejű háznak s az ördöggel egyidős házigazdának.

Helyet keresett, hová a kezében levő szurokfáklyát letehesse, s miután azt sehova sem tűzhetette le, kioltá, s az egész szobán csak az éji mécses önte szét könnyű rózsaszín félhomályt.

Odament a mennyezetes ágyhoz. Azt hitte, hogy az az övé. A mezei virágok lélekaltató illatától részeg volt a levegő, s a gerle turbékolni kezdett . . . Félresimítá az ágy függőnyeit ...

minden vére szívéhez szaladt, szemei elveszték látásukat, lélegzete elállt . . . Egy alvó hölgy feküdt ott fehér vánkosai között; gyönyörű, mint egy álmodó szeráf; könnyű fehér pongyola habzotta körül bájos természetét, el-elárulva a gömbölyű vállakat, a hattyúkart, és a szelíden, galambian lihegő kebelt. Arcán könnyű színezetben olvadt szét az álom gyöngéd pírja, s félig nyílt korallajkai virágillatot szíttak be, ambrát leheltek vissza, könnyeden lebegtetve a szabadon hullámzó fekete hajzat selymét.

Az ifjú nem érze vért ereiben, hanem lángokat; most tudá meg, hol lakik az ember lelke — a szívben. Csak szívében érze életet, — örök életet.

E lángoló érzések közül egyvalami magyarázhatlan, homályos sejtelen iparkodott felküzdeni magát, hideg, óvó érintéssel nyúlva a tomboló szívhez, intő, tartóztató, mint az őrangyal keze, el-elmerülve az indulatok lávájában, majd ismét felnyújtva intő kezét, alig láthatóan, alig érezhetően.

— Vissza! — kiálta szétcsapva maga körül az ifjú, mintegy eltépv a varázst, mely lelkét megláncolá, — el, el innét — kiálta, forró homlokára tapasztva kezeit — ki a szabadba! — s a függönyöket összerántá, és visszafordult, és öklét kítőrni készülő szívére feszíté.

Kulcsnyikorgás hallatszott az ajtóban . . . A gonosz lélek rájok zárta az ajtót.

— Óh! — kiálta elszedülve az ifjú, s eszeveszetten rogyott térdeire.

V.

Gyönyörű hely az Isten háza; malasztos, vigasztalást termő hely!

Ide jön a kesergő, akinek szíve beteg, és meggyógyítja szívét, megvidul.

Ide jön a tévelygő, a vétkek embere, s megtisztul, megtér, szent lesz belőle.

Ide jön az üldözött, az oltár küszöbére lép, és az oltár megvédelmezi őt.

Mikor az ember a világba jő, mikor születik, elhozzák őt az Úrnak házába, és az Isten szava áldást mond a született életre, talán egyetlent, mely őt a sírig elkíséri.

S midőn a szívnek kinyílnak virágai, mikor megjön a szív tavasza, a szerelem: itt szenteli meg azt a szeretet istene áldó leheletével, hogy miután a paradicsomból kiűzetett az ember, szívében viselhesse a paradicsomot.

Ki nem apadó forrás az Isten áldása; meríthet belőle gazdag és szegény, de az ember iszapot hány bele, hogy más ne meríthessen belőle; vagy mérges epéjét önti közé, hogy aki iszik abból, meghaljon tőle.

★

Az orgona ezüst fuvolahangjai szétrezgének; az Isten szolgálja, az áldozó, megszólalt, magasztos, ünnepélyes hangon:

— Szereted-e e szűzet, kinek kezét fogod?

Az ifjú nemes, büszke tekintettel mondá: — Szeretem. — Hangja tiszta volt és nem reszketett.

— Szereted-e e férfit, kinek kezét fogod? — kérdé az áldozó.

A hölgy szemérmes epedéssel emelé föl félig szemeit a mellette térdelő ifjú szemeihez, s felelé: — Szeretem. — Hangján érzeni lehetett a melegséget, mellyel kimondatott.

— Úgy áldjon meg benneteket az áldások Istene!

A népség körülük sírt örömben; hátuk mögött egy vén, kopasz ember kacagott bosszújában.

Egy hölgy és egy ifjú térdeltek az oltár zsámolyán, kezeik szorosan összefűzve, szíveik még szorosabban.

Az ifjú magas, szelíd, komoly tekintetű; arca vonásairól a bátorság és jószívűség nagy betűkkel olvashatók, termete izmos, deli; hátraszórt szőke haján a festett ablakokon átömlő nap sugára játszik.

Egész nép imádkozik érte, hogy boldog legyen, mert

atyja volt az árvának, védelmezője az üldözöttnek s yigasztalója a szomorúnak.

Mellette ifjú menyasszonya, oly szép, mint az angyalok mosolygása; oly szép, mint a legszebb reménység... Ki festette le valaha a hajnalcsillagot ragyogtában? Az jöjjön ide, és fesse le az ő arcát.

E szende, félénk mosolygás a fehér rózsa szirmaival egy-színű arcon; e sima, derült homlok. Ezen hajnalmosolygású ajkak és e szemek, örvényei ismeretlen kéjnek és fájdalomnak, sötétek, és mégis mint sugárzanak a mélyen piruló arc fölött!

Bár ne lett volna oly szép e hölgy! Bár ne született volna e világra soha!

Hátuk mögött egy agg, élemedett ember áll. A hölgy fogadott apja. Egy kopasz, vén ember, ki tarkóján felemás parókát visel, arcán botrányos vonásokat és szemeiben istenkáromlást.

Az egyház falain különböző alakok vannak festve: rossz lelkek és elesett angyalok alakjai, miket kerubok vernek lángpallosokkal; ott van a sátán, mely a Megváltót kísérti és az ördögök, miket az apostol a megszállottakból kiűz; vigyorgó, sanda arcok, a gúny, az irigység, a káröröm, a csáb és a tettetés, denevérszárnyaikkal; monstnumok, az alvilág szörnyei; lángok közt repkedők, letiporva az asszonnak magva által, ki lábával undok fejeikre gázol; felmagasztalt fantázia szüleményei.

A vén kopasz, mialatt unokája szerelmet esküszik, az ördögvonásokat próbálgatja utánozni saját arcán. Sikerül neki tökéletesen. Jaj annak, ki rá néz, mert megbotránkozik! Ismét gúnyarcokat metél a hozzá lemosolygó szentek szemei közé.

A templom háttérében illatos viaszgyertyák égnek.

A kopasz ember tüsszög és fulladoz a tömjénfüsttől.

Az áldozó gyűrfűt váltat a szeretőkkel.

A vén ember arca e pillanatban valamennyi ördög vonásait

mind együtt képviseli. Odalép nesztelenül az ifjúhoz, s fülébe súgja: — Add menyasszonyodnak azon gyűrűt, melyet megholt testvéred viselt, s ne keresd annak gyilkosát többé; tudod, azt mondja az imádság: „miképpen mi is megbocsátunk stb.”

A vőlegény nyugodtan helybehagyást int fejével . . .

A menyasszony egy rubinkoszorús gyűrűt von le ujjáról, s jegyesének nyújtja . . .

A vőlegény hévvel csókolja meg a gyűrűt, s annak adóját, a fehér kezét, s ujjára fűzi azt . . .

Azután kebléből egy achátból metszett gyűrűt von elő, mely ott függ nyakán, közepén három turmalinnal, s azt arájának nyújtja.

A hölgy rátekin a gyűrűre, s mintha vipera szúrt volna szívébe, iszonyúan felsikolt, s vőlegényét ellökve magától, ájultan, elkékülve hanyatt esik.

— Te vagy az? — kiált kábultan az ifjú; szíve jéggé fagy, s az oltár oszlopaihoz tántorodik.

És a megnémulás fájdalmas csendében átkozott ördögi kacaj hangzik fel a templom boltozatáig.

VI.

A tenger és az ég csatában vannak egymással.

A tenger felcsapkod az ég boltozatáig, melyen sem nap, sem csillagok nem látszanak, mely fekete.

Az ég lesújt viharos szárnyával a tenger mélységes fenekére, s felkölti a mélyben alvó szörnyeket.

Így vlnak egymással mennydörgő háborút, egyik sem enged, egyik sem csillapul; a vihar ordítva szántja végig az óceánt, míg annak hullámai lázadva emelik fel tajtékkoronás fejüket ellene.

Ez ítéletnap csattogás közé kétségbeesett embercsoport jajszvai vegyülnek, elenyésznek, a mennydörgés felülmúlja azokat.

A tenger árjai egy hajóval laptáznak.
Jaj! százsoros jaj annak, kit az Úr haragja utolért!
Imádkozás, vigasz, búcsúszavak, istenkáromlások! **senki**
sem hallja egyiket is.

A távolban világítótorony vésztüze mutatja a hajótörések
szirtjeit.

A hajót oda kergeti a vész.

Isten irgalmazzon bűnös lelkeiknek!

A vitorlák össze vannak tépve; az árbocok hosszan húzódnak a hajó után köteleiknél fogva, mint egy korbácsolt szörnyeteg farkai, oldalai ropognak a hullámcsapásoktól. A hajó körül fehér vészmadarak repkednek fel-felsivítva, mintha jóslának neki.

Az utasok nagy része tengeribetegen a hajó mélyében fekszik, s nem bír mozdulni, hanem érez halálkeserű kínokat, minden hibbanástól. Különösen egy, egy kopasz vén ember, kinek arcát a halálfélelem iszonyúan eltorzította; egy elkárhozott tekintete nem lehet az övénél iszonyúbb. Szemei kiülnek, rémesen forogva a sötétben: — Engem, engem hajítsatok ki innét! — ordított —, a tenger meg fog csillapulni; ez a vihar, e vész, mind énmiattam támadt; engem hajítsatok ki neki; én vagyok, kire a cethalak éheznek, én, én, én . . .

— Nyugodjál, ember, és imádkozzál — szolt fölötte egy erős érchang.

— Nem tudok imádkozni, nem tanultam imádkozni soha, csak káromolni tudok; vessetek ki.

A megszólító a sötétben az átkozódó szájához nyomta a feszületet.

— Hah! — sikolta fel a kétségbeesett — te vagy az áldozó?

— Térítő vagyok — felelt a hang, melyre a vén ember nem ismert rá.

— Meghalok — rebegé ez —, meghalok —, szolt fuldokolva, s átkarolá a térítő térdeit —, és elkárhozom.

— Az ég irgalma végtelen.

— Óh... nem, nem lehet! én teljes életemben istentelen ember voltam; örültem a mások siralmainak; vétkeket követtem el, miknek számára nincs név, és azokat soha meg nem gyóntam; haragban éltem mindig istenemmel; és most nyomorultan fogok meghalni; ki old fel engemet? — Az ember kétségbeesve fetrengett a padozaton, mint kit belől kígyók mardosnak.

— Megtérfni sohasem késő. Térj Istenedhez. A tanítványok, kik a pusztában eltévelyedtek, bár nincsenek felavatva, egymásnak meggyónhatják vétkeiket, s feloldhatják azok alul egymást.

— Hajolj le hozzám — susogá a vén. A tértítő ajkaihoz tartá fülét, s a nyavalygó gyónni kezdett.

— Óh, én iszonyú ember voltam!

A hajó nagyot zökkent, s féloldalra fordulva megállt.

— Zátony! — ordíták a fődözetten kétségbeesve.

— Én iszonyú ember voltam; nincs az a törvény, Isten vagy ember kezével írott, melyet át nem hágtam volna. Istent nem imádtam, hanem pénzt és a poklot; botránya voltam az imádkozóknak; vérrokonaimat halálra üldözém: árvák utósó falatját raboltam el; sírt áskáltam mások jó hírének. És most meg fogok halni. Volt énnekem négy fiam, kiket én magam neveltem, és minő gonddal, minő figyelemmel! magam vezettem őket mind oda, hol valami gonoszlat lehetne tanulni; magam tanítám őket gyűlölni, csalni az embereket, üldözni a vérökből való vért és ártani mindenkinek; bosszút, irigységet és tettetést csepegteték lelkeikbe, s hogy foganatos legyen, példát mutattam nekik mindezekre magam. És most meg fogok halni, meg fogok halni! . . . Volt nekem egy testvérem és annak több gyermekei és unokái; de volt kivált egy köztök, kit a „rémületlen Ivánnak” neveztek, s kit én jobban gyűlöltem magát, mint valamennyit együtt; ő nagylelkű volt, én alávaló; ő bátor, én gyáva; ő deli, én utálatos; ő egy kerub, én egy belial;

ezért gyűlöltem őt jobban, mint az egész világot, s megtanítottam gyermekemet, rá irigykedni. Mikor testvérem unokája, Iván elutazott, én is adtam mellé útikíséretet: négy fiamat. Mikor elindultak, megeskettem őket nagy átok alatt, hogy a gyűlölt unokatestvér veszni fog. — Két hó múltán legöregebb fiam levelét olvasám, melyben azt írja, hogy a londoni feltámasztók szörnyű emberek. Egy titkos pincében feküdt fiam megkötözve, körülvéve a borzalom embereitől, kik halálos szuroktapaszt akartak arcára ragasztani, hogy megfojtván, holttestét eladják a bonctudósoknak; már érezte a halál félelmeit, szemeit annak irtózata elől lehunyta, midőn hirtelen lövéseket és zűrzavaros hangokat hallott; gyilkosai szétfutottak, őt pedig egy erős kar felragadta, s vitte könnyeden a levegőn keresztül, s mikor megszabadítván, letevé, e szókat súgta fülébe: „Álmay Iván!” Többet nem írt fiam, s azóta hírt sem hallottam. Fél év múlva második fiamtól vettem tudósítást, melyben kegyes gondolatokat nyilvánít, melyek egyedüli foglalatossága, mióta a perui földrengéskor képtelen bátorsággal menté őt ki a hulló omladékok közül Álmay Iván... Végül javallja a bűnbánatot, s hogy őt elfeledjem. Harmadik fiam pedig egészen elfelejtett; másoktól kelle meghallanom, hogy algiri rabságból váltá őt ki nagy pénzüsszegezen egy gazdag úr, ki ismét nem volt más, mint a százszor utált Álmay Iván, ki míg rokonaitól halálra kerestetett, azoknak őrangyala volt minden balsorsaik között. S három fiam nem állotta ki a kísértetet, becsületes ember lett belőlök. És én elátkoztam őket, lelkeiket a pokolnak, testeiket a kétségbeesett erőszakos halálnak. Csak legkisebbik fiam maradt tanításaimhoz hű; őrá hiába tékozolta jótéteményeit, nagylelkűségét Iván. Rosszal fizetett neki érte. Szeretetért gyűlöletet, csókért döfést. Most egy fiam sincs; a legkisebbik kettőt méreggel vesztett el közülök, a harmadikat leorgyilkolta, maga pedig hóhér keze által múlt ki a világból. S mindezt én tevém, én okoztam. És most meg fogok halni, meg fogok halni!

— Indulgeat tibi Deus — suttogá a térítő, s kezét kinyújtá, a bűnöst megáldandó.

— Óh nem, nem! szólta ez, eltolva magától az áldó kezét — még ez csekélység — s elkezdte kacagni. (Azt állítják, hogy azok, kik az ördögtől vannak megszállva, a legünnepélyesebb helyeken: templomban, temetéseknél, gyónás közben, sőt halálvonaglásaikban is kacagnak.)

Künn a hullámok kezdték bontani az erősen álló hajót.

— Hallgasd tovább: Háború ütött ki, és én nagy vágyat éreztem magamban, látni, mint gyilkolják egymást az emberek a törvények nevében, és ott örülni a kiomló vérnek és jajgatásoknak; s eközben az ellenség kezébe estem, több fölkelte nemesekkel együtt, kik közt volt Iván testvére, Álmai Zoltán. Történt ezen fogságom ideje alatt, hogy hazámnak ellensége egy felhívást szándékolt intézni a néphez, melyben azt fejedelmci ellen felkelésre és vele egyesülésre kecsgetteti, csábító meséket mondvá arany dicsőségről, ősi önálló trónusról s más szívszédítő dolgokról. Összehívának bennünket, szegény foglyokat, s a szabadságot kezdék előttünk emlegetni, honn hagyott búsongó családainkat; s mikor látták, hogy szemcink megteltek könnyűinkkel, ama felhívást adák előnkbe, és ígérének szabadságot mindnyájunknak, ha lesz, ki azt az országban szét fogja hordani, s kiraggatja az utcák szegleteire, s a népnek szétozogatja... összenéztek a szegény magyar foglyok könnyes szemekkel, megölelték egymást, s visszanyújták kezeiket a békák elé; nem volt közöttük, ki tudott volna lenni honáruló, csak egy... az az én voltam.

A térítő undorodva vontá el kezét a gyónó fejről.

Ez folytatá:

— Én elfogadtam az ajánlatot, s megesküdtem, hogy e felhívást terjeszteni fogom; esküvésemet ez egyszer meg is tartám. Jutalmul azt ígérték, hogy fogolytársaimat is szabadon bocsátják; de én mást kívántam, azt: hogy ők soha meg ne szabaduljanak. Tudtam, hogy mit várhatok különben azon

enthusiastáktól, kik bennem a hazaárulót ismerik. Ez volt ama nevezetes proklamáció, melyet N* saját keze aláírásával, több száz példányban ragasztatott fel P*, s több városok falaira, s melyet onnét a magyarok lehasogatván, a sárba tapodtak . . . Azonban én szabad voltam és ellenségei.. fogoly, s örömem iszonyú volt, de rövid; egy este, midőn lefeküdtem, zörgettek ablakomon; holdvilágos éj volt. Amint kitekintek, egy rettegett hang ezt súgá fülembbe: „Jó éjszakát, áruló!” Ez Zoltán volt. Mint szabadult meg, maig sem tudom; oly jól eltéve hittem őt . . . Iszonyú félelem fogott el, és nem láttam szabadulást; és . . . és, mit soha nem tevék, imádkoztam . . . de az ördöghöz! és ez meghallgatott, s adott jó tanácsot . . . Egy unokaleányom volt, Viola, a nép előtt fogadott leányomnak híttam, mert gyűlöltem minden rokoni nevet. Szép volt a leány, de olyan szép, aminővel csak a pokol ajándékozhatja meg a világot; és én tudtam használni szépségét. Nem akartam, hogy a vallás és erkölcs neveit valaha megismerje, s hogy azok mégis szívébe jutottak, annak oka nem vagyok; hanem akartam, hogy tudjon énekelni, mint egy szirén, táncolni, kacérkodni, öltözetekben hivalkodni; s midőn ekként lángérzéseit a csábítás varázsával felfegyverzettem, készültem a nemesebb hajlamokból, mikkel ártatlan szíve akaratom ellenére telve volt, szedni zsákmányaimat; iránta a leggyöngédebb érzéseket nyilvánítottam; sokszor tudatám vele, hogy kívülem senkije sincs, s nem volt kívánsága, mit nem teljesíttem volna; rabja voltam szeszélyeinek, s tapasztalám, hogy unokám a legnemesebb vonzalommal hálálta meg színlett atyai érzetimet. Ragaszkodott hozzám, s mikor 17 éves volt, a legcsábítóbb külsővel, a legforróbb indulatokkal, még senkit sem szeretett, mint az öregapját, kit gyűlölnie kellett volna . . . Tehát 17 éves volt Viola, midőn Zoltán a fogságból megszabadult. Tudtam alkalmat szerezni, melyben Zoltán megláthassa unokámat . . . Kellte-e neki több egy látásnál, hogy őt a legszenvédélyesebben megszeresse? Úgy lőn, és én azt hittem,

hogy meg vagyok mentve; Viola is szerette őt, s egy estve, piruló arcát mellemre rejtve, tett róla dobogó kebelével valamást, hogy a magas homlokú ifjú szívével és kezével kínálta meg. Elérzékenyülést színlék, és Zoltánt magamhoz hívatám; midőn együtt voltunk, kegyes arccal nyilvánítottam örömeimet, hogy e keletkező frigy a két családot annyi ideig rongált viszálykodásoknak mindenkorra véget vetend, s jobbomat nyújtám elé, mondva: „Bocsássuk meg egymásnak a bántalmakat, s feledjük a múltakat kölcsönösen” Azt hittem, hogy ki Violát szereti, el fogja őerte feledni mennybeli üdvöségét is. Nem ismertem az embert. Anélkül, hogy kezemet elfogadta volna, így szólt: — Mindent megbocsátok, csak az árulást nem! Pedig csak ez egy volt, mitől iszonyodtam. „Viola — szólék unokámhoz —, akarsz egy férfi neje lenni, ki nagyapádat a vesztőhelyre taszította? akarod-e azon ember nevét viselni, ki a tiédet szennyel és vérfoltokkal gyalázta meg? anyja lenni azon gyermekeknek, kiknek őszüket édesapjuk iszonyú halálra kereste?” Viola nem értette, hogy mit beszélek. — Nézd — szólék —, ezen ember szörnyű pört akar indítani ellenem, melynek vége gályarabság vagy vesztőhely; s ugyanezen ember kezedet kéri, azon kezet, melyet én annyiszor bálványozva csókoltam, s jegyajándécul ez ősz ingadozó fejet! . . . De mit tesz az, hadd vesszenek az öregek, eleget éltek; akasszák fel magukat! Ha férjed kezén öregapád vére tapad, mit tesz az? Ő azért forrón fog ölelni vele; nagyapádat a bitófa alá temetik, téged illatos menyasszonyágy fogad; azon öreget, ki téged karjain hordozott, sárral fogják hajigálni, és te, mikor elviszik őt ablakod előtt, az kérdezend: „Ki az a vén gonosztevő? sohasem láttam őt.” — Viola Zoltán nyakába borult, s könnyben úszó szemeit igaz fájdalommal emelve hozzá, fulladozó hangon esdekle: — Zoltán, bocsáss meg nagyatyámnak. — Kőbálvány indult volna meg könyűtől, de Zoltán nem. — Ki egy honárulónak megbocsát, maga is áruló — mondá vérfagyraló hangon. — Engem is meg

akarsz-e ölni? — zokogá Viola. Zoltán félrefordult; nem akarta, hogy könnyeit lássa valaki, s mikor arcát visszafordította, halavány volt, mint a fal. — Akarsz-e engem követni? — kérde Violától. — „Csak nagyapámmal!” — „Ez határozott szándékos?” — „Igen” — szólt a jó leány, kezemet megfogva. Újra éledni kezdtem. Ellenem azonban nehéz fohással lépett Violához, kezét megcsókolá. — A jobb világban látjuk egymást — mondá, s eltávozott. Másnap hallám, hogy megindított ellenem a főbenjáró pör, de már ekkor rejtve voltam, s Viola egy levelet kapott Zoltántól, melyben kijelenti, hogy miután nekem meg nem bocsáthatván, őt nem bírhatja, öngyilkolás végzendi életét május 24-én délután, s kéri őt, hogy a körülményesen leírt helyen fekvendő holttestét temetetlen ne hagyja, egyszersmind gazdag vagyonait neki hagyta végrendeletében. — Tudtam, mi szándéka volt a fiatalnak; hívé, hogy e kísértetet a leány nem fogja kiállhatni, s miután após és szerető halála közt kell választania, sietni fog a leírt helyre, hogy kedvese életét megtartsa; de nem úgy lett: a megírt óra előtt fölkerestem a nevezett erdőt, s a várakozó vőlegényt, mielőtt Violával beszélhetett volna, agyonlőttem... Unokám halva találta kedvesét, s őt egy fa alá temetve, gyakran járt oda egyedül a legsűrűbb rengetegbe, halottját siratni. Az erdőt lakó fenevadak nem bántották, de bántottam én. Oda vonultam a rengetegbe, egy elhagyott erdészlakba; neki úgy mondtam, hogy az ő kedvéért, pedig a törvény kezei elől rejtőztem oda. Ekkor kellett történnie, hogy a meghalt testvére, Iván, hosszú utazásaiból megtért, s addig keresett, míg rámakadt, s testvérét követelte tőlem vissza. Én elvezettem őt annak sírjához; azt hazudtam neki, hogy ama hölgy, ki azt siratni jár, ölte meg testvérét szerelemfáltásból; azután színről színre mutattam meg neki leányomat. Hahaha! Midőn egy órában halálos szerelmet és halálos bosszút esküdött egy és ugyanazon lénynek!

— Óh! — kiálta fel metsző fájdalommal a gyóntató, kezét arcára tapasztva.

— Minő jelenet volt az a templomban, mikor Iván Violának, ki másodszer lőn menyasszony, eltemetett első vőlegénye gyűrfűjét adta át, habaha!

— Ne tovább — szolt a gyóntató —, ne tovább. Isten bocsássa meg vétkeidet, nyomorult!

A hajó belseje világosodni kezdett, a hullámok betörték oldalát, s tolni kezdtek belsejébe.

— Oldozd fel lelkem bilincseiből! — rimáncodék a vén, látva a halált.

— Si tibi Deus misericors! — szolt, két kezét fejére téve a térítő; azután felvitte őt a fedélzetre, s bevárta, míg egy rohanó hullám mindkettőjüket lesöpörte onnét.

Úszott vétkes terhével a tajtékzó habok közt; hosszas vergődés után jutott a közel sziget partjára, melyen virágok teremtek; s itt mindketten térdre hulltak, hálát adni a megszabadulásért. A hajó romokban feküdt a zátonyon; embereit holtan hányták ki a habok a partra.

Tüzet gyújtottak. A térítő, a nap fátalmaitól ellankadva, elaludt mellette; a vén ember ébren maradt, nézte a tűz lángjánál megszabadítója arcát. Borzadva ismert rá. Álmay Iván volt az, ki ellen ő annyit vétkezett. Álmay Iván, ki ővele annyi jót tett. A vén ember egy nagy követ keresett elő, s azzal a nagy kővel összezúzta az alvó koponyáját, s testét beledobta a vízbe.

S évek múlva, midőn Iván csontjait egyenként kihányták a habok, s testén megosztoztak az elemek, még akkor is élt Philadelphiában egy köztisztelettel jutalmazott férfi, a becsületrend nagykeresztese, gazdag polgár és elismert erényű keresztyén; holta után roppant piramis nyomja sírját, melyen érdemei arany betűkkel vannak felírva. Ez az ember volt Álmay Manó.

★

Ki meri mondani, hogy nem lesz másvilág?!

6. SONKOLYI GERGELY, ISTEN NYUGOSZTALJA MEG SZEGÉNYT!

Denique — mi tűrés-tagadás benne? biz az én kedves Sonkolyi Gergely urambátyám mokány egy ember volt.

Maig is emlékezem rá, mikor a harasztosban megkergetett. Isten nyugossa meg szegényt; — amint árkon-völgyön keresztül zaklatott, azt hittem, hogy addig meg sem állok, míg a világ kerítésébe nem ütöm az orromat.

Míntha most is látnám azt a somfanyelű csákányt a kezében, meg azt a meggyfacsutorájú makrapipát a szájában, melyet akkor sem vett ki onnét, midőn káromkodandó volt, tehát akkor sem, midőn a harasztosban hol én elől, hol ő hátul kergettük egymást.

De minő elokvenciával tudta az emberfiának az apja teremtését eláldani! a jégfergeteges égiháború azokhoz képest klarinéthang. — Én sem voltam az a legény, ki a bátorságot valami különös erénynek tartottam volna, s midőn a dörgéscsből gyaníthatám, hogy majd le is üt: nem vettem tréfára a dolgot, hanem körültekinték, hogy hol hagyott a kőműves rést a falon, s azzal, „il' a berek, nád a kert”, próbáljuk meg, hát énbőlőlem milyen insurgens lett volna; vitézül elvasaltam ...

De hát hogy nyilvánvalóvá tegyen, miért is kergetett meg engem tulajdonképp az én kedves Sonkolyi Gergely urambátyám, egy jókora vargabetűt kell kanyarítanom emlékezetem tarlóján, s ott kezdenem a dolgot, ahol minden emberséges ember szokta kezdeni, tudniillik: az elején.

Tehát — mikor, mikor nem, bizonyosan nem emlékszem rá, hanem annyit praecise és accurate mondhatok, hogy a

francia háború után és a kolera előtt volt, — midőn tudniillik engemet az iskolából kicsaptak. — Hja, rosszul viseltem magamat, vétettem az emberiség ellen: nem akartam vágott orrú csizmát hordani! E nagyszerű bűnöm miatt szépen kitanácsoltak a padfaragók sorából, — de mégsem viseltem vágott orrú csizmát. . .

Hazamentem meghosszabbodott képpel, otthon az apám jól megdögönyözött, s azzal fenyegetett, hogy mézárosinasnak ad; de szerencsétlenségemre a helybeli húsvágómester azt mondta, hogy ész kell ahhoz, — különben most emeletes házam volna Pesten.

— Ugyan, János gazda, oda vág-e kee, ahova néz? — kérдем egy ízben az érdemes ökörhóhértól, midőn taglóját éppen nekimirte a marhafőnek, s rettentően bandzsított szokása szerint a jobbik szemével az ökörré, a rosszabbikkal meg énrám nézve.

— Oda bizony, hallja! — felele a nagyra termett férfiú.

— De el is megyek én hát innen kee mellől.

— Ne féljen, hallja; — szólt, s egy csapással megdicsőíté az ökröt.

— Hát mondja meg énnekem, János gazda: mi ész kellett ide?

— Hja, maga ahhoz nem ért. Látja, hallja, minálunk egészen másforma a kétszerkettő, mint a diákoknál.

— Dejszen panaszkodik is a keetck kétszerkettője ellen anyámasszony!

Most ez az ember földesúr.

Én pedig földetlen úr vagyok.

Otthon — mit volt mit tennem? az ember déltől estig csak nem piszkálhatja a fogát, — kezdtem széttekinteni a faluban. Ez nem volt nagy mesterség, mert dombon laktunk, honnét az egész compossessoratus valamennyi boglyáját meg lehetett számlálni, s ha a szérúskertünkben a nagy kazalra felkuporodtam, onnan éppen valamennyi szomszédunk udvarába beláttam. Itt tapasztalám testi szemeimmal, miképp

egynémelyike azon hölgyeknek, kik ünneppon majd elrepülnek, oly cifrák és rátartiak — otthon könyökig szurtosak, térdig csatakosak, s frizurájok vetekedik azon gazdátlan szénaboglyával, melyet minden azon menő csikó megkokál, s míg odakünn oly kényesen ráncba szedik ajkacskáikat, hogy az ember azt hinné, az r-et sem tudják határozottan kimondani: bezzeg tudnak odahaza jégesőzni, hogy szintúgy porzik bele az út... S egy bizonyos háznál, melynek két ajtaja volt, napirenden szokott lenni, hogy mikor a gazda az első ajtón kiment, valaki más olyankor a hátulsó ajtón bejött; s mikor a gazda ismét az első ajtón zörgetett; olyankor az a másvalaki a hátulsó ajtón ismét eltávozott. Mit kerestett ott, mit nem? azt nem tudom. Talán atyafia volt a gazdának, vagy a feleségének.

Egynémely urambátyámmal pedig megtörtént, hogy mikor későn vetődött haza ebédelni, jól kimocskolták, s odakinn találtak neki a cselédekkel a malomköves asztalnál, s az volt legszebb a dologban, hogy kivált az ilyenek szoktak nagyra lenni a gazdai tekintéllyel.

Mindezt igen szép és tanulságos volt messziről szemlélni, hanem úgy került, hogy a sok szemlélet közben valamire, azaz: sajátlag valakire találtam bukkanni, kinek közelebrőli láthatása sem lett volna ínyem ellenére.

Éppen házunk szomszédságában lakott az én kedves urambátyám, Sonkolyi Gergely. — Isten nyugosssa meg szegényt! — meglehetősen ócska volt már a háza fedele, — gyermekkoromban sokszor meghúzgáltam a nádlása alját, nádmézet keresvén benne. Háza falát hol kékre, hol sárgára meszelték, utoljára pedig kövecsekkel verette ki azt irombán az öregúr, s nem kelle azt többé meszolni.

Kertek alatt lakott, s háza két ablakával fordult az utcára, mely ablakok szüntelen virító sárgarépa-, muskátlibokrokkal voltak elszőnyegezve, s a házhéj elején egy négyfülvű lyukból két füzér paprika piroslott elő, szelíd szomszédságában egy

kinyúló kaszának. Az udvaron nagy szederfák álltak, ülőhelyei az udvar baromfiainak, s a konyhaajtóval szemközt a pincebejárás bolthajtása díszlett, erősen befutva az úritök erős indáival; valamivel odább egy nagy galambdúc éktelenkedett, még odább egy rakás ölfa, meg egy sertéshidas, meg egy nyikorgó kankalikos kút, meg még patvar tudja, mi mindenféle illatos alkotmány, közbe-közbeterpeszkedő társzerekkel, ekékkel és boronákkal egyben, s ha még ezekhez hozzáképelem azt a kilenc ordas agarat, meg a tarka tinót és a fehér lúdfalkát, — mintha most is előttem látnám szomszéd urambátyám udvarát.

A kilenc agár szüntelen ott strázsált a pitvarajtóban, ha urambátyám vadászni nem volt, s gazdagítá képzelését a konyha rácsajtáján kiszivárgó gulyáshús-szaggal. — A tűzhelyen pedig rendszeren nagy láng égett, a nagy láng mellett nagy fazékok, s mindezek mellett egy svadron pirosnál pirosabb vászoncseléd. A körül felaggatott tarka tálakat, vendelyeket, réz- és bádogganalakat, mintákat, sodrófákat, szitákat és serpenyőket képzelje magában mindenki, mint szintén a két első szoba bútorzatát is, melyeket én elő nem számlálhatok, minthogy benők soha nem voltam; hanem ha valaki kíváncsi rá, utasítom a megye levéltárába letett inventáriumhoz, aholott mindezen ingóságok a legkisebb famacskától a legnagyobb festett almáriumig együtt fel vannak jegyezve.

Magam csak a hátulsó szobára emlékezem, arra a kis setét szobára, a nagy fehér kemencével; szögletben állt a ketyegő falióra, oldalt egymásnak vetve két tornyos nyoszolya, a falon József históriájának képei, középett széthúzható tölgyfaasztal s egy benyúló nyitott ajtaján át szemlélhető falra akasztott vadásztarisznya, puska, karikás ostor, rézcsákány, tarsolyos kard és nyeregszerszám, — egyik sem rozsdásabb, mint a másik.

Hanem ami legemlékezetesebb ezek között, egy viselt fekete bőrpamlag; — hej ez a fekete bőrpamlag volt az . . .

No de ne rohanjunk az ajtóval együtt a házba . . .

Tehát itt lakott az én kedves szomszéd urambátyám, nemzetes és vitézlett Sonkolyi Gergely, Isten nyugosztalja meg szegényt . . .

Miattam azonban lakhatott volna az öregúr akár felső, akár alsó szomszédunkban, én bele nem botlottam volna, hogyha . . . hej hogyha olyan szép kisleánya nem lett volna . . .

Tehát szép kisleánya volt az öregúrnak.

Esztikének hitták az eszemadtát . . .

Bizony csak gyönyörű kis teremtés volt . . . Beh sokszor nem aludtam miatta! de még többször álmodtam felőle. Azokról a piciny kis kezekről, s azokról a nagy karika szemekről, miknek egyetlenegy tekintetét nem adtam volna a kínai császár legszebb sipkájáért . . . nem rösteltem naphosszant őrt állani a kazal tetején, hogy olykor megláthassam a szentemet, amint az udvarra kijött vagy a virágait megöntözni, vagy galambkáit étetni, miközben oly kedvesen, oly módosan illett neki minden mozdulata, minden lépése és lejtése és hajlongása, és minden, de minden csupa ennivaló volt rajta. Bizony sokszor elfelejtettem miatta: hogy délelőtt van-e az idő vagy délután?

Hanem mindez nem volt elég az üdvösségre. Ha az ember üvegen keresztül nyalja a mézet, nemigen érzi édességét, pedig az én képzeletem sokrendbeli cségekről álmodozott.

Odaadtam volna minden másvilági virtualitásomat annak, aki okos tanáccsal tudott volna megsegíteni ez egyszer; azonban az okos tanács nem gomba, hogy ott is teremjen, ahol nem vetették.

Kellett volna pedig ez egyszer a jó tanács, mert tudva volt faluszerte, hogy az én szomszéd urambátyám kuruc ember, aki bizonyos dolgokban nem érti a tréfát, s az a rebellis elve van, hogy leányához kilenc lépésnyire nem enged férfiembert közelíteni; így okoskodván: „aki el akarja venni, kérje meg; aki el nem akarja venni, ne bolondítsa!” Később beláttam,

hogy igaza volt, de akkor, mondhatom, hogy nagyon bosszantott. Tudtam egyébiránt azt is, mivel szokta a leánykérőket kifizetni: „ma adjak-e kenden ki, öcsémuram, vagy holnap?” Prosit! — — Azt mondta, hogy a leánya még nagyon fiatal, nem arra való, hogy a háztartást rábízza az ember. — Ezt nevezem aztán prózai életnézetek egyikének.

De még azt csak elszívelte volna nála az ember, hogy leányát úgy féltette; tudtuk volna mi azért, hogy micsoda nyelven beszéltek a paradicsomban Éva kisasszony meg a kígyó egymással, olyankor, mikor az öregúr napestig vadászni járt; — csak az a fatális — óh! nem tudok nevet találni számára: az a Belzebub kályhatevője, az a vén Debora ne lett volna a háznál! ki minthogy egy ülőhelyéből mozdulni nem tudott, mindig otthon kötött, s jaj volt neked, szegény fiatalember, aki Esztikéhez mertél ellátogatni! lekorpázta azt úgy, hogy vőlegénykorában is szájában lehetett az íze.

Némelyek azt mondták, hogy testvére az öregúrnak; mások azt vitatták, hogy felesége; — tudja Isten, mi je volt, biz az nagyanyja is bizvást lehetett, hisz vénebb volt szegény a visegrádi várnál! Annyi bizonyos, hogy még akkor matrikulának eszméje sem volt a világon, amikor ez született; — uram bocsá', még Mátyás királyra is vissza tudott emlékezni!

Meg sem gondoltam hogy azon hat esztendő óta, míg én iskolaport szagoltam, be ne csukták volna háta mögött a szentek paradicsomának ajtaját. Akkor is sokat imádkoztunk már érte a gyülekezetben, hogy könnyebbítse meg a őj Isten az ő ágyának szalmáját; de tapasztaltam nagy hirtelen tévelygésemet.

Amint egyszer megsejtve, hogy az öregúr hátat fordított a háznak, szívemnek mondhatlan fájdalomában oda-sompolyogtam a ház háta megé, ahonnét ama szoba ablakára leheté látni, hol Esztike időzött, s nagy áhítattal álltam meg ott, amúgy diáktempóra szomjasan tekingetve be az elzárt para-

dicsom ablakán. — Egy kezet láttam ott fel- s alájárni túvel s cérnával. Esztike varr ott, gondolám magamban, s majd felfaltam szemeimmel azt a kezet. Hát egyszer az a kéz megzörgeti erősen az ablakot! lehetetlen volt észre nem vennem, hogy e figyelmeztetés nekem szól, s nem tudtam, hogy elszaladjak-e most, vagy odaszaladjak?

E határozatlanságomat megszünteté azon eset, hogy az ablak felszakított, s kiüté rajta fejkötős fejét — Debora asszony; azt gondoltam: az egyiptomi hét sovány esztendő ütötte ki fejét.

— Hát maga, nagy hórihorgas léhűtő, mit ácsorog már ott egy óra óta, he? Mit bámul, mint a borjú az új kapura, he? Elvakarodik innét mindjárt, vagy ráhuszítsam a kutyákat? Menjen a maga dolgára pokolfélegyházába, s ne tátsa a száját más ember ablakára; ha pedig nincsen dolga, menjen ki a mezőre, keresse meg azt a füvet, amittől az ilyen sihedereknek kinő a bölcsességfoguk! — — s úgy.

Ezzel becsapta az ablakot.

... Hej, de elkotródtam én is onnét, akárha lelúgoztak volna. Mintha nem is én lettem volna az, aki ott volt. Lehúztam a kalapomat szememre, fejemet leütöttem, s hazamenvén, akkorát aludtam bánatomban, hogy este lett, mire felsejtettem belőle.

Egész éjszakán át majd megettem a csillagos eget; nem jött az álomnak gondolatja sem szemeimre; hogyisne! mikor az egész délutánt végighúztam mint az ürge, és éjjel aztán az én kis Esztikémet iparkodtam magam elibe állítani, de tudja patvar, még az emlékezetem is fűgét mutatott; valahányszor vonásról vonásra szépen összeillesztgettem gyönyörűséges arcát, mindannyiszor azon vettem észre magamat, hogy ismét a vén Deborát látom magam előtt!

Éjfél tájban a környék valamennyi macskája odajött zsinagógát tartani az ablakom alá. Ki vékonyan, ki vastagon, fújták, trillázták és cifrázták, hogy az embernek még a lelke is buk-

fencet hányt bele. Egy darab ideig csak áldogattam őket magamban, s tartottam türelemmel; de mikor aztán vettem észre, hogy már nem lesz ám vége, mert ezek itt most operát tanulnak be: kilopózkodtam szépen, fogtam a sodrófát a konyhában, s a pitvarajtóban megállva, nekimertem a tisztelkedőknek, s mikor éppen a „fisz-dúr” kardalt énekeltek, közibök hajítám, s képzelhetni, hogy volt színpadi hatás!

E perc óta megkímélték magukat az efféle tisztelkedésektől.

Hanem bezzeg, reggel, mikor felocsúdtam, várt reám a fekete leves.

Belépett hozzám uramatyám, rókatorkos mentéje panyókán volt vetve nyakába, s fejébe volt nyomva a báránybőr-süveg.

— No fiú — szólt —, most már bujdosál ám a világból! . . . agyondobtad az éjjel a Debora asszony cirmos macskáját.

— Phü, teringette, e bizony baj! — kiálték felugorva; — nincs benne semmi élet?

— Bizony kimúlt ez ab intestato, — szólt atyám, előmutatva a nagy kövér vadat, mely kezével, lábával alálógva, fehér fogait rámvicsorgatta.

Véghetetlenül vakartam a fejemet. — Mit tegyek? Ha megtudja, hogy én dobtam agyon, még macskává változtat, vagy kipöröl a világból, vagy úgy megátkoz, hogy sohasem kapok feleséget . . . Ejnye, ejnye, csak én soha macskával ne jöttem volna össze ez életben!

— Azonban csak hagyja itt uramatyám azt a néhai kandúrt, — mondám, s egy víg ötlet ment a fejemen keresztül, — megpróbálom kiengesztelni azt a jó Sybilla asszonyt, ha hátul nem köti a sarkamat.

Uramatyám megcsóválta fejével együtt a báránysüveget, s vállvonítva letévé egy székre a corpus delictit, s otthagzott.

Én pedig vevém az élni megszüntet, s szépen belefektettem a keszkenőmbé, s annak négy csücsét összefogva, ballagtam nagy szívdobogással a szomszédba.

Amint a kapu eleibe értem, éppen akkor disputáltak uram-

bátyám agarai egy házaló zsidóval, kinek manchester bugyogóján csak vagy hat szelelő lyukat szakítottak eddig; az ember jaggatott, hadarászott és kapálódzott, hogy csupa multság volt.

És ez volt szerencsém, különben tőlem kértek volna passzust, s urambátyám kutyáját megütni főbenjáró dolog. Így észrevétlenül jutottam a konyhába, körülnéztem a keszkenőt, hogy nem lóg-e ki valamerre a macska farka, azzal odautasítottam magamat Debora asszony szobájához, s alázattal bekocogattam.

— Ki az? — hangzék belől (akár egy repedt fazékat kongattak volna).

Benyitottam.

Az emlékezetes ablaknál ült volt Debora asszony, s orrát felém fordítva sandított rám a pápaszem felett; haja (azaz: tudja Isten, kinek a haja) hurkákra volt szedve a fején, hátul pedig táritoppos zsiráf-fésűre szedve. Ránc volt az arcán, amennyi csak ráfért, s maga az arc nagyon cipósínű volt.

A másik ablaknál ült az én rubintom, Esztikém, s szinte varrott; szép kilátása volt szegénykének az ablakból. Éppen egy boglya bükköny volt elibe rakva. Amint beléptem, vállig elpirult a szentem, vagy csak én hitettem el magammal, de igen lesütötte szemeit, s nem nézett rám.

— No — mit hozott? — Ekképp kívána jó reggelt Debora asszony.

Én odairamodtam hozzá, s miután csonttá vált kezét nagy ellenkezései dacára elhajhászhatám, azt erősen odakocintottam a fogaimhoz. Brrh! Azóta nem ettem a kocsonyát.

— Sohase bántsá.

— Óh édes, kedves drágalátos asszonynéném, talán már nem is ismer? — Ugye, hogy megnőttem? én vagyok ám az a kis szöszeke Csallóközi Péter, aki annyiszor hordott át asszonynéninek fiókgalambokat, nem tudja?

— Úgy? Aki annyiszor beverte pilinckkel az ablakomat? no ugyan nagy lett. Egészen nyakára vénül szegény apjának.

— Hanem asszonynéni még ugyan jó színben van. Egészen megfiatalodott. Hisz olyan, mint egy húsz esztendőös kisasszony. (Ha egyébért nem, ezért a hazudságomért bizonyosan kikergetnek a mennyországból.)

— Bizony, hallja öcsémuram, szép is voltam én a magam idejében. Meleg tejben mosdottam én minden este, attól lett oly szép fehér a bőröm. Most is látszik az énrajtam (no ugyan!). Hej, nem termett azóta olyan szép leány a vármegyében sem, mint én voltam az én fiatal időmben. Hisz emlékezhetik rá édesatyja, majd csak kérdezze meg tőle.

(Tyűj! mikor kegyelmed fiatal volt, még akkor talán az a pap sem született, aki az apámat megkeresztelte; gondolám, de nem mondtam el).

— Hanem bizony egynéhány esztendő óta sokat vesztettem szépségemből (uram bocsá', ennek félszázad is csak néhány esztendő!); hja, csak így van az; semmiben sincs állandóság, tele a világ mulandósággal. Hanem hát mi jóért jött öcsémuram, hadd hallom?

Én eközben közelebb-közelebb kezdtem húzódni Esztikéhez, mit észrevevén ama kincsőrző sárkány, nagy pillongatások és orrtörlések közt rá kezdte parancsolni.

— Eszterka! eredj ki, kérdezd meg, a béresek megjöttek-e már?

Esztike fölkel, és ment.

(Törjék ki valamennyi fogad! — mormogám magamban; — ártatlanabbul nem átkozhattam meg.)

— Hát mi baj, öcsémuram? csak mondja el szaporán, mert látja, hogy nem érünk rá; nálunk sok a dolog, nem úgy, mint maguknál.

— Hát — — kedves, édes asszonyénéni, csak annyiban vagyunk, hogy az ember nem győzi magát őrizni eléggé, hogy valami szerencsétlenség ne történjék rajta; minden lépten-nyomon szabad az Úr keze velünk.

— Azért maradjon az ember odahaza, üljön le a . . . (meg-

mondta, hogy hova) — odahaza csak nem történik az emberen semmi baj.

— Nem ám az emberen, hanem például a családján, például, hogy felhozzam, méltóztatik tudni, kedves asszony-ném, hogy kegyelmekeknek is vannak macskáik, minékünk is.

— Csakhogy a mieink szebbek.

— Tökéletesen igaz. Tehát ezen macskák át szoktak látogatni egymáshoz; a micink kegyelmekekhez, és a kegyelmekei mihozzánk.

— Bölcsen tudom; sokszor megrágnak a padláson a hurkák végít, meg az oldalast; hanem a micink nem mennek kegyelmekekhez, van azoknak idehaza is mit enni.

— No, csak amúgy látogatásképpen.

E percben nyílt az ajtó, s Esztike bejött.

— Eredj csak, Eszterka, — sürgeté a sárkány, — nézd meg, esznek-e a kis pávák?

(Várj, lesz idő, midőn diót török a csontoddal! — gondolám, de nem mondtam el.)

— Hát gondolja, kedves asszony-ném, a múlt éjjel ezen ártatlan állatocskák, amint ismét szépen összegyülekeztek és énekelgettek, hogy szinte gyönyörűség volt hallani, valami istentelen, vérengző, kegyetlen ember egyet közülök, a leg-szebbiket, orozva és álnokul agyonhajított.

— Úgy kellett neki, mit jár szomszédolni! Jól tette, becsületes ember volt.

— De nem a mienket dobta ám agyon, hanem a kegyelmedét, nénémasszony, — mondtam, kibontva a keszkenőt, s kihúzva belőle a korán elhunyt testi maradványait, azt elibe tartottam . . .

. . . Jaj! Azt a dühből, kétségbeesésből és rémületből vegyült tekintetet, melyet e percben kelle látnom, még álmomban sem felejttem el. Végigtapogattam magamat, hogy nem váltam-e tőle kővé?

— Az én macskám! — rikácsolá, s kiragadta azt kezeim-

ből, — az én macskám! — ordíta, hogy az ablak reszketett belc, miközben szemei forogtak és ajkai tajtékot vertek, s háromszor fölugrott volna, ha tudott volna. Azután ölébe szorítá, s gyermekesen döncölte és csókolgatta azt.

„Cicuskám, cicuskám!” szólta neki, szemecskéit fel-felnyitogatva — „nézz reám, cicuskám, ébredj fel egy kicsinyt”, végre lehelyezé azt az asztalra, s fölé borulva, a legsiralmasabb énekhangon dúdoló: „oda vagyok, oda vagyoo—oók!” és zokogott megkérdelhetlenképpen.

Erre Esztike újra bejött, s leült asztalkájához.

Én, használva Debora asszony keserves megilletődését, hozzá-simultam (t. i. Esztikéhez, nem Debora asszonyhoz), megfogva gyönyörűséges kis forró kacsóját, odahajlottam hozzá, s reszkető hangon kérdezém:

— Ugye, kedves Esztikém, maga nem haragszik énreám?

— Miért haragudnám? — felelé a kis ártatlan, s lesütötte szemeit, s kezét húzta kifelé az enyimből.

Ostoba egy kis kérdés is volt az tőlem, megvallom, de az embernek nem olyan könnyen jönnek ám az okos kérdések, mikor szerelmes.

Hanem az a vércseszemű tátos, — azt gondoltam, a macskáját siratja; pedig gutát! oda vigyázott, s alig nézhettem a violám szemébe, már újra rárivallt:

— Eszterka, eredj, nézz ki uradatyád elibe, jön-e már?

S ismét egyedül maradtam.

Debora asszony pedig újra leborult és sírt.

Eleget beszéltem hozzá, akartam volna mulattatni; mondtam neki, hogy ugyan szép idő van odakint! meg hogy a kukorica már a selymét hányja; mindhiába! oda sem hallgatott.

Vége felpattant:

— Hanem megállj te semmirevaló, ilyen meg amolyan, aki ez ártatlan állatot meggyilkoltad, — kitudom — szóla —, hogy ki voltál, s megbosszúlom még az unokáid unokáin is.

(Boldog Isten! ez még három nemzedéket túl akar élni!)

— A vármegye elibe adom a dolgot, violentialis pert kezdék ellene, repositionalis pert, infamisationalis pert. Bosszút állok érted, ártatlanul kivégzett tarka macskám, példás retentésül a késő nemzedéknek.

— Helyesen, kedves asszonyéném — biztatám őt —, helyesen. — Megérdemli a pokolra candidált! Én magam legjobban rajta leszek, hogy ez iszonyú tett szerzője kitudódják, ezt fogadom, ígérem.

— Ígéri? — kiálta, s úgy nekem esett, hogy attól félttem, megcsókol, — drágalátos, édes uramöcsém, becsületes ember volt maga teljes életében; az apja is az volt; minden nemzetségit szerettem. Tudja ki, keresse ki, az Isten áldja meg, azt a semmire valót. Bizony még holta után is áldani fogom.

(De majd csak jobb lesz az, ha én áldom kegyelmedet holta után, nénémasszony; gondolám magamban, de nem mondtam el.)

S ezennel tehát ünnepélyesen felfogadtam, hogy amennyire tőlem kitelik, utána leszek a criminalis inquisitionnak.

Ekkor következett a kimúlt érdemeinek előszámlálása.

Mint tudott dörömbölni! mily okos volt! hogy fel tudott ugrani az asztalra! Mint tudta már, ha a tányér zörgött, hogy ebéd ideje van! Mily szépen tudta megenni a kávé a csésze aljából! S aztán oly tiszta állat volt, hogy soha olyan piszkos állatot, mint az egér, még a szájába sem fogott sat. sat.

Miután ekképp elbúcsúztatta magát kedvencétől Debora asszony, nagy szívfájdalommal megvála tőle, s jajgatásnak jajgatásával adta oda kezembe, hogy azt az ő ablaka elé eltemessem, s neki a gyilkos kiléte felől minél előbb hírt hozzak.

— — — Megvolt tehát az ürügy, mely alatt Esztikét ismét megláthatom.

Eltemetém azonban a meghalálozottat az ablak alá, s sírt emeltem fölötte, s tűzködék fölébe zöld ágakat, miket ugyan a tarka borjú menten lelegelt, de mik által erősen befészkeltem magamat Debora asszony kegyébe.

Ki is azonban erősen elfeledé, hogy Esztikét kiküldte az uramatyámat várni. Ott találkoztam a szívem bálványával a kapuban.

— Kire vár itt? — kérdezém tőle.

— Édesatyámra — felelé, s köténykéje bojtját csipegeté.

— Szegény kis Esztikém, mennyit kell kegyednek ettől a vén Deborától szenvedni!

Erre nem felelt szegényke semmit, hanem szemei megteltek könnyel, noha nem akarta.

Ekkor láttam, hogy milyen szépek a fekete szemek, mikor sírnak. A kéknek nem illik a sírás. Azt örömebb látom, mikor nevet.

— Hej! — mondtam, nagyot sóhajtva —, beh másképp tudnék én bánni kegyeddel! — De nem hagynám én bán-tani senkitől, ha tehetném.

Erre sem felelt semmit. Megvallom, nem is szerettem volna, ha minden szavamra tudott volna felelni.

— Engem sem szeret senki a világon — folytatám —, olyan vagyok, mint az árva madár, kit a zápor mosdat meg, a zivatar megfésül. Keserűség, árvaság az életem; hanem hiszen felderül még nekünk is a csillagos ég!

Látszott a galambomon, hogy menni is akart, nem is, de minthogy igen illendően viseltem magamat, ott maradt. — Igen hideg szél kezdte fújni, s az ő nyakán csak vékony kis selyemkendő volt tűzve.

— Miért nem tesz melegebb kendőt? — feddém, — majd meghúti magát, és meghal.

— Nem nagy kár lesz értem — szólt szegényke szomorúan —, úgysem törődik énvelem senki; legalább jól járok: senki sem bánt.

— Óh ne mondja azt, az Isten áldja meg, ha nem akarja szívemet megrepeszteni (itt magamnak is igazán szorulni kezdett a hangom). Kegyednek még sokáig kell élni, kedves

Esztikém, mert ha kegyed meghal: akkor — akkor majd én is tudom, hogy merre van a Duna.

Ezt mondva, lódultam haza, s mire hazaértem, azon vettem észre magamat, hogy sírok, mint a gyermek. — — — Csak furcsa állatja is az embernek az a szív! . . . Hej, ha az embernek szíve nem *volna!*

Ez idő óta nem félttem a szomszéd urambátyám agaraitól, tudva azt, hogy Debora asszony nem fogja azokat réamuszítani.

Csak azt lestem ki ablakunkon, hogy mikor megy Gergely úr a nyúlháborúba, — azonnal vándoroltam a szomszédba, első egypárszor azon nessel, hogy nyomában vagyok már a macskagyilkosnak, — látta ez is, meg amaz is, s akkor leírtam sipkától bagariáig egy soha nem látott személyt, akinek kilétén aztán törhette a fejét, aki akarta.

Később, hogy erre ráuntam, s Debora asszony is kezdte felejtetni halottját, urambátyámat keresni mentem által.

— Nincs itthon, éppen ebben a pillanatban ment el.

— Ejnye beh sajnálom — s ekkor aztán a nagy sajnálkozásban ki találtam szalasztani a számon, hogy — ki hallotta, mi történt a faluban?

Azt persze senki sem hallotta, mert semmi sem történt, hanem Debora asszony annál kíváncsiabb volt meghallani az eseteket, s ott marasztott. — Én aztán ami pletykát tudtam Philemonról és Baucisról, azt mind szélesen és hosszasan elhistorizáltam előtte, s Isten vétkemül ne vegye, biz én hevenyében akkorát füllenték neki könyv nélkül, hogy majd eldőlt bele.

Hanem ez sikeres volt; — addig egy szóval sem küldött haza, míg ki nem fogytam, s ekként számtalanszor volt alkalmam Esztikém sóhajtásait elfogni s a magaméit megküldeni neki, s ha élőszóval ki nem beszélhattük is egymásnak magunkat, szemünkkel gyakran egész érzékeny párbeszédet folytattunk.

Másnap megint átmentem urambátyámat keresni, s ismét nem találtam honn. Természetesen, minthogy éppen rálestem, mikor elment hazulról.

— Ejnye, maga mindig oly szerencsétlen, hogy éppen olyankor jó, mikor nincsen idehaza.

Tudta volna csak, hogy mennyire verem a fejemet a falba e szerencsétlenségem miatt!

Hanem jól tudtam eleve, hogy e füst alatt nem sokáig fogom csalhatni a világot, s turpisságom elébb-utóbb napfényre fog jőni.

Úgy is lett.

Egy időre már tisztességesen oda kaptam a házhoz, elannyira, hogy Esztikének könyveket is szabad volt vinnem, miket én városon lakó tiszteletes sógoromtól kölcsönöztem.

Biz ezek német könyvek voltak, szegények! — de én nem tehettem róla; ha magyar nyelven írt ilyszerű istentelenségeket hordtam volna a házhoz, bizony kirudaltak volna. — Ha jól emlékszem rá, regények voltak és holmi szerelmes históriák, miket én Debora asszony előtt imádságoskönyveknek kereszteltem (az áldott teremtés csak magyarul tudott), s az volt aztán a legvígabb történet, ha olykor előfogott a drága lélek, hogy fordítsak neki a bent megírt szent fohászkodások közül. Fordítottam én aztán oly poenitentialis létániákat és katechismusokat ama jóra való könyvekből a hívő léleknek, hogy valamennyiünk szeme könnybe lábadt tőle.

Kiváltképpen a férjhez menendő hajadon leányok könyör-gését, no azt sokszor elmondatta velem, melyet is én szorgalmasan ki tudtam olvasni Wielandból úgy, mint Kotzebueból.

Ha aztán ezen dicséretes könyvekből valami emlékezésre méltót akartam Esztikém figyelmébe ajánlani, azt szépen körömmel aláhúztam, s ha ő látott benne figyelembe veendő, szinte aláhúzta, — a tiszteletes bácsi pedig, mikor hazavittem

a könyveit, nem győzött eleget dőzsölődni, hogy ki a tatár karmolja össze ezeket az ő könyveit?

Így ment ez, míg meg nem állt; megállt pedig egyszer azon egyszerű eset által, hogy midőn én egyszer éppen látogatásom végezém (éreztem tudniillik azt az időt, mikor urambátyám meg szokott jőni), s kifelé ballagtam, amint az ajtót éppen nyitnám s húznám magam felé: valaki éppen akkor az ajtót szinte nyitá kívülről, s toltá énfelém.

No szép meglepetés volt rám nézve, midőn az ajtó megnyílt, s bejövő és kimenő egymásnak szemközt állottunk. Ha a nyakam elvágták volna, sem ijedtem volna úgy meg, mint most . . . Nemzetes és vitézlő Sonkolyi Gergely urambátyám állt előttem testestül, lelkestül és rézcsákányostul. Merre fussak? Ez jutott legelőször is eszembe, s mikor már láttam, hogy nem futhatok, akkor jöttem csak azon gondolatra, hogy bátornak kellene lennem. — Szerettem volna azonban akárki más lenni, csak saját magam nem.

— Hát öcsém, — kérde urambátyám, nagyot pödörve kacskaringós bajuszán, — láncos lobogós, forgós, suhogós és ropogós! hol jársz itten?

(Tán bolond vagyok, hogy megmondom, gondolám magamban; de hát mit is mondjak? azt mondjam: hogy Debora asszonyt látogattam? Hátha felesége? — Még agyonlő. — Égből pottyantam ide? Uramatyám küldött? vagy a pulykáinkat kerestem? — Mit tudjak hazudni?)

— Nem én, kedves urambátyám — felelém — nem járok én itten . . . Csak azt jöttem kérdezni, hogy mikor tetszik bemenni a városba.

— De öcsém — szólt urambátyám, elmozdítva karomnál fogva az ajtótul —, hordom én a te mivoltodat, gonosz a te zúzád, haragos forgattát! Hanem nekem többet át ne kastankodjál, mikor itthon nem vagyok, a hatszázezermilliom-áldotta szedtevette táncoltatta! — Mert ha még egyszer — három kila mennydörgős égiháború! át mered ütni az

orrodát, fogadom a 99 apostolra, s valamennyi Poncius Pilátus volt a világon, hogy Dóka Pista legyen a nevem, ha szíjat nem hasítok a hátadból, ropogós rángattát!!!...

— Köszönöm ássan, — mondám, örvendve, hogy ily könnyen szabadulok.

Urambátyám pedig, még egyszer rábízva az ördögre, hogy vigyen haza, belódult, s még aztán sokáig hallottam pattogó kikanyargatott allegórikus frázisait, miket a rossz világ káromkodásoknak nevez, s ismét csak ott láttam magamat, ahol voltam a macskahalál előtt.

Már tartottam tőle, hogy idestova a kutyákon lesz a sor.

Ez napságtól fogva csak igen gyéren tehettem szert Esztikém láthatására, akkor is csak a kerítésünkön át, amidőn mindannyiszor azon veszedelemnek tevém ki magamat, hogy ha az öregúr meglát, belém lő. Egyszer Esztike is észrevett, — nem mert közelebb jöni hozzám; mutatta pantomimikával, hogy fél, miképp meglátja valaki, — én szinte szemkifejzéssel telmutattam — nem ugyan az égre, hanem a padlásablakra, mit elérve a lelkem, ezentúl aztán csak úgy konverzáltunk egymással, hogy egyikünk az egyik padlásablakból, másikunk a másik ablakból játszottuk a némajátékok legfurcsábbikát, kezünkkel egymásnak integetve és fejünket hajtogatva, s fel-felpillantva a magas égre.

...Lőn azonban, hogy urambátyám egyszer hosszabb időre elutaznék, mit onnan tudtam meg, hogy a honn maradt agarakat ez idő óta szüntelen ütötték, verték, mit nem mertek volna tenni, ha az öregurat a határon belől érezték volna.

Ezt megsejtve, kilódulék az erdőre, teleszedtem a kalapomat szarvasgombával, s mentem vele a szomszédba.

A legutóbbi expedícióm alkalmával igen ráncba szedhette az öreg úr az illető őrsereget, mert az egész cselédség, az első kuktától az utolsó agárig, kitelhetőképpen görbén néze reám.

Amint belépek a szobaajtón, — még csak az egyik lábam tettem belől, — odaugrik Debora asszony, s odacsuk az ajtó-

hoz, hogy a másik kezem és lábam meg kívül maradt, s leírhatatlan vendégszerető nyájassággal rivalla rám:

— Csak maradjon odakívül, öcsémuram, maradjon odakint.

— De bizony csak egy kis szarvasgombával kívántam kedveskedni kedves asszonyéninek — szabadám —, tudtam, hogy igen szereti.

— Vagy úgy! — szólt, kibocsátva a kalodából — szarvasgombát hozott? Már az más, úgy jőjjön be, hozza be, hozza be.

Bementem. Bevittem.

— Ejnye be derék fiú maga; hát hogy aludt, mit álmodott? Tessék leülni. Ejnye, ejnye. — Hát jár-e még iskolába?

— Nem biz én; már végeztem.

— Végezett! Milyen korán. Hát micsoda?

— Szemorvos vagyok — felelém.

— Mármint borbély — — értelmezé a néne.

— Az ám — mondám.

Esztike odasimult hozzám.

— Most ugye bizony tréfált, Péter bácsi? — sугá halkkal.

— Füllentettem, tisztesség nem esik mondván.

— De hát minck?

— Hát majd csak annak, hogy estére szíveskedjék, kedves Esztikém, a kerítésen átnyújtani Debora néni pápaszemét, javítok rajta valamit.

— Ejnye no — vága közbe Debora —, hogy szemorvos, no, — ej, ej.

— Azonban megyek is — mondám, kalapomat véve.

— Maradjon még egy kicsinyt — biztatott a jószívű lélek, mialatt hatályosan tolt kifelé, s kicsukott.

Estére megkaptam a szemüveget. — A nagyítóüvegeket gyöngyen kiszedtem belőle, s szép sima ablaküvegből vágtam éppen akkora karikákat tűzkővel, azokat a nagyítóüvegek helyeire alkalmaztam, s reggelre kelve, újra helyére escamotíroztuk a pápaszemet.

Én pedig újólág egy kosárka spanyolmeggyel iparkodtam a beléphetési engedélyt kihízelegni.

— Köszönjük, köszönjük — szólt a néne, többesszámban beszélve, pedig senkinek sem adott belőle —, bizony meg sem tudjuk majd szolgálni.

— Óh, szót sem érdemel.

— Hanem elébb megnézem, nincsenek-e zsellérek benne? Szoktak ám az ilyenekben lenni, hamar megterem benne a Jánoska — okoskodék, s vevé pápaszemét, s feltevé orrára, s nézett rajta . . .

De mintha nyakszirton csapták volna, úgy meghökkent. Persze, hogy a sima üvegen keresztül semmivel sem látott jobban, mint anélkül. — Tartotta messze és közel hozzá a nézendő tárgyat: semmi sem használt, — elővette a Szikszait, felütötte, de nem tudott olvasni belőle, — törülgette hol a maga szemcit, hol a pápaszemeit: hasztalan — a dolog nem változott.

— Nem látok — — — így szóla végre elrémülten.

— Hogyhogy?

— Ugyan édes öcsémuram, nézzen ezen a pápaszemen, nagyít-e még?

Néztem rajta.

— Tyhű, asszonyéné, rettenetesen nagyít! Akkoráknak mutatja az ember pórusait, mint egy ürgelyuk.

— Jaj nekem, úgy én oda vagyok! Nem látok rajta.

— Asszonyéné! — szólék aggodalmas arccal, a világosság felé fordítva képes felét, s erősen szeméibe nézve — mi leli a maga szemcit? — Szent Gergely apostol! Hisz maga szürke hályogot kap. Miért nem gondol magával?

— Szürke hályogot! — sikolta, s szeméihez kapott — Oda vagyok, oda vagyok! — Uramöcsém, kedves uramöcsém, segítsen rajtam, ha testünknek megbocsáttatását és bűneinknek föltámadását hiszi, — segítsen rajtam, ha még lehet.

— Hm — szólék fontos műértő képpel, s valóban orvosi

szemöldök-grimászokat vágtam —, nem érzett kegyed holmi szélhűdéseket a tunica choroidaeán?

Tudta is ez, hogy mi az a tunica choroidaea! S azt felelte, hogy de biz érzett.

— Hát különben éjjelenként nem szokott-e fel-felébredni?

— De bizony minden éjjel.

— Űm, ez rossz jel, — mutassa a nyelvét . . .

Mutatta. — Sohasem láttam háromélű nyelvet, csak ekkor.

— Ez is világosan mutatja a szemek veszélyes állapotját. A dolog fenyegetővé kezd válni, s ha még ezekhez azon nem várt fázis talál hozzájárulni, hogy a könyöke meg talál fájdulni az embernek: valóságos amaurosis fog következni.

Tudtam, hogy fáj a könyöke.

— Jaj nekem, pedig fáj a könyökem; de hát mi az a marmaurosis? . . .

— Ez azon eset, mikor a retina apoplexiát kap, s végképeni ablepsia marad az emberen.

Nem értette szegény, hogy mit mondtam, de megnyugodott benne.

— Az Istenért, édes öcsémuram, ne hagyjon megvakulni — rimánkodék —, segítsen rajtam! Mit tegyek? Mit igyam? Kihez folyamodjam? . . .

— Itt nincs veszteni való perc, le kell feküdni rögtön, és pedig hanyatt; én addig rohanok az orvosságaimért.

Mentem haza. Készíték egy üvegbe szappanos vizet, másikba medvecukros vizet; egyiket rózsavízzel, másikat levendulával beszagosítottam, s mire visszaértem, már ágyban feküdt az agyonrémült páciens.

Féltette szemeit, mint akárki más, s biz azok már nem is a legjobbak lehettek. Én pedig bekentem azokat a vizek csípősebbikéből, s azután bekötöttem a szemeit, hogy csak az álla látszott ki az asztalkendő alól, s ráparancsolék, hogy azokat ki ne merje bontani, míg én nem mondom, különben rögtön vakon születik.

Tehát nem látott . . .

Csak ennyit akartam. Átöleltem ekkor az én galambom Esztikémet kedvem szerint, s néztem a szeméibe kedvem szerint, s miután sokáig néztem szeméibe és ő az enyimekbe, Isten bocsássa meg, megcsókoltam őt kedvem szerint, hogy a szívem majd kiugrott örömeiben.

— Eszterka!! — sivalkodék a tátos a bekötött szemmel.

— Csitt. Lassabban! — kiálték, — nincs idebenn az Esztike.

— Hát mi cuppant az elébb olyan nagyot?

— Az orvosságos üvegből húztam ki a dugaszt.

Úgy, az orvosságos . . .

— Hanem ne beszéljen asszonyénémm annyit, mert még lilaszínű hályogot is kap.

Hanem ez így mégsem jól lesz, — gondolám, — az ember nem beszélhet miatta, mert fülei vannak, de jók. Ezen fordítani kell.

Odaültem az ágyához, s kezdék neki mesélni.

— Tudva van az anatómiából, hogy az embernek arra való a füle és az orra, hogy mintegy padlásablakok, szüntelen friss levegőt szolgáltatassanak a szemek idegeire. Hanem, midőn ezen szemidegek gyulladásba jőnek, azon veszedelem áll elő, hogy e kétféle ablakokon átmenő szél légvonatot támaszt, s a gyulladást éleszti, evégre orvosdoktor Smilax tanácsára ilyenkor e két ablakok közül vagy a fület vagy az orrt be kell szépen tömni gyapottal, hogy légvonat ne támadjon. Mármost tehát méltóztassék választani: melyiket tartaná kényelmesebbnek bezárva érezni, kedves asszonyénémm, az orrát vagy a fület?

Akárki is elébb likvidálta volna e célra a fület, mint az orrát, s így lőn, hogy fufangosságnak általa az örökké élő házi statáriumot nemcsak megnémítók, de meg is vakítók és süketítők, szeméit és füleit bekötözve emberül.

Így folytanak le napok, századai reám nézve az örömnnek és az idvességnek. Debora asszony szépen megvolt a kúra alatt; életében ekkor volt először másnak békéthyagó; de féltette a szemevilágát, s én ijesztgettem nagyon. Eszlike szívem jó volt, mint a falat kenyér. Magamat nem akarom dicsérni, hanem annyi igaz, hogy boldogok és emellett önfelédtek voltunk, mintha ennek a boldogságnak örökké kellene tartani!

Gondolkodik is a szerelmes ember a jövendőőről!

Egyszer azonban késő este volt, s én még szüntelen odaáltal. Künn esett az eső, a páciens szuszogott, a falióra ketyegett, s mi Eszlikeimmel semmiről igen sok szépet beszélgettünk. Ismétlem: este volt.

Hallottam ugyan, hogy valaki zörgetett egy ideig a kapun, azután mintha beesett volna rajta; de nem ügyeltem rá; mit bántam én, ha a világ stukaturjáról hullott volna is a vakolat, mikor egyszer a szívem bálványa mellett ültem, ugyanazon széken pedig, melyen ő, tehát egymástól nem valami nagyon messze!

Egyszer tehát zörögni kezd valami a konyhában.

— Jaj, talán tolvaj . . . — rebegé Eszlike, s reszketve símult a keblemre.

Ki ne volna bátor olyankor, mikor a kedvesét látja félni? Én is fölkerelkedém, és nekitürkőzve, hallatlan vitézséggel mondtam, hogy ne féljen, míg engem lát, hisz azért vagyok én mellette, hogy ne hagyjam bántani; meg aztán oly ember is vagyok én, aki három zsvivánnal még akármikor megbirkózik!

Hősi elszántságom nemcsak megnyugtató a kis lyánkát, de rá is ragadt, s ő a gyertyát, én egy a falra akasztott kohátlan pisztolyt véve kézbe, mentünk az ajtónak.

Kinyitók azt: ő nagyot sikolta, s elejté a gyertyát. És sötétben maradánk; valami fekete alak jött felénk. És a pitvarajtó fel volt nyitva.

— Szent Borbála, segíts! — mondám magamban, — ez megesz. „Ki vagy ember?” — ordíték rá, nekifogva a pisztolyt, amekkora hangon csak tudtam.

— De te ki vagy? ilyen-amolyan gézengúz pernahajder, a pocséta-kerülő herköpáterednek a kifordított bundában járó dicsőséges hajnalát! veszedelem-boronálta!

— Ujújú! ez az én tekintetes urambátyám! — ordíték, mint akinek taplót dugtak a fülébe. Vesd el magad! rohantam a kapunak, s egy perc alatt túltettem rajta magamat.

De ott is megjártam, mert a kaputom szárnyánál fogva fennakadtam a kapun, s lógék szárnyamnál fogva, mint a cserebogár.

Lógáltam, rángattam magamat, imádkozva, hogy bárcsak leszakadna egyetlen gálaöltönyömnök a szárnya: de nem tudtam szabadulni.

Eközben rémülten hallám, hogy urambátyám mint nyitja kulcsnál fogva az utcaajtót.

— Kolbásznak aprít, ha megkap — gondolám, s végerőködéssel egyet vetve magamon, kaputom szárnya csakugyan szerencsésen leszakadt, s én leestem a földre.

Ez éppen azon percben történt, midőn urambátyám ki lépett az ajtón.

— Szaladj! — mondám magamban, s amint Isten tudnom engedé, lábam közé kaptam a széles földet, s neki a harasztos- nek!

— Megállj, semmire sem való — ordítá a persecutor —, mert agyonütlek!

Kettőt ugrottam egy helyett.

— Megállj — ordítá —, mert eltöröm a lábadat!

De már megkövetem, ha az agyonütés kedvéért meg nem álltam, a láb-eltörésért csak meg nem állok.

Így futottunk egymás után huzamos ideig, de egyikünk sem kapitulált, hanem én kezdtem észrevenni, hogy a távolság alighanem fogy közöttünk (az öregúr 1809-ben nagyon

beletanult a futásba); igen közel éreztem a rézcsákány szagát magamhoz.

Már az én kedves urambátyám éppen nekihuzalkodott, hogy mint vág végig a hátamon a jó somfanyelű csákánnyal, midőn éppen, amint nekem célzott — köd előttem, köd utánam, — egyszerre csak szőrin-szálán elvesztem előle.

Nem ért azonban rá a jó úr efelett elbámulni, mert rögtön maga is, mintha kikapták volna a földet lába alul, elkezdte bukfencket vetni és esni mélységes mélységbe, hova midőn lejut, nem tudá, hogy melyik részében legyen a másvilág pincéjének?

Sűrű sötétség vala körülötte, oly sötétség, hogy zsebre lehetett volna rakni.

— Jaj! uram s én Istenem — sóhajta a jó úr —, elkárhoztam! Meghaltam és elkárhoztam! Jaj nekem, én bűnös fejemnek. Mindig mondta a tiszteletes, hogy ne káromkodjam annyit, mert elvisz az ördög, és íme elvitt. És éppen gyilkolási szándékomban kapott el. Seregeknek ura, légy irgalommal irántam, csak most az egyszer bocsáss meg, és soha többet nem vétkezem ellened, nem káromkodom többé, nem megyek a tilosba vadászni, megfizetem a papbért, amivel hátramaradtam, hozzáadom a leányomat a szeretőjéhez, csak ne engedj elkárhoznom, uram és teremtőm.

A jó úr reszketett, mint a kocsonya, s imádkozott volna, de nem tudott egyebet, mint a hiszekegy utóját, azt dörmögte aztán, erősen hívén, hogy legalább is a purgatórium előcsarnokában kugol.

Nagy módomból volt pedig nekem mindezeket hallani, és pedig nagyon is jól hallani, valánk tudniillik mind a ketten egy és ugyanazon farkasveremben, mely alattunk a nagy futásban és sötétben leszakadt, és két öl mély lévén, meglehetősen házi árestomul szolgált mindkettőnknek.

Tehát az én kedves urambátyám imádkozott.

Tőle eszerint nem lett volna mit félni, hanem az ötlött

nekem meg eszembe, hogy hátha igazi farkas talál közibénk vetődni; mikben a szomszéd nádas nem szűkölködik!

Hanem erre megígy okoskodtam: ha jó a farkas, akár félek, akár nem félek, megesz; ha nem jó: akár félek, akár nem félek, nem esz meg, s e szillogizmus által teljesen megnyugtatta magamat, elővettem hátulsó zsebemből pipámat és dohányzacskómat, s mert vala a veremben nagy sokasága a szúnyogoknak, rágyújtottam, és füstöltem magam körül jobbra-balra.

— De szabadíts meg a gonosztul! — ordítá felszökve urambátyám, midőn a sötétben elkezdte világítani pipám: azt gondolta, hogy már őalája gyújtják a szalmát.

Persze, én hallgattam, mint a nyúl, a pipa sem szólt egy szót is, s urambátyámat környékező a kétségbeesés.

Hadd reszkesse ki egy kicsit magát, gondolám, s fújtam a tüzet, hogy szintűgy sziporkázott.

Nagy nyavalygásai közben azonban egyszer úgy oldalba talált rúgni a sarkantyús lábával, hogy a szemem is szikrát hányt bele (a verem nem vala oly tág, hogy ember kalamajkát járhasson benne). Erre már csak kénytelen voltam őt megszólítani.

— Ne nyughatatlankodjék már urambátyám — mondám neki —, hiszen biz az megtörtént, de azért csak ne rugdalja ki az emberfiának a fogait.

— Öcsém! — kiálta örömrivalló hangon. — Öcsém Peti, hát élsz? hát te is itt vagy? vagy hol is vagyunk mind a ketten? hogy jöttünk ide mind a ketten?

— Csak úgy, mint az eső az égből: létra nélkül; mármost csak azon örülünk, hogy épkelzáb leértünk.

— De hát hol vagyunk?

— Farkasveremben.

— Farkasveremben? Ejnye haragos milliornivallta!

— Urambátyám! lassabban! csak az elébb tett fogadást.

— Mit, az elébb? az elébb nem tudtam, hogy farkasveremben vagyok; azt gondoltam, sokkal tiszteletreméltóbb helyre

jutottam. Ejnye harminchárom mázsa ördögmáj! kilenc akó sárkányköröm-teringette! hogy jutunk ki innét? Forgós szélvész-ráncigálta dolga! Hogy a skorpió vágja le a bolond filozófiáját, aki ide vermet ásott! Hogy a lidérc szántson rajta, aki kigondolta is, vitte volna el a gólya az óperenciákra! ... korpacibereadta!

Ezzel sokáig ógott-mógott, míg végre hozzám fordulva, így szólt:

— Öcsém, állj csak ide, hadd állok fel a válladra, majd én valahogy kikapaszodom, téged meg aztán kihúzlak.

— Tessék.

Rám lépett. Akkor emlegette még csak aztán istenigazában a haragos mennyköveket, látva, hogy fütytel sem éri el az én vállamról is a nyílást.

— De pedig urambátyám, ne kiabáljon annyit, — csilapítám, — éjszaka az idő; még majd farkasokat talál a nyakunkra csődíteni, s akkor aztán különös alakban látjuk meg a feltámadást; jobb bíz üljön le szép csendesen, majd én mesélek.

Leszállt, dörgött, morgott még magában egyetmást, s leült.

— De hát mit csináljak itt reggelig? a szúnyogok esznek meg; akkorákat haraptak rajtam, azt gondoltam, az ördögök tépnek tüzes harapófogókkal.

— Tegyen úgy, mint én: gyújtson rá, és fumigálja a világot és a szúnyogokat.

— Ember vagy a talpadon, öcsém, hordom a lelkedet, úgy teszek, — szólt, s készült kiütni. — Hát ez micsoda itt? — kérdezé, valami fehér tömeget húzva ki lábai alól.

Hát ez éppen azon holt lúd volt, mely csalétkül szokott kitéve lenni a farkasvermek fölé, s mely velünk együtt szálla alá poklokra.

— Kidobom az ilyenadtát, ne háljon velünk, — dörmögé, s fölhajtá az állatot.

Vala azonban a verem nyílása igen szűk: a hajított lúd visszaesett, s úté az én kedves urambátyámat úgy nyakon, hogy jobban se kellett.

— Ejnye láncadta! — kiálta, s újra felhajítá azt, s újra nyaka közé esett.

— Kárpáti rengeteg erdő! — ekként káromkodék újra, s újra felhajítá, megint visszajött, és megint oldalba ütötte őkegyelmét.

— Már öcsém, te dobd ki, — szólt nekijuhászodva, — mert nekem ellenem esküdött ma minden élő és nem élő állat.

S én szerencsésen kihajítottam azt.

Azzal nekiültünk, s dohányoztunk, mintha diurnumot kaptunk volna érte.

— Hancm hát, öcsém, — kezdé egyszer eközben urambátyám, kisujjával letömködve a pipa tüzét, — mi dolgod neked az én házamnál, hallod?

— Már urambátyám, akár inde, akár unde, hova tagadjam? Én szerelmes vagyok Esztikébe.

— De öcsém, csak az annak a rendi és módja: nekem kellene először szólnod.

— Urambátyámba nem vagyok ám szerelmes.

— De még én sem tebeléd. Hanem tréfán kívül: hát mi közöd neked ahhoz a leányhoz? Hiszen ha szereted, hát csak szeresd; de ne járj hozzá. Szeretheted, ha kilenc mértföldnyire vagy is tőle.

— De urambátyám, nem úgy verik a cigányt: nem akarom én annyiról szeretni Esztikét, a két padlás köze is elég nagy távolság volt már; hanem tehát, ha nem bánja, és nincs ellenem valami különös kifogása, ezennel itt a farkasveremben egész ünnepélyességgel megkérem kegyelmedtől drágalátos kis kacsóját és vele együtt szép magát — még ha Debora asszony vele jár, ráadásul azt is elveszem.

— Veszed az ördögöt, hiszen mostohaanyám; ipam is,

vőm is csak nem akarsz lenni egyszerre? — Hanem öcsém, még gyerek vagy, nincs mit aprítnod a tejbe.

— Nagyobb igazság kedvéért: meg tejem sincs, amibe valamit aprítsak; hanem iszen majd megjön az idő jártával, az Isten elég gazdag, majd megsegít.

— De fiam, — szólta az öregúr, pipáját tenyerében tartva — nem készített a jóisten banknótákat senki számára, hanem egyiktől elveszi, másiknak odaadja; de az ilyen magadforma semmihez látó falufüle fráternek bizony nem repül ám a sült veréb a szájába.

— No de ami nincs még, majd lehet még; kezdetben sem vala semmi, mint a biblia mondja; — majd felmegyek Pestre jurátusnak, törvényt végcztem, s lesz belőlem tekintetes úr és prókátor.

— Candidatus koplaló — fejezé be urambátyám —; jobb lett volna, öcsém, ha pap lettél volna, uradatyád is eleget akarta, hanem te agyafúrt fickó voltál teljes életedben. Most káplán volnál valahol, s nem hozott volna ide a tatár miközibénk izgágának. Hanem már túlestél rajta, — átugrottad, mint a tinnyi leány a férjhez menést. De megállj, egyet mondok, kettő lesz belőle; küszöbön van a restoráció, mihelyt leszüretelünk, hozzáfogunk a nemes atyafiság kapacitálásához; ne búsulj, megnyomunk esküdtnek.

— S akkor Esztike az enyim lesz?

— Ijh! hogy te egyébről sem tudsz gondolkodni, mint Esztikéről.

— Nem bánom én, urambátyám, ha alispánnak megtesznek is, csak Esztikét nekem adják.

— No, patvar vigye, ha már ennyire vagytok, üsse meg a káposztáskő! nem bánom; hanem restoráció előtt egy kukkot sem szólsz senkinek, és hozzánk be nem ütöd az orrod, különben láncon forgó-kereplő! semmi sem lesz a dologból.

Mit tehettem? Magam jóvoltáért megígértem, hogy hallgatók, és nem megyek Esztikéhez, s azzal egymás nyakába

borultunk az öregúrral, összecsókolóztunk, s „adj fiam tüzet”, mondá az öreg, pipája ki levén szunnyadva. Különös grácia, mert különben mindig maga szokott kiütni.

Így töltöttük nagy mulatsággal az éjszakát. Én szépen ölembe fektettem urambátyám fejét, s ő csakugyan boldogul elszunnyadott az Úrban, s harsogott álmában, mintha orrának mindegyik nyílásával egy-egy fagótot fújt volna. Aközben meg álmában is rágta a pipát. Nem alhattam miatta. Szintúgy reszketett a verem tőle. Ha füttyöltem neki, akkor elhallgatott; hanem akkor meg a magam füttyölése miatt nem alhattam, s ha én elhagytam, ő kezdte rá.

Így virradtunk meg szép pipaszóval.

Azalatt volt lótás-futás miattunk a faluban; kerestek égen, földön és padláson mindkettőnket, tűvé tettek értünk mindent, s természetes, hogy mégsem találtak.

Reggel felé, hogy az éhség elővett, magunk is elkezdénk gondolkozni a szabadulásról, teljes tehetségünkkel hozzáfogva a rikoltozáshoz és kurjongatáshoz.

Végre ránk akadtak. A veremből felkanyargó pipafüst vezette őket messziről a nyomunkra.

Urambátyám két béresének jutott a szerencse, bennünket kihúzhatni a siralomnak völgyéből, kiknek urambátyám rögtön meg is ígérte, hogy kifordítja a bőrüket, ha meg merik mondani valakinek holvoltunkat.

S jó, hogy hazamentünk, különben már éppen kurrentáltatni akartak mindkettőnket.

★

Két álló hónapig nem beszéltem Esztikével; sokszor láttam szegénykét, kisírt szemekkel és halványan, majd a szívem repedt meg olyankor érte; de megígértem, hogy nem szólok hozzá, s meg akartam szavamat tartani.

Ekkor ment végbe a tisztújítás. — Szép volt, mondhatom, igen szép, csakhogy már egyébre nem emlékezem, mint,

hogy egyszer egy vaskos legény megemelt, másik kettő meg lerántott, ismét másik három nyakon fogott, s újra felemelt, az atillámat összehasogatták, a hajamat megtépték, s egy zápfogamat kiütötték, s megtettek esküdtnek. A szolgabíróságért a fejét verték be ilyenkor az embernek, alispánságért pedig az ablakon dobták ki; már ez rendes *accidentia* volt.

Tisztújítás utáni nap urambátyám nagy ozsonnát rendezett házi kertjében. Az egész falubeli asszonynénémség és urambátyámság hivatalos volt rá, többek között én is (noha senki sem asszonynénje, sem urabátyja nem voltam).

Mi volt légyen belső tartalma amaz ozsonnának, azt nem tudom, mert — fontos okaim voltak rá nem tudni. A szakácskönyv hamarább megmondaná.

A lugosban volt fölterítve negyvennyolc személyre, s mire odaértem, már folyt a dáridó.

Esztike lelkem ott sürgött-forgott a vendégek körül, kínálgatva mindenkit, nyájas piros arccal (tűz mellől jött, attól volt piros), s szelíden vont a magát egynémely hamis urabátyja ölelendő karjai közül; azonban minden nyájassága és pirossága mellett is igen szomorú volt szegényke.

Amint beléptem, nagyot köszöntem neki, sarkantyúmat összeütve, mire a lelkem megdöbbsent, s úgy fülön öntött egy bizonyos urambátyámat a kezében volt lengyellével, hogy az maig is nagyothall arra a fülére.

— Hozott Isten, öcsém! — kiálta Gergely bátya, — hát ilyen későn kell jőni? — no — nemhiába vőlegény vagy.

Esztike szívem e mondásra halavány is lett, szomorú is lett; valami esett a szemébe, mondá, s könnyezett.

— Bizony csak növelkedik ez a fiatalság, — szóla közbe egy tetemes assessor, ki mindég két széken szokott egyszerre ülni, — idestova Esztike húgom is eladó leány lesz.

— Semmi idestova — szólt Gergely bátyám; és egy vágással úgy kettévágta a lúd hátába szúrt villát, mintha porcogó lett volna —, menyasszony az is.

Esztikének sem kellett több. Ment kifelé. Igen tarka lehetett előtte a világ, mert alig találta meg a lugos ajtaját. — Nem jött az áldott azon gondolatra, hogy ő is lehet menyasszony, én is vőlegény, mégis egy pár válhatik belőlünk.

— Eszterka! hozd ki a cukortartót! — rivalla utána Debora asszony, ki is erősen örült magában, mint hitte, lefőzetésünkön, s reménylő, hogy ezúttal keresztyéni módon ki tudott túrni bennünket a boldogságból. Szüntelen lovalta amaz idő óta Gergely bácsit ellenem és Esztiike ellen.

No de volt rá oka szegénynek. Másfél hétig tartottuk ágyban fekvő, bekötött szemekkel és bedugott fülekkel. Én kivált még a macskáját is agyoncsaptam.

Tehát örült rajta, hogy Esztiike búsul.

— Öcsém, — szólt, odaintve magához, Gergely bácsi, — eredj csak utána, — sűgá, — vigasztald meg szegényt; még kísírja a lelkét.

Nekem sem kellett ezt kétszer mondani. Nyargaltam utána, — a konyhaajtóban elértem, megragadtam a kezét, s azt szívemhez szorítva mondám: — Esztikém galambom, egy szóra.

— Bocsásson, — mondá fájdalmasan, halavány arccal, — igen rosszul vagyok.

— Esztikém, ismeri-e kegyed vőlegényét?

— Bárcsak meghalnék, mielőtt ismerném.

— Márpedig ne haljon meg, mert az most oly közel áll kegyedhez, hogy senki sincsen nálánál közelebb.

Ekkor kezdte előtte világosulni a dolog: vére mind arcába futott, s azt rögtön piros rózsává festette; ha át nem kapom, clájul szegényke: mily sebesen dobogott a szíve! óh! az a sóhajlás, melytől ekkor megszabadult a szíve! még én is éreztem annak alpesi súlyát. Még egyszer magamhoz szorítám: „Hanem az egész még titok”, sűgám neki, s azzal elválva tőle, siettem a kertbe vissza.

Gergely bátyámnak már ekkorra szinte kifúrta az oldalát

a titok, s elmondá azt nagy teketóriával, az összes vendégeknek szintoly szíve öröme, amilyen bosszúságára Debora asszonynak, s mire újólág közibök léptem, oly harsány gratulációval fogadtak, hogy szinte magam is elijedtem.

— Hanem 'szen én is fogadok ám akármbé, — mondá Gergely bácsi, — hogy az a leány akármit egyebet kihoz, csak a cukortartót nem, amiért beküldték.

Fogadhatott volna, mert Esztike, midőn visszajött, kedve fordulatát ügyetlenül titkoló arccal, de a cukortartó nélkül jött vissza.

Minden szem reá nézett.

Piros lett a lányka, mint az esthajnal.

—Hát hol a cukortartó? — rivalla rá félbosszúsan Debora.

Erre még pirosabb, még zavarodottabb lett, s végre, midőn látta, hogy mindenki mosolyogni kezd rajta, odafutott apjához, és égő arcát annak keblére rejté. A jó öregúr kacagva csókolta összevissza a kis menyasszonyt, s borotvált szakállával még pirosabbra dörzsölé arcát.

— Már majd csak magam megyek hát be azért a nádméz-tartóért, — mondám (nekem is túske volt a talpam alatt).

— De bizony, menjetek érte mind a ketten — mondá Gergely bácsi, kezembe adva Esztike kezét.

— De már úgy jótállok róla, hogy ma sem látjuk a nádméztartót, — tevé megjegyzését — és nem alaptalanul — a két széken ülő úr.

Mi pedig bemcntünk a házba.

... Ki volna oly vakmerő, boldogságát a mienkhez hasonlítani? Ki volna oly vakmerő, e boldogság leírására szavakat keresni?... Hallgatok, s újra érzem azt: azt a gyöngéd kezét a kezemben, azt a mosolygva repeső tekintetet — azokat az ártatlan, szótlán ajkakat, mik czentül mind, mind az enyimek voltak, s miknek bírása gazdagabbá tett, mint ha egy országot adtak volna... Uram Isten, milyen szép gondolat volt tőled az a szerelem!

Urambátyáimék régen el is felejtették, hogy kávét ittak, mire mi kivetődünk a nádméztartóval; azzal mentettük magunkat, hogy nem volt vágott cukor.

Szerencsénk, hogy nem investigáltak tovább a dologban; mert igaz ugyan, hogy mikor bementünk, nem volt a kérdéses szelencében cukor, de mikor kihoztuk, sem volt ám benne.

★

— Mához két hónapra szívesen látom kegyelmeteket mindnyájukat a menyegzőre! — Ezzel fejezé be urambátyám a kézfogót.

★

Azonban szegény ember akaratját boldog Isten bírja! Mielőtt ez megtörténhetett volna, urambátyámnak hosszú útra kelle menni, mégpedig olyan útra, hová az ember a pipát sem viheti magával. — Megáldott bennünket szegény, azután még egyszer elkerítette ennek az orvosságnak a keserű kínját! és megdicsőült és eltemették, várván ama boldog föltámadást.

Esztendeig gyászoltuk őt Esztikével — ruhában; szívben maig is csak oly kegyelettel emlékezünk reája, mintha tegnap halt volna meg.

(Ez volt oka, hogy őt soha uramatyámnak nem nevezhettem. Ki minő kvalitásban meghal, olyanban marad holtá után; holtak között nincs előreléptetés.)

Esztendő után következett el azon boldog perc, melyben megnyílt mennyországomat keblemhez szorítva, mondtam neki: „édes, édes Esztikém”!

És csakugyan nem is érte ajkaimat soha oly édesség, mint mikor ő először és maga jószántából forróan megcsókol.

... Még maig is emlékezem mindezekre.

Pedig bizony már régen volt.

Az a gyönyörű szilfidi termet, melyet egykor arasszal át-

értem, elhízott azóta, hogy most karral is dolgot ad átölelnem, hanem azért most is úgy szeretem az eszemadtát, mint a lelke közepét.

★

Debora asszony mind e mai napig él és uralkodik, testének semmi része nem mozog már, a nyelvét kivéve. Az még ép és egészséges. Előre praenumerált rá, hogy az unokáinkat ő tanítja majd beszélni. Adja Isten! De én nem kívánom.

7. HÁZASSÁGOK DESPERÁCIÓBÓL

— No megesett nekem szegény fejemnek a diószegi vásár, Miklós öcsém! Most én már akár lefeküdjem, és egy szót se szóljak többet! —

Ily szavakkal ronta be hozzám tens Korpahorgyi Márton urambátyám, s úgy vetette végig magát bőrpamlagomon, hogy ijedtemben majd tüzet kiáltottam.

Az igaz, hogy nem is a legkeresztyénibb színben volt a jó úr. Majd a szájába hágott, oly hosszú képet csinált, s bajuszának szálai ugyancsak álltak a világ mind az öt részei felé, míg másfélhetes botolatlan szakállá, mint a kukoricatarló berzenkedett tüskés elhatalmazottságában.

Egyik ezüst sarkantyújának le volt törve taréja, s üstgombos mellénye egy gombbal lejjebb volt gombolva, mint istenigazában kellett volna lennie. — Szóval: az egész úron úgy állt a világ dicsősége, mintha vasvillával hányták volna rá.

Ott aztán ahelyett, hogy szép csendesesen megült volna, elkezdett képeket metélni; húzta, vontá minden vonásait, mint csak tehetségében állt; szemcivel egyszerre lefelé is, felfelé is iparkodott nézni, s oly cifrákat sóhajtott, hogy kotára lehetett volna szedni.

— De pedig engem, urambátyám, többet meg ne ijessen — protestálék —, vagy úgy elszaladok, mint három rege-ment katona.

Erre ismét nagyot fohászzkodott.

— De hát mi leli, az Istenért? hisz oly savanyú képeket csinál, mint a született vadalma! Nem iszik egy kis ürömeszenciát?

— Hej! dehogy iszom, dehogy iszom örömeszenciát!
— Mi baja hát? A sarkantyúja veszett el?
— Dehogy sarkantyú, dehogy sarkantyú!
— Vagy pipája tört el?
— Dehogy pipa, dehogy pipa! Hanem öcsém, Miklós öcsém, most már csak csináljatok számomra epitáfiumot; mert én meghaltam, és el vagyok temetve.

— Ej, urambátyám, már ki venne minden tréfát olyan nagyra? Más becsületes emberen is megtörtént ám már az ilyesmi; — azért, hogy a tens vármegye sequestrumot rendelt urambátyám javaira, nem illik ám mindjárt a Dunának menni!

— Hej, öcsém! ez most a legkisebbik bajom a világon. Akkor, az igaz, mikor még hevenyében kaptam, erősen affligált; csúnya skandalum is, mikor az embernek vén-ségére rendelnek instruktort, s föltettem erősen, hogy el-ölöm magamat; — el is öltem, az angyalfáját! de azt nem gondoltam soha, hogy oly veszett fegyverrel öljem el magamat, mint amilyet választottam.

— Szökött katona legyek, ha értem, mit beszél urambátyám! Tán a háza ég?

— Bíz ég, csakhogy nem látni a füstjét!

— No vagy tán csak a Zsófi halt meg, a hűségés szakácsné?

— Óh, uram! ne vígy a kísértetbe! majd gonoszat mondtam — felele a tisztelt úr, s véghetetlen zavarában úgy összevissza rágta pipacsutoráját, hogy nem maradt azon csutorai ábrázat. — Az még csak szép lett volna tőle, hogyha meghalt volna, de sőt inkább nagyon is él.

— A tatárt! tán csak férjhezment?

E kérdésre az öregúr nekiesett mind a tíz körmével hajának, s kezdte azt vakarni kérlelhetetlenül, mintha mindegyik szála egy-egy Zsófi volt volna.

— Férjhez bizony! — felelé nagyvégtére, s csavarta bajuszát jobbra, balra — de férjhez ám, az angyalfáját! magam vettem el!

Hahó! belém is, mintha három légió gonosz lelket szalasztottak volna, elkezdtem gyalázatosan tombolni e szóra; ugráltam a székeken keresztül, fölmásztam az asztalra, onnét letáncoltam a kalamárist, még az almáriumra is fölmásztam volna, de magas volt, körülölgénykerekeztem a szobát; azután a székeket balanszíroztam az orromon; végtére az ágyterítőt magamra vetve, sisakul egy salátástálat nyomtam fejembe, s agaramat nyalábra kapva, azt dunnába szépen bepóláltam, s ölembe véve, nagy pátosszal megállék a nagy férfiú előtt, kinek ezúttal legnagyobb volt a báméskodása.

— Eszeden vagy? — kérdezé, húzódvá tőlem.

Nem gondolom, hogy eszemen voltam volna ezúttal; de bomlott észnek is kellene lennie, melynek ilyen szóra sem hullott volna ki a kerékszege.

Engem olykor igazi epileptikus kacagásgörcsök bántanak. Ha egyszer valami ördögség eszembe jut, akkor én, utca, nem utca, elkezdek röhögni és tombolni, mint ki a kötélről szabadult el; s nincs az a prédikációs halott, kinek kedveért komolyan tudjam magamat viselni; s ha néha karakán dolgokat álmodom, felugrom, s mintha mindegyik talpamat három ördöginas csiklandozná, fényes egymagamban föl kacagom a holtakat sírjaikból.

Beszélhetnek aztán nekem a marengói ütközetről, szatmári restorációról, német literatúráról, s a világ minden egyéb szomorúságáról: nekem végig kell állanom az egész rohamot, míg a csuklások és oldalnyilallások utól nem érnek.

Így jártam ezúttal; urambátyám megházasodott, elvette gazdasszonyát; — a dolog a Dunába ugrással határos. De hisz tettem én róla, hogy ahelyett, miszerint őt vigasztaltam és illően megsirattam volna, azon vevém észre magamat, hogy lelkemből nevetek rajta?

(Valamelyik római császár — nem káptalan a fejem, hogy a nevére emlékezzem — afölötti kacagtában halt meg, hogy szamarát borostyánt rágni látta; ugyan szerencsém, hogy nem

vagyok római császár, mert a borostyánt rágó szamarak száma nem kettő.)

Eleget akartam magamat türtőztetni, de valahányszor glédába állítottam arcomat, komolyságom cserépedényc mindannyiszor széttörött.

Majd azt kelle látnom, mint sétál tens urambátyám, a táblabíró, a székesvárosban, kényes, feszes csizmában, pengő sarkantyúkkal, csúful kikátrányozott bajusszal, zsinóros mentében, nagy nádpálcával, még nagyobb büszkeséggel, karjába pedig pogányul csimpajkodik valami köpcös, tagbaszakadt fehér-személy; fején akkora főkötő, mint egy oláh kerék; piros kezén zöld téli kesztyű; lábán sárga cipő, tarka harisnya; piros viganó rajta, nagy virágú kék selyemkendővel átkötve dereka, kit is a tens úr mint szeretett hitvesét mutogat be minden ismerőinek, végtelenre nyúlt „szeretnék a bőrömből kibujdosni” ábrázattal.

Majd ismét azt látom, mint ül a tens úr odahaza, fülére húzott fejr hálósüveg alatt, sárga flanellekliben, papucsos lábával mechanice fújtatva egy himbáló bölcső mozgásainak alapját, s énekelve a visító surculus masculusnak ama híres insurgens-marsot, melynek refrénje ez: „Komáromig meg se állj.” — Míg künn a konyhában egy kapitális hallabreda metél az ezüst sarkantyúkkal cifra tésztát, ki is vagyon sárga bőrködmembe, kurta kék viganóba és magas sarkú piros csizmákba öltöztetve, s akinek keze ügyében eső sodrófára éppen oly sejtelmes pillanatokkal tekinget az érdemes családapa a hálósüveg lobanca alól, mint szokott emberséges ember a felesége keze ügyében levő sodrófára tekinteni.

Végre pedig, óh keserves jajszó! látok egy pár cserhajú tenyeret, melyek mint kérlelhetetlen nemezsis ragaszkodnak bizonyos fülekbe; és hallok hangokat, minőket hallani, ha az öreg dobot ütik, s minők a tapsolások hangjai, ha az embernek a két tenyere közé valakinek másnak a két zifferblattja vetődik, kísérve a száraz fergeteg harsogását; és azt mondja

rá minden ember: úgy kell neked! Íme történik tenéked igazságszolgáltatás itt a földön, és megiszod levét azon levesnek, melyet magadnak főztél, és aluszol a fejed alján úgy, amint azt vetetted magadnak!

— Hát még te is kinevetsz? Hát még te sem sajnálsz?
— szól közbe siránkozó hangon a mártíromságra kijelölt.

— Nem én. Sőt inkább mondom, hogy Allah igaz, és Mahomed az ő prófétája! Ön meglelte érdemkeresztjét, úgymint a megérdemelt keresztet. Emlékezzék ön vissza első feleségére, arra a szép, kedves, kedélygazdag nőre, kit ön magától elkergetett, hogy rakoncátlanságait szabadabban űzhesse; kit fél város imádott, s kit ön eltaszított magától; és hasonlítsa azt mostani oldalbordájához, kiért az egész város kacagni fogja önt, s kit ön nem fog magától elűzhetni. Allah igaz, és Mahomed az ő prófétája! Emlékezzék ön második feleségére, a türelmes, szende tremetésre, ki szelíd megadásal tűrte önnek méltatlan bántalmait; ki jó, engedelkeny és nélkülöző volt, s utóbb is önnek zsarnok kezéből halál öfelsége országába menekült; és hasonlítsa azt a mostanihoz, ki minden nap újabb bosszúsággal fogja önnek borsolni ételét, italát, s kit nem fog ön lerázhatni magáról, hanem aki hozzá lesz varrva önnek gallérához, és ülni és nehezkedni fog önnek nyakára még a másvilágon is, mint örökké hurcolandó puttony. Allah igaz, és Mahomed az ő prófétája!

— Mind bölcsen tudom én ezt, szép öcsém; szánom, bánom vétkeimet; de már mit tehetek róla? Benne vagyok a credóban, s jól tudom, hogy ez egyszer nem én leszek az kettőnk közül, ki a másikat kibőjtöli a világból. Látod, kétségbe voltam esve; megbosszantottak azok a drágalátos atyámfiak, akik kezeimet törvényesen megköttették, s bosszút akartam rajtok állani. Nagybeteg voltam; azt hittem, hogy elhalok; minden jótét lélek elpártolt mellőlem. Tudtam, hogy ez a Zsófi is csak addig marad ott, míg van mit lopni tőlem, halálom esetére semmit sem várhatva, mert nincs annyi keresmé-

nyem, mennyit egy szúnyog a lábán elvihessen! Ekkor azt súgta belém valami sátán, hogy vegyem el a leányt; így magamnak holtomig hűséges ápolót, örököseimnek holtom után kelletlen osztálytársat szerzek; — s úgy tevék. — De meg is adtam az árát! Fölgyógyultam. Bár ne gyógyultam volna! úgy csak a vízibetegséggel lett volna bajom, míg így Jób patriarcha minden kínszenvedésein keresztülfetrengék; akkor csak az orvosságot kellett volna innom, míg most iszom a naponkénti feketelevest, amitől pedig meg sem gyógyulok; úgy legfőlebb is egyszer haltam volna meg életemben, míg így naponként ki kell állnom a keserű halált.

— Biz itten nincs választás, csak a türelem és a kötél vége között.

— Könnyű neked beszélni onnét az üveges hintóból; de vennéd csak vagy egy hétre az én bőrömet magadra, tudom, megemlegetnéd a magyarok Istenét.

— Köszönöm a jószándékot, de nem élek vele. No de legalább vigasztalhatja magát azzal urambátyám, hogy jó gazdaszonnyra tett szert, aki majd maga sem irtózik megfogni a dolog végét, nagyra nem vágyik, nem cifrálkodik, s urambátyámat szépen megbecsüli.

— Holnapig se hidd azt, öcsém. Őrizkedik biz az, nehogy valamiképp valamit dolgozni találjon: még csak a konyhára sem néz ki, mióta teins asszonnyá lett, s ha kozmás az éték, engem mocskol érte; úgy issza a kávé, mint a rántott levest; s ki tud cifra lenni, ha ő nem? A minap valahol a megboldogult Regélőből talált tíz év előtti divatképekre, s most majd kihúz érte, hogy neki oly öltönyöket szerezzen; aztán maga készít ez magának divatot, melyből tanulhatnának a grönlandi eszkimók is. Ami a becslést illeti, megbecsül az engem, mint Balázs a hurkát; ha nekifog, a hátam is sajog bele, úgy megbecsül. S aztán mit csináljak? Ezer a kívánsága, nálam pedig legkevesebb a festék; * most is vagy száz forintra volna szükségem...

* Pénz neve a Csallóközön.

(Hej! megszeppentem én. Hát hinc illac lacrymae? Ezért volt a hosszas előszó? Látlak!)

— Bizony kedves urambátyám — vágék közbe —, veszedelmes időket élünk; írmag a pénz, alig akad meg imitt-amott a szegény embernél egy-két garas; nagy a nyomorúság, nincs kereset; magamnak is éppen ötven forintot kellene egypár nap alatt kifizetnem, s majd kezemet-lábamat eszem meg, hogy honnét teremtek elő ily óriási összeget?

No! savanyú képet vágott Márton bátya e vigasztalásra. Csak nincsen is annál nagyobb vexe, mintha valakitől pénzt akar kérni az ember, aztán nagy feneket kerít a dolognak, előadva a kényszerítő szükségét, az általános nyomort, drágaságot, pénzsűkét, s amaz éppen hasonló, sőt kétakkora panaszokkal veszi tele száját. Ekkor aztán kérj tőle! Még amaz fordul felül; úgy jársz vele, hogy még te szánod meg, s te adsz neki.

— Hm! hm! biz az baj — monda végképp aláhangozt intonációval a harmadszor nőszült úr —, nincs mit tennem egyéb, mint Kristóf öcsémet körülkapni; ez most adta el az árpáját, szép pénzt kapott érte; nem hiszem, hogy meg ne embereljen.

(Ez a bizonyos Kristóf öcsém egy majorennis parlagi gavnallér volt, kit éppen e napokban vártunk haza Pestről, hova ügyvédi vizsgálatát letenni rándult. Képzeltetik, akik az ilyesmit próbálták, hogy olyankor mekkora pénzeket szokott az ember Pestről visszahozni!)

E perc óta szörnyen kezdte magát zsenírozni Márton úr előtttem. Sokszor jár így az ember: előfog valakit, azt elkezdí égtől földig magasztalni; nevezi szépnek, jónak, okosnak; úgy megdicséri, mintha szerelmes volna bele; azután beavatja őt szíve legmélyebb titkaiba, megajándékozza őt bizalmával, melyért amaz viszont jó tanácsokkal szolgál neki, s mikor látja, hogy az embernek legjobban ragyog arca a sok dicséretből, félrehívja őt egy komoly szóra: „Lelkem ideálja! nem

adnál tíz pengőt?” Mire amaz így szól: Egyetlen barátom! megöszülök sajnálkozásomban, hogy most az egyszer nem szolgálhatok.

Mint sajnálja ilyenkor az ember, hogy annyit fáradt vele, hogy annyi szép szót rávesztegetett, s mint fumigálja a következő percben, roppant oldalrúgásokkal a csalatkozások, bizalommal visszaélés és hűtlen álbarátok ellen!

Azért ez rossz politika; jobb ennél rögtön és egyszerre megrohanni az embert, ki is az első meglepetés zavarában, mielőtt kifogást tudna tenni, azon veszi észre magát, hogy hitelezővé lett; míg, hogyha előleges célzások és nekikerülések által előre megérzi a puskaporszagot: pozitúrába teszi és védi magát, vagy megszalad.

Lám, mire nem tanítja az embert a praxis!

Láttam én már olyan embert is, aki amely percben becsületére fogadta, hogy egy garasnak sincsen birtokában, sőt birkózáván birkózik az éhenhalással, ugyanabban esküvel állítá, hogy ki Dárius kincseit fölásná, éppen csak oda jutna, mintha vele cserélne tárcát; amazzal a rászedendő, ezzel a már rászedett hitelezőit vigasztalá.

Szinte kétkedni kezdék már azon is, vajon az egész házasulati lamentáció nem csupa fogás volt-e az öregúrtól, ki teljes életében nevezetes volt pénzhetnémségéről? De egy tekintet nagypénteki arcára eloszlata minden gyanúmat; nem, ily igazi fájdalom, ily benső keserűség, ily csüggedt rezignáció más arcon nem produkálható, mint megfélemségedettén! Lehet tettetni mindent: szenvedélyt, nyugalmat, szomorúságot, örömet, haragot, elszántságot; de a megfélemségedés utánózhatatlan. El lehet titkolni minden nyavalyát az embernek, még a köhögést és az értelemhiányt is: kopasztságot, sánta lábat, füleknek hosszúságát; de a megfélemségedés eltitkolhatatlan. Homlokára van ez írva, mint Káinnak a testvérölés; kilóg minden mozdulatából, mint megannyi érdemkeresztje a papucsrendnek; elől-hátul csüng a nyakában, mint

a „szomorú történet”, mit az utcán sípláda mellett pálcával mutogatnak.

Az ilyen ember egy eleven halotti búcsúztató, melynek textusa ez: „Megházasodtam! elvettem a szakácsnémat!”

Ettől ne kérj semmit, ettől ne várj semmit, erre ne bízál semmit; mert ez semmit nem ad, semmit nem tud, semmihez nem ért. Nem a fülével hall, nem a szemével lát, hanem mindazáltal a hátával érez. Ötödik kerék a kocsiban, nullája a társadalomnak, ki se nem oszt, se nem sokszoroz. Szegény! megházasodott, elvette a szakácsnőjét!

Ugy kellett neki!

Elvált a hű, szerető nőtől, kinek szívnemességében vén napjai nyugalját, örömét, vigasztalását találta volna, s megláncoló őt a nemezis egy nehéz kolonchoz, ki orcapirulásnak korbácsával fogja exequálni rajta a kamatra lerakott bűnök tömegeit, ki gyötreni, bosszantani, zsarolni fogja őt holta napjáig, s holta után elfeledni és meg nem siratni.

Jaj tinéktek, agglegények! Jaj tinéktek, férjzsarnokok!

Minden fa megtermi gyümölcsét, és amely fa gyümölcsöt nem hoz: az kivágatik, és tűzre tétetik.

Jaj tinéktek! Mert mikor az ősz elközeledik, a szarvasok elhánnyák az ő szarvaikat, és a természetbúvárok nem tudják, hova lesznek azon szarvak; hanem hisz annál jobban tudhatjátok ti!

A természet erős bosszúálló, ki magát megcsúfolni nem enged! — — — — —

Míg én azonban ekként elmélnék, az én szeretett urambátyám, anélkül, hogy bár csak akkora búcsút is vett volna tőlem, mint hajdanában Alvinczytól, szedé sátorfáit, — és — se tette, se vette — úgy odábbállott a lőcs árával, mintha ott sem volt volna. Arról az egyről biztosítva vagyok, hogy többet e sáros világban rám nem nyitja az ajtó. — —

Lőn azonban, hogy hetek múltával az én Kristóf öcsém

hazavetődne Pestnek városáéi; és hazavetődvén, felém sem ütné az orrát.

Máskor rendesen amely este megjött, másnap már hajnalban, még a második kakasszó előtt rajtam rontott, s ott pipázott széles egész nap, és mesélt, és hetvenkedett, és füllentett jurátusanekdotákat egész nap.

„*Vajh szívének mi lehet keserve*”, hogy most felém sem szagol?

(— Kitérj, aki áldód van! — kiált az egyszeri fuvaros a vele szemközt jövőnek — mert úgy jársz, mint az a másik járt, aki nem akart kitérni!

— Hát az a másik hogy járt?

— Én tértem ki az ilyenadtának.)

Magam is úgy tettem, hogy miután Kristóf öcsém felém sem jött, én mentem el hozzá. Jó fiú volt szegény; azt hittem, hogy beteg, s beállíték a tanyájára.

Benyitom az ajtót, belépek a szobába. — Hohó! nem jó helyen járok, gondolám magamban, mert az ágyakon szerteszét steifrockok és főkötők tanyáztak; az én Kristóf öcsém sosem hordott ilyeneket! S már visszafordulandó valék, midőn a mellékszobából rám közelg valaki, ki úgy hasonlított Kristófhhoz, mint az utánnyomat az eredetijéhez. Lassú, kísértetes lépéssel jött; a tíz parancsolat keményített madzaga kilógott nyakából; csizmái nem voltak kifényesítve, de kapujának könyöke igenis ki volt szakadva. Először azt hittem, hogy valami lélek, s ugyancsak húzódtam a kályha mögé. Végre nekemrohanva megölelt, megnyalt, s fuldokolva rebegé, látva a roppant kérdőjelt arcomon az érintett főkötők iránt, s hihetőleg egy szóval akarva mindent megmondani:

— Bátyám! Miklós bátyám! *anya vagyok!*

— Biz öcsém! az nem tréfadolog, ha úgy van, mert még ilyen csúfság férfival nem történt.

— Nem, nem! — igazítá magát Kristóf — — akarám mondani, hogy megházasodtam!

S ezt éppen olyan siralmas, bűnbánó hangon, oly nyavalyás kifejezéssel, oly töredelmes szívvel adta elő, mint mikor a kisfiú megvallja, hogy eltörte a mécsescserepet.

— No, hát mi van ebben szégyenleni való? Apádon is megtörtént ez; ne búsulj, te is csak kiállod valahogy! — vigasztalám az ügyefogyottat, ki is azonban fejét félrefordítá, s kezével olyszerű mozdulatot tőn, milyennel az ember jójucakát kíván a világnak.

— Régen vagy már ily állapotban? — kérdém.

— Két hete! — felelé, keserveset sóhajtvá.

Uccu, mézeshetek! gondolám magamban.

— Te, talán nem valami nagyon gazdag a feleséged?

— Két tavalyi sorsjegy, három gombolyag gyapotcérna és egy kanárimadár kalickástul minden hozománya.

— Az nem sok. Hanem hihetőleg a rokonsági összeköttetés üti helyre?

— Biz az ám. Egy sógora van, cukrászlegény a Kristóf tércn.

— Bizony szép. És kétségkívül igen művelt személy?

— Úgy hiszem.

— Ha te hiszed, én is hiszem. És szép is, nemde?

— Nekem legalább szép.

— És ez elég. Csakhogy magadnak szép. És takarékos? Érti a gazdasszonykodást?

— Hetenként nem használ föl többet két font keményítőnél.

— Azzal él?

Kristóf öcsém fájdalmas oldaltekintetet vetett ama szétterítgetett steifrockokra. Ily tekintettel kínálhatta vissza hajdánában Júdás a 30 ezüstpénzt a farizeusoknak.

— De az csak mégis sok, Kristóf öcsém, hogy így, sem kérve, sem hallva, minden előleges kikürtölés és megkívántató pletykaszó nélkül, mindnyájunk bámulatos álmélkodására, másodmagaddal csöppensz közibénk. Talán jegyben sem jártál?

— Sőt inkább úgy szöktettem el magammal hazulról a feleségemet.

Ezt nevezem én aztán regényesnek. Húsz éves suhanc, ki még a bajuszát sem tudja kicsapni, nekifog az ábrándozásnak, miben iskolás gyermekkorában érzélgő Aurorák és Nefejejtsek nyomán magát kellőleg félreképezte, álmodik fellegvárakat és tündéerkerteket, pedig csak úgy eszik és iszik, mint más harminckét fogú teremtése az Istennek; emellett semmi jóra való dolgot nem mível, hanem megásítja hol a holdat, hogy a csillagokat; s ahelyett, hogy mívelt, lelkes hölgyek társaságát keresné, alkot magának aetheri ideálokat, kik sem esznek, sem isznak, sem meg nem öregeszenek, s emellett mindig szellemköntösben járnak, s végtére a legelső kosztadó gazdájának tizenkét farsangon át otthon marad leányával megszökik.

Bezzeg van fejbakarás!

S mikor aztán az embernek a pénze elfogy, bajai pedig meggyülekeznek, ilyenkor azt mondja az ember, hogy „ki-ábrándultam”.

Nem hiszem, hogy Kristóf öcsém is két hét alatt ki ne ábrándult volna!

Azonban mialatt én őt ilyképpen exorcisálnám, megnyilatkozik a fentisztelt mellékszoba ajtaja, s előlengve „a báj-táj kéjviolája”, a szende nő, nem is annyira aetheri szárnyakon, mint inkább igen piszkos cipőkben; öltözete ugyan szörnyen pongyola volt, hanem meglehetősen szurtos, mindazáltal hajzatának vuklijai borzasztó borzasok valának.

Sovány volt a lelkemadta, mint a vigasztaló szó; nyilván régen lehetett, mikor még arcain rózsák virítottak, s valának mindkét szemei mód nélkül savószínűben; s az még csak hagyján, hogy ajkai fehérek voltak, de hogyha mosolygott, és pedig egyre-másra mosolygott, s vonásait szerteszéjjel húzta, és szemeivel epedni akart, s ily epedő mosollyal az emberfiára tekintett!...

Bizony nem volt ezen mit megszőktetni, Kristóf öcsém!

Különben az egy csöppet sem látszott őt megzavarni, hogy Kristóf öcsém engem, rá nézve vadidegen létemre bemutatni elfelejtett, és hagyott bennünket egymásra bámulni; hanem sans gène nekiesett a férjek legboldogítottabbikának, s annak nyakát categorice átölelve, nyalábra fogta őt, s a legaffektáltabb gyöngédséggel úgy képen találta csókolni, azt hittem, hogy lőttek. Ez pedig állt, és bámult, mint akit az út mellett felejtettek.

— Szeretett, egyetlen Kricsim! — sipogá az egyetlen oldalborda, s ágaskodék fel hozzá, és ajkait emelé feléje; ő pedig, az egyetlen Kricsi, ágaskodék az ég felé, és mondhatatlan vonzalommal csavará félre nyakát a hitvesi szeretet ilyszerű gyöngéd kifejezései elől.

— Ugyan ne izélj hát, Toncsi — szabódék lefeshetetlen embarras-ban, rám-rám pillantva, hogy nézek-e rájuk? — Eressz el, fáj a fejem.

— Fejed fáj, Kricsi? Szegény Kricsi! Hol fáj? Tartsd, majd megcsókolom.

— Óh barátom — szólék közbe —, nagyobb a te boldogságod Mesopotámiánál.

— Igen, Mesopotámia! — hebegé szegény fiú. (Képzelem, mint szeretett volna ott lenni.) — Toncsi! látod, minek jössz ki? Pongyolában vagy; nem szép, nem illik; idegen úr van a háznál.

— Óh — mondám —, a háziasság színében legkecsesebbek a nők, legbájosabbak, legékebbek. És én különben is sem idegen, sem úr nem vagyok.

— De már mégis...

— Várj, te nem szeretsz engem, Kricsi! — kezdé pityergésnek induló hangon a hölgy. — Te irántam meg vagy hidegülve... Te azt akarod, hogy szívem elrepedjen... Óh, én boldogtalan, óh én szerencsétlen! óh én legszerencsétlenebb nő a világon!... — S itt nekidurálva magát,

elkezde sírni és jajgatni, mint a sebes eső; — te — hű — te — len — Kri — kri — kri — csi! . . .

(Uram ne hagyj, megázunk! — gondolám nekiriadva, s szervusz kapufélfa! kalapomhoz kapva, rohartam ki az ajtón, végig az udvaron. Kristóf öcsém pedig utánam. Az utcaajtóban elfogott frakkom szárnyánál fogva, s visszarántott.)

— Csak egy szóra, kedves bátyám, kedves Miklós bátyám!

— Eressz, öcsém! nem vagyok kedvelője az operáknak; nem szeretek semmiféle énekes játékot.

— Csak igen rövid, amit mondok.

— Kri — kri — Kricsi! — hangzék benről érzékeny, kerepelő zokogás.

— Ereszd a frakkom, mert megharapom a kezed.

— Komolyan esdem, édes, szeretett Miklós bátyám!

(Jaj mért nem futottam jobban? A szemedből is kilátom, hogy pénz kell! . . . Mentem volna én, de a boszorkányrúgta fia nekivetette hátát az ajtónak, s nem eresztett.)

— Kedves bátyám! igen nagy a szorultságom. Pénzre van szükségem.

(Mondtam! kiláttam az orra állásából, hogy hova törekszik. Aztán a jó fiúnak az a gyönyörűséges szokása volt, hogy a kapott pénzt sohasem fizette vissza. Ahány ház, annyi szokás.)

— De hát pisetarius regni vagyok-e én, vagy peruviai kincsbánya, hogy az egész világ bűneit készpénzzel fogom kifizetni?

— Kétszázat írok száz helyett.

— Majd eltisztulsz! Jobb bizony, hogy meghúzod magad, és körülcirkalmazod házi igényeidet, és nyújtózván addig, ameddig a pokrócod ér, látsz az ekeszarva után, és nem versz a talpára szántáskor a jövő aratásnak, — mondám neki, azt hive, hogy majd tán megelégszik vele, ha pénz helyett tanáccsal fizetem ki.

De csak szorongatott és szuttyongatott, míg végre kerekén ki kellett rukkolnom vele, hogy: nem adhatok, mert nincs!

— Ejnye, ejnye, ejnye! Mit csináljak hát? — szólt, fejét csóválva.

— Csak engem erressz ki, azt csináld.

— Kénytelen leszek Korpahorgyi Márton urambátyámat megkérni.

(Kérd meg, kérd! mondtam magamban. Az is éppen csak egyedül terád várakozik.)

Ezzel Kristóf öcsém, annyit se mondva, hogy vigyen a garaboncás, fideliter hátat fordított, s angol hidegvérrel otthagytott a faképnél.

Eredeti az, hogy ezen emberek teljes, méltó haragra érzik magukat feljogosítva olyaski ellen, ki magát általuk berántatni nem engedi.

Hát hiszen „eb ura a fakó”; majd megbékülsz a magad kenyéréen! . . .

Pár nap múlva egy és ugyanazon szellem szállván meg az új házásokat, Márton bátyát tudniillik és Kristóf öcst: fölbúbozák szerelmetes házastársaikat, kiki a maga módja szerint, s azokat hónuk alá véve, menének, a szokott bemutatási viziteket lerovandók.

Az utcán találkozik a két pár; egyik a jobb soron, másik a bal soron haladott, s lévén köztük végetlen tengere a sárnak, csak messziről emelgették egymásra a kalapot.

Aközben nézett mind a két úr a másik úr karjába csimpajkodó nőszemélyre gyanús szemekkel, egyik sem tudván a másiknak feleséges voltát; még erősebben nézte egymást a két úri ifjasszonyság, s egyedül ez oldaltekintetből is kirítt a szakácsné és a szobaleány.

Mint kinevették egymást! mint mutattak ujjal egymásra!

A kövér mondá: „ni az a létra!” A sovány mondá: „ni az a gömböc, az a tüttüs!”

Zsófi monda: — Bizony borítót kötött föl az a dáma.
Toncsi mondá: — Ejh ha! ez az asszonyság most is rásaszoknyát hord.

Zsófi: — Tzha! Lapulevelet hord napernyő helyett.

Toncsi: — Esernyőt tart fel a fényes nap ellen.

Zsófi: — Aztán tollat tett fel kalapja mellé, mint a Gyurka kocsis.

Toncsi: — Be fel találta bokrétázni a fejkötőjét, mintha vőfelyné volna.

Zsófi: — Ni, de kényesen lép, mintha tojásokon járna.

Toncsi: — Minő parasztosan kullog, mintha csizma volna a lábán.

Míg szemmel érheték egymást, folyt az észrevétel. Majdan mindkét felekezet hazavezetvén élete megcukrozóit, vágatott magányosan egymást meglátogatni.

Ismét az utcán találkoznak.

No volt csókolódás és ölelkedés!

Mindenik azt hitte magában: pénzt fog ez nekem adni mai nap, megérdemli, hogy szépen bánjak vele.

— Ah! hogy van, édes uramöcsém?

— Hát kedves urambátyám?

— Frissen, köszönöm.

— No, én is igen jól!

— Hálá Istennek!

— Hálá Istennek!

— Mint óhajtottam összejönni kedves uramöcsémmel.

— Én még inkább kedves urambátyámmal.

— Szeretett öcsém!

— Drága urambátyám!

— Mint örülök, nem bírok magammal.

Ismét ölelkedés, ismét csókolódás.

— Hanem, édes uramöcsém — kezdé gömbölyűre vigyorult arccal Márton úr —, ki a tatár volt az a tót lajtorja, aki vel az elébb láttam erre sétálni? Olyan hosszú, mint a gyertya

gyertyatartóstul! Be formátlan alak! — döcögé kacagva, hogy a könnyei csorogtak.

— Biz az, édes urambátyám — felele Kristóf úr hosszú képpel —, tulajdon nőm.

No, meghűlt Márton úrban a lélek!

Jóccakát pénzkérés, gondolá magában. — Kristóf úrnak azonban eszébe jutott szinte a pénzkérés, s jónak látva zsebre rakni a bókot, mosolygó képet készült mutatni, viszont jókedvvel kérdezé:

— Hát az a csodaállat ugyan ki lehetett, aki urambátyámat kísérte az elébb?

— Jaj öcsém, az a feleségem.

— Magamat ajánlom.

— Alázatos szolgája.

Úgy elment e szóra az én két vitézem, jobbra az egyik, a másik balfelé, hogy tán azóta sem jöttek többet össze.

Évek múltán ismét meglátogattam őket. Márton úr ült a karosszékekben, két kis poronty kapaszkodott, egyik a nyakába, másik az üstökébe; a pipát majd torkába üté a visító fajzat; vala pedig mindkettőnek sarkantyús csizmája. Zsófi asszony sétálni volt ilyenkor egy emberséges dragonyoshadnagy biztos felvigyázása alatt.

Kövérségnek híre sem volt az öregúrnál, sőt inkább példásan meghúzódott: a gondosan hízlalt tetemből nem maradt egyéb, mint a nagy gömbölyű fej — a múlt idők emlékeül.

Kristóf öcsém pedig akkora szakállt eresztett, mint egy nyirfaseprű, és kabátja soha keféltve nem volt, mióta megházassodott.

Hogy meglátogattam, kis zsámolyon ült, s felesége rokkájáról a fonalat motólálta le gyalogmotólán, s szörnyen in-
tegetett, hogy meg ne zavarjam a pászma számításában.

Jaj tinéktek, agglegények!

Jaj tinéktek, húbelebalázsai a házasságnak!

8. A REMETE HAGYOMÁNYA

Mintegy két éve lehet, midőn megtanultam, hogy az életben több a fájdalom, mint az öröm.

Megtanított rá a világ. — Óh, a világ igen keserű iskola.

Akkor még fiatal voltam, most már nem vagyok az. Hála Istennek, megvénültem; úgy hiszem, hogy annak, ki többé semmit nem fél, semmit nem remél, nem hisz és nem szeret, kinek semmi nem fáj, kit semmi nem gyötör, joga van elmondani, hogy megvénült.

Nem az a legvénebb, ki legtávolabb van a bölcsőtől, hanem az, ki legközelebb van a sírhoz.

Mennyi elveszteni való reményem volt még akkor! A reménység szép természettünemény, szép, mint a szivárvány, és el nem érhető, mint az. Napsugár teremti a szivárványt, meleg szív a reményt. Ragyogó semmi mind a kettő. Gyermek-öröm.

Különös lélekállapot az, hogy mikor az ember boldog, úgy keresi, kutatja a fájdalmat, mintha büszkeséget akarna belőle magának szerezni, mintha szégyenlené azt, hogy boldog, s büszkélkedni akarna azon sivatag érzésben, melynek neve világfájdalom. S ez nem érdekessé lenni vágyás, ez természetes túlömlése minden érzőbb ifjúi kebelnek. — Még ekkor nincsen semmi joga azon sötét archoz, melyet visel, semmi joga az embert gyűlölni, s lelke borújában keresni a magányt, mely oly sivár legyen, mint gondolatai; semmi oka kitagadni magát a világból; óh, mikorra a keresett fájdalom napjai megjőnek, mikor a keserű ital, mit a szenvedések

pohara nyújt, a lelket átjárja, nem mutatja többé az arc a szív fellegeit, nem ad hangot szenvedéseinek, hanem megtanul örömet hazudni, mert tudja, hogy bánataért még ki is nevetik.

Most a legvígabb fiú vagyok azok közt, kik kalapjaikat valaha félreviselték; ott vagyok, hol legtöbb zajjal jár a világ. Csókot, ölelést, szép szót és ütleget kapok és osztok. Szám-talan emberrel jövök naponként össze, egyik barátomnak, másik ellenségemnek nevezi magát; ami nekem mindegy.

Ezelőtt két évvel a beszki fenyveserdőben laktam.

Egy rokonomnak, kit ott szép birtokkal áldott meg az Isten, volt a hegyek közt csinos majorsága, nem messze tőle kallómalom, melyben rezet zúztak, s benn az erdők között néhány mézskemence. Ezeknek lakóiból állott környezetem; nem mondhatnám, mintha valami nagy konverzáció-m lett volna az emberekkel, beszélni nem tudtam velök, mert nem szóltak emberi hangon; tetőtől talpig idegen az egész vidék. Most ha két napig ott kellene tanyáznom, meg- lenne az unalom, akkor két hónapig laktam ott, s e két hónap volt legszebb része életemnek.

Akkor bennem volt a világ, magammal hordtam azt, most kívülem van, és ő ragad magával.

Csalatkoztunk: én is, a világ is. Én benne. Ő bennem. Hanem azért egyikünk sem akasztotta fel magát, most igen szépen megférünk egymással.

Minő gondolataim voltak akkor! Ha hosszú fáradsággal szitról szirtre kapaszkodva végre a legmagasb bértetőre jutottam, honnét megjelenő arcom a kőszáli sast ijesztő zúgó repülésre, s végigtekinték az alattam terülő, embert nem mutató vidékre, a hús hegyi szellő izzadt homlokomat verte. Lenn a völgyben már alkonyat volt, távol harangszó hita estimára az elsötétült vidékek lakóit, míg fenn a bértetőről még látható volt a leáldozó nap süllyedő fényképe, amint bíborszín fellegei közül utósugárait az ég aranytengeréből szétlő- vellé. Úgy tetszék ilyenkor, mintha nekem előbb jőne fel a nap,

s utóbb áldoznék le, mint másnak. Optikai csalódás volt az egész. Gyakran ott talált a feljövő éj csillagképeivel, mélézva, merengve, amint végigdültem a gyopár földte bércezen, s az éj egyhangú sötétéből jövendőt olvastam. Gyakran ott lepett a bércei mögül feljövő holdvilág, szomorú, halott fényt vetve a világra. Óh, ily távol emberi szívektől, az éghez ily közel, mily magas sejtések születtek lángoló fejemben. Meg tudtam volna az egész világot javítani! De, szerencsémre, e műtét nem volt rám bízva. Legalább is lábbal állítottam volna az ég felé a szép mindenséget, hogy a nap ne süsse fejét.

Terv tervet űzött zaklatott agyamban. Eszméim egymásra nőttek: oly buján, mint tán a föld virágai sarjazhattak, midőn a lefutott özönvíz után legelőször sütött az Isten napja a földtámadt természetre. E virágok közül egy sem hozott gyümölcsöt. A telek, mely őket megtermé, most fonnyadt kórómaradványaikkal van tele, s bánja, hogy helyettök nem csicsókát termett, vagy más hasznos konyhanövényt.

Hála Istennek, ez eszmék nem bánanak többé, még emlékeiktől is megszabadultam.

Ha most visszamennék azon tájra, tán újra eszembe jutnának. Ha látnám azon havasokat, mikről alánéztem, látnám a vén fenyőt, mely alatt a vadmadár kiáltásait hallgattam, és a havasi rózsabokrot, mely indás ágaival a bérchasadékából fejem fölé hajolt, halavány virágszirmait egyenkint hullatva el; — ha újra hallanám a titokszerű hangot, mely a csendes rengetegben olykor megszólamlík: panaszos kiáltás, madárszó, vagy kóbor lélek hangja; — ha érzénem a vad erdők lélekemelő illatát, vegyülve a virágos pázsit friss demutszagával; — ha fekünném a halkán zúgó bérci csermely mellett, bámulva a beléhajló ágat, mely lombjait a hús kristályvízben főrösztí, s hallanám a közel madárzenét, s az érc török távol zuhogását, s a pásztorkürt tévedő hangjait; tán mindazon eszme földtámadna bennem, mi ez emlékekhez híven csatolva van: mindazon ragyogó ifjú gondolat, miknek szívárványegysége,

mint egy nyári délután képekben gazdag álma, le nem írható, de el sem felejthető.

De nem, az emberéletben nincsen kétszer tavasz. Amely virága ennek elnyílik, nincs napsugár, mely azt újra virágzásba hozza.

Ily lélekállapotban olykor naphosszant elbolyongtam az úttalan fenyves rengetegben. Életmódom egyszerűsége mellett könnyen tettem ezt. Órákig el bírtam nézni a pókot, amint mesterséges hálóját megszövé, melynek egyes szálai szivárványszínt játszottak a verőfényben. Nézttem a pókot, melynek alakja oly utálatos, s gondolkozáim az emberről, kinck alakja oly dicső. Elkísértem a patakot, mely hús bérc alól eredt, tisztán, mint a kristály, partjain virágokkal csókolózott, ahol csöndesen folyt, az ég látszott benne. Akartam tudni, hogy hol végződik, mentem vele vad szirtmosásokon, lapályos mezőkön keresztül, míg egy posványhoz vezetett, hol szétterülve, a bürkök töveit áztatni megállt, fekete, poshadt vízében tekergetve úszott a barna vízikigyó.

Egy ily bolyongásom alkalmával a zivatar véletlen utolért. A hirtelen támadt szélvész tördelte a fákat a zúgó erdőben, a záporosó egyhangúán vágott alá a vidékre, olykor a villám nyilallt át az elsötétült égen.

Emberi hajléknak híre sem volt, sem távol, sem közel, s megázni mégiscsak prózai dolog.

Siettem egy közel talált völgyet jókor elérhetni, hol egy aláhajló sziklahomlok alatt száraz bőrrel hittem végignézhetni a természetmulatságot.

A völgy sötét volt, mint az éjszaka. Egymásra boruló bórfenyők fogták el róla az eget, s a sűrűre fajzott gyalogfenyőbokrok túlelvélű gallyaikkal szinte hozzáférhetlenné tévék az asyllumot; ha a fergeteg nyakamon nincs, nem hiszem, hogy rávettem volna magamat az áthatolásra. Azonban a zápor nagy cseppekben kezdett átszivárogni a lombokon, s ez siettetett. Kezdek lefelé bocsátkozni. Olykor egy kő gördült

meg lábaim alatt, s ugrálva futott le a meneteles úton, s ezt okosan tevő; hogy előttem futott és nem utánam. A völgy igen mély volt. Mire a kiálló szikla alá juték, oly sötét lett, hogy saját orromat sem láttam, amit ugyan fényes nappal is csak ímígy-amígy látok. Itt vevém csak észre, hogy jó helyre jöttem; fejemről ugyan elfogta a sziklaerkély az esőszakadást, de az alárohanó záporzuhatagnak tökéletesen útjába álltam, s ez rosszul biztatott.

Szerettem ugyan mindig a zivatart, örömet hallgattam a hegyektől visszavert mennydörgést s a szakadó zápor süvöltését, de a belőle származó sárral sehogy sem tudtam kibékülni, s ezúttal úgy vevém észre, hogy módom lesz benne nyakig fürödhetni. Mentül előbbre mentem, annál mélyebbre jutottam, végre csak kezeimmel tapogatva a nyirkos sziklát, haladhattam bátortalan léptekkel, az ázott, mohos föld csúszott lábaim alatt, s már hallám a mögöttem zuhogni kezdő vízomlást.

E vigasztalan percben úgy tetszék, mintha világosulni látnám környezetemet, s néhány pillanat múlva kétesen vöröslő félderű kezdé elterülni a völgyben, a villám hihetőleg fenyőbe ütött le, ennek lobogó vérvilága terjeszte idáig némi reszketeg fényt.

Széttekinték nála. Körülem sűrűn összenőtt fák, — oldalt meredek sziklafal, csüggő borostyánindákkal, mögöttem — — megdöbbenve rázkódtam össze, mögöttem, a sziklához ragasztva, a legsűrűbb csalit közt rejtetten, egy magányos emberi lak.

Nem akartam szemeimnek hinni; e helyen, — ily elhagyatva; ki lakhatik itt? Egyetlen ajtó volt a házon, az ajtón kis ablak; az alacsony kunyhó küszöbe előtt nagyot nőtt a tövis, a küszöb és ajtó között felmagzott a perje, s az ajtóragasztó hasadékaiban sárgultak a gombák. Ösvény nem vezetett hozzá sehonnét.

Ki választhatta magának tanyául e helyet? A ház, mintha

csak holtteteme, kísértete lett volna egy igazi háznak, melyből a lélek elszállt, anélkül, hogy valami ijesztő lett volna rajta, oly különös, oly titkos, bántó hatással volt reám, hogy szinte remegtem tőle; e zárt ajtó, e tövises küszöb, a fűvel benőtt födél, s körül sehol ösvény, sehol emberi láb nyoma.

Tekintetem nem bírtam levenni róla, szemeim rá voltak bűvölve. Féltem, és mégis vonzódtam bemenni e házba, s míg keblem vitt, lábaim a földbe érzem gyökerezni.

A zápor határozott, az omló zuhatag egy lesodort sziklával úgy térden ütött, hogy szinte vele mentem. Az ütés fölrázott. Nem láttam többé a rejtélyes kunyhóban egyebet száraz menhelynél, s térdem az ajtónak feszítve, azt benyomtam, és beléptem. Az ajtót készakarva nyitva hagytam, azért-e, hogy szükség úgy hozván magával, szabadon futhassak, vagy hogy a növekedő lángfényt be hagyva sütni, láthassak nála? Nem bírom meghatározni.

Beléptemmel úgy vevém észre, hogy a kunyhó csak előszobája egy mélyen a sziklába vájt tágas teremnek, melyben több egyszerű bútoron kívül egy fonott karosszék is volt látható, a szék előtt a földbe vert asztal, s magában a székben egy férfi, ki, mint a félhomályban kivehetém, kezeit keblére rakva, fejét félrehajtá, és nem mozdult.

Egész tisztelettel kívántam neki jó napot, de nem fogadta el. Elmondám neki, hogy minnek tulajdonítsa e szerencsét, hogy házánál tisztelhet; hagyott beszélni, de látszott, hogy fel sem vesz, meg sem mozdult.

Én szépen meghúzáam magam egy lóca végén, fél szemmel az ajtót, másikkal a hallgató embert kémelve, kinek nesztelen némasága százszorta félelmesebben hatott rám, mint a fejem fölött mennydörgő vihar. Örömet szöktem volna, de féltem, hogy les, s ha észreveszi, hogy félek, utánamesik és megragad.

Félóráig ültem ott, s maig is csodálom, hogy e félóra alatt meg nem őszültem. A zápor kioltá a besütő tűzvilágot, s amint

fogyott a fény, úgy nőtt iszonyatom. Minden percben azt hittem, hogy fel fog kelni az ember, s mellém ül, megszólít, vagy megcsókol. Szerencsémre nagy okai voltak ilyesmit nem tenni, s félóra múlva a fellegek eloszoltak, s én könnyeb-
bült lélekkel láttam a fák tetején ragyogni az alkonyati nap-
sugárt, mely e lak belsejét is tűrhetőleg megvilágítja.

Ki ne érzette volna azt a vigaszt, mit félelmes éj után a virradó nap fénye nyújt? Egészen megújulva érzem magamat tőle. Künn a madarak elkezdtek énekelni, a friss esőszag becsapott az ajtón, s elverte a dohos penészszagot, mely idebenn úgy fojtá a lélegzetet. Érzém, hogy még nappal van, s e gondolat visszaadta könnyelműségem minden bátorságát.

Házigazdám még mindig ott ült, és hallgatott. Gondolám: aluszik, s mégsem akartam minden szó nélkül búcsút venni tőle, s odaléptem hozzá, s miután a menedéket szépen megköszöntem neki, megfogtam keblére tett kezét, s meg akartam azt rázni.

Az alak azon percben, melyben hozzáértem, összeomlott, — hamuvá lett.

Évtizedek óta kellett ez ismeretlen rejtektanyán meghaláloz-
nia, azóta a szabad légen semmitől nem érintve lassankint el-
hamvadt, egykori alakját azon percig megtartva, míg porrá omló teteme nem érintették.

E kombinációt csak később értem rá tenni. Ijedten rohan-
tam el onnét ez eset után, s midőn lélekvesztve a majorba
értem, a forroláz rögtön kitört, s csak tíz nap múlva jöttem
ismét eszméletemhez. Ez egy körülmény nem tartozik ama
két hónapi boldogság tényezői közé.

Alighogy fellábadoztam, első gondom volt a rejtett erdei
tanyát felkeresni. Higgadtabb ésszel igen természetesnek
találtam minden körülményt, s félelmem nem vala tőle.

✠ Kérdezősködtem a környékben az ember felől, de egye-
bet sem bírtam kikutatni, mint hogy valaha itt egy vad
ember élt, ki senkitől nem kért semmit, senkinek nem adott

semmit, ki senkihez nem szólt, senkinek nem felelt, s kiről senki sem tudja, hol vette magát, és hová lett.

Hogy ráakadtam e helyre, tapasztalám, hogy azok, kiknek az esetet elmondtam, megelőztek. A kunyhót szépen kitakarították, ami elvihető volt, elvitték belőle, csupán egy csomag megsárgult, megfoltosult írott papírt hagytak ott egy szegletbe vetve, mit én gondosan felszedtem, s mohón elolvasék. Ez iratok minden szavát szívembe oltottam akkor. Mint pokoli balszam, úgy esett keserv-éhes lelkemnek. Ez lett embergyűlöletem katekizmusa. Később eszem megtérvén, az egészet a tűzbe dobtam. Most sajnálom. Sok ábrándos bohóság volt benne. Amennyire emlékemben maradt, megpróbálok néhányat közülök kuriózum gyanánt ide feljegyezni.

I.

Fehér arc, sötét szív.

Milyen fehér az ember arca, milyen fekete az ember szíve.
Az ember a természet mostoha gyermeke.

Mindenállatnak megadja a föld, mire szüksége van; az embert mezetlenül szüli a világra, mintha mondaná: menj, rabolj, ölj, hazudj, ha élni akarsz, mi gondom rád.

Te féregóriás! Ki lelked minden jobb érzésinek börtöne vagy, s mindennek, ami szennyes indulat, rabszolgája.

Kellettél ide, hogy a náladnál kisebb férgeket eltapsod, s a föld virágait letépd.

Mit adtál te a természetnek, hogy mindent elvégy tőle?

Királya vagy te a világnak? Az volnál, ha annak, ki mindeneket üldöz, király volna a neve!

Fehér arc, sötét szív.

S te lész-e az, ki, ha a csillagok lehullanak, még élni fogsz?

Kevélység démona! Hiszed, hogy e csillagos mindenség csupán a te gyönyörödre világol, s hogy e ragyogó világ-

egyetem, melyen csupán te vagy a sötét folt, csak azért van megalkotva, hogy téged, kinek élete egy buborék élete, mulattasson? . . .

Minek hordod oly fennen arcodat?

Végy egy marok port, és gondolj rá: hogy e por, melyet most lábaddal tapodsz, s mely most olyan sötét, ember volt egykor, olyan, mint te vagy, s ember lesz egykor, olyan, mint te vagy, s gázolni fog rajtad, mint most te gázolsz rajta, büszkén fogja arcát az égnek emelni; királyok lesznek majdan belőle, költők, hadvezérek, kiket a nép félistenekül fog bámulni, s kiket a forduló év nem találанд többé

Minek hordod oly fennen arcodat?

II.

Úr és szolga. — Az egész világ egymásnak ura és szolgálja. S nincs úr, kinek ura, nincs szolga, kinek szolgálja ne volna.

A koldus ebet tart, hogy legyen kinek parancsolnia, a fejedelmek hízelgőket tartanak; a jobbágyok fölött uralkodik a föld ura, és minden földesúr meghajtja fejét a király előtt, — és minden király meghajtja fejét a halál előtt . . .

Ez a beteg, halvány fényű égitest, a hold, rabszolgája a földnek, éjeit világítja, megláncolva forog körüle, és tűri, hogy ez idomtalan tömeg el-elfogja előle a napvilágot. — A föld rabja a napnak. A nap az Altairnak, ez a Siriusnak, s így a világ végtelen közepéig kereng és engedelmeskedik egyik hatalom a másikkal.

III.

Ha tudhatná az ember: mikor fog meghalni?

Ha tudhatná azt a sötét időt, midőn szemét lehunyja és föl nem nyitja többet, hanem lefekszik örökké tartó álmo-

kat alunni, lelke pedig elbujdosik, mezítelen, vezértelen a hívős éjszakába, a végzetetlen égbe Miért nem tudja: hol s mikor? Mint kerülné azt a helyet, hová mégis mennie s hol meghalnia kell! Mint számlálná az éveket, később a napokat, amik még hátravannak, s mint esnék kétségbe, mikor már csak perceket kellene számlálnia . . .

Több jót, kevesebb rosszat tenne-e akkor? Használná-e jobban a rövidre mért időt? Vagy még tán kevésbé félné a hosszúra mért istenítéletét? . . .

IV.

Mennyi keserű van az ember életében.

Ha mindazt föl akarná jegyezni, gyermekkorában kezdené hozzá, s megöszülne, mégsem érné végét.

Pedig édessége csak négy van a létnek.

Az anya teje, a szerető csókja, a bor lángja és az ellenség vére.

Jut-e még eszedbe az a virágoskert, melynek kóróit is rég szétfűtta a szél? Az a nyájas, bús, könnyező nőarc, mely betegágyadnál éjeket virrasztott át, a megnyugtató kebel, az érzékeny ölelés, a hízelgő hangok? Óh minő messze, minő messze vitte e képeket az idő! Ha jutnak eszedbe, tartogasd meg őket féltett ereklyeként, mert vissza nem jönnek sem ez életben, sem a másvilágon. Még egyszer fogsz anyai keblen pihenni, — a föld kebelében, mikor sírba tesznek. Ki fog akkor édes hízelgéssel reggelenkint felköltetni?

Anyacsók, anyaölelés

Hová lesz a szívárvány, ha a nap eltűnik, hová lesz a virág, ha a tavasz elfogy, hová lesz a csillag, ha egéről lefut? Hát a szerelem hová lesz, ha a szív kiégett? Mit adhatsz nekem, mindenható sors, a kínokért, miket fejemre mértél? Egy percet adj vissza, egy pillanatot azon időkből, midőn megtudtam:

hogy a paradicsom a szívben van, nem a mennyországban. Kiűztél e paradicsomból, ajtajára állítottad hideg angyalodat. Adj vissza egy érzést azon szenvedélyből, mely egykor kéj miatt örültté bírt tenni, adj vissza egy csókot azon reszkető ajkokról, miknek érintése velőmet gyújtá meg, ha csak álomban is.

Első szerelem, első és utolsó szerelem.

Mi édesebb a szerelemnél? A bornak pohara. Kábult gyönyörei a mámor hőseinek. Hosszú önfeledség álma. Szabad járás a tündérorságban. Gyönyör, melyhez nem férhet fájdalom. Örültséggel határos örömök. Kergető láz. Bűvkorona, mely minden vágyadat azon percben, melyben megkívántad, betölti. Akarsz felejteni? elfelejtesz mindent; akarsz gazdag lenni? tied lesz a világ kereksége; akarsz király lenni? király leszel. Óh az én lelkemen a bor démonának nincs többé ereje; nincs többé ereje, mióta a vért megkóstoltam, s megrészegültem tőle

Óh a vérszomj irtózatossá érzet, de a vérmámor gyönyöre még irtózatosabb.

Mi édesebb a bor kelyhénél? A bosszú pohara. Pohár gőzölgő ellenségvérrel megtöltve, mit a tajtékzó ajk szilaj átkok kiáltása közt, halálhörgések hangjánál iszik meg, s elolt a szívben egy évtizeden át lobogott gyehennát vele. Hah! . . .

Nincsen tehát számomra az életnek semmi édessége hátra? . . .
Van, van még egy.

Ez egy utolsó kéj, ez utolsó édesség — a halál perce.

V.

Volt egykor egy férfi, ki egy lányt örülten szeretett.

Elhagyta érte családját, a fénykört, melyben született, s melyet megszokott; elhagyta rangját, leszállt hozzá, hogy

vele egyenlő legyen, megosztá vele falatját, s éjt, napot átfáradott, hogy legyen vele mit megosztania. — Viselte a gyalázat pírját homlokán miatta, hordozta a sors balkezét miatta, hordozta az apa átkának és az anya könnyhullatásinak terhét miatta, s kiállta érte mindazt, ami az életben és a halálban keserű.

A férfi, ki ily örülten szeretett, én voltam.

Kéz kézben esküvénk egymásnak hűséget; egy fájdalom, egy élet, egy halál volt eskünk jelszava. Minden csillag fenn ragyogott az égen, láthatta jól, hallgatott az egész mindenség, hallhatta jól ez esküt.

— Ha lesz egy másvilág, mely egy új hazát ígér, s ennek ajtaja, a koporsófüdél, számodra megnyílik, oda is veled megyek, ott sem hagylok el.

Ezt mondtam én a lyánynak.

— Ha lesz egy másvilág, mely szebb hazát, szebb világot ígér a sír után, onnét is eljövök, hogy tied lehessenek.

Ezt mondta a lány nekem.

Van-e hát, van-e élet a síron túl? Elment a lány oda, s én nem mentem vele. Elment, s engemet látogatni nem jár.

Mi nyomot hágy a légben az elbocsátott hang, a villám dörgése s a szenvedő sóhaja, átok és áldás s Istent hívó eskü?

Üres hang az eskü. A lég sem tartja meg, hát még az emberi szív?

VI.

Midőn legelsőbb megsúgám szerelmem a leánynak, végigborzadt, elhalaványult. Olyan lett, mint a szobor, mit sírkövekre, kezében tört fáklyával, faragnak.

Pedig milyen vidám volt különben. Ha hajnalt akartam szívemben és szívemen kívül látni, csak az ő arcát kelle nézmem, és láttam azt.

Mint elsápadt ez arc, mint elveszté pírját, midőn első
csókom szempillájára nyomtam... Megérezte-e előre?...

A második csók ismét visszahozta arca rózsáit. A lány
szébb lett, mint azelőtt vala, s önkénytelen remegését ki-
nevetve, enyelgő mesét mondott e titkos borzadásról, és
vállamra hajolt és átölelt:

Hű lyánya előtt
Térdre borul a szerelmes,
És esküszik annak
Oly tiszta szerelmet,
Melynek heve s lángjai el nem apadnak,
S csókolja a lányt,
És vissza a lányka a térdepelőt...
Mért borzadozol,
Szép Emma, mi bánt?...
Künn a hideg éjben
A szél szava szól...
S rémes szekerekben,
Mit vonnak arany szemű éjmadarak,
A bőjti boszorka lihegve halad...
S mint végigutaz
Az éj viharában,
Mormogva magában
Így szól: nem igaz, nem igaz, nem igaz...
Szép Emma, mi bánt?
Mért borzadozol?...

Alkonyat volt. Hallám, a lány mint nevetett e mese után,
de érzém, tagjai mint reszkettek ölemben.

Érezte, hogy egykor...? Irgalmas Isten!

VII.

Emberszeretet, — embergyűlölet.

Mennyire tele van e két szóval a világ. Az ember azt hinné:
e földön minden lény a más bajával törődik, a más örömeinek
örül.

Pedig ez nem igaz.

Egy neve van e két szónak. E név önszeretet. Túl rajta semmi.

Ki a a világot szeretni akarod, nem szeretted-e benne legjobban azt, ki hozzád legközelebb van, tenmagadat? Ki a világot gyűlölöd, tudod-e gyűlölni azt, ki arra legméltóbb, tenmagadat?

Mi jogotok nektek az embert másutt gyűlölni, mint tenarcotokban? Egyik sem jobb a másiknál, ki mit szenved, magáért szenved. Utáld meg magadat, s nyugodjál meg szenvedéseidben; ez becsületedre válik. Minden gyümölcsnek megvan saját férge, minden embernek saját fájdalma, saját bűnhődése.

S ti a sorsot meritek káromolni? Tudtok emlékezni azon kézre, mely most benneteket ver, s nem emlékeztek azon kézre, mellyel ti vertetek mást. Emlékeztetek a kézre, mely tőletek mindent visszavesz, s nem arra, mely mindent adott. A tövis magjából tövis terem. Ki bűnt vetett, fájdalmat kell aratnia.

Ha embert akarsz gyűlölni, gyűlöld magadat, megérdemelted. Ha emberek üldöznek, ha Isten karja ver, ha nyomorúvá lettél, s mindenki megvetett, gyűlöld meg magadat, megérdemelted. Ha te nem, — vétkeztek apáid, s mint most te vezeklesz értök, úgy fognak majd térted fiaid lakolni. Az adósságokat fizeti az örökös.

Én is megtanultam gyűlölni. Gyűlölök mindent, ami él. Gyűlölöm, ki hozzám legközelebb van, barát, atyafi, rokon, azután az ismeretlen népek, az élet, a halál; de központja gyűlöletem örökéletének én magam maradok.

Óh, mennyit vétettem önmagam ellen!

Nincsen semmim a földön, nincs semmim az égben, minden világi birtokom a temető. Egy mohos síremlék s néhány száradt sírvirág. És ezt is én tevém. Magam vettem el magamtól mindent.

Szívem egyetlen seb, de legfájósabb ott, hol enkezeim pusztítának rajta. Ki semmit nem hisz, semmit nem remél, és senkitől sem szerettetik . . . E nyomorú én vagyok.

Én vagyok az, ki kedvesét, a hűtlent feledni akarta, s miután nem tudta őt elfeledni, megölte őt, s azután még kevésbé tudta elfeledni . . .

Emlékezet? Átkos emlékezet. Semmi állatnak, semmi fűnek nincs meg e fájdalma. Csak az ember szíve viseli fulánkod . . .

. . . Ha a vidékre köd száll alá, elvesznek szem elől a távol remények partjai, s a távol hajótörések bércei. Miért nem tud az ember emlékei fölé is ily köd vonulni?

VIII.

Futottam a világból. Szeretőmet és csábítóját megöltem.

Éppen egymást tarták átkarolva, ajk ajkat ért, boldogok voltak, midőn egy dőféssel keresztüldöftem mind a kettőt. Lelkeiket egymásba sóhajták, vérök összeömlött, s egymást átölelve meghaltak mind a ketten. A leány még egyszer felnyitá szemeit, azokat a nagy sötétkék szemeket, s rám tekintte velök . . . Hajh e tekintet mint szívembe égeté magát! Még most is, ha elsötétül, olykor előmbe áll, mint egy világító kép, és jövendőt mond fejemre. — Véréből egy csepp kezemre fecsent, siettem az erdőbe, hogy azt a legelső patakban lemossam kezemről, de nem ment le. Mostam, vérig mostam kezemet, hiába, a vérfolt ott maradt, mint egy örökké élő emlék. És azóta is sokszor mosom kezemet, és soha le nem megy róla. Ott lesz az rajt, mikor majd azt az ítéletnapkor fel kell tartani az örök bíró eleibe. Legyen ott, vétkeztem, bűnhődni fogok, de nem emberek kezétől. Az örök igazság pallosa nem enged el, ne is engedjen el semmit. Az emberek ítéletét megvetem.

Most itt lakom e kietlen vadonban. Embert alig látok, kinek ember alakja van is itt, vesztegetve van belé a lélek. Nyomorú, tengődő nép, még az emberméltóság is lekopott arcáról, s csak abban különbözik a többi vadállatoktól, hogy mindig részegen találni; gyermekei is borszeszen nevelkednek föl, azt szíják anyatej helyett. Mennyivel szebb fiai a természetnek a fák, ezek a délceg óriások, mindenik megfelel a célnak, melyre alkotva van, zöldül, árnyékot tart, gyümölcsöt vagy virágot hoz, menedéket ad a madár fészkeinek, s védi azt a viharok ellen, míg az ember, ez a világ mézárósa, ez a mindent evő sáska, csak pusztítani tud. Miért nem teremte őt az Isten az első napon? hadd halt volna meg éhen a hatodikra . . .

S tán csak az embernek van lelke ennyi állatok közt? Egy időben istenkáromlásnak vették, ha valaki azt mondá: nem a világ forog e porszemnyi atom körül, melynek neve föld, hanem e paránycseppet csóválja maga körül a nap. Még rájövünk, hogy el fogjuk ismerni, hogy minden lénynek van lelke a világon . . . nézd: e virág mily kellemmel tudja megnyitni kelyhét, szinte látszik rajta, hogy mosolyog vagy kacérkodik. — Azt hiszed, hogy ez csak azért nőtt ki a földből, hogy legyen mit leszakasztanod? s tán ez nem fáj neki? Hiszen minden letört virág vért hullat, fehéret az egyik, másik aranyszínűt vagy világoszöldet. Azt hiszed, hogy csak a piros vérnek van élete? Vagy tán az illat nem lelke-e a virágnak? S ki ne ismerné meg a méregnövényen azt a baljóslatú sötét tekintetet? Ki ne látná az egyszerű gyógynövény alakján az életvisszaadás áldását? Ki ne látná a virágok legpompásabbjain, hogy semmi haszonra nincsenek? Egy görög bölcs hajdanában megtanult a madarakkal beszélni, kár, hogy a mai tudósok nem görögök és nem bölcsek, megtanulhatnának beszélni a virágokkal.

Templomban voltam egykor. Régen volt, igen régen. De nem tudtam imádkozni. A templomajtó előtt kicsukva rongyos emberek ültek. Piszkos öltönyük volt, így nem jelenhettek meg az Isten előtt, s csak künn az ajtóközöbben kiáltozák énekeiket; azokat is csak azért kiáltozák, hogy a jövő-menőket alamizsnavetésre bosszantsák. Hm! ha mindazokat kicsuknák innét, kiknek lelke piszkos, elrongyolt öltözetet visel, be üres maradna e ház! . . .

A szegletben három kalmár alkudott, hátat fordítottak az oltárnak, úgy alkudtak. Kezeik és szemeik jártak. Forintokról beszéltek és szarvasmarhákról. Jó sötét helyre vették magukat, alkalmasb helyet nem is választhattak volna az alkuvásra . . .

Két hölgy haladt el egymás mellett. Suhogott mindkettőn a selyemöltöny, ragyogott mindkettőn arany és drágakő, arcaikon vastag volt a kevélység. A koldus fillért rimánykodott tőlök, nem hallották, hanem végignézték egymást, ajkat pittyesztének, gúnymosolyra vonták arcukat, s büszkén, dölyfösen leültek egymással szembe. Az Isten szolgája alázatosságról beszélt, — nem hallák; hanem nyakláncaikat igazgatják, és rezgeték tollaikat fejükön, és hátratekingettek.

Egy férfi és egy lány léptek az oltárhoz. A férfi szép volt, fiatal és szegény, a leány éktelen, idejemúlt és gazdag. Kezöket egymás kezébe tették az oltár előtt, és Isten szent nevére esküdtek, hogy egymást szeretni fogják

Ha én oltárképet festenék, nem úgy festeném a megváltót, amint ti szoktátok, nem a halál árnyékában, nem a keresztre feszítve, vérehullóan, elhagyva, elárulva; — úgy festeném őt, mint mikor a cabbalistákat és a farizeusokat korbáccsal kezében verte ki a templom csarnokából!

Kijöttem az istenházából, nem tudtam imádkozni benne. Mulatni, kacagni, az ördögnek áldozni sokaság kell. Ha

sírsz vagy imádkozol, vonulj magadba. Nincs földiebb tárgy,
mint egy emberi arc

Jaj a botránkozónak, de százszor jaj a botránkoztatónak!

XI.

Egy embert láttam egykor kivégeztetni. Lopott, rabolt, gyűjtogatott, megérdemelte a halált. — Pedig mindnyájan meghalunk, és így mindnyájan megérdemeltük azt; — csak-hogy nekünk még egy nagy darab élet is van adva ráadásul e büntetéshez.

Fel hagyta az ember magát vinni a vérpadra, alig állt lábain, eszmélete nem volt többé, végigtekintett a bámuló néptömeg felett, mely ellepte a mezőt, és nézett, és tátotta száját, — mennyi fej! és e sok fej közül egyedül az övé az, melyet nem lesz szabad hordozni többé.

Közel a vérpadhoz egy ősz öreg ember feküdt, nem sírt, csak nyögött, szemei véresek voltak, ősz haját homokkal hinté tele, s amint ott fetrengte, a népség összerugdalta őt. Hisz ez volt a kivégzendőnek apja . . .

Mint nézett a halálraítélt, mint nézett a távolba, nem jön-e a fehér zászló, a kegyelemparancs. De nem látott semmi fehérét. Le kelle térdelnie, kezeit hátraköték, haját lenyírták. Még mindig nézett a távolba, még mindig remélt, végre beköték szemeit, és nem látta többé semmit. Kétségbeesetten feszíté akkor kezein a kötelet, szét akarta azt szaggatni, de nem engedett az. Erősebben rántotta, még erősebben, — végre elszakadt, — e percben gördült le feje lábaihoz. A vér magasra felszökellt, a hóhért fönn és az ősz embert alól összefecskendezé, az elszabadult test fejetenül ugrált a tere n föl s alá hánykódva, két kezével a vérpad szélibe fogódzott, míg a levágott fő kinyílt szemekkel bámult a bakóra.

És a néptömeg? A néptömeg tombolt örömeiben . . .

Másszor egy várost láttam égni. Kiknek házaik égtek, örülten futottak alá fel, s imádkozának az emberekhez, és káromolták az Istent. Hát ha majd az egész világ fog égni, hogy fognak ezek jajgatni és ordítani akkor! Kiknek pedig semmijök sem égett, azok összecsoportosultak, összedugták kezeiket, s gyönyörködtek a fölséges látmányban.

S a látvány mindig nagyobbyszerű kezdte lenni. Tornokok gyulladtak ki, s lángoltak föl az égre, mily nagyszerű szép volt!

Emeletes házban csecsemősírás hallatszott, ajtók és ablakok s fenn a gerendázat tűzlángban lobogtak. Ekkor egy bátor férfiú elszántan betört a zsarátnokzáporon keresztül a házba, a népség kiálta: minő nagylelkű férfi! Visszajött, a csecsemőt ugyan nem hozta ki, de megtömte odabenn zsebeit ezüst és arany szerekkel, s odábbállt velök, mily nagylelkűség!

★

Pompás temetést láttam. Fáklyavilág kísérte a bársonnyal bevont, aranszegekkel kivert koporsót, harsonák éneke siratta a kimúltat, gyertyákat osztogattak és halotti címereket és fátyolt minden kísérőnek. Meghordozák a halottat minden piacon keresztül, s mikor a temetőbe értek, a megholt özvegye ráborult a koporsóra, leszállt a sírboltba vele, be akarta magát falaztatni azzal. Ájultan húzták fel őt onnét az érzékeny részvevők, nem szégyellt sírni és magát annyi nép előtt oly szép drága ruhában a földhöz verni és hívni a halált.

Szegény asszony.

Később valakinek eszébe jutott azt mondani, hogy az ember halála nem volt természetes, s a holtat ismét felverék sírjából, s úgy találták, hogy méreggel végeztetett ki a világból.

Az özvegyasszony ezalatt eltűnt. Ki sem tudta, hová?

Szegény asszony!...

Egyszer zivataros éjszakán a felháborodott tenger egy hajót temetett gyomrába, egyetlen férfi úszott a villám-

fénynél a haragos habokban. A férfi sírva kérte életét a tenger-től, mondá neki: hogy honn síró családja, apró árvái vannak, kiknek kívüle nincs senkijök. — A tenger hideg lény, sem szíve, sem lelke, de meg tudta szánni a siralom fiát, parancsolt szörnyeinek, hogy azt ne bánthassák, s kiveté őt sértetlen a partra. A parton kunyhók voltak fölállítva, e kunyhókban emberek laktak, mely emberek a hozzájuk folyamodó hajótöröttet — megették.

XII.

Irtóztatókat szokott lelkem álmodni. Kétségbeejtő, gyötrő képeket, miket az ébrenlét sem töröl ki emlékeimből, de mik ott ragadnak szívemben, újabb, sötétebb képekkel olvadva össze.

Egy óriási hegyet láttam egykor, melynek végtelen látása agyonfárasztá a gondolatot. Roppant fekete tömeg, alak és idom nélkül, láthatártalan óceán közepében. Semmi élet, semmi hang nem élt rajta; oldalain sem fű, sem bokor nem zöldült, csak a vihar vert oldalához veszni tért hajókat, s hosszú tengerútja felén a vándorfecske szállt meg vendégneszerező kopár ormain. Éjenkint a viharok látogattak el hozzá.

És láttam, mint raktak e hegytetőre zsarnok várurak vastag sziklavárat, nagy, nehéz falakat, sziklába vájt börtönt, nehéz rostélyokat a keskeny ablakokra. Rabszolga had, ki embervérrel élt, lakott e várban, s kínzó ördögök, kik bor helyett emberkönyűket ittak, s Isten nevében átkokat követtek el. — És elveszének mind. — Mert élő volt a hegy. Gyomrában élő lángok laktak, s mikor nem tűrheté tovább az átkok terhét, mellyel elhalmozák, megrázkódék, kirombola, tüzével leszórta a rabszolgaság tanyáját fejről, s haragja megolvadt érctüzével urat és szolgálkat mélyen eltemetett.

Még azután századok lefolyásaig hányt önvállaira lángokat, s a tengert maga körül tűzpatatokkal forralá fel, s nagy

éggő köveket dobált fel az égre, mely egykor mennykövekkel sújtolá. — Aztán kihült, lecsillapult dühe, kiégtek égre támadt lángjai, s most ottan áll a tengersizivatag közepén, magányosan, testvértelenül, kopaszon. Olykor nehéz füst üli ormait, mit a vihar kanyargva kapkod szét a légbe, s magános éjeiben meg-megrázkódik, megmozdul, mélyen dörg — s elcsendesül.

★

Másszor azt álmodám, hogy megöltem magamat.

Megátkozám az életet és a halált, a napot és éjszakát, a bölcsőt, melyben ringattak, s a temetőárkot, melybe majd ledobnak, mindent, ami él és mozog, azon kebeltől, mely fölnevelt, a sír férgeig, amely meg fog rágni, s szívembe döftem az éles kést. Omolt a vér, amint kihúztam belőle. A föld megitta véretem, s mikor a végső csepp vér kifolyt, a szív megállt, tárt ajtó rajta a seb, reszketve jött elő a lélek mezítelenül, remegve, halaványan. S megállt a sebnek néma, piros száján, s mint a madár, akit anyja elhagyott, bágyadtan, erőtlenül maradt ott ülve, várva a halál bús angyalát, aki majd elvezesse azon sötétlő ország ajtajáig, mit élő szem még nem látott meg soha.

Várt, várt, a nemtő nem jött érte.

Alatta olykor meg-megrángatózott a sebhelyes tetem, megnyíltak fájdalmasan a halvány ajkak és a pirosuló seb. — A nemtő nem jött, ki őt elvezesse és megmutassa neki leendő lakhelyét, azon helyet, hol ezután élni fog.

Megindult végre kalauzتان, nem tudva, hova szálljon le a széles, végtelen világban. Hideg volt, merre ment; ismeretlen vad árnyakkal volt találkozása, kik holt szemekkel merőn bámultak rá, és nem szólíták meg. Sorra járta a csillagokat, egy sem volt hazája; minden élethagyott testet fölkeresett, — egy sem fogadta be, egy sem volt az övé. Kereste a mennyet,

kereste a poklot, de nem talált rájuk. Örök bujdosásra volt elkárhoztatva.

És vándorolt. Nem volt rá nézve többé idő: a földön túl nincsenek évek és napok, csak a rettenetes örökkévalóság.

Ment, ment. Hideg szél szárnya vitte. Sötét föllegek kísérték, vakító napok ragyogtak elé idegen, nem melegítő világgal, ismeretlen holdak, ismeretlen földek kerengtek körül. Megölelte a hulló csillagot, hogy vele együtt semmivé lehessen, — a csillag meghalt, de ő élve maradt. Versenyt futott az égő üstökössel, kit átkos útja kívül kergetett a világ határán. Századokig, ezredékig járták meg ez utat, mire visszatértek, az örökkévalóságból még egy perc sem múlt el.

Kiáltani akart az Istenhez, és nem voltak szavai! . . .

. . . Óh örökélet, legrettentőbb eszméje az emberi szívnek, te kezdet és vég nélküli iszonyú lény, mily kínzó még álomnak is a te képed!

★

Egykor pedig azt álmodám, hogy a föld megfagyott.

Meg volt rá érve. Megvénült, kiégett. Rég elfelejté a napot, melyben született; el a népeket, miket egykor szült és ismét benyelt, a pyramidokat rég eltemette a homok, maguk a múmiák is elrohadtak. Nem lehetett a kerek földön sírt ásni, melyben már egykor halott ne lett volna, nem egy követ letenni, hol egykor már város ne lett volna.

És kietlen, pusztá volt a föld minden határa. Az ember mindent kiirtott róla, ami él. Erdők, virágok és az állatok ezer nemei nem léteztek többé, csak az ember és annak kevésége.

Dicsekvés lett a vétek, az erény szégyen és bűnhődés tárgya, jutalmat kapott a gyilkos, kígyófullánkot a jóltevő, s mentül törpébb lett az emberi nem, annál magasabbra emelte arcát, és tagadta teremtményét, az Istent.

Nem álltak templomok sehol; nem imádkozott senki, felvilágosultnak nevezte magát a kerek föld népe.

Csak egyetlen ember élt még, kinek lelkében Isten neve lakott, ez egy emberért élt még a világ, ez egyért kímélte meg a földet az Isten.

De ráakadtak embertársai.

Kínpadra vonták, töviskoszorút nyomtak fejébe, szegeket vertek körmei alá, hogy mondja velök együtt: nincsen Isten.

És az ember erős hittel mondá: „van Isten”, és meghalt a hóhér kezében.

Ekkor máglyára hurcolták őt, hogy megégessék, midőn az élő föld, teremtője „ne legyen” szavára, fölszínétől magva közepéig keresztülfagyott, és minden tűz kialudt rajta, a két pólus jege közepén összeért.

Ugyanekkor két roppant hajóhad csatázott a tengeren. Két leghatalmasabb királya a földnek harcolt afölött, hogy melyiket illeti közülok az isteni név, midőn a tenger hirtelen fenékgig jéggé merevült.

Fehér, sápadt lett a föld körös-körül. A nap nem csalt ki több meleget belőle, mély, süket hallgatás lett úr körül rajta, e síri hallgatásban, e jéghegyek közt, e halott világban bujdostam én egy országból a másikba, egyik kietlen, hangtalan vidékből a másikba, mint utolsó, egyedül maradt lakója a földnek, mely élethagyottan, holdsápadtan függött a fekete égen, holt csillaga a kerek mindenségnek.

★

Egy apa fiát átkozta meg.

Tele volt csillaggal az ég, tele volt hóval a föld. A vén ősz ember fehér haját lobogtatta a szél.

Kilencven év fehéríté meg e hajakat.

És becsületben őszültek meg azok.

Egyetlen fia volt az ősz apának, ki e becsületben meg-
őszült fürtökre gyalázatot hozott . . . Hazáját árulta el.

És az apa kirohant a hideg, fagyos éjszakába, s égre emelt kézzel kiálta gyilkos átkokat egyetlen fiára. Szava túldörgé a vihar ordítását. A csillagok szemei kápráztak.

— Légy elátkozott! — kiálta vért sírva két szeméből.

És az ég milliós csillagai közül egy megindult e szó után helyéről, s sziporkázva szaladt végig az égen, és aláhullt. Az ember leátkozta helyéről fia űrcsillagát.

★

Ilyen látások kísértenek meg álmaimban.

De az ébrenlét semmivel sem jobb.

Óh, hányszor látogat meg ez a fekete kép, e néma száj, e beszédes arc, e titkos sejtelem, melynek emberi ajk még nem mondta ki nevét.

Olykor éjnek éjén fölver álmaimból, hogy megmutassa az égen ama vérfoltokat, miket kívülem senki nem lát, dúlt arcokat, kik engemet ismernek, de kiket én nem ismerek, — mély örvénynyílásokat a földben, miknek ingó szélén állok.

Egy tengerszem van az erdők mélyében, sötétzöld, ki nem apadó, fenéktelen tó, mely mindig sima, soha hulláma nincs. Ha olykor a sziklapartról e tóba letekintek, iszonyú arc tekint rám vissza onnét ijesztő rémtekintettel, kuszáltak hajai, de arca vonásai még kuszáltabbak, szemei, mint a lélek-látóé. Naponkint elmegyek ez arcot megnézni, s mikor megláttam azt, rohanva futok el onnan ismét, hogy utol ne érjen . . . Saját arcom visszfénye az.

Néha úgy érzem, mintha látatlan ajk lehelne legszorosb közletről hideg sóhajtást arcomra, oly hideget, hogy szívem megáll bele, vagy el nem vonható titkos ujj mutat rám, felém fordulva, bárhova kerüljek, s kísérve, mint a mágnes az éjszakot, hogy lelkem rángatódzik bele, mint a kígyó levágott farka, mely naplementig életben marad.

Majd mintha repülnék. Rohanok egyedül határtalan

síkon, sötétlő fellegek között, hol már csillag sem jár, hol a világnak vége van, s kezdődik az örökké tartó semmi. Onnét ismét a földre hullok . . .

Vad, gyötrő sejtelem, mit látogatsz meg annyiszor?

XIII.

Halál, halál . . .

Egy idő óta szüntelen a halál eszméi bántanak.

Tán érezi lelkem közeledtét e szomorú angyalnak.

Olykor önkénytelen megborzadok, azt mondják, hogy ilyenkor a halál ugorja át az embert, amint számítja főről főre a tizenharmadikat. Ha tudnám, mily sorba vagyunk nála fölírva?

★

Egykor egy szép leányt láttam halottan feküdni. Milyen mosolygó volt rajt a halál képe. A halál képe. A halál képe nyájas kép.

Ki félné arcodat, óh megnyugtató angyala az emberiségnek? — Akit te megölelsz, nem sír többé. Örökre megpihen. Védője vagy te az üldözötteknek, terajta túl nem üldöz ember embert. Rövid fájdalom előz meg, ez a fájdalom is az életé. Határidon belől nincs szenvedés, csak boldog álmak, — hosszú, csöndes álmak . . .

★

S mi volna abban rossz?

Oly szép hazában lakni, mint az ég? Angyalok énekét hallani, s azt, kit lelkünk szeret, ölelni elválástalanul, örökké. Kéz kézben körülrepdesni a csillagokat, s jótetteknek édes emlékire nyugtatni le gond nem ismerő fejünket. És azt a kéjt, mit érez az emberi lélek, midőn az első csókban lelkének

másik felét magához szíja, örökké édesen élvezni ott. És hinni és meg nem csalatni. Nem vonzatni a föld felé semmi fájdalom súlyától.

Mi volna abban rossz?

★

Szomorú ország a halottaké.

Kik ide sorba temetve vannak, mily gazdagok lehettek egykor! Hogy ragyogott rajtok arany és drágakő és a büszkeség arca! Mily nagyra lehettek zsellérhatalmukkal, s kölcsönvett lelki erejükből milyen elbízottak. Koldusok most, egyik oly hideg, mint a másik.

Éjféleken bús szél keletkezik, mely fölveri a holtak álmait, magukra terítik halotti lepedőjüket, s mennek búval, bánattal bejárni a világot, melyből ki vannak zárva. Bezörgetnek a házak ablakain, melyekben egykor laktanak; az ágyat, melyben feküdtek, fölkeresik; az asztalról, melynél életökben ültek, fölszedik a rajt feledt morzsákat, s kik porrá omlának, azoknak hamvait a szél ragadja fel, s mint nehéz sírbolti lehetetet, végigfújja az alvótermeken . . .

Ember, vigadj! ki tudja, meddig élsz. A halál után nincsen vigalom! . . .

★

Ezek voltak a mizantróp utolsó sorai. Könyv nélkül tanultam meg azokat, bár most felejteni tudnám!

Az embert önkeze teszi legszerencsétlenebbé, s ki valaha e gondolatra rájött, hogy minden szenvedést emberi kéz, emberi fő teremté, e fájdalomából ki nem gyógyul soha.

9. A MUNKÁCSI RAB

I.

„Minden madár oda repül, ahová kedve tartja.

Az eszterág megtanítja fiait repülni, hogy majd ha hullani kezdenek az őszi levelek, tudjanak szállni a szabad felhőkön keresztül s felkeresni azt a hazát, hol melegebben süt a nap, zöldebb a mező.

Csak én nem mehetek.

Nem mehetek, nem eresztenek ezek a láncok.

Kezemen, lábamon nehéz vasat zörgetek. — Csörg, csörg a lánc oly szomorúan, mintha mindegyik gyűrűjét egy-egy koporsószezből kovácsolták volna, s végei egy durva kőbe vannak megerősítve. Éjjel én fekszem e kövön, nappal e kő terhe fekszik keblemen. Hajh e kőbe vannak verve láncaim!

Mióta viselhetem azokat, Úristen!?

Van-e még napvilág odakünn?

Piroslik-e még az ég alja a hajnal költekor? Énekelnek-e még a madarak? Van-e még virág a mezőkön? Van-e még élet odakünn?

Börtönömnök nincsen ablaka; sötét van benne; ha laktársaim — a kígyók és patkányok szemei — nem világítanak, azt hinném, hogy megvakultam.

Nem tudom, hogy mikor van reggel, mikor este; — ha lelkem, hasztalanul erőködve kitörni börtönöm falán, fáradtan elalél, — akkor elalszom; s mikor láncaim csörrenése fölver, akkor fölbredek. Ha ivóvizem megpenészedik és kenyerem összeszárad, arról tudom meg, hogy egy hosszú hó lefolyt. Minden hónapban egyszer kapok kenyeret és vizet.

Csak egy akkora foltját láthatnám az égnek, mekkorát egy láncszem bekeríthet! Csak egyetlen napsugár járna le hozzám keskeny nyíláson, egyetlen atomja annak a köz áldásnak, mely mindenre egyiránt kiömlik, s én érzem, hogy mint a pincébe elásott növény, fel fognék azon nyílásig nőni s kinőnék börtönömből! — — —

Soha nem imádkoztam életemben. — Láttam a halált legijesztőbb fegyveröltözetében, láttam azt a vihartól korbácsolt tenger hullámai között, mikor a meghasadt ég lángot okádott alá a féregre, ki rémületében elfelejté, hogy ő a természet királya s korlátlan zsarnoka mindennek, ami él, s térdre hullt és fogadásokat hazudott azon lénynek, kit boldog perceiben megtagadott. Én ott sem imádkoztam. — Mikor mint az üldözött vad, futottam hegyeken és vizeken keresztül, mikor »hajrát!» ordíta utánam száz hóhér kiáltása s az utánam lőtt golyók füleim körül fütyültek, én akkor sem imádkoztam. — S mikor vándorutamon három-négy falut találtam egymás után, melyekből minden élő kiholt; az útfélen sövények alatt temetetlen holtak feküdtek szerteszét, s a templomok körül, a kálváriák alatt kétségbeesett haldoklók csoportjai nyavalyogtak, kik a dögvész elől futva iszonyúan eltorzult arcokkal káltának fel a kereszthez: »Isten, Isten! Vedd el rólunk ostorodat!» — én még ott sem tanultam meg imádkozni; — és most mégis imádkozom; itt lenn, a tömlöc fenekén, az örökké sötét éjszakában, kétségbeesésem és nehéz láncaim között, nyomorúan, reménytelenül, — térdeimmel és arcommal a nedves földre borulva ismerem meg, hogy van Isten az égben! — — — Érzem sujtoló kezeinek látogatását.

Imádság! Kétségbeesett szív imádsága! Átmehetsz-e börtönöm vastag falain? Börtönöm falai — bocsássátok keresztül imádságomat!

Isten! Villámok és égiháborúk istene! Vedd vissza tőlem, amit adtál, vedd el tőlem ezt az életet, s add annak életéhez, kit tőlem elvettél. Add neki mindazt az örömet, amit nekem

nem adtál; adj neki annyi áldást, amennyi csapást, éreztetél énvelem; vigadjon ő, valahányszor én szomorkodom. Úgy hulljanak rá malasztjaid, mint az én könnyeim hullanak a porba. Tedd oly fényessé az ő életét, mint mily sötéten hagyta d tömlöcömet. Nagy Isten, ismered angyalaid legszelídebbikét, kiért imádkozom, leányomat? Árva leányomat; és azt a hű barátot, ki nyomort és üldözést együtt állt ki velem. Hol, merre hányja őket a lét vihara? — Légy vezetőjök a viharok között, mindenható! Engem pedig engedj meghalni, és ne adj másik életet e mostani helyett. Mindennek el szabad enyészni a világon: az idő, a hír, a csillagok el fognak múlni, miért volna csak a fájdalom az, mely örökön örökké éljen? — Óh tégy semmivé, tégy semmivé! Ámen, ámen, ámen!”

II.

A horvát-bánsági végvidék határán, a kék vízű *Unna* közpén fekszik egy regényes kis sziget, sötétzöld fenyvessel benöve.

Csaknem átellenében van egy kised város, melynek alacson házikói kedves egyszerűségben fejezlenek elő a gyertyánfák zöldjéből; túl rajta egy magas, kopasz, vörös hegy, oldalairól kajla sombokrok, mint bolyhos bibircsók merednek elő; tetején egy düledezett puszta vár, melynek bástyáin és legmagasabb tornya tetején vad fák zöldellenek.

A folyamparton, egymástól két-háromszáz lépésnyi távolban, gömbölyű, galambház alakú tanyák vannak felállítva, melyek eresze alatt fegyverére támaszkodva áll a végőr, fejére levont fekete csuklája alól tekingetve ki az őrzött határszélre.

Apró lovakon egyenruhás harambasák járnak a vártakat sorról sorra, öveikben nehéz fegyverek; komor, rövid szavakat váltanak mindegyik örrel, míg a vigyázók fenn a lármatornyokban óranegyedenként éles kúrthangokat rivallnak le a hallgató vidékre.

Olykor elnyúlt kiáltás hallik a távoli erdős bércek között, majd egyes lövések, miknek hangját a sziklák visszaböngik; valaki szökni akart tán a határon át, s agyonlőtték.

Különbén nagyon csendes és szomorú e táj, mintha csak egy hosszú tömlőc folyosóját látná az ember, öröket és vártákat s néhol a folyamparton egy-egy akasztófát.

A fenyves sziget északi partján haragoszöld bórfenyők közül tűnik elő egy magános, emeletes épület, veres téglafalai itt-ott megcsapkodva kövecsvakolattal; lapos, idomtalan ablakain kiülő vasrostélyok, kapuja veres fenyőből, sűrű vasszegekkel és keresztbe rakott pántokkal beverve, előtte éjjel-nappal két fegyveres seressan jár fel s alá.

Ez a kosztanicaei *vesztegház*.

Mindenkinek, ki a határon átköltözik, itt kell kitölteni a veszteglési időt, tíz, húsz, vagy legveszélyesebb időkben negyven napot.

Veszélyes idők azok, midőn a dögvész a szomszéd török tartományokban csak három mérföldnyire van a határszéltől. Jelenleg éppen az Unna túlpartján fekvő *Brozoliani* faluban dühöng; azaz dühöngött, míg az utolsó lakót is ki nem ölte belőle, s parthosszant minden kunyhót és palotát sorra látogatott.

Túl a horvát és dalmát határokon hármás kordont húztak ellene, minden utazó gyapotkelméi lúgban és borszeszben mosattak meg; még az erszényben hordott pénz is összefüstöltetett, az utasok külön szobákba zárattak el, minden közlekedés teljesen megszüntetett a két part között, s mégis negyednapra azután, hogy a túlparton már nem talált tennivalót a halálvész, a vesztegintézetben ütött ki; — aznap meghaltak négyen, következő nap meghalt az intézeti orvos, két betegőr, hat seressan és tizenegy utazó, — harmadik nap már nem maradt egyéb élve, mint három határőr és néhány utas.

A megholtakat egy nagy verembe temették össze, mintegy hatvanan lehettek; ki győzött volna azoknak külön sírt ásni?

A sír elébe egy durván összeábdált keresztet ástak, melyre a szent Isten szimbólumán kívül csak e rövid epitáfium volt felvágva: „Itt nyugszanak hatvanketten.”

E sírt felhantolák a ragály harmadik napján.

Már a negyedik nap csak egy igen kicsinyke sírt kelle ásni.

Ötödnapra mekkorát sem. Akkor már teljesen megszűnt a ragály, csak egy beteg volt a vesztegintézetben, s vele együtt csak *három élő*.

A többinek nem fájt többé az élet.

★

☞ Véresen áldozott le a nap, a folyam vizében elbukó fényképe, mint égő tűzoszlop feküdt végig annak hullámtükrén, körülé az egész ég lángba és vérbe öltözött; a távol hegyormok, a fehér házfalak, a gyertyánerdők mind veresre voltak festve; a fellegek visszavert színétől csak közben a fenyvesek maradtak bánatos sötéten.

— Vihar lesz! — dörmögi fázósan magában a végőr, s gubájába búvik, s honn maradt családjára és meleg tűzhelyére gondol. S még nem hamvad el az ég haragverese, midőn a fenyvesek zúgni kezdenek, mindig erősebben, erősebben; a hideg Bóra, az éjszaknyugati szél ordítva vágat alá a hegyekről, folytonos, csillaptalan nyomással, mely a tornyokban a harangokat veri félre, az Unnában malmokat süllyeszt el, s kifacsarja a fenyőszálat kőszirti tövéből!

A fellegek végigrepülnek az égen, korbácsolva láthatlan erőtől, a mezőkön megdül a legsoványabb vetés, s az Unna hullámai túlcsapnak a parton az iszonyú nyomástól.

Az éj beáll, de nem a nyugalom. Képtelen erőszakban mutatja ki hatalmát a láthatlan elem, mely nőttön nő, mintha a kapellai sziklákat akarná megdönteni. A föld virág, az ég csillag nélkül marad.

Milyen szomorú hely a fenyves szigeten a vesztegház! Abla-

kait beverte a szél, mely csukatlan kapuját szilajon vagdalja a falakhoz, s a magános kút elszabadult vedrét csikorogva lógázza a kútostornál fogva; majd nekivágtat a magas téglakéményeknek, azokat ledönti, azután megbontja a háztetőt, néhány cserépszindelyt mint falevelet söpör le róla; a támadott nyíláson alája feszül, a lécezet szakadoz, a gerendák ropognak, a szélvitorla előre leröpül; még egy nyomás, a szarufák felszakadtak, s a vihar lefúta a vesztegház tetejét.

Ugyanekkor fúta ki lelkét az utolsó beteg az intézetben.

Egy agg nő volt; ősz haja kuszáltan lógott le arcába, melyet a mirigy-görcsök éktelenül kivettek alakjából; szemei mélyen beestek, homlokán és arcain veres, szederjes foltok kezdtek felsömörzeni. Ez iszonyú ragály kevés perc alatt szétbontja az egész életműszert. Alig hunyta le szemét, már szaga van, s a kezek megfeketülnek.

Az ágy mellett kis zsámolyon egy halavány kislyány ül, alig tizenkét, tizenhárom éves, szomorú, dalszerű sírással ül a halott mellett, s ennek kőhideg kezét csókolja zokogva, és fulladt, pihegő hangon beszél hozzá, s várja annak feleletét, s zokogása mindig hangosabb lesz, amint nem bírja azt felkölteni. Meg-megöleli a halált alvót, s arcát megcirógatja kicsinyke kezével, mondja neki: „Anyám, édesanyám! Kislyányod hí, a kis Gizela, ne aludjál oly sokat!” — — A vihar a betört ablaktáblák üvegdarabjait hajigálja be a szobába, a kislyány sír, az agg nő aluszik.

— Ki él még itt? — hangzik mogorván az ajtón kívül, melynek rostélyos ablakán egy bozontos, veres arc tekint be, szemei alig látszanak elő a homlokát elborító hajcsimbókok alul, szájából dül a pálinkagőz.

— Segíts! — rebegi felé fordulva a kislyány — anyámnak baja van.

— Mi baja?

— Nem akar szólni, és igen hideg!

— Meghalt.

— Ne — ne mondd! — Hiszen csak most beszélt még velem, és meg is csókolta.

— Nem fog megcsókolni többet, kislyány! — Ne menj hozzá olyan közel, mert majd te is meghalsz.

— Bár meghalnék, bár vele mehetnék én is — szólt siránkozva a lányka, és mellé feküdt a mirigyos halottnak, fejét lehajtá azon vánkosra, melyen a halott feje volt, és szemeit lehunyta, mint az.

— Hát apádnak kije maradna akkor?

A gyermek hirtelen felrezzent, e szóra felemelte fejét, reszketett, leszállt az ágyról, aggodalmasan körültekinte.

— Ismered apámat? — kérdé titkosan súgva az ismeretlenről; — ki vagy te?

— Én a vesztegintézeti betegőr vagyok, s apádat nem ismerem, de csak úgy gyanítom, kell még valakinek lenni a világon, aki téged szeret; nem igaz?

— Istenem, ha meg találnék halni — rebegé a lányka, s megszerte távozott a halottól —; szegény apám, mint sírna, ha engem sem láthatna többet! — Az élet ösztöne hirtelen új erővel támadt fel benne e gondolatra, hogy még van valakije, akinek örömére itt kell maradnia.

— Vigy ki innét — szólt nyugtalankodva a betegőrnek —; olyan nehéz itt a levegő, nyisd fel az ajtót; — nem akarok meghalni; — milyen hideg és fekete lesz az ember, ha meghal! — s kis kezeivel az ajtó rostélyába kapaszkodott.

— Nem nyithatom ki ajtódat, mert a kulcsok a felügyelőnél vannak.

— Hívd ide őt.

— De nem fog jöhetni, mert el van temetve.

— Hát itt a benyílókbá nem mehetnék? Még tegnap úgy zörögtek benne szomszédaink, — ma már csendesen vannak. Tán elutaztak.

— El ám — a másvilágra!

— Hát ki van még élő e házban?

— Mi ketten.

A lányka ijedten néze szemébe a férfinak, valami oly kimagyarázhatatlan sejtelmes sötétség ült annak minden vonásiban, mely egyszerre taszít és vonz, biztat és ijeszt; nagyon szomorú volt.

Egy rögtöni lövés szólalt belé a vihar üvöltésibe a folyampartról, utána hajhászó lármahang és újra lövések, a szikláktól százszor visszaverve. — Valakit üldöznek. „Megállj!” — kiáltja száz hang, a szél együtt felszív vele, azután meg az üldözött lihegését utánozva lelohad, paripák robogását és a véredek dühös csahaját engedve hallani.

— Istenem, mi ez? — kérdi hallgatózva a lány.

— Mit se félj! — szól a betegőr — a szél hajigálja a kéményeket a háztetőkre, azok zuhognak, vagy a dämrvadat verték ki erdejéből, s azt üldözik.

— Lehet — szól a kislyány, de nem hitte, amit mondott, hanem remegve közelíte az ablakhoz, s annak szárnyait feltárva, a zaj helyére kitekintett.

A férfi sem hitte, amit mondott, hanem a folyosó ablakához lépve, annak vasrostélyai közt kidugta éktelen fejét, s lenézett oly tekintettel, minövel a kalitkába zárt fenevad nézi mar-talékját.

Mintegy hatszáz lépésnyire a szigettől a dalmát parton egy lovas férfi nyargal, utána hat szelindek fut dühösen ugatva, s minden perccel közelebb érnek hozzá; „utána, utána!” ordítják üldözöi, rekedten uszítva a vérebekeket s utána lövöldözve, s így rohannak parthosszant. Az üldözött kétségbeeseten, elszánt arccal fordul vissza üldözöi felé, s tajtékozó lovát vérig sarkantyúzza, keze pisztolyain remeg, mintha egy elhátározó percre tartogatná azokat. — Egy lövés levitte fejről fövegét, és sűrű, fekete haja szét van zilálva, — a folyampar-ton egy csónak van kikötve, azt kell elérnie, hogy megszabaduljon. Lova ki van fáradva, egy jól irányzott lövés találja még az agyonnyargalt állatot, s az megroskadva előrebukik, és lovagját

fején keresztül ledobja. „Hajrá!” kiáltják az üldözők, s a hat véreb rárohan az elesettre. Elnyomják. Kétségbeesett erővel küszködik ez velök. Vér foly mindenütt, nehezen bírja magát e küzdésben a part felé vonszolni, s üldözői már nem messze vannak. Az ebek dühösen ágaskodnak rá. Már éppen a csónak mellett van. Lő. Egy eb elmarad. Elmarad a másik, a harmadikat dühösen rúgja el magától, s egy képtelen ugrással eléri a csónakot, beléugrik, a csáklyával egyet taszít rajta, a lánc elszakad, s a csónak belődul a habok közé.

— Utána!

A határőrök másik csónakot hoznak. „Száz tallér annak, aki visszahozza!”

Az üldözött ekkor oly közel volt a vesztegházhoz, hogy arcát annak ablakaiból teljesen ki lehetne venni.

— Isten, irgalmazz! — sikolta a lány, s elfutott az ablakból.

A betegőr bekémlt ajtaja rostélyán, s látá, hogy a lány egy, a falra függesztett feszület előtt kezeit tördelve imádkozik, majd Istent hívó tekintettel emeli fel könnyes arcát az égre, s kulcsolt kezeiben reszketve szorítja ajkaihoz az olvasót.

— Ő az! — kiálta fel tompa, sóhajszerű hangon az ember, és szemei villogtak; odafutott újólág az ablakhoz, s letekinte az üldözöttre, kinek már ekkor nem leheté látni arcát.

Hat seressan hajtotta a csónakot, mely a menekülőt üldözé, ki ereje végfogyatékaival egyedül evezett előlük a lélekvesztő naszádon. Az Unna házmagos hullámokat hányt, mik a két ladikot, mint dióhéjat hajigálták hol fel, hol alá. Az üldözők szüntelen közelebb értek a menekülőhöz, s már nem lövöldöztek rá, alig lehettek tőle két evezőnyomásnyira, bizonyos volt, hogy elfogják.

Vad kárörömmel nézte a férfi fenn a vesztegház ablakán, mint fogy a távolság a két csónak között, s fejét és karjait kidugva a rostélyokon, borzasztó átkokat ordít le az üldözött fejére.

— Verjen meg az Isten súlyos bal kezével!

E pillanatban érte el az üldözők csónaka a futóét, egyik határvadász megkapta annak elszakadt láncát, s annál fogva két kézzel rántá magához a csónakot.

Egy éktelenül magas hullám hömpölyge a két csónak felé. — „Vigyázzatok!” — kiálta le ablakából a betegőr. Késő. A kiáltás még nem ért le hozzájuk, midőn a habtorlat fölkapta gerincére a két naszádot, s azokat egymáshoz vágva, keresztülcsapott rajtok, tajtékkal temetve be mind a kettőt. — Egy siket jajkiáltás hallatszott, s a következő pillanatban csak az egyik naszád tört a túlpárt felé, félig megtelve vízzel, míg a másikat felfordítva vitte alá a rohanó hullám. — A hat seressan belefúlt a vízbe, az üldözött pedig átvergődve a török partra, megmenekült.

A betegőr kétségbeesve rogyott össze az ablaknál, örült bánattal susogva: „Nincsen sors!”

Az átok nem fogott. — Nem lehetett foganatos. Ártatlan gyermek imádsága megrontá annak erejét. Az üldözött gyermeke, az ártatlan gyermeklyány ott imádkozott a szoba szegletében, futó apjáért, s imádsága mindenható talizmánul védte meg őt.

Jaj neki, ha e talizmánt elveszíti! Jaj neki, ha lyánya nem lesz ártatlan többé!

III.

Ne félj, bizton alhatol a szabad ég alatt, vad fa árnyékában; járhat az mirigyűl kipusztult falvak utcáin, szemébe nézhetsz a villámtekintetű zivatarnak, szemébe halálos ellenségednek, ki koldusbotra jutott miattad; erdők fenevadai nem bánthatnak téged; dögmirigy nem ragadhat terád, a felhők haragja téged kikerül, vízbe nem fúlsz, földön el nem esel, ellenséged meg nem ronthat téged, mert érted ártatlan gyermek imádkozik.

— — — — —

Ez idő tájban több belföldi hírlapok sajtószertű igaz történetet hirdettek; valahány, annyiféle változtatással és hozzáadással,

melyből körülbelől ennyi volt igaz: A m . . . i királyi sóadó-hivatalnál a főpénztár tetemes összegig meglopatott; a főpénztárnok ugyanis, bizonyos *Murányi Ádám*, egy becsületes, családos öregember, mintegy hatvanezer forintot adott át bizománnyal alpénztárnokának, ki régi lelki és testi barátja volt, s kinek azt a szomszéd városba kellett volna átvinni. Az ember igen jó barátja volt a vén Murányinak, s így könnyen kimagyarázható, hogy ennyi pénzt érezvén kezében, érzékeny búcsút vőn barátja kapufélfájától, s a bizománnyal együtt hűségesen megszökött. Töméredek körlevelet bocsátának ki utána, miknek következtében több rendbeli vándor férfiaknak lőn megfogattatása, kiket a világ nagy méltatlanul csavargóknak nevez, s kik fülek vagy körmök dolgában jó távolról találtak hasonlítani a körlevélben foglalt személyes leíráshoz; de mind összevéve sem értek hatvanezer katonaforintot. — Az ember minden nyom nélkül eltűnt.

A szegény agg Murányi Ádám pedig vénségére jutott azon szép tapasztaláshoz, hogy kötve kell hinni a komának, s miután az ő rovására elveszett összeg kipótolására összes minden értéke sem levén elégséges, büntetésül három esztendei börtönre ítéltetett, egy éjjel tömlőce ablakára magát nyakravalójánál fogva felakasztotta. — Csúnya ironia volt a sorstól; — azon nyakkendőre, melyen megfűlt, szép cifrán volt felhímmezve a hit, remény és a szeretet; születése napjára hímzette e kendőt számára egyetlen lyánya, ki igen szép lány volt, imádott, ünnepektől királynéja a legelső köröknek messze földön és igen jó lány; csupa szendesség, elmés és művelt, remekül tudott zongorázni, hímzeni és táncolni; büszkesége volt minden rokónak, s gyönyörűsége mindenkinek, aki ismeré; később pedig szobalyány lett egy iltés úri hölgnél, s tányérokat mosogatott s feje ruhákat mángorolt a konyhaszolgáló társaságában, szobákat söpört, és az úri hölgyet segíté reggelenként kifesteni.

Testvérbátyja, Murányi Gábor éppen akkor járt jegybe egy előkelő nagykereskedő kisasszonyával, midőn atyja ily szeren-

csétlen megdicsőülést ére; az előkelő kisasszony oly szent és benső érzelmmel vonzódék az ifjúhoz, hogy midőn ez boldogtalan esete után könnyes szemekkel hozzája indult, nehéz fájdalmait kedvese szívével megosztandó, s lelki sebeit annak önzéstelen, hű szerelme balsamával enyhítendő, a szende szerető becsapta orra előtt az ajtót, s inasaival vetteté ki a szemtelent, ki koldus létére elég vakmerő azon összeköttetésre emlékezni, mihez boldog korában jutott.

Egyébiránt a lány atyja, egy hírhedt nagykereskedő, elég jószívű volt a ci-devant fiamuramnak azon emberbaráti ajánlatot tenni, hogy miután lyánya tiszta vonzalmára magát elszegényülése által méltatlanná tette, boltsegédének szívesen befogadja.

— Köszönöm, uram; Isten fizesse meg a jó szándékát, de nem fogadhatom el, mert útra készülök.

— Hová?

— Magam sem tudom, de igen messze.

— No hát — szerencsés utat kívánok. — Ha tetszik úti-költség . . . nem mondom, hogy egy pár forinttal meg nem segítem.

— Nagyon szép; de ahová én megyek, oda nem szokás útiköltséget vinni.

S a fiatalember kezde gondolkozni róla, hogy melyik a legrövidebb országút, mely a másvilágra vezet, s már éppen bezörgetett az élet harmincadi hivatalánál; reményével, e minden hitelezők leguzsorásbikával, számot vetett, bánatát, fájdalmait, mint egyik életből a másikba át nem vihető dugárukat lerakta, útilevet váltott magának egyik löporárusnál a sírok országába; midőn eszébe jutott, hogy tán illendő volna testvérétől is elbúcsúzni, tán annak is lesz valami izennivalója a megdicsőültek honába, és elment testvérét fölkeresni. — Azon asszonyságnál, kihez a lány szolgálatba állott, már nem találta őt, az asszonyság kiadott rajta, mert fiatal férje volt. — A lányt azután egy nőtelen férfi fogta pártul, ki az időtől fogva igen

cifra öltözetekben kezdte járni, s ház körül főkötőt hordott. Ahogy testvére ráakadt, alig ismert rá; a lány elfogult félénken húzódott tőle, elpirult, szemeit lesütötte, s nem tudta bátyjának becsületes tekintetét kiállani. — „Mi történt veled?” — A lány nem felelt semmit, hanem elkezdte sírni. E sírás világosan megmondott mindent az ifjúnak; megmondá, hogy a lány szerencsétlen; szerencsétlen, mert saját lelkében sem találja azt az utolsó menedéket, melyre a halálig üldözött nyugodtan hajthatja le fejét, — a becsületet — s hiába takarja el piros szalagokkal a szégyen foltjait, miket az erény fejér ruhájából soha kimosni nem lehet. Csak egy irgalmat kért testvérétől a lány, azt az egyet, hogy felejtse el őt örökre. — Az ifjú el tudta taszítani magától a szerencsétlent; de nem tudta kutasztítani szívéből annak emlékét, s e perc óta megszünt gondolkodni a halálról, de annál többet gondolt halálos ellenségére.

Elment atyja sírjához. — A temető árkába volt az eltemetve, szegény; fejénél egy szürke kődarab; valamely buzgó keresztényen egy kosár szalmapernyét döntött rá megismertető jelül, s minthogy egy meglehetősen esőszakadás egyik oldalát kimosta az ároknak, a halott ruhájának egyik csücske kimaradt a sírból. Az ifjú lehasítá e ruhaszegletet, nehogy az ebek majd annál fogva kihúzzák a sírból a halottat. Azt a rongydarabot pedig keblébe rejté, hogy ott feküdjék az szíven, nehezebben, mintha az egész emberiség bűne fekünnék rajta. — Nem sírt, hisz a tűzhányó hegy oldalából nem fakadhat patak. Leült a sírra, meghinté tépett ruháit a rádöntött hamuval, s gondolkodott a sors igazságkiszolgáltatásáról.

Keserű elmélkedései lehettek, nagyon keserűek. — Nem ismert apjánál becsületesebb embert, ki teljes életében oly szilárd jellemű, oly tiszta lelkű volt volna, mint ő; ki megöszült fejével a tömlöcben halt meg, csúfosan, önkezei adta halállal, s a temető árkába ásatott el, még jó, hogy nem az akasztófa alá. — Eszébe jutott, hogy egy év előtt mily boldog vala;

mindene volt, testvére, ki büszkesége volt, kedvese, ki által üdvözültnék hitte magát, szebbnél szebb reményekkel gazdag jövődjöje, és irigyei: most pedig semmije sincs, csak gyalázata és keserű emlékei a múltnak, miknek neve tapasztalás; üdv helyett átok, irigyek helyett szánakozók; a szív paradicsomából temető lett, belétemetve a lehunytt remények, nehéz keresztet ülterve belé, legszélébe egy öngyilkos halott, a szerelem, elátkozottul eltemetve. Ki hinné: mennyi kísértet lakhatik meg egy emberi agyban? Vagy egy örült gondolatjai nem egy pólusi éj kísértetei-e? Öröme kevés egy ember szíve, miért hogy fájdalomra mégis oly tág?!

Lefeküdt a temető árkába, de nem aludt, csak álmodott. Egy nagy vadon erdőt látott, kietlen, úttalan erdőt, hol rémárcú vadállatok nevezték testvérnek, barátoknak, szeretőnek egymást, s marták, üldözték a testvért, a barátot, a szeretőt. Itt találkozott egy ősz öregemberrel, ki egy gödröt ásott, saját sírja gödrét. Ráismert. Régi hitelezője volt az neki, kitől az életet kapta kölcsön — édesapja. Nyakába borult az ősznek, kérte, hogy ne feküdjék a sírba, abba a hideg ágyba, a férgek közé. „Elmegyek!” felele az ősz, szomorúan ingatva sárral dobált fejét — „haza kell mennem, mert meg vagyok ölve; nézd: nincsen szívem, egy ember, kit keblembé bebocsáték, kilopta onnan azt, s megszökött vele, s most meg vagyok halva!” s ezt mondva, jéghideg kezét fia arcán végighúzta.

Ez fölébredt, az esővíz csurgott az árokba, az volt olyan hideg, de homloka égett. — Egy átkot kezdett mondani álmában. — Álmait el szokta felejteni az ember, mikor fölébred; de ő nem felejté el, hogy mit fogadott az ősz embernek, annak az ősz embernek, aki maga ásta meg magának a sírt, s nyakán viselé azt a kendőt, melyre a hit, remény és a szeretet voltak hímezve, s mik később oly kék foltot hagytak viselőjük nyakán, oly feketét szívében!

Fölkereste a legmagasabb sírt a temetőben, s arra fölállt, s két marokkal szórva a világ négy részeibe azt a hamut,

melyet apja tetemeire döntöttek, megátkozá az örült kétségbeesés átkával ellenségét és minden áruló barátot és minden hűtelen szeretőt, és mindent, ami él és lehetével vesztegeti az Isten levegőjét. Elátkozá magát és az ég mennykövét, mely őt agyonüsse, ha valaha családja nyomorát el fogja felejteni és azt a földet, mely alatta megnyíljon és őt hamvaul kihányja, ha apja és rokonai kínszenvedéseit megtorlatlanul hagyják, és azt az eget, melynek felhői közt elkárhozott lelke bujdosó maradjon világ romlásáig, ha az, ki oka volt apja halálának, nem fog ott meghalni, azon tömlőcben, ahol az ő apja, ott rohadni meg abban a temetőárokban, ahol az ő apja, szennyezett névvel enyészni el a földről, mint az ő családjából minden ivadék; ha annak gyermeke nem lesz földönfutó, mint az ő apjának gyermekei, ha a megcsalt szerelem kárhoztatja, s az a nyomor, mely a szétdúlt boldogság méhéből születik, oly mértékben nem fogják azt utolérni, mint az ő apjának gyermekeit.

Riadva ébred fel a pásztor hamvadó őrtüze mellett, — a szél zúg, — az eső esik; — a szél zúgási közt úgy tetszik neki, mintha a föld futó lépések alatt dobogna, s a rohanó lég iszonyú átkok utóhangjait hordaná birkózva a felhők rémeivel, és az eső ködében egy rémet lát rohanni a széllel szemközt, mely kuszált hajába és tépett öltönyébe markol. A kísértet a temetőből jön, a lápok bolygó tüzei röpködnek előtte, utána; üvölt, de nem emberi fülhöz szóló hangokat; el-elbukik, és ismét fölkel, és sárt és követ dobál az égre. — A pásztor eltakarja képét, hogy ne lásson, s gubájába húzza magát, s gyermekkori imádság-töredékeket keresgél emlékében, mikén megnyugodjék, s áldja magában az első kakasszót, mely a kísértőt hazaküldé hideg kriptájába. Hát ha még lelkét látta volna a rémnek, azt az örült, összegyilkolt lelket!

Murányi Gábor világgá ment, — világgá ment, hogy egy

férfit keressen, *kinek arcát nem látta soha, — kiről nem tudta, hogy merre van; csak annyit tudott róla, hogy neve Tóváry Dániel, s hogy neje és leánya van, kiket a Herkules-fürdőkhöz küldött el maga előtt, Törökország határszéleihez közel.*

IV.

Egész éjen át üvöltött az éjszakai szél, korán reggel volt, mikorra lecsillapodott. Iszonyú rombolást tett mindenfelé. A környék legvénebb lakói nem emlékeznek oly viharra, mint az elmúlt éjszakáé. Az Unna átszakasztotta gátjait, s az egész kosztanicai síkot elöntötte; — a hegyekről nagy szikladarabok szakadtak alá, utat törve magoknak a hegyoldali fák között. Az őrházak sok helyen beszakadoztak, a háztetők fel voltak tépve, s a templom tornyáról hiányzott a kereszt. — Egy repedt harang már korán reggeltől fogva kongott a városban szakadatlanul, szomorú, rezzgő hangon. — Sok volt a halott. A vihar, a kiütött halálvész, az áradás — mennyi szolgálja a halálnak! S még mindez nem volt elég. A hideg szél elálltával erős dér esett, mely leforrázott mindent, ami zöld, ami viruló volt; minden levél lefagyott a fákról, minden virág, minden gyümölcs, minden gabona le volt aratva, le volt szüretelve tavasz derekán.

S a nap mosolygva néze le a derült mennyországból.

Törődik is azzal a nap, ha a föld beteg.

Korán reggel zörgetett a betegőr a kis Gizela ajtaján, s miután azt kinyitni nem tudta, befeszíté. A kislyány ébren volt, félelem és hideg nem hagyták őt egész éjen át alunni, és szeméi ki voltak sírva.

— Aludjál szépen, kislyány! Aludjál; hunyd be szemedet, és fordulj a fal felé, aludjál csendesen, — anyádat viszem temetni, — ne nézz ide!

A kislyány lázasan reszketve szállt le ágyáról, s gyapjú-

sáljába burkolva gyöngéd kis termetét, szomorúan elszorult hangon kérde a férfitől: „Hol van a koporsó?”

— Hol bizony? És a koporsót beszentelő pópa, az éneklő diákok, a szemfedő, a viaszgyertyák és a halotti kíséret? Mondtam, kislyány, hogy eredj alunni.

S ezzel a betegőr átkötötte a halottat az ágylepedővel, melyen feküdt, s annál fogva hátára véve azt, ment vele kifelé, oly nyugodt apátiával, mintha csak egy köteg málhát vitt volna hátán; a halott lábai, kezei és hosszú, ősz haja kétfelül lecsüggték a lepedőből, míg a kislyány szepegve futott utána, anyja hideg kezét tartva kezei közt.

Künn egy gödör volt számára feltúrva, alig két lábnyi mély és igen keskeny, itt letette hátáról terhét a szolgál, átfogta derékon, s a gödörbe végigfekteté. — A kislyány rá akart még egyszer borulni, azt eltolta onnan, s egy kapát vőn, s a fagyos göröngyöket rákapálta a halottra. — A lányka sajnosan felsikoltott, amint az első hant érte anyja arcát, perc múlva el volt az egészen takarva, csak még az egyik keze látszott elő, — azután az is eltűnt —, a szolgál dombot hártott fölé, azt saruival jól megtaposta, s egy letört fenyőfagallyról letépve a lombokat, annak két átellenes ágát meghagyta, s ez idomtalan keresztet sírjelül odatűzte a domb fejéhez.

A lányka ezalatt folyvást zokogott, anyját és a jó Istent emlegetve, ki őt magához vette.

Szegényke, oly egyedül, oly árván maradt el ez idegen helyen!

— Jó kislyány, nem tudnál egy imádságot? — szólt a férfi, amint dolgát elvégezte a sír körül —; ne hagyjuk úgy itt, mint aki magát akasztotta fel, mondj egyet, majd én utánad mondom; csak akármilyet, megérti azt az Isten.

A kis árva zokogva monda el egy miatyánkot siránk, reszkető hangon, mit a bérszolga dörmögve monda utána, süvegét durva kezei közt tartva, azután keresztet vetett magára, s munka közben levetett bőrködmenét felölté, s egykedvűen kérde a kislyánytól: — Hová készülsz most menni, kis árva?

A lány félve tekintte föl rá, anélkül, hogy fejét fölemelné.
— Azt nem szabad megmondanom.

— Úgy, Istenem van, itt maradsz! — szólt vállvonítva a szolgálta, s minden további értekezés nélkül ott hagyta a lánykát. Ez egy marok földet kötve keszkenőjébe anyja sírjából, megcsókolá annak tördelt keresztjét, s azzal visszament a vesztegházba; — ott néma és hallgatag volt minden, csak a *halál-óra pók* vert az ágydeszkák között. — A lányka egy kis ládikát keresett elő, mely anyja ágyfejénél volt a szalmába elrejtve, s azt sáljába takarva, lesietett az udvarra. Minden ajtó nyitva volt és minden kamra üres. Ekkor kezdé észrevenni, mily egyedül maradt az egész szigeten. Kifutott a liget szélére, sírt, kiáltozott, kezeit tördelé; . . . az éjszaki parton emberek jártak fel s alá, kik el voltak saját magukkal foglalva, s nem ügyeltek rá. Ismét visszafordult a szigetbe, szerte tévelygett a fenyvessorok között, meg-megbotlott egy alig fölhányt halomban, s lelkendezve tért a sziget túlsó partjára, merre a betegőrt látta távozni.

Az Unna túlsó partjain egy gerendákból foltozott tutaj libegett jól-rosszul kormányozva egyetlen férfi által a túlsó part felé.

— Ne hagyj itt! — sikolta utána a lányka, végigszaladva a parton, s kétségbeesve nyújtá kezeit utána. A férfi nem figyelt rá.

— Istenem; édesanyám! — rebegé a gyermek, s arcát a deres fűbe temetve, sírt keservesen, azután kiült egy, a víz fölé hajló fenyő derekára, s ott egy ágra lehajtva fejét, oly ékes-szóló zokogással sírt a távozó után, hogy az útja közepéről nagy ügyel-bajjal visszafordult, s mogorva nyájassággal kiálta rá messzirül: — No hát ne tréfálj, ha velem akarsz jőni; mondtam, hogy megunod magadat itten, s a halottak nem adnak sem jó szót, sem ennivalót, így, kapaszkodjál belém! — s karjaira emelé a lánykát, s visszagázolt vele tutajához, melyet csak az imádság tarta a víz színén. — Most

itt ül meg, és csendesén viseld magadat, különben megmerülünk.

A lányka félrevonta magát az úszó talp közepére, kis ládáját ölébe vette, s a kendőjébe kötött földet csokolgatta, és lassúdan sírdogált. Az éjszaki partról gyakorta rájok kiálta egyes éber seressan, mire a férfi óvakodva hajtotta tutaját a déli part felé, s hosszas vergődések után egészen átázva értek át a török — dalmát határra.

Itt a férfi kiemelte a lánykát a partra, a rozszant talpat víznek ereszté, s görcsös vándorbotját kezébe véve, kérdé a gyermek-től:

— Vannak itt talán rokonaid, ismerőid? Hol laknak, merre akarsz menni?

Vette-e észre a gyermek azt a sötét tekintetet, mellyel a férfi e kérdéseket intézte hozzá?

— Nem szabad róla beszélnem —, szólt titkolózva. — Kérlek, jó ember, vezess el a legelső faluig, ott majd egy szekeret fogadok, mely odáig vigyen, ahol már valaki vár reám.

— Szívesen, jó lányka, adsza kezedet.

S a szolgálta vezette a gyermeket a parti ösvényen, mely, mintha rég nem járt volna rajta senki, szomorúan be volt nőve fűvel. — A levegőben kányák és karvalyak kóvályogtak, mik messziről megérik a holttest-szagot, s ellepték a mezőket. Olykor bűzhödt posványokon kellett átgázolniok, mik tele voltak nadályokkal és vízikigyókkal; ezeken a férfi vállain vitte át a gyermeket, ki lassanként kezdte annak szomorúan sötét arculatával megbarátkozni, s ilyenkor gyöngéden simogatta a vezető napbarnította arcát, s izzadt haját féltetőrölte szeméből, s nyakát bizalmasan átkarolta.

Végre egy erdő szélében házak kezdtek előtűnni. — Egy téres falu. — De a házak egyikén sem füstölt a kémény, utcáin nem járt senki, udvarain nem ugattak az ebek. — Ez keresztény falu volt, mint egy, a falu végén felállított feszület jelölé. E feszületnél kétfelé vált az út; itt elbocsátá a lányka a férfi

kezét, adott neki két maravedit fáradságaért, s megköszönte szívességeit, és elindult a faluba magának ott szekeret fogadni. — A férfi pedig a másik úton ballagott tovább a falu alatt, s miután a lányt elveszté szemei elől, egy gyalogbodza árnyába lefeküdt, s vadul mosolygó arcát durva tenyerébe fektette, a távol maradt feszületre függeszté szemeit. — Kis idő múlva ijedten futott vissza a lány a faluból, kezével eltakarta arcát, szőke haja fel volt bomolva, futott árkon és töviseken keresztül a feszületig, ott térdre bukott, s eszméletlenül elterült alatta.

A férfi odament hozzá, felemelte elalélt fejét, halavány arcába nézett sokáig, és szomorúan susogta: „Tavaly még az én testvérem is ilyen szép volt.” A lányka föleszmélt, s reszketve húzta magát a férfi ölébe, míg szemei egzaltált félelemmel néztek a laktalan helység háztetőire. — Mit láttál? — kérdé tőle a férfi. — Halottakat! — felele a lány, és szemeit félnéken hunyta el.

Abban a faluban már egy lélek sem élt. A házak tele voltak temetetlen halottakkal, kik amilyen torzhelyzetben kimúltak tűzhelyeik mellett, szobáik közepén, ajtajuk küszöbében, ott és úgy maradtak, nehéz halálszaggal vesztegetve meg a levegőt.

— Jerünk innét —, szólt a férfi a felocsúdó lányhoz; — felejtsd el, amit láttál. Szomorú napok jártak e helyeken keresztül; egész Priedorig nem fogunk nép lakta helységet találni; ha akarod, odáig elvezetlek.

— Óh igen, éppen odáig akarok menni — szólt mohón a lány; — azután mintha megbánta volna, hogy oly nyíltan szólt, akadozva monda: — mindegy, akárhova.

S ismét útnak indultak. — Hét hosszú nap utaztak együtt napfényben és zivatarban, hegyeken és vizeken keresztül, éjjel-nappal a szabad ég alatt, mert a falukból minden lakót kivert az Isten haragja. A hegyes út kövecsei fölvérzék a kis gyermeklyánka lábait; vezetője ölében vitte őt tovább; ha rájok esteledett, az ő keblére hajtá le fejét, ott aludt el; — ha

Nem hiszlek én már senkinek,
Nincs senkiben hiszhalom,
Mert életben sokszor, ah,
Oly sokszor megcsaloztam.
Bíztalan voltam folyvást,
Lelkesülök az emberek;
Nemjaj kidőlt egy ép napló van:
Te állsz ott... csak te... magadban...
Tegéd le nem dobhatosok.

Szentül hiszem, ha a világ
Eltérül is aivemül,
Ha a világnak ajkán
Elnék kiknek élve szedi,
A te ajkadól akkor is még
Bédm csak didés lehetne el...
Ha az egész világ egy lélek lenn,
Melly elhasn, miként dögvesztés:
Kérdő még akkor is el.

Tudom, hogy így lesz a világ,
Hogy így fog menni vélem.
Fajvere kivétel bajj,
Nig életmet lelem.
S e babérok, ha halva fekszem,
Agyonvesztve, egykoron:
Koporsómba majd oda lépnek,
S mellyen előbb megkötveznék,
Babérrel földik domkokom.

Oh a babér, s mellyel a
Világ magot gyujtja,
Ez a babér, ez a babér
Velmé égetni fogja.
De nem soká tart égettés...
Te, kellem megvesztés fel,
Hasszán is aivem eljövendős,
Ez koporsóma kővesztés cetera,
S elhódul léngyit vele.

PETŐFI.

MÁRCZE ZÁRE.

Eredeti novella.

I.

A VELLEBITHEGY.

Magyarország végvidékén vagyunk. — a mare-cappellai hegylánc, és a vellebiti havasok összejövetelénél, egy lakatlan sziklavölgyben.

A hegylétek koprak: rendetlenül felmeredező sziklaeliken itt ott nyúlik fel egyes sötét fenyészal; vagy tüvéiből félig bifoszura, szárazon fog le a meredekbe. — A hegyoldalak szüntelen szarv avarú és pafirin fedt, melly sötétzöld, de semmi állatot nem táplál.

Más bérceken a kőszili sas keresi fészekét, s zergenyijak letelnek a felhőnyi magasban, — más bércek között a vadászok lovási viszhangznak, a távolban pásztorkurt rival, vagy egy havasi kaplono andalgó est-haragja szól: — itt óna minden, e vidék meg van halva. — benne sem ember, sem állat nem lakik; csak egy feketezöld zabhaty esik alá egy-hango morajjal tizenhat ónyai magasról a tornáskellen völgybe. köl el-cyészre s az Unna partjain tor újra elő a föld alól. — A völgy maga kavicsos, veres ochrafölddel van fedve. mellyen még csak tövis sem fogamzik; — legmélyét egymásra döntöztetett bazaltoslophok fedik, köztök lyukacsos pevézes kövek, sivar, sávanemü rétegek vannak recénytelen, sivatag egykedvűséggel elszérvé, s a vidéknek a leglasszabbó állatot köleszörzik.

Az egészen valami felülő enyészélszerű szomorúság jelleme tűnik fel... A völgyben heverő faragott kövek, elfüvölt gót betűkkel östözék lapjainkon, — pusztult íbarkerdők porhadó tövei, — a vellebiti hegylélen egy vén fellegvár dűledékei, ropant sötétlők márványdarabokból összehörvén, mind köveket most e környék nem terem: — mindezek halgatva mondják, hogy e új élt valaha! S azt, hogy megbalt, s hogy nem fog elni többé: mutatja ez elhagyottság, a hangtalan mappalok. Bienne a szél sem zúg, hanem csak sóhaj. Podiz a repény, melly most a dult varromján kuszák, egykor a harcossz vorrak elszakít körte, s a vad rozmarin, melly most az alkonyilásokban, zöldül, hajdan én az urkányok menyasszonyi koszorúja lehetett? — — — — —

Hátzár esztendővel ezelőtt élt itt a harcossz Barla vit. Ott áll meg a bátyja, mellyről megzokor fúni kárját, mikön bojárját a szomszéd

Jókai Márcze Zäre c. novellájának első közlése
és Petőfi Jókai Mórhöz c. verse

zivatar érte őket utol, az ő kezei takarták be a zápor és a szél hidege ellen is; gyakran, midőn a lányka egy árnyékos fa tövében elszenderült, mérföldeket járt be a kőszívű seressan, hogy egy kosár friss szamócával lephesse meg a felébredőt. A lányka mindinkább kezdett vele megbarátkozni, s hálaul imádkozni tanítá őt az úton. — Nyolcadnapra, amint egy völgytorkolatból kiértek, tűnt fel előttük Priedor város nyulánk minaretjeivel és kúptetejű ószerű török mecsetjeivel, mik mindenünnét sűrű kertekkel voltak körülvéve; magát a várost meneteles vén bástyafal köríti, melyen három kapu van, kettő keletnek, egy éjszakknak, s jelenleg csukva mind a három. — A városon kívül egy tágas, de szennyes földszinti négyszög épület, hol a külföldi kereskedők végzik foglalatosságait az itteniekkel, a város és az épület közötti tér tele van mindennemű szarvasmarhák, juhok, tevék és bivalyok csordáival, mik innét hajtatnak fel részint magyar Dalmáciába, részint Havasalföldre, — szertesét halomra rakva egész határ málhák, gyapjús harák, jegyzett deszkaládák, szurkos ponyvákcal leteregetve, közbe piszkos ponyvasátrak, mik alatt örmények árulnak kimustrált szöveteiket; — csupa tetőből álló pajták, hol bántási gabona van letöltögetve s a dugárusok domboldali pincéi, miket a kitűzött zöld zászlóról lehet megismerni.

E minden országból összehalmozott tárgyak között még tarkább vegyületű népcsoport jár fel s alá; örmény, rác, török, egyiptomi, oláh, magyar, bojár; zagyván, vegyesen jön, megy, alkuszik, vitatkozik, énekel, koldul és káromkodik; — vad, ismeretlen arcaik, ismeretlen nyelvök, szokásaik, öltözetük s minden érezhető tárgyon a keleti indolens ronda hanyagság általános típusa.

Az utasok a néptömeg közé vegyültek, mely idegen létére dögvész idején a városba be nem bocsáttatva, kénytelen volt idekünn sátorozni. — A leányka végigfutott szemeivel a tarka népcsoporton, összejárta az egész sokadalmat, kifáradt a keresésben, és mégsem találta azt, akit keresett.

Lankadtan ült le egy kőre megpihenni; kísérője odaült lábaihoz.

— Áldjon meg az Isten —, szólt neki a leányka —, már most hagyj el; tovább nincs miért mennem.

— Most akarsz-e elhajtani magadtól? — szólt sajnos hangon a férfi, s oly ragaszkodó fájdalommal tekintte a leányka szeméibe, hogy könnyei csordultak ki rája.

A leányka kezdé észrevenni, hogy a férfi arcvonásai minden vadságukat levetkőzék, és szemei nem forognak oly vadul, mint egy hét előtt; haja, mely akkor kuszált volt és bozontos, most tömött fürtökben feküdt vállaira, s naptól barnult arca tiszta caucasi vonásain bátorság és szenvedély ragyogtak keresztül, kegyelő szelídségtől enyhítve.

— Nem, ne menj el hát soha — szólt érzékenyen, s hálás vidámsággal ölelte magához a térdelő fejét —, maradj velem, amíg te akarod.

— Míg a halál akarja — szólt a férfi, a gyermek térdeire hajtva le fejét.

Két napig vártak az utasok Priedornál, mialatt szüntelen figyeltek a fel- s aláhullámszó tömegre. Nem találták, akit a leányka keresett, de kinek nevét szeszélye legbizalmasabb perceiben sem árulta el védőjének, minthogy az sem kérdezé tőle azt egyenesen soha.

Midőn harmadnap ismét a tömeg között szerte jártak, hirtelen a népcsoport közül egy törökösen öltözött férfi, hosszú, fekete barkós arccal, rohant elő.

— Gizelám! — kiálta nem festhető öröm színével arcán.

— Atyám! — sikolta örömpesve a lány a férfihez rohánva, s annak nyakát átfűzve karjaival s arcait számtalan csókkal halmazva el, örült szeretettel ölelték át mindketten egymást.

A rejtélyes seressan arca is lángolt, erősen megnézte a férfit, s magában mondá: „*Tehát te vagy az!*”

A leányka azonban kibontá magát az ölelő karok közül,

s a seressant kézen fogva apjához vezeté, örvendő hévvel ajánlván azt, mint kinek igen igen sokkal tartozik.

Az apa éles tekintettel, gyanúsán vizsgálta össze a seressan arcát; mozdulatlan, egykedvű maradt az, némi színezete a részvét szelíd örömének derengett csak rajta.

— Légy üdvöz — szólt az apa —, ha leánnyommal jót tettél, velem tetted azt kétszeresen, én itt lakom közel majoromban; nevem *Karám György*, szívesen látott vendég léssz nálam minden időben!

— Hazudsz — mondá magában a seressan —, a te neved *Tóváry Dániel*, s átkozott lesz az a nap, melyen engem vendégednek fogadtál.

— Köszönöm ajánlatodat — felelt a meghívónak —, szívem és kezem mindenkor készen állanak szolgálatodra, az én nevem Szomor Lőrinc; magyarhoni száműzött vagyok, ki szökve jöttem át a határon, s két hétig lappangtam mint seressan és betegőr a kosztanikai vesztegházban, végeztem a legaljasabb szolgálatokat, mirigyos szöveteket mostam a válútkban, ragályos betegeket ápoltam, holtakat temettem, eltemettem leányod anyját is, míg egyedül maradvá átszökhettem; nyílt vagyok irántad, mert barátságodat ajánlottad s én viszont az enyémet, — a nép előtt azonban nevezd szolgádnak, így majd nyomomat vesztik üldözőim; nevem: *Szomor Lőrinc*.

Az apa szívéből kő terhe esett le, mondhatta volna ő is, hogy: „hazudsz — neved *Murányi Gábor*,” de ő nem tudta azt, s apja vonásait nem ismerte meg az ifjúban, s hagyta magát a veszélyes hálótól körülhurkoltatni.

V.

Négy esztendő temette el egymást.

Priedor városa mellett egy gazdag örmény lakott, kinek igen sok pénze, igen szép leánya és egy igen jó barátja volt.

Karámnak hitta ő magát; — a népség boldog embernek nevezte őt.

Gizela volt a szép leány neve, ki akkor tizenhat éves lehetett és igen szép, csupa szendesség, csupa kellem; remekül játszott a mandolinon, mesterien hímezett és tündérien táncolt, s gyönyörűsége volt mindenkinek, aki ismeré. — Maga a helytartó kajmakán is sokszor megfordult kedveért az örmény házánál, s a leányka rózsarcát megveregeté, vagy dohányfüstöt fútt szeme közé, mi mindenesetre feltűnő gyöngédség lehetne egy kajmakántól.

A jó barát, egy karcsú, deli férfi, tűzszezeivel, fényes hajfürteivel s keletien hajlott arcvonásaival a török macedón hölgyek Adonisa, férfiak ellenében bátor, kitartó, nők iránt hízelgő, engedelkeny; szenvedélyeiben szilaj, érzelmeiben gyöngéd és nemes, s mi legfőleg ajánlá a helyzetek emberét, elszigecelt és elnyomott vallásában buzgó és rendületlen. — Ki hinné? ez ember négy év előtt seressan volt a dalmát partokon; próbaköve minden halálbetegségnek, jóval előbb pedig egy akasztott ember fia, s egy becstelen leány testvére és egy kipusztult család koldus ivadéka; most pedig halálos ellensége egyetlen leányának szeretője. Övé volt a leányka minden gondolatja, a szerető szív minden dobbanása órála beszélt; szemének egy intésével elcsalhatta volna őt magával a föld túlsó részébe.

Egy este az örmény hímezett kabátjában, fején vörös süveggel, szájában füstölgő csibukja, künn üldögelt majorja ajtajában a márvány padocsán, s az alkonyodó ég piros felhőin s hazatérő fejér nyájain legelteté szemeit, ujján egy nagy pecsétes gyűrű volt; történetesen rátekinte, s egy rúgócskát nyomva meg azon, a kő felugrott, alatta egy férfi arcképet engedve látni, ki bajusz és barkó nélkül, fodrozott hajjal, fejér inggallérral s magas frakkban volt odafestve remek email munkában. Az örmény mosolyogva nézte a hozzá semmiben sem hasonlító képet, s mosolygva gondolá: „*Ki tudja, hogy ez valaha én voltam?*”

Nem képzelé, mily közel van hozzá, aki azt nagyon is jól tudja.

A házához vezető úton sebes vágatva jött egy lovag, a kapunál lepattant tajtékzó ménje hátáról; ez beszaladt az udvarra, a lovag pedig lihegve sietett az örményhez, s fáradtan veté magát mellé a kőpadra.

— Béke veled — szólt az örmény —, nagyon elfáradtál!

A lovag nagyot sóhajtott, s hideg izzadságot törle le arcáról; „végem van!” úgy mond, s forró homlokát két kezébe temetve keservesen sírt.

— Mi lelt?

— Óh! Kétségbe kell esnem! — szólt a jóbarát vigasztalhatlan arckifejezéssel. — El vagyok veszve.

— Ki akar bántani? — kérde az örmény, s mentül tovább nézte a férfi arcát, annál nehezebb sejtelmek szálltak lelkére.

— Tudod, hisz annyiszor elmondtam, hogy én Magyarhonból szöktem, politikai vétségem miatt, s négy év óta élek itt mint szökevény, mialatt számtalanszor megkísértették elneim, hogy a magyar határon belül különféle kecsegtető ajánlatokkal visszacsalhassanak, de sohasem hittem cseleiknek.

(— Azt velem is megpróbálták, gondolá magában az örmény, de én is vigyáztam magamra, s innen maradtam.)

— Most egy nevezetes török státusfogyoly szökött el innét az ausztriai határra, kit midőn a porta visszakövetelt, cserébe a magyar kormányzék tőle bizonyos Tóváry Dánielt kért általadatni, ki ezelőtt négy évvel ide átszökött. — Egy sztambul-i fermán azonnal kiküldé a keresőket, hogy a kívánt szökevényt országszerze kutathassák, s a fürkészők engem találtak elő, s egy közülük, noha négy év alatt végtelenül elváltoztam, rám ismert, megtudták, hogy én vagyok Szomor Lőrinc, s rögtön folyamodtak a konzulhoz, kiadatásomért.

Az örmény ereiben fagygni kezdett a vér, arcát kiverte a hideg veríték.

— Tóváry Dániel? — mormogá meredezve.

— Csak egy kétségbeesett módom van még a megmenekülhetésre, csak egy; de az fájdalmasabb a halálnál, azt nem teszem meg.

— Micsoda mód? — kérdé elképedve az örmény, minden tagjait rázta a hideg. — Micsoda mód? — sürgeté mohón a feleletet.

— Muzulmáná kell lennem.

— Csak az? És ha ez elég. Hisz ezt meg kell tenni, most, most mindjárt, — haladéktalan.

— Ember, — értetted-e, hogy mit mondtam? — Leányodat veszteném el e lépés által, s nélküle koporsó nekem a világ.

— Ne, — ne félj, ne aggódjál. Azon segítve lesz, te jó barátom vagy, de én is jó barátod vagyok, légy nyugodt, én is, leányom is Mahomed hitére térünk.

Az örményt a saját maga iránti félelem túlságosan nagy-lelkűvé tette. Megölelte a kétségbeesett barátot, összecsókolta, s ígért neki minden szépet, és vigasztalá azt, míg maga majd megfulladt félelmei alatt.

Egészen elhitte a mesét.

Oly valószínű volt. Ő nem tudhatta, hogy a jóbarát őt és élete előbbi folyamát ismeri, és mint ismeri, — annak hűségéről négy év alatt erősen meggyőződött, s rögtön sietett a helytartóhoz, bejelentendő, hogy hitét bizonyos okoknál fogva meg akarja változtatni.

Török polgárt nem adnak ki más státusnak, s ez csak muzulmán lehet.

Ekkor a leányhoz ment a jó barát, annak ismét más mesét mondott. Megállt előtte szomorú, könnyes arccal, s megfogta a lány kezét és gyöngéden megcsókolá.

— Mi bajod? — kérdé a lány, s ő is elkezdte sírni, bár nem tudta, hogy miért.

— Elhagylak, angyalom, örökre elhagylak.

— Óh ne tréfálj.

- Hiszed, hogy tréfából sírni is tudok?
- De az nem lehet; te az én lelkem, az én életem vagy, nélküled meghalok.
- És én nélküled elkárhozom. Lásd, — atyád nagyravágyó, én koldus vagyok. A helytartó szépnek talált téged, s ez atyádnak hízeleg.
- A helytartó? Az a rút ember; hiszen ő pogány!
- Azon könnyű segíteni.
- Keresztyénné fog lenni?
- Óh nem, ti tértek át hitére.
- Istenem, megőrültem-e, vagy csak ezután fogok!? — Óh Lőrinc, mint szeretnék kételkedni szavaidban.
- Iszonyú való mind, amit mondtam. Rabneje leszesz egy durva, állati szenvedélyű pogánynak, s majd ha férjedet megszínórozzák, tán a szultán háremhölgye. — Mily fényes jövődő vár reád!
- Ne kínozz!
- Isten veled, szegény leány! Adja az ég, hogy sokáig ne élhess, akkor majd meglátsz még odafenn.
- Nem úgy, Lőrinc, ha Isten van az égben.
- Van, csak az a kár, hogy a földet meg emberek lakják; fogod tapasztalni még ez éjjel, hogy igazat beszéltem.
- Lőrinc, várj éjjél után, mikor feljön a hold, itt ablakom alatt, válassz ki két gyors paripát aklainkból, — ne félj, én a tied maradok.

S a lány összeszedte becsesebb ékszereit, s elhatározá magában, hogy apjától megszökik. A szerelem elvette eszét.

Késő éjjel jött haza az örmény, hosszasan beszélt vele, s elmonda neki mindent, amivel igazolni akarta kényszerült hittagadásaért, szép metafizikai és philosophi okokkal támogatva, az igazi okokat azonban nagy bölcsen elhallgatva. A lányt ez még inkább meggyőzte kedvese állításának valódiságáról. — Alig hagyá magára az örmény, midőn csendesen felnyitá ablakát; — alant a jó barát várta két felnyergelt lóval, az leemelte őt a

párkányról, átölelé, s forró ajkával felszította a lány első istenítő csókját, — még egyszer kebléhez ölelé őt, — és még egyszer. —

— Apa, ne aludjál! — Fuss — rejsd el magad a föld sötét gyomrába! A talizmán elveszett. Ártatlan gyermek nem imádkozik érted többé!

A jó barát feltette az egyik lóra a lányt, a másokra meghitt szolgáját ülteté, s útnak indítá őket Brozoliáni felé. Maga pedig bezörgetett az örmény hálósobája ajtaján.

— Ébredj fel ember, ellopták leányodat.

Őrült haraggal rohant elő az apa. — Ki volt az? Utána! — ordítá veszettül. — Lovat ide, utána, aki mozdulni tud! Hirtelen lóra kaptak, az örmény és barátja; a berber lovak versenyt futottak a széllel, vágattak mindenütt a futók nyomába. Azon utat, melyen egykor hét napig utazott a jó barát, most tíz óra alatt hagyták hátra. Az Unna partjára értek. Lovaik kidűltek alólok. A futók csónaka már akkor a folyam közepén evezett. Magánkívül rohant másik csónak után az örmény, evezőt ragadtak mind a ketten. Elfeledte az ember, hogy neki nem szabad a magyar határon belül magát mutatni; de bízott is benne, hogy senki elváltozott arcára nem ismerhet. — Ha tudta volna, hogy előtte egy nappal a jó barát értesíté eljöveteleéről a harambasákat. — Evezett. Szemei vérben forogva függtek az előttök törő csónakon. Csaknem egyszerre ért mind a két ladik a parthoz.

— Rabló, megállj! — ordítá az apa, s a jó barát szolgáját torkon ragadta.

Az erősebb volt nálánál, s a megtámadót letiporta. A zajra előcsődültek a seressanok, és szétválaszták a birkózókat.

— Hol van leányom? — kérdé, önmagát is elfeledve, az apa.

Széttekinte, sem a jó barátot, sem leányát nem látta sehol. Egy harambasa lépett hozzá, vállára tette kezét:

— Üdvözöllek a magyar parton, *Tóváry Dániel*, a király nevében foglyom vagy!

Murányi Gábor átka betelt. Az ember, ki miatt apja börtönre vettetett, ugyanazon börtönbe került, ugyanazon börtönben halt meg, melyben a vén Murányi. Csak annyiban nem telt be az átok, hogy Tóváry leánya, Gizela, nem lett oly nyomorú, mint Gábor nővére; hanem Gábor karjai közt mint boldog nő élte le napjait, s ez volt az a lány és ez volt az a barát, kikért a boldogtalan fogoly Munkács föld alatti börtönében élte utolsó percéig buzgón imádkozott. Ha tudta volna, hogy ezek miatt jutott oda!

10. A BŰNTÁRS

Hála neked, irgalom Istene, hogy nőnek nem teremtél!

Meglátogatsz olykor súlyos bal kezeddél; teher teherre nő roskadó vállamon; rendes lakótársam minden kínszenvedés, velem aluszik el, velem ébred újra, de örömet viselem sorso-mat, tűrök, és lelkem terheit hordozom zúgolódástalan; nem hagy elroskadni, fölemel, meggyógyít, megvigasztal e gondolat: „férfi vagyok!”

Minden teremtésnek jutott a természet anyai kezéből védelem áldása, csak a nőnek semmi. Tán a szépség? Hát aki ebben sem osztozott?

Minden lélek jogát szentíté a törvény. Betakarta pajzsával még a vétkezőt is, megszabta árát a sértett becsületnek, korlátokat emelt ember és ember viszonyai között, hogy ne kegyelem, hanem jog legyen neve a királyi pálcának. Csak a nő az, kinek minden falatja irgalomkenyér, hivatása türelem, sorsa rabszolgaság! Csak a nő van a jog égiszén kívül felejtve!

Ő az, kitől a legpiszkosabb lelkű is erényt követel, s ő az, kit erényeiért kinevetnek. — Ő az, kitől a megőszült erkölcsbíró is vétket követel, s ő az, kit vétkeiért megköveznek!

Férfinak kezében van saját sorsa. Mehet, merre őt lelke vágyai híjják. Akarhat mindent, tehet mindent, lehet jó, lehet rossz. Nőnek mennie kell, merre láncai viszik; akarni azt, amit más akar, tennie azt, amit más parancsol, szenvedni és vétkezni, élni és meghalni azért, akit nem szeret . . .

Hála neked, irgalom Istene, hogy nőnek nem teremtél!

Hol és mikor? nem tartozik a dologra, — élt egy nagy úr, kinek egyetlen leánya volt, és egy szép fiatalember, kinek nagy volt az élhetetlensége.

A leány neve volt Matild, a férfié Imre.

Matild egyike volt a természet azon mostoha leányainak, kiktől a külszépesség talizmánja is meg levén tagadva, nekik a női szív bennszületett ideálképein és soha nem teljesülendő szomorú reményeiken kívül semmi, de semmi osztályrészöktül nem jutott; kiket a lélek mindazon széppel, mindazon kedves-sel megismertet, mikkel a fiatal szív jövődjöje kertjét fel tudja ékesíteni, csakhogy azt tőle ismét e kevés szóval elvehesse: nem vagy szép . . . nem fog szeretni senki.

Imre, élete javát túlélt fiatal-vén ember, ki a világ minden sikamlós útjait bejárta, rajtok sokszor el is esett. Minden élvezet poharát fenékig üríté; szenvedett is olykor, amint érdemelte, s immár odajutott, hogy vakmerő homlokkal kérkedhetik vele, miképp tettetni minden érzést képes, érezni egyet sem többé. És ezzel valóban szokás dicsekedni. Divatba jöttek a bűnök: ateizmus, emberölés, rablás, szolgálalkúség, érzéketlen szív, honfeledés, mindezek dicsekedés tárgyai lettek.

Hová jutunk még, Úristen?!

Nem templom többé az emberi lélek, hol a becsület, az erény, a szerelem oltár szentségei; bolt az ember lelke, hol e szentségeket veszik és eladják s alkudnak fölöttük, s mikor nincs mit eladni többé, azt mondjuk: hogy ez az ember kiművelte magát!

Ily kiművelt férfiú volt Imre.

Egy alkalommal azon nagy úr, ki Matildot leányának szokta nevezni, ily szavakkal mutatá be Imrét leánya előtt:

— Ím jövődjő férjed.

Bizonyos viszonyok, mikhez Matildnak semmi köze nem volt, határozzák el a két úriember között ez összeköttetés létrejöttét: hihetőleg kereskedelmi viszonyok. S minthogy ők elhatározzák, természetes, hogy a dolog kifogást nem szenvedhete. Matild és Imre rövid idő alatt nő és férj levének.

Azonban a nagy urak nem szoktak mindég gazdag urak is lenni, mint szintén a szép fiatalemberek sem mindég egyszerűsmind jó fiatalemberek.

Már ezek a mindennapi élet apró csalódásaihoz tartoznak.

S ki volna elég vakmerő meghatározni: melyik fájdalmasabb a kettő közül?

A férj csalódása-e, ki azon áhítatos reménnyel vezeté oltárhoz jegyesét, hogy e lépéssel mindazon botlásokat, miket gazdasági tekintetben elkövetett, ismét helyre lépi, s helyett a nélkülözések Eumenida-seregét idézte korán megöszülendő fejére . . . ? Vagy tán a nőé, ki azon férfinak, kiben lelke ideálját vélte megtalálni, a legszebb reményekkel álmodva nyújtá kezét, nem kérve tőle egyebet, mint szerelmet szerelemért, — s mikor sorsa királyává tette őt, meglátja azt egész undokságában, piszokkal kevert lelki öltözetén a le nem mosható szennyfoltokat, mindennapi, semmirevaló, romlott szívvel, melyben egy érző gondolat meg nem fogamzik többé, — aljasan, prózaian, szemtelenül . . . ?

Természetes, hogy ilyenkor a férfi a sajnálatra méltó, a nő pedig legjobb esetben is nevetséges.

Hisz ez megszokott eszme.

A nő odaadja lelke megtartogatott fényes aranypénzét, — s a férfi kopott, penészes rézgarasokkal váltja be azt, mikén száz kéz rajta hagyta szennyét! . . .

Csodák történnek ugyan a mai világban is.

Megesik, hogy az ésszel és lélekerővel megáldott nő visszavezeti férjét az útra, melyről letévedt, vagy melyen tán sohasem volt, — megjavítja őt, lelkét felemeli, megnemesíti; mint szinte az is meszik, hogy az erőtlen nő, ki lelke első csalódásában oly magasról és oly mélyen bukott, nem bírja magát tájékozni többé e soha nem képzelt vad világban; elveszti hitét, elveszti lelke jobb érzéseit, s alásüllyed az emberhez, kit magához felemelni nem tudott, s lesz kényszerű társa és eszköze annak minden bűneiben.

Hanem ez utóbbi eset már nem tartozik a csodák közé.

Az említettem házastársak sem voltak hajlandók csodákat elkövetni. A fiatal nő házassága első havában néhányszor el akarta magát ölni, később elválást emlegetett; majd, hogy kellő gyakorlatába jött a türelemnek, a házi béke, a szomszédok és atyafiak tudtára, tökéletesen helyreállott.

Többé nem sírt, mikor férje mogorva képekkel riasztá vissza gyöngéd közeledtét, nem iparkodott ábrándképei romjainak beteg életét tartogatni, nem esett kétségbe, ha férje titoktartó jellemébe egyes elvétett pillanatot vetve, abban a lélek szörnyeit halomra nőve látta, s megszokta lassanként azon géniusz, kinek álneve „szerelem”, igaz keresztnevén „önérdcknek” nevezni.

Az ember mindent megszokik, kivált a nő.

Nő hivatása szenvedés és türelem.

No de arról ki tehet, hogy ők oly érzékenyek és oly ábrándozók? Hisznek mindent, mit az angyalokról és a férfiszívekről mesélnek; építenek várakat a fellegekre és ideáljaik jellemére; hiszik, hogy aki halavány, annak bánata van, s aki mosolyog, az a jókedvű.

Csalódásokkal fordul fel az ember élete.

Sok bánatot ért ezentúl a szegény nő, nagyobb keserv felejteté el a kisebbet vele, s a boldogság kerülte házának küszöbét.

Megvigasztalá végre Isten ennyi bánatában; leküldé hozzá áldása legédesebbikét: anyává tette őt.

A legmosolygóbb remények koszorújával ajándékozta meg.

Mi éltetőbb azon eszménél, midőn egy nő legelső gyermeke életét érezve szíve alatt fejleni, titkon, örömpresve térdre hull Istene előtt, s könnyes arcát kezeibe rejtve, hálafohással sóhajt fel hozzá: „Anyá vagyok!”

Két szív egy testben.

S ha e nő még szerencsétlen is és mindenkitől elhagyatott és nem szeretett: van-e vigasztalás, az övéhez fogható, mely ezen eszmében összpontosul: „Lesz, aki fog szeretni.”

Mi boldog gondolat! de hogyha tudná sok anya: mi sorsra fogja szülni gyermekét, bizony bizony nem örülne e gondolatnak.

Egy reggel Matild szokott elvonultságában magánosan üldögélt hálókamrájában, s az új világvendég számára apró öltönykéket hímzett, rózsza- és égszín szalagokkal csicsomás öltönykéket, s mulatta lelkét ama boldog gondolatban, midőn férje egy idegen úrral együtt szobájába lépett, kit karöltve vezetett odáig.

Igen jóképű, szelíd úriember volt e bizonyos idegen, kopasz tetejű aláhajtott fejjel s felfelé pillogató apró kék szemekkel; egész arcán s magatartásán valami álmos melankólia és lekötő szórakozottság terült el, miben osztozott öltözetének minden része: nyakkendője félreállt, mellénye fölül jobbra, alul balra volt gombolva, csokoládészín kabátjának leffentyűs zsebéből félig kilógott a fakó keszkenő, s sarui nyilván félre voltak tiporva.

— Íme, ez egyetlen barátom, Lentey Pál! — így mutatá be az idegen urat a férj, s azt ott számtalanszor össze-vissza-ölelve, egy karszékebe nejevel szemközt leülteté.

Az idegen úr ez ajánlásra igen mosolygott, később felelni akart rá, de abbahagyta; azután ismét mosolygott, s eközben szemöldeit fel-, szempilláit pedig lehúzta, s fejét édesdeden félrehajtá.

— Mi vagyunk az igazi Castor és Pollux — folytató a férj, szikrát hányatva szemével, s rázta eközben a szende férfiú kezét, ki is e mondásra a legvékonyabb madárhangon válaszoló:

— Bizony. — Hihetőleg többet is akart mondani, de röstelt fáradni vele.

— Óh mi nemcsak szájjal vagyunk egymásnak baráti — szónokla tovább a férj nemes haraggal —, tudjuk mi, mit tesz e szent szó: „barátság!” mit a világ úgy félreért; — s e monológ folytatában bemutatá, miszerint a világ szíve romlottabb, semmint igazi érzelmek felfogására képes lehessen; kikelt egyszer-

smind az emberek önzése és szívtelensége ellen, összekapott az általános világromlottsággal, magát természetesen, mint dicséretes kivételt állítván föl mindenekben.

Ki e nagy szavak tizedrészét sem hitte, az bizonyjal saját neje lehetett.

Érdekházasság és barátság!?

Hanem a jó barát úr nagy kedvét lelhetette bennök; gyakran monda ilyen szép szavakat: — Hm hm. — Hja — ja. — Biz úgy. — Miközben nem szűnt meg fejét bólogatni s szemével felnézni a padlásra.

Olyan bárgyú kinézése volt szegénynek, hogy a madár sem félhetett tőle.

És Matild nem mert rátekinteni.

Valami borzadályos előérzet futotta át szívét, midőn ez ember arcát meglátta; mintha egy eddig alvó érzés lett volna felzavarva álmából, hogy megfejtse a közeledő fátumot, és ki ne tudja azt mondani.

Valahányszor elfordította szemeit ez arcról, mindannyiszor újra meg újra visszakényszeríté azokat arra valamely ellenállhatlan ösztön, melynek titkos nyomása alatt elfordul az ember lelke.

— Tehát, édes barátom, én — elutazom — szóla hajszálvékony gyermekhangon az idegen, minden szava között mérföldnyi pauzákat hagyva s mereven nézve csizmája orraira.

— Igen — felele ez, mint kinek tudvalevő dolgot mondanak.

Matild erőt vőn magán, s szorult, el-elakadó hangon kérdezé az idegentől, csupa udvariasságból:

— Messzire tetszik utazni?

— Csak — szólt a kérdezett, azután megállt, hallgatott, kifűtta orrát, s folytatá: — Kolozsvárra. —

— Szép tájék! — fejezé be Matild. Gyaníthatá, mert sohasem járt arra.

— Én — kezdé az idegen nagy lélegzés után — most kaptam ki örökségemet készpénzben, most magammal nem vihe-

tem, visszajövelelemig kamatra adni nem akarom, nem is tudnám. Tehát biz én kedves barátomnak adom azt át örzemenyül, ha oly szíves akar lenni. Jobb helyre nem tehetném.

— Óh igen szívesen — felele a férj nem rejthető mohósággal. — Majd ha aztán családdal együtt visszajössz, tőlem ismét átveheted; ne félj, nem teszek hozzá. — S gyötrelmesen nevetett erőszakolt elméncsége fölött.

Matild e percben férje arcára tekintett. És olvasott belőle. Szerencsétlen! — Ha megfogadta volna akkor az intést, mit onnét leolvasott, talán egy élet szenvedéseit kerülte volna ki. Mennie kellett volna azon helyről, vagy behunyni szemeit, füleit elrejtteni és nem látni és nem hallani semmit.

De ott maradt.

Az idegen jó barát egy veres bőrtárcát húzott elő oldalzsebéből, azt kicsavargatta, s ötven darab újdön ezerpengős bankjegyet számlált le az asztalra belőle, mind szép új pénzek, miken az ezeres szám ragyogni látszott, s a felrajzolt cirádák mintha megannyi bálványalakok lettek volna. Azután meg egy smaragdos családi ékszert s több rendbeli gyémánt- s rubintgyűrűket s egy hosszú sor legtisztább vizű keleti gyöngyfűzért szedett elő a barát úr, miket mind katulyákba elhelyezve, a férjnek átadott, ki is azokat a legkimértebb flegmával összeírta, lepecsételé, s szekrényéhez járulva, annak legbelső fiókjába elrejté.

— Adjak róla nyugtatót? — kérdé igen nagy közönyösséggel.

— Minek volna? — szólt szelíden mosolyogva a szende úr. — Nem tegnap óta ismerjük egymást, barátok között nincs szükség ilyesmire.

— Különben is, hisz nőm is látta — veté oda könnyeden a férj, s igen elfogulatlannak iparkodott látszani.

A nő pedig — nem tudta, miért — reszketett, mint aki a halál leheletét érzi.

Az idegen még sokáig ült ott mélázva, s olykor nagyokat

fohászzkodott; végre felcihelődött, lábba állt, magát ajánlotta, elment az ajtóig, ott eszébe jutott, hogy valamit elfelejtett, s visszatért. Matildnak kezét csókolt, azután szórakozottságban a férjnek is kezét akart csókolni; végre szokott tisztes búcsúvétellel eltávozott.

A férj meg nem szakadó kézzorítások közt kísérte őt ki, minden ajtónál megállt vele, mindannyiszor megölelé, összecsókolta, kiment vele az utcára, ott a botránytevésig agyon-siratta, s míg csak beláthatá, utánakiáltozá az utazónak a „szerencsés utat”, az „Isten hozzádot” s egyéb sztereotip búcsúfrázisok özönét.

Mikor pedig nem látta már azt többé, letörlé arcáról a csókok nedves nyomait, lefrecskelé a barát kabátjáról öltönyére ragadt tobakport, s visszament szobájába.

Neje azalatt az ablakhoz ment, s így férje nem vette őt észre a függönyöktől. — Sietve nyitá fel szekrényét. Kihúzta a rejtett fiókot, s a rábízott kincseket egyenként tenyerébe szedgetve, azokat sokáig, sokáig nézegette.

Kezei reszkettek, homloka és arca nekihevült. Szemei villogtak, villogott a gyémánt és smaragd is, kék, vörös és zöld ragyogvánnyal, mintha két atyafi démon, egyik a gyémántok, másik a szemek lakója, beszélne egymással lángnyelven, sugárhangokon.

Az ember egészen magánkívül látszott lenni. Melle zihált, arcizmai vonaglottak, egész tekintete olyá lett, minővel magányos helyeken, egyedül nem örömet találkoznék az ember.

A nő félelmes figyelemmel néze reá. Nézé annak fokonként vaduló arcát, s mikor nem állhatta tovább e tekintetet, oda-szökött hozzá, átkarolta, félsikollyal kiáltva neki valamit, mi alig volt érthető.

Az ember összerázkodott, térdei megcsuklottak alatta; egy percig merően bámult nejeire, hajzata felfelé volt túrve: úgy nézett, mint egy örült, vagy kit gyilkosságon kaptak.

Azután torzmosollyal kérdé:

— Mi bajod? szinte rámijesztesz.

— Oly különös voltál — hebegé a nő.

Imre összeszedte magát, s nevetni akart.

— Bohó te, az forgott eszemben, hogy mikor jutok én oda, hogy teneked ily szép ékszereket szerezhessenek? — S ezt mondva, túlságos gyöngédséggel ölelé át nejét, annak szemeit és ajkait csókolá, gyöngéden cirógatá kezeivel és ismét csókolá, azután levonta maga mellé a pamlagra, karjait nyaka körül kapcsolta, s édes egyetlenének nevezte őt.

E perc óta csupa nyájasság és szelídség lőn az egész ember, kivált neje ellenében. Szolgailag iparkodott annak minden gondolatát megelőzni; ölelte, csókolta, ahol érte, s példánya volt a férji hűségnek és gyöngédségnek.

Soha neje nélkül ki nem ment a házból; vitte őt minden társadalmi körökbe; ha beszédre került a dolog, neje dicséretéből s saját boldogsága magasztalásából ki nem fogyott; kis hivatalkát szerzett, oda pontosan eljárt, pontosan megjött, s mikor megjött, nekiült, és nejével ostáblát, sakkot, pasziánszot és minden kigondolható unalmas játékokat játszék példás türelemmel és kitartással; pénzt soha magával nem hordott, hanem ami pénze volt, mind nejére bízta; gondos, rendszerető lett, s rendesen legkorábban lefeküdt, legkorábban felkelt a háznál.

Rövid idő alatt minden ismerősi megegyeztek abban, hogy ez ember végtelenül megváltozott, s hogy Matild érdemein felül boldogítva van.

Végre a nő maga is elhitte a dolgot.

Meg-megrémlék még olykor lelkében ama lélekijesztő vad tekintet, mely mint talányos epocha állt férje magyarázhatlan jellemváltozta elején, s ilyenkor bünsúlyú aggodalmak fellelegzék körül szívét: de mindez gyorsan szétoszolt, mihelyt a férj ismét gyöngéden melléje simult, karját megcsókolá, arcát arcához szorítá, s édes célzással kérdezé tőle:

— Melyik név hangzik szebben: Imre-e vagy Matild?

A nő Imrét találta kedvesebbnek. — Leendő gyermeke jutott itt eszébe, s képzelé, hogy az férje képmása lesz.

Lassanként ismét átmelegült szíve, mit a csalódások hideg elfásíta: ismét kezdének reményei támadni, nem oly ragyogók, nem oly mennyet ígérők, mint azelőtt, de szelídebbek és megnyugtatók.

Két hónap nem kelle rá, hogy lelke sebei begyógyuljanak.

Eközben reményteljes állapotjának határai kezdének közeledni, s az aggodalmas férj még éjente is neje közelében volt, annak szobájában aludt, s legkisebb nyögésére felébredt, s azután odament annak ágyához, és addig vigasztalá s hízelge neki, míg a nő el nem aludt, s csak azután feküdt le maga is.

Egyszer nyugtalanabb álmaiból ébredve fel Matild, epesztő szomjat érze, s miután férjét fölverni nem akarta, maga fölkel, s a kis asztalhoz lépe, hol az éji lámpa mellett a cukrosvíz számára előre elkészítve állott.

A lámpa fényesen világítja meg Imre arcát, ki párnái között hanyatt fekve aludt.

Matild rezzelve tekintte rá.

E hallgató arc mily fenyegető volt altában! Összehúzott szemöldök, szorított ajkak, hideg verítékes homlok s a fekete szakáll, melynek minden egyes szála egyenként tűntek fel a halálsápadt arcon.

— Eh — mit! — gondolá magában — álmában senki sem szokott különös nyájas képet mutatni . . . — s megnyugodott benne.

Amint azonban ismét véletlenül odatekintett, azt vevé észre, hogy férje nyakán valami vékony fekete zsinór lóg alá, melynek végei az ingfodrok alatt vesznek el.

Kíváncsi volt rá megtudni, mi az. „Tán az én arcképem? — gondolá magában — vagy anyja hajfürtje, kit annyiszor megemlegetett, vagy ugyan mi?”

Odament, az ágy szélére hajolt, és a zsinórt óvatosan húzta kifelé; valami nehéz volt nyilván rajta; végre előjött. De nem volt sem arckép, sem hajfürt, hanem egy kulcs — Imre szekrényének kulcsa.

Ugyanazon kulcs, melyről Imre azt mondta, hogy elveszett, s minthogy azon szekrényben semmi sürgetősen szükséges tárgy nem volt, a dolog abban maradt.

És ezen kulcs a férj nyakán függött, rejtve, titkolva, elhazudva! . . .

Iszonyú gyanú villámlott a nő lelkén keresztül.

Tagjait minden ízeiben zsibbadni érzé.

Gyanúja mindég határozottabb alakot kezdte öltetni; végre világos láng alakjában égtek lelke előtt a legijesztőbb eszmeszörnyek képletei, miknek mindegyike valamit mondani látszott, mély bűntitkokat, minők a legsötétebb erdőben körömmel vájt gödörbe vannak betemetve, s száraz ágakkal, falevelekkel eltakarva, vagy mély vízbe, kőre kötötten lebocsátva, halottak szíveiben elhalt titkok. Titkok, minőket vándor lelkek sugdosnak az éjféli szunnyadó füleibe; — vérrel, bűnnel, átokkal atyafias titkok.

Fölsikoltott. — A szörnyábrándok eltűntek, szavaik elnémultak; csak a felijesztett szív hangos verése beszélt a holt csendben, s a szekrénykulcs maradt szemei előtt . . .

Lélegzetfojtva lépett oda a nő. A férj mélyen aludt, a nem vette észre, hogy a kulcsot remegő kezek leoldják nyakából.

Nehéz álomhörgése hangzék melankólikus-szomorúan.

A nő pedig lábhegyen, óvatosan, a férjre szegzett szemekkel lépdelt a szekrényhez, azt halkán felnyitá, az ajtókat kitarta, s ama fiókot, melybe az idegen őrzeménye volt letéve, s melynek, férje állításaként, mindekkoráig ott kelle lenni, kihúzta . . .

. . . . A fiók üres volt

A nő érzé, hogy iszonyúan ébren van; érzé, hogy nem álmodik s szíve szét akart szakadni.

De nem szakadt szét.

Ismét csendesen, óvatosan betolta a fiókot, az ajtót rázárta, s a kulcsot visszavitte, és ismét vigyázva, őrizkedve felköté a zsinórra.

Iszonyú erőbe került neki e félelmesen egzaltált óvakodás. —

Azután a kulcsot ismét visszarejté az ingfodrok közé, s megindult ágya felé.

De ekkor már nem bírta tovább a rémindulatot tartóztatni. Iszonyúan felkiáltott, egyet fordult vele a világ, s a nő szédülten vágta magát hanyatt, estében az éji asztalkát lámpával együtt elrántva magával.

A zörejre felébredt a férj; azt hitte, hogy neje cukrosvízért ment, s ájulását igen természetes okokból tudva kimagyarázni, orvosért sietett.

Sokára jött magához a nő, s midőn eszmélete megtért, félve keresé szemeivel férjét.

Az nem volt jelen; ki sem tudott róla, hogy hová maradt.

Az orvos, jószívú, hallgatag ember, nyugalmat tanácsolt a szenvedőnek, s menni készült.

Matild megfogta kezét; alig gondolva szavai okszerűségéről, ezt kérde tőle:

— Megjött már Lentey?

Az orvos meg volt lepetve, elpirult, — először hallgatott, azután azt felelte:

— Nem tudom, nem ismerem azt az urat — s azzal el-sietett.

Az orvos nem volt az az ember, kinek arcán észre ne lehetett volna venni, ha nem mond igazat, s Matildot e tagadás újabb félelmeknek adta át. Világosan hitte, hogy e dologban másoknak is van tudomásuk. Alig várta a reggelt, hogy férje megjöjjön.

A reggel megjött, de férje nem.

Végtelenre nyúltak az órák. A repülni vágyó léleknek az óramutató lassúságával kelle együttmászni, és számlálni és sokszorozni minden aggodalmat, minden kínt.

Végre dél felé hazavetődött a férj.

Matild fölkelte ágyából, de igen bágyadt volt; feje iszonyúan fáj és zúgott, s alig vevé észre Imrét előbb, mint mikor előtte állt.

... Ugyanazon arc, melyet álmában viselt, azon halálizzadá-
sos homlok, kígyószemöldök, azon sápadt, rángó arcuredők ...

A férj bezárta az ajtót, s kezeit halántékaira nyomva, háttal
nekidült annak — Óh! — kínosan sóhajtja, végig-
törölve arcát, s feje mellére hanyatlott.

— El vagyok veszve! — susogá.

Neje elholtan, mereven, mozdulatlanul bámult reá.

— El vagyok veszve, semmivé lettem! — kiálta az kitörően
s térdre bukva; arccal a pamlagra rogyott, és úgy tett, mint aki
sír.

Matild világosan kezde látni mindent.

Odarohant az emberhez, megragadta annak karját, s a két-
ségbeesés bátorságával kérdé tőle: — Hova tetted Lentey
pénzét?

— Nincs, nem tudom — felelé ez buta elmeredéssel.

— Őrült vagy-e? Hova tetted a hitedre bízottakat?

— Elvesztettem, kiraboltak, nem tudom — hebegé.

— Nem igaz, felelj! Felelj, iszonyú ember, te! — sikolta a
nő, s vad rohammal tépte a férfit, mint egy fúria.

— Elvesztettem, elkártyáztam — nyögé emez, s a nőtől
féltében nagy verejtékcseppek gyöngyöztek alá két arcán.

— Mind-e?

— Mind, mind az utolsó fillérig, az utolsó batkáig.

A nő szívében akadozni kezdte a vér. Pedig még itt nem volt
vége a kísértetnek. Szívén halálos nyilallások vonaglottak
keresztül — nem sírt. A csapás sokkal fájóbb volt, mint hogy
sírní kellett volna rajta.

— Férfi — kérdé újra, természetéből kikelő hangon —
te hazudsz, nem vesztetted el a pénzt: megcsaltad barátodat,
meg engemet; messziről terveztél már e nyomorú ember
hiszékeny élhettelenségére, s most is csak ennek gyámoltalan
hajlamát akarod kirabolni. Azt hiszed, hogy majd őt le fogod
hazudozni, lekönyörögni s kirabolni; de én mondom teneked,
hogy visszaadd neki, ami az övé, vagy iszonyút cselekszem veled.

— Nincs, elvesztettem — susogá ez.

— Ha elvesztetted, le fogod dolgozni neki, éjt teszesz nap-pallá, koldulni, dolgozni fogsz, és úgy fizetni meg neki, és én veled dolgozom, és ha lesznek gyermekeid, véres izzadsággal szolgálják le neki apjuk nyomorú vétkeinek zsoldját, de meg legyen mentve számukra az apai név becsülete.

— Már késő — felelé Imre.

— Mit késő?

— Eltagadtam.

— Nem értelek. Mit tagadhattál?

— Lentey törvény előtt követelte vissza bizományát, én azt feleltem, hogy sohasem láttam azt; — a bíró azt ítélte rám, hogy esküdjem meg, és én — megesküdtem. ❧

A nő az irtózáttól elfulladva állt meg az ember előtt. Eszméi között a legiszonyúbb sem közelíté meg ily bűn lehetőségét.

Pedig még itt sem volt vége a kísértésnek.

Hamis esküvés! Nem ez volt ugyan az első, mi Imre száján kijött: esküdött ő nejének is szerelmet, hűséget, boldogítást, és akkor is hamisan esküdött; de az jövődő dolgokra történt, miket senki sem tudhat; de esküdni a múltak felől, felemelt három ujjal híni fel az Isten jelenlétét, hogy hallja meg a hazug-nak átkát, mit az önfejére imádkozik, és ne hagyja azt elhang-zani, hanem teljesítse be annak fiain és unokáin! . . .

Fájdalmas jajdulással hullott térdeire a szerencsétlen nő, s fölemelve a kínnal látogató Istenhez arcát, sikoltá, töredezet-ten fuldokolva:

— Mit vétettem ellened, óh Isten, hogy ily iszonyúan büntetsz?

Férje odament hozzá, s ügyetlen kérleléssel akarta felkarolni. A nő eltolta őt magától.

— Ne így érj hozzám, ne így. Nincs hátra egyéb tenni-valód, mint hogy ölj meg engem elsőbb, azután magadat. Igen, igen. Miért ne tennéd? Így talán megengesztelnéd az Istent; talán ezen ártatlan gyermekért, ki még nem született, talán ennek a véreért meg lennének bocsátva bűncid.

— Nem, nem, Matild! kérlek, ne légy oly ingerült, még neked is le kell tenned a tanúbizonyságot.

— Nekem is? S mit gondolsz, nyomorult, tán én is hamisan fogok esküdni?

— Óh nem, neked nem kell esküdnöd. Jó reménybeni nők nem esküsznek, azokat nem szokás megesketni. Csak úgy mondanak, egyszerűen amit tudnak, vagy akarnak, de hát miért is ne mondhatnád? hiszen te nem is láttad azt, félre voltál fordulva, mikor átadta; nem hazudsz, ha azt mondod, hogy nem láttad; csak ennyit kell mondanod, és meg sem esküdnöd rá.

— Hallgass! — kiálta a nő közbe, elképedve —, hallgass, irtózatos ember, eredj, halj meg, öld el magadat; vétkeztél annyit, mennyi egy életre elég: hagyj engemet is a magam nyomorúságának; az én életem kioltására sem kell már nagy erő.

— S ha én előlöm magamat, és te ellenem bizonyítasz: tudod, mi történik akkor? Holttestemet fogják kiszégezni a bitófára, s gyermekim s minden rokonim becstelének és akasztófával bélyegzettek maradnak, te pedig megtanulsz majd koldulni s viselni az emberek szidalmait, és nem lesz számodra boldogság a földön!

— Megölöm magamat.

— Mit használsz velem? Egy áltanúság helyett kettős gyilkosságot követsz el; ha életben maradunk, még jóvá tehetjük hibáinkat, de a holtak bevégezték számadásaikat, s nem javítanak azokon többet; most úgyis hiába állítanád, hogy a pénzt átvettem: nem tudnám előadni többet; az emberen nem lenne segítve, míg idő jártával talán visszapótolom neki.

— Menj, távozz — kérlek, kényszerítlek, hagyj magamra, hadd keressek könnyebb halált, mint a te szavaidtól halni meg.

— Tehát ellenem bizonyítasz?

— Nem bizonyítok.

— Hát mellettem?

TAVASZ.

ZSEBKÖNYV.

Költői művekből szerkesztve.

*Adó engedélyezésre békés anyanyelvűvel egy
fontos kormányzati. — figura egy forint 1/2 p.*

PÁPÁN.

A REP. FŐISKOLA BETŰVEL

1845.

ISTENTÉLET.

Gyönyörű az őszeke. Nem itt a portban; itt sólét
és kiellen! fona, fona, hova a ködök nem szállnak,
hova csak a szentek könyörgése hat föl, ragyognak
a fényriadók, mint gyöngyök a sólét fő fenekén;
az ő képek mosoly a puzsit harmatban. az ő képek
mosolyg azon szempárokban, mik vigaszt esegre az
égre föltekintenek. Magas hegyormok fölött lüldöket
hívósen a hold, monthatlan vonzalom emelt azt csü-
erővel, ki sokáig merengett bájló világában. Ha tül-
melkedél a vastag gőzkörön, hallanád amaz édes, lé-
tekemél melódját, mit két bolygó zeng összhangozva
a végtelen ég irében, itt pedig a földön néma az éj
és halott, kriptát csend és a hold világa terülnek a
havasok égg folyói felett, miknek sötéret óráis árnya-
kat vetnek a süléztől puszpángokhoz közre; s a te-
rebély jagonyékt levelei csillognak a liget felett, s a
berkek sólét tekervényen állítokra jár a kaján or-
das, s a szunyavó ózeket fojogolja, a hold szüktí-
telte ormokon jágató fennvadászoknak vinak halálós harczo-
lalt; tépeltén és összemartan szögüldnek vissza a csa-
1

A Tavasz c. zsebkönyv címlapja

Az Istentétel c. elbeszélés első közlése

- Azt sem.
- Mit teendsz hát?
- Azt én tudom.

A külső szobában közeledő léptek hangzottak; a férj kitekin-
tett. Egy törvényszéki szolga jött, a nőt a törvényszékbe hívó.
Rögtön kelle mennie.

— Fogsz jőni velem?

— Igen, de majd azon bíró elé, kinek ítéletétől nincs fölebb
hivatkozás.

— Jó. Te mindenáron halálomat akarod. — Legyen hited
szerint. Én meghalok, de te ne hidd, hogy meg tudj halni.
Élni fogsz, és irtózatossal halálom emléke fog üldözni ébren és
álmaidban, ez lesz az, mit gyermekednek örökségül hagyok,
s egy bűnnel szennyezett név, melynek átka alatt el fogsz
hervadni és nyomorodni, és százszor kívánni a halált, és mégis
félni tőle. Egy szavadba kerülne, s megmentenél. Jó. Tartogasd
meg e szót. Egykor halottakat idéznél fel, ha tudnád, mi szóra
ébrednek fel azok. De látni fogod, mint gyilkolom meg maga-
mat; nem fogod elrejthetni magadat e látvány elől: így, kar-
jaimba szorítlak, arcodat keblemre vonom, hallani fogod a
fegyver durranását, vérem szét fog ömleni tagjaidon, hajadon
és ruhádon, s utolsó tekintetem, utolsó jajszavam, utolsó kín-
rándulásom látni, hallani és érezni fogod, — s közben a höl-
gyet erősen magához szorítá a férfi, keblére kapcsolta őt,
ölébe dűlt, és nem hagyta mozdulni, a pisztolyt pedig fel-
húzott sárkánnyal szívének feszíté, s egy elkárhozott kétségbe-
esésével tekintte fel annak arcára.

A nő nem bírta tovább, veszve volt. — Irgalom! — nyögé,
férjem, várj — vezess, mindent — mindenre esküszöm. Irgal-
mas Isten, ne hagyj elkárhoznom . . . !

Fél óra múlva a törvényszék előtt állottak.

Ott állt a bíró mellett a vádoló, a jó barát, bárgyú, ügye-
fogyott tekintetével, kétségbeesett, tehetetlen arca a bejövő
nőre volt szegezve, mint egy szívig nyomuló szemrehányás.

Hanem a nő került a tekintet. Az ember beszélt koldussá lételéről, apró, neveletlen árváiról, és sírt, mint a gyermek. A nő halavány volt, mint a viaszkép, s alig lehet hallani szavait.

Az ember odament hozzá, kezet csókolt neki, térdre esett előtte, és sírva kérte, hogy szóljon igazat, és ne hagyja kétségbeesni. A nő mutatta, hogy szólni fog.

A bíró kérdezé tőle, hogy ígéri-e jövő szülése fájdalmaira, gyermekének leendő boldogságára vagy szerencsétlenségére s a közel halálra, hogy igazat fog mondani?

S a nő lassú, tört hangon ígéré szülése fájdalmaira, gyermekének jó vagy bal sorsára, ígéré a rettenetes arcú halálra, hogy igazat fog mondani.

A bíró kérdezé:

— Láttá-e a nő, hogy a vádló a vádlottnak bizományban pénzt adott át?

A nő felelé:

— Sohasem láttam.

A nyomorúan megcsalt ember iszonyúan felsikoltott e szóra, s e percben rá talált a nő tekinteni, s e tekintet volt az, melyet soha el nem felejtett hosszú életében.

A kétségbeesés lehetete csak ilyen.

A bíró felmenté a vádlottat.

Matild pedig hazament.

Félóra múlva meghozták férjét is. Három kérdőfessel volt leszúrva: a megcsalt barát kétségbeesve rohanta meg a csalót, s a bíró szeme láttára gyilkolta le azt; azután kirohant, s a második emelet folyosójáról levette magát, szörnyethalt.

Imrén nem lehetete segíteni többé. Egyik dőfés a tüdőjébe hatott, s halála bizonyos volt; odavitette magát Matildhoz, s kérte, hogy hajtsa le fülét, nagy titkai vannak.

Ekkor vallá meg nejének, hogy az eltagadott pénzt nem vesztegette el, hanem elrejté szobája szegletében a padlat alá! . . .

Matild rögtön akart rohanni a pénzzel a megcsalthoz; a férj azt felelé:

— Már késő, mert az is meghalt.

Estefelé Imrét is kiterítették.

Megjött az éj. Minden élőlény megtalálja nyugalmát az éjszakában, csak a lélek fájdalmainak nincs elaluvása. Pedig mennyi áldást ad egy álom! Elveszi minden fájdalomnak élet, s minden gyönyörérzetet felmagasztal. Boldogság balzsamát osztja a beteg szívekre, s pajzst tart a lélek fölé, melyet míg el nem vesz róla, nem érik azt a sors lángcsapásai. Óh, ha az álom gyönyörei a halál gyönyöreinek volnának előérzetei?!

Csak azon idő a miénk, mit álmodva töltünk, a többi a világé, ez idegen, szerettelen világé.

Tud-e aludni a bántott lélek, mikor a legelső vétek foltja rácsuppen fényes öltözetére, mikor ez undok szörnyeteg, e kendőzött arccal, a bűn, ölébe szorítja az elesett ártatlanságot, undok nyálával bekeveri arcát, s mérges leheletét ráfújja homlokára, azután elébe ül, és kikacagja azt? Tud-e aludni a rossz lelkiismeret, s milyenek lehetnek annak álmai?

Hiába tagadjátok, hogy van pokol. A lélek magával hordja azt.

Kit látsz, háborodott lélek, ott az éj sötétében megjelenni? Ismerj rá e halavány, élethagyta arcra, e nyitva maradt szemekre, mik holtan is rád merednek; e nyílt ajak, mely nem beszél, és mégis annyit látszik mondani, e csüggedt fej még kopaszabb, még csüggedtebb, ez öltözet még kuszáltabb, mint egykor; de az arcoknak nincs többé mosolygása, halaványan, mozdulatlanul áll az alak az álomlátások ködnimbuszában. Karjai, homloka, vállalai iszonyúan össze vannak zúzva, a vér hosszú vonalokban szivárogoz alá arcán, ruházatán.

Így jelent meg Matild álmaiban a rettenetes látogató.

A látogatott lélek sírva, rettegve futosott a szív minden szegleteiben, de nem bírta elrejtetni szemeit, hogy ne lássa azt a véres fantomot. A lélek szemei le nem hunyhatók.

Végre megmozdult az. Legelsőbb szemeit fordítá fehérelvel

fölfelé, azután melle látszék tágulni, feje hátrafeszült, nagyot sóhajtott, azután fölemelé darabokra zúzott bal karját, s mutatóujjával merően Matildra mutatott, szemével pedig felnézett az égre.

Matild pedig meztelennek érzé lelkét, kit nem bírt ez átkos ujjmutatás elől hova rejtteni.

És az ég sötét volt, még sötétebbek voltak rajta a fellegek, mik pokolcsudák alakjában húzódtak a magasságos égen keresztül; két haragos szem világított csak a mérhetetlen távolban, két haragos csillag, mintha az örök ítélőbíró szemei lettek volna azok.

Azután azt látta Matild, mintha ama véres embernek számtalan tövis lett volna testébe szúrva, miknek tűzései fájdalmas kelésszé mérgedtek el. Őt pedig rémséges hatalom kényszeríté ellenállhatlan erőszakkal, e töviseket még mélyebbre nyomni és bolygatni, s nézni a mártírkínokat szenvedő torzarcát, mely kacagva és tajtékot túrva rángatódzott, vonaglott, mint egy galvanizált halottkép.

Végre elkezdtek biborszín cseppek folyni a sebekből, miket Matild egy földött edénybe gyűjtött, s midőn feje fölött egy hang kérdezé: „Mit rejtessz ott?” ő reszketve felelé: „Balzsamot” . . . Ekkor kihullt kezeiből az edény, széttörött, s a vér szétfolyt lábai előtt . . .

— Legyen neked a te szavaid szerint! — hangzék irtózatossá dörgése az ítélet harsonájának, melyet az ég láthatatlan sarkai reszketve dörgének vissza. Rettenetes hang, melynek hallatára a puszták tigrise idétlent szül, s maga a halál, mint korbácsolt véreb, meghunyászkodva bujdosik előle.

És látta újra ama halottaiból kelt rémet, amint kezében az átokmondások füstölőjével borzasztó jövőndőt monda a hamisan esküdtötteknek. Embervérrel írt, Isten-átokkal pecsételt jövőndőt, le nem könyöröghető, vissza nem húzható keserű jövőndőt! . . . A sötétkék füst, mit feléje hintett, ráragadt a lélek fehér köntösére lemoshatlanul . . .

— Legyen neked a te szavaid szerint! — mondá a rém . . . — Esküdtél szülésed fájdalmaira . . . Legyen neked a te szavaid szerint: hogy élve érezz mindent a halálból, csak annak nyugalmat ne érezd; ne legyen folt a földön, melyen megpihenhess, s álom ne látogassa meg lelkednek szemeit soha . . . Esküvél leendő magzatodra . . . Legyen neked a te szavaid szerint . . . Legyen a te gyermeked nyomorék és világ csodája, testben, lélekben undok szörnyeteg, mérgecs kinövése a természetnek, kitől undorodva távozik el minden tiszta lélek, ki megrohadtan hozza szívét a világra, ki nem mondott bűnök magvaival tele; kiben a szeretet gyűlöletté fajul, és örülség legyen az ő lelkének neve! . . . Te pedig légy nyomorú és mindentől elhagyott, a napok beteltéig . . . Ne adjon neked nyugalmat a föld, ne a sír; sem élteden, sem halálon ne legyen Isten jobb keze. Élve tegyenek a koporsóba! Legyen neked a te szavaid szerint!

— Legyen neked a te szavaid szerint! . . . — hangzék hosszan elhaló zúgással . . . Az égi magányos szempár mindig messzebb látszott távozni, végre elenyészett, — a fantom ismét halottképpé lankadt, — a fellegek sietve rohantak keresztül a végzetlen égen. Az átok ki volt mondva.

Kétségbeesett sikoltás! Az álomkép eltűnt, csak a sötétség maradt meg belőle, és az átok súlya. Matild fölébredett.

Iszonyú lázban reszkettek tagjai. Arca izzadság gyöngyeivel volt behintve. Keblén egy világ bűneinek nyomását érzé nehezülni, tagjai le voltak lankadva, alig bírt mozdulni. — Még visszhangzottak ágya fölött az iszonyú álomrém szavai, még látta a két haragvó csillagszemet a fekete égben elmerülni, s már kezdé érezni az átok erejét . . .

Ádáz fájdalom nyilallt végig szívén, mi egy percre minden ereiben megállítja a vért; tagjai elmerevültek, arca elkékült, megfagyott, csak a fájdalmas kínkifejezés rajta mutatta, hogy még él, és szenved mondhatlan gyötrelmeket . . . Sokáig feküdt így mereven, áthűlve, ajkai összekulcsolódtak, és melle a megszakadásig feszült. Míg bennről e gondolat kínzá: ha így

el fognák temetni! E gondolat iszonyúsága új rázkódást tön idegeiben, s erőszakos vonaglással tért meg ájultából, és szemeit bámulva felnyitá.

A szoba világos volt. Több ismert nőarcok álltak körül, kiket fájdalmas sikoltása idézett oda — aggodalmas, kérdező arcok.

Odahajoltak hozzá. Vigasztalák; de ő nem hallá szavaikat többé, a lázasan szilajult vér őrült tűzzel nyargalt minden erein keresztül, sebesen verve s lángolva. Halántékain lüktetve jártak az erek, az elébbi hideg merevülést forró lankadság váltá fel, miközben iszony kínok vertek tajtékot sápadt ajkaira; nem hallatszék jajgatása, alig nyögött; de egy tekintet e fájdalomtól önmagából kikelt arcra, megmondá mindazon pokol szenvedést, mit éreznie kellett.

Vitték egyik ágyból a másikba; az izzadság folyt róla, sehol sem találta helyét. Szívében kellett iszonyú fájdalomnak lenni, mert kezét szüntelen ott tartotta.

A nők térdre estek ágya előtt, hogy imádkozzanak érte, mert nem nézhették szüntelen nevedező kínjait.

Végre irtózatosan feljajdult; rémsikoltása végighangzott az éjen; megrázkódva félig felemelkedett, s fénylő, kitágult szemfényekkel bámult maga elé az éjlámpa világába, merően, vadan, kísértetiesen; azután hirtelen elhalva visszaesett, és szemeit lehunyta.

Idő múlva fájdalmas enyhülést kezdte érezni, minek okára nem eszmélt, s felpillantott.

A körülálló nők egyike egy kis szörnyeteget tartott fel lábánál fogva. A szörnyetegnek hosszú, szőrös kezei és lábai voltak, mikkel hiénai visítás közt hadonázott maga körül, miközben szájában alul és felül két-két fog látszott meg, s szegletes fejében villogtak a vad, kancsal szemek. Roppant feje volt.

A nők éppen azon tanakodtak, vajon ne fojtsák-e a fürösztővízbe a kis tátost?

— Micsoda állat az? — kérdé a nő féldeliriumban.

Senki sem felelt kérdésére, de ő minden arcból e-feleletet olvasá ki: „fiad!”, s megújult fájdalmakkal rogyott ismét párnái közé.

De a fájdalom már nem valának oly tépők, nem oly őrülésig vívők, mint az elébbi, s rá csöndes, nyugalomadó szender következett, melynek felszakadtával, midőn újra feltekinte a nő, piros szalagos fehér pólában egy nyugvó kis angyalt vivének eléje, kinek félig csukott pilláin keresztülragyogtak szelíd, kék szemei, s arcán az ártatlanság mosolya tündökölt. Ily angyalkáktól küldheti a haragnemtartó Isten bocsánatát a megtérőnek.

A nő lázas kéjjel nyújtá kezét a gyermek felé, s a körülállók vigasztalóan mondának neki:

— Leányod!

A nő ikreket szült.

★

Tizenhat év folyt le. Tizenhat hosszú, nyomorúságban gazdag év.

Ez alatt sok boldog meghalt, sok szenvedő született. A föld évenként megtermé virágait és töviseit. A nap meleg, a hold hideg, az ég kék maradt. Az emberen és az ember művein kívül semmi sem változott.

Sok fekete haj megőszült ezalatt, sok arcról lehervadt az ifjúság rózsája; gyermekek lettek férfiakká, a férfiakból öregemberek, az öregekből halottak levének.

Ki ismerne ebben a redős, halvány arcban, ez összeesett természetben, e roskatag, elvirult alakban ama fiatal, életvidám bájvirágra, kinek egykor, a világ verőfényében ragyogónak, térdhajtásokkal áldozott minden érző lélek, s kiről most senki meg sem emlékezik? A virágnak először lefújja leveleit a szél, azután megvált szórja szerte, azután nem törődik vele. A vénség minden szépséget elrútít, s ez egy előnye van a nem szépnek a szép fölött, hogy őt a vénség megszepíti.

Halavány, magasztos arcot ad neki. Szomorú, fennkölt tekintet, s fejére a vénség ezüstkoronáját — fehér hajfürtöket.

Fehér hajfürtei lettek Matildnak is tizenhat év alatt.

Óh — és mindegyik szálnak megfehérülése egy élet kínjainak volt elhordozása.

Üldözte őt sors és az emberek, nem adott fejének a föld megnyugvó helyet, ki volt taszítva a világból, és kitaszítva a világba. Mindentől elhagyatva, csak a nyomorúságtól nem; elhagyatva reményeitől is, de nem az emlékezettől.

Kit az egész földön egy fekhelynyi folt sem nevez gyermekének, ki előtt zárva van minden ház ajtaja, kire „feszítsd meg”-et kiált minden emberi ajk, — a világ átkát viselő kitagadott számára áll egy templom, melynek szent küszöbén túl őt semmi üldözés keze meg nem kínozhatja, mely templomban csak a lélek lakik és az örök hatalmú Isten. E templom a tiszta öntudat. — De Matildnak nem volt szabad e templomba belépni. Rettentés ítélőbíró foglalta el abban a királyi széket, ki, midőn a nyomorgatott lelket a káröröm, a gúny, a megvetés, a könnyörtetlen emberi szív hideg kísértetei az oltárig üldözik, és korbácsolák kacagásuk ostorával, — hidegen tévé föl annak porig alázott fejére a szenvedések töviskoronáját e szavak sújtó haragjában:

— Lőn neked a te szavaid szerint.

Négy gyermeke maradt Lenteynek, négy apró, nevetlen árva, kiket Matild apjuk irtóztatós halála után magához vett, s anyjuk lett azoknak, szerető édesanyjuk, kiket két keze fáradtságos munkájával táplált, s kikért kivette saját gyermekei kezéből a kenyeret, hogy azt nekik adja.

Ha volt anya, kinek szemei nem ismerték az álmot az éber gond miatt, kinek csak egy eszméje, egy reménye, egy gondolatja volt — gyermekei: ily anyja volt Matild Lentey árváinak.

Egyetlen imádkozása volt a bűnbocsátó Istenhez: e gyermekek boldogsága.

De nem hallgatta meg őt az erős bosszúálló.

Sokszor meglátogatta álmait ama kísértő lélek, nem oly

véresen, mint először, de halványan, halottarccal, hideg tekintettel, s egykor azt mondá neki: „Elveszem tőled egyik gyermekemet.”

Rövid idő múlva egyik gyermek meghalt.

Háromszor kérte vissza gyermekeit a holt apa.

Három gyermek ment utána a halál országába. Utoljára csak egy maradt négy közül: a legkisebbik, a legszelídebbik.

Végre e gyermek arca is kezdte halaványulni, mindig bágyadtabb, mindig hervadóbb lett; ha olykor szemeit lehunyta, semmiben sem különbözött azoktól, kiket a koporsóba fektetnek.

Matildon azalatt iszonyú betegséggé vált az álmokat látás nyavalyája. Éjjele, nappala egyetlen melankólikus álomrajongás volt, melynek kísértet-királya hol élénkebb, hol lankadtabb színekben a csalt barát árnya volt, e semmi könnytől, semmi fájdalomtól meg nem kérlelt fantom. E szegődött átok.

Mint tudott hidegen, mereven nézni a lélek szemei közé! Így nézhet az éjfélben fölkelő hold a pólus jégzikláira. És a lélek szemei be nem hunyhatók. Mintha valamit készülné mondani. Tán utósó gyermekét akarja kérni?

— Nem adom e gyermeket! Nem szabad meghalni neki; haljon meg saját gyermekem, mind a kettő, csak ezen egy maradjon élve; ne vedd el, ne vedd el őt tőlem, Isten a magas égben! Rettenetes büntetések Istene, ne vedd el lelkemből ezt az utósó napsugárt. Nem lehet, nem lehet így büntetned önnön teremtményedet, nem lehet kivenned a bűnhödő kezéből a vezeklés eszközét, óh e gyermeknek nem lehet meghalnia Irgalom Istene! . . .

És erőszakos imádsága legyőzte a fátumot. A gyermek meggyógyult és megélt.

Hanem saját két gyermeke, kiket váltságdíjúl ígért a halálnak, nem halt meg helyette.

Gyönyörű szép szüzzé nőtt az egyik, rózsatermő arcú, aranyhajú szende kisleánnyá, ki mosolygásában a májusi ég derűjét

viselé, kinek szava, mint az angyalok szava, még az elesett bűnöst is felmagasztalá; ki kezének érintésével betegeket gyógyíta meg, szemeinek igézetével a bút varázslá ki az ember szívéből, s kit áldott minden, aki valaha megközelíté.

Utalatos szörnnyé nőtt a másik, kiben a természet undokul remekelt, kit meggyalázott átkozó kezével, s torz ördögarcára felnyomta a bélyeget, mit egy állat sem vállalna magáénak. Görbe, eltörpült termetet adott neki, hosszú csontkezei térdein alul értek, s felhúzott vállalai közt mint egy varangyos békafő gubbadt a hosszúra és laposra nyomott fej, melynek sörte-hajzata a keskeny homlokon át szinte összehajolt a borzas szemöldökkel, mik alól kígyói zöld szemek villogtak elő. Minden tagja ki volt ferdítve helyéből, s ráadásul, hátára átkozva, mint egy holtig viselendő gúnyteher, egy óriási púp.

„Kit a természet megcsúfolt, rút még a lelke is annak”, mond az előítéletek szava. S az előítélettől nincs fölhivatkozás. A sors végre szokta azt hajtani.

Lina és Makár. Ez volt az ikrek neve.

Minden fürtelemmel csordultig volt ez utóbbinak szíve. A legördögibb dac uralkodott lelkén, vad, hajthatlan szenvedély, mely, mint az elmérgedt eb, minden hízelgésre és fenyítésre fogait mutatja; álnok, alattomos volt, s mintha elbízta volna magát testi képe undokságán, lelkét is hasonlóná tette ahhoz.

Csak négyéves volt még, s már meglátszott rajta, hogy csak a halál fogja őt megjavítani. Anyja ellenében követelő volt, testvére s mindenki ellen, kit magánál gyöngébbnek érzett, kegyetlen üldöző, — alattomos bosszúkat tervező a nála erősebbek ellen.

Anyját ha sírni látta, szemébe kacagott. Kis testvére virágoskertjében hosszú késsel alámetélte a virágok töveit, vagy játékszereit tördelte össze, vagy madarait kínozta, s kivált nagy gyönyöre volt, apró állatokon gyakorolni a hóhér minden művészetét.

Egy éjjel pedig testvérenek hosszú, szép selyemháját, midőn aludt, ollóval tőből lemetélte.

Csak egy lélektől félt, csak egyet nem mert szemtől szembe bántani, s ez Lentey legkisebb árvája volt — Dezső; nálánál pár évvel idősebb, ép, kedves kisfiú, kit pedig lelke minden erejével gyűlölt, mert látta, hogy még anyja és testvére is jobban szeretik azt, mint őt; sejtette-e, hogy apjaik jó barátok voltak?

E kisfiú volt Linkának lovagi védője, kinek karjai megett a kisgyermek gyakran találta menedékét az undok ikertestvér kínzásai ellen, s mikor néha sötétes téli estéken egyedül volt a három gyermek: Makár lappangó fortélyal, kísértethanggal és -alakban ijesztgeté a galambszívű kisleányt, — ez bátor védője ölébe simul, átölelteté magát mind a két kezével, s odabújva arcával annak táguló keblére, úgy csókolgatá a gyermek szerető szívét. — Sejtette-e, hogy évek múltán is fogja azt szeretni?

Mily különböző két alak, mily különböző két lélek! Szívben és arcban oly kiáltó ellentétei egymásnak.

Egyik azon kebelnek, mely őt felnevelte, a béke olajágát meghozó galambja, a másik annak megmaró kigyója.

Sok szép öröme van e széles világnak: ez öröme legédebbike az anyja öröme. Sok szép fájdalma van e széles világnak: e fájdalmak együtt összevéve e szóban benn vannak: az anyja keserve.

Minden érzésben van valami édes, még a bosszú szomjában is; minden szeretetben van valami önzés, melynek elháltával az érzemény maga is lehervad; csak az anyakeservnek nincsen enyhülése, csak az anyja szeretete nem halhat meg soha.

Elesik, elgázoltatik a sors kerekétől a még anyja szíve alatt megátkozott fiú. Egyik országszélről a másikig korbáccsal üldözik; Isten és világ nyomorultjává lesz, kit minden eltaszít, kire még az oltár szentjei is haragszemmél néznek, — az utálatot és őt egy néven nevezik; de még akkor is fogja őt azon

szív szeretni, amelyről leszakadt, s e szeretet lesz a legégőbb fájdalom!

S mit ad a természet e fájdalomért az anyának kárpótlásul?
... Könnyeket . . .

Makár lelkileg is oly undok szörnye volt a természetnek, amilyen volt testben. Hálátlan és irigy. Mikor született, már fogai voltak; mikor beszélni tanult, már tudott hazudni. S mikor lelke is meg kezdte nőni: szavával, tettével bosszanta mindenkit, legjobban azokat, akik őt szerették.

Egyszer Makár testvére kegyencét, egy kis fehér kandúrt, körmei közé kapva, csakhogy testvérét ríkassa, szörnyen megkínozott; midőn a segélyül hitt Dezső azt tőle elvéve, a civakodás közt a fiút eltaszítá, ez estében egy fogát kiütötte.

Hiába kérlelték aztán mind a ketten. Ígértek és adtak neki, ami csak tőlük telt. Kibékülést színlett, de belől lelkében a bosszút forgatá.

Néhány nap múlva elcsalta magával Dezsőt egy félreeső szőlőbe, hol saját hajlékuk volt, madarászat örve alatt, s ott amint egyedül voltak, kezdte gúnyolni a fiú bátorságát, s biztatta: hogy merjen lemenni, ha bátorsága van, egyedül a pincébe. — Dezső lement, Makár pedig hirtelen rázárta az ajtót, és otthagya őt. Otthon nem akart semmit tudni róla, hogy Dezső hová lett, s másnap ismét lemenvén a helyre, hogy senki meg ne tudja annak hollétét, a pince szelelőlyukait venyigével és földdel teletömte, s az odalent könyörgőnek gúnyosan kiáltá alá:

— Meg fogsz halni. Éhen fogsz meghalni . . .

Ezt egy ötesztendő gyermek mondta. És nem ő volt oka, hogy meg is nem tevé.

Hogy Lenteynek negyedik fia is eltűnt, szemet szúrt a hatóságok előtt, s Matild kérdőre vonaték. Már az szörnyen bántotta lelkét, hogy valahányszor egyike meghalt a gyermekeknek, mindannyiszor felsőbb rendeletnél fogva orvosi vizsgálat után adatott róla bizonyítvány, hogy az természeti hallálal múlt ki a világból. Iszonyú gyanúnak kellett őt terhelni.

S most a negyedik eltűnván, nyíltan kimondák neki, miszerint gyanúban van, hogy fogadott gyermekeit előldösi.

Nevelték a gyanút Makár dacos, szilaj célzásai, ki vétke terhét nem átalotta ön édesanyjára átnehezülni látni — s azon körülmény, hogy a háziak éppen nem tudták a gyermek hoválettét.

Azonban két nap múlva előkerült Dezső. Jövömenők halálát meg a betömött lyukakon át segélyeséseit, s rátörték az ajtót, s kihozták az éhség és fült légtől halálalig aléltat.

Makár megtudva, hogy bűne napfényre jött, hogy a büntetést elkerülhesse, egy serpenyőben izzó szenet vitt fel saját padlásukra, s azt a legnagyobb viharnak idején a csepü közé rejtve, a házat felgyújtá, s mikor látta, hogy a tűz olthatlaná válik, s az egész városra kiterjed pusztítása: a közzavarban, önvétkétől elrémülve, elszökött.

Senki sem tudta, merre ment. Senki sem tudta, hová lett. — Eltűnt, elveszett végképpen, s mintegy tíz év múlva egy gyilkos égetőnek kezdett híre támadni, kinck a köznép e nevet adá: Csudafő . . .

Szép tavaszi reggel nyitá meg az eget, künn a mezőkön a liliom virágzott, fenn az égben madárdal hangzék szét, s távol a harangok ringó szava hívá reggeli imára az ébredő vidéket. A szép természetnek minden teremtese mosolygott és örült, a fű virágától a biborszárnyú tavaszi felhőig, és e világmosolygás hirdette az alkotó jókedvét . . .

Kisded városkának csavargós utcáin hosszú népcsoport jött a templom felől. Elöl a férfiak, hátul a nők, párosával, rendben, ünnepi köntösben, arcaikon vidámló jókedvvel, kezökben vagy kalapjaik mellett rezgő rozmaringszál.

Egy fiatal, egyszerű kézműves ülte menyegzőjét egy szegény özvegyasszony hajadon leányával. Mindkettő szegény volt.

Elöl a vőlegény ment, vidám, életszínű arccal; mellette két násznapya, két vén mesterember. Gyakran hátranézett szíve virágára, s aztán fel az égre, és áldá az Istent. Nyoszolyóleányai közt középen ment a szép menyasszony, egy lesütött szemű angyal, szép szőke fürtökkel s gyöngéd, halvány arccal. Fehér virágból volt fonva koszorúja, fehér volt a ruha is, mely tagjaihoz simult, de legfehérebb az ártatlanság színe, mely arcán ragyogott. Óh százszor boldog az, ki e fehér lilliomarcot egy csók hatalmával piros rózsává fogja változtatni! . . . Visszavonom szavam. Nem voltak ők szegények, — vannak ajándékok, miket a jó Isten ingyen osztogat ki, s miknek bírásaért más, kinek ezekből nem jutott, de kit gazdagnak csúfolnak, jobb kezét odadná.

Dezső és Linka voltak e boldogok.

Gyermekeveiktől fogva szerették egymást, elsőbben a gyermekszív testvérérzetével, minek helyét később ábrándosabb vonzalmak foglalák el, míg végre ez ismeretlen virágbimbó szerelemmé nyílt ki. És Isten megáldá e szerelmet. Ők egymáséi lettek, s az ígélet paradicsomának megnyílt előttük szentelt ajtaja.

Szegény Matild! Oly hosszú évek óta ki voltak apadva könnyei, és most megjöttek ismét, hogy örömében tudjon sírni; annyi idő óta látogatlanul zárt volt ajtaja, s most újra megnyílt az, hogy a vidámság népét fogadja vendégül. Az átkos kísértet évekig kimaradt álmaiból. Lentey fia nőül vette az ő leányát . . .

Amint a nászkíséret egy utcaszegleten befordult, pörgő dob mellett két hajdút körülálló sokasággal találkozott szembe. A hajdúk közül egy hosszú papirosról valamit olvasott. A vendégek egyike, egy kandi fiatalember odatért, s a többi nászt a menyasszonyos háznál utolérve, nekik azt regélte: hogy a város minden szegletein kihirdettetett, miképp amaz iszonyú hírű gyilkosrabló „Csudafő” jelenleg e város falai közt tartózkodik; száz tallér díja annak, ki őt élve vagy halva kézhez adja.

A vendégek nagy része elsápadt e hírre, de legsápadtabb lett Matildnak arca; összerázkódott... Mit sejtethett szíve?...

Azonban e láznyomás hirtelen lefutott a szívekről, újra jó kedve lett ismét mindenkinek, s a bor lángjai és a víg felköszöntések hangjainál minden lélek elfelejté aggodalmait.

Mennyi áldás szállott a boldog új párra! Egyszerű ajkacról, egyszerű szívekből jött áldás, őszinte és tiszta és megfogamzó.

Vígan voltak egész késő estig; víg dal, víg zene és eleven tánc között folyt le egy óra a másik után. Isten jókedve szállott le közibök.

Estefelé elszállingózott a násznép, s magokra hagyta a boldogság új társait.

Dezső, Linka és Matild egyedül maradtak.

Az ősz, halvány anya megfogta mindkét gyermekének kezét, s sokáig nézett azoknak szeméibe; de ők nem néztek anyjuk szemébe; tekintetök egymáson függött.

Nem érzék, anyjuk kezei mint reszketnek, midőn az övéket fogják, nem hallák annak lázas szívdobogását. Nincsenek a boldog szívnek félelmei.

— Gyermekeim — szólt Matild —, édes gyermekeim, érzem, s ha ősz hajaim nem mondanák is, szívem megmondaná, hogy idáig kellett élnem. Tudom; nem is szorít e gondolat, nem most találkozom először vele. Sok volt, amit ez életben le kelle fizetnem; tűréssel, szenvedéssel lefizettem mindazt. Meg vagyok érve a halálra, s hiszem, hogy az Isten megelégteli életemet, és elvesz magához. Fájdalmaim nevét nem fogjátok megtudni, ne is tudjátok meg soha; haljon meg bennem e titok, melynek hordozása alatt negyvenéves koromra megöszültem. De egyet mégis fel kell fedeznem előttem. Itt házam padlója alá kincsek vannak elásva, általam tizenhat év óta jól ismerve, de nem érintve soha. E kincseken iszonyú titok fekszik; ezek lételének tudása volt egész életemnek átka. Láttátok, mily szegénységben éltem; együtt éreztetek minden nyomort velem; gondolhatjátok, hogy ez elásott kincsen mily átoknak kelle

feküdni, hogy hozzá nem nyúltam, legnagyobb nyomorúságom óráiban sem. Most ezt fel kell venni, e kincs a tietek. Kettős vérrel van ez lepecsételve, e vér is titeket illet; de ti le fogjátok azt tisztítani arról; lelkeitek sejteni sem fogják a borzalmak eszméit, mik ahhoz vannak kötve, s megáldja kezeitekben Isten e pénzt. Csak egyet kérek, nem magamért, hanem tennyugalmatokért: e kincsről ne halljon említést a világ, mert ha megtudja azt, boldogságtok elmegy, s vissza nem jó többé. Nem lázban beszélek, világosabban szólanom nem szabad. Tiértetek, nem magamért. — — Segítsetek a pallót felfeszítenem

Dezső bámulva engedett a rejtélyes nő misztikus parancsainak, s ahol az mutatta, egy fejszével felfeszíté a pallót. Egy rézüst tűnt fel az alatt, vas serpenyővel letakarva. Az üstöt kiemelé. Matild levette a fedőlemezt. Linka a gyertyát tartotta oda. Gyémántok és aranyok csilláma ragyogott szemeik közé.

Matild eltakarta arcát.

— Tizenhat év előtt! — sóhajtá fájdalmasan, — tizenhat év előtt láttam ezeket; nézzetek oda, ott sok pénz van elrejtve, mennyi egész éltetekre biztosítani fog. Ne féljete elvenni. Tietek Isten és emberek előtt mind az; senki más jogot nem tarthat hozzá, csak egyedül ti a kerek ég alatt.

— Hát én nem? — rikácsolá közbe egy vadállathang, s hosszú, éles körmű kéz nyúlt közibök, s görcsös ujjaival bemarkolt a pénzbe.

Sikoltva tekintének hátra a nők; undok, pöffedt szörny állott megettök, kinek szemei vérben forogva nézének reájok. Szája egyik fülétől a másikig vigyorgott.

Matild elképedve nézett a csudára. Iszonyú vonzalom kényszeríté hozzárohanni, megölelni és mondani neki: „Fiam, elveszett fiam!” míg egy borzalmas sejtés lebilincselve tartá minden tagjait, és taszítá vissza attól.

A szörny kacagott, hogy a vér fagyott meg bele.

— Hát nem siettek ölelésemre tíz évi távollét után? Vagy tán

nem ismertek rám többé? E ferde púp hátamon, e kutyászemek, e sörtehaj, e páviánkezek, e görbe lábak, nem tudjátok már, hogy kit szolgáltak egykor? Nem emlékeztek rám?

Matild merőn, halványan nézett rá, és nem szólt. Linka félve rebegett: „Makár”.

— Nem Makár az én nevem, az én nevem Csudafő! — rikácsolá az ijesztő, s szétvetve köpenyét, fegyverekkel körül-tűzködött tüszőt mutatott elő.

A két nő sikoltva hullott egymás nyakába. Dezső bátran előlépett.

— Mit akarsz itt? — kérdé emelt homlokkal az ijesztőt.

— Hm! osztályrészemért jöttem — felelé ez dacosan, pizsolyain játszva kezével —; ti, amint látom, ki akartatok tagadni az örökségből, hanem jókor jöttem. — S ezzel pénzéhesen, villogó szemekkel indult az üstben rejlt kincseknek, kezeit markolásra horgasztva.

— Ne bánstd! — kiálta, hirtelen felugorva székéről, az anya, s mindkét kézzel visszataszítva a közeledőt, magát a nőoroszlán bátorságával állítá szembe azzal.

— E pénz nem a tied, e pénz ezé itt — szólt, Dezsőre mutatva reszkető kezével.

— Sőt nagyon is az enyém — szólt a monstrum —, e pénz apámnak lélekdíja, lelkét adta el érte az ördögnek.

— Még apád hamvai sem szentek előtted, irtózatoss ember? — kiálta Dezső elszörnyedve.

— Apámé? — Tudod-e, ki volt az én apám? . . . A tiednek gyilkosa! . . . S tudod-e, ki volt a te apád? . . . Az enyémnek gyilkosa. Óh, mi igen szép rokonsági összeköttetésben állunk.

— Te örült vagy, átkozott!

— Örült is vagyok, átkozott is vagyok, de igazat mondok, olyan igazságot, melytől lelked is meghalálozik. A te apád bizományban adta az enyimnek e pénzt, az én apám eltagadta, elesküdté azt tőle, és a te apád megölte az enyimet és magát.

— Fiam! Makár! — esde a szerencsétlen anya.

— Miért hívsz fiadnak? Tán háladatos legyek azért, hogy a világra ily nyomorúnak születtél? Az én születésemre esküdtél, anyám, az én fejemre híttad le az átkot! . . . Te vétkezted, te voltál a bűnös, s engem ért az átok . . . Nézz végig . . . ugye, hogy szép vagyok? . . . Nincs a kerek földön oly undok teremtés, mint milyenné te születtél engemet, s ezt köszönjem neked? Büntetve vagy bennem, de én is tebenned. Te vétkeidért nevezsz fiadnak engem, hát én mi vétkemért nevezlek anyámnak?!

Mindhárman szoborrá meredve állottak előtte. Az iszonyú titok fel volt fedezve az ifjú szívek előtt. Az átok újra be volt oltva.

— De lefizetjük egymásnak, amivel tartozunk — folytatá a szörny. — Halljátok, mint zúg odakinn a szél? — éppen így zúgott, így tombolt ezelőtt tíz évvel, mikor a várost fejetekre gyújtottam, — halljátok, mint zúg a szél? . . . Az a perc ismét el fog jöni, — nézzetek ki! — ordítá rekedten, s az ablakhoz futott, melyen át vérrel vereslő fény kezdte a szoba sötétjébe bevilágítani — halljátok e zajt, halljátok? — E percben öt helyen gyulladt ki a város. — Hahaha! Ez a nép, mely undok fejemre haláldíjt tett, jajgatni fog, és átkozódni és kétségbeesni! Csudafő lelkének gyönyör kell: sírjátok, ordítsatok, csikorgassátok fogaitokat, hadd kacagjak rajta.

Dezső eközben férfias lélekéberséggel a szobaajtóhoz futott, s azt bezárva lelvén, kitorpte, a konyha kettős ajtaja azonban hosszú szegekkel volt beszegezve. Az utálatos szörny mindent előre jól kiszámolt: sem kívülről, sem belőlről nem lehet az ajtót felnyitni. A kétségbeesés erejével kezdé feszíteni azt. Fejszéje benntört, de az ajtó nem nyílt. Eközben a padlás hasadékain fojtó füstpára kezdett alászállni a szobába. Künn az utcán üvöltő néptömeg gyűlt össze, s ez átkos név hangzék zajos ordításban: „Csudafő”. — Meglátták őt az ablakban állani, s hágcsókat támasztának a falnak, és be akartak rontani.

Sikoltva futott Matild az ablakhoz, s testével elfedve fiát, lekiálta:

— Nincs itt, — ne jöjjetek ide, nincsen itt senki Az én fiam elveszett. — S feje felett égett a ház.

— Itt van Csudafő! — kiálta a szörny kacagva, s eltasztá anyját az ablaktól. — Ha tetszik, fogjátok el! jertek! — s pisztolyait felvonva, azokat a néptömegre irányzá. — Ki akar szemembe nézni? — kiáltá fogcsattogtatva — ki akar velem jöni a pokolba? — s löni akart, midőn hirtelen hátulról két hatalmas kar vállon ragadta s kivágta őt a szoba közepére; a lövések a levegőbe mentek, s a haragos bosszuló, gyomrára tiporva az ember-fenevadnak, lefogta kezeit, s nem engedé többi fegyvereihez nyúlni.

E férfi Dezső volt.

Veszett ordítás tört ki a földhöz ütött szörny szájából, s tajtékozva marta éles fogaival izmos ellensége vállát, míg karjait a kétségbeesés vaserejével iparkodott kiszabadítani vagy fegyvereihez juttatni, s eközben hánykolódva bőgött, s ellenét hányta le magáról.

A fejek felett égő gerendázat világítja le reájok.

— Segítség! — sikolta az ifjú nő a néptömeghez. Matild pedig eszméletlenül rogyott a kétségbeesetten birkózók lábaihoz.

A zsarátnok hullott le fejökre. Ezt véve észre a szörny, nem vonaglott többé, hanem elhagyta magát, s midőn érzé, hogy ellenfele fel akar emelkedni, hirtelen kirántá karjait, s annak nyakát magához szorítva, bőgé: „Itt fogsz elégni velem!”, s nem hagyta felemelkedni.

E percben rontott be az ablakon a bosszúszomjas nép, s a küzdőket szétválasztva, Makárt gúzsba köté, s örömujjongással hajtá ki az ablakon. Dezső pedig menyasszonyát karolta fel, s kirohant vele a lángok közül, s künn résztvevő karoknak adva át kedves egyetlenét, rohant vissza az égő házba.

Nejének anyját s apja vérrel pecsételt örökségét kelle még kihoznia. Matild ájultan feküdt a szoba közepén, s az égő pad-

lás le készült szakadni; ott lábai előtt hevert a vérörökség, mely holta napjáig gazdaggá fogta volna tenni, s egyszerre csak egyet lehetett e két teher közül megmentenie.

De nem tévovázott ő. Elrúgta a tűz közé az átkos kincseket, és azt a nőt, ki annyi nyomornak volt oka, ölébe karolta, s kiszabadítá a halál kezéből

. . . Dezsőt és szép nejét megáldá az Isten; szegények maradtak, de hozzá boldogok.

Még egyszer jelent meg Matild álmaiban ama bús kísértet. Arca nem volt fenyegető többé: nyájasan, engesztelten tekintete rá, s amint ellebegett lelke arca előtt, kiterjesztve felé mindkét kezét, mintha lassú, megszelídült hangon mondta volna neki: „Megbocsátok megbocsátok neked” s szelíden behunyva szemeit, megtért az örök nyugalom országába, honnét kísértetni feljárt

. . . . Meg is bocsáta. — Az nap reggelén, melynek éjszakáján vele álmodott, vevé hírül Matild: hogy fiát, a Csudafőt lefejezték! . . .

11. A SERFŐZŐ

Nem vesz apád csibét?
Népszó.

... Vala pedig Hornyicsek Vendel gazda Isten jóvoltából öt mázsa és tizenkilenc font ő testi állapotjában, s nem vala az a töltött bárány és fél akó ser, melytől ő megijedt volna.

Feje egész orbis pictus vala, méltó vetélytársa bármely úritőknek, s orrának nagysága előtt szégyenlhetette magát az Ararát hegye. Szeme csak egy vala, az is zöld, és azt is valahol mizantróp vakandoktól kérhette ad usum, különben alunni ez is jó lehet. De kipótolá neki az anyatermészet, amit szem dolgában megtakarított, a szájban, melyen könnyen leszaladhatott a kétfüles kancsó, ha jól meg nem fogta. Egyébiránt beszédre ezt gyéren használta, gondolván az írás szavaira: hogy mi a szájon bemegy, az nem rontja meg, de mi a szájon kijön, az rontja meg az embert, azaz: tulajdonképp semmire sem gondolván, mint ami megharapható. Különben is csak cseh hangokat tudott mondani a jámbor, noha harminc ével lakott Győr megye közepén, zsíros magyar nép közt, kikről nem ragadt rá egyéb, mint a zsír, pedig a széles környékben, hacsak a gólyák nem, ez utazott urak, más élő állat ugyan meg nem csehült az ő kedveért, tudniillik: Hornyicsek Vendel gazda uram kedveért.

Nagy commotiókat ő tenni nem szokott; nem volt nagyra-vágyó. A kályhaszegletben napestig elfüleit, nekitehenkedve a füles sörkancsónak, s sohasem ebédelt, legalább azt hitte, miután reggeltől estig mindég evett, és birkózott étvágyával, ezen gyilkolhatlan Antaeussal, kit ahányszor legyőzött, annyiszor ismét megtámadtaték általa; s az a kiváltságos jó szokása

volt, hogy éjnek idején is fel szokott ébredni, és enni kért; s rendesen nagy cserépkanta volt ágya alá téve, tele jóféle sörrel, csak le kelle nyúlnia, hogy fülön foghassa, mert hite szerint: aki éhesen aluszik, Pharaó király hét sovány tehenével álmodik. Egyébiránt az ő szeméből nyilván az nézett ki, hogy egymaga el tudná mind a hetet nyelni, ha éppen az volna a kérdés, hogy melyikök falja fel a másikat.

B—nek helységében ma is mutogatják, mint mázsás ereklyét, flanellharisnyáit, miket egykor viselt, miknek egyikébe bízvást belemegy egy fél pozsonyi mérő akármí, s ujjas felöltőjének belsejében kényelmesen ellakhatott volna egy vándor tót család.

Kihízott képének bajusza nem vala, de még szakálla sem; mezítelen volt az, mint a hegedűs holdvilág, s színében égre vigyorgó, mint a bazsarózsa. Szája alsó széle fölfelé húzódott, mintha hamiskodnék, szörnyű praejudiciumára a fölötte helyezett szemnek; szemöldöknek azonban még csak híre sem volt az egész glóbuson. Vala pedig az ő álla dupla az ő tokájának miatta, s a két füle között csak úgy csüngött-bongott egy-egy árva hajszál, s valamiképp az, kinek nyakába akasztják ama hegedűt, mely mégsem hegedű, hanem csak kravátlí, nem férhet kezével fejéhez: úgy nem férhetett Hornyicsek gazda az ő lábaihoz az ő hasának miatta.

De nem hiába is hízott meg ily csehül az érdeemes gazda, mert elviselt három oldalbordát, hogy az írás nyelvén beszéljünk; vagyis magyarul kiszólván, három feleséget tett el a boldog feltámadásnapra, kik közül mindenik túljárt a két mázsán. De hát mi haszna volt ennyi temetésből? Hogy magára maradt, a szakácsné kezén mindég kozmás lett az étel, a sör megecetesedett, a kenyérnek szalonnája is sült, a baromfiakat elhordta a héja, persze a két lábú, szóval: kótyára ment minden gazdasága, mint a Csákiék szalmája; míg végtére is nagy elbúsultában mit volt mit tennie? Negyedszer is ráadta a fejét, és megházasodott. Másnak egy sütésből untig elég egy lepény,

neki három sem volt elég, negyedik is kellett, hanem ez aztán, úgy hisszük, hogy több is volt, mint elég.

Ifjabb korában, mikor még akadt nadrágszij, mely derekát körülérte, mindig a szeme előtt bírta tartani, ha házasulni akart, kiókumlált szerelme tárgyainak legjobb megkívántóságait: rútnak kellett lennie az eszemadtának, hogy ne legyen kitől féltenie; kevésbeszédűnek, annál több pénzűnek, s kitanult tudással kellett értenie a pampuskafőzés nemes mesterségét, mint melyért, tudniillik a pampuskáért, élt-halt Vendel gazda. — Három ily szép tulajdonokkal ékesített nemes lélek boldogítá immár a pampuskafalót, kik mindhárman példás erényűek voltak, idegen férfihoz még csak szavuk sem volt; de futott is ám, míg utat látott maga előtt, aki rájuk nézett! Azonban senki se nevezze magát boldognak halála előtt, azután tcheti, ha kedve tartja! mint ezt egy rác bölcs még az özönvíz után két héttel megmondta. — Hornyicsek Vendel uramnak is meg kelle érnie, hogy negyedszer is feltegye az Orbán süvegét, s késő vénségére úgy feltréfálja jómagát, hogy feleséget, és pedig szépet és fiatalat vegyen, kinek neve vala *Vica* . . . Az első Náni volt, a második Lotti, a harmadik Zsuzsi; mind igen illendő, jámbor, istenfélő nevek. Hej Vendel, Vendel! miért kelle tenéked Vicára akadnod? Olyatén Vicára, ki a két szemével kicsalta volna a napot a felhőből, s egy-egy hamis mozdulatával még az aludttejbe is életet bűvölt. Olyatén Vicára, ki teneked pampuska helyett oly boszorkánypogácsákat sütött, hogy Saturnus legyen, akinek a gyomra egyet bevett abból. Olyatén Vicára, kinek minden íze csupa fűrgesség és mozgékonyság vala, de legmozgékonyabb testének azon részecskéje, melynek neve az anatómiában „nyelv”, s mely nem arra való, hogy benne, mint a cethaléban, halcsont teremjen, hanem hogy általa, mint az égháborúknak általa, tisztuljon a levegőség.

(Az első asszonyt is Évicának hitták, s az volt csak az egész emberi nem keserű fátuma, hogy nem Elconorának vagy Iza-

bellának hitták, mert akkor nem vásott volna tán a foga holmi pogácsaalmlára, hanem maradt volna az ananásznál és pomarancsnál és cukrosmandulánál s más nobelabb és nevéhez illőbb gyümölcsnél. Ha én valami nagy úr volnék, szörnyen szégyelném, hogy oly közönséges elődeim voltak, mint az az Ádám és Éva, kik nyers almát ettek, és mezítláb jártak, tetőtől talpig mezítláb! Fi donc!)

Alig tette lábát a békességes házba az új menyecske, lett felfordult világ, mint ha pohár vízbe vitriolt töltenek, vagy a csíkok közé piócat eresztenek, felháborodott az minden fenekestül. Reggel korán kellett talpra állni minden cselédségnek, mert akinek a nap egyik arcára sütött, mikor aludt, bizonyos lehetett róla, hogy a másik arcára meg Vica asszony tenyere süt oda. — Maga volt a konyhán, maga adott ki az éléstárból, utánanézett az akloknak, istállóknak, pajtáknak, nem lopnak, nem alusznak-e a sáfárok? — itt is volt, ott is volt, látott mindent, tudott mindent, és pörölt mindenkivel: úzte, hajtotta reggeltől napestig, aki csak mozdulni való volt; amit megparancsolt, azt végrehajtatta, amit megígért, azt ki is szolgálhatta; szóval: élő veszedelme volt a controlleriától és dologhoz látástól elszoktatott házi csőcseléknek.

Vendel gazdának sehogy sem tetszett ez az új szoktatás. Világért sem alhatott hajnalon túl, mert ajtót, ablakot rányitottak, hogy a reggeli szellő átjárja a szobát. Pedig a reggeli szellő nem igen nagy patrónusa az álomnak; nem volt többé kivel összeülni s kényelmesen diskurálni, mert senkinek sem volt ideje arra, hogy csak le is ülhessen. Déleesti álmának nem vala sikere, mert senki sem ért rá a fejében keresni. Rendes kosztra húzták, napjában háromszor táltak csak neki; sőt, mint ezt többeknek sirva panaszolá, még az éjjeli ebédről is le kellett mondanía.

S aztán naphosszant hogy ő se heverjen a háznál, ha mást nem, egy kosár hüvelyes babot szoktak elébe tenni, azt fejtegette a megszorodott fél, s ilyenkor búsan gondolt elhunyt

három hitésére, s a boldog napokra, mik többé nem kerülnek vissza.

De mondhatott-e ellent? Avagy lehetne-e szembeszállani a felzúdult zivatarral s szemébe nézni a villámlásnak? Ki ne húzná be a fejét válla közé, ha a fejkötős Bellona csípőre tett kézzel nekifordult, s megtoporzékolva magát, nekiereszté haragja zivatarának sebes jégzáporát, s közbe-közbe olyakat villámlott a két szeme, hogy a lélek is megmozdult az emberfiában. A rásaszoknya* csak úgy pöndörült körülé.

Tudnunk kell azonban, hogy Hornyicsek gazduram nagy-szerű serkorcsmát mért (azaz tulajdonképp: sert mért a korcsmában) a B* faluvégén, melyben az ott szállásoló vasas német katona urak szörnyen táboroztak, vigasztalván földi életüket az árpa levével. Itt szokott a vendégházban ülni a gazda nap-hosszant, hogy példát mutasson vendégeinek, mely példadánál ki bírt üríteni egyhuzomban egy jó pintes korsót.

Egy hosszúra felmagzott hórihorgas morva pincér volt e csap-ház Ganymedese, ki oly ösztövér volt, mint egy felkiáltójel, s oly egyenes orrú, mintha gólyatejet szopott volna; szája, vagy szólt vagy nem, mindig nyitva állt, s oly széletlen volt és gömbölyűre pállott, mint egy potykác; hosszú, heringfaló fogai kilátszottak rajta, szemei kikönyököltek a fejéből, buksimódra bámulva a semmit; ha valamit nézett, mindig úgy tetszett, mintha az orra hegyével nézett volna. Két hosszú kezén úgy ligett-lógott a két széles vörös tenyér szétálló ujjaival, mintha nem is lennének azok voltaképpen az ő öröksége, hanem valakitől csak úgy kölcsönkérte volna, s nagy, terpedt lábait csak úgy vitte maga után, ha ment; a haja pedig egyenesen felfelé volt keményítve, s ha addig a feje éles volt, ezáltal egyúttal hegyes is lett.

* Rásaszoknyának nevezték azon kemény szoknyát, mely, miképp mondatik, *megállt* egyenesen, ha a földre tették, legalább nincs rá adat, hogy valaha magától elszaladt volna.

Egyébiránt hosszú, hegyes végű kék frakkot szokott viselni, melynek ujjai csak a fél karjáig értek, de a farka vége a bokáit verte; mellénye hajdan piros lehetett, apró sárga gombra; még látszék a lehajtott gallér alatt megmenekült pirosság maradványa; a sárga gombok azonban jobbára csak a füleiket hagyták ott emlékül. Szörnyűképp megvásott csíkos vitorlavászon fedte lábikráit, de kravátlíjának elszabadult kötőféke magasra állt ki a nyakából. Előüngöt viselt, s abban csehköves melltűket vagy hármat, s ekképp brillírozott ő fényességében — mezitláb, papucsban.

Tehát nagy este volt. Szerzte a faluban ugattak a kutyák. A páva kiabált a szomszéd majorban, hogy a boszorkány is elijedt volna tőle. Különben nagy volt a csendesség az egész faluban, elült minden lélek a verebekkel együtt.

Hanzli úrfi becsukta az ablaktáblákat.

(Húztuk, halasztottuk, de végre ki kelle vullanunk, hogy a szegény fiút csakugyan Hanzlinak hitták. Mit tehetett róla? Nem az ő vétke volt. Keresztapjai voltak a tüskére való, amiért ily csúfot követtek el rajta.)

Tehát Hanzli kidugta a kezét és az orrát, aztán ismét visszahúzta mind a kettőt, s a táblák be lőnek csukva.

A vasalt németek elisztultak a vidékről, s ez napságtól fogva a csárda siralmasan megürült, alig vetődve oda egyszer-mászor egy-egy kétségbeesett szomjazó az élesztőszagú borra.

A hosszú asztal végén pilácsolt a félszemű olajméc. A söntés mellett pedig Vendel gazduram szundikált flanelleklíjében, hegyes, fehér hálósüvegében; potrohára tette két kezét, s a benne foglalt tányérnyi tubákszelencét, s két lábát szétnyújtva ott az asztal alatt, szuszogott kedvére. Nem lett volna tanácsos a mécset közel tenni hozzá, elfúta volna minden irgalom nélkül; de annál inkább előtte állta a többször tisztelt vászonkorsó, mely két fülével éppen úgy nézett ki, mintha egy elbázzott, elterült vén banya a két kezét csípejére tenné.

Hanzli e közben nagyot fülelt, s amint hallá, hogy idebenn

nagy a csend, odakünn pedig a konyhában nagy a háború, nekiszánta magát, s amint a gazdája ott bóbiskolgatott a söröskancsó előtt, féloldalt nekisompolyodott, hosszúkat lépett lábhegyen, miközben keze, szeme, szája, mind úgy megjárt, mintha valamennyivel lépett volna. Képzeltetni, hogy mikor ez a cérnaóriás elnyújtotta a lábát, az aztán lépés volt. Szép halkán odament az asztalhoz, ottan megállt, felemelkedett a féllábara, s onnét a magasságból sóváran pillantott le a söröskancsóba. De még félig volt.

Neki sem kellett több. Még egyszer belekacsintott, mint mikor a született varjú kacsingat a koncra, s azzal nekitámadt, megfogta két fülét két kezével (a kancsó két fülét saját két kezével), s annak száját tulajdon szájába bedugva, kezdte húzni belőle a kínálatlan levét, hogy szinte meghajolt bele mind a két térde, s a két szeme majd kipottyant az erős munkában.

Amint így hajtá, mindig fölebb hajtá a kétpintest, hogy már szinte benne volt a félfejével, lőn réműletes explózió ott künn a konyhában, olyszerű, mint mikor fazikat vágnak valaki után, melytől ijedtében Hanzli úrfi úgy nyakon találta magát önteni az árpanektár maradványával, hogy a könyökén csorgott ki a java.

De mekkora volt megalázódása, midőn a kipusztult edényt az asztalra ismét visszatevé, s akaratlanul gazdájára pillantva, annak szörnyen felnyílt zöld szemével találkozott szeme; mintha mondta volna neki e szalonnaember:

— Láttalak, szolgám, váljék jó egészségedre!

De mást mondott neki.

Megjuhászult hangon kérdezé ezt tőle:

— Hanzli fiam, nézd meg; mit törtek a konyhában?

Volt esze Hanzlinak, hogy megnézzé. Bizonyosan azzal a reporttal jött volna vissza, hogy az ő orrát törték be.

Dehogy ment ki! Nagyot fújt magában, s első meghökkenéstől felocsúdva, két hosszú kezét összecsapá, fejét megcsóválta, szemével felnézett a mestergerendára, s fejét még jobban ló-

gálta, hogy szinte féltette az ember, hogy vagy jobbra vagy balra, de elejti azt a korpagyümölcsöt.

Mintha mondta volna: „Jéminé!” Szegény Vendel gazda, be más világ volt, míg a Náni asszony élt, hogy nem pöröltek akkor fel édesded szunnyadásaidból.

Vendel gazda szinte szánakozva tekintte Hanzlira. Ő is összetette volna kezeit, de csak az ujja hegyei fértek egymás közé; s mintha mondta volna: „Szegény Hanzli szolgám, neked is jobb dolgod lehetett, míg a Náni asszony élt, s a pincekulcsot napestig rád hagyta. Nem ittál akkor az én söröskancsómból.”

E két atyafi nép csak per szembeszéd szokott egymással értekezni. Nem azért, mintha nem tudtak volna egymás nyelvén szólni, hanem mert — mert az az Éva asszony, — aztán meg a félelem, — denique vannak esetek, mikor az ember szereti a nyelvét pórázra kötni.

Szegény Vendel gazdának szörnyen kezdett lógni a feje. Egy eleven kihízott panasz volt egész tekintete. Mint mikor az ember érzi, hogy baja van, de maga sem tudja, hogy mi. S nincs karakánabb kép, mintha igen-igen kövér ember akar szomorú lenni; éppen olyan, mint mikor a falusi kisasszony a tulipánt szagolja.

— Hanzli fiam — szólt végre igen lankadt hangon az öreg, hosszas tagtelegráf-diskurzus után —, Hanzli fiam, mondd meg te énnekem: mi lehet az én bajom?

Hanzli igen csudálatosan felhúzta a két vállát egész a két füléig, két tenyerét szétnyújtotta, szemöldökeit felszitta a homlokára, mintha mondta volna: „Tudnám én, de nem mondom meg.” — Vendel erre azt felelte: „Hm”, mely szózat után szörnyen elhallgatott, s nem forszírozta Hanzli tudományát; mely taktika, ha készakarva tette volna, igen jó lett volna, miután tudva van, hogy amely mondandót nem erőtetnek, az maga erőteti ki magát. Hanzli úrfi is lassanként mindig közelebb csoszogott a gazdához, ott tett-vett, sürgött-forgott körülötte, majd köhécselt, majd megállt. Végre hirtelen neki-

fordulva, miután bölc képpel nekimeríte a mutatóujját az orra félfelének, odahajolt a gazda egyetlen hajtalan testrészéhez, a fülhöz, és ezt mondá neki:

— Bizony, bizony kendnek, gazduram, az a baja, de egyedül az a baja, és semmi más: hogy nincsenek örökösei.

— Mik nincsenek, te, Hanzli? — kérdé Vendel, minden tőle kitelhető rémuléssel pillantva a lécből alkotottra.

— Nincs kendnek sem fia, sem leánya.

Villogott Vendelnek e szóra a szeme, az egyik; olyat csapott kilencfontos öklével az asztalra, hogy a pintes kancsó úgy táncolt, majd a tatár vitte el rajta. S azzal feltartva nagy arcát, kinézett magából. Egészen új eszme talált megpendülni benne, mintha azzal biztatták volna, hogy a perpetuo mobile még nincsen feltalálva, keresse fel.

— Igazad van, Hanzli. Nekem sem fiam, sem leányom nincsen! És ha volna?

— Hát akkor jobb dolga volna kendnek, — majd lenne kivel küszködni a menyecskének, hogy nem érne rá kendet háborgatni. Itt ülhetne kend napestig, és ihatnék és alhatnék a nagy bőrös karszékekben; reggel, estve jónének kezét csókolni a magzatok, s aztán kend felültetné őket térdére, s mesélne nekik a híres Rübezahlról; ha összevesznének, rájuk rivallkodnék; később pedig a nemes serfőzés jeles tudományát beléjük csepegtetvén, nevezetes sarjadékot hagyna maga után. S mindez mily szép volna!

Vendel gazdát nagyon utolérte e szókra a buzgóság. Szemét ábrándosan felemelé, összetett két öklét szájához vitte, s oly édesdeden mosolygott, mint egy felmetszett tiroli sajt, és sóhajtott akkorát, hogy Lichtenstein hercegségben zivatarnak is sok volna. E poétikus színezet még tízszerre gyönyörűbb volt a melankólikusnál. Mintha valaki szonettekét írta a pogácsa-almához, vagy gitár mellé pipáznék.

Nem tarthatott azonban sokáig ez ábrándos fellelkesülése, le kelle szállania képzeletei csillagvizsgáló-tornyából: a vendég-

ház utcaajtaja ugyanis megnyílván, azon egy profanus alak toppana be. Valami öreg béres, ki is, miután a hosszú asztal legvégeig elcammogott, ott utánozhatlan flegmával végigülvén a lócán, így szóla: „Bort!”, de ilyet még a medve is tudott volna mordulni. — S a magával hozott fiókpetrencerudat végignyújtotta a háta megett; kikönyökölt a szűreből.

Fekete-piros volt a legény bőre, mint a jóféle bagariáé, s úgy ragyogott, mintha zsírral kenték volna. Csimbókjai lógtak jobbra-balra, meggyűrve erősen sajtalan hajpomádéval, — bajusza kacskaringós volt, mint egy cigánybúcsúztató; meg volt az öreg szűre hánytatva sallangokkal és piros posztókkal, de még az ünge ujjai is zsírral és szekérkenővel. Magas, karimátlan csalmát viselt, melynek legtetejébe vörös pipa volt szúrva, oldalára pedig két vastos, egymásba bolondított rézbetű volt felvasalva, a földesuraság nevének előbetűi.

A bort elébe állíták. — Ivott; egy drága szót sem szólt, néha egyet morgott. Csalmáját a fejébe nyomta, azután rátöltött a veres pipára, s a faggyúgyertyánál minden teketória nélkül rágyújtva, félkönyökére vetette magát. Látszék, hogy nemigen zsenírozza magát a háznál, hogy nem éppen idegen. — Hanzli nagyon nézett le rá, lógó lábait szétterpesztve s kezeit hátrafogva. — Vendel gazda pedig ábrándozott szépen magamagának.

Végre a magányos vendég, megunván egyik könyökén fekünni, amint a másikra lenne fordulandó, meg tetszett pillantani neki Hanzli úrfit, s hogy megmutassa leereszkedését, félszájába vágva a pipát s száját öklével undokul félrehúzva, így kezdé beszédét:

— Hát hallottuk-e már Hanzó diák, hogy jön a francia?

— Alé! — szólt felriadva Hanzli — Törökországból! (Megjegyzendő, hogy Hanzli magyarul is tudott, és morvával és németül, mindegyikből annyit, hogy egyiken sem lehetett volna eladni, ha ugyan akadt volna, aki megvegye; s mind a hármat úgy tudta egyszerre összevissza povedálni, hogy azt

ugyan ki nem lehetett volna okoskodni, hogy melyiket is beszélné hát tulajdonképp?)

— Bizony nem tudom én, honnét jön, Hanzó diák — felele a kedélyes csordás —, de annyi bizonyos, hogy a fejét mind-egyik a hóna alatt hordja; aztán a két szeme a két vállán van, a szája meg a hasa közepén, csak úgy harapja le az ember nyakát — kákk!

Hanzli a nyakához kapott. Azt gondolta, már az övét harapják.

— Úgy biz a! — folytatá a bagariakesztyűs, végigtörülve inge ujjával a bajusza alját — a generálisuk minden reggel két font vasat eszik, egy pint vitriolt iszik rá.

— Proh pana boha? — szörnyűködék Hanzli, csodálkozótában úgy elnyitva száját, hogy majd a feje esett ki rajta. — Láta már kend őket, Mátyus gazda?

— Ott voltam, ahol beszéltek. A körösztomán bujtárjának van egy szeretője, akinek a bátyja a zöld fejű huszároknál szolgál; éppen ma kvártélyozták hozzánk az egész falkát, — ez beszélte.

A „huszár” szóra maga Vendel gazda is figyelmes kezdé lenni — egyetlenegy szó volt, mit magyarul értett; de e szóra valamennyi apró baromfia mind eszébe jutott, amit valaha a kánya elragadozott, s mindazon icce borok, mikért fizetett, fizet is mai napig az öreg harang.

De lám, nem jó az ördögöt emlegetni, mert a kert alatt kullog; alig volt Vendel gazdának annyi ideje, hogy magának képzeletében egy ily katonává vált* embert felteremthessen: midőn zördül az ajtó, s miként ha jőne a Sisera hadja, beállott szörnyű fennszóval hat kipödrött legény, egyik nyalkább, mint a másik, egyik tarsolyosabb, mint a másik, s véghetlenül gimbes-gombos valamennyi, kik nem is úgy, mint más jámbor

* Cifra szó ugyan, de ha „pávává válván” volna, még cifrább volna.

ember, hogy rögtön az asztal mellé vették volna magukat, hanem csörtettek föl s alá, mint a horgas atomus, a széles vendégházban, pöngették sarkantyúikat, s vicceltek a falakra szegzett kozák történelmi képekre, s a velök szomszédult mázolt képű der Frühlinge és der Winterre.

Szép barna fiú volt egy közöttük, fekete bogárszemű legény; piros, vidor arca majd megcsattant, — fekete kis pörge bajusza illett neki szörnyen, s oly karcsú volt derékban, hogy majd kettétörött. Ez volt valamennyi között a legördögösebb. Dehogy hagyott volna békét még a madárnak is! Váltig kötekedett az egész világgal, s galibája volt minden jó léleknek. Alighogy belépett, mindjárt útjába esett a lajtorjával atyafias Ganymed, Hanzli, amint hosszú hátát legörbítve, nyakát előre nyújtva, belebámult a tisztelt látogatókba, mint egy félig egyenesre ütött S betű.

— Szervusz öcsém — szólt a huszár, a fiú jobbfélre kent hajfürteit egy barátságos simítással a másik félre borzalva —, hát hol jártunk, mióta nem láttuk egymást?

Persze, hogy sohasem látták egymást ez életben, minél fogva is Hanzli oly zavarba jött e kérdésre az à la cadadou frizurájával, hogy ijedtében az emberséges ökörpásztor elől úgy elragadta a még félig álló iccés üveget, mintha ott sem lett volna.

— Elment a sütnivalód, te kontignációs fejú? — rivalla rá András gazda (ez volt neve a becses férfiúnak), frakkja végénél megkapva a szeleskedőt — teszed vissza azt az üveget?

Mire is Hanzli, hogy hibáját jóvátegye, még egy poharat adott a haragvónak, hadd igyék kettőből.

— Siess, ember! — kiálta az asztalvégről egy minden gordonnál gordonabb hang, mely is jöve az érdemes huszárörmester bajusza alól, mely is vala immáron őszbe csavarodó, de mindamellert erősen kiviaszkolt állapotban; az őrmester hasa pedig vala gömbölyű, és ült vala a lócára, és vala nékie, őrmesterek szokása szerint, imposant rossz kedve. — Siess, ember! —

mennydörgé — hozz innya-valót, mert — — majd így —
majd amúgy

Hanzli törte magát, s visszatérve, cifra tányért nyomott az
örmester elé.

— Hát enni kértem én, te gólyának született! — rivalla rá
a türelmetlen férfi — hogy tányért adsz pohár helyett?

Hanzli rohant, s hozott egy nagy pohár habzó árpamustot
a hadastyánnak, s villát is adott hozzá, amellyel megehesse.

— Ejnye! erre is, amarra is, hát kinek nézesz te engem,
hogy sert akarsz velem itatni, ami semmiféle ivadékomban szá-
jában meg nem fordult? (Mintha ezt a családi tulajdonságot
mindenki eleve tartozott volna ismerni.)

Hanzli minden nyomon nagyobb-nagyobb konfúzióba
kezde jőni, míg elvégre saját két kezét sem találta többé,
oly nagy vala az ő tisztelete és elfogódása a nagyrabcsült
huszár urak irányában.

Óh, a tisztelt vasalt német urak sokkal nyugodalmasabb
vendégek voltak: mindeniknek megvolt a maga szokott szeg-
lete, a maga szokott pohara, mely mellett éjfélig is elüldögéltek,
s értekezének Kant filozófiájáról, míg a nagy értekezésben ki a
padon, ki a pad alatt elaludt.

De e magyar népnek semmi fogalma az esztétikáról és a
serivásról. Ennek ugyan még a forgácsából sem lehetne német-
tet és filozófust faragni.

Még maga Vendel gazda is úgy meggubahodott e látvány-
ban, hogy háromszor hajtotta fel a sereksancsót anélkül, hogy
észrevette volna, hogy egy csepp sincs benne. Gyermekkorától
fogva azon hitben nevedett, hogy az ilyen huszárféle kato-
nától tartani kell minden jó léleknek; de nem vala egész bizo-
nyosságban afelől: vajon Vica asszony is hasonló hitben neve-
kedett-e?

Az asztal alatt, éppen Vendel úr papucsára hajtván le fejét,
aludt egy kondor szőrű, farkával adózott szuka pudli, álmában
egy-egy idétlent csahintva.

— Isten jó nap, csaplár gazda! — köszönté a fürge huszár Vendel urat, s oly bizalmasan veregetett vállára, mintha együtt csaptak volna fel a verbungosnak. Vendel nagy szemeket csinált; tudniillik azon egyet, mely volt neki, szörnyen felnyitotta, a huszár pedig fogta az öreg hájjal bélelt tenyerét, s abba oly parolát csapva, hogy a terem visszhangzott bele, megrázta jókedvében az egész hájkolosszust fél kezénél fogva, amúgy magyarosan, s azután confidenter mellé ült a padra, s a nyílt tubákszelencébe barátságosan belemarkolt három ujjával, s amint eközben lábainak helyet keresne az asztal alatt, ráhága szíve szerint az ott alvó pudlinak félbenszakadt farkája végére, hogy szintúgy csikorgott.

— Auvavau, katona uram! — ordíta az álmaiból felháborított háziállat, s felszökve szaladt a szobában szerteszt, sikoltván és jajveszékelve kérlelhetlenül, mire az udvarban a komondor hatodmagával kezde felelgetni; aztán visszarohant a gazdájához, s annak zsöllyeszéke alá bebújva, onnét ugatott ki a nyalka huszárra.

— Enyje no, ne haragudjál már no — csitítá a nyalka legény —, katonadolog az egész, fel se vedd, — hátha az orrodra léptem volna? Ejnye, be haragszol! — S ezzel oda csalta a nyüzsgő állat fejét térde közé, s a kezébe csípett burnóttal mit tehetett volna okosabbat? felszippantatót azt a jámbor pudlival.

Kik emlékeznek azon komikus helyzetre, melybe a kutya szokott jőni, mikor trüsszent, képzelhetik, mily grimászokat vágott a pudli a tubáktól, ugatni, bosszankodni és prüszkölni is akarván egyszerre, s nem bírva elrejtetni előlötti komoly neheztelését s iregve-forogva előre-hátra s nyakát félrecsavargatva. — Az összes gyülekezet majd kibújt bőréből nevetében. Nem győzték neki a „prosit”-ot kiabálni. Még Hanzli is el merte nevetni magát, de meg is lakolt érte, mert kitölté rajta bosszúját a kedvenc házi pára, nekiesvén a bokájának s kirántván lábából a cifra papucsot, mintha mondta volna: „a katona urak-

tól csak felveszem a tréfát, de kend csak Hanzli, kend ne merjen nevetni”.

Vendel úrnak nőttön nőtt az orra e történetek közben. — Mily szörnyű emberhúsfaló ivadék! — gondolá magában, — nem ismer ez sem Istent, sem embert, aki csak bort vedel, s becsületes ember tubákjába markol, s azt a kutyanak adja be, s még fennhangon nevet. Mi nem következhetik még?

De mi bizony!

Különös jó tulajdona az embernek, hogy ahol nevetést hall, odatöri magát. A nagy kacagásra, mi természetesebb, mint hogy a konyhanép összes személyzete a kocsmába csődült, s mi természetesebb, mint hogy Vince vitéz sátánnak való két szeme nagy hamar megakadt a vidám fehérszemélyiség legszébbikében? Kinek szinte fekete, mindig villogó szemei voltak, piros tele ajka, felül kissé hamvasan pelyhedző nagy fekete sugár szemöldöke, piros arca, sötét haja s olyan termete, mint a hét világ! — Ez volt Vica asszony.

— Ejnye, lelkemadta, még magát se láttam! — szólt a huszár, amúgy brevi manu meg akarva mérni, minő karcsú a szép nő dereka — de a körmére koppantottak.

— Menjen innét, vitéz uram, nem kell legyeskedni — szólt tréfás bosszúval a hamis menyecske, kiküzdve magát a huszár foglaló kezéből, s egyet pöndörülve, férje mellett termett, kinek is elkezde szépen húzelkedni, lejjebb húzván fejében a hálósüveget, s törekedvén mellette a lócán helyet foglalhatni. Mikor aztán átölelte a természetes gazdát, mintha a siskakemencét fogta volna nyalábba. De hamis volt a zúzája is a menyecskének: mikor legjobban csókolta az édes öregemet, akkor kacsintott félre a kacki legényre. (Pro memoria minden feleséges embernek: mikor a nő az egyik szemét lecsókolja a férjnek: fölnyissa ez a másikat, és a szemébe vigyázzon vele!)

Vince vitéz pedig, hogy hibáját jóvátegye, körülnézett, egyet pödrött bajuszán, s hirteleni fordulattal útját állva a fehérnépségnek (kik úgy tettek, mintha menni akartak volna),

amelyik hozzá legközelebb esett, egy pántlikába font hajú kurta néembernek, huszáros csipcsókot alkalmazott a kövér arcára, ki is akkorát sikoltott, hogy repedt bele a stukatúr.

— Ördögözöm a lelkét, katona uram! — ordíta visszhangul e sikoltásra egy bivallyal álmodott hang, kísérve mérges toporzékolástól. — A hosszú botú béresben eldőlt a borjú, az bömbölt akkorát.

— No hát no? Mi baja kendnek, földi? — kérde a katona ijedetlen képpel tekintve hátra a tombolóra.

— Mi bajom? Az a bajom, hogy az a leány ott la, nem édes mindnyájunké ám! — felelé a béres kitörő zélussal.

— Hát'szen helyesen van. Magam sem szeretném, ha rajtam kívül még másvalakié is lenne — kötekedék a katona, s még egyszer hozzányúlt az élő orgonához, az még nagyobb sikoltott.

— Tyhuj! Ezer malomkerék! — Andrásnak sem kellett több. Felugrott, kirúgta a lócát maga alól, földhöz vágta a süvegét, hogy akkorát szólt, mint egy ágyú, s azt ordította — — — nem — semmit sem ordított, hanem beleköpött a markába, s azzal gyúrte az inge ujját.

— Hadakozni akar kend, jámbor lélek? — kérde fitymálva a huszár, s önhitten mosolygott rá. — Bezzeg nem kaszanyélből készítik a kardot; ne bántsa kend azt, ami katonából van.

— Bántom biz én, ha kutyafejű tatárból van is, mihelyt a szeretőmet bántja, — kiverem én, nemcsak a kocsmából, de a világból is, ha mindjárt ezer is a lelke; nem is félek én a kardtól, katona uram.

Szólott, s az öreg szűrt kikerítve nyakából, előfogta a két kézre valót, melynek végén akkora bunkó volt, mint egy birka feje.

— Ne bolondozzék kend, András — sikolta ama sikoltó leányhang, s esék nyakába a botgladiátornak a kérdéses fruska, kérlelni akarván.

— Ej! kelj innen, Panna — szólt András, elhárítva magától

minden emberszeretetet, — majd én mutatom meg, ki ül a padkára!

— No András — tréfálkozék a nyalka huszár közben — minthogy kend András, és csakugyan verekedni akar, hozok én is olyan hosszú fegyvert, amilyen a kendé — s indult az udvarra.

— De hozhat énmiattam; akár malomgerendelyt hoz is vagy egész tölgyfát, nem félek én tőle hatodmagával sem — szólt, a falnak vetve a hátát, a béres-atléta.

— Ne tartson kend tőlünk — dörmögé az őrmester —, nem szólunk mink bele. Kitesz Vince vitéz egymaga magáért.

— Már'szen majd megválnak — felelgetett vissza, fejét fel-felvágva, a zsírba főtt ökrész, s várta nagy szemekkel a megérkezendőt.

Megjött az. De a világért sem cepelt magával gerendelyt, sem egész tölgyfát, hanem kihúzott a ház tetejéből egy hosszú nádszálát, azt hozta fegyverül.

— Hát csak bolondozik? — kérde András elszégyenülve.

— Nem én — felele a huszár nem tréfálva. — Álljunk csak szaporán egymás szeme közé; no, atyafi, melyik szemét szűrjam ki hát elébb? — s ezzel elkezdte a nádszál loboncos végével alkalmatlankodni a béres orra, szája körül, ki elsőbben kézzel kapkodott hozzá, de nem kaphatta el, — később mindég jobban kezdte kijőni türelméből; végre, mikor nem állhatta a bosszontást tovább, nekifogta a fütykösét, s megemelve azt, vérben forgó szemekkel, iszonyú ordítással és veszett haraggal olyat sederinte maga körül, hogy amint a ház túlsó oldalát megütötte a bunkó vége, kívül a vakolat potyogott. Iszonyatos volt e csapásnak ereje: Vendel gazda elől ezermilliom cseréppé törve repült le a kétfüles kancsó, három szék felfordult, egynek keze-lába törött, Hanzli pedig az asztal alól nézte a maga hosszúságában az egész csetepatét. Jaj volt azon léleknek, ki e kárhozatos suhintas gőzkörébe jut; meg sem pihent volna a más-világig, olyat repült volna tőle.

De a fránya huszár világért sem repült, — hova tette magát, hova nem a kritikus percben, azt ő tudja, senki más; elég az hozzá, hogy midőn András szörnyű pusztító dühében óriási módon elrikkantá magát, csak azt vevé észre, hogy a veszedelmes nádszál a szájában állt meg, messze kimeredve, mint egy kétöles szivar, — a huszár pedig sértetlen állapotban fickándott előtte.

András elálméklodott, bámulatánál csak az összes nézősereg kitörő kacagása volt kietlenül hosszabb.

— *No még így sem jártam, mióta Kilitiben lakom.*

Vendel gazda áldott tuloktermészete sehogy sem bírta a rebellis jeleneteket megemészteni. Miatta ugyan valamennyi ágyú gyújtólúka berozsdásodhatott volna, ő nem találta volna fel a háborút.

Miket nem kelle megérnie?! Házánál lárma történt, — nem elég; káromkodtak, — azt is mondták, hogy „milliom-adta”, meg hogy: „ördög ide amoda” s más több fertelmes szitkozódásokat, — ez sem elég: tubákosszelencéjébe kínálatlanul belemarkoltak, — pudlija farkára szinte kínálatlanul rátapostak, kinevették; — még odább: szeme láttára verekedni mertek! az uraság béresének nádszopókát nyomtak a szájába, s mi legrettenetesebb: kancsóját, szerelmetes kancsóját, a tiszteletben és becsületben megfakult kancsót, azt a kétpintest, örökre semmivé tették, úgy, hogy még a síron túl sem fogja használhatni többé, ahol pedig ugyan mind a négy feleségét újra és együtt fel fogja találni.

Ez több volt, mint mennyit egy csehtől szakadt német serfőző lelke elviselhet, ki hálósüvegben jár, és négyszer házasodik. Ez sok volt.

— Fektessetek le! — szólt nyöszörgő hangon árva cselédeihez, s két szája végét siralmasan elhúzva, oly képet talált mutatni, milyennek mását csak a magyar kártyában a makk-csali viselheti. — Vigyetek el innét — könyörge ápolóinak iszonyú vékony hangon. — Vicuskám, melegíttess ágyat forró téglák-

kal, mert én beteg vagyok, igen-igen beteg, talán meg is halok, — óh, ohwé! beteg, — Vica . . . meghalok, oówéwé!

— Az Istenért! — kiálta a menyecske, úgy téve, mint aki nagyon megijedt, — s a cselédség mind utánakiáltott és mind utánajedt, miközben száját alig bírta betömni a ki-kitörő nevetéstől. — Hozzatok a padlásról bodzavirágot! lenmagkását kell melegíteni sebtén! forraljatok vizet a herbaténak, melegítsetek fedőt; te Hanzli, szaladj a borbélyhoz piócaért, te másik, fuss, bonts ágyat; a gazda beteg, szörnyű beteg, ni hogy tüzel a feje, mint a katlan, a keze meg oly hideg, mint a fagyos répa. Siessetek. Kettőt lépjeteK egy helyett!

Ekként Vica asszony. — A cselédség pedig rögtön nyakon ragadá Vendelt, s ki kezénél, ki lábánál fogva megemelve cepelték hátra a hálószobába, mint a gólya a fiát, ott beledugták az ágyba; még egy reklit adtak rá, aztán bepólták három dunyha és ugyanannyi párna közé, s torkig bekötözve tisztessükkötéssel, megitatának vele egy meszely szé kifű- és ugyanannyi bodzavirág-levet, amitől aztán oly izzadásba jött a jó úr, mintha megfőzték volna; sem kezét, sem lábát nem volt pedig szabad a párna alól kidugni, mert ha kidugta, ott állt Vica asszony az ágy mellett a kurta seprűnyéllel, s úgy rá talált kommantani, hogy megemlegette. Falun minden nyavalyának ez az orvossága. Megfőzik az embert a maga levében, — hogyha meg nem fullad, vagy a guta meg nem üti, bizonyosan meggyógyul.

Vendel gazda eleinte csak tréfálni akart. Dehogy volt ő beteg! csakhogy érdekessé akarta magát tenni a hamis: hanem rajtapták. Végre maga is elhitte, amit maga költött: érzé, hogy vagy a hideg, vagy a meleg, de valamelyik leli.

Az a megivott icce herbaté, a hasára rakott lenmagkása tarisznya, a talpára kötött vesicatorium, az aggodalmas arcok, a csisz-csosz lépések, a forró vasra töltött ecet nyavalyakergető szaga, lassú suttogások, homlokát tapogató kezek . . . mind oly sajátságos érzést költének benne, minőket az ember közelgő

betegség előestéjén szokott megsejdtíteni: valami nyugvó zsidóbadást a főben, rajgós nyüzsgését a dúcrendszernek, lélegzetforróságot; de miket jóra való ember reggelre ki szokott aludni.

— Te Vica — nyöszörgé a páciens a dunyha alól, melyből csak orra látszott ki, mint egy árboc —, te Vica . . . ihatnám.

— Majd mindjárt jön az ezerjófű, édes öregem, majd ihatol, addig nyeld a kortyot egy kevéssé.

Hjaj, de nem ezerjófűvet volt ám ihatnék Vendelúr, de hogy mit? azt mégsem merete kimondani.

— No nézd, már itt is van. Jó forró, jó keserű, édes öregem; várj, kitöltöm a csésze aljába. Idd meg csak, majd meglásd, hogy meggyógyulsz tőle, — várj, majd megfúvom; vigyázz, meg ne égesd a szádat.

— Brrrrrrrrphü! — ordítá megrázkódva a hipokrita nyavalyás, amint az első korty megfordult a szájában, s olyat rúgott magán, hogy ha vassal nincs pántolva az ágya, testamentomot tesz (úgy mind az ágy). — Hisz ez mérég!

— Mérég a gutát! inkább nagyon is orvosság; nézd, én is iszom belőle; valami fölséges, ettől gyógyulsz csak meg. Idd meg csak öregem, szaporán idd meg, no de megidd, ha mondom!

Denique Vendel úrnak nolens volens fel kelle tátani a száját s elnyelni színlett nyavalyájának ezerjő, de ezermilliomszor keserű orvosságát, melynek azon panaceai hatása van, hogy akinék nem árt, legalább nem is használ neki.

Nyilvánvaló állapot azonban, hogy minden erős keserűség erős appetitorium szokott lenni; — ez így volt harminc esztendő előtt is. — Vendel gazda egy ideig csak fintorgatta az orrát, testének ez egyetlen aktív állapotban levő részét; szítta, tüszkölte, emelgette e tülöknek termett emberi tagot, míg végre, nem bírván tovább türelemmel, odainté magához Vica fejét, s mintha nagy titkokat lenne felfedezendő, szájához tartotta fülét, s abba egyetlenegy szót, de csak egyetlenegy sűgött, kannibáli arckifejzéssel kísérve e mondatot.

— Azt hát, ördögöt, meg a máját! — szolt felpattanva Vica asszony — hát még mi nem jut eszedbe, te telhetetlen tarabaksa; jobb biz, elalszol, míg jó dolgod van! — s ezzel haragosan tollat ütve a titáni férjre, behúzta még egyszer annak fejébe a loboncos hálósüveget, s mérgesen otthagya.

Vendel ajkairól hosszú és nehéz fohász szakadt fel — mint a poéták mondják — reményeinek ily felsülése után.

Mi volt légyen ama misztikus, haragra gerjesztő szó, mind e mai napig rejtve maradt a historikusok előtt. Pszichológusok és filozófusok egyébiránt, kik a gasztronómia szent titkaiba be vannak avatva, könnyen kiokoskodhatnak, ha akarnák, miképp az ilyesmi lehetett: „ehetném”!

Tehát Vica asszony magára hagyta a szenvedőt, gondolván: aki éhezik, aludjék.

De Vendel nem tudott alunni. Szörnyű kísértetek jelentek meg szemei előtt: hol egy óriási szál augsburgi hurka, hol egy megmérhetetlen szalonnás gölödény, hol egy sereg repkedő, ugrándozó, kipirult lekváros hátú cseh-pampuska, hol egy tisztos, komolyan lebegő serpalack, fején fehér habkoronával és a sült malacok és a sült galambok, mosolygó begyeikkel, s a minden rendű sülték, főttek és pörkölték, s a minden néven nevezhető becsináltak és kicsináltak, ragyogó leveleikkel, kínálkozó illatjaikkal, s előre érezhető gyöngéd zamatjaikkal!!!

— Óh én százszor boldogtalan, ki mindezekbe nem haraphatok! — ordítá *magában* kétségbeesetten a potrohász, s nyálát nyelve, a fal felé fordult, s imádkozni kezdett.

De hogy tehette volna ezt ily állapotban? Éhesen, szomjasan, torkig csuromvíz! A tatárnak volna ilyenkor kedve kegyeskedni, s még hozzá a mellékteremből áthangzó bosszantó vinnyogás, röhögés és hancúrozás víg hangjai mellett. — De biz úgy megmorgott, mint egy hatesztendős medve, s a vánkosa csücskéit kezdte rágva rágni.

Amint így kínlódnék, küszködve *magában*, s már-már sírni kezdett: egyszerre úgy kezdé érezni, mintha valami rángatná

a feje alól a vánkost, rejtelmes susogás közben, mindig erősebben rángatta — végre fejéhez nyúlt . . .

. . . Ki az?!

— Jahahaj, én vagyok, gazduram — szólt valaki fogvacogás kísérete mellett.

Hátratekinte. Hanzli állt előtte. — Zöld volt a fiú képe, és térdei összevissza verődtek, és hajszála mind szerteszét állt.

Vendel úr azt hitte, kísértetet lát. Kiáltani akart, de a boszorkány rajta ült a nyelvén, nem bírt szóhoz jutni.

— Gazduram! — kiálta erős asztmával a fiú, s szemein egyet fordítva, térdre esett — egyszerre mind a két térdére; s úgy megragadta Vendel úr hálóréklijének gallérját, hogy ez csakugyan azt hitte, miképp éhsége lecsillapításául most őt fogják megenni. De nem tették, nem. Sőt inkább Hanzli úrfi keservesen elkezdte sírni, szepegni, csuklani és huákolni, s Vendel úr megkapott nagy kezét csókolgatni, miközben mindég csak azt emlegette, hogy: „gazduram, gazduram”.

— Hallom, fiam, hallom, de hát mi lelt?

— Óh engem semmi sem lelt, de gazduram odavan, elviszik, elragadják, irtózatossképpen csúffá teszik . . .

— Mit beszélsz, fiam Hanzli? — szólt megütközve a circumspectus.

— Hát — tudja kend, gazduram, kiért, miért jött ide ez az irtózatoss gálickőfaló ellenség?

— Nem én.

— No én sem tudtam, de most már tudom. Óh ezért járnak be ezek most országot-világot, tűzzel, háborúval; óh ezért keresnek össze minden birodalmat, óh ezért . . .

— De hát miért?

— Hát nem mondtam még?

— Te, tán a feleségemért? — ordította felülve az expáciens, s hirtelen még éhszomjas voltát is elfeledte.

— Az még csak jó volna — gondolá magában Hanzli —, ők bánnák azt meg, de nem is úgy. — Kendért magáért jött

ez a háború, szeretett gazduram — susogá kimeredt szemekkel (nem a szemekkel susogá), s hosszú póznakezével a hanyatt eső gazdára mutatott, ki noha nem érté a dolgok mivoltát, de azért nagyon megijedt.

Vendel úr nézett Hanzlira, mint egy sült hal, Hanzli pedig Vendel úrra, mint a másik sült hal. Egyébiránt az egyik izzadt, a másik didergett.

— De hát mégis . . . mi szüksége van rám a francia császárnak? — töpreng a gazda.

— Hej! — felelé a szolgál — nagy dolga van annak kegyelmeddel; éppen most suttogták egymás közt a zöld fejű huszárok, hogy ez lesz az, ez lesz az! s fejüket billeggették. Odafülek, hogy ki lesz az, mi lesz az, hát mit hallok? . . .

— No mit hallasz?

— Azt suttogták, csak amúgy titokban, hogy senki se hallja: hogy a francia császár mindaddig nem szűnik meg az országot tűzzel-vassal pusztítani, míg neki váltságul egy öt mázsát nyomó darab embert nem adnak.

— De hát minek az neki? — hebegé Vendel.

— Ezért elhatározták, hogy kendet holnap reggel megmázsálják, s ha megüti a mértéket, menten kiszolgáltatják a francia császárnak. Ezt csak úgy suttogták — csak úgy titkosan, a kalap alól, pedig kegyelmed megüti a mértéket.

— De hát mit akarhat velem? Te Hanzli, nem tudod, mit akar?

— Rettenjen agyon kegyelmed! Semmivel sem akar kevesebbet, mint önt ritkasági gyűjteménye számára *spirituszba tétetni!!!*

— Valamennyi szentek, ne hagyjatok! — ordíta, nagy képéből kikelve, a serfőző — engem spirituszba tenni, mint a négylábú csibét, meg a kétfarkú gyíkot!!!

— Biz úgy; éspedig elevenen.

— De nem úgy, Hanzli fiam! — kiálta szörnyen megfrissülve az öreg — e tisztelethez nekem semmi kedvem, éppen

semmi. Jer, segíts felkelnem, — hol van a papucsom? — Szent János próféta! semmi kedvem hozzá, — addsa a janklimat, meg a bagósüveget. — Húj, szent Flórián és Habakuk! segítsetek öltözködnöm! A bundámat, a bundámat, Hanzli! — Óh szűz Cicelle! Add rám a bundámat, fussunk, fiam Hanzli, fussunk! (Vendelt az ijedség elevenné tette.)

— De merre?

Ez volt ám a kérdés.

— Merre hát? Az ablakon keresztül. Fogd a fejszét, csapd ki a keresztfát, ne törődjél vele. No mostan emelj ki, fussunk, fiam, fussunk.

Perc múlva földrengési zuhanat hangzott odakünn, mit a csárdai borozók ujjongatása sem bírta túlhangzani.

— De hogy megyünk tovább? — ez volt a második kérdés, mert Vendel gazda lábai nem arra voltak teremtvé, hogy szaladgáljanak. Mit volt mit tenni? Hanzli targoncát hozott, az öreg Gambriust belerakta, a hámistrángot nyakába ölté, s ment az országútnak, görhesen tolván maga előtt a kolosszális testet; mely emberfölötti vállalat terhe alatt kidúlt a két szeme, s dereka C-vé hajolt meg. Az öreg pedig váltig biztatá: — „Told, fiam, told!” — Majd megszolgálom szépen a más-világon.

Hanzli úgy szuszogott, mint egy majorennis vadkan; a taliga kereke csikorgott, mintha azt mondta volna minden forduláskor: „hájat vegyenek!” Vendel pedig folyton biztatá: „Told, fiam, told! majd megpihensz otthon!” . . . Így mentek végig a kertek alatt.

Már a falu végén voltak, — a legelső kukoricaföldhöz értek. Hanzli közel volt a megszakadáshoz, s midőn éppen egy kis dombra akarta volna a sysiphusi terhet feltülekedni, midőn Vendel legjobban szorítá a dolgot, mondván: „Told, fiam, no még egy kicsint, no még egy kicsint!” puff! beledönté őt az árokba.

— Zatraceni! — nyöszörgé a „szállj le Balázs a hintóbul”

odalenn. — Zatraceni, végy fel, Hanzli, nem tudok felkelni.

Hanzli felrágatta az esett húst.

— No de már most menjen ám kend, jó gazduram, a maga két lábán, vagy ha tolni akarja a taligát, hát itt hagyom. Nekem szétnyílt a hátam gerince. Kódis vagyok.

— Ne bolondulj, fiam Hanzli. Itt ne hagyj most; legalább segíts elbújniom valamerre, segíts elbújniom. Hiszen tudod, hogy mindig úgy szerettelek, mint a tulajdon fiamat, édes szép Hanzlikán.

— No csak ne cirógasson kend. Hanem adja hát a kezét. De ha úgy belém kapaszkodik kend, egy tappotat sem megyünk.

— Próbáljon a maga lábán járni. No — no!

Így nógatta Hanzli megrémült gazdáját a kukoricába, ki holdvilágos éjszakának idején megszökött meleg ágyából, hogy egy hideg kukoricagóréba menjen bujdokolni, melyből a csósz megszökött, s melynek tetején beesik az eső, oldalán keresztül-fű a szél.

Ide hozta Hanzli a gazdát, ki ugyan elfáradt, mire ide jutott.

A góré tetején fiaverebek sipogtak, oldalai nádkévékből voltak építve, kifoltozva kukoricaszárral, melyet szépen befutott a földimogyoró jó szagú virága. Benne semmi sem volt, kivéve tán egy légió szúnyogot.

— Hát itt maradjak? — kérdé desperált arccal a gazda, széttekintve a nádkastélyban, mely egymagával tele lőn.

— Ne féljen kend, itt senki sem fogja keresni.

— De hova ülök le?

— Bizony csak a földre.

— Szent Jeremiás! Kemény ez a föld ülőhelynek.

— Ne bánja kend, csakhogy spirituszba nem teszik.

— De bizony hideg is, aztán meg ehetném is.

— Majd tegyünk róla: én most hazamegyek, és hozok kendnek egy egész kenyeret, meg egy sonkát — —

— Egyebet semmit? — Hát azt akarod, hogy éhen haljak meg itt?

— Azt nem akarom, hanem kendnek mindenesetre le kell magáról soványkodni vagy félmázsára valót, ha örök bujdosásban nem akarja tölteni életét.

— Jól van, fiam, jól! Azaz dehogyan van jól, dehogyan van jól! Hozd el hát legalább a kutyámat, hogy legyen kivel beszélgetnem, ha magam leszek, és aki megőrizzen . . .

— No Isten megáldja, gazduram, meg ne ijedjen, míg visszajövök.

— Te Hanzli! aztán felőlem senkinek se szólj! Tudod, ki az a senki! Hát még annak se, egy kukkot se.

— Nem, nem, nem, nem!

Mintegy félóra múlva visszatért a hórihorgas, szörnyen felbatuzva. Vendel úr már messziről leste, s örült, hogy így látta, azt hívének, ez legalábbis az egész élestárt elhozta a hátán.

Messziről rákiálta:

— Mi az a hátadon, Hanzli fiam?

— Egy kéve szalma és a bunda.

— Jajh! nem ennivaló. Hát ott az öledben?

— Ez a pudli. — Nem akart eljőni, az ölemben kellett idáig hurcolnom.

— Az sem ennivaló. Hát a kenyér, meg az a másik?

— Itt van a tarisznyában.

Hjuj! Az a tarisznya szörnyű kicsiny tarisznya volt.

— Hát innivalót nem hoztál, fiam Hanzli?

— De bizony, itt van a korsó.

— Nyújtsd ide, hadd húzom meg . . . Jaj, Hanzli fiam, pogány a lelked is, hiszen víz van ebben!

— Mégpedig friss.

— De hát halálom óráját akarod megérni?

— No ne zúgolódjék kend, gazduram, mert valaki meghallja. Ehen van ni, megcsinálom az ágyát, a tarisznyát fel-

akasztom ide a körösztfára, aludjék kend szépen, holnap este majd megint eljövök. Tegye be az ajtót. Jó éjszakát.

Vendel úr magára maradt.

Ilyen az emberi élet. Az ember semmiről sem bizonyos; még mikor meleg ágyába szépen lefekszik, akkor sem tudja, vajon hol fog fölébredni, mint íme az élő példa.

Sötét volt. Alig tekintte be a hasadékokon egy-egy kíváncsi csillagocska a nádrezidenciába, s minden lélek fülelt.

E nagy csöndességben, e nagy sötétségben hirtelen úgy tetszék Vendel gazdának, mintha valaki vagy valami mellette németül beszélne. — No de világosan hallá:

Quak, quak, frakk!!

Ki lelke lehet ez?

Ismét: quak, quak, frakk!

Ejnye, ezzel talán tótul is lehetne beszélni?

— Jako sza volás moja dusa . . .

Quak, quak, frakk!! szólt mindig közelebb a gyalogmadár, míg végre Vendel azon bátorságot vevé magának, hogy kezét hang tájára kinyújtsa, és megtapogassa annak okozóját.

Brr! Valami hideg mozdult meg ujjai alatt, oly hideg, mint a béka.

Ugyan mi a tatár lehetett? Hideg mint a béka, németül beszél, és mozog.

Vendel gazda nem bírta kitalálni, hanem fogta a bagósüvegét, s amint még egyszer megszólamlott a rejtélyes állat, leborította vele, gondolván: reggelre majd a szeme közé néz, s ezzel kivette a tarisznyából a kenyeret, a gyürkéjét letörte, s miután azzal elbánt, az egész kenyeret odahelyezte vánkos gyanánt a feje alá, s jóízűen aludt a fáradalmak után, egész hajnalig meg sem mozdulva egy fekvőhelyéből. Érzé ugyan néha, mintha a haját húznák meg az orrát csókolgatnák, de mikor az ember alszik, ilyesmit föl sem vesz.

Hajnalra azonban nagy álomlátások kezdtek háborgatni. Azt látta, mintha egy nagy múzeumban lett volna, hol minden-

féle kitömött pelikánok, struccok, gólyák és krokodilusok, tengerilovak, páviánok, macskamajmok és kutyafejű tatárok, bebalzamozott tarka ördögök és kővé vált vízi angyalok és egyéb naturae curiosumok, köztük egypár kritikus is, lábánál fogva felakasztva — álltak hosszú sorral.

De legbámulatosabb volt két óriási üveg, a középre téve, mindkettő színig spiritusszal, fölül hólyaggal lekötvé, — miknek egyikében egy sovány *elefánt* lubicskolt hosszú nagy ormánnyal, frizírozott hajjal, fénymázos cipőkben, nagy, széles, bő frakkban; a két fátermörder mint a két agyara hegyesült előre, s a két füle lógott.

De bezzeg a másik üvegben! Ott meg Vendel úr úszdogált, még egyszer akkorára hívva, mint amekkora volt; sárga flanellréklije rajta volt, és a tarka papucsai; szörnyen kapálózott, hogy magát kitörhesse; kiabált volna, de mihelyt száját nyitott, itta a spirituszt; végre egy kétségbeesett lökést tett magán talpaival, hogy fejével a hólyagot kiüthesse, s kirúgta a nádviskó oldalát.

— Ahhaouhh! — szólt nagyot ásítva — mégis jó volt, hogy nem engedtem magam; hanem ezért meg is érdemlem, hogy jóllakjam. De nini . . . hova lett a kenyér? A kenyér hova lett, sem híre, sem hamva. — Csak egypár megmaradt morzsa mutatta, hogy hol volt. — Biz azt az éjjel kiették a feje alól a réti patkányok.

— No mármost kenyér nélkül egyem meg a sonkát? Megbetegedjem tőle?

De ám gondoskodott a jó sors, hogy Vendel úr meg ne betegedjék. Mert amint keresé a sonkát, hát sehol sem találta a sonkát.

Iszonyú rémgondolat cikázott keresztül agyának sivatagán.

— Filáz! — kiálta a pudlinak. Az nem felelt. Nagy mina volt pedig kaparva a nád alatt a földben.

Vendel úr kitért az ajtón. S ím a hűséges eb ott hevert a

küszöbben, az elpártolt sonka végcsontmaradványát egész manierral fogván két első lábába s szépen ráfogotván.

— Semmivé lettem! — kiálta Vendel úr kétségbeesetten, s hanyatt vágta magát a zsúpra, és megátkozta az ő születése óráját.

Ekképp táplálta a hűséges Hanzli jó Hornyicsek Vendelt, mint Illés prófétát a varjú, s ekképp ette meg az egér az ő kenyérét és a pudli az ő sonkáját, s ekképp átkozta meg a nagyhírű serfőző saját magának és pudlijának születése óráját.

Szerencséjére azonban valamely titkos sugallat avagy sejtelen déltájban kivezérle a hűséges hollót egy újabb szállítvány-proviánttal, különben a szegény serfőző tán mint egykor Eu — (tudja kő, hogy van tovább) király, magamagát ette volna meg.

— Hanzli fiam, vidd vissza a kutyát, hozz helyette macskát — mondá az öregúr — az egerek a galléromban költenek, s amit ezek meghagynak, a kutya hordja el; — hát a huszárok?

— Dejszen azok túl vannak már a határon, reggelig ott vigadtak, akkor lóra ültek, azóta tán háborúban is vannak.

— Hát Vica asszony?

— Nem vitték el — felele keservesen sóhajtva Hanzli —, most éppen szörnyűképp dül-fül, kelmedet keresi; azt hiszi: istentelenkedni jár, és nagy dolgokat ígér kendnek, ha rá-találhat.

Uccu bizony, gondolá Vendel úr, ez aztán a két tűz: egyik felől a francia császár keres, másik felől a feleségem, — egyik üvegbe akar tenni, a másik kalodába.

— De jól elbűjjék kend. — Ugyan közelget az ellenség. A falubeli imposztor urak (compossessorokat akart mondani a fiú) mind rejtik a holmijeiket; ki a gerendák közé dugja a kincseit, ki a mángorló alá ássa, ki a pincébe temeti; az insurgensek számára sütik a pogácsát mindenfelé, meg a mákos rétest az útra; már a paprikaszag a szomszédban érzik, — azt mondják:

az ellenség vörös puskaporral lövöldöz. Szörnyű kegyetlen nép, kik még a születetlen gyermeket sem kímélik, úgy bizony! Akként bánnak az emberrel, hogy lehajtanak a földre két fiatal jegenyefát, ahhoz az embernek két lábát kétfelől hozzákötik, akkor hirtelen eleresztik a fákat, s sutty! az ember kettéhasadt.

— Alé! juj!

— Az asszonyokat meg hajaiknál fogva kötik össze, úgy hajtják a vásárra Afrikába.

— Te — messze van az az Afrika?

— Még nem tudom. Lehet annyira, mint Szerdahely; de miért?

— Csak azért: hogyha Vicát el találják vinni, tudjam, hogy hány nap alatt jöhet vissza.

— De hátha engemet visznek el? S majd a kutyafejű tatároknál valamely komondorábrázatú kisasszony belémszeret? Bizony! Aztán megesz? úgy ám! Mazsolaszőlővel hizlalják ott az embert, meg szentjánoskenyérrel.

— Jaj, fiam Hanzli, ha téged elvinnének, s nekem nem hozna többé senki enni! Fiam Hanzli! Az istenért, vigyázz magadra — s ezzel odaölelte potrohára a jó öreg a fiam Hanzlit, s úgy összevissza csókolta annak feszített orcáját, s úgy összevissza szorongatá annak gyertyaszál természetét, hogy mikor elereszté, káprázott a szeme a fiúnak, s csak úgy kapkodta a levegőt, mint a partra tett kárász.

Így vigasztalá a jó Hanzó diák szerencsétlen gazdáját az ő bujdosásának napjaiban, reggelenként és esténként hordva neki enni- és innivalókat, nemkülönben híreket és történet dolgokat, mik közül ugyan a kilencedik sem volt igaz.

Eközben pedig szépen zöldült és levelesedett a kukorica, sárgultak a tökök nagy ernyős leveleik alatt, és a seregélyek látogatták a boldog mezőket.

Vendel úr reggelenként ki-kisétálgatott egy közeli dombra, honnét a faluba be lelete látni, onnét szemlélte a kémények

füstölgését és a fecskéknek röpködését és a porzó-országutat, s hallgatta a komondorok távol ugatását és a déli harangszót; délután pedig, mikor a nap be kezdte fűteni a világnak, befeküdt a kisdéd vityillóba, hol késő estig harsogott hortyogásának mennydörgése; s csak akkor jött ki onnan, mikor a nap ismét betette maga után az ajtót, s itt hagyta a szép harmatos világot. Felmászott ilyenkor ismét az őrdombra; — azok a szép csillagocskák úgy megragyogtak odafenn, mint egy-egy kis gyémánt, ideleenn pedig szanaszét a pásztortüzek vörös csillagzatai tünedeztek fel a félhomályú mezőn, a faluba térő gulyák kolompmuzsikája bejárta a tájat, vagy egy-egy elkésett ácsi laptika két kerekének vidám nyikorgása; az uraság majorjában valakit ugattak a kutyák, a kanászlegények pattogtak a kártyásokkal, s mindez oly szép volt. Hát még mikor a hold feljött, mint egy világító vajasszarvas, később pedig mint egy fényes ezüst huszas, akkoriban oly ritka tünemény (nem a hold, hanem a huszas). Az öreg Hornyicsek nem győzte benne eléggé keresni Szent Dávidot és a hegedűjét, kit nem egyszer látott már a fényes planétában, midőn sörtől illusztrált fővel gyönyörű clairvoyance-i állapotban kiült esténként a márványkő-padra. A lanyha esti szél eközben oly édesdeden susogott a kukorica-levelek között! Szerencséje Vendel úrnak, hogy semmi hajlamot nem mutatott az aszkórságra, különben e regényes helyzetnél meg nem menekült volna a poétává levéstől.

De megköszönte ő ezt a regényességet. Naponként jobban kezdé tapasztalni, hogy ködmene mind inkább-inkább beéri, — bővült, tágult minden öltözete, s napról napra kevesebb fáradságába került az őrdombra föl- és arról meg lemászni. Azon gondolkodott: hogy vajon nem mehetne-e már vissza a faluba? De Hanzli mindig lebeszélte, azt fogta szegényre, hogy hízik, pedig szüntelen keskenyebb kosztra szorítgatá.

Ekképp folyt le két egész nyugalmas hét, mikén Vendel úrral összevéve is kevés nevezetes történt; néha a hangyák berontottak nyári palotájába, honnét aztán nem győzte kikönyörögni;

másszor az égiháború iszonyai állattak ki halálfélelmeket vele. Egy délután pedig egy dühödt kivert bika járt-kelt a kukorica-földek között szörnyű bömböléssel, amikor is Vendel gazdát, ki a nádhajlékból ki sem mert pillantani, majd a hideg lelte ki; de legborzasztóbb volt a jámbor úrnak egy vadállattali rémletes esete, mely, mint igen rettentő és így mulattató történet, íme ezennel elmondatik.

Annyit már tudunk, hogy Vendel urat esténként valamely vadlélek meg-meglátogatta, mely ilyenkor németül diskurált, s ha az ember hozzányúlt, hideg volt és mozgott, s melyet Vendel úr rendesen leborított az ő bagósüvegével, hogy reggel ráismerhessen; — midőn pedig reggel fölemelné a süveget, nem talált az alatt egyebet, mint egy lyukat, mely a földbe volt vájva, és igen sötét volt . . . Midőn egy délután éppen szörnyen törné a fejét e sötétlő üregnek titkos rejtelméin, úgy tetszék fülének (és fülei jók voltak), mintha tanyája körül mezítlábás lépések jönnének-mennének, sőt halk suttogásokat is vélt olykor hallani. Fülelt, hallgatott, meghúzta magát. Kis idő múlva azonban úgy kezdé hallani, mintha ama rejtelmes gömbölyű földi lyuk beszélni akarna, nevezetesen, mintha csuklanék és gargarizálna, éppen mint ezt emberi gége szokta tenni. Olykor sóhajtani is képzelé. Mindég hangosabb zúgás, cuppogás és kortyogás kezdé felkiabálni. Teremtő atyám! mi lakik itt? Később kaparni kezdtek benne, és à la minute tüsszögni. Mindég feljebb, mindég hangosabban. Reszkettünk, mint a nyárfalevél. Végre — — hah! végre egy iszonyú fő, — két füle, — két szeme, — hegyes fogai, — véres nyelv, — — mutatkozott, felfelé törekedve a nyíláson! Még egy vonaglás s egy rémséges vad tekintetű, lucskos, ijesztő alakú, hegyes körmű, villogó szemű vadállat rontott belőle ki, — egy rettentő ürge!

— Szent Bertalan, segíts! — ordíta magában a serfőző — ez megesz! Mert ez olyan állat, aki a bikát is lefogja.

De ez csak hagyján, hanem amint ama ragadozó állat kiszökött nagy lucskosan, sárosan az üregből, rögtön utána, mintha

forrás vize buggyant volna fel, ömlött valami folyóság a lyukból kifelé, mely egy perc alatt Vendel urat ürgéstül, bundástul és fekhelyestül együtt felöntötte.

Hát valami rossz pásztorfiúk ürgét önteni jártak, s éppen azon domboldalban, hol az elhagyott csőszgunyhó volt építve, kezdték a díszes mulatságot; nem tudván azonban a közlő-csővek teóriáját, csak hordták kantáival a szomszéd tó vizét, s átkozták a békát, mely bizonyosan minden vizöket megissza, míg az ürgebarlang másik nyílásán át Vendel úr kastélya szenvedett áradást.

Az üldözött szörnyeteg eközben, miután körülfutva a szűk tanyát, sehol kimenekülésre út-módot nem talált, azt gondolva, hogy majd tán a tetején kimehet, kapaszkodott négykézláb a nádfal harántos oldalán felfelé, s már-már az ablakhoz jutott, melyet azon szélvész szakajtott, — midőn valami véletlen eset által kihozva a súlyegyenből, visszanyekkent, s ráhullott Vendel úr orrára.

No még oly ordítást sem szalasztá ám ki emberi harminckét fog, aminőt Vendel úr e percben; kirúgta az ajtót kezével, lábával, s kiesett a házból, — s oly handabandát ütött, mintha három regement török lett volna a hátán.

Uccu! a pásztorfiúk sem vették tréfára a dolgot, — vesd el magad! nyargaltak holtra riadt képpel, otthagya kantát, dézsát, ürgelyukat, s végigbömbölve az úton, addig vissza sem néztek, míg a faluba nem értek, aholott is a népet rögtön fel-lázíták.

No Vendel, ez ostoba egy rohanat volt, most majd megtudják, hogy hol vagy; rajtad jönnek, hazavisznek, elárulnak, spirituszbba tesznek, s az is a tied lesz.

Felállt szegény mienk az őrdomb tetejére, s a falu végére kémelt; kis idő múlva tehát szomorúan kezdé tapasztalni, miképp sejtelmci valóba mennek át. Egy csoport vasvillával és vendégoldalakkal fegyverzett emberi had kezdé rejtekének tája felé nyomulni: tovább itt maradni világos istenkísértés

lett volna. Nagy rezignációval fogta szegény öreg a bundáját, egy nagyot sóhajtott, s azzal Isten hozzád kapufélfa! bujdosott a pohánkaföldekbe, s ott leheveredve, aggódva hallgatta a távoli rikoltozásokat, amint a fellázadt falunépe úzte-hajtotta a kísértetes árnyat; s maig fenn él a nép száján a „földi ember-rőli” kísértetes mese.

Innét ismét tovább húzta magát. Három nap bujdosott tövisen, bokron és szántóföldeken keresztül, szabad ég alatt hált, náthát is kapott, s minthogy kenyere elfogyott, ember szeme elé kerülni pedig nem tanácsolta magának, földimogyoróval s sült kukoricával volt kénytelen táplálni életét e három nap alatt. Siralmas három böjti nap, mely legalább három évet elrabolt életéből, legalább harminc fontot teste tömegéből. — A negyedik napon nagy puskázásra ébredt, valami egy mért-földnyire hozzá nagyon fűthettek ágyúkkal. Még golyóbist is látott, mely megunt reptében fáradtan ugrott meg a földön, s egy-egy kövecsben megbotolva, újra nagyott szökött. Egyet ezek közül szépszerével megkaphatván, meg is takarított a sokat kiállt férfi, s holta napjaig mutogatta azt, mint tanújelét annak, hogy ha háborúban nem is, de mellette mindenesetre volt.

Déltájon elhallgattak a durrogatással, s estefelé, hogy Vendel úr éppen fekünni készült egy virágzó krumplibokor árnyékos tövében, hát a cirokerdők közül mely alak búvik elő? — Egy mentedolmányos férfi, fején vörös csákó, lábán félsarkantyú, kezében nagy puska, — nyilván puska sem győzelmi trophaeus lehetett. A férfi lábai térdig sárosak valának, de hála Istennek! egy csepp vére sem folyt. — Hátra-hátranézett. Tán kergetett valakit? — Különben látszott rajta, hogy nem találja az országutat.

Vendel úr ráismert. A legharsányabb hang birtokosa minden közbirtokosok közt, nemes Kormos Mátyás állt íme előtte, de mily kiadásban! Dehogyan volt haragos, mint rendszeren szokott, szörnyen megjuhászult; egyik bajusza csurgóra állt, a másik kettévált, képén azonban sehogy sem látszott meg, mintha embert evett volna.

— Jó estét Vendelkém — szóla szelíd hangon —, nem tudja kend, merre van a falu? Nem jönne kend velem?

Kapott a kérdésen a jámbor serfőző, s mutatta, hogy: arra van! Gondolta magában, ez fegyveres ember, majd ha együtt megyünk, hamarább megjíjed tőlünk valaki.

— No csak azért akartam tudni, hogy arra ne találjak menni, mert az ellenség annak tart; gyerünk a fűzesnek, szerelmem Vendelkém, majd ott jól elbújunk.

— Hát csakugyan bántják az embert? — kérdé ez szepegve.

— Hhaj barátom, hagyj abba a kérdezkedést, — sohase láttál te olyat. Bolondok azok. Így fogják nekünk a puskát ni! Teremtuccse, ha el nem jövünk onnét, meglőnek!

— Hát kelmetek nem tudták szinte arra tartani a puskát, amerre azok álltak? — okoskodék Vendel.

— No ugyan tarthattam volna feléje az istenadtát, mikor sem sárkány, sem billentyű rajta, hacsak a boldog végit nem fordítottam volna. Gyere, kaparjuk el a földbe, hogy valami-képp meg ne tudják, miszerint a táborból jövök: még megfognának és visszavinnének; gyere, temessük el.

És ama nevezetes fegyver, melyet a magyar világ eme híres insurgents-vicnél fogva ismer: „kend az Alvinczy?” elkapartatott az ugarba, aholott is midőn évek múltán ismét megtaláltatott volna, akadt tudós, ki bebizonyította, hogy ez azon puska, mellyel még a trójai háború alatt Mars urat Ajax ifjú úr hasba lőtte; a másik ellenben azt állítja, hogy azzal jeruzsálemi András lövöldözött a Jordán vize mellett partifecskéket, — melyből aztán nagy vitatkozás támadt, melynek mind e mai napig sincsen vége szakajtva.

A két patrióta pedig nyakába ölté a világot, s sietett elérni ama fűzfarengeteget, mely Cs.-től egész a Duna-partig oly szépen lenyúlik, s ott gyöngylen elrejték magokat, egymást bátorítván. Szinte másfél napig győzték túrni a harc dicsőségeit, de már a második délután vége volt minden ambíciónak: éhes lett a két vitéz, mint a farkas, s elvégre is kénytelenek voltak

erőszakot tenni bátor természetükön, s ennivalónak keresése fejében kilopózni a fűzfarengetegből.

Nem messze egy mély útban egy felfordított szekér feküdt körösztben. Mátyus úr, látva, hogy senki e szekeret nem őrzi, kihúzott az út mellől egy fiatal eleven fűzdrongot, s azzal megparancsolva Vendelnek, hogy üljön le a földre, és dugja be a fülét, iszonyú lármával nekiiramodott a pusztult szekérnek. „Add meg magad! — Védd magad! — Vesd el magad!” — Piff, puff! nesze neked is! Erre amarra! Ki mer ellentállani?! — Huj! Vendel azt hitte, Mátyus úr most egymaga háromszáz franciát ver le egy szamar-állkapcával. Úgy csattogott, úgy puffogott és recsegett — persze a szekér oldala.

— Megvan! — kiálta visszatérve kipirult arccal a diadal-maskodó — hatot levertem, a többi szétfutott. Itt van a kenyér!! — s azzal egy nagy prófuntot emelgetett elő.

Vendel úr ekkor csakugyan elhitte, hogy ez az ellenség vasat ebédel, mert akinek a kenyere kőből van sütve, annak a pecsenyéje legalábbis öntött vas. Kemény volt az, félnapig kelle áznia a Dunában, hogy harapható legyen. De megették azért. Tudtára legalább Vendel úr soha oly jóízűen nem falatozott, mint akkor.

Megszabadult végre országunk az Isten ostorától. Napóleon, miután látott miskolci cipót, debreceni mézeskalácsot, Vas vármegyei csákányt, győri burdzsellát, kecskeméti kulacsot, ugoicsai fülesbagolyt és komáromi fűgét, anélkül azonban, hogy fő-fő célját, úgymint Vendel gazdát, feltalálhatta volna, ismét, re infecta, honába visszatért, más szóval: kivertük őt az országból (ami szent igaz is, csakhogy az irígy historikusok titkolják előttünk).

E hírre ismét megnéptelenedtek az erdők és kukoricaföldek. Megtért mindenki ősei lakába, s beszélte mindenki hadi kalandjait a szem-fül családnak: mint védte magát egymaga harminc ellen, mint rabolta ki a francia élelemszekereit, mint lőtték mellbe egy szakállas golyóval, de a nagy ezüstgomb, meg a

keblén viselt nemeslevél felfogták a lövést, — s végre mint szakadt ezer darabra a harc hevében izzóvá lett puska! Mindezt s még szebbeket beszéltek honn jókedvű ősapáink, az Isten áldja meg őket, — hisz ha ők gyomron hagyják magukat lövöldöztetni, hol volnánk mink akkor! és ha mi nem volnánk?! hm.

Tehát Mátyus úr és Vendel gazda is hazabaktattak e hírc. Szörnyen megcsappant a két jó úr, de kivált a serfőző. Csupán árnyéka lett eddigi énjének, úgy hasonlítván hajdani magához, mint az aszalt körte a nyers körtéhez. Ezenfelül még el is rongyosultak, s szállásuk gyámoltalan voltánál fogva oly szurtosok lőnek, hogy bízvást mutogathatták vala magokat pénzért, sub titulo: finnek.

Mátyus úrnak csak könnyű volt a dolga. Egyet szedtevetézt odahaza, s erről mindenki ráismert; de bezzeg Vendel úr! Amint házára talált, szörnyen megüté fülcit holmi klarinét-hang, s mintha elefántok járnának ott táncot. Űm, gondoló magában, izzek aligha engem nem gyászolnak. Hallgatózott; egyes rikkantásokat vehetett ki, egyebet semmit. Végre be nyitott az ajtón. A nagy vendégszoba vigadókkal volt tele, kiknek apraja-nagyja járta a Szent Dávid táncát, egynck-egynck jutván e célra annyi hely, mint egy tranchirtányér; legközépelt pedig édes-kedves felesége táncolt félre csapott konttyal az András gazdával, kinek arca ezúttal még egyszer oly fényes volt, mint egyébkor. A nagy tömeg közül csak Hanzli nyúzott képe állt ki mozdulatlanul; nyilván jóllakott a fiú, és nem beszélt. Folyt azonban bor és sör, s mindennemű étkek jótékony illata bosszantá az éhes ember orrát.

Vendel úr összecsapta két kezét: „Bozsemoj!” Csak ennyit szólt, de e kevés szóban oly sok volt kifejezve. „Megálljatok népek!” rikolta, nagyot toppantva lábával, mely toppantásra az asztala alól kijött egy kócos eb, s rútul elkezdte a kísértetes gazdára ugatni. Sajat pudlija ugatta meg. A többi ránézett. „Ki ez az ember?” — „Honnét jön kend, földi?” kérdé András

gazda. „Adjatok szegénynek egy ital bort, valami koldus lehet”, szolt Vica asszony, kontyát igazítva.

De ez már kihozta a csehet példás türelméből. „Halljátok-e minden lelkek, én itt én vagyok, és senki más!”

Mindenki a fejét csóválta. A hang Vendelé volt, de az arc, de a termet? Senki sem ismert rá.

— Hát te sem ismersz, Hanzli? — Hanzli ránézett, komoly képet csinált, vigyorgott, ismét gémberedett képet csinált, de nem ismert rá.

— Ah! ez kétségbeejtő! — sápítá Vendel úr, s megragadván egy az asztalon álló kétpintes sörkancsót, azt egy hajtókában úgy ki találta inni, hogy kóstolnivalót sem hagyott benne. — S ez volt megszabadítója. Erről ismertek rá. „Vendel bátya! Vendel gazda, nagyuram! kisuram! édes uram!” hangzék minden oldalról rá, s nekiestek, ölelték, csókolták, táncba vitték, denique jól fogadták.

Hát az egész multság annyiban volt, hogy a piros béres elvette a Pannit, akiért a huszárral párbajt is vívott már, s annak ülték most a lakadalmát s egyúttal a franciafutás dicsőséges emléket, s minthogy ehhez még Vendel úr csodálatos visszaérkezése rovására is kelle vigadni, biz azok kinyúltak egész kivilágos kivirradtig!

Ekként végződött a jólelkű serfőző veszélyes expedíciója.

És e naptól fogva megáldá őt Isten, mert nem hagyta őtet magzatok nélkül, hanem születének fiai és leányai, szókék és barnák, de kövérek mind, és egyik szebb és nagyobb fejű, mint a másik.

*

Néhány nap múlva azon hír kezd szállingózni, hogy az Ott huszárezred az utolsó férfiúig elesett a csatán.

E hírre, azt mondják, — miért és miért nem? — Vica asszony amúgy titokban mind a két szemét vörösre kisírta, s utána egy hétig sem evett, sem ivott.

12. AZ ÁTKOZOTT HÁZ

A Vadkerttől Pusztamezőig vezető dülőút mellett az avar közepén áll egy magányos, egyemeletes ház; csinos, egyszerű külseje, a fehérre meszelt falak, a zöld ráámájú ablakok oly nyílt, oly vendégszerető tekintetet adnak neki. Elöl hosszú olasz jegyenesorok vannak elébe ültetve, mögötte tágas angol-kert terül, melynek rácsozott kerítésén a túlnőtt jázmin virágos lombjai hajolnak át, nyitott kapuján keresztül udvarába látni, melynek szegletén egy-egy belvedere van építve, honnét a legszebb kilátás esik a vidékre . . .

És e házban senki sem lakik . . .

Évek óta el van az hagyatva, és az út, mely egykor alatta vitt el, most messze kanyarodik el mellette, s mindég nyitott kapuja előtt tenyészik az árvacsalán.

Közelebbről nézve, valami hallgatag, visszataszító van ez épület alakján; az ablakok megszivárványosodtak a nap sugáritól; a falakat kiverte a penész, a belvederek ablakaiban virágcserepek állanak kiszáradt kaktuszok fonnyadt kóróival; a kert virágágyait ellepte a bojtorján és a gyom, az ajtók berozsdásodtak sarkaikba; semmi hang, semmi élet nesze nem hallik itt; a fák és bokrok vad tenyészetben nőttek összevissza, de madár nem száll reájok, reggeli énekével üdvözleni a napot; a méh nem jó ide virágait keresni; még csak egy pók-hálót sem látni a ház bármely szegletében; tiszta, hallgatag, laktalan minden, mintha csak most épült volna; senki sem jár bele, csak az idő, ennek is alig látszanak meg rajta nyomai.

A kert hátulján a bokrok közül egy meleg forrás gőzölgő

patakja lappang elő, csavargós kígyóútját bürökbozótokkal jelelve a farkastejes mezőn.

A ház körül elszórva apró befüvedezett dombokra akadni, mik olyanok, mintha sírdombok volnának; némelyik előtt kirohadt fejfának is látszanak nyomai. Úgy tetszik, mintha e ház ezen sírokat volna itt őrzeni.

Egyik falára korommal fekete kereszt van festve, melyet sem zápor, sem emberek keze onnét le nem tud törölni.

Senki, semmi sem lakja e házat. Mikor a déleesti zivatar jégzáporral vágja az elkésett utazót, a villám hull, a rengetegben lobognak a megütött fák: előtte áll kitárt kapujával az avar-dombi tanya, de nem tér be az; keresztet vet magára, és künn marad a haragos ég alatt, és ott várja be ázva és didergve a viharos éjszakát.

Minden elhagyott romnak van kísértő lelke, ki alvó éjféleken felvászorog ismeretlen sírjából, s végigcsörtet, láncait vonszolva, a kietlen tanyán, s ijeszti arca halványságával a közeledőket; e házban még a kísértet sem jár, csak egy névtelen, kifejezhetlen borzalom, mely végigfutja annak lelkét, ki e szobákba lép, ez üres, visszhangzó puszta termekbe, mikben jéghideg a lég derék nyárban is, és úgy tesz, mintha szüntelen dermesztő szél fúna azokon keresztül. Ily hideg csak a halál lehetete tud lenni... Igen... e házban a halál lakik.

Ki egyetlen éjet mer tölteni e föld alatt, meglátja annak képét, de nem mondja el, hogy mit látott, ez életben többet.

Azok a dombok ott a ház körül sírdombok.

A ház meg van átkozva.

Jaj annak, ki vendégül odaszáll! A halál vendége az.

★

Madocsi Bálint, ki egykor e föld ura volt, maig is híres szerencsétlen haláláról a környékben. Szilaj lovai az erdőben elragadták, s ízekre szaggatva hagyták el tagonkint a fák

között. Élete szintoly szerencsétlen volt, mint halála, -szintoly száanalomra méltó, szintoly segélytelenül nyomorú, mint halála.

Gazdag volt. Apjáról, kit sohasem ismert, három faluja maradt, — még nem volt esztendő, midőn szülőit elveszté.

Természet alkotá-e azzá? Születésekor átkozta-e meg valaki, vagy tán úgy nevelték? Sötét, magába vonult, elzárt szívű volt gyermekkorától fogva, mintha egy másik leélt világból hozott volna át elolthatlan keserűséget lelkében — s hosszú életében nem talált emberre, aki szerette volna. Kortársai, ha köztök megjelent, egyenkint szökdöstek meg előle; barátjának soha egy sem tudá nevezni, s amint ő nem mosolygott senkire, úgy őreá sem mosolygott senki.

Csak az ő arcát kellett meglátni, hogy a legvígabb társaságban megszakadjon a beszéd fonala; csak egy sóhajtás, mely kebléből olykor felszakadt, képes volt a legvígabb kacajt rögtön elnémítani. Nyomasztva, lehangolva érzé magát mindenki közelléte által. Szavai hidegek, fájdalmasan reszketők voltak; szeméibe senki sem mert nézni; ha szólt, szavaira senki sem felelt; hozzá nem jártak látogatni; a nők irtóztak baligézetű tekintetétől, s aggályosan húzódott tőle minden lélek.

S ezt ő maga is jól tudta.

Valami volt az ő homlokára írva, láthatlan betűi a fátum kezének néhány redő vonásában kifejezve, és e kifejezés volt választóvonal közte és a világ között.

Ha néha a nagy tömeg között egysesekre akadt, kik kevésbé látszottak tőle tartózkodni: mint akarta ezeket magához csatolni! hízelgésekkel halmozá őket, kincseit pazarlotta rájuk, egy jó szóért szíve minden fájdalmait kibeszélte, s égett, epedett azon eszméért, hogy valaha tán egy azok közül így fogja őt megszólítani: „barátom”.

Mind hasztalan!

Kit szíve legítkosabb szentek szentjébe bevezetett is,

midőn azt várta, hogy nyakába fog borulni és együtt sírni vele, önkénytelen hidegséggel szólítá őt így: „méltóságos úr!”

Egykor egy fiatal ismerősetől, ki igen szegény volt, könnyezve kérte ki azon kegyet, hogy nyújtsa neki kezét, és szólítsa őt a bizalom nevéen. Az ifjú megtette azt, de úgy elhalaványult azon percben, mintha a halál angyalával fogott volna kezét, s az nevezte volna édes testvérének, se perctől fogva kerülve kerülte őt.

Ez ifjút Ajky Bélának hívták.

Bálint naponként jobban kezdé magát a világtól elszigetelni, végre egészen száműzte magát abból, minden társadalmi örömeiből kitagadva, magányosan élt csendes falujában, hallgatag, ószerű kastélyában látogatatlanul.

Mint minden, ki a világot megunta vagy meggyűlölte, ő is a természetben kereste szórakozását; fákat ültetett, virágokat gyűjtött, s egyetlen társasága kertje s ennek néma zöld lakói voltak. De semmin sem volt áldás, mihez az ő keze nyúlt: mérges bogarak rágták le gyümölcsfáiról a virágot, vagy irthatatlan fattyúsarjak ágaztak azok derekain, kiszárasztva a gyümölcshezó ágakat, vagy a ragya gyalázta el a fejlődő gyümölcsöt. — Egykor pedig megdöbbenve tapasztalá, hogy mindazon virágok, miket ő nagy szenvedéllyel összegyűjtött, egytül egyig méreghatású növények voltak.

Apjának egy vén kutyája volt. Saját ételéből adott ennek tápot, szobájában párnákon hálatta, cirógatta, hízelkedett neki, de még ez a kutya sem akarta szeretni, soha egy farkcsóválással sem köszönte meg új gazdája kegyét; félve, óvakodva nyúlt az ételhez, mit ez adott neki, s meglapulva, behúzott farkkal, szűkülve, nyöszörögve kéredzkedett ki meleg szobájából, s gyakran, ha ki nem bocsáttaték, kísértetes, rémült üvöltéssel ordítá őt fel legmélyebb álmaiból.

Tehát még a lelketlen tárgyak is érzék azt a fátumszerű bűvhatást, mellyel le volt fátyolozva.

Csak két lény szerette őt: legvénebbik cselédje, egy tébo-lyodott kertész, s ennek unokája, egy nyolcéves lyánka.

Azt mondják, hogy akit a gyermekek és az örültek szeretnek, irtózatossá lesz annak kimúlása.

Juditnak hitták a gyermeket, egy szép, fekete szemű, halvány, szögfürtű lyánkát, ki messziről a legsűrűbb néptömeg közt meg tudta ismerni őt, s olyankor elébe futott, nyakába fűzte gömbölyüded karjait, és csókolta őt, vagy szívéhez szorítá kezét kisdéd kezeivel, hogy nem bírta azt azokból kitépni; valami örüléssig vivő volt e rajongása a gyermeknek, el tudott ülni Bálint szobájában napokon keresztül étlen, szomjan és szóval, s ha elvívék onnét, egész éjszakán keresztül sírt, s e vonzalom mint holdkóros epedése a hold után, fogyasztá, gyötré s még halványabbá tette a gyermeket.

Nagyapja, a szóval, tébolyodott agg kertész, gyermekkorától fogva üldözte örült szeretetével Bálintot; sohasem mosolygott, de mikor őt látta, elkezdett kacagni, hogy a könnyek csorogtak le arcán; néha rálesett a kertben, s mikor előtte elment, akkor megrohanta, átszorította térdeit az örültség lázas erejével, s összecsókolta lábait, s ha elragadták onnan, bőgött, mint a hálóba került vad. — Eleinte félt tőle Bálint, e dúlt vonású arctól; később, miután a világ számkiveté, vonzódni, hajlani kezdte hozzá, megszokta; lejárt hozzá kertészlakába, elbeszélgetett vele; ilyenkor voltak az embernek tiszta időközei; elmondá, hogy ő is látott boldogabb időket, hogy neki is volt egykor mindene, minnek emberi szív örül; ő is volt egykor boldog ember, kinek házáat az örömök gyakran látogatták. — Névnepokat tartott, vidám atyafiak forogtak körül, családja és baráti voltak, s hogy ez mind, mind el van temetve, el van ásva a földbe.

Bálint mélézva hallgatott a vén beszédére, s azon gondolkodott, hogy ha ezen ember meghal, tán ő is oly egyedül marad a világban, mint ez maradt.

Ha a kertben néha merengve sétált, s olykor vette észre, hogy háta mögött két árnyék kíséri, s hátratekintett: a vén örült Rába járt akkor utána, mint grell másolatja saját gazdájának.

Nyári éjszakákon szobája ablaka elé vetette ágyát, ősszel be-
lopózkodott előszobája ajtajához, s ott feküdt éjente össze-
kuporodva, mint egy hűséges eb, s ha rájött a gonosz óra,
sírva s jajgatva akart betörni hozzá, azt kiáltozva, hogy urát
iszonyú veszély fenyegeti, arra kell őt figyelmeztetnie!

Naponként erősebben kezdte Bálint ez emberhez csatla-
kozni, végre valódi életszükségévé vált ennek jelenléte,
melyet minden egyéb irtózva került. Egész napokon át
elbeszéltek együtt valamelyik sötét, kandalló világította
udvarszobában. Beszéltek sejtelmes álmaikról, miknek jós
képei évek múlva kezdtek iszonyú valóul rajtok beteljesülni,
— a *physica subterranea* misztériumairól, a balsillagzatokról,
mik rejtett hatással uralkodnak az ember szomorú életén, —
a hetedik szülöttről, kinek sorsa fölött a hetes szám ónene
határoz, — rejtelmes, ki nem mondott szavakról, miknek
kimondása erőszakot tesz a sors akaratán, s megfordítja az
előre megírt predesztinációt; — s azon szerencsétlenekről, kik
egymás önkénytelen rontására vannak kárhozta valami
sötét, világdúló lényről, kölcsönös átká, szerencsétlensége
egymás életének, anélkül, hogy tehetnének róla, vagy azt ki-
kerülhetnék.

Ilyenkor összehajtotta fejét a két beszélgető, a kandalló
hamvadozó tüze bánatos arcaikba világolt, — az örült fejtér-
sárga hajzata szerteszét volt tűrve, rejtelmesen susogó, olykor
felijedő hangja megnépesíté kísértetekkel a kis udvarszobát,
szemei mindég merően egy pontra néztek, kezei nyugodtan
voltak térdeire fektetve, míg Bálint némán ült karszékében
hanyatt fekve, s behunyt szemekkel, összetett kezekkel hall-
gatá a tébolyodott látnoki fantazmáit... Oly magas volt
már ekkor Bálint homloka. Kopaszodott.

Tehát volnának lények, kik egymás vesztére születtek a
világra, kiket a sors a legcsudásabb úton valami véletlen által
a föld legtávolabb részeiből összehoz, hogy rajtok egy el nem
kerülhető ítéletet végrehajtsen, melynek élet előtti okait

nincsen, ki meg tudja találni? Mért ne lehetnének? Hisz olykor a legparányibb körülmény, egy szó, egy lépés, egy kívánság, melynek támadásakor, mintha egy jobb őrzőangyal rántotta volna vissza szótlan óvással az embert, egy élet fölött határoz, mi ha nem történik, minden másképp leszen... A waterlooi csatát egy szelet fokhajmás sült miatt vesztette el Napoleon. Az élet minden szenvedéseit egy harapás almáért mérte ránk a sors.

— Igen — igen — mondá rémes reszketésgel az őrült. — Őrizkedjél az olyan leánytól, kinek igen fehér a homloka, és igen feketék a szemei, mert téged az fog megrontani. Az víz téged a sírba és te őtet, egy éjjel haltok meg mind a ketten, egymástól távol, de mégis egymás miatt. — És e rögeszmét annyiszor ismételte előtte, és mindég oly látnoki erővel, míg végre vele kezdett álmodni, egy fehér, igen fehér leánnyal, kinek szemöldei alatt két fekete gyémánt ragyogott, két fekete szem. Felijedt ilyenkor mindig álmából, felnyitá szemeit, s még sokáig állt előtte azután is ott a sötétben az a megszólíthatatlan fantom; azután ismét behunyta szemeit, hogy ismét összejöjjön vele. Ki lehetett az, kinek kellett annak lenni? Iszonyúan gyötörte e gondolat, föl-fölélesztve az őrült túlvilágian fantasztikus babonái által. Mindig csüggedtebb, mindig elmerengőbb lett; az álom el kezdte maradozni szemeiről és lelkéből az ébrenlét, az idiozinkrázia tökéletesen erőt vett önmagából kiforgatott lelkén, míg utóbb valami végtelenül csendes elmélázó tébolyodottság nyomait lehetne észrevenni rajta.

Egyszer késő holdvilágos estve szokott udvarszobájában ült Madoccai Bálint, szemközt vele Rába, a lélekbeteg kertész; azt hitték mindketten, hogy egymással beszélnek, pedig hallgattak. Csak olykor szólalt bele a csendbe egyes hagymázos szó vagy beteg sóhajtás. A kandalló tüze elhamvadt, helyette a hold vetett ábrándos világfoltokat az ablakon át az alkonyos szobába, — az őrült összeroskadva ült karszékében, egész

teste kétrét hajolva egymáson feküdt, nagy, kopasz fényes feje közepét, amint térdeiről lelógó kezeire fektette, sütötte a hold.

Bálint az ablakra mélázott, melyen át félhomályú, fel nem ismerhető tárgyak tűntek szemei elé, el-elsötétülve, amint a hold elé egy-egy felhőfoszlány tévedt, — midőn úgy tetszék neki, mintha az ablakon át egy halvány fehér arc tűnne fel előtte, s fekete, szénfekete szemeivel feléje nézne. Azt hívé: álmodik. Megmozdítá kezét. A kandalló forró érclapjához érteté ujjait, — érzé, hogy fájnak, érzé, hogy ébren van.

— Nézd, itt van ez arc! — kiálta felriadva, és talpra ugrott, s ujjával odamutatott az ablakra. Sikoltásának visszhangja szólt utána, mely után minden néma lett újra.

— Itt volt! — kiáltá lihegve s az örült karját megragadva — nézd, nézd, ott állt, rám nézett, nem szólt semmit. Fekete szemei, fehér arca, ott, ott! nem látod? nem látod? — s közben az örült karját erősen rázta, míg az a székről leesett, és ott maradt. — Meg volt halva. — Csendesen, nesz nélkül, amint élt, úgy meg is halt, utolsó fohászát senki sem vette észre.

Bálint összeborzadt, amint az élettelen test lábai elé rogyott; kezei és nehéz agya tompán ütődtek a padozathoz, arca rémségesen szomorú volt. — Nincs oly iszonyú komolyság, mint a halál komolysága.

De nem bántotta lelkét úgy a halál képe, mint ama rejtelmes arcé. „Ki lehetett az? Ki lehet az?” kérdé, és nem tudott rá felelni.

Pedig tudhatott volna.

De önlelkével sem volt már tisztában.

Megörökölt benne azon vad eszme, hogy sorsa le nem könyöröghető, s az üldözé, és oly gyötrelmes, oly kiállhatatlanná vált előtte, hogy futnia kellett önmaga, önlelke elől. Másnap elutazott. A világ legzajosabb városait kereste fel, s azoknak lármás, érzéktompító labirinthjaiba temette magát.

s ismerői, kiket sorsa misztériumai érdekeltek, évekig sem hallának egy árva hírt felőle.

Hat esztendő múlt el, hogy a világot így barangolta, futott a borús gondolatok elől, menedékét az érzéki örömek és vad kicsapongásokban vélte föl találni. S hat esztendő múlva, midőn visszakerült, ismét visszaóhajtá szívébe mindazon balérzetet, mit onnét ki akart irtani, az élv-émelyedés salakja még tűrhetlenebb lett előtte sorsa minden gyötrelmeinél. Schol sem találta a világon helyét, neki minden bántó, minden keserű volt; rögzött melankólia förmedt el elfeketült vérében, s csak annyiban változott, hogy míg egykor a sorsot, a fátumot rettegett és nem remélt semmit; ha mosolygott, az a legszarkasztikusabb gúnymosoly volt, s legkeserűbb volt a gúnymosoly, ha arra gondolt, hogy valaha a jóslatnak hitelt tudott adni. — Hat év alatt mindig egy eszmét kergetett, melytől legjobban félt: mindenütt a halavány, sötét szemű nőket kereste. Talált is eleget, de egy sem lett halála. Szépek, kacérok, csábítók voltak elegen, de baligézetű egy sem volt közöttük, minő neki jósolva lőn. Végre rájött, hogy őrült szavait csak őrült hiheti el, s valami sivatag nyugalom foglalta el e hitvesztés után elkopárult lelkét.

Ismét visszatért falujába. Seholy sem volt már maradása. Megölte volna magát, de rögeszméje volt, hogy az öngyilkosok lelkeinek másvilágon sincs megpihenésök, s így vonszolta magával napról napra a százszor megunt, százszor megátkozott nyomorú életet.

Ott lakott naponta kertjében; volt egy sötét lugas benne gobeá és a jerichói rózsá sötétzöld fonadékiból, — itt ábrándozta végig a napot; gyakran megázott, de mit tett az neki, ki lelkében oly száraz, oly kipusztult vala?

Egykor, amint így hypocondriacus álmaiban elmélyedve ott merengne, a gobeafonadékokon át egy nőalakot pillant meg, ki a kertben virágokat szedegetett. Megütközött.

Ugyanazon arc, ugyanazon szemek, melyek annyiszor kísérték; ugyanazon kifejezés rajtok, mely amaz éjszaka... „Eh, ismét álom!” mondá magában fásultan, s lehunyta szemeit. Nem bírta azokat sokáig úgy tartani, ismét kinézett. A hölgy közelebb jött, ismét közelebb; végre a lugoshoz lépett, egy jerichói rózsafürtöt szakasztott róla, a megrázott ágakról hervadt virágok hullottak Bálint arcára. „Ki vagy te, leány?” kiálta önmagából kikelve Bálint, s a lugos falát szétszakítva, elébe ugrott. Reszketett.

A leány meglepetve elereszté virágokkal teleszedett köténye szélét, a füzérek széthullottak, de halvány arca semmivel sem lett pirosabb; reszketve rebege: „Én vagyok Rába unokája.”

Ah! egy évtizedes fátyol hullott le Bálint lelke előtt. Tehát te vagy amaz ismeretlen fantom? Mennyi gyötrő misztérium kulcsa lőn kezébe adva! mennyi kételye kiegyenlítve egyszerre! E percben tíz évvel megifjudott.

— Mennyire megszépültél, kedves kis Juditom — mondá, önkénytelen ragadván meg a halvány szűz kezét, s midőn érte annak visszaszorítását, odakarolta keblére, s hallani leheté szíve verését, oly hangos volt.

A kisleány most is oly rajongó, oly ájtatos vonzalommal simult hozzá, mint hat év előtt, mikor még csak nyolcesztendő volt.

Bálint valami újat, valami édesen nyugtalanítót kezdé érzeni szívében belől. Először vette észre életében, hogy milyen szép kék a kiterjesztett mennyország odafenn.

Karonfogva a kis szende lányt, végigsétált vele a kertben, keresztül a virágágyakon, öntudatlanul, önmagát elfeledve, s beszélgetett vele magának a világ legközömbösebb dolgairól, és leste a szót annak gömbölyű, csengő ajkairól, s semmit sem hitt erősebben, mint hogy a kerek világ ezen ajkak körül forog.

E perc óta, mintha kicserélte volna lelkét, mintha öntudat-

lan rálépett volna a talizmánra, mely sorsát megfordítá, egészen levetkezé magáról a régi embert. Mosolygott, jókedve lett. Aludt, korán kelt, beszédes lett, mint más Isten embere, s kis leánykájánál napokat eltöltött a kis kertészlakban, s így mulattak együtt, mint csak két pajkos gyermek mulathat együtt, kiknek minden eszméjük csak az ártatlan csíntevéscken forog. Egész öröm volt őket látni.

Egy kor, midőn a kis pajkos leány kedves ingerkedéssel dűlt Bálint ölébe, ez gyöngéden marasztá őt keblén, s átkarolva szelíd termetét, mélyen szemeibe néze, s kérdezé: „Leány! szép kisleány, tudnál-e te engemet szeretni?”

A leány nem felelt, de szemeibe néze az ifjúnak, oly komolyan és emellett oly hévvel, hogy az ki nem bírta tekintetét.

— Nem értesz tán? Lásd, nekem senkim sincs, ki engemet szeressen, neked sincs kívülem senkid, légy te az én kedves nőm, az én örökké hűséges mindenem.

A leány elhallgatott, elsápadt; karjai lefoszlottak az ifjú karjairól, végigborzadt.

Bálint a szűzi szendeségnek tulajdonítá az elkomolyodást, s igen megnyugodott benne, s rövid határidőt szabott reménylett gyönyöreire teljesültének. — A lány nem szólt rá semmit. Hanem e perctől valami visszatartózkodó félelem volt észrevehető rajta, valahányszor Bálint hozzá közeledett, mit ő ismét rejtett lélektani okoknál fogva igen természetesnek talált.

Már csak egy hét volt hátra, mennyegzője boldog napja előtt.

Mennyi boldog tervet csinált ő e napra! Elhatározá, hogy mint eddig elvonultan élt saját komolyságának: úgy él majd egyedül a világból kizárva, s abba nem vágyódva, magános gyönyöreinek.

Gondolkodék, hogy kivel tudassa boldogságát. Rokonai régen elfeledték, ismerőit alig voltak, barátokat soha nem ismert; ekkor jutott eszébe, hogy van neki egyetlen barátja, kit

Ajky Bélának híttak, ki igen szegény fiú, s ki örömet fogja vele megosztani boldogsága maradványperceit. Fölkeresteté az ifjú kortárust, s meghítta magához.

Pár nappal a leendő menyegző előtt érkezett meg az, s pár nap alatt élt az egész kastély ünnep és vigalom között. Tölték a jókedvet minden teremtésbe.

A boldogság napjának reggelén hajnalban fölverte a pacsirta szava és a szerelem szava Bálintot. Sietve felöltözködék, s belopódzott szép menyasszonya szobájába, ki fehér köntösben fehéren ült ablaka előtt, s merev, sötét szemeket vetett vőlegényére. Bálint szerelemittasan közelíte hozzá. — „Juditom, lelkem angyala”, susogá, s megfogta annak kezét, de oly hirtelen clereszté azt, — oly jéghideg volt azon kéz, még jéghidegebb a hang, mely azt mondá neki:

— Méltóságos uram!

Bálinttal egyet fordult a világ, roskadva dűlt egy karszékbé, s lélegzete elállt. Óh e méltóságos nevezet mennyit üldözte őt életében!

— Méltóságos uram — mondá a leány — én mikor gyermek voltam, igen vonzódtam önhöz, magam sem tudom miért, de úgy késztetett valami önt szeretni, oly ellenállhatlan erő; — de azon pillanatban, melyben ön azt mondá nekem, hogy szeret, mintha egy hosszú álomból ébredt volna föl lelkem; egyik világból a másikba léptem, tisztán kezdék látni; nem, nem lehet önt megcsalnom, szívem nem engedi, meg kell mondanom . . . — S itt elállt a leány szava, mintha azt várná, hogy félbeszakasztassék.

Madocsai hallgatott; lélegzetét sem leheté hallani.

A leány egy ideig tétovázva állt ott, végre hirtelen sietve kimondá e néhány szót: „Én mást szeretek”, s azzal hirtelen félrefordult, arcát kezeibe rejté, és sírt.

Madocsai fogait csikorgatá, homlokán az erek feldagadtak, de azért szemei hunyva s arca nyugodt maradt, mint egy tetszhalotté.

Sokáig hallgatva, végre elfojtá keservét, s halk, -erőtetett hangon kérdezé a leánytól: „Kit szeretsz?”

Judit reszketve, susogva felelé: „Bélát”, s tovább zokogott. Egyetlen fohász, egyetlen mozdulat nem árulá el, mi történik Bálint lelken belől. „Jól van!” Ennyi volt minden válasza, s azzal nyugodt, hideg tekintettel szobájába távozék.

A menyegző helyett aznap kézfogó tartatott az úri háznál, csak oly víg, mint lett volna amaz, csakhogy a vőlegény nem Madocsai Bálint, hanem Ajky Béla volt.

A menyegző napjáig házánál tartá a jegyeseket Madocsai, s kiházásításuk minden terhét magára vállalta; rögtön egy magas házat kezdé építtetni számukra a Vadkerttől Pusztamezőig vezető dülőút mellett, s azon jószágot, hol azon ház épült, rájuk inscribálta. Éjjel fáklyavilágnál is dolgoztak az épületen, s két hónap alatt lakhatóvá lón s teljesen bebútorozva.

Ekkor tartatott Béla és Judit menyegzője. Pompás nászt ültek a madocsai kastélyban, késő estig tartott a lakoma, maga Bálint a legvígabb volt, de keresztülfeketéllett vígságán valami baljóslatú borzadály, mely az emelt poharat megakasztá kezében, s midőn a menyasszonyért kellett volna innia, kiesett a pohár kezéből s ájultan hanyatt dült a boldogtalan. Azt fogták rá, hogy a bor ment a fejébe.

Estve az összes násznép kocsira ült, s Bálint maga vezette be ünnepélyesen nem messze levő új kastélyába a fiatal párt. Ott megáldá őket, barátját megcsókolá, s azzal mindnyájan magukra hagyták a boldog új házásokat.

Bálint pedig, amint hazafelé vágatott sötét, zivataros éjszakában, lovai elragadták, s összetörték, szaggatták, s reggelre kapuja előtt álltak, magok után vonszolva a gyeplőbe akadt szerencsétlen iszonyúan csonkított tetemét. Az eseten elrémult cselédség rögtön rohant e gyász hírrel az avari házhoz, Bélát tudósítandó a szomorú esemény felől; dél lehele, midőn a hírnök a ház elébe ért. A kapu még akkor is zárva volt. — Mind alusznak-e? — gondolá a szolga, s

miután hasztalan sokáig zörgetett, bemászott a kerítésen, az alvókat felverendő. Benyitott legelsőbb is a cselédek pitvarába, ott feküdt két béres a fal mellett és aludt; odament hozzájuk, kelté őket, de nem ébredtek, mindkettő halva volt. Az ember elémülve lármát akart ütni a háznál, de szavaira a holt visszhangon kívül semmi sem felelt. Ijedten rohant vissza ura kastélyába, s többi társait magával csődítve, feltörték az elaludt házat. Kifeszíték az ajtókat, melyek az ifjú házások hálótermeibe vezettek. Az előszobában az ablaknál a szobalány hevert, képéből iszonyúan kikelve; úgy látszék, mintha megfojtották volna; kezével az ablakhoz nyúlt, lehete észrevenni, hogy halálos kétségbeestében azt akarta felnyitni, de a halál utolérte. Feltörték magát a hálószobát. A mennyezetes nyugágy függőnyeit félrevonák. Ott feküdt menyasszony és vőlegény halványan, elfehéredve, egymás kezét tarták, szemük be voltak esve, lélegzetük nem volt. Az ablakban rézkalitban három kanárimadár feküdt megdermedve, a falról minden légy aláhullt. Ezen az egy éjszakán minden élő teremtes kihalt abból a házból, és nem maradt egyetlenegy sem, ki hírt mondhasson róla, ki ölte meg őket.

Ez időtől fogva pusztára maradt az új ház. A halottakat a kapu elé temették, mintegy intő jelül, hogy senki abba be ne térjen, s ha találkozott vakmerő, ki e titkot kitudni kíváncsi volt, annak tetemét rendszeren meg lehete dermedten találni egyik vagy másik teremben. Végre tökéletesen el volt annak átkozva még a környéke is, s nem volt fagyos tél, mely a házatlan kóbor zsványt azon földel alá kényszeríthette volna, s ha odaűzte, bizonyosan tavaszig ott is maradt, amikor a vizsgálók szinte a többi sírok közé sírt ástak számára.

Egyetlenegy menekült meg belőle, egy vakmerő gyújtogató, kit üldözők félelme oda rejte, s ki éjnek idején megérezve az öldöklő angyal kezének fojtogatását, az ablakon ugrott ki az első emeletből, s azóta is iszonyú rejtelmes dolgot tud elmondani lassú, lappangva közelgő fájdalomkról,

mik az ember fejét elkábítják, szemeit erővel lezárják. Űgyanez mázolta azon ház oldalára azt a fekete keresztet.

A dolog természetes magyarázata az: azon épület egy szüntelen gőzölgő meleg forrás tetejébe van építve, melynek forró párázata átjárva a falakat, a fojtó lég mindent, ki egy éjen át benne a hermetice csukott ajtók s ablakoknál meghál, menthetetlenül megfojt.

Madocsi Bálint nem hiába tanulta a physica subterraneát.

13. AZ AEGYPTUSI RÓZSA

I. A SPHINX

Az enyészet szelleme ül a sivatagon.

Hosszan, szélesen, körül kietlen, halomtalan a tér. Schol egyfa, schol egy virágos domb, schol egy oáz. — Mindenütt, merre szem lát, sárga, halottsárga fővénytenger terül, melynek torlataiból itt-ott fehérlő csontok merednek elő s levételen, virágtalan vörös tövisek, miknek kemény gyökere még az izzó homokban is talál táplálékot.

Hosszú vonalokban fenevadak mély nyomai vonulnak át a fővényen.

Olykor a sápadt látkörön karcsú antilopék nyargalnak végig, űzelve éhdühös hiénáktól; vagy eltévedt karavánok vonulnak fáradt menettel az út nélküli síkon keresztül.

Majd, mintha fáradt mennydörgés gördülne végig a sivatagon, a puszták királya, az éhszomjas oroszlán ordítása hallik, zúgva, mint a föld alatt hömpölygő földrengés moraja.

Messze, — szemet és gondolatot kifárasztó távolban, — mintegy a világ határán kívül, három piramis ködképe látszik, azon pyramidoké, miket Cheops, Chefren és Mycerinos királyok építettek, síremlékül múmiáik számára, czelőtt háromezer esztendővel.

E pusztaság felett, melynek láthatára az ég sárga széleivel olvad össze, magánosan áll ki a homokból egy emberi fő, egy óriási nő feje, veres porfírkőből faragva, melynek üres szemodvai a távol messzeségbe néznek, arca fölemelve, szája nyitva áll, mintha minden percben meg akarna szólamlani, hogy véresen-átkos jövendőt mondjon a világnak.

E bálvány az óvilág hét csodáinak egyike, a Sphinx.

Istenség volt egykor, most néma kődarab. A nép, mely imádkozta, rég, rég megszűnt lenni, s most magánosan áll, imádatlan ismeretlen szobor, a puszták közepén, kétharmadát eltemette a röpülő homok.

Mi ismeretlen bűv rejtélye rémlik a kőarc kifejezésében! Minden vonása homályos, misztikus fantázia nyomait viseli magán, mely fantázia rég kihalt, elenyészett, semmihez sem hasonlítva, ami mostani; de nyomokat hagyva hátra időt nem ismerő emlékekben, melyek, mint egy kihalt világ megkövült csontvázai, szavakat tartogatnak, miket semmi élő nem ért; — s míg körülök egy nemzet a másik után, mint elfutott felhő árnyéka, nyom nélkül elenyész: ők, mintha túl akarnák élni a világot, az időt magát, holt, életöket egyik évezredből a másikba viszik... Itt egy kőcoloss, melynek letört feje lábainál hever; amott egy halom, mely összedült templomok romjaiból támadt, fölötte a vad aloé örök tövise kéklik. Túl rajta halmos mező, a múmiák mezeje, melyet ezredek óta meg nem rohadt holt tetemek laknak... Mind megannyi emlékek a föld fiatalokból, mikor még óriásokat tudott szülni a föld, titáni testben titáni lelkeket, kiknek csontvázait ritkaságai gyűjteményébe rakja az utókor, s bámulja azokat. Lesz-e kor, mely minket is bámulni fog?...

A Sphinx nyílt szemüregéin át annak üreges belsejébe juthatni. A koponya hátuljában kisdud cella van, akkora, hogy benne egy ember megfér, honnét rejtelmesen készült akusztikai csövek vezetnek a száj üregébe, s beomladozott lejárások sötét pincaaknák rejtkeibe.

Néhány század előtt, midőn ez üreget fölfedezték, abban egy fehér múmiát találtak, egy fehér hölgy tetemeit zöld márványszarkofágba zárva. A múmia kebleig kemény, égetett cserépbe volt burkolva, mely felhajlott fejéig, s összetett kezeit lefoglalá, mindenütt dúsan aranyozott és színeiket meg nem hagyó kék és piros arabeszkekkel ékítve. Feje körül

a cseréppólára, mint szízi koszorú, egy sor fehér lepke volt emailozva, a lepke volt az aegyptusiaknál a halhatatlanság jelképe. Az egész múmia erős ambra- és balzamlattól volt áthatva, s arca vonásai teljesen megtarták egykori kifejezéseket; úgy látszék, mintha csak csendesen aludt volna, az első megszólításra felébredendő, hogy elmondja két évezred alatti álmait.

Gyönyörű fiatal hölgy lehetett. — Más múmiákon oly valami összehúzódottsága, pergamentapintata és sötét csereszíne van a bőrnek; — ez fehér volt, mint a tajtékkő, és fényesen sima, kiszáradt, de rugalmas és redőtlen, s valami fenséges költői malaszt derengett szelíd arca gyöngéd körrajzain.

Ifjan, nagyon ifjan kellett meghalnia: még homlokán egy redő sem volt, s arca és egész teste majdnem átlátszó vala. Hosszú, selyemnél puhább és a hollónál feketébb hajzat borult gömbölyű vállaira, s rendetlenül terült el a leggyönyörűbb idomú kebelke halmain. Sokan azt tartják, hogy az ember haja, növényi életénél fogva, a halál után is folyton növekedik. Úgy látszott e múmián is, melynek haja fönt bámulatos gondal inkább szöve, mint összefonva, alul pedig rendetlenül egymásba összevissza zilálva volt, s a koporsót félig benőtte.

A kebel halmai közé pedig egy ezüst tollú nyíl volt mélyen leszúrva, melynek tollán ó-chaldeai betűkkel e név volt felírva: „SANHERIB”.

Sanherib király kegyetlen király volt, nevére a történet jól emlékezik; hát te, szelíd angyal, mely nevet viseltél? Mi szép világ lehetett kebled édenén belül, midőn azt a halál ily ifjan örökre bezárta? Tán szerrettél, tán boldog voltál akkor, s a halál ott feledte arcodon a menyasszonyi boldog szendeséget, s kétezer év nem mert hozzányúlni? . . .

Ébredj föl, óh szelíd alvója a hideg túlvilágnak, ébredj föl, a költő teremő szava hí!

Ébredj föl egy percre, nyisd föl szemeidet, hívd vissza a lelket, melyet ezredek óta vándorolni küldél, s mely most

rán egy rózsaszínű felhő, vagy egy halavány csillag; vagy egy fehér hattyú költöző lakója. Hallja meg a föld ismét szavaid csengését, s virágozzék ki ismét arcod mosolyától.

A halmok, mikén most forró fővény sárgul, zöldüljenek ki, s melyek most zöldek, nyíljanak meg, és adják vissza halottaikat!

Kik alusznak jeltelen sírokban, s végigálmodtak kétezer esztendő, támadjanak föl!

A tornyok, miknek faragott kövei a földön szétszórva hevernek, emeljék föl újra felleget érő ormaikat! — Paloták porticusai álljanak ott, hol most elvadult ligetek zöldellenek; a sivatagon, melyben emberi láb nyoma nem látható, legyen élet és nép!

Legyen úgy, mint volt ezelőtt kétezer esztendővel.

II. A TYPHON

Krisztus előtt hétszázhuszadik évet számlálunk. — Aegyptus virágzásban van. — A Pharaók trónján Thyrhaca király ül, a békeszerető.

Tavasza van, a Nílus visszatért évszaki áradásaiból, áldást és virágokat hagyva maga után.

Aegyptus virányain örök tavasza zöldül, s még nem hullott le a fa levele, már új virág bimbózik rajta . . .

Mi szép voltál te egykor, Mizráim földje Aegyptom! mi nagy, mi dicső! . . .

Az Isten, midőn kiűzte az embert paradicsomából, azzal mutatta meg, hogy őt még nem szűnt meg szeretni, hogy téged teremt!

Gazdag mezőiden szelíd nyájak legeltek — a föld gyümölcsöt és gabonát termelt, — a szél vetette, a Nílus megöntözte azokat; az embernek csak aratnia kellett. Tejjel, mézzel folytak patakjaid, s egednek mosolya egyik tavasztól a másikig tartott.

Száz város épült határaidon belől, fény és gazdagság hirded lakhelyei, miket az utókor bámulva emleget.

Ott volt a gazdag Canopus, melynek alabástrompalotáit aranyzott homlokú oszlopzatok tarták, — ott volt Baboul, az afrikai Babylon, hol a háztetők virágoskertekkel voltak beültetve, Heliopolis, a napnak egészen bearanyozott templomával; a másfél millió lakosú Memphisz; a híres Thebae, melynek égetett bástyái száz kapura nyíltak, — Sais a királyi temetővel s azon kőtemplommal, mit négy mérföldnyiről készen vittek oda, — és több számtalan, miknek neveit emberi ajk nem mondja ki többé, s miknek kövei felett most a fellah rabszolgák kecskéket legeltetnek.

Távol, a Moeris tava mellett, a Memnon szobrain túl, három piramis áll, három emberkéz rakta hegy; oldalaik sima fehér márvánnyal vannak befedve, mely mint óriási tükör veri vissza a nap ragyogását.

E gúlák egyikének csúcsán a szédítő magasban egy nőalakot venni észre, mint halvány géniuszt, kinek tekintete messze a sivatag határain vész el.

Gyönyörű fiatal leány. Fekete, acélfényű hajfürtjeit arany-perecek szorítják hátul össze tömött, nehéz füzérré, egyes kiszabadult fürtökkel a szél enyeleg.

Arca aranszínű a lemenő nap sugáraitól, melybe rózsa-pírt vegyít a szív melege; szemciben valami átható napheví varázstűz ég, oly összeillő az emelkedett halványpiros ajkak jóseréjével.

Hosszú fehér öltöny ezüst csillagokkal áttörve fellegzi körül ideál termetét, gyönyörű keblén alul ezüst talizmán-övvel átszorítva, mely öv nem tágabb két férfi-arasznál. Kezével a piramis csúcsának egy szegletkövére támaszkodik, s az alatta szédelő mélységbe mereng le tekintetével. — Körül hullámozó rizsvetemények terülnek, mint hamvas-zöld bársony, áttörve a safflor aranszín virágaival; távolabb sötét ébenfa-rengeteg borul a hegyekre, melynek homályából

fehér obeliszkok nyújtják fel karcsú szobraikat, a dombokat pálmaligetek fedik, s messze a kék távolban halvány ákászerdők jelölik a Nílus folyását, mely közülök néhol, mint fénylő ezüstszalag ki-kivillanik.

A hölgy szemci merészen néznek a lemenő napba, melynek sugárai nem lángolóbbak, mint az ő szemciből kilövellő sugárok.

Néz, hallgat, mintha mérföldekről akarna hallani; fátyolából a szél glóriát csinál feje körül.

A távol Holdhegyek nagyszerű oltárként füstölögnek a halványodó égre.

A messze városokból alig hallhatóan cseng fel a Maneros ájtatos éneke, meg-megszakadva a távolság miatt.

Az ibiszek hosszú félkörű csapatokban röpködnek keresztül a napsütötte égen a Nílus partjai felé, egyes bánatos hangokat kiáltva le a magasból, — néha összeütődött szárnyaik csattanása hallik.

Fellege nincsen ez égnek, — e föld nem hallja teremtője haragszavát, a mennydörgést soha; csak áldásait érzi, a Nílust és a napvilágot . . .

Hirtelen elsötétül a táj, a nap letűnt, s rögtön éjszaka áll be, — a szürkület alig tart néhány percig, a földre harmat, az égre csillagok szállanak, míg szerte a helységek kúptetőin egyes őrvilágok gyulladnak ki, — az oltárok tüzei, kék, piros és zöld lángok, fehéres, illatos hálafüstöt lehelve a sötétkék mennyboltozat felé.

Csak messze, a keleti láthatáron marad némi világosság, mintha a lybi síkok homokja fénylenék fel, s visszfényével elsápasztaná az eget, — világosság és mégis homály, mindinkább terjedő, nem mint a szürkület, hanem mintha sárga füstfelleg emelkednék s nőne fel az égre, a csillagokat egyenként kioltogató. Ez rémületes előjele azon száraz, fojtó viharoknak, melynek átkos neve „a Typhon”. — E sápadtság egyre terjed az égen. Csillagok futnak alá.

E halvány éji fénynél, messze a láthatáron, két tábor vere-

kedik, csataordításaik messze hallatszanak az éjben. Az egyik kicsinyded tömött phalanx, a másik töméntelen csoport; messziről mint két fekete folt látszanak, amint egymást hol előre, hol hátra nyomják.

Olykor egyik táborról a másikra fellegek szállanak, nyilak fellegei.

Sokáig küzdenek, az ütközet a késő éjszakába nyúlik. A fehér hölgy a pyramidon nem látszik többé az éj homályától, de hangzik a lég magasából alá varázsigézetű csataének, melyre a távoli szent berkekből az ibiszek szomorú egyhangja felelget vissza, s messze, messze a kardok csattogásai.

Éjfél felé a csatazaj lankad. A halálsárga hold feljön. — Már csak egy sereg van a síkon, mely a naphosszú bajvívás után pihenni ül, elnyugszik.

A másik hova lett? . . .

Némult halottak feküsznek a síkon . . .

Az égen az ordító Typhon fekete szárnyai látszanak, felhő alakban, viharsebességben!

Lenn pedig a síkon egy lovag vágdat, sebesen nyargalva az ütközet tájáról. — Paripája fehér, maga fekete. A dobogás nem hallik, csak a rohanó mén végerőlködését látni. A lovag hallja a magasból alászálló ének hangjait, mindig közelebb ér a pyramidhoz, ott lova összerogy vele, s ő a gúla egy harántos nyílásán eltűnik.

Nagy sokára ismét megjelen, fenn a pyramidhegyen, a fehér hölgy mellett; termete óriási, fején rézsisak, tele horpadásokkal; mellét átyuggatott rézpáncél fedi, arca fekete és fénylő, mintha ércből volna öntve, tagjai izmosak, kezében hüvelytelen görbe kard van; homlokáról izzadság, kardjáról vér csepeg.

— Bevégeztem, amit parancsoltál — szól fulladt hangon az etióp, s erejetörten összerogy a hölgy lábainál.

Tíz sebből foly vére.

— Osiris nagy — szól a hölgy, a sebesülthöz lehajolva,

s gyöngéden emelé annak fejét ölébe, s bársonykezével végigsimítá por- és verejtéklepte arcát.

— Hogy vagy, Athániel?

A bajnok fölemeli lankadt szemeit, s boldogult örömmel rebegi:

— Nagyon jól.

Vére végigcsepeg a hölgy fehér ruházatán.

Térdre emelkedik, nagy, erős karja reszket, amint a távolba elmutat vele.

— Látod amott a pusztán a sötét foltot? Az Sanherib tábora. — Látod az ég szélén ama sötét foltot? Az Typhon tábora. Az éjjel találkozni fog e két tábor, a aki Typhonnal találkozik, megrövidülnek esztendei.

— Köszönöm, Athániel, köszönöm! Isis megrövidítendi ezért haláloed utáni bujdosásod ezredévét. Te nem hagyad az ellent a meroëi határon átkelni, mielőtt a Typhonnal találkozzandott, a halál angyalával. — Hol hagyad sereged?

— Ott a síkon. Mind ott maradtak. Küzdöttek reggeltől estig, mint az oroszlán, — mostan pedig alusznak, csendesesen alusznak. Typhon meleg párnát fog majd rájok takarni, meleg homokpárnát, hogy a hiénák fel ne költsék az aluvókat.

— Egyedül maradtál?

— Tízezer közül.

— Béke velök. Lelkeik énekhangos madarakba költözzenek, testeik épen maradjanak világ végezetéig. Béke velök, béke velök!

A lég, mintha megértette volna az áldás szavait, langyon ömledezett a leküzdött csatatér felé, hol az ellenséges tábor őrtüzei kezdtek kigyulladozni.

Az etióp sóhajtva szólt:

— Sanherib király 180 000 harcost hoz határainkra.

A hölgy felelé:

— De nem tudja, hogy hányat fog visszavinni.

— Sanherib király Aegyptus koronáját akarja feltenni fejére.

— De nem tudja, hogy saját koronáját meddig viseli fején.

— Sanherib király zsoldosainak ígérte Aegyptus szűzeit rableányokul.

— De a babyloni özvegyeknek nem ígért férjeket! —

— — — — —

III. ASNAPHAR

Az ég szemei ragyogtak, ragyogott a fűben is a harmat. Aludt élő és nem élő nyugodtan: a lepke a virág kelyhében, az oroslán sivár barlangjában, s az ember szívében szerelem és harag. Csak néha vetődtek egyes üvöltő hangok e virányhon felé. Tán a Saamiel süvölt, amint a halottakat temeti? Vagy a mocsárok calmusberkeiben ví a Behemoth a szarvorrúval halálos csatákat, vagy a vad Hyksos távol kúrthangja volt ez? Vagy tán csak álom? . . .

Egy virágos domb tetején feküdt magányosan az óvilág hét csodáinak egyike, a Sphinx, egy hat ölnyi magasságú bálvány, veres porfírkőből faragva. Arca bűvös-bájos ideál nőarc, keble is nőé, míg többi termete tigrisalakká válik, éles körmű, durva izmú fenevaddá, mely farkával a földet látszik korbácsolni.

A rejtélyes alak, arctól kebleig, vékony érclemezzel van bevonva, melynek színe azúrkék, s milyen érc mai időkben nem találhatik, a régiek kék ezüstnek nevezték.

A talpazat, melyen a bálvány nyugszik, tömérdek rejtelmes alakok faragott domborműveivel van ékesítve: szárnyas kígyók, százkezű csodák, emberarcú pillangók s madárfejtű emberalakok, köztük néhány, még akkor emlékből élt vízözön előtti alak: plesiosaurus és mastodon, s felül az

alak homlokába vésvé egy szárnyas golyó, miknek csodás összeállítására homályos, ismeretlen ábraképe marad a múltak hang- és alaktalan szellemének.

A bálvány oldalai körül vidámszöld robiniák nyílnak illatos ezüstfehér virágfürtökben, míg köveire az acanthus kúsztatja fel fényes, kövér levelű indáit. Kétfelől terebély cédrusok sorai vonulnak el mellette s illatos olajfák csoportosai, miknek virága s gyümölcse szent. Köztük a szemérmes mimóza, melynek levelei a szélcsendű légtelen rezgenek, s a gyógyerejű aloé, mely másutt minden száz évben egyszer, itt minden évben százszor nyit virágot.

A csillagfénynél látni ködképet azon roppant templomnak, mely az aegyptusi országisten, Serapis tiszteletére épült, s melyből most csak egyetlen óriási oszlop áll fenn, mely Pompeius oszlopának nevezetik. (Gyanítják, hogy a sorsüldözött hős ez oszlop alá temetteték.) Távolabb az est ködében látni a kőoroszlányok sorait, mik egymással szemközt állítva, nem tudni, mi célra alkottatának.

Messze és közel számtalan obeliszk és évgnomon, roppant napórák és szentek szentjei lepik el a tért, regényes pálmacsoportok és aloébozótoktól körülzöldelve.

A Sphinx előtt egy meteorhárfa van felállítva: két magas kőoszlop, mikre tizenkét diatonikus érchúr van feszítve, miket a szél keze, vagy ábrándos szellemek ujjai játszanak. — Ez oszlopok legtetőjökig be vannak fonva a vad jalappa virágtölcséres indáitól.

A hold kiemelkedik hegyei mögül, s amint első tejvilágát szétönti a tájon, megzendül a léghárfa, könnyű szellő pöngeti meg összhangzó húrjait, s zeng dalt a tündérvilágnak rajta, lány, remegő, ezer változatú dalt, mit a lég messze elhord, s szétoszt a vidéken. A félig világos légtelen a pálma levele csillog, s ezüstszárnú madarak szállnak ligetről ligetre.

Ezüst páncélú lovag száll hófehér lovon a síkon keresztül.

Fehér sisakszalagja s lovának fehér sörénye repülnek a lég-

ben; alig látszik a fűhöz érni, oly könnyeden suhan; háta mögött nehéz falanxok sorai maradnak el, fénylő pajzsaik meg-megvillannak olykor az éji fényben.

A fehér lovag megállítja lovát a Sphinx előtt. Szép, fiatal caucasi vonásain babonás illetődés látszik kifejezve; tekintete oly méla, oly ábrándos, mintha nem is ébren, hanem álmaiban járna.

Kopjája hegyét végighúzza a hárfa húrjain, mik reszketve csendülnek meg ez érintésre, egymásba vibrált hangokon, s lassú, hullámozó utözengzetben enyészik el harmóniájok.

Ez volt a szokott jelhang, melyre a Sphinx homályos, félértelmű jósfeclelete következék.

— Üdvöz légy, nap unokája, Asnaphar! — hangzék édes, szelíd hang a kőcsoda nyílt ajkairól. — Üdvöz légy, egy év múlva Babylonia fejedelme, Assurhaddan!... üdvöz légy Sanherib fia, Asnaphar... — s újólág elhallgatott.

A fiatal királyfi, ki még akkor húsz éves nem vala, s kinek honn két idősb testvére maradt, bámulva szállt le e jóslat után lováról, s közelebb lépve a beszédes szoborhoz, halk, szinte féltett hangon szóla hozzá:

— Idegen istenség, ki a szívekbe és a jövődőbe látsz, ne főmre jósold a koronát, hanem add vissza szívem koronáját; ha látsz e szívbe, lásd benne a végtelen szerelmet, mely maga egy világ, tele fájdalommal; ha látsz a jövődőbe, szólj: tündérideid legszebbikét, a liliomarcú és napszemű szűzet, kit szívem Aegyptus rózsájának nevez, fogom-e látni ismét? Mikor és hol? Fogom-e édes szavait hallani, mik szebbek az Izedek énekéné! Mikor és hol?

... A Sphinx nem felelt.

— Óh válaszolj! — rimánkodék a gyermekarcú lovag, szép vonásai könyörével meg akarva lágyítani a hideg kőarcot. — Chrysanthemumokból ültetek ligetet tájad körül, ha őt feltalálom. Koronádat gyöngyökkel rakom ki, tájad szent leszen, és átkozott, aki kezét ellened fölemeli.

A Sphinx nem felelt, csak a hárfa húrjai rezzenetek meg olykor, s távolban az onkák süvöltése hallék.

— Nézd — kiálta az ifjú, királyi büszkeséggel emelve föl arcát —, nézd az őrtüzeket, mik amott a távolban ragyognak. Egy intésem — s büszke arcod a földet csókolja, s idegen bujdosók fogják neveiket omladékod köveibe vésni, és ki tájadra lép, megfogja a tövis, s megmarja a kígyó, s nem lesz pusztultabb hely, mint ahol te álltál, nem lesz gúnyosabb név, mint a te neved volt. Esküszöm a napra, aki ősapám!

És az ifjú arca nem volt könyörgő többé. Bennszületett föntség haragja ragyogott fejedelmi arcán, szemei villámok, hangja mennydörgés volt.

— Felelj, vagy légy semmivé! — kiálta a rémnek, s kopjája nyilával végigvágott a hárfa húrjain.

Fájdalmas, őrült hangzavarban pattogtak azok szét, s a Sphinx ajkairól mély, fenyegető, kábító zúgás hallatszott mint egy óriási harang utózúgása, vagy mint egy megrendített ércpalánké; oly félelmes, oly rémletes hang, mintha égből és föld alól jőne egyidőben, — nehéz, szívvel érezhető hang.

A paripa rémkedve ágaskodott, szökellt, és vadul nyerte. Asnaphar kábultan rogyott arccal a földre; még egy perc, s a bűvös hang szívét agyonfojtja.

Hirtelen megszakadt a zúgás, s édesen csengő hang hallatszék, mint az üvegharang zenéje, melynek ütője a szél.

— Nap unokája, Asnaphar! Mi ragyogóbb a csillagnál?

Az ifjú újra élni látszék e hangban, s lélekre gyúlva felele:

— A szerelem reménye.

— Mi édesebb a méznél?

— A szerelem gyönyöre.

— Mi fájdalmasabb a halál fájdalománál?

— A szerelem fájdalma.

És hangzék ekkor oly tiszta hangon, minőt csak lélek ajka adhat:

—Nap unokája, Asnaphar! Menj hajnal előtt a Moeris

jobb partjára, ott a pyramidhoz közel fogod találni kedvesedet, kit Aegyptus rózsájának nevezsz.

S ismét néma lett minden.

— Köszönöm! — szólt szabadult fohással az ifjú assyri, s hálateljesen tekintte fel a Sphinx ábrándos, hodvilágsütötte kőarcára, mely nyitott szájjal, nyitott szemekkel bámult le a csöndlakta vidékre. — Homlokán a kék ezüst diadém ragyogott.

— Mint hasonlít ez arc az övéhez! — suttogá magában elmerengve.

IV. A MOERIS SZIGETE

Melyik király oly gazdag, mint a nap? — Egész országot hint be arannyal, mikor fölébred, — harmatot iszik milliő virágból, — száz nemzet borul előtte térdre, s imádja benne istenét, és az erdők madarai mind a napot dicsérik, a napnak énekelnek!

Végigtekint a síkon sugártekintetével, melyből világ és melegség árad, — minden, ami sötét és a sötétségnek lakója, elbújik előle, s fölébred minden, ami szép és az istené. A virágok kinyitják kelyheiket, mézzel kínálva az arany-szárnyú lepét, míg a lég magasából alig látható madárcák zengik alá tündéres ábrándjaikat.

A Moeris tavának felszínét ezüsttel fodrozza a reggeli szellő, mely habfodor között a nap messze cnyúlt képe mint roppant tűzbálvány fekszik végig.

E tavat emberi kezek ásták, körülete három stadium, s vizeit a Nílusból húzza le mérföldnyi hosszú csatornákon.

Közepén kisdud sziget van, melyen virágzó olajfák berkéből magas gránitobeliszk emeli föl hieroglifos homlokát, leg-csúcán koronázott leopárd ül aranyzott tripuson.

A víz fölött néha apró röpülő halak seregei vetődnek fel, üldözőjüket, a formátlan delfint kerülve, s ismét visszahullnak, ha a fehér halászhéja közéjük lecsap.

Az egész ég oly friss kék színű, az egész föld oly eleven smaragdrománcú: életet, virágillatot lehel ég és föld.

Itt e tó partján, virágos pálma ernyője alatt várta szellemősenek, a napnak feljöttét Asnaphar. Arany mellvértje tükréről visszarágyogott annak gyémántképe.

Asnaphar sohasem látta oly ragyogónak a napot, soha oly biborszínűnek az eget, mint most. A szerelem szép rózsaszín üveg, az egész világ hajnalszint mutat rajta.

Levette sisakját, s ősz perzsa szokásként a lótusz tányérlevelében meggyűlt harmat égből szállt vizével megmosta arcát és homlokát. A nap fölitta arcáról a harmatot, és Asnaphar sohasem érzé a nap sugarait oly melegeknek, mint most. — Hisz a szerelem szintoly napja a szívnek, milyen Helios a világnak, van hajnala, van éjszakája... ha a nap lemegy, a hold jó fel helyébe; ha a szerelem leáldozik, feljő helyette az emlékezet holdvilága...

... Asnaphar Sanherib assyri fejedelem fia volt, mely fejedelem nevét mint istenostorát énekli meg a próféták könyve, kinek királyi pálcája előtt meghajolt minden nemzet, s térdhajtásnak és aranynak adóját fizette rabszolgadíjúl neki. Szíria, Pontus, Palesztina, Media és Aegyptus voltak e szolgáltatományok. Ez utóbbi hódolata jeléül két kezest adott Sanheribnek: egy férfit és egy leányt. A férfi az etióp Sabaco királyi nemzetség ivadéka volt, neve Athaniel, — a leány Amasis király unokája, Jóne, kit a babyloni udvarban aegyptusi rózsának neveztek.

Két évig voltak ők Sanherib király fényes udvarában, hol az idegen rózsabimbó a perzsa királyfi szívébe töviseit betördelé. Ekkor a leány kezestársával együtt hazájába visszahozták.

A szerelem szelíd nemtője felett a honszerelem Leviatánja

győzött. A királyi szűz hazája rabbilincseit akarta széttörni, s eltepte először is szíve rózsabilincseit.

Az egy hazának két rabgyermeké az idegen földön kifejté egymásban a honérzetek ábrándos szenvedélyeit, s a két fejedelmi vér éltét tevő föl, hogy a közhazának visszaadja szabadsága kincsét.

Ah! két ezred előtt jobban tudták érczeni e szót: „honszeretet”, mint a fölvilágosodás művelt századában; — hon és vallás akkor egy eszme volt, a nép kijelentett vallása ábrándos hitében tartotta fön­n egységét; csatáiban istene oltáriært küzdött, s nem fájt neki úgy a rablánc, mint ha idegen bálvány előtt kellett meghajtania arcát; s e rajoskodás volt honszeretetének poézisa, s maig is él két nemzet emléke, miket e fanatizmus — átkul-e vagy jutalmul? — elenyészhetlenné tett. Egyiknek ismeretlen, holt nyelvű imái maradtak, miket nincs többé haragos bosszúálló Isten, aki meghallgasson, s választott népeért mostohafiakként verje az idegen népek millióit; másíknak pedig holt bálványai maradtak, mikhez nincsen, aki imádkozni térjen.

Mily nyomasztó eszme: meghalni és el nem feledtetni! Holttestté válni és el nem enyészhetni! . . .

. . . Ült pedig ez időben Aegyptus trónusán Thyrhaca király, a békeszerető, ki soha állatnak húsát meg nem evé, és kinek palotája tele volt pókokkal s más házi bogarakkal, mert nem szívvelheté a király, hogy más élő állat őmiatta rövidséget szenvedjen.

Az aegyptusi nép pedig el volt nyomva, s a szabadságnak nevét sem ismeré; izzadott és éhezett az istenáldotta földön, s míg egy-egy királyi síremléken évekig dolgozott, megmaradt végfalatját bálványaival osztá meg.

Athaniel, ismerve honfiat, a szomszéd rokon Ethiópiába ment sereget gyűjteni, mialatt Jóné, mint Isis papnéja, a Sphinx ajkain át rejtélyes jósmondatokkal készíté elő a népet a kitörendő zivatarra.

A nép félve hallá az orákulumot, s féltében új templomokat építé madárfejú védangyalainak; Thyrhaca király pedig féltében új adót vetett ki a népre, mellyel a közelgő veszélyt lekenyerezhesse.

Végre Athaniel, néhány ezer csatavágyó bajnokot összegyűjtve, kiállt Aegyptus határára, s kimondta az assyriai elleni hadat, a gyalázatterhes adófizetést bátran megtagadva.

Tetszett ez a népnek, s mindenki sietett — összedugott kezekkel elvárni a dolgok kimenetelét.

A szomszéd rabnépek közt azonban a csatajelszó visszhangra talált, s a hódolatot megtagadva, mind feltámadának a hódító ellen; sok vér kifolyt, utána sok könnyű, s mind hasztalan! A félelmes dynasta túlnyomó erővel verte őket vissza, s tüzvel-vassal pusztította végig a fölkelt tartományokat.

Így jött, sírokat és leégett városokat hagyva maga után, Aegyptus határaig. — Vele jött legkisebb fia, Asnaphar is, kit a király, elérkezte előtt két nappal, csekély elősereggel az ellenhonba küldött. Örömmel sietett ez oda, mert szerelme hitta; örömmel bocsátá őt a király, s még nagyobb örömmel várta a hírt, mely mondani fogja, hogy Asnaphar nem tér vissza többé.

Háromszor látta Sanherib álmában fiát, Asnaphart, trónusában ülve.

De a sorson nincs, ki erőszakot tegyen. A királyfi nem találkozott az ellentáborral. — Sanheribre várt az a líbiai homokhatáron azon időben, mikor a rettenetes déli szélnek, a Typhonnak, a chaldaei cabbalistica által órai pontosságra kiszámított időszaka kezdődött.

S ez volt a cél: az ellentábort mindaddig a laktalan homoksíkon tartani, míg a mirigyterhes forró vihar ott nem lepi. — Úgy lőn; több napokig tartóztatta fel Athaniel kised seregével az özönnyi tábort, serege ottveszett; de másnap utolérte a Saamum szele a győztes tábort, mielőtt ez a távol ligetek ótalmába vehette volna magát.

Az aegyptomi ilyenkor, midőn a halálos szél közelgtét észreveszi, siet ablakai és ajtaja minden nyílásait betömni, és szemeit vizes kendővel köti be, s ki nem lép hajlokából, míg a vész át nem dühöngött fölötte. Minden állat, mit az úton talál, a homokba takarja el fejét, s gyakran ott marad eltemerve. Az ég elhalaványul, a föld fényt kap, a nap elsötétül, a vizek megszűnnek tükröt mutatni, a távolság kék színe sárgába megy át; jaj annak, ki az eget halaványan, a napot sötétnek látta: nem fog semmit látni többé, néhány nap alatt örökre megvakul. A legszönyűbb szemnyavalya, az ophthalmia aegyptiaca, ragad rá, melyből csak a halál gyógyítja ki . . .

Lassú evezőcsapás hangzék a vizekben; a kis sziget felől cigahéj alakú csónak közeledett a váró királyfi felé, egyetlen férfitől kormányozva. Ez Athaniel. Asnaphar megismeré őt, s messziről kezével inte felé üdvözölve. A csónak felgörcsült rostrumára egy messze kitűnő pompás virágszál volt kitűzve, fényes testszínpiros szirmokkal, mik sűrűen egymásra borulva, közepett a legragyogóbb aranszint játszották, míg a levelek zöldje tőben sötét lilaszínbe ment át. Ezt a virágot is aegyptusi rózsának nevezik. — Mely évben ez legbujábbban nyílik, azon év áldva van az Isten kezétől.

A csónak partot ért. Asnaphar szóltan örömben nyújtá a kilépő etiópnek kezét, s mint évek előtt szoká, kebléhez akarta ölelni a régi barátot, hogy szíveik, mint egykor, ismét megérezzék egymás dobbanását; de nem érezheték meg: mindkettőjük keblén a hideg mellvasak érinték egymást.

Athaniel némán, derűtelen arccal mutatott a csónakra; arca mégegyszer oly feketének látszék, mint egyébkor. Asnaphar belépett, s egy taszítással a conchilia a tükörsima vízen sikamlott tova, mint könnyű papírnautilus.

A tó vize mélyen átlátszó volt, mint egy üvegprizma.

Lenn, a napsütötte vízfénéken látni lehete, mint úszik villogó szemekkel az alligátor, el-eltűnve a piros korall-

erdők sötétjében; a homokos térek ragyogó csigákkal látzottak behintve, a csónak után aranypikkelyű dorádok serege vonult, sajtyszerű melankólikus döngést támasztva a víz alatt; míg a sötétebb mélyben rémalakú polipok terjengették százágú karjaikat.

A habok édelgve ringaták a méléző királyfit, ki éltében ekkor volt először víz felett (azon időkbén még csak az aegyptusiak s a szomszéd poenek ismerték a hajózás eszméjét), még édesebben ringaták a szerelem álmait. — Nézett, nézett a vízbe, és gondolá, hogy ha e nagy tó megannyi édességgé válnék, még akkor sem érne fel egy megóhajtott csókkal.

Eközben mindig közelebb jött a kised sziget, tündérien ismeretlen pompában bontakozva ki a hajnal piros ködéből. A legsodásabb alakú fák minden nemei képezének körülé keresztülláthatlan pagonyt, melynek viruló bokrai a sík vízbe meríték csüggő ágait, vegyülve a mélyből felnőtt vadselyem fehér fürteivel s az aaronvirág liliomaival. A part körül fekete hattyúk úszkáltak, aranszínű pehelyövel karcsú nyakukon; e szép, néma állatok oly szelídek voltak. Magányuk nyugalmában senki sem tanítá őket az emberarcot félni, szárnyuk sem mozdult, midőn a csónak parti fészkek mellett kikötött.

Mintha tündérföld nyílt volna meg a szemek előtt! Még a lég is éltetőbbnek tetszik itt, mint bárhol az ég alatt, átfülve az ámbrá és myrrha illatától; ez a millió virág lehetetlenségül egyetlen csodás névtelen fűszerré elegyült atmoszféra szinte csiklandá, izgatá a szívet, s hozzá e csodazene láthatlan madarak hangjaiból, e virágzó tenyészet, e buja természetpompá, mellyel minden ág, minden virágbokor pazaron, gazdagon volt fölékesítve. Az óriási pálma, mely leveleit a magas napfényben ragyogtatja, s a bíborvirágú acanthus, mely annak derekát körülfojlya, a tövig aranyba öltözött amarant s az égszínű sesam, melynek méztartó kelyheit aranszárnyú bogarak látogatják, méhek és lepék egy alakban, — és szám-

talán más, miknek kivesszett fájában emberi szem többé nem gyönyörködik, miket emberi kéz már nem tép le többé. — Mikor még nem volt matróna a világ, hanem ifjú menyaszszony: akkor lehetett ilyen a természet!

Apró, színes kagylókkal behintett úton vezeté az ethióp Asnaphart a lombok örökzöld árnyai közt egy kerek szabad térig. Hallgatva ment előtte, jóslatteljes arccal. Ilyen arca lehet a holt tengernek, mely a lesüllyedt város tornyai fölött mozdulatlan pihen, fenekén meglátszanak az elmerült bástvák, a paloták kúptetői s a tornyok hegyei, de hang nem ör fel néma mélységből, sem öröm, sem jajszó, csak holdas estéken hall néha az örvény fölött csónakázó halász csendülő harangszót jóni a víz alól...

A Moeris sziget közepén toronymagas obeliszek emelkedett, egyszerű, egyenes négyszegű oszlop, tetején a koronázott leopárd, oldalai hieroglifokkal televéve.

Talapzatán keskeny bejárás volt, mely előtt kétfelől két vén cédrusfa állt, illatos lombú ősfái a ligetnek. E bejárást öntött réz csapóajtó zárta, mely Athaniel szavára fölemelkedett, s miután mindketten beléptek, ismét aláhullott.

Hosszú, egyenes lépcsősorozat vezetett innét végtelen mélységbe alá, melynek vége a tárgyaltan sötétben veszett el. Egyetlen rézlámpa, mit Athaniel vitt elől, deríte néhány lépésnyi kört a haladók útjára. Lépteik kongtak a visszhangzó lépcsőfolyosón. S percek múlva csak egy fénylő pontot lehetett látni, a sötétség mélyébe elveszött, a lámpa erőtlen csillagát, mely a haladókkal együtt mindig alább szállt, és pislá fényével a végtelenbe tűnt el.

V. A KATAKOMBÁK MISZTÉRIUMAI

Lenn a sík föld alatt, száz ölnyi mélységben, rejtett sikátorok hallgató országa terül; mint túlvilág, olyan ismeretlen. Hosszú, véget nem érő egyenes folyosók, mikre minden oldal-

ról egymást szelő kanyargós tévutak nyílnak; — ki egyszer közéjük tévedt, soha vissza nem tért. Siket kőtornácok s hangverő teremek, miknek oldalai csodás alakokkal vannak kifaragva, — hosszú fülkesorok, mikbe balzsamozott holttestek vannak egyenesen felállogatva, — s nehéz márványszarkofágok, rejtelmes betűkkel, miknek mindegyike egész népesemény; kiáltó színekkel kifestett tornácok; — alakok és tárgyak, miknek sem neve, sem célja többé tudva nincsen; — s ismét hosszú, sima és üres utcák, miknek zárt végét egy-egy koporsó őrzi, tetején kétszárnyú golyóval; mindig odább változnak a tárgyak: félkörű amfiteátrumok tűnnek elő hajlott boltozattal, falaikra kopasz hárfások vannak párosával szemközt festve, — föld alatti utak, melyek pallója alatt a rejtett patak zuhog, melyen keresztül a tengerszem szíja fel az óceánból vizét; s mindig üvöltő nyílások, mikén át a földgyomor sötétjébe látni, hol a volkán tüzeben a földindulás készül, s miknek torka halálos gőzt lehel a vakmerőre, ki beléjük mer nézni.

Ilyen volt az acgyptusi hírhedt katakombák egyike, melyről az a monda, hogy a föld alatt a Moeris szigetével, a három pyramiddal s a Sphinx-szel volt összeköttetésben. — Beomlott üregek, mikre ezredek múlva akadt a véletlen, mutatják töredékeit e nagyszerű emberi műnek.

Órákig haladt a két fejedelemfi egymás után a titkos folyosón, midőn egy szűk utcaszoroson át egy cifrára vésett ezüst ajtóhoz jutottak. A kék világú lámpa csak egyenként világítja a mellettök elmaradt tárgyakat, s minden amint feltűnt, ismét elveszett a sötétben. Athaniel szavára ez ajtó is felnyílt, s ezen keresztül roppant templomboltozat tárult ki előttük.

Idegen, ismeretlen pompája a nagyszerűségnek.

Nem azon nagyszerűség, mit a természet állít elő, melynek látása a lelket fölemeli, hanem az emberi törpe nagyra-vágyás kietlen, fölfoghatlan erőködése, melynek gondolata alatt a lélek összegörnyed.

Ezek a titáni oszlopzatok, egy-egy bazalt-gerendából faragva, a sűrű ércpylonok, s a hosszú architrab, melyen az óriási dóm tömör boltozata fekszik. E mindenünnen nyomasztóan alánéző roppantság: e rémítő nagyságú kövek, miknek magas láttára önkénytelenül támad e kérdés: hogy lehetett azt ide le- s oda felvinni? Az egymásra halmozott csodaalakok, mik merev kőszemeikkel holtan bámulnak le a semmiségbe, s e kétségbeejtő mérhetlenség . . .

Athaniel, használva társa önkénytelen megilletődését, lassan, észrevétlenül lépett egy, a falból kinyúló acélcsőhöz, mely csodás állatfejen végződött, s annak kisded aranycsapját lassúdan elfordítá.

Hirtelen, mintha két üstökös csapódott volna össze, iszonyú csattanás hallatszék, s villámfény futotta át a templomot, lángra gyullasztva az egész légegyetemet; szikrát hányt minden érc, s a templom oszlopóriásai reszketve csendültek meg a földrázó mozzanatra.

Asnaphar szótlán, eszméletlen terült el a márványpadozaton.

Mire föleszmélt, egyedül látta magát végtelen ködsíkság közepett. Kietlen volt a sík és láthatártalan, minő csak álmólátások tájképe lehet; s a tébolyító távolban látszék magányosan, pusztán a Sphinx. (Az egész tünemény az aegyptomi bővívőzet káprázata volt, tán sűrű kámforgőzre vetett laterna magikai csalkép?) Egyszerre úgy tetszék neki, mintha a Sphinx közelebb, mindig közelebb látszanék, a körrajzok nagyobbak, határozottabbak lőnek; néhány perc, s a csoda alig egy nyíllövésnyire látszott előtte, nőarcával mosolygóan tekintve a királyfira. — De e mosoly irtózata a vért állítá meg ereiben: a mosolygó rémkép arca ugyanaz volt, melyet kedvese, az aegyptusi rózsa viselt; minden vonás, maga e mosoly is szakasztott mása az övének . . . S hozzá a tigristermet. Mintha mondta volna neki e rémkép: Jer, híttál, ölelj meg! Én vagyok kedvesed. — Még közelebb

jött. Már csak lépésnyire állt előtte, midőn Asnaphar kétségbeesve, mint ki a halál megsemmisítő karjába rohan, ölelve, kitárt karokkal, de elfordított arccal dült felé. — E percben minden eltűnt: a puszta képe és a bálvány, s Asnaphar megigézve, kábultan hullott le; — de nem hullott a hideg mozaikpadlatra, hanem hullott kedves, dobogó kebelre, hévvel ölelgető karok közé, s érte ajkán édes, édes csókot, s érte szívében édes, édes gyönyört. Kellett-e, hogy felnyissa szemét, megtudni, kit ölel? Nem mondta-e meg neki szíve: hogy az a megnyílt rózsabimbó? Kellett-e, hogy hallja, ki ölelte őt fel? Nem mondta-e a felszívott csók bűvös édessége adójának nevét?

— Asnaphar! — hangzék az üvegharmonika hangján édes női szózat, s midőn a királyfi felveté szemeit, csillagokkal találkozott pillantása, páros szemcsillaggal. Könnyű fehér öltönyében, omló hajfürtökkel térdelt mellette az aegyptusi rózsza, az ébredő arcát kebléhez szorítva. — Hová lett ez arcról a vést jósló igézet, e szemekből a halálnak parancsoló erőszak? A szerelem visszafoglalá azon birodalmát, mérhetlen szerelem szólt minden vonásból.

Ah! kétezer év előtt istenség volt a szerelem; ahány szív dobogott, annyi világot teremt egy szavával; áldott, üdvözített, felmagasztalt, szent volt a gyönyör, szent volt a fájdalom, mit a szívbe oltott; ha volna még szava az emberi nyelvnek, leírni e magas szellem képét: e szó volna a szerelem kihalt jelképének hideg múmiája.

— Örökre enyém vagy; sem élet, sem álom tőled el nem választ; lelkemhez nőtt lelked; ha ezt kitepnéd, éltem is veled menne. Enyém vagy az Isten előtt!

— De melyik isten előtt? — kérdé halkán, komolyan Isis papnéja, az aegyptusi szűz. — Az én imámat Osiris hallgatja meg, a tiedet Ormuzd. Te a babyloni oltárnál tűz előtt térdelsz, s annak mondasz esküt: én a nap fényében azt a magas lelket tanulom imádni, ki széttépte magát, hogy szelleme

atomjaiból embereket alkosson. A te oltárodon kialszik a reszketeg naphtaláng, s akkor hol van az isten, ki fogadásodat meghallá? De az én oltárom a magas menny boltja, melyen az örök nap soha ki nem alszik. Esküdjél az én istenemre.

— S nem egyenlően süt-e a nap minden népre?

— De melyik nap? Az-e, mely a lybi homokon eltévedt utast szomjával öli meg, s az átkozott határt virágtalanná égeti, vagy az, mely a meroëi hegyek mögül kel föl, s virágot idéz föl a szikla ormáról s a mély vízfenékről?

Asnaphar nem látszott érteni a kérdést. Jőne szelíden takarta el kisdud kezeivel a királyfi szeméit, s midőn levette azokat onnét, ismét a bűvös sík állott előtte, be nem látható végével; — a tájon szürkület ült; jobbról lassúdan emelkedék föl haragos tűzű vérvörös napgolyó; izzó fényében meglátszának Babylon nagyszerű falai, a függőkertek, az aranyos mauzóleumok és a tömör bástyák, míg a láthatár túlsó felén alig kivehető körrajzokban látszott Memphisz, Aegyptus királyi városa. A vérvörös nap az eget és földet is ily színűre festé, s magasra szállt, midőn hirtelen a balsó láthatáron fekvő Holdhegyek mögül ragyogva kelt ki egy másik nap. — Két nap egyszerre egy égen, — s tündöklő fényt lövellt szét a mindenségbe, melytől az ég zafirját, a föld smaragdszínét kapta vissza; az ellen nap pedig, sugárait vesztve, mint izzó ércgolyó fénylett rövid percig, aztán a háta mögött kelt felhők sötétébe visszahanyatlott, míg az aegyptomi nap, hogy még a felhőket se hagyja sötétén, gyönyörű szivárványszalagot vont rajtok keresztül.

— Így fog elveszni Assyria napja Aegyptusé előtt! — hangzék eközben misztikus szózat, mely mintha a terem minden szegletéből jőne, szerte visszhangzott, s rezgve enyészett el a messze folyósokon, utóhangjaival a fátyolkép is eltűnt, s Asnaphar ismét a templomi teremben találta magát, körülbámulva a merev kőcolossoktól.

Majd halla hangokat a csodás túlvilágból, andalító zenét,

melynek változatlan a meglepett lélek élveteg fél álomba merül; csodák jelenési válták fel egymást előtte mágikus rendszerben, miket a fejénél ülő leány, mint szellemországok koronás királynéja, idézett elő szeme intésével.

Fanatikus célja volt a leánynak, kedvesét Aegyptus istenei előtt látni arca borulva, élve vagy halottan!

Megmutogatta neki a mágia csodatételeit, a cabbalistica rejtett jóshatalmát; mutatta neki egy magas aknanyíláson át a delelő holdat, a bűvésztükörben ezerszer nagyítva, az örökké égő lámpát, az örökké ép múmiákat, a föld rejtett gyümölcsseit, mik ölnyi mélyen vegetálnak a föld színe alatt; az eleven víz erét, mely a föld magasáig szökik, s a mesés kígyónövényt, mely virág és állat egy alakban. Elmondá neki a lélekvándorlás mély misztériumait.

— Mily örökszép költészet él e hit eszméjében: lélek-költözés! Ezredekre nyúló öntudatos élet, jutalma vagy büntetése az emberalak érdeme s vétkeinek. Mily magasztos eszme: kinek emberalakjában a lélek meg nem fért, ki nyomva, rabbá teremtve volt, mint ember: holta után az mint oroszlán fog élni, haragja ordításával ijesztendi a gyáva tömeget, s mennyire hangja elhat, királyának fogja ismerni a sivatag! Mily vigasztaló hit a börtön rabjának, hogy ha testét lerázza magáról, fehér hattyúvá lesz, röpködni fog bércek és tengerek felett, országról országra szabad szárnyaival, s úszni a víz tükörén délcegen, szabadon! Mily édelgő ábránd: ki most hévvel szeret, hévvel és kínosan, holta után tán arany méhe lesz, virágról virágra szálló, mézevő szelíd méh, s esténként azon virág kelyhében fog alunni, melybe szeretőjének lelke költözött; s mily bosszúálló igaz, nagy gondolat, hogy a zsarnok, ki most népeket tapod el, s gyönyörködve nézi a más siralmait, s örül az átoknak, mit fejére szórnak, ha e szívtelen lény lelke egy pondróba fog majd átköltözni vagy egy futó nyúlba, egy néma féregbe, melyet felrúgnak, üldöznek, melyre rátapodnak, s melynek hangja sincsen, megtorolni az emberadta

kínt, s ha e féreg, melytől undorodva fordul el az ember-arc, mely a porba építi házát, a porból keresi silány táplálékát, — ha e tiport féreg emlékezhetik arra, hogy ő egykor népeknek parancsolt, bíborban, aranyban járt, s milliók végfalatját nyelte el egy lakomán; lehet-e ez emlékezetnél, ez öntudatnál iszonyúbb megtorlás magas vétkeiért?

Asnaphar ámulva, reszketve hallgatá a beszédes leány misztikus szavait.

A templomon átderengő ismeretlen eredetű világ (tán a villanyos lég világa?), annak csodásan izgató mágneses bővereje, a látott csodák változatos képe, a megragadó értelmű misztériumok, mélység és magasság egy eszmében, a rábeszélő szavak bővereje, de leginkább a szerelmes szempár édes mágiája, oly felmagasztosult izgásba hozták ifjú, fantasztikus lelkét, hogy elfeledve mind, mit eddig érze, amit eddig tudott, szíve új világot, új életet talált, elszakadtat a régitől, melynek emléket elveszté: mintha egyik csillagból a másikba költözött volna.

Még nem kelt újra a nap, midőn az assyri király fia Osiris oltárára tévé a virágáldozatot, s annak esküvék meg, hogy bárhol legyen is, csatában, viharok között, trónon vagy a sírban, Aegyptus rózsájának emléke szívében vele lesz.

VI. SANHERIB

— Föl, föl a földgyomor csodás rejtekéből! Hagyjuk a sírokat az élten túllevőknek; a föld alatti éltet nem ember hatalma igazgatja. Föl! látni az égnek szabad végtelenjét s hallani az életnek megszokott zaját. Más élet, más világ van ott a föld alatt, mint mely fölötte zajg. Ne hidd, hogy a sír alatt nyugosznak. Őrizkedjél azokról beszélni, mik ott alant vannak. Mosolyogj, há rólok kérdeznek; voníts vállat, de meg ne tagadd létöket, nehogy évek múlva, ha sírodból egy új lakó

miatt csontjaid kihányják, arcra fordulva találjanak kőporsódban, s alvó éjjfélenként némán zörgetni járj a nem hívők ablakán, bizonyúságot tevő a túlvilági létről. Légy néma, és félj.

★

— Minő zaj lepte el Aegyptus határait? Mit ostromolja az eget e fegyveres csorda csataordításaival? . . . Ásd sírodat, veszendő nép, és némulj el! Teremtőd földén jársz! Mit sötétíted el a napot nyilak fellegével? Napok jönnek, s nem lesz szükséged árnyékra, hogy hideg légy; hallgatni fogod, mit beszélnek feletted a viharok s a sivatag vadai, s nem fogsz belészólani beszédeikbe; feletted a mulandóság tövisei zöldülendnek ki, virágozni fognak és elasznak; kíváncsi gyermekek virágot fognak tépni sírodról, s nem tudandják, hogy az teneked fáj . . . Mit ostromlod az eget csataordításaiddal, mit sietsz a földet vérrel itatni? Könyörödj inkább neki, hogy legyen irgalmas ítélőbírád, s fogadjon keblébe, és ne engedje, hogy a szelek hamvaitat egyik tengerparttól a másikig elhordják!

Ki vagy te törpe, ama koronázott fővel?

Kinek intésére százvezrek hullanak a porba, százvezrek hullanak a sírba . . .

Kinek kezébe játékul adatott a népek élete, boldogsága és szabadsága, hogy legyen mivel mulatnod lelkedet, mely meztelen marad, mint a többi, mikor azt a haldokló ajk az ősz ködbe kileheli.

Aranyat eszel-e, vért iszol-e rá, hogy országokat rabolsz ki, népeket gyilkolsz le, ember!?

Nem ura vagy te a halálnak: rabszolgája vagy neki. Csak oly rabszolgája, minő a dögvész, a földrengés, az éhhalál és a viharok, mik szétküldetnek a világot pusztítani, s ha megtevék munkájokat, elenyésznek.

Mennyezetes trón, aranykerektű harcszekerek, nyerítő paripák, bíborszín lobogók, vérrel és arannyal pompázó

bérgyilkos csorda, körül leégett városok, eltiport mezők, vérrel höpölygő folyam, lánkra fűzött rabnők és gyermekek fájdaloméneke, fogadott dicsérők magasztalásai, éhsanyarta arcoktól bámult orgiák, szolgaság aranyba vagy rongyokba takarva. Íme ez Sanherib királynak tábora. — Dicsőség Sanherib királynak! — ordítja százezer ajk. — Dicsőség a királyok királynak a kerek földön! — És a vezér fenn ül az aranymennyezetes királyi széken.

Ki mondja meg, hol volt e királyi szék valaha fölállítva? Mi maradt meg belőle egyéb, mint az átkos emlékezet?

Sanherib áthozva seregeit az aegyptusi határra, miután a Typhonnal kétszer találkozott, Memphisnek fordulva, egy alkonyatkor azon téren ütött éji táborn, melyről egyfelől a Memnon szobrai, másfelől a Sphinx meglátható.

Mielőtt a nap leáldozott volna, szekerébe ülve, a csoda elé vitette magát, és seregét körülállítva, kevély-elbízottan megszólítja azt, hogy mondjon neki szerencsejóslatot jövő harcaihoz.

— Hízelt szót mondj meghódítódnak, ellenhoni bálvány, vagy a porba hajtod meg arcodat előtte! Reszkesen kőajkad, midőn Sanherib nevét kimondod!

— Sanherib! — kiálta a csoda erős, csengő hangon — egyedül térsz vissza, ahonnét eljöttél . . .

. . . Mint ki zajos álomból mély csendre ébred fel, félelmes hallgatás futá át e szóra az egész táborn. A király legbátrabb bajnokait sápadozni látta.

Megdobbant a pécél alatt szíve. Félelmet soha nem ismert; megszoká önmaga lenni a világnak legnagyobb félelme; de jól sejté, hogy egy baljóslat leverő hite képes lehet a kivívott győzelmi trophaeust a diadalmaskodó kezéből kivenni.

— Köszönöm jóslatod — szóla gúnyos magassággal a király —, most én fogok neked jövőndőt mondani Pusztulni fogsz a föld színéről, ledőlsz, arcoddal a port csókolod

meg, egyik követ silány alkotmányodnak keleten, másikat nyugoton fogják megtalálni, és senki sem fogja tudni, hogy hol és mi voltál. Mit én jövendőlék, azt én beteljesítem, Ahri-manra esküszöm, a sötét Ahrimanra, s akkor légy rajta, hogy a tied is teljesüljön, s addig is vedd jutalmadul e játékszert. — Szüist tollú nyílat vetett tegzére, *melynek tollára neve volt bevésve*, s azt a Sphinx nyitott szemén át belötte. Az íj pattant, a nyíl süvöltött; de utána éles, fájdalmas sikoltás kiálta fel a Sphinx ajkairól, ijesztő sikoly, nehéz, siket nyögésben végződő. Rá lehetett ismerni, hogy ez halálsikoltás, halálnyögés vala.

S még nem enyészett el a nyögés, midőn azt a legiszonyúbb kínordítás váltotta föl, minő a fiafosztott oroszlán ordítása lehet, hangja a határtalan kétségbeesének, az átoknak, az égő fájdalomnak, mely a Sphinx ajkain át rémségesen elváltozva, mint ismeretlen pokolcsoda bögése üvölte fel, átkokkal és férfisirás keserű hangjaival keverve.

— Halálnak átka rád, s minden népeidre, vérévő szörnyeteg! Pusztulás lepje meg országodat, és koronád törjék darabokra! Kígyók jelenjenek meg trónod előtt, vakmerő fejöket arcodnak emelve; a holtak lelkei járjanak fényes nappal városod utcáiban, *önvéred igyék véredből*, s átkozzon meg tőle, s áldás legyen a fűvön, mely a te palotád szétszórt kövein fog teremni! . . .

S újra hangzék halálos ordítása a kőszörnyetegnek, mely végigüvölte a megrémült hadon, mint az ítéletnap harsonának hangja, mely halálítéletet mond az élőknek, föltámadást a holtak hamvainak. Később fájdalmas, szenvedeteg hörgéssé gyengült e hang, majd végképp elhallgatott.

Valami járványfélelem fogta el mindenki szívét ez átokjóslat után. Nyugoton a nap haldokolni készült; oly halvány volt világa, mit ez arcokra vetett, vagy tán ez arcok voltak halaványak?

Maga a király is reszketve kapott koronájához, reszketve burkolá magát bíborpalástjába; de sem a korona, sem a bíbor

nem bírt fényt vetni elsápadt arcára. — Csupán a Sphinx homloka ragyogott haragos alkonyati pírban . . .

— Mielőtt a hajnal sugárit látnátok — szólt népéhez a király —, e bálványt szétörve szórjátok a porba!

Mielőtt a hajnal sugárit látnátok? . . .

De a következő hajnal sugárait senki sem látta meg azok közül, kik e parancsot meghallák! . . .

VII. A FEHÉR MÚMIA

Mély csend volt, minő sírokban szokott lenni. Asnaphar a katakombák rejtekében maradt. Fönn nap és éj válták föl egymást, míg ő ott alant bűvös álmotól leigézve aludt, és álmodott mennyei álmokat.

Fölötte nap és éj, élet és halál válták fel egymást; ő pedig a holtak országában aludta álmait. S tán lehetett ismeretlen varázshatású szer, mely évekig tartó álmokat adhatott, — halált, melyből még az élet visszatér? Egyedül volt. Lábai előtt kised sirlámpa pislogott, a föld alatti templom sötét boltozata hallgatva terült el felette. A sirlámpán kívül minden aludt, az is olyan volt, mint temetőkön a bolygó lidércfény.

Hirtelen, mint kit bennről kígyó szúra meg, ijedten riadt fel álmából Asnaphar. Azt álmodta, hogy kedvesét, a fehér leányt, nyíllal keresztüllőtték, éles ezüstnyíllal. Remegve tekintte szét; még hallá az ideg csengő pattanását, a nyíl sivítését s a halálos sikolyt, — de nem látta semmit, csak a némán rábámuló kőtitánokat s a lábainál pislogó mécset. Fölkelt. Alig állta lábán; a múltak eseményi tarkán zajlottak át agyán, alig hagyva kiválasztani a valót az álomból.

Menni akart. Tántorogva kereste az ajtót, végigtapogatva a körülálló hideg bálványokat. De schol sem akadt rá, fal volt mindenütt és faragványok, körös-körül hideg, nyílás-

talán falak, fönn merev boltozat, alant a padlat anozaija, sehol nyoma az ajtnak, melyen át idejött.

Kétségbeesve karolta át a néma bálványisten lábait, ki- nek idegen nevére esküdött, s kiért apái istenét megtagadta, — s kérte a szabadulást. Másik pillanatban pedig összeátkozá azt, s arcra vetve magát, siratta az álmodt, melyben kedvesét ölelte, s melyben kedvesét megölvé látta.

Midőn újra fölveté szemeit, a síri mécsvilágnál egy magas, fekete alak állt előtte. Egy járó ércszobor, ki szemeit nem akarta levenni róla. Athaniel volt. Sötét volt rajta minden, csak ajkai voltak fehérek és hajfürtei. Asnaphar bámulva néze rá. Azt hitte, hogy évtizedeket álmodott keresztül tegnap óta, melyek Athanielt megöszíték. Pedig az egy perc volt, mely a hős fürteit fehérre festette, egyetlen átkos irtózat perce.

Az etióp némán inte neki, hogy kövesse. Egy bálvány háta mögött rejtett csigalépcső kanyargott föl a magasba. Athaniel vevé a lámpát, s Asnaphart a meredek lépcsőkön felvezetve, rövid óra múlva halvány napvilág kezdé világítani útjokat, melyhez mindig közelebb jutva, utóbb egy kised cella torkolatához jutottak, — itt Athaniel hátramaradt, s némán elfordulva, előrebocsátá a királvfit. Két gömbölyű nyíláson sütött be a kised üregbe az éppen hajnalodó nap. Künn a Memnon szobrainak üdvözlő hajnaléneke hangzott a csöndes légben, mit szellő sem zavart. — A cella közepén zöld márvány-szarkofág volt, melynek ágyában mosolygó, fehér arcú hölgy múmiája feküdt, a rásütő napsugár pírján keresztül fehérlett rajt a halál színe. Hideg tetemei ámbrával illatoztak, szemei le voltak örökre csukódva. Beszédes ajkain nem egy halál, egész országa a halálnak látszott uralkodni.

Néma kétségbeeséssel hullott kebelére az assyri ifjú, de Athaniel eltolta onnét, mély, keserű hangon mondvá a vőle- génynek:

— Éltemben a tied volt, holtában enyém.

E szavain kívül egy hang sem árulá el soha, sem azelőtt, sem azután, Sabaco utolsó ivadékát, hogy az aegyptusi rózsát mily forrón szerette! . . .

S ezzel odavonta Asnaphart az ablakok egyikéhez, melyek a *Sphinx szemnyílásai voltak*, s kinézetett vele.

Iszonyú ítélet képe látszék ott künn. Egy egész tábor, mely halva fekszik.

Csoportok, mik egymást öelve tartják, öelve és mozdulatlanul, vértess, sisakos bajnokok, félig a homoktól eltemetve, arcaikat és páncélaikat a nap fénye süti. Iszonyú kínok rángásai közt kimúlt tetemek, véreztelen csatamező, egymás hegyébe hullt holt alakokkal, miknek égre emelt arcán s nyitott száján most is látszék az átok, mellyel utolsó lélegzetöket kifúvák; szerte az üresen maradt sátorokat fölforgatta a keresztüldühögött vihar.

Egyetlen éjszakán száznyolcvanezer élőtt tett halottá az öldöklő angyal, mint azt a próféták könyvei s a történetírók szavai bizonyítják.

— Ki tette ezt? — kérdé lélekszibbadozva Asnaphar.

Athaniel odavezette őt halottjához, s némán mutatott a nyílra, mely annak kebelébe fúródott. Asnaphar elolvasá a nyíl tollára írt nevet. *És a história azt mondja, hogy Sanherib királyt saját gyermeke ölte meg.*

Asnaphar egy év múlva Babylonia trónján ült, királyi neve lőn Assurhaddan, — a krónikák mondják, hogy idegen isteneket vitt be Babylomba, s ezért az assyri birodalomnak utána el kelle pusztulni.

★

A lelkek órája üt. Menjetek alunni.

Menjetek vissza sírjaitokba, omoljatok porrá. Legyetek elfeledve.

Ragyogó városok, virággazdag mezők, omoljatok le, legyetek sivataggá.

Kik aludtatok jeltelen sírokban, s végigálmodtatok kétezer
esztendő, aludjatok tovább . . .

Rémlődő elmúlt idő, csodatitkaiddal, menj vissza a sírba,
mit az elfeledés számodra megásott, vidd vissza magaddal
árnyékországodat.

Enyéssz el, tünemény! — Légy köddé, és oszolj szét.

★

. . . Az enyészet szelleme ül a sivatagon.

. . . Hosszan, szélesen körül kietlen, halomtalan a tér.

. . . Sehol egy fa, sehol egy virágos domb, sehol egy oáz . . .
Mindenütt, merre szem lát, halottsárga fővénytenger terül.

14. KESELYEŐ PÉTER

Ne szólj szám, nem fáj fejem.

Ha én minap a b***i búcsún nem lettem volna, nem hallottam volna Keselyeő Péter uramnak az ő viselt dolgait, ha nem hallottam volna Keselyeő Péter viselt dolgait: most azokat nem írhatnám le, s ha le nem írnám, jövő héten nem vernék be érte a fejemet.

Így azonban nagyon biztat a reménység, hogy e kedélyes megtiszteltetést aligha ki fogom kerülni.

Megteszek egyébiránt mindent, mit saját drága bőröm épségben tartására elkövethetek, s ráfogom, hogy avult irományok között találtam egy penészes krónikát, melynek sem címe, sem táblája; ebből írtam ki az egész épületes történetet, akinek azután haragja talál támadni, üsse a krónikát — azt nem bánom.

Kezdődjenek tehát a krónika szavai, mely Keselyeő Pétert megénekelte, mondván:

— Azon időkben pedig híres név vala Keselyeő Péter neve a maga falujában, melynek hallatára szétszaladt a gulya, mint mikor a csordás kalapzsírt dohányzik. A legjobb sütőfőző gazdasszony kovásza keletlenül maradt, ha e név jutott eszébe, mikor bedagasztott. A gólya megsántult a levegőben, ha e nevet kiálták utána. A bika nekiment az embernek, ki ezt szemébe mondta; inkább vörös posztóval kínálta volna. Ki Keselyeő Péternek jó napot talált kívánni, szent igaz, hogy kihullott a kerékszege, vagy a pincetokja fordult fejtetőre. Ki pedig jó napot nem kívánt neki, okvetlenül összeveszett

odahaza a feleségével, vagy a szomszéd kuttyája harapta meg az ajtóban. Egyenlő baj volt neki köszönni vagy nem köszönni.

De vágatott is ám előle minden jótét lélek, amennyire csak beláthatta szemcivel, s ha valaki véletlenül utcaszegleti bekanyarodásoknál találkozott vele, bizony még azt is elfelejté, hogy kinek híják ijedtében.

Lakása vala neki a falu közepén, az is meglehetősen rongyos. Azon utcafélén, amelyen ő lakott, gyönyörűen virágzott a paréj s a cigányzab; mert az ő ablaka alatt még a szénászekér sem mert járni, saját szomszédai is a kertek alól szökdös-tek tulajdon házaikba.

Mi volt légyen tulajdonképpeni oka e félelmes respektusnak, mindenki tudni fogja, mihelyt megmondom. Megmondom tehát, ha addig élek is: Keselyő Péter — — poéta vala. Ő volt a falu poétája.

Azon faluban mind e mai napig háromszor fordul elő egy évben a nagypéntek, s a miatyánk egy sorral hosszabb, mint másutt, t. i. „és szabadíts meg minket a poétától!”

Mert Keselyő Péter olyan ember vala, akivel nem találkozhatott az a boldog teremtés, akire ő stante pede verset ne mondott volna. Már ez mindenkinek kijárt, mint az egy bizonyos halál, ettől semmi imádság meg nem szabadítá az embert, ezt ki kellett állani, mint az olvasatlan huszonötöt, mit a vármegye diktál. Ez egy eleven népijesztő, egy kétlábú paszkvillus, egy kadenciaokádó sárkány, egy cornu copiae, tele verssel, mely mindenkit megöklel, egy fergeteg, melyből hexameter esik; szóval egy poéta volt, amolyan a javából, akinek kedveért a jégeső elveri a határt.

Ha találkozék ködmenes emberrel, kinek ködmene nagyon meg volt ólompitykékkal áldva, hiába került az a túlsó utcaféltre, ki nem kerülé, hogy ilyforma verset ne halljon:

„Óh te zsiros ködmen, van rajtad pityke de ötven!
Mit használ de a kincs, zsebbe ha poltura sincs.”

Ezzel aztán elmehetett.

Vagy ha találkozott csinos menyecskével, kinek talán cifrább kendő volt a fejére kötve, mint minőt otthon viselnek, rögtön lenyelvelte:

„Úri dáma volnál
Ha még cifrább volnál,
Otthon két könyökig
Cafatos nem volnál.”

Ha vasas szekeret látott maga felé dőcögni, azt is megszólta:

„Fakó kocsi; kenderhám:
Nemesember; szürdölmán.”

Ha hintó robogott felé, ezt is megszólta:

„Szállj le Balázs a hintóbul, mert nem pénzed ára.
Ha elmúlik zsidóünnep, nem marad csizmára.”

Ha falusi gentleman szállinkózott felé, tollas pörge kalapban, sarkantyúzott lábbal: hiába hányta-vetette magát, szentenciáját el nem kerülheté:

„Nem mind kokas ám az, ki sarkantyúval jár;
S aki bóbitát hord, az sem mind struccmadár.
Hej, nagy vitéz vagy te — a kemence mellett,
De még nagyobb tudós — a csutora mellett.”

Nagyon csalatkozott volna, ki ilyenkor úgy akart volna rajta satisfactiót venni, hogy őt végigdöngesse, mert minden ütésre új verset mondott volna, s utójjára is ő győzte volna tovább verssel, mint amaz ütleggel.

Elvégre annyira félelmetessé tette magát a jó úr minden eleven teremtés előtt, hogy még a kutya sem mert rá csaholni, mert azt is rútul visszaverselé:

„Elpusztulj, oktalan állat, és ne voníts!
Mert tudd meg ezennel, hogy a gazdádnak is
Vagyon kutyabőre, ugatni mégsem mer;
Te se légy gazdádnál tehát különb ember.”

Utoljára, mikor már futni kezdtek előle, a lelketlen tárgyakat kezdte infestálni. Verseket írt a házak falára, a kerítésekre, a kocsmajtókra s mindenüvé, hova csak verseket lehet írni. Egy új házra felvöröskrétázta: „Congeries lapidum multus congesta rapinis”; — egy kert kerítésére: „a paréj s laboda itten övig érnek, tégedet, kisasszony, szörnyűképp dicsérnek”; — máshova: „ez az utca térdig sáros, itt lakik a komisszáros”; — az urasági vadaskert kapujára: „vagyon a bakoknak itt nagy sokasága, őket lövöldözi a kert urasága”; — Szijj Gergely uram ablaka alá, ki a feleségét gyakorta megszokta tépázni: „ezen házban lakik vitézlő Szijj Gergő, kinek felesége nem ritkán pityergő”. — Tábor Jánosné asszony házára: „Tábor Jánosné is idehaza volna, ha a pálinkásbolt oly közel nem volna”. A mester falára:

„Mester uram pedig, tudós Ostyepka Pál,
Odakinn a kertben kukoricát kapál.
Préceptor a mezőn bibictójást keres;
Tanítja a népet kaloda és deres.”

Azonban ily epigrammatikus vénájában még csak istenes volt a drága poéta úr, ez apró nyilakat csak a köznép, a vulgus irányában szokta ő használni; de ha aztán elővette epikus haragja villámló pallosát, hogy a szomszéd tisztartó kihágásait disztichonos hősköltéménnyé aprítsa vele, vagy pláne drámai buzogányának megsemmisítő kommandókat emelte föl, hogy az urodalmi fiscus fiát s az ispán öregebbik leányát figurázza ki, egy comico-allegorico-tragico-melodrámban: akkor iszonyúbb volt az iszonyúnál. Az ily kipoétázás képes volt bárkit is örök esztendőkre skarttá tenni; miképpen hogy egy composses-sort, ki őt egyszer szemtől szembe „vén hóbortosnak” nevezte, csakugyan tragice üldözött ki a vármegyéből. Theatrumot írt róla, s három szál promoteált borbélylegénnyel, kiket az úton elfogott, az urasági pajtában el is játszatta azt, az egybegyűlt, krumplival fizető közönség nagy épülésére. A megcélzott tábla-

bíró és illetőleg compossessor persze hogy felrontott a színpadra, mihelyt tulajdon jómagát látta azon kiparódiáztatni, s rezes csákányával szétverte az egész három legényből álló Thalia tábort; de a skandalum mégis örökre rajt száradt szegényen, s utóbb is búvában világgá bujdosott, s agyonította magát . . .

. . . Ilyen veszedelmes hírvé lélek volt Keselyes Péter uram a maga falujában, s méltán félt őtöle minden jó keresztyén, s nem vala cseléd, ki őt Szent Györgytől Szent Jakabig ki bírta volna állani; egyébiránt ő filozófus volt, s eképpen cseléd nélkül könnyen ellehetett. Otthon nem főzetvén, delenként el- elvetődött a földesurasági kastélyba, hol ebédre rendesen ott feledte magát, s az uraság, kinek ő nagy tréfájára szokott lenni, mindenkor szívesen vette e megtiszteltetést; a rossz világ még azt a motívumot is hozzáragasztja, hogy a fenntisztelt uraság rettegett Péter úr processualis természetétől, kinek eldődei egykor a fél falut bírták, s ki ennél fogva, mihelyt valakire megharagudott, rögtön azzal fenyegette, hogy pört akaszt nyakába, s kitudja minden világi javadalmaiból.

Akár inde, akár unde, Péter úr nem szokott odahaza főzetni. Tehát szakácsnéra nem volt szüksége.

Udvarán akkora kutyalaboda termett, hogy egy spanyol regement elbújhatott volna benne. Egyébiránt ez is Isten plántája; kár lett volna kiirtani. Tehát kertészre nem volt szüksége.

Szobájában semmi keresete sem volt a söprűnek, mert akárhová lépett az ember, papirosra és tudományra lépett. Tehát takarítóra sem volt szüksége.

Csupán egy emberre volt szüksége, s az egy tizennégy esztendő, hájfejű, szotyák tót kamasz volt, ki négy esztendő alatt tett annyi előremenetelt a magyar nyelvben, hogy a kop- lalást meg tudta különböztetni a jóllakástól, egyébként a hátbaütésen kívül semmi sem fogott rajta.

Hívatása, melyre őt a poeta használta, más vékonyabb fejű embert bizonyosan szárazkórságba ejtett volna, mely is abból

Állott, hogy mikor a váteszt szörnyen utolérte a költői dühös-ség, fülön ragadta a herskót, és szobájába cepelve, rázárta az ajtót, akkor maga elé ültette, s elövelt egy drámát vagy költői eposzt, s felolvasta neki. A herskónak pedig hallgatni kelle. Ebből állt a herskó hivatása.

Elcinte nehezen ment neki a hivatal. Mikor a poéta leg-először olvasott fel neki egy gyilkos égető vad tragédiát, a fiú a harmadik felvonásnál egyszer csak elkezdett füttyüreszni; azonban egy pár sokat ígérő poflé hirtelen elszoktatá ez omin-nózus nyilatkozatoktól, s nyugodtan hallgatta azontúl véges-végig az egész istentelenséget.

Mikor aztán Péter úr az utolsó szónál lecsapva a manuscriptu-mot, keresztülizzadt, de önelégültségtől ragyogó pofával tekinte az egy szál publikumra, meglátandó darabja hatását, s meglátá azt ott ülni iszonyúan kifordított pofával, tátva maradt málészájjal, és szemekkel, minők a sült pontyé:

— Hát te nem sírsz ilyenkor, érzéketlen békasófajta?! — rivalla rá.

A fiú vigyorgott.

— Nem hatották meg ifjúi kebledet e könnypatakat árasztó érzelmek rohanó lavinái?!

A fiú még jobban vigyorgott.

— Hát még a torony tetejéről lerohanni készülő szerencsét-len szerelmes monológja sem bírta-e felköltetni buta részvéte-det?!

A fiú röhögni kezdte, hogy a szája két vége a füleit fe-nyegette.

— Tyhűj! — ordíta a vátesz —, hol az a bot? Te ilyen, te amolyan, érzéketlen, buta, szívtelen, baromi vadállat! — S azzal fogta a fickót, végiglazsnakolta, minden epithetont egy-egy nyomatékos ütleggel nyomva be a hátába; ami-kor aztán az eldöngetett fiú elkezdte amúgy istenigazába acsarkodni, fogta a vátesz a kérdéses drámát, s muzsikaszó mellett még egyszer elolvasta a bögni nem szűnőnek azon

három ívnyi monológot, melyet egy szerencsétlen szerelmes tart azalatt, míg a toronyból lefelé esik.

Második alkalommal Péter úr alkalmasint több komikai fölfogást sejtve publikumában, egy vígjátékot olvasott fel neki négy szakaszban, melynek címe „a zord tél, a kellemes tavasz, a meleg nyár és a bús ősz”. A *zord tél* alatt huszonhatszor ásitott a lefülelt solopublicum, a *kellemes tavasznál* szépen elszenderedett, versenyt hortyogván a felolvasó elmés prödukciónál, a *meleg nyárnál* megcsípte egy légy az orrát, mire fölébredt, s addig nem nyugodott, míg a legyet el nem fogta, s szárnyait kitépve odább nem ereszté; a *bús ősz* vége felé pedig úgy elbúsulta magát, hogy mikor a vátesz letette az írást, s közönségére kezdte sandítani, ez, gondolva, hogy most itt az idő, melyben sírnia kell, nekiállt a két öklével szemeknek, s megnyomva azokat, lehúzta a szája két végét, s elkezdte bőgni, kísádkodni, mint akit sással metélnek; majd fölvette a házat ordításával.

Hiába mondta neki a vátesz, hogy itt most nevetni, röhögni, kacaj miatt convulsiókba kell jőni, hogy itt becsületes érzésű embernek székestül kell hanyatt esni a nevetés miatt, a fiú egyre bömbölt, mint a nílusi behemoth, s irgalmat, kegyelmet ordított.

Végre miután látta a költő, hogy itt sem szidás, sem szép szó nem segít, megkapta mérgesen a herskó egyik meztlábát, s elkezdte a talpát csiklandani, mely elmés violentia következtében végre azon kívánt örömben részesült, hogy a romlatlan szívű kebelnek ordítással kevert kacagásában gyönyörködhetett mindaddig, míg a romlatlan szívű kebel a másik meztlábával jól hasba nem rúgta . . .

Így apródonként belevezette a vátesz conventionatus közönségét a drámahallgatási műtételekbe elannyira, hogy az végre magától el tudta találni, hogy mikor kell kérelhetetlenül jajveszékelní vagy pedig bukfcencet hányni a röhögés miatt. Elsőbbi esetben tudniillik rendesen a vadászcsizmákat húzta fel

a szavaló, utóbbi esetben pedig a papucsot. Ez volt emblemikus dekorációja a költői műtétnek.

Egykor eszébe jutott a poétának, hogy ő testamentomot tesz. Behívta hűséges hallgatóját legtitkosabb kamarájába, érzékenyen megszorítá annak kezét, s odavezetve őt egy rozszant ferslához, mely színig volt töltve írott papirossal, így szóla neki büszke önérettel: „Herskó fiam! te becsületes, tiszta jellemű ifjú vagy, teljes életedben hűséges voltál hozzám, s én nem tehetem, hogy érényeidet jutalom nélkül hagyjam. Igen, én boldoggá foglak tenni; de csak halálom után, mert halálom okvetlenül megkívántatik arra, hogy boldogságod oklevele hitelesítettessék; nézd ezen irományokat, halálom után ezeket mind teréad hagyom. Ötvennégy dráma, huszonhat eposz, háromszázkilenc ballada és elégia, nyolcvan szatíra és egy rímlexicon, mely maga országokat ér, vagnak itt elrejtve. Bámulsz ugye, hogy ennyi kincset reád bízok? De mint fogsz még bámolni, ha én szememet behunytam, s te minden levelét ez irományoknak ugyanannyit nyomó banknótával fogod becsereálni. Kapkodni fogják tőled minden betűmet, vigyázz, hogy olcsón ne add. Ez a háladatlan nemzet, mely most engem üldöz, majd kiásna még engemet síromból, s bizonyára piramist fog számomra emelni, mikor már nem leszek. Országgyűlésen fogják elhatározni munkáim kiadását. A hírlapok tele lesznek dicséretemmel, s arképemet híres festők fogják diktálás után lemetszeni. Herskó fiam, a te szerencséd akkor meg van alapítva, ne cserélj te akkor a herceggel sem; mert mi egy herceg dicsősége, azon dicsőséghez képest, mely egy halhatatlan költő és drámaíró homlokáról hűséges inasának homlokára ragyog?! S most jer, ölelj meg, te romlatlan érényű s tiszta lelkű ifjú!”

A romlatlan érényű s tiszta lelkű ifjú megölelte a váteszt, s még azon éjjel megszökött tőle, annak ezüstsarkantyús csizmáját s ezüstkupakos tajtékpipáját nyájas emlékül magával vezetvén.

Ez napságtól fogva televér mizantróp leve Keselyő Péter, s elbúsultában oly világszidó epithalamicumot írt a pokol és a föld leendő egybekeléséről, melyhez képest H* „Utolsó ítélete” csak kiskáté, s teljes elhagyatott magányosságában nekiadta magát a csillagvizsgálatnak, s hinni kezdte a kísérteteket, a fátumot, s nap- és éjhosszant eltársalgott a Múzsákkal és Dryasokkal s több efféle gonosz lelkekkel.

Azonban a sors nem hagyja veszni választottait. Bár késik is a jutalom vagy a büntetés, de el semmiképpen sem marad. Valamiképpen hogy Keselyő Péter siralmas sorsának megvizsgálódása is bár késett, de el nem maradt.

Egy szép nyári reggel történt, hogy a vatesz feltápáskodván özvegy vackából, bal lábbal talált felkelni, mi a cabbalistica rejtett tudása szerint veszélyekkel és bosszúságokkal garnírozott napnak volt auspiciuma. — Úgy lőn. — Mert midőn délben a nyájas érzelmekre költő harangszó kiszólitá Vaucluse-e éhes magányiból, s a drága úr szokatlanul sejtelmes zöld atillában s gondokkal terhelt kürtős tetejű fehér kalapban ballagna a többször tisztelt mecénás kastélya felé. azon keresztényi szándékkal, hogy mai nap világkeserveinek egész haragját éreztetni fogja a keze ügyébe esendő pástétomon, melynek kebelbuzdító illatát fantáziája orrlyukain keresztül már is érezni hitte, s előre is két lyukat ereszte szíján a közelgő birkózáshoz: nagy megütközésére a kastély kapuját, mint egy szükséges, kötéllel fogott, színpadi véletlenséget ily szokatlan időben orra előtt bezárva találta.

A fal mellett márványkőpadon ült egymásra vetett lábakkal az urasági tizedes, zsinóros dókáját a nyaka közé hanyva, s kurta makrájából a napvilágba pipázott. Péter úr nem akarta őt észrevenni, hisz a tizedeseket még a mitológia sem tartotta figyelemre méltónak, s elkezdte zörgetni az orosz-lánfejekkel ékesített ajtón.

Odabenn három tinónyi kuvasz felelgetett kopogtatására,

idekinn pedig az öreg tizedes monda neki „jó napot”, pipáját egy percire kihúzza bajusza alól.

— Háladatlan cacodaemon! — mormoga rá magában a poeta — aki még ennél is szebb napot kívánsz, mint amilyen most van; kop kop kop!

— Nincsenek idehaza, nemzetes nagy uram — felele az ősz hajdú, pipája hamvát tenyerébe verve —, elmentek mind a bicskei búcsúra.

Kétfelé állt a füle a vátesznek rögtön ily dísztelen beszédek hallására, erre nem volt készen. Mit volt mit tenni? Megcsóválta fejét, lenyelte szomorúan az éhkortyot, s négy lyukat szorítva megeresztett szíján, elfojtá a felbiztatott gyomor éhes lelkiismeretét, s megnyúlt orral ismét hazafelé lógatta magát.

Amint így menne, mendegélne, s keresné a legnyájasabban füstölgő kéményt, s az ürügyöt, melynél fogva azon kémény gazdájánál tiszteletét tegye, íme vele szemközt a túlsó utcavégről egy túlvilági lény közeledék felé, annyiban túlvilági t. i., hogy mind arca, mind termete, mind ruházata a XVII-ik század kísértő lelkeitől látszott kölcsönözve lenni. Egy sovány asszonyosság volt a fenntisztelt egyéniség, kiről méltán kérdezhetné immár a törvénytudó: habet ne capillarem, quae non habet capillos? — hanem annál nagyobb kalap volt a fején, mégpedig szalmából, irtózatossá csinált búzavirág-bokrétával rajta. Arca e delnőnek a világ valamennyi madaraihoz hasonlított kisebb-nagyobb mértékben, hanem már egy kicsinyt nagyon meg volt viselve. Alkalmasint hírt tudna mondani a komáromi nagy földindulásról. Selyemruhája hajdan sötét tulipánszín lehetett, most azonban csak ott látszanak meg rajta e színnek nyomai, hol a ráncok egymást eltakarták, másunnét mind kilopta a színt a telhetetlen napvilág. Egyik karján a tisztelt dámának kolosszális, vizitre járó, hímezett szatyor függött, tele eggyel-mással, mely azonban éppen nem akadályozta őt abban, hogy a másik kezében egy akkora napernyőt viseljen, mint egy toronyfödél, s hogy e strucctollas kalap,

óriási napernyő és körülfodros selyemviganó mellé a tisztelt hölgy igen viszontagságos állapotban levő cipőket viselt, az természetes dolog.

Péter úr azt hívé magában, hogy no most akadt végtére veszendő teremtsére, kit bosszúja éhszomjas voltának feláldozzon, ki haragos humora sardonicoatticus élceinek martalékul essék, s útját állta a túlvilági lénynek, ily versekkel ke-rekedvén neki:

„Mi hoz téged ide, jó öreg Sybilla?
Nem terem itt gomba, sem sassaparilla.
Minek a kezedben az a nagy parasol?
Inkább elsül a uap tőled, mint te attól . . .

Hej de jobb lett volna a vátesznek vakon születnie, mint a mai napra bal lábbal kelni fel! Jaj neked, jaj annak, *aki téged verset írni búdra megtanított!*

Megállott a dáma, megveté a lábát, csípejére nyomta szatyrorhordó kezét, míg a parasolt, mint lobogós kopját tartá feje fölé, s megrázva vuklikkal és máslikkal ékes fejét, bátran, merészen tekintte megtámadójára, mintha mondta volna: „felveszem a kesztyűt”, s rögtön versbe kezdett el beszélni, abban is hexameterben, még pedig olyanban, melyben egyik sor csupa e-, másik sor csupa ű-ből állott, úgymint:

„Hej ne perelj vélem te szegény vén ember e télen;
Sőt örözd bőröd s göndör földön ősz sző-szőröd.”

Péter úr — azt is elfelejté, hogy délelőtt van-e, vagy délután; úgy megjijedt. Soha ily poétai buzogánnyal még hátba nem ütötték, mint most. Kettőt tántorodott hátra, s kicsinyben múlt, hogy neki nem ment a fabakternek.

E túlvilági lény senki sem lehet más, mint a *tudós lány*, kivel a szomszéd vármegyét ijesztgetik! — gondolá a vátesz nagy szívrebegés közt, mert csak ezen egy teremtsé volt az a kerek ég alatt, kitől dicsősége sugárait félté, ki még ezen szóra „galamb” is tudott kadenciát; de titokban tartá,

s hímzett sapkát mert annak ígérni, ki azt a két magyar hazában ki tudja találni. (Maig sem találta ki senki.)

Nagyon helyesen gondolkozott pedig magában a vátesz, mert az előtte álló túlvilági lény csakugyan kollégája volt Apollóban, és senki más, mint Miskanczai Fulvia kisasszony, ki úgy beszélt a diákok, hogy akármelyik pan dobre zdrowj táblabíró se jobban, s ki erősebben meg tudta egzaminálni a légátust, mint maga az esperes, s ha egyszer megindult a versmondásban, addig ugyan meg sem állt, míg meg nem éhezett. Egyébiránt jeles egyéniség vala a maga nemében, míg volt mit pusztítania a magáéból, addig volt drágavilág a pipercárusoknak; miután pedig saját aviticumának nagyhamar kiment a könyökén, gondolván, hogy a költészetnek levegője a kalandos élet, saját házát egy szép csendes éjjel felgyújtá, s ez idő óta negyven esztendeig járta a világot annak örve alatt, hogy ő szegény káravallott teremtés, kinek a háza elégett, s szedte az indirekt adót atyafitól és nem-atyafitól.

Különben az atyafilátogatásnál nincsen pompásabb élet; az ember semmiről sem aggódik, ma itt, holnap ott; mindenütt, hol megszáll, szívesen fogadják; anekdotáit ebéd felett megkacagják, az ember oly nélkülözhetetlen ebédlő mellékménnyé válik, mint a fogpiszkáló; a házigazda sokkal kevélyebb, mint hogy bárkivel észrevétetné, hogy terhére van, s ha itt görbe képet mutatnak az emberre, Isten hozzád kapubálvány! a szomszéd is atyafi, vagy ha még nem az, idővel az lehet, őt illesse a megtiszteltetés. Az ember egyik háztól a másikhoz pletykákat hord, s kávéért kap érte mindenütt. Kitanulja, hogy ki mikor szokta a nevenapját tartani. Ha névnap nincs, van keresztelő, kézfogó, paszita, hausmudli, lakodalom, tyúkverő, úriszéktor, batusbál, szüret, hajtóvadászat, káposztakaszálás, lekvárfőzés, s több efféle családi ünnep, mely patriarkális nyílt karokkal ölel minden bevetődő vendéget. Az ember élete folytonos láncolata a különféle dőzsölésnek, s ha veszi észre, hogy ruháit lenötte magáról,

addig dicséri egyik-másik asszonyéném kalapját vagy viganóját, míg le nem dicsérte róla.

Ily vándorló csillagokkal egy életet élt Fulvia kisasszony is, kit noha az egész vidék háta mögött szüntelen szidott, rágalmazott, de azért mégis örömet látott mindenki. Amiért Péter urat kerülte a világ, ugyanazért Fulvia kisasszonyt keresve kereste. Természetesen: női ajkokról sokkal szebben hangzik a dorgálás, mint ha bajusz alól jó.

Míg mi azonban ekként iparkodunk az érdekllett szalma-kalapos túlvilági lényel ismeretséget kötni, azalatt Péter úr nem tudott hova lenni bálmélkodásában, amaz ő-vel gazdag hexameter sehogy sem ment ki a fejéből. Ilyet ő sokszor akart, de sohasem tudott csinálni; mint írigylette e leányt, s mint búsult előtte.

„Megbocsáss, szép dáma, hogy megbántottalak,
S nézz reám kegyelmes szemmel, óh gyöngyalak.”

Ily verssel kívánta végre hibáját helyrehozni nagy szomorúan; mire a gyöngyalak diadalérettel ekképpen felele:

„Tudd meg, hogy kit itt látsz, a híres Fulvia,
Kit győzve nem látott semmi ember fia.
Megbocsátok neked egy föltétel mellett:
Hogy mivel még a hold eddig meg nem tellett,
Nekem, mint Baucis egykor Jupiternek,
Mai nap szállást adsz; különben megvernek
Az istenek téged, mint Lycaon urat,
Ki farkassá válván, most a holdra ugat.”

Péter úr sakkhatt érzé magát e szépséges versektől, s egy entuziasztikus óh igén kívül, mely töredelmes megáláztatását teljesen kifejezé, semmit sem bírt rá mondani, hanem ott állt a földbe nőve, mint Cleopatra varrótűje a pusztában.

„Jer! vörös krétával jegyzem meg e napot
A kalendárjumban, mely téged ott kapott,
Ünnep lesz ez nálam életem fogytáig;
Enyim a dicsőség mind a dióféig.”

Ily komplementet monda végre a tudós leánynak, s karját nyújtván neki, büszke alázattal vezette őt pókhálós rezidenciájába.

Ide érvén, ismét oly hosszú verset monda a Pythia, vagy mint mondok, Fulvia, melytől Péter úr totaliter pulverisálva és semmivé téve érzé magát, nem is annyira a vers hosszúsága miatt, mint azért, mivel az egészből az sült ki, hogy a kecses dáma olyszerű szívfájdalmakkal küszködik, minőket szegény hétköznapi ember éhségnek szokott nevezni. S Péter úr nem főzetett otthon.

De Péter úr furfangos úr volt. Ismerte saját bibéjét, s gyanakodva kérde Fulviától: óh drága hölgy, míg az ebéd elkészül, nem szíveskednél dicső munkáid közül egyet-kettőt felolvasni, én pedig fognám hallgatni.

Ennek se kelle több; — szívesen, igen szívesen, de nehogy terhedre essen, tessén! — szóla, s széket rántott maga alá, és szalmás szatyorának tartalmát kiönté az asztalra. Most sült még csak ki, mi minden nem volt a szatyorban. Kis könyv, nagy könyv, friseurfésű, fél piskóta, rőf szalag, cukorszív, álmoskönyv, lutriscontro, penicilus, ezüstsarkantyú (?), kávéskanál, smizligomb, főköttőszorító, csináltvirág, gyermekbáb, szélpaszuly, aranyos csatt, harisnyastoppoló, tútartó, fogpiszkáló, tarokk-kártya, magyar kártya, francia kártya, lószörgyűrű, pakfongyűszű, óravánkos, fél függő, egész karperec stb. stb., mely után nagy zápora a mindenféle morzsáknak hullá ki az asztalra.

Péter úrnak volt oka örülni, látván, hogy a tisztelt hölgy kézíratai legterjedelmesebbikét rántja elő, gondolván magában, hogy ez eltart estig, s nekitelepedett, s hallgatta a szép szót.

Ha van pokoli kín a világon, az bizonyára csakugyan az lehet, melyet egyik poétának kell érezni, midőn a másik poéta előtte verseket olvas fel; ha szép, akkor az bosszantja, hogy nem az övé; ha nem szép, akkor az, hogy a másé.

Péter úr kínosan kezde feszengeni székén, köhögött, ka-

ristyolt, torkát ráspolá, talpával kaparta a pallót, székét csikorgatá, orrát fúttá, mintha trombita lett volna, ásított cifránál cifrábbakat; mind hasztalan! A felolvasó se látott, se hallott—est deus in nobis! tele volt a tripuson költői lelkesedéssel, s majd tombolt, majd nevetett saját előadásának, míg Péter úr szinte kinyújtózkodta maga alól a széket.

„Mennyivel szebben írtam volna én mindezt — gondolá magában —; mégiscsak derék ember vagyok én. Már hiszen extemporisálás, rögtönzés dolgában elismerem az elsőséget, de ha toll van a kezemben, már akkor ugyan én maradok a gáton. Jól van, kisasszony, jól van (ezt már fennhangon mondta); de mármost hallgasson énreám, nekem is szép munkáim vannak, hallgassa csak meg ezt az egyet, nézze csak; igen szép!” De beszélhetett annak, már ha egyszer neki megindult kereke, futott, mint a hegyről alárohanó kő, megállíthatatlanul.

Péter úr mindig nagyobb indignációba kezdett jöni, utójára nem állhatta tovább, előrántott az asztalfiókból egy csomó írott papirost, belekönyökölt, s elkezdett ő is fennhangon deklamálni, s ekképpen olvasának egymásnak kölcsönösen; egyik sem hallotta a másikat, de annál inkább a magáét. Péter úr később gyertyát is gyújtott, s mire mindkettő lejárt a keserédes műtételt, ragyogó arcokkal tekintének egymás szeme közé, mintha mondták volna: ugye, ez már csak szép volt! Mindenik saját műve hatásának tulajdonítá a másik arcának boldog elégedettségét.

— Mármost szentem barátom, jerünk ebédelni.

Ebédelni, lelkemadta? Hiszen a bakter éppen most kiáltja az éjfélt . . .

★

Három hét múlva Apolló választottai megértve a sors kölcsönös intését, mint férj és feleség tisztelheték egymást, s azóta Péter úr nem ír többé verset, hanem feleségét naponként

megdöngeti. Fulvia asszony pedig oly kozmás lencsekásákat főz minden héten háromszor, hogy aki belekóstol, megtanul tőle cigányul.

★

Eddig terjedtek a krónika szavai; én nem tettem hozzá semmit, én el nem vettem belőle semmit; énhozzám se tegyen mármost senki semmit, belőlem se vegyen el senki semmit.

I.

A természet hallgatása egy nagy fehér könyv, teleírva láthatlan betűkkel, miket csak azok olvashatnak, kik szent ihlettel nyitják fel lapjait.

A természet hallgatása nagyszerű titokteljes tanítás, melyet csak azok hallanak, kik szíveik dobbanását meg tudják érteni.

Én olvastam e könyvből, hallgattam e tanítást, és megtanultam belőle: hogy az ember kicsiny, parányi.

Én jártam emberlaktalan földeken, hová a vadmadár messze hegyek közül hordja martalékát; hallgatott a sivatag, néhány kő hevert elszórva itt-amott, hajdan oszlopok lehettek, a fű túlnőtt rajtok, — és én megtanultam tőlök, hogy az ember dicsősége felhőárnyék.

Én jártam a legmagasabb sziklaormokon éjféli holdvilágnál, hideg, csöndes éjszakán, egyedül; nem hallva egyebet, mint saját lépteim kongását, a földről oda semmi hang nem hallik; a villám is némán cikázik át a megritkult légben. — A csillagok ragyogtak; a tejút fehéren emelkedett ki a sötétkék égből, a félhold tündérhajósként úszott észrevétlen futással ezüst csónakában, s távol, igen távol gyönyörűen fénylett a Sirius. Minden, minden azt beszélte: hogy nagy az isten! . . . Csillagok is futottak alá, a futó csillag akkor kezd fényleni, mikor leesik. Gondolkoztam az ember boldogságáról.

A hallgatás örök tanácsadó. Hisz a lelkek nem beszélnek egymással fennhangon.

. . . Gyakran, ha az ember mély erdők között jár, keresve

amerre nincsen út, s véletlenül a sűrű vad csalitban egy elpusztult házra, egy égett fára, egy kiszáradt kútra, egy nagy, gömbölyű halomra akad; mintha egy ott lakó szellem ilyenkor egész történeteket mondana neki azon elhagyott helyekről; . . . az özvegyasszonyról, ki a kis házat lakta s a szép leányról, ki szülőjétől megszökött, s nem ment vissza többet; a bujdokló rablókról, kik az égett fatörzsnél melegedtek hideg őszi éjszakán; a csendes, ábrándos dalokról, miket vízholdó hajadonok énekeltek a kútra járván, s régi vad ütközetéről, melynek halottait egy rakásra hányva támadt a zöld halom, mintha valami mindezt elmondaná . . .

Éppen, mint midőn az ember aluszik, s a nagy csöndben *egy hárfahúr elpattan*, — a hangot álmában meghallja, de nem ébred föl rá, hanem mondhatlan, különös énekkel álmodik utána: mit tündérek és démonok kara zeng, *a szél besüvölt* ajtaján, — s ő viharos úton álmodja magát, sötét, fergeteges éjben ázva, rettegve; erdők, mocsárok közt bujdokolva, s örül, hogy nem úgy van, amidőn fölébred; az éjmadár ablakára repül, egyet visít, s az ember megálmodja halála óráját.

Szélcsend van, a tenger sík, végtelen tükrében a fölötte eljáró nap nézi fényes arcát.

Sehol sem látszik partja a víznek, sehol sem látszik felhője az égnek, csak néha rémlik meg forró délutánokon a fata morgana tündérvjátéka a vizek fölött, mely órákig eljátszik magában, pompás ködvárosok változó képeit mutatja, odaleheli a tündérien csodás léggelotát az égre . . . s egyszerre eltűnik, mint kétes álmokép.

Csupán a *két nap* jár egykedvű ragyogással. Az egyik az égen, a víz tükrén a másik; együtt támadnak keleten, együtt hunynak el nyugaton, emberhang nem ébred jöttükre, harangszó nem kíséri leáldozásukat, sugáraiknak nem örül

semmi, nem zöldül, nem virágzik ki tőlök, áldatlanul járják végig a kietlen kék pusztaságot

... A sík tengersivatagon félig elpusztult hajó roncsolt váza úszik. Feketült, vihar szaggatta gályarom, mely hajdan tarkára volt festve, még látszanak néhol az aranyzott arabeszkék a párkányok alatt s a lólyukaknál. Egyetlen árboca áll csak, az is a víznek hajlik, vitorlái foszlányokra rongyolva lógnak alá, a függő vészlobogó színeit kivette a verőfény, sem a zászlót, sem a vitorlákat nem mozgatja a szél. A kormány ki van facsarva helyéből, a vihar, mely bordáit összezúzta, féldoldalra fektette a hajót, hogy el ne merülhessen; a párkány korlátjáról tépett kötélhágcsó s elszakadt horgonylánc lóg alá a vízbe, a foszló gerincekre halványzöld tengervirág indái kapaszkodnak, s a megmerült hevedereken haragoszöld hínárnövényzet úszik, sűrű, iszapos szakállát hosszan libegtetve a pihenő habokban, közte színes tengeri kagylók ütöttek tanyát, szivárványos csigahéjaik tarkállanak a verőfényben. A hajó orrán egy aranyzott nőalak van kifaragva, kezében ó idomú serleggel, s egyfelől a hajó oldalán még olvasható nagy aranypiros betűkben e név: „Circe”.

Az egész hajó szomorú pusztulásra vált roncs; a vészmadár bátran mer leszállni árbocára, ha a szélcsendet clunta, s éhező cápasereg nem kíséri bolyongó útját, megy, céltalanul tévelygve a végtelen óceánon, merre a szél vak szeszélye űzi.

Némán, csöndesen, mint sápadt viaszképek, fekszik két halott az árboc tövében: egy férfi és egy nő. Fiatalok voltak mind a ketten, de a halál vénékké tette őket. Időtől megväsott halvány selyemköpeny fedi mind a kettőt, tarka virágos selyem; a nehéz vitorlagerenda, mely rajtok keresztülfekszik, nem engedé, hogy a vihar őket is lesöpörje onnan, mint a többit. Egymást átölelve tartják, arcaik sápadt vonalain még most is ott ül a fájdalom, mely több, mint a halál fájdalma, és rémségesebb. A nő haja szőke, a férfié fekete, kuszált és össze-

csapzott mind a kettő. Látszik, hogy a férfi éppen karjain, ölébe fogva vihette legkedvesebbjét, midőn a leszakadó pózna egy csapással mindkettőjüknek egy halált adott. A nő feje hátrahajlik, a férfié a nő keblén pihen, és mind a kettő oly néma, oly mozdulatlan! Az equatori égető nap múmiákká szárítá őket.

A fennálló árboc keresztpóznája végén zöld szárnyú, piros fejű madár ül, egy kajdacs (papagáj), egyetlen élőlény, mely a hajó lakosaiból életben maradt, ott ül, körülforgatja fejét, megméglebbenti arannyal játszó szárnyát, s a hangtalan csendbe mála hangon e nevet kiáltja: „Adamante! Adamante!” s ismét behúzza fejét, sóhajtva hörg és összegugbad, vagy bókokat csinál a légből, s bóbitájával játszik.

Olykor leszáll a hosszan aluvókhoz, s a körülök döngő aranyzöld legyeket kapkodja, azokkal él, — majd fölbökö röpöppen, szárnyaival szelet hajt arcaikra, orrával ruháikat rángatja, fejét kezeikhez dörzsöli, s bús, rekedt hangon kiáltja: „Adamante! Adamante!”; oly okos, oly érző bánat látszik szemében, midőn a holtakat költögeti, s kedves fejét arcaikhoz nyomja. Azután ismét beteg, lankadt hibbanással föl-röpül az árboc tetejére, s a távolba bámul.

★

Angol hajósok sokat tudnak beszélni egy babonás tengeri rémről, melyet „röpülő hollandinak” neveznek, kivel amely hajó találkozik, okvetlenül szerencsétlenség fogja érni. Ez egy hajó árnyképe, melyen ködszerű emberi alakok látszanak jöni, menni, mintha rendes matrózmunkáikat végeznék. — A kapitány a földözeten áll, hallik tompa, szélcsapásszerű parancsszava, hallik a hajókötelek csikorgása, amint a póznákhoz fenődnek, hallatnak az evezők csattanásai, a hajó himbolygása, de e hajó nem jár azon az úton, mely felől a szél fú, nem is hagy maga után a vízben barázdát; az egész csak test

nélküli tünemény, eltűnő ködalakja egy meghalni nem tudó kísértetnek.

Ki a repülő hollandival találkozik: vagy vihart kap, vagy hajótörést szenved, vagy rablókkal jut össze, vagy a halálos sárgahideglelés üt ki hajósnepe között, de valami szerencsétlenségnek kell rajta esni; e hiedelem miatt, hol a hajóskapitány némileg babonás, minden céltalanul bolyongó elhagyott hajóhoz nem örömet közelítenek a tengerészek.

★

Adamante . . . idegen hangzású név . . . És egy halottarc.

Körül a halálos hallgatás.

Hallgatás az égen, hallgatás a vízen, hallgatás a holtak ajkain.

Mi van a némaság könyvében megírva e névről: „Adamante”, és ez arcról, mely ifjú és halott, és e hajóról, mely ormán Circe aranyzott mellképét viseli, és e tengerről, melyen azt a kóssa szellő fel- és alá űzi? . . .

II.

Az öreg Rynn Tamás hetvenkét esztendő volt, midőn megházasodott.

Ha fiatal ember nőszül, élni óhajt; ha vénember vesz feleséget, halni készül. Amaz gyönyörteljes étellel biztatja magát, nyugalmas meghalálózással emez. Néha aztán megfordítva üt ki a dolog. Nyugtalan élet fogadja azt, ki nyugodt halálra várt, siratatlan halál, ki a boldog életet remélte.

Tizennyolc év előtt, mikor még Rynn Tamás legszebb idejében volt, úgyszólván alig 54 éves, egy éjjel csecsemő-sírás verte fel álmából. Kinyitá a neszre ablakát, mely körül sűrű szőlővenyigék fonódtak, s a borág levelei között egy

csinosan fonott kosárkát pillanta meg, melyben gondosan letakarva és bepótlva kis, hathónapos gyermeket ismerhete fel a kétes csillagragyogásnál.

Rynn Tamás soha életében nem bosszankodott. Soha szomorú nem volt, nem panaszkodott felebarátjaira, nem civakodott ügyfeleivel, senkit meg nem bánta, senkit meg nem csalt, és senkit nem gyűlölt. Kérni nem lehete tőle olyat, amit meg nem adott volna, és ha nem teljesíthette azt, vigasztalhatlan lett utána, — s mindemellett is különös istencsodájaként napról napra tehetősebb, gazdagabb lőn; noha 54 év előtt ő is csak oly szegény talált fiú volt, kinek sem atyja, sem hazája, a jó Istenen és az országúton kívül. De ifjú éveiben kegyetlenül szorgalmas vala és takarékos; fogadott apja kereskedőnek nevelte, mely egyedüli pálya azokra nézve, kik születési előjogok, uradalmak és százados ősök nélkül születtek a világra. Törhetlen szorgalma, lelkéhez nőtt becsületessége s józan értelme szerzék meg azt neki, mibe más beleszületik: gazdagságát s az emberek becsülését. — Maga a szerencse is különösen látszott őt kegyelni; bármihez fogott légyen, azon Isten áldása volt. Vállalatai hirhedtek voltak fényes sikerökről, s tanácsadásai aranyat értek, mint az orákulum szavai. Magánéletében maga volt a jóság és szelídség eszményképe, a legkisebb szívesség, mellyel valaki iránta viselteték, örök hállára bírta őt lekötelezni; míg saját jótéteményeit oly szerényen bírta kiosztani, mintha ő tartotta volna szerencséjének, ha más azokat elfogadja.

Rynn Tamás vevé az ablakába tett csecsemőt, kivéve a kosárból, melybe kis rézlapra fel volt írva, hogy a gyermekleány hathónapos, meg van keresztelve, neve Adamante. A gyermek sírt, Rynn Tamás addig hízelve neki, karjain dúcolva s apró danácskákat dúdolván neki, míg elaludt, s akkor saját ágyába lefekteté, betakarta, s egész éjjel ébren járt fel s alá szobájában, kezeit örömteljesen dörzsölve, s minden fordulónál le-lehajolva a kis alvóra, hogy őt megnézzé; másnap

beszaladgálta a fél várost azon örömhírrrel, hogy az ég egy kis gyermek-angyallal áldotta meg, kiben ezentúl élte végreményeit látja felvirulni, s kit szeretni fog, mint édes gyermekét.

Tamás mind ez időig nőtelen, családtalan volt. Ifjúsága sanyar és nélkülözések között folyt le; férfikora legszebb éveit álmatlan szorgalom és edző küzdelmek foglalák el, s törvénye a természetnek, hogy kiket az emberiséget szeretni hívott fel, azokat megkíméli a szerelem önző szenvedélyétől. Tartózkodó, szinte félnék magaviselete a nők irányában azon közhitet terjeszté felőle, mintha nőkerülő volt volna; társaságokban a kiállhatlanságig vitt szerénysége, minden jelentéktelen csekélységért alkalmatlanul hálálkodó önbecsmérlése valódi nyűgévé tették őt a finomabb társalgásnak, melynek egyik elve az, hogy az ember saját magának jelenlétét észre se vegye; ő pedig képes volt makacsul állva maradni azon szék mellett, melyet egy-egy ünnepltebb hölgy saját kezével húzott elébe, mintsem e soha nem érdemlett kitüntetést elfogadta volna.

Ötvennégy évig nem bírta elhinni, hogy őt valaki szeretné, hogy volna rajta mit szeretni. Szívében soha asszony képe meg nem fordult; — voltak, kiket imádni tudott, mint nem nélküli angyalt szokás imádni, vágy nélkül, szerelem nélkül, mintha Isten csak látni és nem ölelni teremté vala őket; de az gondolatjaiban sem fordult meg soha, hogy őiránta valaki érezni tudjon. Óh higgyétek el, vannak szelíd, alázatos karakterek, kiknek azon érzelem beljutalma, melyet ha tettetniök kellene, ha velök nem született volna: beléhalnának.

Gyermekkorában nagy pusztítást tett Rynn Tamás arcán a himlő. Tekintete csak akkor nem volt kellemetlen, ha hideg komolyságot kellett kifejeznie, különben minden vonalm torzítva, visszásan ütött ki rajta; mosolygásától éppen elfutott, ki hozzá szokva nem volt. És ő ezt jól tudá. Szelíd, jámbor lélek volt, de nem bárgyú, elfogadott mindent, nem panaszkodt semmiért, de észrevett mindent; jól hallá

sokszor, mint nevetnek háta mögött fiatal gyermekleányok, kiknek egy-egy ügyetlen bókot próbált mondani. Tudta, hogy őt nevetik.

Volt tehát mégis végre egy élő teremtés, kit a sors hozzá azért téveszte, hogy élte végnapjaiban szeretve legyen. Úgy kelle lennie. Ő gazdag volt, s napjai, mint hivé, számlálva voltak. Kellott egy élőlénynek támadnia, ki mindazon élvet, melyet ő félszázados élettől megvonva, félrerakott, utána örökölje, s e becsületes izzadság adta jólétért, melyet egy gyermek lelke még remélni sem bír, — nemhogy számítna rá, — önzéstelen ragaszkodással szeresse őt.

A szeretők szerelme hetekig, hónapokig tart, kezdete van, vége is van; — férj és nő szerelme határozatlan idő; — a gyermek addig szeret apát-anyát, míg gyermek: de a szülők szerelme eltart a halálig és tán túl is rajta.

Rynn Tamás áldva találta magát e szeretetben. — A gyermek két év múlva elkezdé őt apának híni, új két év múlva térdein hallgatá tündérmeséit, később apja nevét is le tudta írni, majd erszényeket s hálósüvegeket hímezett születése napjára, s midőn 16 éves volt, szendességben és alázatosságban még fogadott apját is fölülmulá.

És minő szép volt. Boldogságos Isten! Az emberek vétkeztek, ha ő a templomba ment, mert nem néztek az oltárra, hanem őreá.

Az öreg Rynn Tamás ekkor már 70 éves volt, s egyetlen fekete szál nem volt fehér hajfürtai között. Fogadott leányát egyszerűen, pompa nélkül nevelé, ismeretlenségében a jónak és rossznak, mint szokták minden jó szülők, kik szeretik gyermekeik lelkét mezítelenül hagyni; — az ártatlanság öltözetlenül jár.

Még egy év folyt le, s Rynn Tamás és Adamante életideje egyenlő számokban íraték, azon különbséggel, hogy egyikben a hetes szám hátul állt, a másikban elül. Adamante volt 17, Tamás 71 éves.

Tizenhét éves korában kezd a leány szívdobogásokat érezni; érzelmeket, mikkel nincs tisztában, s mik fölött magában elpirul. Sóhajtozni kezd fájdalomérzet nélkül, s örömprepesés reszket át lényegén, melyről nem tudja, honnét jó. Az alvó forrás fölfakad, s buzogni kezd visszfojtathatlanul, s hogy életnek vagy halálnak vize lesz-e az, mit abból inni fog: az a jövőendő sejtethetetlen titka.

Rynn Tamás kezdé észrevenni, hogy gyermeke nem szereti többé úgy, mint azelőtt! Jól tudá, mert emberismerete vén volt, hogy itt az idő, melyben a halvány szűzcillag, mely eddig a gyermekszív ismeretlen világa fölött derengett, halványulni kezd egy hatalmasabb érzélem hajnalodó napvilágától s megijedt ez eszmétől.

Az apa megijedt azon gondolattól, hogy leánya nem gyermek többé!

És gondolt egy balga tervet magában:

Egyszer fölvilágosítá a leányt, hogy ő neki nem apja, csak gondviselője. Ez volt a legelső botlás, mit Rynn Tamás 72 éves életében elkövetett.

Hány emberélet, hány léleküdv lett semmivé e botlás miatt!

Ez időtől fogva Adamante selyem és bársony öltönyben kezdé járni, gyémántokat és igazgyöngyöket viselt, zörgő hintóban járt, négyszer öltözött napjában, és kezdett örülni a világnak.

Tamás jól számított. Jól, de boldogtalanul.

Félt, hogy a leányt elviszik tőle, s vele együtt elviszik azon egyetlen lény szerelmét, mely életében övé volt. — De jól számított. A leány egyenként kiadott kérőin. Gazdag őt nem vehette, mert tudva semmije sem volt; szegényhez nem mehetett, mert a kényelmet és ragyogást megszokta.

Hetvenkét éves volt Rynn Tamás, midőn megházasodott.

Megkérdé a lyántól, hogy akarja-e holtáig e kényelmeket bírni, mikkel most elhalmoztatik? Van-e türelme egy vén

ember súlyos napjait megosztani, annak szeszélyeit tűrni, betegségében ápolója lenni, őt szeretni?

A leány igent monda rá, hisz Rynn oly jó ember volt, mint senki más, s azonfelül jóltevője és gazdag ember. — Azt pedig senki sem mondá meg a lánynak, hogy az vétek, iszonyú kimenetelű vétek, férjül választani azt, ki mellett a szívben egy hang sem szólal meg; hogy ebből fakad minden kárhozat, minden átok, mit ember saját fejére idézhet, s melyből Isten sem szabadít ki, mert ez megcsúfolása az Isten törvényének!

III.

Bűvészek és alkimisták ismernek egy mérget, mely magában használva hatástalan, ártatlan alvószer; de ha egy cseppet belőle egy pohár méz közé öntenek, s e mézet fél évig hagyják állani, fél év múlva a halál italává változik az. Kinek homlokára kennek belőle, iszonyúan megőrül; ki megszagolja, elszáradnak tagjai tőle; ki hozzáér, teste undok lesz és fekélyes; ki megkóstolja, kínok között halálozik meg, és halál-leheletéből ragadó pestis támad.

Látjátok, ez a mérég nem mese! — Van egy indulat, melyről nem adhat magának senki számot, hogy hol vevé? Szívében hordá-e születése óta, mint alvó szörnyeteget, melyet bűbájos szem tekintete ébreszte fel, vagy véletlenül lopta magát a gyanútalan szívbe, mint kígyó, mely a mezőn alvó száján belopózik? Egy cseppet e mérég-szenvedélyből a legtisztább női szívbe, melyből egykor angyalok olvasták ki reggeli imájokat, s mint az átkozott ingovány, melynek fertője az égető nyári naptól csoda-állatokat fogamzik, — mint az *acadinei kút*, melybe aki letekinte, saját élete legborzasztóbb eseményeit látta meg benne, sötét lesz az és iszonyatokkal tele, minőkről józan léleknek fogalma nincs, minőket csak a lázbeteg háborodott fantasztikus álmai mutatnak elő...

Ki még nem ismeri ez indulat nevét, kinek e soha nem látott képről álmai nem beszéltek, ne ismerje azt meg soha; de ki szívében ez igézetes méreg olthatlan égetését kezdi édes kinnal élvezni, keresse fel azon helyet, hol legjobban meg szokta imáit hallgatni Isten, s imádkozzék szívének meggyógyulásáért, mert örülség, halál és örök elkárhozás magvai vannak abban elvetve

★

Rynn Tamás félév óta volt nős, és mint hitte, boldog. Nejének szépsége ünnepi tünemény volt a világban, szendésege oltármalaszt férje szívében, ki hosszú életének végalkonyán kezdé a boldogság mennyei élveit ismerni.

Embernek, ki teljes életében sanyarú nélkülözéssel, gyötrő fáradtsággal, gondokkal vesződött, hirtelen a legédesebb gyönyör teli poharát emelni ajkaihoz, élvezni azt, mi a léleknek és szívnak legmagasb öröme, bírni mindent, mit a legmerészebb fiatal szív bűbájos álmai ígérnek, óh hisz ez nagyon is szép volna átmenetnek egyik életből a másikba! Minden gyönyört, mit az ember egy 70 éves életből félretett, egy utolsó év alatt végigélvezni s azután meghalni!

Álom! Álom!

Pazar fényvel vevé körül ifjú nejét az öreg férj. A nő félgyermek vala még, s örült a szédítő ragyogásnak, melyben mint oltárkép bálványoztatott. Nem volt óhajtása, mely azon percben, midőn sejteni hagyá, ne teljesült volna. Az egykor oly takarékos Rynn szórta a pénzt neje legapróbb szeszélyeiért, ki helyzetének újdonszerű ragyogásában a vigalomzaj mámoradó változatai közt feledé ifjú ábrándjai álomképeit, mik lelkében oly szépen ragyogtak, mikor még a gyémántok ragyogásait nem ismeré.

Egyszer egy ritkasággyűjteményben egy gyönyörű papagájt látott meg a nő azon legritkább fajból, mely az emberi

hangokat oly híven eltanulja, s annyi elmés öntudatos ösztön-
ésszel bír, hogy szinte azon gondolatra lehet jőni, mintha e
madáralakban tán egy elátkozott emberlélek volna rejtve. —
Adamante rendkívül megszerette e szép állatot. A tulajdonos
pedig semmi árért sem akart megválni tőle. Rynn Tamás
sóhajtozni látta nejét, elveszni látta arca mosolyát, s addig hízel-
ge neki, míg elcsalta vágyainak titkát, s másnap neje szobájá-
ban volt a papagáj. Mondják, hogy mesés nagyságú pénz-
áldozatába került ezúttal a jó öregnek nejének visszaidézett
mosolygása.

Azonban az elkényeztetett szeszélyek örömei nem tar-
tósak. — Néhány hét alatt Adamante ismét bús, szórakozott
kezde lenni. Méla hallgatagsága, epedő arcszíne, önfeledt
sóhajai nem kerülheték ki szüntelen aggódó férje figyelmét.
— „Valami hiányt érez ismét — gondolá magában —, valami
után vágyik, s nem meri megmondani; bizonyosan attól fél,
hogy nem fogja megnyerni.” — S jól gondolá: vágyott a nő,
de vágyait nem mondá meg a férjnek, s ez nem tudta azokat
kitalálni.

A nő napról napra halványabb, epekedőbb lett: semmi
nem adott neki örömet többé, semmi nem érdekelte, s szemei
gyakran ki voltak sírva.

Rynn Tamás szemeit pedig kerülte az álom, mert nem
bírtá sejteni rejtett okát e néma, szomjas epedésnek.

Egy álmatlan éjjel úgy tetszék Rynn Tamásnak, mintha
nehéz nyögést hallana neje szobájában: meg-megszagga-
tott élénk fohászokat, mik úgy hallatszának a néma, csön-
des éjben, mint melyek haldokló ajkairól válnak el. Ijed-
ten szökék föl nyughelyéről Tamás, s odasietett a nő háló-
teremébe. Adamante mélyen aludt és álmodott, álmainak
kínos jeleneit árulá el néha a léleknyomás alatt küzdő kebel
vad nyögése, néha egyes rebegő szó hagyá el ajkait, értetlen
álomhebegés hangja. Arca égett, keble szilajon hullámozott,
majd néha hirtelen el-elmaradt sebes pihegése, mintha rög-

tön elhalt volna alatta minden élet, s ajkai megnyíltak, és tagjai reszketének.

Beszélni kezdte álmaiban.

— Ah! — sóhajtja — nem halod a denevér szárnyának csapását?... A fekete éjszakában csillagok ragyognak.... Az a fehér ott az én csillagom, ... ama sötétvörös ott a tiéd.... ne közelíts, ne közelíts; megégetsz!... Szívemben égnek sugáraid!... A csillag meg akarja csókolni szívemet!... El! — ne nézz rám! Feketék szemeid mint a pokol, s valami ég bennök, mint elkárhozottak lelkei a pokolban... Hallod, mit mond a halálmadár?... „Bűn, bűn, bűn!” Bűnös vagy!... én is az vagyok... Jer, rejtjük el magunkat, itt meglát az Isten. Még itt is meglát... Fekete az éj, szívem dobog, a csillagok az ablakon benéznek, a halálmadár sikolt!... Ah, takard el arcomat, ne ismerjenek rám! Ah! Agathodemon! Agathodemon!,...

Nehéz veríték gyöngyözött a nő homlokán, s lélegzete rövid volt és szaggatott, mint lázban beszélőké. A férj azt hívé, hogy neje beteg, s aggódva sietett segélyért. Amint a melékterem ajtaját benyitá, hirtelen egy ismert hang kiálta elébe: „Lassan, lassan, Agathodemon! az éj hallgat! az éj hallgat, Agathodemon!” *Lóra* volt az, a papagáj, mely ezt mondá....

Tamás megdöbbenve összerezte e szóra. — Mi ez az Agathodemon? — Tehát e beszélő állat is eltanulta már ennek nevét? Ki ő? Kétségektől kínozva állta meg a madár előtt, mintha újabb szavait várná. Az pedig elkezdte egy jókedvű skót népdalt énekelni, és felkacagott. „Ki ez az Agathodemon?” kérdé öntudatlanul Tamás, mintha azt hinné, hogy e madár megérti kérdését. Ez azonban tollai közé húzta fejét: „Brrrr! hideg van!” monda, és lehunyta szemeit.

— *Lóra, Lóra!* — monda hízeglő hangon az öreg, a madár fejét reszkető kezekkel kezdé simogatni. *Lóra* felborzoló bóbbitáját, s elkezdte oly hangokat adni, minők az ajtónyi-

korgáshoz hasonlítanak, azután véghetetlen sokáig „pisszegett, majd sóhajtozni kezdte minden képzelhető hangváltozatokon, végre a csókolózás minden nemeit kezdé utánozni a szende oladás hangjától a legszenvedélyesebb csattanásig, s az egészet egy óriási fülijesztő csikorgással végezé be, mintha ezer ablaküveget körmöltek volna végig egyszerre, s ötöthatot kukorított utána nevetségesnél nevetségesebb variációiban a gyékényhangoknak.

Rynn félve, fenndobogó szívvel figyelt a madárra. Ez ismét újra kezdé a csókokat hányni, s mikor beléfáradt, bohó komolysággal sóhajta fel: „Ah Agathodemon, te rossz szellem vagy!” s erre felkacagott gúnyos, hosszú, bosszantó hahotában, s végül elkezdé az „O du lieber Augustin” nótáját füttyülni.

Rynn szörnyű sejtelmek közt hanyatlott egy közel karszékre. Agyában a gyanú villámai kezdék világitani az ismeretlen sötétet.

A madár újabb mutatványokhoz kezdte. Úgy tett, mint mikor a pisztoly felhúzott sárkánya kettőt pattanik, s azután felsikoltott: „Nem szabad, Agathodemon, ne halj meg; én szeretlek! — szeretlek, Agathodemon, ne halj meg, ne halj meg! — ne — halj — meg!” és elkezdte zokogni, szüntelen Agathodemon nevét szöve remekül eltanult sírása hangjai közé.

Rynn megsemmisülve tántorgott vissza hálószobájába és sírt egész reggelig, mint a gyermek, s fehér hajával törölte könnyeit. Reggel felé elaludt, s késő dél volt, mire fölébredett. Legelső, mit megpillanta, Adamante nyájasan mosolygó arca, ki őt fölkelteni jött. A bájosan halovány nő leült az öreg ágya szélére, bársonypuha kezeit végigvonta homlokán, s azt kérdé tőle, hogy mit álmodott.

— Valami igen rosszat kellett álmodnom — válaszola Rynn —, nagyon rosszat; és különös, hogy párnáim nedvesek a könnyektől, miket álmodban kisírtam.

— Mondd el álmodat — szóló tréfásan a nő —, én majd álommagyarázód leszek.

— Holtak szavait hallám — felele a férj —, denevér szárny-csapást, s halálmadár visítását . . . ; egy élő madárral beszéltem, s ez oly szomorú történetet mondott, hogy könnyeim fakadtak utána. Álomban azt hittem: vért sírok, pedig víz volt; *tó, hogy csak álom!*

Adamante nyugodtan, meg nem hunyó szemmel, el nem piruló arccal állta ki férje szilárd, kemény tekintetét. „Ez azt jelenti — felele könnyű mosollyal —, hogy tegnap igen későn ebédeltél”, s hízelve csókolá az öszfürtös homlokot, s szemeibe mosolyga nyájasan.

Rynn majdnem elhívé, hogy álmodott. Semmi gyanúra igazító nyomot nem talált, mely az éjjel hallottakkal egybefüggésben lett volna. Egypárszor titokban Lórát is elővéve, beszélt a madár tarka dolgokat, de a tegnapiakról semmit, semmit; sípolt, gyalult, dugókat pattantott szájával, de csókot nem utánczolt, s valahányszor Tamás e nevet sűgá neki: „Agathodemon”, ahelyett hogy utánamondta volna, szűntelen azt válaszolta rá: „filou, filou!”

Délután eltávozott hazulról Tamás, s csak késő éjjel jött meg, mikor már mindenki aludt a háznál. E nap látták őt ismerősei először szomorúnak. Arról gondolkodott, hogy miért nem tud az ember meghalni, ha egyszer megvénült? Mikor már senki sem szereti, mikor mindenkinek terhére van, mikor nincs tovább miért élnie . . . E gondolattól eltelve ért lakába, búsan, elcsűggedten, s amint fáradtan karszékébe rogyott, ősz fejét tenyerébe temetve, nejjének kedvenc madara e szókat kezdé többször elcsevegni feje fölött: „*Hát sohasem halnak már meg az őregek?*”

Réműlten riadt fel ültéből Rynn. Mintha saját gondolata hangját hallotta volna kimondatni. Ah, tehát másnak is eszébe jutott már, hogy ő oly soká él!

„Ha nem jó a halál, érte kell küldeni”, monda nejének kedvenc madara.

Rynn szívében érzé elfagyni a vért.

„Tamás szereti a teát nagyon.”

Hát csakugyan ő!

„Szép volna egyszer zöldcukrot tenni teájába.”

Irgalmas Isten! — sóhajta, iszonyút sejtve, az öreg.

„Fehér elefántcsont! — csevegé Lóra — fehér szelence, zöld cukor benne.” — Hahahaho! — „Agathodemon, légy átkozott!” Hahahaho! — „Jól eltedd, jól elzárd, éjjel tedd a fejed alá... Fehér elefántcsont szelence, zöld cukor benne.” Hahahaho!... Agathodemon, te ördög vagy — „zöld cukor benne. Ha az öreg nem akar alunni, három késhegyével ebből... majd nagyot aluszik... föl sem ébred többet. Hahahaho! Három késhegyével...”

Rynn Tamás borzalomtól reszketve, fölmeredő fehér hajzavával, kiülő szemekkel, némán megnyílt ajkakkal hallá e szavakat, tapogatózva közelíte neje hálókamrája felé, lábai meg-megrogytak alatta, lélegzete elfulladt... Belépe. A nő aludt. Fehér vánkossai közé hajtá szép, szőke fejét. Fehér karja feje fölé volt emelve, ujjáival szőke fürteibe merülve, az ujjak legszebbikén Tamás jegygyűrűje. Oly nyugodtan aludt, mint ki angyalok felől álmodik. Ajka mosolygott, keblén piros szalaggal volt összekötve a finom patyolat. Vánkossain is piros szalagok voltak. — Tamás minden ízeiben remegett, csak azon keze nem reszketett, mellyel az alvó fehér vánkossai alá nyúlt, óvatosan járt alatta kezével, ujjai már éppen fejcskéje alatt voltak. Hirtelen egész teste összerázkódék, csak keze nem, mely egy sima, hideg szelencét tapinta meg. Elővonta azt csöndesen. Szép kis elefántcsont szelence volt. Odalépett az éji lámpához, felnyitá a szelencét, benne apróra tört zöld por volt látható, melynek szaga hasonlított a keserű mandolaéhoz. — Istenem, Istenem! — sóhajta Rynn. A nő erre megfordult álmában, kinyújtá karját, s ajkaihoz ölelve

fehér vánkosát, megcsókolá azt, s e nevet suttogva: Agathodemon! ismét tovább aludt.

Tamás kétségbeesve távozék el saját szobájába, s reggelre halálkínok között találtatott ágyában, a neki szánt mérget mind bevév, a szelencét pedig elégette.

... De mégsem halhatott meg, ügyes orvosok kiragadák őt jöltevő halála kezéből, s visszaadák életét. — Őh minő nyomorú életet adtak vissza neki!

Midőn legelsőbb felnyitá szemeit, fényes reggel volt, a nap besütött a zöld ablakfüggönyökön, a kertben énekeltek a madarak; ő felemelte fejét, és kérdezé: „Hát sohasem lesz már reggel? Meddig fog még ilyen sötét lenni? Nyissátok ki az ablakot, vagy gyújtsatok lámpát, nem szeretem e sötétséget.”

A boldogtalan a mérreg hatásától örökre elveszté *szemei világlát!* Nem halt meg, hanem megvakult...

IV.

Így élt még egy hosszú hónapig. Minden este azon gondolattal hagyta magát ágyába vezetetni, hogy majd ez éjjel meg fogják ölni, várta fölébredését az örökéletre, s minden reggel felébredt az örök éjszakára.

Sokan látogatták; jóakarató vigasztalók, kik nem győztek előtte dicséretekkel halmozni egy gyászba öltözött nőt, ki éjet és napot virraszta a beteg ágya mellett, s kinek hűs kezét gyakran megérezé homlokán a szenvedő.

Ez Adamante volt.

Gyakran hallá őt az álmatlan beteg hallgatag éjszakákon ágya mellett sírni, s térden imádkozni, gyakran érzé hideg csontkezcin az életfriss ajkak forró csókjait égni, s félt, hogy vaksága mellé még meg is űrül, mert nem bírta kigondolni, hogy miért nem hagyja őt most ez asszony meghalni, midőn halála mindkettőjökre nézve oly jótétemény volna. Mit akarhat még vele?

Egy napon elkezdte Adamante az öregnek mesét mondani. Azt mondá neki, hogy ő hallotta, miképp India belsejében van egy csodatévő szent forrás, melynek vize visszaadja a vakok szemvilágát, s biztatta Tamást, hogy szánja el magát ez útra e forrást felkeresni, szemei ismét meggyógyulnak, ő ismét egészséges lesz, s mindketten ismét igen igen boldogok.

„Bizonyosan azt hiszi, hogy a tengeri útba bele fogok halni — gondolá magában a vak —, legyen úgy.” Elfogadá a mesés tervajánlatot.

Eladá minden jószágát, fekvő vagyonait pénzzel és drágakövekkel cserélte be, s egy reggel 72 éves lakása helyéről neje kíséretében elutazott.

Cadixban egy hajót kifogadtak, a hajó neve volt Circe.

Ez volt őket Indiákra viendő.

És ez idő óta senki sem hallott Rynn Tamásról többé semmit.

V.

Egy este a cadixi kikötőben Indiákról jött hajósok regéltek tengeri kalandjaikat. Csoport népség állta őket körül, ki kacagott, ki álmélkodott rajtuk, némelyek estebédjüket költék a piros alkonyatvilágnál.

Egy a többek között merészen állítá, hogy találkozott a „röpülő hollandival”. Meg is mert volna rá eskünni. Látta, mint hajtá a szél magánosan a hajót, tengervirággal volt benöve minden oldala, csodás növények indái fonódtak árboca körül, — a fődözetten rémes alakzatok feküdtek tarka öltözetben, kinyílt szemekkel, halvány halottarccal, s nem feleltek a megszólításra. Senki sem mert a hajóhoz közelebb menni, s még azon éjjel kiütött a hajósok között a sárgaláz, mely a legénység egyharmadát elölte.

Így jár, ki a röpülő hollandival találkozik.

A kikötő márványlépcsőzetének alján, éppen a regemondó lábainál, egy kopasz vak koldus ült, kit rendszeren ott lehetne látni esténként, s ki iránt a köznép ösztönszerű tartózkodásában némi fájdalmas részvétet látszott mutatni.

Szemein nem látszék, hogy vak. A fekete hályog ilyen szokott lenni. A szem kívülről még csillagot mutat, de a csillag fénye benn örökre kialadt.

Ha csöndes volt az idő, ő is hallgatott, szavát nem lehetne venni; de ha vihar támadt, ha érzé arcán a tengerszél fúvását, s a tengereket ordítani hallá: kibotorkázott a tengerpartra, belekiáltott a tomboló zivatarba, s port és kavicsot hányt a zúgó habok közé.

Sokszor látták őt egész záporos éjszakákon a legmerekedekebb tengeröbli sziklán térdén állani. Kopasz homlokáról a víz csurgott alá, ökleivel a villámos égre fenyegetett, melynek lobbanásait világtalan szemei nem láthaták.

Ilyenkor senki sem mert hozzá közelíteni, mert átkait nem merte meghallani. Ki ez átkok közül egyet meghallott, el nem felejtette azt soha; az jutott eszébe, mikor imádkozni akart, s lélekgyötrelműl maradt meg szívében... Volt rá eset, hogy egy fiatal férfit, kit a kíváncsiság rávitt, hogy utánalopódzzék és kilesse, halálos búskomorság fogott el, elveszté mosolygását, álmatlan, csüggeteg lett, s elhalt anélkül, hogy megmondta volna, mi bántja...

... Ha a zivatar megszűnt, ő is rögtön lecsillapodott, s ilyenkor lejárt a halászokhoz megkérdeni, hogy nem vett-e ki a tenger holttesteket a partra; s ha igen, odament hozzájuk, arcain némi sugarát lehetne látni az örült reménységnek, összetapogatta arcaikat, kezeiket, ujjaikon a gyűrűket, s ismét csüggedten suttogá magában: még nem azok, még nem azok! — ha kérdék tőle ilyenkor, hogy kit keres bennök, suttogva mondá: a feleségemet, ki tőlem szeretőjével megszökött...

Köpenyébe burkoltan hallgatá a hajós meséjét a vak.

— Különös — monda meséje végén a hajós —, a bomlott hajó árbocán egy tündéres zöld madár ült, ki éles, messze csengő hangon szüntelen e nevet kiabálta: „Adamante, Adamante!”

— Óh Isten! — kiálta a koldus fölemelkedve, kezeit reszketve nyújtá az égre, szemeivel föltekintve, mintha látni akarna velök — — egy hosszút sóhajta, és holtan rogyott össze.

— Jól járt szegény — mondának a körülállók.

A nap éppen utósó sugárait veté a tengerre. S messze égöv alatt csendes óceánon pusztult gályaromot hajt a kóbor szellő.

16. HYPPONA ROMJAI

Ki tanítja az elhagyott virágot kinyílni, melynek magvát vándormadár vagy eltévedt szellő veté el avar pusztaságba, mely virágot nem látott soha? Egyedül nő az ott fel vad szél fuvalmainál meddő füvek között. Bámulva áll meg előtte a pusztai vad, és nem meri bántani, melynek testvérét sem a pusztai szél, sem a vérivó vad nem látta még soha. És az mégis kivirágzik, kinyitja kelyhét reggelenként, s összecsukja alkonyatkor, s mikor minden virágja lehervadt, megsárgul és elhal, röpködő magvait széthordják a szelek.

Ki tanítja a szívet szeretni? Ki mondja meg neki, hogy a szerelem a lélek virága, mely nyílni kezd, ha tavaszát érzi? Ki tanítja meg őt félni a haláltól, mely megjön, ha a virágok lehervadnak? Ki tudatja vele, hogy ama távol kékség, melynek homályába, ha meghal, a virág röpködő magvait a szellő átviszi: a boldog túlvilág? . . .

I.

Messze, messze: hová a vándormadár megy, ha az ősz ködeit érzi; honnan a tavasz jó hozzánk, mely nálunk csak vendég, ott örökös lakó. Sziklás tengereken, sivatag homokpusztákon túl, hová csak elvétve téved emberi láb nyoma, elvadult ligetek közepén ott fekszenek Hyppona romjai.

Nem beszél történet ez összedűlt falakról, hús mérföldnyire a szomszéd sivatagban sárból vert gunyhók szorultak egy vár

közepére rabló beduinfaluvá, ezeknek ősei nem építék az omladékokat; hetekig mehetni bármely irányban a pusztán keresztül; egyes tevenyájon, vagy nyomorú, föld alatt lakó troglodit csoporton kívül semmi sem környékezi Hyppona romjait.

Tán még akkor más emberek éltek, midőn ez óriás gránit-tömegek falakká épülének? Vagy tán tenger feneké volt e sivatag, melynek legmélyében tengeristenek építének csodás palotákat, s azoknak romja ez, mely pusztán maradt, midőn a világfordító változás a tengert más helyre parancsolá, s fehér csigahéjakkal ellepve sivatagnak hagyta hátra a tenger fenekét, melyet ha öntöznének, nem fű és virág, hanem korallok és csodás polipok teremnének rajta?

Csodás faragványok látszanak még most is e romok kövein, oly alakok, minők többé nem léteznek; emberi nyelv nem mondhatja ki, nem írhatja le azokat; még a füvek is másformák, melyek e romokat benőtték, melyek alácsüggnek piros indáikkal, fehér harangvirágaikkal a magas kövekről, mint a növényország csodái; virágzó tarka tövisek, oroszlánfejű haragos-sárga virágokkal, melyekből kettős piros nyelv nyúlik messze elő; levéltelen tüskés növényi kígyók oldalt kinőtt piros virágbimbókkal, nagy sárga virágok, melyek a nap felé fordítják sugáros tányérait, ezüstlevelű fák, sárga virágocskák, sötét-piros bogycsok elszórva fehérű lombjaik között; ismét más növény: egyik levél a másikkól rendetlenül kinőve s oly csodás sárga foltokkal tarkázva, mint egy leopárd, hosszú sárga fürtői a vadselyemnek, s a keleti liliom kardos levelei s számtalan neme a fölfutó folyondárnak, mely az olaj- és vad mandolafák bokrait egymáshoz köti; néhol a falakról cseppenként fehér nedv szivárog alá, húsos levelű virágok izzadják ki azt a forró verőfényben, melynek melege néha egy-egy kis aranyzöld gyík búvik elő a virágbozótból, egyetlen élőlény, mely e romokat lakhelyül választá.

Gyönyörű kilátás esik e romok ablakain át. Egyfelől a sík

homokpuszta, sárga elenyésző látkörével, melyen a fata morgana néha fölfordított légalakokat mutat. A sivatag szélén magas pálmák, miket a pusztai szél ingat. Keletről ismeretlen hegylánc; a színes távolban hegyek és völgyek váltják föl egymást, mik körül a leáldozó nap festői nimbuszt lehel; a legközelebbik hegy sötétkék, amaz túl rajta lilaszín, világoszöld liget zománccal, s amelyik legközelebb van a naphoz, az bíbor és narancsszín, teteje égő arany. Majd ha leáldozik a nap, túloldalon feljő az ezüst hold, átnéz a romok ablakain, s az idegen ég ismeretlen csillagai kigyulladnak. A göncölcsillagok alig tűnnek föl a láthatáron, oly távol van innen az észak.

Ritkán látogatják meg e tájat kíváncsi utazók. Többnyire, kik a világ minden ismert szegletét bejárták, unalmokból vetődnek ide, hacsak nem túlságos ismeretszomj hajtja e járatlan, ismeretlen földre. Többnyire valamely ismert folyam eredetét fölfedezni törekvők tévelyednek e nagyszerű romokhoz, kiknek azután évek múlva csak holt hírét hallani; elvesztek, nem tudni, hol és hogyan; tán az örökké tartó pestis ragadt rájuk ez ég alatt, vagy a sirokkó szele temette őket el a homokban, vagy eltévedtek a pusztában, s elvesztek szomjan a feleúton, vagy a tigrisek tépték széjjel, vagy a vad rabló népek gyilkolák le fényes gombjaikért? Hosszú és veszélyes út egy ismeretlen célhoz.

Évek előtt élt e romok között egy fehér hajú, fehér szakállú agg. Egyedül, társtalanul lakott ott, ritkán járt ki onnét, de őhozzá gyakran eljártak a szomszéd barbárok, ha bajukat érzék; ő csodatévő gileádi balsamot osztott nekik, mely az amyrisfa sebeitől csepeg; azok pedig ruháit csókolák, azt hitték, hogy az használ valami ellen.

A köznép szentnek tartotta őt, ami egyébiránt oly országban, hol a fehér kutyát és a tarka menyétet s a fekete békasót is szentnek tartják, nem valami különös megtiszteltetés az emberre nézve.

Nagyon egyszerű életmódot viselt. Ha a figefa virágzott, az olajfa gyümölcsei értek, s ha az olajbogyók elfogytak, a figefa váltotta fel azokat. Ebből állt egyszerű tápláléka. A sesamvirág tölcseirei minden reggel tele estek friss harmattal, s őneki évek óta e harmat volt rendes itala. Évenként két hónapban nem virágzott a sesam, akkor mérföldeket járt a keleti hegyek felé, hol az egyetlen pusztai forrás volt, melynél vándor nomádok itatták tevéiket; innen kellett hordania ivóvizét.

Egy terebélyes vén olajfa alatt lehete őt rendszeren ülve látni, melynek dereka körül egy ezüst öv volt körve, mely kissé tágabb volt a fa vastagságánál; rendszeren két gömbölyű domb között ült, az egyik magasabb volt, a másik kisebb. Az a két domb tele volt virággal, s ő reggeltől estig nem szűnt meg e virágokhoz beszélni, vígan, szomorúan, egyenként sorral sorra elérkezett velük, s azután ha beszédét végezte, figyelmesen viselte magát irántuk, mintha azok visszafelelnének neki; hallgatott, — örömet mutatva, mintha igen szép dolgokat mondtak volna neki a virágok, vagy elbúsult, elkezdte sírni, ha megszorították. Este, mikor a virágok lassanként becsukódtak, búcsút vőn tőlök, elvonult omladékai közé, mint e mesés város följáró szelleme, s onnét számlálta a lehulló csillagokat.

Régtől élhetett már; senki sem emlékezett születése órájára, senki sem látta őt fiatalnak, a vele egyidős cédrus is száradni indult már, s az üstököscsillag, mely vele fiatal korában együtt virrasztott néma éjszakákon, ismét visszatért százados útjából, s őt mégis itt találta; csak szakálla lett hosszú és fehér ez idő alatt, mint az üstököscsillagé.

Egy-egy szál hulla ki néha ez ezüst szakállból. Azt a pusztai vén egy kis domb alá temette. Napok múlva azon a dombon a vadselyem-virág, a keleti árvalányhaj kezde felsarjanni; hosszú, fehér selyemszáloi úgy lengtek a szélben, mint egy szent aszkéta hófehér szakállá.

Egyedüli ünnepnapjai voltak életének a napfogyatkozások.

Edzett, gyémánterejű szemeit nem vakíták annak sugárai, bele mert nézni, és meglátta benne pusztá szemmel a foltokat, s éjjel meglátta a legparányibb ködcsillagot a tejút közepében.

Szigorú életmódja hosszúvá, szinte elpusztulhatlanná tette életét, melynek folyását s tán változatait, örömeit s bűját nem mondá senkinek, csak virágainak; azoknak nyelvén pedig kívüle senki sem értett.

Ki tudja, mi van ott a láthatáron alól, melynek hajlása nem hagyja gyanítani: tenger van-e arra, vagy magasló bércek? Ki tudja sejteni, e ráncos, hideg arc minő lehetett, mikor még piros volt, s mosolyogni tudott? . . .

II.

Egy ütés a költő varászvesszejével! — A keleti táj, sárga pusztáival, színes hegyeivel, ingó pálmáival s égető egével — eltűnik —, szelídebb virágok, szelídebb emberarcok hazájába jöttünk; az ismeretlen romok laktalan országa helyébe pompás paloták sorai merülnek fel, ködökbe burkolt óriás városok, keresztes templomaikkal, élénk népzajos utcáikkal. Az estimára hívó harangok zúgnak a városok fölött, a háztetőket fehér hó fedí, melyek az est sötétéből mint fekete lapra írt fehér betűk tűnnek fel, a házak ablakai szertevilágítanak, néha egy-egy csapat fekete holló kóvályog, zajt ütve a légben a közelgő hóförmeteg elé.

Farsang utója van: az utcákon bódult néphulladék úzi luperáliát, fényes teremekben az előkelő világ.

. . . . Majd ha e zajgó örömhangozó városok is oly hallgatag romok lesznek, minők azok ott messze dél felé, merre a vándormadár megy, honnan a tavasz jó, melyek éppen oly ragyogók, oly népesek voltak! s úgy járnak őket is majdan látogatni egy most ismeretlen föld mívelt lakói, mint mi e rejtélyes omladékokat, s kérdeni fogják: mi volt e városnak neve? Ki hordta

ide az omló tornyokat az elvadult erdő közepébe, ki lelke él e düledék alatt, hogy oly buján nő rajt a vadvirág? . . .

Tombolva szól a tánczene, a terem ezernyi légszeszcillártól ragyog, a fehér márványfalak színes fátyolokkal vannak koszorúzva, mikkel tarka virágfonadékok ölelkeznek; a földig érő metszett tükrök arany rámáiról eleven rózsakoszorúk futnak alá, a terem plafonján alabástrom angyalkák fonnak ezüst és kármin arabeszkeket az ultramarin alapon.

Mint az éjféli vihar, mely a maledivai puszta templomban olykor felhők nélkül világos holdfénynél megjelen, a kövek nyílásai vad dalt sípolnak, a fák sudarai zúgnak, a vihar közbeordít, majd messze enyészve, haldokló nyögéssel vész el a fák között, a távol csalogány ábrándos énekét engedve hallani, s majd újra visszatér, mindég növekedve, mindég ordítóbban; letépi az erdei fák fürtös virágait, s a romok közt fehér és piros virágleveleket táncoltat körös-körül; úgy zúg, úgy csapong a táncok démoni zenéje, úgy repülnek e fehér és rózsaszín virágok a zene örvényében, pár pár után, könnyűk, mint futó tündéralak, mely a virágok fölött elfut, anélkül, hogy a harmatot leverné rólok: mind megannyi menyasszony és vőlegény. Itt egy barna férfi szőke halavány leánnyal, mint zöld lomb fehér virág mellé kötve; amott barna lángszemű leány szőke ifjú karján, mint égő rubinkő arany foglalatban; ismét két halavány együtt, — mint égnek szemek, keblök mint liheg, mint simulnak egymáshoz, délcegen vagy szelíden, hévvel, vagy bájos negédesen; a táncöltöny mint repül, búvköröket vágva maga körül röptében, legsebesebben a rózsaszínűek! A rózsaszínű öltöny könnyebben igéz, és könnyebben fog rajta az igézet. Ki rózsaszínű öltönyt hord, valahányszor ruhájára tekint, eszébe jut róla a szerelem, e rózsaszínű ördög.

A zene mindig bódítóbban hangzik, a hangok mint pajkos démonok ragadják ellenállhatlan erővel, szárnyakat adnak a vigadónak; egyik álarc a másikat kergeti, arannyal, ezüsttel csillogó álarccok, mint az ezeregyéjszaka tündérei. Mit a leg-

bizarrabb képzelet kigondolhat, szépet és meglepőt, tarkát, nevetetőt, képtelent: mindaz itt egy szemfényvesztő csoportban, mely mint a kaleidoszóp ábrái jön, változik, tarkul, s mindig csodásabb, mindig meglepőbb képleteket mutat. Az ó és új világ minden ízlésű nemzetöltözéki: tarka mandarinok csengős süvegekkel, lógó bajuszokkal; karcsú mamelukok selyem kaftánokban, karjaikon egy-egy igéző termetű bajadért vagy húrít vezetve; idomtalan hordónyi termetek caricatur fejekkel; eszményített mitológiai alakok, köztök tarka arlequinek, a legstürűbb tömeg közé fúrva magukat, s ismét egy-egy őshajdani páncélos lovagkép, s a több egzotikus indus és eszkimó álarc között zsinóros prémmenték, s alföldi csikós ideálok, körülcevegve sipegő nődominóktól, mint színes kolibriktól a tarkán komoly virágok.

E tarka, szivárványló néptömeg közt egy magányos alak tűnik fel olykor, egy magas férfi, fekete dominóban; arczát fekete bársony álarc fedi; egyedül jár, mindenütt van, és senkit meg nem szólít; úgy lézeng elsuhanva ott, mint egy láthatlan léleknek eleven árnyéka; mindenki, aki ránéz, találkozik bántó szemei tekintetével; úgy látszik, hogy ez ember megérzi, ha ránéznek.

Fehér virágú jázminbokor mellett egy szerelmespár ül. Szerelmes mind a kettő, mert igen halavány. Gyermekük még, kettőjük életideje együtt alig tesz egy férfiéletkort. Azt hiszik, hogy a jázminbokor, mely mellé ültek, mindent eltakar; szemek — kék és fekete szemek, egyik a nappali, másik az éjjeli ég — egymás sugárait szíják; úgy fogják egymás kezét, mintha attól félnének, hogy valami fátum-erejű hatalom széttépi őket, s azután hullani fognak végtelen távolba, mint a hold gözköréből kiszabadult meteor, melyet a föld vonzereje ragadott magához. Az ifjú ajkaihoz emeli a kedves szép kezecskét, s megcsókolja azt, — nem: lelkét leheli rá; a lyánka egy fürtöt tép le a jázminvirágról, s a tolakodó ajkak elé azt nyújtja védelmül; kedvese megcsókolja azt is, suttogva: oly halavány, mint

a te arcod, s a megcsókolt virágot a lyánka fürtei közé tűzi, annak fehér harangkái a lyány arcához érnek; az ifjú a visszaadott virágot érinti égő ajkaival, mely a lyán arcához ér, s virág és leányarc nem hasonlítanak többé halaványságban egymáshoz: epedés holdvilága után a rejthetlen szerelem hajnalfénye pirul át ezen . . . És a szerelmesek azt hiszik, hogy őket senki sem látja.

— Vigyázz, nézz oda! — rebeg a lyán összerenzenve, mint az érintett fájvirág levele, amint a fekete álarc messziről közelíte feléjük. — Miránk néz!

— Tedd fel álarcodat — suttoja az ifjú. — Még csak néhány perc, s azután e fekete szellem varázshatalma alól örökre mentve vagy. Nézd, ismét másfelé fordult, nem látott meg.

— Óh mint szédülök. — Ha ismét elvesztenénk egymást, egymásért üldöznének mindkettőnket, és sohasem látnálak többet, soha!

— Mutass nyugodt arcot; minden a perctől függ. A légszesz-felügyelőt megvesztegettem. A legelső jelre, mely a tánc kezdetén megszólaló zene lesz, az ilyenkor rendszeren legnagyobb zavarban egy csapfordítással eloltand minden lámpát, — te ekkor vigyázz; nem messze hozzád balról égő szivar fényét fogod látni a sötétben, fuss rögtön oda, a többi isten dolga és szerelmünké . . .

És a szerelmesek azt hitték, hogy őket senki sem hallja.

Az ifjú néhány percre eltávozik; künn egészen új álarcot és dominót váltott, s alig lépett a terembe, egy mély, suttozó hang nevéen szólítja, és valaki könnyedén a vállára ütött.

Hátratekinte. Az árnyszerű álarc volt. Az ifjú hideg borzadályt érte végigfutni testén, lelke legmélyeig hatót, midőn ez ember közellétét megérezé.

— Béli Dávid, egy szóra — sűgá amaz.

A megszólított leigézve állott meg előtte, s kötve volt szemeknek nézése által.

— Én ismerem önt, s tán ön is engem. Én azon leánynak atyja vagyok, kit ön el akar szöktetni . . . Csitt! semmi zajt . . .

Én nem szoktam találgatni. Vonuljunk itt egy melléktérembe, hol nem figyelnek ránk.

Az ifjú visszaborzadva követte az embert, de nem bírt ellenállani.

— Ne féljen ön tőlem, ifjú ember, üljön mellém, ne remegjen, kivált ne éntőlem. Én szintúgy reszkethetek a sors előtt, mint ön; — ha lelkem látni kezd, szintúgy elhalaványul arcom, mint az öné, s kezem meghidegül, szívem meg-megáll, mint az öné. — Két év előtt még kétszáz mérföld választotta el bennünket, s leányom és ön boldogok voltak, mert egymást nem látták soha. Óh én nagyon értem szavaim mindegyikét, s ha ön úgy értené, vére fagyna meg. E leány most önt szereti, már egy év óta szereti; és minő szerelemmel? Azt csak én tudom, ki egy év óta látom, mint hervad el lassan beteg virág gyanánt; ki hallom minden fohását, mikbe álmatlan éjeken telesírt fekhelyén lelkét eltépi; ki könnyeinek helyét arcán észreveszem, s betegágynál lázálmai szavát kihallgatom. Hiába akartam magammal elhíttetni, hogy nem az; óh ez szerelem, a legőrültebb szerelem. — Nem jött ön soha ezen gondolatra, hogy miért kelle a sorsnak önt éppen ide vezetni, hova semmi eszme, semmi vágy nem köté, nem vonzá ön lelkét, csupán azért, hogy itt találjon élethosszú szenvedéseinek kútfejére? Miért kelle önnek énreám akadni? Olyan szűk-e a világ, hogy mi ketten nem kerülhetjük ki benne egymást? Vagy tán ha két különböző csillagban lagnánk is, még onnan is össze kellene jönnünk egymást megrontani? . . . Én kerültem önt; midőn nevét hallám, elutaztam, hirtelen és messze, s leányomat boldogtalanná tettem ön miatt; e leány, kit úgy szeretek, s kinck annyival tartozom, mindennap háromszor imádkozott a halálhoz, jól tudtam, — és inkább hagytam volna őt mégis meghalni, mint hogy önt újra meglássa. Miért kelle önnek utánam jöni, s e leánnyal újra találkozni? . . .

— Uram! — szólt Béldi —, önnek beszédei elég rejtelmeselek és ijesztők; fenyegetéseit azonban nem rettegem. Egy volna,

amitől félni tudnék: Iréne szerelmének elvesztése, de ez ön bűvkörén kívül esik. Én nyugodt vagyok.

— És e nyugalom engem kétségbe ejt! Ha ön kitépné magát ez igézetből, menne messze, merre még világ van, hol ember, ki hozzánk hasonlítson, nem él többé, tán elhajthatná fejünkről a rettentő fátumot, mely egy csapással mindnyájunkat kárhottakká tud tenni.

— Tegyen, bevárom a csapást.

— Ifjú ember, ön most huszonegy éves. — Emlékezzék ön vissza, ezelőtt tizenöt évvel, midőn egy este zivataros, hófuvas éjszakán önnek atyja, ki hivatalt viselt egyik erdélyi kisvárosban, önnek anyjával és önnel ment haza késői mulatságból. Egyik kezével önnek kezét fogta, másik karján neje támaszkodott. A szél fútt, az éji őr távol éppen a két órát kiáltá éjfél után . . .

Béldi szorongó kebelével, lélegzet-visszafojtva nézett a beszélőre.

— Önnek édesanyja még akkor igen szép volt és fiatal; olyan szemek nem voltak a Székelyföldön, mint az övéi. Önt igen szerette az édesanyja, de férjét is szerette. Késő éjjel, midőn az utcán vezette nejét az ifjú Béldi, hirtelen két álarcos férfi ugrott elébe, s mielőtt védhette volna magát, agyonszúrták, nejét elrabolták, és ön azóta nem hallotta anyjának hírét.

— Kicsoda ön, uram? — kérdé, irtózáttal ugorva fel helyéből, Dávid, s az álarcos karját megragadta.

— Nem jó önnek hozzám kézzel érni — monda nyugodt hangon az álarcos. — Én ezt tudhatom, mert ön, mióta erővel bír, szüntelen e gyilkos nyomait keresi, s titkát sokaknak felfedezte.

— De hát miért eleveníti ön fel e véremléket? Miért mondja ezt nekem?

— Azért, hogy valahányszor ön a szerelem gyönyörei után akarja kinyújtani kezét, jusson eszébe azon végsikoltás, melyet elrabolt anyja ajkairól hallott, s valahányszor a szerelem álmai-

ról akar álmodni, lássa meg lelkében haldokló apja képét s annak a friss havon szétomlott piros vérét.

— Ön bosszúmbra akar figyelmeztetni? Míg fiatalabb voltam, hagytam magamat üldözni e sötét eszme által, s legboldogabb reményem az vala, melyben a rabló véérébe márthatám kezem. De nem akarta az ég. Már szinte nyomán voltam a gonosztevőnek, midőn a sors ez angyalt küldé éltem megváltójaul; s azóta van szerelmem bosszúm helyett, s azt tőlem nincsen, ki elvehesse többé.

— És ha ön azon sikoltást még egyszer hallaná, ugyanazon hangot, ugyanazon szavakat: „Isten, mentsd meg férjemet!” Óh Béli, menjen ön, míg nem késő, és kerülje a balsorsot.

— Maradni fogok, uram.

— Úgy én leszek kénytelen leányomat megőrzeni . . . Itt rá a legfőbb idő. — Azt hiszi ön, hogy én nem látom meg a szemekben, az arcok vonásain a még ki nem mondott gondolatot? Tegnap estve leányom e vigalomba kívánczozott; nem tudtam, miért? Ő különben oly magánykereső; nem tudtam, hogy ön itt van. Ma estve leányom megcsókolta kezemet, s én egy égető könnyűt érzék szeméből kezemre gördülni. Ez a könny megmondta nekem, hogy leányom el akar engem hagyni, hogy e csók búcsúcsók volt. De nem fogok alunni.

Eközben a teremben a zenéhez készülő hangszerek pengetése kezde hallatszani; Dávid hidegvérrel vón ki egy szivart tárcájából, s azt a lámpa lángjánál meggyújtá.

A fekete dominó eltávozott, s a terembe sietve, egyenesen leányához indult, félszemmél Dávidra nézve vissza.

Alig ért a terem közepére, midőn a zene hirtelen megriadt, s e jelre minden lámpa, minden csillár kialudt, a teremek végig pokolsötéten maradtak.

E vaksötétségben csak egy égő szivar vörös csillaga látszék vezérfényül csillámlani.

— Ragadjátok meg őt! — ordítá egy kétségbeesett hang a terem közepéről. — Ott — azon égő szikra! — ne hagyjátok az

Istent így megcsúfolni! Béldi, halld szavamat, megállj! Örült leendesz, az élő istenre esküszöm, ha e leányt érinted! — Óh — átkozott vagy! — hörgé, midőn a szivar a sötétben elhajítva eltűnt. Nem volt rá szükség többé.

A zavar általános lett, — sikoltás, haragordítás, kacaj, összevissza kiabált nevek káoszi diszharmóniája, botlás, tapogatózás közt jobbra-balra futósó emberek, törött orrok, tépett öltönyök, felforgatott állványok, zörgés, sikoltás mindenfelé; valódi pokoli tréfa.

Végre a rendőrség érkezésével néhány fáklya kezde új fényt deríteni a felfordult teremben, hol minden a lehetőségig legnagyobb zavarban volt. A terem közepén feküdt összegázolva egy fekete álarcos férfi. Ájult volt, s orrán és száján folyott a vér. — Elrabolták egyetlen leányát . . .

III.

Semmi sem oly édes, mint a lopott boldogság! Kilopni a világ közepéből a boldogságot s egyedül, magányosan elzárkózni vele; hogy senki ne tudjon róla, ne örüljön neki, és ne irigyelje. Elzárkózni egy kedves, szeretett nővel a legvadabb erdő közepébe, vagy elhagyott szigetbe, csendes, látogatatlan házba, s ott élvezni annak viszonyszerelmét, — együtt nézni vele a nap és hold futását, s a nap- és holdfényben nyíló s hervadó virágot; együtt hallgatni a mezei madarak énekét s a téli zivatar süvöltését, együtt őszülni meg vele, s nem tudni arról, mi a széles világon történik, nem osztozni annak sem örömeiben, sem bánatában

Ilyen hely a beszki Kárpátok egyik szakadéka, mely e hegylanc legelhagyottabb részét képezi, körülövezve sűrű zöld erdőtől, mely fölfelé fenyvessé kezd válni.

Idomtalan szirtomladékok állják el az utat mindenfelől, itt-ott látszik egy-egy keskeny ösvény, mely mély partmosások-

ban, meredek sziklák gerincein kanyarog tova, néhol egy-egy mohos fenyőfa dereka által folytatva, mely öles sziklahasadékok fölött keresztülülve természetes hidat képez a szédítő magasban.

A völgykebelben néhol hallani távol tanyai ebugatást, s látni a fák közül felkanyargó kékes kéményfüstöt, de útra alig akadni, mely a tanyához vezet; néhol a szélesebb havasér felett gondosan fenntartott hidat láthatni és utat nem, mely rajta keresztülvinne; körül sűrű, beláthatlan bozót, másutt egyes, a sziklai fal közepén vágott ajtó tűnik fel, olyforma, mint az elhagyott aknák nyílása, mely előtt zöld a fű, s ha az ember esetleg egy-egy magányos ház elé vetődik, azt mind magas kőfal keríti, ablakai az udvar felé vannak fordulva, ajtaja zörgetésére senki sem felel.

Hány rejtélyes ember, hány különc lélek lakja e vad tájat, kikről a világ nem tudja, hogy hova lettek? Hirtelen eltűntek, élet vagy halál nyoma nélkül, s többé híroket sem hallá senki. Sötét mizantrópok, kik az emberi arc látását kerülik; nehéz bűnökkel terhelt vétkesek, kik börtön vagy vérpad elől szöktek ide e nagy börtönbe; üldözött szerelmesek, kik a világ örömeit és előítéleteit elhagyák, hogy szíveik paradicsomát megszabadíthassák; őrzöngő tudomány-fukarok, kik ide jöttek holt tudást gyűjteni, mintha féltének az idő azon perceit, melyben emberi ajk kérdéseire eleven szóval kell felelniök; bukott becsület rabjai, kik homlokaikon az örök gyalázat bélyegét viselik, kik a világra nézve mind meg vannak halva, s kik egymást nem látják és nem keresik soha. Egy-egy különc regény mindegyik élete, tele bámulatos eseménnyel s csodás sorsfordulatokkal, miket nem tud meg senki, nevük és emlékük holt a világ előtt.

E környék pórlakosainak főnyerészetük ily világfutóknak szűk lakhelyeket és szűk élelmiszereket szolgáltatni s további kilétükről nem tudni semmit. — Ha itt-amott egyes kecskéket őrző pórfiúra lehet akadni, az gyakran tíz kérdésre sem ad egy

feleletet, azt is csak nyámmogva, kitérőleg; úgy látszik, hogy mindjárt megismerik az idegent, és félnek tőle.

Egyikében e környék legszebb helyzetű tanyáinak, melynek zárt oldala gondosan irtott erdővel, ablakai meredek, megjárhatlan mélységgel voltak szomszédosak, lakott néhány hónap óta az ifjú szerelmes elszöktetett kedvesével. Az ilyen, üldözést kerülő szerelmesek rendszeren nem szoktak örökké itt maradni; az üldöző apa vagy férj kiengesztelődik vagy meghal, akkor ők is visszatérnek a világba, s ezért ideiglenes lakásaikat mentől kellemesebbé szokták idomítani; nem úgy, mint kiket sötétebb eszmék hajtottak ide, s kiknek kunyhóit azáltal lehet amazoktól megválasztani, hogy míg ezek sötét, elhagyott kinézésűek, amazok gondosan ki vannak csicsomázva; a falakra virágok vannak felfuttatva, a tetőn a fülfű rózsái virágzanak, a dúcon galambok tollászkodnak, s a kéményen gólyafészek terjeng, az ablakban házi madár énekel, s az ereszen komoly képű macska mosdik vendégekre várva.

Milyen kevés kell boldog embernek arra, hogy szerelmes legyen, milyen kevés kell szerelmes embernek arra, hogy boldog legyen! A boldogság mindenütt kikelti a szerelmet, mint a nap a virágot, s a szerelem mindenütt rátalál a boldogságra. A hajnal az ő számára veszi fel rózsafátyolát, az ég az ő számára hozza fel napját, csillagait; a föld őneki termi virágait, az álmok legszebb képei őt látogatják meg, minden szép és ragyogóvá lesz, mihez ő hozzáér. — Gyakran látni, mily jó kedvvel tud együtt kacagni két fiatal gyermek; ha kérdés: min nevetnek? nem találnál benne semmi különöst; tán egy elbomlott hajfűrt, egy eloldott csokor, egy elszalasztott madár vagy elejtett gyöngyszem, vagy tán éppen semmi az, és ők mégis nevetnek, jó kedvük van, boldogok, mert — olyan a szerelmes.

De ne hagyjátok magatokat elcsábítani. A szerelem mámor, és a mámor rövid. A szerelem istenimádás, s ki merné bevallani lelkében, hogy már nem fogja többé imádni az istent? Ki

mené észrevenni, hogy szerelme hűl; s pedig úgy szokott lenni. Kik a szerelemért áldozatot tesznek, ki nem kerülik azon időt, melyben eszökbe fog jutni, hogy ezen áldozat igen nagy volt, s ez a szerelem halála, — ezentúl elfogy az, mint a hold, alászáll lassanként, mint a délpontját túlhaladt csillag . . .

Tavaszi este volt, az ég piros alkonyában csoportló vándormadarak röpdöstek fehérén-feketén, melyek a tavasz előérzetével jöttek messze vidékekről régi fészkeiket újra fölkeresni.

Béldi Dávid szótlantul, komolyan ült kis kertje gypágyán, mely a háza előtti meredek mélység szélére volt rakva, néhány hónap ideje itt-ott szomorú vénség jeleit rajzolta arcára.

— Nem örülsz-e, nem vagy-e elégült? — kérde a kedves nő, halványpiros ajkát ajka elé tartva, s nappali kék szemével szemébe tekintve — nem vagy-e boldog, mint én? — s átölelte őt tapadó karjaival.

A férfi nem ölelte őt vissza, szemébe nem tekintte, az ajk ajánlatát nem akará érinteni, a távol hegyeket s túl rajtok a lehajló eget nézte, és sóhajtott. Ez vágy volt a világba vissza. Fogoly sóhajtsa a börtön ablakából.

— Egészen itthon leendünk itt — monda, a sóhajt észre nem véve, a hölgy a legbehízelgőbb hangon —; nézd, már ezek a kis fák, miket mi ültettünk, mint megnőttek; jövő évre tán gyümölcs is terem rajtuk — a kis galamboknak is van már fiok, — őszre talán? . . . — s itt szívére tévé kis kezét, s oly szemérmesen mosolygott, s úgy elpirult halovány kedves arca.

Sírva ölelte őt magához ekkor a férfi, összecsókolta az ölébe borult főt, s midőn arcát az égnek emelte, nem örömkönny, fájdalomkönny ragyogott szemében.

— Miért ne lehetnénk boldogok? — szólt édes, rábeszélő hangon a hölgy — minden örömünk van, mit isten ingyen kegyéből ad, s ha nem osztozunk is más örömeiben, de más bajában sem. A természet szép, szebb, mint az emberek. Az isten közel van itt is. S ha a világ gyönyöreit kellene élveznem, azok csak lopnák tőlem az érzést, mely most egyedül a tied, helyet

foglalnának szívemben, mely most egyedül a te szerelmeddel van tele. — Óh jó minékünk e magányban élnünk.

— Most, de a jövő? Most még örömeinknek van túlsúlya, de ha megjönnek a bánat évei! . . .

— Nem értelek. Nekem csak az lehetne bánatom, ha nem szeretnél, vagy meghalnál.

— S mit tennél akkor?

— Mit? Nézd, milyen szép magas ez a bérc: mikor ilyen szép alkonyat volna, megvárnám, míg feljön az első csillag, akkor felállnék e szirt szélére, fölnéznék az égre, egy fohászt az istenhez és a te nevedet, s azzal lehullanék, s mindennek vége volna.

Dávid ijedten kapta karjai közé a szirt szélén lebegő hölgyet. — És az, kit isten angyalul küld le hozzánk, hogy az égből bűneink bocsánatát hozza hírül? . . .

— Velem jöne a sírba.

— Óh! és mindez egy emberért, akit verjen meg a bosszúálló isten!

— Miért átkozod őt? Ő jó ember, de szerencsétlen; szerencsétlensége: hogy azokat kénytelen élet-halálra üldözni, kiket életénél jobban szeret. — Te nem ismered őt.

— Bár ismerném. Bár letéptem volna álarcát, midőn először és utószor találkoztam vele, hogy ráismerhetnék a másvilágon, ha az isten színe előtt fog sápadozni, s ott is visszaátkozhatnám azon kárhozatért, melyet fejemre esküdött.

— És az enyimre is. S mégsem volt előttem az apaátok oly iszonyú, mint amily szép volt a te szerelmed. Pedig én leánya voltam, és engem is megátkozott.

— Átkát kinevetem, de üldöztet is. Vesztegeti a bírákat, hogy nyomunkba jöhessen. Nevemet úgy beszennyezé, hogy azt soha ember nem viselheti többé, s orcátlan volna az a nő, ki bevallaná, hogy valaha engemet ismert. Titkoltam eddig előtted, de kell, hogy te is megtudd, és megátkozd érte. E napokban, midőn vidéki kémkedéseimnél a legközelebbi mező-

város egyetlen fogadójába fáradtan betértem, s titokban kutattam, hogy nem szólnak-e rólunk valamit a lapok, melyek ott a tekeasztalon elszórva heverték: a legelsőn, mely kezembe akadt, nagy, torz betűkkel nyomva láttam meg *nevemet*. Mintha hívtott ördög állt volna élém keresztbe hányt idomtalan lábaival, ez undok betűkben saját nevemtől megundorodtam. Gondolkoztam róla, hogy elolvassam-e, mi rólam írva van. Melynek tudása hónapok óta gyötört, most kezemben van; elolvassam-e? Nem kell, nem akarom, gondolám, s elvetém olvasatlanul... Oly könnyűnek éreztem utána szívemet, mintha egy ördög csábító bűvkörét törtem volna szét magam körül, s könnyebbült lélekkel vevém kezembe a másik lapot, s beletekinték; óh pokolkárhozat! ott ismét az én nevem, ismét ez undok szétficamult betűk; a harmadik, a negyedik mind, mind az én nevemet mutatva; mindenütt e pokoli szörny fekete fogai vigyorogtak reám!... Dacolok veled, utált, rettegett rém, gondolám, megtörve rettegésemet. Dacolok veled, hadd lássam, mennyire tudják az emberek az ördögöt játszani? S hadd nevessem ki őket érte, a nyomorúakat! s elolvassam egyenként mind, mind, ami rólam írva volt; arcom lángolt, midőn hozzáfogtam, s szívem kezde fagyni, midőn elvégezém; soha, soha nem félttem ennyitől. Hittem, hogy szívem mélyébe fognak markolni saskörmeikkel; hittem, hogy nevetéssé fognak tenni, hogy pellengérré állítják érző szívemet; hogy rajta minden vigyorgó suhanc egy seprűcsapást tehessen, s minden szenteskedő falusi ártatlanság átszurdalhassa mindennapi lelke gondolatait kísérő kötőtűjével; hittem és félttem tőle, hogy téged is gyalázni fognak, hogy nyilván, örök bélyeggé nyomtatott betűkben fogják ártatlan fejed fürteit lenyírni, s a nyilvánosság piacközepén, a szégyenkövön, eklézsiát követettni veled szerelmedért, melynek még vétke is szentebb és tisztább, mint az ő esteli imádságuk; de ők mindezt nem tevék. Hallgatának szerelmem felől, nevedet elhallgaták, hanem mint éjjeli rablót pellengéreztek ki, kinek nevét s alakleírását minden

faluvégén, minden utcaszögleten olvassa a szájangó csöcselék: ki egy hölgyet *erővel* elrabolt; nem, *mert szerette*, hanem hogy drága *ékszereit ellopja!* Boldogtalan te; ki egy fuvarosnak, hogy sietségét megvásárolod, gyémánt melltűdet ajándékozád, tanúbizonyosságot tettél ezáltal ellenem! S most nem mint nőcsábító, hanem mint nyomorú zshivány vagyok kihíresztelve, kit, mihelyt megismer valaki, elfoghat, vasra verethet, megölkhet! — ami mindegy — élő vagy holt fejem díja 100 arany.

— Iszonyú, amit mondasz, de engem ez sem bánt! Hadd higgye a világ, amit kedve tart; mi kívül vagyunk rajta, s ha valaha idáig látna szemével, s kezei utolérnének rejthelyünkben, egy szavam levenne rólad minden vádat, egy szavam, melyben megvállanám, hogy önkényt, szívem akaratából követtelek.

— De e szót nem mondhatnád el soha. Ki tudja, mi oka van azon embernek arra, hogy bennünket még most is, mikor már semmit meg nem történtté nem tehet, oly őrült erőszakkal akar elválasztani? Te sohasem látnál engemet többé, sohasem hallanál rólam semmit. Elítélnének a külszín után, és nem volna kinek megmondanod, hogy ártatlant ítélték el.

— Óh iszonyú apa! Kényszeríteni fogsz, hogy kétségbeesésem percében haláloáért imádkozzam!

— S ezen ember nevezi magát apának! Soha, soha nem volt neki gyermeke; lopta idegen bölcsőbül leányát: hogy legyen kit vénsége napjaiban kínoznia . . . Ismerted-e valaha anyádat?

— Soha. Gyakran kérdeztem őt apámtól, hogy hol van? Ilyenkor arca kétszerte sötétebb lett, félénken körültekinte, mintha lelket érezne közelében, s szomorúan monda: meghalt, igen, meghalt; s ha kértem, hogy vezessen el sírjához, azt felelé: messze van, igen messze, s ilyenkor oly merően, oly sokáig nézett rám, mintha gyanakodó szemével lelkem fenekére akart volna látni. Nem tudom, miért, de ha sokáig nézett rám ily merőn világos szemével, rosszul lettem bele. Egyszer egy szép fiatal hölgy arcképével ajándékozott meg;

azt mondta, hogy ez volt anyám. Ha ez volt, úgy igen jónak kellett lennie, szemei oly szépek, oly nyájasak voltak, annyi bűbájt, annyi andalgást *csak a te szemeidben* bírok föltalálni . . .

Dávid hirtelen önkénytelenül összeborzadt. Valami ismeretlen fagy állta el egy percre szívét. Az ember, ki sokat tépelődik a sors titkaival, sokszor érez ily futó borzadályt; mintha lelke szemei egy percre megnyíltak volna, s látta volna az egész világos jövődőt, melyet rémültében, mielőtt öntudattá tehetett volna, újra elfelejte. Tán azon *szót* hallotta ilyenkor kimondatni, mely jövődjének átka leend, s melyet újra elfelejte? Tán azon csillagot találta meg az ég milliárd fénye között, mely sorsát vezeti, s melyet, mielőtt megjegyezhetett volna, újra elveszíte az aranyporral hintett ég csillámai között; tán azon helyet lépte át, hol egykor sírja domborulni fog? . . .

IV.

Tavasszal, a vándormadarak jöttével, egy reggelen vén gólya szállt le a kis magányos ház kéményire, megigazgatá piros orrával régi fészket, helyet vert magának fekete szárnyaival benne, azután ismét körülröpkedte a ház táját, mintha arról akarna meggyőződni, minden úgy van-e még, mint ahogy ősszel itt hagyá? Ebben megnyugodva, lebocsátkozék ismét a kéményre, s ott féllábon állva, egyszerű kepeléssel mondá el ünnepélyes üdvözetét ifjúkori szállása helyének, s végre leröppent a kisdud udvarra, s patétikus komolysággal lépdelte végig annak ismert hosszását, orrának és magatartásának ünnepélyességét semmi könnyelmű kedélykitöréssel nem kisebbitve, mint ezt a kevesbé hidegvérű fecskék szokták tenni.

Dávid ablakából nézte az otthoniasságot affektáló szelíd állatot, s vevé észre, hogy midőn az olykor szárnyát meglibbenti, alatta valami piros iszák tűnik elő. Kíváncsi volt megtudni, mi lehet az, s kiment hozzá; a gólya, amint az ajtót hallá

csikorogni, magas leereszkedéssel tőn egy lépést felé, s orrát függőleges állásba hozta, egyet-kettőt pattantva vele, mi gólyanyelven különös megtiszteltetés jele lehet; de midőn ez idegen ifjút meglátta, visszahökken, kettőt hátralépett, s félszemmel rásandítva, bölcsen végignézte, azután orrát magasra fölemelve, nyakát kinyújtva, nemes lenézéssel félrefordult tőle, és fölrepült ismét a kéményre. Ott azután napestig kelepelt, estefelé egy eleven kígyót kegyesen lenyelvén, elnémult, s késő éjig elmélkedék féllábon állva a világ mulandóságáról.

Dávid végtelenül kíváncsi volt megtudni, hogy mit viselhet e tudományos állat szárnyai alatt, de az oly híven látszott megőrzeni a fidei commissumot, hogy semmi hízélgéssel nem lehele lekötözni annak átadására.

Egyszer azonban meglátta a komoly madár a fiatal hölgyet az udvaron, s rögtön különös galant arckifejezéssel szálla le hozzá, nyakát mélyen lehajtotta előtte, szárnyaival legyezé oldalait, orrával kelepelt; egyszóval rendkívül kezdte neki a szépet tenni; a hölgy elérve a bókot, szinte nem maradt adós: kisdud tenyerében egy marok tengerit nyújtva a húsevő madár elé, mit az alázatosan megköszönt, s a dologból éppen nem látszott viccet formálni. A hölgynek eszébe jutott ekkor férje kíváncsisága, s közelebbről kezdte hízélegni a szelíd állatnak, megsimogatta annak hegyes fejét, mire a madár lehető legnagyobb gráciával hosszú orrát végigfekteté a hölgy tenyerében, s önkényt hagyá szárnyát felemelni, s az alá kötött rejtélyes csomagot leoldani, azután ismét fölrepült, s egész nap nem szűnt meg kelepelni.

A hölgy gyermeki örömmel futott férjéhez a madárajándékkal, mit az tán messze Indiákról hozhatott magával, s Dávid felbontva a piros hólyagba burkolt csomagot, abban egy hosszú fehér pálmahárs-szíjat lelt, teleírva csodásnál csodásabb ismeretlen kék és zöld betűkkel. Ebből természetesen egy betűt sem értett; hanem jutott eszébe, hogy mielőtt ők e házba költözének, egy mániákus régiség- és természetbúvár lakott

abban, ki ugyanott meg is halt, s ki hihetőleg e vándormadár által levelezett távol tartományok lakóival.

A gerendák között elfelejtve, összepenészedve heverték a holt tudós iratai, hosszú élet tudományos törekvésének eredménytelen töredéke. Dávid vágyta tudni e szavak értelmét, vagy tán fátuma hajtotta őt eddig nem tudott titkok lelepezésére . . .

Nagy csomó száraztott virágok, rejtélyes arab és chaldaei kéziratok, keleti nyelvek vastag szótárai s egyéb halomra hányt sárguló hieroglif képek között, végre ráakadt ama pálmafoszlányokra, melyeket hasonló iszákban, hasonlóul teleírva 30 év óta küldözött, a kiháló s újra támadó vándor golyanemzedék által, az ismeretlen más világrészt lakó.

E foszlányok egy pergamentbe kötött kézirattal voltak összekötve, melynek egyik táblájára nagy betűkkel írva volt: „Al-Hyas-Otber jegyzetei”.

Dávid fölbontá a könyvet.

— „Harminc éve (így kezdődik a kézirat), mióta Al-Hyas-Otbernek a vándormadaraktól leveleket küldök, s tavasszal ugyanazok által leveleket kapok tőle.

Eleinte csak azt akartam ezen levelezés által kifürkészni: hogy vándormadaraink hol szoktak telelni; később azonban maga azon ember, ki e jó szerencsére bízott s három rendbeli napkeleti nyelven írt leveleimre válaszolt, kezde rendkívül érdekelni.

Legelső levelében rögtön barátjaul fogadott, s ennek megerősítésére egy ámbramézgából készült pecsét alá szakállának három szálát odaragasztá. Szakálla már ekkor is nagyon ősz volt.

Lakása valahol Abesszínián túl, Afrika belsejében, a Niger és Senegal folyók eredete körül lehet, hol a hajdani *boldog Hyppona* feküdt, melyről egy karthágói évkönyv tesz említést, s hová oly sokan szöktek el Karthágóból, hogy halálbüntetés alatt kellett megtiltani e város nevének említését.

(Megjegyzendő, hogy ez nem azon Hyppona, mely simplex

i-vel íratik, s melyet az egyptomiak építettek Psammatic héraó alatt, ahol jelenleg a legtöbb szóda készítettik, — s létezése inkább csak a körülményekből vont hypotheticus gyanú, mint topográfiai bizonyosság.)

Ezen mélyen rejtett országot, melyet térképeinken — környékével együtt — fehér, beíratlan foltul találunk, s csak úgy sejtjük, hogy itt vagy amott létezik, szomszédaiak *szent országnak* híják, mire azon uralgó körülmény adhatott nekik alkalmat, hogy ez országot szentek igazgatják, ezek annak királyai, bírái, főpapjai és főorvosai.

Különös fogalmaik lehetnek azon embereknek a szentekről és erényekről. — Általános vallási és polgári elvük ez: egyetlen erény a szeretet, s szerintük minden erény csak a szeretet variációja; „szeretni az istent”, csak az az erényes, ki az ő csillagaikat, az ő virágaikat, az ő folyamaikat imádja. „Szeretni a szülőtte földet”, e szabály azt mondja: hogy csak az az igaz ember, ki az ő kunyhóik alatt született, ki az ő nyelvüket beszélte legelőször. „Szeretni apát, anyát, szeretni a testvért, a nőt, gyermekeket, szeretni az életet és a halált”, ez náluk az ember-hivatás maximája, ki ezeket elmulasztja, az a mindennapi ember, a pária, akit érzéketlen szívével arra rendelt a sors, hogy a többinek szolgálja legyen; hogy éljen megvetve, és haljon meg fáradalmak alatt. Minél több nemét ismeri valaki a szeretetnek, rangjára annál magasabb, s ki azt mind együtt gyakorolja: az a szent, az a király, az ítélőbíró, a főpap, a gyógyító.

S itt jön elő a legkülönösebb világnézet, mely a rendes emberi ész ellenpólusát mutatja fel.

Annak, kinek homlokát ők szentté, királlyá, bíróvá kenik fel, *testvérét kell nőül venni*; mert különben a szerelem hiányos marad. A király neje szinte királynő, s így annak szintoly jónak, szintoly tökéletesnek kell lenni, minő férje. Szeretnie ugyanazon istent, ugyanazon hazát, ugyanazon *szülőket*, ugyanazon gyermekeket, kiket férje szeret, mert mindezen szeretet szavának más húr felel meg a szívben; s nincsen nagyobb halálbűn,

mint ha valaki más istent imád, ki nem az ő istene; más hazában él, mely nem az ő hazája; mást nevez apjának, ki neki nem apja; mást nevez gyermekének, ki neki nem gyermeke: más testvérét, más nejét szereti, ki nem az övé. Ezek a közhit megátkozottai, az átok bélyegét viselőik.

Eleinte visszatetszőnek tűnt fel előttem e szokás, mint bárki előtt is, ki mívelt népek megszokott fogalmait szítta vérebe, míg azon gondolatra nem jöttem, hogy ezen népnek tán tisztultabb fogalmai vannak a szeretetről, ez érzetnél nem játszik oly szerepet az érzékiség, mint amilyenben mi azt ismerni tanultuk.

Minden ősszel írtam Al-Hyas-Otbernek régi vándormadaram által, később annak fiaitól, melyek szinte anyjuk fészkére szoktak, s azok minden tavasszal visszahozták a feleletet a távolban nem látott ismerőstől, — ki szinte egyike volt hona fölkkenteinek, s tán éppen a főbbek közül való.

Beszéltünk sok tudományos érdekű dologról, ő küldte nekem érdekes rajzokat népe viseletéről, különös hímezéseket a legfinomabb pálmahárspapíron, s utóbb egy *maanimot*, mely világos, átlátszó hólyagba rakott legkülöncebb apró cifraságból áll: száraztott és színtartó tarka virágszirmok, ragyogó lepkeszárnyak, apró aranyzöld és karmazsin bogarkák, világoskék és tejszínű virágmagvak, tarka kolibritollak, s sárga borostyánkő cseppek, mikre apró finom chaldaei betűk voltak írva, s ezek oly csodásan voltak elhelyezve a hólyagba, hogy annak sehol sem lehete nyílására akadni. A sok apróság közepébe egy nagybecsű, piros fénybe játszó zöld drágakő is volt téve, melynek tüze a hólyag vékony hártyáján keresztültündökölt; — de bárha legnagyobb szükségem lett volna is arra, nem szakítottam volna el miatta e csodás hólyagot. Ezt nevezik az afrikai népek *maanimnak*, melyet fejedelmek szoktak kegyeltjeiknek ajándékba küldeni; ki ilyennek van birtokában, az bátran utazhatik a barbár tartományokban; a nép tiszteli a maanimot, mint tulajdon fétiseit.

Egyszer meg találtam írni Al-Hyas-Otbernek, hogy az nálunk nagy véteknek tartatik, ha valaki rokonát nőül veszi. Testvért szeretni pedig vérbűn.

Álljanak itt tulajdon szavai, mit erre felelt.

„Az mondjátok ti, hogy két ember volt először a világon. E két ember anyja volt a föld, atyja volt az isten, és a két ember volt férj és nő, és e két embernek egy atyja, egy anyja volt. Ezeknek lettek ismét fiaik és leányaik; hol kerestek ezek maguknak férjeket és nőket, ha kívülök senki sem élt a világon? Ha ezredek előtt, mikor az emberek még jók voltak, nem volt ez vétek, miért az most, midőn állításaitok szerint rosszabbak az emberek, mint régen?

Azt mondjátok, hogy taszítódik az ember azon vértől, mely saját vérenek mása, undorodik az arctól, melyben saját vonásaira ismer, s összehúzódnak érzékei a természetlen gondolattól, mint a csiga szarvai, ha élő kézhez érnek. Ti nem találjátok természetlennnek, ha a testvér *testvérét gyűlöli*, üldözi, megrontja; ti örökséget hagytok hátra fiaitoknak, s megengeditek, hogy azon a testvérek összevessenek, s egymást megátkozzák, s haraggal szívökben haljanak meg; — mi nem találjuk természetlennnek, hogy egymást elvegyék, s holtuk napjáig szeresék, és tudjanak egymásnak örülni. — Lehet, hogy nektek van igazatok, lehet hogy nekünk; — nálatok a testvérek egymásnak ellenségei szoktak lenni — nálunk egymásnak férje és neje. Lehet, hogy úgy van jól; lehet, hogy emígy. Nálatok igen helyes dolog az életet örök lánccal fűzni össze egy olyannal, kihez csak percnyi érzékfellobbanás köt, kinek csak külsejét, arcát, szemeit szeretitek, vagy kit éppen nem is magát szerettek, hanem valamit, ami rajta kívül van, s amire a nő maga csak ráadás; — nálunk helyes dolog holtig összekötve lenni azzal, kinek lelkét gyermekeveinktől fogva ismerjük, ki szeretett bennünket nem azért, mert úgy tanították, nem azért, mert megesküdtött rá, nem azért, hogy égő véret hűtse; hanem azért, mert szíve akarta úgy, s szeretni fog halála órájaig és

megsiratni, mert abban, kit eltemet, lelkének párját veszti el. — Lehet, hogy ti cselekesztek helyesen, lehet, hogy mi. Lehet, hogy ti vagytok boldogok; de hogy mi azok vagyunk, annyi bizonyos.””

. . . . E barbár tudós nagyon szívéből szedte az életbölcészetet, melynek ezelőtt negyven évvel én is jobban meg tudtam volna felelni, de már bennem a szívnek sem szája, sem füle nincsen. Most csak mint természettani ritkaságot tudom bámulni azon tartományt, hol a százéves öregek is annyira tele vannak szívvel, s ahol szentnek tartják azt, ki testvérét nőül veszi, — különös szokások uralkodnak egynémely barbár népeknél! . . .

Eredeti fogalom náluk még az élet és halál szeretete. Ki legvénebb a honban, az a többi királyok és bírák főnöke, erre hallgat a többi; mert ez legjobban tudja szeretni az életet. S ha ennek rokonai, neje, gyermekei meghalnak, odamegy lakni kedves halottai sírjához, ott tölti napjait, éjeit, barátkozva a halál eszméjével, mely azokat tőle elvevé, s mely azokkal őt ismét egyesíteni fogja.

Így lakott ő már évek óta egy templom romjai közt a puszta közepén, hova korán elhalt testvér nejét és utánament fiát temeté egy nagyobb és kisebb sírdomb alá, melyeken örökké nyílik a virág. Azon ezüst övet, melyet neje viselt életében, egy olajfa körül fűzé, melyet magról kelte neje sírja előtt, s hite szerint addig nem fogja láthatni túlvilági kedveseit, addig nem halhat meg, míg az olajfa az ezüst övet be nem teli, — s az soká tarthat, mert az olajfa nehezen nő.

Ott lakik most magányosan a pusztai romban; nem látogatja más, csak népe alsóbb rangú bírái, kiknek tanácsot oszt, s a szomszéd barbárok, kiket balzsammal tart.

Oly hosszú idő óta ismerjük egymást. Egyetlen ember, kivel valami közöm van, s az is ezer mérőöldnyire tőlem. Gyakran hí, hogy menjek el hozzá. Meg is tenném, ha gólya volnék, de röpködni nem tanultam.

Mint fog a jó ember aggódni majd, ha egyszer-évről évre üresen fog hozzá visszatérni a vándormadár, mely nyáron az én kéményemen, télen az ő temploma kövein fészkel! . . .

V.

Tavasszal mondá a fiatal hölgy, szívére téve kezét: „ha jó az ősz, talán?” Az utógondolat ott maradt szívében. Mint az őszi virág, mely tavasszal kizöldül, és őszig folyvást zöldül, és vár türelmesen kora tavasztól késő őszig az időre, mely az ő virágait is meghozza, úgy várja, várja virágait a nő szíve kora tavasztól késő őszig; érzi, sejti, hogy van egy magasztos cél, mely minden élettörekvés vezércsillaga, van egy túlvilági kék, melyet nem minden embernek szabad megismerni, s melynek gyönyöre egyedül önzéstelen s mégis igaz, mégis holtig öröklő. S várja, várja, míg az ősz virágai is kinyitják bimbajaikat, míg a chrysanthemum is virágozni kezd, melynek levelei legkésőbb hullanak le az őszi dér ezüstharmatától. . .

. . . Gyakran látni az erdők harasztjain meddő zöld növényeket sűrű nagy levelekkel, — a tavasz már ott találja őket, és nem hoz számukra virágot, — sem a nyár, sem az ősz, — keresztül-zöldülnek az évszakot, — oly tarka az egész mező, csak ők maradnak szomorúan, virágtalanul; a lepke és a méh fölkeres minden virágot, csak őket nem; csak midőn a csípős őszi dér csókja pirosra fest mindent, ami zöld, szállanak le rájuk a késői fehér lepkék, — a legelső hóesés hideg pillangói.

Milyen szomorú virág az a nő, ki sohasem hallá magát így szólítani: „anyám”.

Ha a világ minden gyönyöreiben válogathat is, nem érzi azon gyönyört, mit érez a virág, ha első bimbaja kinyílik. Virágtalan virág, örömtelen lélek marad. Meghal, anélkül, hogy tudná: hogy miért született? . . .

Megjött az ősz, a fiatal hölgy örömeit meghozta magával. A remény ígérete, a boldogság megérkezett. E boldogságot

csak az érezheti, ki szívének, ki lelkének egy részét elszakítja, hogy azt tanulja szeretni, s általa viszontszerettség. Az anyának gyermeke e lelkéből szakított lélek; a költőnek — gényusza, mely megtanítja őt ismerni mindazon örömet és keservet, mi egy ember keblében ébren vagy alva él.

Kisleány volt a kedves, anyja nevére nevezték őt Leonórának. Atyjának szemeit és anyjának mosolygását hozta magával a világra. S valóban úgy tetszék, mintha e kis teremtés atyja szemeiből a ragyogást, anyja arcáról a mosolyt vette volna el: a nő sokat sírt, a férj hallgatag volt és magába zárt.

Egész napokon át elbolyongott a szomszéd szirtek között, gyakran az éj is ott találta, s kinn virradt meg a holdvilág alatt; ott ült őszülő fa tövében, és merengett — és vágyódott — és nem tudta, hová.

Felmászott életveszéllyel a legmagasb sziklatetőre, s ha látta, hogy annál még magasabb is van, újra oda küzdte fel magát, csupán azért, hogy annak ormáról egy sárguló füstszállat letéphessen, s elmondhassa nevének; e fű másfélezer lábnyira a tenger színe fölött termett, e fűért életemet kockáztattam: játsszál vele, szép kis leányom.

Tévbolyongásai közt egyszer föltevé magában, hogy egy meredek, kopár és igen magas sziklafal tetejébe fog felkapaszkodni. Egy egész holdvilágos éjjel végezé be a fáradalmas munkát; sziklák repedései, kúszó kőfali növények indái voltak segítő eszközei; mire fölért a hegyfalazat legtetejére, a telehold éppen akkor merült el ezüstlavinaként a belátszó láthatáron, s a nap legelső sugarai akkor törtek ki a túlsó hegyek mögül.

Mily tekintet volt ez! Fenn a tiszta égben, hol a csillagok már sápadozni kezdtek, két szép fiatal sas röpült nagy egyedül, kívülök sem madár, sem felhő nem járt ott, — lenn pedig egy ismeretlen völgy mélysége látszék, melyen még a szürkület ködei feküdtek, az egész képet még regényesebbé téve. Meredek, szakadékos, hozzájárulhatlan sziklatorlatok köríték mindenfelől e völgyet, sehol legkisebb nyoma bele vezető útnak

vagy ösvénynek; fal, kopár kőszikla mindenünnen, a kősziklák teteje magas, fekete fenyőfákkal koszorúzva.

Távol a Tátra jégfehér csúcsa ragyogott a kelő napvilágban, s messze és közel csendes volt minden.

A reggeli köd oszoltával szabadabb tekintetet lehetne vetni a völgybe, mely akkor tűnt ki teljes vadregényes pompájában.

Több száz ölnyi mélységben e sziklatorkolat közt, mint egy szirt-oáz feküvék a titkos völgy rejtve, eltakarva. Alól vad sötét fák lepték el a termőföldet, mikre a környező bércbálványok minden percben leszakadni készülöben látszanak, a völgy legközepét gömbölyű tengerszem foglalá el, sötétzöld, soha hullámot nem verő tó, melybe sehonnét nem foly a víz, sehova nem foly belőle ki, mégis mindég friss és hideg, s apályadagálya van a hold járása szerint, mint a tengernek.

E tengerszem partján egy kisdud *fehér ház*, mely körül vidám zöld pázsit terül, a ház alacsony kéményén át halványon kanyarog fel a sötétzöld völgy öléből kékes, távoli füst.

„Kik laknak e rejtett tanyán, s hogy járnak ide? Van-e valahol útja e völgynek, melyen mostani lakói ki s be járnak? Boldogságát jött-e ide rejteni az ember, vagy magát rejté el a fátum kereső szemei elől e völgybe, melyet tán egy évtizedben egyszer lát meg idegen emberi szem?”

Dávid rendkívül megszerette e helyet; mihelyt hazulról ellophatta magát, jött ide, felmászott a hegytetőre, ott egy ismerős fenyő alá leheveredett, s naphosszant elbámult a néma, nesztelen völgybe, melynek erdős ligetében néha éles szemével nyüzsgő fekete vadakat vélt észrevehetni, s a tengerszemben úszkáló fehér hatyúkat, de emberi alakot soha, bár a kis fehér ház kéményéből naponta szállt felfelé kékes, világos füst.

Gyakran vágyott volna Dávid e házhoz közelebb jutni, de a völgy mindenfelől zárva volt, bármely oldalról került is felé.

Ily tájékozó bujkálásai alkalmával többször találkozott egy magas, sovány arcú férfival, kinek egypárszor köszönt is, de ki

azt soha el nem fogadta, s szóba soha nem állott a kérdezőskö-
dővel. E tájat sok mizantróp lakja, azért a sötét ember maga-
viselete Bédit nem zavarta meg, ő még tovább kutatta a völgy
bejárását, midőn egy reggel, szokott fenyőfája alá leülvén,
annak tövében, fekhelyén egy nevére címezett levelet látá
letéve; megdöbbsent . . .

. . . Ki lehet az, ki arra gondot tart, hogy ő e helyre szokott
járni?

Felbontá a levelet.

„Béldi Dávid! — így hangzék az. — Ne kísérsd az istent
azzal, hogy e völgybe akarj jutni. Gyakran csak egy lépésnyire
vagy azon küszöbötől, melyet ha átlépsz, nyomorúbbá lehetsz,
mint minő ember volt valaha; őrizd magadat a megtévelyodás-
tól. Lélekölő iszonyat lakik itten, melynek tudása az érző lelket
halálra kergeti, mint vérbűnők kísértete a vétkezőt. Siess innen,
ez rossz hely teneked, és imádd a halált, hogy előbb rádtaláljon,
mint te a helynek titkaira. Még most boldog vagy, van nőd
és gyermeked, s mindent remélhetsz a jövődtől, de ha e
völgybe jutsz, semmid sem marad, mint a megőrülés, és ez
örök és gyógyíthatatlan”. Aláírva: „egy ember, akit nem
szeretsz” . . .

VI.

Messze ellátszik a kis, csöndes hajlék mécsvilága az erdők
sötétében, mint egy kis piros csillag fénylik az a sziklatetőről a
holdvilágos éjbe.

Pisla mécsvilágnál fiatal nő dúdol kisgyermekének bölcső-
éneket.

— Aludjál, aludjál szépen, én angyalom; virágok között járj,
angyalokkal beszélj, csókra ébredj. Aludjál, álmodjál szépeket,
én angyalom.

Mit álmodhatik az ember, mikor még lelkét nem érezi, mikor még beszélni nem tud?

Bár egyetlen eszmére lehetne visszasejteni, mit az ember kétéves kora előtt érez. Tán még ekkor azon másvilágra is emlékezik, ahonnet idejött?

A gyermek a bölcsőben aludt, kis kezeit kirakva, és álmában mosolyogni kezdte . . .

Azt mondják, hogy ha a gyermek álmában mosolyog, az őrangyal beszél vele, az mond neki oly csodás szép dolgokat, miktől kis lelke repes örömében.

A gyermek a bölcsőben alszik, s álmában hirtelen felzokog, elkezd sírni, azután ismét néma lesz, elcsöndesül, és tovább alszik.

Azt tartják, hogy ilyenkor az angyal azt mondta neki, hogy édesanyja meg fog halni.

— Aludjál szépen, én angyalom, aludjál.

A nő imádkozik: megköszöni Istennek az életet, annak örömeit, s könyörg, hogy szerettei boldogok legyenek. Az ima után nyugodtan hajtja álomra fejét, tudja, hogy míg ő alszik, az a csillag ott fenn az égben nem hunyja be szemét: és aggodalom nélkül hajtja fejét álomra. Feje alatt férjének egyik keze van; a másik kezét ajkaihoz, onnet kebléhez szorítja, szelíd sóhaj repül el kebléből, s az utána maradt átszellemülés mosolya a hunyt szemű arcon mutatja, hogy a lélek már az álmok csodás országaiban jár.

Csak Dávid nem alszik szép neje, szép gyermeke mellett. — Minő szép mind a kettő ily álomhalottan. — Az élet rózsa-pírja a halál néma arcán. Az álomban minden arc visszaveszi lelke típusát; szép, mosolygó lesz, ha lelke is az, — vad, mogorva, ha belől is olyan. Az álom nem hagyja meg a tettetés vonalait az arcon. Amely arc álmában mosolyog, az csak szép lelket takarhat el, a szív ott még az ártatlanság nyugal-mát éli.

De Béldi Dávid mindebben nem gyönyörködik, az ő lel-

kének kísértetei vannak: künn a holdvilágos éj, — a rejtett ismeretlen völgy képe, a sovány, száraz arcú bujdosó s a rejtélyes levél vészjólatai . . .

Óh ez átkozott levél! Mit a fátum tán teljestületlen hagyott volna, ez végéhez sietteté. Lehetlen volt többé ellenállania. Tudnia kellett az okot, mely tán eddigi szenvedéseinek kulcsát kezébe adhatá; látnia a fátumot színről színre, mely addig csak fátyolosan kísérte. Ha van balsors, mely egy ember életéhez hozzáesküdött: jőjön minél előbb; ha van ítélet, mely korábban megíratott, mint az ember született volna, legyen kimondva minél előbb. Ha tudni lehet, hogy sírunk hol fog állani, miért ne lehetne azt megnéznünk életünkben?

Dávid lassan kihúzta neje kezéből, majd feje alól kezeit; a nő álmában vankosát ölelte meg férje helyett, az ő nevét rebegte, és a levegőbe csókolt. Dávid pedig lassan felkelt, felölté durva kármzsáját, vadászkesét öve mellé szúrta, fegyverét vállára vetette, s csöndesen, nesztelen elhagyta alvó kedveseit.

. . . A holdvilág ragyogott a csöndes éjben, — a kis hajlék mécsvilága mint égő rubinkő ragyogott az erdők kietlenében . . .

Dávid sietve haladt rövid tájékozás után a rejtett völgy felé. Nem nyughatott, míg oda utat nem talált. Amint az elválasztó sziklagerinceket végigkémlelné, szemközt halvány csillámot láta közelgeni, mely közelebb érve, a vad, sötét képű férfira ismert, ki kezében égő bányáslámpát hordva jött errefelé. — Béldi nem akarva ezúttal vele találkozni, egy kőhid alá rejté magát, melyet hajdan bányászok építének, s mely most összevissza roskadozott.

A lámpavivő átment e híd előtt, s itt balra térve, egyenesen a sziklák közé tartott, melyeknek tövében egy bozontos fagyalfabokrot félrehajtva, gyanúsán, félénken körülnézett, azután lámpavilágával együtt eltűnt.

Béldi elhagyva rejtekét, utánalopózék az eltűntnek, s a bűzös fagyalfabokrot félrehárítva, azalatt egy elpusztult akna nyílására akadt, mely félig el volt lepve omladékkövekkel. Benézett:

egy hosszú, szűk folyosót látta maga előtt, melynek egyik oldala egyenesre, másik gót ívre volt alkotva, melynek sötét távolában egy távozó lámpacsillám látszott vezérfényül mindig tovább haladni.

Ez egy régi bánya keresztfolyosója volt, melyet egyenesen szokás fűrni egyik hegyoldaltól a másikig, melyen az aknákból a vizeket vezetik le. E folyosót még a római coloniák vésték, látszottak mindenütt a hajdani bányászat nyomai, a kalapács és vésü dolgozása.

Ez volt tehát az átjárás a rejtélyes völgybe.

Dávid elszántan hágott le a barlangnyílásba, s óvatosan, fegyverét kezében tartva sietett a távozó világ után, melyet olykor a vivő alakja eltakart, ki a háta mögött maradt sötétségben nem vehető észre, hogy valaki utánajött.

Egyszer azonban egészen eltűnt a vezérvilág. Hihetőleg a folyosónak valamely kanyarodásánál veszett az el, s Dávid egészen sötétben maradt. Fekete, átláthatlan sötétben, melyben alakot nem lehet kivenni. Kezeivel tapogatózva haladt most előre, gyakran térdig ért a föld alatti víz, melynek zuhogó folyamában kellett gázolnia, s néha valami sikló lusta, hideg testre talált lépni, mi tán valamely undok föld alatti csúszó lehetett, melyet a sötétben nem vehető észre. A lég oly meleg volt itt a hegy gyomrában, hogy szinte fulladozott tőle. Így haladt lépésről lépésre, minden percben várhatva, hogy egy észre nem vett akna torkolatába talál lelépni, s örökre ott vesz el.

Hosszas vergődés után a kétségbeejtő sötétben végre egy mellékfolyosóra akadt, melynek legvégén homályos fényfoltként világítja be a külvilág sápadt éji derengése. A föld felett mégis világosabb az éjszaka, mint a föld alatt.

E sápadt fény felé indulva, nemsokára végig érte a hosszú bányatunnelnek, s hasonló keskeny, omladékos, bokor benőtte nyíláson, mint milyenen bejött, kibújva, a rejtett völgyben lelé magát.

A hold éppen délponton állt az égen. Minden tárgy kétes

fényű kísértetvilágban tűnnek fel: mik nappal holt, sötét tömegek, most élő halálfehér alakoknak látszának; a völgyet körülvevő vad, haragos arcú sziklaóriások, mik a csillagokon túl látszának emelkedni; egyes kiszáradt, levéltelen fák szétnyúlt karjaikkal, a hófehér levelű nyárfabokrok az erdőben s fölöttük a haragoszöldbe burkolt fenyők, mint fehér tündérleányok sötét varázslók lábainál.

A tengerszem tükrében a hold fénye és a hattyúk úsztak. A levegőben a denevér és az éji fecske bolygott síró repüléssel.

A tóparton állt egy régi épület fakó dűledéke; tán azon kéjpalota lehete ez, mit Marcus Coluber római propraetor építtetett, hova rablott kincseit s hölgyeit elrejté, midőn még Pannonia római szolgatartomány volt, s melynek kedvéért ropant fáradsággal és költséggel bányafolyosót fúratott át a hegyen, melyben kénkövön és arsenicumon kívül semmi ásvány nem található. A hely neve volt: „*Ad labores montis Caprae.*”

E romot benőtték a vad bokrok, hulló köveiből egy kis hajlék épült mellette, mely fehér, egyszerű falával oly festői ellentétben áll a roppant elfakult romok pusztuló dűledékeivel.

E kis ház körül embermagasságú kerítés van rakva ragasztalanul egymásra halmozott kövekből, melynek tetején erdei tövisből van kötözve koszorú a bejuthatás nehezítéseül. A kapu szegekkel van beverve, alatta nagy lyuk, mely egy nagy fekete medvének szokott ki- s bejáró nyílása lenni, mely a házat őrzi, s jelenleg a kapu előtt ül, és széles talpát nyalja, s szörnyen unatkozik.

A bányafolyosótul keskeny, kanyargó ösvény vezet az erdőn át a kisdud házhoz, melyen nagy kerülőt kell tenni a hozzájuthatásig, a közbeeső mélység miatt; noha a ház a folyosónyílástól alig van hatvan lépésnyire. Látszanak nyomai, hogy e folyosó torkolatát amaz omladékokkal hajdan híd kötötte össze, de ez elpusztult, s most az erdőn át kell hozzá kerülni hosszú, csavargós gyalogúton.

E gyalogúton egy fekete, szikár férfi halad. Azon férfi, ki után Dávid jött.

Dávid jól megjegyzé magának az utat, melyen az ember eltávozott, s figyelmét a házra fordítva, egy bokor rejtekébe leült.

Amint így merengve nézte a titkos házat, melyben ismeretlen fátuma volt zárva, megnyílt a hold fényében annak egy ablaka, s egy hölgy tekintte ki rajta, kinek arcán a távolság s az éjfél derűje miatt csak annyit lehetne kivenni, hogy igen halovány.

A halovány hölgy tenyerébe hajtá arcát, s nézett föl sokáig a holdba. Azután hirtelen összeborzadott, kezével mintha el akart volna magától valamit taszítani, . . . s ismét visszavonta magát, s az ablakot nyitva feledé.

Rövid idő múlva reszketeg, mesés fájdalomú hangon kezdte ott benn énekelni, oly különös, háborgó éneket: „fehér a hold, fehér a hó; — benéz a hold az ablakon, — ne nézz reá, szép gyermekem, — beléd szeret, s elvisz magával, — fehér leendsz, mint az a hold! — A nap minden este meghal. — A hold, a megholt napnak lelke, mely éjjel feljön a sírból, együtt jár a halottakkal, s kíséri az ébren levőt. — Ne nézz bele, szép gyermekem, a hold a holtakat szereti, akit megszeret, halovánnyá teszi, s elviszi magával.” . . .

Mi neve azon érzésnek, midőn rég, rég elmúlt, elfeledt idők emlékét egy újra hallott hang ismét megmozdítja szívünkben? Mintha egy percre visszazállana a lélek az évtizedek óta temetett halottba, s az fölnyitná szemét, egyet sóhajtvá megfordulna koporsójában, s ismét behunyná szemét, hogy tovább aludjék.

Dávid félálomban érzé magát e hang, ez ének után. Tán valaha álmában, tán születése előtt vagy tán bölcsője fölött hallá a dalt? De hallania kelle, mert oly ismerős volt előtte még az ének áriája is.

Tovább hangzék . . . „üvölt a házi eb — kicsukva a fergetes éjbe: — valaki halni fog; — sikolt a halálmadár a ház orma

felett, — elrepül, — újra visszazáll, szeme fénylik a sötétben; — valaki halni fog; — fut a csillag, leesik az égről, lehull a tengerbe, elalszik; — valaki halni fog. — Sírnak a csöndes házban, nősírás, gyermeksírás hallik, az ablaktáblák csukva vannak, a léleksengettyű szól: — valaki halni fog. —”

Mindég világosabban kezd kiderülni Dávid lelkében e hangok után a sejtelem víziója. Kezde emlékezni csöndes, meleg kandallós szobára, — egy halvány férfiarcra, — tarka játékszerekre, miket e férfitől kapott, kinek térdén ülve regényes meséket hallgata ámult gyermekfigyelemmel, — emlékezni kezd a mesék régióira, hova a férfi szavai lelkét elvezeték, s az érzetekre, miket lelke akkor felfogott, s mik oly hirtelen elmúltak; — a holdvilágos estékre, midőn selyemfürtű fejét egy szép nő kebelére hajtva, hallgatá annak ábrándos énekét, mely oly különös, oly mondhatlan hatású volt, — a halálmadár kiáltására odakünn s az ebek üvöltéseire s a megnyugtató kebelre, melynek ölelése alá e hangok elől gyermekfélelemmel rejté el magát s a babonás szavakra, miket e nőtől ilyenkor hallott. — Igen, igen, — e nő — az ő anyja volt! Ő tudott csak ilyeneket, és kívülről senki, a dajkák nem tudták eltanulni tőle . . . Hah, egy perc alatt mindent, mindent tudott! E nő — ott a rejtett házban — az ő anyja. Világos, világos minden! . .

Az ének újra szólt, bővöbben, rejtelmesebben, mint az előbbi, s a hang még jobban reszketett. „Fehér a hold, fehér a hó! Piros a vér, — hah! ki írt piros betűket a hóra? Gyilkos! gyilkos! gyilkos!”

E percben a vén medve az ajtó előtt közbeordíta, s az ének megszakadt; a sötét férfi az ajtó elé ért, a medve hízelgve, morogva ugrált elé, s orrát kezéhez dörzsölé. A férfi kinyitá az ajtót, midőn, mintha a túlsó sziklafalban megütődött visszhang kiáltaná rá vissza az ének végszavát: „gyilkos!” Hátránézett, mitsem látva, belépett az ajtón, s azt magára zárta, azontúl ismét néma lett az erdei hajlék.

Pedig e szót Béli kiáltotta reá.

Ez volt tehát, ki őt az idejutástól ely rejtelmes fenyegetésekkel akarta elijeszteni! Ez, ki apját megölte, anyját elrabolta, s idetemetkezett vele és eleven bűnével a tág sziklai sírba. Ez volt, kit ő annyi év óta hasztalan keresett, s kire, hogy rátalált, a mennyországnál édesebbet érze. Bosszút, halálszomjas bosszút.

Ott fogja őt nyugalmi ágyában meggyilkolni.

Kezét bemártani kiömlő véérébe, s véres ujjaival írni fel homlokára a gyilkos nevet, s ha halála órájában imádkozni akarna, imádságai közé kacagni, hogy az ég helyett a pokol hallja meg azokat.

Azonban be kelle várnia, míg a hold lemegy, és sötétebb kezd lenni. Újra visszament a bányatoroklatba, ott egy sziklára leült; küzdött fejében egyik gondolat a másikkal, s mentül tovább vívott eszméivel, annál világosabb lőn előtte, hogy ez nem álom, hanem szemmel látott való.

Itt elnyomta az álom. Álmában újra azokat látta, miket ébren lelke mutatott meg neki, úgymint midőn fölbredt, alig hivé, hogy aludt. Annyira azonban emlékezék, hogy álmában egyike azon verseknek, miket anyján kívül más nem szokott énekelni, eszébe jutott. „Lobog a mécs”. Igen; így kezdődék azon vers.

Künn azalatt a hold alászállt, az éj utolsó része vad, zivataros lett, fergeteg támadt, szakadt a zápor, és a villámok verték az egeket hosszú tűzkigyó korbáccsal. A völgy sziklái közt megszorult csattanások hangja úgy bőgött, úgy ordított százszor visszakiáltva, visszamennydörgöve!

Egy erdős sziklaormon a villámlobogásnál három fenevad viaskodott, két farkas és egy medve. A farkasok kőszáli zergét ejtettek el, s idehozták azt a zivatarban elkölteni, a medve rajtokütött a prédáért, s víttak mérges, marakodó csatát. Ordításaik olykor túlkiálták a visszhangos mennydörgést. A két farkas a medve nyakába harapott, az pedig magához ölelte az egyiket, s iszonyú torkába befalva a farkas fejét, azt agyonmarcangolta, a másiknak pedig egy tenyércsapással letörte a

derekát, s ledobta a sziklaoromról fejtetőre, azután dühösen széttépte a rámaradt prédát, fogai csattogtak, sebei égtek, — nem evett belőle, hanem ordítva visszarontott az erdőbe, melyből előjött.

A vihar lassanként elvonult a völgytorkolatból, csak néha villant már meg fehér villámfénye, minden villanásnál a fekete éjben oly fehéren tűnt elő a kis, néma ház, s elmaradt dübörgés hallatszék utána a messze hegyek közül.

Dávid megindult bosszúló útjára. Fáradalmas bolygás után a ház közelébe jutott, melynek kapuja előtt a vén medve nyújtózkodék, égő sebeit nyalogatva. Nyakára nagy szegcs örv volt fűzve, minő házi ebekén szokott lenni.

Amint a házörző vad idegen szagot érzett, körülzoglált a levegőben, füleit hegyezé, négy lábra állt, orrát a földnek feszíté, s haragos morgást kezdte hallatni.

Ahogy Dávidot hirtelen meglátta, dühösen talpra állt, nagy, éles fogú véres száját messze felnyitotta, s éles körmeit előre-nyújtva, ordítva rohant az idegennek.

Dávid hirtelen félreugrott előle, egy élőfa mellé húzta magát, s midőn az ügyetlen vad ellenfele helyett a fát ölelte meg, éles vadászkését markolatig döfte szügyébe.

A leszúrt vad összehömpörödött, halálos kínsikoltás tört ki felhúzott ínyei alól, még egyszer fel akart emelkedni, mondhatlan düh kifejezésével forgó szemeiben, azután erőtlenül hátrahanyatlott, körmével a földet felkaparta, s a fűbe harapott.

Dávid hóna alá törle véres vadászkését. — Ez is jólesik, mert ez is vér.

A kis ház ablakai mind feketék voltak, aludt benn minden élő.

Dávid odalopózék azon ablak alá, melyen a hölgy kinézett, átbújt a kapu alatt, s az ablakot megzörgetve, kezdé a kísértő hangján énekelni azon éneket, mely álmában jutott eszébe; a távol zivatar dörgő akkordokban kísérte félelmes énekét. — „Lobog a mécs világa, — a lélek fújja azt, — aludjál, ne nézz fel, aludjál; — zörgetik az ablakot, — a lélek zörgeti azt:

— aludjál, hunyd be szemedet, aludjál. — Sír valaki az ajtó előtt, hideg van, didereg. — Aludjál, ki ne menj, aludjál. — Szólnak hozzád, nevedet mondják, hívnak; aludjál, ne felelj, aludjál. — Van neked jó anyád, rejtsd keblére arcodat, szépet fogsz álmodni, nem bánt a kísértet, aludjál, aludjál!”

E dalt hallá ő oly sokszor anyjától, e dalban akará magát megismertetni.

— Ki van itt? — hangzék az ablakon belől lassú női szózat.

— Én vagyok itt, *Béldi Dávid, fia azon Béldi Dávidnak, kit éjjel megöltek, s nejét elrabolták . . .*

Elfojtott sikoltás hangzék benn a házban.

Perc múlva az ajtó felnyílt, egy nő nyitotta azt fel, fehér öltözetben, gyertyával kezében, reszketett minden tagja, szemei ragyogtak.

— Anyám, édesanyám! — rebegé Dávid, a tizenöt év óta keresett nőt karjába szorítva, s összecsókolá őt, arcát és kezét. — Megtaláltalak végre.

— Te vagy az! — rebegé a nő, az ifjú arcát vad örömmel nézve — igen, igen, te vagy, ugyanezen arc, mely apádé volt, ugyanezen termet, e hang, e homlok, e kezek, mind, mind az övé, ki iszonyúan meggyilkoltatott, s kit soha nem feledtem el, ki miatt az Isten elvette eszemet, de te visszahoztad azt nekem. Hogy jöttél ide? Csitt, csitt, a gyilkos itt van, téged is meg találna ölni, mint apádat megölte, lassan beszélj.

— Érte jöttem; s akarom, hogy meghallja, amit mondok, mert az halálítélete leend! Az ég és a pokol véráldozatait kéri.

— Igaz, igaz; — az ő órájának is ütni kelle, tizenöt évig nem húztam volna végig az életet, ha azon remény nem biztatótt volna, hogy őt meghalni lássam.

— Nem szeretted őt soha?

— Gyűlöltem örökké.

— Nem fogsz irtózni, ha vérét ömleni látod?

— Akarom látni. Apádat megölte, s véres kezeinek undok ölelését kelle tűrnöm, csókját éreznem annak, ki férjemet

szemem láttára megölte; anyja voltam egy gyilkos gyermekének, ki fiamtól elrabolt; de meg tudtam volna neki bocsátani. — Egy szép kisleányom volt, szőke, mint egy angyal, — mikor a gyermek tizenkét éves volt, elvette azt tőlem, s egyedül hagyott ez emberlaktalan magányban. — Három év múlva jött csak vissza — *egyedül*. Kérdém tőle: *hol van a leány?* Ő azt felelé: *nincs!* Nincs? — úgy legyen számodra irgalom az isten előtt! . . . Mindenemet elvevé ez ember . . .

S ezzel megfogta fia kezét az asszony, s bevitte őt a házba. Minden csendes volt ott. A legbelső szobában mélyen alvó álomhörgése hallék. A nő odavezette fiát, félrehajtá az ágy függőnyeit, s a gyertyával az alvóra világíta.

— Jól megnézd, ne félj tőle. Nincs ez arcon az emberszeretnek egyetlen vonása sem, mely könyörületre bírjon. Minden redőben egy hideg ördög ül, mely Istent és embereket gúnyol. Nézd: mint ráncolja homlokát álmában, keble mint piheg, — így alszik a rossz lelkiismeret: nyitott ajkakkal, elszorult szemekkel, kezei most is fojtogatnak valamit. Ne hagyd, hogy fölbredjen, vagy ha félsz vérétől, add nekem a kést: eddig sem tudom, mi tartóztatott, hogy álmában szívébe nem vertem azt?

— Álmában? Nem! Álmában meggyilkolni gyávaság volna, — előbb fölébresztem, bele akarok látni szemeibe.

— Csitt, csitt! ne azt; szemei igénynek, s elveszik erődet, oltsd el a gyertyát; úgy öld meg, vagy szemeivel fog megátkozni. Takard le fejét a lepellel.

Dühösen ugrék Dávid az alvó gyilkosra, s bal kezével torkát ragadta meg, jobbával a kést emelte reá.

Rémülten ébredett fel az, két kezével megkapta a fojtogató markot, s a bosszuló arcát meglátva, kétségbeesett kiáltást hallatott, azután vánkosa alá nyúlt, s mielőtt Dávid észrevehette volna, egy vékony tört rántott onnan elő, és megszurta vele, mire az elereszté torkát, s fegyveres kezét akarta elkapni.

A nő, midőn fiát vérzeni látta, odaszökött a küzdők közé, s fia ellenfelének kezét megragadta erős szorítással, s a tört

kifacsarta markából; a leküzdött ajkán kétségbesett sikoltás tört ki, s a nő kezére meleg vér feccsent, férjének gyilkosa halálosan meg volt sebesítve. De fia is vérzett.

— Siess, anyám! — nyögé Dávid — nézd, az én vérem is folyik, menj a bányáüregen át a nyárfaerdőig, ott van egy sziklaormon kisdud fehér hajlék, benne lakik nőm és kisgyermekem. Mondd meg nekik, hogy én is meghalok.

— Nem, fiam, te nem halsz meg, hisz sebed oly kicsiny. Az Isten nem mérheti rám ennyi szenvedés után még a te halálodat is; de nődet felkeresem, el kell tégedet innen vitetnünk, itt nem maradhatsz, ez átkozott helyen. A nyárfaerdőn túl, mondád!

— Igen, igen, siess, óh én fázni kezdek. — Csókold meg őket helyettem is, talán sohasem látjuk egymást többé! . . .

— Nem, nem, te élni fogsz, énért! Idehozom nődet és fiadat, az ő csókja meg fog gyógyítani. Sietek, sietek!

A nő elfutott. Dávid befogta vérhullató sebét, — tántorgott, szédülni kezdte, mereven nézett a haldokló ember hályogosodó szemei közé, azután mellé rogyott, s úgy tetszék, mintha eszméletét kezdené veszteni.

Úgy rémlék előtte, mintha a haldokló ember odamászna hozzá, s szánó mosollyal nézne szeme közé, és ezt mondaná oly hangon, melyet már hallott életében: boldogtalan! Az a nő, ki neked anyád, feleségednek is anyja, mert nőd az a kis szőke leány, akit emlegetted, s kinek apja én vagyok, testvére és férje te magad. — Boldogtalan! Te anyádat nődhöz küldéd; hogy fognak ezek majd egymásra ismerni! Boldogtalan! Jobb lett volna nem jőnöd utánam.

Dávid úgy hívé, hogy mindezt hallja; kiáltani akart, de nyelve le volt kötve, mozdulni akart, és nem tudott, úgy érzé, mintha a holt ember lábai előtt fekünnék.

Végre fölszakítá álmnyomta szemeit. De a halott most is az ágyon feküdt, szája és szemei pedig csukva voltak. Semmi nesze messze és közel.

Ekkor erős forroláz állta el tagjait, s magánkívül feküdt ott hosszú, senkitől nem számlált időig. Tán több napokig, tán egész hétig.

Midőn fölébredett, rendkívül el volt gyöngülve, alig tudott mozdulni. Mellette a halottnak nagy szaga volt már, nyilván nagy időnek kelle elmúlni azon borzalmas éj óta.

És senki sem jött őt ápolni, senki a holtat eltemetni ez egész idő alatt. Fejében még zúgott ez érthetlen gondolat-ár. Kiáltani akart, de nem volt hangja. Fel akart állani, és tagjai összeroskadtak alatta.

Ekkor megrémlik előtte a vízióbani halott nyilvánítása. Jéghideg borzadály futotta el minden idegeit. Ez új, lázas erőt adott kimerült tagjainak.

— Nem, nem lehet! — kiáltá teljes hitében annak, mit maga előtt tagad, s tántorogva kirohant a házból.

Elvánszorgott kínos sietséggel laktanyájához, a rémület sarkantyúzta fellázított lelkét. Hazaért, a ház nyitva volt — és üres. A kalitban a madarak éhen elveszve heverték, a kandallóban a hideg hamu maradt, a bölcső üres volt, a gyermekruha elszórva, rendetlenül fel volt dülva minden. Senki, senki a háznál, minden üres volt és elhagyott.

— Igaz, igaz — rebegé, s megsemmisülve rogyott össze háza küszöbén.

E küszöbön most az erdő virágai teremnek.

S gyakran lát a babonás képzelet holdvilágos éjszakákon fehér női alakokat, kik vijjongva kergetik egymást az erdő fái között, az egyik ölében kisgyermeket visz, a másik késsel fut utána. — Ha sokáig hallgatná az ember sikoltásaikat, megőrülne bele. A pór keresztet vet magára, ha látja, s lassú hangon sűgja nevének; nézd: azon asszony lelke, ki férjének testvére volt. — Minden lélek dicséri az istent! . . .

S túl a sziklákon, túl a tengereken, a boldog Hyppona vadregényes omladékainál, honnan a tavasz jó, — hová a vándormadár megy, tán most is él a sírőrző remete, ezüstsakálla hull,

a virág nyílik a sírhalmokon, az olajfa mindinkább beteli az ezüst övet, s az ősz népkirály mindig közelebb látja az időt, mely neki testvérét, gyermekének anyját, újra megmutatja

Mi hát a bűn, és mi az erény?

Miért erény az, mi két zónával idább halálos vérfertőzet? . . .

Miért szent az amott, ki itt őrült és elátkozott? . . .

Hogy lehet egy eszmében együtt pokol és mennyország, üdv és elkárhozás? . . .

Itt, itt adj világot emberi ész, vagy törpülj le önműveid előtt.

17. AZ ÜSTÖKÖS ÚTJA

Még negyven év! s éppen egy ezred folyott le, mióta e földet, melyben apáink temetve vannak, Magyarországnak híják.

Nem tudjuk, hogy honnan jöttünk ide, nem tudjuk, hogy hova megyünk innen; legkevésbé azt, hogy sokáig maradunk-e még itt. —

Ezer év egy nemzet életéből! Ezer évig élni egy csillagnak is sok. Az is megváltozik azalatt, fényesebb vagy halványabb lesz, alább hajlik, vagy magasabbra hág; meghal és leesik az égről, vagy visszavész a nagy, fekete ürbe, honnét előtámadt, csak mi vagyunk ismeretlen kezdetű, ismeretlen végű nép, örökké égő tűz a jégmezőben, mely önmagában ég, elfúl, s újra kigyullad, s nem tud meghalni.

Ezer év! Ezalatt a cédrus is kiszárad, a múmia sárga földdé porlik, a kőszikla kizöldül, a hegy méhében a föld vadércce változik, csak mi vagyunk örökké zöldülő, soha nem virágzó fa; holt élet, élő halál.

Ezer évig laktunk e földön; soha e hazát nemzet úgy nem szerette, mint mi szerettük, és mégis, ha ma elmennénk róla, holnap már nem tudná senki, hogy itt valánk; mint az elégett naftaláng, mely égést nem hágy maga után, mint a zivatar, mely a tengerbe írta nevét, nyom nélkül múltánk el innét, az utánunk jövő idegen nemzedéknek nem kellene elébb az obeliszkot ledönteni, melyen tetteink emléke írva van, hogy győzelme bálványait helyébe állíthassa.

Dicsőségünk jele vérrel írott betű, s ki fogná megmondani, ha egykor elenyészniék: hogy az a tér, mely most olyan szép

zöld, egykor oly piros volt, s az a négy folyó egykor országunk címerében piros mezők között folydogált keresztül.

Ki fogná tudni: hogy itt egykor egy nép élt, mely e földet *hazának* nevezte, érte izzadt, érte meghalt? Ki fogna még templomot építeni, hogy benne azon nagy lényhez beszéljen, kinek neve „Magyarok Istene”? Ki fogná megfújni a tárogatót, hogy rajta azon hangokat elsípolja, mik egykor egy nép lelkének síró vigalmairól beszéltek? — Ki mondaná még ki e szót: „szerelem” valaha, s ki tudná, hogy mi volt azon gyönyör, mit az érezett, ki anyanyelvén tanulta meg e szép szót ismerni: „honszeretet”?

Senki, — senki. — Feledve lennénk örökre . . .

De még hátra van negyven év . . . Ezalatt sok leend halottá, mi mostan él, és sok, mi most alszik, elfeledve, eltemetve, fel fog ébredni, és visszakéri az életet . . . Még negyven év! . . .

Voltam én is egykor gondokat nem ismerő ifjú lélek, szerettem a virágot, mert az is fiatal volt; kerestem az égben az angyalokat s szép hölgyek szemeiben az eget; építék fellegvárakat, egyet magamnak, másikat kedvesemnek, harmadikat hazámnak; — hittem mindent, mi szép, reméltem mindent, mi jó, s szerettem az egész világot.

A gyermek letépi apja sírjáról a virágot, bokrétát köt belőle, kalapja mellé tűzi, s dalolva továbbmegy . . .

De ha értené anyja könnyeit! . . .

. . . Egy év óta hajam ősszel kezd vegyülni, egy év múlva tán egészen fehér lesz az, s két év múlva, ki tudja, hol leszek?

Elmondom nektek: hol vettem ez ősz hajszálakat?

Egy éve múlt, hogy *Pusztaszeren* valék.

Szent föld ez a magyarnak, mert itt mondatott ki legelőször: hogy nemzet vagyunk, — hogy e hazát anyánkká fogadjuk, itt választának honkereső apáink magyarok fejedelmét, itt imádtak először magyarok Istenét.

Pajzsaikra emelték a választott vezért, oltárukra a választott honistent; még Istent is külön választának maguknak, ki csak

minket, a mi hazánkat szeresse, s ha mi elveszünk, ne szeressen többé senkit, legyen üres és úrtalan a világ.

Mily tengere volt ez a hatalomnak! Százezernyi férfi, egy-egy félisten mindegyik külön; nyerítő méneik, az új hon szabad levegőjét szíva, tombolának; — tarka sátorok rendetlen utcái; — zászlós végeiket a szél lebegteté, kopjájuk hegyén a napfény ragyogott. A sátorok alatt deli ifjú hölgyek, örökké fiatalok, mint az igaz magyar vér. — Mint az igaz magyar vér, mely a haza említésére az arcba szökkenik, s kéjt ad a szívnek, mit más nem érezhet!

Mily szentesült öröm minden arcon, minden kebelben! Ez leend tehát hazánk, ez jövőnk hírünk bölcsője, fáradalmaink után a nyugalomadó sír. E gazdag föld, melynek mindene van, mely kincseitől túláradoz, mely boldog leendne, egy paradicsom, csak lelket, csak szabadlelkű nemzetet kell beleoltani. — Íme, e lelket mi hoztuk meg neked. Szabad lélek, tiszta vér, melyet számodra hoztunk, s boldog leendsz, óh hon, egy második éden, melyre a külvilág bámulva fog nézni, melynek nagysága magán a dicsőségen egy fejjel túlemelkedik, s minden elmúló század új fényt, új nagyságot fog számodra hozni, míg az emberek nem fognak a mennyországba kívánczni többé, hanem tehozzád! . . .

És a kürtök rivalltak, — a napfény ragyogott a vértéken s a hevült arcokon, — az oltárok füstje egyenesen szállt fel a magasba, — a délibáb varázspaloták tüneményeit mutogatta a távolban . . .

. . . Tíz század előtt . . .

Látjátok: milyen néma, milyen csendes most minden . . . Pusztaszer e néma táj neve, és pusztá annak képe messze és közel.

Barázdákkal tépett síkság, melynek lapján barlangkórót futtat az őszi szél, közelben unalmas arcú pór szántja a fekete földet, olykor ekevasával egy-egy kaponyát, rozsdás rézsarkantyút vagy tört karddarabot túr fel a barázdából, felveszi, meg-

nézi, a csoroszlyához veri, hogy a föld lehulljon róla, s ismét elhajtja, mert nincsen aranyból, nem ád érte semmit a zsidó.

Távolabb bajnok férfi jön-megy az ugar földeken, kilenc agárral fürkésze a nyulat, melynek írmagját is kipusztította már, — s nagy messze dűlni induló tanya rongyos teteje látszik, előtte nagy, fekete kútgém.

Az őszi fehér ökörnyal száll a levegőben, mint szétépett remény zászlójának rongya, s a délibáb hosszú unalmában egyebet sem mutat, mint árvizet, tavat, tengereket.

A tér sík, erdőtelen, bokortalan, — fű terem rajta, s ha néha egy-egy sas nem repülne el fölötte, semmi sem mutatná, hogy a magyar nép itt alakult először nemzetté.

A köznép emleget egy e helyen állott pogány templomot, — tán több is lehetne ott, de ezeknek létezése nem esik a kivándorlás korszakába, sokkal közelebb, tán a tatárfutás idején, vagy még később, a török uralgás századában keletkezettek azok. Elpusztulásukhoz nem kellett nagy erő, a nép kiveszett vagy elbujdosott körülök, s azok leomlottak, s most itt-ott látni egy elfeketült követ belőlök, mely a földből kiáll, s maga körül gyűjti a vadmezők tövisvirágait.

A néptől emlegetett helyen egy kő sem látszik többé, egy kerek, zöld halom az, melyen a pusztai kökőrcsin tenyész; ezüst levelei, gyász virágharangjai, ősz magfürtei nem hagyják el e dombot. — Ősszel-tavasszal kivirágzanak itt, s a dombnál tovább nem tenyésznek. Mintha e virág csak ott tudna megéledni, ahol romok, pusztult dicsőség romjai vannak.

Éhes kincskereső nép gyakran megásta e regényes halmot, de bárhol kezdte ki, egyebet nem talált, mint megfakult embercsontokat, s néha egy-egy rozsdavette tört nyilat.

Tán a harcban elesteket temették e domb alá, s oltárt építettek fölé?

Még e kaponyákon is kilátszik, hogy melyik volt a magyar. Azok a kemény, vasagyú kaponyák, öt-hat hasadással homlo-

kaikon, míg a másik kaponya egyetlen csapással tarkóján bezúzva; látszik, hogy azon magyar kéz hagyta szennyét.

Mondják, hogy e dombon gyakran éjjelenként tűz veti fel magát; a nép azt hiszi, hogy ott kincs van elásva. — Kincs, — elmúlt dicsőség kincse, mely éjjelenként bolygótűz fényében kísértetni följár. Vagy tán oltár tüze, melynek csak éjjel szabad kigyulladni, vagy a halhatlanság örvilága, mely a holtak fejénél virraszt a föltámadás nagy reggeleig? . . .

Én mindig szerettem az éjszakát. — Valami vonzó, valami tisztán felvilági van az éj fogalmaiban, mely a lélekhez szól. S ha a szellem, mely a sír fenekén alszik, fölébred az éjnek néma közelgtére, s megéri annak sötét költészetét, hogyné szeretné az éjt az a lélek, mely az élő szívben lakik?

Mikor az éj leszáll, s a csillagok feljönnek, mikor a világ szavai elhalnak, elkezd beszélni a természet, akkor a végtelen minden-ség megnyílik, s az ember lelke lát.

A nap csak eltakarja előlünk a világot; kábító fénye földet mutat, s az eget elzárja, de az éj föltárja csodás rejtekeit, be hagy látni az ég magas közepébe, — sötétben maradnak az emberbüszkeség minden emlékei, de megjelennek a csillagok, s miktől a mindennapi, gyöngé fő retteg, a túlvilág. Az élő lélek elhagyja börtönét, a szívet, s megy álmodozni. A holt lélek is elhagyja börtönét, a sírt, s megy álmodozni, s ilyenkor találkoznak együtt, s beszélnek egymással. — Beszélnek velök a holdfényben úszó felhők s szárnyaik csapása, a langymeleg szellő; beszélnek a lángoló csillagok, a még gondolatlan be nem járt mindenség örök végtelenje, s maga e méla hallgatás mily örök titkokról szól lélekszavakban! . . .

Az éjszaka a világ költészte.

Egy éjjel, a „szüzek nyara” legmelegebb éjjelén, künn feledtem magam a csillagos ég alatt, a pogánytemplom halmán nőtt buja fűben végigheveredve.

A csillagok hallgatva hányták hamvaikat, közel hozzám a dalos szöcskő cirpelt, olykor egyes meleg szellő csapott végig

a síkon, mely alatt a bokrok és fűszálak kalásza meggingadoztak, mintha láthatlan lelkek tábora futott volna el fölöttük, hosszú palástjával végigsöpörve a fenyéret.

Szinte érzém, hogy a szellőnek lelke van; valahányszor arcomon végigfutott, mindig mintha csalta volna lelkemet maga után, — csak percekre hunytam le szemeimet, s máris ezernyi zavart álmoképet láttam, melyeket mind elfelejték, midőn újra felvetém szemem.

A csillagok mindegyre ragyogtak, a mezők füvei körülillatozták fekhelyemet, a távolban ismeretlen madárdal halatszott.

A félhold mint egy kettétört korona támadt fel a láthatárról az égre, s kísértetvilága mellett hosszú fehér felhők alakjai emelkedtek utána, mint fényes halottak fehér palástokban.

A csillagok mindegyre ragyogtak, úgy tetszék, mintha fényes arcokat kezdenék bennök látni, élőlényeket, kikkel rég ismeretségben voltam, s kik most mosolygva nézének le reám, hogy oly sokáig nem tudtam rájuk ismerni.

A táj mindig világosabb lett, az ég közelebb kezdte jöni, a különben lénytelen árnyak alakot, arcot kezdenek kapni, a szél egyhangú susogása beszélő szózatba kezdte átmenni, a távol madárdal halotti énekké változott, s a ringó estharangszó a halálóra ütéseit hangoztatá.

Óh átkozott az álom, mely a sírkövek alól jő!

Ki sírdombon alszik el, lelkekkel álmodik, halvány, meg nem fogható árnyakkal, mik nem enyésznek el előle, mint más álmolátás tünetényképei, hanem éjről éjre ismét fölkeresik, őrt állanak fekhelye előtt, s mihelyt lehunyja szemeit, megszólítják; előre tudja, mikor alunni megy, hogy reá várnak, hogy velők társalognia kell, hogy kínozni fogják; gyötrelmes helyeken fogják meghordani, az álmizzadság kórverejtéke fog homlokán gyöngyözni irtózatosszavaiktól; minden tárgy, minden lélektelen eszköz, mi nappal elébe akad, álmaiban élni, beszélni, mozogni fog, hosszú, rejtelmes történeteket fog elmondani,

iszonyú titkokat, miknek hallatára a szív megáll, s a lélek önmagától visszaborzad. Legtitkosabb bűneit fogják szemébe mondani, látni fogja mindazt, mi vele egykor történt, oly híven, mint az élet maga, kibeszéltetik vele gondolatjait, mindent, ami elmúlt, amit emberszív kigondolt, de emberi ajk ki nem mondott, néma, kétségbeejtő szemrehányásul fogják neki újra megmutogatni.

Átkozott az álom, mely a sírhalmok alól jó . . .

*

Sötét volt, alaktalan, örökké puszta éj; kívül a világ határán, hol a véghetlen semmiség kezdődik, hova a mindenség világainak egyetlen sugára sem juthat el, hova mire a legközelebbik csillag képe megérkezendék, maga rég megszűnt ragyogni. Túl a hetedik égen, hova csak az örült álom gondolatja mer elrepülni, kétségbeejtő örök sötétségben ott jár az üstökösnek útja, egyedül, társtalanul, célját nem ismerve.

Tudjátok-é, mi az üstökös csillag? Az ő a csillagok között, mi az emberek közt a kísértet, a hazajáró lélek, mely föl-föltámad sírja vak éjéből, hogy az élőket alakjával rémítse. Test nélküli csillag, melynek magván keresztüllátszik az állócsillag, mely előtt elhalad. Élő tünemény, melynek csak képe van, teteme nincs, mely tömörtelen alakjával ijesztő képül jelenik meg az égre, majd hosszabb, majd rövidebb lesz, láng-üstökét mintha a szél lobogtatná.

A földi nép félve tekint az égi kísértetre, mert feltűnése éhséget, döghalált, háborút, Isten csodáit szokta jelenteni, magok a csillagok is halványabbak ilyenkor, mint különben.

Tán egy örökké égő tűztömeg az, arra kárhoztatva, hogy a földről elúzótt, s a mennybe be nem fogadott lelkek benne melegüljenek?

Mindazon holtak lelkei, kik itt alant vérbűnt követtek el, s kik előtt az ég ajtaja zárva van, apagyilkosok, kik megunták várni szülőik halálát, s mérget loptak azoknak ételébe, — hon-

árulók, kik eladták oltárszentjeiket, — Istentagadók, kiknek utósó szava káromlás volt mindenre, ami szent; — öngyilkosok, kik vétkes erőszakkal törtek be a komolyan rémséges halálnak ajtaján, mindezek ott jönnek együtt össze, ott élnek e közös lángok között, együtt bujdosnak vele, s viselik az örök kárhozat kínjait.

Látjátok: a bujdosó léleknek oly hideg a világ, kit a vér többé nem melegít, sem a szenvedélyek, sem a dobogó szív . . . Ha tüzet gyújtasz, s látod azt lobogni, — nem jut-é eszedbe, hogy abban tán most egy fázó lélek fürdik, kit a hideg világból a melegség idecsalt? S mikor úgy pattog, úgy kacag a tűz, nem az ujjongó szellem kiáltása-e az? Mentül jobban fúvód, annál inkább lobog és pattog, s ha végképp elfúttad, elmúlik, és semmivé lesz; — vagy az elégett papír hamvain bujdosó csillagok nem egyes lelkek-e, kik a meleget keresve, összevissza járnak, s ha egy városban tűz támad, a rögtön felkelő szél nem egy egész lélektábor-e, mely egyesülve rohan a lángokba, s tovább szítja szét a háztetőkön, a tornyokon, a templomokon, mindig tovább, mindig magasabbra, míg van mit elégetni, s közben úgy ordít, úgy üvölt, hogy a föld reszket bele!

Jó, hogy álom mindaz, mit itt beszélék; az álom nem kérdi, hogy mit mutasson: szépet-e, lelket gyönyörködtetőt, mit a lélek oly örömet elhisz, vagy iszonyatosat és hihetlent, melynek eltűntével azt mondjuk: jó, hogy csak álom!

+

Futott az üstökös átkos, hosszú útján. Háromszász esztendő kell rá, míg egyszer a nap körül megfordul, de hisz a földön túl nincsen idő, a nap áll, nem számlálja senki jöttét és lementét.

Az ő útja nem rendes, mint a többi bujdosóé, melyeket a nap bűvereje maga körül csóvál, mint égő parittyaköveket, — hosszú ekliptikus kör van számára írva az égen, melynek íve a messze végtelenben vész el, a magas tejút fölött, láthatlan

sötétségben. Ott fut ő számkivetve, elhajítva a levegőben űrben, naponként oly utat rohanva be, minőt a föld századok alatt sem végez, s itt mcsze nyúlik a sebes rohanástól kilövellő lángsörénye, millió mértföldeket foglal el az örök sötétségből, s mindig átkozottabbul rohan, lángüstöke mindig egyre növekszik, úgy látszik, mintha kiröpült volna a világból, s menne világbontó hatalommal felgyújtani a csillagegyetemet és a fekete éjt. De a nap kötve tartja őt, s legsebesebb rohantában visszatéríti a megnőtt szörnyeteget, mely lángokat okádvá süvöltött át az égen, visszavonja őt magához... haraggal, elkényszerülve enged ez a láthatlan hatalomnak, s újra megjelenik századok elmúltán, s ijeszti szokatlan képével a csillagegyetemet, útja meglassúdik, közel megy a naphoz, el hagyja rabolni lángsugárait, egy-egy nap alatt tesz egy órányi fáradt, lankadt utat, megszelídülve, meghunyászkodva, míg a csillagok nagy zsarnoka újra elhajítja magától, hosszúra cesztve a láthatatlan láncot, melynél fogva őt megfogva tartja.

Hah! Ha egykor a láncnál fogva kirántaná a napot álló helyéből, mint elragadja a nekibőszült paripa a gyeplőbe akadt lovagot, s ragadná őt szolgabujdosóival, földjeivel, holdjaival együtt, keresztül a széles világon, kivette az állócsillagokat forgó tengelyeikből, szétbontva az örök világrendszert!...

Együtt bujdostam én is övele. Iszonyú vétek, minőnek e öldön neve nincs, kényszeríte e kárhozatra... Múltak emlékében s a jövőndők tudásában van a kárhozat fullánka... Látni mindent, tudni mindent, jóvá nem tehetni semmit. Futni a gondolat elől és nem menekülhetni tőle, örökre hozzáláncolva lenni egy eszméhez, mely irtózáttal tölti be a lelket, és nem tudni feledni! Csak egy percig elfeledni.

Millió és millió lélek forronga az örökké égő tűzben. Sápadt, véreahagyott arcok, bűneik homlokaikra írva, kiket büntető erőszak kényszerít egymásnak iszonyú vétektudásukat elmondani, nem beszélni egyébről, mint elkövetett szörnyetteikről, nem hallani egyebet, mint kétségbeesett megbánás szavait.

A tiszta, anyagtalan lángban, mint sötét árnyékok rajzolák magukat az elesett lelkek, futva, szüntelen futva, öneszméik fúriái elől; egyik hallgatag, merev arc, kínosan fölnyitott szemekkel, mindenkinek szemébe néző; másik arctalan sötét kép, hosszú fátyol alatt, nem tudni, hol van a fej, hol a tagok; itt-ott megmozdul néha, s nem tudni, mi; majd kínosan vonagló képtelen termetek, egy-egy láncra kötött fő, egy elszakadt kar, mely törrel kezében kerget egy nyugtalan repkedő szívet; vékony, nyurga fehér szörnyalakok, mik hirtelen elterülnek, elvastagodnak, kétségbeejtő óriásokká nőnek, s ismét összeesnek, végtelen paránná lesznek, egy porszem milliomodrészévé, s még akkor sem szűnnek meg élni, sem a kifeszülés, sem az összeszorulás nem szabadítja meg őket az élettől.

Jó, hogy csak álom . . .

S midőn eljönnek a vértettek képei, miket minden lélek idehoz magával. A hűtlen nőnek a férj bedűlt sírja, a gyilkosnak a megölt halálarca; éhenholt árvák, fagyos, fázó, didergő alakok rémképei, vérrel írt betűk, szelíd szenvedők könnyező arcai, miknek minden vonása ezt kérdezi: mért bántál így velem? — nem átkoz, nem fenyeget, csak némán, szenvedve jó, mintha mondaná: temiattad kárhoztam el, de mégis szeretlek, nyomorúvá tettél, pedig boldogíthattál volna, láss szenvedni örökre.

S midőn azoknak arcai találkoznak egymással, kik a földön egymást szerették, ártatlannak, szentnek tartották, s most látják itt megalázva, elítélve; apa és fiú, nő és férj, testvérek, barátok ráismernek egymás arcára, leolvassák róla a le nem törölhető bűnök jegyeit, s futnak egymástól, és ismét találkoznak. A lélek érzi ősi tisztaságát, iszonyodik a bűntől, nemes iszonyat gyötri annak árnyékától is, s mégis viselnie kell a foltokat, mik reáragadtak, s miktől, mint önfekélyeitől a test, önmaga legjobban irtózik. S ha ilyenkor azon arcot, melyet egykor oly édelgve csókolt, most fekélyekkel elrútván látja, s mégis kénytelen azt ismerni, kénytelen tudni: hogy egykor szereté!

Mi volna a pokolnak minden kárhozátja, ha az emlékezet örökelete nem volna benne! Örülj, szerencsétlen, kit az élet gondolatja bánt, áldd az Istent, és féld a halált, mert az életnek álmái vannak, mikor az emlékezet elhagy, de az örök életben nincs felejtetés, sem álom, sem szórakozás . . .

Futott az üstökös mérhetlen utakon. Fölszedte mindenütt, amerre ment, a bolygó lelkeket s a hullócsillagokat, mik elkárhozva estek belé az égről, mint repülő bogár az ég szövetekbe.

Futott, futott. Minden három században megkerülte egyszer a napot, minden három században megkérdé egyszer a nagy zsarnokcsillagtól: mikor lesz vége az örökkévalóságnak?

Soha, soha . . .

Az elkárhozottak lelkei sírva fetrengtek az emlékezet kínjai között, s kérdék: mikor lesz vége az emlékezetnek?

Soha, soha . . .

Ahány csepp harmat az égből le hull, ahány csillag a tejutat fehérre teszi, ahány fővenyszemet egy vihar fölragad: annyi század elég-é, hogy a lélek elmúlják? Vége lesz-e akkor?

Soha, soha . . .

. . . Az első csillagfutás be lőn fejezve. Az üstökös visszatért a csillagok közé. Ismét lehete látni vésszel fenyegető alakját az égen, amint lobogó sörényével elhalványítá a csillagokat, s a földhöz közel jött.

S mi volt neki a föld, — a büszke emberméltóság tanyája, mely azt hiszi, hogy az egész ég ökörülte forog? — Egy kised pislogó, kék fényű csillag, legkisebb azok között, melyek az égen ragyognak. Az üstökös útja keresztülvágta a bolygók rendszeres útjait, erőszakos rázkódással megfordítva az évszakot, telet hozva elő derék nyárban, melyekhez közel ért; apró bolygó gömbök, apró laktalan holdak repültek el mellettünk, némelyik vulkánokkal volt tele, melyek szüntelen égtek, füstölögtek, másik már ki volt égve, s jég és hó fődte; fehér volt; — egy csillag sötétvörös volt, földje, növényei haragos vörösbe öltözve, s mindenik oly csodás, ismeretlen lényekkel

lakott; — némelyik körül fényes gyűrű forgott, atmoszférikus lángöv, — másik számtalan holdakkal volt körülcsillagozva, s egy csillag három darabba volt szakadva, tán belső tüzétől iszonyúan szétvetve? Másutt testvércsillagok futottak egy pályát egymás körül táncolva, keringve.

Közel jövénk a földhöz. Az örökkévalóságban múlt és jövőendő egyetlen álló perc. A föld még akkor a múltban élt, Krisztus előtti századok múltjában.

Tudtam, hogy egykor a föld volt hazám. A halál visszavitt születésem előtti időkre századokkal, ezredekkel, s jelennek láttam mindazt, miről egykor, mint múltból hallék beszéltetni.

Kereselem azon helyet, hol születtem, Magyarhont. — Sötétlő bércek láncolataitól körülvéve, végtelen tenger képe állt előttem, melybe három folyóvíz szakadt. Felszínén csodás delfinek úszkáltak, magas szökőkutakat lövellve orrlyukaikból a légtérbe, a futó szél barna habfodrokat hajtott maga előtt, s kiterjesztett szárnyú vitorlacsigákat; néha a halászhéja csapott el a néma vizek fölött, fehér szárnyaival korholva a habot, s víz közül kiálló bokros sziklák mögül megjelent a halfarkú habléány, piros kagylókkal fésülte zöld haját, s aranypikkelyes farkával csapdosta a vizet, s beleénekelte a nappali éjbe, s feltépte a víz fenekéről a csodás virágot és a tarka csigát, melynek csak üres héja maradt meg ott később a puszta homokban, néma tanújával az elmúlt világnak.

Ez volt Magyarország. Tengerfenék, hol mindazon csodák, mik az ember szemeit kerülik, s mik csak addig élnek, míg a hír rólok nem beszél, ütöttek zajtalan tanyát. Tengertünemények, minőket szélcsendes éjszakákon lát a babonás hajós, ki a tengeren eltévedt, fölfedezetlen sziklás szigetek közül előjönni, és hallja távoli megrontó énekeiket, és azt hiszi, hogy álmodik.

Néhány napig égett az üstökös az égen, azután újra letűnt onnan, ment, ki tudja, merre, ki tudja, miért? A föld, a parányi kék csillag, a szétszakadt bolygó, a testvércsillagok, a veres fény, a holdak és napok, a ködfoltok, a tejút, — ismét elmaradtak

egyenként, elvesztek előle, — ismét sötét lett, merre járt, tüzes zászlója újra megnőtt, — futása újra sebes lón.

Újabb háromszáz év.

Néhány csillaggal kevesebb volt az égen, néhány folttal több a napban. A föld is megváltozott.

A tenger nem vala többé a Kárpátok és Havasok között, egy földrengés éjszakáján utat tört az magának a déli sziklás hegyszoroson keresztül, s hol most a Vaskapu szakadékaik vannak, kirentott, s mértföldeket futva, messze alant is országot foglalt el magának, melynek neve a Fekete tenger. Azelőtt tán népek és városok voltak azon helyen.

Az elhagyott tengerfenék pedig éktelen mocsárul maradt meg, melyben, ha a nyári nap teremő hevével rásütött, a szikladó dágványban utálatos csodák születtek meg. Éktelen nagy gyíkok, százszemű állatok, fekete, szőrös, pikkelyes szörnyetegek, hosszú kígyónyakával és úszó lábaival az óriás iguanodon s a kétlábú szárnyasgyík, a plesiosaurus, nyüzsgő, forró taréjos emlősök, a koronás sötétkék vízikígyó s az óriás daru, a csodás mastodon, félig madár, félig teve, undorító természet fattyai, miknek eleme a legbűzhödtebb mocsár, mik a zölddé poshadt ingoványból csak néha ütésként föl szokatlan alakú szegletes fejeket, s megijedtek a naptól, ha vörös szemekbe sötét, ijesztő monstrumok, miknek ordítása mértföldekre hallék, s merre hallható volt, fölverte az elbűjt szárnyas népet, mely rémült röpülés közt tölté be az eget irtatlan fajával. — Mindezen szörnyeknek most csak itt-ott lelni folyók partjaiban, mocsárok szélében elszórt csontjaikat, egész csontvázakat, miknek alkotásán nem győzünk bámulni; óriás állkapcák, iszonyú húsevő fogak, egy-egy óriási lábnyom, mely a meszes földbe száradt, s egész kőszénné változott erdők a mocsárok között, bizonyítanak róla: minő nép lakta egykor azon földet, melynek neve Magyarország? . . .

. . . Újabb három század.

Az üstökös ismét bejárta a parancsolt utat, a föld újra előtűnt.

Magyarország tere sűrű vad erdőkkel volt szerte benőve, és e térnek még akkor nem volt neve. Ismeretlen, keresetlen világ volt az, az őserdők sötétében a fenevadak víttak egymás ellen irtó, vad csatákat, s lassú, szétterült folyamok kígyóztak keresztül az irtatlan rengetegen, olykor lompos medvecsoport bujdosott egyik vidékről a másikra, kiverve tanyájából az elszaporodott farkasoktól, medvebocs kölykeit nyaka-bőrénél fogva cepelve szülői fogai között, vagy dühös vaddisznó dúlta összevissza a hiúz tanyáját, mely fiát megette. És az ember semmivel nem volt különb a többi fenevadaknál, őt is megtermé a kemény föld, mint többi szörnyeit, vad, szóvalan, barlanglakó állat volt; idegen állatok bőrével övedzé be magát, s szüntelen harcban állt velök; amelyik a másikat meggyőzte, megette azt; — tanult fára mászni a hiúztól, úszni a vidrától, birkózott a medvével, s megfojtá a farkast saját csalitjában; — már ekkor mutatta, hogy zsarnoka akar lenni mindennek, ami él. Természetes. Mezetlenül jött a világra, rabolnia kellett mindent, a természet semmit sem tartott számára készen.

Elpusztult bányákban maig is találnak roppant férfi karcsontokat, miknek alkatáról máig is láthatni; minő nép lakta egykor azon földet, melynek neve Magyarország? . . .

. . . Újabb három század.

Az üstökös ismét visszatért a kiterjesztett égre. A föld lakói engesztelő áldozatokat vittek bálványisteneiknek; iszonyú idő lőn, miről a hajdankor költői hihetlen meséket beszélnek: rendkívüli vétkek, rendkívüli erények korszaka, a kőszobrok sírtak, a föld megnyílt és tüzet okádott, a nap elfeketült, s vér folyott belőle, a tengerek elhagyták partjaikat, s az óceánba egy egész földrész süllyedett a tenger alá, egészen új világot tolvá föl más részén maga helyett.

A népek megölték jóltévőiket, s bakót ültettek a királyi székbe. Világra jött minden természet elleni bűn, miket kimerült élvezetsóvárgás örült dühében feltalált, hogy soha el ne legyen az felejtve.

És ekkor született egy ember isteni lélekkel, ki kezének egy intésével ledönte minden oltárt, melyen a hamis isteneknek áldozattüze égett, leszórta koronáikat, miknek szarvait a nép bálványozá, homlokaikra lehelt, s azok megszűntek élni, az isteni, mindenható szobor hideg, erőtlen kőfaragvánnyá lett egyetlen szavától. Egy egész világ veszett el népeivel és isteneivel, egy megfogamzott gondolat miatt.

Magyarország neve volt ekkor Colonia Julia.

Izmos, vad, durva nép lakta azt, széles vállú, torz arcú, csatakedvelő nép, szüntelen harcban zsarnokaival, a fényes római hódítókkal, kiknek vitéz légióit belefulladásztá a mocsárókba, melyeknek kiszárasztására erővel kényszeríték a töméntelen haderejű propraetorok. Hírkereső római császárok hurcolák el legjobb ifjait a meghódított népnek seregeik közé, kik a római páncélban sem feledék el hazájuk erdős vidékeit, s midőn messze afrikai hódító csatákban a forró homok beitta omló véreket, utósó lélegzetük a sötét Ister erdős tájai után repült, utósó gondolatuk a kék hegyen túl visszahagyott hazára szállt vissza.

Hosszú régi sáncok, összeomlott falak, apró, penészedett római pénzekkel, tört urnák cserepei csodás mázolásal, beszélnek a népről, mely egykor azon földet lakta, melynek neve Magyarország . . .

. . . Újabb háromszáz év.

Róma roskadott, a töben rohadt fát leránták a földre túlterhelt ágai. Magyarország neve volt: Hunnia.

Vérengző csatáknak színpada volt e hely, a folyók halai vértől híztak meg, az ég a felgyújtott városok tüzetől volt véres.

Egy emberarcú elesett angyal ijeszté a földet, vészt, vihart, halált hordva kezében: „Isten ostora” volt az ő neve. Megérdevelte. Hullott, aki halandónak született, amerre ő járt; — pusztult, üresült a tér, hullottak a koronák, mint meteorok villanyos időben, s alkotmányok roskadtak le százados alapjaikról.

Most hármas koporsóban alszik e világpusztító szellem.

Jól el van téve a víz fenekére, de ahol a téren a *húnhalom* látszik, körül a pázsit alatt elszórt buzogányok, csontba törött kardok, aranyos boglárók, műket a borona egyenként szakít fel, ott ő járt, ő hagyta emlékét iszonyú nevének és véres korának — az Isten ostroma.

A csillag körüljárta a világot, újabb háromszáz év.

Magyarországot Avariának hitták, s a hatalmas Bizánc, a római császárság elvált birodalma adót fizetett neki.

Nehéz kőkoporsók páncélos hamvakkal maradtak a korból, s a késő századok emlékeznek reá, s nem siratja senki, kik bennök elmúltak, de el sem felejt.

Ismét háromszáz év.

A visszatérő üstökös magasan látta ragyogni az északfényt a föld sarka felett.

E földön már akkor magyar lakott.

E földön már akkor üldözte a magyar a magyart. Pazarolta a drága testvérvért. Egyik forrásoknál tisztelte istenét, másik kereszt előtt, s ezen háborogtak. Testvér mártotta testvére vérebe kezét, mert nem az ő oltáránál térdepelt.

Valami gonosz szellemnek kelle őt megátkozni, hogy szüntelen csatában legyen jobb keze a bal kezével.

Sohasem szerette azt, ami az övé, szívét mindég tenyerén hordá az idegennek, s elzárta a testvér előtt, nagylelkű volt az ellenség iránt, irigy, viszálykodó ön legjobbjaihoz.

Mi maradt e korból? Tán a kifolyott honfivér. Kiitta azt a szomjú föld, a fű zöld lett utána, az elvetett vérből piros virágkelt, és a piros virág minden ősszel lehull.

Repülj tovább, csillag, vessen el e látás, inkább az örök sötétséget, s a kínos kárhozat hideg rémképeit, mint e tekintetet!

Az üstökös továbbment, minden fordulónál szaporodott lángja, szaporodtak a kárhozat lelkei, szaporodott kínja mind-egyik léleknek.

A múlt nekem még jövődő volt, és a jövődöt előre tudtam.

Tudtam, hogy mit fogok látni, ha az újabb csillagfutás lefoly. S ha lett volna kihez, imádkoztam volna, hogy változzék meg a múlt, — de az elkárhozottak imáját nincs, ki meghallgassa. Tehetlen öntudat kínjaik töviskoronája, láthatják a veszélyt, mely az övéiket fenyegeti, a leszakadni készülő eget, az ingó földet, s még csak hangjuk sincs, hogy megmondhassák nekik: „térj Istenhez, mert az ítélet napja közel van!”

„Vannak őnékik prófétáik” . . .

Ismét közelgeténk. A halványkék csillag fölmerült az égből; messziről láttam, hogy sokkal szomorúbb volt, mint egyébkor, közepén egy veres folt látszék, mint mérges kelés az arcon. Az az én hazám!

Ő volt az. Tűzben, lángban állt egyik határtól a másikig, vér folyott a vizekben, és holttestek lepték el a mezőket. Kétségbeejtő jajkiáltás hangzék fel az égbe, tán a szomszéd csillagok is hallhaták, oly hangos, oly fájdalmas volt a szózat; futott a férfi, sírt a nő, futott és sírt maga a király is, mert ő legárvább volt valamennyi között, mert ő legtöbbet veszített.

Sajó, Sajó! Mennyi tiszta vér vegyült hajjaidba, mennyi szép, nemes vér! Nem vetettek hullámaid lángot, midőn e tűzvérrel összekeveredtek? Nem terem-e azóta medred iszapja közt terméсарany s ragyogó drágagyöngy? Annyi drága magyar vért meginni! Hogy nem részegedtél meg tőle, hogy árkodon túlcsapva előntötted volna az egész országot, árkaidba fojtva, akik azt kionták.

Nyomorú folyóvíz! Mennyi édes kincset el tudtál nyelni, s mégsem vagy gazdagabb, nem vagy pirosabb, mint azelőtt.

Mi maradt e korból? Az élők könnyei, kik ráemlékeznek . . . Senki sem gondol a halál utánra . . . Igaz, igaz . . . ha meghaltunk, hadd felejtsenek el, ne tudják, hová temettek bennünket, ne csúfolják sírunkat, ne kacagjanak emlékünк fölött. Egy könny, s ez minden emlék! Annyi vérért egy könny! Annyi férfitvérért egy asszonyszem könnye, mely szerelmes mesék hallgatása után is megered!

Röpülj, csillag, röpülj, hisz még itt nincs vége a szenvedésnek, még ez nem a halál. Isten csodákat tesz a magyar nemzettel; háromszor megöli, háromszor föltámasztja újra, véres tanúságul a kerek föld nemzetcinek.

Akartok látni nemzetet, melynek lelkülete mindenre fogékony, ami szép és nemes? Az a magyar. — Akartok látni nemzetet, melynek egyes fiai mindmegannyi hőse a kerek világnak? Az a magyar. — Akartok nemzetet látni, kit az Isten mindig tenyerén hordozott? Az a magyar.

Akartok nemzetet látni, ki egy ezred alatt semmit, semmit nem tett, ki amit jobb kezével épített, azt bal kezével lerontá, ki, mert mindig büszke volt önfaja iránt, rabszolgája lett az idegennek? Az a magyar! . . .

Isten ezer évig hagyta őt élni: hogy példát mutasson benne a világnak, mivé lehet nemzet, ha önmagát nem szereti.

Valahányszor visszatért az üstökös, Magyarhon mindég haldokolt. Az új csillag-körút éppen akkor végződék, midőn Mohácsnál húszezer hős lehelte a légbe egyetlen napon nemes lelkét. De még ez sem volt a halál. Mindene sírban volt már a magyarnak, meg hagyhatta volna halni Isten annyi szenvedés után, de nem — be kelle rajta teljesülni az átoknak, hogy önkezei által múljék ki e világból; nem dicsően, nem a vérmezőn, nem karddal kezében; betegágya fenekén, elaggva, kifogyva, népek csúfságára, lélegzetfogyásban kelle kimúlania, mint a mécsnek, melynek kanóca, ha lángja kialudt, még sokáig hamvadva föstölög.

Így találta őt az új csillagfutás.

Nép, ki önnyelvét nem érté, s nevezte magát magyarnak. Nép, ki öntörténeteit nem merte ismerni, s nevezé ezt tudománynak. Nép, kinek meg volt tiltva a gondolkozás, meg a gondolat kimondása, s ki nevezé ezt szabadságnak. — Nép, kinek egy huszadrésze nyúzta, tiporta a többit, kiktől az emberjogokat elrablá, s nevezé azt alkotmánynak; nép, ki semmi nagy, semmi nemes iránt nem érzett többé, s nevezé azt boldogság-

nak; nép, kinek kezében nagy pénz volt a batka, s egy kopott papirosrongy megtakargatott kincs, s ki nevezé ezt nemzetgazdaságnak; nép, ki a csatából megfutott, ki ellenségének nem merete arcát megmutatni, s nevezte azt hősi vitézségnek; nép, kinek leányai kikacagták a haza eszméjét, bolondultak a külföld bálványai után, utálták hazájuk földét, nemzetük nyelvét, apáik sírjait, őseik öltözetét, s ki nevezte ezeket anyáknak; ki megengedte nekik, hogy azon szívvel, mely a honszeretetet nem ismerte, szerelmet, édes kéjt tudjanak érezni, minőket más nőknek szabad érezni, kik előtt szent eszme a szülőföld, még boldogtalan napjaiban is! . . .

Jaj nekünk, jaj nekünk, kiket holtak átka terhel, de százszor jaj unokáinknak, kiket apáik bűne ront meg.

Ne hozz vissza többet, átkozott bujdosó, ne hozz vissza ide, hajíts el valahol a pusztaságos éjbe, s hagyj egyedül bujdosnom ott a napok leteltéig.

Könyörtelen hatalom, ki a lelket embertudattal vered meg, vedd vissza tőlem azt, vedd vissza a lelket, én nem kértem azt!

Mindennek szabad elmúlni a világon, ami született. — Nap és hold, emberdicsőség és hullócsillagok enyészni fognak, maga e bűncivel körülfelhőzött föld is remélheti, hogy egykor semmivé lesz, . . . miért volna egyedül a lélek fájdalma az, melynek örök életet kell élni!

Óh az örök kárhozat csak az ember számára van feltalálva, s ki a túlvilágon arra tud emlékezni, hogy magyar volt, s látja hazáját, és tudja szeretni, annak számára nincs üdvesség a mennyországban.

Csak a feledség, csak a múltak nem tudása.

Még egyszer, még egyszer kelle téged látnom, óh hon. Szép voltál, mint mindig, gazdagon tenyészett mezőidön a fű. Az üstökös sugárain leszálltam téreidre. Bejártam azokat látva, láttatlanul. Minden szép volt, minden virult. Kerestem a vízparti kunyhókat, hol egykor alföldi halászok kötözék rongyolt hálóikat, s a távolból oly édes danák zengtek. A kunyhók

helyén most pompás városok álltak, a gubás, póre nép helyén síma képtű nép sürgött-forgott. Óh de én oly örömet láttam volna szalmafedeleidet újra, oly örömet láttam volna a pörge kalapú, vigadozó subás népfajt, csakhogy azon édes magyar dalt hallhassam újra, mi gyermekéveimből megmaradt lelkemben, s bírta minden ifjú gondolatom; óh csak egy szót, csak egy hangot abból, ami magyar! Sehol, sehol! Mindenütt idegen arc, idegen ajkak beszéde, idegen öröm, idegen bánat! A hajók nevei, a boltfeliratok, mind, mind más — nem magyar. Itt-ott bujkált félreeső falvakban egy-egy öreg rongyos, életunt férfi, annak arcán látszott csak valami homályosan ismerős, az sem szólt senkihez, hallgatva került a világot, feje legörbült, megöszült, lelke megnémítá. Senki sem tudta, mi baja; senki, senki.

Elfeledte mindenki a három emberélet közt kihaltakat; hova lett a nemzet? mit tett, mit hagyott maga után? Nem tudta senki, nem látta senki, nem beszéltek róla.

Beszéltek a hold lakosairól, az özönvíz előtt leélt időkről, magyarokról senki; olvasták az egyiptomi rejtett írás hieroglifjait, a kínai 80 ezer betűs ábécét, magyar szavakat senki. Egyszer akadtak csak poros könyvek közt egy éhenhalt költő rongyos iratára. Három híres nyelvbűvár vesződött vele álló hónapokig. Az egyik cseremisiz könyvnek állítá, a másik romlott oláhnak, a harmadik cryptographiának tartá, melynek kulcsát senki sem ismeri.

Elmentek-e innét — jobb hazát keresni? — Elszéledtek-e a kerek ég alatt, s elvesztek a tenger néptömeg közt? Vagy mind meghaltak, s el vagynak temetve? Vagy elfeledték önön lételüket, s átesküdték más nemzet színéhez? . . . Nem voltak, nem voltak sehol . . .

Egyetlen emlék, egyetlen kódarab, egyetlen régi pénz nem beszélt felőlök, költőiket is az idő moha fődé, kik egykor tetteikről énekelni tudtak.

Néhány búskomor dal maradt még csak fenn utánuk, melyet

idegen népek eltanultak, elvesztek utóbb azok is, csodálatos érzelmeket költének fel azok, miket nem volt többé szív, mely meg tudjon érteni. Utánamentek azoknak, kiknek lelkéből eredének — a sírba . . .

Megsemmisülve roskadék a földre, melyről oly rövid idő annyi szent nevet letörölt.

Az üstökös vést hirdetve, fejem fölött állt az égen, mintha mondta volna: „Igaz, úgy fog lenni”.

Kétségbeestemben fölemeltem arcom az ijesztő rémhez, s szörnyű imádságot mondék, nem kérve többet, mint negyven évi éltet: hogy egy ezredév vétkei le legyenek róva.

Csak negyven évi éltet a nemzetnek: hogy a halhatlanságot megérdemelje!

Úgy kértem, úgy kértem erőszakos imádsággal, eskü erejű szavakban az eget, hogy a csillagok közelebb látszottak jőni, mintha könyörgésem igaz volta kényszeríténé őket.

Irgalom Istene!

S ím az „Isten” szóra, melyet a kárhozottak nem bírnak kimondani: halványulni kezdé az üstököscsillag, megfordult az égen, s perc múlva sebes repüléssel távozva a csillagok közé, mindig kisebb, mindig halványabb lett, majd végképp elveszett, és én fölébredék.

Egy kis bogárka mászott végig arcomon.

A nap éppen ekkor kelt fel a puszta túlsó végén.

Minő meleg volt, minő ragyogó minden sugára!

A mezőn minden tavaszi virág újra nyílt, az ég derült volt, a délibáb már fenn volt a láthatáron.

A távol falvakban a reggeli imára harangoztak, a Tisza vizéről a tárogató több bús hangjai tévedeztek felém.

Imádj Istent, magyar nép!

Még negyven év, s egy ezred őrlődött le, hogy megszülettél.

Mely nemzet egy ezred alatt sem tett semmit, nem érdemli, hogy tovább foglalja a helyet a földön.

Imádjunk Istent, hontársaim!

De ne imádkozzunk összetett kezekkel; cselekvő kéz, mit Isten meg szokott áldani: dolgozni, fáradni, csatázni, s ha kell — elvérzeni; ez az igazi magyar imádság.

Így imádkozzunk.*

* E beszély a márciusi napok előtt volt írva. Csillagászok csakugyan várják azon nagyszerű üstökös eljövetelét ez évben, mely minden 296-ik esztendőben egyszer kerüli meg a napot. Lángüstöke másfél foknyi tért foglal el az égen, s lobog, mintha a szél fúná.

Ha eljövend, hála az égnek, Magyarhont úgy fogja találni, mint ki az életet megérdemlette.

Talán nem voltam rossz próféta. (1894.)

J. M.

J. M.

18. EMBEREK ÉS KÉTLÁBÚ ÁLLATOK

ORBIS PICTUS

Mióta a nagy Plato kimondá, hogy az ember nem egyéb, mint *kétlábú* tollatlan állat, világos dolog, hogy *tollas* és *tollatlan kétlábú* állatok között nagy a különbség.

Amazok közé tartoznak a struccok, gólyák és pelikánok, melyek szárnyaikban hordják a tollat; hasonlóképpen nemes kortes atyánkfiai, kik ugyanazt kékre, zöldre festve kalapjuk mellett viselik; nemkülönben az írók minden nemei és fajai, melyek a tollat füleik mellé dugva mutogatják; a tudósok, kiknek tulajdonképpen csak a kaputjok tollas, s az úgynevezett jó férjek, kik téli estéken kedélyes rokkahang mellett a tollfosztás nemes gyönyöreit segítik élvezni; míg az ellenlábások osztályában minden rendű és rangú táncmesterek és kötélverők, hajóslegények, pálinkafőzők, népszónokok, szuroköntők és általában mindazon nemes természetek, melyeknek nem jut alkalom magukat betollazhatni, foglalnak kisebb-nagyobb helyet.

Jelen sorok írójának van szerencséje ezen osztályok egyikébe sem tartozhatni, miután egy csetepaténál a spanyol örökösödési háborúban egyik lábát elhordta a szakállas golyóbis; az *egylábú* állatokról pedig sem Plato, sem a Duzsárd nagynevű írója egy szóval sem emlékezik.

Ilyeténképpen ki levén felejtve az emberiség katalógusából, lógva a semmiben, mint Mahomed koporsója, mit tehessen szegény sánta lélek egyebet, mint hogy azokra, kiket lábaiknál fogva embereknek híznak, irigykedjék, s őket rágalmakkal kisebbítse.

Őszinte vagyok, de ez már nekem nyavalyám, miént Hugo Károlynak a dicsekedés, és egyikünk sem tehet róla.

Én ugyan csupán a magam számára szoktam az embereket rágalmazni, privát szenvedélyből, melyet nem bírok magamról levetkőzni, s annyira még nem kvalifikáltam az orrfintorgatást, hogy azt emberijesztésre használjam, s ha csak e fiatal szerkesztő mágneses álmomban meg nem ígérteti velem, hogy olvasói előtt nyilvánosan kötélén fogok táncolni — egy lábom: eszem ágában sem lett volna, hogy valaha az Életképek tisztelt olvasóit ijesztgessem. Azonban szavamom fogtak, e fiatal úr addig fenyegetett, míg ígéretem be nem váltottam, mármost ő lássa, ha olvasói kétségbe fognak esni.

Ezennel tehát kezdődik az emberszólás:

ELSŐ RÁGALOM

Egy férj, ki mindig párbajt vl

Soha olyan vérszopó hiénát, mint az én *Bankó Lajos* öcsém, mióta megházasodott. (A néven ne tessék megütközni, szép név volt az, míg a devalváció meg nem rongálta, s a zsidók hittek benne.)

Én nem tudok ráismerni, úgy elváltozott. Nőtlen korában a galamb is griffmadár volt hozzá képest, ki a légynek sem ártott, s képes volt a legbosszantóbb vexát elszívni (mire bizonyosság az, hogy két egész hónapig lakott a F—cs-házban). A nagyvilágban ő volt a társaság bűnbakja, akinek a kontójára pulykapirossá nevette magát ebéd-vacsorakor a bort ivott sereg, — az volt istenesebb, ki legtöbb viccet mondhatott rá, s hogy ilyenkor leggyöngédebb érzelmei (pedig azok voltak nagy rakással) sem maradtak kímélve, valószínű dolog. De mindezeket ő éppen fel sem vevé, sőt ily alkalommal oly jó kedvvel tudott saját rovására a többivel együtt röhögni, miképp az ember azt hihette volna, hogy őt mindaz rend-

kívül mulattatja, amitől más lélek embert ennék és tüzet okádnék.

Voltak, kik néha gonosz akaratból rá akarták beszélni, hogy *ne hagyja magát*, de Bankó öcsém ilyenkor annyi dikciót tudott könyv nélkül a párbajok célszerűtlensége felől, s annyira csordultig volt keresztényi felebaráti bocsánatkészséggel, hogy könnyebb lett volna valakit egy icce vízzel lerészégetni, mint őt megbántója ellen feltüzelni.

Ő volt az, ki soha színházban nem pissegett, kinek soha más véleménye nem volt, mint a szomszédjának; ki minden szerkesztő előtt le szokta venni a kalapját; — egyszóval: rettentő félnék és jámbor ember volt.

Azokban mindez rútotul megváltozott, mióta a fiú feleséges ember.

Garázda, házsártos, ákácus lett egyszerre (persze oda-haza), finnyás, mint egy parvenu; kötekedő, mint egy előfizetetlen lap referense; impertinens, mint egy mazur-előtáncos; és dörmögő, amilyen csak egy férj lehet — otthon.

Legalább ilyenféleképpen beszéltek róla a szállongó hírek.

Annyi azonban történelmi igazság, hogy tekintetes Bankóné asszonyosság szakácsnéja egyszer és másszor különös dolgokat hallott a kulcslyukon keresztül, melyeket, minthogy titokban akartak maradni, nagyon sokan tudnak.

Bankóné asszonyosság egyike volt hajdankori koleraelőtti ismeretségeimnek, kin legelőször tanultam a szépet tenni, mikor külhoni utazásomból visszatérve, a praefectust lerázhattam nyakamról.

Díván Euphemiának hitták az áldott lelket, míg meg nem tekintetes-asszonyosult; hajdanában nagyságos uramatyám úri házában nevelkedett — nem tudni, minő minőségben —, később jól megnövéen, a méltóságos mama kisasszonyainak társalkodónéjává neveztetett ki, mely hivatalban kisasszony húgaim szeretetre méltó caprice-ait tűrve, élt hosszú esztendőket, melyeknek folytában egy kvietált major, ki gazdag volt

és amellet éktelenül ragyas, miután legkisebbik kisasszony hűgomtól, kit előttem két esztendővel keresztelt maga az esperes Georginának, solenniter kosarat kapott, úgy megharagudott, hogy bosszújában Euphemiát megkérte és elvette. Persze, hogy nem élt esztendeig.

Rövid idő múlva Bankó öcsém megismerkedett Euphemia finaciális állapotával, s nyomára jött, hogy tízezer forintja van készpénzben, készülőben levő pénzben talán több is, s mindennek az lett a vége, hogy Bankó öcsém megházasodott. Ez volt rá nézve a *tropicus capri corni*.

Egy napon (sőt még tán reggel volt; ez az ostoba parasztermészetű nap sehogy sem tudja magát alkalmazni a bon ton szabályaihoz; felkel, mikor a nobel világ még javában aluszik; délt mutat, mikor a haute crême még a reggelihez készül, s fekönni megy, mikor a fashionable ember ebédhez ül) tehát egy reggel, midőn kandallóm vidám melegénél fauteuilemben ülve, csokoládémat szörpölgetém (a kandalló füstölt, a csokoládé pedig keserű volt), egyetlen megmaradt lábamat az asztalnak vetve, helyzetem komfortját azzal rongáltam, hogy az Életképekből humorisztikus dolgokat olvastattam fel magamnak (biztosíthatom szerkesztő urat, hogy e fölolvasásban sokszor keresek mulatságot, mert tudvalevő dolog, hogy morva komornyikom egy drága kukkot sem tud magyarul, s ezt hallani aztán, ha fennhangon elkezdi olvasni a gyilkoségető novellát, melyből egy szót sem ért, s mellé látni a savanyú morva pantomimikát, mellyel azt a legfonákabbul illusztrálni törekszik: e declamatorius cigánykerékhányásnál magának a halálos spleennek is füléig repedne a szája nevetteben), tehát öltem az időt, midőn minden bejelentés nélkül, mire hajdani ismeretség bizalma jogosítá, rám ront Bankóné asszonyság iszonyú derangirt állapotban, a sálja visszajárul felkötvé és pláne kesztyű nélkül. (Meglehetősen megbarnultak a kezei, mióta férjnél volt.)

— Ah, édes Ó úr; végem van, oda vagyok!

(Közbenvetőleg mondva, ne méltóztassék azon hiszemben lenni, mintha ez az Ó, mely iratom végén ragyog, valami szeszélyes álnév hieroglifja lenne; ez valóságos tisztességes *vezetéknevem*, melyhez oly úton-módon jutottam, hogy idvezült nagyapámat, ki becsületes serfőző volt, mielőtt magyar nemessé aranyoztatta magát, Altnak hitták, s innét fordítottatta nevét magyarra, Ó-nak, mely annyit tesz, mint *régi*. Kétségtelenül legrövidebb név a világon, melynek mását John Bull hazája sem állítja elő.)

Tehát az asszony, úgy láttam, hogy szeretné, ha el tudna ájulni. Inték a morvának, hogy tegyen neki széket.

— Ah, édes Ó úr! Nézze csak, olvassa e levelet — sipánkodék a jó hölgy nagy prosopopaeával, s egy meggyűrt levelet tett le elébem az asztalra, zsebkendőjével hol a szemeit, hol az orrát törülve. (Ah, milyen prózai dolog az a sírás, milyen vörös lesz az embernek az orra tőle!)

Alig várta, hogy végigolvassam a levelet.

! — Hát látott ön ily iszonyú tigris? — kérdezé kezeit kulcsolva.

— Megvallom, hogy nem láttam. — Bankó öcsém azt írta a feleségének, hogy ma reggeli nyolc órakor a budai hegyek között élethalálra víni fog N. N. urammal (itt egy vad pávián nevét írta oda, melyet sem annakelőtte, sem annakutána nem hallottam).

— Mit csináljak, én uram Istenem? — jajveszékelt a hölgy, mikor látta, hogy meglepetésemben a kezemben levő csipóvasat nem nyeltem el.

— Menjen haza, madame, és olvassa Lamartine-t.

— Könnyű önnek tréfálni, de Lajit megölik, megcsúfítják, agyonszúrják, s mi lesz énbőlöm?

— Ugyan Euphemia, ne akarjon hát elbolondítani, tisztelje ősz fürteimet; hitessen el ilyesmit fiatal szerkesztősegédekkel vagy orvosnövendékekkel, de ne énvelem. Ön férjecsupán érdekessé akarja magát tenni, hisz a tranchirkésen kívül egyéb fegyver sem volt a kezében soha.

— Dejszen. Laji igen heves vérű ember, neki igen sok párbaja volt már, tudom: maga kivallotta, sebeket is kapott.

— Ha csak a borbély meg nem metszette borotválás közben.

— Istenem! Hisz én önhöz vizsgálatásért jöttem, nem hogy kicsúfoljon.

— No, Euphemia, hisz azért ne haragudjék; tudhatja, hogy én nőktől sohasem tagadtam meg a vizsgálatást, s ezúttal éppen a gúnyt találom kegyed keservei leghatályosabb ellen-szerének (volt idő, mikor mást találtam, hanem azt hagyjuk abba, az nagyon régen volt). Legyen megnyugodva afelől, hogy ha Laji valakivel csakugyan verekedik, úgy azon valaki nem lehet félelmesebb vadállat egy hímszúnyognál, s választott fegyvere hihetőleg légycsapó lesz vagy vízipuska.

De hiába! Az asszonnyal nem lehetett elhíttetni Laji jámborságát, s mindaddig meg nem szabadultam tőle, míg kezem írását nem adtam, hogy amekkora sebet fog kapni Laji a hátára, vagy akárhova máshova, én akkorát hagyok az orromon hasítani. Ez megnyugtatta végre, és elment. Szegény asszony! Úgy szerette azt a himpellért. A nők *sohasem* szűnnek meg szeretni. — Nem reményleném, hogy valaki e „sohasem” szóban célzást vélne észrevenni Euphemia 49 éveire, hisz én magam is éppen annyi idős vagyok, legfiatalabb kisasszony húgom pedig, kit maga az esperes keresztelt Georginának, pláne két évvel több.

Mint jó előre megjövendölém: Bankó öcsém késő este vetődött haza; egy csontja sem hiányzott, hanem tetőtül talpig részeg volt. Euphemia afölötti örömeiben, hogy Lajikája nem fej nélkül jött haza, nem sokat törődött annak rendkívüli bóbítájával, s félrebeszéléseinek okát hajlandó volt a lelkiismeret mardosásaiban keresni, erős hiszemében azon szerelmes hazugságnak, hogy Laji ma reggel fennisztelt ellenfelét úgy lekasabolta, hogy abból többet — hacsak az angyalok nem — embert ugyan senki sem csinál. Egy hétig aztán azon imádkozott a szegény asszony, hogy

bárcsak azon boldogtalan ellenfél, kit Laji úgy feltranchírozott, meg ne haljon férje lelkére; mely csakugyan nem is történt meg; gondja levén a sorsnak arra az egyre, hogy aki nem született, meg se halhasson.

Ily ludat csinált Bankó öcsém az ő áldott feleségéből, valahányszor excedálni akart. Minden héten volt valami pár-baja. Euphemia reggelenként egyre-másra ilyen tartalmú cédulákat talált asztalán: „ha holnap reggelig vissza nem térek, sirass meg; mert többé nem látod — Lajidat”; — ismét másik: „midőn e sorokat olvasod, már én akkor talán a halál hideg küszöbén állok, s ott is read emlékezem”; — majd megint: „imádkozzál érettem, könyörögj az égnek, hogy fegyverem szerencsés legyen”. „Iszonyú bűnt megtorolni megyek; ha meghalok, tudd meg: hogy az teerted történik és a szent becsületért.” — A szegény asszony ilyenkor majd a várost vette fel siralmaival, Bankó öcsém pedig késő estig tivornyázott korhely pajtások és szegődi táncosnők társaságában; tudva, hogy ha épkezláb hazatér, honn nemcsak hogy szidást nem kap, sőt ölelő tárt karok fogadják. Egyszer azonban ily alkalommal egy a falhoz vágott borospalack forgácsai oly szerencsétlenül találtak Bankó öcsém képének röpülni, hogy rögtön egész arcát, nyakkendőjét és mellényét elborítá a vér, s másnap arca úgy nézett ki, mintha chaldeai betűket írtak volna rá. Ez idő óta Euphemia tökéletesen hitt a duellumban; csak azt nem bírta megmagyarázni: vajon gereblyével vagy tojáshab-verővel duellálnak-e ott, hol az ember ily cifra sebeket kap?

Ez így tartott hat hónapig.

Végtére is én voltam az első, ki meguntam a dolgot, nem is annyira a kénytelen vigasztalás miatt, mint azon bosszúságomból, hogy ez az ember fél év óta mindig egy viccen nyargalózik. Nem, — Bankó öcsém! Találj ki már mást, ez elég sokáig tartott. Egyszer tehát, midőn Euphemia ismét szívszakadva iramodott hozzám a rendes baj panaszával,

s éppen azt akarta tőlem megtudni, hogy mi vérèngzõbb állat az oroszlánál, hogy Lajit ahhoz hasonlíthassa, megkérdeém tõle, hogy nem volna-e kedve velem együtt a viadal helyén megjelenni, s ezáltal a veszedelemnek elejét venni?

A madame kapott az ajánlaton. Rögtõn bérkocsit hozattam, fogtam a mankómat, felültünk, és legelõször is hattunk az Akácfa utcába; itt lakott Ludmilla kisasszony, táncosnõ a német színháztól, ki Dom Sebastianban szokta a fátyoltáncot másodmagával járni, hogy akármely szmirnai bajadér se különben. Bankó öcsém ennek szokott incognito koszorúkat hajigálni a karzatról, s gyakran lehet a deli bajadér tánca végeztével egyetlen egy szál tapsot hallani a gallerián. Az Bankó öcsém volt. Ludmilla kisasszony pedig oly bókot vágott vissza érte az egész közönségnek, mintha minden mécs egy-egy claqueur-chef lett volna, mely az õ pas de merveille-jeit halhatatlanítani született.

A tisztelt mamzell nem volt otthon; szobalyánya, ki az ajtót kinyitá, mindaddig nem tudta, hogy hova ment, míg egy tûzpengõst tenyerecskéjébe nem szoríték; attól nagynehezen eszébe jutott, hogy a halhatatlan mûvésznõ most alkalmasint a városligetben lesz.

Mentünk tehát a városligetbe. A sétány alatt egy üres bérkocsi állt, itt mi is kiszálltunk, s én Euphemiával lesántikáltam egész a tópartig, hol magányosan elhagyatva, egy fûzfa alatti padon valami fehér alak ült.

Messzirõl ráismerék a színpadok és choreák királynéjára, s egyenesen neki tarték.

A tündérilona úgy látszott, mintha nem akart volna bennünket bevárni, hanem rákiálték:

— Ah, bon jour, mademoiselle! De ne szaladjon hát, az Isten áldja meg, hisz látja, hogy kettõnknek van három lába. Megállt.

— Ah, kegyed az, Herr von Ó? — sipegé nyájas kulisszamosollyal — hol jár itt ily korán?

— Hála Istennek, hogy még korán járok; egy fiatal barátom e helyen párbajt akar víni, azt kell megakadályoznom.

— Párbajt? — visszhangzá Ludmilla kisasszony, s el nem tudta találni, hogy milyen képet csináljon e szavaimra. — Párbajt! És kicsoda?

— Ennek a fiatal hölgynek a férje, aki itt a karomba csibenkedik: az a bohókás Bankó Lajos, hogy a tatár vigye el.

Az én táncosném kicsinyben múlt, hogy nem skizzírozta magát e szóra; de megfogtam a kezét.

— Lássá kegyed — mondám — ez a vérszopó vadállat oly kényes a point d'honneur dolgában, hogy mihelyt valaki görbén néz rá, mindjárt provokálja. Csupa tréfadolgokért több embervért kiontott már, mint Báthori Erzsébet.

Euphemia bizonyítá, hogy úgy van. Ludmilla pedig olyat csípett kezemen, hogy elsikoltám magam.

— Emberdobogást hallok, ha nem csalogdom. Óh maradjon itt, kérem, szép kisasszony, kegyed is segítsen nekünk ezt a jaguárt lebeszélni véres szándokáról, szép hölgyek szavai mindig hatályosabbak szoktak lenni ilyen alkalommal, mint férfiak hideg észlelései.

A kisasszony kénytelen volt engedni a szép szónak, ha csak egyik kezét a tenyeremben nem akarta hagyni, — amivel megjártam volna.

Mindhárman leültünk egy közel bosquet alá. Euphemia engem fogott, én pedig Ludmillát fogtam.

Kis idő múlva iszonyú füttyhangot hallánk közeledni, gyilkoscifra csikósnótát, úgy kikanyargatva, hogy akár-melyik ceglédi kisbéres se szebben. A fütty később a torokra kezdte szállni, s hangzék a legbájosabb borjútenorban: „Óh égi üdv te vagy csupán”

— Ez már hidegvér — mondám —, halálos párbaj előtt így megütni a magas E-t. — Az én hölgyeim pedig reszkettek, egyik jobban, mint a másik. Mindenik tudta: miért?

Végre elöttűnt az én párbajt vívó pacsirtám, s mintha bi-

zonyos volna dolgáról, egyenesen a bosquet-nek tartott, melynek ágain keresztül fehér ruhákat látott átcsilámlani, saját feketeségemet észre nem véve.

Itt megállt, bal kezét szívére tette, s nyakát félreszegve, felmeredt szemekkel éppen oda ért már, ahol „lelkem az égbe száll”, midőn Euphemia nem tarthatva tovább magát, kirugaszkodik a bokorból, s Bankó öcsémet úgy nyakon öleli, hogy az rögtön sóbálvánnyá változott.

Még soha embert ijedtében meghalni nem láttam; de most hittem, hogy látni fogok.

Annak a tátva maradt szája a benneszakadt trillával, a halálfehér képe, felmeredő haja, megfagyott szeme, szétdermedt ujjai: valóságos eleven múmia.

— Megijedtél tőlem, ugye rossz ember? — feddé szelíd szemrehányással Euphemia — már megint verekedni akartál, nem elég volt engem eddig búsítani? Te, te rossz ember!

Bankó beszélni látszott, de ez olyanformán ütött ki, mint mikor az ember kénégeny-álomból ébred föl, s azt hiszi, hogy igen okosat mond.

— Én — imádott Phémi — talán — nem haragszom, — akarom mondani — ne haragudj; — nem erre — hiszen — sehogy — ma délután (NB. még reggel volt) — a tenger, — akarom mondani, a piac — gyalog, — az óra — felment a toronyba, — kitörte a lábát. (Bankó öcsém ijedtében arról akart beszélni, amit útközben hallott, hogy a piacon az órásmester leesett a toronyból.)

Féltem tőle, hogy most mindjárt valami otrombát talál hazudni, s elárulja magát, s egyik kezemen mankómat, másikon a kékre-zöldre sápadt Ludmillát vezetve, elébe bicegtem én is.

Amint a fiú minket is meglátott, tökéletesen odalett, és megnémult mint Tigris Robertben a királyleány.

Magam pedig, hogy az érdekeltek megzavarodását elsimít-sam, roppant komoly dikciót tarték a fiúnak a párbajok cél-

szerűtlensége s az embernek saját maga és családja iránti kötelességei felől.

Megmondám Bankó öcsémnek, hogy ha máskor élet-halálra párbajt akar víni, azt ugyan okosan teszi, ha — mint jelenleg is — tanúk nélkül végzi el; hanem még okosabban teendi, ha ily gyilkosságok színpadául kevésbé nyilvános helyeket választ. Ő azonban mennyre-földre esküdött, hogy sohasem bánt többet senkit.

— Hát — igazság! — ellenfeleddel mi fog történni? — kérde Euphemia, miután férje szakállát könnyeivel és csókjaival illően benyirkosítja.

— Majd mi ketten elbánunk vele, — mondám, karomat nyújtva a szabadabban lélegző Ludmillának, melyet ő azonban — dicséretére legyen mondva — el nem fogadott.

És ezen idő óta mind a hárman borzasztóan apprehendálnak rám, Euphemia azért, hogy férje párbajaiban kételkedtem, Bankó öcsém és Ludmilla pedig — Isten tudja, miért?

Bankó öcsémmel, ha találkozom az utcán, úgy köszön, hogy rám se néz, morogva magában: *te sánta ördög*; — Ludmilla még a színpadról is oly szemeket vet rám, ha meglát, mintha apját-anyját öltem volna meg; szinte látom, hogy *másféllábú jambus*nak nevez, ha maga van; Euphemia pedig már messziről szemrehányó ujjakkal fenyeget; mondva: „*ön, ön Istentagadó!*”

Volt nekem egyszer egy bogarászom, ki hatvankilenc esztendeig élt abban a hitben, hogy ő ritkaságokat gyűjt.

Hajdan *physics et archaeologiae* professor volt az *** lyceumnál, s mint ilyen és mint éktelenül fösvény ember oly hírből állott az adózó nép előtt, mint kinél igen sok pénz van forgásban; később *privatier* lett belőle, hogy vénségére a műzások ki kezdtek rajta kapni, s e minőségben még jobban összehúzta magát, nem főzetett, macskáját agyonkoplaltatta, szolgálóját szélnek ereszté, reggelenként bevásárlotta fületlen bögréjében a maga félmeszely édestejét, vett mellé egy összeragadt szilajzsemlyét, délben eljárt a lebuja *maradékra*. Föl leheté számítani, hogy egész napi tobzódásának váltsága nem megy négy kongó garasra.

S mégis, mikor halála után holmijét összeírták, a legszabadelvűbb fölszámítás szerint nem ért az összes *status activusa* 100, mond: száz hosszú forintot. Örökösei legalább is ezerszer annyinak itták meg előre az árát.

Hová tette, hová nem tette? — arról még tán most is beszélnek a ***-iak, s maig sem tudják elgondolni, hogy olyan ember, ki negyven esztendeig jár egy kaputban, azt hol kifordíttatja, hol befordíttatja, mikor meghal, hogy nem hagyhat maga után legalább egy véka ezüstöt. Hisz összekerestek ágyat, derekaljat; szétbontottak székeket, pamlagokat, felszedték a pallókat, lekaparták a falakat — sehol semmi nem jött elő, kaputbélésben, kalapbélésben keresték, tűzhely alatt csizmaszárban, kéményben, pincében, gerendák között, sehol semmi!

Régi képek rámái szétbontattak, avas könyvek levelenként szétszedettek, füstös régi pénzek kettéráspoltattak, de csak nem jött azokból pénz elő. Ez az ember elvitte azt magával a más-világra! Mikor érzette halálát, bizonyosan fogta, ostyába takarta, és lenyelte. Ez egyébiránt a legszerényebb vélemény, mit ez esetről hallani lehet.

Voltak, kik a dolgot erőnek erejével meg akarták magyarázni. Némelyek azt állították, hogy az ember titokban poligámiát űzött — mások, kik még bölcsebbek voltak, úgy elmékedének, hogy a török császárnak adott pénzt kölcsön, s az okirat bizonyosan ott van — a között a mennykő sok pogány szarkalábírás között — a kuckóban, amiből az angyalok sem értenek egy szót sem; a legeslegokosabbak pedig egy akarattal megegyeztek abban, hogy bizonyosan éjjel rablók ütöttek rá, azok megfojtották, s mindent, de mindent, aminek csak hasznát vehették, elpakoltak. Ebben megállapodának.

Jelen voltam, mikor holmiját elárverezték.

Már az igaz, hogy annyi ócska cinkanál-nyelet és korsófület még nem láttam, mint itt egy rakáson.

Rozsdás kardok, tört pilingák, dárdák, bárdok, taglók, lópatkók, kengyelvasak, rézgombok, acélgombok, kitömött madarak, ürgék, ráklábak, darázsfészkek, dirib-darab csonatok, kővé vált zápfogak, spirituszba tett kétfarkú gyikok, csigahéjak, madárkoponyák, cserépdarabok, fazikak, mindenféle színű és alakú kövek, porok és ásványok, lávadarabok, tégladarabok, foliánsok, kutyaőrös kötegek, iratok, képek, mappák, pecsétek, régi krajcárok s ki tudná, mi mindenféle kopott kacatbirodalom, mely között három regiment eleven pók indigenálta magát.

Mindezen tárgyak azonban példás rendben és figyelemmel valának sorba szedve. Mindenikhez odaírva a mutatószám, mely alatt a lajstromban meg lehet olvasni mindazon nevezetességeket, mikről egyik vagy másik vasfazék és petrificatum hírben maradt az utókor előtt.

Itt volt 1. egy roppant fringia, melynek egyik oldalára a miatyánknak, másakra a hiszekegynek kellett írva lenni. Akasszák föl, aki egy betűt látott is rajta a rozsdától. Egyéb-iránt ezzel a karddal viaskodott Achmet basa a kenyérmezői ütközetben. Vételára 20 császári arany; egy hajóslegény megvette 18 garason dohányvágónak.

2. Az az olló, mellyel Arnulf császár lovának a farkát elvágta, mikor éjjel az Enns hídján keresztüllovagolt. Vette 80 forinton. — Eladatott 17 krajcárért.

3. Egy dárda, melyet római triarius viselt a karthágói háborúban. Én ásonak néztem, s csakugyan egy kertészlegény adott is érte valamit.

4. Szent Lőrinc imádsága, nagy elhízott könyv, fekete, piros és kék betűkkel írva, mellyel hajdan az ördögöket üzték, mikor még kevesebben voltak. Ezt vette a megboldogult kilencven forinton, kapcsostul, táblástul. Biz azért nem adott a sajtos többet fél máriásnál.

5. Egy kép, melyet Ovidius Naso saját kezével festett, oly silány macskakaparás, aminőt csak poétától várni lehet. Ez nem talált vevőt, pedig a hátára 25 arany volt írva.

6. Egy feketerigó-fejú fehér galamb kitömvé. Az öreg tíz esztendőig csodálta e természettünemény eredetét, és sohasem jött rá, hogy a fej úgy van hozzávarrva a nyakhoz: 10 arany.

7. Egy kő, mely a holdból esett le, 100 arany.

8. Lollia Paulinának egy papucs, 8 arany.

9. Három Lukács-cédula. Boszorkányt lőni való, 12 forint.

10. Aisach köténye, melyet Muhamed később zászló gyanánt használt.

11. Emeza hálófőkötője, melyet akkor viselt, mikor tűzzel álmodott.

Hirtelen azonban egy festvényre pillantok, visszahökkenek. Láttam én ezt már valahol... Egy borzas scythafej ezüstös dolmányban, aláírva: „Attila, plaga Dei.” A vonások oly ismerősek, mintha tegnap beszéltem volna a gazdájuk-

kal, de oly ismerőscsk, mintha saját magam mázoltam volna; úgy van, úgy, mikor festeni tanultam, én éppen ilyen három hasú orrokat szoktam festeni az embereknek. Ki lehet az, ki engemet ezelőtt háromszáz esztendővel utánozott. Utánanézek a lajstromban, hát oda ez van írva: E ritka becsű képet vettem 28 császári aranyon, melynél bizonyosan tízszerre többet ér, festője ama híres *mór* festő Ben-Ali-Hassan-yokai-mahmud.

Mondtam, hogy én festettem, de ki hát ez az Attila?

Dehogy Attila, dehogy Attila, hisz ez Beregi Bandi!

Legalább Beregi Bandi volt, aki előttem ült, mikor e hadijesz-tő alakot festettem.

Most már világos volt előttem minden. Licitálni próbáltam a képre. Egy huszsnál alább csak nem kezdettem *saját* nagybecsű festményemről beszélni, de majd megverték, hogy miért nem hagyom a kétgarason kezdeni, mint a többit, s a kikiáltási öszvegben csakugyan rajtam is maraszták.

... Bandi öcsém tuskére való fiú volt.

Unokaöccse volt a jámbor professzornak, s egyike volt azoknak, kikre öröksége nézett.

De Bandi nem tudott várni, vagy ha ő tudott volna is, de hitelezői egyáltalában nem akarták megtanulni e keresztyéni erényt.

Bizony pedig az öregúr nem volt az az ember, aki valaha valakinek valamit maga jószántából adott volna, indigestióban sem igen szenvedett, hogy abban bízni lehetett volna, hogy valaha meghal.

Egyetlen eszt volt, melyben hallatlanul tudott pazarolni. Imádta a régiségeket; ha valaki azt a kardot mutatta volna neki elő, mellyel a cherubim Ádám-Évát kikergette a paradicsomból, le hagyta volna a nyakát vágatni vele, csakhogy az övé legyen. Gyakran egy füstös pergamenért, melyen egy római imperator autographiája volt, egy darab tégláért, mely Pompejiből hozatott, egy kétfejű csibeért, egy Árpád korából pipaszurkálólért, egy özönvíz előtti *állatfogért*, oly sommákat ki-

dobott, minőket *saját édes fogaira* két esztendő alatt sem költött volna el.

Bandi öcsém tehát így gondolkozott:

Ha tencked nem kell egyéb, mint csak az, ami rongyos és rozsdás, akad az ősi kacattárban annyi tarajatlan rézsarkantyú s nyélbe törött kés-villa, meg füstös dokumentum, s több afféle lúdgége-sodorító és fánkmetélő, amit csak ősi megillatosodott üveges almáriomok fiókjában összevissza hányva lehet megtalálni, s melyeken a késő successorok törhetik fejüket, hogy mely keresztyéni célokra szolgálhattak mindezek, mennyiből három csodamúzeumot ki lehet állítani.

Fogta tehát, egy éjjel összeszedte öreganyja legöregebb almáriomának megpenészesedett tartalmát, egy sereg régi főköttősorítót, cifra pacalmetélőt, mozsártörőt, ódivatú gömbölyű üvegvasalót, kolmizó vasat, zsiráfésüt, kettévált porcelántálat, tollatlan kulcsot, srófokat, szegeket, csattot, rokkapcsot, cipőhúzót, famacskát, harisnya-stoppelót, egérfogót, fületlen gombokat, s mindezeket zsákra rakva elvitte a város-hoz vagy félmérföldnyire fekvő pusztára várba, ott azokat egyenként a kövek közé, az udvarban, a bokrok alá szépen eltemette, s hagyta állani vagy egy hétig.

Egy hét múlva elment Thaddeus úrhoz. Thaddeus úr mindenkitől, ki hozzá belépett, azt szokta legelőször is megkérdezni, hogy micsoda nap van ma; mert a házában levő *legújabb* kalendárium II. Sixtus pápa idejéből való volt. Ha aztán mondták neki, hogy szerda vagy csütörtök, s március 10-dike vagy 20-dika — ő rendszeren tudta, hogy ezen a napon hol volt nagy ütközet, kit koronáztak, kit fejeztek le, merre volt földrengés. Melyik tudós miféle klepsidrát talált fel, s egyik vagy másik kegyelmes fejedelem miféle kegyelmes viccet méltóztatott mondani e napon.

— Öcsém, ezen a napon találta fel Guericke Otto az időjósít, ott a szegletben láthatsz egyet, geránium-mag van tűzve a közepébe, annak a farka mutatta hajdan a jó és rossz időt,

mielőtt a barometrum fel lett volna találva. Ezt ma találta fel Guericke Ottó, azazhogy ezelőtt 214 esztendővel. — Ily szavakkal fogadta Thaddeus úr Bandi öcsémet.

— És én pedig mit találtam! — szólt ez phlegmatica, (úgy szokott beszélni) — nézze csak, professzor urambátyám.

S elővesz ezzel a dókája zsebéből egy —whistmarque-ot, melyet a mi hölgyeink egy szóval „tantusz”-nak neveznek, s mutatja az öregúrnak.

Ez azt hitte: régi pénz.

Nézi, forgatja, oculariumot tesz neki, persze: semmi írás rajta, hanem egy sereg apró cifraság között látnivaló volt rajta vagy egypár rózsaforma is.

Az antiquista el nem tudta gondolni, hogy melyik császár idejéből való lehet e pénz. Régibb nem lehet mint III. Ince pápa idejéből való, ez kapott legelőször teljes rózsát egy kertészől ajándékba, azelőtt csak a vadrózsát ismerék, s ezt oly nagy tiszteletben tarták még akkor, hogy a gyóntatószék tetejébe tették; ezért mondatik valaminek titokbani kimondatása: sub rosa dictum. — Mármost csak az a kérdés, hogy vajon a Lancaster család verette-e e pénzt, vagy a York család? A fehér rózsá-e ez, vagy a piros rózsá? Hogy is jutottál e pénzhez, öcsém?

— Hát itt a régi vár udvarában a fűben feküdtem és olvastam; egyszer a lábamnál mozog a föld. Hát egy vakand túrta a földet; én egy követ veszek, s lesem: hogy majd agyon ütöm, mikor hirtelen valamit látok csillámlani a hant között; kiviszem, hát ez volt a földben.

— Nem kerested tovább?

— Csak amint a sarkammal szétrúghattam a túrást, még találtam ilyet vagy hatot. — S ezzel előmutat egy marék egymáshoz testvérileg hasonlító whistmarque-ot.

Thaddeus úr meg volt lepetve, s ez idő óta nem volt neki kedvesebb embere Bandi öcsémnél. Együtt járt ki vele a régi vár omladékához, ott áskáltak a kövek között holdvilágos

éjszakákon, bagolyhuhogásnál, lélekröpülésnél. S űti természetesebb, mint hogy Bandi öcsém minden fontos felfedezésnél fontos pénznyomatékoktól bírta az öregurat megszabadítani. Így jutottak ősi kacattára elmorzszált cserepei egyenként Thaddeus úr ritkasági gyűjteményébe, ki azokat őrizte erősen, s kitanulta, hogy melyik római császár idejéből vesztek ottan.

Máskor összeírt Bandi öcsém egy sereg autographiát, mind megannyi Napoleonok, Washingtonok, Franklinok és Stuart Máriák, s minthogy ezt semmi áron kezéből ki nem akarta adni, az öregúr utóbb is sajátkezűleg után-rajzolta mindegyiket, szempusztító figyelemmel, s tetejébe meg is fizetett érte.

Ha tudta volna, mikor már készen volt vele, hogy egy sem valódi!

Egyszer Bandi öcsém meghallotta, hogy tulipánokat is szoktam festeni, s nekem esett, hogy pingáljam le őt!

— De öcsém, roppant silány mázolás lesz ám ez.

— Éppen olyan kell nekem.

— Senki sem ismer rád róla.

— Annál inkább meg leszek vele elégedve . . .

— Aztán borzasztó rococo lesz az egy hét alatt, amit én festek, minden szín megzöldül rajta, mert a városban nyeregjáró firnájszon kívül semmi más olajat nem kapni.

— Mentül zöldebb lesz, annál jobb lesz.

— S a színek föl pattognak, mihelyt napfényre jutnak, mint árvíz után a szikkadt iszap, csak sötétben szabad a képet látni.

Denique a fiú nem hagyott békét, le kelle őt festenem. S hogy mennyire eltaláltam, bizonyítja azon eset, miszerint alig várta, hogy megszáradjon, rögtön eladta Thaddeus úrnak, mint Attila képét, mit egy szerecsen mameluk lóháton festett kutyafuttában a csójtárja végivel a kaftánja bélésire.

Másszor szemtanúja voltam, hogy Bandi öcsém megvett egy üveg aranyos porzót a papírárusnál. Szerelmesleveleket szokott írni, arra kellett neki.

Az öregúr meglátja nála, s kérdi: mi az?

Ez hidegvérrel mondja: *Aurum fulminans Eleusiacum.*

— Mennydörgő arany?

— Hohó! vigyázva kell vele bánni! Ezzel az üveggel az egész várost levegőbe lehetne röpíteni, s a legkisebb frictiótól elsül.

Nekiesett az öreg, kérte, könyörgött, ha csak felét is adja neki s végre megalkudtak három evőkanálnyira oly árban, amilyenért három véka aranyporzót lehetett volna venni.

Ritkítja párját az a komikus helyzet, amely óvatossággal ezek a veszedelmes port elosztották, pávatollal seperték össze szépen a papiroson, s mikor össze volt seperve, Bandi öcsém közibe tüszentett, s alló! szétröpült az egész dicsőség. Végre is az egész üveggel meg kelle szerezni Thaddeus úrnak.

Őrizte ő aztán ezt az üveget. Dupla almáriombba tette. Valaki csak hozzá jött, mindenkit megintett, hogy őrizkedjék nagyon kopogni, mert itt olyan por van, mely a legkisebb mozgástól, a legkisebb kiáltástól elsül, s kiveti a földet a sarkából.

Halála óráját is ez idézte elő. Egy vasárnapon elővette a veszedelmes üveget, nézegette, gyönyörködött benne: egyszer kisiklott a kezéből, földre esett, összetört, s ő szegény ijedtében azt gondolva, hogy most az egész mindenség összetörik, rögtön szörnyethalt.

Legnagyobb kincsei a szemétdombra jutottak.

Még csak azt kell megemlítenem, hogy Lollia Paulina papucsában Buksa Mátyás táblabíró saját fiatal felesége papucsára ismert. Aisah kötényében és Emeza hálófőkötőjében szinte másik két compossessor saját menyecskéjeik eltévedt jószágaira.

Kik Bandi öcsémet közelebből ismerik, tudni fogják, hogy e névszerinti tárgyak mint jutottak a ritkasággyűjteménybe.

Az élet keveseké, törékeny kincs, melyet senki nem adhat, mindenki elveheth. A halál mindenkié, melyet mindenki adhat, senki el nem vehet.

Mindenki szeret a halálnak saját lelkével összeillő arcot adni, ha róla gondolkozik. Egyik őszén, megnyugodva, megsiratva szeretne meghalni; a másik ifjan, fehér koszorúval homlokán. Egyik nyájas reggeli kék eget kíván halotti ágya fölé, körül a pacsirta énekét és a tavaszvirágok illatát, halk zokogást ágya fejnél, meleg napsugarat hidegülő arcán; másik csaták viharai közé viszi képzeletét, kergetve és keresve a halált, küzdve, csatázva, vihar és földrengés közepett, ott esni el a csatakürt rivallása mellett, látni a győzelmi zászló lobogását, hallani ezer ajakról e szent név harsogását: szabadság! s lehajolni és megcsókolni utolszor a földet, és meghalni.

Ki a haláltól retteg, vagy nagyon szereti az embereket, vagy nagyon fél az istentől.

Elmondom tinektek, milyen halála volt Arriának.

Nő volt, — Rómában született, — római polgár neje.

Férjének neve volt: Cccina Pactus; és e név tisztán, szennytelenül maradt urára, tisztán maradt meg hamvedre feliratán is, s tán nem maradt volna úgy, ha Arria nem osztozott volna benne.

Most e név úgy ragyog férje ravatala fölött, mint beomlott sírokban az örökké égő lámpa.

Ha a mindennapi ember meghal, egy csillag lehull az ég-

ről, de ha egy magas lélek elhagyja a földet, az fölszáll az égbe, s csillag lesz belőle.

Ilyen csillag az égen Arria lelke!

Róma zsarnoka volt azon időkben Claudius Tiberius Drusus.

A zsarnokok akkor is szereték már az istenek szerepét játszani, imádtaták magukat a néppel, megevék annak áldozat-falatjait, megitták vérét, kéjelegtek leányaival, fiait rabszolgáik-ká tevék.

A zsarnokok akkor is örültek már a vérnek, nemzeteket uszítottak egymásnak, vérnek kellett omlani földön és tengeren, országos sírásnak kelle hangzani: hogy istentelen lelkeik gyönyörködhessenek.

Az emberi szív gyönyörei nem fizettek szenvedélyeiknek többé, a pokolnak kelle őket mulattatni.

Ki a koronát feltalálta, az találta fel a háborút is. A népek sohasem támadtak volna egymásra, ha egyes vezérek nem uszították volna őket, kik szomjazták a dicsőséget és a vért, s a nép isteneinek hitték magukat.

Megették őket is a férges, gyom terme hamvaikból és égettő csalán; a szelíd virágok s a királyi pálma, az áldó gyógyfüvek s a polgárkoszorú tölgy nem vernek gyökeret keserű poraikban.

Emléceik is csak azért maradnak meg évezredek óta: hogy a késő utókor tanulja őket megutálni, s átkaival kergesse futó lelkeiket a hazátlan ég alatt.

Claudius Tiberius Drusus!

Mínő álmaik vannak a Caesaroknak a halál után?

Szomjazod-e még a túlvilágon is a vért, reszket-e szíved a vágy miatt, midőn az esti szellő az olasz égöv tűzszemű leányainak keblén árnytalán szellemed végigfuvallja, kiknek ősanjaik egykor olly forrón ölelték királyi melleidet? Sírsz-e, midőn a felszabadult helóta királyi sírodat mezetlen

lábával megtapodja, kinek ősapját egykor vadakkal tépette össze?

Élj örökké, s legyen homlokodra nőve a véres korona, hogy messziről megismerjen róla minden lélek, és kikerüljön!

A cirkuszban ordított a nép.

Az imperator közmulatságot tartott.

Elefántok küzdöttek tigrisekkel; pokoli bőgés reszketette az eget; az óriás vadak szörnyű lábainak tombolása alatt rengett a föld, a csíkos fenevedek föl-fölreppentek a magasba, elhajítva a bőszült elefánt véressé tépett ormánya által.

A nép ordított, és embervért akart látni.

Izmos, mezetlen férfi löketék a cirkusz közepére, kezében széles, rövid kard, feje födetlen, izmai vaskemények, arca merész.

Egy szemközti kalitka csapóajtaja felvonatik, s méltóságos léptekkel mozdul ki belőle a puszták királya, az afrikai oroszlán. Hosszú, fényes sörénye a nap fényében aranyat játszik, piros nyelve kilóg szájából, morgása, mint a távoli mennydörgés, farkával a földet korbácsolja.

Szemközt állanak, a férfi és az oroszlán.

Mindenik érzi, hogy méltó ellenére talált.

Az oroszlán meghajtja derekát, földnek feszíti fejét, sörénye egyik oldaláról a másikra repül, ordításától végigreszket a cirkusz épülete.

— Biafora! — kiáltja a férfi, lábával a földre dobbant, nagy melle kifeszül, s érckarját fölemeli a ragyogó karddal. Egy szökés, — mindkét királyi állat egymásra rohan, az oroszlán iszonyú körmeit a férfi vállába csapja, ez pedig torkonragadja őt, s a földre tiporva, vas térdeivel gyomrára gázol, s míg a pusztai fenevad bal karját széttepi, hideg vasát szívébe taszítja.

A nép tapsol. A férfi föláll, diadalmas arccal mutatja föl a vértől gőzölgő kardot, lábát a holt oroslán fejére teszi. A nép tapsol, — a gladiátor leesik legyőzött ellene mellé — és meghal. A nép tapsol.

Több vért, több vért akarnak látni.

Fehérbe öltözött nők csoportjai hajtának a térre. A keresztényiség mártírjai, kik, mert nem akartak áldozni a bálványisteneknek, maguk hozattak áldozatul nekik.

A mártírnők egymást sírva karolják át, s szent himnusz énekelnek a magasságban uralkodó nagy lélek dicséretére. A halál perce nem oly irtózatossá válik előttük, mint édesek a túlvilág gyönyöre.

Hirtelen több rekesz nyitnak meg. Hetekig éhezett hiénák bocsáztatnak elő, száz fenevad, mely emberarchoz soha nem szokott, s melyeket tüzes vasakkal tettek dühöseké.

Halálhirdető vonítás hangzik e sírásó vadak tajtékzó szájából, vegyülve a nép tapsaival s a vértanúk szent énekével.

Ki az, ki ott a középben lehangosabban tapsol?

Ő az, Róma zsarnoka, fején a ragyogó diadém.

A hiénák előrohannak a térre.

A zsarnok kihajlik erkélyéből, s úgy tapsol, és palástja lobogtatásával uszítja a vadakat.

E percben egy hatalmas kéz hátulról megtszítja, s ő súlyegyent [vesztve] bukik le magas trónja erkélyéről.

E kéz volt Cecina Pactusé.

Ő volt az, ki a zsarnokot a fenevadak közé, örült diadala közepett, a trónból letaszította.

De a zsarnokok élete fölött a fátum örködik.

Nem szabad önkik röviden élni. Hosszú életüknek kell lenni, hogy beteljék bűneik pohara.

Claudius hosszú bíborpalástjánál fogva függve maradt a corynthisz oszlopok cifrázatán, s ott függött a rá fölördítő vadak piros torkai fölött, s egy perc alatt megöszültek hosszú fekete hajfürtei.

Zsoldosai futottak őt megszabadítani, s a zavarban Cecina Paetus megszabadult.

Egy óra múlva caesari zsoldosok állták el a római polgár házának ajtaját, a zsarnok iszonyú bosszút esküvék fejére, midőn ősz hajfürteit meglátta.

Megesküvék: hogy mindazoknak, kik Paetust e tette buzdíták, vére folyni fog, s a polgár emberi gondolattól soha meg nem talált kínokkal fog kényszerítettetni azoknak kivallására.

Szép, fiatal neje volt a polgárnak, — Arria.

Mikor meghallá férje sikertelen merényét, s a vést, mely a hazára jöhet, ha férje összeesküvése részeseit kivallja; hozzá-sietett, s egy éles törst adott kezébe, hogy ölje meg magát.

A férfi, ki százszor látta szemközt a halált, ki a csatákban sokszor fölkereste azt, lelke-bénultan álla most, s az átadott törst kihulla kezéből. Nem volt ereje azt önszívébe döfni.

Látta körül a szép, ragyogó napot, a mosolygó eget, az életet, zajával, hullámzásával, s nem volt bátorsága az ismeretlen sírt megnyitni maga előtt.

Látta keblén csüggni a szép ifjú hölgyet, kinek ölben a mennyországot bírta, s nem volt bátorsága a sír férgeihez kebléről leszállni.

Künn a zsarnok zsoldosai törték rájuk az ajtót.

Ekkor Arria fölvette a törst, mit férje elejtett, s önkeblébe döfve adta át azt neki.

— Nem fáj a halál, Paetus! — szólt, és mosolygott és — meghalt.

Perc múlva mindkettőjük szívére összeomlott.

Lelkeik együtt röpültek föl a szabadság istenéhez

Ilyen halála volt Arriának.

Claudius Tiberius Drusust később saját kedvese mérgezte meg. Kétségbeesve, hetekig kínlódva, elhagyva, egyedül, megátkóztottan múlt ki a világból. Örömmünnap volt temetése napja.

Minő különbség halál és halál között!

FÜGGELÉK

K Á R T Y A

A kártya, mint tudva van, bolondok számára találatott fel.

VI. Károly francia fejedelem megtévelyedése volt azok, melynek a későbbi művelt és nem művelt világ annyi lelki éldeletet, annyi szívcsiklándó örömet, annyi boldogító szenvedélyt köszönhetne, — ha benne találna. — Ez idő óta ezen orvosság (minthogy bolondok számára találatott fel), gyorsabban, mint a himlőoltás, ragadóbban, mint a hidegvíz-kúra, és általánosabban, mint a dohányzás, terjedett világtalan világig, — s hihető, hogy ha eleve útját nem állják látcsők és léghajók segedelmével: a holdig, innét a napig s csillagokig fogja terjesztetni áldásait, amidőn majd a régi keringőt megunt, hím- és nőnemű csillagzatok, nyugóra alatt összeülnek, és 1000 per 1 krajcár Paskevicsot játszanak; az özvegy nap pedig mielőtt lefekünnék, időöltésből maga magával pasziánsze-ot játszik, — amikor aztán természetes okait fogjuk tudni, egyik vagy másik csillagocska *megbukásának*, s holdasszonyosság koronkénti *schwartz-zd* lételének.

Elég az, hogy e nekünk elég széles földön terem ezen *panacea*, mag nélkül, mint a gomba és a *criticaster*ek, és úton, útfélen, mint a krumpli és a *versek a holdhoz*, — s egy adaggal, mint a tapasztalás bizonyítja, sokaknak és sok ideig lehet élni, hanem — mint a *homocopathia* szerceinek megvan azon tulajdonságuk, hogy aminő nyavalyát beteg emberen meggyógyítanak, egészségesen ugyanazt idézik elő: úgy ezen őrülség ezerjófüve, ezen nézetben valóságos *hasonszenvi gyógyszer*. —

A minap, hol — hol nem, sétálván *à la Laboda* a széles földön

testi talpaimmal, míg lelkemmel, mint papirossárkány a magasban csapongék, — *a levegővárak fűthetése módját* tervezgetve agyamban, s eközben élvezve az áldott föld kellemét, mellyel tudniillik a gomblyukakon át keblemig ható márciusi zefír, szememet-számát tele méltóztatott fúdogálni: eszmetársulat útján az engem közvetlenül „nolle velle” hordozó földre vetém szemeimet, s óh szörnyű szerencse! én, ki soha semmit nem találtam, mert mindent a levegőben kerestem, vagy ha mit találtam, az olyan volt, amit nem kerestem, de nem is óhajtottam, — most hogy a földre tekinték, találok — ugyan mit? hát egy újdun-új *kártyalevelet*, arccal a földre borulva Itt megállék a ritka tünemény felett, miképpen megáll a koppantó, ha leesik az asztalról, s miképpen megállnak X* úr okoskodásai, csvén a fejük lágyára — s újabb philosophémák keltenek agyamban

. . . . Te szegény kártya! mi lehetett azon kegyetlen fátum, mely téged testvéreid szerető öléből kiszakasztott? mért kell tenéked rendeltetésed ellenére, ahelyett, hogy szépen megbecsültetnél — míg rokonaid fejére ököllel koppantanak — itt a szeméten lábbal tapostatnod? Míg azokat meleg részvétellel *gusztálják*, itt fogsz te távol a világ zajától, nem látva és nem említve senkitől, heverni? —

Míg ilyen és hasonló pietisticus gondolatok vesződtek bennem: előjött a fenuisztelt genialis zefír, és jött, mint mikor a legfashionablebb divaturacs beugrik szobádba, és nem tudod, hogy ugrófélben levő sapkádhoz kapj-e először, vagy reppenő papirossaid marasztald, — ekként a fiatal zefír is nyájas homokcsoportokat, vidám katángkórókat, szende faleveleket, s több szerény ringyet-rongyot és szalmaszálat gallopiroztatván a magas levegőbe, míg a mellette elmenők fejéről, kik neki tiszteletlenségből nem köszöntek, egész illedelemtudással takarított le kalapot és süveget miután saját fejemet is megkísérté magával vinni, hogy legalább gondolataimat elrabolhassa, azoknak tárgyát, a száműzött kártyalevelet el-

kapá előlem, s egyet kanyarítva rajta, úgy csapta szemeim közé, hogy nem tudom, a kártya-e vagy hozzá kapcsolt eszmém, majd vakonszülötté tőnek; — — — ez ómen! gondolám magamban, ez a sors intése

Ha ez kétszem volt: úgy oly kövér leendek, mint a kétszem szinonimája, tehát vagy *serfőző* vagy *városbíró*.

. . . . Ha király volt: úgy uralkodás lesz dolgom, — *mester* vagy *porkoláb*

. . . . Ha *felső*: úgy magasra menendő leszek, — *harangozó* vagy *füstfaragó*

. . . . Ha *alsó*: ez szolgálat jele. —

Így mentem végig a kártyavilágon sybillizálva, s apródonként gusztyálgatva a titkot megfejtendő *saisi lapot*, s íme — ki hitte volna? Egy sem volt, amelyiket gondoltam, a *makk hatos* volt. —

Makk hatos, úgy-é? Most már tisztában vagyunk a dologgal — téged még újonszülött korodban el szoknak vetni három legifjabb testvérciddel, mint Faraó király elhajigáltatá a zsidómagzatokat; ezért kell néked a szemeten heverned, mert hatosnak születted, ez szerencsétlen sorsa a hatosoknak — — dixi —; mint a mekkai dervis a talált kisedet körülmetszé, megáldotta, s a földre visszatevé: úgy én is megszántam a szegény hatost, s megfogva két fülét, amint tudniillik a festett és a piros papiros szétváltak, őt kettéhasítám — s ím! a kártya horrendum *visu* — nyögött — nyögött, mint csak egy hatos kártya nyöghet Megvizsgálám e szokatlan nyilatkozás okát, s anatómia útján sikerült kitudnom, hogy a két egymásra ragasztott papiros köze tele van írva kártyanyelven, jómadarak tollával írt szavakkal, mik is általam lemásoltatva ekként következnek:

EGY ÜLDÖZÖTT KÁRTYA AUTOBIOGRAPHIÁJA

Minekutána *praemittálnám* — (megjegyzendő, hogy a kártya magyar kártya volt) — minekutána tehát *praemittálnám*,

hogy én valamennyi kártyák között a legszerencsétlenebb kártya vagyok, csak annyi jóban sem részesülve testvéreimmal, hogy bár egy embernek is rossz napot és álmatlan éjt valaha szeretnénk, hanem azoktól kitagadva, száműzve heverek a nep-telen szemeten, játéka a viharnek és utcagyerköcöknek: ezen való halálos bosszúságomban elhatározám magamban, hogy költő, mégpedig hősköltő leszek, így legalább, ha egykor emberek kezei közé jutandok, azoknak szívöket, ha mint kártya nem, legalább mint papiros, bosszantandom.

Készülj tehát, múzsám, és segíts leírni azon nagyszerű csetepatét, mely történt a minapában három kártyanemzet fejlődeme között, mely nemzetek egyike saját kevésre haladott hazám, a magyar, másik a török — vulgo tarokk, harmadik a legsokadalmasabb, a francia. —

Lőn pedig, hogy ezek egy kerek asztal fiókjában kongresszust csináltak; jobbról a magyarok főnöke, a *makkfilkó*, balról a törökök *le plus hontable honneur-je*, az *excuse* — vulgo *skiz*, középett a *coeur as* — vulgo *vörös disznó*, a francia hős. — Sokáig komoly szemekkel recognoscirozák egymást, s miután hosszasb ideig, nagy hallgatás között farkasszem néztek volna: a *coeur as* ekképp szólított meg a *makkfilkó*-tól:

„Már mit nézsz rám hee? Nem vagyok én új kapu.”

„Chincser!” felelt rá pöffeszkedve az *as*, s félvállról törekedett lenézni a *filkóra*, ki éppen kétszerre magasabb volt nálánál.

„No hiszen csak merd még egyszer mondani! Azt gondolod, hogy nem értettem, hogy az apám lelkét szidtad?”

„Ne bánts, *filkó!*” csillapítá a *skiz*, te piszkos feltörött tenyerek közt híztál meg, nem értesz franciául, nem tudod, hogy mi a *haute volée*, *etiquette*, és a *grand noblesse!*”

„Mit? Te bajazzo! Te mersz nekem így szólani, mikor bot van a kezemben? Én nem tudnám, hogy mi az a *haute volée*? Hát nem az a *haute volée*, mi tavaly a szénaboglyákat a levegőbe ragadta, aztán meg annyi ködös időt csinált nyár kö-

zepén? S nem azt hívják-e etiquette-nek, mikor valaki az ember tyúkszemére lép, s azzal akar megkérlelni, hogy párvialdalt kínál? S grand noblesse-knek nem azokat nevezik-e, kik csőd alá kerültek, vagy legalább útban vannak hozzá? És én ne tudnám ezeket, én, kivel játsszák a piquetet és a preference-ot?

„Obsoletumok!” szóla közbe a coeur as ajkpittyeszve.

„Hallgass disznó, vagy orron ütlek!” dűnnyögé félvállról a filkó „s melyitek ért jobban a zsebeléshez, mint a färbli?”

„Zsebeléshez? — kiálta fel az as, s akkorát kacagott, hogy hasát kellett tartani, bele, — zsebeléshez! — s szinte megfulladt a nevetésben, — makaó barátom! makaó és halber! Ezek az igazi bons enfants-ok, ezek nyírnak, ezek kopasztanak, ezek szopnak, ezek veszik el az éhezőtől a kenyeret, a tisztviselőtől a hűségére bízott pénzt, az apától a gyermek ruháira, a diáktól a didactrumra valót, a nagy úrtól az ezreket, a szegénytől az utósó garast, a nyugodalmat, — s hahaha! — hányszor az életet” — s ezt mondván újabb s hosszab kacagáshoz fogott az as, melyből csak az excuse következő szavai csillapíthaták helyre:

„Mít érnek ezek? Pórnép multságai, mikhez ész nem kell, kurta korcsmákba s malom alá való dolgok; — halber és makaó, durnyó, entra, orronverő s kujon, papucs, capári zwick, pió, filkó s — mariage köznapi dolgok, paraszt eszmék! — micsodák ezek *egy huszonegy elfogáshoz, egy volat engesagthoz mérve?*! — Ti csak hétköznapi őrfjögöket tudtok csinálni, kik pénzüket elvesztik, s ha elvesztették, megbánják, s benneket szemtül szembe összeattáznak; de az én bolondjaim vasárnapi bolondok, kik azt hiszik, hogy mulatják magokat, s eszüket élesítik, — nem esznek, nem isznak, nem alusznak ők, csakhogy velem lehessenek — ily hódításokat tesz a tarokk; ti pedig giaur népek, póркеzek játékai, bújzatok pad alá, ha velem akartok beszélni.”

E szózat alatt az as döllyösen feszíté két kezét csipejére, mint egy öblös kétfülű kancsó, s alig hogy az excuse befogta kérkedő

száját, tág torokkal visítá: „Wiszt! wiszt!” — nem így a filkó. Ez egy sallangos teringettét dörögve, hátracsapta kalapját, felgyúrte ingujját, fütykösét — ezen mindent bizonyító argumentumot — középen fogta, s minden teketória nélkül kicsapta az excuse fejéből a hegyes sapkát; — mire ez sem véve tréfára a dolgot, dühösen előrántotta kurta szablyáját, s vele derckasan oldalba szelte — a levegőt. „Segít a huszas!” kiáltván felrepezstett szájjal; mire a huszas, „tous les trois! volat”-ot bökinített, s a törökök mozgásba jöttek.

„Hó! én 32-ed magammal vagyok!” szólta a filkó, amúgy győriesen retirálva.

„Én 42-vel” lejté az excuse fogait vicsorgatva.

„Én pedig 52-vel” csattogá az as, s míg ökleit angolos boxírozáshoz forgatná: az ügyes skiz felrúgta hegyes állát. — Erre általános lett a hadakozás. — Franciák, magyarok, törökök, gyalog és lóháton siettek egymás kezéből kitépni a győzedelmet; volt mit szenvedniök a szegény közbeszorult dámáknak, s tán még most is hadakoznának, ha csak mint minden hősköltevényben, úgy itt is, egy *Deus ex machina* közbe nem jó vala, a veszedelmesen bonyolódott gordiusi csomót, miután a szegény költő már maga magát megfogta benne, kimetélni; vala pedig ezen felsőbb hatalmasság egy *marqueur*, ki a vendéгурaknak kártyával volt szolgálendő. — No szépen megköszönte ez a hadakozást, ugyancsak kreuzsappermentírozott, míg őket széjjelválogathatá, — a skiz és filkó éppen egymás hajában voltak, s a kövér as tetemein birkóznak, mely azalatt lábikráikat harapálta.

„Selim alcikum!” monda a skiz.

„Fogadj Isten!” felelt a filkó, mindegyikök ellenfelének egyegy csomó emlékbén tépett fürtjét tartva körmei között.

„Á votre santé!” nyögött az as, midőn széjjelválasztatának.

„Béküljetek meg” — szólta patronájok, Fortuna, egy régi kártyavető cigányasszony, a lutri feltalálója. — „Egy a cél, bár a mód különböző: pénzt, időt, jókedvet elvenni a nagyok-

tól, mint a kicsinyektől, — — folytassátok, ti mind az én fiaim vagytok!”

S kiosztattak — —

Egyikkel fárblít, wisztet a másikkal, paskevicso játszanak a harmadikkal, — a hősök dicsőségük fénypontján érzék magokat, de — ez sorsa minden nagyoknak és dicsőnek! — a legnagyobb diadal idején eljött az „inevitabile fatum” — a makkfilkó akkor talált megjelenni, mikor a királyra lett volna szükség; s ilyen az emberek szeszélye — kettéhasíttatott — — az excuse a harc alkalmával blessourt kapván, mely őt hátulról is megismerhetővé tette, fidibuszként égett el egy pipadohányon, — az as pedig egy pohár serrel végigöntetvén — megfulladott. —

S eképp múlt ki a három kártyanemzet három nagy hősc,
„óh ti, kikért országoknak kellene sírni!”

Eddig terjedett a szerencsétlen kártya autobiographiája, mely autobiographia úgy áll saját pro- és epilogusához, mint I. 12-höz, és mint áll ezen sorok írójának érdeme, ezen sorok végigolvasójának érdeméhez, ki ha jelen olvasmányát szívéből megunta: úgy a *Kártya* írójának célja teljesült, mely volt: *olvasójával a kártyát meguntatni.*

JEGYZETEK

，

RÖVIDÍTÉSEK

A) JÓKAI MŰVEINEK HIVATKOZOTT KIADÁSAI

NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—1898. Révai Testvérek.
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912. Révai Testvérek.
CentK	Jókai Mór művei. Centenáriumi kiadás. 1—100. k. Bp. 1925—1932. Franklin—Révai.
JKK	a jelen kritikai kiadás
Válelb	<i>Válogatott elbeszélések.</i> (Válogatta Illés Endre. Sajtó alá rendezte Domokos Mátyás. Ferenczy Béni rajzaival.) 1—3. k. Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó. (Jókai Mór válogatott művei.) 1. k. 656 l., 2. k. 662 l., 3. k. 528 l.
Á	Árnyképek
Á ¹	<i>Árnyképek.</i> 1—2. k. Pest 1856. Emich Gusztáv tulajdona. 1. k. 199 l., 2. k. 176 l.
Á—NK	<i>Árnyképek.</i> Bp. 1894. 254 l. (NK 22.)
Á—CentK	<i>Árnyképek.</i> Bp. 1929. 231 l. (CentK 56.)
Dek ¹	<i>Jókai Mór Dekameronja.</i> Száz novella. 1—10. k. Pest 1858—1860. Kiadja Heckenast Gusztáv.
Dek—NK	<i>Dekameron.</i> Száz novella. 1—3. k. Bp. 1894. 1. k. 312 l., 2. k. 304 l., 3. k. 295 l. (NK 11—13.)
Dek—CentK	<i>Dekameron.</i> Száz novella. 1—3. k. Bp. 1928. 1. k. 238 l., 2. k. 244 l., 3. k. 238 l. (CentK 53—55.)
Nv	Népvilág
Nv ¹	<i>Népvilág.</i> 1—2. k. Pest 1857. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1. k. 188 l., 2. k. 216 l.
Nv—NK	<i>Népvilág.</i> Bp. 1894. 263 l. (NK 11.)
VV	Vadon virágai
VV ¹	<i>Vadon virágai.</i> 1—2. k. Pest 1848. Heckenast Gusztáv sajátja. 1. k. 238 l., 2. k. 212 l.

VV ²	<i>Vadon virágai</i> . 2. kiad. Pest 1852. A VV ¹ címlapkiadása.
VV—NK	<i>Vadon virágai</i> . Bp. 1895. 255 l. (NK 22.)
VV—CentK	<i>A vadon virágai</i> . — <i>Szélszend alatt</i> . Bp. 1930. 297 l. (CentK 52.)

B) EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELÖLÉSEK

N.Dcly	N. Dely Zsuzsa: <i>A fiatal Jókai nyelve és stílusa</i> Bp. 1969.
Ék	Életképek
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
K	Kézirat (a jelen kötetben szereplő Jókai-művek kéziratai)
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
Nagy M.	Nagy Miklós: <i>Jókai</i> . (A regényíró útja 1868-ig.) Bp. 1968.
OSzK	Országos Széchenyi Könyvtár
PDI	Pesti Divatlap
sh.	sajtóhiba
Szinnyei F.	Szinnyei Ferenc: <i>Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig</i> . 1—2. k. Bp. 1925—1926.
Tamás A.	Tamás Anna: <i>Az Életképek (1846—1848)</i> . Bp. 1970.
Tompa	Tompa József: <i>Az irodalmi nyelv. = Nyelvünk a reformkorban</i> . Szerk.: Pais Dezső. Bp. 1955. 313—434.
Zsigmond	Zsigmond Ferenc: <i>Jókai</i> . Bp. 1924.
Zsigmond 1916.	Zsigmond Ferenc: <i>Jókai írói munkássága a szabadságharcig</i> . ItK 1916. 275—304.
<ékszárjelben>	a K-ból Jókai által törölt szöveg
[szögletes zárójelben]	a sajtó alá rendező kiegészítése

BEVEZETÉS AZ ELBESZÉLÉSEK CÍMŰ CIKLUSHOZ

Jókainak regényei mellett az elbeszélések hozták a legtöbb dicsőséget pályáján, ezek jelentős részének, „kivált a hazai életből” merítették kiválóságát még a szigorú Gyulai is elismerte a hatvanas években (*Jókai legújabb művei* c. bírálata 1869-ből). A közönség szeretetét kisepikájával hódította meg a forradalom előtt, a Bach-korszak alatt legalább ugyanannyira volt fáradhatatlan novellista, mint termékeny regényköltő. Egyes írásait hamarosan kötetekbe foglalta, amelyek sokszor még életében két-három kiadást is megérttek, s nagyrészt változatlan összeállításban kerültek az NK-ba. Mindez megkönnyíti a filológus dolgát, mivel a szövegek összegyűjtése aránylag egyszerű, egyúttal azonban két fontos kérdést is fölvet. Egyik: hogyan válasszuk el az elbeszélést a rokon, nem szorosan szépirodalmi műfajoktól, amelyekkel olykor együtt szerepel a kötetekben? Másik: hol vonjuk meg a regények és elbeszélések határát?

Az első problémakör megoldását az segíti elő, hogy a *Cikkek és beszédek* c. ciklusunk nemcsak publicisztikát, műbírálatot, tanulmányt közöl, hanem visszaemlékezéseket, leveleket, csevegéseket is. Így tehát otthona lehet a novellával rokon, de inkább napi feladatokat ellátó vagy a fantáziát határok közé szorító írásoknak. Egyébként fontos alkalmakkor maga a költő is érezte, hogy elbeszélő prózája nem vegyíthető a hírlapírás vagy elmélkedés még oly színvonalas termékeivel sem. Ezért tervezett Eötvös Lorándhoz intézett levele tanúsága szerint (1893. dec. 16. — hasonmása az NK 1894. jan. 6-ára megjelent „alkalmi kötet” c. mutatványában. Bp. 1894. Révai Testvérek) az NK-ban „aphoristicus iratok” címmel külön sorozatot vegyes témájú és műfajú munkásságának. Sajnos, ez az elgondolása csupán töredékesen valósult meg, ami bizonyosan a szerkesztőségen, valamint a kiadón múltott (vö. JCB 1. k. 563.).

Regényei általában hosszabb életszakaszon kísérik el a hőst, több ágra oszlanak, széles korrajzot nyújtanak, így a kisepikától való elha-

tárolásukhoz műfaji fogódzónk is van. Továbbá Jókai említett leveleiben határozottan a regények közé sorolta, az NK-ban pedig kiemelten közölte jó néhány, elméletileg átmenetinek mondható kisebb terjedelmű munkáját (pl. többek között *A kétszarvu ember*, *Egy ember, aki mindent tud*, *Egész az északi pólusig*, *Egy asszonyi hajsza*, *Páter Péter*, *Asszonyt kísér*, *Aki a szívé a homlokán hordja*, *Sárga rózsa*, *A Krdó*, *Tégy jót*). A felsoroltak s még néhány 1894 után írt hasonló mű azonban technikai okokból nem kerültek a JKK *Regények* c. ciklusába, hanem külön kört fognak alkotni *Kisregények* elnevezéssel. Szembetűnő, hogy Jókai — ha nem is teljes következetességgel — mégis figyelembe vett műfaji, terjedelmi és más szempontokat, s ezért nem minden hosszabb elbeszélését sorolta a regények közé! Nem tette például ezt (ld. i. h.) *A kalózkirdly*, *Kedves atyafiak*, *A khámok utóda*, *Lenci fráter*, *Magnéta* esetében. Valóban *A khámok utódát* szoros tematikai kapocs fűzi a *Véres könyv* c. gyűjteményéhez, a *Kedves atyafiak*at pedig a *Népvilághoz*. Elfogadva a nagy író útmutatását, a JKK sem szakítja ki a fentieket a novellák sorából, hanem még néhány hasonlóval bővíti számukat, amelyek a levél szerint s az NK-ban regénynek számítottak, holott méretre, alkatra mi sem választja el őket pl. a *Lenci fráter*től. (*A szegénység útja*, *A cigánybáró*, *A debreceni lundtikus* stb.) Ezzel a JKK nagyjából 98—100 NK-lap terjedelemben húzza meg a határvonalat: azon alul az *Elbeszélések*, azon felül a *Regények*, ill. *Kisregények* kezdődnek.

Szövegközlés, valamint szövegváltozatok felsorolása tekintetében a *Regények* során követett elvekhez tartjuk magunkat, amelyek a *Hétköznapiak* 298—318. s ennek részbeni módosításaként az *Arany ember* 1. k. 299—307. lapjain olvashatók. De újdonság, hogy nem tekintjük minden esetben az első kötetbeli megjelenést alapnak, hanem a sajtó alá rendezőtől függ, vajon az esetleges K-hoz, első sajtóközléshez vagy a kötethez kíván-e ragaszkodni. A választást azonban mindig rövid indoklással kell bevezetni. E rugalmasabb gyakorlat helyességéről maga a szövegtörténet győzött meg bennünket, továbbá Stoll Bélának a JKK 22-23., 34., 36-37. és 41-42. kötetéről írt kritikája (Itk 1966. 491-99). Jegyzetanyagunk sorrendje a *Regények*nél szokással egyezik, nagyrészt a főcímek szövegezése is megmaradt. Új mozzanat lesz azonban a címvariánsok közlése s a novelláskötetek eredeti tartalomjegyzékének feltüntetése. Erre azért lesz szükség, mert a sorozat itt is időrendet követ, s az egyes kötetekben esetlegesen megnyilatkozó kompozíciós szándék csak ekként tanulmányozható. El akarjuk kerülni a fölösleges ismétléseket Jókai életének, lapjainak, kiadókhoz való viszonyának ismertetése terén: egy-egy évtized ily szempontú összefoglaló tárgyalása csak egyszer történik meg, több-

nyire a szóban forgó szakasz elején. A kronológia alapja a keletkezés hitelesen kikövetkeztethető időpontja, ennek hiánya esetében a megjelenést vesszük figyelembe. Amennyiben csupán a keletkezési év rögzíthető, annak végén helyezzük el az elbeszélést.

Az egyes jegyzetrészek elején feltüntetjük a Magyarországon megjelent kiadásokat. Teljességre csak a mindenkori államhatáron belül megjelent kötetkiadások esetében törekszünk, s az OSZK kötelempéldány állományát tartjuk szem előtt. Elsősorban az első sajtóközlést, továbbá a Jókai nevével megjelölt kötetekben történt publikálást kísérjük figyelemmel, nem térünk tehát ki a tankönyvekben, szöveggyűjteményekben történő megjelenésekre és az időszaki sajtó utánnyomásaira. Regisztráljuk ellenben az író halála utáni sorozatokat (CentK, Válelb) s a magától a szerzőtől gondozott (*Téli zöld, Kis dekameron*) antológiákat. Csak az első közzététel esztendejében, Jókai lapjaiban található periodikus utánközlésekre terjeszkedünk ki.

Nem törekszünk teljességre a fordítások összeállításában sem. Alapelvünk, hogy a közismert s már eddig is felhasznált általános bibliográfiákra (Demeter Tibor: *Magyar szépirodalom idegen nyelven* stb.) és a tárgykör speciális könyvészeteire (Ferenczi Zoltán: *Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*, Jan Sláski: *Jókai lengyelül*, Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Jókai címszó stb.) támaszkodunk, azok adatait az OSZK, PIM, esetleg az MTAK állományából ellenőrizve. Felhasználjuk természetesen eddigi saját gyűjtésünket. Ezen azonban már nem megyünk túl: nem kérünk újabb anyagot külföldről, lemondunk a kontrollról, ha forrásaink tételei Budapesten nem ellenőrizhetők. A fővárosban föllelhető nagyszámú idegen nyelvű magyar szépprózai antológia átkutatására sem vállalkozhatnak munkatársaink. Jelen viszonyaink között lehetetlen a hazai nem magyar nyelvű sajtó végignézése is. Mindezek a munkálatok egy majdani Jókai-könyvészetre tartoznak. Figyelemmel kísérjük a novellák útját színpadon és filmen.

Végül megjegyezzük, az eddigi kutatás erősen elhanyagolta az elbeszélések keletkezéstörténetét, s a félévszázados mulasztást gyakran előreláthatólag a JKK kötetei sem tudják pótolni. A regényekhez képest a műfaj mostohagyermek volt, ami a hajdani gyér kritikai fogadtatásban is visszatükröződik.

Lengyel Dénes—Nagy Miklós

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

A JKK *Elbeszélések* ciklusának első kötete az 1842-től 1848 végéig terjedő időszakban megjelent novellákat tartalmazza. A szóban forgó periódus termésének két darabja azonban nem szerepel kötetünkben. E két — 1848-ból való, a széppróza és a publicisztika határmezsgyéjén elhelyezkedő — írást: *Az utolsó fejedelem és Hol leszünk két év múlva? vagy három excollega Siberiában* címűeket a JKK *Cikkek és beszédek* ciklusának 2. kötete közölte. Beiktattuk viszont kötetünkbe a *Kártya* c., szintén rendkívül bizonytalan műfaji jellegű írást, de — mivel ezt a munkáját maga Jókai sem tekintette novellának — csupán mint függelékét.

A kötet anyagának elrendezésénél a kronológia elvét igyekeztünk érvényesíteni. Minthogy azonban az egyes írások keletkezési idejére és körülményeire vonatkozó adatok csak egészen szórványosan állnak rendelkezésünkre, többnyire az első megjelenés dátumához kellett igazodnunk. Csak néhány különleges esetben tértünk el — a valamivel pontosabb keltezését lehetővé tevő, a jegyzetapparátus megfelelő helyein részletezett tényekre és megfontolásokra támaszkodva — ettől a gyakorlattól. Olykor egy-egy, a szükséges egzaktussággal nem bizonyítható kronológiai feltevést is megkockáztattunk — ám természetesen anélkül, hogy az efféle hipotéziseket az egyes darabok sorrendi helyének kijelölésénél is figyelembe vettük volna.

A kötetünkben közölt novellák szövegének, a *főszövegnek* kialakításánál nem valamilyen egyszer s mindenkorra érvényesnek tekiutott, merev séma alkalmazására, hanem az összes körülményeket tekintetbe vevő és gondosan mérlegelő, a lehetőségig differenciált eljárásra törekedtünk. A legnehezebb feladatnak ebben a vonatkozásban az alapszövegek megválasztása bizonyult. A kötet egyik darabjának (a *Kártya* címűnek) szövegét kizárólag egy korabeli folyóiratpublikáció őrizte meg számunkra — itt tehát ez a probléma fel sem merült.

Az *Istenítélet* c. novella főszövegét (amint a jegyzetekben részletesen kifejtjük) a fennmaradt kéziratok példányok és az egyetlen nyomtatott szöveg összevetése útján alakítottuk ki.

A kötetünkben olvasható írásoknak kisebbik fele: tíz elbeszélés már Jókai első novellagyűjteményébe, a VV-be is belekerült. E tíz novella esetében alapszövegként a VV¹-beli formát fogadtuk el — összhangban a JKK *Regények* ciklusának kötetekben érvényesülő, ugyancsak az (irányadónak tekintett) első kötetkiadás szövegére alapozott sajtó alá rendezői gyakorlattal. A PDI, ill. az Ék hasábjain napvilágot látott első közlések és a VV¹ szövege között rendszerint csak kis számú és jelentéktelen (leginkább egyes szavakra vagy szócsoportokra korlátozódó, ill. központoszási természetű) eltérések állnak fenn. Pusztán a variánsok esztétikai-stilisztikai szempontú mérlegelése alapján aligha lehetne e módosulásokat utólagos írói csiszoló munka eredményének betudni — viszont e föltevés ellenkezője (azaz hogy nyomdai eredetű szövegromlásokkal van dolgunk) sem volna bizonyítható. A magunk részéről úgy véljük: a fiatal, pályája kezdetén álló Jókai számára ekkor még éppenséggel nem lehetett közömbös, vajon híven közvetíti-e a nyomdából kikerülő kiadvány — az írónak még csak a második könyve — az ő szerzői intencióit, s ezért bizonyára a korrekció teendőit sem hanyagolta el úgy, ahogyan a későbbi évtizedekben ez szokásává vált.

Kötetünk kilenc olyan elbeszélést is magában foglal, amelyet Jókai csak az 1850-es években — 8—10 évvel a sajtóban való első publikálás után — illesztett be valamelyik novellaskötetébe. E kilenc írás mindegyikénél külön-külön, közelebbi vizsgálódás útján döntöttük el azt, hogy a folyóiratban megjelent vagy pedig a kötetben található változatot tekintjük-e alapszövegnek. Ítéletünk általában az — autentikusabbnak látszó — első közlés javára szól. A népszerűség csúcsaira jutott, feladatokkal és megbízásokkal túlterhelt író már nemigen érezhetett kedvet arra, hogy régebbi munkáit — tisztán az alkotói műgond nevében — még egyszer átsimítsa, s valószínűleg a nyomdai levonatok ellenőrzésére sem fordított komolyabb figyelmet. Néhány — az érintett szövegrészek politikai élet tompító — változtatás mögött kézenfekvően gyakorlati természetű indíték: az abszolutizmus korabeli sajtóviszonyokhoz való alkalmazkodás szükségessége húzódik meg. Semmi okot nem láttunk rá, hogy e kényszer diktálta módosításokat (amelyek azután a további kiadásokba, így az NK-ba is átkerültek) a kritikai kiadás főszövegében is megőrizzük. Kivételképpen nem adódtak azonban olyan esetek is, amikor — speciális megfontolások alapján — valamely novellájának az 1850-es években megjelent kötetbeli formáját részesítettük előnyben, az eredeti szövegész-

sel szemben. Döntésünk indokairól a jegyzetekben természetesen mindig számot adtunk.

Az egyes novellák bibliográfiai adatainak közlésénél azokhoz az elvekhez igazodtunk, amelyekről a *Bevezetés az Elbeszélések című ciklus-hoz* ad számot. A tömörség és a maximális mértékű helykímélés érdekében nem csupán a rövidítésjegyzékben felsorolt jelöléseket alkalmaztuk következetesen, hanem attól is eltekintettünk, hogy az NK különböző — a kötetünkben szereplő novellákat is tartalmazó — köteteknek egymást követő címlapkiadásait minden egyes elbeszélés jegyzetapparátusában külön felsoroljuk. Ehelyett összefoglalólag itt közöljük e címlapkiadások megjelenési évszámait:

- Á—NK a) 1894.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1903.
c) 1905.
d) 1908.
e) 1913.
- Dek—NK a) 1894.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1903.
c) 1905.
d) 1905.
Címlapkiadás, „Jókai Mór válogatott munkái negyven kötetben” jelzéssel.
- e) 1908.
f) 1908.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
- g) 1913.
h) 1913.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
- Nv—NK a) 1894.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1903.
c) 1905.

- d) 1908.
- e) 1908.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
- f) 1913.
- g) 1913.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.

- VV—NK a) 1895.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, **finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.**
- b) 1904.
 - c) 1906.
 - d) 1909.
 - e) 1913.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.

★

Ezúton mondunk köszönetet kötetünk lektorának, Martinkó Andrásnak, akinek számos értékes tanácsát és megjegyzését hasznosítottuk.

A NOVELLISTA JÓKAI AZ 1840-ES ÉVEK IRODALMI ÉLETÉBEN

Jókai — mint tudjuk — már gyerekkorában megkezdte a tágabb értelemben felfogott „irodalmi tevékenységet”. Kilencéves volt, amikor két kis verse nyomtatásban is napvilágot látott. Ha nem is ennyire korán, de ugyancsak egészen fiatalon — a pápai kollégiumnak a második bölcsészeti klasszist végző, tizenhat esztendő diákjaként — vágott bele a novellaírás mesterségébe is. Az időpont illetően meghatározása Jókai saját nyilatkozatain alapul: ő ui. több ízben is kijelentette, hogy legelső novellája az 1842 elején, Pápán készült *Istenítélet* volt. Már ennek a — kötetünk élén olvasható — novellának stílusa és megformálása sem vall ugyan teljesen gyakorlatlan, a műfaj sajátosságai csak most ismerkedő kezdőre — ám a rendelkezésünkre álló életrajzi forrásanyag semmiféle utalás nem tartalmaznak arra vonatkozólag, hogy Jókai korábban is próbálkozott volna novellaírással.

Egészen kétségtelen viszont, hogy a Pápán töltött esztendő valóban nem kis mértékben járult hozzá írói hajlamainak kibontakozásához. A kollégiumi élet (közelebbről az iskolában létesült Képzőtársaság működése) olyan ösztönzéseket nyújtott ehhez, amilyenekben Komáromban még nem lehetett része. A csak néhány hónappal Jókai Pápára érkezése előtt, 1841 tavaszán megalakult, s Tarczy Lajos tanárelnök irányítása alatt álló Képzőtársaság komoly követelményeket támasztott tagjaival szemben. „Hetenként kétszer, vasárnap és szerdán rendezték gyűléseiket, melyeken a titoknok által kijelölt három tag felolvasta munkáját, három pedig szavalt. Ezenkívül önkéntes jelentkezők bármikor szerepelhettek, de kötelesek voltak akkor is munkát hozni, ha rájuk került a sor. A tagok megjelenését szigorúan ellenőrizték.” (Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848*. Bp. 1963. 285—86.) Azon az ülésen, amelyen a szerző benyújtotta művét, nyomban bírálót is kijelöltek, s a következő alkalommal került sor mind a munka, mind pedig a bírálat felolvasására. A társaság munkájába — amelynek intenzitása talán éppen az 1841/42-i tanév

folyamán volt a legnagyobb — Jókai azonnal bekapcsolódott, s annak valamennyi ágából, a tagok elé szabott feladatok mindegyikéből kivette a maga részét. Szerepelt saját verseivel, szavalt más költők műveiből, olykor mint társai dolgozatainak bírálója is fellépett az üléseken — a legtöbb energiát azonban (a jelek szerint) novellák írására fordította. Édesanyjához intézett, 1842. febr. 9-i levele, amelyben többek között a szabad idejét igénybe vevő irodalmi foglalatosságokról is beszámol, arról tanúskodik, hogy érdeklődésének előtérében ekkor kifejezetten a novella műfaja állt. Idézzük a levél idevágó részét: „... A mult héten már össze készítettem naplómát, és egy most csinált novellámat, két ív franciából fordított novellámat, és egy ív angolból franciára fordított gyakorlatimat 's egy festményemet, azokat tns Pálffy Károly urtól elküldendő, azonban ezen alkalmat elszalasztottam, minthogy elmenetele idejét bizonyosan nem tudtam' az elküldendőket tehát ezennel küldöm még ezenkívül a' kis Mari hugámnak néhány képecskét, 's néhány újabb verseimet, egy újabb novellát is készítettem, de még azon sok az igazítani való; már ezentúl Husvétig sok mellékes dolgozatokat nem készíthetek, hanem még a francia novellának hátralevő részeit lefordítom 's az angolt naponként gyakorlom, a' mi mindenek felett szükséges, mert abban még leggyengébb lábom állok úgy, hogy, ámbár eléggé igyekeztem, naplómát nem bírtam angolul írni, e' helyett a' fordításokat tettem. A' francia novellám íveit kérem, tessék majd tns Pálffy úrtól vissza küldeni, a' többivel együtt az Athenaeumba szándékozom elküldeni, mások is küldenek innét oda munkákat 's azok mind örömmel fogadtatnak.” (Jókai leveleit mindig az OSzK Kézirattárában Fol. Hung. 2261. sz. alatt őrzött gépirásos másolatgyűjteményből idézzük.)

A levélben említett, „franciából fordított” novelláról nem tudunk közelebbit. Az Athenaeumban mindenesetre nem jelent meg. Jókai utóbb valószínűleg elállt attól a tervétől, hogy Bajza és Vörösmarty nagy tekintélyű folyóiratában közöltesse fordítását (sőt talán be sem fejezte a munkát). Az Athenaeummal (amely 1843 végén megszűnt) később sem került kapcsolatba.

A „most csinált” s a levéllel együtt továbbított novella minden bizonnyal az *Istenítélet* volt, amelyet Jókai ugyanezen a napon, febr. 9-én a Képzőtársaságnak is benyújtott. (Erről, valamint a mű további sorsáról l. az elbeszélés jegyzetét.) A levélben érintett újabb, még igazításokra szoruló novella pedig *A vágytárs* c. — azóta elveszett — írás lehetett, amelynek felolvasására a Képzőtársaság febr. 27-i ülésén került sor. A kijelölt bíráló Jókai pápai lakó- és osztálytársa, Kerkápoly Károly, a későbbi neves jogtudós és politikus volt. Ő most szerepelt először bírálói minőségben, s ezért — egy társasági határo-

zatnak eleget téve — mielőtt a tulajdonképpeni bírálatra rátért volna, rövid „elnyilvánító beszédet” tartott. Ez a beszéd, amelynek szövegét a Képzőtársaság érdemkönyve őrizte meg számunkra, nagyobb-részt a társaságok hasznosságával és a kritika feladataival kapcsolatos általánosságokat tartalmaz, utolsó mondata azonban már konkrétan Jókai elbeszélésére vonatkozik: „... örvendetes, ha első alkalommal is olly mű jutott kezünkbe, melly tehetséget 's erőt bizonyít szerzőjében, bár a' gondos munkávali átdolgozásnak hijával van is, mi olly ritkán szokott az ifjuság első éveiben levők művein látszani; 's e' helyzetben vagyok én, midőn „A vágytársak” című beszély bírálata végett nyulok tollamhoz.” (Bodolay i. m. 616.) Maga az idézett szavakhoz csatlakozó bírálat viszont nem maradt fenn; tartalmára csak az ülés jegyzőkönyvének alábbi mondatából következtethetünk: „Jókai Móric a' »vágytárs« cz. beszélyt [ti. olvasta] bir: Kerkapoli Károl. Kerekdedebbnék jósoltatván a' mű ha vetékedők küzdése tárgyául szolgáló nőnek könnyelműebb szellem adatik: a' Szerző ezen megjegyzés valósítottására utasított.” (Uo. 617.)

Azok a levelek, amelyeket Jókai Páparól küldött édesanyjának, néhány további adalékot is tartalmaznak ekkori írói tevékenységére vonatkozólag. Legfőbb ösztönzője változatlanul a Képzőtársaság volt, amely — a szabályaiban rögzített kötelezettségeken túl — pályakérdések meghirdetésével és a legsikerültebb írásoknak odaítélendő jutalmak kitűzésével is igyekezett munkára serkenteni tagjait. A nyertesek soraiba való kerülés reménye Jókai ambícióit is megmozgatta. „... Szünnapjaink alatt, a hordozóskodások [= költözködés] alkalmatlansági mellett is két novellát irtam pályamunkául; még nincsenek letisztázva . . .” — tudósítja anyját 1842. ápr. 3-án. Nyilván erre a két újonnan készült — fenn nem maradt — elbeszélésre céloz ápr. 8-i levelében, amelyben — egy komáromi ismerős: Molnár Mihályné nemsokára esedékes pápai látogatásáról szólva — jelzi: „... én pedig majd néhány újabb műveimet küldendem haza . . .”

A szóban forgó pályatételekkel kapcsolatos határozat már a Képzőtársaság 1841 végén tartott ülésein megszületett. A nov. 26-án tartott VII. ülés még csak általánosságban mondta ki, hogy a pályakérdések „résztint szépművészetiiek, résztint tudományos tételekről szóljanak”. A jutalmak összegét gyűjtés útján hozták össze. A VIII. ülésen, dec. 1-én a következőképpen döntöttek: „Azon szempontból indulva ki, hogy minél többféle leendnek a kérdések, annál jobban mozgásba hozatnak a társaságban létező különféle tehetségek, 4 kérdés föltétele határozottat. Ugyanis egy lyrai, balladai, novellai és tudományos kérdés.” A jutalom 2-2 arany, a beszélynél az I-ső jutalom 3 arany, a 2-dik és 3-dik 1 arany. A beadás határideje előbb 1842. jún. 1. volt,

majd jún. 15-ig hosszabbították meg. (Vö. Hatvany Lajos: *Égy élt Petőfi*. 2. kiad. Bp. 1967. I. k. 381.)

A pályamunkák megbíráására három Győrött élő tudóst és íróst: Kovács Pált (a kor egyik ismert novellistáját és színpadi szerzőjét), Czuczor Gergelyt és Stettner Ignácot kérték fel. Czuczor nem tudott eleget tenni a megbízásnak; talán ezért vonta be Kovács Pál néhány más — az eredetileg kiszemelt bírálók között nem szereplő — helybeli tanár ismerősét (Turcsányi Jánost, Karpf Augusttot és Csacsókó Imrét) is a munkába. Érdekes, hogy a pályamunkákat először Komáromba, Jókai sógorának: Váli Ferencnek kezéhez juttatták el, s a küldeményt — feltehetőleg mivel az (az egykorú postai viszonyok között) ily módon hamarabb érkezett meg rendeltetési helyére — ő továbbította azután Győrbe. (Váli Ferenc naplójának idevágó, 1842. jún. 29-i és júl. 2-i bejegyzéseit l. Nagy Miklós: *Jókai pápai didkévéhez*. ItK 1956. 162.) A bírálók jelentéseit a júl. 20-i, 24-i és 26-i üléseken terjesztették a Képzőtársaság tagsága elé. (A novellákkal foglalkozó bírálatok szövege nem maradt fenn.)

Jókai fentebb idézett, ápr. 3-i levele két, pályamunkául szánt elbeszélésről tesz említést. Hogy valóban benyújtotta-e mindkettőt (amire a szabályok lehetőséget adtak), nem tudjuk. Jutalmat mindenestre csak egy művével: a *Tűz és víz* c. beszélyvel nyert, amelyet második díjra érdemesítettek. (Az ápr. 3-i levélben érintett másik novellának még a címét sem ismerjük.) Az elbeszélésekre kitűzött első díjat Orlay Petrics Somának ítéltek oda, *Viszontorlás* c. művéért. (Tudvalevő, hogy a balladapályázat győztese az ebben az időben szintén Pápán tanuló Petőfi lett, aki emellett néhány lírai verséért dicséretben részesült.) *Az első arany* c., évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében ír arról Jókai, mekkora izgalommal, milyen feszült várakozással tekintett az eredményhirdetés pillanata elé („Soha ünnepelesebb nap nem lebegett előttem”), s ugyanitt azt is kijelenti, hogy Orlay Petrics pályamunkája megérdemelten jutott elsőbbséghez az övével szemben: „... S el kell ismernem, hogy Orlai koszorúzott novellája nemcsak jobb volt az enyimnél, de valósággal jó volt. Kép, hangulat, költői ér, erőteljes nyelv, művészeti alkotás egyesültek benne, míg az enyimben nem volt más, mint vad fantázia.” (*Jókai Mór önmagáról*. Bp. 1904. 78.)

Alig néhány nappal a pályadíjak odaítélése után, 1842. júl. 30-án zajlott le az az „örömmünnep”, amelyen a Képzőtársaság tagjai a nyilvánosság előtt adtak számot egész évi munkásságuk eredményeiről. Az ünnepséget ezúttal is — akárcsak az előző évben — a vármegyház nagytermében rendezték meg, Tarczy Lajos elnöklete alatt. (A 4 lap terjedelmű nyomtatott műsor hasonmását — mint mellékletet —

közli Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849.* Bp. 1911.) A programon szereplő művek nagyobb részének szerzői is maguk a társasági tagok voltak (a legtöbb helyet — érthető módon — a jutalomban, ill. dicséretben részesült pályamunkáknak juttatták), de emellett — hogy szavalói képességeiket is bemutassák — műsorra tűzték a legnevesebb élő írók (Vörösmarty, Czuczor, Eötvös) néhány versét is. Jókait az örömnünp hallgatósága mint előadót nem, hanem csakis mint szerzőt (közelebről mint novellistát) ismerhette meg. A szereplők többsége saját munkájának felolvasójaként és egyúttal valamely más alkotás tolmácsaként is a közönség elé lépett — a gyenge tüdejével kínlódó Jókait, akinek „alacsony hangja miatt érthetetlen” szavalásáról egy helyütt a Képzőtársaság jegyzőkönyvében is említés történik (vö. Pongrácz József: *Jókai és Pápa.* Pápa 1930. 5.), adottságai erre nyilván nem tették alkalmassá. A meghívón felsorolt huszonegy műsorszám közül kettő: a harmadik („Mutatvány *Jókai Móricz* „*Tűz és víz*” című másod jutalmat nyert beszélyéből, olv. *Dömjén*”) és a huszadik („*Istenitélet*” beszély *Jókai Móricztól*, olv. *Bárany Gusztáv*.”) került ki az ő tollából. Az „örömnünp” mérlegét megvonó jegyzőkönyvi passzusokból azonban arról értesülünk, hogy a túlságosan hosszú nyúlt műsor egyik-másik (de a jegyzőkönyvben pontosabban meg nem jelölt) tervbe vett száma ténylegesen már nem hangozhatott el — így könnyen meglehet, hogy az *Istenitélet* felolvasása is az időhiány áldozatául esett. (Vö. Bodolay i. m. 69.) Jókai a pápai diákélettel foglalkozó visszaemlékezéseinek mindössze egyetlen helyén, *Az én iskolatársaim* alábbi tréfás soraiban utal erre az ünnepségre: „Még a képzőtársaság szavalati ünnepélyén sem juthattam hozzá, hogy valami szép leány szemébe nézhessek: mert az olyan bölcsen volt elrendezve, hogy a nagy teremben csak a felolvasóknak volt szabad megjelenni; a társulati tagok a mellékszobában voltak konzignálva. Nekem ugyan mint pályadíjazott költőnek némi jogom lett volna a tribünhöz; de nem engedődött, hogy magam olvassam fel a novellámat; hanem helyettem felolvasta azt az első theologus diák: Demjén Ferencz, a ki sánta is volt, görbe is volt, szuszka is volt.” (HhM 5. k. 164.)

Életének következő, 1842 októberétől 1844 júliusáig terjedő időszakában, amelyet Kecskeméten töltött joghallgatóként, Jókai — úgy látszik — nem foglalkozott novelláírással. Ebben talán az a körülmény is közrejátszott, hogy a kecskeméti főiskola keretében nem működött olyan, a pápai Képzőtársasághoz hasonló szervezet, amely rövidebb szépirodalmi munkák bemutatásának állandó fóruma lehetett volna. *Az én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében az író utal arra, hogy Kecskeméten humorisztikus diáklapot szerkesztett (*Az én életem*

regénye. Hhm 5. k. 175.), de a lap tartalmáról, közleménycinek jellegéről (így arról, vajon novellák is helyet kaptak-e benne) nem tudunk semmi közelebbit. Jókai frői ambíciói ekkoriban már főként arra irányultak, hogy képességeit a dráma, ill. a regény műfajában is kipróbálja; első drámája: *A zsidó fiú* Kecskeméten készült, és itt kezdett dolgozni első (*Hétköznapiak* címmel megjelent) regényén is. Kötetünkben mindössze egyetlen olyan írás szerepel, amelyről úgyszólván bizonyos, hogy a kecskeméti periódus folyamán keletkezett: a — sokkal inkább humoros tárcára, semmint valódi novellára emlékeztető — *Kártya*. (L. erről bővebben a jegyzetek megfelelő helyén.)

1844 augusztusától 1845 februárjáig Jókai Komáromban patvaris-táskodott, s egyszersmind folytatta munkáját a *Hétköznapiak* kéziratán. 1845 februárjának utolsó vagy márciusának első napjaiban Pestre érkezett, s — Molnár József ügyvédi irodájában — megkezdte jurátusi évét, de nyomban kapcsolatot keresett és talált az itteni irodalmi élettel is. A kapcsolat megteremtésében fontos szerep jutott Petőfinek, akihez Jókait több éves — immár barátsággá mélyült — ismeretség fűzte, s aki ebben az időben (1845 áprilisáig) a PDI segéd-szerkesztője volt. (A lap 1844-i évfolyamában már közölte is Jókai három versét.) Jókai még csak néhány napja volt Pesten, amikor a PDI márc. 6-i számában megjelent a *Hétköznapiak* egyik részlete. Ezt máj. 15-én egy további szemelvény, majd aug. 7-én a *Kártya* követte. Érthető, hogy Jókai — miután ily módon megnyílt előtte a pesti folyóiratokban való rendszeres publikálás lehetősége — most megújult érdeklődéssel fordult a divatlapok nyújtotta kereteknek legjobban megfelelő prózai műfaj: a novella felé. „ . . . Irok regényt, novellát és drámát rakásra; valahára majd tán láttatja is lesz sok irkálásomnak” — hangoztatta édesanyjához intézett, 1845. szept. 11-i levelében. Várakozásaiban nem is kellett csalódnia. Még ugyanebben a hónapban, az Ék szept. 20-i és 27-i számaiban megjelent *A Nepean sziget*, amely általános feltűnést keltett — s ettől fogva az Ék (Frankenburg Adolf lapja) és a Vahot Imre szerkesztette PDI egyformán örömmel biztosított helyet Jókai elbeszéléseinek. (A kor harmadik divatlapjával, a Honderűvel, amelyet Petrichevich Horváth Lázár a politikai és irodalmi konzervativizmus szellemében szerkesztett, Jókai nem került kapcsolatba.)

Úgy tűnik: 1845-től kezdve a fiatal Jókai minden egyes írása akadálytalanul s viszonylag igen rövid — néhány hónapot (a befejezéstől számítva) soha meg nem haladó — idő alatt eljutott az olvasókhoz. Ő maga ugyan évtizedekkel később egy olyan állítólagos ifjúkori munkájáról is említést tett, amelynek publikálását cenzori beavatkozás akadályozta volna meg. *A ki a holta után áll bosszút* c., 1886-ban megjelent, önéletrajzi reminiscenciákkal megtűzdelt elbeszélésének (NK

85. k. 271—323.) mindjárt az elején arról ír, hogy patvarista korában gyakran kellett megszállnia egy Bántódnak nevezett helység földesúri kastélyában, ahová hivatalos teendői szólították. A vacsora melletti beszélgetés egy ízben a kastélyhoz fűződő, az ott időről időre felbukkanó női kísértettel kapcsolatos rémtörténetre terelődött, s ez a téma annyira megragadta Jókai képzeletét, hogy — *Cifra asszony* címmel — azon nyomban novellát kerekített belőle. (Az író megismerteti öregkori elbeszélésének olvasóit a *Cifra asszony* tartalmának summájával is, amely az *A ki a holta után dll bosszút* voltaképpen meséjének előzményéül szolgál.) A novella felolvasása a kastély lakóinak körében nagy sikert aratott, s Pestre érkezése után Jókai elsőként ezt a kéziratot adta át — valamelyik divatlapban való elhelyezés céljából — Petőfinek. A *Cifra asszony* megnyerte az ő tetszését is, Frankenburg pedig — akinek Petőfi elvitte — „Tánczolt örömeiben, mikor elolvasta.” (295.) A közlésre mégsem került sor, mert a cenzor, az öreg Reseta, aki pedig „Megkövesült burokratasága daczára még is derék, szabadelvű és hazafias érzelmű férfi” s amellett a fiatal íróknak „nagy oltalmazója” volt, az egészet törölte a lapból. Az elbeszélés ezután azt a párbeszédet idézi fel, amely Reseta, valamint az őt határozatának megmástitására kérő Jókai között zajlott volna le. Reseta a következőképpen leckézteti a *Cifra asszony* szerzőjét:

„No hát, édes ifju szabadelvű, kálvinista barátom, hogy tudtál te egy ilyen kísértetes história leírására tollat venni a kezecské? Hát azért adta neked Isten a talentumot, hogy babonát terjessz vele? Nemde, nem az-e a ti feladatotok, fiatal költők, hogy a világosságot sugározzátok az egész népre? S te a helyett a sötétséget akarod sűríteni? Hisz a kik a te rémes históriádat elolvassák, mind lunatikussá lesznek tőle! Hát álmoskönyvet, csiziót akarsz te a közönségnek szerkeszteni? Pokolbeli víziókkal traktálsz te a hívő népet? [. . .] Fordíts te hátat ennek a nyavalygós, tulvilágban járó ábrándoknak. Hagyd te ezt a francia romantikusoknak. Keresd te másutt az eredetiséget. Irj azokról, a mik valósággal itt vannak körülöttünk: a magyar élet eleven alakjairól, a kikben van hus, vér, igazi érzés, tréfa és komolyság! Maradj te a földön; ne járj te se égbe, se pokolba; meglásd, hogy jobban oda találsz, a hova törekszel.” (298—99.)

Jókaira — amint a továbbiakból megtudjuk — mély benyomást tett Reseta intelme: „A legelső leckének a hatása alatt neki ültem, s addig ki sem jöttem az odumból, a míg meg nem írtam a »Sonkolyi Gergely«-t.” (300.) A *Cifra asszony* kéziratát pedig tűzbe vetette.

Nincs jogunk rá, hogy ezt az egész történetet egyértelműen a képzelet birodalmába utaljuk, kategorikusan megtagadva tőle mindenmű valóságalapot. (Ha a kései novellába beszótt tartalmi összege-

zésből ítélünk, a *Cifra asszony* nagyon is jól illett volna az író kezdeti pályaszakaszának alkotásai közé.) A magunk részéről mindamellett úgy véljük, hogy nem egy hiteles életrajzi mozzanat felelevenítésével, hanem novellisztikus fikcióval van dolgunk. Mindenekelőtt az a mód vall erre, ahogyan Jókai — nyilván a minél hatásosabb poentírozás kedvéért — közvetlenül összekapcsolja ezt az (állítólag pesti tartózkodásának első heteiben, azaz 1845 tavaszán lezajlott) epizódot a *Sonkolyi Gergely* megszületésével, s eközben szót sem ejt azokról a — kifejezetten „a franciás romantika igézetében” készült — műveiről, amelyekkel az ifjú novellista már jóval a *Sonkolyi Gergely* megírása előtt felhívta magára a divatlapok olvasóinak figyelmét. Egy-két elveszett (de még a pápai periódusban írt) fiatalkori Jókai-novellát — a fentebb ismertetett hiteles dokumentumok tanúságtétele alapján — csakugyan számon tart a kutatás; a *Cifra asszonyt* azonban csak erős fenntartással, kérdőjeles formában iktathatjuk be ezek sorába.

1846 folyamán Jókai is részt vett abban a (Petőfitől kezdeményezett) mozgalomban, amely a radikális szemléletű fiatal írók legjobbjait kívánta egy újonnan létrehozandó folyóirat köré tömöríteni. A Pesti Füzetek megindításának terve — mint ismeretes — a kormányzat tilalmán megfeneklett, a Tizek Társasága 1846. nov. 16-án feloszlott, s tagjainak nem maradt más választásuk, mint hogy továbbra is a már meglévő divatlapokban helyezték el írásaikat. Kiválóbb munkatársaik folyamatos közreműködését a szerkesztők általában előzetes megállapodások révén igyekeztek maguknak biztosítani. Ilyen egyezséget kötött 1846. nov. 18-án Jókai is az Ék és a PDI szerkesztőivel. Édesanyjához intézett, nov. 19-i dátumú levelének az eseményt hírül adó sorai arra látszanak mutatni, hogy a szerkesztők az ő megnyerésére különösen nagy súlyt helyeztek. „... Tegnap egyeztünk meg a Divatlapokkal. Jövő évben mindenik a lehető legnagyobb erővel fog kiállani. Mind az Életképek, mind a Divatlap tőlem fog az első számában egy novellát közleni. Amannak minden félévben négy, ennek két novellát tartozom adni, melly miatt fölesküvésem [ti. az ügyvédi eskü letétele] után még egy pár hétre aligha itt nem kell maradnom.” A szóban forgó megállapodások egyébként — abban a formában, ahogyan az idézett levél rögzíti őket — sohasem valósultak meg. A divatlapok irányában vállalt kötelezettségeinek Jókai már 1847 első felében sem tett teljes mértékben eleget. A PDI hasábjain ebben az időszakban mindössze egy, az Ékben pedig két (igaz, nagy terjedelmű) elbeszélése jelent meg. 1847 közepén — amikor Frankenburg Adolf Bécsbe költözött — Jókai vette át az Ék szerkesztését, s ettől az időponttól fogva írói munkásságát természetesen kizárólag saját lapja számára tartotta fenn.

Novelláírói tevékenysége (amint ezt alább közlendő saját kezű kimutatásai is érzékeltetik) egyszersmind tisztességes jövedelmet biztosított a fiatal Jókai számára, s egyike volt ama tényezőknél, amelyekre a maga anyagi biztonságát, szerény, de különösebb gondoktól mentes pesti egzisztenciáját alapozta. Az elbeszéléseiért kapott honoráriumoknak jelentős részük volt abban, hogy pénzügyi vonatkozásban már huszonegyedik évétől fogva teljesen függetleníteni tudta magát családjától. „... A Divatlap levonván a levonandókat, kifizetett, s pénzemmel így kényelmesen kijövök” — írja anyjának 1846. febr. 20-án, 1846. dec. 27-i — szintén édesanyjához intézett — levelében pedig a következőképpen ad számot anyagi helyzetéről: „... Mult hónapban kaptam Frankenburgtól tizenöt pengőt. — Decemberben Schedeltől 18at, Vahottól 15öt és Frankenburgtól szinte 15öt. A jövő hónapra ismét adott előre a színbírálatokért [Frankenburg] 15 pftot, a mivel addig kijövök, míg majd a novellámat kifizeti, mely majd a jövő hónapban lesz megjelenendő...” Az itt említett szerkesztők közül Vahottól a *Házasságok desperációból*, Frankenburgtól pedig a *Sonkolyi Gergely* tiszteletdíját kapta meg ekkor Jókai. (A levél arra vall, hogy Frankenburgnak már a soron következő novella kéziratát is átadta. Ez *A bűntárs* volt, amelynek közlését 1847. jan. 2-án kezdte meg az *Ék.*) Schedel (azaz Toldy) Ferenc, aki 1845 elején a (Reguly oroszországi kutatóútja költségeinek fedezésére szánt) *Reguly-Album* kiadását kezdeményezte, majd pedig a szerkesztés munkáját is végezte, kétségkívül *A munkácsi rab* c. elbeszéléseért járó honoráriumot fizette ki. A *Reguly-Album* (és benne Jókai novellája) azonban csak évek múlva, már az abszolútizmus időszakában: 1850 tavaszán jelent meg. (L. erről *A munkácsi rab* jegyzetét.)

A fiatal Jókai rövid idő alatt kivívott népszerűségéről az a körülmény is tanúskodik, hogy novelláira a folyóiratokon kívül más, nem időszaki jellegű kiadványok is igényt tartottak. Az 1820-as és 30-as évek egyik legkedveltebb kiadványtípusa: a különböző műfajú közleményekből összeállított almanach még mindig nem ment ki teljesen a divatból, de az ilyenfajta vállalkozásokat most már — a korábbi gyakorlattal ellentétben — rendszerint valamilyen konkrét, időszaki szükségletektől sugallt célkitűzés hívta életre. A most érintett *Reguly-Album* mellett két, az évtized vége felé megjelent (elsősorban nem irodalmi szempontokat követő, hanem határozott politikai törekvések jegyében álló) zsebkönyv közölt novellát Jókaitól: az Urházy György szerkesztette *Unio* és Vahot Imre *Országgyűlési emlék* c. kiadványa. (L. ezekről bővebben *Az átkozott ház*, ill. *Az üstökös útja* c. elbeszélések jegyzetiben.)

Ebbe az összefüggésbe kívánczó adatot tartalmaz az írók bátyjához, Jókay Károlyhoz intézett 1847. márc. 16-i levele: „... A novelláim (28 ív) már bevégeztem, de most meg Bajza szőlített fel az ellenzéki kör könyvébe dolgozni 's ezt elkell ebben a hónapban készítenem, megint nem mozdulhatok.” Az Ellenzéki Kör egyik előde, a — Jókait is tagjai sorába számító — Pesti Kör még 1846 októberében határozta el egy irodalmi „album” kiadását, „mellyhez a körnek legjelesebb írótagjai, vannak pedig ezek nem csekély számmal, elmeszüleményeikkel járulandnak”. 1847 januárjában, a Nemzeti Kör és a Pesti Kör egyesülése útján létrejött az Ellenzéki Kör, amely a zsebkönyv tervét a magáévá tette. A megvalósulást főként anyagi természetű nehézségek késleltették, de ezeket végül sikerült elhárítani. Az anyag összeállítása 1847 júniusában fejeződött be, s a Bajza József szerkesztette kötet, amelyet — a cenzúra megkerülése céljából — Németországban nyomtak, az év vége felé hagyta el a sajtót, *Ellenőr* címmel. (Minderről részletesen l. Dezsényi Béla: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírtapi mozgalmában*. ItK 1953. 190—92.) Szépprózai műveket azonban egyáltalán nem találunk benne, s a munkatársak között Jókai nem szerepel. Valószínűleg nem őrajta múltott ez — inkább a zsebkönyv jellegére vonatkozó eredeti elképzelés időközben bekövetkezett módosulása adhat rá magyarázatot. A végleges szerkesztői koncepció ui. a nyílt és közvetlen — nem pedig a szépirodalmi áttételekkel megszólaló — politikumot helyezte előtérbe; a terjedelme túlnyomó részét ismert közéleti vezéregyéniségek tollából származó, az 1847 tavaszán megalakult Ellenzéki Párt programjának különböző vonatkozásait részletesen megvilágító értekezések foglalták le. Az *Ellenőr* előkészületeiről egy 1847. ápr. 16-i dátumú, a bécsi kormányzat tájékoztatására szánt titkos jelentés is beszámol, felsorolva azokat a szerzőket — jobbára politikusokat és publicistákat —, akik kéziratot adtak vagy ígértek a tervezett zsebkönyv számára. (Közli Barta István: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48*. Bp. 1951. 279.) A listán az írók közül csak Vörösmarty és Petőfi neve fordul elő, Jókaié nem. A megjelent kiadványban a szépirodalmat Petőfi, Vörösmarty, Erdélyi János, Garay János, Vajda Péter és Vachott Sándor versei képviselték.

Nyilván írásainak (köztük az 1846 szeptemberében megjelent *Hétköznapok* c. regénynek) kedvező fogadtatása érlelte meg Jókaiiban azt az elhatározást, hogy elbeszéléseit kötet formájában is közzéteszi. Szándékának valóra válását — öregkorában tett nyilatkozatai szerint — nagymértékben elősegítette principálisa, Molnár József, aki felhívta írói vénájú jurátusára az egyik ismert pesti könyvtáros: Heckenast Gusztáv figyelmét. „Maga a principálisom, a derék Molnár József

ajánlotta Heckenastnak kiadásra a két első kötet novellámat: „*Vadon virágai*” cím alatt” — írja egy 1883-ban keletkezett önéletrajzi visszapillantásában. (NK 100. k. 129.) Egy 1894-ben (félszázados írói jubileuma idején) tartott rövid beszédében, amelyben a budapesti ügyvédi kamara küldöttségének mondott köszönetet a testület dísztagjává történt megválasztásáért, még nagyobb nyomatékkal emlékezett meg egykori főnökének segítőkészségéről: „Azt, hogy az irodalom terére léptem, mit nem bántam meg soha, szintén egy ügyvédnek köszönöm: princípálisomnak, Molnár Józsefnek, a vészbizottság 1849-iki elnökének, ki nem tudta túlélni hazája leveretését. Az ő irodájában használtam fel szabad óráimat irodalmi tevékenységre és a poros akták között mindig találtam magamnak annyi időt, hogy egyetlen szórakozásomnak és multságomnak, az irodalomnak is áldozhattam. Molnár volt az, ki első beszélyeimet elolvasta, ki buzdított és bátorított, ki a kiadókhoz beprotégált és ki előfizetőket gyűjtött számomra. Az ő ügyvédi irodájából léptem ki az irodalom birodalmába.” (Uo. 74.)

Ha az idézett szavak — az efféle, meghatározott hallgatósághoz szóló alkalmi beszédek szokásos módján — el is túlozzák Molnár befolyását Jókai pályájának alakulására, azt a kijelentést, hogy Heckenast Gusztávot Molnár tette figyelmessé az íróra, feltétlenül igaznak kell elfogadnunk. Erről a tényről ui. Jókai annak idején édesanyjának is beszámolt. „... Molnár nevezetesen azzal fogadott, hogy ajánlott Heckenastnak, ki is majdan minden kijövővel munkáimat kész lesz kiadni...” — adta hírül 1846. febr. 20-i levelében.

Az idézett levél írásának időpontjában még csak egypár elbeszélést mondhatott a magáénak (a divatlapokban mindössze hármat tett addig közzé); alig hisszük tehát, hogy novelláskötet kiadását illetően már ekkor érdemi tárgyalásba bocsátkozott volna Heckenasttal. 1846 folyamán novelláinak sora jó néhány új darabbal gyarapodott, megjelent (nem Heckenast, hanem Hartleben Konrád Adolf kiadványaként) és sikert aratott a *Hétköznapok* — érthető, hogy az év vége felé napirendre került és konkrét formát öltött az elbeszéléseiből összeállítandó gyűjtemény közreadásának gondolata is. „... Heckenast megveszi mind a novelláimat, mind a regényemet [a már megkezdett *Szomorú napokról* van szó. — O. A.], csak mentül előbb kell készítenem. Januárius közepére két kötet novellát, Martius végére negyven iv regényt kell bevégeznem. Amazokból már megvan több két harmadnál; ennek még csak az elején vagyok...” — tájékoztatta anyját dec. 17-én. Dec. 29-én pedig már a szerződés megkötésének tényéről adhatott számot: „... Tegnap adtam el a novelláimat Heckenastnak, mikhez az eddig kijötteken kívül csak négy újat kell csatolnom, s ezek is jobbra készen vannak. Ad érték háromszáz

pengőt. Már most csak az iratással kell sietnem, hogy Martiusi vásárra kijöhessen a könyv; mert akkor majd a regényem nyomatását kezdjük meg. Hanem két novellámhoz, A nepean Szigethez és Márcze Záréhoz, mik közül az első a tavalyi Életképekben, az utóbbi a tavalyi Divatlapban, amaz Octoberben, ez Decemberben jelentek meg, sehogy sem tudok hozzá jutni, egy szerkesztőségnél sincsenek példányok. Kérem kedves anyámat méltóztassék részemre honn levő példányainkból e két novellát leiratni 's nekem lehetőleg minél előbb leküldeni . . .”

E sorok négy új, még nem publikált (ill. még be sem fejezett), de a kiadandó gyűjtemény teljességéhez szükséges novelláról tesznek említést. A VV¹ anyagában csakugyan pontosan négy olyan elbeszélést találunk (*A bűnűrs, A serfőző, Az átkozott ház és Az aegyptusi rózsza* címűeket), amelyek az 1847-es évben láttak először napvilágot. Az első kettőt az Ék közölte január, ill. március folyamán. *Az átkozott házzal* kapcsolatban csak annyi kétségtelen, hogy kézirata április végén az *Unio* c. zsebkönyv szerkesztőjének kezében volt Kolozsvárott. (L. az elbeszélés jegyzetét.) *Az aegyptusi rózsza* júliusban jelent meg az — immár Jókaitól szerkesztett — Ék lapjain. Ha a Jókay Károlyhoz szóló, már idézett márc. 16-i levelében olvasható kijelentést („A novelláim . . . már bevégezém.”) szó szerint vesszük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ebben az időpontban már a VV valamennyi darabja (így *Az átkozott ház* és *Az aegyptusi rózsza* is) készen állt — kérdés azonban, vajon egy-egy ilyenfajta levélbeli közlés feltétlen érvényű bizonyítéknak tekinthető-e önmagában. (Ami különben *Az aegyptusi rózsza*t illeti, azt az eshetőséget sem tartjuk kizártnak, hogy ez az — erőteljes politikai célzattól áthatott — elbeszélés lett volna az írónak az Ellenzéki Kör zsebkönyvébe szánt munkája.)

A fentebb közölt levélrészlet egyúttal a VV¹ sajtó alá rendezésének „kulisszatitkaira” is rávilágít. A folyóiratbeli publikációkhoz felhasznált eredeti kéziratok ekkor már nyilvánvalóan nem voltak Jókai birtokában. Novelláinak szövegét ezért az őket először közlő divatlapok hasábjairól másoltatta ki, s e másolatokból állította össze a kötet kéziratát.

Jókai és Heckenast egyezségéről a nyilvánosság — a divatlapok „újdonság”-rovatából — már napokkal annak megkötése után értesülhetett. Az Ék 1847. jan. 2-i számának *Mi hír Budán?* c. rovatában — más irodalmi vonatkozású érdekességek között — számolt be róla: „Jókay Mór beszéleyeit pedig a vállalkozó szellemű Heckenast vevé meg igen illő áron.” (30.) A PDI jan. 10-i számában, a *Budapesti Szemle* rovatban (60.) adott hírt erről az eseményről.

Néhány hónappal később, ápr. 25-én maga Jókai helyezett el egy, az előkészületben levő kiadványt beharangozó hírt a Jelenkor *Budapesti Napló* c. rovatában, amelyet 1847. jan. 2. és jún. 6. között ő vezetett. E közlemény így hangzik: „Sajtó alatt vannak s augusztusi vásárra meg fognak jelenni, *Vadon virágai*’ novellák két kötetben. Irta Jókay Mór. Kiadója lesz: Heckenast G.” (JKK *Cikkek és beszédek*. 1. k. 140.) A Pesti Hírlap 1847. máj. 6-án, a *Fővárosi újdonságok* rovatban jelentette: „Jókay Mór novelláit Heckenast kiadó már sajtó alá adta.” (292.) „Novelláimat már nyomják .” — tájékoztatta anyját az író, máj. 7-i dátumú levelében.

A nyomdai munkálatok azonban — úgy látszik — elhúzódtak (vagy talán átmenetileg meg is szakadtak), s a könyv megjelenése — a Jelenkor hírében szereplő augusztusi terminushoz képest — jókora késedelmet szenvedett. 1847. november 18-án egyszerre két sajtóorgánium közölt a VV¹-re vonatkozó hírt. A Jelenkor a *Budapesti Napló* c. rovatban arról tudósít, hogy „Jókay beszélgységűjteménye is elhagyta már a’ sajtót, mellyből igen sok élvet meríthet a’ szépirodalom kedvelője.” (549.) A PDI a *Budapesti Szemle* rovatban írja: „Jókay beszélyei e vásárral már kaphatók, mellyekre még visszatérendünk.” (1503.) Ám ezek a közlemények minden bizonnyal téves információkon alapultak. (Feltehetőleg a kiadó jelölte meg — miután a korábban megadott augusztusi terminust nem tudta betartani — a novemberi vásárt mint a könyv forgalomba kerülésére kitűzött újabb határidőt, de valamilyen közbejött akadály miatt ez a terv is meghiúsult.) Az összes többi lapok (Jókai folyóiratát, az *Ék*-et is beleértve) ugyanis csak 1848 január végén, ill. február elején regisztrálták a VV¹ megjelenését. (Egyébként — bár ez korántsem perdöntő mozzanat — a könyv címlapján is az 1848-as évszám szerepel.)

A VV¹ első kötet 238, a második pedig 212 szöveglapból áll — a terjedelem tehát (16 lapos nyomdai ívekben számolva) pontosan a Jókai egyik levelében említett 28 ívnek felel meg. A tartalom a következőképpen oszlik meg az egyes kötetek között:

1. k.	2. k.
Márcze Záré	A büntárs
Házasságok desperátióból	Az átkozott ház
Sonkolyi Gergely	A’ serfőző
A’ Nepean sziget	Az aegyptusi rózsa
A’ gonosz lélek	
A’ nyomorék naplója	

Az első kötet tehát az 1845/46 folyamán publikált elbeszéléseket foglalja magába (anélkül, hogy kötetbeli sorrendjük a keletkezés vagy a megjelenés kronológiájához igazodna), a második kötetben pedig az 1847-ben megjelent négy novella kapott helyet.

A két kötet ára — az Ék 1848. febr. 6-i számában közölt hirdetés tanúsága szerint — 2 forint 40 krajcár volt pengő pénzben. (Az egykorú magyarországi pénznemekről l. alább.)

A VV¹ megjelenése az egykorú sajtóban nem váltott ki érdemleges kritikai visszhangot. A lapok csak néhány kurta, általános elismerésre szorítókozó híradás erejéig foglalkoztak az újdonsággal. (Az ilyenfajta — értékelésnek aligha minősíthető — közleményeket, mint pusztán a kiadástörténet keretébe tartozó adalékokat, éppen ezért itt, nem pedig az *Irodalom* c. fejezetben ismertetjük.) A bírálatok elmaradása többféle tényezővel magyarázható. A kor politikai lapjai szépirodalmi alkotások behatóbb elemzését nem tekintették feladatuknak. Az Erdélyi János szerkesztette, kifejezetten kritikai jellegű Szépirodalmi Szemle, amely a kortárs-írók új műveinek vizsgálatát egyik legfőbb céljának vallotta, 1847 végén megszűnt. Jókai lapja, az Ék, érthetőleg nem bocsátkozott bele a könyv méltatásába. A másik két divatlap magatartását viszont az a körülmény is befolyásolhatta, hogy a legfőbb rivális, az Ék szerkesztőjének munkájáról volt szó. Néhány héttel a VV megjelenése után pedig már amúgy is a politikai események vontak magukra minden figyelmet.

Az Ék 1848. jan. 23-i száma a *Mi hír Budán?* c. rovatban emlékezett meg a kiadványról. „Megjelentek ‚Vadon virágai’ írta Jókay Mór, — két kötetben. Annyi szerénységet felteszünk magunkról, hogy a kiállítás díszes voltán, az igen szép nyomáson és papíron kívül egyebet saját művünkben dicsérni saját lapunkban nem hagyunk.” (JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 490.)

A Honderü 1848. febr. 5-i számának *Heti szemle* rovatában mindössze ennyit írt a könyvről: „Jókay Mór az *Életképek*’ szerkesztőjétől pedig két kötet beszély látott világot e czim alatt: *Vadon virágai*.” (77.) A PDI 1848. febr. 13-i száma a *Budapesti Szemle* rovat alábbi soraiban tért ki a gyűjteményre: „*Vadon virágai* czim alatt jelent meg két kötet novella, legjobb beszélyíróink egyike — a gazdag képzelmű Jókay Mórtól. Ajánljuk e csinos füzeteket olvasóközönségünk figyelmébe.” (219.)

Az eddig idézett sajtóvisszhangoknál egy árnyalattal színvonalasabb az a — szintén egészen rövid — megjegyzés, amelyet a Pesti Hírlap 1848. febr. 17-i száma közölt a *Fővárosi újdonságok* rovatban. (A rovatot ekkor Jókai egyik irodalmi és politikai elvbarátja, a Pilvax köréhez tartozó Emödy Dániel vezette.) Szövege a következő:

„Jókay Mórtól megjelent *Vadon virágai*' című két kötetes novella-gyűjtemény. E' gyűjteményben majd az ügyes compositió, majd a' merész phantasia 's nagy elmésséggel egymásra halmozott eredeti gondolatok, vagy a' kivitel' szépsége lepi meg az olvasót, — szóval mindenütt erő, mindenütt csilhatlan nyomai annak, hogy az ifju költő nem kis nyereség szépirodalmunkra nézve. 'S a' munka nemcsak beltartalmára nézve gazdag és élvezetes, hanem kiállítása is csinos, nyomtatása tiszta." (132.)

*

Ismeretes, hogy Jókai — aki szinte gyermekesen büszke volt kivételes termékenységére — időközönként írásos lajstromokat készített a maga számára addigi munkásságáról. A *Följegyzések* két kötetében sok ilyenfajta áttekintést találunk — ám a mi szempontunkból jelentősebb ezeknél a *Megjelent műveim jegyzéke* címet viselő, egészen különálló kéziratos füzet, amelyet az OSzK Kézirattára Oct. Hung. 698. sz. alatt őriz. A noteszek lapjain rögzített listák ugyanis rendszerint csak az egyes művek címeit tüntetik fel — a *Megjelent műveim jegyzéke* viszont (éppen a kötetünk anyagát szolgáltató periódust illetően) további — s ha nem is teljesen megbízható, a filológus figyelmére azért mindenképpen érdemes — adatokat is tartalmaz. Az író ezúttal szemmel láthatólag az alkotói tevékenységével összefüggő tények minél részletesebb számbavételére törekedett, s a címek mellé a keletkezés évét, az első közlés és a kötetbeli publikáció helyét, valamint a kapott honorárium összegét is feljegyezte.

A lista összeállításához 1858-ban, vagy legkésőbb 1859-ben kezdetet hozzá Jókai. Erre mutat az, hogy *A régiségbúvár* címe mellől hiányzik a kötetmegjelölés — a jegyzék nem utal az elbeszélés lelőhelyeként a *Decameron* IX. kötetére, amely csak 1860-ban látott napvilágot. (A *Novellák* címet viselő, 1857-ben kiadott igénytelen füzet, amelyben szintén szerepel *A régiségbúvár*, valószínűleg kihullott az író emlékezetéből.) Az *Arria* c. novella a *Decameron* IV. kötetében, 1858 tavaszán jelent meg. Ezt a kötetcímet az egészében tintával írt lajstromra ceruzával — feltehetőleg utólagos kiegészítésként — vezette rá Jókai.

A füzetet a könyvtárosi feldolgozó munka során folyamatos — az egyes lapok rectójának jobb felső sarkába bepecsételt — lapszámozással látták el. Az 1. lap rectóján az 1845—1859 között írt munkák ívterjedelmét és tiszteletdíjait — évenkénti bontásban — összesítő számadatok helyezkednek el. Az 1. lap verzójára az 1860-as év ilyen összesítését írta be — nem a rectó közvetlen folytatásaként, hanem

Szám	Czím	év	hol	ív	kötet lásd	év	dij
1	Istenitélet	1842	Tavaszi	1/2			5
2	Kártya	1844	P. Divatlap	1/2			—
3	Nyomorék naplója	1845	P. Div.	1	Vadon virágai	1847	15
4	Nepean sziget	1845	Életképek	12	V. v.		16
5	Márce Záré	1846	Divatlap	1	V. v.		15
6	Hétköznapiok	—	Hartleben	23		~	lásd
7	Két gyám	—	Színpad	5			52
8	Sonkolyi Gergely	—	Életképek	2 1/2	Vadon v.		32
9	Házasságok desperatiobol	—	Divatl	1	V. v.		15
10	Gonosz lélek	—	Divatl	1	V. v.		15
11	Remete hagyománya	—	Divatl	1 1/2	Árnyképek	1856	20
12	Munkácsi rab	—	Reguly Album	1 1/2 39	Árnyképek		18 167
13	Aegyptusi rózsza	1847	Életképek	2	Vadon virágai	1847	60
14	Büntárs	—	Életképek	3	Vadon virágai		35
15	Adamante	—	Életképek	1	Árnyképek		30
16	Átkozott ház	—	Unio	1	Vadon virágai		—
				46 1/2			328
17	Szűfőző	1847	Életk	3 1/2	Vadon virágai		30
18	Falusi poeta	—	Életk	1	Népvilág		30
19	Ústökös útja	—	Org. almanach	2	Árnyképek		30
20	Hyppona romjai	—	Életképek	2	Délvirágok		60 275
21	Egy férj, ki párbajt ví	1848	Életk	1			20
22	Régiség buvár	—	Életk	1/2			20
23	Arria	—	Életk	1/2	[ceruzával]		10
					Decameron		
24	Utolsó fejedelem	—	Életk	1 1/2			30
25	Három szerkesztő Sibériában	—	Életk	1 1/2			30

nyilván valamivel későbbi időpontban — Jókai. Az 1. lap v-ja és a 2. lap r-ja egyébként üresen maradt. Az egyes tételekre vonatkozó rubrikák mindig két lapot (az egyik lap v-ját és a következő lap r-ját) fognak át. A bennünket közelebből érdeklő, fentebb, a 483. lapon közölt rész a 2. lap v-ján és a 3. lap r-ján, valamint a 3. lap v-ján és a 4. lap r-ján található.

A listára Jókai utóbb bizonyos számú olyan jelölést is rávezetett, amelyeknek értelmét nem tudtuk tisztázni. (Reprodukálásuktól közlésünkben eltekintettünk.) Néhány címet piros ceruzával aláhúzott, ill. bekarikázott, egyes címek mellett zöld ceruzával o jelet helyezett el. A 21—22. sz. tételek címét ugyancsak zöld ceruzával aláhúzta, s az eredetileg 22—25. számokkal ellátott tételek címei mellé — szintén zöld írónnal — a 18—21. számokat jegyezte be. (Ez a második számozás a lajstrom további, általunk már nem közölt részére is kiterjed.) A 3. lap rectójára legfőljül pótlásként a következő szavakat írta be: „Kimaradt Zsidó fiu.”

A bemutatott jegyzék papírra vetésekor az író minden bizonnyal főként emlékezőtehetségére támaszkodott — így azután az adatok közé nyilvánvaló tévedések is becsúsztak. A *Márce Zára* c. elbeszélést a lista 1846-ra datálja, holott az már 1845 decemberében megjelent az *Ék*-ben. Az 1848-as év terméséhez sorolja az *Egy férj, ki mindig párbajt ví* c. novellát, amelyet az *Ék* már az 1848-as évfolyam első, jan. 2-i számában közölt. Az *üstökös útja* címe mellett az *Arnyképek* c. kötetre hivatkozik, noha ez az írás valójában *A magyar előidőkből* c. kötetbe került bele. Az egyes művek terjedelmét megjelölő, ívszámban kifejezett adatok is eléggé ellentmondásosak: *A serfőző* c. elbeszélést pl. 3 1/2 ívre, az ennél jóval hosszabb *Hyppona romjait* pedig csak 2 ívre becsüli. A jegyzék tehát korántsem cáfolhatatlan hitelű, kételyen felül álló dokumentum; ám néhány problematikus esetben (így a *Kártya*, *A remete hagyománya*, valamint *A munkácsi rab* vonatkozásában) a rajta feltüntetett — csak persze nem kizárólagos bizonyítékként fel-fogott, hanem más érvekkel kiegészített — adatok is segítséget nyújtanak a szóban forgó írások keletkezési időpontjának meghatározásához.

Különösen érdekes a lista utolsó, „díj” megjelölésű rovata — noha a fenntartások természetesen itt is helyénvalók. Bajos elképzelní ugyanis, hogy az író még 10—12 év múltán is teljes pontossággal emlékezett volna minden, általa valamikor felvett tiszteletdíj nagyságára. (Éppen ezért nem éreztük szükségét annak, hogy a lajstrom idevágó adatait az egyes novellák jegyzeteibe is mindig újból beiktassuk.) Viszont igaz az is, hogy a jegyzék néhány számadatának helyességét — árnyalatnyi eltéréssel — megerősítik a fiatal Jókai egyik, fentebb már idézett levelében előforduló utalások is. (Tévedések elke-

rülése céljából megjegyezzük itt: a Jókaitól megadott összegek egész bizonyosan pengő forintban — azaz az 1840-es években forgalomban levő kétféle pénz nem közül az értékesebbikben — értendők. A pengő forint kb. két és félszer annyit ért, mint a fizetési eszközként szintén használatos, váltó forintnak nevezett papírpénz.)

A legelső tételként regisztrált *Istenítélet* c. elbeszélés tiszteletdíját a lista öt forintban jelöli meg. Ez az adat minden bizonnyal téves. Jókai memóriájában ugyanis összemosódott pápai diákként kifejtett irodalmi tevékenységének két különböző mozzanata. Az 1842 januárjában befejezett *Istenítélet* nyomtatásban három év múlva, 1845 elején látott napvilágot a *Tavaszi* c. zsebkönyv lapjain. Honoráriumot azonban az itteni közlésért aligha kapott szerzője — a *Tavaszihoz* hasonló kiadványok munkatársai nemigen tarthattak erre számot. A jegyzéken feltüntetett öt forintos díjtétel nyilván arra az egy arany összegű (tehát éppen öt pengő forintot kitevő) pályadíjra vonatkozik, amellyel 1842 nyarán jutalmazta a pápai Képzőtársaság — csakhogy nem az *Istenítélet*ért, hanem egy másik, *Tűz és víz* címet viselő munkájáért — az ifjú novellistát. (Jókai későbbi visszaemlékezései is úgy állítják be a dolgot, mintha azt a bizonyos „első aranyat” az *Istenítélet* hozta volna meg számára. L. erről a novella jegyzetét is.)

Mindössze két művel kapcsolatban nem tart számon a lista semmiféle honoráriumot. *Kártya* c., a PDL-ban közölt írásáért talán annak csekély művészi értéke miatt nem részesült tiszteletdíjban a még egyébként is eléggé ismeretlen nevű Jókai. (Az egykorú szerkesztői gyakorlat ugyanis korántsem tekintette kötelezőnek valamennyi, az illető lapban megjelent közlemény díjazását. Kezdő tollforgatók alkalmi próbálkozásaiért — ilyennek minősülhetett a *Kártya* is — általában nem járt fizetség.) *Az átkozott ház* c. elbeszélését feltehetőleg azért engedte át ingyenesen az *Unio* c. zsebkönyv számára, mert egy hazafias célzatú vállalkozás sikerét akarta ilyen módon előmozdítani.

Egyik — az 1840-es évek íróinak anyagi helyzetével foglalkozó — rövid cikkében Jókai úgy nyilatkozott, hogy az *Ék* szerkesztőjeként élvezett fizetése egyszersmind a lapban publikált szépirodalmi munkáinak tiszteletdíját is magában foglalta. „Mikor az *„Életképek”*-et átvettem Frankenburgtól, nekem magamnak a szerkesztésért, újdonságírást és a novelláimért volt 60 forintom . . .” (*Apróságok az írói tulajdonjog kérdéséről és Petőfiről*. — *Az én életem regénye*. Hhm 5. k. 205.) A lajstrom viszont tekintélyes összegű honoráriumokat ad meg azoknál az elbeszéléseknél is, amelyeket az *Ék* már Jókai szerkesztősége idején publikált — így tehát az idézett kijelentés érvényéhez legalábbis szó fér.

Jókai munkáinak egy saját kezű — már a pálya vége felé (alkalmasint az NK tervével összefüggésben) készült jegyzéke az MTA Kézirattárában is megtalálható, Ms. 343/d. sz. alatt. Összeállításakor az író valószínűleg szem előtt tartotta a *Megjelent műveim jegyzéke* címet viselő füzetet is, de az újabb lista — amely műfajok szerint tagolja anyagát, s csak e csoportokon belül követ hozzávetőleges időrendet — lényegesen kevesebb adatot tartalmaz. Itt kizárólag egyetlen vonatkozása miatt térünk ki rá. Ifjúkori novelláit számba véve, Jókai ezúttal bizonyos — tematikai, ill. stiláris szempontú — osztályozást is alkalmazott, s az egyes darabokat három kategóriába („fantázia”, „humor” „histor[iai]”) sorolta be. Alább közöljük a lajstrom megfelelő részét.

	Novella	Tárgy	Ív
	Istenitélet	fantázia	1/2
	Nyomorék napl.	fant	1
	Márcze Zára	fant	1
+	Sonkolyi Gergely	humor	2 1/2
+	Házass. desper.	h.	1
	Gonosz lélek	f.	1
	Remete hagy.	f.	1 1/2
	Munkácsi rab	f	2
	Büntárs	f.	3
	Átkozott ház	f	1
+	Serfőző	h.	3 1/2
×	Falusi poéta	h	1
	Űstökös utja	f	2
	Hypponia romj	f	2
	Arria	histor.	1/2
×	Férj ki párbajt	h	1
×	Régiség buvar	h	1/2
	Utolsó fejedelem	hist	1 1/2
	Három szerkesztő	h	1 1/2
×	Siberiában		

Az aegyptusi rózsa és Adamante c. elbeszéléseit — mint látjuk — kifejejtette a felsorolásból Jókai. A humoros jellegű írásokat, amelyeket — többször is megismételt nyilatkozata szerint — első pályaszakaszának terméséből a legmagasabbra értékelt, + és × jelekkel emelte ki; e jelzések pontos értelme azonban nem világos. A *Kártya* nem a novellák között, hanem az áttekintésnek egy másik, „Elegy” című rovatában szerepel.

Amikor az NK eszméje felmerült, Jókai eredetileg úgy tervezte, hogy a közönséget — a jubileumi kiadás kötetéhez külön ebből a célból csatolt előszavak és jegyzetek formájában — művei keletkezés-történetének bizonyos vonatkozásairól is tájékoztatja. Elgondolásának körvonalait abból a (163 tételből álló) listából ismerhetjük meg, amelyet a VII. (25.) sz. zsebkönyvbe jegyzett be, s amelyen — az előszóval, ill. jegyzettel ellátandó munkák sorában — kötetünk négy darabjának címe is felbukkan. A lajstrom első hat tétele a következő: „1 Zsidó fiú jegyzet 2 Istenítélet jegyzet 3 Nyomorék naplója jegyzet 4 *Hétköznapok* *Előszó* *Iskolatársaim* 5 Sonkolyi Gergely jegyzet 6 Egyiptusi rózsza jegyzet.” (JKK *Följegyzések* II. 401.) Az 1840-es évekből származó alkotásai közül tehát az itt megnevezettekről lett volna a nyilvánosság elé kívánczó mondanivalója az írónak; a pályakezds időszakának legjelentősebb, legmaradandóbb élményei ezekkel a művekkel kapcsolódtak össze emlékezetében. Szándékát azonban nem váltotta valóra; az NK kötetei — néhány kivételtől eltekintve — a megírt előszavak és jegyzetek nélkül láttak napvilágot, a fenti lajstrom második helyén szereplő korai novella, az *Istenítélet* pedig bele sem került a gyűjteményes kiadásba.

JÓKAI FIATALKORI NOVELLÁINAK HATÁSA A KORTÁRSAKRA

1845 és 1848 között publikált novelláiban Jókai a romantikus epikának egy, a magyar irodalomban addig ismeretlen változatát valószínűsítette meg — új, még ki nem aknázott és sikert ígérő lehetőségeket villantva fel az elbeszélő próza művelői előtt. A Jókai-hatás a kortársírók műveiben — ahogyan ezt Szinnyei Ferencnek a reformkor, ill. az 1830-as évek teljes szépprózai anyagát feldolgozó monográfiái meggyőző módon igazolják — úgyszólván az első pillanattól fogva érvényesül. Az alábbiakban Szinnyei Ferenc munkáira támaszkodva vesszük számba azokat a darabokat az 1840-es évek végének és az 1850-es évek első felének terméséből, amelyekben a Jókai fiatalkori novelláiból kölcsönzött tematikus elemek vagy stiláris vonások jelenléte határozottan felismerhető.

A reformkor prózájával foglalkozó könyvében Szinnyei 11 olyan — jobbára 1847/48 folyamán megjelent — írást emel ki, amelyek tárgyválasztás vagy elbeszélő modor tekintetében kifejezetten a korai Jókai-művekre emlékeztetnek. Ezek a következők: Obernyik Károly: *Az occeán virága* (PDI 1845. II. félév 14—15. sz.), *A gyöngyhalsz* (PDI 1847. II. félév 29—30. sz.), *A detrehalmi kastély* (PDI 1847.

II. félév 36—37. sz.), *A művész bosszúja* (PDL 1848. I. félév 1—2. sz.); Szegfi Mór: *Róza, egy leány a népből* (PDL 1847. II. félév 34—35. sz.), *A vadon rózsája* (PDL 1848. I. félév 6—7. sz.); Gr. Lázár Kálmán: *Őrütl szerelme* (PDL 1847. II. félév 32. sz.); Völgyi Izidor: *Az idomtalan* (Hazánk 1847. II. félév 144—46. sz.); Fodor Pál: *Borbála napján* (Ék 1848. II. félév 25. sz.); Thalabér Lajos: *Az öldöklő angyal* (Ék 1848. II. félév 26. sz.); Dobsa Lajos: *Mutatvány Sátán* c. regényéből (Ék 1848. I. félév 26. sz.).

Jókai hatása Szinnyei Ferenc szerint „négy irányban mutatkozik. Először az exotikus milieuk választásában: a keleti gyöngyhalászok élete (*A gyöngyhalász*), tengeri romantika, ausztráliai vidék egy vad leánnyal (*A vadon rózsája*), tengeri romantika (*Az occeán virága, Sátán*), Egyiptom őskora (*Az öldöklő angyal*).

Másodszer a fantasztikus és túlzó leírásokban: titokzatos kastély, vihar, tűzvész (*A detrehalmi kastély*), fantasztikusan fényes lakás (*Róza*), tengeri vihar (*A vadon rózsája, Sátán*), a székely havasok vadona s a vihar (*Az idomtalan*), egyiptomi képek, a Moeris tava (*Az öldöklő angyal*).

Harmadszor a vad képzelgésben és a borzalmak halmozásában: a gyöngyhalász a tenger mélyén leánya holttestére bukkan (*A gyöngyhalász*), két örült borzalmas szereplése, rémes éji jelenetek (*A detrehalmi kastély*), egy örült bosszúja boldogsága megrontója ellen (*A művész bosszúja*), a lázadó matrózt csolnokon a tengerre lökik, a mérgezett kopjákkal való viadal (*A vadon rózsája*), a világgyűlölő nő, az örült leány, vad álomképek (*Őrütl szerelme*), a „farkasbarlang” rémségei, a vad, bosszúálló nő, az idomtalan, púpos szörnyeteg (*Az idomtalan*), a kapitányt villám sújtja, a hajó elmerül, egy úszó tonnába kapaszkodó szerencsen (*Sátán*) a zsidó vallásra akarja téríteni az egyiptomi leányt, piramisba (!) zárják, majd megégetik (*Az öldöklő angyal*).

Negyedszer a túlfeszített előadásban, a dagályos pátoszban, az aposztrófáló és kérdésekben tobzódo stílusban (pl. a novellák kezdetén). Ez majdnem mindegyikben megvan, pl. a *Borbála napja* címűben: „Hol fekszel? . . . hisz udvariasan felöltözve kellene várni a vendégeket! — A férgek a te vendégeid! . . . A kőrösi temetőben fekszik az én angyalom! . . .”

Mindez részben idegen hatás is lehet, hisz Jókainál is az, de ekkor is az ő munkái váltották ki, helyenként pedig kétségtelen az ő közvetlen hatása.” (Szinnyei F. 2. k. 204—05.)

A szabadságharc bukását követő időszak prózairodalmának már vitathatatlanul Jókai az uralkodó csillaga. Kivételes népszerűsége folytán utánpótlás száma is rendkívül felszaporodott — olyannyira, hogy Szinnyei Ferenc második, a Világos utáni évtizedet átfogó

monográfiája (*Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. I. k. Bp. 1939. 419—55.) külön fejezetet szán nekik. „Ő iskolát alapított” — jelenti ki, Jókairól szólva, majd 1852-ben a Budapesti Viszhang cikkírója. Ekkor természetesen már újabb, az 1850-es években keletkezett művei hatnak a legerősebben — de a korszak nem egy elbeszélőjénél találkozunk a Jókai első pályaszakaszának alkotásaiból ismerős helyzetekkel és motívumokkal is.

Jókai egzotikus tárgyú novelláinak első utánpótlója — mint Szinnyei megállapítja — Obernyik Károly volt, „aki az ötvenes években is hű maradt mesteréhez. *A hét alvó* [Remény 1851. I. félév 2. füzet] és *Dorothea* [Órangyal 1852] c. legendás elbeszélései keleten játszanak, s egészen Jókai módorában vannak írva. *A gyötremlmek szigetei* [Magyar Emléklapok 1850. 3. füzet] pedig borzalmaival és távoli exotikus környezetrajzával való ságos *Nepean-sziget-kópia*.” (I. m. 429.) „Helfy Ignác szintén egy nem létező szigetre kalauzol bennünket, mely, messze túl az Atlanti óceánon, a Nova semlja (sic!) közelében van, örökös jég borítja, csak közepén van egy vulkán. Ez az, elátkozott sziget”. [Hölgyfutár 1854. 196. sz.]” (Uo. 433.) Utal Szinnyei munkája Györy Vilmos *Memphis romjai* (Estike 1855. I. k. 2. füzet) c., Egyiptomban játszódó novellájára is, amelynek már első sorai *Az egyiptomi rózsza* bevezetését idézik emlékezetünkbe: „Milyen más volt itt minden kétezer évvel . . . Oh vissza vissza erre a korra! . . . Épüljenek fel a városok! . . .”

A tengeri és kalózozó mantikának egy-két, az 1850-es években írt novellában való felbukkanása kapcsán Szinnyei többek között Jókai *Adaniréjének* hatására gyanakszik. (433.) Részletesen ismerteti P. Szathmáry Károly *A félholt* [Országos Nagy Naptár 1854. Kucsuk néven] c. hosszabb elbeszélését, amely szerinte: „Mindenféle romantikus meseanyag különös keveréke. Szertelenül föllengős bevezetésében Egyiptomot írja le s letűnt nagyságán borong, majd elbeszéli, hogy Lakongunak, a hősnő éger óriásnak, kedvesét, Hontalát, elragadja Elmásiba, apját pedig megöleti. Lakongu négerekből sereget toboroz, egy földalatti taven hajókat építtet, s embereit kalózzokká neveli . . . Most egy szabályszerű kalózregény következik mindenféle harc- és borzalommal . . . A vad történet azzal végződik, hogy Lakongu Hontaláért hajózik, kit Elmás egy megközelíthetetlen korallszigetre rejtett. Lakongu az örvénybe vész, Hontala is a tengerbe ugrik, s ott a cápiék végeznek vele. Ime, Egyiptomból indultunk ki és sok tengert, sőt Magyarországot is bejárva, a végén Jókai *Nepean-szigetére* érkezünk.” (433—34.)

Szőllősy Benő *A kibujó sőt naplója* [Budapesti Viszhang 1852. II. félév 6—7. sz.] c. novellája „*A remete hagyományának* utánpótlója: az el-

beszélő itt is egy üregbe menekül a vihar elől, s ott egy titokzatos emberre talál, kinek meglesi naplóját. Obernyik *A leégett ház* [Nefelejcs 1855. I. félév 3. füzet] c. novellája pedig *Az átkozott házra emlékeztet.*" (439—40.)

A korszak humoros jellegű szépprózája szintén erősen magán viseli Jókai hatásának nyomait. Egyes írásokban a *Sonkolyi Gergely* reminiscenciái is feltűnnek. „Kiss László *Nekem csak egy hajfűrt maradt* [Hölgyfutár 1853. 79. sz.] c. elbeszélése régimódi urabácsi-figurázó novella, mely kissé a *Sonkolyi Gergelyre* emlékeztet. A Debora név is onnan van véve." (445.) Jókai földijének, Beöthy Lászlónak „novelláiban már 1850-ben mutatkozik ez a hatás. *Egy telivér angol* [Hölgyfutár 1850. I. félév 120—23. sz.] c. novellájának stílusa határozottan a *Sonkolyi Gergelyre* emlékeztet. Különbözik egy *Sonkolyi Gergelyre* emlékeztető urabácsi is szerepel benne." (448.)

A rendkívül kiterjedt Jókai-irodalom az elbeszélések vizsgálatára viszonylag csekély figyelmet fordított. Az alábbiakban azokat a megállapításokat és gondolatmeneteket ismertetjük, amelyek a fiatal Jókai egész (kötetünkben összegyűjtött) novellatermésének érdemi értékelésére, ill. — a szóban forgó írások egymás mellé állítása, közös jegyeik kiemelése útján történő — összefoglaló jellemzésére törekszene-
nek. (Ilyen részleteket természetesen nem csupán a kifejezetten Jókairól szóló könyvekben és tanulmányokban, hanem más célkitűzésű szakmunkákban is találtunk.) Azokat az elemzéseket és megfigyeléseket, amelyek nem a periódus egész anyagára, hanem egy-egy, önmagában vett novellára vonatkoznak, az illető elbeszélés jegyzetében találja meg az olvasó — még akkor is, ha ezeket a jelen fejezetben ismertetett, átfogóbb igényű művekből kellett kiragadnunk.

Böcöthy Zsolt 1905-ben tartott emlékbeszéde (*Jókai Mór emlékezete. — Romemlékek.* Bp. 1923. II. k.) csak futólag említi az író fiatalkori novelláit. „Legelső, a pápai kollégiumban pályadíjat nyert novellája: az *Istenitélet*, meg az a másik, mellyel az íróvilág és olvasó közönség megdöbbsent figyelmét először vonta magára, a *Nepean-sziget*: egy fölizgatott, de alapjában naiv fantáziának töredékes, borzalmas lázálmai [. . .] Scott Valternek nem sok nyoma van bennök; de annál több Hugo Viktornak és Sue Eugénnek [. . .] De már ugyanabban az időben [. . .] voltakép meg is találta magát: olyannak, egészen olyannak, amilyenek mindvégig szerettük és csodáltuk. Megtalálta a magyar élet vidám képeiben, melyeket színről-színre ismert: a *Sonkolyi Gergelyben*, *Serfőzőben*, *Házasságokban*, melyeknek tiszta magyar levegője, a humor sugaraival, inentúl uralkodóvá lesz költészetében.” (102—03.)

Zsigmond Ferenc *Jókai mesemondása* c. tanulmányában (It 1914.) az író elbeszélői technikájának jellegzetességei között tartja számon azt is, hogy gyakran „egy-egy kuriózus aprósághoz fűzi kalandos

meséit; úgy tesz, mint ifjúkori bálványképe: Victor Hugo, aki azt állítja, hogy *A párisi Notre-Dame* c. regénye az ANATXH szóból keletkezett, melyet a híres székesegyház egyik tornyának homályos zugában felkarcolva látott valamikor." Megállapításának illusztrációjaképpen a *Vadon virágai* kötet négy novellájának (a *Márce Zére*, *A nyomorék naplója*, *A gonosz lélek* és *Az egyiptusi rózsa* címűeknek) indítá-sára hivatkozik. (359.)

Az író fiatalkori pályaszakaszának alkotásaival mindmáig Zsigmond Ferenc foglalkozott a legbehatóbban *Jókai írói munkássága a szabadságharcig* (ItK 1916. 275—304.) c. tanulmányában. (E dolgozat szövegének nagyobb részét a szerző *Jókai* [Bp. 1924.] c. monográfiájába is beépítette.) A tanulmány bevezető része Jókainak azokat a későbbi megnyilatkozásait idézi fel, amelyekben ifjúkori műveire, az írói pályán tett első lépéseire emlékezik vissza. Az első fejezet *A Nepean-sziget* elemzésével indul (l. ezt az elbeszélés jegyzetében), majd pedig — ennek az elemzésnek a tanulságait általánosítva — a következőképpen foglalja össze a szóban forgó periódus termésének nagyobbik hányadára leginkább jellemző sajátosságokat:

„*A Nepean-sziget* megalkotásának receptje úgy megtetszett Jókainak, illetőleg annyira megfelelt az ő sajátos képzeletének, hogy csekély módosítással derűre-borura megismételgeti s a legbizarrabb erőlködés ellenére is sajnálatos egyhangúság lejtőjére jut. 1849-ig írt valamennyi elbeszélése — három humoros darab és talán a *Bűntárs* kivételével — tehát. *Márce Zére*, *A nyomorék naplója*, *A gonosz lélek*, *A remete hagyománya*, *Az egyiptusi rózsa*, *Adamante*, *Hyppona romjai*, *Az átkozott ház*, sőt a *Hétköznapok* is, mind a *Nepean-sziget* témájának untilag ismételt változatai. [. .]

A Nepean-sziget valószínűtlenségei elől a nagy térbeli távolságban és a hely hozzáférhetetlenségében igyekeznek az író a maga számára is búvóhelyet keresni. Szakasztott így jár el pl. az *Egyiptusi rózsa*-ban, mindössze azzal a különbséggel, hogy harmadik »villámhárítólé» a nagy időbeli távolságot is segítségül veszi. A pokolszigetnél nem sokkal közelebb fekvő és nem sokkal bátorosabb az egyiptomi halottsárga fővénytenger, melyen fenevadak lábnyomai húzódnak át, s itt-ott fehérló csontok merednek elő, és a hol a borzalmas typhon száguld. [. .] A természetrajzi ismeretek mellett itt már fizikai meglepetésekkel is szolgál Jókai, midőn a katakombák mysteriumaiban a régi egyiptomiak mágikus tudományát mutatja be. Jókai képzelete itt még vadabbnal csapong, mert még ellenőrizhetlenebb mezőn jár, mint az előbbi elbeszélésben.

A többi beszélyben — talán mert exotikus tudománya egyelőre fogyatékán volt — itthon marad Jókai, noha a recept ezekben is

ugyanaz marad. Szerencsére vannak még Magyarországon is exotikus, nehezen hozzáférhető, rejtelmes helyek, a hol kivételes állapotok vannak vagy lehetnek. [. . .] Gipszakna folyadék, lecesepegő stalactit, periodikus zuhatag árapálya, gázrobbanások, mindent kővé változtató savanyú forrás, gyantával és kovácsfolyattal mesterségesen előidézett iszonyú természeti katastropha. Ime, Jókai kaleidoskopjában még mindössze egy csillogó színes kristály van, s csak más-más szögletén sziporkázik képzeletének éles fénysugara (*Márctze Zára*). — Az ó—g-i határban is volt még 1822-ben egy elhagyatott avar pusztá, közepén egy odvas fával; [. . .] Tehát ismét az eddigiminta: egy hozzáférhetetlen hely és egy titokzatos szerelmes pár (*A nyomorék naplója*). — Egy ősvadon legsötétebb rejtékében, a hol emberi nyom nem igen látható, a vadon közepéből vén fenyő nyúlik fel magasan. Nem lakik itt senki, azaz no mégis valaki: a »gonosz lélek«, ez a testi-lelki szörnyeteg, s vele unokája, egy tündérszépségű angyali lény. [. . .] (*A gonosz lélek*). — Vadkert és Pusztamező közt egy avar közepén áll egy magános, egyemeletes ház, melyben senki sem lakik; mindenki elpusztul, a ki egy éjszakát ott mer tölteni (*Az átkozott ház*). — A beszki fenyveserdők legtitkosabb sűrűjében állt rejtetten egy magános lak; ebben volt ülő helyzetben egy emberi hulla, mely a légmentesen elzárt szobában épségben megmaradt (*A remete hagyománya*). — Megint a beszki Kárpátok legrejtettebb szakadékában vagyunk, majd pedig Afrika belsejében, a Niger és Senegal folyók eredete táján (*Hyppona romjai*) [. . .] — Könnyű felismerni, hogy ezekben a beszélyekben Jókai képzelete nem végez egyebet gépiessé vált routine-nál. [. . .] mindez nagyon is számító és kiszámítható eljárás, és annál unalmasabb, minél hátrább van a *Nepean-szigettel* kezdődő sorozatban. A festészetnek is hódoló Jókai jut itt eszünkbe önkéntelenül, a kinek van egy kedvelt compositiója s egymás után gyártja róla a változatokat, átfestve a tölgyfát egy-egy fenyővel, a chrysanthemumot — mondjuk — narancsvirággal.

Sajnos, az egyformaság, a gépszerűség nemcsak a themák megválasztásában nyilvánul. Az elrendezés, sőt az előadásmód technikája is egészen sablonos. Ezt már kénytelenek vagyunk szó szerinti idézetekkel megvilágosítani, különösen a szerző gépiesen alkalmazott kérdő felkiáltásait az elbeszélések expositiójában.

A Nepean-sziget bemutatásakor Jókai, mintegy az olvasó helyett, ezt kérdezi: »Kik laknak ez átkos hírű helyen? Oszt-e jutalmat és büntetést itt is ama hatalmas kéz, melynek neve gondviselés?« — A »gonosz lélek« lakása közelében, az ősvadon belsejében emelkedő forradásos kergű fenyőfánál így kiált fel az író, megint az olvasó helyett: »Ki volt az, a ki ezt ide felvághatta? Miért ide és miért épen ezt?«

[. . .] — Az »egyiptusi rózsza« múmiájának láttára felhangzik a kérdés: »Hát te szelíd angyal, mely nevet viseltél? Mily szép világ lehetett kebled édenén belül, midőn azt a halál ily ifjan bezárta?« [. . .] — A beszkidí Kárpátok egy titkos völgyében kiseded fehér ház van. »Kik lálnak e rejtett tanyán s hogy járnak ide? van-e valahol útja e völgynek, melyen mostani lakói ki s be járnak? [. . .] (*Hyppona romjai*). — A tengeren úszik egy titokzatos hajó, melyen az egyetlen élő lény egy »Adamante« nevet kiabáló papagály. Mi van a némaság könyvében megírva e névről: »Adamante« és ez arczról, mely ifjú és halott és e hajóról, mely ormán Circe aranyozott mellképét viseli és e tengerről, melyen azt a kósza szellő fel és alá űzi?« (*Adamante*). [. . .] — És így tovább.” (283—85.)

A tanulmány második fejezete azokat a rokon vonásokat vizsgálja, amelyek Jókai fiataalkori írásait a francia romantika képviselőinek (elsősorban V. Hugonak és E. Sue-nek) alkotásaival kapcsolják össze. Előbb a Jókai műveiben fellelhető konkrét reminiscenciákat veszi számba (közülük a bennünket érdeklőkre az egyes elbeszélések jegyzetében utalunk), majd pedig a mind a francia romantikusoknál, mind a fiatal Jókainál megtalálható civilizációellenesség és természetimádát megnyilvánulásaiával foglalkozik. Egy további közös jellegzetességükről így ír: „Természetszeretetük csak másik neve embergyűlöletüknek. Kivételes egyéniségek ők; nem férnek meg a többség csínálta nyomasztó szabályok nyűgében és a vad természet védelme alá menekülnek, lehetőleg olyan helyekre, a hol az emberi civilisatio még nem hagyott nyomot [...] Victor Hugo mindjárt első regényében [*a Bug-Jargalban* — O. A.] megteremtette ezt az alakot D’Auverney kapitány személyében, s a fiatal Jókai hősei is nagyobb részét a D’Auverney kapitány regimentjéhez tartoznak, ú. m. Bálnai Körmös István, Dömsödi Góliáth Péter, Márcze Zára, Béli David, A ’nyomorék’, A ’remete’, Madocsai Bálint, Rynn Tamás, Athaniel stb. Majdnem mindnyájan olyanok, mint D’Auverney: lelkük kialudt vulkán, nem éreznek vonzalmat senki iránt, legfeljebb talán — egy-egy hű állat iránt; [. . .]” (295.) Rámutat arra is, hogy a XIX. századi romantika közös sajátságai nemcsak a világnézet síkján, hanem „az előadás modora és technikája terén is” megmutatkoznak — így „Jókai kérdésföltevéseinek egyhangúvá váló modorossága egy-egy titokzatos körülménnyel kapcsolatban [. . .] szintén közös vonás ezen irodalmi áramlatban.” (297.)

A következő fejezet azokra az ösztönzésekre tér ki, amelyeket kora magyar irodalmából (így — ami a természet, az egzotikus tájak kultuszát, valamint a ritmikus próza alkalmazását illeti — Vajda Péter műveiből, más tekintetben pedig Kuthy Lajos és Nagy Ignác munkái-

ból, továbbá Petőfi *Felhők*-ciklusából) meríthetett a fiatal Jókai. A humoros elbeszéléseknek szentelt negyedik fejezetben a szerző a következőket állapítja meg:

„Az életunalom és embergyűlölet szomorú képviselői között szemünkbe tűnik egynehány mulatságos és jóízű alak: a cantus praeses, Sonkolyi Gergely, a serfőző Hornyicsek Vendel, Keselyő Péter. E látzólag oly ellentétes két csoport tagjain a családi testvérvonást könnyű felismerni. Ezek az emberek mind egy képzelet alkotásai, s ez a képzelet teljesen azonos eljárással szövi meg egy kelmének színét és fonákját. Olyan végletek ők, melyek közmondásszerűleg találkoznak s egymásba fonódnak. A romantikus író képzelete ugyanis végletesen eszményítvén alakjait testi és lelki felükről egyaránt, az eredmény rendszerint egy-egy torzkép, mely ijesztő vagy nevetséges szerepre körülbelül egyformán alkalmas, és e szerepeket az író alanyias szélsője cserélgeti. [. . .] Hogy a képzeletnek mennyire azonos munkája teremti ezt a két végletet, arra nézve érdekes példákat lelhetünk Jókai első műveiben, melyek a jellemelek árnyalatait még nem tudják rajzolni, hanem csupán egy-egy vonás van bennük végletesen hatványozva, s épen ezért gyakran egymás paródiáivá lesznek. Megfigyelhető, hogy vannak Jókainál tartalékban holmi »amphibiális« finto-rok, taglejtések, helyzetek és kifejezések, melyekkel — mint valami tolvajkulccsal — a szív világának legkülönfélébb zárait próbálja nyitogatni az író. [. . .] A *Nyomorék naplójában* [. . .] a nyomorék végtelen elkeseredéssel jegyzi föl, hogy silány kunyhójába, mikor ő nincs otthon, egy gazdátlan, kivert kutya megy hálni, mely azonban elszalad, ha az ő jöttét érzi. Ez a részlet az olvasó szánalmának fölkeltségére törekszik; pessimistikus szenvelgése ez annak, hogy az emberi társadalomból kitaszított, szerencsétlen nyomorék még az állatban is idegenkedést ébreszt maga iránt. Most nézzük meg ennek a jelenetnek a fonákját a *Szomorú napokban* [. . .] Kordé Mihály kántor holt-részezen, mikor már nem tud semmit megkülönböztetni egymástól, befekszik egy kutyaóiba és elkezd horkolni; a kutya annyira meglepődik, hogy »magát semmiképen fel nem tudja találni«, féltében kiül az udvar közepére és ordít torkaszakadtából. Íme, egy groteszk ötletről így nyúz le két bőrt a romantikus író. Minthogy pedig a túlságig vitt torzítás mindig alkalmasabb a komikai hatás előidézésére, Jókainak is sokkal jobban sikerül a végletes tréfa, mint a végletesen komolykodó és erőlködő pathos. Talán legérdekesebb példa idevonatkozólag a *Keselyő Péter* cz. satíra, mely nem egyéb, mint az *Átkozott ház* önkéntelen paródiája. Hasonlítsuk csak össze a két hős jellemzését, lehetőleg megtartva az író kifejezéseit. Madocsi Bálintot egész életében üldözte a végzet; egyetlenegy ember sem szerette soha; kortársai,

ha köztük megjelent, egyenkint szökdöstek meg előle, barátja ne m volt egy sem; csak az ő arcját kellett meglátni, hogy a legvígabb társaságban megszakadjon a beszéd fonala; [. . .] Jókai mindezt nagyon komoly nekibúsulással beszéli el, holott az emberi jellemnek ily képtelenül erős torzítását a komoly novella műfaja meg nem tűri. Mikor azonban a Madocsai Bálint keservesre torzult arczából egy-két czeruza-vonással megalkotja a Keselyő Péter torzonborz ábrázatát, ez a kaczagtató figura már rávall a fiatal festőnek avatott kezére, [. . .] Íme az átalakított arczkép: a Keselyő Péter nevének hallatára szétzaladt a gulya, mint mikor a csordás kalapzsírt dohányzik; a legjobb sütő-főző gazdasszony kovása keletlenül maradt, ha e név jutottb eszébe, mikor bedagasztott; a golya megsántult a levegőben, ha t nevet kiálták utána; [. . .] Madocsai Bálint is lehetetlen torzképe Keselyő Péter is az, de az utóbbin legalább nevetni lehet, s ez nagy előny. Még egy utolsó példát legyen szabad említenünk: a koldussá, lett szerencsétlen öreg Rynn Tamásnak átkait senki sem merte meghallgatni, oly iszonyúak voltak; azt az egyetlen fiatal férfit, a ki e vakmerőségre vetemedett, halálos búskomorság fogta el, [. . .] Ennek a »fiatal férfinak« elmázolt alakjába is egyetlen egészséges torzvonással életet önt Jókai, s előttünk áll egy táblabíró, a ki, miután végignézte az ellene Keselyő Pétertől gyártott csúfondáros színdarabot, búvában világgá bújdosott s agyonitta magát." (299—301.)

E novellák stílusis jellegzetességeit vizsgálva, Zsigmond Ferenc kifejti: „Bárki meggyőződhetik róla, hogy a fiatal Jókai humorizáló stílusára — kezdve a *Hétköznapiak* legelső sorain — legmegjelölhetőbb hatást Petőfi *Helység kalapácsa* gyakorolt. A népmesék modorára emlékeztető tréfás torzítás és nagyotmondás terén rokon is egymással a Petőfi és Jókai képzelete. Mintha versenyeznének egymással a minél képtelenebb túlzásban. Az ilyesmi mindenesetre mulatságos, de az így rajzolt alakok a túlságos torzítás folytán sehogysem tudnak komikus *jellemekké* válni. [. . .] Jókai [. . .] szerint a Hornyicsek Vendel orrának nagysága előtt szégyenelhetette magát az Ararát hegye, testének súlya öt mázsa és tizenkilencz font, ellenben pinczérje: Hanzli oly ösztövé, mint egy felkiáltójel (*A serfőző*); Debora asszony vén ebb a visegrádi várnál, még Mátyás királyra is vissza tud emlékezni (*Sonkolyi Gergely*). [. . .] Az ijesztő és a nevetséges alakok Jókai els műveiben a képzelet azonos eljárásának testvéralkotásai. El kell azonban ismerni, hogy pl. a Sonkolyi Gergely és Esztike, vagy Vicza asszony jellemzésébe már általánosabb emberi vonásokat és bizalmasabb, valóságosabb hangot tud belevinni; Csallóközi Péter ártatlanfortélyai az Esztikével való találkozhatás érdekében: Kisfaludy Károly és különösen Kovács Pál beszélyeire emlékeztetnek." (302—03.)

A dolgozat befejező szakasza leszögezi, hogy Jókai fiatalkori novellái közül „a humorosak a sikerültebbek s a jövőre nézve biztatóbbak; Sonkolyi Gergely a *Népvilágban* és másutt több alakban fog megmenedesedett életre kelni; a serfőzőnek és Hanzlijának idegenes beszédű figurái is társakat fognak kapni az „örmény és családja”-ban, Tallérossy Zebulonban stb.” Ám „a romantika eszményítő pathososa és színes világitása sem alszik ki Jókai későbbi műveiben, de igazabbá válik, mert hozzákapcsolódik egy valóban átélt romantikus hőskorszakhoz; az azelőtti kölcsönként világfájdalom retorikája egy gyászoló nemzet fojtott pathosává magasztosul. [. . .] A szabadságharc után nemzetünkre új korszak, Jókaira új szerep következik.” (304.)

Zsigmond Ferenc *Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban (1850—1854)* c. tanulmányában (ItK 1921.) a Vörösmarty epikáját és Jókai művészetét összefűző rokon vonásokat vizsgálva megállapítja: „A sorsharag romantikus anyajegyével születtek mind a két költő képzeletének alakjai; *A két szomszédvár* hőse is, a *Széplaké* is tébolyodott bújosodóvá, szánalmas különccé válik végül, épen úgy, mint a Jókai emberei (lásd *Márceze Zdre, A nyomorék naplója, A gonosz lélek, Hétköznapok, A remete hagyománya, Az egyiptusi rózsza, Adamante, Hyppona romjai, Az átkozott ház*).” Jókai fiatalkori műveinek nőalakjai, „ezek a véres posványban fogant hófehér liliumok: Lilla (*Hétköznapok*), Mária (*Nepean sziget*), *A gonosz lélek* gyönyörű leány-uno-nokája, azután Irén (*Hyppona romjai*), a hóhér fogadott leánykája (*Szomorú napok*)” Zsigmond szerint *A két szomszédvár* hősnőjének, Enikőnek lelki rokonai. (20—21.)

Zsigmond Ferenc *Jókai* (Bp. 1924.) c. népszerűsítő jellegű könyvecskéjében megállapítja, hogy az írónak a negyvenes évekből való művei „a francia romantika tüzenél lángra lobbant fantázia színes röppentyűi.” Jókainak a negyvenes években készült komoly novellái „hozzáférhetetlen, rejtelmes helyeken vagy roppant időbeli távol-ságokban” lezajló valószínűtlen történetek; „az emberi lélek túlcsi-gázott végletei kápráztató ködképek gyanánt gomolyognak előttünk, a fenségesnek és grotesknek különös vegyületeivel találkozunk, de a ragyogó stílus szárnyain lebegő exaltált alanyiség sokszor ellenállhatatlan hangulati tényezőnek bizonyul. [. . .] Mindegyik kivételes egyéniségek rajzol, akiket tönkretesz az átlagos emberek önző, kicsinyes, zsarnok társadalma.” Jókai és fiatal íróbarátai is „ilyen áldozatok szerepében tetszelegtek maguknak, s képzeletük hamarosan annyira meghasonlott a kicsinyesnek, romlottnak, elaljasodottnak hirdetett jelennel, hogy szinte lehetlenné vált le nem vonniok ebből a világnézetből magukra nézve a gyakorlati kötelességeket.” Zsigmond szerint maga Jókai „talán meg tudott volna alkudni a helyzettel, s

mialatt álmatag képzelete mesés világok nagyszerű tájain bolyong, ő maga szépen kibékült volna a közviszonyok dohos levegőjével. Egy pár igen sikerült komikai elbeszélése (*Sonkolyi Gergely, A serfőző*) olyasmit éreztet, hogy Jókai a nyárspolgári társadalom idillikus képei-nek zavartalan élvezéséért szívesen feláldozna minden tettleges forradalmi vakmerősködést. . .” (22—23.)

Gál János monográfiája (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925.) a *Jókai témái* c. fejezetben viszonylag részletesen foglalkozik az 1842 és 1848 között keletkezett — tematikai vonatkozásban is külön csoportot alkotó — egzotikus tárgyú novellákkal. E korszak legjellegzetesebb terméke szerinte *A Nepean-sziget*, „képtelen, de nem érdektelen fantasztikum. Hogyan jutott el Jókai ehhez a különös témához? Az olyan buja képzelet, amely a húsz éves Jókai fejében már teljes pompájában kezd akcióba lépni, nem talál elég helyet a mindennapi világ szűk keretében, nem is elégedhetik meg annak szürke életével, neki új, nagyszerűbb, változatosabb világ kell, színeiben kicifráltabb, érzelmeiben kitágítottabb s akarásaiban hatalmasabb. Mikor aztán ez az ifjú képzeletének szárnyain ki-kiröppen a nyárspolgári horizontokon túlra, megittasodik a saját magából kisugárzott káprázatoktól s ha visszatér a sáros, szürke földre, bizonyos fitymálással szemléli a köznapok lapos történéseit. Hogyan lehetne ilyen világból érdekes regény-tárgyat választani?! De a belső indíték mellett ott vannak az olvasmányok is, mint motorikus segítői a képzelet szárnyalásának, többnyire franciák és aztán a magyarok.” Ebben az összefüggésében Victor Hugot, Eugene Sue-t, Alexandre Dumas-t, továbbá Vajda Pétert, Kuthy Lajost és Vörösmartyt említi, mint akik különösen erős hatással voltak a fiatal Jókaira. A Nepean sziget lakói — állapítja meg — „az emberi társadalom száműzöttjei. Ebbe a pokoli világba kerül három fehér lélek, egy szerelmes pár: Victor—Géza és Fájvirág—Quarrelson Mária, meg Bark William, a jó ördög. Ime a legkiáltóbb ellentétekből álló világ: paradicsom ördögi lelkű lakókkal és néhány angyali teremttel.” Fejtegetéseit a következőképpen folytatja:

„Mi hát e csoport közös vonása? A közönséges, nyárspolgári életből kiközösítettek, vagy rendkívüli helyzetekbe került furcsa, kalandos lények többnyire borzalmakkal teli történelmi peregek itt le kaleidoszkop-szerű tarka-barkaságban és a természeti exotikumok díszleteinek keretében. Az ilyen történelmiakkal szabadon bányhatik a képzelet; kor, s a közönséges emberi életigazságok nem kötik meg az író kezét, a tropikus növényzet, vagy a titokzatos ősvadon festésében pedig a leíró fantázia tombolhatja ki kedvére magát. Voltaképp nem is maguk a témák azonosak, vagy hasonlók ezeknél (hiszen korban évezredek, szintérben ezer meg ezer kilométer s a történetekben nagy

különbségek választják el egymástól őket), hanem a *feldolgozás módja kapcsolja őket egybe*. Ez a közös formaszerep azután nemcsak a novellacsoporthoz jellemzője, hanem egyúttal hű tükrre a fiatal Jókai írói egyéniségének is.” (100—02.)

A Jókai fantáziájának működését vizsgáló alfejezetben — nyilvánvalóan Zsigmond Ferenc 1914-ben megjelent, fentebb idézett tanulmánya alapján, bár arra nem hivatkozva — utal az író négy olyan fiatalkori novellájára (*A nyomorék naplója, Márce Zára, A gonosz lélek, Az aegyiptusi rózsza*), amelyek egy-egy jelből (odvas fa tövében talált ősz hajfűrt, sziklába, fára, ill. nyílveszőre vésett felírás) fejt ki az egész bonyodalmat. (165.)

Jókai humoráról szólva, hangoztatja, hogy annak jellegét egyedül „a néphumor sajátos talajáról” kiindulva lehet helyesen megítélni. „Aki bosszankodik azon, hogy például Hornyicsék Vendel (*A serfőzdő*) súlya öt mázsa és tizenkilenc font, az szem elől téveszti, hogy Jókai itt a néphumor hangján beszél és annak az eszközeit alkalmazza. [...] Jellemző, hogy ezek az eltorzított alakok a legkirívóbb elrajzolásban éppen legelső munkáiban találhatók meg, ami szembeszökösen mutatja, hogy Jókai a népmesék humoros felfogásából indult el annak a páratlan, nevető világnak a megalkotása felé, amely egész költészetének legkarakterisztikusabb kifejezőjévé teljesedett ki. (Ilyen népmesei humoros hősei még Sonkolyi Gergely, Deboráh, Keselyő Péter és Hanzli.)” (175.)

Nagy Sándor *Jókai* (Brassó, 1925.) c. könyvének második fejezetében kifejti, hogy az író „pályája kezdetén két hatalmas irodalmi áramlat sodrába került, melyek mindegyikéhez vonzotta tehetsége”. Az egyik a romantika, „mely Franciaországból kiindulva hódított s amely a költői fantáziát felszabadította a hagyományok nyüge alól”, a másik pedig „a minden téren erőre kapó magyar nemzeti eszme nyilatkozása az irodalomban, a népies áramlat, mely a népben és a népköltészetben kereste az irodalom legmagyarosabb s legzamatosabb gazdagító elemeit.” Már első novelláiban, *A Nepean-szigetben* és a *Sonkolyi Gergelyben* ez a kétféle hatás mutatkozik meg. „Mindkét irány ifjui túlzásokban jelentkeznek. Romantikus művei, a szabadságharc előtt, irodalmi előképeinek, Victor Hugonak, Sue Jenőnek hatására túlfűtött, fiatalos fantáziának termékei, mely a végletekben tombol, s keveset törődik a valószínűséggel. Viszont népies tárgyú darabjai inkább a burleszk komikum körében mozognak, s szintén sok bennük a túlzás, torzítás.” (31—32.)

Solymosy Sándor *Jókai és a magyar nép* (Ethnographia-Népelet 1925. 1—15.) c. tanulmányában az író elbeszélői modorával kapcsolatban megállapítja: „... ha a gyermekifjú első szárnypróbálgatásait

„dézsuük: az 1841-es pápai önképzőköri novelláját (*„Istenfélel”*), vagy 1844-i [!] elbeszéléseit (*Nepean sziget, Marce Záre, Sonkolyi Gergely, Házasságok az égben kötetnek . . .* [!]), bennök mi sem emlékezett az akkori magyar irodalom cikornyás nehézkességére. A mód, ahogyan történeteit élénk tárja, már ekkor csupa közvetlen természetesség, könnyed gördülékenység. (3.) Később arra mutat rá, hogy Jókai „népiessége befolyásolja úgy előadó modorát, mint humornak megnyilvánuló formáit. A kezdőn meglátszik Walter Scott, Hugo Victor, majd Shakespeare olvasásának nyoma. Képzetele külföldön, exotikus országokban barangol (Egyiptusi rózsza, Nepeán sziget), az itthoni rajzokban is az unikumokat keresi (Sonkolyi Gergely, Házasságok . . .); a szerző bizonyos eltanult affektálással, mint teremtő génusz, hideg fenségben lebeg a vizek fölött. De hangja lassankint észrevehetően átmelegszik, közvetlenné lesz, amit egyre erősödő népiességének tulajdoníthatunk.” (7.)

Szinnyei Ferenc monográfiájának a fiatal Jókaiival foglalkozó fejezetében először az író pályakezdésével kapcsolatos adatokat foglalja össze. Ezután részletesen tárgyalja *A Nepean-szigetet* (megállapításait l. az elbeszélés jegyzetében). Jókai későbbi — ifjúkori műveit némi öniróniával emlegető — nyilatkozatait idézve kijelenti: „A fiatal Jókai valóban olyan történeteket írt, amelyek nemcsak, hogy még meg nem történtek, hanem meg sem történhetek sehol s a szem nem látta, titokzatos, csak a fantáziának hozzáférhető helyeket lehetetlen ember-fantomokkal népesítette be és fül nem hallotta borzalmaknak, csodálatos és rendkívüli eseményeknek színhelyeivé tette.” (Szinnyei F. 2. k. 190.) Számba veszi a szélsőséges romantika jegyében álló Jókai-novellákat, egy-két mondatba sűrítve cselekményük summáját, majd így folytatja:

„Csupa sötét kép, pesszimizmus, embergyűlölet, alakjai gonoszok és szerencsétlenek, kik fölött kifürkészhetetlen végzet lebeg. Borzasztó titkok derülnek ki, átkok és jóslatok teljesülnek. Mind megannyi lázas, nyomasztó álmokkép, melyekben minden valószínűtlen arányokat ölt, eltorzul s csak a részletekben mutat valami hamis realitást. A valódi élet, az igazi emberi természet egyes vonásainak csak álomszerű torzképei, álomszerűen rendkívüli kombinációi.

Reális környezetrajzot, jellemzést, lélekrajzot nem is kereshetünk bennük, még igazi kompozíciót sem. Csak rikítóan izgató tableau, jelenetek laza sorozatai. A hatásvadászat kedvéért néha a legerőltetettebb kombinációkra vetemedik az író.

Mi szükség pl. a magyar tárgyú történetben az afrikai néppel való párhuzamra? Csak azért, hogy a végén azt mondhassa: »Miért erény az, ami két zónával idebb halálos vérfertőzést? Miért szent az amott, ki

itt örült és elátkozott? Ez az idézet Jókai stílusára és előadásmódjára figyelmeztet bennünket.

Stílusa sok helyt dagályos és erőltetett, még nem a későbbi pompás Jókai-stílus, bár sokkal simább, fordulatosabb, mint legtöbb kortársáé. Előadásában még sok a modorosság, melyet francia mestereitől tanult. Szereti a romantikusan ellentételhajzású szentenciózusságot, mely pathetikus és szónokias is egyszerismind. [. .]

Pathetikus kérdései, melyekkel rendszeren kezdeni szokta novelláit, ugyanilyen francia modorosságok. [. .]

Pathetikus stílusának kifejlődésére a francia romantikusan kívüli Kuthy stílusa és Vajda Péter bibliás és ossianias fellengése is hatott. [. .]

Jellemző oldala novelláinak s egyszerismind különös szépsége a sok színes, romantikusan pompázó, nagyszabású leírás. Ilyenek a Karszt-vidéke (*Marcze Zäre*), a viharé (*A ny. naplója. A gonosz lélek. A r. hagyománya*), a vadregényes vidéké (*A g. lélek, A r. hagyománya*), a sivatagé, a Moeris taváé s a földalatti látomásoké (*Az aegyptusi rózsa*) stb. Ezek túlzásaik ellenére is színekben pompázók, hangulatosak és megragadók, noha francia mesterei, valamint Jósika és Kuthy leírásai is erősen hatottak képzeletére.

Ez a képzelet, noha sokszor idegen hatások indítják működésre, merészen és hatalmasan szárnyal [. .]” (2. k. 192—94.)

A továbbiakban a humoros jellegű elbeszéléseket tárgyalja (idevágó konkrét értéktételeit l. az egyes novellák jegyzetében), és összességükről a következőképpen nyilatkozik: „Látjuk, hogy Jókai a humoros elbeszélés terén még ingadozó. Már eltalálja az igazi hangot, de ízlése nem elég erős, hogy nekiiramodó képzeletének gátat vessen, s ez némelykor itt is ríkító színezésre, ízléstelen torzításokra csábítja.” (2. k. 197—98.)

Szó esik Jókairól a monográfia összefoglaló jellegű zárófejezetében is. A szerző hangsúlyozza, hogy az 1840-es években színre lépő, a francia romantika hatása alatt álló fiatal írók sorában ő volt a legnagyobb tehetség, majd — néhány mondatba tömörítve — megismétli rá vonatkozó legfontosabb megállapításait. (II. k. 308.)

Hankiss János *Jókai et la France* (Revue de la Littérature Comparée 1926. 246—92.) c. dolgozatában részletesen elemzi azt a hatást, amelyet a francia irodalomban egy időn át nagy szerepet játszó „fekete” romantika tett a fiatal Jókaira, s ennek kapcsán több, kötetünk anyagába tartozó novellára is kitér. *A blúntárs* hőse egy — Sue vagy az idősebb Dumas modorában ábrázolt — orgazda. Madoccai tulajdonában egy átkozott ház van. Ez egy meleg forrás fölé épült, amelynek kigőzölgései nászéjszakájukon fullasztják meg Madoccai szerelmesét és ifjú vetélytársát. (Ruy Gomez [Victor Hugo *Hernani* c. drámájának

egyik főalakja — O. A.] jut az eszünkbe, aki csak azért egyezik bele Doña Sol és Hernani názasságába, hogy azután boldogságuk tetőpontján ölje meg őket!) [. . .] Mit mondjunk a rejtélyes Almay Manóról, aki — valahányszor csak teheti — meggyilkolja rokonait, és aki kutyák helyett farkasokkal őrizteti házát, mint ahogyan Victor Hugo rettenetes Han-ja egy fehér medvével kísérteti magát? Vagy *A Nepean-szigetről*, ahol a Botany-Bay-ből jövő válogatott bűnözők hemzsegenek?” Az utolsó mondathoz a következő jegyzetet fűzi: „Botany-Bay a kedvenc helye minden — fegyencekre és deportáltakra vadászó — romantikus szerzőnek. L. Soulié *L’Espionne* [= A kémnő] c. művét.” (258—59.)

Staud Géza *Az orientalizmus a magyar romantikában* (Bp. 1931.) c. könyve a romantika Kelet-kultuszától megérintett magyar írók sorában Jókait is számon tartja. Megállapítja róla: „. . . keleties novelletémák jellemzik a pályán elinduló Jókai Mórt is. [. . .] Az exotikus milieut ő is csak azért keresi, hogy hallatlanul gazdag fantáziája kiélhesse magát a szertelenségekben. [. . .] A Nepean szigetben egész halmazát adja az exotikus növényneveknek s az így teremtett flórában helyezi el romantikus alakjait. Hasonló novellái még az *Egyiptusi rózsza*, amely a 2000 év előtti Egyiptomban játszik, és a *Hyppona romjai*, ahol Afrika belsejébe vezeti az olvasót.” A továbbiakban Victor Hugonak és Vajda Péternek Jókaira tett hatására mutat rá. (83.)

Sötér István *A magyar romantika c.*, először 1954-ben megjelent tanulmányában (Sötér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 86—87.) kifejti: „A Petőfi fegyvertársaként fellépő Jókai novellái, melyekkel méltán kelt feltűnést, részint a legálomszerűbb, a valóság-
nak leginkább háttáfordító romantika jegyében állnak (*Nepean sziget*, *Egyiptusi rózsza*) — részint jelentős kísérletek arra, hogy Petőfi népiességét a prózába is átültesse. Ez utóbbi csoportba tartozó írás (*Sonkolyi Gergely*, *A serfőző*) friss, realista színezetükkel a Petőfi művelte életkép prózai változatai. Jókai első, romantikus novellái semmiféle eszmeiséget nem fejeznek még ki; bennük is fellelhető ugyan a meghasonlott, tépett, tragikus sorsok ábrázolása, de csak haloványan, s a romantika kellékeitől leplezetten. [. . .] A fiatal Jókai romantikáját az a végsőkig fokozott festőieség jellemzi, melynek zínelt, zsúfoltságokban és rikító keresettségükben — majd csak az öregedő, hanyatló Jókai füledtebb írásaiban jelennek meg ismét.”

A Nyelvünk a reformkorban (Szerk. Pais Dezső. Bp. 1955.) c. tanulmánykötet egyik munkatársa, Tompa József *Az irodalmi nyelv* címet viselő dolgozatában (313—434.) számos alkalommal illusztrálja Jókai fiatalkori elbeszéléseiből vett példákkal a különböző nyelvi elemek és stílusesszközök művészi funkciójára vonatkozó megállapí-

tásait. Egy helyütt (414.) rámutat: „A romantikus elbeszélések szerették az izgalom fokozására lassítani a *hátborzongató részletek feltárását*”, s többek között *A bűntárs* egy részletére (kiadásunkban 235 : 8—13 sorok) hivatkozik, ahol „Jókai is elhallgatja egy ideig a hős nevét, hogy tovább ébrentartsa az izgatott kíváncsiságot.” Másutt azonban Jókai „a neveltségesség fokozásának nyelvi eszközéül alkalmazza ugyanezt az eljárást.” Példa gyanánt itt *A serfőző* néhány sora (268 : 20—30) szerepel. Később (419.) *A serfőző* leíró jellegű — karikatúrába hajló — részletei közül említ néhányat a tanulmány. A 237 : 4—10 sorokat idézve kijelenti, hogy itt „az érzelmes stílusból ismert kitérések csökkentik a komikus leírás természetességét”, majd leszögezi: „Mulatságos kifejezéseinek szemléletességével azonban Jókai a legrealis tább a kor humoros írói közül,” s itt a novella más helyeire (250 : 12—22 és 245 : 17—23 sorok) utal. A komikus hatású túlzásra (420.) a *Sonkolyi Gergely* szövegéből hoz fel két példát. A *Sonkolyi Gergely* és *A serfőző* szövegéből vett idézetekkel szemlélteti azt a megállapítást is (uo.), hogy Jókainál „a szentírára való nyelvi utalás” gyakran a komikus hatás eszközüvé válik. Az ilyen szövegrészek közelében „előforduló régies alakok nem pusztán a komikus archaizálás célját szolgálják, hanem az iménti bibliai nyelv ünnepélyes hangulatát viszik tovább.” A szereplők jellegzetes szavajárását állandóan ismétlő nyelvi egyénítés egyik példjaként (425.) *Sonkolyi Gergely* háromkodó fenyegetéseire hivatkozik. A tanulmány 428. lapján a hangfestő szavak és hangutánzó indulatszavak mesteri alkalmazására hoz fel nagy számú példát a VV anyagából. Ugyanitt kifejti: „A romantikus elbeszélő mód igen kedveli a borzalmas *ragadványneveket*. [. . .] Jókai nagyon szereti: gondoljunk csak a Vadon virágai *Csudafő-jére* [*A bűntársban* — O. A.] vagy a Nepean-szigeti lakosok álneveire (a *jó ördög*, a *szívevő*, a *hóhér*, *Fájvirág*, a *vakondok*).”

Sőtér István *Jókai útja* c. tanulmányában (Sőtér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956.) a Petőfi és Jókai művészete közötti összefüggéseket vizsgálva tér ki a fiatalkori novellákra. „A *Nepean-szigetben*, Jókai korai romantikájának ebben a jellegzetes művében is a szélsőséges romantika, a meghasonlottság, az emberi gonoszság és szörnyűség végleges rajza egyezik össze Petőfi 1845 végi hangulatával. [. . .] Meglepő, mennyire azonos Petőfi és a fiatal Jókai romantikájának hangszíne. A *Nepean-szigetben*, a *Hétköznepokban* a romantikának ugyanaz a szélsőséges változata jelenik meg, mint *A hóhér kötelében* is. A romantikának ezzel a válfajával találkozunk a Tizek többi tagjánál, s általában a Fiatall Magyarországi íróinál.” (378—80.) Sőtér ugyanakkor felhívja a figyelmet azokra a világnézeti különbségekre is, amelyek a fiatal Jókai írásait a Petőfi, Czákó Zsigmond

vagy Vajda Péter műveiben kifejeződő eszmevilágtól elválasztják. Más helyütt kifejti: „Jókai már első írásaiban ugyanannak a népiességnek prózai megvalósítására törekszik, melyet Petőfi a költészetben vitt diadalra. Petőfi genre-képei adják a legerősebb indítékot Jókainak, hogy első novelláiban (*Sonkolyi Gergely, A serfőző*) genrealakokhoz folyamodjék.” (382.) — Az idézett megállapítások csaknem azonos szövegezésben olvashatók Sötér *Nemzet és haladás* (Bp. 1963.) c. monográfiájának 580. és 582. lapjain is.

Szilágyi Péter *A szabadságharc és az elnyomatás kora irodalmának középiskolai tanltársa* (Bp. 1956.) c. kiadvány Jókaival foglalkozó fejezetében röviden érinti a *Vadon virágai* c. kötetbe foglalt novellákat is. „A romantika ezekben is dühöng ugyan (*A Nepean sziget, A nyomorék naplója* stb.), de itt már olyan realista genre-képeket is találunk (*Sonkolyi Gergely, A serfőző*), amelyeknek izesen humoros hangulata egy töről sarjad a Petőfiével. A leíró részek helyenként már nagy művész kezére vallanak. Tipikus termékei a kornak, amit szépen bizonyít, hogy nemcsak Petőfinél, hanem Vörösmartynál is találunk velük rokon hangokat.” (154—55.)

Weber Antal *A magyar regény kezdetei* (Bp. 1959.) című monográfiájában megállapítja, hogy a romantikus magyar elbeszélő irodalom és az új, népies stílus összeötvözésének feladatát Jókainak kellett megoldania. „Novelláinak első gyűjteménye a *Vadon virágai* (1848) már mutatja a sokat ígérő összeolvadásnak jeleit, de a folyamat tetőződése az ő művészetében is csak a szabadságharc után következik be, egészen más politikai és irodalmi körülmények között. Fiatalkori kísérletei, mint a *Nepean sziget*, bár kétségtelenül nagyobb tehetségre vallanak, mint a legtöbb kortársáé, fantázia szülte képeikkel, különös cselekményükkel, talányos hőseikkel még a francia romantika Magyarországon elterjedt irodalmi eszközeinek használatáról árulkodnak. Ami újdonság, e vadregényes történetekben (*Nepean sziget, Marcze Zdre, Hyppona romjai* stb.) az elsősorban az írói stílus, a művészi kifejezés nyelvi anyagának az irodalmi népiesség hatására történő gazdagodásában jelentkezik, sok tekintetben már a későbbi Jókai megragadó stílusának fényét csillogtatva. Elbeszéléseinek egy másik csoportja (*Sonkolyi Gergely, A serfőző, Keselyő Péter* stb.) a Jókai művészetére oly jellemző népies genre-realizmus főbb vonásait mutatja, egyelőre azonban az életképekből ismert humoros fordulatok felhasználásával keveredve.” Jókainál azonban az ilyen elemek felhasználása a népiesség célkitűzéseinek összefüggő rendszerébe illeszkedik. (215.)

A kultúra világa c. kiadvány *Irodalom—Filozófia—Nevelés* c. kötetébe (Bp. 1960.) illesztett magyar irodalomtörténeti áttekintés Jókai-

val foglalkozó fejezetében Lengyel Dénes a következőket írja: „Első elbeszélései távoli szigeteken, sohasem látott tájakon élő embereket mutatnak be. Hősei lélektani indokolás nélkül cselekszenek. Az ifjú író főcélja ekkor még az olvasó meglepése, a romantikus ellentét és fordulat kiaknázása. De már ekkor megmutatkozik képzeletének gazdagsága és nyelvének szépsége. Különösen tájleírásai ragadják meg az olvasót.” *A Nepean-sziget* bevezető sorait idézve, megállapítja: „Ez a nagyszerű romantikus kép nemcsak egzotikumával és költőiségével hat az olvasóra, hanem a leírás végén álló csattanóval is. Jókai fiatalkori elbeszéléseiben a romantikus hang a népköltészet reális, sokszor vaskos humorával vegyül össze. Néhány népies zsánerképe és anekdotája Petőfi-re emlékeztet.” (407—08.)

Nagy Miklós *A magyar irodalom története 1849—1905.* (Bp. 1963.) c. kiadvány Jókairól szóló fejezetében a következőképpen jellemzi az író fiatalkori novelláit:

„Elbeszéléseinek egy részében (*Nepean sziget, Marce Zare, Egyiptusi rózsza* stb.) alapjában véve hazafias fájdalomokra vagy társadalmi sebekre és bűnökre (gyarmatosítás, régi néplázadások leverése) akarja felhívni a figyelmet, de annyira tobzódik a túlzásfolt, füledt cselekményben, szélsőségesen egyéni szenvedélyekben, sőt nemegyszer a babonás miszticizmusban, hogy effajta szándékaiból vajmi kevés valósul meg. E romantika, mely Petőfinek 1845—46-ban átmenet volt a népdalok ösztönös demokratizmusából a forradalmi, egyéni hangú lírába, számára is csak kiindulópont, és mint ilyen, nem becsülhető le egészen, bár élményi frissége, hitele jóval kisebb a kortársak hasonló stílusú termésénél (Czakó Zsigmond, Petőfi, Vajda Péter stb.). [...] Írásainak másik csoportját (*Sonkolyi Gergely, A serfőző, Keselyő Péter*) a zsánerképek közé sorolhatjuk, olyasfajta Petőfi-versekkel kapcsolhatjuk össze, mint az *Ambrus gazda, Pál mester*, vagy *A helység kalapácsának* számos részlete. Hősei valamilyen foglalkozás, életkor, szinte vígjátéki szerepkör (megcsalt férj, papucshős) kevéssé egyénített jellegzetes figurái. Nagy törekvéseket, nagy eszméket nem hozhat velük kapcsolatban a szerző, annál inkább kibonthatja játékos, kicsit még éretlen humorát. Csakhogy ez a humor már közvetve tiltakozást jelent a feszesen szónokias vagy könnyesen érzelmes szaloni nemesi irodalommal szemben. Nem-nemesi humor ez! Vaskossága, kedves naivsága, a groteszktól sem visszariadó merészsége a paraszti csúfolódókat is eszünkbe juttatja, de különösen közel van a kollégiumi diákok vagy koldus vándorszínészek tréfálkozásához. [...] A zsánerképek írójából lesz majd a 48-as forradalom frisstollú publicistája [...] egyelőre [...] a zsánerkép adta a maradandóbb művészi értéket.” (151—52.)

Az idézett megállapítások — teljesen azonos szövegezésben — megtalálhatók *A magyar irodalom története* c. akadémiai kiadvány 4. kötetében (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Bp. 1965.) — ugyancsak Nagy Miklós tollából származó — Jókai-fejezetében is. (285—86.)

Nagy Miklós *Jókai* (Bp. 1968.) c. monográfiájának második fejezetén (*Fiatal tehetség a franciás romantika igézetében*) belül az első alfejezet *A korai novellák* címet viseli. A szerző itt kijelöli Jókai és nemzedéktársai művészetének helyét a kortársi magyar irodalom térképén, s egyszersmind az ifjúkori Jókai-művek legfontosabb jegyeit is meghatározza:

„A hősokeket fűtő rendkívüli indulat a Fiatal Magyarország írásiban többnyire a bosszúvágy. Ez mozgatja Czákó Leonáját, Petőfi Andorlakiját, ez ég a *Hétköznapok* Bálnai Kőrmös Istvánjában, *A nyomorék naplója* névtelen főalakjában. A bosszú többnyire társadalmilag is jogos, véres zsarnokra, embertelen főnemesre, kéjenc gazdagra zúdul. Néha személyes érdek nem is fűződik hozzá, csak igazságtevő pátosz. (Például *A Nepean sziget* Bark Williamje.) Az ötvenes évek Jókai regényeiben majd gyorsan elhalványul a rokonszenves, ám az emberekkel meghasonló önbíráskodó alakja, azonban költőnk képzelete korábban sem fordult feléje teljes intenzitással: a gonosz erőket nemcsak vádolni akarja, inkább menekülni kíván előlük egy felfokozottan tiszta és festői világba.

Sue dagályos mondatain át maga Rousseau hat Jókaira, csakhogy ő nem annyira a legendás vadember után rajong, inkább a régi egzotikus civilizációk az eszményei. A „két ezred” előtti Egyiptomban „jobban tudták érezni e szót »honszeretet«, mint a felvilágosodás művelt századában” hirdeti *Az egyiptusi rózsza*, s a titokzatos közép-afrikai Hypponában (*Hyppona romjai*) oly korlátlan a szerelem hatalma, hogy a testvérek közti házasság is megengedett. Menekülni a számító ész s a rideg, csupán az átlagemberre szabott törvények elől... De ha jobban meggondoljuk, még egy másik, ezeknél fontosabb rugója is volt a fiatal író fantasztkumkeresésének: neki mindenekelőtt méretre, színekre rendkívüli látvány kellett, lélegzetállító képek sora, amelyeknek megfestéséhez zengő és ritka szavakkal élhetett.” (24—25.)

A továbbiakban Jókainak a különleges, titokzatos látványok iránti előszeretétét példázat részleteket emel ki a fiatalkori novellákból, majd az író lélektani érdeklődésének megnyilvánulásaira mutat rá a *Hölgy-salon* c. cikksorozat, továbbá az *Adamante és a Hyppona romjai* rövid elemzésével.

„Ha e korai novellákban mindössze a társadalombírálatot vagy a korszerű eszméket értékelnénk, alig lenne mondanivalónk róluk, s a

pályakezdő művész óriási távolságra kellene helyezni a későbbi hazafias és haladó gondolatok iránt fogékony mestertől. Feltűnő az ifjú költő vallásos színezetű romantikája, amely Petőfitől és Czakótól egyként idegen: a gonosz hősök gyakran istent kísértik, s a büntetés rettentő látomások alakjában zúdul rájuk (*A büntetés*). Jókai itt még közvetve sem patrióta, nincsenek magyar tájleírásai, intézményeinkről, szokásainkról szóló beszámolói. Az is meghökkentő, hogy az aktualitás iránt oly fogékony szelleme ezúttal mintha megbénulna, történeteinek merőben elvontak maradnak, s legtöbbjük az újkor bármely századában lejátszódhatna. Jelentőségüket így igazában a már említett esztétikai gyökerű menekülésvágy adja, amely szertelenségükben is megkapó és eredeti rajzokhoz vezet. Ez volt a páratlan, a kortársak is főleg ezt utánozták. [. . .]

A megfigyelés, tárgyilagos ábrázolás, furcsaságok iránti humoros színezetű érdeklődés még borzalmakban és misztikumban tobzódó novelláiból sem hiányozhat. [. . .]

Mindebből nyilvánvaló, egyéni lelkiszükséglet vitte költönket a humoros életképek felé, mivel maradéktalanul már ekkor sem tudott behódolni az izgalmat és kivételességet hajszoló francia későromantikának. De a nagy történelmi áramlatok is ez irányba sodorták. A nemzeti és népies törekvések a magyar élet minden részletének megjelenítését követelték, a gyakorlatibbá, elemzőbbé váló polgárosodó korszak nem kedvezett az eszményítésnek, hanem sürgette az egyénit, a hűséget a külső és belső világ sajátos törvényeihez. [. . .]

Jókai legérettebb víg novellája a *Sonkolyi Gergely*, amelyet földije, Beöthy László még az ötvenes években is utánoz. Fordulataiban is ad újat — például a kérő és jövendő apósa véletlen folytán egymás mellé esnek a farkasverembe —, azonban akciója és figurái eléggé közel állnak a reformkori hagyományhoz [. . .]

Míg a Sonkolyi Gergely vígjáték jellegű, a többi humoros darabot (*Házasságok desperdióbból*, *A serfőző*, *Keselyő Péter*) a vaskos bohózat légköre járja át. Középpontjukban megannyi torzképszerű alak, aki egyik komikus helyzetből a másikba bukdácsol, és bőséges alkalmat szolgáltat az irodalmi paródiára (*Keselyő uram fűzfapócízise*), idegenszerű beszéd kigúnyolására (*Hanzli, a serfőző szolgája*). Több társadalmi szatírák rejtenek magukban a *Sonkolyi Gergely-nél*, [. . .] értékük ennek ellenére is csekélyebb.” (28—32.)

N. Dely Zsuzsa *A fiatal Jókai nyelve és stílusa* (Bp. 1969.) c. könyvében számos alkalommal foglalkozik — különböző összefüggésekben — az író novellatermésének azokkal a darabjaival, amelyeket kötetünk magába foglal. A *Jókai szókincse* c. fejezetben — a szókincs stilisztikai funkcióját vizsgálva — megállapítja: „Szóhasználatának

egyik legjellemzőbb vonása a kifejezések rendkívüli *gazdagsága*. Szereti megválogatni a kifejezéseket, sokszor bonyolultan körülírni valamit, vagy egy dologra a szavak egész sorozatát felvonultatni.” Példaképpen *A serfőző* néhány — a komikus hatás felkeltésére szolgáló — részletére, valamint arra a módra hivatkozik, ahogyan az író „*A Nepean szigetben* a bűnököt, *A gonosz lélekben* az átkokat és *A nyomorék naplójában* a legkülönbözőbb halálnemeket” bemutatja, majd így folytatja: „Hosszú listáját sorolhatnánk fel az egzotikus és hazai állatneveknek a *siüvöltő oncák*-tól, a *koronás vízikégyók*-tól, az *óriás daruk*-tól, a *mastodonok*-tól kezdve az *ümmögő ungak*-ig, a *farkasok*-ig, a *kajdács*-ig [. . .] A növénynevek sem maradnak el az állatnevezésektől. (28—29.) Arra is rámutat ugyanítt, hogy Jókai fel tudja használni a szavakat a jellemzés eszközeül: műveiben szép számmal találunk „olyan szereplőket [. . .], akiket beszédükkel találóan jellemez; akik szavaikat pontosan úgy válogatják meg, ahogy jellemük, egyéniségük kívánja. Kiemelkednek népi alakjai: [. . .] Sonkolyi Gergely; *A serfőző* jól egyénített Hornyicsek Vendelje, akinek nyelvében a szláv (cseh) szavak sorát találjuk.” (29.) A táj hangulatát Jókai „sokszor egyetlen szóval érzékelteti. A sárga szín gyakran már szinte szimbólummá: a közelgő veszély és a halál szimbólumává válik. Így az *Egyiptusi rózsá*-ban mindenütt *sárga, halottsárga* fövenytenger terül, s a pusztaság felett, melynek láthatára *az ég sárga* széleivel olvad össze’, a sphynx áll, *véresen átkos jövendőt*’ mondva.” További illusztrációképpen egy hosszabb alkonyleírást is idéz ugyanebből a novellából, majd kifejti: „Egy-egy táj hangulatát, annak szépségét vagy borzalmait természetesen nemcsak ilyen egyszerű eszközökkel ábrázolja, hanem a szókincsére annyira jellemző romantikus, sőt vadromantikus, borzalmat keltő szavaknak az áradatával is, mint amilyen a *rémvilág, iszonyharc, irtózat*. Néha ezek gyors egymásutánja fárasztó, kellemetlen; — véleményem szerint — a stílus szépségének rovására megy. [. . .], „A túlzó kifejezéseket is sokszor helyénvalónak érezzük egy-egy romantikus táj bemutatásában. Gondolok itt az olyan típusú tájképre, amelyet az *Egyiptusi rózsá*-ban fest elénk Moeris tavának és szigetének bemutatásakor. Önmagukban talán erőltetettnek hatnak a *tűzbáldvány, szellemős, rémalakú, édelegve, keresztülldáthatlan pagony, tündérföld* stb. szavak, a leírás egészébe azonban tökéletesen beleolvadnak, s — kiegészülve a színek orgiájával, a magyar és idegen, főleg egyiptomi virágnevek tobzódásával, a legváltozatosabb állatnevekkel az *alligátor*-tól az aranyszárnyú *bogarak*-ig — csodálatos szépségű tájat varázsolnak elénk.” (32—33.)

A szó szerkezetek szerepe Jókai képalkotásában és kifejezésmódjában c. fejezet többek között a humoros célzatú szókapcsolatokkal foglal-

kozik: „Szellemes szereplőinek a bemutatása is, s ezt gyakran egyetlen találó jelzős szerkezettel éri el. A mindent észrevevő öreg Deborah asszonyt *vércseszemű tátos*-nak nevezi [. . .], a kövér Sonkolyi Gergely: *két széken ülő úr* [. . .]; A serföző elszomorodott ábrázata *eleven kihízott panasz* [. . .], amivel az illető úr kövérségére is utal.” A *serföző* szövegéből itt néhány további példát is idéz, *A nyomorék naplója* és a *Sonkolyi Gergely* egyes részleteinek szomszédságában. (43.) Nagy figyelmet fordít a szerző a Jókai műveiben igen sűrűn előforduló szólásokra és közmondásokra. Először az ún. *szóláshasonlatokat* tárgyalja. „Az agg Deborah életkorát is egy szóláshasonlatra emlékeztető rövid mondatlall jellemzi: *Vénebb volt szegény a visegrádi várndí*’ [. . .], s ugyan csak a *Sonkolyi Gergely*-ben olvashatunk egy remek mondatot a sötétség érzékeltetésére: *oly sötétség, hogy zsebre lehetett volna rakni*’. [. . .] A sötétséget ily módon szinte kézzelfoghatóvá tudja tenni, s könnyen magunk elé tudjuk képzelni a sűrű, áthatolhatatlan — mondhatnánk — tapintható sötétséget.” Ezután „a szólásjellegű, többnyire felzaklatott lelkiállapotot tükröző, szinte *káromkodásszerű felkiáltásokat*” mutatja be, amelyekben kivált Sonkolyi Gergely nyelve bővelkedik. Később megállapítja: „Van olyan műve is, ahol a közmondásokat szinte egymásra halmozza”, ti. a *Házasságok desperációból* c. novella, amelyből több részletet idéz. (45—48.)

A *Mondatszerkesztés, mondattípusok* c. fejezet — amely a mondatfajták, ill. mondatok Jókai stílusára legjellemzőbb változatait (tiráda, ismétlődő szerkesztés, ellentétes gondolatok egymásutánja, mondatritmus, style coupé, nominális mondatok, szaggatott mondatok, kérdő és felkiáltó mondatok, hosszú mellé- vagy alárendelt láncból álló összetett mondatok stb.) veszi számba — szintén sok helyütt érinti a kötetünkben szereplő novellákat. A kérdő mondatok sokaságának alkalmazását *A gonosz lélek*, *A nyomorék naplója*, *A bűntárs*, *Hyppona romjai*, *Az üstökös útja* szövegéből vett részletek példázzák, amelyekhez a szerző ezt fűzi hozzá: „Bőven idézhetünk ilyen vagy hasonló kérdéssorokat. Ezek részint a titokzatosság fölkeltesére, érzékeltetésére szolgálnak. Valami megmagyarázhatatlan, érthetetlen jelenségre az író nem tud (tán nem is akar) válaszolni, kérdésére maga sem vár választ, csupán gondolatot akar kelteni az olvasóban. Az ilyen kérdéssor sokszor kelt bennünk olyan hatást — az író céljának megfelelően —, hogy a természetesen magyarázható dolgokat a titokzatos kérdésszöveg áradásakor magunk is valami természetfölötti csodás jelenségnek érezzük.” (61.) A hosszú mondatokat — amelyekre többek között *Az egyiptusi rózsza* és *Az átkozott ház* szövegéből hoz példát a könyv — „elsősorban tájak, emberek bemutatására, elbeszélő, leíró részekben használja az író. Egy-egy ilyen mondatkomplexumban ki-

bontakozik előttünk egy-egy táj mesés szépsége, titokzatos története; felébred csodás, varázsos hangulata; megelevenedik Egyiptom, Perzsia, Nepean-sziget vagy akár csak egy kísérletes, elhagyott ház.” (64.) Később arról ír a szerző, hogy Jókai műveiben „számtalanszor bukkanunk könnyed, vidám részletekre, az élöbeszéd vagy a népies beszéd jellemző mondatformáira. Szereplői nem szárnyalnak mindig a magasban, beszédük nem leng éteri régiókban, nem szólnak elvont dolgokról bonyolult körmondatokban, hanem hétköznapi hús-vér figurák, kik eleven beszédükkel, köznapi (általánosan használt) mondatformáikkal élénk színt visznek az egyes művekbe. [. . .] Az üde hangú ötletes párbeszédok alkalmazásában különösen érdemes kiemelni a *Sonkolyi Gergely* és *A serfőző* c. elbeszélést. Mindkettő bővelkedik a találó felkiáltásokban, kijelentésekben. Mondataik javarészt könnyed, gördülékény szerkezetűek, gyorsan perdülnek egymás után. A humor fokozását szolgálják a zárójelbe tett félmondatos megjegyzések, az egymáshoz kapcsolt össze nem illő mondatok, vagy a kyszerű témáról magasztos formában való írás.” (67—68.) Kitér a szerző Jókai *címadására* is, megállapítva: „Leggyakoribb címtípusa az egyetlen névszóból vagy egy jelzős szerkezetből álló forma. Ezek többsége, sokszor ötletes, általában keresetlen.” (A példák sorát itt *A serfőző* nyitja meg.) „Kisebb számban találkozunk hatásvadászó elemekkel, a romantikus műhöz idomuló romantikus címekekkel: *A búntárs*, *A gonosz lélek*, *Az átkozott ház*. [. . .] A romantikus hatást igen gyakran egy-egy romantikus hatású név adja: *Adamante*, [. . .] *Márcze Zdre*, *Hyppona romjai*, *Egyiptusi rózsza*. A tulajdonnévből álló címek között azonban gyakori az egyszerű, magyaros, esetleg népies is.” E legutóbbi típus egyik példája a *Sonkolyi Gergely*. (72.)

A könyv összefoglaló jellegű zárófejezete a *Jókai nyelvének, stílusának alakulása* címet viseli. Ez foglalkozik — nagyobbára a szakirodalomból már ismert megállapításokat visszhangozva — azokkal az egykorú irodalmi áramlatokkal, amelyekből a fiatal Jókai ösztönzéseket merített. A szerző igyekszik nyomon követni Jókai egyéni hangjának, stílusának fokozatos kibontakozását, s e vizsgálódás körébe bevonja a kötetünkben olvasható elbeszéléseket is: „Első műveinél megfigyelhetjük, hogy az egyes stíluselemek bizonyos mértékig elkülönítve uralkodnak novelláiban. A szókincs, a mondatfűzés, a képalkotás egy-egy fajtája dominál. Míg a *Márcze Zdre* különöc szóhasználatával, hátborzongató képeivel eleveníti meg előttünk a zordon hegyvidéken lejátszódó hajmeresztő történetet, *A Nepean-szigetben* az egzotikus környezethez tartozó elnevezések sora zúdul ránk, s a harmadik típusban, a *Sonkolyi Gergely*-ben egy realisabban ábrázolt falusi udvarház képe bontakozik ki szemünk előtt a felhasznált szavak, ké-

pek nyomán. A *Keselyő Péter*-ben az idegen szavak túlzott használatát figyelhetjük meg. A *Házasságok desperatióból* című elbeszélésre a szó-
lások, közmondások, adomák, nevetető kifejezések (néha erőltetett
ötletességek) egymásra halmozása a jellemző. A *remete hagyományai*[!]-
ban a style coupé egymásra koppanó rövid mondatainak sokaságára,
romantikus felkiáltások sorára bukkanunk. Sok novellájában (s első-
sorban ezek mutatják az idegen hatást), a „vadromantikus” képalko-
tás s az ennek megfelelő szóhasználat és mondatfűzés az általános (*A
bűntárs, A gonosz lélek, Adamante*). Természetesen ez nem zárja ki azt,
hogy a legvadromantikusabb novelláiban is ne csillanjon meg egy-egy
színes, természetes, eleven kép, a népi hangú novellákba is beillő
találó hasonlat stb. [. . .] Első novelláiból kiemelkedik mind témája,
mind stílusa miatt a *Sonkolyi Gergely* és *A serfőző*. Mindkét elbeszélés
rokon Petőfi s Arany genre-képeivel, és realizmusuk nyelvi realiz-
mussal párosul. [. . .] Mindkettőre jellemző a természetes képalkotás,
bizonyos fokú népi szemlélet a szó- és szóláshasználatban, az egysze-
rűbb mondatfűzés, a szereplőknek s környezetüknek a szókinccs segít-
ségével történő hatásos meglevenítése.” (79.)

AZ ELBESZÉLÉSEK JEGYZETEI

ISTENÍTÉLET

Kézirat

K₁ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa). C 197. 8 lapos autográf kézirat. A lapok 1—8. sorszámkokat viselnek; az első lapra emellett a 33. számot is rávezették. Cím: *Rény és vétek*.

K₂ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa). C 194. Autográf kézirat. 8 lapból áll, de szöveg csak az első 6 lapon található. A 6. lap közepén (a 11 : 20 sornál) a szöveg megszakad, az utolsó két lap üres. A 4. lapon 2., az 5. lapon 3., a 6. lapon 4. sorszám olvasható; az első lapra a 34. számot vezették rá. Cím: *Isten ítélete*.

Ezt a kéziratot Pongrácz József, a pápai református főiskola tanára fedezte fel az iskolai Képzőtársaság levéltárában az 1920-as években. (Vö. Pongrácz József: *Jókai és Pápa*. Pápa 1930. 6.)

Idegen kéztől származó másolat: A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára (Pápa). „A Pápai Ref. Képzőtársulat Érdemkönyve. 1841—44.” (a belső címlapon: „Érdem könyv a főiskolai képző-társaság dolgozó tagjainak számára az alapszabályok III. Cikk 4^dik pontjának értelme szerint 1841.”) c. 369 + 4 lapból álló keménytáblájú kézirat (a továbbiakban: É) 315—24. lapjain. Cím: *Istenitélet (eredeti beszély)*. (Az Érdemkönyv fénymásolatát l. MTA Könyvtára Mikrofilmtár A 1103/X.)

(A kéziratoknak egymáshoz és a megjelent szöveghez való viszonyáról, valamint keletkezésük feltehető időpontjáról l. alább.)

M: Tavasz. Zsebkönyv. Költői művekből szerkesztve. Pápán. A Ref. Főiskola betűivel. 1845. 145—54. Aláírás: Jókay Móric. (A továbbiakban: T.)

(A zsebkönyv összeállításának és megjelenésének körülményeiről l. alább.)

Kötetben itt először.

Keletkezése (források, minták)

Ez a novella (amely félreismerhetetlenül magán viseli a fiatal Jókai kedvelt olvasmányainak: Walter Scottnak és különösen Jósika Miklós-nak hatását) az író első fennmaradt szépprózai munkája. Mint ilyent, úgyszólván kezdettől fogva számon tartotta a Jókaiival foglalkozó szakirodalom is.

Maga Jókai később *Az első arany* c. visszaemlékezés alábbi soraiban idézte fel a novella megszületésének körülményeit: „Megvan-e még az a szőlőlugas a Kláraház [= Jókai pápai szállásadójának, Klára Sándornak háza] kertjében (a szőlő halhatatlan), a hol azt a borzalmasan fantasztikus elbeszélést megírtam, a minnek »Istenítélet« a neve? Akkor virágozott a szőlő, a döngő méhek segítettek benne. A mű pályázatra volt szánva: azért kellett azt titokban írni, hogy idegen szem meg ne lássa. A »képzőtársaság« öt arany jutalmat tűzött ki pályadíjjul: egy versre és két novellára. Mikor már be voltak adva a pályaművek, még azután is minden délután kijártam megkérdezni a növekedő szőlőszemektől, hogy mi lesz a munkám sorsa!” (*Jókai Mór önmagáról*. Bp. 1904. 74—75.)

Jókai közlései azonban — amint ez más esetekben is nemegyszer megfigyelhető — nem állnak teljes összhangban a hiteles tényekkel. Az *Istenítélet* ugyan valóban a Pápán töltött esztendő folyamán keletkezett, s létrejötté csakugyan szorosan összefügg a kollégiumi diákság rendkívül élénk irodalmi tevékenységével, amely a főiskolai Képzőtársaság keretei között bontakozott ki, s amelybe az ifjú Jókai Pápara való megérkezése után nyomban bekapcsolódott. Ám a novellát szerzője nem pályamunkának szánta. A Képzőtársaság aranyait Jókai ténylegesen nem az *Istenítélet*, hanem a *Tűz és víz* c. (elveszett) hosszabb elbeszéléssel kívánta elnyerni. (Minderről *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben szoltunk részletesebben.) Az viszont kétségtelen tény, hogy az *Istenítélet* volt az első prózai mű, amellyel a még nem egészen tizenhét éves Jókai a Képzőtársaság ülésein jelentkezett (*Mi az* c. versét már ezt megelőzően, 1841. nov. 21-én bemutatta) — s alighanem igazat állít az öreg Jókai akkor, amikor ezt az elbeszélést ismételten (a fentebb idézett *Az első arany*, valamint a *Negyven év viszhangja* c. írásaiban) mint „legelső novelláját” emlegeti.

A pápai Képzőtársaság — jelenleg is Pápán, a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárában őrzött — jegyzőkönyveinek tanúsága szerint Jókai az elbeszélést a társaság XVIII. ülésén, 1842. febr. 9-én nyújtotta be. Ugyanerről a napról datálódik az a levél, amelyben Jókai tudatja édesanyjával, hogy egy nagyobb küldeményt —

benne többek között „egy most csinált novellámat” — indít útnak Komáromba. Az itt említett novella bizonyára az *Istenítélettel* azonos. A levél szerint a küldeményt Jókai már „a múlt héten” összekészítette, de eljuttatására akkor nem talált módot. (OSzK Kézirattára Fol. Hung. 2261.) Az elbeszélés tehát valószínűleg már néhány nappal a képztársasági ülés időpontja előtt készen volt.

A társaság először Jókay Lajost (az írónak csupán névrokonát) jelölte ki az elbeszélés bírálójául, ő azonban „tanítói foglalkozása miatt a megbírálásra nem érkezhétven”, a bírálatra végül a Képztársulatnak egy másik tagja: Bárány Gusztáv kapott megbízást. Bárány maga is foglalkozott szépirodalommal: „... egy Walter Scottra emlékeztető magyar lovagkori s egy bibliai tárgyú: »A levita felesége« című novellája erőteljes nyelvezetével s fényes fantáziájával, annyi reményre jogosított egykor” — írja róla Jókai *Az első arany* c. visszaemlékezésében. (*Jókai Mór önmagáról*. Bp. 1904. 76—77.) Bárány bírálat — amelynek szövegét nem ismerjük — a következő, 1842. febr. 13-i ülésen hangzott el. A jegyzőkönyv 48. lapján ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Bárány Gusztáv felolvasá Jókay Moric novellájára írt bírálatát. A' mű érdemkönyvbe fog iratni, némelly bő leírásokat elmellőzvéu ugyszinte kijavitván néhány megjegyzett kifejezést.” Jókai nem tett eleget az ülésen elfogadott — az érintett szerzőre nézve megtiszteltetés számba menő — határozatnak, és nem írta be munkáját az érdemkönyvbe. Az elbeszélést csak jóval később — amikor ő már régóta nem tartózkodott Pápán — másolta be idegen kéz az É lapjaira. (Erről l. alább.)

A novella két, jelenleg rendelkezésünkre álló autográf kézírata között eléggé messzemenő eltérések állnak fenn. Ezek — amint Nagy Miklós megállapítja — „az ifjú szerző nem mindennapi művészi haladásáról” tanúskodnak. Nagy Miklós a következőképpen elemzi a két kézirat egymáshoz való viszonyát:

„Míg a K₁-ben a cím 'Rény és vétek', a K₂ meg az É 'Istenítélet' címet visel. Különbözik a lovag neve is: a K₁ nem Szentiváni Nérónak, hanem 'Kajlá'-nak hívja. Ennél azonban sokkal fontosabbak ama különbségek, melyek a lovag magatartásában és jellemében, általában a szorosan hozzá kapcsolódó jelenetekben mutathatók ki. A K₁ Kajlája ostoba és durva arcu, önálló tervei a gyermekekkel nincsenek, csak Dolna fizetett csatlósa, ki jutalomra vár. Szentiváni Néró rejtélyeskedő figura, nem szolgálja, hanem szövetségese Dolnának, akitől társa is fél. Joggal, mert a lovag külön úton jár, s a Talár uradalmat magának akarja megszerezni. Külsője is más; nem durva, mint Kajláé, hanem 'szép, de fagyasztó arcú'. A közte és Dolna közötti ellentétet már az expozícióban is apró jelek éreztetik, ami a kezdetet érdekeseb-

bé, drámaibbá teszi. A különbségek csak fokozódnak a Kápolnai epizódban, amikor Néró el akarja csábítani Indát. Kajla ostobán és lélektanilag teljesen hihetetlen módon fog hozzá terve végrehajtásához: eldicsekszik Zafir általa biztosnak vélt meggyilkolásával, hogy az így megfélemlített Indát magáévá tehesse. De hol a leány, ki bátyja gyilkosával vágya szeretkezni? Inda végső elkeseredésében (K₁) agyonsújtja, váratlanul megjelenő testvére már csak beteljesítheti a bosszú művét. Néró eljárása nemcsak következetesen folyik az expozicióban bemutatott ellentétből, hanem valószínűbb is, inkább vezethet egy leány megnyerésére. Kezdetben nem kényszeríteni akar, hanem szerelméről áradozik, az ellenállást látva sem fenyegetőzik mindjárt erőszakkal, hanem szerelmi szövetséget ajánl Indának Dolna ellen. Mindvégig tagadja, hogy Zafir bántalmazásában része lett volna, még felhevülten sem vetemedik tettelegességre kezdetben, csak Dolna érkezését ismételteti ijesztően. Inda védekezése is sokkal hihetőbb a K₂-ben, mint a K₁-ben. Nagyerejű ellenfelével nem ő végez, hanem bátyja, de az is inkább csak közvetve: váratlan megjelenését a lovag természetfelettinek véli, ezért nincs ereje küzdeni, lezuhan, akár csak Stibor Kisfaludy Károlynál. A többi jelenet (Zafir felocsúdása a merénylet után, a végkifejlet) stb. megegyezik a két változatban.

Érdemes felfigyelni a nyelvi kifejezés tökéletesülésére is. A megkapó novellakezdő leírás a magas éter tisztaságáról s hegyvidéki táj kopárságáról, melyet Pongrácz J. joggal tart a későbbi művek színvonalán mozognak, még alig van meg a K₁-ben, sőt ilyen naivságokat mutat: 'a kis patak tisztán, mint az első ember jelleme csordul ki'. Míg a K₂-ben sikerül Jókainak (ne felejtjük, milyen kezdőről van szó, ez is érdem!) a korabeli romantikus próza átlagának már megállapodottá vált nyelvi megoldásait megtalálni, addig a K₁ folytonosan átveszi az egykori társalgási nyelv ide nem illő fordulatait, s rendkívül ügyetlenül próbál kedélyeskedni a legkiélezettebb helyzetekben. Így a halált és megbecstelenítést ígérő vad Dolna előbb 'kényes fehérnép'-nek szólongatja a halálra rémült Indát, s mint valami idill hőse, annak ellenállását egyszerű 'durcaskodás'-nak véli. Csikorgóan tréfálkodik vele: ne ájuljon el, bár ez neki 'igen jól áll!' (Nagy Miklós: *Jókai papai didikévéhez*. ItK 1956. 166–67.)

Felmerül a kérdés: vajon a kétféle szövegezés különbségei kapcsolatba hozhatók-e Bárány bírálatával, ill. a Képzőársaság ülésén a novella fölött lezajlott vita tanulságaival? Nagy Miklós így ír erről: „Valószínűnek látszik: Jókai a változtatásokat önként és nem a bíráló javaslatára hajtotta végre. A bírálat ugyanis nem tartalmaz részletes utasításokat, mélyebb szempontokat, így nem is lehetett forrása annak

a tetemes jellemzésbeli és stilisztikai változásnak, ami a K_1 és K_2 között végbement." (I. m. 166.) Mi is úgy hisszük, hogy az elbeszélés mindkét jelenleg ismert kézírata még az 1842. febr. 9-i képzőtársasági ülés előtt keletkezett. Feltevésünk szerint az ülésen Jókai nem ezek valamelyikét nyújtotta be (a K_2 erre a célra már befejezetlen volta miatt sem lett volna alkalmas), hanem egy harmadik, általa véglegesnek tekintett — s a kiadásunkban közölt szöveggel már lényegében megegyező — változatot (K_3). (A K_3 -nak egy másodpéldányát küldhette el Jókai — a fentebb idézett, febr. 9-i levéllel — édesanyjának is.) Nyilván a K_3 -ról olvasta fel az elbeszélést korábbi bírálója: Bárány Gusztáv a Képzőtársaság 1842. júl. 30-i örömmünepén, amelynek terjedelmes műsorán az *Istenítélet* — ha ugyan az idő előrehaladott volta miatt el nem maradt — a huszonegyedik szám volt. (Erről I. A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében c. fejezetet is.) A K_3 szolgálhatott az É-be később beiktatott, idegen kéztől származó másolat, valamint a T-beli publikáció alapjául is.

A novella első, a K_1 -ben rögzített formája bizonyára nem elégtette még ki azokat az igényeket, amelyeket Jókai saját művével szemben támasztott. A szükségesnek ítélt — leginkább a főalakok jellemzésével és a cselekmény fejlesztésével összefüggő — változtatásokat feltehetőleg a K_2 papírra vetésekor hajtotta végre. Az elbeszélés utolsó szakaszait azonban nem kívánta érdemben módosítani, ezért a K_2 írását ezen a ponton félbe is hagyta, s hozzáfogott a — végleges szöveggé immár a Képzőtársaság elé való terjesztésre szánt — tisztázat (a K_3) elkészítéséhez. Végleges (de már a febr. 9-i társasági ülés jegyzőkönyvében említett) címét csak itt nyerte el a novella; a K_1 még a *Rény és vétek*, a K_2 pedig az *Isten ítélete* címet viseli. Az *Istenítélettel* kapcsolatos munkát Jókai ezzel alighanem befejezettnek tekintette, további javítgatásra már nem futotta érdeklődéséből. Fantáziáját a következő hetekben már más írói tervek foglalkoztatták: „... egy újabb novellát is készítettem, de még azon sok az igazítani való” — tudósította édesanyját febr. 9-én, és a Képzőtársaság febr. 27-i ülésén csakugyan be is mutatta a *Vágytárs* c. (azóta elveszett) elbeszélést. Még azt sem tartotta fontosnak, hogy az *Istenítélet* szövegét az É-be bejegyezze — talán mert idegenkedett a másolás mechanikus munkájától, vagy esetleg azért, mert a társaság határozata az érdemkönyvbe való iktatás feltételül bizonyos változtatások elvégzését szabta meg, ő maga viszont nem volt ezek szükségességéről meggyőződve, és nem is akart már ilyesmivel bíbelődni.

Jókai 1842 nyarán eltávozott Pápáról. A szünidőt Komáromban, családja körében töltötte, majd 1842 őszétől 1844 nyaráig Kecskeméten hallgatott jogot. A pápai Képzőtársasággal ezalatt legfeljebb leve-

lezés útján tarthatta fenn a kapcsolatot. Pápai tartózkodásának vége felé merült fel a társaságban a tagok legsikerültebb szépirodalmi munkáiból összeállítandó zsebkönyv kiadásának gondolata. Először az 1842. jún. 15-i LX. ülésen, majd júl. 6-án (XLVI. ülés) hoztak határozatot erről. Az ekkor szintén Pápán tanuló Petőfi 1842. júl. 7-i levelében tájékoztatta a tervről Szeberényi Lajost: „A jövő évre zsebkönyvet fogunk kiadni, érdemkönyvünk jobb műveiből.” (Petőfi Sándor *Összes Művei*. 7. k. Bp. 1964. 13.) Komolyabb előkészületekre azonban csak a következő, 1842/43-i tanév folyamán került sor. A társaság 1842. nov. 9-én Ács Károlyt, Bárány Gusztávot, Domanovszky Endrét és Kerkápoly Károlyt bízta meg az érdemkönyvből a zsebkönyvbe kerülő munkák kiválasztásával. Ők 1843. jan. 22-én terjesztették elő — 52 verscímet tartalmazó — javaslatukat. Ugyanakkor határozták el, hogy a zsebkönyv címe „Tavaszi” lesz. Az ápr. 30-i társasági ülés úgy döntött, hogy a kiadást 1844 elejére halasztják.

A Tavaszban való közreműködésre a Képzőtársaság korábbi, Pápáról már elkerült tagjait is felkérték. Bizonyára érintkezésbe léptek ebben az ügyben a Kecskeméten diákoskodó Jókaiival is. Erről tanúskodnak Vály Ferenc egyik, Jókaihoz írt — keltezetlen, de feltehetőleg 1843-ból való — levelének alábbi sorai: „... Továbbá a' Pápára adott szót is — a' szépirodalmi munkára nézve — vagy az oda szánt újra átdolgozott munkájával; vagy pedig mással, hatalmasabban mint valaha, be kellene váltani. Igen szeretnők, ha Pápára küldendő munkáját, — mit postán ha egyszerre egészen nem, részenként el küldhetne hozzánk — csekély bírói rostánkon bocsátaná át!” (OSzK Kéziratára Fol. Hung. 2261.) Az itt emlegetett — már régebben elkészült, de még átdolgozásra szoruló — munka, amelyet nagy terjedelme miatt (költségkímélés céljából) részletekben kellene postára adni, aligha lehet a mindössze pár lapnyi *Istenlélet*. Ez utóbbiról (mint fentebb igyekeztünk bebizonyítani) Jókainak még annak idején, Pápán okvetlenül kellett — a két, jelenleg ismert autográf kéziraton kívül — egy harmadik, tisztázati példányt is készítenie. Semminő meggondolás nem szól amellest, hogy ezenfelül még egy negyedik, másfél vagy két évvel később készült kézirat (egy esetleges K_4) létezését is feltételezzük, s hogy az egyfelől a K_2 , másfelől az \bar{E} és a T szövege közötti csekély számú és jelentéktelen, pusztán stiláris természetű eltéréseket egy — már nem Pápán, hanem Kecskeméten megvalósított — újabb átdolgozás eredményének tudjuk be. Úgy hisszük: a Vály Ferenc levelében érintett, korrekciót igénylő hosszabb szépirodalmi mű a *Tűz és víz* c., 1842 júliusában pályadíjjal kitüntetett elbeszélés volt. A *Tűz és víz* csakugyan nagyobb terjedelmű munka lehe-

tett — bizonyság rá az a körülmény, hogy az 1842. júl. 30-i örömmü-
nep műsorába (amelyen az *Istenítélet*nek teljes szövegében kellett
elhangzania) csupán egy részletének felolvasását iktatta be a rendező-
ség. Kézirata vagy a társaság történetének alább érintendő, az 1843/44-i
tanévre tehető zavarosabb periódusában vesztetett el, vagy talán
éppen azért nem található meg a képzőtársasági levéltár anyagában,
mert Jókai már Pápáról való távozásakor — hogy eleget tegyen
a (fenn nem maradt) pályabírói véleményekben foglalt kívánalmak-
nak — átdolgozás céljából magával vitte. Később valószínűleg le-
mondott szándékáról, viszont más, újabb keletű kéziratot sem
küldött a tervezett zsebkönyv részére — így a T szerkesztőinek
az *Istenítélet*tal (amelynek kézirata rendelkezésükre állt) kellett be-
énniük.

Az É lapjaira Jókai elbeszélését 1843 második felében vagy 1844
első hónapjaiban másolhatták be. A Képzőtársaság első három évi
működésének java természetét magába foglaló kéziratot kötet első 103
lapja ui. az 1840/41. iskolai évben keletkezett munkákat tartalmazza,
az 1841/42. iskolai év anyaga (amelybe az *Istenítélet* voltaképpen
beletartozna) a 104—222. lapokon helyezkedik el, az 1842/43. is-
kolai évé pedig a 223. lapon kezdődik. A tartalomjegyzék végén
1844 tavaszhoz [=ápr.] 30-i dátum áll; ezt a napot kell tehát a kézirat
lezárásnak időpontjaként elfogadnunk. Nyilvánvaló, hogy Jókai
lényegesen korábbi keletű novelláját (amely a 315—24. lapokon ol-
vasható) mintegy utólagos pótlásként — s kétségkívül a T szerkeszté-
sével összefüggő meggondolások következtében — illesztették be az
É-be. A T megjelentetésére irányuló előkészületek során kezdettől
fogva mindvégig egyértelműen elfogadott elv volt az, hogy a kiadan-
dó zsebkönyvnek az É anyagán kell alapulnia. Már az ifjú Petőfi (ill.
akkor még Petrovics) Sándor fentebb idézett levele arról ad hírt,
hogy a tervezett zsebkönyv tartalma „érdemkönyvünk jobb művei-
ből” tevődik majd ki. Szalay Gábornak az Athenaeum 1843. szept.
15-i számában (II. 207—09.) megjelent, a pápai Képzőtársaság tevé-
kenységét részletesen ismertető cikkében pedig a következőket ol-
vashatjuk: „A' jó dolgozatok egy c' végre rendelt könyvbe — érdem-
könyv — gyűjtenek össze, mik azonnal és örökre a' társulat sajátivá
lesznek. Megemlítem itt alkalmilag, hogy az érdemkönyv már annyi
és oly minőségű dolgozatokkal bír, hogy a' tavaszra egy zsebkönyvvel
kedveskedhetik a' társulat a' t.c.z. közönségnek. Ezen zsebkönyv azon
kor' nevét viselendi homlokán, mellyben a szerzők élnek 's azon
korét, mellyben megjelenik t. i. »Tavasz-t.» Hasonló megfogalmazás-
sal találkozunk abban az 1844. dec. 8-i dátumú, Szeberényi Lajos tár-
sasági jegyzőtől aláírt levélben, amely a már közvetlenül megjelenés

előtt álló zsebkönyvet ajánlja a rokon célkitűzésű diáktársaságok figyelmébe: „Ez alkalommal egy rendkívüli tüneményről is tudósítjuk önöket; társulatunk néhány tagjai ugyan is egy »érdemkönyveink« műveiből szerkesztett, és még ez év' folyamán kijöendő zsebkönyvet adnak ki, »Tavasza« cím alatt . . .” (Idézi Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848*. Bp. 1963. 265.) Érthető ezért, ha a Képzőtársaság tisztségviselői és a zsebkönyv előkészítésével megbízott tagjai különös súlyt helyeztek arra, hogy valamennyi, a T-ben közlendő írás egyszersmind az É lapjain is szerepeljen. Prózaí műveknek aligha lehettek különösen bővében a kiadvány gondozói (a megjelent zsebkönyv — 83 vers szomszédságában — mindössze nyolcat tartalmaz), az *Istenítéleml*ek a kötetből való kimaradása így bizonyára érzékeny veszteséget jelentett volna számukra. A T-beli publikációnak (az É-ben való rögzítés formai feltételéhez kötött) lehetőségét kívánták tehát biztosítani azzal, hogy — jókora késéssel — pótolták a szerző mulasztását, és (foganatosítva az 1842. febr. 13-i társasági ülés határozatát) beiktatták az É-be a novella szövegét.

Az 1843/44-i tanévben a pápai Képzőtársaság munkájának lendülete a jelek szerint alábbhagyott; a tagság aktivitását a soraikban fellépett személyi ellentétek, meg-megújuló torzsalkodások is bénították. Egyesek azzal is megvádolták a társaság választott tisztségviselőit, hogy legfontosabb teendőjüket: az érdemkönyv és a jegyzőkönyv pontos vezetését elhanyagolják, s hogy az ő mulasztásuk folytán egyes „elfogadott munkák végkép elvesztek 's visszaszerezhetlenek”. (L. erről Bodolay i. m. 291—92.) Ezek a körülmények kétségkívül a tervbe vett zsebkönyv összeállításának munkálatait is hátráltatták. A T ügyében csak 1844 nyarán történt komolyabb előrehaladás. Ekkor — mint a Képzőtársaság tanárelnökének, Tarczy Lajosnak a zsebkönyvbe írt előszavából megtudjuk — a társaság „a jelesebb költői dolgozatoknak” kiadását „3 buzgó tagjának, ú.n. Dömjén Ferenc, Kerkápoly Károly és Szentmihály Sándor uraknak” engedte át. A zsebkönyv tehát végül — az eredeti tervtől eltérő módon — nem a társaság „hivatalos” kiadványaként látott napvilágot; a szerkesztéssel és kiadással kapcsolatos teljes felelősséget az előszóban megnevezett személyek vállalták magukra. A sajtó alá rendezés menetére, a szerkesztői munka elvi szempontjaira és technikai részleteire vonatkozólag semmiféle adatokkal nem rendelkezünk. Annyi azonban — annak a sajtóvitának ismeretében, amely már a zsebkönyv megjelenése után bontakozott ki a diákkori verseinek kiadását sérelmező Petőfi, valamint a Képzőtársaság vezetői között, s amelyet a Petőfi-irodalom bőségesen tárgyalt — kétségtelennek látszik, hogy a Pápától távol élő szerzők beleegyezését munkáik közléséhez a szerkesztésnek ebben

a fázisában nem tartották szükségesnek kikérni. Bizonyára a szerkesztők kezén (vagy a nyomdában) kallódott el Jókai novellájának a közlés alapjául szolgáló kézírata (a K_a) is. Az anyagot 1844 vége felé adhatták nyomdába (Tarczy Lajosnak a III—V. lapokon olvasható előszava 1844. dec. 10-i keletű). Mint a korabeli lapok híreiből kitűnik, a zsebkönyv 1845 első napjaiban hagyta el a sajtót (l. Pesti Hírlap 1845. jan. 9. 420. sz. 19.). Ára „angolvászonba kötve arany metszéssel” egy forint harminc krajcár, fűzve egy forint volt pengő pénzben.

Néhány héttel a T megjelenése után Jókai Pestre költözött, s az itteni folyóiratokban publikált — művészi képességeit az *Istenítélet*-hez képest természetesen minőségileg magasabb szinten tükröző — novelláival rövid idő alatt komoly írói rangot vívott ki magának. Első novellagyűjteményének, a VV-nak összeállításakor bizonyára mint túlhaladott, kezdetleges próbálkozást mellőzte az *Istenítélet*et. Mindazonáltal később is számon tartotta ezt a diákkori zsenigéjét. (A T egy példányát könyvtárában is megőrizte. Ez jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.) Nemcsak a már idézett visszaemlékezések bizonyítják ezt, hanem az írónak egy, az 1890-es évekből származó zsebkönyv-feljegyzése is. Már jegyzeteink bevezető fejezetében utaltunk Jókai munkáinak arra a — 163 tételből álló — lajstromára, melyet a VII. (25.) sz. zsebkönyvben olvashatunk. A jegyzék összeállítására az NK előkészületeinek idején (és e tervvel nyilvánvaló kapcsolatban) került sor. A lista második tétele a következő: „2 Istenítélet jegyzet” (JKK *Feljegyzések* II. 401.). Legelső novelláját az író tehát — feltehetőleg önéletrajzi jellegű — jegyzet kíséretében akarta beilleszteni műveinek reprezentatív gyűjteményébe. Végül azonban az *Istenítélet* — ismeretlen okok (talán csak technikai akadályok) következtében — mégsem kapott helyet az NK kötetében.

Irodalom

A Tavasz megjelenését az egykorú újságok és folyóiratok általában az ilyen esetekben szokásos rövid — magáról a vállalkozás tényéről elismerő hangon szóló, de érdemleges elemzést nem tartalmazó — közleményekben regisztrálták. Részletesebb, az egyes írások megítélésére kiterjeszkedő bírálatot egyedül a Hírnök c., Pozsonyban, Orosz József szerkesztésében megjelenő konzervatív irányú lap 1845. jan. 31-i száma közölt a zsebkönyvről. Az -i-e. betűjelű kritikus ennyit mond Jókai novellájáról: „Jókay Móricz 'Isten ítélet' erről ugyanezt kellene elmondanunk, mit főnebb [ti. Petrics Soma *Viszontörlds* c. elbeszélésével kapcsolatban. — O. A.] a borzasztó helyzetek és tények össze-

halmozásáról említünk. Nyelve ennek sokkal simább, egyszerűbb és még is kedves, characteri is valamivel határozottabbak, mint az előbbiéi.”

Szinnyei Ferenc megállapítja, hogy az *Istenítélet* „lovagkori vad történet egy regényes tájleírással bevezetve. Nem jobb és nem rosszabb, mint az akkori középszerű elbeszélések, de mint egy tizenhat-tizenhét éves diák munkája figyelemreméltó.” (Szinnyei F. 2 k. 188.)

Pongrácz József *Jókai és Pápa* (Pápa 1930) c. füzetében ismerteti a képzőtársasági érdemkönyvben rögzített, az elbeszéléssel kapcsolatos adatokat, majd — utalva a mű két autográf, Pápán őrzött kéziratára — kijelenti: „Az átdolgozás tetemes haladást jelent az első kidolgozáshoz képest. A leírás némely részlete, az elején, érték szempontjából Jókai javakorabeli műveinek mértékével is mérhető.” (6.)

Bodolay Géza *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848* (Bp. 1963.) c. monográfiájának a társasági tagok szépirodalmi munkásságával foglalkozó fejezetében így jellemzi a novellát: „Romantikus rémtörténet Jókai Mór *„Istenítélet”* című *„beszélyk”*-je is. Ebben már időpont sincs meghatározva, a szereplők is jellegzetes romantikus neveket viselő, ismeretlen helyen élő emberek.” Ezután néhány mondatban összefoglalja az elbeszélés cselekményét. (598—99.)

Szövegváltozatok

A novella első kidolgozását a K_1 tartalmazza. A K_1 és a végleges forma közötti különbség olyan mérvű, hogy amennyiben eltéréseiket csupán mint a főszöveg megfelelő helyeihez kapcsolt „szövegváltozatokat” vetítenénk ki, aránytalanul nagy terjedelmű szövegtörödékeket kellene adnunk. Ezért inkább azt a megoldást választottuk, hogy alább teljes egészében közöljük a K_1 szövegét. Véleményünk szerint az ez eljárás egyszersmind megkönnyíti a kétféle változat összehasonlítását, és szemléletesebb képet ad a végleges szöveg kialakulását eredményező írói műhelymunkáról.

Közlésünkben betűhívségre törekedtünk. Még a K_1 olyan, alaki természetű sajátosságait, mint a párbeszédes részek jelölésének eléggé következtelen módja, is igyekeztünk érzékeltetni. Ettől csupán a novella utolsó bekezdésében tértünk el, ahol Jókai az (általunk más célra használt) <> és >< jelekkel különítette el a szereplők szavait a szerzői szövegtől; mi viszont ezek helyett fél idézőjeleket alkalmaztunk. Itt említjük meg azt is, hogy a sorvégi elválasztójeleket a K_1 -ben rendszerint a pontokkal, ill. vesszőkkel azonos magasságban elhelyezett kettős macskakörmök („) helyettesítik. (L. az I. sz. képmellékletet is.)

Tiszta volt az ég, tiszta, felhőtelen; — balga földiekl Vétkeiteket látjátok meggyűlni fejeitek felett, halljátok harsogni az ítéletet 's azt mondjátok h[ogy] az ég elborúlt: — elzúg a fellegár 's ti azt mondjátok h[ogy] az ég tiszta, — nem látjátok bűneitek ködét? Ők nem láthatok halandó szemnek 's a' lazur boltozat fellegtelen; magas hegyormok fölött búvösen ragyog a' telő hold, a' pornép áldja éji világát, a' pogány megimádja; — a' gazdagnak teremeiben fáklyavilág ragyog, 's a' hold világánál orozni n[em] lehet. A' hold azomban ragyog boldognak, boldogtalannak, körüle elsápadva derengnek a' haladó csillagképek, 's a' gazdag pázsit miliárd harmatgyöngyeiben játszadoznak. Egy szó, egy hang sem zavarja a' néma csendet, melly a' roppant Kárpát mohfedte agg tölgyei felett terül, miknek sudarai a' hold ezüstiben úszva, óriási árnyakat vet<é>nek a' setétlő ciprusz és puszpáng bokrok közé; — a' vörösfenyő örözköld gallyai közül halvány kísértetökként tündököl<t>nek ki szálás nyírfák, busongó lombjaikkal, felettök merész jegenyék emelked<t>nek magasra, 's rezző leveleik csillog<t>nak a' liget fölött. A' rengeteg sűrűjéből egy szirt emelkedik ki egy gránithomlokú sziklafal, szédítő meredek, mintha óriáskard vágta volna egyenesre, tetején egy gömbölyű szentegyház, szürke, egyszerű, cifrázatlan falakkal, tetejét penészes moh, küszöbét boglyás cserjék lepik; ajtajának sarkairol a' rozsdasárgít, 's ablakain keresztül csapong a' vihar; — üssétek le keresztjét, tűzzetek helyébe cégért állítsatok hordót és kupákat az oltár körül, 's a' laktalanság jegyei pusztulandnak. — Zöld myrtuszbokrok lepik a' szikla tövet, közülök tisztán, mint az első ember romlatlan szelleme, csordul ki egy hűs patak, habjai zuhogva simulnak el a' myrtusz tövek körül 's meg-meg csattanva ki álló éles sziklák fölött, enyelgve terülnek el a' sík róna virágos partjain, 's így jutnak el egy szűk völgybe, hol sziklafalak fogják el útjokat, 's egy tágas tavat képeznek mellynek neve 'gyógytó', természetszülte enyhizere az emberek soknemű fájdalomnak. A' tó széleit bürü és balkány lepi síma tükre felett hőszi hatyufalkák és az ezüst hold lángoló arca libegnek.

E' tó felett emelkedik egy koronázott szirttömeg, oldalait sűrű erdő borítja, kéklő tetején egy büszke vár; kormos bástyáira 's temérdek tornyainak részfelére kétes fény terül, fölöttök, sötét éjszín zászló lobog, rajta a' ferfordított címer hirdeté h[ogy] a' vár utósó ura, a' Talárfaj végivadéka itt hagyta temérdek birtokait 's a' gyászos pitvarokban fekete ruhás örökösök tartanak vig halotti tort.

A' tágas termekben izmos bikk asztaloknál ül hosszú sossal a' halotti gyülekezet, férfiak mind, ide nő nem való, előttök párolgó

tálak rakva izes étkekkel, 's tüzelő borral teli kupák tömjéne illatozik, mik a' megszorodott felek éltetése közben szorgalmasan ürülnek; szilajon dalolnak előre hátra rekedt férfi torkok fajtalan dalokat; emitt rákveres borvirágok pályáznak egymást leinni; melly versenyzéshez szép gyakorlottság kell; — ott egy kobor hős tartja teli tálak előtt karácsonyát, míg szomszédjai eddig nem értett, most pedig nem érthető nyelveken értekeznek; a' többiek locák felett és alatt nyújtóznak ittasan; — a' szomszéd teremekben gömbölyű asztaloknál szerencsemondó kocka pörög, mik körül szenvedélygyuladt vendégek, felesleg idejőktől 's ezüstjőktől menekedni kívánók állanak, más veszteségén tapsoló, tulajdonon káromkodó szerencsefiak. — Egy a' botrány sértő szavaiból alkotott zajban egyesül az egész 's ez hiják a' tej méz folyta magyar Kanaanban, halotti tornak.

„Éljenek a' Talárok, harsogja, teli bikk serlegét szájához emelve egy izmos öles férfi, vastag szemöldei villogó szemcire borultak, napbarnította arcán egyetlen indulatvonásnak sem maradt helye, az ott tanyázó durvaság miatt. — Elázott bajusza felemelkedik, 's hosszú hófehér fogai közül, mikre egy ordas irigy lehele ijesztő hyenai röhögés tódul ki; — a' vendégek nem fogadják el az élte-tést, — tulajdon lármájok miatt nem hallák azt.

„Nyugodjanak ők békével, dűnnyögé rá egy zömök férfi, fekete öltönyü, őszülő haju, — ez volt Dolna ur = a Talárok nagybáttya, 's így azok hunyta után birtokaik törvényes örököse, — s ekkor hosszan és szélesen elősorolja, miszerint az elmeháborodott Talár Zafir, testvérjével, = Indával a' gyógytón csonakázva a' ladikot felborítá, — hogy a' segély későn érkezett, — hogy az Úr legyen irgalmas szegény lelkeiknek, — 's a t, s a t.

A vendégek hihetőleg nem most hallák ezt először mert nem igen busultak el rajta; Kajla pedig, = az elébb szólt magas férfi riadó kacajával fejezé be az örvendetes történet siralmas meséjét.

„Kajla, mond tompa alhangon Dolna úr, 's a' férfival egy ablak mélyedésbe vonult, járj eszeden, minek ütsz tréfát a' dologból ennyi ember előtt.

„'S hiszed, hogy e' sok sültbolondnak jut eszébe másrol elmélkedni, mint: hogy jó borod és jó sültjeid vannak: vagy tan azt véled; hogy a' holtaknak vannak barátjaik?

„Holtaknak?

„Nini, mint megszeppentél tőle.

„Kajla, Kajla, ha nem holtak meg

„Úgy az egyház köve nem elég magas, a' gyógytón nem elég mély.

„'S ott vannak é ők?

„A' leány rég a' tó fenekén van, pisztrángokat kerget, a' gyerek meg a' szikla alatt hasal, csak gondoskodjál róla, hogy az is a' tóba jusson, aztán holnap megkotrathatod a' tavat, 's mesélhetsz a' vendég uraknak, a' mi tettük.

„Jó, Kajla, jutalmad nem marad el.

„Köszönöm szépen

*

Éjfél körül lehetett az idő, a' bérci patak halk zuhogásán 's egy egy a' rengetegben eltévedt hang nyögésén kívül csöndes volt minden. — A' patak gyógyvize fölébe görnyedő állásban hajolt egy véres alak, 's a' hús nedvel szenvedő tagjait locsolá, majd betegen lihegve, mint sebhedt gím, majd boszúsan nyöszörgve, mint leszúrt oroszlán, a' gyógyvíz enyhítően hatott égő fájdalmira, 's szinte könnyebbülten heveredett le a' kór a' harmatos gyepre. Egy szép ifju volt ez halvány arcán szenvedő meláncholia terült el, 's setétlő fürtjei hullottak magas homlokára, termete azomban izmos volt, el nem pazarlott erejű és deli. Felemelte nagy sötét szemeit, fel az égre, 's hoszszat sohajtva monda indulatosan: „Isten! óh Isten! merre vagy, hol a' te lakod, az a' fényes, tiszta, a' te eged é ez, melly alatt az ördögök teremnek, te hoztál elő olyan embereket, kik egymást megölik, nem! nem lehet, te erősebb vagy nálok nál, te nem hagysz engemet elveszni, te közel vagy,, — A' szikla kongott feje fölött, mintha valaki járna rajta, ő felpillantott, 's a' szentegyház falai ötlöttek szemébe, tisztos, méltóságos falak, oda, oda rebegi ő 's sietett felfelé.

*

Sötét volt az egyház belseje, de nem koromsötét, az üvegtelen ablakokon keresztül dúsan ömlött át a' hold szövétnek világa, az oltár hideg márvány lépcsőin egy hölgy terült el, a' setétől 's helyzetétől el nem nyomott bájakkal, arcai halványak voltak, mint az alabástrom, homloka az oltár kövéhez támaszkodott, szelid szempillái csukva voltak, csukva kellemes ajkai, 's szőke haja rendezetlen terült el kellemes tagjain ő nem volt szobor, ő élt, keble szeliden pihegett.

Az ajtó rozsdás sarkai csikorogtak, ő felrezzent, 's az ajtón Kajla lépett be 's önelégedetten állt meg a' hölgy előtt

„„Mit akarsz ismét e' szent helyen, setét rém alak te, mért fenyegetsz itt az Isten színe előtt,,,

„Hát ki fenyeget?,

„„Mi célra zársz el hát ember, rokonaimtól, barátimtól?,,,

,Utósó rokonod tegnap hajítám le a' mélybe, nono csak el ne ájulj. Utósó barátod Dolna úr kivánatára tettem,

,,,Oh Istenem! nem! az nem lehet,,,

,Reggelre együtt leendtek a' gyógytó fenekén.

,,,Iszonyú, mit véténk ellenetek, hogy így büntettek minket?,,,

,Mit é? csak azt, hogy Dolna úrnak utjában álltok, bátyádat bolondnak kürtöltük, de a' gyerek erővel okos akart lenni, te'belőled apácát akartunk csinálni, neked meg az nem tettzett, már most hát mit tehetünk jobbat, mint mind kettőtöket láb alol eltenni.

,,,Jaj! Istenem! Kajla, tudom sokszor megbántottalak, gőgös voltam irántad, felejtst el, ne ölj meg engem, apám te veled olly sok jót tett, emlékezz reájok ne vess a' tóba, 's ekkor a' hölgy a' csatlós lábaihoz borult, 's azokat görcsösen szorítá át karjaival, én soha titeket birtoktokban nem háborítlak engedelmeskedni fogok mindenben, a' mit parancsoltok, kolostorba mégyek,,,

,Ne biz oda, majd ha megvénülsz, inkább, egy út áll még előtted, mely a' tó helyett váradba vissza vezet az út nem valami ijesztő, de te még is ijedezni, ájuldozni fogsz tőle, mi neked igen jól áll, 's az illy kényes fejér népnek szokása, nekem feleségem fogsz lenni, én pedig Dolna urnak kitekerem a nyakát, 's ekkor előlépünk, én úr és te úrnő,

,,,Ember! örült vagy?

,Nem biz én,

,,,Nem! ilyet csak ördög tud gondolni, nem ember,,,

,Ezt pedig úri magam gondoltam.

,,,Iszonyú!,,,

,Mintha biz olly iszonyu volna jó tanácsom, na de hisz előre megmondtam hogy durcáskodni fogsz, hát csak rajta!,

,,,Ördög, ne gúnyolj, vígy a' halálra.

,Hó hó! ez már igen is cifra,

,,,Tedd kötelességedet, szolga! ölj meg 's mond meg mesterednek, hogy én nyugodtan haltam meg

,Már ha csak ugyan nem akarsz élni, ám legyen csakhogy csinos kis hősnő te, még ezt az éjt ébren fogod tölteni itt ölemben, 's a' szörnyü ember a' márvány lépcsőre ült, 's a' nőt ki iszonyteltlen feszíté karját homlokának, magához karolá

,,,Bocsáss, rimánkodék a' hölgy.

,Enyim vagy, ordítá a' férfi.

,,,Isten, Isten! te látsz!

,Tőlem ő sem fog elragadni,

,,,Bocsásd el őt, szolt közbe egy harmadik hang, a' férfi feltekinté rá, ,Poklok lelke, rivallá ő, 's a' kezeiből kihullott hölgy alétlan rebége ,,,,Bátyám!; Zafir!,,,

Kajla remegve, ijedt gyermekként, tapogatta végig tenyereivel a' falat, keresve, és nem találva az ajtót, ki dülledt szemei a' halvány ifjúra voltak szegezve, ki véresen állt előtte, 's kezében az oltár roppant ércfeszületét tartá. A' szörnyü férfi lábai remegtek, majd megtörték azok, 's a' térdre hullt csatlos remegő kezét szemei elébe tartva, rikoltzott, mint gyámoltalan agg, Lám! mi a' lélek hagyta ember, egy Sámson térden csúszik egy beteg, de lélekerős ifjú előtt. „Veszsz el ördög nézz szemembe, 's menj pokolra, dörgé rá emez, 's a' vas kereszt a' csatlós fejére zuhant. Hörögve nyult cz végig az oltár előtt, mint egy áldozat, nagy melle csontján az ifju lába pihent, kinek szemei bátran néztek végig az áldozaton. A' holt Colossnak száján patakzott a' vér, honnét szitok özön szokott patakzani, Hercules karjai a' földre lógtak, segítni képtelenek holt urokon, 's vonagló lábai görcsösen kapálódtak,

„Ki, innét e' szent helyről átkozott, dörgé mély kísérteti hangon Talár Zafir, 's a' szörnyü tetem, mint egy roppant meteor repült a' sziklák alá, az ifju pedig, erőfogyottan rogyott, az Istent, a' hatalmas, mindenható, jóságte Istent imádó testvérje ápoló karjai közé

*

Ismét elhalgata minden, csak a hold virraszta csendesen nagy azurtegerében. Setét erdő közepén terül a gyógyító vize, rémes habtükre a' hold sugárinak; agg monda tartja, hogy éjfélek alatt felsírnak az ebbe holtaknak árnyai; de a' monda agg, 's a' tó néma és nesztelen; — de ím lapátolás hangzik a' vizekben, egy csónak bontakozik elő a' bokrok közül 's a' tó közepére úszik; — egyetlen ember ül benne, ki, ott, behuzva evezőjét, egy holttetemet emel ki csónakából 's a' vízbe veti, a' habok öszszecsapodnak felette, 's az ismét síma tűkrön terjedő habkarikák libegnek part felé: [margón pótlásként beírva: — nos Talárok, jó éjszakát a' tó fenekében mormogá a' férfi szakállába.] — A' csónak vissza úszik azomb[an] sajtászerű lubiczkolás hangja jut hozzá, körülnéz, a' csónakban felállva 's a' balkány felett, egy nőt lát, ki egy ifjúnak sebjeit locsolja.

„Jaj, jaj nekem, ordít a' férfi 's hanyatt a' vízbe vágja magát.

*

Ismét felkelt a' nap, feléledt a' föld, fel a' sziklavár is gyászlobogójával. Kupák és kocka asztalok álltak készen a' vendégek előtt, kik mindnyájan rendre kérdezik egymástól, hol Dolna úr, hol van Kajla; jelül, hogy egyikök sem tudott felőllök, de ez nem so-

kat gátolta kedvöket, mindíg élénkebb lett köztök a' zaj, néhezdedtek a' fők, midőn hirtelen ijedten berohan egy csatlós 's fuladozva rebegi, Urak! — a' gyogytavat meg<kotrottuk> halásztuk' — a' csatlós fogai vacogtak —, Isten nyugossa őket' dörmögének az urak, hozzá gondolva az újság végit. 'Urak! rikoltá a' szolga, benne Dolna úr és Kajla voltak!' 'Lehetetlen! kiálták amazok, 's a' Talárok?' kérdé nagyobb rész. 'Éljenek!' hangzék künn, az ajtó felpattant, 's rajta Talár Zafir és Inda léptek be, kísérve hű barátiktól és cselédeiktől.

Jókay Móric mk

A véglegesnek tekintett szöveget Jókai — mint fentebb kifejtettük — az elveszett K_3 -on rögzítette. Feltevésünk szerint mind az É-beli másolat, mind a T lapjain megjelent szöveg ezen alapult. A rendelkezésünkre álló négyféle szöveg (K_1 , K_2 , É és T) összehasonlító vizsgálatából azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a — fenn nem maradt — K_3 szövegét az É lapjain olvasható másolat hívebben közvetítette, mint a T-ben megjelent forma. Az É és a T szövege csupán elenyésző mértékben különbözik egymástól, ám az eltérések félreérthetetlenül arra vallanak, hogy a T gondozói Jókai szövegét a maguk — talán kiejtésbeli sajtáságokat is tükröző — írásmódjához igazították hozzá. (A fentebb mondottak alapján nyilvánvaló, hogy a T nyomdai munkálatai idején Komáromban patvaristáskodó Jókai kezén az elbeszélés levonatai nem fordultak meg.) A *fel* ~ *föl*, *felett* ~ *fölött*, *fenn* ~ *fönn*, *repül* ~ *röpül*, *setét* ~ *sötét* stb. alakváltozatok közül mind a K_1 , mind a K_2 — ugyanúgy, mint az É — következetesen az *e*-zű formákat alkalmazza, a T szövegében viszont mindenütt az *ő*-zű variánsok szerepelnek. Egypár további — szintén csekély fontosságú — eltérés, valamint jó néhány sajtóhiba alighanem a T gondozóinak figyelmetlenségével magyarázható. Kiadásunkban ezért az É szövegét vettük alapul. A K_2 és a T ehhez viszonyított szövegváltozatait az alábbiakban teljes részletességgel tüntetjük fel. (Ámde — a JKK általános gyakorlatával összhangban — ezúttal is mellőztük a kizárólag központozási természetű, ill. az *i-í*, *u-ú*, *ü-ű* magánhangzók rövidségével, ill. hosszúságával kapcsolatos, a K_2 -ben elég sűrűn előforduló eltérések regisztrálását.) Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a főszövegben a *fulánk*, *viraszt*, továbbá a *melly*, *milly*, *olly* szavakat — eltérve mind a kéziratok, mind a T (e tekintetben egymástól nem különböző) szövegétől — a mai írásmód szerint írtuk.

Lap: Sor:

- 5 1 Gyönyörű (K_2 : <Az ég tiszta volt> Gyönyörű)
sötét és kietlen! (K_2 : sötét az és kietlen!)
- 2 fönn, fönn, hova (K_2 : fenn, fenn, hová)
szállnak (K_2 szállanak)
- 3 fel (T: föl)
fénymíriádok (K_2 : fény<miliardok> myriádok)
- 4 harmatában (K_2 : harmatjában)
- 6 feltekintenek. (T: föltekintenek)
felett (T: fölött)
- 7 a hold (K_2 : a szelíd hold)
- 8 ki sokáig merengett (K_2 : ki merenge sokáig)
világába. (K_2 , T: világában.)
- 9 a vastag (K_2 : e vastag)
- 10 hét bolygó zeng (K_2 : hét bújdosó zeng)
végtelen (T: végtelen)
- 12 terülnek a havasok (K_2 : terülnek <Kárpát> a' havas alfd)
fenyői (K_2 : <tölgyei> fenyői)
- 13 sötétzöld puszpángbokrok (K_2 : setéztöld <ciprusz> puszpáng
bokrok)
- 14 csillognak a liget felett (K_2 : csillognak libegve a liget fölött)
sötét (K_2 : setét)
- 17 összemarva (T: Összemartan)
- 18 felettök (T: fölöttök)
- 18 nesztelen repül el (K_2 : nesztelen reptel suhan el T: neszte-
len röpül el)
- 20 repkedik (T: röpködik)
porban. (K_2 : porban!)
- 24 gránitdarabokat; meztelenül s vakolatlanul. (K_2 : gránitda-
rabokat, mikből egybe ragasztattak, meztelenül, vakolatla-
nul.)
- 26 meredeznek (K_2 : merednek)
- 6 : 1 rajta a vihar (K_2 : rajt' a vihar)
2 talán, — vagy nincs e környéken (K_2 : talán? Tdn nincs ezen
a' környéken)
- 3 imádkozni akarna? (K_2 : imádkozni <tudna> akarna.)
vár amott kié, ott a roppant (K_2 : vár ott kié? ama roppant)
- 5 rézfödele felett (K_2 : rézfödele fölött)
- 6 felfordított (T: fölfordított)
- 7 felfordítva (T: fölfordítva)
teszik a fekete (K_2 : tűzik <fel> a fekete)
- 8 nevét nem fogja hordani senki, s nem hagy az maga után

Lap: Sor:

- senkit, kiben (K₂: nevét *többé* hordani nem fogja senki, az n[em] hagy maga után *sem figyermeket sem unokát*, kiben)
- 6 9 sarjadozzék; oly megsemmisülve fekszik ő, mint a tövöstől kitépott cser az eliető vihar útjában. De fölötte (K₂: sarjadozzék, tövöstől kitépott cser fekszik a' *fölötte* eliető vihar útjában oly megsemmisülve, mint ő, *kire rácsukják a' megtelt sárbot ajtáját, a' még [emb]er él, fel n[em] nyllandót*. De fölötte)
- 10 útjában. (T: útában.)
- 11 tort, ott a vad (T: tort a vad)
- 12 pharat koccantanak (K₂: koccantanak poharat)
- 13 zubbonyban öltözve jár-kél (K₂: zubbonyba öltözve jár két T: zubbonyban jár-kél)
- 14 a halotti nép (K₂: a' halotti <felekezet> nép)
- 15 tele serleget (K₂: teli serleget)
- 16 koporsó, s ők párolgó (K₂: koporsó, párolgó)
- 17 telepedtek le, ők férfiak mind (K₂: telepedtek le ők, férfiak mind)
itt; mint *hajdan* a római nagyok rogzusainál éles fegyverrel víttak a *gladiátorok*, ők is (K₂: itt; s mint víttak a' római nagyok rogzusánál éles fegyverrel a *muneratorok*; ők)
- 22 hátra, mint torkán (K₂: hátra, a' mint torkán)
- 24 káromkodik és kacag. (K₂: káromkodik *vagy* kacag.)
- 25 arcán a dacnak és vakmerőségnek fellegei közül keresztül-villognak (K₂: arcán felleg<zenek a' dac>ei körül a' dacnak és vakmerőségnek, keresztül villog<tatják>nak)
- 27 villanyszikrái (T: villámszikrái)
szép, de (K₂: szép <volt>, de)
- 28 szabályosak, de *figyasztók*, nemrég lépett a terembe (K₂: szabályosak, de *ijesztők*, nem rég lépett *be* a' terembe)
- 29 válláig a legmagasbak; (K₂: válláig a legmagasabbak)
- 31 kardmarkolatára (K₂: kard<ja> markolatára)
- 32 áthatva *hirtelen* termett az örökös előtt (K₂: áthatva *véletlen gyorsan* az örökös előtt termett)
- 7: 3 felhajtotta (K₂: <amint> felhajtotta)
- 4 tekintetét a rébámuló (K₂: tekintetét az *ijedten* rábámuló T: tekintetét a rábámuló)
- 7 hebege (K₂: hebegé)
zavarodtan (T: zavarodottan)
- 8 felugorva (T: fölugorva)
lovag! (K₂: lovag; <mit jelentsen ez,>)

Lap: Sor:

- 7 : 11 ablakmélyedésbe (É: alak mélyedésbe T: alak, mélyedésbe — az elírást a K₂ alapján javítottuk)
- 13 hogy *Szentiváni Nerónak* jó kedve (K₂: hogy Sz. N. *lovag[na]k* jó kedve)
- 15 amit *kegyedre* bíztam — (K₂: a mit *önre* bíztam?)
- 16 Dolna úr, ön (K₂: Dolna *uram*, ön)
meg is tartotta már kedves (K₂: már meg is tartotta kedves)
- 18 — *No s hát!?* (K₂: „*Hát? hát?*”)
- 19 valamelyik betoppanna ide — no ne *tekintsen* ön *rám*
oly (K₂: valamelyik ide betoppanna, no' ne *sikoltson* ön *olyan*)
- 20 ön, ugye megbízott *engem*, hogy *végezni fogok* velök? (K₂: ön, *Úgy é?* ön megbízott *bennem*, hogy *majd elvégzem* velök *dolgomat*.)
- 23 kölyket (K₂: kölket)
- 24 mesélt ön vendégeinek? — *Úgy*, hogy (K₂: mesélt *csak* ön vendégeinek? *úgy igaz*, hogy)
- 25 a csónak felfordult (K₂: a' csónak *felbiccent* T: a csónak *fölfordult*)
- 26 Nemde, *úgy* mondá ön? (K₂: nemde *ezt* mondta ön?)
- 30 honnét repült (T: honnan röpiült)
- 31 Jól van, *megyek* érte, s vízbe *vetem* (K₂: Jól van, *magam fogok* érte *menni 's a vízbe vetni*)
megyek érte (É: *megyek megyek* érte — elírás)
- 33 Mit *tett* ön (K₂: mit *csinált* ön)
- 8 : 1 17 éves *leánnyal* mit *tettem*, *kiról* (K₂: 17 éves *csinos lány*nyal *kiról*)
felül (K₂: *felyül* T: *fölül*)
- 3 Ejj, *hiszen* (K₂: <Meghalt é?> Ejj *hiszen*)
csúf is. (K₂: *csúf is volt*.)
- 5 *Megholt?* (T: *Meghalt?*)
- 6 *meg* ön (K₂: ön *meg*)
s kérdezze (K₂: *s akkor kérdezze*)
- 7 *megholt-e* (T: *meghalt e*)
leány (K₂: *lány*)
- 10 *melybe* ön *holnap* (K₂: *mellybe* ön <ma> *holnap*)
- 11 *összegyűjti* vendégeit (K₂: *összegyűjti ön* vendégeit)
- 12 *fenekéről* (K₂: *fenekestől*)
- 13 *előjön* (T: *előljön*)
jajveszékelnék önök, s *folytatják* (K₂: *jajveszékeln(het)nek* önök 's *folytat(hat)ják*)

Lap: Sor:

- 8 : 15 barátom, köszönöm, lovag úr! (K₂: barátom lovag úr köszönöm)
16 alacsony (K₂: alacson)
17 mosolygva, hol feldobogó (K₂: mosolyogva, hol *gyorsan* feldobogó)
18 pengése, nehéz (K₂: pengése <'s lábai> nehéz)
20 a templom alól kifolyó *bércpatak* zuhogása (K₂: a' templom *bérce* alól kifolyó patak zuhogása T: a templom alól kifolyó *bérc* zuhogása —sh.)
21 zuhogása *szegte meg* a csendet (K₂: zuhogása *verte csak fel* a' csendet)
22 rónán csendesen (K₂: róna *virágos partjain 's* csendesen)
23 haladt egy (K₂: *haladva* egy)
24 természetszerűl gyógyszerét (K₂: természet *szülte* gyógyszerét)
25 fájdalminak. (T: fájdalmainak.)
szélét (K₂: szélit)
30 gím (T: géim — sh.)
nyöszörgve (T: nyöszörögve — sh.)
oroszlán (T: oroszlány)
31 sebeire (K₂: sebjeire)
32 el, s magas — (T: el, magas)
34 sötét hajzata borult el; termete (K₂: *setét* hajzata <terült el> *tévelygett*; termete)
9 : 1 dacára is izomtelinck (K₂: dacára, <erőteljes> izomtelinck)
3 Főlemelte (K₂: Felemelte)
fel az égre (T: föl az égre)
égre, hosszú sóhaj *merült fel kebléből*: „Isten! — mondd indulatosan — ó isten! Merre vagy (K₂: égre, s *hosszat sóhajtván* monda indulatosan: „Isten! *oh* Isten merre vagy) *merült fel* (T: *merült föl*)
5 tiszta s *derült* — ez (K₂: tiszta, *fenyér*, ez)
6 alatt ördögök teremnek, kik nevetnek és kacagnak! (K₂: alatt az ördögök teremnek, 's *szélylyel repkednek arra, meg emerre, és nevetnek meg kacagnak*)
7 lyukat (K₂: lukat)
8 s azt a tűzszínű (T: ezt a tűzszínű)
hozzák föl, s (K₂: hozzák fel *onnét*, s)
9 helyébe. Fejem kábult! Karjaim (K₂: helyébe. *Jaj be* kábult fejem, *karjaim*)

Lap: Sor:

- 9 : 10 ördög te! — *Hah, ő jön* (K₂: ördög te, *ne bánts hah, ő jön*)
11 lépteit.” (K₂: lépéseit)
14 a sziklán kezde (K₂: a sziklára kezde)
felsietni (T: fölsietni)
17 márványlépcsőin egy (K₂: márványtalapján egy)
18 sötétség (K₂: setétség)
halvány mint (K₂: halvány volt mint)
20 ajkain nemrég (K₂: ajkain a’ nem rég)
21 maradványai ültek, s (K₂ maradványa⟨k⟩i látszottak ’s)
terült el *idomos vállain*. A templom (K₂: terület el *kellemes*
tagjain. A’ templom)
23 volt — csak (K₂: volt, ’s csak)
24 felrezzent, az ajtón Neró lépett bc, s a hölgy (K₂: felrezzent,
⟨’s⟩ az ajtón belépő Nero *volt*, ⟨’s⟩ a’ hölgy)
26 Kelj fel, Inda! — szólt ő (K₂: Kelj fel Inda ⟨te szép kis terem-
tés, barátod áll előtted⟩ szólt ő)
27 jöttem, s utolszor kérdelek, akarsz-e enyim (K₂: jöttem, utó-
szor kérdelek akarsz é enyim)
enyim (T: enyém)
lenni, akarod-e (K₂: lenni ⟨és élni⟩ akarod e)
28 birtokaidon; elfogadod kezemet s szívemet (K₂: birtokai-
don; ⟨akar⟩ elfogadod kezemet és szívemet)
29 Inda, én jó (T: Inda, jó)
30 kardomat gyalázatomra (K₂: kardom gyalázatomra)
soha, s *neked* nincs senkid a földön, egy szavadba kerül (K₂:
soha, ’s *te környezve vagy ellenségektől*, nincs senkid ezen
a’ földön, *csak* egy szavadba *egy édes pillantásodba* kerül)
31 meghalványuljanak (K₂, T: meghalványuljanak)
32 Ó mondd (K₂: *Oh ugyan* mond)
10 1 szerlmemet megveted (K₂: szerlmem megveted)
3 mód egy hölgy (K₂: mód, ⟨így szoktak önök⟩ egy hölgy)
4 mindenemtől, amit (T: mindentől a mit)
5 arra, minek önkényt (K₂: arra, a’ minek önként)
nem így képzelém (K₂: nem *ilyennek* képzeltem)
6 szerlmet. Ön oly *vadon*, oly *zordonul* néz ki, *midőn* szerle-
méről (K₂: szerlmet, oly *ijesztően* néz ki ön *ha a’* szerle-
méről)
7 fel *vele*, *Szentiváni lovag!* Szívem öné nem fog lehetni soha.
(K₂: fel *evvel*, *felejtse el engemet*, én önt nem fogom soha
szerethetni.)
8 Szívem öné nem fog lehetni soha. (T: szívem nem fog
öné lehetni soha.)

Lap: Sor :

- 10 : 9 tettemet is vétkül tulajdonítod *nekem*; hallgass meg (K₂: tettemet vétkemül tulajdonítod <teh> halgasd meg)
- 11 ide: Rokonod, Dolna úr, *ki most üli rokonai torát, megöleté* bátyádat, téged én rejtélek (K₂: ide, *te néked egy* rokonod, Dolna ur most *tartja meg* rokonai torát, *örjöngős* <öcséd> bátyádat *ő ölette* meg, téged *pedig* én rej<télek> tettelek)
- 12 elől — *s ez* (K₂: elől, ez)
- 13 tanúsítja-e (K₂: tanúsítja é)
- 14 lovag! A múlt éjen (K₂: lovag! <hallja ön,>a mult éjszakán) a múlt éjen (T: a múlt éjjel)
- 15 sikoltás választ el *öntől* engemet. Neró lovag, ön nem az, minék (K₂: sikoltás Nero lovag választ el engemet *a' lovagtol*. Ön nem az *a'* minék)
- 16 látszani (É: látszatni)
- 17 önnek kezei véresek. (K₂: önnek *a'* <kezé> kezei véresek!)
- 18—19 (helyett a K₂-ben: De hogy véresek Inda, miről ábrándozol? mit hallottál volna, látod már <az> éjfélt múlt, 's ha szerelmem)
- 18: 21 feküdni (K₂: fekünni)
- 22 istenre, Neró (K₂: Istenért, Nero)
- 23 *úr az, ki életedet kioltani akarja, Szerelmem* (K₂: *úr az nem én ki életedet ki akarja oltani, szerelmem*)
- 26 hallok — leány (K₂: hallok *közelgeni*, leány) hátra, köztem *s a halál között*. (K₂: hátra, — <szelmem> köztem 's *a'* halál közt.)
- 28—29 (helyett a K₂-ben: Nem én nem hiszek önnek; ön rágalmazó, <emberek jönnek engem megszabadítani> Szabadítóim léptei azok, hisz apámnak <olly sok> annyi hű szolgája volt.)
- 30 ebek . . . *halgass, egy* (K₂: ebek, <csitt> *csitt egy*)
- 31 Emberek! *Segítség! Ide!* — *kiálta a leány a lovag szörnyű* (K₂: Emberek! *ide ide, sikolta a' hölgy a' loagnak szörnyű*)
- 33 *Az még* (K₂: 'S *az még*) lépte (K₂: lépése)
- II 1 hang, *s a* (K₂: <hang, mi alatt> hang, *a'*)
- 2 alakja *tűnt* (T: alak *tűnt*) felkapaszkodva (T: fölkapaszkodva)
- 3 az ablak *párkányára* (K₂: az ablak *párkányra*)
- 4 Testvérem, *bátyám!* — *kiálta* (K₂: „Testvérem” *kiálta*)
- 5 *ordíta* (T: ordítá)
- 8 *Jöjj csak, próbáld meg* (K₂: *gyere csak ki próbáld meg*) *innen* (T: innen)

Lap: Sor:

- a szikláról (K₂: a *kőszikláról*)
- 11 10 *taszítódlak le a magas szitről, hah!* (K₂: *taszítottalak le a' magas kőszikláról, hah*)
- 11 *ne hagyj* (K₂: *ne hadj T: nem hagyj — sh.*)
elkárhoznom, ne hagyj bűnbánat nélkül meghalnom! (K₂:
elkárhoznom, <ilyen bűnösen> bűneim megjavítása nélkül meghalnom.)
- 13 *sarkdéból kivette* (K₂: *sarkastól kidobva*)
- 14 *onnét* (T: *onnan*)
- 15 *lesegítlek, hisz én* (K₂: *lesegítlek, én*)
- 16 *az utat* (K₂: *az útját*)
- 17 *pedig, merev szemeit reáfűggesztve* (K₂: *pedig kidülledt szemeit rá feszítve*)
- 18 *nehány* (K₂: *nehány*)
- 20 *vitéz ordítva* (K₂: *vitéz nagyot ordítva*)
alá. (K₂: *alá. Hallottatok mekkorát csattant* [K₂ e szavakkal megszakad])
- 24 *holtaknak* (T: *haltaknak*)
- 33 *felállott* (T: *főlállott*)
felett (T: *fölött*)
- 14 2 *felkelt* (T: *fölkelt*)
feléledt (T: *föléledt*)
fel a (T: *föl a*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 6 : 17 *a római nagyok rogzszaindl* — a „rogus” latin szó jelentése: máglya. Az ókori Rómában a holttesteket — különféle szertartások kíséretében — máglyán égették el.
- 34 *Taldrok* — az elbeszélés szereplőire ruházott nevek (Talár, Inda, Zafir, Dolna) a Vörösmarty eposzaiban és drámáiban előforduló személynevekre emlékeztetnek (az Inda név pl. a *Zaldn futása* tizedik énekében bukkan fel, de mint férfinev), s így arról a — pályájának későbbi szakaszán is érvényesülő — hatásról tanúskodnak, amelyet Vörösmarty művészetén tett a fiatal Jókaira.
- 8 : 25 *balkány* — békalencsés mocsár

2. A NEPEAN-SZIGET

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1845. szept. 20., 27. (II. félév 12., 13. sz.) Jókay Móricz ill. Jókay Mórítz aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. szept. 20. (12. sz.) 360—366. Elejétől az „Ez Grundler, a nepeani hóhér.” mondatig.
 2. szept. 27. (13. sz.) 393—399. Az említett résztől végig.
- II. a) VV¹ I. k. 129—160.
b) VV² uo.
- III. a) *A büntdrs.* 2. kiad. Pest 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 10.) 50—73. A kötet *A Nepean-sziget*-en és a címadó novellán kívül még *Az átkozott ház* és a *Hdzasságok desperdióiból* c. elbeszéléseket tartalmazza.
b) 3. kiad. Bp. 1873. Franklin-Társulat. Címlapkiadás.
- IV. VV—NK 73—90. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. a) *A büntdrs.* 5. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 49—71. A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1909. Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1911. Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1912. Címlapkiadás.
- VI. VV—CentK 59—72.
- VII. Válelb I. k. 5—20.
- VIII. *Jókai Mór válogatott novellái.* (Válogatta és az utószót írta Illés Endre.) Györy Miklós rajzaival. Bp. 1964. Móra Ferenc Könyvkiadó. (Az én könyvtáram. Az ifjúsági irodalom remekei.) 154—167.

Keletkezése (források, minták)

Jókai 1845 nyarát Komáromban, családjával töltötte. Szeptember elején azonban már ismét Pesten volt. Energiáit — a jelek szerint — nem annyira jurátusi teendőire, mint inkább írói terveire fordította.

... Irok regényt, novellát és drámát rakásra; valahára majd tán láttatja is lesz sok irkálásomnak” — olvassuk 1845. szept. 11-i, anyjához intézett levelében. (OSzK Kézirattára Fol. Hung. 2261.) Várakozásában nem is csalódott; a következő hetek és hónapok írói pályafutása szempontjából csakugyan sorsdöntőeknek bizonyultak. Egykét héttel az idézett sorok írása után, az Ék szept. 20-i és 27-i számaiban látott napvilágot *A Nepean-sziget*. Ez a (talán még a nyár folyamán, Komáromban írt) novella hozta meg az első igazi, nagy sikert a fiatal Jókai számára.

Az elbeszélés fogadtatásáról Frankenburg Adolf, az Ék akkori szerkesztője memoárjaiban a következőképpen ad számot: „Szintén az 'Életképek' mutatta be először a közönségnek *Jókai Mórt*. 'Nepean sziget'-c valóságos izgalmat idézett elő a magyar irodalomban merész concepciója s költői nyelve által. Sokan e ragyogó művet remek fordításnak s Jókai nevét *álnévnék* tartották. Annyira nem ismierte ezelőtt Jókait senki, hogy még Pompéri barátom [= Pompéry János író] is azt írta nekem Pozsonyból: 'tudni szeretném, ha lehet, hogy a 'Nepean sziget' derék írója kicsoda?' Nem mondom, hogy tökéletes mű volt, de magán hordta már a fényes tehetség jelét, melynek a haza később annyi remek elmeszüleményeket köszönt.” (Frankenburg Adolf: *Emlékiratok*. Pest 1868. 2. k. 174.) Frankenburg közlései annyiban helyesbítésre szorulnak, hogy Jókait nem az Ék „mutatta be először a közönségnek”, hiszen — ha két, nyomtatásban megjelent gyermekkori versétől, valamint a T-ban publikált diákkori novellájától el is tekintünk — a PDI már 1844-ben három versét, 1845 előző hónapjaiban pedig három prózai írását közölte (l. a *Kártya* c. elbeszélés jegyzeteit), s az elsőre (a márc. 6-i számban) a szerző tehetségét méltató szerkesztői lábjegyzettel külön is felhívta az olvasók figyelmét. *A Nepean-sziget* tehát nem tekinthető Jókai írói „bemutakozásának”, de az irodalmi közvéleményt — úgy látszik — csakugyan ezzel a művével győzte meg először képességeiről. *A Nepean-sziget* megjelenése és sikerre adott alkalmat Petőfinek *Egy fiatal íróhoz* c. versének megírására, amelyben lelkes hangon köszönti az újonnan fellépett „rokonszemű pályatársat”. Ezt a versét ugyan csak *Összes költeményeinek* gyűjteményében, 1847-ben tette közzé, de *Jókay Mór*hoz c. versével (PDI 1845. dec. 11.) rövidesen a nyilvánosság előtt is kifejezésre juttatta két évvel fiatalabb barátja iránt érzett szeretetét és ragaszkodását.

Maga Jókai öregkori visszaemlékezéseiben *A Nepean-szigetről* — meglepő módon — ritkábban ejt szót, mint pályája első szakaszának más alkotásairól. Az 1840-es évek íróinak életkörülményeiről, az akkori szokásos szerzői honoráriumokról szólva, egy helyütt kijelenti: „Petőfi kapott egy verséért öt forintot, nekem az első novellámért

adott Frankenburg harmincat.” (*Az én kortársaim.* = *Életemből.* 96. k. 168.) Ezt a közlést *A Nepean-szigetre* vonatkoztathatjuk.

A tengerszemű hölgy c. — önéletrajzi vonatkozásokkal átszótt — regény egyik fejezetében a Komáromban, Jókaiékhoz látogatóba érkező Petőfi tájékoztatja barátját arról az erkölcsi és anyagi sikerről, amelyet az a pesti folyóiratokban publikált írásaival elért. A regénybeli Petőfi többek között kijelenti: „... Bajza, Vörösmarty kérdezősködni utánad. A mutaványod [= a *Hétköznapokból* való részlet] nagyon tetszett. Vahot Imréből kiszorítottam érte tizenkét forintot. Frankenburg bőkezűbb volt; ő a »*Nepean-sziget*«-edért küld tőlem tizenöt forintot.

S azzal Petőfi leszámolt az asztalra huszonhét ezüsti forintot. Ez volt az első honoráriumom. Rotschildnak éreztem magamat!” (NK 76. k. 33.)

Az idézett regényrészletet semmiképpen sem tekinthetjük hiteles tényeket rögzítő, dokumentum értékű tanúságtételnek, hanem (a műfaj természetével egyező) írói fikciónak kell minősítenünk. Először is szembevetendő, hogy a honorárium összegét másképp adja meg a regényben, mint a fentebb hivatkozott visszaemlékezésben. Az ily módon támadt ellentmondást azonban esetleg feloldhatjuk, ha feltételezzük, hogy az egyik helyen *pengő*, a másik szövegben pedig — a pengőnek kevesebb mint felét érő — *váltó* forintokról van szó. (Műveink az a saját kezű jegyzéke, amelyről *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben szóltunk részletesebben, 16 pengő forintra teszi az elbeszélés tiszteletdíját.) Sokkal lényegesebb ennél az a körülmény, hogy Jókai valójában Pesten tartózkodott, amikor a szóban forgó művei a PDL, ill. az Ék hasábjain megjelentek — az értük járó tiszteletdíjat tehát módjában állt személyesen felvenni. Petőfinak *A tengerszemű hölgy* lapjain leírt látogatását ugyan esetleg — egy konkrét, anekdotikus mozzanat egyezése alapján — a költőnek azzal a rövid komáromi időzésével azonosíthatjuk, amelyről Váli Mari emlékiratai is beszámolnak (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról.* Bp. 1955. 49—50.). Ennek a látogatásnak azonban 1846. jan. 27—28. táján — tehát hónapokkal *A Nepean-sziget* megjelenése után — kellett végbemennie (vö. Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi.* 2. kiad. Bp. 1967. 1. k. 799.), s Váli Mari szerint a költő ekkor — a regény Petőfijével ellentétben — nem egyedül, hanem éppen Jókai társaságában érkezett barátja szülővárosába, ahol az a rokonának, Jókay Károlynak tiszteletére rendezett Károly-napi ünnepségen kívánt részt venni.

A pályakezdés éveit felidéző idős Jókai mindig erős fenntartásokkal, önkritikus hangon nyilatkozott a korai írásait átható szemléletmódról, a bennük kifejezésre jutó gondolat- és érzésvilágról, s gyön-

geségeik egyik fő okát bizonyos külföldi (elsősorban francia) mintaképek szolgái követésében jelölte meg. „ . . . Ekkor tele voltam egészségtelen képzelődéssel. A miket írtam, csupa világfájdalom, embergyűlölet, sentimentalis érzélgés. [. . .] Első műveimen észrevehető a Hugo Viktor és Sue Jenő bálványozása. [. . .] Kerestem a rendkívüliségeket, a soha meg nem történteket. Ambitióm volt, olyan helyeken járni, a hol még pegazus patkója nyomot nem hagyott” — jelenti ki egy helyütt (*Negyven év viszhangja*. NK 100. k. 127—29.) Az egzotikus színterek keresése, a fantasztikummal határos környezetrajz csakugyan a fiatal Jókai novelláinak legfontosabb jegyei közé tartoznak, s *A Nepean-sziget* lapjain már félreismerhetetlen, markáns módon mutatkoznak meg. Nem kétséges az sem, hogy képzeletét kiváltképpen a francia romantika írói, mindenekelőtt ekkori bálványai: Victor Hugo és Eugène Sue terelték ilyen irányba. (Franciául — akárcsak angolul — Jókai már komáromi kisdíakként, sógorának: Vály Ferencnek irányításával megtanult.) „V. Hugo siet első regényének színhelyét Saint-Domingue szigetére, a másodikét meg a XVII. századi Norvégiába tenni; [. . .] Eugène Sue a Behring-szorostól és Jáva szigetétől Spanyolországig a legexotikusabb vidékeken üti fel sátorfáját . . .” — állapítja meg Jókai kedvenc szerzőiről találóan Zsigmond Ferenc (Zsigmond 65.). Az 1895-ből való *Önéletrészlet*ben is hangoztatja Jókai: Sue „regényei (többek közt a »Női kékszakáll«), végzetes suggesztióval voltak a fantáziámra.” (*Jókai Mór önéletrészletéről*. Bp. 1904. 8.) Suc-nek az a regénye, amelyet az író itt — nyilván mint egészen kivételes hatású olvasmányélményt — külön kiemel (eredeti címén: *Le Morne-au-Diable*, 1842), nagyobb részét Martinique szigetén játszódik. Ezen a külvilágtól szinte hermetikusan elzárt, más-honnan érkezők számára csak súlyos veszélyek árán megközelíthető szigeten él titokzatos körülmények között — egy sor, hozzá hasonlóan rejtélyes figurától körülvéve — a regény hősnője, a „női kékszakáll”. A szereplők igazi kilétére, érthetetlennek tűnő magatartásuk tényleges indítékaira csak a történet végén derül fény. Sue regényének (végső soron a XVII. századi angol—francia ellentétek okozta politikai bonyodalmakban gyökerező) cselekménye és *A Nepean-sziget* meséje között semmiféle tartalmi hasonlóság vagy motívumegyezés nem mutatható ki. Mégis úgy hisszük: a novella megszületéséhez — habár csak erősen közvetett, áttételes módon — a francia író művéből merített inspiráció is hozzájárulhatott.

A novella egyik főalakjáról, Gézáról az író azt is elmondja, hogy hazáját politikai száműzöttként kellett elhagynia. Ez a motívum (amely egyébként a tulajdonképpeni, a Nepean-szigeten lezajló cselekmény menetében nem jut funkcióhoz) félreérthetetlenül az

előző évtizedek elbukott európai szabadságmozgalmaira, mindenkélt az 1794- és 1830-i lengyel felkelésekre utal. (Közismert, milyen mély és széles körű együttérzést váltott ki a lengyel nép tragikus sorsa a reformkori Magyarországon. A Lengyelország leigázása miatti fájdalom egy sor magyar író és költőt ihletett alkotásra, köztük — *Mi az c.*, 1841-ből való versének tanúsága szerint — a még diák Jókait is.) Az elbeszélő először a 23 : 9—13 sorokban céloz arra, hogy hősét politikai természetű üldöztetés sújtotta, majd a novella befejező soraiban — miután tudomására hozta olvasóinak, hogy Géza és Mária „elvégre csakugyan boldogok lettek, ha nem ezen is, legalább a másvilágon” — keserű indulattal fakad ki: „Az volt Géza minden viszontagságainak alapja, hogy honát jobban szerette, mint magát, jobban, mint nejét, s hogy az ily szeretetért mi szokott lenni a fizetés? Beszélnek róla a krónikák.” Az önkényuralom időszakában, 1858-ban közrebocsátott kiadás ezt a két mondatot (feltehetőleg a kor sajtóviszonyaira való tekintettel) elhagyta, s így azok a további, az 1858-ban megjelent szöveget alapul vevő kiadásokból — köztük az NK-ból — is kimaradtak. Az eredeti, csonkítatlan szöveg ismeretében még szembetűnőbbé válik, hogy Jókai már e korai írásában — s az 1845/1846 folyamán keletkezettek közül egyedül ebben — az abszolutizmus-ellenes függetlenségi harcok iránti rokonszenvének ad burkolt kifejezést.

Irodalom

Mikszáth Kálmán — először 1907-ben megjelent — életrajza (*Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. I. k. 82.) a következőképpen méltatja a novellát: „A ‚Nepean szigete’ az első műve Jókainak, melyben már az igazi Jókai mutatkozik meg . . . Roppant feltűnést okozott a novella az irodalomban. Három hétig beszéltek róla az írók a központban és a literatúradelvék a nemesi kúriákon és a tisztartói lakokban . . . Új volt a hang és merész volt a koncepció e novellában, azért lett esemény a megjelenése.” A továbbiakban Frankenburg Adolf emlékiratai alapján számol be az elbeszélés egykorú visszhangjáról. (Szabó László: *Jókai élete és művei* [Bp. 1904. 76.] lehetett esetleg e részletben is Mikszáth forrása, mert említi Frankenburg memoárjának idevágó helyét és az általános elragadtatást. Megjegyzendő, hogy a Jókairól szóló összefoglaló tanulmányok általában megemlékeznek néhány sztereotip fordulattal — többnyire Szabó László, ill. Mikszáth nyomán — az első novellistai sikeréről, azonban ezek felsorolását mellőzzük.)

Zsigmond Ferenc *Jókai írói munkássága a szabadságharcig* c. tanulmányában kiemelt helyen tárgyalja *A Nepean-szigetet*, amelynek elemzése — mint írja „Jókai alkotásmódjainak titkaiba enged bepilantani”. Hangsúlyozza: „Symbolikus jelentősége van e csodálatos elbeszélésnek az egész Jókai megismeréséhez. A *Nepean-sziget* lényegileg képtelenségnél alig egyéb, mégsem vitatható el tőle bizonyos genialitás . . . A *Nepean-sziget* cz. novella legfontosabb eleme, a káprázatos képzelőerő, Jókai veleszületett tehetségének általában véve is uralkodó vonása.” A továbbiakban így jellemzi a novellát:

„A thema nagyon szertelen. Merész kísérletezést látunk az emberi lélek legellentétebb elemeivel. Az író kiindulópontja körülbelül ez: Nézzük meg, milyen helyzetek és események származnának abból, ha két eszményi gondolkozású embert — még pedig egy szerelmes párt — a legiszonyúbb környezetbe, a világ legelvetemedettebb bűnösei közé vegyíték? S minthogy a körülünk zajgó mindennapi élet nem igen mutat fel egy-egy helyen ily mesterségesen összehozott ellentéteket és a maga végtelen bonyolultságával zavarólag hatna, ezért Jókai is úgy tesz, mint minden kísérletező: előbb *elkészíti* a themájához szükséges tényezőket, hogy ezek engedelmes eszközeivé váljanak egy sokszorosan nagyító mikroszkóp: a Jókai képzelete számára . . .

Hogy merész kísérletét végrehajthassa, Jókainak ki kell küszöbölnie a zavaró mozzanatokot. Olyan helyre viszi alakjait, melyen nem érvényesek az embervilág szokott törvényei. A nagyvilágból egy külön kis világba zárkózik, melynek lakói közül »senki vissza nem lép,« mely csak az esős időszakok előtti napokban közelíthető meg [. . .] Ilyen módon igyekszik Jókai cordont húzni maga körül védelméül, a való élet nevében ellene támadó kifogásokkal szemben. Ő tehát eleve lemond arról, hogy elbeszélésében a mindennapi élet egy-egy darabját lássuk. Az ő célja egy másik feladattal megbirkózni, azzal t. i., hogy elbeszélésének themája az írótól adott feltételek között egyáltalán lehetséges-e? Gyermeekmesévé vált-e a novella (ha igen, akkor Jókai kísérlete nem sikerült), vagy pedig elismeri az olvasó, hogy a reális életnek ellentmondó tényezők csupán az író szándékos módosításai, melyekkel erős képzeletében bízva — hogy úgy mondjuk — vivisectiót végez a valóságosság határainak kényes problémáján? [. . .]

A valóságból elég Jókainak egy vékony fonal, melyre phantasiájának csodás színű gyöngyei rakódhassanak. Ez a módszer a *Nepean-sziget*ben kétféle úton jelentkezik. Az egyik az, hogy Jókai valami »krónikát« emleget, mint az elbeszélés forrását, de — hogy a »realitás«-ból kelletlenül nagyobb adag ne feszélyezze képzeletét — siet hozzátenni, hogy »nem mond évszámot«, s hogy hősének »családi neve nem akar eszébe jutni, majd talán valakinek eszébe jó«, és szánt-

szándékkal az olvasó kíváncsi hiszékenységének csupán felizgatására és nem kielégítésére törekszik. [. . .] — A »reális mag« másik jelentkezési módja e beszélyben holmi földrajzi és természetrajzi tényeknek és adatoknak bámulatosan elhithető összeolvasztása a phantastikus cselekvénnyel. Tulajdonképen ez is csak fél-realitás; nem valóságos szemléleten, hanem olvasmányi ismereteken alapul, de az ilyesmik alkalmazása terén Jókai ügyessége, bizvást mondhatjuk, páratlan . . . Jókai képzeletének egyik legfőbb jelessége, hogy olvasmányait az analogia révén valóságos élményekké tudja tenni, mert mind a kettőt ugyanazon képzelet tükrében látjuk. S hogy valóságos élményeit és tapasztalatait mily buzgó tanulással iparkodott gazdagítani Jókai, azt nemcsak mintaszerű diákévei bizonyítják, hanem saját sokkal későbbi vallomásai is. A *Nepean-sziget* talán ebből a szempontból legérdekesebb. Igaz, hogy ez a pokolsziget ki van zárva a világból, Jókai mégis oly szemléletes, valószerű rajzát adja, hogy sok olvasó maga is mintegy élményként gondol rá vissza. [. . .] A cselekvény illetén pozitív megalapozását nagyban segíti a szóbanforgó exotikus vidék természeti viszonyainak könyvek alapján való ügyes ismertetése; a szaktudós talán fel tudna fedezni benne egy-egy tévedést, de a mű aesthetikai céljának szempontjából még ebben az esetben sem kellene azokat hibáknak minősítenünk. [. . .] Íme ez a környezet éppen eléggé előkészített bennünket ahhoz, hogy a Nepean-szigeten az emberek se mindennapiak legyenek. Nem is azok. »Ez helye mindazon gonosztevőknek, kik vétkeket követtek el, miket titkolni kell az álladalomnak, nehogy a nép megismerje, hogy oly bűn is létezik«; a lakók közt van: méregkeverő, apagyilkos, a »szívevő«, a »nepeani hóhérs«, a »jó ördög«, továbbá vérgyalázók, stellionátusok, fanatikus gyilkolók, lélekkalmárok, azután a »vakondok«, a ki valaha a legtöbb oldalú geniális gazember volt a világban, ellenben a Nepean-szigeten nyolcz évig — haláláig — nem mozdult ki önként választott odujából. Ilyen lények közé kerül a világ legeszmenyibb szépségű és jóságú szerelmes párja: Mária és Géza. Az ellentét tökéletes. A romantika műzsájának ma jó napja volt . . .” (Zsigmond 1916. 280—83.)

Az idézett megállapítások változatlan formában olvashatók Zsigmond Ferenc *Jókai* (Bp. 1924.) c. monográfiájának 53—58. lapjain is.

Zsigmond Ferenc *Jókai* (Bp. 1924.) c. népszerűsítő jellegű munkájában így ír a novelláról: „Valami lázas álomkép az egész, mégis roppant hatást tett az akkori közönségre, s ma is elkápráztat a benne megnyilatkozó fiatal képzelet csodás vakmerősége, melynek szemfényvesztő, gyönyörű leírásai valóságos szemlélet hitét keltik az olvasóban; ennek az exotikus cselekménynek motívumai közt is ott szerepel már a hazafiúi méltatlan száműzés vértanúsága.” (22.)

Szinnyei Ferenc arra mutat rá, hogy *A Nepean-sziget* „a francia romantika túlzásaihoz szokott s megedzett idegzetű olvasókat is méltán meglepte a benne nyilatkozó, borzalmakban és bizarrságokban tobzódó szertelen képzelettel”. A cselekmény összefoglalása után megállapítja: „A trópusi szigetet tulhevített képzelettel írja le francia mestereinek modorában (a színességét a sok növénynév, mely legtöbb embernek semmit sem mond, tudákosan ellensúlyozza). Akkor ezek a leírások elragadták az olvasókat, ma már nem egy helyen könyvízüeknek, hamisaknak tetszenek s kopott színpadi díszletekhez hasonlítanak. A mese csupán rémes jelenet, borzalom, vérbosszú, véletlen, de mindez valószínűtlensége ellenére nagy megjelenítő erővel írva. Stílusa még nehézkes . . . Vad képzelet tombol benne, mely mindent halmoz . . .” (Szinnyei F. 2. k. 188—89.)

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* (Tudományos rendszerezés. VII. k. Bp. 1934.) két helyen is említést tesz a novelláról. Egy helyütt ezt írja: „Novellái közül *A Nepean sziget* tett szembetűnően nagy hatást kortársaira. Ez a novella még a *Hétköznapi* kinyomatása előtt jelent meg s izgalmat keltett a magyar irodalomban. Egyesek a Jókai nevet álnévnek tartották, mások azt hitték, hogy a novella franciából készült fordítás. Az író már itt is jeleskedik az exotikus vidékek rajzában. Elmenekül a földgömb ismeretlen tájaira, csakhogy elkápráztat-hassa fantáziájával olvasóit.” (314.) Később össze is foglalja az elbeszélés tartalmát. (324.)

Sőtér István *Jókai Mór* (Bp. é. n. [1941.]) c. könyvének *A franciás Jókai* c. alfejezetében így ír az elbeszélésről: „Ha elolvassuk *Nepean-sziget* című novelláját, az eszményi romantika földjén találjuk magunkat s el sem tudjuk képzelni, hogy ebből a füledt, túlzásfolt világból, e végletekig kiszínezett hatások köréből lehessen még visszatérés új, valószerűbb tájak felé. Az ifjúkori romantika annyira túlzó, oly mohón veti magát a képzelet első pillantásra kimeríthetetlen kincseskamrájára, hogy méltán félhetünk a 'zsákutcától', melybe ez a zabolátlan lendület végzetesen bele fog tévedni. Mert a fiatal Jókai valóban nem ismer határt és mérsékletet: a *Nepean-sziget* nemcsak a fantasztikus, délszaki növényzet, hanem a féktelen romantika legdúsabb tenyészeté is, a földkerekség legnagyobb bűncéi és legtisztább szerelmé.” (56.)

A Válelb 3. k. 501. lapján kezdődő utószót meg nem nevezett szerzője *A Nepean sziget* tüneményes diadalának közismert történetével indítja.

Lengyel Dénes *Jókai Mór* (Bp. 1968.) c. könyvében a következőképpen jellemzi az elbeszélést: „*A Nepean-sziget* szerzője egzotikus tájra és különös emberek világába vezeti el az olvasókat. Romantikus

túlzás, meglepetések, borzalmak halmozása és groteszk ábrázolás jellemzi Jókai első nagy sikerű novelláját. Hugo és Sue hatása mellett Byron világfájdalma és Osszián bűja sajátosan vegyül össze az elbeszélésben. Hangulata közel áll Petőfi világfájdalmához, amely a *Felhők*ben jelenik meg. De Jókai ekkor is optimistának mutatkozik: költői igazságszolgáltatásával a jóknak jutalmat, a bűnösöknek pedig büntetést oszt." Idézi a novella bevezető sorait, és kijelenti: „Jókai a természet szépségét az emberi gonoszszággal állítja szembe. Ilyen módon romantikus tartalmat fejez ki a stílus túlzásokban és ellentétekben gazdag kifejezőeszközeivel.” (15—16.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹-ban megjelent szövegen alapul. Az egyik szereplő neve itt váltakozva *Villiam*, ill. *Williám* alakban szerepel. Mi mindenütt az utóbbi formát alkalmaztuk. Megváltoztattuk egy földrajzi név írásmódját is: *sydneyi* helyett szövegünkben *sydneyi* áll. A mai helyesírásnak megfelelően írtuk a VV¹-ban előforduló *kokusz*, *oczeán*, *örgazda*, valamint *köny*, *lélekzik*, *végkép* szavakat is. Szövegváltozatok szempontjából az Ék és a VV--NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 13 2 óceánnak (Ék: oceánnal)
 4 ceiba (Ék: Ceila VV: Cebia)
 8 téjút (Ék, NK: tejút)
 az esthajnalcsillag fényében (Ék: az esthajnal csillagfényében)
 10 áldásaival (Ék: áldásával)
- 14 : 1 naplemenet (NK: naplement)
 4 mint egy híg (Ék: mintegy híg)
 5 tengerben (Ék: tengereken)
 8 pikkelyciken (NK: pikkelycikben)
 10 flabellák (NK: frabletták)
 22 szülői (Ék: szüléi)
 23 közül (NK: közől)
 28 arcaik felőlően hasonlóak (Ék: arczaik felőlően hasonlitanak)
 31 majd a szelekre, majd az evezőkre (Ék: majd a' szelekre, majd a' tengerre, majd az evezőkre)
 33 Közepett (Ék: Középett)
- 15 1 szakáll *vonul végig* bizalmatlan kifejezésű, májfoltos arcán.

Lap: Sor:

- (NK: szakál *körsti* bizalmatlan kifejezésű májfoltos arczát.)
- 15 : 6 evezőnek (NK: evezősnek)
16 az intést (Ék: ez intést)
19 vágta magát (Ék: vágva magát)
22 mondhatlan (VV¹, NK: mondhatatlan)
- 16 : 1 oldalban (Ék: oldalba)
6 füttyült (VV¹: füttyölt)
bokrosból (NK: bokrokából)
8 ordítá (Ék: ordita)
14 fölemelé (Ék: fölemelte)
30 halavány (Ék: halvány)
- 17 : 12 De mégis, nem! (NK: De mégsem!)
20 e szörnyű (NK: a szörnyű)
25 mentül (Ék: mentől)
27 mondhatlan (NK: mondhatatlan)
- 18 : 4 szólt, megcsóvált parittyájára nézve (Ék: szólt, a megcsóvált parittyára nézve)
5 közül (NK: közül)
10 közelebb (Ék: közelébb)
27 mindig (Ék: mindig)
33 hiában (Ék: s hiába)
34 pártfogást (Ék: pártolást)
- 19 : 1 utolsó (Ék: utósó)
falatját; a jó (NK: falatját! A jó)
látta ezt (NK: látta azt)
16 hoz le vigasztalást (Ék: hoz vigasztalást)
21 csinálnak (Ék: csináltak)
24 végigfutott a homlokán (Ék: végigfutott homlokán)
27 reményleni (Ék: reméleni)
31 sóhajta (NK: sóhajta)
34 a lámpásbogár fényétől (Ék: a lámpás bogárfényétől)
- 20 : 3 Mentül (Ék: Mentől)
a fák annál magasabbak (Ék: a fák magasabbak)
8 másikat (Ék: másikat)
13 horkonással (Ék: horkonással)
16 világítanak a szemei úgy, mint (Ék: világítanak úgy a szemei, mint)
29 ne oly (Ék: nem oly)
megkapta (Ék: megkapva)
30 bőrpalástot (VV¹: körpalástot — sh.)
- 21 : 5 kezében (VV¹: kezébe — sh.)

Lap: Sor:

- 21 : 15 közé zuhant (VV¹: közé rohant — sh.)
22 : 5 wigwámot (VV¹: wagwámot — sh.)
13 bogarak s a mocsárok (VV¹: bogarak, a' mocsárok)
15 mais-magokat (VV¹, NK: amais-magokat)
18 balsamnövények (NK: balsamnövénynek)
27 csillapodtával (Ék: csillapultával)
31 gyékényt (VV¹: gyéként)
23 : 3 üdvet (NK: üdvöt)
7 tudta (Ék: tudva)
24 : 13 naponként (Ék: naponkint)
16 csolnakhoz (Ék, NK: csónakhoz)
17 onnét még vissza nem (Ék: onnét vissza még nem)
21 az egész világon. (Ék: a széles világon.)
22 Küldött egy (Ék: Küldé egy)
23 megtalálta, ő pedig megtalálta az elvesztettet. (VV¹: megtalálta, az elvesztettet — sh.)
29 jóni (NK: jönni)
32 reménytelenségben merengeni (Ék: reméltelenségben merengni)
25 : 15 menyasszony-ajándékkal (Ék: menyasszonyi ajándékkal)
20 mahinot-gyökereket (Ék: manihot-gyökereket)
21 szokta magát viselni, (Ék: szokta viselni magát,)
28 s a leghosszabb (VV¹: s leghosszabb — sh.)
30 az ember (Ék: ez ember)
33 (a „Mint szikráztak . . .” kezd. mondat az NK-ból hiányzik)
26 : 8 elbúcsúzott bajtársaitól (NK: elbúcsúzva bajtársaitól)
12 éhen? (VV¹: éhel? — sh.)
21 várakozásban, midőn (Ék, VV¹: várakozásban. Midőn)
27 : 6 vagy meghalok magam, de (Ék: vagy magam meghalok, de)
11 jóni (NK: jönni)
18 s vakeszméletlenül (NK: s eszméletlenül)
20 észrevette őket a kormányos (VV¹, NK: észrevette a kormányos)
22 szerelméért (VV¹: szerelméért)
27 ordítá (Ék: ordíta)
28 A hajóslegény vonakodott. (Ék: A legény nem mozdult.)
34 hogy ez visszatántorodott (VV¹, NK: hogy visszatántorodott)
28 : 7 nehány (Ék: néhány)
12, 31 : 17 vállvonítva (NK: vállat vonva)
20 (a „Különbén mogorva vadállat-kinézése volt . . .” kezdetű mondat az NK-ból hiányzik)

Lap: Sor:

- 28 : 23 egyhuzomban (Ék: egyhuzamban)
25 *hogy* itt e szigeten (NK: itt e szigeten)
28 kiszabadításokért (Ék: kiszabadításukért NK: kiszabadításédért)
- 29 : 3 monda (Ék: monda)
9 az árbochnál *ült* Mária (NK: az árbochnál Mária)
10 *neked!* (NK: neki!)15 *öket, lőj.* (Ék: *öket, lőjj utánok!*)
21 *tébolyodottan* (Ék: *tébolyodtan*)
27 *sok évek* után (NK: *sok év* után)
30 *örjögöről, ki* (NK: *örjögőre, ki*)
31 *dühöngve s jajgatva* (Ék: *dühöngve és jajgatva* NK: *dühöngve, jajgatva*)
- 30 6 *azáltal* (VV¹, NK: *ez által*)
8 *nem ezen is, de* (NK: *nem is ezen, de*)
10 (az „Az volt Géza . . .” kezdetű bekezdés az NK-ból hiányzik)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 13 2 „*fata morgana*” — délibáb
4 *ceiba* — (gyapjúfa, Bombax); a mályvafélékhez tartozó fa; különböző fajai Ázsia, Afrika és Dél-Amerika forró éghajlatú vidékein honosak. Gyapját, kövér, olajos magvát, kergét és levelét különböző (orvosi, technikai stb.) célokra hasznosítják. Egyik fajának terméke a vízben könnyen olvadó malabár mézga is.
- 12 *Botany-Bay* — sekély tengeröböl Ausztrália délkeleti partján. Cook 1770-ben fedezte fel. Közeliében Ausztrália első gyarmatosítói fegyenctelepet létesítettek.
a napfordítokon felül — azaz a Rák-, ill. Baktérítőn felül
- 16 *pilota* — itt: csónak, naszád
- 22 *mangava-erdők* — (helyesen: mangrove-erdők) sűrű, erdős növényzet a forró égövi országok mocsaras vidékein, tengerpartjain
- 14 1—24 E sorokat Tompa József annak példajaként idézi, hogy a Jókai stílusára jellemző „szemképráztaó szóbüvészkedés az olvasó előtt a valóság illúzióját kelti — noha még az író se látta soha az ábrázolt egzotikus világot”. (Tompa 341.)
4 *chrysopras* — aranyoszöld színű féldrágakő
9 *gorgonia* — az alcyonaria rendhez tartozó, meszes tengelyvázal és kéregréteggel rendelkező korallfajta

[ap: Sor:

- alcyon* — az *alcyonaria* rendhez tartozó, tengelyváz nélküli korallfajta
flabella — korallfajta
- 14 : 19 *apiaster* — gyurgyalag (*Merops apiaster*); tarka tollazatú, elsősorban Európa meleg éghajlatú tájain (tehát nem a trópusokon) élő madár
- 24 *acajou* — mahagóni (fa)
- 17 : 6 *armadilla* (armadill) — a foghíjasok rendjéhez, az öves állatok alrendjéhez tartozó, páncéllal fedett hátú emlős állat
- 7 *agouti* — a rágcsálók rendjéhez tartozó, a trópusi égöv alatt élő állat
- 10 *upasfa* — az *Antiaris*, ill. a *Strychnos Tietué* nevű, Kelet-Indiában, ill. Jávában honos növényfajta (amelyeknek kérge, ill. gyökere mérgező anyagot tartalmaz) elnevezése
- 18 : 17 *stellionatus* — család; itt (hibásan) „csaló” értelemben
- 21 *musquitok* — moszkító
- 25 *a yorki grófságban* — Anglia a XIX. században közigazgatásilag 40 grófságra tagolódott; közülük a 3 kerületre tagolódó yorki (v. yorkshire-i) grófság volt a legnagyobb.
- 33 *juryház* — a bíróság (esküdtszék) épülete
- 19 : 13 *ideges* — itt: izmos
- 26 *dac nekik!* — csak azért is, ellenükre is (a német „trotz ihnen” kifejezés nyomán)
- 20 : 9 *batata* — Közép- és Dél-Amerikában élő növényfajta; édes, burgonyaszerű gyökeréért termesztik
- 21 : 30 *theobroma-fa* — a kakaónövény (csokoládéfa) elnevezése Linné növénytani rendszerében
- 22 : 15 *psophia* — a túzokfélék családjába tartozó, Dél-Amerikában élő madárnem
- mais-magokat* — kukoricamagokat
- 23 : 21 *Valparaiso* — Jókai tévesen szerepelteti ezt a várost, amely a XIX. sz. elejéig spanyol uralom alatt állt, majd pedig a spanyol uralom alól felszabadult, független chilei köztársaság egyik (ugyancsak Valparaiso nevű) tartományának székhelye lett, mint angol gyarmati székvárost. Még komolyabb tévedést követ el, amikor úgy tünteti fel, mintha a (novellájában Ausztrália közelébe helyezett) Nepean-szigetet Valparaisóból kis vitorlással, ill. sajkával is meg lehetne közelíteni.
- 25 : 9 *a northumberlandi grófságban* — azaz Anglia legészakibb fekvésű, Skócia, Cumberland, Durham és az Északi-tenger között elterülő grófságában

Lap: Sor:

- 26 : 11—18 N. Dely Zsuzsa e sorokat mint a Jókaitól nemegyszer alkalmazott kérdő mondatlánc egyik jellegzetes példáját idézi, megállapítva, hogy az író ily módon kívánja szereplőinek sorsa iránt felébreszteni az olvasók érdeklődését. (N. Dely 62.)
- 28 11 „*Rule Britannia*” uralkodjál, Anglia (egy angol nemzeti dal kezdő szavai, szövege James Thomsontól 1740 táján)

3. MÁRCE ZÁRÉ

K nem ismeretes.

- M: I. PDL 1845. dec. 11. (II. félév 37. sz.) 1235—49. Jókay Mór aláírással.
- II. a) VV¹ 1. k. 1—37.
b) VV² uo.
- III. a) *Sonkolyi Gergely, isten nyugosztalja meg szegényt!* 2. kiad. Pest 1857. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 4.) 85—111.
A kötet a *Márce Záré*-n és a címadó novellán kívül még *A drágakövek* c. elbeszélést tartalmazza.
b) 3. kiad. 1871.
Címlapkiadás.
c) 4. kiad. Bp. 1878. Franklin-Társulat.
Címlapkiadás.
- IV. a) *Sonkolyi Gergely, isten nyugosztalja meg szegényt!* 5. kiad. Bp. 1889. Franklin-Társulat. 85—111.
A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1904.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1909.
Címlapkiadás.
e) 10. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
- V. VV—NK 1—20. Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VI. VV—CentK 3—18.

Fordítás:

Német: *Demirs Braut. — Neun Erzählungen.* Ausschliesslich ermächtigte deutsche Bearbeitung von Ludwig Wechsler. Stuttgart 1893. 179—211. p.

Keletkezése (források, minták)

„Meglépetésekkel teli történet, véres és borzalmas, gyakran egzotikus motívumok, különönc szenvedély, amely ádáz konfliktusban robban ki, patetikus, majd rút és nyomasztó vagy groteszk elemek halmozása, szokatlanul egymás mellé állítása: íme, így jelentkezik itthon s magyar hívei gyakorlatában 48 előtt a francia romantika. A hőöket fűtő rendkívüli indulat a Fiaial Magyarország írásaiban többnyire a bosszúvágý . . . A bosszú többnyire társadalmilag is jogos, véres zsarnokra, embertelen főnemesre, kéjenc gazdagra zúdul” — fejt ki monográfiájában (24.) Nagy Miklós. Megállapításának igazát — más, fiatalkori Jókai-munkák sorában — a *Marce Zére* is példázhatja. (A novella keletkezésének idejére vonatkozólag — a publikálás dátumán kívül — semmiféle támpontunk nincs.)

Az ifjú Jókaitól annyira kedvelt francia romantikusok közül főként Victor Hugo az, akinek hatása a novellán erősen megérződik. Az elbeszélés főalakja nem egy vonatkozásban emlékeztet Hugo *Han d'Islande* (Izlandi Han) c. — Jókaitól jól ismert — regényének (1823) címszereplőjére. Izlandi Han a norvég tengerpart hozzáférhetetlen sziklabarlangjaiban tanyázik, le-lecsapva a környék lakóira, akiket ravaszul kitervelt és mindig teljes sikerrel végrehajtott, váratlan akcióival állandó rettegésben tart. A regény egyik figurája így beszél Han gaztetteiről: „. . . Azóta [ti. mióta Han Norvégiába került] történt, hogy be vannak tömve a faroeri bányák, és háromszáz munkás nyugszik összezúzva az omladékok alatt. Azóta szakadt le egy éjszaka a golyini lebegőszikla az alatta fekvő falura. Azóta szakadt le a magas half-groeni sziklák közötti híd a mélységbe az utasok léptei alatt. Azóta gyulladt ki a drontheimi székesegyház. Viharos éjszakákon kialudtak a parti lámpások, azóta rejtenek annyi bünt és gyilkosságot a sparboi és miasseni tavak, a walderhogi és rylassi barlangok, a dofre-földi hegyszakadékok, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy ott járt Drontheimhus testet öltött Arimánja.” (Victor Hugo: *Izlandi Han*. Ford. Németh Andor. Bp. 1957. I. k. 65.) Az Hugótól megteremtett regényalak portréja könnyen erőltetés nélkül állítható párhuzamba azzal a jellemzéssel, amelyet Jókai (az elbeszélés 35 : 27—36 : 23 soraiban) Márcé Zére személyéről és a hozzá fűződő hiedel-

mekről ad. Izlandi Han — ellentétben Márce Záréval, akinek tetteit kezdettől fogva a bosszúvágy sugallja — eleinte öncélú, „tisztá” embergyűlöletből pusztít és gyilkol, de későbbi, a regényben részletesen ábrázolt cselekedeteinél már ugyancsak a (fia halála miatti) bosszúállás szándéka vezeti. A regény XLV. fejezetében Han — általános meglepetésre — önként bírái kezére adja magát, és így szól az ítélőszék tagjaihoz: „Hallgassatok végig, bírák. Ne várjatok tőlem nagy beszédet. Én vagyok a klipstaduri démon. [...] Felesleges, hogy magamról beszéljek. Az emberirtó Ingolphe sarja vagyok, s az ő szellemét követem. Több gyilkosságot és gyújtogatást követtem el, mint ahány igazságtalan ítéletet hoztatok ti együttvéve [...] Gyönyörrel habzsolnám valamennyitek vérért. Természetem gyűlölni az embereket. Küldetésem, hogy ártsak. Értesítettelek, munckholmi muskétások parancsnoka afelől, hogy a bányászok a Fekete oszlop felé vonulnak, mert tudtam, hogy nagy részüket leöldösteted a hegyszakadékban. Én tettem tönkre ezredednek egyik regimentjét a hegytetőről lezúdított sziklával. Bosszút álltam fiamért.” (I. m. II. k. 154—155.) Ugyanilyen, színpadias pátosztól áthatott hangnemben fedi fel kilétét és magatartásának indokait a történet vége felé (48 28—49 : 6 sorok) Jókai elbeszélésének hősnője is.

A cselekmény színterét Horvátországba helyezi Jókai. A romantika uralmának évtizedeiben — elsősorban a szerb népköltészet felfedezése nyomán, amelyből a magyar szellemi élet már az 1820-as évektől fogva kivette a maga részét — Európa-szerte fokozódott a délszláv népek élete és kultúrája iránti érdeklődés. A magyar közvélemény számára azonban a délszlávok (és kiváltképpen a horvátok) helyzete és sorsa nem annyira néprajzi érdekességet, mint inkább alapvetően politikai természetű problémát jelentett. A magyar és a horvát nacionalizmus — szükségképpen ellentétes irányba mutató — célkitűzései közötti konfliktus az 1840-es években egyre jobban kiéleződött. A horvátországi politikai életben túlsúlyba jutó Horvát Nemzeti Párt nemesi, többségi szárnya a horvátság nemzeti követeléseit (az önkormányzat igényét, valamint a horvát nyelv és kultúra védelmét a magyarosító törekvésekkel szemben) konzervatív társadalmi programmal: a horvát nemesség feudális privilégiumaihoz és a papság előjogaihoz való ragaszkodással kapcsolta össze, s politikájához igyekezett a Habsburg-kormányzat támogatását is megszerezni. Az 1845-ös év folyamán, a novella írását közvetlenül megelőző hónapokban a magyar—horvát viszony az addiginál is feszültebbé vált. Az 1845. júliusi Zágráb megyei tisztújítás előkészületei példátlanul heves, izgató légkörben, folytonos verekedések, fegyveres összetűzések közepette folytak le. A tisztújításon a magyar ellenzékkel szövetséges

horvátországi magyar párt szerezte meg a többséget. A választás napján összeütközésre került sor a Horvát Nemzeti Párt által felvonultatott, az eredmény ellen tiltakozó sokaság és a kivezényelt katonai erők között; az incidensnek számos halálos áldozata volt. Ezután az 1845. őszi horvát tartománygyűlés, majd az annak döntései ellen tiltakozó 1845. októberi Zágráb megyei és 1845. novemberi Pest megyei közgyűlések adtak a két oldal híveinek alkalmat újabb — kölcsönösen szenvedélyes hangú — megnyilatkozásokra. Meg kell jegyeznünk, hogy a Horvát Nemzeti Párt követői korántsem kizárólag a kiváltságait féltő kismesek soraiból verbuválódtak. Szép számban csatlakoztak hozzájuk más, a rendiségen kívül álló társadalmi rétegek tagjai: értelmiségiek, kereskedők, iparosok is, s gyakran éppen az utóbbi elemek fellépése döntött el egy-egy politikai küzdelmet a Horvát Nemzeti Párt javára. (Minderről bővebben l. Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848*. Bp. 1960. 2. k. 73—104.) A vázolt történelmi situáció — illetőleg a magyar liberálisoknak a horvátországi viszonyokról formált, egyoldalú és leegyszerűsítő elképzelése — feltehetőleg közrejátszott abban, hogy Jókai a horvát partvidék lakosságát mint urai által leigázva tartott, elmaradottságban élő s ezért könnyen fanatizálható tömeget ábrázolja novellájában, egyszersmind kategorikusan leszögezve: „S ez így volt századok előtt. Ez így lesz századok után.”

Nem lehetetlen — de nem is látszik különösebben valószínűnek — az, hogy az elbeszélés témájának magvát Jókai valamely, a délszláv népek múltjával és történelmi hagyományaival foglalkozó olvasmányából merítette. A novella hősnőjének neve egyébként egy néhány évvel későbbi munkájában, az *Erdély aranykora* c., 1851-ben írt regényében is felbukkan. A XI. fejezetben a regény egyik mellékszereplője, Kelemen diák — hivatalos szemleútja közben — egy erdőben román parasztokba ütközik, akik hatalmas máglya fényénél, „szilaj tagjáratásokkal” táncolnak. „Midőn a máglya már egészen parázssá égett, hirtelen szétváltak a táncolók, s előhozva egy szalmából kitömött és rongyokkal felöltöztetett nőalakot, fölfektették két nagy rúdra, s vadul kiáltozva: 'Marce Zére! Marce Zére!', a tűzhöz vivék azt, s ott felkiáltva mindannyian háromszor: 'Égj meg, átkozott kedden esti boszorkány!', behajítják a tűzbe, s azzal az összefogozott nők körül táncolák örömdanával a máglyát, míg a báb el nem égett; azután pedig a férfiak ugráltak keresztül a tűzön vad örömrögással.” (JKK 3. k. 156.)

Az *Erdély aranykora* szóban forgó fejezetébe illesztett környezetrajz, a román népszokások leírása szinte teljes egészében Szilágyi Sándornak egy 1850-ben, a *Magyar Emléklapok* c. folyóiratban meg-

jelent cikkén alapul (vö. JKK 3. k. 323—24.). Szilágyi megemlékezik az erdélyi román parasztság körében elterjedt boszorkányhitről is, de az ő szövegében sem a Marce Záre név, sem a boszorkányt jelképező fabáb megégetésének szertartása nem fordul elő. Jókai viszont különös hangsúlyt helyez ezekre a mozzanatokra (a boszorkányokkal kapcsolatos néphiedelmeket számos más művébe is beleszővi; az idevágó szövegrészek felsorolását l. Szendrey Zsigmond: *Népbabonák Jókai műveiben*. Ethnographia 1919. 119—21.), s a Marce Záre nevet láb-jegyzetben is magyarázza, helyesen és pontosan értelmezve ezeket a — valóban a román, nem pedig a horvát nyelv szókészletéhez tartozó — szavakat: „Marce Záre annyit jelent, mint 'kedden este'; akkor van a babonahit szerint a boszorkányok hatalma.” (JKK 3. k. 156.)

Mi készíthette hat évvel korábban az írókat arra, hogy *horvát* környezetben játszódó novellája hősnőjének *román* nevet adjon, továbbá másutt is román elnevezéseket használjon (*Mare* [= nagy] Capella, *Piatra* [= szikla] Kupcseguli)? Nem tudunk megnyugtató feleletet adni a kérdésre. Annyi azonban kétségtelen, hogy a *Márce Záre* írása idején Jókai a kelet-európai népek nyelvére és kultúrájára vonatkozólag csak egészen felszínes, elnagyolt ismeretekkel rendelkezett. Erről tanúskodik a — horvát környezetben szintén nem helyén való — *vajda* és *bojár* méltóságnevek emlegetése, a török *Demir* személynév, valamint a novellának az a mondata is, amely szerint a vellebiti havasok sziklavölgyében heverő faragott köveken „elévült gót betűkkel” rótt feliratok olvashatók. (Igaz viszont, hogy néhány bekezdéssel utóbb az egyik ilyen felirat szövege: Barlavit neve mégsem gót, hanem — kissé pontatlan — cirillbetűs formában szerepel a novella első közléseiben.) Hasonló vaskos tévedéssel találkozhatunk földrajzi szempontból. A cselekmény azt sugallja, hogy a Fruskagóra hegy lábánál nyíló cseppkőbarlang a „mare-capellai-hegylánc” s a „vellebiti havasok” találkozásától csak egy óra járányira van. Valójában a távolság légvonalban is kb. 300—320 km, hiszen a Fruskagóra a Duna meg a Száva között, a hajdani Szerémségben terül el, míg az említett hegyek Horvátország délnyugati részén vannak. A Fruskagórán semmiféle cseppkőbarlang sincs, annál inkább illenek ezek a Capela hegységhez.

A történet időpontját az író csak hozzávetőleges módon határozza meg. Mint a szövegből kitűnik, az elbeszélte események „hét száz esztendővel ezelőtt” (azaz a XII. sz. közepe táján) mentek végbe, s további 70—72 évvel korábban (tehát a XI. sz. vége felé, még mielőtt Horvátország a magyar királyok uralma alá került volna) zajlott le Demirnek és társainak Barlavit által levert lázadása, amely a tulajdonképpeni cselekmény előzményéül szolgál. A XI. sz. horvát történel-

mében csakugyan gyakoriak voltak mind a különböző főnemesi frakciók közötti pártviszályok, mind pedig az antifeudális népfelkelések — Jókai tehát ezen a ponton nem került ellentétbe a történeti valósággal. Demirék mozgalmának jellegéről azonban nem ad közelebbi felvilágosítást. (A novellát életre hívó, a hangsúlyt nem a történeti mozzanatokra, hanem a fékevesztett szenvedélyek megnyilatkozásának rajzára helyező írói szándék ezt nem is követelte meg.) A szöveg egyes — bár elég homályos — célzásai (39 : 32—40 : 15 sorok) azt az értelmezést is megengedik, hogy Jókai voltaképpen a bogumil (más néven patarén) eretnekségre kívánt utalni. A bogumilizmus a délszláv népek történelmében már a X. sz.-tól kezdve rendkívül fontos szerepet játszott, ám Horvátországban csak a XII. sz. folyamán tett szert nagyobb befolyásra. (A bogumilok életmódjáról és vallási szokásairól Jókai mintegy négy évtizeddel később *A három márványfej* c. regényében adott színes — bár hitelesnek éppenséggel nem tekinthető — ábrázolást.)

A tudatlanságból fakadó vakhit ellen kikelve, a vallási babonák embert lealacsonyító, végzetes következményeit érzékeltetve Jókai annak a felvilágosult, racionalista jellegű — s a kereszténység tanait is ilyen szellemben értelmező — történetfelfogásnak ad hangot, amelyet a Fiatal Magyarország táborának többi tagjai is vallottak, s amelyet ő nyilván már főiskolai tanulmányai során, Bocsor István pápai történelmemőráit hallgatva tett a magáévá. A protestáns főiskolák tanárainak tevékenysége nem kis mértékben járult hozzá a liberális eszmék magyarországi elterjedéséhez. Közöttük is kivételes hely illeti meg Bocsort, akinek tanításán úgyszólván vörös fonalként húzódott végig a vallási fanatizmus bírálata, valamint az a meggyőződés, hogy a világ rendeltetése, a történelem célja a szabadság megvalósítása. A Bocsor kéziratos jegyzeteiben mindenütt fellelhető erőteljes antiklerikalizmust a fiatal Jókai munkáiban ugyan nem találjuk meg — viszont (újabb olvasmányélményeken túl) bizonyára egykori pápai professzorának elveit is visszahangozza akkor, amikor elnyomás és tudatlanság, szolgaság és vakhit törvényszerű összefüggésére mutat rá, és nagy nyomatékkal jelenti ki: „Adj a népnek szabadságot: mindent adtál neki, — tedd rabszolgává: elvetted mindenét.” (Bocsor történelemszemléletéről és Jókaira tett hatásáról részletesebben l. Bíró Sándor: *Történelemtanításunk a XIX. század első felében*. Bp. 1960. 209—34., 276—77.)

A fiatalkori elbeszélések s a későbbi művek között aránylag igen ritka a motívumrokonság, így a kevésbé erőteljes párhuzamokra is érdemes felhívni. Jelen esetben az apácazárdát kedveséért megostromló Barlavit unoka némileg emlékeztet *A kőszívű ember fia*

Baradlay Richárdjára, akinek szerelmese, Edit a bécsi brigitták kolostorába van zárva. Itt azonban Richárd nem kívánja kiszabadítani a leányt, hanem megvédi őt és társnőit a feldühödött csőcselék támadásától. (*Az érem másik oldala* c. fejezet.)

Irodalom

Gál János (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 168.) szerint Jókai leírásai két nagy csoportba sorolhatók be. A szemléleten alapuló képekben a tisztán festői elemek dominálnak, „míg a pusztán fantáziaalkotta képek szakadozottabbak, egyenetlenebbek, hatásukban nyugtalanítóbbak; ezekben *dinamikai elemek* jutnak érvényre.” A szerző szerint ebbe a kategóriába tartozik „a Vellebit havasok lakatlan sziklavilágának leírása” a *Márce Zdrében*: „csupa nyugtalanság az egész, noha úgyszólván élettelen vidék.”

Tompa József a reformkor irodalmi nyelvével foglalkozó tanulmányának III. fejezetében (*A szó- és szóláskincs*) az elbeszélés szó-készletét teszi vizsgálat tárgyává. Mint megállapítja, a novellában — és kiváltképpen a vellebiti barlang leírásában — „hemzsegnek a furcsa — részben szaknyelvi — idegen szavak.” (340.) Példaképpen az alábbi szavakat és szövegrészeket említi: „veres *ochrafölddel* van fedve”; „*bazaltoszlopok*”; „*gránitdarabok*”; „bojárjait a *szomszéd kopanicsákból* összehítta”; „*thymiangyepes sziklahomlok*on”; „*porphyrsziklákon*”; „*gypszakna folyadék*”; „*gnóm palota*”; „*periodikus zuhatag*”; „*aeolhárjai hangokat*”; *cherub, chimaera, martymők, vasalljait* stb. (A kiemelések Tompa Józseftől származnak. A helyesírás az általa használt szöveghez: az NK-hoz — és nem kötetünk főszövegéhez — igazodik.) A későbbiekben arra mutat rá, hogy az elbeszélés „hazánk 'végvidékén', az egzotikus 'vellebiti' tájon játszódó romantikus történeti eseménysort mond el. A nép szabadságküzdeme ezenfölül reális alapot biztosít benne a romantikus pátosznak is (pl.: 'Adj a népnek szabadságot: mindent adtál neki, — tedd rabszolgává: elvetted mindenét'); így igen is érthető volna egy nagy sereg merész, regényes hangulatú neologizmusnak a használata. Ilyeneknek azonban nyomuk is alig van; az író megelégszik az idegen személy- és földrajzi nevek (a zsarnok *Barlavit*; a boszorkává váló szép *Marcze Zdre* és kedvese, az ércszavú kürtös *Demir* stb.; a *Piatra Kupcseguli* barlang, a *Fruscagora* hegye, az *Unna* vize stb.) meg a realizmust is szolgáló, már fentebb idézett szokatlan idegen szavak stílusfestő hatásával (*ochraföld, bazaltoszlopok, gránitdarabok* stb.). Ami a magyar újtársokból előfordul, az részben véglegesen el is terjedt, s már 1848-ban

sem különösebben szokatlan: *visszhangzanak*, *pásztorokürt*, *andalgó estharang*, *zuhatag* stb. A *laktalan* csak képzője miatt tér el egy kissé a mai *laktalan*-tól; az *enyészszerű*-re — bár természetes alakulás — ma nem volna szükségünk; a *legtaszítób* alak (*vissza* igekötővel) ma is járja; a *vad kökörcsvirág* valahogy tájnyelvi növénynevként hat, s ezért nem különös elem; a *tömkeleg* szót Petőfinck *Távolból* c. verséből jól-rosszul ma is ismeri minden iskolát járt magyar ember; az irodalmi nyelv a *nyomorú* mellékevet sem feledte el (ez nem is nagyon nevezhető neologizmusnak!) stb. A *dögmirigy*, *éhbeteg*, *főlény*, *őrima*, *életidő*, *havas-kirdy*, *hangműszer*, *szünteleni*, *imaterem*, *öblözetes*, *kovacsfolyat*, *haldllevegő* és a *tűzharang* valóban eltűnt azóta (tán akkor is csak itt volt rájuk szükség); de ezek közül egy-kettő ma is bármikor újból életre kelthető, lehetséges szavunk. Jókainak egyébként is mindig (később is) van egy sereg különöc szava, s mindez a 20, elég nagy nyolcadrét lapnyi változatos szövegben alig is tűnik fel, főleg pedig nem cáfolja meg a nagy változások divatjának fokozatos eltűnését.” (Tompá 353.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹-ban megjelent szövegen alapul. Megjegyezzük, hogy a címadó figura neve ott *Márceze Zdre* formában szerepel; mi a *cz* helyett egyszerű *c*-t alkalmaztunk. Megváltoztattuk egy földrajzi név írásmódját is: a VV¹-ban váltakozva előforduló *Fruscagóra* és *Frusca-Góra* helyett szövegünkben mindenütt *Fruskagora* áll. A mai helyesírásnak megfelelően írtuk a *boszú*, *épen*, *rosz*, *viszhangzó* szavakat is. Szövegváltozatok szempontjából a PDI és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe. Az előbbit néhány, a VV¹-ba becsúsztott nyilvánvaló szövegromlás kiküszöbölésére is felhasználtuk.

Lap: Sor:

- 31 : 15 elenyészve, az Unna (PDI: elenyészve *s* az Unna)
 20 vannak *regénytelen*, sivatag (NK: vannak sivatag)
 21 vidéknek a legtaszítób (VV¹: vidéknek legtaszítób — sh.)
 23 elévült *gót* betűkkel (NK: elévült *cyrill* betűkkel)
 26 sötétkéék *márványdarabokból* (NK: sötétkéék *gránitdarabokból*)
 32 3 mutatja az elhagyottság (PDI mutatja *ez* elhagyottság)
 6 ablaknyílásokból zöldül (PDI ablaknyílásokban zöldül)
 23 akkor *tengerit és rizst* aratott (NK: akkor *árpát, tönkölyt* aratott)

Lap: Sor:

- 29 hajfürtei (NK: hajfürtei)
- 33 : 15 mint szokta (NK: mint szokott)
- 20 üldözik (NK: üldözték)
- 25 Ez ajtó küszöbét (NK: Ez ajtónak küszöbét)
- 26 könyűivel (PDI: könnyeivel)
- 27 egyetlen emberi szó (NK: egyetlen egy emberi szó)
- 34 1 lemosolyga rá (NK: lemosolyga reá)
- 3 a lány (PDI: a lán NK: a lány)
- 17 nagyszerű stalaktitbarlang (NK: nagyszerű csepekbarlang)
- 18 nyílásból (NK: nyílásból)
- 19 min keresztül (NK: mit keresztül)
- 29 be nem éri (PDI: be ne éri — sh.)
- 35 1 fiai számára (NK: fia számára)
- 11 orkáni (PDI: orkányi — sh.)
- 12 okozza (NK: okozta)
- 23 kísérőt (PDI: kísértőt)
- 27 lakott hétszáz (NK: lakott kétszáz)
- 28 maig (PDI: máig)
- 36 : 21 alunni (NK: aludni)
- 23 annak, ki (PDI: annak, a ki)
- 31 a kis tüzet (PDI: a kis őrtüzet)
- a világ teremtése előtt (PDI: a világteremtés előtt)
- 33 És e sötétben (NK: És a sötétben)
- 34 egy erős asztmatikus hang (NK: egy erősen lihegő asthmikus hang)
- 37 7 azon leányt (NK: azon lányt)
- 8 Az ifjú megdöbbenve (PDI: Az ifju döbbenve)
- 10 ülni a néma (PDI: ülve a néma)
- 18 szomjú fájdalmadat (VV¹, NK: szomorú fájdalmadat)
- 19 órájáig (PDI: órájaig)
- 21 pedig, kinek nevét utolsó leheltedben kisérted, kinek égő (VV¹, NK: pedig, kinek égő)
- 27 ajtajánál (PDI, VV¹: ajtajával — sh.)
- 38 : 11 omlék (NK: omlék)
- 18 Lassanként (NK: Lassankint)
- 22 nem a szeretet rokon, hanem a gyűlölség. (NK: nem a szeretet rokon.)
- 26 keserűk (PDI: keserűek)
- 39 : 10 földesurdról másolja, kinek (NK: földi urakérő másolja, kinek)

Lap: Sor:

- 39 : 12 védelmét rimánkodásaival (PDI: védelmét *végzetlen*
rimánkodásaival)
14 a keresztén (NK: a keresztfán)
17 Ez így lesz (NK: És így lesz)
23 vezettek, a villám (PDI: vezettek, s a villám)
30 Barlavit azt vette észre (PDI: Barlavit *egyszerre* azt vette
észre)
- 40 : 12 a férfi nejét, az apa gyermekeit (NK: a férfiu nejét, az
atya gyermekeit)
13 jobbágy, s melyet (PDI: jobbágy, mellyet)
22 lépésenként (NK: lépésenkint)
23 vesztett csaták (NK: veszett csaták)
25 Utoljára (PDI: Utójára)
- 41 18 néze fel (NK: nézve fel)
21 fő, nekik, *neki* csak (NK: fő, nekik csak)
32 árpa- és mállekenyerét (NK: árpa- és *tönköly*kenyerét)
- 42 1 hova lett (PDI: hová lett)
2 több gyermekek az (NK: több gyermek az)
3 kerestek, egy (NK: keresett, egy)
5 mintha a koporsóból (NK: mintha koporsóból)
6 azt mondá (PDI: azt mondta VV¹: ezt mondá)
8 vént (NK: vénet)
11 került *bele* két nap (VV¹, NK: került két nap)
32 vidékeken (NK: vidéken)
- 43 2 a sor kire (NK: a sors kire)
3 utoljára (PDI: utójára)
4 hajával a capellai (PDI, VV¹: hajával e capellai)
7 Fiai és unokái (PDI: Fiai s unokái)
szélíg (PDI: széleig)
11 másodikra, *akkor* (PDI: másodikra, ekkor)
15 elébe lépni (NK: eléje lépni)
17 Elébe térdelt (NK: Eléje térdelt)
20 látá, melynek (NK: látta, melynek)
24 vérpatakok napjai (NK: vérpatak napjai)
32 a lyánt (NK: a leányt)
óta e kolostorban (NK: óta kolostorban)
- 44 1 egyszerre a gyermeknek (NK: egyszerre e gyermeknek)
5 Éjenként (NK: Éjenkint)
6 melyben *reggel* Barlavit (NK: melyben Barlavit)
13 nem ismerék (NK: nem ismerték)
14 nem tudák (NK: nem tudták)

Lap: Sor:

- 44 : 22 reggelenként (NK: reggelenkint)
25 s *Dei Grata*, a fejedelemnő (NK: s *Theodora*, a fejedelemnő)
26 beszélt nékik. (PDI: beszélt nekik — sh. VV¹: beszélt nékik — sh.)
27 eleitől *fogva* magukba (NK: eleitől magukba)
29 termeni (NK: teremni)
32 *Hova* s *micsoda* (PDI: *Hová* 's *micsoda*)
45 7 utolsó (PDI: utósó)
10, 29 *Dei Grata* (NK: *Theodora*)
22 lebegtette (NK: lebegeté)
25 csatában végezhesse (PDI: csatába végezhesse)
27 hozzá *letekinteni* (NK: hozzá tekinteni)
32, 46 : 16 aranyozott (PDI: aranyzott)
46 3, 13, 19 *Dei Grata* (NK: *Theodora*)
4 azt felelte (PDI: ezt felelte)
11 utolsójáig (PDI: utósójáig)
20 fátyolaikat *levetve* (PDI: fátylaikat *felvetve*)
22 *Utoljára* (PDI: *Utójjára*)
28 *mondhatatlan* (PDI: *mondhatlan*)
31 *szobáin* (NK: *szobán*)
47 15 *fuldoklá háborodottan* (NK: *fuldoklá föl*háborodottan)
18 *mint e férfiaké* (NK: *mint a férfiaké*)
19 a boltozat gerendái *égték*. (PDI: a boltozat gerendái *kezdték égni*.)
23 nem látták *azelőtt* a sötétben. (VV¹: nem látták *azonban* a sötétben — sh.)
48 4 a két sziklába, melyek azokat összetartották (PDI: a két sziklába, mely azokat összetartotta)
8 ült a vaskereszt (NK: ült e vaskereszt)
15 a hegymeredektől. (PDI: a hegy meredekétől.)
49 5 a tenger és a *Fruskagora* (VV¹, NK: a tenger és *Fruskagora* — sh.)
hegyek között (NK: *hegye között*)
13 *magasztosan* bús (NK: *magasztos* bús)
17 lángok vörösre (PDI: lángok *vér*vörösre)
50 2 nők s leányok (NK: nők és leányok)
9 *rimánkodtak védszentjeikhez, hogy* (NK: *rimánkodtak babonás szellemeikhez, hogy*)
20 *ördögös* (PDI, VV¹: *ördögös* — sh.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 31 : 1 *Magyarország végvidékén* . . . — hasonló pontos helymegjelölések pl. az *Erdély aranykora* I, II, VIII. fejezetének élén. *mare capellai hegylánc* — azaz a Nagy és Kis Kapela nevű, a horvátországi Karszt hegyrendszerhez tartozó, északnyugatról délkelet felé húzódó hegységek
- 2 *vellebiti havasok* — a horvátországi Karszt Velebit nevű, az Adriai-tenger partján emelkedő hegyláncolata Crikvenicától Zadarig
- 15 *Unna* (Una) — a Dinári Alpokban eredő horvátországi folyó; Jaszenovánál a Szávába ömlik
- 17 *ochraföld* — sárgaföld (okker): vasoxid tartalmú mállás-termék
- 23 *elévült gót betűkkel* — a délszláv nyelvterületen gót betűk természetesen sohasem voltak használatosak. A kereszténység felvétele után Szerbiában az ún. cirill ábécé, Horvátországban pedig eleinte egy másik ószláv írásrendszer: az ún. glagolita ábécé honosodott meg. (Mindkét ábécé az ógörög írás betűit alkalmazta a szláv nyelvek hanganyagához.) Jókai emlékeztében talán a „glagolita” és a „gót” írásrendszerek fogalma keveredett össze egymással. A horvátok egyébként utóbb a latin betűs írásmódra tértek át.
- 32 : 10 *kopanicsa* — erődszerű, fatuskókból hegyek közt épült házcsoport. (Vö. *Szép Mihály*. JKK 32. k. 36.)
- 27 *thymian* — kakukkfű
- 34 : 1—7 e sorokat Tompa József egy, a magyar reformkor szép-prózájában gyakori stilisztikai fogás: az ismétlődő mondat-, ill. szakaszkezdés (anaphora) példájaként idézi megjegyezve: „Láthatólag hangulatos, nemes nyelvi formája ez a szerkezet a változatlan, de fel-felcsukló, részvétet kereső szívfájdalomnak.” (Tompa 417.)
- 18 *Fruskagóra* — mai szerb-horvát elnevezéssel: Fruska Goora; nyugat—keleti irányban elnyúló alacsony röghegység a Duna mentén, a Vajdaságban (Jugoszlávia). A cseppkövek itteni megjelenése teljesen költött.
- 30 *Demiurgus* — világt teremő szellem
- 35 : 17 *hegyszalamanderek* — a középkorban elterjedt hiedelem volt a négy elem fölött uralkodó ún. „elemi szellemek” létezésébe vetett hit; e képzeletbeli lények egyik alfaját, a tűzi szellemeket nevezték szalamandereknek.

Lap: Sor:

- 40 : 3 *Útnézte hegyei ormaról a lábainál terülő világot . . .* — ugyanez a fordulat Jókai első regényének, a *Hétköznapi*knak szövegében is előfordul: a regény egyik főszereplője, Szilárdy Leander gróf külföldi utazásai során „volt Schweiz hóbercein, és látta onnét kicsinynek az embert, volt a világenger viharai közt, s látta ott nagynek az istent.” (JKK 1. k. 70.)
- 42 13 *Őszitő* — november
- 44 25 *Dei Grata* — a név jelentése Isten kedveltje (latinul); ismerőbb görög változata a Theodóra név.
- 46 16 *választóvíz* — tömény salétromsav. Ezt a maró hatású folyadékot többek között az aranynak más fémektől való elválasztására használják; innen kapta a „választóvíz” nevet.

4. A NYOMORÉK NAPLÓJA

K nem ismeretes.

- M: I. PDI 1846. febr. 5., 12. (I. félév 6., 7. sz.) Jókay Mór aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. febr. 5. (6. sz.) 104—09. Elejétől az „Olly sokat szeretnék beszélni . . .” kezd. bekezdés végig.
 2. febr. 12. (7. sz.) 125—30. Az eml. résztől végig.
- II. a) VV¹ 1. k. 205—38.
b) VV² uo.
- III. *A serfőző*. 2. kiad. Pest 1860. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 17.) 55—82.
A kötet az *A nyomorék naplója* és a címadó novella mellett még a *Fekete világ* c. elbeszélést tartalmazza.
- IV. a) *A serfőző*. 3. kiad. Bp. 1877. Franklin-Társulat. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 17.) 55—82.
A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 4. kiad. 1890.
Címlapkiadás.
- V. a) VV—NK 116—134. Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VI. a) *A serfőző*. 5. kiad. Bp. 1897. Franklin-Társulat. 57—82.
A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1907.
Címlapkiadás.

- c) 9. kiad. 1911.
Címlapkiadás.
d) 10. kiad. 1912.
Címlapkiadás.

VII. VV—CentK 73—87.

Fordítások:

- Német: I. *Aus dem Tagebuche eines Krüppels. — Eine Ballnacht.* Autorisierte Übersetzung von Ludwig Wechsler. Berlin 1886. Richard Ecksteins Nachfolger. (Ecksteins Reisebibliothek Nr. 77.) 45—73. p.
2. kiad. 1890.
II. *Aus dem Tagebuch eines Krüppels. — Ein Verhängnis.* Deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin—Eisenach—Leipzig. [1901] Verlag Hermann Hillger. (Kürschners Bücherschatz Nr. 263.) 67—87. p.
- Román: *Ziariul unui pribeag. „Ungaria”* (Cluj) 1891—1892. (1. évf.) 1. sz. 9—13. p., 2. sz. 75—81. p., 3. sz. 121—25. p., 4. sz. 164—67. p., 5. sz. 205—09. p.

Keletkezése (források, minták)

Jókai *A tengerszemű hölgy* c. öregkori — első személyben írt és nyíltan önéletrajzi utalásokkal telített — regényében egy helyütt *A nyomorék naplója* c. novelláról is említést tesz. A regény VII. fejezetében (*Világfájdalmas állapotok. „Maradj, vagy fuss!”*) szól fiatalságának arról az időszakáról, amelyben „keserű, világgyűlölő hangulat” vett erőt rajta: „... az összetört kedély kifakadásai, rémlátások beteg képzelet álmaiból, önnegvetés, holdkóros világnézetek jellemzik valamennyi akkori elbeszélésemet. S ezek akkor tetszettek. Akadtak utánzóim. Még Petőfit is félrevezettem az igaz útról. Maga bevallá, hogy a »Hóhér kötele« című regényét az én »Nyomorék naplója« című elbeszélésem hatása alatt írta; ami azután a szörnyetegségek netovábbja.” (NK 76. k. 59—60.)

Kitér Jókai a maga akkori szélsőséges pesszimizmusának okaira is. Sötét kedélyállapotát (amely többek között *A nyomorék naplója* megírására ihlette) a regény szerint az az ellentét idézte elő, amelyet a maga társtalansága és két legjobb barátjának: Petőfinek és Várady Antalnak — szemtanúként figyelt — boldog házasságlete között érzett. A Petőfi-házaspárral közös szálláson lakva, „énnekem ezt az ő boldogságukat mindennap kellett látnom” — írja (uo.). Nos, Várady

Antal 1846. jún. 29-én, Petőfi pedig csak 1847. szept. 8-án kötött házasságot. Jókai 1847 novemberére és 1848 júniusa között bérelt közös szállást Petőfiékkel. *A viszhang szavai* c. (Aggteleki álnéven publikált) versciklusa, amelyet a kései regény — a tárgyalt összefüggésben — szintén megemlít, csakugyan ebből az időszakból való. *A nyomorék naplója* viszont — ugyanúgy, mint *A hóhér kötele* — lényegesen korábbi keletű. Mindkét mű annak az elég világosan körülhatárolható, néhány hónapnyi (1845 őszétől kb. 1846 közepéig terjedő) periódusnak terméséhez tartozik, amelyben a Fialat Magyarország íróinak szinte egész munkássága a válságérzés, a szertelen, kétségbeesett „világgyűlölet” jegyében állt.

Jókai ilyenfajta visszaemlékezéseinek tehát — mint az elmondottakból is kitűnik — nem szabad fenntartás nélkül hitelt adnunk. Ám azt az állítást, hogy *A nyomorék naplója* némi hatással volt Petőfi egyetlen regényére, mégsem minősíthetjük eleve alaptalannak. *A hóhér kötele* 1846. jan. 16. és febr. 20. között Szalkszentmártonban íródott. Jókai elbeszélése a PDI 1846. febr. 5-i és 12-i számaiban jelent meg. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy két olyan kézírásos listát is ismerünk, amelyeken az író maga próbálta összeállítani munkáinak hozzávetőleges kronológiáját (l. ezekről bővebben *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben), s *A nyomorék naplója* sorrendileg mindkettőn megelőzi *A Nepean-szigetet*. Azok a nyilvánvaló tévedések és pontatlanságok, amelyekkel mindkét jegyzék anyagában találkozunk, lehetetlenné teszik, hogy e dokumentumoknak perdöntő érvényt tulajdonítsunk. Így kötetünkben sem a listán rögzített sorrendhez igazodva, hanem az első megjelenés dátumát figyelembe véve jelöltük ki *A nyomorék naplója* helyét. Mindamellet számításba kell vennünk azt a lehetőséget is, hogy ez a mű már 1845 őszén — vagy éppenséggel az év nyarán — elkészült (Jókainak anyjához szóló, 1845. szept. 11-i, *A Nepean-sziget* c. elbeszélés jegyzetében idézett levele arra vall, hogy ebben az időben már teljes ambícióval foglalkozott novelláírással), a közlés azonban — minthogy a pályája kezdetén áll, alig ismert nevű fiatal író kézíratai ekkor még (a később kialakult helyzettől eltérően) a folyóiratoknál valószínűleg semmiféle kivételes, elsőbbséget biztosító bánásmódot nem élveztek — néhány hónapig várattott magára.

Ami mármost Petőfit illeti, ő 1845 szeptember—október folyamán, majd pedig 1846. jan. 4. és 16. között Pesten tartózkodott. Jókai novelláját tehát kéziratban még abban az esetben is olvashatta, ha az nem 1845 őszén, hanem csak az év vége felé, vagy akár 1846 elején keletkezett. *A hóhér kötelét* *A nyomorék naplójával* szembesítve, csakugyan észre kell vennünk bizonyos egyezéseket.

Petőfi — első személyben írt — regénye és a Jókai novellájának gerincét alkotó fiktív napló már első mondataiban ugyanazt az alapakkordot: a rezignált fájdalom hangját szólaltatja meg. A nyomorék „csak e fehér lapnak” mondja el szenvedéseit. „Ki tudja, ha embernek mondanám, jobban megértené-e, mint e rongydarab, melyre írok? — Ez legalább nem fogja elfelejteni . . .” Petőfi hőse, Andorlaci Máté pedig így kiált fel: „El fogja-e valaki olvasni tudni életem történetét, mit e reszkető kézzel akarok leírni? talán jobb, ha olvashatatlan lesz, mert az iszonyú!”

Mindkét mű annak a pillanatnak — a részletekben is sok hasonlóságot mutató — leírásával kezdődik, amelyben a hős először látja meg szerelmesét, s amely egyúttal örökre eldönti sorsát. „Ma éve, hogy legelőször megláttalak, Mária. Ha e napot kiszakaszthatnám életemből, nem volnék az a boldogtalan, aki vagyok. — És mégis csak áldani tudom e napot, melyen először megláttalak. [. . .] . . azt a kéjt, melynek helyét egy ötven éves életem át fájdalom és bú töltött be szívemben, mind e pillanatban érezte át szívem, — meg is adózott érte . . .” — így vall erről a percről a nyomorék Jókai novellájában. „Róza! Róza! . . . Hm, ő volt életem átka, és mégis sohajtok nevére. Ő volt életem átka, igaz, de egyetlen boldogsága is. A boldogság igen rövid, az átok igen hosszú volt . . . kis lángocska és égig nyúló füst!” — vonja meg életének mérlegét Andorlaci Máté.

Más — kisebb fontosságú, s voltaképpen az egykorú (elsősorban francia) regényirodalom közkeletű sablonjainak tárházába tartozó — rokon motívumokra is utalhatunk. Ahogyan Jókainál Máriát C. M. marquis, úgy vásárolja meg *A hóhér kötelében* Andorlaci Máté fiának, Bálintnak kedvesét, Lujzát Deregi az őtöle anyagilag függő anyától, ill. apától. A szülők mindkét műben erkölcsi kényszerrel bírják rá leányukat az ajánlat elfogadására. Petőfi regényében ezenfelül Andorlaci Máténak is efféle szerelmet pénzre cserélő alkut javasol Ternyei: átengedné neki vagyona felét, ha az lemondana Rózáról. A vetélytársak: a novella hőse és C. M. marquis, ill. Andorlaci Máté és Ternyei Boldizsár végül mind Jókainál, mind Petőfinél párbajban kerülnek szembe egymással. A Róza és Betti halálától megtört s életét koldusszegény bujosóként tengető Andorlaci helyzetének ábrázolása (XII. fejezet) is emlékeztet némiképp a „nyomorék” szenvedéseinek rajzára. Petőfi és a fiatal Jókai művészléte között egyébként korántsem kizárólag ezen a ponton áll fenn összefüggés. Jókai több más, ez idő tájt keletkezett írásában is a kortársak jórészen átmenetileg elhatalmasodó válsághangulat, a „Felhők”-korszak gondolat- és érzésvilága fejeződik ki. (L. erről bővebben *A remete hagyománya* c. elbeszélés jegyzetét.)

A novella a reformkori liberalizmus eszméinek jegyében — Jókai életművén belül első ízben éppen ezúttal — szarkasztikus hangnemből gúnyolja ki az arisztokrácia származási előítéleteit. Ugyancsak itt merül fel először Jókainál az öngyilkosság gondolatával vívódó, az élet szenvedései elől a halálba való menekülés lehetőségét latolgató ember dilemmája. Az öngyilkosság problémája Jókait mindig szenvedélyesen érdekelte, és későbbi munkáiban is nemegyszer felbukkan. (L. erre vonatkozólag Orosz László jegyzeteit a *Mire megvénülünk* kritikai kiadásában. JKK 16. k. 466—67.) *A nyomorék naplójában* az író azonban — különösebb lélektani elmélyítés nélkül — éppen csak felvillantja ezt a motívumot; a különféle szokatlan halálneveknek az elbeszélésbe illesztett — előttünk ismeretlen forráson (feltehetőleg valamilyen enciklopédikus munkán vagy korabeli újságok, ill. folyóiratok közleményein) alapuló — listája csupán kuriózum jellegű színező elemként hat.

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. A helyesírást illetően csak azt tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy az *épen, könny, kün, lélekzet, szunyad, végképen* szavakat a mai írásmódnak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a PDI és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szöveget vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 51 : 6,12 utósó (NK: utolsó)
 7 állott (PDI: állt)
 9 leégeté a beleszapott (PDI: leégeté beleszapott)
- 52 5 törni fejét (PDI: törni a fejét)
 10 magányosan (PDI: magánosan)
 12 ősei képeivel (VV¹, NK: ősi képeivel—sh.)
 14 Ily helyzetben (NK: Ilyen helyzetben)
- 53 : 10 hogy az eset (NK: hogy ez eset)
 12 pergamentre (PDI: pergamenre)
 15 hogy édesanyja, a marquisnő éppen 1822-ik évi december (NK: hogy december)
- 16, 26 utósó (NK: utolsó)
 24 mintha azt egészen (NK: mintha ezt egészen)
 31 néhány (VV¹: nehány)
- 54 9 maga előtt, s illetén (NK: maga előtt, és illetén)
 16 volt, és ez is (NK: volt, s ez is)
 17 valának, s engem (NK: valának és engem)

Lap: Sor:

- 55 : 1 Útitársaim a zivatar (NK: Utitársam a zivatar)
3 nem jön fel (NK: nem jő fel)
11 több keserűt érez (NK: több keserűséget érez)
12 mert ez az egy (PDI: mert az az egy)
14 Ma éve (NK: Ma egy éve)
19 a te gondolatodból való *gondolat*, a te *szívedből* való szív
(NK: a te gondolatodból való szív)
20 az ő élete a te életed (NK: az én életem a te életed)
23 kerülhetem el (NK: kerülhettem el)
27 magasságában (PDI: magosságában)
29 egyetlen örvénynek (NK: egyetlen egy örvénynek)
- 56 10 méhében egy (PDI: méhéből egy)
13 minden szemeket (NK: minden szemet)
24 sokaság a mély utakba (PDI: sokaság e mély utakba)
- 57 2 évezredek (PDI: évezredek)
25 halavány (NK: halvány)
- 58 4 melyen álltam (PDI: meilyen eddig álltam)
10 (a „Magamhoz ölelém őt . . .” kezd. mondattal az NK-ban új bekezdés indul.)
31 egy személyben (PDI: egy eszmében)
32 közelebb (PDI: közelébb)
- 59 : 19 mérföldekre (VV¹: mértföldekre)
ottan is tündöklőt. (NK: ottan is tündöklött.)
21 mondók sokszor (PDI: mondánk sokszor)
31 Nem hiszem, hogy (PDI: Nem hittem, hogy)
- 60 : 12 s a sírt, melyet (PDI: s azt a sírt, melyet)
- 61 : 11 álмам (NK: álmom)
15 életem üdvösségét elvessem (NK: életem földi üdvösségét elveszítsem)
24 a világ felfordult (PDI: a világ elfordult)
26 körültem (PDI: körültem)
- 62 : 5 jőni (NK: jönni)
7 borult, és súgva (NK: borult s sugva)
9 néhány szó (NK: néhány szó)
24 vissza nem ad (PDI: vissza nem dd)
- 63 3 oly emberrel (PDI: olyan emberrel)
10 azt susogta (NK: azt súgta)
24 magasabb (PDI: magosabb)
28 elrejtteni magamat a világ (PDI: elrejttenem magamat a világ)
(NK: elrejtteni magam a világ)
- 64 1 személyes leírása (NK: személyleírása)

Lap: Sor:

- 64 : 8 *förgetegbe farkasok* (NK: *förgetegben farkasok*)
10 *magányosan* (PDI: *magánosan*)
14 *mért* (NK: *miért*)
16 *Keresem azon* (NK: *Kerestem azon*)
20 *ha e földről* (NK: *ha a földről*)
22 *utószor* (NK: *utolsó*)
24 *éjszínű* (PDI, VV¹: *égszínű — sh.*)
26 *emlékeül* (NK: *emlékéül*)
65 : 8 *szemeimet lehunyam* (PDI: *szemeim lehunyam*)
9 *tiédde* (PDI: *tiéddel*)
13 *A több ezután* (NK: *A többi ezután*)
25 *saját gondot* (NK: *sajátságos gondot*)
32 *A borostyánmeggy magjának* (PDI: *A borostyán boggyó magjának*)
66 : 6 *utósó* (VV¹: *utolsó*)
11 *levő* (PDI: *lévő*)
29 *érc, s zsinégén* (NK: *ércz és zsinégén*)
67 : 1 *lantköltőné* (NK: *lantköltőnő*)
2 *szinte megteszi* (NK: *szintén megteszi*)
5 *hálóteremét* (NK: *hálótermét*)
ambra- s fahéjjal (PDI: *ambra és fahéjjal*)
68 : 6 *mosolygták* (PDI, NK: *mosolyogták*)
7 *évenként* (VV¹NK: *évenkint*)
9 *levélkén* (PDI: *levelkén*)
10 *lassanként* (NK: *lassankint*)
18 *jöttömet* (PDI, NK: *jöttemet*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 51 : 13 *tagosztályi per* — olyan per, amelyet az „osztály”-ban (azaz végrendelet nélkül hátrahagyott ingó v. ingatlan vagyonnak a vérrokonok közötti szétosztásában, széttagosításában) történt hiba helyreigazítása céljából indít meg valaki. Jókai számos művében emlékezik meg ilyenfajta (a feudális Magyarországon rendkívül gyakori) perekéről. Osztályigazító pert folytat a *Kárpáthy Zoltán* c. regényben Kárpáthy Abellino a mű főhőse ellen, *A kiskirályok* c. regényben pedig gróf Ponthay Adalbert a Tanussy fivérekkel szemben.
52 : 28 *mondások* — (Leibniz filozófiájában) az önmozgással rendelkező, önálló szellemi lények, amelyek minden létező alapját alkotják.

Lap: Sor:

- 54 : 15—25 e sorokkal N. Dely Zsuzsa az ismétlődő szerkesztésnek egyik, Jókaitól gyakran alkalmazott formáját: az azonos tagmondattal kezdődő vagy befejeződő mondatstort szemlélteti. „Az állandóan ismétlődő *oly jól esik* mondatrészen, melynek hangulata ellentétben áll az egész szöveg mondanivalójával, valami keserű, fájdalmas öngúnyt érezhetünk” — állapítja meg. (N. Dely 54—55.)
- 56 : 3 *typhon* — tájfun
- 63 : 1 *pisztolyt irányoztam a marquis . . . fejének* — A régi jó táblabírdkban Brenóczy István grófot kényszeríti hasonló módon egy elcsábított köznemes leány apja a házasságra. (JKK 10. k. 228. Vö. Nacsády József jegyzetével 584.)
- 65 : 17 *Wagram alatti ütközet* — a Wagram alsó-ausztriai falunál 1809. július 5/6-án lezajlott csatában Napóleon nagy győzelmet aratott a Károly főherceg vezette osztrák sereg fölött.
- 25 *saját gondot* — itt: sajtóságos, különös gondot
- 66 : 6 *Seneca, Lucius Annaeus* (i. e. 4-i. sz. 65) — Nero császár parancsára önkézével kellett véget vetnie életének.
- 14 *hyosciamus* — a — magvában és gyökerében erős hatású mérget tartalmazó — beléndek tudományos elnevezése
- 21 *atropa belladonna* — maszlagos nadragulya (erősen mérgező hatású növény)
- 23 *acidum hydrocyanicum* — cianhidrogén, kéksav (a ciángyöknek hidrogénnel való — rendkívül mérges — vegyülete)
- 67 : 1 *Sappho* — legendás antik hagyomány szerint (amelyet Grillparzer drámában dolgozott fel) a szép ifjú Phaon iránt érzett reménytelen szerelme miatt egy kőszikláról a tengerbe vetette magát.
- 3 *Sardanapal* — legendás asszír uralkodó. A mítikus hagyomány szerint teljesen elpuhult életmódot folytatott; majd pedig, amikor székhelyét, Ninivét a médek ostrom alá vették, ahelyett, hogy szembeszállt volna az ellenséggel, máglyát emeltetett, és azon kincseivel együtt elégette magát.

5. A GONOSZ LÉLEK

K nem ismeretes.

M I. PD1 1846. jún. 11., 18. (I. félv. 24., 25. sz.) „Eredeti novella”. megjelöléssel Jókay Mór aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:

- I. jún. 11. (24. sz.) 461—58. Az I—IV. fejezetek.
 2. jún. 18. (25. sz.) 482—88. Az V—VI. fejezetek.
 II. VV¹ I. k. 161—204.
 b) VV² uo.
 III. VV—NK. 91—115. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez c.* fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.

Fordítások:

- Orosz: * *Нечистая сила* (A — közelebről meg nem határozott — adatot Demeter Tibor: *Magyar szépirodalom idegen nyelven c.* kéziratos munkájából vettük át.)
 Szerbhorvát: I.* *Čevjek bez duše.* Dom i svijet 1888 (I. évf.) 14. sz. 215—17. p.
 II.* *Čovjek bez duše.* Sveti Sava (naptár) 1900. 4—10. p.
 A zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.
 Szlovák: *Zli duch.* Preložil Miko Vilmos. „Naša Zastava” velki obrázkový prsovski kalendár. Eperjes 1911. Kósch Árpád. 41—52. p.

Keletkezése (források, minták)

Ez az elbcszélés, amely valószínűtlenül nemeslelkű és végletesen elvetemült figurákat állít szembe egymással, „a franciás romantika ígézetében” (Nagy Miklós) fogant Jókai-írások közé tartozik. A keserűen disszonáns záróakkord, amelyet a „költői igazságszolgáltatás” konzervatív célzatú, korabeli magyar kritikusoktól is gyakran hangzottatott tétele ellen irányuló polémikus kihívásként is felfoghatunk, s amely e tekintetben *A Nepean-sziget* befejező soraival mutat hangulati rokonságot, szintén a francia romantikusok elveivel és gyakorlatával áll összhangban. (A novellának erre a jellegzetességére már a kortársak is felfigyeltek — amint erről Vachott Sándornak alább, az *Irodalom c.* részben idézett nyilatkozata tanúskodik.)

George Sand, a romantikus iskola egyik, nemzetközi viszonylatban is legismertebb és legnagyobb hatású képviselője pl. egy — ekkoriban már magyarul is olvasható — írásában határozottan szembefordult a „költői igazságszolgáltatás” követelményével. *Indiana c.* regényének 1832-i újabb kiadásához írt előszavában a következőképpen utasította vissza a műve ellen emelt kifogásokat: „Mondjátok továbbá, az erény nem eléggé fényesen megjutalmazva állított előtekbe. Ah! fogom felelni, az erény többé csak a boulevardi színpadokon diadalmoskodik. A szerző azt mondja: nem arra kötelezte magát,

hogy a társaságot erényesnek, hanem hogy olyannak mutassa milyen-
szükségesképp lennie kell; mert a becsület mint a hősiség is bajos-
sá lett az erkölcsi hanyatlat e napjaiban.

De azt hiszitek-é azért, elveszi ezen igazság a nagy lelkek kedvét a
becsülettől? — Én épp az ellenkezőt gondolom.” (*Indiana*. Sand
Györgyvtől. Franciából Récsi Emil. Kolozsvárott 1843. 24.)

George Sand nyilatkozata alighanem hatással volt a fiatal Jókai
egyik példaképe: Jósika Miklósról is, aki az *Abafi* utószavában (*Egy-
két szó az erkölcsi határról és költői igazságtételről mint Toldalék*) lényegi-
leg ugyanilyen értelemben foglalt állást, leszögezve: „A valódi világ-
ban nem egyszer győz egy gonosztevő, nem egyszer tiszteltetik; s
hányszor látja alacsony fondorságainak sikerét: míg a derék, a becsü-
letes, a rényes eltiporva, elfeledve közfigyelmetlenségnek s talán meg-
vetésnek van kitéve.

A valóságos világban költői igazságtétel (poetische Gerechtigkeitei)
nincsen; de vannak örök igazságok, melyek, ha ezerszer győz a go-
nosz, ezerszer bukik a rény: örök igazságok maradnak; s melyekben
bár mint folyjon s végződjék egyeseknek sorsuk: mély erkölcsi tan
létezik. [. . .] Lehet-e például szebb jelenet, mint a rényt ellenekkel
küzdés közben követni? S ha megbukik, ha tisztelet, siker, szerencse
helyett gyalázat, veszteség, szerencsétlenség követi is; már azon
keserű érzés, mely az olvasót meglepi, azon boszankodás, mely szívét
szertá: bizonyítványa egy mély erkölcsi hatás munkásságának.”
(Br. Jósika Miklós: *Abafi*. Bp. 1908. 296—97.)

Jósika felfogása az egykorú magyar irodalmi közvéleményben
nem talált helyeslérc. Egy évtizeddel később — és mindössze néhány
hónappal *A gonosz lélek* megjelenése előtt — viszont Szigligeti Ede
már lendületes hévvel és kategorikus eréllyel fogalmazta meg ugyan-
ezt az álláspontot. *Drámai állapotjainkról* c., a Kisfaludy-Társaság
1846. jan. 10-i ülésén elhangzott székfoglaló beszédében többek kö-
zött kijelentette: „. . . Én a drámai erkölcsiséget a drámai igazságban
hiszem lenni. Ha én az erényt vagy bűnt olyannak festem, amilyen az
életben, eleget teszek az erkölcsiségnek. [. . .] A megszégyenítés a
legigazabb drámai büntetés; azaz, hogy a bűnösért, ha nem ő, leg-
alább a becsületes néző piruljon. S legfőbb drámai jutalom az erényre
nézve az öntudat. Ha ez nem volna igaz, úgy az élet furcsa ellenkezésbe
jönne minden költészettel. A költeményekben látnám, hogy az erény
okvetlenül megjutalmaztatik; az életben pedig látnám rongyokban
nyomorogni s üldöztetni; míg a bűnt fényes köntösben szerencse és
bőség közt díva, kacagni. Igazságot nekünk, s nem jutalmat, és bünt-
tetést! Az erényt és bűnt mérje saját nyomatéka!” (A Kisfaludy-Társaság
Évlapjai. 7. k. 452—53.)

A fiatal írónemzedék magukat „romantikusoknak” és „franciásoknak” valló tagjai már korántsem tartották kötelességüknek, hogy az általuk bemutatott ellentmondásokat valamiféle „költői igazságszolgáltatás” nevében mindjárt ki is egyenlítsék, hanem — éppen ellenkezőleg — e problémák és visszásságok minél nyíltabb, kendőzetlen feltárására törekedtek. Petőfi a *Felhők*-ciklus egyik — *Igazság! alszol?* című — darabjában néhány verssorba tömörítette a fennálló világrend erkölcsi antinómiáit, az erény bukásának és az aljasság felülkerekedésének kiáltó kontrasztját:

Igazság! alszol? vagy meg is halál?
E férfi méltó volt rá, hogy nyakáról
Aranylánc függjön; s íme a helyett
Ő függ, ő függ . . . a hóhér kötelén.
S ennek nyakában aranylánc van, pedig
Hóhérvékötélén kéne függnie. —
Igazság! alszol? vagy meg is halál?

A *gonosz lélek* (amely időbelileg a *Felhők* közvetlen szomszédságában született) úgyszólván e Petőfi-vers prózai párdarabjának — az ott felvillantott élethelyzet epikus megjelenítésének — tűnik.

Jókai — az ismertetet elméleti megnyilatkozásokon kívül — valószínűleg egyik kedvenc írójának: Eugene Sue-nek példájából is merített bátorítást ahhoz, hogy novellájának a bűn és romlottság teljes diadalát érzékeltető kicsengést adjon. Az elbeszélés lezárása ugyanis feltűnően emlékeztet Sue *Atar Gull* c. regényének befejezésére. Sue 1831-ben írt regénye magyarul éppen 1846-ban, a novella keletkezési évében jelent meg, de Jókai bizonyára már korábban, francia eredetiben olvasta. A Sue regényében szereplő néger rabszolga, Atar Gull egész lényét egyetlen érzés: a bosszúvágy hatja át; apjának megöletését akarja kíméletlenül megtorolni gazdáján, aki azt elrendelte. (Figurája ennyiben tehát elüt Álmay Manóétól, akinek gaztetteit semmiféle ilyen indíték nem motíválja, hanem csupán az öncélú, mások szenvedésében örömet leelő kegyetlenség sugallja.) Sikerül is gazdájának korlátlan bizalmát megszereznie, s ezt felhasználva, előbb vagyonilag juttatja teljesen tönkre, majd — fondorlatosan kitervelt módszerekkel — sorban végez valamennyi hozzátartozójával, végül pedig őt magát is megöli. Atar Gullt — akinek a történetek miatti bármiféle gyanút sikerült ravaszul elterelni magáról — a regény végén mint az ura iránt tanúsított odaadó hűség és önfeláldozás példaképét erénydíjjal tüntetik ki. Az Atar Gull részére odaítélt jutalomnak Jókai novellájá-

ban az Álmay Manó érdemeit megörökítő emlékoszlop felett meg — újabb adalékkal gyarapítva az író fiatalkori munkáiban előforduló Sue-reminiscenciák sorát.

Irodalom

Vachott Sándornak Erdélyi Jánoshoz szóló, 1846. júl. 9-i levelében (*Erdélyi János levelezése* I. k. Bp. 1960. 273.) a novella kapcsán a következő megjegyzés olvasható: „Gondold csak elolvastam Jókay ‚Gonosz lélek‘ című legújabb novelláját a pesti div. lapban. Ez is, mint ujabban divat, zűrhanggal végzi a zenét. Egy határtalan semmire kellő dúlong benne elejétől végig a leggyönyörűbb szerencsével, kinek még a költő is segítségére van desperatus világ nézeteivel. Petőfi a ‚Hóhér kötelében [‘] szinte ezt cselekszi. Ezek a fiúk veszedelmesebbé tennék a költészetet magánál az életnél. Ők ugyan azzal állnak elé, hogy az úgy van gyakran az életben is, hogy itt gyakran a gazzág ünnepel, míg az erény tiporva szenved. Igen, de az élet fölött, legyen az bár milly visszás, igazság szolgáltató teremőt képzel minden keresztény ember; míg ellenben ők, kik a költészet világa fölött, mint műalkotók, szinte a *teremtő* szerepét viszik, az *igazságszolgáltatás* kötelességét szépen elmulasztják. S nem pogány-vallás-e az a művészetben? Nem gonoszabb-e az életnél az ily költészet?”

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *boszú, épen, fulad, javal, keztyü, köny, léleket, rosz, szakdl* szavakat a mai írásmód szerint írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a PDI és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 70 : 1 miénk. (PDI: mienk.)
5 erény, és lábbal (PDI: erény, s lábbal)
71 : 22 töviből (PDI: tövből)
24 magányosan (PDI: magánosan)
25 közé; körülé több fenyő (PDI: közé; kívülé több fenyő)
mértfödek (VV¹, NK: mértfödek)
30 csavarodnak (PDI: csavarognak)
34 moha s sokidomú (NK: moha és sokidomú)
72 : 4 szél csendű légben (NK: szélcsendes légben)

Lap: Sor:

- 72 : 5 néhány (VV¹: néhány)
15 lábait (PDI: lábát)
22 el a bakonyérhez (PDI: el a *hús* bakonyérhez)
23 kényesen szörpölve (VV¹, NK: kényes szörpölve)
24 a szilfák lombjait (VV¹, NK: a sziklák lombjait — sh.)
- 73 8 megnyugvék Isten (VV¹, NK: megnyugszik Isten — sh.)
12 emberkoponyákban (PDI: emberkaponyákban)
13 megfeketítette az idő és a viharok (NK: megfeketítették az idő és a viharok)
16 töviben (PDI: tövében)
- 74 : 33 merőn (PDI: merően)
- 75 4 felvigyorgva (PDI: felvigyorogva; NK: félvigyorgva)
11 Hosszan nyúlt végig (VV,¹ NK: Hosszan nyílt végig — sh.)
13 monda neki (PDI: monda neki)
18 a kérdőre. (PDI: a kérdezőre.)
22 egy év előtt sokat (NK: egy év óta sokat)
24 hova lett (PDI: hová lett)
34 most nem tudják (NK: most sem tudják)
- 76 10 amiért (PDI: a mért)
19 azt a két (PDI: ezt a két)
30 hallhaták (PDI: halhaták)
31 mint vonít egymásra (PDI: mint vonítanak egymásra)
- 77 : 1 kelle keresztülmászniok. (NK: kellett keresztülmászniok.)
5 gránitdarabokba (PDI: gránát darabokba)
7 magasabban haladtak (PDI: magasabbra haladtak)
érzeni (NK: érezni)
10 völgy torkolatába (PDI: völgytorkolatba)
24 Most nézz oda (PDI: Most, most nézz oda)
- 78 : 9 lehullt a mélységbe (PDI: lehullt az a mélységbe)
23 töviben (PDI: tövében)
- 79 : 3 dőbörgés (PDI: dübörgés)
- 80 : 3 szélvesztet (NK: szélvész)
- 81 : 7 keresztültörmiök (PDI: keresztül törtetniök)
12 vörös fényben (PDI: vöröses fényben)
24 híftalak (PDI: hirtalak)
28 hogy ez átkos (PDI: hogy az átkos)
- 82 : 6 hálótermed (PDI: hálóteremed)
9 voltak befedve (PDI: voltak fedve)
18 mélyiben (PDI: mélyében)
30 rózsaszínű üvegharanggal (PDI: rózsaszin üvegharanggal)

Lap Sor

- 83 : 3 gyönyörű, *mint egy dímodó szerdfe; könnyű fehér* (NK: gyönyörű fehér)
 6 olvadt (VV¹: olvad — sh.)
- 84 : 8 áldó lehetével (NK: áldás lehellelével)
 24 körülük (PDI: körülöttük)
 26 egy ifjú térdeltek (NK: egy férfi térdeltek)
 31 nap sugára játszik (NK: napsugár játszik)
- 85 : 1 védelmezője az üldözöttnek (VV¹, NK: védelmezője az üldözőnek — sh.)
 9 ismeretlen kéjnek (VV¹: ismeretlen képnek — sh.)
 24 felmagasztalt (PDI: felmagasztult)
 26 esküszik, az ördögvonásokat (PDI: esküszik, ez ördögvonásokat)
 34 tömjénfüsttől (VV¹, NK: tömjénfüsttől)
- 86 : 5 helybehagyást (NK: helybehagyást)
 10 von elő (PDI, VV¹: vont elő)
 13 mintha vipera (PDI: mintha a vipera)
 18 csendében (PDI: csendjében)
 24 egyik sem enged, egyik sem csillapul (NK: egyik sem csillapul)
- 87 : 2 utólért (PDI, VV¹: utóért)
 5 a távolban világítótorony (PDI: A távolban a világítótorony)
 16 minden hibbanástól. (PDI: minden hibbanásndl.)
 20 ordított — a tenger (PDI: orditoz, — a tenger)
- 88 : 21 utolsó (NK: utolsó)
- 89 : 2 gyermekimet (NK: gyermekeimet)
 12 a levegőn keresztül (PDI: a levegőkön keresztül)
- 90 : 5 legünnepélyeseb (PDI: legünnepélyesebb)
 30 hogy e felhívást (PDI: hogy a felhívást)
- 91 : 3 ragasztatott fel (VV¹, NK: ragasztott fel — sh.)
 4 falaira, s melyet (VV¹, NK: falaira, melyet)
 12 és ez meghallgatott (PDI: és az meghallgatott)
 14 leányomnak (PDI: lányomnak)
 30 gyűlölnie kellett (PDI: gyűlölni kellett)
 31 Zoltán a fogságból (PDI, VV¹: Zoltán fogságból — sh.)
- 92 : 6 hogy e keletkező (NK: hogy a keletkező)
 16 tiédet (PDI: tiedet)
 20 vagy vesztőhely (PDI: vagy a vesztőhely)
 28 kérdezended (PDI: kérdended)
 34 monda (PDI: monda)
- 93 : 3 halavány (PDI: halvány)
 engem követni? (PDI: engemet követni?)

Lap: Sor:

- 93 : 15 kísértetet (PDI: kíséretet — sh. NK: kísértést)
16 a leány (PDI: a lány)
24 erdőszlakba (PDI, VV¹: erdőszlakba — sh.)
26 meghalt (PDI: megholt)
94 : 11 fedezetre (PDI: földözetre NK: fedélzetre)
15 teremtek (NK: termettek)
23 azzal a nagy (PDI: avval a nagy)
24 vízbe. (PDI: vízbe. *Megölte azon egyet, ki titkait ismeré.*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 71 7 *bakonyér* — kis hegyi patak
17 *gyásznadr* — fekete nyárfa (*Populus nigra*)
73 : 1 *lepék* — lepkék
74 : 1 *Cerber* — az ógörög hitregék szerint az alvilág kapuit őrző háromfejű kutya: Cerberus neve nyomán általában szigorú, barátságtalan örök (amilyenek az Álmay Manó házának udvarán strázsáló farkasok) megjelölése.
75 7 *medveszőlő* — az erikafélék közé tartozó, örökzöld levelű apró cserje (*Arctostaphylos*)
20 *ugyane szavakat mondta mondta Kain* — a bibliai utalás Mózes I. könyve 4. részének 9. versére vonatkozik
76 : 6 *mirigy* — pestis, dögvész
78 : 2 *fata morgana* — délibáb
79 : 6 *sokenemű* — sokféle
80 : 30 *turmalin* — jellegzetes, bór tartalmú, nyomás hatására elektromosságot is mutató drágakő
81 : 1 *kalandor* — itt: kalandozó
85 : 23 *letiporva az asszonynek magva által* — ti. Jézus Krisztus (Szűz Mária fia) által
24 *felmagasztalt* — itt: felmagasztosult
29 *gúnyarcokat metél* — fintorokat vág
87 : 1—7 e sorokat N. Dely Zsuzsa mint a „style coupé” (= egymásra koppanó rövid mondatok sora) egyik jellegzetes példáját idézi, amely ezúttal „vészjósló hangulat fölkeltésére” szolgál. (N. Dely 59.)
16 *hibbanás* — rázkódás, hullámzó mozdulat
88 : 34 *belidl* — az ördög egyik bibliai neve
89 : 6 *a londoni feltámasztók* — a „resurrection-man” szó azok-

Lap: Sor:

nak a sírablóknak a megjelölése volt, akik a feltört sírokból kiemelt hullákat boncolás céljából eladták. Ezt a régi angol kifejezést magyarítja itt Jókai.

- 90 : 1 *Indulgeat tibi Deus* — Isten legyen irgalmas hozzád!
12 *több fölkelt nemesekkel együtt* — az utalás az utolsó magyar nemesi felkelésre (insurrekcióra) vonatkozik. Ezt 1809 tavaszán rendelte el a kormányzat. Ebben az évben ui. újból megindult a háború a napóleoni Franciaország és a Habsburg-birodalom között, és a hadműveletek Magyarországot is elérték. Az Eugène Beauharnais vezetése alatt álló francia csapatok június 13/14-én Győrnél szétverték a magyar nemesi inszurgensek seregét. Jókai (akinek édesapja, Jókay József is ott harcolt az inszurgensek soraiban) később *Névtelen vár* c. regényében ábrázolta ezt a történelmi epizódot, és részletesen foglalkozott vele *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 367—96.) is.
- 91 : 1 *enthusiasta* — lelkes, rajongó (hazafi)
Ez volt ama nevezetes proklamáció — Napóleon 1809. május 15-i keletű, Bécs elfoglalása után kiadott kiáltványáról van szó, amely a Habsburg-háztól való elszakadásra és az ország függetlenségének visszaállítására szólította fel a magyar nemességet. A kiáltványt három nyelven: franciául, latinul és magyarul nyomtatták ki egy falragasznyi lapon. (A magyar szöveget — melyet stiláris szempontból Batsányi János javított át — ld. Batsányi János *Összes művei*. 2. k. Bp. 1960. 411—12.) A felhívás a magyar nemesség körében — amely Napóleonban a maga feudális előjogainak veszélyeztetőjét, a Habsburgokban pedig azok támaszát látta — nem talált visszhangra.
- 92 : 12 *Mindent megbocsátok, csak az árulást nem!* — ugyanez a felfogás fejeződik ki azokban a szavakban, amelyeket Petőfi *Tigris és hiéna* c. (1845 vége felé, tehát nem sokkal Jókai elbeszélése előtt) keletkezett drámájának egyik főalakja, Saul mond a III. felvonás 1. jelenetében: „Van egy bűn. Ha létezik a pokol, úgy azt az isten ezen bűn számára rendelé, mert más nem érdemel pokolt. Ha vannak ördögök és van fejedelmök: úgy ez a bűn az ördögök fejedelmének koronája. Ez a hazaárulás!”
- 94 : 12 *Sit tibi Deus misericors!* — Isten legyen hozzád könyörületes!

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1846. nov. 28., dec. 5. (II. félév 22., 23. sz.) Jókay Mór aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. nov. 28. (22. sz.) 685—88. (A közölt rész valójában 8 lapot tesz ki; a folyóiratszám hibás lapszámozása folytán azonban a 688. lap után másodszor is 685—88. számokkal jelzett lapok következnek.) Elejétől az „Ezt mondva, lódultam haza . . .” kezd. bekezdésig.
 2. dec. 5. (23. sz.) 710—21. Az eml. résztől végig.
- II. a) VV¹ 1. k. 69—127.
b) VV² uo.
- III. a) *Sonkolyi Gergely, isten nyugosztalja meg szegényt!* 2. kiad. Pest 1857. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 4.) 3—48.
A kötet a címadó novellán kívül még *A drágakövek és Márcze Zdre* c. elbeszéléseket tartalmazza.
b) 3. kiad. 1871.
Címlapkiadás.
c) 4. kiad. Bp. 1878. Franklin-Társulat.
Címlapkiadás.
- IV. a) *Sonkolyi Gergely, isten nyugosztalja meg szegényt!* 5. kiad. Bp. 1899. Franklin-Társulat. 3—45.
A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1904.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1909.
Címlapkiadás.
e) 10. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
- V. VV—NK 38—72. Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VI. VV—CentK 31—58.
- VII. Válelb 1. k. 21—51.
- VIII. *Sonkolyi Gergely*. Noviszád 1955. Testvériség-Egység könyvkiadóvállalat. (Olcsó Könyvtár.) 44 l.

Fordítások:

- Angol: *Gergely Sonkolyi. — Hungarian Sketches of Peace and War.* From the Hungarian of Moritz Jókai. With prefatory notice of Emeric Szabad. Edinburg 1854. Thomas Constable and Co. 173—203. p.
2. kiad. 1855.
- * London, 1856. Frübner.
A Hungarian Sketches c. gyűjteménynek ezt a harmadik kiadását Kertbeny Károly említi *Die ungarische Literatur in der Weltliteratur* (Bp. 1876.) c. munkájában. (37.) Czigány Lóránt, aki Londonban, a British Museum anyagára támaszkodva dolgozta fel az angol nyelvű Jókai-fordításokat, nem találkozott a kiadás példányával. (Szíves levélbeli közlése.) Kertbeny szerint (i. m. 37. és 63.) a gyűjtemény fordítója Mary Stuart volt. (Jókai — valószínűleg Kertbeny munkáján alapuló — hivatkozásait e fordításra l. alább.)
- Szerb: * *Giga Šonkolyi. Bog da mu dušū prosti, siromachul Javon* 1862. (1. évf.) 11—13. p.
- Cseh: *Jifi Sonka.* Přeložil František Brábek. „Paleckuv Humor. Almanach” 1877.
- Francia: *Grégoire Sonkolyi.* Gazette de Hongrie (Budapest) 1881. (II. évf.) 8 folytatásban: jún. 12. (27. sz.) 3. p., jún. 19. (29. sz.) 3. p., jún. 23. (30. sz.) 3. p., jún. 26. (31. sz.) 3. p., jún. 30. (32. sz.) 3. p., júl. 3. (33. sz.) 3. p., júl. 7. (34. sz.) 3. p., júl. 10. (35. sz.) 3. p.
Grégoire Sonkolyi. — Nouvelles Hongroises. Bp. 1884. Gazette de Hongrie. 33—85. p.
- Német: *Gregor Sonkolyi. — Zwei Mädchenherzen und andere Novellen.* Autorisierte deutsche Ausgabe von Ludwig Wechsler. Berlin 1894. Verlag des Bibliogr. Bureau. 75—131. p.
- Horvát: * *Gigo Šonkolji. Bog da mu dušu prosti!* Prosvjeta 1897. (5. évf.) 12. sz. 379—82. p., 13. sz. 402—08. p.
- * *Gregor Sonkolj ili Prosidba u vučjoj jami.* Transl. -gorski. Srijemske novine 1902. (15. évf.) 27—42. p.
- Szlovén: *Gigo Sonkolyi — Bogda na dušu prosty siromatru!* — „Pucki Kalendar” Bp. 1899—1900. Rózsa Kálmán és neje. 45—54. p. A szerb és horvát fordítások adatait a zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves tájékoztatása alapján közöljük.

A *Sonkolyi Gergely* lapjain az író lényegében a maga gyermek- és ifjúkorának világát idézi fel. A Komárom megyei nemesi kúriák tájékán tehetett szert Jókai azokra az élményekre és tapasztalatokra, amelyeken a novella eleven és hiteles környezetrajza alapul. (Nem ok nélkül viseli a történetet első személyben elmondó hős a Csallóközi Péter nevet.) Elbeszélői technika, hangütés és stílus tekintetében a *Sonkolyi Gergely* a reformkori magyar prózának főként abba a vonulatába illeszkedik, amelyet Kisfaludy Károly és Kovács Pál nevei jeleznek; az 1809-i, utolsó nemesi felkelés csúfos kudarcára, az inszurgensek győri megfutamodására tett, két ízben is (bár csak mellékesen elejtett megjegyzésként) felbukkanó gúnyos célzások révén pedig az 1840-es évek fiatal magyar értelmiségének mind jobban radikalizálódó eszmevilágához kapcsolódik. (Erről a motívumról l. bővebben *A serfőző* c. elbeszélés jegyzetét.)

1846 nyarának egy részét Jókai Komáromban töltötte. „Jövő Kedden érkezem haza” — tudósítja 1846. jún. 24-i levelében édesanyját. (OSzK Kézirattára Fol. Hung. 2261.) Pákh Albertnek szóló, júl. 8-án írt levelét már Komáromból keltezte. Itt szót ejt annak a folyóiratnak az előkészületeiről is, amelyet a Petőfi kezdeményezésére 1846 márciusában létrejött írói csoportosulás: a Tizek Társasága kívánt — Pesti Füzetek címmel — megindítani. „... Én részemről két dolgot fogok beadni, hogy lehessen válogatása a szerkesztőségnek...” — olvashatjuk ezzel kapcsolatban a levélben. (Uo.) Talán nem egészen alaptalanul tételezzük fel, hogy a Pesti Füzetekbe szánt két Jókai-írás egyike éppen a *Sonkolyi Gergely* lehetett, s valószínűnek látszik az is, hogy e novella (részben vagy egészben) az 1846 nyári komáromi vakáció folyamán íródott. Tervezett folyóiratukban a „tizek” — a divatlapokban meghonosult szerkesztési gyakorlatól eltérve — elsősorban nagyobb lélegzetű munkákat szándékoztak közreadni. Jókai későbbi visszaemlékezése szerint a társulatba tömörült tíz fiatal író egyik célja volt: „a magyar nép nyelvét irodalmi értékre emelni; irányban és eszmejárásban követni a nemzeti sajtóságokat” (Petőfi Sándor *Összes Művei*. Szerk. Havas Adolf. Bp. 1892. Előszó. III.). A *Sonkolyi Gergely* tárgyválasztása és nyelvi-stiláris jellegzetességei mintha egyenesen arra vallanának, hogy megírásával Jókai az itt érintett programpontra akart eleget tenni.

A Pesti Füzetek megindítására — minthogy a kormányzat nem adta meg a lapengedélyt — ténylegesen nem kerülhetett sor. A Tizek Társasága tagjainak így nem maradt más választásuk, mint az, hogy munkáikat ismét a meglévő divatlapokban publikálják. Jókai (anyjá-

hoz írt, 1846. nov. 19-i levelének tanúsága szerint) nov. 18-án állapodott meg Frankenburg Adolffal arra vonatkozólag, hogy a következő, 1847-es évben is folyamatosan dolgozik majd az Ék-nek. (L. erről a *Házasságok desperációból* c. elbeszélés jegyzetét is.) Az Ék 1847-i évfolyama részére Jókai nyilván új, még ezután megírandó munkákat helyezett kilátásba. Ám a *Sonkolyi Gergely* korábban befejezett kéziratát bizonyára már ekkor átadta Frankenburgnak, aki azon nyomban, a nov. 28-i számban meg is kezdte a novella közlését. Az írásért járó honoráriumot Jókai — úgy látszik — két részletben kapta kézhez. Bizonyára a *Sonkolyi Gergely* tiszteletdíjára vonatkozik ui. Jókai — édesanyjához intézett — 1846. dec. 27-i levelének ama passzusa, amely szerint Frankenburgtól az előző hónapban 15, majd decemberben ismét 15 pengőt kapott. (Műveinek azon a kézírásos jegyzékén, amelyet *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben ismertettünk, az elbeszélés címe mellett 32 pengőforintos — tehát a levélben jelzett összeztől csekély mértékben eltérő — díjtételt tüntet fel.)

Maga Jókai a jelek szerint a *Sonkolyi Gergelyt* fiatalkori műveinek sorában — az utókor ítéletével egyező módon — megkülönböztetett helyre tartotta érdemesnek. Többször tesz róla említést kései visszaemlékezéseiben is. *Negyven év viszhangja* c., 1883-ból való írásában a jogos büszkeség hangján jegyzi meg, hogy ez a novellája „hat kiadást ért meg, s angolra is le lett fordítva”. (NK 100. k. 129.) Az 1895-i keletű *Önéletrásomban* pedig arról beszél, hogy első novellagyűjteményeinek excentrikus fantáziára valló, külföldi szerzők hatását éreztető darabjai közül „kiválik egy-egy való életből kikapott eredeti magyar kép, minő a ‚Sonkolyi Gergely’ elbeszélésem, mely angolra is lefordítottatott Stuart grófnő által”. (NK 100. k. 139.)

Hasonlóképpen állítja szembe elbeszélését franciás modorú kísérletezésével *A ki holta után áll boszut* c. 1886-os novellájában. (NK 85. k. 299—300). „A jó öreg Reseta” cenzor nem egyezett bele *Czifra asszony* c. kísérteties, „babonát terjesztő”, egzaltált hangulatú művének kiadásába, mikor Pesten jurátuskodott, helyette arra biztatta: „Írj [. . .] a magyar élet eleven alakjairól, a kikben van hus, vér, igazi érzés, tréfa és komolyság!” (299.) A lecke hatott: Jókai elkészült a *Sonkolyi Gergellyel*, amely tüneményes sikert aratott. „Ezt aztán kiadta Frankenburg igazán, pompásan is díjazta. Petőfi sokat nevetett rajta [. . .] s Reseta bátyánk megdicsért érte [. . .]” (300.) A novellába szőtt önéletrajzi közlés hitelét azonban erősen csökkenti az a körülmény, hogy Jókai úgy tünteti fel, mintha ez az epizód közverlenül Pestre való felkerülése után játszódott volna le — egy olyan időpontban, amikor a pesti folyóiratok állítólag még nem közöltek (a *Kártya*

c. humoreszken kívül) semmit tőle. Ténylegesen azonban a *Sonkolyi Gergely* ifjú szerzője már számottevő sikerekre tekinthetett vissza, s kéziratáért a divatlap-szerkesztők valósággal versengtek.

A tengerszemű hölgy c. — első személyben elbeszélte és önéletrajzi keretbe ágyazott — öregkori regény is tartalmaz egy utalást a novellára. A Komáromban játszódó IV. fejezet többek között egy jótékony célú műkedvelői előadásnak — az elbeszélő által irányított — előkészületeit ábrázolja. „A szegény rabok segélyezésére” szolgáló rendezvény eszméjét az író — mint elmondja — abból a célból vetette fel, hogy ekkori szerelmének, Bagotay Erzsikének, „a tengerszemű hölgynek” családját ily módon hangolja kedvező véleményre maga felől. Az est egyik műsorszáma lett volna a „Sonkolyi Gergely” című „humorisztikus felolvasás” is, amelyre végül csak azért nem kerül sor, mert az író időközben sürgős felszólítás kap; azonnal foglalja el a Pesten rá váró jurátusi helyet. (NK. 76. k. 36—37.) Bár a *Sonkolyi Gergely* genezise — mint említettük — csakugyan több szálon is Komáromhoz kapcsolódik, az ismertetett regényrészlet (a fentebb hivatkozott novellához hasonlóan) mégis inkább tudatos írói fikciónak, semmint egy valóságos életrajzi mozzanat felelevenítésének látszik.

Irodalom

A Beöthy Zsolt szerkesztésében megjelent *A magyar irodalom története* c. díszmű Jókairól szóló, a szerkesztő tollából származó fejezete megállapítja: „Jókainak különösen komikai tehetsége ragyog népies s a falu és kisváros embereit festő dolgozataiban.” A „komikai előadásnak” ilyenfajta „feledhetetlen mesterművei” sorában említi a *Sonkolyi Gergelyt* is. (2. kiad. Bp. 1900. 2. k. 494.)

Mikszáth Kálmán — először 1907-ben megjelent — életrajzában (*Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. 1. k. 105.) arról ír, hogy a Frankenburg Adolf folyóiratában közölt elbeszélés „örömteljesen villanyozta fel a közönséget. Falták, mint a mennyei mannáét. Akinek megvolt, fúnek, fának küldözgette, hogy a nevezetes élvezetet másokkal is megossa.”

Szinycsei Ferenc szerint már a *Sonkolyi Gergely, Isten nyugsztalja meg szegényt!* cím „megpendíti azt a kedves, humoros hangot, mely az egész történetben mindvégig uralkodik. Ez is egy urabácsinak s vénasszonynak megtréfálása, kijátszása, témája tehát még a mi irodalmunkban is nagyon elkoptatott már ebben az időben. Van benne valószínűtlenség és torzító túlzás (Debora ne tudná, hogy a szomszéd fia nem orvos? Sonkolyi Gergely a verembe esve azt hiszi, hogy

a pokolba jutott; Debora öregségének folytonos ízléstelen emlegetése stb.), de az elbeszélés menete pompás, fordulatos, mulattató s kedves, magyaros milieuje kitűnően rajzolt (a falusi udvar, Sonkolyi G. szobája!) Nyelvében tömördek a népiesen magyaros szó és szólás, melyek önkénytelenül és mindig a maguk helyén kerülnek tolla hegyére. . . Nyelve ritkán erőltetett, nem vasgerebenes, bernátgazsis, hanem mindig természetes, magyaros. Derült humora is természetesen magyaros eredetiséggel, tréfálkozó kedélyességgel, ötleteket villogtatva ömlik. . . Így még nem írt előtte senki magyarul. Egyszerre vált a humoros magyar stílus mesterévé s megmutatta, hogy a humorhoz nem kell stílusbeli nyaktekertesség.” (Szinyei F. 2. k. 195—96.)

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* (Tudományos rendszerezés. 7. k. Bp. 1934.) ennyit mond a novelláról: „egy urambátyám és nénémasszony tréfás históriája. Az Életképek 1846. évfolyama hozta. Humoros stílusával, magyar levegőjével, elbeszélő frissességével nagy feltűnést keltett.” (324.)

Sőtér István *Jókai Mór* c. monográfiája (Bp. é. n. [1941.]) egymás mellé állítja a túlfűtött romantikát és a népies életképeket, *A Nepean-szigetet* s a *Sonkolyi Gergelyt*, továbbá a *Hétköznapiak* realiztikus fejezeteit. (58—59.)

Barta János *Jókai és a művészi igazság* c. tanulmányában (It 1954. 411—12.) arra mutat rá, hogy Jókai művészetének egyik legfontosabb összetevője „a nagy fogékonyság az élet gazdagsága iránt”. „Tipizálás helyett élnékités, a minőség túlhangsúlyozása, életszerű jellegzetességek halmozása: az ilyesmire való törekvés számtalan apró mozzanatban megnyilatkozik. . . Persze ennek az ilyen értelemben vett valóságfeltárásnak és bővítésnek is megvannak a maga fokozatai.” A skála alsó fokán áll az a szemlélet, amikor az író „az életjelenség és az emberek friss, egészséges eredetisége ragadja meg; így nézhette Petőfi is egyikét-másikat a maga zsáneralakjainak. A kései *Sárga rózsá* mellett a korábbi művekben is számos példa akad; a sor alighanem *Sonkolyi Gergellyel* kezdődik.”

A Magyar Irodalmi Lexikon (Főszerkesztő: Benedek Marcell. 1. k. Bp. 1963. 531.) *Jókai Mór* címszavának szerzője, Nagy Miklós, hangsúlyozza, hogy már az író „legkorábbi alkotásaiban megmutatkozott [. . .] kitűnő megfigyelőképessége, a népiesség és a humor iránti erős vonzalma, nyelvének friss természetessége”, s állításának igazolásaként a *Sonkolyi Gergelyre* is hivatkozik.

Nagy Miklós szerint a *Sonkolyi Gergely* Jókai legérettebb víg novellája. „Az ártatlan, jóízű tréfák céltáblája egy savanyú, hiú és szenteskedő vénység, Debora néni s a naiv, hangoskodó urambátyám, de az író nem törekszik arra, hogy a kor polgári humoristái módján

politikai vagy irodalmi szatírákat vigyen be soraiba. Városiasságát, korszerűségét nem ezzel bizonyítja, nem feltűnően intellektuális vonással, még csak nem is szójátékaival, mint Frankenburg és Nagy Ignác tenné. Jókai fölényes biztonsággal vegyít diákhumort, paraszti szólást és szitkozódást, rossz helyen, groteszk helyzetben alkalmazott nemesi latinosságot, s épp ebben a fölényben mutatkozik meg felül-emelkedése a táblabírói életformán. Ritkább tájszavait (*szutytyongat, kastankodik, elvasal*) könnyedén megértjük a szöveggörnyezetből, s mily meglepő ellentétet ad a népiességek után egy absztrakttal konkrétan összerántó, stílusparódiának beillő félmondat: „... egy jókora vargabetűt kell kikanyarítanom emlékezetem tarlóján...” (Nagy M. 31—32.)

Lengyel Dénes *Jókai Mór* (Bp. 1968.) c. könyvében a Nepean-sziget világával állítja szembe azt a képet, amelyet Sonkolyi Gergely portájáról fest az író: „Milyen más hangulatot teremt a *Sonkolyi Gergely* című elbeszélés tájleírásával! Az író személyes jelenléte, a humoros beállítás és az aprólékos gonddal felsorolt látnivaló derűs és reális képet nyújt Sonkolyi Gergely háza tájáról.” Idézi a novella néhány sorát (kiadásunkban a 97 : 31—98 : 11 sorokat), és megállapítja: „Csupa meleg szín, földközelség és játékoság jellemzi a leírást. Egészen más világot ábrázol, mint az előbbi romantikus kép [ti. *A Nepean-sziget* bevezető része. — O. A.]. Mintha nem is egy szerző műve volna a két leírás.” (16—17.)

Tamás Anna — az *Életképek* 1846-i és 1847-i évfolyamainak szépprózai anyagát számba véve — részletesen méltatja az elbeszélést: „A *Sonkolyi Gergely* valóságos magyar környezetben játszódó, népi humorban gazdag, vidám történet. Az író fantáziája a víg elbeszélések egy hagyományos témáját — a fiatal leányt őrző család rászédését — teljesen eredetivé s elejétől végig élvezetesen humorossá alakítja. A novellában szerencsésen egyesíti Jókai az életképszerű ábrázolás realizmusát a meseszöves élénk fordulatosságával; a hitelesen leírt környezet és jól megfigyelt alakok Jókai tolla nyomán nem maradnak pusztán „előtanulmányok”, hanem egy kedves történet fontos tényezőivé válnak. — A novelláknak abban a környezetében, amelyben a *Sonkolyi Gergely* 1846-ban a nyilvánosság elé lép, talán legfigyelemreméltóbb és egyben legidősebb a népi humornak az a kifogyhatatlansága, amely Jókai nyelvében lepi meg az olvasót. Nincs ebben a nyelvben semmi „népieskedés”, olyan természetesen gördülnek ki a népies szövegek, kifejezések Jókai tolla alól, hogy sehol sem hatnak keresettnak, erőltetettnek. A valóságos környezetben játszódó történetet mintha csak egy népi mesélő ajkáról hallanánk [...]. A *Sonkolyi Gergely*, a 21 éves Jókai Mór műve magán viseli már a későbbi

kiforrott író alkotásmódjának legértékesebb jegyeit, **mindenekelőtt a környezet felrajzolásának, érzéletes megjelenítésének nem mindennapi képességét.** Jókai a vadromantikus tájakat is szinte elővarázsolja képzelete rejtekeiből, de a *Sonkolyi Gergely* eseményeinek színterét a magyar falu s a magyar kismemesi kúria közvetlen és igen alapos ismeretéből meríti. Valóságos tájat népesít be a valóságostól csak néha eltérően cselekvő, de mindenkor izesen, jellegüknek megfelelően beszélő hősökkel.” (Tamás A. 180—81.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. (Az Ék-beli első közléshez képest a VV¹ szövege viszonylag nagy számú apró — de seholsem lényegbevágó — módosulást mutat; ezek bizonyára az írónak a kötetkiadás gondozása közben végzett utólagos csiszoló munkájáról tanúskodnak.) Megjegyezzük, hogy az *ahoz, boszant, épen, gyuládds, köny, rival, roszul, röstel, tulajdonkép* szavakat a mai helyesírásnak megfelelően, kettőzött mássalhangzóval írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az Ék és VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 95 cím Sonkolyi Gergely, *Isten nyugsztalja meg szegényt!*
(NK: Sonkolyi Gergely.)
6 nem ütöm az orromat. (NK: nem ütöm orromat.)
18 „il'a berek, nád a ker'” (NK: „illa berek, nádak, erek'")
22 kell kanyaritanom (NK: kell *kikanyaritanom*)
96 : 2 (a „Hja, rosszul viseltem magamat . . .” kezd. mondat az NK-ban új bekezdésbe kerül.)
18 hát *innen* kee mellől. (NK: hát kee mellől)
97 : 16 odakínn (NK: odakünn)
20 tanulságos (VV¹: tanuságos — sh.)
23 sem *lett* volna (NK: sem volna)
30 kelle azt többé meszelni. (Ék: kelle többé azt meszelni.)
98 : 9 agarat, meg a tarka (Ék: agarat, *meg azokat a' bubos tyúkokat, és a hájasfejű öregbérest, meg a' piroslábu szolgálókat, meg a tarka*)
15 fazékkak (Ék: fazikak NK: fazekak)
18 képzelje magában mindenki, mint (Ék: képzelje mindenki magában, mint)
21 soha nem (NK: soha sem)
22 mindezen ingóságok (NK: minden ingóságok)

Lap: Sor:

- 98 : 23 almáriomig együtt (Ék: almáriomig *authentice és becsüdrokkal* együtt)
25 emlékezem (NK: emlékszem)
setét (NK: sötét)
33 legemlékezetesebb ezek között (Ék: legemlékezetesebb *mindezek* között)
- 99 : 12 szemekről, miknek (VV¹: szemekről, *kiknek* — sh.)
24 álmodozott (VV¹, NK: álmodozott)
34 (a „Később beláttam . . .” kezd. mondat az NK-ban új bekezdés indul.)
- 100 : 5 rábízta (NK: *reá bízta*)
6 aztán prózai (NK: *aztán a* prózai)
14 otthon kötött (Ék, VV:¹ otthon kötött — sh.)
jaj volt *neked*, szegény (Ék: jaj volt, szegény)
31 mondhatlan (Ék: *módtalan*)
32 megé (NK: *mögé*)
- 101 : 1 ablakán. — Egy (NK: ablakán, — egy)
túvel s cérnával (Ék: *túvel és czernával*)
5 hogy *e* figyelmeztetés (NK: *a* figyelmeztetés)
7 határozatlanságomat megszünteté (Ék: határozatlanságomat *nagyhamar* megszünteté)
11 ácsorog már ott egy óra (Ék: ácsorog ott már egy óra)
13 Elvakarodik (NK: *Eltakarodik*)
ráhuszítsam (NK: *ráuszítsam*)
17 s *ügy.* (NK: *stb.*)
27 elibe (Ék: *eleibe*)
32 (az „Éjfél tájban a környék . . .” kezd. mondat az NK-ban új bekezdés indul.)
- 102 : 1 (az „Egy darab ideig . . .” kezd. mondat az Ék-ben új bekezdésbe kerül.)
5 nekimerítem a tisztelkedőknek (Ék: neki-mértem *azt a* tisztelkedőknek)
9 várt *reám* (Ék: várt *rám*)
19 *rám*vicsorgatta (Ék: *rám* *vicsoritá* NK: *rám* *vicsorgatá*)
26 *mondám*, *s* egy (Ék: *mondék*; egy)
29 *báránysüveget* (NK: *báránybórsüveget*)
30 *vállvonítva* (NK: *vállatvonva*)
- 103 : 10 hangzék belől (Ék: hangzék *belőlről*)
fazékat (Ék: *fazikat* NK: *fazekat*)
17 *magá az arc* (Ék: *ez arcz*)
18 *szinte varrott* (NK: *szintén varrt*)

Lap: Sor:

- 103 : 19 szegénykének (NK: szegénynek)
20 elibe (Ék: eleibe)
- 104 8 olyan szép leány (Ék: olyan leány)
14 bizony egynehány (Ék: bizony már egynehány)
15 csak néhány (Ék: csak egynehány)
17 tele a világ (NK: tele van a világ)
31 magát őrizni eléggé, hogy (Ék: magát eléggé őrizni, hogy)
34 az ember odahaza (Ék: az ember szépen oda haza)
odahaza, *üljön le a . . . (megmondta, hogy hova)* — odahaza
(NK: odahaza, — odahaza)
- 105 3 Nem ám az emberen (NK: Nem az emberen)
5 vannak (Ék: vagynak)
18 idő, midőn diót (Ék: idő, mikor diót)
29 kihúzva belőle a korán (NK: kihúzva a korán)
elibe (Ék: eleibe NK: eléje)
32 álmomban (VV¹: álmamban — sh.)
- 106 2 ordíta (NK: ordítá)
4 Azután (NK: Aztán)
6 szemecskéit fel-fel nyitogatva (NK: szemeit fel-fel nyitogatta)
7 nézz reám (Ék: nézz rám)
10 megkérdelhetlenül (Ék: megkérdelhetlenképen)
11 Esztike újra (NK: Eszti újra)
13 megfogva (Ék: s megfogva)
19 volt az tőlem (Ék: volt tőlem)
20 oly könnyen (Ék: olyan könnyen)
25 elibe, jön-e (Ék: elébe, jön-e NK: elé, jön-e)
32 meggyilkoltad, — kitudom — szóla —, hogy (Ék: meggyilkoltad, — szóla — kitudom, hogy)
- 107 1 elibe adom (Ék: eleibe adom NK: elé adom)
11 minden nemzetségit (NK: minden nemzetségeit)
28 minél előbb (Ék, NK: minél előbb)
- 108 : 14 máskép tudnék (Ék: másként tudnék)
17 Erre sem felelt semmit. (NK: Erre nem felelt semmit.)
27 Miért (Ék: Mért)
- 109 : 10 ki ablakunkon (Ék: ki az ablakunkon)
24 pletykát tudtam (Ék: pletykát csak tudtam)
- 110 : 6 fejemet a falba (NK: fejem a falba)
7 e szerencsétlenségem miatt (NK: e szerencsétlenség miatt)
8 hogy e füst (VV: hogy a füst — sh.)
alatt nem sokáig fogom csalhatni (NK: alatt nem fogom sokáig csalhatni)

Lap: Sor:

- 110 : 16 én *nem* tehettem (VV¹: én tehettem — sh.)
31 aztán *ezen* dicséretes (Ék: aztán *eme* dicséretes)
34 szinte aláhúzta, — *a* tiszteletes (NK: szintén aláhúzta, — *tiszteletes*)
- 111 : 1 *eleget* dőzsölődni (NK: *eléggé* dőzsölődni)
4 midőn én *egyszer* éppen (Ék: midőn én *épen*)
8 szinte nyitá (NK: szintén nyitá)
13 (a „Merre fussak”? mondattal az Ék-ben új bekezdés indul.)
19 forgós, suhogós (Ék: forgós, *pattogós*, suhogós)
24 *pulykáinkat* (NK: *puskáinkat*)
- 112 : 5 könnyen szabadulok. (NK: könnyen *megszabadulok*)
7 hallottam *pattogó* (Ék: hallottam *odadt* *pattogó*)
9 ismét *csak* ott (NK: ismét ott)
17 szinte szemkifejezéssel (NK: szintén szemkifejezéssel)
- 113 : 1 hogy *a* másik (NK: hogy másik)
meg kívül (NK: még kívül)
leírhatatlan (Ék: leírhatlan)
10 Bementem. *Bevittem.* (Ék, NK: Bementem, *bevittem.*)
11 álmodott (VV¹: *álmadott*)
27 kalapomat *véve.* (NK: kalapomat *vevém.*)
- 114 : 8 az ilyenekben (Ék: az *ilyenben*)
9 *feltevé* orrára (NK: *feltette* orrára)
11 *nyakszirton* (NK: *nyakszirten*)
23 *Akkoráknak* (NK: *Akkorának*)
- 115 : 5 *éjjelenként* (NK: *éjjelenként*)
6 *bizony* minden (Ék: *bizon* minden)
9 Ez *is világosan* (NK: Ez *világosan*)
14 *könyökem* (Ék, NK: *könyököm*)
26 *rózsavízzel, másikat* (NK: *rózsavízzel, a másikat*)
29 is *a legjobbak* (NK: is *legjobbak*)
- 116 : 4 *enyimekbe* (VV¹, NK: *enyimbe*)
24 hogy *e kétféle* (VV¹, NK: hogy *kétféle*)
- 117 : 2 és az *idvességnek* (NK: és *üdvösségnek*)
4 *szemevilágát* (Ék: *szemvilágát*)
15 *azután* (NK: *aztán*)
16 *stukaturjáról* (Ék: *stuckaturájáról*)
24 *fölkerekedém* (NK: *fölkerekedtem*)
26 *oly ember* (Ék: *olyan ember*)
29 *lyánkát* (NK: *leánykát*)
30 *egy, a falra* (VV¹, NK: *egy falra*)
- 118 : 30 *kedvéért* (NK: *kedvéért*)

Lap: Sor:

- 119 1 beletanult (VV¹, NK: betanult)
3 nekihuzal/kodott (NK: nekihuzakodott)
8 földet lába (Ék, NK: földet a lába)
16 Mindig (Ék: Mindég)
23 uram és teremtőm (MK: uram *én* teremtőm)
25 dörmögte (Ék: dörögte)
27 kusgol (NK: kúksol)
28 módom volt (Ék: módomban volt)
32 szolgált mindkettőnknek (Ék: szolgálta mindkettőnknek)
- 120 1 közibénk (NK: közénk)
2 szűkölködik. (Ék: szűkölködött.)
3 ha jó a farkas (Ék: ha jön a farkas)
4 ha nem jó (Ék: ha nem jön)
7 vala a veremben (NK: vala e veremben)
10 világítani (Ék: világítani)
18 nem *vala* oly (NK: nem *volt* oly)
hogy ember (NK: hogy *az* ember)
21 már urambátyám (Ék.: már *annyit* urambátyám)
22 biz az (NK: bizony az)
megtörtént, de (Ék: megtörtént, *megesett*, de)
24 kiálta (NK: kiáltd)
29 hol vagyunk? (NK: hol vagy?)
- 121 7 ógott-mógott, *míg* végre (Ék: ógott-mógott, végre)
- 122 4 újra nyaka közé (Ék: újra *a* nyaka közé)
18 urambátyám, akár (Ék: urambátyám, *biz ott* akár)
20 csak az (Ék: csak *nem* az)
24 közöd neked (Ék: közöd *te* neked)
28 én *annyról* szeretni (Ék: én *olyan messziről* szeretni)
a két padlás köze (Ék: a két padlásablak köze)
- 123 2 aprítani (Ék: aprítanod)
3 kedvéért (NK: kedvéért)
6 tenyerében *tartva* — nem (Ék: tenyerébe *verve*, nem)
19 miközibénk (NK: miközénk)
21 férjhez menést (Ék, VV: férhez-menést)
30 káposztáskő (Ék: káposztakő)
- 124 3 mert különben mindig (Ék: mert *ő* különben mindig)
4 mulatsággal az éjszakát (Ék: mulatságban az éjszakát)
Én szépen (VV¹: És szépen — sh.)
5 boldogul elszunnyadt (NK: boldogan elszunnyadt)
6 harsogott (VV¹, NK: horsogott)
17 tehetségünkkel hozzáfogva (Ék: tehetségünkől hozzáfogva)

Lep: Sor:

- 124 : 32 emlékezem (Ék, NK: emlékszem)
125 : 4 (az „A szolgabíróságért a fejét...” kezd. mondat az NK-ból hiányzik.)
10 urabátyja (Ék: urabátya)
22 fülön öntött egy (Ék: fülön önte egy)
24 hogy az (NK: hogy ez)
29 növekedik (NK: növekedik)
30 mindég (NK: mindig)
32 bátyám, és egy (Ék: bátyám, 's egy)
126 : 30 melytől ekkor megszabadult a szíve! még (Ék: ~~mellytől~~ ekkor keble megszabadult! még)
127 3 közibök (Ék: közébök NK: közējök)
14 végre, midőn látta (Ék: végre, mikor látta)
128 3 nem volt vágott (NK: nem volt benne vágott)
25 érte ajkaimat soha oly édesség, mint (Ék: érte oly édesség ajkaimat soha, mint)
26 forróan (NK: forrón)
27 maig is emlékezem (Ék: maig is sokszor emlékezem NK: maig is emlékszem)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lep: Sor:

- 95 : 1 *Denique* — végül is, elvégre, szóval
18 „ill' a berek, nád a kert” — az „illa berek, nádak, erek” szó-lásnak a Csallóközben elterjedt változata (eredetéről és értelmezéséről l. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1957. 166—67.)
19 *hát énbeldőlem milyen insurgens lett volna*; — a gúnyos célzás az 1809-ben lezajlott (és szégyenletes vereséggel végződött) utolsó magyar nemesi felkelésre vonatkozik. (L. *A gonosz lélek* c. novella jegyzetei között a 90 : 12 sorhoz fűzött magyarázatot.)
26 *praeclise et accurate* — pontosan és aprólékosan
26 *a francia háború után és a kolera előtt* — tehát a fentebb említett, 1809-ben lefolyt hadműveletek és az 1831-ben kitört nagy kolerajárvány (az ezzel kapcsolatos eseményeket Jókai *Szomorú napok* c. regényében ábrázolta) között.
96 : 31 *compossessoratus* — közbirtokosság; nemesi birtokok társas birtoklásában részes, s a jövedelmekből bizonyos előre

Lap: Sor:

- meghatározott arány szerint részesülő felek (= compossessorok) összességének elnevezése a régi magyar jogban
- 97 : 27 nádlds — nádfedél
29 irombán — tarkán
- 98 : 5 sertéshidas — disznóól
6 kankalikos kút — gémeskút
17 vendely — bödön
28 József históridjának képei — az utalás a Józsefről és testvéreiről szóló bibliai történetre (Mózes I. könyve 37—46. rész) vonatkozik. Petőfi is említi *A hóhér kötele* XVI. fejezetében, hogy a regény Betti nevű szereplője szobájának „falán képek lógtak, melyek József életét ábrázolták a bibliából.”
- 99 : 25 virtualitás — lehetőség, kilátás
- 101 : 9 az egyiptomi hét sovány esztendő — a Józsefről és testvéreiről szóló bibliai történet egyik mozzanata nyomán közmondásossá lett fogalom: József ui. megjövendölte az egyiptomi fáraónak (aki álmában először hét kövér tehenet látott, majd pedig hét sovány tehenet, akik az előbbieket felfalták), hogy hét bő termésű évet hét ínséges esztendő fog követni birodalmában, és jóslata be is teljesedett.
- 102 : 17 ab intestato — végrendelet nélkül
27 Sybilla — a római mitológiában előforduló öreg jósnő
- 103 : 1 manchester bugyogó — (Manchester városról elnevezett) pamutszövetből készült ruhadarab
16 táritoppos — feltornyozott (hajviselet)
zsiráf-fésű — a hajat magasra feltartó fésű
33 pilinck — két végén hegyesre faragott, játéokra használt arasznyi fadarab
- 107 : 1 violentialis per — a régi magyar jogban: erőszak miatt indított per
2 repositionalis per — a régi magyar jogban: birtokba való visszahelyezésért indított per
infamisationalis per — a régi magyar jogban: valakinek becsutelné való nyilvánítása céljából indított per
18 criminalis inquisitio — bűnügyi nyomozás
- 109 : 25 Philemon és Baucis — öreg házaspár egy (Ovidiustól feldolgozott) görög—római mítoszban, a hitvesi szerelem és hűség mintaképei. Nevük említése itt azt érzékelteti, milyen ősrégi történetekkel szórakoztatta a novella hőse Debora asszonyt.
- 110 : 24 poenentialis — bűnbánati

Lap: Sor:

- 110 : 29 *Wieland*, Christoph Martin (1733—1813) — kiváló német költő és író; verseit, regényeit és szatirikus műveit egyaránt a felvilágosodás szelleme hatja át
Kotzebue, August (1767—1819) — német drámaíró; érzelgős, hatásvadászó színművei Magyarországon is hosszú időn át népszerűek voltak
- 111 : 32 *kastankodjál* — furakodjál, alkalmatlankodjál
34 *kila* — nagyobb (de nem egységesen meghatározott, hanem vidékenként változó nagyságú) gabonamennyiségek mérésére használt régi keleti űrmérték
- 113 : 33 *escamotroz* — bűvészkedik, szemfényvesztést űz
- 114 : 14 *Szikszai* — Szikszay György (1738—1803) debreceni református lelkész *Keresztyén tanítások és imádságok* (Pozsony 1786) c. imakönyve, amely az egész XIX. sz. folyamán rendkívül elterjedt volt, és számos kiadást ért meg
- 115 : 12 *amaurosis* — vakság, melynek a szemgolyón kimutatható oka nincsen (régőbbi közkeletű nevén: fekete hályog)
16 *apoplexia* — agyvérzés, agyszélhűdés
17 *ablepsia* — vakság
- 116 : 25 *Smilax* — költött név
- 118 : 26 *persecutor* — üldöző, zsandár
34 *az öregúr 1809-ben nagyon beletanult a futásba* — l. a 95 19 sorhoz fűzött magyarázatot
- 120 : 18 *kalamajkát járhasson* — a „kalamajka” szó itt mint a *kolomejka* nevű, élénk kárpátukrán pásztortáncnak másik, ritkább elnevezése fordul elő
- 122 : 18 *akár inde, akár unde* — akár innen, akár onnan (nézzük)
- 123 : 15 *Candidatus koplaló* — azaz koplalásra kijelölt ember, olyan ember, akinek jövőendő sorsa a koplalás
19 *átugrottad, mint a tinnyei ledny a férjhez menést* — régi tréfás szólásmondás; eredeti jelentése: gyereke már van, de a férjhez menést elmulasztotta
- 124 : 3 *kiütni* — itt: (tüzet) csíholni
- 125 : 30 *assessor* — ülnök
- 128 : 4 *investigál* — nyomoz, vizsgálatot folytat
- 129 : 6 *praenumerál* — itt átv.: előzetes igényt jelent be valamire

7. HÁZASSÁGOK DESPERÁCIÓBÓL

K nem ismeretes.

- M:**
- I. PDI 1846. dec. 19., 26. (II. félév 51., 52. sz.) Jókay Mór aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
 - 1. dec. 19. (51. sz.) 1024—29. Elejétől a „Mig én azonban ekként elmélkedém . . .” kezd. bekezdés végéig.
 - 2. dec. 26. (52. sz.) 1044—48. Az eml. résztől végig.
 - II. a) VV¹ I. k. 39—68.
b) VV² uo.
 - III. a) *A büntárs.* 2. kiad. Pest, 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 10.) 94—115. A kötet a *Házasságok desperációból* c. novellán kívül *A büntárs*, *A Nepean sziget* és *Az átkozott ház* c. elbeszéléseket tartalmazza.
b) 3. kiad. Bp. 1873. Franklin-Társulat. Címlapkiadás.
 - IV. VV—NK. 21—37. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
 - V. a) *A büntárs.* 5. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 91—111. A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1909. Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1911. Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1912. Címlapkiadás.
 - VI. VV—CentK. 18—31.

Fordítás:

- Szerb: * *Žeritbe iz dešperacije*. Transl. S . . . j M . . . y Iločanin. Naše gore list 1862. (2. évf.) 26. sz. 204—05. p. 27. sz. 212—13. p. A zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.

Keletkezése (források, minták)

A *Házasságok desperációból* műfaji sajátosságai révén némileg elkülönül Jókai többi, ugyenebből az időből származó írásaitól: ui. nem annyira „szabályos” novellára emlékeztet, sokkal inkább a korabeli

prózairodalom egy népszerű válfajának, az életképnek jegyeit viseli magán. Az életkép angol, német és francia példák nyomán vált a XIX. század közepe táján Európa-szerte divattá. Dickens *A Pickwick-klub* c. műve (amelyet Jókai visszaemlékezéseiben legkedvesebb ifjúkori olvasmányai közé sorol) lényegében nem egyéb, mint laza cselekményszálakkal összefűzött életképek sorozata. A műfaj elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult a bécsi Moritz Saphir *Der Humorist* c., 1837-ben megindított lapja, amelyet Magyarországon is igen sokan olvastak. Az 1840-es évek magyar folyóirataiban az életképek mind több teret kaptak; divatjuk (amely tetőpontját 1844/45 folyamán érte el) a realista regény kibontakozását is elősegítette. Az életkép hazai meghonosítása elsősorban Nagy Ignác nevéhez fűződik, aki hosszú időn át valósággal ilyenek írására specializálta magát. Rajta kívül Gaal József művelte a legtöbb eredetiséggel és rátermettséggel — de a kor prózaírói között alig van olyan, aki meg ne próbálkozott volna a műfajjal. Jósika Miklós *Ifj. Békési Ferenc kalandjai* (1844/45) címmel jelentetett meg egy összefüggő, némiképp a társadalmi körkép igényével fellépő életkép-sorozatot. (L. erről részletesen Szinnyei F. 2. k. 16—105.) Térhódítását az a tény is tükrözi, hogy Frankenburg Adolf a maga 1843-ban megindított folyóiratának a *Magyar Életképek* (1844-től *Életképek*) címet adta.

Erről a — néhány év alatt elvirágzó, de fejlődéstörténeti szerepét tekintve korántsem lebecsülendő — műfajról Lukácsy Sándor *A magyar irodalom története* c. kézikönyv 3. kötetében többek között az alábbiakat írja: „Az életkép a típusalkotás sajátos módjának műfaja, mely a típus kedvéért lemond az egyénítésről, és mivel nem akar több lenni, mint kép, *állókép*, többnyire mellőzi a cselekményt is (mely mindig a mozgás elemét hordozza magában), s a leíró műfajokhoz közeledik. [...] Az életképíró [...] nem egy *tipikus személyt*, hanem *a típus* ábrázolja, nem egy jellemző háziurat, hanem *a háziurat*; tipizál, egyénítés nélkül; súfítás, fokozás helyett az átlagokban keresi az általánosat. [...] Nálunk épp azok honosítják meg, akik — mint Garay János és Nagy Ignác — a riport műfaji elődjének, a hírlapok újdonságrovatának, apró s többnyire élces hangú hírközleményeinek kezdeményezői a harmincas évek végén; és később is többnyire olyanok írják az életképeket, akik — mint Frankenburg Adolf, Pákh, Vas Gereben stb. — egyszersmind újságírók. [...] Az életképek anyagáért a pesti utcára kellett kimenni, boltokba és polgárlakásokba belesni, táblabírákkal és háziurakkal parolázni, riporteri szimattal járni-kelni a világban, jellemző szavakat elcsenni, hanglejtéseket lekortáznai a sokadalmak ricsajából: ezt követelte a műfaj természete, ezt követelte az olvasó, aki az életképben a ma-

ga és szomszédai tulajdonságaira akart ráismerni.” (*A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk. Pándi Pál. Bp. 1905. 639—40.) Az életkép sajátos szemléletmódja nemegyszer felbukkan a fiatal Jókai más írásaiban is (a *Hétköznapiok* egyes részletei, *A serfőző, Keselyő Péter* stb.), de csupán mint az epikus ábrázolás hagyományos elveinek alárendelt, színező elem — a *Házasságok desperációból* viszont szinte „vegytiszta” formában példázza a műfaj jellegzetességeit.

Vahot Imre lapjának, a PDI-nak hasábjain Jókai írásai a *Házasságok desperációból* közlését megelőzően csaknem egy fél éven át nem szerepeltek. Erre az időszakra esik a Tizek Társaságának megalapítása, a Petőfi körül tömörülő fiatal írócsoport kísérlete önálló orgánium létrehozására. Minthogy azonban a folyóirat-alapítási terv a hatóságok tilalmán megfeneklett, a vállalkozás résztvevői 1846. nov. 16-án feloszlottak nyilvánították társulatukat, és kénytelenségből ismét a már meglévő divatlapok felé fordultak. „... Tegnap egyeztünk meg a Divatlapokkal. Jövő évben mindenik a lehető legnagyobb erővel fog kiállani. Mind az Életképek, mind a Divatlap tőlem fog az első számában egy novellát közleni. Amannak minden félévben négy ennek két novellát tartozom adni...” — tudósítja édesanyját Jókai 1846. nov. 19-i levelében (OSZK Kézirat-tára, Fol. Hung. 2261.). A *Házasságok desperációból* első részének megjelenési időpontját (1846. dec. 19.) éppen egy hónapnyi távollás választja el az idézett levél dátumától. A levél azonban kifejezetten a következő, 1847-es évre érvényes megállapodásról tesz említést — az 1846 decemberében publikált novellát tehát semmiképpen sem foghatjuk fel úgy, mint az abban érintett kötelezettség teljesítését. Talán nem egészen alaptalan az a feltevés sem, hogy a nov. 19. és dec. 19. közötti időszak nagyobb részét Jókai nem szépírodalmi tevékenységre, hanem a már közvetlen közelségben levő (s dec. 11-én ténylegesen le is tett) ügyvédi vizsgára való felkészülésre fordította.

A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy a *Házasságok desperációból* (amely művészi megformálás tekintetében lényegesen kevésbé érett és kiforrott alkotás, mint a valamivel korábban publikált *Sonkolyi Gergely*) nem 1846 vége felé, hanem az év első felében íródott, és még a „tizek” által a divatlapokra kimondott bojkott életbe léptetésének (a társulat alapokmányában rögzített) dátuma: júl. 1. előtt jutott Vahot Imre kezébe. Figyelmet érdemel ebben az összefüggésben annak a nyilatkozatnak egyik mondata is, amelyet Vahot a PDI 1846. júl. 11-i számában tett közzé. Ismeretes, hogy ő — az éppen csak zászlót bontott új írói tábor nevenséges színben való feltüntetése,

törekvéseik diszkreditálása céljából — lapjának júl. 4-i számában a Tizek Társasága tagjainak felétől: Petőfitől, Tompától, Lisznyaitól, Degrétől és Obernyiktől publikált egyszerre munkáikat. Inkorrekt eljárása miatt már a következő héten magyarázkodásra kényszerült. Júl. 11-én közölt, Obernyik Károly felszólamlására reflektáló nyilatkozatában hangoztatta: a szóban forgó műveket szerzőik még július előtt nyújtották be hozzá, ő azonban — a közte és az érintett írók között fennálló, „kötelezettséggel járó magánviszonyok következtében” — jogot formál „még július előtt beadott műveiknek” a PDI-ben való, tetszése szerinti időpontban történő kiadására. Nyilatkozata végén mégis szükségesnek látta az alábbi bejelentést tenni: „Egyébiránt, noha a tizek némelyikétől még most is bírok egy pár kéziratot, mindazáltal ezeket kiadni ezentúl csak azért sem akarom, nehogy a köztük kötött szerződés erejét csak némileg is gyöngíteni akarni látassam.”

A PDI az 1846-os év egész hátralévő részében (ideértve tehát a Tizek Társasága feloszlását, a tagokra rótt publikálási tilalom érvénytelenítését követő periódust is) csakugyan nem közölt semmit a „tizek” egyikétől sem — kivéve éppen Jókai életképét. Korántsem kizárt, hogy eredetileg a *Házasságok desperációból* is azoknak a — Vahothoz még az év első felében beérkezett — kéziratoknak sorába tartozott, amelyeknek megjelentetését ő tudatos szerkesztői taktikából halasztotta a júl. 1. utáni időszakra. A PDI 1846-i első félévének áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy Vahot hosszabb időn át, körültekintően készítette elő akcióját. Mint Tamás Anna rámutatott, „Vahot ebben az évben Lisznyaitól és Degrétől még semmit sem közölt, Obernyiktől csak félesztendővel előbb, a januári első számban hozott egy írást, Tompától is három hónapja jelent meg utoljára valami.” (Tamás Anna: *Őrségváltás az Életképeknél*. It 1959. 372.) A II. félév első, júl. 4-i számának szépirodalmi részét az ímént felsorolt öt szerző munkái teljesen kitöltötték. Jókai írása ide már be sem fért volna — azt Vahot talán a következő számok valamelyikében akarta (a „tizek” lejárására irányuló manőverének újabb lépéseként) kiadni. Hipotéziseink láncolatát tovább szöve, feltételezhetjük, hogy szándékaról csak akkor tett le, amikor látta, mekkora felháborodást vált ki a sajtóerkölc normáival ellentétes magatartása az érdekeltekből. (Tudjuk: Petőfi egyenesen párbajra hívta ki Vahotot a PDI júl. 4-i számának megjelenése után.) Júl. 11-én közzé tett, fentebb idézett nyilatkozatában ezért visszavonulót fújt, s a *Házasságok desperációból* közlésével is várt mindaddig, amíg (már a Tizek Társaságának megszűnése után) Jókainak a PDI-hoz való viszonyát újabb szabályos megállapodással sikerült rendeznie. Hangsúlyoznunk kell: az elmondottak

pusztán hipotetikus jellegű, bizonyítékokkal megnyugtatóan nem igazolható következtetések, amelyeket ezért kötötünk anyagának kronológiai elrendezésekor figyelmen kívül hagyunk, s a *Házasságok desperációból* sorrendi helyét a megjelenés dátumához igazodva jelöltük ki.

Édesanyjához intézett, 1846. dec. 27-i levelében (OSzK Kézirattára Fol. Hung. 2261.) Jókai anyagi helyzetéről, jövedelmeiről is számot ad. Többek között elmondja, hogy Vahottól decemberben 15 pengő forintot kapott. Minthogy a PDI-ban Jókainak a szóban forgó időszakban más írása nem jelent meg, nyilvánvaló, hogy a levélben említett 15 forint a *Házasságok desperációból* közléséért járó tiszteletdíj volt. (Ugyanezt a díjtételt tünteti fel a mű címe mellett Jókai munkáinak az a — később összeállított — sajátkezű jegyzéke is, amelyet *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben mutattunk be.)

Irodalom

Szinnyei Ferenc szerint a *Házasságok desperációból* „inkább gyenge genrekép két szörnyű házasságról. Gyenge dolog, de pompás humorral írva.” (Szinnyei F. 2. k. 196—97.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. Megjegyezzük, hogy a *ben*, *boszúság*, *épen*, *fen*, *köny*, *nyilalds*, *szakál* szavakat a mai helyesírás szerint, kettőzött mássalhangzóval, továbbá a *tekintget* szót is a jelenlegi írásmódnak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a PDI és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vetjük figyelembe.

Lap: Sor:

- 130 : 7 képet csinált (NK: képeket csinált)
8 részei felé (NK: része felé)
21 protestálék (NK: protestálok)
- 131 : 24 felele a tisztelt (NK: felelt a tisztelt)
28 tán csak férjhezment? (NK: tán csak nem ment férjhez?)
- 132 : 1 (a „Hahó! belém is . . .” szavaktól a „ . . . volna ki a kerékszege.” szavakig terjedő rész az NK-ból hiányzik.)
15 igazi epileptikus kacagásgörccsök (NK: igazi rohamos kacagásgörccsök)

Lap: Sor:

- 132 : 29 ahelyett, *miszerint* őt vigasztaltam és illően (NK: ahelyett‘
 hogy őt vigasztaltam és illendően)
 31 nevetek (VV¹, NK: neveték — sh.)
- 133 : 6 urambátyám, a *táblabíró*, a székesvárosban (NK: urambá-
 tyám a székes városban)
 14 mutogat be (VV¹: mutogatta be — sh.)
 18 fejér hálósüveg (NK: fehér hálósüveg)
 20 híres *insurgens* marsot (NK: híres marsot)
 refrénje ez: „*Komáromig meg se állj.*” (NK: refrainje ez:
 „*Mikor én még nőtlen voltam.*”)
 25 keze ügyében eső (NK: kezeügyébe eső)
- 134 : 4 amint *azt* vetetted (NK: a mint vetetted)
- 134 : 11 rakoncátlanságait (PDI: rokoncátlanságait)
 20 borsozni (NK: borsozni)
 22 nehezkedni (NK: nehézkedni)
 29 megbosszantottak (VV¹: megboszankotta — sh.)
 30 megköttetétek (NK: megköttették)
 31 hittem, *hogy* elhalok (NK: hittem, elhalok)
 32 jótét lélek (NK: jótévdő lélek)
- 135 : 3 *holtomig* (NK: holtig)
 holtom (VV¹: holtam)
 11 állnom (PDI: állanom)
 14 onnét az üveges (NK: onnan az üveges)
 20 cifrálkodandik (NK: czifrálkodik)
 24 sem néz (NK: se néz)
- 136 : 12 drágaságot (VV¹: drágaságot — sh.)
 14 tele száját. (NK: tele a száját.)
 18 nőszült (NK: nőszült)
 33 ragyog arca (NK: ragyog az arcza)
- 137 : 7 hűtlen (PDI: hűtelen)
 19 amazzal a rászédendő (NK: amazzal rászédendő)
 21 házasulati (NK: házasuldsi)
 24 gyanúmat (PDI: gyanúimat)
 29 minden nyavalyát (PDI: minden nyavalyáját)
- 138 : 7 nem ad (PDI: nem dd)
 10 társadalomnak (VV¹: társalomnak — sh.)
 22 mikor az *ősz* elközeledik (NK: mikor a *tavas* elköze-
 ledik)
 24 hova (NK: hová)
- 139 : 9 kiált az egyszeri (PDI: kiálta az egyszeri)
 30 *anya* vagyok! (NK: *atya* vagyok!)

Lap: Sor:

- 139 : 31 ha úgy van, mert még ilyen csúfság férfival nem történt. (NK: ha úgy van.)
- 140 : 1 (a „S ezt éppen olyan . . .” kezd. mondat az NK-ból hiányzik.)
7 jócákát (NK: jóéjszakát)
19 mívelt (NK: művelt)
27 Hetenként (PDI: Hetenkint)
33 közibénk (NK: közénk)
- 141 : 3 regényesnek. (PDI: regénynek.)
10 mívelt (VV¹, NK: művelt)
12 öregesznek (NK: öregszenek)
16 Bezzeg *van* fejkavarás! (PDI: Bezzeg fejkavarás!)
29 arcain (PDI: arczám)
32 mosolygott, s vonásait (PDI: mosolygott, és vonásait)
- 142 : 10 sipogá (NK: sipoga)
12 mondhatatlan (PDI: mondhatlan)
15 lefesthetetlen (PDI: lefesthetlen)
16 *embarras*-ban (NK: *zavarban*)
- 143 : 17 mért (PDI: miért)
33 tán megelégszik (NK: talán megelégszik)
- 144 : 6 Korpahorgyi Márton (PDI., VV¹: Korpahegyi Márton — sh.)
13 (az „Eredeti az . . .” kezd. mondat az NK szövegéből hiányzik.)
14 berántatni (VV:¹ berántani — sh.)
30 kirítt a szakácsné (PDI: kirítt szakácsné)
- 145 : 13 megcukrozóit (NK: megczukrozójt)
14 magányosan (PDI: magánosan)
- 146 : 3 felele (NK: felelé)
7 szinte a pénzkérés (NK: szintén a pénzkérés)
10 lehetett, aki (NK: lehet, a ki)
32, 33 tinéktek (PDI: tinektek)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 131 : 10 *sequestrum* — bírói zárlat
14 *affligd!* — lever, lesújt
- 132 : 24 *marengói ütközet* — az olaszországi Marengo falunál 1800. jún. 14-én a Bonaparte Napoleon vezette francia hadsereg döntő győzelmet aratott az osztrák csapatok felett.
szatmári restorció — az 1830-as és 40-es évek vármegyei

Lap: Sor:

- tisztújító, ill. követválasztó közgyűlésein nemegyszer adódtak a tettegességig fajuló összetűzések a konzervatívok és az ellenzék párthívei között. A véres (olykor halálos végű) verekedések résztvevői főként a bocskoros nemesség soraiból kerültek ki. Szatmár megyében különösen gyakran fordultak elő ilyenfajta incidensek (így az 1840-i tisztújító közgyűlések, az 1841. dec. 6-i közgyűlés és az 1843. ápr. 20-i követválasztás alkalmával), amelyek a „szatmári restauráció” fogalmát szinte közmondásossá tették.
- 133 : 20 *surculus masculus* — emberpalánta, fiúcsecsemő
ama híres insurgens marsot — az 1809-i győri csata után keletkezett, az inszurgensek szégyenletes megfutamodására vonatkozó gúnydalt Jókai későbbi írásaiban is emlegeti. Szövegét a *Névtelen vár* c. regényben (JKK 34. k. 459.), valamint a *győri ütközet emléke* c. cikkben (*Emlékeimből*. Hhm 4. k. 261.) a következő formában idézi: „Retirálj! Retirálj! Komáromig meg se állj!”
- 135 : 6 *Jób patriarcha* — a Jób könyve nevű ótestamentumi könyv főalakja, akinek különböző súlyos csapásokat (betegség, családtagjainak hirtelen halála, vagyonának elvesztése) kellett elszenvednie
- 26 *a megboldogult Regélőből* — a célzás az első magyar divatlapra, a Mátray Gábor szerkesztésében 1833-ban megindult Regélőre vonatkozik. A — túlnyomórészt alacsony színvonalú, jelentéktelen szerzők tollából való közleményeket tartalmazó — lap hetente kétszer jelent meg. A divatképeket külföldi lapokból vette át. 1842-ben a vállalkozást Garay János és Erdélyi János Regélő Pesti Divatlap címmel folytatták, majd 1844-ben ennek utóda lett a — már Vahot Imrétől szerkesztett — Pesti Divatlap, ahol Jókai novellája megjelent.
- 136 : 1 *hinc illae lacrymae* — ez hát a könnyek oka! (= ez a baj!); Terentius *Andria* c. komédiájából származó szállóige
- 22 *majorennis* — nagykorú
- 137 : 18 *Dárius Histaspis* (uralk. i. e. 521—486) — mesés gazdagságról is híres perzsa király
- 34 *mint a „szomorú történet”, mit az utcán sípláda mellett pálcával mutogatnak* — az utalás az olcsó népszórakoztatás egyik, a XIX. sz.-ban nemzetközileg elterjedt válfajára: a „képmutogatás”-ra vonatkozik. A komédiás pálcával mutogatott a képekre, miközben a rajtuk ábrázolt történetet (esetleg

Lap: Sor:

- verklikésérettel) ponyvaversekben elmondta, s mindjárt árulta is nyomtatásban.
- 138 16 *exequálni* — (büntetést) végrehajtani
30 *mint hajdanában Alvinczytól* — ez az utalás is az 1809-i fölkelésre (l. a 133 : 20 sorhoz fűzött magyarázatot) vonatkozik. Az inszurgensek parancsnoka ui. Alvinczi József (1735—1810) tábornagy volt.
- 139 7 „*Vajh szlvének mi lehet keserve*” — a versidézet lelőhelyét nem tudtuk megállapítani
19 *steifrock* — merevített derekú szoknya
- 141 5 *érzelgő Aurorák és Nefejejtsek* — utalás a reformkorban igen népszerű szépirodalmi zsebkönyvekre (almanachokra), amelyek magas színvonalú, értékes alkotások mellett gyakran — és különösen az 1830-as években egyre növekvő arányban — közöltek mesterkéltlen szentimentális verseket és prózai írásokat is. Az Aurora, amelyet Kisfaludy Károly indított meg 1821-ben, majd az ő halála után, 1830 és 1837 között Bajza József szerkesztette, döntő szerepet játszott a magyar romantikus irodalom kibontakozásában. Jelentőségére nézve egy napon sem említhető vele a rövid életű Nefejejts, amely 1832 és 1834 között Kovacsóczy Mihály szerkesztésében jelent meg Kassán.
23 „*A báltáj kéjvioldja*” — ironikus célzás az 1820-as és 1830-as években divatozott szentimentális költészet szokványos (és ebben az időben már teljesen elcsépeletnek ható) fordulataira
- 142 : 16 *embarras* — zavar (franciául)
- 143 : 25 *pisetarius regni* — királyi pénzverő mester
peruviai kincsbánya — Peru gazdag arany- és ezüstlelőhelyei (amelyek már a XVI. században az ország meghódítására készítették a spanyol gyarmatosítókat) hosszú időn át a világ nemesfém-termelésének jelentős hányadát szolgáltatták.
- 144 : 11 *fideliter* — kedélyesen
16 „*eb ura fakó*” — a mondás szó szerinti jelentése: ebnek ura a kutya (= azt tesszük, amit akarunk, nekünk nem parancsolnak)
33 *tüttüs* — kövér, tömzsi
- 145 : 1 *rása-szoknya* — e szó jelentését maga Jókai magyarázza meg *A serfűző* c. elbeszéléshez fűzött jegyzetében: „Rásaszoknyának nevezték azon kemény szoknyát, mely miképp

Lap: Sor:

- mondatik, megdült egyenesen, ha a földre tették, legalább
nincs rá adat, hogy valaha magától elszaladt volna.”
146 : 31 *gyalogmotóla* — nem kerek, kézzel forgatott motolla
32 *pászma* — meghatározott mennyiségű szálból álló feltekert
fonal

8. A REMETE HAGYOMÁNYA

K nem ismeretes.

- M: I. PDI 1847. máj. 30., jún. 6. (I. félév 22., 23. sz.) Jókay Mór
aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. máj. 30. (22. sz.) 677—83. Elejétől a „Több jót, kevesebb
rosszat tenne-e akkor?” kezd. bekezdés végéig.
2. jún. 6. (23. sz.) 709—19. Az eml. résztől végig.
II. Á¹ 2. k. 99—135. (Ebben és valamennyi további kiadás-
ban a novella címe alatt ott áll az 1846 évszám.)
III. Á 3. kiad. Pest, 1873. Heckenast Gusztáv tulajdona.
[A külső borítólapon kiadóként már a Franklin-Társulat
van feltüntetve.] (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 74.)
321—60.
IV. Á—NK 203—27. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez c.*
fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
V. Á 4. kiad. Bp. 1895. Franklin-Társulat. 261—93.
VI. a) Á 5. kiad. Bp. 1907. Franklin-Társulat. 2. k. 89—121.
b) 7. kiad. 1908.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1911.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
e) 10. kiad. 1914. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás
74—75.)
Címlapkiadás.
VII. Á—CentK 162—82.

Fordítás:

- Szerb: **Pustinjakov zaveštaj*. Transl. Uroš Toponarski. Javor 1887.
(14. évf.) 26—30. p.
(A zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.)

A *remete hagyománya* 1847 közepe táján került a nyilvánosság elé, de úgyszólván bizonyosnak tekinthetjük, hogy nem ebben, hanem a megelőző, 1846-os évben íródott. E feltevésünk mellett szól az alább érintendő, a novellát a kortárs-irodalom más, egyidejű jelenségeivel összekapcsoló mozzanatokon túl — magának az írónak tanúságtétele is. Jókai memóriája ugyan éppenséggel nem feltétlenül megbízható (s kiváltképpen nem az évszámok, kronológiai összefüggések tekintetében), ám ezúttal — úgy véljük — mégis hitelt kell adnunk neki.

Elbeszélését az 1856-ban kiadott *Árnyképek* c. kötetbe beillesztve, a cím alá Jókai az 1846-os dátumot jegyezte oda. Az író általános gyakorlatához képest ez az eljárás kivételszámba megy. Az 1850-es években közrebozsátott novellagyűjteményeibe jó néhány más, szintén még a szabadságharc előtti időszakból származó írását is felvette (így éppen az *Árnyképekbe* is további kettőt) — anélkül azonban, hogy keletkezésük időpontját külön megjelölte volna. Egyedül *A remete hagyománya* esetében tartotta szükségesnek figyelmeztetni olvasóit arra, hogy egy régebbi, immár lezárult és szemléletileg túlhaladott pályaszakasz dokumentumával állnak szemben. Ez utóbbi körülményt azonban a novella megjelenési dátumára: az 1847-es évre való utalással is érzékeltethette volna. A kötetbeli publikáció előkészítése során okvetlenül az első közlés leelőhelyéhez kellett visszafordulnia, hiszen az elbeszélés szövegét csakis a megfelelő folyóiratkötetből másolhatta ki. Ily módon tudnia kellett, hogy a novella eredetileg a PDI 1847-i évfolyamában látott napvilágot. Ha tehát az *Árnyképek* anyagába iktatott novella élén mégsem az 1847-es, hanem az 1846-os évszámot tüntette fel, ezt nyilvánvalóan azért tette, mert pontosan emlékezett rá, hogy *A remete hagyományát* 1846-ban írta. (1846-ra keletkezett műveink abban a kézírásos jegyzékében is, amelyet *A novellalista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben mutattunk be.)

A Vahot Imrétől szerkesztett PDI-ban 1847 folyamán Jókainak mindössze ez az egyetlen írása jelent meg — mégpedig (elégé feltűnő módon) egy olyan időpontban, amikor az író már hetek óta a rivális folyóirat: az *Ék* kijelölt szerkesztője volt. Vahot lapja két folytatásban: a máj. 30-i és jún. 6-i számokban tette közzé *A remete hagyományát*. Jókai máj. 7-i levelében ír először édesanyjának az újonnan vállalt feladatról, máj. 31-én pedig már a szerződés aláírásának tényéről tájékoztatja őt. (Vö. JKK *Cikkek és beszédek*. 1. k. 575.) Kizártnak kell tartanunk azt, hogy éppen ezekben a hetekben — amikor már bizonyára a rövidesen (júl. 1-én) átveendő s természetesen nemcsak a publicista, hanem a szépiró Jókaiival szemben is fokozott igényeket

támasztó szerkesztői munkakör ellátására igyekezett felkészülni — adott volna kéziratot Vahotnak. Vahotról viszont — aki nyilván szintén tudott az Ék-nél bekövetkezett szerkesztőváltásról, s a fiatal írógárda legjobbait maga köré tömöríteni próbáló Jókaiiban már a jövőendő vetélytársat látta — teljes joggal tételezhetjük fel, hogy ő meg pontosan ezt a pillanatot látta alkalmasnak egy neki már régebben benyújtott s mindaddig elfektetett Jókai-mű publikálására. (Az előző évben, a Tizek Társaságának megalakulása után — mint ismeretes — szintén ilyenfajta taktikával akarta ellensúlyozni a Fialat Magyarországnak körének önállósulási törekvéseit.) Alig valamivel a novella megjelenése után már nyilvános polémiára került sor Vahot és Jókai között. A PDI jún. 13-i számában Vahot cikksorozatba kezdett *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* címmel, és itt — mintegy az erkölcsbíró talárját öltve magára — szigorú kritikával illette a fiatalabb írgeneráció magatartását, állítólagos túlzott igényeit és anyagias életfelfogását. Vahot ugyan név szerint senkire sem konkretizálta megrovásait, ámde már a publikáció időpontja is kétségtelenné tette: kirohanásainak valóságos indítéka az a — számára persze nem kedvező, sőt egyenesen aggasztó — kilátás volt, hogy a fiatal írók tábora (Jókainak az Ék szerkesztői székébe való kerülése révén) immár saját orgánium birtokába jut. Jókai fel is vette az odadobott kesztyűt, és két — *Irodalmi levelek Vahot Imréhez* címmel közölt — cikkben (JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 184—91., 194—97.) a fölényes gúny hangján utasította vissza Vahot állításait. A Vahot és Jókai közötti viszony alakulásának e mozzanataira azért kellett itt kitérnünk, mert a hivatkozott tények is támogatják azt az álláspontunkat, amely szerint *A remete hagyománya* megírását és megjelenését viszonylag hosszú időbeli távolság választja el egymástól.

Az elbeszélés tehát 1846-ban készült — a közelebbi időpontot illetően azonban pusztán találgatásokra vagyunk utalva, s legfeljebb néhány (alternatív jellegű) hipotézist kockáztathatunk meg. Tekintettel azokra a — később részletezendő — motívumegyezésekre, amelyek *A remete hagyománya* és *Petőfi Felhők* c. versciklusa között fennállanak, nem tartjuk valószínűnek, hogy Jókai novellája a *Felhők*nél korábban (azaz 1846 áprilisa előtt) keletkezett volna. Az elbeszélésnek 1846 második negyedére való datálása viszont már nem ütközik semmiféle nehézségbe — következésképpen számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy Jókai a kéziratot még az áprilistól júniusig terjedő időszak folyamán átadta Vahotnak. Kézzenfekvő magyarázat kínálkoznék arra vonatkozólag, miért nem került sor már ekkor a novella közlésére: ti. a Vahottól kitervelt szerkesztői manőver, amellyel — a Tizek Társaságának lejáratása, vállalkozásuk kompromittálása céljából —

1846. júl. 1. (azaz a „tiziek” által a divatlapokra kimondott bojkott életbe lépésének napja) után kívánta sorozatosan publikálni lapjában a csoport tagjainak írásait. Ebből a célból tartogathatta fiókjában *A remete hagyománydt*, s talán csak a PDI júl. 4-i számának viharos fogadtatása láttán mondott le szándékának megvalósításáról. (E kérdéskörre vonatkozó feltevéseink részletesebb kifejtését l. a *Házasságok desperációból* c. elbeszélés jegyzetében.)

Elképzelhetőnek tartjuk azt is, hogy *A remete hagyománya* 1846 nyarán, az író komáromi tartózkodása idején született meg. Már a *Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés jegyzetében idéztük azt a levelet, amelyet Jókai 1846. júl. 8-án Komáromból írt Pákh Albertnek, s amelyben a Tizek Társasága tervezett folyóiratának, a Pesti Füzeteknek előkészületeiről is szó van. „... Én részemről két dolgozatot fogok beadni, hogy lehessen válogatása a szerkesztőségnek. . .” — tudósította ezzel kapcsolatos terveiről barátját az író. A jegyzet-apparátus említett helyén azt a hipotézist állítottuk fel, hogy Jókainak a Pesti Füzetekbe szánt két műve közül az egyik a *Sonkolyi Gergely* lehetett. Mármost éppenséggel nem kizárt az sem, hogy a másik írás, amellyel Jókai az új lap szerkesztőinél jelentkezni akart, *A remete hagyománya* volt. Két, ennyire elütő karakterű és hangvételű munka egyidejű beküldésével ugyanis valóban meggyőző módon igazolhatta volna tehetségének sokrétű voltát, írói adottságainak széles skáláját.

A „tiziek” folyóirat-alapítási kísérletének meghíúsulása után Jókai — társaihoz hasonlóan — ismét a fennálló divatlapok szerkesztőinek ajánlotta fel közreműködését. Mint anyjához intézett, 1846. nov. 19-i leveléből tudjuk, Vahot Imrével abban állapodott meg az 1847-es évre vonatkozólag, hogy félévenként két novellát tesz közzé a PDI hasábjain. Egy írása (a *Házasságok desperációból* című) még 1846 decemberében megjelent a lapban. A továbbiakban azonban nyilvánvalóan nem tartotta be az egyezséget, hiszen (mint említettük) a PDI 1847-i évfolyamában Jókait mindössze egyetlen mű: *A remete hagyománya* képviseli. Fentebb körvonalozott hipotézisünk értelmében talán ez utóbbi sem újonnan átadott, hanem már hosszabb ideje Vahot birtokában levő kézirat volt. Ha elvetjük ezt a feltevést, úgy azt kell a legvalószínűbbnek tartanunk, hogy Jókai 1846 vége felé vagy 1847 elején bocsátotta Vahot rendelkezésére *A remete hagyománydt*, ily módon kívánva leróni legalább egy részét az irányában elvállalt kötelezettségnek.

Alig hisszük, hogy Jókai különösebb súlyt helyezett volna ennek az írásának a megjelentetésére. A kiúttalan, „világfájdalmas” pesszimizmusnak az a nagy hulláma, amely tetőpontját a magyar irodalom-

ban 1846-ban érte el, az év vége felé már elvonulóban volt. Petőfi és az ő nyomában a Fiala Magyarországi körének legtöbb tagja aránylag gyorsan kilábal az egy időre valamennyiükön erőt vevő válsághangulatból. Az 1847-es év — más eszmék, másfajta érzésvilág jegyében álló — természetéből *A remete hagyománya* (amely a „világgyűlölet” ihlette irodalmi alkotások sorában is a legvégletesebbek közé tartozik) idegen színfoltként ütöközt ki. Talán Vahot is ilyenfajta meggondolások alapján vélte időszerűtlennek az elbeszélés publikálását, s várt vele mindaddig, amíg csak a közlés mellett szóló újabb, nyomós indokok nem merültek fel.

1847-ben Jókai már nem vállalta fenntartás nélkül ezt a munkáját. Nem vette fel novelláinak első gyűjteményébe, a *Vadon virágaiba* sem, amelyben pedig — ezt az egyet kivéve — valamennyi, 1845-től a kötet lezárásának időpontjáig: 1847 nyaráig publikált elbeszélésének (így *A remete hagyománya*nál jó néhány héttel később megjelent *A aegyptusi rózsának* is) helyet adott. (Egy évtizeddel később, az *Arnyképek* c. kötet összeállításakor már elnézőbbnek mutatkozott; ám ebben az engedékenységekben alighanem egy gyakorlati szempont: a könyv számára megszabott, szerződésben rögzített terjedelem — bármilyen módon való — kitöltésének kényszere is közrejátszott.)

Mint ahogy *A remete hagyománya* esetében csak a megírás éve tekinthető bizonyosnak, s a keletkezés ideje ennél pontosabban nem határozható meg, azt láttuk leghelyesebbnek, ha az elbeszélés sorrendi helyét kötetünkben az 1846-os év anyagának végén jelöljük ki.

*

Tudott (s régebbi és újabb kutatóktól már nemegyszer elemzett) dolog, hogy az 1840-es évek közepe táján — s kiváltképpen 1845 őszétől kb. 1846 nyaráig — úgyszólván a magyar irodalom egészére a szélsőségesen pesszimiztikus, mély csalódottságra és belső meghasonlásra valló életérzés nyomta rá bélyegét. E szemléletmód legjellegzetesebb és legnagyobb hatású megnyilatkozásának: Petőfi *Felhők* c. versciklusának címe nyomán a szóban forgó fejlődési szakasz olykor „Felhők-korszak” néven is szokták emlegetni — az irányzat kezdeményezője azonban nem Petőfi volt. Horváth János Petőfi-monográfiájának függelékében (*Petőfi Sándor*. 2. kiad. Bp. 1926. 546—49.) a verses és prózai művek egész sorát veszi számba, „melyek korban kevéssel előzték meg a *Felhők*-et, s folyóiratokban jelenvén meg, egy sötétedő áramlat folytonosságával hathattak az egykorú olvasóra . . .”

Ha a pesszimizmus átmeneti elhatalmasodása általános érvényű korjelenség volt is (tudjuk: Vörösmarty legkomorabb hangú költeménye, a reményvesztett fájdalomtól áthatott *Az emberek* is 1846-ban íródott), a legerőteljesebben a fiatalabb nemzedékekhez tartozó írók alkotásaiban mutatkozott meg. Mint Sőtér István írja: „... a Fiatal Magyarország, s velük együtt Petőfi, Jókai is a romantika legszélsőbb hangneméhez folyamodnak a 40-es évek derekán. Ebben a hangnemben Byronra éppúgy ráismerhetünk, mint Sue-re vagy Hugora [. . .] Ebben a világfájdalomban éppúgy benne van a türelmetlenség, mint a kilátástalan lázadás miatti elkéseredés érzése.” (Sőtér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 380.) Sőtér — Petőfi és Jókai mellett — Czakó Zsigmond és Vajda Péter nevét említi ebben az összefüggésben. Ami Jókait illeti, ő éppen a „világfájdalmas” áramlat térhódítása idején kapcsolódott be az irodalmi életbe, s novelláiban (*A Nepean-sziget*, *A nyomorék naplója*, *A gonosz lélek*) kezdettől fogva hangot kapott az igazságtalannak érzett világrend miatti felháborodás, a legjobbakra sújtó, meg nem érdemelt szenvedések ellen tiltakozó haragos indulat. Kétségtelen, hogy nála inkább egy friss divat követéséről, néhány, hazai és külföldi példaképektől átvett fogás és motívum ügyes alkalmazásáról, semmint valóságos, a személyiség mélyebb rétegeit is megmozgató élmények kivetítéséről van szó. Sőtér István joggal állapítja meg, hogy „valamennyiök [ti. a Fiatal Magyarország írói — O. A.] közül Jókai korai romantikája fakad a legkevésbé mély forrásokból”, s hogy „Jókai romantikájától korábban is, későbbben is gyökeresen idegen az az indíték, melyből Vajda, Czakó — és még inkább: Petőfi világfájdalma fakad: a régi, a hűbéri Magyarországgal támadt konfliktus.” (I. m. 381.) Mégis: a fiatal Jókai írói arculatához szervesen hozzátartoznak azok a vonások is, amelyek Petőfivel (mindenekelőtt a *Felhők* Petőfijével) és más, nála világnézetileg radikálisabb nemzedéktársaival rokonítják őt.

Nincs Jókainak egyetlen írása sem, amely oly szorosan kapcsolódna a most érintett koráramlathoz, és egyszersmind oly szembetűnően viselné magán a *Felhők* — és egyes más, ugyanebbe az ihletkörbe tartozó Petőfi-versek — hatásának nyomait, mint *A remete hagyomány*. (A *Felhők* ígészetében született művek között tartja számon Horváth János Petőfi-könyvének már hivatkozott függelék is.) Már a megformálásnak, a felépítésnek az a különleges, a novellisztika bevett szabályaitól elütő módja, amellyel Jókai ezúttal él, arra készíthet bennünket, hogy *A remete hagyomány*ban a *Felhők*-ciklus egyfajta prózai párdarabját lássuk. A szorosabb értelemben vett epikumot hordozó részletek (amilyen elsősorban az elbeszélő beszámolója

arról, hogyan jutott a „remete” írásainak birtokába, a továbbiakban pedig a „remete” szerelmi csalódásának és bosszújának története) szerepe meglehetősen alárendelt; legfőbb funkciójuk az, hogy mintegy keretként fogják össze a tulajdonképpeni mondanivalót. A szöveg nagyobb hányada lírai reflexiókból, aforizmaszerűen megfogalmazott keserű életbölcsségekből, valamint egymással inkább csak hanglejtésként, nem pedig tartalmilag összefüggő, s a „remete” kiábrándult világszemléletét illusztráló rövid, villanásszerű jelenetekből tevődik ki. Lényegileg ugyancsak az alaptípusokba sorolható be a *Felhők* darabjainak többsége is.

A két mű közeli rokonságának érzékeltetése céljából idézzük Horváth János monográfiájának ama részleteit, amelyekben — tematikusan csoportosítva a ciklus verseit — a *Felhők* gondolati tartalmát összegezi. A Horváth soraiból kirajzolódó jellemzés ugyanis szinte teljes mértékben ráillenek *A remete hagyományára* is. Horváth János szerint Petőfi versciklusában vannak „igen általános reflexiók az életről, annak teljes értéktelenségéről, s kivált múlan dóságáról Madárnál gyorsabban száll tova; egy forgószél az ifjúság, jó s elröpül: itt volt-e igazán? Minden vénül; múlandóság a világ ura . . . Vannak reflexiók az ember sorsáról. Ő a természet legmostohább fia. Osztályrésze óceán-bánat, gyöngyszemnyi öröm; csüggeteg vándorlás az örök jelenben; könny és vér; múltja roncsait őrző emlékezet, s hiú vizgasztalásul a remény. Hova lesz, mivégre való: öröm, bánat, gondolat? Lót-fut ember a boldogság után: hiába! boldogság csak a sírban van. Léte talán nem is igazi lét, s az ember csak álma — riasztó álma — a természetnek. Nincs igazság a földön. Szamarak lóháton, bölcsek gyalog; a jó még vonzalmaitól is szenved, a gonoszt önvád nem kínozza; hóhér és nemes lélek, gazdag és szegény, Sokrates és méregkeverője, megváltók és méltatlanok sorsa, jutalma visszás, fölcserélt; a dicsőség fénye könnyekben törik meg; a ritka nagy lelkeket nem érti meg a törpe világ.” A ciklus más darabjaiban a költő „vádol, gyűlöl, ostoroz, mert az ember saját hibáiról, hitvány mivoltáról beszél. Sorsának oka részben az ember maga. Vágyaiban állhatatlan; gonoszsága nem új; mindig ilyen volt; szíve hideg: az fogja megfagyasztani a földet; vadállat méhéből szelídebb emberfaj származhatna; csak az ő aljassága zavarja meg a világ fenségét. Barátság, szerelem? Szép szavak. A barátság: füst; ölelésében orgyilkos szándék; elhordja magát, mikor rászorulnál. A leányszem csal; tudjuk s mégis lépre megyünk; lobban a szerelem s maradéka hamu; férje halálát várja a nő, s titkos öröm csillog keresztül az özvegy gyászruháján.” Egy további verscsoport tematikáját a következőképpen foglalja össze Horváth: „Kuriózumok, mikkel inkább a képzelet

foglalkozik, mint a gondolkodás: mi lenne, ha egy fergeteg meghasítaná az eget, s a hasadékon behajítaná a földet? Mi lesz, ha majd csak egy ember lesz a földön, egy csillag bujdosik, s végül az is leesik? Hátha egyszer felbomlana a világrend s esnének a csillagok, mint most a hó, eső?" Van végül a ciklus verseinek egy olyan csoportja is, „melyben a költő személyesen áll elénk, s nem csupán ítéleteket közöl, hanem magáról beszél. Megmutatja magát: arca színtelen, átok ül rajta, fáj neki az élet; kétségbeesés, örület lakik vele; átkozza az életet, áldja a halált; szeretne egy rengetegbe elvonulni. Barátai elhagyták; bánata, öröme forrása a leány; a leány szeme: hóhérpallos villám tüzénél.” (I. m. 185—87.) Az idézett áttekintésben szereplő motívumok, gondolat- és érzéstömbök között alig van olyan, amelynek megfelelője ne fordulna elő *A remete hagyománya* szövegében is.

Már az intonáció is egy Petőfi-verset: a *Változás* c. (a *Felhőkkel* azonos diszpozícióban s időbelileg is a ciklus közelségében született) költeményt idézi emlékezetünkbe. Korábbi illúzióinak elvesztéséről, valamint arról vall itt Petőfi, hogy lelki fejlődése, érzelmi élete immár új szakaszba jutott.

Nem úgy van, amint volt. A földön
Minden mindegyre változik.
Multam s jelenkorom két testvér,
S egymást tán meg sem ismerik.
.....
Egykor, ha a világ megbántott,
Kívánczozám a sírba le;
Most, épen mert bánt, élni vágyok,
Dacolni van kedvem vele.

Agyag voltam, hig, engedékeny,
Egy ujjal is átszúrható;
Márvány vagyok . . . ki rám lő: rólam
Rá visszapattan a golyó.

A remete hagyománya bevezető részében ugyanilyen rezignált — csalódottságát sztoikus közönnyel és tettetett vidámsággal leplező — kedélyállapotról ad számot az elbeszélő.

Különösen szoros összefüggés mutatható ki Petőfi *Álmaim* c. verse (akárcsak a *Változás*, ez is 1845 őszéről való) és Jókai novellája között. A vers első strófája így hangzik:

Irtóztatók koronként álmaim.
Az éjjel is szörnyűket álmodám.
Alighogy eltűnt egyik álomképem,
Másik mereszte vad szemet reám.

„Irtóztatókat szokott lelkem álmodni. Kétségbeejtő, gyötrő képeket, miket az ébrenlét sem töröl ki emlékeimből, de mik ott ragadnak szívemben, újabb, sötétebb képekkel olvadva össze” — kezdődik az elbeszélés XII. szakasza. A költő szeme előtt különféle rémlátomások vonulnak el, s ezek megfelelőivel találkozunk Jókainál is. (Az őt gyötrő borzalmas álmokról panaszkodik Petőfi — de már nem ebben a Jókaiéval szinte szó szerint egyező szövegezésben — az *Álmos vagyok és mégsem alhatom* . c. versben és a *Felhők* egyik, *Fejemben éj van* . c. darabjában is.)

A férje halottas ágyának szomszédságában új szeretőjével bujálkodó nő képét jeleníti meg az *Álmaim* 5—6. versszaka. Az asszonyi csalfaság témáját variálja a *Felhők* két darabja (*Az özvegy* . . . , *A férj hazajő betegen* . . .) is: az egyik a gyászba öltözött, de titkos örömét palástolni alig tudó özvegy figuráját, a másik a férje halálát siettetni akaró nő alakját állítja elénk. Ez a motívum (férjét megmérgező, de csillapíthatatlan gyászt színlelő asszony) *A remete hagyománya* 165:16—30 sorokban bukkan fel.

Az *Álmaim* alábbi két versszaka már a társadalom, a politika nagy kérdéseivel vívódó költő hangját szólaltatja meg:

Láttam veszendő, dúlt országokat,
Hol kész halál volt a polgárerény,
Hol éj közelge . . . már pirult az alkony
Hóhérok honfivéres fegyverén.

Láttam ledöntött, rab országokat,
Hol nem hallatszott a rabok zaja,
Mert jajgatásukat fölülhaladta
A zsarnokhatalom gúnykacaja.

Szóhoz jut a politikai ihlet a *Felhők* egyes darabjaiban is. A *Voltak fejedelmek* . a népeket elnyomó uralkodókat bélyegzi meg, *Az álom* . . . és a *Kivágom én* . . . c. versek pedig — bizonyos fokig a költő későbbi, teljesen a radikális világnézet jegyében álló pályaszakaszát anticipálva — már a zsarnokság-ellenes harc távlatait is felvillantják. Petőfi eszméinek — eléggé halvány és elmosódott — visszfényét ismerhetjük fel Jókai novellájának XII. szakaszában, amely (mint a

„remete” egyik álomképét) a „zsarnok várurak” által építtetett, rab-szolgahad és „bor helyett emberkönyűket” ivó „kínzó ördögök” lakta, s végül tűzhányó martalékkául eső sziklavár vízióját idézi fel.

Feltűnően erősen foglalkoztatta Petőfit a most tárgyalt, néhány hónapos periódus folyamán a világmindenség végső pusztulásának gondolata, egy jövőbeli — az emberiség gonoszságát megtorló — kozmikus természeti katasztrófa képzete. Az *Álmaim* utolsó szakaszában egyenesen sürgeti ennek bekövetkezését. A valamivel korábban írt *Az utolsó ember* c. lírai monológ hőse „a már-már kihalt földön az egyetlen még élő ember, ki Petőfi mostani sötét gondolataival néz vissza és körül a nyomorult földre” és „dúskál az emberi aljasságok szemléjében” (Horváth János i. m. 194.) Petőfi e versére — mint kimutatták — erős hatással volt Byron *Darkness* (Sötétség) c. rokon témájú költeménye. A *Darkness*t, amelyet Lukács Móric már 1835-ben lefordított, második — Krupecz Istvántól származó — magyar tolmácsolása pedig éppen *A remete hagyománya* keletkezési évében látott napvilágot (PDI 1846. dec. 5. 49. sz. 870.), nyilván Jókai is ismerte.

A *Felhők* darabjai közül a *Ha jőne oly nagy fergeteg . . . és az Elmém ezen sokat gondolkodik . . .* c. — ugyancsak a világrendszer felbomlásának lehetőségét latolgató — versek tartoznak ebbe a témakörbe, továbbá a *Mivé lesz a föld . . .*, amelyben a költőn úrrá levő elkeseredett, embermegvető hangulat sugall komor proféciát:

Mivé lesz a föld? . . . megfagy-e, elég-e?
Én úgy hiszem, hogy meg fog fagyni végre,
Mefagyasztják a jéghideg szivek,
Amelyek benne s belefekszenek.

Jókai „remetéje” is arról álmodik egy ízben (168: 17—169 : 25 sorok), hogy a föld — minthogy Isten megsokallta lakóinak elvetemültségét — megfagyott, ő pedig „mint utolsó, egyedül maradt lakója e földnek”, „e síri hallgatásban, e jéghegyek közt, e halott világban. . . egy országból a másikba, egyik kietlen, hangtalan vidékből a másikba” bujdosik. Petőfinek és többi nemzedéktársainak beállítottságától merőben eltérő felfogást juttat azonban kifejezésre Jókai akkor, amikor az elfajulást betetőző, legsúlyosabb bűnként az istentagadást jelöli meg.

A *Felhők* egyik, *Vajon mit ér?* c. darabja éppen csak megpendít egy hasonlatot:

Úgy rángatózik, úgy ugrándozik szívem,
Miként a porban a levágott emberfő.

Jókai (a 164 : 25—31 sorokban) kedvtelve bontja ki és részletezi — jellegzetesen romantikus képpé formálva — Petőfi hasonlatát.

Utalhatnánk még arra is, hogy az égről lehulló „őrcsillag” — néphitben gyökerező — motívuma mind a *Felhőkben* (a *Mondják, hogy mindenikünk . . .* c. versben), mind pedig *A remete hagyományában* (169 : 26—170 : 7 sorok) előfordul, továbbá hogy Petőfi versciklusában és Jókai elbeszélésében egyaránt találunk olyan részletet, amely a halált mint a valódi boldogság állapotát magasztalja (a *Mint lőt-fut a boldogság után . . .* c. darab, ill. a 171 : 12—172 : 4 sorok) — ám az ilyenfajta, voltaképpen az európai irodalmak közös képzetkincséhez tartozó mozzanatok jelenlétét aligha lenne helyes kifejezett remiszcenciának minősítenünk.

★

Petőfi *Felhők*-ciklusa (amely — mint említettük — egy már meglevő kortendenciát összegezett és fejlesztett tovább) azonnal számos utánpótlóra talált; a megjelenését követő hónapokban a divatlapokat valósággal elárasztották a sötét színezetű, végletes pesszimizmusban tobzódó költői és prózai művek. (A fontosabbak felsorolását l. Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. 2. k. Bp. 1896. 252. Ezen a helyen — de nem az epigonok sorában — érdemel említést egy, a *Felhőkkel* rokon ihlet jegyében fogant mű; Czakó Zsigmond *Leona* c., a pesti Nemzeti Színházban 1846. aug. 17-én bemutatott drámája is, amely Petőfi versciklusa mellett a Fiatal Magyarország „világfájdalmas” korszakának legjelentősebb, legmaradandóbb alkotása.) Maga Petőfi viszont rövidesen túljutott a válságperióduson, s *Világgyűlölet* c. (1846. április végén írt, de csak az *Ék* 1847. márc. 6-i számában publikált) költeményében határozottan szembefordult a pesszimizmus divatjával, elítélve a „Byronképeket vágó”, szenvedelt érzéseknek hangot adó „világfalókat”. Alighanem Petőfinek ez a megnyilatkozása is közrejátszott abban, hogy Jókai kirekesztette *Vadon virágai* c. kötetéből *A remete hagyományát*, ily módon határolva el magát a novella ember- és világmegvető szemléletétől.

A horizont tisztulásáról, a válsághangulat oldódásáról tanúskodik Jókai oeuvre-jének néhány, *A remete hagyományánál* később született darabja is — noha két, 1847/48 fordulójáról való írásában: *Az üstökös útjában* és a *Czakó Zsigmond emléke* (JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 437—40.) c. cikkben ismét *A remete hagyománya* tónusa és gondolköre (kiváltképpen a romantika sír- és kísértetkultusza) tér vissza. Viszont a néhány évvel később, 1853-ban írt *Kedves atyafiak* c. elbeszélésben már nyíltan paradisztikus jellegű gúny tárgyává teszi azt a

„világfájdalmas” magatartást, amellyel előző pályaszakaszában még oly szívesen azonosult. A szóban forgó novellában egy Sós Kálmán nevű, byroni pózokban tetszelgő vidéki fűzfapoétát is felléptet, s ennek a kifejezetten nevetséges és ellenszenves figurának a szájába adja a saját korábbi munkáiból (mindenekelőtt *A remete hagyományából*) is jól ismert szentimentális szólamokat.

A remete hagyománya első sorai a fiatalság szép reményeit, a „gyermekörömök” korát búcsúztatják. Itt olvashatjuk az alábbi szentenciát: „Nem az a legvénebb, ki legtávolabb van a bölcsőtől, hanem az, ki legközelebb van a sírhoz.” A *Kedves atyafiakban* pedig a következő párbeszéd zajlik le Sós Kálmán és a kacér fiatal özvegy, Csalváry Júlia között:

„— Ön boldog, oh Julia, oh ön még gyermek és tud mindennek örülni.

— Ugyan hallgasson! hisz idősebb vagyok magánál jó öt esztendővel, ha nem többel.

— Ah Julia, az időt nem az évek teszik. Ön gyermek huszonnyolcz évével, én megaggott férfi huszonnégyvel. Nem az a legvénebb, a ki legtávolabb van a bölcsőtől, hanem az, a ki legközelebb van a sírhoz, nem a napok száma hozza meg az arcok redőit, hanem a napok terhe. Én szenvedtem annyit, a mennyi egy ötven éves életre elég.” (*Népvilág*. NK 16. k. 41.)

Bajos volna eldönteni, vajon egy — immár közhelyszerűen ható — fordulat véletlen ismétlődésével, vagy pedig tudatos, szándékoltan önironikus allúzióval állunk-e itt szemben. (A magunk részéről az első lehetőséget tartjuk valószínűbbnek.) A bemutatott két — részben szó szerint egyező, csak hogy szövegbeli funkciójukat tekintve éppen ellenkező előjelű passzus — egymás mellé állítása mindenesetre meggyőző módon érzékelteti, hogy az 1850-es évek Jókaija (nem utolsósorban nyilván a szabadságharc nagy, jellemformáló erejű élményének hatására) már végérvényesen leszámolt a romantikának azzal a speciális, múlt kordivathoz kötött *válfajddal*, amelyet az ő életművében belül *A remete hagyománya* példáz a legjellegzetesebb, úgyszólván vegytiszta formában.

Irodalom

Morvay Győző *Byron Magyarországon* c. áttekintésében (Koeppel Emil: *Byron*. Bp. 1913. Függelék.) megállapítja, hogy Jókainak is megvan a maga világfájdalmas időszaka, „midőn a világból kifutni szeretne s megálmodja, hogy megölte magát s a halál eszméjével félelmesen foglalkozik. Ez a misantrop lehangoltság olvasmányainak és a

kornak hatása. Megzavarta Byron mélységes melancholiája. (A remete hagyománya.)” (339.)

Zsigmond Ferenc könyvében összeveti az *Egy bujdosó naplója* hegyi bolyongásokról szóló képeit e novella hasonló jellegű részleteivel. Az ilyen korábbi szemelvényeken „az olvasó [. . .] megérezte az affektáló erőlködést”, míg a Világos utáni viszonyok között a sorsüldözött emberek rejtélyes, világfájdalmas magatartása a közönség előtt is „érthetővé és elérzékenyítővé lett”. (Zsigmond 96—97.)

N. Dely Zsuzsa rámutat arra, hogy Jókai stílusát az egymásra koppanó rövid mondatok sorának használata (style coupé) is jellemzi. „Egyik-másik elbeszélésének a rövid mondatok adják meg az alaphangulatát. Míg a párbeszédekben a rövid mondatok a gyors pergést biztosítják, a leíró, elbeszélő részekben ezek túlzó alkalmazása fokozza a stílus romantikusságát sokszor kísérteties pianissimóra halkítva az elbeszélés hangját. A rövid mondatok nagyarányú alkalmazását láthatjuk a *Remete hagyományai* [!] című elbeszélésben, ami valami fáradt, patetikus hangulatot ad az egész novellának.” (58—59.) Később a felkiáltó mondatok szerepét vizsgálva tér ki a novellára. „Egyik-másik csendes hangú, elmélkedő műben is ki-kitör a felzaklatott lélek felkiáltása, éles kontrasztot adva az elbeszélés pianójának. Legjellemzőbb példája ennek *A remete hagyománya*, amelyben az elbeszélés csendjét egészen hirtelen, váratlanul szakítja meg egy felkiáltás . . .” A szerző itt a „Máskor azt álmodám, hogy megölte magamat . . .” kezdetű szakasz zárósorait (kiadásunkban a 168 : 13—16 sorok) idézi. (N. Dely 63—64.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövegül a novella első kötetbeli közlését, az Á¹-ben megjelent formát fogadtuk el. Az Á¹ és a novellát először közreadó PDI szövege között fennálló eltérések egy részét ui. (így mindezekelőtt a 148 : 16 sorban előforduló módosítást) feltétlenül tudatos írói szándékból eredő s így a végleges szerzői akaratot tükröző változtatásnak kellett minősítenünk. Másfelől viszont néhány olyan esetben, amikor tartalmi és stílusos összefüggések az Á¹-beli formát nyilvánvaló (nyomdai, ill. korrektori hanyagság folytán előállott) szövegromlásnak mutatták, e hibákat a PDI szövege alapján javítottuk. Helyesírási vonatkozásban megjegyezzük, hogy a *boszú, épen, fris, fülánk, gyulad, köny, lélekzet, nyilal, rosz, sülyedő, viszfény* szavakat a mai írásmódnak megfelelő formában írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a PDI és az Á—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 147 : 7 fáj, *kit semmi nem gyötör* (PDI: fáj, *semmi nem gyönyör*)
9 (a „Nem az a legvénebb . . .” kezd. mondat az NK-ból hiányzik.)
17 fájdalmat, *mintha büszkeséget akarna* belőle *magának* szerezni
(PDI: fájdalokat, *mintha szeretne* belőlök *magának* szerezni)
24 gondolatai (PDI: gondolatjai)
- 148 : 2 nem *ad* hangot (PDI: nem *ad* hangot)
3 hogy *bánataért* (NK: hogy *a bánatért*)
7 *naponként* (PDI: *naponkint*)
16 *tetőtül talpig idegen* az egész (PDI: *tetőtül talpig tót* az egész)
25 *fáradtsággal* (NK: *fáradtsággal*)
31 *fenn a bérctetőről* (NK: *fenn a bérctetőn*)
34 *előbb* (PDI: *előbb*)
- 149 : 17 más *hasznos* konyhanövényt. (PDI: más konyhanövényt.)
30 *főröszi* (NK: *fűröszi*)
- 150 : 17 *fekete*, *poshadt* vizében (PDI: *feketere* *poshadt* vizében)
- 151 : 13 *fürödhetni* (NK: *fürödni*)
18 úgy *tetszék* (PDI: úgy *tetszik*)
24 *csüngő* (NK: *csüggő*)
26 *magányos emberi* lak (NK: *magányos* lak)
32 *hasadékaiban* (PDI: *hasadékiban*)
- 152 : 8 s *még* keblem (PDI: s *még* keblem)
- 153 : 5 *alkonyati* (PDI: *alkonyi*)
14 *venni*, s *odaléptem* (NK: *venni*; *oda léptem*)
21 *lassankint* (PDI: *lassanként*)
32 *környékben az ember* (PDI: *környékben ez ember*)
34 *senkitől nem kért* (Á¹, NK: *senkitől sem kért*)
- 154 : 9 úgy *esett keserv-éhes* (PDI: úgy *esett az keservéhes*)
13 *feljegyezni* (PDI: *feljegyezni*)
18 *mintha mondaná* (NK: *mintha azt mondaná*)
20 *ézésinek* (NK: *érzéseinek*)
22 *eltaposd* (PDI: *eltapodd*)
27 (a „Fehér arc, sötét szív.” mondat az NK-ból hiányzik.)
- 155 : 17 *fejedelmek* (Á¹: *fejedelmek*)
20 *halvány fényű* (PDI: *halavány fényű*)
25 *tudhatná az ember* (PDI: *tudhatná ember*)
- 156 : 6 már *csak* perceket (NK: már *perczeket*)
- 157 : 21 (a „Mi édeőbb a bor kelyhénél?” mondat a PDI-ből hiányzik.)
28 *Ez egy utolsó kéj* (PDI: *Ez egy utósó kép* Á¹: *Egy utolsó kép*)
utolsó édesség (PDI: *utósó édesség*)

Lap: Sor:

- 29 *lyányt* (PDI: lányt NK: leányt)
- 158 : 5 kiállta *érte* mindazt (NK: kiállta mindazt)
11 jól ez esküt (NK: jól az esküt)
12 mely *egy* új hazát (PDI: melly új hazát)
15 *lyánynak* (PDI: lánynak NK: leánynak)
18, 19, 159 : 3 *lyány* (PDI: lány NK: leány)
20 engemet látogatni (NK: engem látogatni)
- 159 : 7 *lyánya* (PDI: lánya NK: leánya)
8 Térdre borul (PDI, Á¹: Térdelve borul — sh.)
12 *lyányt* (PDI: lányt NK: leányt)
13 *lyányka* (PDI: lányka NK: leányka)
27 *lyány* (PDI: lány NK: leány)
28 *érezém* (NK: érzém)
- 160 : 8 tenarcotokban (PDI: tinarczotokban)
10 nyugodjál meg (PDI: nyugodj meg)
26 Gyűlölök mindent, ami él. Gyűlölöm (PDI: Gyűlölök mindent, a mi él, a mi lehet. Gyűlölöm)
27 legközelebb (PDI: legközelb)
- 161 : 20 *előmbe* (PDI: élémbe)
- 162 : 4 *különbözik* a többi (PDI: különböz a többi)
24 tán az illat (NK: talán az illat)
26 (a „Ki ne látná az egyszerű . . .” kezd. mondat az NK-ból hiányzik.)
- 163 : 10 oltárnak, *úgy* alkudtak (PDI: oltárnak, *hogy* alkudtak)
16 rimánykodott (NK: rimánkodott)
20 igazgaták (NK: igazgatták)
22 *lyány* (PDI: lány NK: leány)
25 egymást szeretni fogják. (PDI: egymást *szeretik és szeretni* fogják.)
- 164 : 1 Ha *sírsz* vagy imádkozol (PDI: Ha *jössz*, vagy imádkozol — sh.)
19 nem jön-e a fehér (NK: nem jön-e fehér)
24 feszíté *akkor* (PDI: feszíté ekkor)
27 *magasra* (PDI: magasra)
- 165 : 6 látmányban (PDI, NK: látványban)
10 hallatszotti, ajtók (NK: hallatszík, ajtók)
13 nagylelkű férfi! (PDI: nagylelkűséges férfi!)
21 sírboltba vele, be akarta magát *falaztatni* azzal. *Ajultan húzták fel őt onnét az érzékeny részvevők, nem szégyellt sírni és magát* annyi nép (Á¹, NK: sírboltba vele, le akarta magát annyi nép — sh.)

Lap: Sor:

- 24 földhöz verni (Á¹, NK: földre verni)
27 felverék (Á¹, NK: felvevék)
166 : 18 szállt meg vendégnemszerető (PDI: szállt meg a vendég-
nemszerető)
20 váruak (PDI, Á¹: vérurak — sh.)
26 tűrheté tovább az dtkok terhét, mellyel (Á¹, NK: tűrheté,
mellyel — sh.)
30 lefolyásaig (NK: lefolyásdig)
167 : 2 Aztán (PDI: Azután)
3 magányosan (PDI, NK: magánosan)
5 éjében meg-megrázkódik (NK: éjében megrázkódik)
29 szóliták meg (PDI: szólitá meg — sh.)
168 5 föllegek (PDI: fellegek)
7 kerengték körül (PDI: keverték körül)
10 üstökössel (NK: üstökösökkel)
23 egykor már város (PDI: egykor más város)
169 6 ráakadtak (Á¹: reáakadtak)
13 közepeig (Á¹, NK: közepéig)
14 pólus jege közepén (PDI: pólus közepén)
23 utolsó (PDI: utósó)
170 : 4 két szeméből (Á¹: két szemeiből)
14 senki nem lát (PDI: senki sem lát)
20 rémtekintettel, kuszáltak (PDI: rémtekintet, kuszáltak)
28 bárhova (PDI: bár hová)
171 7 érezi (NK: érzi)
13 rajt a halál képe. A halál képe. A halál képe nyájas (NK:
rajt a halál képe. A halál képe nyájas)
16 nem sír többé. (PDI: nem sír soha többé.)
24 körülrepdesni (PDI: körülrepdesni)
csillagokat, s jótetteknek (NK: csillagokat, a jótetteknek)
172 : 2 föld felé (PDI: föld fele)
11 lepedőjüket, s mennek (NK: lepedőjüket, mennek)
20 utolsó (PDI: utósó)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 147 : 4 *Akkor még fiatal voltam, most már nem vagyok az.* — az itt kifejezésre jutó „világfájdalmas” beállítottságot testesíti meg Jókai első regényének, a *Hétkönapoknak* egyik főszereplője, Bálnai Körmös István is, aki egy helyütt így vall saját magáról

Lap: Sor:

sorsáról és életfelfogásáról: „Látod én huszonkét évemmel oly megaggott ember vagyok! Mennyi nyomort, mennyi fájdalmat kellett elviselnem! Mennyiféle alakban járt rajtam keresztül a viszályok kereké! Hány balkezét tapasztaltam a sorsnak! Óh, annyit nem szenvedett sok ember, kinek hajai hullanak . . . Ne higgy az embereknek! Inkább senkinek se, mint mindenkinek. Légy nyájas hozzájuk, de ne bizalmas! Kígyó annak a leggalambja is. Tanulj félni, tanulj gyanakodni mindenkiben! Reméld a legjobbat, s félj a legrosszabbtól, s fogadd mindkettőt egykedvűen!” (JKK I. k. 47—48.)

- 16 Különös lélekdállapot az, hogy mikor az ember boldog, úgy keresi, kutatja a fájdalmat . . . — Lényegében ugyanezeket a gondolatokat fejt ki Jókai annak a — szintén 1846-ból való — bírálói jelentésnek elején, amelyet az egykori iskolája, a pápai kollégium keretében működő képzőtársaság felkérésére készített a társaság tagjainak az évi pályamunkáiról: „. . . Sajátja az a legelső ifjú éveknek, hogy valódi gondokat nem ismerve, nem ismerve az élet szenvedései közül egyebet, mint tán a nélkülözést, melly sokkal prozaibb valami, mint sem költészet tárgya lehetne, keresve keresi a szomorú hangulatot, mellyet műzsája szellemébe oltson, elő veszi a történet személyeit, zsarnok fejedelmeket, kegyetlen apákat, vallást és igazságot elnyomó hatalmas férfiakat, 's azokat szabadságért verő szívének hevében rútul leöldösi. — Később, mikor osztán az életbe kilép, mikor megcsalják barátai, megcsalja szerelme, sőt még kiket saját lelke teremtett, — reményei is megcsalják, akkor ir és gondol még keserűbb dolgokat az — emberiség ellen, még később pedig mikor mind magát, mind körületét színről színre kiismeré, — kezd nevetni a' világ balgaságain, 's lesz belőle boldog ember és — humorista.” (Idézi Bodolay Géza: *Irodalmi didaktársaságok 1785—1848*. Bp. 1963. 623.)
- 148 : 9 a beszkiđi fenýveserdőben — az Északnyugati és az Északkeleti Kárpátok homokkővonulatában két erdővel borított hegységcsoport viseli a Beszkidek nevet. Hasonló módon írja le a Beszkideket Jókai a *Hyppona romjai* c. elbeszélésben, amelynek hőse: Béli Dávid üldözi elől rejtőzik el feleségével együtt a hegység egy nehezen megközelíthető zugában.
- 12 kallómalom — ércúzó vízimalom
- 149 : 28 démutszag — a démutka (kakukkfű) illata

Lap: Sor:

155 : 22 *Altair (Atair)* — a Sas csillagkép legfényesebb, elsőrendű csillaga

163 : 29 *mikor a kabbalistákat és a farizeusokat korbáccsal kezében verte ki a templom csarnokából* — pontatlan utalás egy ismert, mind a négy evangéliumban (Máté evangéliuma 21. rész, Márk 11. rész, Lukács 19. rész, János 12. rész) megörökített bibliai történetre. A biblia szerint Jézus — Jeruzsálembé való bevonulása után — nem a kabbalistákat (= a héber misztika beavatottjait) és a farizeusokat, hanem a kalmárokat és pénzváltókat űzte ki a templomból.

9. A MUNKÁCSI RAB

Kézirat

Az elbeszélés eredeti kéziratát az MTA Kézirattára őrzi. A 36 számozott (28 × 22 cm nagyságú) lapból álló füzet a M. ir. Lev. 4° 125 sz. — Toldy Ferenc hagyatékából származó — kéziratcsomóhoz tartozik, mint annak XXIV. sz. darabja. A tintával beírt lapszámok az egyes lapok rectójának, ill. versojának jobb felső sarkában helyezkednek el.

A cím alatt — utólagos, valószínűleg Toldy Ferentől származó — kiegészítésként az alábbi, ceruzával írt bejegyzés olvasható: „Novella Jókay Mórictól.” A szöveg utolsó mondata alatt aláírás: Jókay Mór.

A szöveg általában teljes folyamatossággal tölti ki a kéziratlapokat. Az elbeszélés egyes fejezetei ugyanazon a lapon kezdődnek, amelyen az előző rész véget ért. A 18. lapon azonban mindössze négy sor — a IV. fejezet vége — olvasható, az utolsó, V. fejezet már a következő lapon indul.

A szöveg vége: a 35. lap utolsó hét és a 36. lap első négy sora (a „Tóváry Dániel! A király nevében foglyom vagy!” szavaktól fogva) Petőfi írása. (Vö. *Petőfi Sándor Összes Művei*. 7. k. Bp. 1964. 596.)

M: I. *Reguly-Album*. Történeti és szépirodalmi tartalommal Jászay, Jósika, Jókai, Lugossy, Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Venczel által. Kiadta a Reguly-Társaság. Pesten, Emich Gusztáv bizománya, 1850. 357—94. A cím alatt a műfaj és a szerző megjelölése: „Novella Jókai Mórictól.”

II. *Hölgyfutár* (Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből. Tulajdonos szerkesztő Nagy Ignác.) 1850. márc. 1—7. (1—7. sz.) 7 folytatásban.

Ez a publikáció a *Reguly-Album*ban megjelent szöveg utánközlése, amint erre az első folytatáshoz kapcsolódó szerkesztői jegyzet is rámutat: „Mutatványul »Reguly-Album« című *igen érdekes* történeti és szépirodalmi munkából, melly *Reguly* acélmetszetű arcképével e napokban jelent meg, és *Emich Gusztáv* könyvtáránál két ezüst forintot kapható.” A lap közli a kötet tartalomjegyzékét is, hozzáfűzve: „E gazdag tartalomjegyzék, s itt következő mutatvány minden további dicséretet fölöslegessé tesz.”

- III. Á¹ 1. k. 111—51.
- IV. Á 3. kiad. Pest 1873. Heckenast Gusztáv tulajdona. [A külső borítólapon kiadóként már a Franklin-Társulat van feltüntetve.] (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 74.)
- V. Á—NK 76—104. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VI. Á 4. kiad. Bp. 1895. Franklin-Társulat.
- VII. a) Á 5. kiad. Bp. 1907. Franklin-Társulat.
 b) 7. kiad. 1908.
 Címlapkiadás.
 c) 8. kiad. 1911.
 Címlapkiadás.
 d) 9. kiad. 1912.
 Címlapkiadás.
 e) 10. kiad. 1914. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 74—75.)
 Címlapkiadás.
- VIII. Á—CentK 61—83.

Keletkezés (források, minták)

Megjelenési dátuma alapján *A munkácsi rabot* Jókai szabadságharc utáni pályaszakaszának alkotásai között kellene számon tartanunk. Már Zsigmond Ferenc felfigyelt azonban azokra a vonásokra, amelyek e novellát az 1840-es években publikált darabokkal rokonítják. (L. alább, az *Irodalom* részben.) Szinyei Ferenc pedig azt a meggyőződését juttatta kifejezésre, hogy Jókai „bizonyára még 1848 előtt” átadta írását a *Reguly-Album* számára. (L. uo.) Feltevését az újabban feltárt adatok a vitán felül álló bizonyosság rangjára emelték. A Petőfi kritikai kiadás munkálatai során derült fény arra, hogy az elbeszélés kéziratába — amely a Jókai-kutatók kezén eddig (úgy látszik) nem fordult meg — az utolsó sorokat Petőfi írta be. (L. fentebb.) Ez a

körülmény önmagában is perdöntő érvényű, de még csak a keletkezés „terminus post quem non”-ját határozza meg, kétségtelenné téve, hogy a novella Petőfi és Jókai — 1848 nyarán bekövetkezett — szakítása előtt, illetve (miután a mozgalmas forradalmi hónapokat már nyugodtan számításán kívül hagyhatjuk) 1848. március 15-e előtt íródott. A rendelkezésünkre álló további adatok viszont ennél pontosabb körülhatárolásra is lehetőséget nyújtanak. Édesanyjához szóló (jegyzeteinkben már több alkalommal idézett) 1846. dec. 27-i levelében Jókai — anyagi helyzetéről szólva — többek között arról is említést tesz, hogy Schedeltől decemberben 18 pengő forintot kapott. Schedel (azaz Toldy) Ferenc mint az MTA titkára, a Kisfaludy-Társaság igazgatója és több más tisztség birtokosa a kor magyar szellemi életének egyik legbefolyásosabb személyisége volt, a szóban forgó időpontban azonban semmilyen időszaki sajtóterméket nem szerkesztett. Márpedig minthogy az ifjú Jókainak az MTA-val és a Kisfaludy Társasággal még semmiféle kapcsolata nem volt (e szervezetek pénzügyeit egyébként amúgy sem közvetlenül Toldy intézte; a kiutalások más, e feladattal megbízott tisztségviselők hatáskörébe tartoztak), a hivatkozott levélrészletet csakis úgy értelmezhetjük, hogy a Toldytól, az előkészületben levő Reguly-Album szerkesztőjétől az e kiadványba szánt munkájáért: *A munkácsi rab*ért járó tiszteletdíjat vette fel. 1846-ra datálta az elbeszélést Jókai műveinek abban a (később összeállított) kézirásos jegyzékében is, amelyet *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben mutattunk be — s ez a lista *A munkácsi rab*ért kapott honoráriumot is a levéllel egybevéve: 18 forintban jelöli meg. Az elbeszélést tehát kétségkívül az 1846-os év terméséhez kell sorolnunk — de a datálás további finomítására, a lehetséges időbeli határok szűkebbre vonására aligha van mód. (Az a tény, hogy a tiszteletdíjat Jókai az év decemberében kapta meg, ebben a vonatkozásban még nem nyújt kellő támpontot — hiszen a kézirat benyújtása és a honorárium kifizetése között esetleg hosszabb idő is eltelhetett.) *A munkácsi rab* sorrendi helyét kötetünkben ezért az 1846-os év anyagának végén (*A remete hagyománya* c., szintén csak hozzávetőleges pontossággal keltezhető novella szomszédságában) jelöltük ki.

★

A Reguly-Album kiadásának előkészületei 1845-ben indultak meg. A cél az volt, hogy kellő anyagi fedezetet biztosítsanak azoknak a kutatásoknak folytatásához és sikeres befejezéséhez, amelyeket Reguly Antal már hosszabb idő óta folytatott Oroszországnak a finnugor nyelvű népek lakta vidékein a magyar őstörténet és a finn-

ugor nyelvrokonság mind erősebben vitatott problémakörének tisztázása céljából. Az a támogatás ui., amelyben Regulyt az MTA — ennek közbenjárására — a kormányzat részesítette, nem bizonyult elegendőnek. Toldy Ferenc — aki kezdettől fogva tisztán látta Reguly vállalkozásának jelentőségét, s minden tőle telhető módon igyekezett azt előremozdítani — ezért újabb (most már nem hivatalos, hanem társadalmi jellegű) akciót kezdeményezett. Lépésének indítékairól és az általa felvetett elgondolásról a kiadvány élére illesztett dolgozatában is beszámolt: „ . . . e sorok íróját aggodalom fogta el egy [Reguly terveinek valóra váltásához — O. A.] annyira szükséges második pétervári mulatás s a haza-jövetel eszközeinek miképp előteremtése iránt. Még egy, az egyleti út állt nyitva. Megalkottattott tehát 1845-nek elején a »Reguly-Társaság«, mely teendőjéül tűzte részvények s egy »Reguly-Könyv« kiadása által annyi pénzt csinálni, hogy utazónk két évre fedezve legyen . . .” (*Reguly Antal és a finn—magyar kérdés.* = Toldy Ferenc: *Magyar államférfiak és írók.* Pest 1868. 2. k. 370.)

A Reguly-Társaság 1845 februárjában tartotta meg alakuló összejövetelét. Az ország különböző tájaira szétküldött, Császár Ferenc elnök, Irinyi József jegyző és Antal Mihály pénztárnok nevével jegyzett nyomtatott aláírási íven a „Pesten 1845-diki Februárban” keltezés, az ehhez kapcsolódó, az ügyet a címzettek személyes gondjaiba ajánló, szintén nyomtatott kísérőlevélén pedig a febr. 15-i dátum szerepel. (Az aláírási ív és a kísérőlevél egy-egy példányát az MTA Kézirattára a Tört 2° sz., Kazinczy Gábor hagyatékából származó kéziratcsomóban őrzi.) A Reguly-Album közreadásának szándékára vonatkozó utalást e dokumentumok nem tartalmazznak ugyan — de nyilván hamarosan ez a terv is konkrét formát öltött, s Toldy bizonyára rövid időn belül felkerlte az általa munkatársakul már kezdetben kiszemelt tudósokat és írókat (akik közé azonban az ekkor még ismeretlen nevű Jókai nem tartozhatott) a kiadványban való közreműködésre. A szerkesztői koncepció már eredetileg az lehetett, hogy a kötet részben — a Regulytól kutatott tematikához közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó — tudományos értekezéseket, részben pedig könnyebb olvasmányul szolgáló s ily módon a könyv kelendőségének fokozására alkalmas szépirodalmi műveket tartalmazzon. Toldy később, amikor Regulyval foglalkozó tanulmányát újból közzé tette, egy jegyzetben arra is utalt, hogy a Reguly-Társaság gyűjtőakciójára befolyt összeg „1452 pftot 45 krt tett, melyből 1846/47-ben kilencedfélszáz ment [Reguly] kezéhez, a többi a »Reguly-Album« előállítására fordított . . .” (Állítását a hagyatékában fennmaradt, a Reguly-Társaság bevételeire és kiadásaira vonatkozó — alább még érintendő — részletesebb elszámolás is megerősíti.)

Ugyanott azt is megokolta, miért kellett a remélnél szerényebb eredménnyel beérniök: „Az egylet kétségkívül többet, sőt a mint a dolog eleinte indult, sokat tehetett volna; de Reguly, betegeskedése közben sokáig hír nélkül hagyván az egyletet, ez a segedelemgyűjtést nyomósabban nem folytathatta.” (I. m. 2. k. 370.)

Úgy látszik: 1845 őszén már a Reguly-Album anyagának jelentős hányada a szerkesztő kezében volt. Rischel Ágost, az *Őstörténetünk néhány fontos kérdéséről* c. (levél formájában írt) tanulmány szerzője maga tüntette fel a szöveg végén a befejezés dátumát: „Pest, máj. 21. 1845.” Jósika Miklós 1845. szept. 1-i levelében (ItK 1911. 80.) tájékoztatta Toldyt arról, hogy elkészült *A külön* c., a Reguly-Albumba szánt novellájával. Lugossy József is ez idő tájt küldte el *Reguly-dal* c., a kötetet lezáró alkalmi versét (l. Toldyhoz írt 1845. szept. 18-i levelét az MTA Kézirattárában M. irod. Lev. 4° 81. sz. alatt). Szigligeti Ede *Troubadour* c., a Nemzeti Színházban már 1841-ben bemutatott szomorújátéka alighanem szintén a korán beérkezett kéziratok közé tartozott. Petőfi *Szilaj Pista* c. elbeszélő költeménye 1846 tavaszán keletkezett. Ez a mű egyébként a Toldy szerkesztette kötetbe már csak másodközlésként került bele, ugyanis Petőfi (aki munkájának átadásakor még nyilván a Reguly-Album gyors megjelenésére számított) időközben felvette *Összes költeményeinek* 1847-ben közreadott gyűjteményébe. (Jókai talán azért nem járt el hasonlóképpen, és nem iktatta be a maga elbeszélését a VV-ba, mert amikor kötetét sajtó alá rendezte, a novella — valószínűleg egyetlen — kézirati példánya már nem az ő, hanem Toldy birtokában volt. Lehetséges persze az is, hogy azért nem helyezett súlyt e — kevésbé sikerült — írásának kötetbeli publikálására, mert 1847 tavaszáig elkészült novellái enélkül is kitöltötték a kiadvány számára előzetesen megszabott terjedelmi kereteket.) Az album többi közleményei: Jászay Pál és Wenzel Gusztáv történelmi tárgyú dolgozatai, valamint Vahot Imre *A régiségbúvár* c. egyfelvonásos vígjátéka kétségkívül szintén még a forradalom előtti években íródtak — mégpedig feltehetőleg abban a kezdeti, 1845/46-ra tehető periódusban, amelyben (Toldy idézett sorainak bizonyossága szerint) a Reguly-Társaság aktivitása és a feléje irányuló érdeklődés még viszonylag élénk volt.

Jókai tudvalevőleg az 1845 szeptemberében publikált *A Nepean-szigettel* aratta első átütő írói sikerét — a Reguly-Album munkatársainak sorába való bevonása csakis ettől az időponttól fogva jöhetett szóba. Véleményünk szerint erre legkorábban 1846 első hónapjaiban (amikorra oeuvre-je már néhány további novellával gyarapodott) kerülhetett sor. Mindenesetre Jókai gyorsan kivívott írói rangjára vall az, hogy a szerkesztő — évtizedes munkásságra visszatekintő,

elismert írók (Jósika, Szigligeti), valamint az immár népszerűségének csúcán járó Petőfi mellett — indokoltnak látta az ő szerepeltetését is. Még erőteljesebben érzékelteti a mindössze húsz-huszonegy éves Jókai előnyös pozícióját az a tény, hogy az album szerzői közül csak hárman részesültek tiszteletdíjban — és e három munkatárs közül az egyik éppen ő volt.

A Reguly-Társaság pénzügyeiről szóló kimutatást az MTA Kézirattára M. ir. Lev. 4° 88 sz. alatt — a Regulynak Toldyhoz intézett leveleit is tartalmazó kötetben — őrzi. Az iratot, amely egy különálló lap két oldalán helyezkedik el, nem Toldy, hanem valamely más kéz vetette papírra. A Reguly-Albummal kapcsolatos költségek részletezése a következőképpen fest:

„Kiadatott az Albumra

A) Tiszteletdíj: 42 ft. 48 kr. (20.18. 4^{ab}.)

B) Javítási díj: 10 ft.

C) Arczkép 140 Ft. (25.115.)

D) Nyomdának 325 ft. 30 krt.

518 ft. 18 kr. pengő”

Mint hogy a rendelkezésre álló összeg nagyobb részét Reguly közvetlen támogatására szánták, az albumra fordított kiadásoknál okvetlenül a minél messzebbmenő takarékoság volt az irányadó szempont. Ezért nem meglepő, hogy a számadás „tiszteletdíj” rovata csupán három tételt — egy 20 ft, egy 18 ft és egy 4 ft 48 kr nagyságút — foglal magába. A második helyen szereplő, 18 forintos összeg — mint láttuk — *A munkácsi rab* honoráriuma volt. A fennmaradó két tétel rendeltetését illetően csak feltevéseket kockáztathatunk meg. 20 forinttal esetleg Jósika igen nagy terjedelmű (82 lapot kitevő) elbeszélését díjazhatták, a 4 forint 48 krajcárt pedig talán Petőfi kapta viszonylag rövid (14 lapnyi) költeményéért. Az értekezéseket (amelyeknek honorárium fejében való értékesítésére a korabeli kiadási viszonyok között nemigen volt mód) bizonyára ingyenesen engedték át szerzőik a fontos tudományos célt szolgáló vállalat számára, s ugyanezt gyaníthatjuk Szigligeti régóta kéziratban heverő, annak idején csekély sikerrel játszott drámájáról is. Annyi mindenesetre kétségen felül áll (s szempontunkból voltaképpen egyedül ez az érdekes), hogy Jókai kéziratának megszerzése érdekében a szerkesztő az anyagi áldozattól sem vonakodott — tehát az ő közreműködésében nyilván a tervezett kiadvány sikerének egyik biztosítékát látta.

Am bármennyi előkészület történt is — adataink tanúsága szerint — a Reguly-Album megjelentetésére, az végül mégis alaposan elhú-

zódott, s a könyv csak öt évvel az akció megindulása után: 1850 február végén — gyökeresen új társadalmi és kulturális helyzetben — látott napvilágot. A feltűnő késedelemben többféle tényező is közrejátszhatott. 1847 táján, a mind jobban kiéleződő közéleti harcok légkörében már annyira uralkodóvá (a szabadságharc idején pedig — természetszerű módon — éppenséggel kizárólagossá) vált a politikai érdeklődés, hogy elvontabb természetű, a kor nagy kérdéseivel össze nem függő tárgyak — aminő Reguly kutatásainak ügye is volt — aligha számíthattak többé a közönség figyelmére. Valószínűleg a Regulyval kapcsolatos újabb hírek hiánya is csökkentette a siker kilátásait (erre céloznak Toldy fentebb idézett sorai is). Elképzelhető továbbá az is, hogy a munkával túlhalmozott, de mégis új meg új feladatokat és funkciókat vállaló Toldy elfoglaltságai közepette egyszerűen nem talált időt arra, hogy elkészítse a maga — Reguly útjait a „finn—magyar kérdés” egész problémakörébe ágyazó — dolgozatát, amelynek pedig a kötetből semmiképpen sem volt szabad hiányoznia.

A Világos utáni első hónapokban az egész magyar szellemi élet megbénult; szinte minden irodalmi és tudományos tevékenység szünetelt. Toldy ama kevesek közé tartozott, akiknek energiáját, munkakedvét a beállott katasztrófa sem törte meg. Nyomban ismét megkezdte tudomány- és kultúraszervező tevékenységét, amelyben az adott körülmények között a nemzet szolgálatának egyetlen lehetséges módját látta. Minthogy a szabadságharc mozgalmaitól teljesen távol tartotta magát, s — régebbre visszanyúló — jó kapcsolatai voltak bécsi kormánykörökkel, működése nem ütközött különösebb akadályokba. Most már elérkezettnek látta az időt a Reguly-Album közreadására is — annál is inkább, mert időközben hazaérkezett (és 1849 őszén Pesten megtelepedett) Reguly sorsát változatlanul szívében viselte.

A kor egyetlen irodalmi orgánumának, az 1849. nov. 15-én megindult Hölgyfutár-nak olvasói már az első számok egyikéből tudomást szerezhettek a készülő kiadványról. A nov. 24-i szám *Hírharang* rovatában kapott helyet az alábbi — eléggé fanyalgó tónusú — közlemény: „Toldy Ferenc Reguly féle zsebkönyvet akar kiadni. Örvendünk neki, mert árva magyar irodalmunkat gyarapítja; de a közönség eddig már alkalmasint rég feledte Regulyt a cseremiszekkel és csuvasokkal együtt. Másra van most szükségünk, nem finn, vogul és karakalpag nyelvhasznításokra.”

Az album nyomdai munkáinak az 1849. november végétől 1850. február végéig terjedő három hónapos periódusra kellett esniük. Toldy a maga (Regulyról szóló) tanulmányába egy helyütt — a kötet LXVIII. lapján — az alábbi lábjegyzetet iktatta be: „Épen midőn

ez ív sajtó alá menne, érkezett meg R[eguly]. kineveztetése [ti. az Egyetemi Könyvtár őrévé — O. A.] jan. 25-ről 1850.” Minthogy Jókai — néhány hónapi tardonai rejtőzködés után, egy (felesége által szerzett) mcnevél birtokában — 1849 végétől fogva újból Pesten élt, számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy *A munkácsi rab* levonatait nemcsak a Toldytól felfogadott (és 10 forint díjazásban részesült) korrektor, hanem maga a szerző is átnézte.

Nyilván Toldy összeköttetéseinek és diplomáciai érzékének volt köszönhető, hogy a *Reguly-Album* — amelynek munkatársai között nem is egy, a szabadságharcban „kompromittált” személy szerepelt — simán keresztülment a cenzúra szűrőjén. A már halott Petőfi és az emigrációba kényszerült Jósika mellett a harmadik, az abszolutizmus szemszögéből nézve korántsem kifogástalan politikai múltú szerző éppen Jókai volt. (A *Reguly-Album* megjelenését követően háromnegyed éven át, egészen 1850 decemberéig, nem is publikálhatott saját nevében, hanem „Sajó” jelzéssel kellett közreadnia.) A szerkesztőnek feltehetőleg a kötetbe felvett — még a forradalom előtti időszakból származó — írások politikamentes jellegére hivatkozva sikerült a megjelentetéshez szükséges hatósági engedélyt megszereznie. Pedig *A munkácsi rab* egyik mozzanata (ti. hogy Murányi Gábor mint politikai vétség miatt üldözött és török földön menedékre talált „magyarhoni száműzött” mutatkozik be Tóváry Dánielnek) történetesen ez idő tájt sajátos aktualitásra tett szert — hiszen az olvasókat Kossuthnak és emigránstársainak törökországi tartózkodására emlékeztethette. Ez a körülmény azonban — úgy látszik — szerencsésen elkerülte a hivatalos szervek figyelmét.

★

A munkácsi rab — azonos írói szemléletmód és a közös tartalmi-formai jegyek egész sora révén — szervesen illeszkedik Jókai többi, 1845/46-ban keletkezett novellái közé. Mindenekelőtt a *Márce Zára* kíván itt említést — nemcsak a színhely (a horvátországi határvidék, az Unna környéke) részbeni azonossága miatt, hanem még inkább azért, mert mindkét elbeszélés főalakjának tetteit ugyanaz az egyedüli motívum: a bosszúvágy sugallja. Márce Zára és Murányi Gábor egyaránt az ellenfél egész családjának szerencsétlenné tételével kívánják megtorolni azt a bűnt, amelynek következményei őket, ill. hozzátartozóikat sújtották. (Hadd tegyük hozzá: ugyanígy cselekszik Petőfi — szintén ebből az időszakból való, s a fiatal Jókai írásaival oly rokon hangulatú — regényének, *A hóhér kötelének* főszereplője, Andorlaki Máté is.) A temetőárokban alvó Murányi Gábor rémlátomásai azokra a víziókra emlékeztetnek, amelyek *A remete hagyománya* c. elbeszélés-

ben éppenséggel központi helyet kapnak. A groteszkbe forduló, az életnek — az emberi igazságérzetet megcsúfoló — paradox logikáját érzékeltető záróakkord (ti. hogy Tóváry Dániel azért a — jötevőjének vélt — férfiert imádkozik börtönében, aki őt oda juttatta) leginkább *A gonosz lélek* befejezéséhez áll közel. (Vö. az utóbbi elbeszélés jegyzetében mondottakat is.)

A fanyar ironiája révén lehangoló végkifejletet valamelyest enyhíti — némiképpen rácafolva az előzményektől diktált, a bosszúterv teljes megvalósulására számító olvasói várakozásra is — az a közlés, hogy „Tóváry leánya, Gizela, nem lett oly nyomorú, mint Gábor nővére; hanem Gábor karjai közt mint boldog nő élte le napjait.” A befejezés e következetlen volta mellett a cselekménybonyolítás másik feltűnő vonása az, hogy a történet bizonyos — nem is lényegtelen — mozzanatai (így mindenekelőtt Tóváry Dániel szökésének és törökországi letelepedésének körülményei, továbbá az, hogyan kerültek Tóváryné és leánya a távoli Herkulesfürdőről a kosztancai vesztegházba, és — ami még fontosabb — hogyan jutott a nyomukra Murányi Gábor) homályban maradnak, s ily módon az események belső összefüggése csorbát szenved. Ha mármost a kéziratnak azt az (a megfelelő helyen már jelzett) alaki sajátágát is figyelembe vesszük, hogy az egymáshoz folyamatosan kapcsolódó első négy fejezetet kisebb hézag választja el az új lapon kezdődő ötödiktől, úgy gondolnunk kell arra a lehetőségre is, hogy Jókai eredetileg talán hosszabbnak és bonyodalmakban gazdagabbnak tervezte elbeszélését, de munkáját valamilyen okból (esetleg 1846 nyarán bekövetkezett tifuszos megbetegedése miatt) megszakította, majd amikor újból elővette a kéziratot, már — korábbi szándékától eltérően — csak a cselekmény minél gyorsabb lezárására törekedett. Arra vonatkozólag, hogy Petőfinek, aki az utolsó sorokat a kéziratba beírta, azok megfogalmazásában is volt-e valamilyen érdemi része (ill. hogy éppenséggel nem ő volt-e az, aki egy szerzőjétől befejezetlenül hagyott munkát egészzé kerekített), támpontok híján még feltevésekbe bocsátkozni is túlságos mérészség volna. (Ismeretes, hogy Jókai első nagyobb művét: *A zsidó fiú* c. drámát Petőfi 1843 elején — baráti szíveségből — teljes egészében lemásolta, s az író azután ezt a példányt küldte be az MTA Teleki-pályázatára. Erre az eljárásra azért volt szükség, mert a pályázati feltételek kifejezetten kötelezték a résztvevőket, hogy munkáikat idegen kéztől származó tiszttzatban nyújtsák be. *A zsidó fiú* lemásolása és *A munkácsi rab* kéziratának esete között tehát semmiféle analógia nem vonható.) Tényként csupán annyit szögezhetünk le, hogy a Petőfit és Jókait ekkoriban összefűző kapcsolat szoros és intenzív jellegét ez a — mindkettőjük kezényomát magán viselő — kézirat is dokumentálja.

Zsigmond Ferenc *Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban (1850—1854)* c. tanulmányában (ItK 1921) foglalkozik a novellával, amelyet a megjelenés dátuma alapján tekint a dolgozata címében feltüntetett időközbe tartozónak. Az „Érzelmős romantika” c. alfejezetben tárgyalja az elbeszélést, és megállapítja róla, hogy az „határozottan a negyvenes évek novelláinak színvonalára süllyed.” Majd a következő jellemzést adja róla: „*A munkácsi rab* cselekvényének főmotívuma is egészen a negyvenes évek termékeire vall: az egész történet egy kegyetlen bosszúterv végrehajtása. De figyelemreméltó a negyvenes és ötvenes évek Jókaija közti — nem mindig örvendetes — különbség. A negyvenes évek novelláiban a bosszú kétélű fegyvere a bosszúállót is le szokta sújtani, s a mű hangulata legalább törekszik a tragikum magaslatára felé. Emitt másképp végződik a dolog; Murányi Gábor ördögi számítással börtönbe juttatja, s ott hagyja veszni családja megrontóját, Tóvári Dánielt (ez eddig rendben van), de ennek leányát, Gizellát nőül méltóztatik venni, s »boldoggá tenni«. Csak a fejletlen izlésnek tetszhetik ez az érzelmős, melodramatikus befejezés; a művészebb izlés bosszankodik azon a látványon, mikor a bosszúálló »hős« az apán kitöltött kegyetlen és alattomos bosszú után a leány előtt további alakoskodással játssza a jötevő szerepét, nőül veszi azt, és idillikus boldogságának egyik fűszere az a tudat, hogy felesége apja a munkácsi várban őrjög, és se a rab, se a leánya nem sejtik, hogy mindezt Murányi Gábor cselekedte; a rab gyönyörű imája groteszk hatásúvá lesz, midőn a novella végén megtudjuk, hogy a szegény elbolondított fogoly voltaképen a Murányi Gábor fejére kér áldást!” (25—26.) Zsigmond Ferenc e sorai nemcsak a novella kronológiai helyét jelölik ki tévesen — cáfolható az a megfigyelése is, amely a cselekmény lezárásának módja, a „költői igazságszolgáltatás” szempontjából vél bizonyos ellentétet felfedezni *A munkácsi rab* és más, az 1840-es években írt Jókai-novellák között. (L. erről fentebb.)

Szinnyei Ferenc *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* c. monográfiájában (I. k. Bp. 1939. 316.) arra mutat rá, hogy „1850-ben megjelent három elbeszélése még egészen a szabadságharc előtti Jókai-ra vall. Ilyen *A munkácsi rab*, melyet bizonyára még 1848 előtt adott át a Reguly-Album számára, mint Jósika a maga novelláját, tehát ez még akkori vadromantikus történetei közé tartozik. Valóban tele van rémségekkel, mesterséges, ijesztő félhomállyal, tomboló szenvedéllyel, kegyetlen és kérelhetetlen bosszúállással”.

Kiadásunk a Reguly-Albumban (a továbbiakban RA) megjelent szövegen alapul. Ezt kétségtelenül az eredeti K-ról szedték — amint erről a két szöveg közelebbi (olyanfajta alaki sajátságokra, mint pl. a központozás, is tekintettel levő) összevetése meggyőzően tanúskodik. Az Á¹-beli közlés alapjául viszont már az RA-ban publikált szöveg (ill. valószínűleg egy arról készült másolat) szolgált — a K ugyanis, amely az RA szerkesztőjének, Toldy Ferencnek birtokában maradt, ekkor már nem állott Jókai rendelkezésére. Az RA és az Á¹ szövegét egymástól elválasztó eltérések között egyetlen sincs, amely kifejezetten az író utólagos csiszoló munkájára vallana, ezzel szemben annál több a nyilvánvaló sajtóhiba és szövegromlás. Indokoltnak véltük tehát, hogy alapszövegül ne ezt a közlést, hanem a (Jókai alkotói intencióit mindenképpen hívebben közvetítő) RA-beli szöveget fogadjuk el.

Fennállanak azonban bizonyos — bár csak alárendelt jelentőségű — eltérések a K és az RA szövege között is. Semmiféle érv vagy bizonyíték nem szól amellett, hogy ezeket valamiféle szerkesztői beavatkozás eredményének tudjuk be. (Ilyesmi csupán egyetlen ponton mutatható ki: az akkoriban még általánosan használt — és Jókai valamennyi kéziratában is megtalálható — *cz* írásjegyet az RA mindehnytt egyszerű *c*-vel cseréli fel. Toldy ui. már az 1830-as években javasolta, s ettől fogva valamennyi munkájában és kiadványában érvényre juttatta ezt a helyesírási reformot, amelyet azonban Jókai — kortársai többségéhez hasonlóan — nem tett magáévá. A novella Á¹-beli közlésében vissza is tér a *cz* használata.) Valószínűnek látszik — bár bizonyosnak éppenséggel nem tekinthető —, hogy nagyjából Jókainak az elbeszélés nyomdai levonatain végzett módosításaival van dolgunk. Bár az RA szerkesztője egy — kifejezetten ezzel a feladattal megbízott — „javítnok”-ot is alkalmazott a korrektúrák ellenőrzésére (l. erről fentebb), talán mégsem alaptalanul tételezzük fel azt, hogy magának Jókainak kezén is megfordultak elbeszélésének nyomdai levonatai. A K és az RA szövegének szóban forgó különbségei szinte kivétel nélkül bizonyos szavak írásmódjával kapcsolatosak. Jókai eredeti (nyilván kiejtésbeli sajátságokat is tükröző) helyesírási gyakorlatát minden bizonnyal a K szövege érzékelteti — de lehetséges, hogy a novella megírása és az RA nyomdába kerülése között eltelt évek folyamán ez a gyakorlat átalakult, s a korrektúrát végző Jókai tudatosan cserélte fel a K-ban szereplő formákat más (talán irodalmibbnak, vagy valaminő nyelvhelyességi normához közelebb állónak érzett) alakokkal. Így a K-ban mindig az *északi*, *körösz*t, *körösz*tül,

nehány, utolsó formákkal találkozunk, míg az RA következetesen az éjszaki, kereszt, keresztül, néhány, utolsó írásmódot alkalmazza. Kirívó helyesírási provincializmus a K-ban két ízben is megtalálható *anyja* (az RA-ban ezt már természetesen *anyja* váltja fel). A K-ban olvasható *lyán, lyánka, ledny és lednyka* alakok helyén az RA szövegében többnyire a *lyány és lyányka* formák állanak — tehát két olyan alakváltozat, amely Jókai eredeti szövegezésében sehol sem fordul elő (csupán a K utolsó, nem Jókai, hanem Petőfi írásával rögzített soraiban szerepel egy ízben *lyány*). Azoknak az eseteknek feltűnően nagy száma, amelyekben az RA a jelzett módon alakítja át a K szövegét, arra mutat, hogy e változtatások mögött valamely elvszerű megfontolás áll — teljes következetességről e téren mégsem beszélhetünk: a *lyány és lyányka* formák kizárólagossága ugyanis az RA szövegének csak mintegy háromnegyed részében érvényesül, a továbbiakban (kiadásunk számozását alapul véve, a 193 : 32 sortól fogva) már az RA is a K-ban található írásmódokat reprodukálja. Kiadásunk főszövegének egyöntetűségét ebben a vonatkozásban oly módon véltük biztosíthatónak, hogy a most érintett (a 193—201. lapokon előforduló) esetekben nem a K és az RA, hanem az Á¹ (ill. néhány ízben az NK) szövegét vettük alapul — azaz a *lyán, lyánka* formákat a szöveg utolsó negyedében is a *lyány, lyányka, lednyka* alakokkal cseréltük fel.

Helyesírási vonatkozásban megemlítjük még, hogy az *alugyál, birkózó, egyiptomi, köny, küzködik, lehelet, menykő, valamint az olly, melly, milly* szavakat nem a (mind a K, mind az RA szövegében megtalálható) régies formában, hanem a ma szokásos módon írtuk. A K-t illetően azt is szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy benne a párbeszéd részeket nem gondolatjelek, hanem macskakörmök különítik el a szerzői szövegtől.

Szövegváltozatok szempontjából a K, az Á¹ és az NK szövegét vettük figyelembe. A K-t néhány, az RA-ba becsúszott nyilvánvaló sajtóhiba kiküszöbölésére is felhasználtuk. A K-ban található, Jókai kezétől származó betoldásokat és javításokat — a JKK gyakorlatának megfelelően — nem tüntettük fel a szövegváltozatok között.

Lap: Sor:

- 173 2 hogy majd ha hullani (Á¹, NK: hogy ha majd hullani)
 15 Piroslík-e még (RA: Piroslík még)
 16 élet odakünn? (K: élet oda kívül?)
 174 : 10 rémületében (K: réműltében)
 11 mindennek, ami él (K: minden <állatoknak> nek, a mi él)
 fogadásokat hazudott (K: fogadásokat <tett> hazudott)
 15 ordíta (NK: ordított)

Lap: Sor:

- 174 : 18 útfélen (K: útfelen)
28 Érezem (Á¹, NK: Érzem)
- 175 4 mint mily sötéten (NK: mint a mily sötéten)
5 ismered angyalaid (K: ismered e angyalaid)
8 a viharok között (Á¹, NK: a vihar között)
10 életet e mostani (Á¹, NK: életet a mostani)
13 Ámen, ámen, ámen! (Á¹, NK: amen, amen!)
- 16 alacson (Á¹, NK: alacsony)
17 fejrlenek (Á¹, NK: fehérlenek)
20 legmagasabb (NK: legmagasb)
21 zöldellenek. (NK: zöldellnek.)
25 csuklája (NK: csuklyája)
26 járják a vártákat (K: jár<nak egyik>ják a vártákat)
sorról (K: sorrrul)
- 176 27 komor, rövid (Á¹, NK: komoly, rövid)
3 s agyonlőtték. (K: 's <azt> agyon lőtték <le.>.)
4 nagyon csendes és szomorú (K: nagyon <csendes> csendes
és szomorú)
7 bórfenyők közül (Á¹, NK: bórfenyő közül)
8 tűnik elő egy (K: tűnik <ki a kosztaniczai vesztegház;>
elő egy)
8, 10 veres (K: vörös)
8 téglafalai itt-ott (K: téglafalai <vakolatlanok> itt ott)
13 kosztanicai (K: kosztanicziai Á¹, NK: kosztaniczi)
15 időben (Á¹, NK: időben)
18 mérföldnyire (Á¹: mértföldnyire)
19 Brozoliani (RA, Á¹, NK: Brozolian — sh.)
20 utolsó (K: utósó)
lakót (NK: lakost)
25 mosattak meg; (Á¹, NK: mosattak ki;)
32 néhány (K: nehány)
34 azoknak külön sírt (NK: azoknak sírt)
- 177 1 összedbált (Á¹, NK: összefaragott)
4 (Á¹, NK: az „E sírt felhantolák a ragály harmadik napján.”
mondat kimaradt.)
7 s vele (NK: ő vele)
10 elbukó fényképe (K: elbukó <képének fénytükrožete>
fényképe)
13 veresre (K: vörösre)
17 s honn (K: <é>s honn)
18 haragverese (K: harag vöröse, Á¹: haragverése)

Lap: Sor:

- 177 20 éjszaknyugati (K: északnyugoti)
21 csillaptalan (NK: csillapulhatatlan)
22 félre, az (K: félre <'s> az)
kifacsarja (NK: kicsavarja)
24 égen, korbácsolva (K: égen, <végig> korbácsolva)
29 csillag nélkül marad. (K: csillag<talán.> nélkül marad.)
- 178 3 nekivágtat (Á¹: nekik vágtat)
4 néhány (K: néhány)
5 cserépszindelyt (Á¹: cserépszindelt)
7 felszakadtak (Á¹, NK: elszakadtak)
8 lefúta (NK: lefújta)
9 fúta (NK: fújta)
utolsó (K: utósó)
12 veres (K: vörös)
- 14 szemét, már szaga van, s a kezek (NK: szemét, már a kezek)
16 kislány (K, NK: kis leány)
17 alig tizenkét, tizenhárom éves (Á¹, NK: alig 12—13 éves)
18 s ennek (K: s annak)
21 Meg-megöleli (NK: megöleli)
22 Kislányod (K, NK: kis leányod)
23 a kis Gizela (K: a kis <Etelke> Gizela)
25 a kislány (K, NK: a kis leány)
27 veres (K: vörös)
28 elő a homlokát (RA, Á¹: elő homlokát — sh.)
alul (K: alol)
- 30,179 3 kislány (K, NK: kis leány)
- 179 1 velem, és meg (Á¹, NK: velem, s meg)
6, 17 lányka (K: lyánka NK: leányka)
6 a mirigyes (K: a <ragályos> mirigyes)
10 felemelte (RA: fölemelte)
14 betegőr vagyok (K: betegőr <és sírásó> vagyok)
21 örömére itt (K: örömére <meg> itt)
26 mert a kulcsok a (K: mert <be> a kulcsok <el> a)
28 Hívd (K: Hí<dd>vd)
34 élő e házban? (Á¹, NK: élő e lakban?)
- 180 2 lányka (K: lyánka NK: leányka)
3 vonásban (NK: vonásaiban)
7 lövések, a szikláktól (K: lövések<hangjai> a szikláktól)
8 visszaverve. (Á¹, NK: visszaveretve.)
11 dühös csahaját engedve (K: dühös <ugatás> csahaját <kiál-
tanak közbe> engedve)

Lap: Sor:

- 180 12 *lyány* (K, NK: *leány*)
16 *szólt* (Á¹, NK: *szól*)
kislyány (K: *kis lyán* NK: *kis leány*)
21 *martalékját.* (Á¹, NK: *martalékkát.*)
22—23 (között a K-ban áthúzza:
⟨E két ablakot egy keresztfal választá el egymástól, a {két} lyány és a férfi nem láthatták egymást, de láttak borzalmat.⟩)
- 23 *Mintegy hatszáz* (K: *Mintegy* ⟨három⟩ *hatszáz*)
24 *szelindek* (K: *szeléndek*)
25 *minden perccel* (K: *minden* ⟨lépéssel⟩ *perczel*)
- 181 4 *vonzolni* (K: *vonczolni*)
8 *beléugrik* (K, NK: *beleugrik*)
15 *lyány* (K: *lyán* NK: *leány*)
ablakból (NK: *ablaktól*)
16 *lyány* (K, NK: *leány*)
17 *imádkozik, majd* (K: *imádkozik* ⟨és sír.⟩ *majd*)
20 *ember, és szemci* (K: *ember 's szemci*)
21 *letekinte* (R.A, Á¹: *letekintve* — sh.)
32 *a rostélyokon* (Á¹: *a vasrostélyzaton* NK: *a rostélyzaton*)
borzasztó (K: *hervasztó*)
- 182 : 3 *kézzel* (Á¹, NK: *kezével*)
4 *magas* (K: *magos*)
8 *keresztülcsapott* (K: *körösztiül csapott*)
11 *felfordítva* (NK: *megfordítva*)
18 *gyermeklyány* (K, NK: *gyermekleány*)
21 *lyánya* (K, NK: *leánya*)
26 *nem bánthatnak* (NK: *nem bántanak*)
- 183 6 *hatvanezer forintot* (Á¹, NK: *60.000 forintot*)
13 *miéneket következtében* (Á¹, NK: *mineket következtében*)
17 *mind összevéve sem* (NK: *mindössze sem*)
hatvanezer katonaforintot. (Á¹, NK: *60.000 katonaforintot.*)
21 *kipótlására* (Á¹, NK: *kipótlására*)
22 *levén* (Á¹, NK: *lévén*)
26 *és a szeretet* (Á¹, NK: *és szeretet*)
hímzette e kendőt (Á¹, NK: *hímzette a kendőt*)
27 *lyánya* (K, NK: *leánya*)
27, 29 *lyány* (K, NK: *leány*)
30 *hímzeni* (NK: *hímezni*)
32 *szobalyány* (K: *szobaleány* NK: *szobalány*)
tányérok (K: *tányérrakat*)

Lap: Sor:

- 183 : 33 *fejér* (NK: *fehér*)
34 *segíté* (K: *segíte*)
- 184 : 7 *a szende* (Á¹, NK: *e szende*)
8 *becsapta orra* (K: *becsapta az orra*)
9 *azon összeköttetésre* (Á¹, NK: *azon köttetésre*)
11 *lyány* (K, NK: *leány*)
egy hírhedt (NK: *egy elhírhedt*)
13 *lyánya* (K, NK: *leánya*)
14 *méltatlanná tette, boltsegédének* (K: *méltatlanná, boltsegédének — elírás*)
16 *meg a jó* (Á¹, NK: *meg jó*)
26 *mely a másvilágra* (RA, Á¹: *melly más világra*)
28 *leguzsorásbikával* (K: *leguzsorásabbikával*)
30 *útilevelet* (Á¹, NK: *útlevelet*)
33 *honába, és elment* (K: *honába, 's elment*)
34 *a lyány* (K: *a lyán* NK: *a leány*)
- 185 : 1 *mert fiatal férje volt.* (K: *mert <férjét féltette> fiatal férje volt.*)
A lyányt (K: *A<z> leányt* NK: *A leányt*)
2 *nőtelen* (NK: *nőtlen*)
pártul, ki az időtől (NK: *pártul, s az időtől*)
4 *rá; a lyány elfogult* (K: *rá, a leány elfogult, Á¹, NK: rá; elfogult*)
7 *A lyány* (K, NK: *A leány*)
8 *megmondott mindent az ifjúnak* (Á¹, NK: *megmondott az ifjúnak mindent*)
9 *a lyány* (K: *a leány* NK: *a lány*)
10 *utolsó* (K: *utósó*)
11 *hiába* (K: *hijjába*)
13 *fejér ruhájából soha kimosni* (Á¹, NK: *fehér ruhájából kimosni*)
14 *a lyány* (K, NK: *a leány*)
20 *keresztýén* (Á¹, NK: *keresztény*)
26 *keblébe* (NK: *keblére*)
feküdjék (K, RA: *fekügyék*)
az szívén (K: *az <nehezen> szívén*)
29 *meghinté tépelt ruháit* (NK: *meghinté ruháit*)
31 *keserűek.* (NK: *keserűk.*)
- 186 : 3 *ki büszkesége volt* (K: *ki <re büszke> büszkesége volt*)
6 *miének* (Á¹, NK: *minek*)
9 *elátkozottul* (Á¹: *elátkozottal — sh.*)

Lap: Sor:

- 186 : 10 eltemetve. (K: el<ásva> temetve)
12 miért (K: mért)
14 aludt (K, RA: alutt)
21 feküdjék (K, RA: fekiügyék)
27 csurgott (K: csörgött)
olyan hideg (NK: ilyen hideg)
29 felejteni (Á¹, NK: feledni)
30 az ősz embernek, annak az ősz embernek, aki (NK: az ősz embernek, a ki)
32 és a szeretet (Á¹, NK: és szeretet)
- 187 : 2 részeibe azt a hamut (NK: részeibe a hamut)
5 hűtlen (Á¹, NK: hűtlen)
6 az ég mennykövét (Á¹, NK: az isten mennykövét)
9 apja és rokonai (Á¹, NK: apja s rokonai)
12 nem fog ott (RA, Á¹, NK: nem fogott ott — sh.)
13 rohadni (Á¹, NK: rothadni)
16 ha a megcsalt (NK: ha megcsalt)
kárhoztatja (Á¹, NK: kárhoztatja — sh.)
s az a nyomor (K: <'s a széttört> 's az a nyomor)
23 a felhők (K: a <felleg> felhők)
rémeivel, és az eső (K: rémeivel 's az eső)
26 röpködnek (RA, Á¹, NK: röpkednek)
28 fölkel (K: fölkel)
30 miken (NK: miben)
34 világgá ment, — *vildggá ment*, hogy (Á¹, NK: világgá ment, hogy)
- 188 : 2 hogy merre van (K: hogy <hol keresse> merre van)
3 Herkules-fürdőbe (K: Hercules fürdőbe)
4 határszéleihez (K, RA: határszelihez Á¹, NK: határszéléhez)
5 éjszaki (K: északi)
15 a kiütött halálvész (NK: kiütött a halálvész)
16 S még mindez (K: S még <ez> mind ez)
24 A kislyány (K: A kis lyán NK: A kis leány)
ébren volt (Á¹: vérben volt — sh.)
25 alunni, és szemei (K: alunni, 's szemei)
27 kislyány (K, NK: kis leány)
30 kislyány (K: kis lyán NK: kis leány)
- 189 : 5 kislyány (K, NK: kis leány)
7 hátára véve azt (Á¹, NK: hátára vevé azt)
9 a halott lábai (K: a halott <kezei> lábai)
10 kislyány (K, NK: kis leány)

Lap: Sor:

- 189 14 derékon, s a gödörbe *végigfekteté*. (Á¹, NK: derékon, és a gödörbe *hosszan* fekteté.)
kislyány (K, NK: kis leány)
- 16 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
sajnosan (NK: *hangosan*)
- 20 *fenyőfagallyról* (Á¹, NK: *fenyőfagalyról*)
- 22 *keresztet* (K: *körösztot*)
- 23 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
- 26 *kislyány* (K, NK: *kis leány*)
- 32 *keresztet* (K: *körösztot*)
- 33 *bőrködmenét* (Á¹, NK: *bőrködmönét*)
- 34 *kislyánytól* (K, NK: *kis leánytól*)
- 190 1 *lyány* (K: *lyán* NK: *leány*)
- 3 *vállvonítva* (NK: *vállat vonva*)
- 4 *lyánykát* (K: *lyánkát* NK: *leánykát*)
- 5 *keszkenőjébe anyja* (K: *keszkenőjébe* <azon> *anyja*)
- 8 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
- 13 *éjszaki* (K: *északi*)
- 17 *partjára, merre a betegőrt* (RA, Á¹, NK: *partjára, mert a betegőrt — sh.*)
- 20 *libegett* (Á¹, NK: *lebegett*)
- 22 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
- 23 *kétségbeesve nyújtá* (K: *kétségbeesve* <kiálta utána> *nyújtá*)
- 26 *a víz fölé* (Ra, Á¹, NK: *a víz felé*)
- 32 *kapaszkodjdl belém* (K: *kapaszkodj belém*)
- 33 *lyánykát* (K: *lyánkát* NK: *leánykát*)
- 191 1 *meg, és csendesen* (Á¹, NK: *meg, s csendesen*)
- 3 *lyányka* (NK: *leányka*)
- 5 *éjszaki* (K: *északi*)
rájok kiálta (Á¹: *rájok kiáltva — sh.*)
- 9 *lyánykát* (K: *lyánkát* NK: *leánykát*)
- 19 *lyányka* (K, NK: *leányka*)
- 25 *a férfi vállain* (K: *a férfi* <ölében> *vállain*)
- 30 *egy erdő szélében* (Á¹, NK: *egy erdőszélben*)
- 32 *kereszttyén* (Á¹, NK: *keresztény*)
- 33 *jelölé* (K: *jelélé*)
- 34 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
- 192 1 *fáradtságaért* (NK: *fáradtságáért*)
- 4 *lyányt* (K: *lyánt* NK: *leányt*)
- 7 *lyány* (K: *lyán* NK: *leány*)
kezével (Á¹, NK: *kezeivel*)

Lap: Sor:

- 192 : 13 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
16 *felele* (Á¹, NK: *felelé*)
lyány (K: *lyán* NK: *leány*)
17 *hunyta el* (NK: *hunyta le*)
22 *lyányhoz* (K, NK: *leányhoz*)
27 *lyány* (K, NK: *leány*)
28 *monda: mindegy, akárhova.* (Á¹, NK: *mondá: mindegy, akárhová.*)
32 *fölvérzék* (K: *felvérzék*)
33 *gyermeklyányka* (K: *gyermeklyánka* NK: *gyermek leányka*)
ölében vitte (K: *ölébe vitte* Á¹, NK: *ölben vitte*)
34 *aludt* (K, RA: *alutt*)
193 : 2, 5 *lyányka* (K: *lyánka* NK: *leányka*)
7 *egy völgytorkolatból* (Á¹, NK: *egy völgy torkolatából*)
10 *meneteles vén bástyafal* (Á¹, NK: *meneteles bástyafal*)
11 *éjszagnak* (K: *észagnak*)
16 *részint magyar Dalmáciába* (NK: *részint Dalmátiába*)
18 *deszkaládák, szurkos* (K: *deszkaládák, <közben itt> szurkos*)
leterigetve (RA: *leterigetve* Á¹, NK: *leterítgetve*)
32 *idekünn sátorozni.* (K: *idekünn <tanyázni.> sátorozni.*)
32, 194 : 3, 6, 8, 21, 32 *leányka* (K, RA, Á¹: *lyánka*)
194 : 9 *vadságukat levetkőzék, és szemei* (K: *vadságukat <elveszték>*)
levetkőzék, 's szemei)
28 *lyány* (K, RA: *lyán* NK: *leány*)
32 *lángolt, erősen* (K: *lángolt. Erősen*)
195 : 1 *kézen fogva* (Á¹, NK: *kezén fogva*)
2 *kinek igen igen sokkal* (NK: *kinek igen sokkal*)
11 *engem vendégednek* (NK: *engemet vendégednek*)
17 *kosztainicai* (K: *Kosztainiczai* RA: *kosztainicai*)
20 *átszökhettem; nyílt* (K: *átszökhettem; <egy> nyílt*)
21 *enyémet* (K: *enyímet*)
26 *meg az ifjában* (K: *meg ifjuban*)
27 *hálótól* (K: *hálótul*)
29 *Priedor városa* (K: *<.> Priedor városa*)
30 *pénze, igen szép* (K: *pénze, <egy> igen szép*)
196 : 3 *akkor tizenhat éves* (Á¹, NK: *akkor 16 éves*)
4 *szép, csupa* (K: *szép <volt>, csupa*)
remekül játszott a mandolinon (K: *remekül <tudott> ját-*
szott a mandolinon <játszani> Á¹, NK: *remekül játszott a*
mandalinon)
6 *helytartó kajmakán* (K: *helytartó <aga> kajmakán*)

Lap: Sor:

- 196 : 7 megfordult kedvéért (K: megfordult a kedvéért)
8 leányka (K, RA, Á¹: *lyánka*)
fútt (Á¹, NK: *fújt*)
9 szeme közé (K: *szemei közé*)
15 legfőleg ajánlá (Á¹, NK: *legfőlcbb ajánlá*)
21 leányka (K, RA, Á¹: *lyánka*)
23 a föld tulsó részébe. (K: a föld tulsó részibe. Á¹, NK: a föld utolsó részébe.)
24 fején vörös (K: *fején a vörös*)
25 künn (K: *kinn*)
üldögelt (Á¹, NK: *üldögélt*)
28 nyomva meg (Á¹, NK: *nyomott meg*)
30 fejér (Á¹, NK: *fehér*)
31 magas (K: *magos*)
32 mosolygva (Á¹: *mosolygva*)
33 mosolygva (NK: *mosolygva*)
197 1 van hozzá (Á¹, NK: *van az hozzá*)
6 magát mellé (K: *magát <a> mellé*)
12 szólt (K <foly> *szólt*)
19 magyar határon ((K: *magyar <par> határon*) belül (Á¹: *belül*)
26 kért általadatni (K: *kért <vis> általadatni*)
33 ereiben fagyni (K: *ereiben <fog> fagyni*)
198 2 egy kétségbeesett (K: *egy <mód> kétségbeesett*)
17 tette. Megölelte (Á¹, NK: *tette; megölelte*)
összecsókolta, s ígért (K: *összecsókolta 's <minden szépet> ígért*)
20 elhitte a mesét. (Á¹, NK: *elhitte e mesét.*)
23 meggyőződött, s rögtön (K: *meggyőződött <s legkevésbé sem jutott eszébe hogy> s rögtön*)
30, 31 *lyány* (K, RA: *lyán* NK: *leány*)
199 2 az én életem (K: *az én <szive> életem*)
9 Kercsziyénne (Á¹, NK: *Keresztényne*)
21 csak az a kár (Á¹, NK: *csak az kár*)
meg emberek (RA, Á¹, NK: *még emberek — sh.*)
22 hogy igazat (K: *hogy <m> igazat*)
26 *lány* (K, RA: *lyán* NK: *leány*)
elhatározá (Á¹, NK: *elhatározá*)
28 Késő éjjel (K: *Késő <este> éjjel*)
29 hittagadásaért (NK: *hittagadását*)
30 philosophi okokkal (NK: *philosophiai okokkal*)

Lap: Sor:

- 199 : 31 elhallgatva. (Á, NK: elhallgatta.)
lyányt (K, RA: lyánt NK: leányt)
- 200 1 felszította (Á¹, NK: leszította)
lyány (K, RA: lyán NK: leány)
3 a föld sötét gyomrába! (Á¹, NK: a föld gyomrába!)
- 6 lyányt (K, RA: lyánt NK: leányt)
- 9 Ébredj (K: <„Ember”> „Ébredj)
- 12 a berber (K: a <berber> berber)
- 14 most tíz óra (Á¹, NK: most 10 óra)
- 19 mutatni; de (K: mutatni, <cs> de)
- 23 előttök törő (K: előtte törő)
- 25 ordíta (Á¹, NK: ordítá)
- 28 seressanok, és szétválaszták (K: scressanok 's szétválaszták)
- 201 6 lyány (NK: leány)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 173 2 *cszterág* — gólya
- 175 14 *Unna* (Una) — a Dinári Alpokban eredő horvátországi folyó; Jeszenovánál a Szávába ömlik
- 24 *végőr* — határőr
- 26 *harambasa* — itt valószínűleg: portyázó, határőrszolgálatot teljesítő tiszt
- 28 *lárma-tornyok* — őrtornyok, várbástyák
- 176 : 12 *seressan* (szerezsán) — a XIX. század első felében a horvátországi ún. „határvidéken” rendkívüli feladatokra (felderítésre, előőrsi és járőrszolgálatra stb.) használt lovas katonák elnevezése
- 13 *kosztanicaí* — a horvátországi Kosztajnica városka az Unna bal partján, a Djed-hegy aljában fekszik. (Hajdan Zágráb vármegyéhez tartozott.) Kosztajnica vára a XVI. században épült. A cselekmény e részének színhelyétől: Kosztajnicától azonban legalább 100 km-nyi távolságra vannak.
- 177 1 *összeábdált* — összetakolt
- 28 *a kapellai szikldkat* — a Nagy- és Kis-Kapela nevű, északnyugatról délkelet felé húzódó hegységek a horvátországi Karszt hegyrendszerhez tartoznak.
- 178 11 *mirigy-görcsök* — itt: a kolera okozta görcsök
- 181 34 *bal kezével* — azaz büntető, balsorsot osztó kezével

Lap: Sor:

- 184 : 12 *ci-devant* — előbbi, korábbi
27 *harmincadi hivatal* — vámhivatal
- 186 11 *pólusi éj* — sarkvidéki (hosszú, örök) éj
- 188 3 *Herkules-fürdők* — látogatott romániai fürdőhely a Cserna völgyében, Orsovától északra. Gyógyforrásait már az ókorban ismerték. A cselekmény időpontjában a Habsburg-monarchiához tartozott.
- 190 8 *haldl-óra pók* — valószínűleg: szú (amelynek kopogása a néphit szerint halált jelez)
- 192 2 *maravédi* — csekély értékű rézpénz
- 24 *Priedor* — város Bosznia északnyugati részén, Banjaluka közelében (Prijedor)
- 193 16 *magyar Dalmáciába* — Dalmácia a XII. századtól a XV. század közepéig a magyar királyok fennhatósága alatt állt. Ezután török, velencei, majd a XIX. században osztrák uralom alá került. Jókai valószínűleg Fiume kikötővárost és környékét (amely 1779 és 1848 között a „magyar szent korona” önálló részeként Magyarországhoz tartozott) nevezi „magyar Dalmácia”-nak.
Havasalföld — Romániának a Déli-Kárpátoktól délre eső része: ebben az időben a török szultánnak alávetett, de bizonyos önállósággal is rendelkező fejedelemség
- 17 *hara* — durva csalánszövetből varrt zsák
- 196 : 7 *kajmakán* — helytartó, tartományi kormányzó
- 31 *email* — zománc
- 197 24 *egy nevezetes török státusfogoly szökött el innét az ausztriai határra* — egyes adatok arra vallanak, hogy ilyen esetek a század első felében csakugyan előfordultak. Törökországi szökevényként érkezett a Habsburg-monarchiába id. Sina György, a nevezetes bankárdinasztia megalapítója is. Jókai — noteszeinek tanúsága szerint — ismerte az ő menekülésének történetét, s megfelelően átalakítva beleszötte *Az arany ember* c. regényébe. (Vö. JKK 24. k. 335—36.) Egy — nem túlságosan megbízható — forrásunk (l. uo.) arról is tud, hogy Sina György esete kapcsán ellentét keletkezett a sztabuli és a bécsi kormányzat között, mert az utóbbi nem volt hajlandó kiadni a menekültet a portának.

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1847 jan. 2., 9., 16. (I. félév 1., 2., 3. sz.) Jókay Mór aláírással. Három folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. jan. 2. (1. sz.) 4—16. Elejétől az „Este felé Imrét is kiterítették.” mondatig.
 2. jan. 9. (2. sz.) 36—43. Az eml. résztől a „Senki sem tudta: merre ment?” kezd. bekezdés végéig.
 3. jan. 16. (3. sz.) 69—73. Az eml. résztől végig.
- II. a) VV¹ 2. k. 1—61.
b) VV² uo.
- III. a) *A büntárs.* 2. kiad. Pest, 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 10.) 3—49. A kötet a címadó novellán kívül *A Nevean sziget*, *Az átkozott ház és Házasságok desperátióból* c. elbeszéléseket tartalmazza.
b) 3. kiad. Bp. 1873. Franklin-Társulat. Címlapkiadás.
- IV. VV—NK 135—69. Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. a) *A büntárs.* 5. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 3—48. A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1909. Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1911. Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1912. Címlapkiadás.

Fordítások:

Német: I. *Die Mitschuldige. — Novellenblüthen. Rechtmässige und vom Verfasser autorisierte Übersetzung* von T. Karl Dluhoss. Jena, 1874. Hermann Costenoble. IV. k. 1—78. p.

II. *Bis in 's dritte und vierte Glied. — Zwei Mädchenherzen und andere Novellen.* Autorisierte deutsche Ausgabe von Ludwig Wechsler. Berlin, 1894. Verlag des Bibliogr. Bureaus 263—327. p.
Szerb: * *Sukrivac.* Transl. Mita Popović. Javor 1880. 36—40. p. A zág-rábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.

Ez az elbeszélés minden vonatkozásban — témaválasztás, cselekménybonyolítás és jellemrajz tekintetében egyaránt — a francia romantikus irodalom Jókaira tett hatásának gyümölcse. Észrevette ezt már az egykorú bíráló, a Magyar Szépirodalmi Szemle recenzense is, aki — alább, az *Irodalom* részben idézett — kritikájában kifogásolja, hogy *A búntárs* szerzője túlságosan is „a legújabb francia iskola” mororához igazodik. A novella előterébe állított társadalmi jelenségre: a két nem tagjai közötti egyenlőtlen viszony problémájára (a korabeli társadalmi gondolkozás és politikai publicisztika egyes képviselői mellett) szintén a francia romantikusok — mindenekelőtt George Sand — alkotásai irányították rá a közfigyelmet.

George Sand műveinek nagy részében oly módon juttatta kifejezésre a női nemet sújtó társadalmi igazságtalanságokról vallott felfogását, hogy a cselekmény középpontjába rendkívüli egyéniségű, kivételes szellemi-erkölcsi tulajdonságokkal felruházott nőalakokat állított, akik — hozzájuk méltatlan s náluk minden vonatkozásban alacsonyabb rendű — férjük, ill. szerelmesük hibájából válnak boldogtalanokká. Sand munkássága — amely Európa-szerre hatalmas visszhangot váltott ki — Magyarországon az 1840-es évek első felében vált igazán közismertté. Négy regénye jelent meg ekkoriban magyarul: 1842-ben a *Lélia*, a következő évben az *Indiana*, 1844-ben pedig (egy kötetben) a *Metella* és a *Leoni Leo*. Az *Indiana*-hoz a fordító, Récsi Emil előszót is írt. Ebben — a szerző portréját megrajzolva — első-sorban Sand-nak a házasság intézménye fölött gyakorolt bírálatára irányítja a figyelmet, s felvillantja e kérdés szélesebb társadalmi-politikai összefüggéseit is. George Sand — állapítja meg — „... minden hatalmában álló eszközt felhasznál, hogy magát minden jairt mit a társadalmi viszonyok hoztak fejére, megbosszulja a társaságon találó festése által az elavult de mindig szigoron fenntartott intézetekből eredő romlottságnak s szomorú következményeknek. Hozzá mint nőhöz a házasság áll a legközelebb. [. . .] Nem kell felednünk, hogy az időknek új eszmékkeli e nagy forrongása alatt mindjárt az első júliusi napokban [ti. az 1830-i júliusi forradalom után — O. A.] heves női szózatok emelkedtek a házasság ellen, mely csakugyan a fennálló viszonyok mellett, ha szerencsétlen, pokolhoz hasonlik, minthogy nem remélhető menekület belőle. [. . .] A házasság ellenei a legnagyobb szorgalommal kimutatták az undok sebeket melyek mutatkoztak azon a jelen franciaországi társasági veszttség mellett, s idomtalantották s becstelenítették azt. [. . .] E megcáfolhatlan igazságok minde-nütt visszhangra találtak, kivált a sok titkos gyötrelem s bántalomtól

már szinte felemészített nők szívében.” (*Indiána*. Sand Györgytől. Franciából Récsi Emil. Kolozsvárott 1843. 7—8.)

Az 1830-as és 40-es évek Franciaországában már a nők helyzetének tényleges megváltoztatására irányuló, többé-kevésbé konkrét programmal és jelszavakkal rendelkező — főként a házasságra vonatkozó törvények reformját és a politikai jogoknak a nőkre való kiterjesztését sürgető — törekvések is színré léptek. Az utópista szocializmus különböző iskolái szinte kivétel nélkül magukévá tették a nőemancipáció követelését (amely egyébként — bár akkor még nem kelte nagyobb hatást — már az 1789-i forradalom idején felmerült). Nagy súlyt helyezett ennek az elvnek a valóra váltására Cabet is, akinek *Voyage en Icarie* (1843) c., egy eszményi szocialista állam modelljét bemutató művét Magyarországon is jól ismerték. A saint-simonisták gondolatrendszerének — amelyről az egykorú magyar újságok és folyóiratok hasábjain is gyakran esett szó — pedig egyenesen sarkalatos tétele volt a nők teljes egyenjogúsítása. (A saint-simonizmus tudvalegőleg George Sand világnézetét is nagymértékben befolyásolta — de a feminista célzatú gyakorlati politikai akciókban való részvételt az író nő mindig elhárította magától.) A *La Démocratie pacifique* c., Victor Considérant szerkesztésében 1843-tól fogva megjelenő, Magyarországon is olvasott saint-simonista napilap számos cikket szentelt ennek a kérdésnek. Flora Tristan — akinek egyik munkája a *L’Emancipation de La Femme* (1846) címet viseli — a nők felszabadításának eszméjét proletárszocialista jellegű célkitűzésekkel kapcsolta össze. Ám a polgári liberalizmus híveinek sorában is voltak, akik síkra szálltak a nőket sújtó hátrányok megszüntetése (vagy legalábbis csökkentése) érdekében. Közülük hadd említsük itt Hortense Allart-t, a *La femme dans la démocratie de notre temps* (1836) szerzőjét és a Daniel Stern néven publikáló Marie d’Agoult grófnőt, aki *Essai sur la Liberté* (1846) c. művében foglalkozott ezzel a problémával. Készséggel adott teret lapjában az ilyenfajta nézeteknek Émile Girardin, a — külföldön is tekintélyes — *La Presse* szerkesztője is. (Minderről bővebben l. Léon Abensour: *Le féminisme sous le règne de Louis-Philippe et en 1848*. Paris 1913.) A „Junges Deutschland” nevű német írócsoport, amelynek tevékenységét az 1830-as években Magyarországon is élénk figyelemmel követték, szintén elfogadta a nőemancipáció jelszavát. Az „ifjúnémetek” közül főként Karl Gutzkow, Theodor Mundt és Theodor Laube propagálták ezt a gondolatot műveikben. (L. erről Pogány Zsuzsanna: *Nőemancipáció 1790—1848*. Összehasonlító tanulmány a német irodalom köréből. Bp. 1937. 51—64.)

Mint az elmondottakból kitűnik, a nőemancipáció külföldi zászlóvivőinek elképzeléseiről és módszereiről a magyar közvélemény

(többféle forrásból is) kellőképpen tájékozva volt — ám ezek a példák a fejlődés jóval alacsonyabb fokán álló, lényegében még feudális társadalmi szerkezetű ország viszonyai között nem találtak követésre. A kor hazai sajtójában sűrűn — immár a közhelyek gyakoriságával — bukkannak fel azok a fejtegetések, amelyek a nőkre a hazaias érzület és a nemzeti kultúra ápolása terén váró fontos szerepet méltatják. (Különösen kedvelt témája volt ez az elsősorban hölgyolvasók kezébe szánt divatlapoknak. Jókai ugyanilyen értelmű megnyilatkozását l. az *Egy római polgárnő* c. elbeszélés jegyzetében.) Napirendre került — s mind erőteljesebben hangzott fel — a nőnevelésnek, a leányok rendszeres iskoláztatásának igénye is (mint annak feltétele, hogy a nők megfelelően tölthessék be asszonyi és anyai hivatásukat), de a — haszontalan és értelmetlen utópiának vélt — teljes nőemancipáció fogalmához rendszerint némi ironikus mellékszöveg járult. Jól érzékelteti az egykorú magyar közfelfogást az a cikksorozat, amely *A' nőnem erkölcsstana* címmel jelent meg az Ék 1846-i évfolyamában. „... Azért tehát egyikünk se ismerje félre a legfőbb bölcseséget, se ne panaszkodjék rendeltetésünk ellen; sőt inkább mindegyikünk teljes szeretettel ölelje azt, mert egyedül csak ez képes bennünket 's másokat is boldogságra vezetni!” — figyelmezteti asszonytársait egy helyütt a N—g—szkyné betűkkel jelölt szerző, majd azt a véleményét szögezi le, hogy „daczára minden sérelmek- és panaszoknak, daczára néhány szellemdús hölgy' 's buzgó párthiveik' legáradozóbb 's leglángolóbb felszólalásainak, daczára minden létező egyleteknek, felekezetek- 's tanszékeknek, mellyek mindnyájan a női rendeltetés felforgatásán 's a' két nem egyenlő fokra helyezésén, szólva a' két nem tökéletes emancipatioján munkálkodnak, mégis a' régiben fog maradni minden . . .” (Ék 1846. márc. 14. 325—26.) A cikkíró ezt teljesen rendjénvalónak is találja, minthogy a nők felelősségteljes feladatok ellátására (pl. nagyobb pénzösszegek kezelésére) szerinte amúgy is képtelének.

A hozzá nem méltó, silány férj által végzetes dilemma elé állított, hitvesi kötelességből bűnre kényszerülő asszony fájdalmas sorsát, szenvedéseit ábrázolva, Jókai azokat a káros következményeket érzékelteti novellájában, amelyek a nőnek a családon belül és a társadalomban osztályrészült jutó alárendelt helyzetből származnak — ennyiben tehát ő is a fentebb jellemzett, Franciaországból kiinduló eszméramlatok kérdésfelvetéséhez kapcsolódik. A fennálló intézmények megreformálásának szándéka, a nők egyenjogúsításának követelése mindamellettt teljesen távol állott tőle; egész életműve tanúsítja, hogy ebben a vonatkozásban — a XIX. sz. más magyar íróihoz hasonlóan — mindvégig a hagyományos szemléletmód normáihoz tartotta magát.

Az (immár az ő szerkesztésében megjelenő) Ék 1847. júl. 18-i számában, a „Hölgy salon” rovatban Jókai *Nőemancipatio* címmel tett közzé cikket. A játékosan évődő hangú, a nőemancipáció jelszava fölött szelíden csúfolódó írás mintegy a palinódiáját tartalmazza mindannak, amit a korábban keletkezett novella, *A bűntárs* félreérthetetlen határozottsággal kimondott. „. . . Minden teremtsnek jutott a természet anyai kezéből védelem áldása, csak a nőnek semmi. (. . .) Csak a nő az, kinek minden falatja irgalomkenyér, hivatása türelem, sorsa rabszolgaság! Csak a nő van a jog égiszén kívül felejtve! [. . .] Nőnek mennie kell, merre láncai viszik; akarni azt, amit más akar, tennie azt, amit más parancsol, szenvedni és vétkezni, élni és meghalni azért, akit nem szeret . . .” — olvashatjuk az elbeszélésben. Az ímént említett cikk pedig a következő sorokkal kezdődik:

„Az istenért, nagysáim; csak egymást félre ne értsük! Kiváltkészen pedig ne higyük, mit a költők és az entusiasták mondanak, vagy ha hiszünk is nekik, csak minden tizedik szavokat higyük, s minthogy lehet: hogy épen e tizedik szó az, a mi költemény, ezt is csak kötve higyük el nekik.

Ki győzné a sérelmeket mind fölróni, mit az ábrándozók a nőnem panaszos érdekében a sors elé terjesztenek? — A nő meg van átkozva, mikor születik, — nő sorsa örök függés, örök rabszolgaság, — nőkebelnek még az örömei is fájdalma, — a nőszellem röptét mindenütt előítéletek sujtják le, — nő nem maga teremti magának sorsát, — érzelmeit nem annak adja, a kihez vágyai hívják, — élte nem azé, a kié szive, — neve nincs, jövője nincs, hatásköre semmi! Oh a nőnek csak könnyei vannak. A sorsát megsiratni!

Így szólnak a költők és az entusiasták.” (JKK *Cikkek és beszédek* 1. k. 226—27.)

Az idézett szakaszban aligha láthatunk egyebet, mint tudatos, ironikus célzást a fél évvel előbb ugyancsak az Ék hasábjain publikált novellára, amelyet írója most a „költők és entusiasták” komolyan nem vehető képzelgésai sorába utal. A cikk a továbbiakban kifejti: „Jól tudjuk mi hogy, ha az életnek vannak örömei, azok a nő életében vannak, s hogy egy férfiélet viszontagságait nem ismerni magában nagyobb áldás a születés minden vak előnyeinél . . .” (Uo. 227.)

A romantikus irodalom alkotásaiban érvényesülő élet- és emberfelfogás egyik jellegzetes mozzanatára mutat rá Zsigmond Ferenc alábbi megállapítása: „A rút külső: gyakori módja a végzet büntetésének. Mióta V. Hugo megteremtette Quasimodo szörnyalakját, és kimondta, hogy „elhibázott testben elsenyved a lélek is” a rút test meg nem érdemelt átkát nyögő emberi szörnyeteg alakja a romantikus költészet legkapósabb motívumai közé jutott, s a „rút testben

rút lélek' közmondás szentesített." (Zsigmond 69.) Victor Hugo oeuivre-jében *A párizsi Notre-Dame* Quasimodoja mellett a (még korábbi keletű) *Bug-Jargal* egyik figurája: Habibrah, a gonosz, boszszúszomjas törpe, Jókainál pedig a *Szomorú napok* c. regényben szereplő — Quasimodo hasonlatosságára mintázott — Mekkipiros, valamint *A büntárs* lapjain ábrázolt, semmilyen gaztettől vissza nem riadó torzszülött: Makár alakja példázza ezt az elképzelést.

Irodalom

Szilágyi István Arany Jánoshoz szóló 1847. jan. 31-i levelében (*Arany János levelezése író-barátaival*. I. k. Bp. 1888. 31.) így ír a novelláról: „Olvasta ön Jókai Mór *Büntárs*-át az Életképekben? — Nekem úgy tetszik, mintha a költő, rémes éjfelen, lepedős kísértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, rettetgetve más. Én nem hiszem, hogy a költészet célja a hajmeresztés legyen.”

A Magyar Szépirodalmi Szemle *A három divatlapról* című, rendszeresen közölt aláíratlan folyóiratszemléjében behatóan tárgyalja az elbeszélést. Az 1847. márc. 14-i számban (II. sz.) a 177—78. lapokon részletes tartalmi ismertetését adja, s ehhez a következő, márc. 21-i szám (12. sz.) 195. lapján az alábbi kritikai értékelés csatlakozik: „E novella sarkpontja Matild hamis esküvése. Ezért bolygatja őt ál-mában Lentey, s ezért szül fiat, szörnyeteget, mivel gyermekeire esküdött. Az ok itt, mikép egy tekintetre szembe ötlük, olyan, hogy az okozatot nem köthetjük hozzá közvetlenül, ha csak vissza nem térünk a csudák hitéhez, melyek mai nap megszűntek. Avagy mikép fekszik az átok szükségében, hogy Matild két gyermeke közül, csak egyiket éri el az; talán, mert férje vitte Matildot a hamis esküre, s atyaért a fiugyermeknek kellett elkárhozni? E kérdéseknél a fonal kiesik kezünkéből, s nem látván kényszerűséget a dolgok összefüggésében, a költő jótetszésére hárítjuk az egész összeállítást, kinek épen kedve volt fatumos útra térni, hol nincs ok, hanem vakhit. Mert vakhit kell ahoz, hogy Lentey árnya elveszi a három gyermeket Matild gondjai alól, miért e szegény nő annál könnyebben vétethetik gyanuba. Vakhit annak elhívésére, hogy Makár mindent tud atya és Lentey és a pénz felől; vakhit végre ahoz, mikép mehetett be ő észrevétlenül Matild házába, hogy csak akkor vették észre, mikor ,görcsös ujjaival bemarkolt a pénzbe', holott az ajtókat ,hoszu szegekkel' ő ,szegezte' be, minek egy kis neszszel kell járnia mégis. Ha szerző egy csudafőt akart teremteni az irodalomnak, célját elérte, s így öntudatosan munkált; ahhoz e részben semmi szavunk. — Az előadásban szer-

zőnek bizonyos elsősege van sok társa között, mely ott tünik ki, hol elbeszélvén valamit, egy két szóban utánveti reflexióját, p. midőn elmondá Matild örömrétét azon, hogy anyává tette őt isten, így szól: 'két szív egy testben' (zwei Herzen und ein Schlag). Vagy leírván Matild bánatát, miután nem lelé helyén a pénzt: hogy szive szét akart szakadni, így fordítja meg egyszerre gondolatinkat: „de nem szakadt szét”, stb. Ezen előadási modor egyik szépsége, fordultatos oldala a romantícának, mert egész sereg gondolat jön vele eszünkbe; ennyiben Jókai érti és érzi is, mi a romantica; de azon minden ok nélküli fatalitas, mely a szerkezetben uralkodik, sehogy sem fér meg a romantícával, s mi hajlandók vagyunk hinni, hogy ő a valódi romantícát fölcseréli azzal, mit 'littérature moderne' név alatt ismerünk a legujabb francia iskolából.”

Hankiss János *Jókai et la France* (Revue de la Littérature Comparée 1926.) c. dolgozatában a francia romantikának a fiatal Jókaira tett hatását elemelve tér ki az elbeszélésre. A Makar név Robert-Macaire-nek, a nevezetes (és kiváltképpen Frédéric Lemaître melodráájára révén híressé vált) banditának alakját idézi fel. (256.) „Jókai Macaire-ja rút szörnyeteg, akit a végzet arra kárhoztatott, hogy a bűn útján bosszúolja meg az őt sújtó közmegevetést. Gonosz, mint Triboulet [Victor Hugo *A király mulat* c. drámájának hőse — O. A.], mint Franz Moor [Schiller *A haramiák* c. drámájának egyik főalakja — O. A.], vagy mint Eugène Sue-nek az a hőse, aki megöli a szeretett nőt, hogy ily módon mindörökre elragadja őt a szép és életerős vetélytárostól.” (257.)

Tamás Anna leszögezi, hogy *A büntárs* a francia romantika hatását érezteti, majd megállapítja az elbeszélésről: „Egy morális célzatú tételből indul ki, amely azonban lényegében a feudális, sőt polgári társadalom, általában az osztálytársadalom kritikája egy adott kérdésben. A nők kiszolgáltatottsága ellen lázad és lázít rémtörténetével.” A szerző szerint Jókai korai novelláit „általában bizonyos erkölcsi tételmegállapítás igazolásának szándéka jellemzi, mely ez esetben a nők teljes kiszolgáltatottságának, sőt, mint írja: rabszolgaságának tarthatatlansága.” Az író „*A büntárs*-ban ábrázolt rideg valóságnak fordít háat korai romantikus novellái legtöbbszörében.” (Tamás A. 183—84.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. Megemlítjük, hogy a *ben, hosszú, épen, fenkölt, fulad, köny, nyilalás, röstel, sülyed, szunyadó* szavakat a mai helyesírás szerint, kettőzött mássalhangzóval írtuk, s a jelenleg

érvényben levő írásmódot követtük a *balsam, hadonáz, léleket, ova-
tosan, paizs* szavak esetében is. Szövegváltozatok szempontjából az
Ék és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figye-
lembe.

Lap: Sor:

- 202 : 11 szentíté (NK: szentesíté)
14 a *királyi* pálcának. (NK: a *kormánypálcának*.)
21 *híják*. Akarhat (NK: *híják, akarhat*)
- 203 : 6 levén (NK: *lévén*)
26 Ily *kiművelt* (NK: *Ilyen kiművelt*)
29 Ím *jövendő férjed*. (Ék: *Im jövendőbeli férjed*.)
- 204 : 1 *mindég gazdag* (VV¹, NK: *mindig gazdag*)
2 *sem mindég* (NK: *sem mindig*)
14 *meglátja azt* (NK: *meglátja ezt*)
18 a *férfi a sajnálatra méltó* (Ék, VV¹: a *férfi sajnálatra méltó*)
24 *ugyan a mai* (Ék: *ugyan mai*)
28 *szinte az is* (NK: *szintén az is*)
34 *Hanem ez utóbbi* (NK: *Hanem az utóbbi*)
- 205 : 1 *említettem házastársak* (NK: *említett házastársak*)
19 *az a jókedvű*. (NK: *az jó kedvű*.)
- 206 : 5 *hálókamrájában* (VV¹: *hálókamarájában*)
6 *csicsomás* (NK: *czicsomás*)
11 *pillogató* (NK: *pislogató*)
30 *baráti* (NK: *barátai*)
- 207 : 1 *szívtelensége* (Ék: *szintelensége — sh.*)
16 *megfejtse* (NK: *megsejtse*)
18 *szemeit ez arcról* (NK: *szemeit az arczról*)
- 208 : 9 *akkor az intést* (Ék: *akkor azt az intést*)
16 *bankjegyet* (VV¹: *bankjegyeket*)
18 (az „*Azután meg . . .*” kezd. mondat az NK-ban új bekezdésbe kerül.)
19 *gyémánt- s rubintgyűrűket* (Ék: *gyémánt- és rubingyűrűket*)
30 *könnyeden* (NK: *könnyedén*)
- 209 : 14 *tobákpört* (NK: *tubákpört*)
23 *magányos* (Ék: *magános*)
- 210 : 5 *azután levonta* (NK: *azután odavonta*)
9 (a „*Szolgailag iparkodott . . .*” kezd. mondat az NK-ban új bekezdésbe kerül.)
10 *ahol érte, s példánya* (NK: a hol *csak érte, s ritka példánya*)

Lap: Sor:

- 210 : 20 legkorábban lefeküdt, legkorábban felkelt (NK: legkorábban feküdt le, legkorábban kelt fel)
- 26 Meg-megrémlék még (Ék: Meg-megrémlék *ugyan* még)
- 211 : 5 (a „Két hónap nem kelle rá . . .” kezd. mondat az NK-ban nem kerül új bekezdésbe.)
- 6 állapotjának (NK: állapotának)
- 29 annyiszor *megemlegetett* (NK: annyiszor emlegetett)
- 212 : 7 ízeiben (NK: ízében)
- 8 mindég (NK: mindig)
- 11 erdőben körömmel (VV¹: erdőben *kárörömmel* — sh.)
- 25 melybe az idegen (NK: melyben az idegen) volt *letéve* (Ék: volt *téve*)
- 26 mindekkorig (Ék: mind ekkorig)
- 213 : 5 asztalkát lámpával (NK: asztalkát *a* lámpával)
- 7 felébredt *a* férj; azt hitte (Ék: felébredt férj azt hitte)
- 8 kimagyarázni, orvosért sietett. (Ék: kimagyarázni, sietett orvosért.)
- 27 (az „A reggel megjött, de férje nem.” mondat az NK-ból hiányzik.)
- 214 : 4 sóhajt, végigtörölve arcát (NK: sóhajtva, végigtörölve arcát)
- 18 te! — *síkolt a nő*, s vad (VV¹; NK: te! s vad)
- 31 élheterlenségére (Ék: élheterlenségére)
- 33 lekönnyörgeni s kirabolni (Ék: lekönnyörgeni és kirabolni)
- 215 : 16 kísértésnek (Ék: kísértetnek)
- 23 teljesítse *be* annak (VV¹, NK: teljesítse annak)
- 33 még nem született (NK: még *meg* nem született)
- 216 : 12 kiálta a nő közbe, elképedve (Ék: kiálta közbe *a'* nő elképedve)
- hallgass, *irtózat* ember, eredj (NK: hallgass, eredj)
- 18 tudod, mi történik *akkor?* *Holttestemet* fogják (NK: tudod, mit történik? *Nevemet* fogják)
- 19 gyermekim s minden (Ék: *gyermekem és minden*) becstelének és *akasztófával* bélyegzetek (NK: becstelének és bélyegzetek)
- 24 gyilkosságot követsz el; ha (Ék, VV¹: gyilkosságot követsz, — ha — sh.)
- 30 távozz — *kérlek* (NK: távozzál, kérlek)
- 217 : 5 nyomorodni (Ék: *nyomorulni*)
- 16 kerülne s megmentenél. (Ék: kerülne és megmentenél.)
- 32 vádoló (NK: vádló)

Lap: Sor:

- 217 : 33 tehetetlen (Ék: tehetlen)
- 218 1 került a tekintetet. (Ék: került e' tekintetet.)
3 halavány (Ék: halvány)
- 29 tüdőjébe (Ék: tüdejébe)
- 219 6 elaluvása (NK: elavulása)
12 miénk (Ék: mienk)
18 elébe (NK: eléje)
26 halaványan (Ék: halványan)
28 vonalokban (Ék: vonalakban)
30 Így jelent meg (VV¹: Itt jelent meg — sh.)
31 futosott (NK: futkosott)
- 220 6 hova (NK: hová)
8 pokolcsudák (Ék, NK: pokolcsodák)
14 mérgeáltak (NK: mérgesedtek)
31 esküdöttek. Embervérrel (Ék: esküdöttek. Isten embervérrel — sh.)
- 221 : 13 beteltéig (Ék: betelteig)
nyugalmat a föld (Ék: nyugalmat föld)
26 visszhangzottak (Ék: visszahangzottak)
28 érezni (Ék: érzeni)
31 kínkifejezés (NK: kínfejezés)
- 222 4 nőarcok álltak körül (NK: nőarc állt körül)
9 verve s lángolva (Ék: verve és lángolva)
19 nevekedő (NK: növekedő)
22 vadan, kísértetiesen (NK: vadul, kísértetiesen)
- 223 19 és az ember művein (VV¹, NK: és ember művein)
25 e roskatag (NK: a roskatag)
életvidám bájvirágra (NK: életvidám virágra)
- 224 5 ki volt taszítva a világból, és kitesztva a világba. (NK: ki volt taszítva a világba.)
11 számára áll (Ék: számára is áll)
30 ily anyja (NK: ily anya)
- 225 7 közül (NK: közül)
8 mindig bágyadtabb, mindig hervadóbb (Ék: mindig bágyadtabb, mindig hervadóbb)
12 Matildon azalatt (Ék: Matildon ez alatt)
15 a csalt barát (NK: a megcsalt barát)
20, 25 utósó (NK: utolsó)
- 226 1 viselő, ki (Ék: viseli, ki)
3 meg, szemeknek (Ék: meg. Szemének)
13 ferdítve helyéből (NK: ferdítve a helyéből)

Lap: Sor:

- 226 : 19 volt ez *utóbbinak* szíve. (Ék: volt szíve.)
30 virágoskertében (NK: virágos kertjében)
- 227 : 5 minden erejével (Ék: minden *méregerejével*)
15 annak *tárguló* keblére (NK: annak keblére)
22 van *e* széles (NK: van *a* széles)
32 Isten és világ (Ék: Isten és *a'* világ)
- 228 : 13 eltaszítá, ez estében (Ék: eltaszítá, 's ez estében)
19 bátorságát, *s* biztatta (NK: bátorságát, biztatta)
23 hová (Ék: hova)
- 229 : 6 hová lettél (Ék: hova lettél)
11 serpenyőben izzó (VV¹: serpenyőbe izzó — sh.)
12 *s* azt (NK: *s* ezt)
16 hová (Ék: hova)
28 arcáikon (Ék: arczáikon)
- 230 : 29 közül (NK: közől)
30 vendégek *egyike*, egy kandi (NK: vendégek *közül* egy kandi)
32 szegleteim (NK: szegletén)
- 231 : 3 szívekről, *újra* jó kedve (NK: szívekről, jó kedve)
7 őszinte *és* tiszta (NK: őszinte, tiszta)
10 közibök (NK: közéjök)
- 232 : 2 tietek (Ék: tiétek)
3 lepecsételve, *e* vér (NK: lepecsételve, *a* vér)
4 sejteni *sem* fogják (NK: sejteni *nem* fogják)
6 hanem tennyugalmatokért (VV¹: hanem tennyugalmatokért)
NK: hanem *a* ti nyugalmatokért)
7 ne halljon említést (Ék: ne halljon *tőletek* említést)
8 elmegy, *s* vissza (Ék: elmegy *és* vissza)
10 felfeszítenem (Ék: felfeszítnem)
12 a rejtélyes nő *misztikus* parancsainak (NK: a rejtélyes nő parancsainak)
20 éltetekre (NK: életetekre)
24 közibök (NK: közéjök)
30 elveszett (NK: elvesztett)
32 tagjait, *és* taszítá vissza *attól*. (NK: tagját *és* taszítá vissza.)
- 233 : 18 nőoroszlán (Ék: nőoroszlány VV¹: nőorszlán — sh.)
22 enyém (Ék: enyim)
27 enyémnek (Ék: enyimnek)
32 enyimnek (Ék: enyémnek)
- 234 : 2 Miért (Ék: Mért)
18 jőni (NK: jönni)
- 235 : 7 kiáltá (NK: kiálta)

Lap: Sor:

- 235 : 15 vállát (NK: vállait)
19 reájok (Ék: rájok)
21 eszméletlenül (NK: eszmétlenül)
31 közül (NK: közül)
236 : 3 e két teher közül megmentenie. (NK: a két teher közül megmenteni.)
7 megáldá az Isten (Ék: megáldá Isten)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 204 : 10 *Eumenida-sereg* — Jókai itt átvitt értelemben: „üldöző rémek” jelentésben szerepelteti az ógörög mitológiában előforduló bosszúistennők elnevezését. A kifejezésnek ebben az összefüggésben való használata azonban nem egészen pontos. Ezek a mitológiai lények ui. kettős funkciót töltenek be: mint a bűnösöket nyomon követő, állandó lelki-furdalást okozó bosszúistennők az „Erinysek” nevet viselik; másik elnevezésük, az „Eumenidák” (= jóakaratók) viszont arra a sajtáságukra utal, hogy a bűnét megbánó bűnöst nem üldözik többé, hanem pártfogásukba veszik.
206 : 25 *Castor és Pollux* — a görög és római mitológiában elválaszthatatlan ikertestvérek, Zeusz és Léda fiai (dioszkurok)

II. A SERFŐZŐ

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1847. márc. 6., 13., 20. (I. félév 10., 11., 12. sz.)
Jókay Mór aláírással. Három folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. márc. 6. (10. sz.) 302—11. Elejétől a „No még így sem jártam, mióta Kilitiben lakom.” mondatig.
2. márc. 13. (11. sz.) 345—51. Az eml. résztől a „Semmivé lettem!” kezd. mondatig.
3. márc. 20. (12. sz.) 372—77. Az eml. résztől végig.
II. a) VV¹ 2. k. 89—155.
b) VV² uo.
III. *A serföző.* 2. kiad. Pest, 1860. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 17.) 3—54.

A kötet a címadó novellán kívül még *A nyomorék naplója* és *Fekete világ* c. elbeszéléseket tartalmazza.

- IV. a) *A serfőző*. 3. kiad. Bp. 1877. Franklin-Társulat. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 17.) 3—54.

A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.

- b) 4. kiad. 1890.

Címlapkiadás.

- V. VV—NK 184—222. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.

- VI. a) *A serfőző*. 5. kiad. Bp. 1897. Franklin-Társulat. 3—56.

A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.

- b) 7. kiad. 1907.

Címlapkiadás.

- c) 9. kiad. 1911.

Címlapkiadás.

- d) 10. kiad. 1912.

Címlapkiadás.

- VII. VV—CentK 88—118.

Fordítás:

Szerb: * *Pivar*. Transl. S. M. Iločanin. Naše gore list 1863. (3. évf.) 16—18., 20—22.

A zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.

Keletkezése (források, minták)

¶ A szélsőséges romantika jegyében fogant, a hihetetlennel határos, borzalmas és tragikus eseményeket bemutató Jókai-novellákat az 1846-os és 1847-es év termésében már a humoros, anekdotikus jellegű, az életkép műfajával közeli rokonságban álló elbeszélések ellenpontozzák. Az utóbbiak sorába tartozik *A serfőző* is. A torzképszerű alakokat mozgó, komikus helyzetekben gazdag történet háttérében a napóleoni háborúk egyik epizódja: a francia seregek 1809-i magyarországi betörése és az ellenük harcba hívott nemesi inszurgensek győri csatavesztése (1809. június 13—14.) áll. Jókai először *A gonosz lélek* c. novellájának háttéréként villantotta fel az 1809-es év eseményeit — de ezúttal még minden pejoratív mellézköngye nélkül, sőt egyenesen kiemelve a fölkelt nemesek hazaszeretetét. *Sonkolyi Gergely és Hdzasságok desperációból* c. elbeszéléseibe viszont már beszótt néhány,

a győri vereségre és az inszurgensek gyávaságára vonatkozó gúnyos megjegyzést. Ezúttal is szatirikus hangnemben, de még határozottabb formában mond ítéletet a szájhösködésben felülmúlhatatlan, viszont a csatatéren kevésbé jeleskedő nemesi vitézek fölött.

A közelmúlt történelmének ez a nem éppen dicsőséges mozzanata (amelyet évtizedeken át nem követett semmiféle újabb, Magyarország területén lezajló harci cselekmény) mély nyomokat hagyott a köztudatban. Az utolsó nemesi felkelés emlékének felidézése az 1840-es évek íróinak és publicistáinak tolla alatt határozott politikai tartalommal telítődött. Az inszurgensek csúfos megfutamodása bebizonyította, hogy a harci erényeire oly büszke nemesség többé nem képes a maga számára vindikált országvédő hivatás betöltésére, s már ezért sem tarthat igényt a politikai jogok egyedüli birtokosának kiváltságos helyzetére. A győri kudarc felemlegetése tehát a társadalmi reformokat követelő, a feudális előjogok megszüntetéséért küzdő ellenzék egyik hatásos érve volt.

A nemzeti becsület szégyenfoltjának tekintett győri csatáról a nyilvánosság előtt jó ideig csak ritkán esett szó. Így annál nagyobb hatást keltett Kossuth idevágó, a *Ludovicea, Polytechnicum* c. vezércikkbe (Pesti Hírlap 1843. aug. 3.) iktatott megnyilatkozása. Kossuth mint „évkönyveinknek e koromfekete lapját” aposztrofálta az 1809-i inszurrekciót, és kijelentette: „... a győri szégyennapot nem egyedül a kovátlan puskák, nem egyedül a készülletlenség, s a fegyvergyakorlat elhanyagolása, hanem az erőtlen asszonyt is hős óriássá magasztalható lelkesedés hiánya okozá...”

Ezután már a korabeli szépirodalom különböző műfajú alkotásai-ban is fel-felbukkannak a győri csatára vonatkozó, ironikus célzások. Degré Alajos *Uram bátyám és az arszlán* c. elbeszélésében (PDL 1844. szept. 13. II. félév. 15. sz.) egy szatirikus színekkel ábrázolt kávéházi asztaltársaság egyik tagja dicsekszik állítólagos hajdani harci tetteivel. „Szónoklatának tárgya a győri csata, hol az országot és világot megrendítő szittyák futási dicsőségében ő is osztozék.” Ugyancsak 1844-ből való Petőfi víg eposza, *A helység kalapácsa*, amelyben Harangláb, a „fondor lelkületű egyházfi” a következő szavakkal bátorítja tette „a lágyszívű kántort”:

„Mért engedni helyet kebelében
A félelem érzetének?
Hisz résztvett a győri csatában.”

1845-ben jelent meg Eötvös regénye, *A falu jegyzője*. Az író az egyik mellékalak: Karvaly Ágoston megyei várnagy jellemzése

kapcsán fejt ki véleményét az utolsó nemesi felkelés résztvevőinek magatartásáról: „... az 1809-i fölkelés a bátor ifjút a haza védelmére szólítá fel, s nincs mit csudálnunk, ha a nemesség őt, ki harcias tulajdonainak már annyi jeleit adta, hadnagynak választá. [...] minden, mit felőle mondhatunk, az, hogy a nagy stratégikus remekletben, mely által Xenophon visszavonulása homályba állítatott, senki által nem előtett meg, s hogy senki az egész megye ezredéből e veszélyes időben saját tűzhelye védelmére nálánál előbb haza nem érkezett; mely érdemről azonban ő, mi az ercny jellemző tulajdona, inkább hallgatott.” (Br. Eötvös József: *A falu jegyzője*. Bp. 1911. I. k. 129.)

Vas Gereben egy tárcaszerű írásában (*Vándorbot. I. Győr. Ék* 1845. okt. 25. II. félév. 17. sz.) az inszurgensek gyászos emlékü győri szereplésére való utalást a nemesség konzervatív elveket valló, reformoktól idegenkedő részének bírálatával kapcsolja össze. A Győrbe látogató író és egy, az idősebb nemzedékhez tartozó ismerőse között az alábbi párbeszéd zajlik le:

„Gereben öcsém! az volt ám a kuruc világ, mikor Győrnél feküdtünk’ — s lassan égő pipáját lusta dereskind tűzre lobbantgatá.

„Tehát olyan sok helyen *feküdtetek*, urambátyám?”

„Ühüm’ — szusszantott, még mindig pipájával bajmólódó urambátyám.

„Tyhü! . . . hát nem csuda, ha megverték azt a szüntelen szalmán szénán fekvő nemességet; — bizon még Győrnél is előbb egyet aludni akartak.’”

E dialógushoz az író a következő reflexiót fűzi: „... Itt mégis eszembe jut: a leszegezett bőregésként veszteglő urak aligha Győrnél nem bánták meg a gyors haladást; — pedig beh kár az időt és helyet fölcserélgetni.”

Az *Ék* következő évfolyamában az *Apró darázsok* c. rovat egyik, Sas Imre névvel szignált közleményében (*Ék* 1846. aug. 15. II. félév. 7. sz.) szinte szó szerint egyező — csak még tömörebbre fogott — formában olvashatjuk ugyanezt a párbeszédet:

„—Hej, Pista öcsém, mikor Győrnél feküdtünk, akkor volt ám a világ!”

— „Nem csuda hát, hogy a francia győzött, ha urambátyámék *feküdtetek!*”

Az 1809-ben elszenvedett vereség politikai tanulságait a legegyszerelműbben Petőfi fogalmazta meg *A nép nevében* c., 1847 márciusában keletkezett költeményében, amelyben keserű iróniával szól a kiváltságaihoz makacsul ragaszkodó nemesség „győri vitézségéről”, s gúnyos hangon kérdezi:

„Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábna, mely ott úgy futott?”

Ilyen előzmények után született meg (Petőfi versével nagyjából egy időben) Jókai novellája. Tudomásunk szerint *A serfőző* volt az első mű, amely az 1809-i hadjárat időszakának — habár korántsem átfogó vagy mélyebben elemző igényű — epikus ábrázolására vállalkozott.

Jókai elbeszélésének az idézett megnyilatkozásokkal való összevetése kétségtelenné teszi, hogy az utolsó nemesi felkelés megítélése terén az író fenntartás nélkül azt a felfogást tette magáévá, amelyet a kortársak többsége, az egész ellenzéki tábor vallott. A szóban forgó eseményekhez fűződő családi hagyományok a novella írásakor — úgy látszik — egyáltalán nem befolyásolták. *Ötven év visszhangja* c., évtizedekkel későbbi keletű önéletrajzában kijelenti ugyan: „Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napoleoni világharcok korszakáig: a magyar inszurrekcióig. Apám maga is ott verekedett Győr alatt a franciákkal, mint nemesi hadnagy.” (NK 100. k. 118—19.) Minthogy azonban az író apját már tizenkét éves korában elvesztette (s ezt az időt sem töltötte mindig otthon, mert cseregyerek volt Pozsonyban), nemigen volt lehetősége közelebről megismerkedni Jókay József inszurrekciós élményeivel. Más helyütt maga Jókai is elmondja, hogy édesapja nem szívesen beszélt a győri ütközetről. „Csak mosolygott a bosszantásokra, s nem mondta el senkinek, hogy mi történt Győr alatt. Csak annyit hallottam tőle mint gyermek, hogy az ütközet tűzében egyszer a kapitánya eléje állt, s azt kérdezte tőle, hogy hány óra. Abban a percben jött egy golyó, s azt mondta neki: utolsó óra! A kapitány halálra sebesülten rogyott össze. Apám akkor éppen vőlegény volt. Ez a golyó neki volt szánva. Ha ez a véletlen nem jó közbe, most én sem from ezt a történetet.” (JKK 34. k. 459.)

Az a regény — a *Névtelen vár* —, amelyből az idézett sorok származnak, harminc évvel később íródott, mint *A serfőző* c. elbeszélés. E harminc esztendő fejleményei Jókai világnézetét, történelem-és társadalomszemléletét sem hagyták érintetlenül. Számos nagy horderejű kérdésre vonatkozó álláspontja időközben lényegesen módosult — így messzemenően letompult a nemesség fölött gyakorolt bírálatának éle is. Amikor — ily hosszú idő múlva — ismét irodalmi alkotásban (mégpedig ezúttal nem humoros elbeszélésben, hanem nagyszabású, forrástanulmányokkal is megalapozott regénykompozícióban) dolgozta fel az 1809-ben lejátszódott eseményeket, az új műnek a fiatalkori novella szellemével merőben ellentétes tendenciát

adott. A *Névtelen vár* megírásával Jókai nyíltan megvallott célja az volt, hogy rehabilitálja az utolsó nemesi felkelést, és helyreállítsa az — őszintén igazságtalanul elmarasztalt — inszurgensek becsületét. A regényben, valamint Jókai néhány még későbbi, ugyanezzel a tárggyal foglalkozó írásában (így *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munka idevágó fejezeteiben) a győri csata is más, a köztudatba vésődött képtől eltérő megvilágításba kerül. *A győri ütközet emléke* c., 1897-ből való cikkében, amelynek megírására a Győrnél elesett felkelők sírja fölött emelt emlékoszlop leleplezése adott alkalmat, Jókai kifejti, hogy „az 1809-iki győri ütközet nem volt szégyenletes futás, hanem naphosszant tartó derék küzdelme egy harcban nem gyakorlott, rendes katonaságtól nem támogatott, csupa nemesekből álló felkelő seregnek egy diadalhoz szokott, a világ legelső katonáiból álló francia armádia ellenében; tele hőstettek, csoda-vitézségek epizódjaival...” (*Emlékeimből*. Hhm 4. k. 262.) *A serfőző* lapjain oly nevelésgezeknek — sőt megvetendőeknek — ábrázolt inszurgensek az öreg Jókai szemében már „félrcismert hősök”, akik joggal tarthatnak számot a nemzet kegyeletére.

Irodalom

A Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. jún. 13-i számában (24. sz.) *A három divatlapról* címmel közölt aláíratlan lapszemle ennyit mond a novelláról: „A serfőző Jókaytól ujdondászi modorban írott, leginkább egyes hasonlatokkal, körmönfont kitételekkel meglepő dolgozat. Mint egésznek alig van becsé.” (383.)

Zsigmond Ferenc *Jókai mesemondása* (It 1914) c. tanulmányában az író hibái közé sorolja a tudákosságra való hajlamot s különösen azt, hogy „latin tudományát túlságosan érvényesíti”. Ebben az összefüggésben tesz említést a novelláról: „A serfőző pompás humoráért csak megbocsátjuk a fiatal Jókainak, de nem helyeseljük a sok Antaeust, Saturnust, Bellonát, Ganymedest, Marsot, Ajaxot stb.; az ilyen olympusi nektárcsöppek nem valók a Hornyicsek Vendel árpa-sörébe.” (357.)

Szinnyei Ferenc szerint „az öt mázsás Hornyicsek Vendel viszon­ tagságairól” szóló novella „már igen túlzott karikatura lehetetlen alakokkal és eseményekkel. Jókai romantikus torzítása a komikum irányában. Humoros stílusa is a tartalom túlzásaihoz mért.” (Szinnyei F. 2. k. 197.)

Tompa József a reformkor irodalmi nyelvével foglalkozó tanulmányában megállapítja: „Szívesen kevernek írónk kevéssé ismert

szavakat is fogalmazásukba, főként komikus hangulatú idegen népi elemeket. Ahogy ti. ugyanezeknek néha ünnepélyes fogalmazásban regényes vagy érzélgős színük van, úgy segítik itt a mulatságos hatást . . . Jókai a Vadon virágainak egyik humoros rajzába (A serfőző) egész sereg ilyen szót vegyít: *csüng-bong, kótyára ment, rásaszoknya* (ehhez jegyzet is tartozik), *terpedt, pildácsol, csalma, siskakemencze, kaczki, lobonczos, tarabaksa, szalonnds gölödény, bagósüveg, ácsi laptika, meggubahodott, gerendely*. De ugyanakkor a diáknyelv meg a divatos társalgás idegen szavaiból is kerül egy csokorra való: *orbis pictus, misantrop, commotio, praejudicium, kravátli, pampuska* stb. Ugyanígy megtömi Jókai is, mások is népies meg divatos szólásmódokkal a humoros szövegeket. Az előbbi forrásból lapszám idézhetném a példákat: *ördögözöm a lelkét, felteszi az Orbán süvegét, vigadni . . . kivilágos kivirradtig, egy hajtókába . . . ki találta inni, miskolczi czipó — debreczeni mézeskalács — vasvármegyei csákány — győri burdsella — kecskeméti kulacs — ugocsi fülesbagoly — komáromi füge* (hazai ritkaságok!) stb.” (Tompá 429.)

N. Dely Zsuzsa több alkalommal is hivatkozik a novellára. Így Jókai leírásairól szólva, megállapítja, hogy azok olykor „a tájat szemlélő hős gondolatvilágát” tükrözik vissza. *A serfőző* egyik részletében (kiadásunkban a 267. lapon) a „falu határának alkonyati képét” Hornyicsek Vendel szemével látjuk. „Jellemző a kövér serfőzőre, aki mind az ennivalót, mind a pénzt igen kedvelte, hogy képzeletében a hold *vajasszarvassá*, majd *ezüst huszassá* válik.” (N. Dely 41.) A szavak humoros összekapcsolásának példájaként az elbeszélés két fordulatát („a nap be kezdte fűteni a világnak”; „a nap ismét betette maga után az ajtót”) hozza fel. „Mindkét kép egyszerű, reális, szemléletes, s ugyanakkor a napnak ilyenfajta megszemélyesítése mulattató.” (43.) Viszont a túlzó, kereset hasonlat jellegzetes esetének minősíti az alábbi — Hornyicsek Vendel arcára vonatkozó — részletet: „mezítelen volt az, mint a hegedűs holdvilág, s színében égrevigyorgó, mint a bazsarózsa.” (45.) Később arra mutat rá, hogy Jókai *A serfőző*-ben igen ötletesen alkalmazza a krónikára emlékeztető mondat típusokat. Az elbeszélés első mondatát idézve, kijelenti: „A leírás humorosságát a régies formával össze nem illő tartalom adja, amelyben az író Vendel gazda külsejét ecseteli. Ez a stílus végigvonul a gazda bemutatásán, majd a továbbiakban is gyakran visszatér.” (67.)

Tamás Anna a következőképpen ítéli meg az elbeszélést: „A *Sonkolyi Gergely* mellett ezt kevésbé érezzük sikeresnek. A valószínűségtől messzebbre rugaszkodik, több benne a hihetlenség irányába torzított, karikatúrisztikus elem, de humora és változatlanul eredeti

népies nyelve ezt is messze felül emeli a novellák átlagán. Cselekménye is szegényesebb, vontatottabb az előbbinél. Az alapötlet kitűnő, csak nem futja ilyen terjedelmes elbeszélésre. [. . .] Az egész elbeszélésen a tréfálkozásban szabadjára engedett fantázia gáttalan áradása hömpölyög, de a romantikus túlzások ellenére is népi ízt kölcsönöz a történetnek a környezet ábrázolása s maguknak az alakoknak minden torzítás ellenére is a valósággal érintkező volta, beszédük, gondolkodásuk naivitása. A maga egészében népies az író szemlélete, elbeszélésének nyelvi anyaga.” (Tamás A. 181.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *boszant*, *boszú*, *épen*, *fen*, *kün*, *léleket*, *tulajdonkép*, *valjon*, *viszhang* szavakat a jelenleg érvényben levő szabályoknak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az Ék és az VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 237 7 vakandoktól (NK: vakandtól)
 12 a szájon kijön (VV¹: a szájdán kijön)
 16 Győr megye (Ék: Győrvármegye)
 17 egyéb, mint a zsír, pedig (NK: egyéb, mint zsírjuk, pedig)
 24 mindég (NK: mindig)
- 238 : 4 kelle nyúlnia (Ék: kellett nyúlnia)
 7 mind a hetet (Ék: mind a hatot)
 9 helyiségében (NK: helyiségében)
 28 mindenik (NK: mindegyik)
 30 mindég (VV¹, NK: mindig)
- 239 : 6 tárgyainak (NK: tárgyának)
 9 pampuskafőzés (NK: pampuskasiítés)
 11 tulajdonokkal (NK: tulajdonnal)
 15 azután (NK: aztán)
- 240 : 10 eresztenek (Ék: eresztnek)
 12 nap egyik (Ék: nap az egyik)
 16 mindent, tudott mindent, és pörölt (NK: tudott mindent, és pörölt)
 19 végrehajtatta (VV¹: végrehajtotta — sh.)
- 241 1 hitesére (NK: hitvesére)
 3 szembeszállani (NK: szembeszállni)
 4 ne húzná (NK: nem húzná)

Lap: Sor:

- 241 : 5 ha a fejkötős (Ék: ha e' fejkötős)
11 korcsmában (Ék: kocsmában)
12 faluvégen (NK: faluvégén)
20, 23 mindig (Ék: mindég)
- 242 : 13 csendesség (Ék: csöndesség)
19 ily csúfot (Ék: ilyen csúfot)
22 vasalt németek (NK: vasas németek)
- 243 4 mind úgy megjárt (NK: mind meg járt)
16 mindig (Ék: mindég)
18 fazikat (NK: fazekat)
25 neki e szalonnaember (NK: neki a szalonnaember)
32 meghökkenéséből (NK: meghökkenéséből)
- 244 4 pöröltek akkor fel édesded (NK: pöröltek fel akkor édesded)
32 lassanként (NK: lassankint)
mindig (Ék: mindég)
- 245 : 19 napestig, és ihatnék (NK: napestig, ihatnék)
20 jónének (NK: jönnének)
- 246 2 toppana be (Ék: toppanék be)
6 megett (Ék: mögött)
22 (a „Vendel gazda pedig .” kezd. mondat az NK-ban új bekezdésbe kerül.)
- 247 : 25 kert alatt (Ék: kertek alatt)
30 véghetetlenül (Ék: véghetetlenül)
- 248 4 velök szomszédult mázolt (VV¹, NK: velök szomszédul másolt)
8 derékban (NK: derekában)
13 hátát legörbítve (Ék: hátát begörbítve)
32 kiviaszkolt (NK: kiviaszolt)
- 249 10 sert (Ék, NK: sört)
15 elfogódása (VV¹: elfogadása — sh.)
19 mellett éjjélig is elüldögéltek (Ék: mellett is éjjélig elüldögéltek)
23 serivásról (Ék, NK: sörivásról)
forgácsából (NK: forgácsaiból)
26 sereskancsót (Ék, NK: sörös kancsót)
33 szuka pudli (Ék: kusza pudli)
- 250 : 9 belemarkolt (Ék: belemarékolt)
10 lábainak helyet (NK: lábaival helyet)
23 felszippantátá azt a jámbor (NK: felszippantátá a jámbor)
- 251 : 11 kocsmába (NK: korcsmába)

Lap: Sor:

- 251 14 szinte fekete (NK: szintén fekete)
24 fejében a hálósüveget (Ék: fejébe a hálósüveget)
25 foglalhatni (NK: foglalni)
- 252 4 lelkét (Ék: lelkit)
9 ijedetlen (NK: ijedtelen)
tekintve hátra a tombolóra (NK: tekintve a tombolóra)
- 253 : 9 vetve a hátát (Ék: vetve hátát)
23 mindég (NK: mindig)
- 254 : 6 fickándott (NK: ficzkándozott)
14 találta volna fel (NK: találta fel)
20 szinte kínálatlanul (NK: szintén kínálatlanul)
31 siralmasan elhúzva (Ék, VV¹: siralmasan aláhúzva — sh.)
- 255 : 7 herbaténak (NK: herbateának)
17 székfű- és (NK: székfű- és)
- 257 : 3 elalszol (Ék: elaluszol)
8 mind e mai (NK: mind a mai)
10 filozófusok (Ék, VV¹: fülosophusok)
19 serpalack (Ék, NK: sörpalack)
22 becsináltak és kicsináltak (VV¹: becsináltak és kicsináltak — sh.)
26 fordult, s imádkozni (NK: fordult, és imádkozni)
29 bosszantó (Ék, VV¹: boszontó)
- 258 : 1 mindig (Ék: mindég)
7 hajszála (Ék: hajaszála)
10 kiálta (NK: kiáltd)
13 lecsillapításaul (Ék: lecsillapításaul)
16 mindég (NK: mindig)
- 259 : 2 nem a szemekkel (NK: nem szemekkel)
5 pedig Vendel úrra (Ék: pedig nézett Vendel urra)
11 suttogták (NK: súgták)
12 billeggették (Ék: billeggették)
14 No mit hallasz? (NK: No hát mit hallasz?)
16 meg az országot (NK: meg ez országot)
29 ordíta (NK: ordítá)
- 260 : 6 ijedség (NK: ijedtség)
17 belerakta, a hámistrángot (Ék: belerakta, e' hámistrángot)
23 mint egy majorennis (NK: mint a majorennis)
25 (a „Vendel pedig . . .” kezd. mondattal az NK-ban új be-
kezdés indul.)
32 beledönté őt az árokba. (NK: beledönté az árokba.)
- 261 9 mindig (Ék: mindég)

Lap: Sor:

- 261 : 12 egy tappot (NK: egy *tapedtat*)
21 nádkévékből (NK: nádkévéből)
28 hova (NK: *hovád*)
- 262 : 15 felbatuzva (NK: *felbatyuzva*)
hogy *így* látta (NK: *hogy itt látta*)
16 elhozta (NK: *elhozza*)
- 263 16 Jako sza volás moja dusa (Ék: *Jakoszavola mojadusa*)
17 mindig (Ék: *mindég*)
19 kinyújtsa, és megtapogassa (NK: *kinyújtsa, s megtapogassa*)
26 majd a szeme (NK: *majd szeme*)
29 s jóízűn aludt (Ék: *jóízűn elaludt*)
- 264 3 bebalzamozott (NK: *bebalzsamozott*)
angyalok és egyéb (Ék: *angyalok s egyéb*)
8 lubicskolt (NK: *lubiczskolt*)
10 agyara hegyesült (VV¹: *agyara kegyesült — sh.*)
17 talpaival (NK: *talpdával*)
21 hova (NK: *hovád*)
- 265 8 nagyhírű (Ék, VV¹: *nagyhitű — sh.*)
11 szállítvány-proviánttal (NK: *szállítmány proviánttal*)
16 meghagynak, a kutya (Ék: *mehagynak, kutya*)
20 keservesen *sóhajtva* Hanzli (NK: *keservesen Hanzli*)
- 266 : 4 hozzákötik (Ék: *hozzá kötik*)
27 reggelenként és estenként (NK: *reggelenkint és esténkint*)
29 közül (NK: *közől*)
33 reggelenként (NK: *reggelenkint*)
- 267 4 harsogott hortyogásának mennydörgése (Ék: *harsogott hortyogásának mennydörgése* VV¹: *harsogott harsogásának mennydörgése*)
8 úgy *megragyogtak* (NK: *úgy ragyogtak*)
20 esténként (NK: *esténkint*)
25 Naponként (VV, NK: *Naponkint*)
30 fogta szegényre (NK: *fogta a szegényre*)
32 folyt le (Ék: *folyott le*)
- 268 : 4 pillantani (Ék: *pillantni*)
8 esténként (NK: *esténkint*)
12 fölemelné (NK: *fölemelé*)
15 tetszék (NK: *tetszik*)
22 képzelé. Mindég (NK: *képzeli. Mindig*)
25 Mindég feljebb (NK: *Mindig feljebb*)
27 véres nyelv (Ék: *véres nyelve*)
- 269 : 3 együtt *felöntötte* (NK: *együtt kiöntötte*)

Lap: Sor:

- 269 : 5 domboldalban (NK: domboldalon)
hol az elhagyott (Ék: hogy az elhagyott — sh.)
10 szenvedett áradást (NK: szenved áradást)
20 lábával, s kiesett (NK: lábával, kiesett)
22 a pásztorfiúk sem vették (VV¹, NK: a pásztorfiúk nem vették)
30 szegény *mienk* az őrdomb (NK: szegény az őrdomb)
32 (az „Egy csoport vasvillával...” kezd. mondattal az NK-ban új bekezdés indul.)
33 fegyverzett (NK: fegyverezett)
270 : 12 napjaig (NK: napjig)
271 : 10 kérdezkedést (NK: kérdezzétezt)
13 szinte arra (NK: szintén arra)
20 fegyver, melyet (Ék: fegyvert, melyet — sh.)
273 : 25 közül (NK: közül)
27 sör (Ék: ser)
29 „Bozsemoj” (Ék: „Bozse moje!”)
32 asztala alól (NK: asztal alól)
34 jön kend (Ék: jó kend)
274 : 3 De ez már kihozta (Ék: De már ez kihozta)
10 megragadván egy (Ék: megragada egy)
29 utósó (NK: utolsó)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 237 : 4 *orbis pictus* — nyelvtanító képekonyv, festett világ (eredetileg Comenius híres tankönyvének címe); itt: földgömb
7 *ad usum* — használatra
21 *commotio* — mozgás
238 : 5 *Pharao kirdly hét sovány tehenével* — l. a *Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés jegyzetei között a 101 : 9 sorhoz fűzött magyarázatot
11 *pozsonyi mérő* — régi űrmérték (kb. 63 liter)
17 *praejudiciumára a fölötte helyezett szemnek* — azaz előítéletet keltve a szem felől
239 : 9 *pampuska* — fánk (tájny.) „főzés”-e tévedés
15 *senki se nevezze magát boldognak halála előtt* — Szolón ógörög filozófus kijelentése, amelyet — Hérodotosz szerint — Kroisos perzsa királynak tett, aki előtte szerencséjével és gazdagságával kérkedett. Szolón szavai a „Nemo

Lap: Sor:

- ante mortem beatus" latin szövegezésben vésődtek be a nemzetközi köztudatba.
- 239 18 *feltegye az Orbán süvegét* — azaz bolondságot kövessen el. A mondás eredete az, hogy 1490-ben, II. Ulászló király koronázásakor Dóczy Orbán egri püspöknek egy részeg szolgálja a püspöki süveget gazdájának feje helyett a magáéra tette.
- 240 2 *pamarancs* — narancs (az olasz „pomarancia” szóból)
7 *Fidonc!* — Pfuj! Pihál!
- 241 5 *Bellona* — hadistennő, Mars hadistennő nőtestvére a római mitológiában
12 *vasas német* — vértet viselő osztrák nehéz lovassági katona
18 *Ganymedes* — itt: vendéglőkben az italt hozó pincér tréfás, mitologikus neve
- 242 : 8 *cseňkőves* — azaz a „cseňkő” v. „cseňüveg” nevű, olcsó ékszerekben alkalmazott topáz-utánzattal díszített
25 *pilácsol* — pislákol (tájny.)
- 243 : 31 *report* — tudósítás, jelentés
- 244 3 „*Jéminé!*” — kb.: uramfia! urambocsál!
14 *denique* — elvégre, végül is
- 245 13 *perpetuo mobile* — helyesebb, szokottabb formában: perpetuum mobile
22 *a híres Rűbezahlról* — az utalás a régi német népmondákban szereplő, Rűbezahl nevű koboldszerű hegyi szellemre vonatkozik
- 246 : 9 *sajtalan hajpomdédé* — nem sózott zsír
17 *csalma* — hosszú kucsma, süveg (tájny.)
30 *Alé!* — ejnye! nohát! (cseňül)
- 247 : 13 *Proh pana boha?* — Az Úristenért!
17 *a zöld fejű huszárokndál* — a Habsburg-monarchia hadseregéhez tartozó huszárezredek közül a XIX. sz. első felében csak a 7. és 10. számú ezredek tagjai viseltek zöld csákót; ezek a csapatok azonban az 1809-i háború idején nem harcoltak Magyarországon. (L. a 274 : 28 sorhoz fűzött magyarázatot is.)
28 *Sisera* — a bibliában szereplő, a zsidók által legyőzött kanaanita vezér, akinek neve közmondásossá vált.
- 248 : 5 *der Frühlingre és der Winterre* — azaz a telet és a tavaszt allegorikus formában ábrázoló festményekre
24 *kontignációs fejű* — emeletes fejű
34 *imposant* — nagymérvű, nagyszabású

Lap: Sor:

- 249 : 25 *meggubahodott* — megzavarodott, megbolondult
250 : 8 *confidenter* — bizalmaskodó, tolakodó módon
251 : 19 *brevi manu* — rövid úton
26 *siskakemence* — búbos kemence
252 : 11 *zélus* — buzgalom
253 : 7 *malomgerendely* — a vízimalom száraz kerekeinek tengelye
255 : 16 *tisztessfü* (*Stachys*) — ajakos virágú fű; főzetét régebben népies gyógymódok céljaira használták
17 *székifű* — kamilla
31 *vesicatorium* — hólyaghúzó szer
256 : 27 *appetitorium* — étvágygerjesztő
257 : 5 *loboncos* — kuszált, bozontos
17 *göldény* — gombóc alakú tésztaféleség
258 : 21 *circumspectus* — körülnéző, körültekintő
260 : 2 *jankli* — kiskabát
17 *Gambrinus* — mondabeli flandriai király, a sör állítólagos feltalálója; itt átv.: nagy sörivó
23 *majorennis* — itt: érett, kifejelett
34 *Zatraceni* — végem van, elpusztulok (csehül)
263 : 16 *Jako sza volás moja dusa . . .* — Hogy hívnak, kedvesem?
24 *bagósüveg* — fekete báránybőrből készült kétrétű süveg
264 : 4 *naturae curiosum* — természeti ritkaság
32 *mina* — akna, üreg
265 : 7 *mint Illés prófétát a varjú* — a biblia szerint Illés prófétát a három évig tartó (és általa előre megjósolt) szárazság idején az Istentől hozzá küldött hollók látták el táplálékkal.
12 *providnt* — élelem, eleség
28 *compossessor* — l. a *Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés jegyzetei között a 96 : 31 sorhoz fűzött magyarázatot. (Az imposztor ~ compossessor szójáték: *Szomorú napok* JKK 2. k. 184; 362.)
30 *insurgens* — l. *A gonosz lélek* c. elbeszélés jegyzetei között a 90 : 12 sorhoz fűzött magyarázatot
266 : 11 *Szerdahely* — a régi Magyarországon több Szerdahely nevű község is volt. Jókai célzása a Pozsony megyei Dunaszerdahely és Vágszerdahely, ill. a Zala megyei Tótszerdahely helységre egyaránt vonatkozhat.
267 : 11 *ácsi laptika* — a Komárom megyei Ács községről elnevezett kétkerekű, egylovas kocsi (lektika)
15 *vajassarvas* — vajaskifli
20 *clairvoyance-i állapotban* — a látnokság állapotában

Lap: Sor:

- 268 : 24 *à la minute* — rögtön, frissen
- 270 : 25 *trophaeus* — hadizsákmány, az ellenségtől elragadott fegyver, helyesen: *trophaeum*
- 271 : 21 „*kend az Alvinczy?*” — ez az anekdota az 1809-i utolsó nemesi felkeléssel kapcsolatos (erről l. *A gonosz lélek* c. elbeszélés jegyzetei között a 90 : 12 sorhoz, Alvinczi József személyéről a *Házasságok desperációból* c. elbeszélés jegyzetei között a 138 : 30 sorhoz fűzött magyarázatot). A történet szerint amikor Alvinczi a pesti hajóhídon megállította az insurgensek szaladó seregét, és szemrehányást tett nekik csúfos megfutamodásuk miatt, egyikök „Hát kend az az Alvinczy?” megszólítással fordult a fővezérhez, és a nekik juttatott fegyverek hasznavetetlen voltára hivatkozva igyekezett védelmezni az insurgensek magatartását. (L. részletesebben Harsányi Zoltán jegyzeteit a *Névtelen vár* kritikai kiadásához. JKK 34. k. 565–66.)
- 26 *jeruzsálemi András* — II. András magyar király (1175–1235, uralk. 1205-től), aki 1217–18-ban — teljesen eredménytelenül végződött — kereszteshadjáratot vezetett a Szentföldre. (Vö. Jókai *Minden poklokon keresztül* c. regényét.)
- 272 : 10 *egymaga háromszáz franciát ver le egy szamár-állkapcával* — tréfás utalás egy bibliai történetre (Bírák könyve 15. rész), amely szerint Sámson egy ízben ezer filiszteust vert agyon egy szamár-állcsonttal
- 24 *burdzsella* — puhafából készült hajó
- 26 *re infecta* — dolgvégezetlenül
- 273 : 13 *sub titulo: finnek* — ezen a címen: finnek. Az ironikus célzás hátterében az a körülmény áll, hogy tudományos körökben ekkortájt már mindjobban teret hódított a finnugor nyelvrokonságnak és a magyarság finnugor eredetének tétele, ám a magyar közvélemény túlnyomó többsége — amely a finneket a magyaroknál alacsonyabb rendű, primitív, civilizálatlan lapp-féle népnek tekintette — ellenszenvvel és elutasítóan reagált erre a felfogásra.
- 22 *tranchirtányér* — pecsenyeszeletelő tányér
- 29 „*Bozsemoj!*” — Istenem!
- 274 : 28 *Ott huszárezred* — a Habsburg-monarchia hadseregének (1798-ban alapított) 5. sz. huszárezrede. A név az ezred első tulajdonosára, Carl Freiherr Ott von Bátorkézre utal, akit ebben a minőségében 1809-ben gr. Joseph von Radetzky váltott fel. Az 1809-i háborúban az ezred előbb

Lap: Sor:

274 : 28 Olaszországban harcolt, majd pedig részt vett a győri csatában. (Az az állítás, hogy az ütközetben az egész ezred elesett, természetesen Jókai önkényes fikciója.) Az ezred egyenruhája a XIX. sz. első felében buzérvörös csákóból, sötétzöld mentéből és dolmányból, továbbá fekete gombokkal ellátott buzérvörös nadrágból állt. (Alphons von Wrede: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*. III/1. k. Wien 1901. 255—59.)

AZ ÁTKOZOTT HÁZ

K nem ismeretes.

- M: I. *Unio*. Zsebkönyv. Szerkeszti Urházy. 1848. Kolozsvártt. Barráné és Steinnál. 7—24. A cím alatt a szerző megjelölése: Jókay Mórtól.
- II. a) VV¹ 2. k. 63—88.
b) VV² uo.
- III. a) *A büntárs*. 2. kiad. Pest, 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 10.) 74—93. A kötet *Az átkozott ház*-on és a címadó novellán kívül *A Nepean sziget és Házasságok desperátióból* c. elbeszéléseket tartalmazza.
b) 3. kiad. 1873. Franklin-Társulat.
Címlapkiadás.
- IV. VV—NK 170—183. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. a) *A büntárs*. 5. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 72—90. A kötet tartalma ugyanaz, mint a III. sz. alatt feltüntetett kiadványé.
b) 7. kiad. 1909.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1911.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1912.
Címlapkiadás.

Fordítások:

Német: I. *Das verfluchte Haus*. — *Novellenblüthen*. Rechtmässige und vom Verfasser autorisierte Übersetzung von. T. Karl Dluhoss. Jena, 1874. Hermann Costenoble. 2. k. 171—204. p.

II. *Eine Heimstätte des Fluchs. — Leben und Lieben.* Siebzehn Erzählungen. Einzige autorisierte Übersetzung. Berlin, é. n. [1891] Verlag H. Conitzer. 2. k. 45—68. p.

Észt: * *Üks vande kodupaik.* Tõlkinud H. Maasen. „Oleviku Kalender.” Tartu, 1893. A. Grenzstein. 9—19. p.

A * -gal jelzett kiadványhoz nem tudunk hozzáférni. Az adatot Ferenczi Zoltán *Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke* (Magyar Bibliofil Szemle 1925) c. összeállítása nyomán közöljük.

Keletkezése (források, minták)

Az átkozott ház valószínűleg 1847 márciusában vagy áprilisában íródott. Nem folyóiratban, hanem az Urházy Györgytől szerkesztett Unio c. zsebkönyv lapjain jelent meg először. E vállalkozás célja Magyarország és Erdély egyesítésének (a reformkori ellenzék egyik gyakran hangoztatott programpontjának) népszerűsítése volt. A zsebkönyv tervét már a PDI 1845. jún. 12-i száma említi, hírül adva, hogy „írásában Kemény Zsigmondtól kezdve, minden feltünőbb erdélyi költők részt vesznek, egyesülve a magyarhoniakkal, kik közül nehánynak Urházy már bírja ígéretét”. Gyulai Pál (aki ekkor Kolozsvárott házitanítószkodott, s a zsebkönyv ügyét kezdettől fogva a magáénak tekintette) Medgyes Lajoshoz intézett 1845. szept. 8-i levelében (*Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig.* Sajtó alá rendezte Somogyi Sándor. Bp. 1961. 12—13.) már az elgondolás részleteiről is beszámol, s néhány, munkatársául kiszemelt író nevét is felsorolja. Ezek között a szélesebb nyilvánosság előtt még ismeretlen nevű Jókai természetesen nem szerepel.

Említett levelében azt írja Gyulai, hogy „a tervben levő zsebkönyv a teljesülés pontján áll”. Ténylegesen azonban az Unio szerkesztési munkálatai még hosszú időt vettek igénybe. Urházy 1846 nyarán a Honderü hasábjain hívta fel „a két testvérhon t.c. íróit: hogy egyesülve füzendő szépirodalmi koszorújához, melly már eddig is — részint tettel, részint ígéretben — mindkét honból, annyi jeles és buzgó ápolót vala szerencsés megnyerhetni”, dolgozataikat legkésőbb szept. 15-éig juttassák el hozzá Kolozsvárra (Honderü 1846. júl. 28. II. félv. 4. sz.). Az újabb felszólítás dátumát a fentebb idézett híradásoktól elválasztó hónapok folyamán Jókai a fiatal írónemzedék soraiban megbecsült helyet vívott ki magának. Ezért könnyen elképzelhető, sőt valószínű, hogy Urházy ekkor már az ő közreműködésére is számot tartott. Ám arra vonatkozólag, hogy mikor és milyen módon (levelezés útján, vagy esetleg — valamely közvetítőre

bízott — szóbeli üzenetek révén?) teremtett kapcsolatot Jókaiival, nem rendelkezünk adatokkal. (Maga Jókai csak évekkel később, 1853-ban járt először Erdélyben.)

A zsebkönyv munkatársai közül sokan nem tartották be a szept. 15-i határidőt. (Petőfi pl. 1846. szept. 27. és nov. 6. között küldött el négy verset Urháznak. Vö. *Petőfi Sándor Összes Művei*. 7. Sajtó alá rendezte Kiss József, V. Nyilassy Vilma. Bp. 1964. 313.) Emiatt, továbbá a cenzúra által támasztott nehézségek folytán az Unio megjelenése jócskán elhúzódott. Gyulai Pál 1847. ápr. 29-i levelében részletesen tájékoztatta Szász Károlyt a zsebkönyvvel kapcsolatos fejleményekről, többek között az alábbiakról: „Az első iv [amelyen Jókai novellája is szerepel — O. A.] épen ma kerül ki sajtó alól, de az egész Julius végeig aligha megjelenhet. Számtalan csapás érte szégyent, s mármár bukó félben volt . . . A hosszas késedelemért, mit Jókay beszélye és más egyéb körülmények okoztak több jó cikknek el kelle maradnia.” (i. m. 21.) Az utolsó mondat arra céloz, hogy egyes, eredetileg az Unio-ba szánt írásokat szerzőik időközben — megsokallva a túl hosszúra nyúlt várakozási időt — máshol publikálták. Mint Gyulai soraiból kitűnik, Jókai novellája a nagy késéssel beérkezett kéziratok közé tartozott, s ennek a körülménynek — mivel a szerkesztő a jelek szerint az ő szereplésére különös súlyt helyezett — része volt a zsebkönyv késedelmes megjelenésében is. Gyulai maga is nagyra értékelte *Az átkozott házat*. Levelének további, a zsebkönyv verses, ill. prózai anyagát külön-külön mérlegre tevő részében kijelenti: „A prosai rész már kissé gyöngé lábón áll. Legjobb benne a Jókay beszélye. E beszély mysticus és phantasticus, mik Jókaynak legerősebb oldalai; csak az a kár, hogy rövid, alig tesz két ivet.” (Uo.) Jókai írása egyébként a kiadványban sorrendileg az összes többi prózai közleményt megelőzi, s ez is arra vall, hogy Gyulai véleményét az almanach szerkesztője is osztotta.

Az Unio (amely többek között Petőfi, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Kap Endre, Mentovich Ferenc, Szász Károly, Döbrentei Gábor, Meggyes Lajos, Lisznyai Kálmán, Riskó Ignác, Berecz Károly írásait foglalja magába) végül 1847. júl. 25-én látott napvilágot. (Vö. Endrősi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849*. Bp. 1911. 318.) *Az átkozott ház* kötetünkön belüli sorrendi helyének kijelölésén azonban nem a megjelenés idejét vettük figyelembe, hanem a befejezés valószínű időpontját, amit a fentebb idézett megjegyzést tartalmazó Gyulai-levél dátuma alapján következtettünk ki. (Maga Jókai bátyához, Jókay Károlyhoz intézett 1847. márc. 16-i levelében így nyilatkozott: „. . . A novelláim (28 ív) már bevégezém. . .” [OSzK Kézirattára Fol.Hung. 2261.] Szavai nyilvánvalóan

a VV sajtó alá rendezésének munkájára utalnak, belőlük tehát arra következtethetnénk, hogy a levél írásának pillanatában *Az átkozott ház* — sőt a gyűjteményt lezáró, csak 1847 júliusában publikált *Az aegyptusi rózsza* is — már készen állt. Korántsem bizonyos azonban, hogy Jókai minden ilyenfajta levélbeli közlését szó szerinti értelemben kell vennünk.) E novellát így az 1847 márciusában publikált *A szerfőző* és az Ék 1847. júliusi számaiban közölt *Az aegyptusi rózsza* között helyeztük el.

A Jókai első novelláskötetébe, a VV-ba felvett — kötetünkben kivétel nélkül megtalálható — elbeszélések közül *Az átkozott ház* az egyetlen, amelynél az első közlés, valamint a VV¹-ben olvasható szöveg között számottevő (bár kizárólag stilisztikai jellegű, egyes szavakra, szócsoportokra, legfeljebb félmondatokra korlátozódó) eltérések állnak fenn. Amikor a VV kiadásának ügye napirendre került, Jókai egyszerűen kimásoltatta korábbi írásait az őket először közlő folyóiratok hasábjairól, s e másolatokból állította össze a novelláskötet kéziratát. (L. erről *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetet.) *Az átkozott ház* esetében azonban nem járhatott el így, mert a VV kiadásának előkészületei már javában folytak, amikor ez a novella még Kolozsvárott várt a megjelenésre. Bizonyosnak tekinthető, hogy Jókai ebből az elbeszélésből nem csupán egy, hanem két kézirati példányt készített vagy készíttetett: egyet az Unio részére, egyet pedig a VV¹ céljaira. Hogy mindkét példány eredeti kézirat volt-e, avagy csak az egyik volt autográf, a másik pedig idegen kéztől származó s az írótól csupán átjavított másolat, nem tudjuk. (Diákkorában Jókai — amint ezt *Istenlélet* c. elbeszélésének fennmaradt, a novella jegyzetapparátusában bemutatott kéziratosa tanúsítja — még többszörös átdolgozás útján alakította ki írásainak végleges formáját. Arról az alkotói módszerről, amelyet az 1840-es évek második felében — immár hivatásos íróként — követett, kellő számú kézirat hiányában nem formálhatunk megbízható képet.) Igen valószínűnek tartjuk, hogy az Unio és a VV¹ szövege között mutatkozó különbségek lényegileg az alapul vett kéziratok eltéréseit tükrözik vissza. Kötetünk lektora, Martinkó András magyarázatképpen az alábbi hipotézist állította fel: „1. Jókai gondozatlan, hányt-vetett kéziratot küldött az Unio-nak, ezen ott tovább változtattak. 2. Jókai a VV-ba egy nála maradt kézirat átfésülésével iktatta be.” A variánsok esztétikai-stilisztikai szempontú vizsgálata alapján úgyszólván lehetetlen volna eldönteni, melyik szövegezés fejezi ki Jókai végleges szerzői intencióit. Általános gyakorlatunkkal összhangban, ezúttal is a VV¹-ben megjelent szöveget tekintettük kiadásunk alapszövegének — an-

nál is inkább, mert míg e kötet nyomdai munkálatai kétségte-
lenül Jókai ellenőrzése alatt mentek végbe, a kolozsvári nyomdá-
ban készült zsebkönyv levonatai nyilvánvalóan nem jutottak el
hozzá.

Irodalom

A Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. nov. 7-i számában (II. félév
19. sz.) az Unio zsebkönyvvel foglalkozó, *Almanach-irodalom* főcímmel
megjelent névtelen bíráló a 300—311. lapokon részletesen ismer-
teti az elbeszélés tartalmát, majd a következőket írja: „Csak a terre-
nummal kell megbarátkozni, melyen ezen elbeszélés játszik, s azonnal
kibékülünk vele. Az a csudálatos ember, kihez bizalommal senki nem
lehetett, úgy van bár leírva, hogy mesének is elég, de mind a mellett
helyt áll magáért, helyt különösen a Jókay által reá föstett vonások-
ban. Erősek azok és mulhatlan színűek. Egyébiránt Madocsay Bálint
egyik alakja a nép által ismert rossz szellemnek, közelebb hozva az
élethez, mely nem hogy *symbolicus*, vagy *allegorialis* jelentése volna
még, hanem épen polgártársi köntösben hozatik eléénk, s költőiségének
gyökerét népi hiedelemből frísíti s nem a közel valódiságból. Így
anyagilag ezen elbeszélés a mesevilágba tartozik, de formája kikapja
az 'egyszer hol volt hol nem volt' modorból, mikor belép azon
körbe, hová a való életből vett minden novellák tartoznak. Ha e
nézeteket elvetjük, akkor Madocsay Bálint olyanságának nem lelünk
alapot, s belé kell esnünk az idealisták szűk körébe, kik örökké csak a
positivet emlegetik s ennek is kiszívják quintessentiát [!], hogy annál
kevesebb számra olvaszszák le a költői tárgyakat, a rosza és kellemet-
lenre pedig rá fenik a költőietlenség mázát, mintha az a mi szerintők
rossz, rút vagy kellemetlen csak per abusum vagy per contrarium tar-
toznék a költő ecsete alá. — Ilyen Madocsay féle alakokról tud a nép,
kiknek szemében látja leginkább a daemoni erőt, mely a kisdedeget
megveri, a gyöngye idegzetűeket betegekké igézi, s ha nem csalódunk
Jókay vagy ezen eszmét, s bal hitet használta fel az 'Átkozott ház'-ban,
vagy közvetlenül a néptől vevé annak meséjét. Annál könnyebben
vihetjük pedig vissza a népre e mese származatát, mivel Madocsay
valóban értett ahoz, mi ezen költői alakokat érvényre emelte a nép-
hitben. Ő értette a természet titkaiból a *physica subterraneát*, s bizo-
nyos, hogy a mesei csudás, bűvös lények mindég a természeti erők
megtestesítései.”

Mint kötetünk elején rámutattunk (*Irodalom* c. fej. 495—96. l.), ezt
az elbeszélést Zsigmond Ferenc részletesebben elemezte. Fő szempontja
az volt, hogy itt — miként más fiatalkori írásokban is — az élet-

csapásoknak, szomorú kedélyállapotnak olyan felnagyításával van dolgunk, amely már-már komikusan hat, s valóban, más, csaknem egyidejű Jókai-művekben már tudatosan kacagtató szint ölt az illető motívum. (Zsigmond 1916. 301.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. A Jókai-művek szövegtörténetében ritkaságszámba menő jelenségnek kell minősítenünk azoknak az — egyébként alapvető tartalmi mozzanatoknak sehol sem érintő — eltéréseknek rendkívül nagy számát, amelyek e novella VV¹-beli szövegét a néhány hónappal korábban, az Unio (röv.: U) c. zsebkönyvben megjelent első közléstől elválasztják. Erre vonatkozó feltevéseinket l. fentebb. Minthogy a Pesten élő Jókainak egész bizonyosan nem állt módjában a kolozsvári nyomdában készülő zsebkönyv levonatait ellenőrizni, még azt az eshetőséget sem tekinthetjük kizártnak, hogy az U-ban megjelent szöveg önkényes szerkesztői beavatkozás nyomait viseli magán.

Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *hanyatfekve*, *köny, kün, lehelet, lélekzet, ovakodva, sohajtás, viszhang* szavakat a ma érvényben levő írásmódnak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az U és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 275 2 áll egy magányos (VV¹: állt egy magányos — sh.)
ház; csinos (U: ház. Csinos)
5 elébe (NK: éléje)
7 látni, melynek szögletén egy-egy belvedere van építve (U:
látni, melynek közepén liliummal szegélyezett gömbölyüded
virággyak tarkállanak; a ház mindnégy szögletén egyegy kidálló
belvedére van építve)
8 honnét a legszebb (U: honnét legszebb)
11 (az „Évek óta el van az hagyatva . . .” kezd. mondat az
NK-ból hiányzik.)
el van az hagyatva (U: el van hagyva)
12 mindég (U: mindig)
14 valami hallgatag (U: valami sötétén hallgatag)
15 a nap *sugáritói*; a falakat (U: a nap *tűzétől*; a falakat)
16 belvederek (U: belvedérek)
17 állanak (NK: állnak).

Lap: Sor:

- 275 : 18 a bojtorján és a gyom, az ajtók (U: a bojtorján és pokolvarfű, az ajtók)
- 21 reájok, reggeli énekével üdvözleni a napot; a méh (U: reájok, reggeli énekét elzengeni, — a méh)
- 23 szegletében; fiszta (U: szegletében. Tiszta)
hallgatag, laktalan minden, mintha (U: lakatlan, hallgatag az egész ház, mintha NK: hallgatag, lakatlan minden, mintha)
- 26 közül (NK: közül)
- 276 : 2 mezőn. (U: mezőn; majd távolabb, az erdő végében, fekete vizü büzhödöt mocsár lesz belőle, melyben vadon virágozik a bőrlevelű melegvizi nimfa.)
- 3 betüvedzett (U: béfüvedzett)
- 5 nyomai. Úgy tetszik (U: nyomai; úgy tetszik)
- 6 e ház ezen sárokát volna itt őrzeni. (U: e ház csak e szomorú halmokat őrzeni volna itt.)
- 7 korommal fekete kereszt van festve, melyet (U: korommal egy fekete kereszt van mázolva, melyet)
- 9 Senki, semmi sem lakja e házat. Mikor (U: Senki sem kíván lakni e házban. Mikor)
(a „Mikor a déleesti zivatar . . .” kezd. mondat az NK-ből hiányzik.)
- 10 jégzáporral vágja az elkésett utazót (U: jeges záporral vágja az elkésett utast)
- 13 alatt, és ott (U: alatt, s ott)
didergve (U: dideregve)
- 15 Minden elhagyott romnak van kísértő (NK: Elhagyott romoknak van kísértő)
- 17 közeledőket (U: közeledőt)
- 18 kísértet sem (NK: kísértet nem)
- 20 visszhangzó puszta termekbe (U: visszhangzó termekbe)
a lég derék (U: a levegő derék)
- 22 Ily hideg (U: Ilyen hideg)
- 23 (az „Igen . . . e házban a halál lakik.” mondat az U-ból hiányzik.)
- 24—28 (helyett az U-ban:
... Azt beszélük: hogy k i egyetlen éjszakát mer e földél alatt tölteni, meglátja a haldl képét, de nem mondja el, hogy mit látott . . . az életben senkinek.
Azok a dombok, ott a kapu előtt, intő jelül vannak oda dsva, hogy megtudja mindenki, ki e házba akar lépni: hogy ott a haldl lakozik, s átkozza meg és hagyja ott a kietlen lakot,

Lap: Sor:

- miképp megátkozza azt minden jó lélek és messze kikerüli.)
276 : 29 maig is híres szerencsétlen (U: maig is emlékezetes szerencsétlen)
30 a környékben. (U: e környékben.)
az erdőben (NK: az erdőben)
31 tagonkint (U: tagonként)
277 1 szintoly szerencsétlen volt (U: szintoly boldogtalan volt)
4 sohasem ismert (U: soha nem ismert)
5 szülőit (U: szüléit)
7 elzárt szívű volt (U: elzárt jellemű volt)
11 egyenkint (U: egyenként)
12 tudá nevezni (U: tudta nevezni)
15 fonala; csak egy sóhajtás, mely kebléből olykor felszakadt (U: fonala, — egyetlen sóhajtás, mely kebléből olykor, mint sajtá lelkének egy-egy véres darabja, fölszakadt)
17 rögtön elnémítani. Nyomasztva (U: rögtön megnémítani — nyomasztva)
érzé magát mindenki közelléte által. Szavai (U: érzé magát közelléte által minden ember. Szavai)
hidegek, fájdalmasan reszketők (NK: hidegen, fájdalmasan reszketők)
19 szemibe senki sem mert nézni (U: szemibe csak lopva mertek nézni)
20 szavaira senki sem felelt; hozzá nem jártak látogatni; a nők irtóztak (U: szavaira alig felelt itt ott egyes erőszakolt hang, — látogatni nem járt senki hozzá, — a hölgyek irtóztak)
27 kevésbé (U: kevesbé)
pazarolta rájok (U: pazarolta rájok)
29 kibeszélte, s égett (U: kibeszélte nekik, s égett)
31 eszméért (NK: eszméért)
közül (NK: közől)
34 bevezetett (U: bévezetett)
278 : 9 kezdé magát a világtól elszigetelni, végre (U: kezdé magát elszigetelni a világtól, végre)
11 magányosan (U, NK: magánosan)
csendes (U: csöndes)
falujában, hallgatag, ószerű kastélyában (U: falujában, ószerű rideg kastélyában)
15 s egyetlen társasága kertje s ennek néma (U: s legkedvencebb társasága kertje s annak néma)
16 sem volt áldás, mihez (U: sem volt isten áldása, mihez)

Lap: Sor:

- 278 : 18 irthatalan (U: irthatlan)
ágaztak azok (U: ágaztak *fel* azok)
20 gyümölcsöt. — Egykor (U: gyümölcsöt, — egykor)
22 együtt egyig (U: együlegyig NK: egytőlegyig)
méreghatású *növén*yek voltak. (U: méreghatásúak voltak.)
23 adott (U: adatott)
24 cirógatta, hízelkedett (U: czirogatá, hízelkedett)
25 szeretni, soha egy (U: szeretni! Soha egy)
28 nyöszörögve (U: nyöszörgve)
30 üvöltéssel (U: üvöltésével)
31 érezék azt a *fátumszerű* bűvhatást, *mellyel le volt fátyolozva*.
(U: érezék azt a fátumszerű bűvkört, *mit magán hordozott!*
NK: érzék azt a *végzetes* bűvhatást, melylyel le volt fátyo-
lozva.)
34 *lyán*ka (U, NK: lányka)
279 4 halvány, *szögfürtű lyán*kát (U: halvány *leány*kát)
5 meg tudta ismerni őt, s olyankor (U: meg tudta őt ismerni, s
olyankor)
elébe (NK: eléje)
nyakába (U: nyakára)
8 kitépni; valami (U: kitépni. — Valami)
gyermeknek, el tudott (U: gyermeknek. El tudott)
10 egész éjszakán *keresztül* sírt, s e vonzalom mint holdkóros
(U: egész éjszakán *át* sírt és *nyugtalan* volt, s e vonzalom,
mint *a* holdkóros)
12 halványabbá (NK: halaványabbá)
14 Bálintot; sohasem mosolygott (U: Bálintot, — *ez ember*
soha sem mosolygott)
15 mikor őt látta (U: mikor őt meglátta)
21 lejárt *hozzá* kertészlakába (U: lejárt kertészlakába)
22 az embernek tiszta időközei; elmondá (U: az ember *lelké*nek
tiszta időközei. Elmondá)
26 örömök (U: örömek)
26 látogatták. — *Névnapokat tartott, vidám atyafiak forogtak*
körüle, családja és baráti voltak, s *hogy ez mind, mind el van*
temetve, el van ásva a földbe. (U: látogatták, — *azok a vidám*
névünnepek, a *nyájas* atyafiak, — családja, — barátai, — kik
most mind, mind el vannak ásva a földbe.)
29 beszédére (U: beszédeire)
31 mint ez maradt. (U: *mint az* maradt.)
33 a vén örült Rába járt (U: a vén Rába, *az örült* járt)

Lap: Sor:

- 279 : 34 mint *grell* másolatja (U: mint *torzmásolata* NK: mint *viszás* másolatja)
- 280 4 *sírva* s *jajgatva* (U: *sírva és jajgatva*)
6 *csatlakozni, végre* (U: *csatlakozni. Végre*)
11 *beteljesülni, — a physica* (U: *bételjesülni. Beszéltek a physica*)
12 *misztériumairól, a balszillagzatokról* (U: *mysteriumairól, mely Bálint legkedvencebb tanulmányát tevő, — a balszillagzatokról*)
14 *szám omene* (U: *szám örök ómene*)
15 *rejtelmes, ki nem mondott szavakról* (U: *rejtelmes, soha ki nem mondott bászavakról*)
16 *erőszakot tesz a sors akaratán, s megfordítja az előre* (U: *erőszakot tudna tenni a sors akaratán, s megfordítnd az előre*)
17 s *azon* (U: *és azon*)
22 *beszélgető, a kandalló* (U: *beszélgető. A kandalló*)
23 *arcaikba* (U: *arcaikra*)
fejérsárga (U, NK: *fehérsárga*)
24 *türve, rejtelmesen susogó* (U: *türve, élesen susogó*)
26 *mindég* (U, NK: *mindíg*)
28 *behunyt* (U: *béhunyt*)
32 *legcsudásabb* (U: *legcsodásabb*)
- 281 1 *ki meg tudja találni? Mért ne* (U: *ki meg tudja fejteni? Miért ne*)
6 *egy szelet fokhajmás sült* (U: *egy szelet sült*)
10 *leánytól* (U: *lánytól*)
12 *te ötöt, egy éjjel* (U: *te öt, egy éjjel*)
14 *mindég* (U, NK: *mindíg*)
15 *igen fehér leánnyal, kinek szemöldei* (U: *igen fehér arczu leánnyal, kinek sugdr szemöldei*)
18 *felnyitá szemeit* (U: *felnyitá szemét*)
19 *megszólíthatatlan* (U: *megszólíthatlan*)
ismét behunyta (U: *ismét lehunyta*)
21 *gyötörte e gondolat, föl-fölélesztve az örült túlvilágian fantasztikus babonái által.* (U: *gyötörte a gondolat, föl-fölélesztve a vén maniacus túlvilágian idealisált babonái által.*)
23 *az álom el kezdte maradozni* (U: *az álom kezdte elmaradozni*)
26 *végtelenül csendes elmélázó tébolyodottság* (U: *végtelenül csendes, elmélázó tébolyodtság*)
28 *holdvilágos estve* (U, NK: *holdvilágos este*)
29 *kertész; azt hitték* (U: *kertész. Azt hitték*)
31 (az NK-ból a „Csak olykor . . .” szavaktól az „. . . alkonyos

Lap: Sor:

- 281 31 szobába” szavakig terjedő rész hiányzik.)
csendbe (U: csöndbe)
- 282 1 nagy, kopasz fényes feje közepét (U: nagy kopasz feje fényes közepét)
5 szemei elé (U: szeme elé)
6 midőn úgy tetszék (U: midőn *hirtelen* úgy tetszék)
8 előtte, s fekete (U: előtte, és fekete)
9 A kandalló *forró* érclapjához (NK: A kandalló érclapjához)
11 Nézd, itt van ez arc! — kiálta felriadva, és (U: Nézd! — kiálta felriadva, — itt van ez az arc! — és)
12 ablakra. Sikoltásának visszhangja szólt *utána*, mely után minden *néma lett* újra. (U: ablakra . . . *Az arcz eltűnt, de jól hallá: mintja kün saját felsikoltásának visszhangja szó-lana*, mely után újra minden *elcsöndesült.*)
14 Itt volt! — *kidáltá* lihegve, s az örült (U: Itt volt! — lihegé, az örült)
16 ott, ott! nem látod? *nem látod?* — s eközben (U: ott-ott! nem látad? s e közben)
17 míg az a székről (VV¹, NK: míg a székről)
18 Csendesen (U: Csöndesen)
19 meg is halt, *utolsó* fohását senki sem vette észre. (U: meg is halt. *Utolsó* fohását senki sem vette észre, *szemeit senki sem fogta bé. Egészen meg volt hülve . . .*)
21 *amint az* élettelen (U: a mint ez élettelen)
22 *tompán* ütődtek (U: tompa *koppandással* ütődtek)
25 *lelkét* úgy a halál képe, mint (U: lelkét a halál képe úgy, mint)
26 „Ki lehetett az? *Ki lehet az?*” kérdé (U: Ki lehetett az? *Kicsoda?* kérdé)
30 Megörökölt (VV¹, NK: Megörökölt — sh.)
31 *könyörög*hető, s *az* üldözé (U: *könyörög*hető, s *ez addig* üldözé)
oly gyötrelmes, oly (NK: oly gyötrelmessé, oly)
kiállhatatlanná (U: kiállhatatlanná)
34 *labyrinthjaiba* temette magát (U: *labyrinthjába* temette el magát)
- 283 4 *érzéki* örömek és vad kicsapongásokban vélte föltalálni. S hat (U: *érzéki* örömek és vad kicsapongások *közt* vélve föltalálni, s hat NK: *érzéki* örömekben és vad kicsapongásokban vélte föltalálni. S hat)
8 gyötrelmeinél (U: gyötrelminél)
10 *förmedt* el *elfeketült* (U: *förmedt* el *megfeketült*)

Lap: Sor:

- 283 : 13 semmit; *ha* mosolygott (U: semmit. — *Ha* mosolygott)
14 volt, s legkeserűbb volt a gúnymosoly, *ha* (U: volt; *de* leg-
keserűbb volt *e* gúnymosolygás, *ha*)
15 jóslatnak (U: jóslatoknak)
17 halavány (U: halvány)
18 egy sem lett *haldla*. Szépek, kacérok, csábítók voltak elegen,
de baligézetű egy sem volt közöttük, minő neki jósolva lőn.
(U: egy sem volt a megigért megrontó. Szépek, kacérok,
csábítók voltak elegen; *de oly* balsorsadó egy sem, minő
számra jósolva lőn.)
20 hiheti el, s valami (U: hiheti el, és valami)
23 maradása (U: maradhatása)
24 magát, *de* rögeszméje volt, hogy az öngyilkosok lelkeinek
másvilágon sincs megpihenésök, s így vonszolta (U: magát,
de félt a rögeszmétől: hogy az öngyilkosok lelkeinek a más
világon sincsen megpihenése, s így vonczolta)
28 lugas (U: lugos)
29 rózsza sötétzöld fonadékiból, — itt (U: rózsza fonódtak föl reá,
itt)
30 mit tett az (U: mit értett az)
32 álmaiban elmélyedve ott merengne (U: álmaiba elmélyed-
ve ott merenge)
284 3 „Eh, ismét (U: „Ah — ismét)
4 sokáig úgy tartani (U: sokáig csukva tartani)
A hölgy közelebb jött (U: A hölgy még közelebb jött)
6 rózsafürtöt szakasztott (U: rózsafürtöt leszakasztott)
7 Bálint arcára. (U: Bálint fejére.)
8 kiálta önmagából kikelve Bálint (U: kiálta Bálint)
10 A leány meglepetve elereszté (U: A leány felsikoltott, s a mint
elereszté)
11 szélét (U: szélit)
12 vagyok Rába unokája. (U: vagyok Judit, Rába unokája.)
14 Tehát te vagy *amaz* ismeretlen *fantom*? Mennyi (U: Te vagy
hát azon ismeretlen *dílmkép*?... Mennynyi)
16 lőn kezébe (U: lőn itt kezébe)
17 megifjudott (NK: megijfodott)
19 ragadván meg (U: ragadva meg)
23 hat év előtt, *mikor még csak nyolcesztendő*s volt. (NK: hat év
előtt.)
25 Bálint valami (U: S Bálint valami)
28 lányt (U: lányt)

Lap: Sor:

- 284 : 30 beszéltetett vele magának a világ legközömbösebb (U: beszél-
tetett magának vele a világ legközömbösebb)
- 31 gömbölyű, csengő ajkairól, s semmit (U: gömbölyű,
hajlékony csengő ajkairól, és semmit)
- 285 2 levetkezé (U: levetközé)
Mosolygott, jókedve lett. Aludt, korán kelt, beszédes (U:
Mosolygott. Jó kedve lett, aludt *édesen*, korán kelt, *örült*,
beszédes)
- 4 embere, s kis (NK: embere, a kis)
leánykájánál (U: lánykájánál)
- 6 csíntevéseken (NK: csínytevéseken)
- 10 szelíd természetét (U: szelidke természetét)
néze, s kérdezé (U: néze, és kérdezé)
- 13 hogy az *ki nem* bírta tekintetét. (U: hogy *alig* bírta *el* te-
kintetét.)
- 16 neked sincs (VV¹: neked nincs — sh.)
senkid, légy te (U: senkid... Légy te)
- 18 az ifjú *karjairól* (U: az ifjú *nyakdról*)
- 20 a szüzi szenteségnek tulajdonítá az elkomolyodást (U: a szü-
zies szenteségnek tulajdonítá ez elkomolyodást)
- 21 reménylett (U: remélett)
- 23 e perctől valami (U: e perctől *fogva* valami)
- 28 Mennyi *boldog* tervet *csíndlt* ő e *napra!* Elhatározá (U: Mennyi
édes tervet *építte* ő ez *alatt* *lelkében!* Elhatározá)
- 29 saját komolyságának: úgy (U: saját *bus* komoly *szívével*,
úgy)
- 30 egyedül a világból (U: egyedül *szíve társnéjával*, a világból)
- vágyódva, magános (U: vágyódva *vissza*, magányos)
- 286 33 soha *nem* ismert; ekkor (U: soha *sem* ismert. Ekkor)
- 1 *híttak* (U: *hivnak*)
- 3 *meghíttá* (U: *meghivta*)
- 4 s pár nap alatt élt az egész kastély ünnep és vigalom között.
Tölték (U: s a pár nap alatt az egész kastély *népe* ünnep és
vigalom között élt. Töltötték)
- 7 reggelén hajnalban fölverte a pacsirta *szava* és a szerelem
szava *Bálintot*. Sietve (U: reggelén *korán* hajnalban fölverte
a pacsirta és a szerelem szava *Madocsait*. Sietve)
- 9 belopózkodott (U: belopózkodott)
- 11 Bálint szerelemittasan (U: Bálint *nem* vette észre, hogy ezen
szemek *ki* *vannak* *sírva*, *hanem* szerelemittason)

Lap: Sor:

- 286 : 12 megfogta *annak* kezét (U: megfogta *a lány* kezét)
13 elereszté azt, — *oly* jéghideg (U: elereszté azt . . . *Minő* jéghideg)
13 *kéz, még jéghidegebb* a hang, mely *azt mondá neki*: (U: *kéz, minő* jéghideg a hang, mely *így szólta meg*:)
17 lélegzete *eldőlt*. Óh (U: lélegzete *maradozni kezd* . . . Óh)
18 *őt* életében! (U: *őt keserves* életében!)
19 *mondá a leány* (U: *monda a lány*)
 mikor gyermek voltam (U: *mikor még gyermek voltam*)
25 látni; nem, nem lehet önt megcsalnom, *szívem* nem engedi (U: látni . . . Nem, nem lehet önt megcsalnom, *lelkem* nem engedi)
27 félbeszakasztassék (NK: félbeszakíttassék)
29 *leány* (U: *lány*)
30 *néhány* (U: *nehány*)
 azzal hirtelen félrefordult (U: *azzal félrefordult*)
33 *hunyva s arca* (U: *hunyva és arca*)
287 1 elfojta *keservét* (U: elfojtá *keserve rohamát*)
 erőtetett (NK: *erőtetett*)
 5 *történik* (U: *történék*)
 7 *tartatott az úri háznál* (U: *tartaték az uri háznál*)
10 *tartá a jegyeseket* Madocsi, s kiházásításuk *minden* terhét magára vállalta; rögtön (U: *tartá Madocsi az eljegyzett párt, s kiházásításuk terhét magára vállalt. Rögtön*)
13 *hol azon ház épült, rájok inscribálta*. Éjjel (U: *hol e ház épült, nekik ajándékozta. — Éjjel*)
15 épületen (VV¹, NK: *épületeken*)
 lakhatóvá lőn s teljesen bebútorozva. (U: *lakhatóvá lőn téve, s teljesen bebútorozva*.)
18 *Bálint a legvigabb* (U: *Bálint legvigabb*)
21 *kezeből, s ájultan hanyatdől* a *boldogtalan*. (U: *kezeből, maga félájultan hanyatdől*)
 (az „*Azt fogták rá, hogy a bor ment a fejébe*” mondat az NK-ből hiányzik.)
23 *Estve az összes* (U: *Este felé az összes* NK: *Este az összes*)
 vezette be ünnepélyesen nem messze levő új kastélyba (U: *vezette be ünnepélyesen a nem messze levő új kastélyba*)
25 *barátját megcsókolá, s azzal mindnyájan magukra hagyták a boldog új házakat*. (U: *barátját megcsókolá, megcsókolá*)

Lap: Sor:

- 287 : 25 *a menyasszony homlokát is, s azzal eloszládnak, a boldogokat magokra hagyva ott.)*
- 27 Bálint pedig, amint hazafelé (U: *Ekkor történt: hogy Bálint, a mint hazafelé*)
- 29 álltak, magok után vonszolva a gyepelőbe akadt szerencsétlen iszonyúan csonkított tetemét. (U: *állottak meg, fáradtan voncsolva magok után a gyepelőbe akadt szerencsétlen iszonyúan csonkított tetemét.*)
- 30 (az „Az eseten elrémült. ” kezd. mondattal az U-ban új bekezdés indul.)
- 31 rohant *e* gyász hírrel (U: rohant *a* gyász hírrel)
- 32 Bélát tudósítandó *a* szomorú esemény felől (U: Bélát *a* szomorú esemény felől tudósítandó NK: Bélát tudósítandó *e* szomorú esemény felől)
- 33 midőn a hírnök a ház (U: midőn *a* hírvivő *a* ház) még *akkor is* zárva volt. (U: még zárva volt.)
- 34 szolga, *s* miután hasztalan sokáig zörgetett (U: szolga; miután sokáig hasztalan zörgetett)
- 288 2 felverendő (U: fölverendő)
- 3 *a* fal mellett és *aludt*; odament hozzájuk, kelté őket, de nem ébredtek, mindkettő halva volt. Az ember (U: *a* fal mellett *lőcán* és *alumni látszott*. Odament hozzájuk, kelté őket, de nem ébredtek, — mind kettő halva volt, *noha semmi erőszak nyoma rajtuk* . . . Az ember)
- 7 feltörték (U: feltörék)
- 9 hálótermeibe (U: hálóterembe)
- 10 szobalány (U: szobalány)
- 13 Feltörték (U: Feltörék)
- 14 félrevonák. Ott feküdt (U: félrevonák: — *ott* feküdt)
- 15 kezét tarták, szemek be voltak (U: *kezét* tarták, szemek *bé* voltak)
- 16 nem volt. Az ablakban rézkalitban (U: nem volt, *kebleik nem pihegtek*. — Az ablaknál rézkalitban)
- 17 *a* falról (U: *a* falakról)
- 21 Ez időtől fogva pusztára maradt az új ház. (U: Ez időtől fogva pusztán maradt az új kastély.)
- 22 temették, *mintegy* intő jelül, hogy senki *abba be ne térjen*, s ha találkozott vakmerő, ki *e* titkot *kitudni* (U: temették, intő jelül: hogy senki *dt* *ne lépjen rajtuk*, s ha találkozott *olykor egyes* vakmerő, ki *e* titkokat tudni)
- 24 annak tetemét rendesen *meg lehet*e dermedten találni egyik

Lap: Sor:

- 288 : 24 vagy másik teremben. *Végre tökéletesen el volt annak dtokozva még a környéke is, s nem volt (U: annak tetemeit rendesen ott találták dermedten egyik vagy másik terem szögletében. Iszonyu dtokkal volt megverve még a környéke is; csak tövis és farkastáj és bürök termett körülötte, s nem volt)*
- 27 háztalan (U: hazdtlan)
- 28 (a „s ha odaüzte . . .” szavaktól a „ . . számára.” szóig terjedő félmondat az U-ból hiányzik.)
- 30 menekült meg *belőle*, egy *vakmerő gyújtogató*, kit üldözők félelme oda rejte, s ki éjnek (U: menekült meg *azok közül, kik egy éjet mertek itt tölteni, egy gyujtogatásairól elhírhedett gyilkos, ki üldözői elől ide rejte magát, s ki éjnek)*
- 31 megérezve az (U: megérezvén az)
- 289 1 lezárják. Ugyancz (U: lezárják és szívét eldellitják. Ugyanez)
- 3 A dolog természetes magyarázata az: azon (U: a dolog titka ez: azon)
- 5 falakat, a fojtó lég mindent, ki egy éjen át *benne* a hermetice csukott ajtók s ablakoknál meghál, menthetetlenül megfojt. (U: falakat, az *azokból szüntelen kifejlő* fojtólég mindent, ki egy éjen át *a szobák bármelyikében*, a hermetice csukott ajtók és ablakoknál meghál, menthetetlenül megfojt . . .)
- 8 hiába (U: hiába)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 279 : 34 *grell* — valamivel éles, rikító kontrasztban álló
- 280 : 12 *physica subterranea* — a föld alatti természet fizikája
- 281 6 *A waterlooi csatát egy szelet fokhajmás sült miatt veszítette el Napoleon* — egyes források szerint a császárság sorsát megpecsételő waterlooi ütközet (1815. jún. 18.) kimenetelében nagy része volt a Napoleon cselekvőképességét bizonyos időn át megbénító gyomorgörcsöknek.
- 7 *egy harapás almdért* — utalás a Paradicsomból való kiűzetés bibliai motívumára (Mózes I. 3.)
- 283 : 29 *jerichói rózsa* (*aprifolium*, jerikói lonc) — a bodzafélékhez tartozó, magasra felkúszó kerti növény
- 287 : 14 *inscribdál* — (valakinek nevére) átirat

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1847. júl. 4., 11., 18. (II. félév 1., 2., 3. sz.) Jókay Mór aláírással. Három folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. júl. 4. (1. sz.) 3—11. Az I—III. fejezetek.
 2. júl. 11. (2. sz.) 35—43. A IV—V. fejezetek.
 3. júl. 18. (3. sz.) 68—73. A VI—VII. fejezetek.
- II. a) VV¹ 2. k. 157—212.
b) VV² uo.
- III. *A kétszarvu ember. — Az egyiptusi rózsza.* 2. kiad. Pest 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 11.) 177—224.
- IV. *A kétszarvu ember — Az egyiptusi rózsza.* 3. kiad. Pest 1872. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 11—12.) 203—56 .
- V. a) *A kétszarvu ember — Az egyiptusi rózsza.* 4. kiad. Bp. 1882. Franklin-Társulat. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 11—12.) 181—228.
b) 5. kiad. 1891.
Címlapkiadás.
- VI. VV—NK 223—254. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez c.* fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VII. a) *A kétszarvú ember — Az egyiptusi rózsza.* 6. kiad. Bp. 1901. Franklin-Társulat. 177—224.
b) 7. kiad. 1905.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1910.
Címlapkiadás.
e) 10. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
f) 11. kiad. 1913.
Címlapkiadás.
- VIII. VV—CentK 118—143.

Fordítások:

- Szerb: * *Misirska ruža.* Transl. [Jov]an [Simeonov]iĉ [Čok]iĉ. Srpska zora 1878. (3. évf.) 6. sz. 114—15. p., 7. sz. 133—34. p.

A zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves közlése.

Német: I.* *Die ägyptische Rose. (Eine Phantasie.)* — *Ungarisches Novellenbuch*. Uebersetzungen von Ludwig Greiner, mit Einleitung von Ernst von Wolzogen. Leipzig é.n. [=1881.] Verlag Albert Untlad. 1—39. p. — (Az adatot Nagy Miklós bocsátotta rendelkezésünkre.)

II. *Die Priesterin der Isis*. Autorisierte Übertragung von Ludwig Wechsler. Berlin 1896. Verlag Richard Ecksteins Nachfolger. (Ecksteins Fünfzig-Pfennig Bibliothek Nr. 20.) 64. p.

Lengyel:* *Egipska róża*. Transl. B. Jaroszevska. Wiek (Warszawa) 1882/194., 195—199., 201., 203. sz. — Ingyenes melléklet a *Bluszos c. hetilap* 82. évf./50.—83. évf./19. számaihoz. (Jan Slaski: *Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958. 52.)

Orosz: * Жрица изила. — новости и биржевая газета. 1894. (Radó György: *A magyar irodalom orosz fordításainak bibliográfiája*. Kézirat.)

Cseh: *Ruže egyptská.* — *Povídky o ružích a jiné novely*. Autorisovaný překlad G. N. Mayerhoffera. (M. Jókaié romány a povídky. Rada druhá IX.) Praha 1928. Frantisek Borovy. 39—76. p.

A *-gal jelzett fordításokhoz nem tudunk hozzáférni.

Keletkezése (források, minták)

Az aegyptusi rózsa időben és térben egyaránt távoli környezetbe: az ókori Egyiptom világába vezeti el az olvasót. A cselekmény annak a hadjáratnak egyik mozzanatához kapcsolódik, amelyet Sinahêeriba (Sanherib) asszír uralkodó folytatott a hódító törekvéseivel szembe forduló országok — Ezékiás judeai királytól megszervezett s Egyiptomtól is támogatott — koalíciója ellen. A novellában felidézett nevezetes történelmi epizód: Jeruzsálem ostroma — amelyet az asszír királynak a seregében kiütött járvány miatt kellett félbehagynia — i. e. 700 táján játszódott le. (Jókai dátumként egy helyütt a „Krisztus előtt hétszázhuszadik évet” adja meg; a novella elején viszont — szemmel láthatólag csak a jelenkortól való nagy távolság érzékeltetésére, nem pedig pontos időmeghatározásra törekedve — arról ír, hogy az általa elbeszélte történet „ezelőtt kétezer esztendővel” ment végbe.)

A szóban forgó eseményre vonatkozólag többféle ókori eredetű feljegyzés maradt ránk. Az egyik a bibliában olvasható, mégpedig — teljesen azonos formában — két ótestamentumi könyv szövegében (Királyok II. könyve. 18—19. rész; Ézsaiás könyve 36—37. rész) is. A biblia természetesen mindent a zsidóság szemszögéből néz, ezért (noha utal az Ezékiás és az egyiptomi fáraó között fennálló szövetségre) úgy tünteti fel a dolgot, mintha Sanherib hadjáratának legfőbb célja Judea meghódítása lett volna. Idézi Ézsaiás próféta szavait, amelyek megjövendölték, hogy Isten nem engedti asszír uralom alá jutni Jeruzsálemet, majd így folytatja: „És azon az éjszakán kijött az úr angyala, és levágott az Assiriabeli táborban száznolcvanötezeret, és mikor jó reggel felkeltek, ímé mindenütt holttestek heverték. És elindult, és elment, és visszafordult, Sénakherib, Assiria királya, és Ninivében maradt.”

A biblia előadásától eltérő módon örökítette meg az asszír uralkodót ért kudarcot Hérodotosz, történelmi munkájának Egyiptommal foglalkozó részében (141. fej.). Ő kizárólag az asszírok és az egyiptomiak között kitört háborúról tud, a zsidókról, ill. a judeai királyságról viszont említést sem tesz. Az asszír sereget visszavonulásra készítő váratlan katasztrófát azonban a görög szerző is — ugyanúgy, mint a biblia — felsőbb égi beavatkozás eredményének tekintti. Hérodotosz szerint ebben az időben Sethon, Hephaistos papja volt Egyiptom uralkodója. „Ez semmibe sem vette és lenézte az egyiptomi harcosokat, mintha nem is volna szüksége rájuk, és más gyalázatot is követett el rajtuk; elvette földjüket, melyet az előbbi királyok nekik adományoztak, fejenként tizenkét hold kiváló földet. Erre az arabok és assyriaiak királya, Sanacharibos, nagy hadsereget vezetett Egyiptom ellen, de az egyiptomi katonák nem akarták segíteni királyukat. A pap e zavarában és szorult helyzetében a szentélybe ment, és sírt a szobor előtt, hogy milyen veszedelembé jutott. Siránkozása közben álom jött rá, és úgy tűnt föl neki látomásában, hogy az isten hozzálépett és bátorította, hogy semmi kellemetlenség nem fogja érni, ha az arab sereggel szembeszáll, mert ő maga fog neki segítséget küldeni. Ezen álomlátásban bízva, maga mellé vette az egyiptomiakat, akik segíteni akarták, és tábort ütött Pelusionban; mert itt volt a bejárás. A harcosok közül azonban senki sem követte, csak szatócsok, kézművesek és piaci nép. Ide megérkezvén, éjjel mezei egerek rontottak az ellenségre, fölették tegzeiket és nyilaikat, azonfelül pajzstartóikat is; úgyhogy másnap megfutamodtak, és fegyvereiket elvesztvén, sokan elestek.” (*Hérodotosz történelmi könyvei*. Ford.: Geréb József. Bp. 1892. I. k. 144.)

A tárgyra vonatkozó további antik forrás Flavius Josephusnak a zsidók történetéről szóló — számos régebbi szerző munkáját kiaknázó, állításaikat gyakran egymással szembeesítő — nagy műve, amely az i. sz. I. évszázad vége felé keletkezett. Flavius Josephus (amint ez a maga elé tűzött cél természetéből is következik) első-sorban az asszír királynak a zsidók leigázását célzó terveivel foglalkozik, de Egyiptom ellen viselt hadjáratáról is beszél. Jeruzsálem ostromára a X. könyv 1. fejezetében tér ki. Előszőr Hérodotosz — fentebb hivatkozott — sorait idézi, majd pedig Beroszus babiloni történetíró nyomán mondja el a következőket: „Midőn Szennácherib az egyiptomi hadjáratból visszatért Jeruzsálem alá, látta, hogy a Rábsáké vezérlete alatt ott hagyott csapatokat dögvész tizedeli. Az első éjjel, amikor ezekkel a csapatokkal folytatta az ostromot, a járvány száznyolcvanötezer embert ölt meg hadseregében, vezéreikkel és századosaikkal együtt. Ez a csapás megrémítette és szörnyű aggodalommal töltötte el. Mert attól tartott, hogy egész hadserege elpusztul; tehát serege maradványaival visszasietett székvárosába, Ninivébe.” (Flavius Josephus: *A zsidók története*. Ford.: Révay József. Bp. 1946. 412—113.)

Az ókori keleti népek életével kapcsolatban rendkívül hosszú időn át, egészen a XIX. századig az ószövegségi könyvek, valamint az antik történetírók munkái számítottak a legfontosabb forrásoknak. Jókai elbeszélésének tematikai magva — bár az író egy helyütt kijelenti, hogy az asszír seregek pusztulását „a próféták könyvei s a történetírók szavai bizonyítják” — valószínűleg nem közvetlenül, hanem csak végső soron vezethető vissza ezekre a kútfőkre. (Mellesleg említjük meg, hogy az idézett bibliai hely ihlette Byron egyik híres versét, amely a *The Destruction of Sennacherib* címet viseli. A fiatal Jókai — az írásaiban felbukkanó s a korábbi kutatás figyelmét is magukra vonó Byron-reminiscenciák tanúsága szerint — alaposan ismerte a Magyarországon is rendkívül népszerű angol költő műveit. Így nem tekinthetjük kizártnak azt a lehetőséget, hogy novellájának témaválasztásába némiképpen Byron költeményének emléke is belejátszott.) „Egyetlen éjszakán száznyolcvanezer élőt tett halottá az öldöklő angyal” — írja Jókai, s ez a közlés (a számadatban mutakozó csekély eltérés ellenére) lényegében a bibliai verzióval áll összhangban. Hérodotosz előadásával csak az a körülmény rokonítja a novellát, hogy az utóbbiban is egyedül az asszírok és az egyiptomiak közötti konfliktusról van szó (a zsidókra, ill. Jeruzsálem ostromára még célzás sem történik), továbbá, hogy Jókai is érzékelteti: a saját uralkodójuk által elnyomott egyiptomiakból az asszír oldalról jövő fenyegetés nem vál-

tott ki különösebb harci kedvet. A háború kitörésének hírére — olvassuk a novellában — „mindenki sietett — összedugott kezekkel elvárni a dolgok kimenetelét.”

Erőtéljes színekkel ábrázolja az elbeszélés a (többnyire „Typhon” néven említett) sivatagi szél, a szánum — Sanherib hadai számára végzetessé váló — pusztító hatalmát. Itt sem Jókai önkényes írói fikciójával, hanem a tárgyra vonatkozó történeti-mondai hagyomány egyik elemével van dolgunk. Egy korabeli tankönyv is azt állítja, hogy Senacherib seregéből, „midőn Jeruzsálemet ostromlana, egy éjjel 185 ezer katonái veszték el, melly a mérges samum szélnek tulajdonítatik.” (Csengery József: *Az egyetemes történettudomány vázolata*. Sárospatak 1843. 17.)

Az Egyiptom iránti (egyébként addig is eleven) érdeklődés a XIX. század első évtizedeiben — miután nyilvánosságra kerültek azoknak a helyszíni kutatásoknak az eredményei, amelyeknek elvégzésére a francia hadsereg Bonaparttól kezdeményezett, 1798 és 1801 között lezajlott egyiptomi expedíciója adott lehetőséget — Európa-szerte erősen fokozódott. A valóban tudományos színvonalú egyiptológia — mindenekelőtt a hieroglifák írásrendszerét megfejtő Champollion munkássága nyomán — lényegében ebben az időszakban bontakozott ki. Ám az elért eredmények sem a szélesebb értelemben vett köztudatba, sem pedig az annak formálásában jelentős szerepet játszó iskolai történelemoktatásba nem hatoltak be azonnal. A magyarországi iskolákban az 1840-es években is olyan (többségükben még a század elején készült) világtörténelmi tankönyvek voltak használatosak, amelyek csak igen sommásan — a fentebb érintett antik forrásokra, s kiváltképpen a bibliára támaszkodva — tárgyalták az ókori Egyiptom történetét.

Egyiptommal kapcsolatos legkorábbi ismereteit minden bizonynyal Jókai is még az iskolapadokban sajátította el. Fennmaradt bizonyítványa arról vall, hogy az 1841/42-i tanév első félévében, a pápai kollégiumban az intézet nagynevű, nem mindennapi felkészültségéről és merészen liberális elveiről egyaránt híres történelemprofesszorának, Bocsor Istvánnak a „Hajdankori történet” tárgykörébe vágó leckeóráit is hallgatta. (Vö. Nagy Miklós: *Jókai pápai diákévéhez*. ItK 1956. 163.) Bizonyosra vehetjük azonban, hogy *Az egyiptusi rózsza* megírásakor nem hagyatkozott kizárólag a diákorában megszerzett tudásanyagra, hanem valamilyen, kifejezetten Egyiptomról szóló munkát — népszerű kézikönyvet, útleírást vagy folyóiratcikket — is felhasznált. A novella keletkezését megelőző évtizedekben — a jelzett okok folytán — ilyenek hosszú sora átott nap világot; valamelyikükhöz (vagy akár többjükhöz is) Jókai

könnyen hozzáférhető. Csakis külföldi — német, francia vagy angol — forrásra gondolhatunk, mert az egyetlen addigi magyar nyelvű, Egyiptomról szóló kiadvány: Decsy Sámuel *Egyiptom országa rövid története* (Bécs, 1803) c. könyve és Jókai novellája között (annak ellenére, hogy az író későbbi török tárgyú regényeiben Decsynek egy másik művét, az *Osmanographiát* bőségesen kiaknázza) semmiféle érdemi összefüggés nem fedezhető fel.

Az általunk feltételezett (de közelebről aligha meghatározható) forrás használatára leginkább az az elég nagyszámú földrajzi és történelmi név enged következtetni, amelyet az író nyilván a „couleur locale” érzékeltetése céljából szőtt bele elbeszélésebe. Mindamellet úgy tűnik, hogy Jókainak az ókori Egyiptomra vonatkozó tájékozottsága — még a korabeli közműveltség szintjéhez viszonyítva is — meglehetősen felszínes és pontatlan volt. Az pl., amit a novellában az egyiptomiak vallásáról olvashatunk, jelentős hányadában ellentétes a hiteles — és akkoriban is általánosan ismert — történelmi tényekkel. A novella hősnője, az „aegyptusi rózsza”, szerelmesének, akit a maga hitére akar áttéríteni, „a lélek-vándorlás mély misztériumait” fejtegeti — holott a hindu brahmanizmusnak ez az alkotóeleme az egyiptomi vallástól (amely a halottak túlvilági életéről egészen másfajta elképzeléseket alakított ki), merőben idegen volt. (Kétségtelen, hogy a lélek-vándorlás hite írónkat végigkísérte egész életén. Vö. a *Mire megvénülünk* [JKK 16. k. főként 468.] jegyzeteit.)

Az asszír—egyiptomi háborúban — ahogyan azt a novella bemutatja — nem csupán két birodalom, hanem egyszerűen két vallás is megütközik egymással. Jókai írói szándéka tehát megkövetelte, hogy az egyiptomiak hitvilágával az asszírok vallási tanait állítsa szembe. Ám az asszír kultúráról és vallásról az idő tájt még úgyszólván semmit sem tudtak; az asszirológiai kutatómunka, az akkád ékírásos feliratok megfejtése még csak a kezdet kezdetén tartott. (Az elbeszélés céloz is arra, hogy az asszíroknak csak „ismeretlen, holt nyelvű imái maradtak” az utókorra.) Jókai ezért ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy a nem ismert asszír mitológiát egyszerűen az ősi perzsa vallással helyettesítette, s annak alapvető képzetait: a tűzimádatot, Ormuzd és Ahrimán tiszteletét tulajdonította az asszíroknak. Jókai — úgy látszik — az asszírokat és a perzsákat valamiképpen azonosította egymással; ennek megfelelően Asnaphart, az asszír uralkodó fiát is a „perzsa királyfi” megjelöléssel illeti. (Ténylegesen Asszírria csak az i. e. VI. évszázad második felében — tehát több mint másfél száz évvel a Jókaitól ábrázolt események után — került perzsa uralom alá.)

Az arabok, perzsák, hinduk és más keleti népek élete és kultúrája iránti megkülönböztetett figyelem (összefoglaló megjelölés: az orientalizmus) tudvalevőleg az európai romantika egyik általános, minden nyelvterületen és valamennyi művészetágban megfigyelhető jellegzetessége volt. A „keletieskedés” divatja a magyar szellemi életben is érezte hatását. (L. erről részletesen Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Bp. 1931.) Ami Egyiptomot illeti, ez az ország nem jutott fontosabb szerephez a romantikus szépirodalom alkotásaiban. Vajda Péter azonban, aki a magyar romantikán belül az orientalizmus legfőbb képviselője volt, és írásainak jelentős hányadában keleti — túlnyomórészt indiai és török — témákat dolgozott fel, *Memnon szobra* címmel (Aurora 1836. 71—115.) írt egy egyiptomi tárgyú novellát is. A szakirodalom már rámutatott arra, hogy a Vajda Péter munkáit átható panteisztikus természetimádat, valamint a nekik zenei hatást kölcsönző ritmikus próza a fiatal Jókainál is fel-bubukkan. (Vö. Zsigmond F. 72.) Szinnyei Ferenc azt is észrevette (Szinnyei F. 1. k. 249.), hogy a két író szóban forgó, egyiptomi miliőhöz kötődő novellái között is bizonyos összefüggés figyelhető meg.

Vajda Péter elbeszélése nem Egyiptom ókori történelmének valamelyik periódusához, hanem a korai középkor időszakához kapcsolódik. A cselekmény a VI. században játszódik, s a háttérül szolgáló háborúskodásban három nép — három különböző vallást követő — fiai vesznek részt: az Isist tisztelő egyiptomi őslakosok, a bizánci császársághoz hű, keresztény görögök és a mohamedán arabok. A keresztény Stephanos viszonzatlan szerelmet érez Pheronnak, Isis papjának leánya: Ozimandia iránt. Pheront és leányát mindenáron a kereszténység felvételére akarja rábírní, ám később már ő maga is hajlandó lenne áttérni az Isis-hitre, ha ily módon elnyerhetné Ozimandia szerelmét. Pheron és Stephanos (akárcsak Jókainál Assaphar és Jóne) vallási vitába bocsátkoznak. „Az én Isisem jobb, szelidebb, barátságosabb a te istenednél, a perc-élet botlását az idők örökségén át büntetőnél, ki indulatosságában bosszúállásra gerjed a tehetetlenség ember nevezetű porszeme iránt” — jelenti ki ennek során Pheron. Vajda Péter novellájának tengelyében ezúttal is egész a *oeuvre*-jének egyik alap gondolata: a vallás¹ fanatizmus bírálata, a felvilágosodás filozófiájától sugallt tolerancia eszméjének hirdetése áll. *Az aegyptusi rózsza* ebben a vonatkozásban némileg eltérő beállítottságot tükröz. Jókai, aki *Márce Zdre c.* korábbi elbeszélésében nagy nyomatékkal szólt a vakhit káros következményeiről, itt is elejt ugyan egy-két ilyen értelmű célzást, ám a hangsúlyt most mégis inkább a vallás előrelendítő, tette ser-

kentő funkciójára helyezi. Az egyiptomi királyleányt a hazafias érzéssel összefonódó vallási meggyőződés készíti arra, hogy minden energiáját az idegen hódító visszaverésének szolgálatába állítsa, s egyéni érzéseit, szerelmét is ennek a célnak rendelje alá.

Vajda Péter novellájának Jókaira tett hatásáról a legfélreérthetlenebb módon az a körülmény tanúskodik, hogy az ókori egyiptomi építészet nagyszabású kőemlékeit — Vajdához hasonlóan — ő sem pusztá kulisszákként szerepelteti, hanem mintegy cselekvő részesekként vonja be a történet bonyolításába. Vajda elbeszélésében Ozimandia és a győzelmes arab seregek vezérének, Amrunak fia: Valid egymásba szeretnek. Ám Ozimandia már korábban a Memnon-szoborból kiszűrődő rejtelmes hangoknak ígért örök szerelmet, és esküjét nem akarja megszegni. A novella végén a szobor hangja ismét megszólal, és magához hívja a leányt. „A szobor oldalán ajtó nyílt meg előttük; a galamb lassan röpködve kalauzok lőn fel a lépcsőkön a szobor homloka felé. A szobor homlokánál pedig egy szobába jutottak, mellynek a szemek szolgáltak ablakai gyanánt.” A szobor belsejében Valid várja Ozimandiát. Jókai nem a Memnon-szobrot, hanem a Sphinxet (illetve a benne elrejtőzött Jónét) beszélgeti, majd pedig az „aegyptusi rózsá” a Sphinxszel és a piramisokkal összefüggő „katakombák” — azaz nyilván a Hérodotosztól és más antik szerzőktől leírt „labirintus” — mélyén találkozik Asnapharral.

Zsigmond Ferenc Victor Hugo egy korai (az ifjú Jókaitól jól ismert) munkájával hozza kapcsolatba *Az aegyptusi rózsát*. Többek között megállapítja: „Victor Hugo első regényének, a *Bug-Jargal*-nak, voltaképpen két hőse van: az egyik Bug-Jargal, Kakongo egykori királyának fia, egy daliás néger amoroso, a másik pedig az egész történet elbeszélője: D’Auverney francia kapitány. A regény exotikus színhelye Saint-Domingue. A fehér és a fekete daliának közös eszményképe van: Marie. A néger rabszolgák fellázadnak az ültetvényesek ellen, s e lázadásban életét veszti Marie, magával víve a sírba két imádójának — a két ellenfélnek — minden örömét; Bug-Jargal el is pusztul, D’Auverney pedig komor fásultsággal vonszolja még egy darabig az élet terhét. Erre az érzékeny történetre több mozzanatában emlékeztet Jókai *Az aegyptusi rózsá* c. beszélye. A fekete bőrfű aethiópok és az egyiptomiak fellázadnak az assyr fejedelem ellen. A feketék legderekabbja, Athaniel, és ellenfele, az assyr fejedelem fia, Asnaphar, közös eszményképbe szerelmesek: Jónéba, az „egyiptusi rózsá”-ba. A lázadás kitör, a szép Jóné nyílveesszőtől szíven találva meghal, boldogtalanságot hagyva a két ellenfélre, a két szerelmes férfirra; különösen Athanielt, a feketét sújtja le a kétségbeesés,

az „egyetlen irtózat perce” fehérre festette a hős aethióp haját. E két cselekvény szálai közt bizonyára nem nehéz összefüggést képzelni. Athaniel éppúgy királyi családból származik („Sabaco utolsó ivadéka”), mint Bug-Jargal. [...] A két fekete regényhős testi-lelki kiválósága egészen egyforma naiv eszményítés eredménye, s egyforma bennük a viszonzatlan, lemondó szerelem fojtott szenvedélye, mely sohasem aljasodik le a szerencsés fehér vetélytárs elleni írgykeedésig vagy éppen bosszúig.” (Zsigmond 1916. 288—89.) Zsigmond megfigyelését a két műben ábrázolt alaphelyzet: a hősnő és a férfi főalakok közötti viszony hasonlóságát illetően helytállóan érezzük. Fejtegetéseibe azonban pontatlanság is csúszott: Hugo regényében ui. Bug-Jargal előbb hal meg, mint Marie, akinek életét többszörösen is éppen a beléje reménytelenül szerelmes néger férfi menti meg. (Marie halálára, amely nem a regényben ábrázolt rab-szolgálatadás során, hanem csupán később következik be, csak a mű epilógusa céloz röviden.) Marie — *Az aegyptusi rózsza* hősnőjével szemben — nem az elnyomóik ellen harcba szálló felkelők táborához, hanem (helyzeténél fogva, mint fehér nő) az ellentétes oldalhoz tartozik, s szerepe a *Bug-Jargal* cselekményében mindvégig teljesen passzív. Jókai novellájában viszont Jóna a központi figura; ő az események legfőbb mozgatója, az asszír hódítók kiűzéséért folyó szabadságküzdalem lelke. Rokonítani próbálja Zsigmond — véleményünk szerint elég erőszakolt módon — Hugo, ill. Jókai művének egy-két részletmozzanatát is. További érvként ezenfelül arra hivatkozik, hogy „az exaltált stílus is több helyen egymásra emlékeztet a két elbeszélésben” (uo. 289.) — holott nyilvánvaló, hogy itt a romantikus irodalom egyik általános érvényű, alapvető sajátosságával, nem pedig közvetlen, egy meghatározott alkotásra visszavezethető Hugo-reminiscenciával van dolgunk.

Az aegyptusi rózsza elég hamar utánzóra is talált Thalabér Lajos személyében, aki már a szabadságharc idején, Jókai lapjának utolsó előtti számában tette közzé *Az öldöklő angyal* (Ék 1848. dec. . . . II. félv. 26. sz.) c. elbeszélését. (A két novella kapcsolatáról l. Szinyei F. 2. k. 204—05.) Itt is egy, a bibliából ismert történet: a zsidók menekülése az egyiptomi fogságból áll a cselekmény háttérében. A hajdani Egyiptom tájait megjelenítő környezetrajz lépten-nyomon rávall az író szemé előtt lebegő mintaképre. A novella hőse, a zsidó Lotán szerelmesét, a fekete bőrű (!) egyiptomi Brahmandát (!) a maga vallására akarja téríteni. Brahmanda ugyan nem adja fel hitét, viszont — a népe ügyéért minden áldozatra kész. Lotán példáján felbuzdulva — elhatározza, hogy ő is a maga honfitársainak a zsarnokság alóli felszabadítására fog törekedni. Lotánt egyip-

tomi üldözői elfogják, egy piramis belsejébe zárják, s — a rá váró máglyahalál előtt — itt találkozik utoljára kedvesével. Jókai és Thalabér írásait a bennük kifejezésre jutó politikai célzat azonos-sága is összefűzi. Az asszír túlerővel bátran szembe forduló egyiptomi királyleány alakját eszményítve, Jókai egyszersemind — áttételes formában — a kor közéletét mind erősebben átható Habsburg-ellenes függetlenségi törekvéseknek ad hangot. Thalabér pedig novellájának befejező részében nyíltan von párhuzamot a fáraók igáját lerázó zsidók és a császári abszolutizmussal szemben önvédelmi harcra kényszerült magyarság között.

Irodalom

Bár Jókai elbeszélése nem váltott ki — sem az Ék hasábjain, sem pedig a VV¹-ben való megjelenése alkalmából — kritikai visszhangot, alighanem mégis keltett némi feltűnést az egykorú irodalmi életben. Erről tanúskodik az a tréfás utalás is, amelyet a Hazánk c. — Győrött, Kovács Pál szerkesztésében megjelenő, s a fiatal, radikális szellemű írotábor törekvéseivel rokonszenvező — lap egyik, a korabeli pesti irodalmi viszonyoknak szentelt, szatirikus hangvételű közleményében találunk a novellára vonatkozólag. A szóban forgó humoreszk (Tóbiásy: *Tölpel Kleofás*. Hazánk 1847. dec. 18., 21. II. félv. 150—51. sz.) — valószínűleg álnevet használó — szerzője oldalvágásait különös előszeretettel irányozza a Kisfaludy Társaság égisze alatt álló és Erdélyi Jánostól szerkesztett kritikai hetilap, a Magyar Szépirodalmi Szemle felé. Az Ék köré tömörülő írotábor tagjai ezt az orgánomot ellenfelüknek tekintették, s az Ék és a Szépirodalmi Szemle között több ízben került sor — részletkérdések mellett alapvető elvi-esztétikai problémákat is érintő — polémiákra.

A humoros életkép „hőse”, Tölpel Kleofás — beszámolva írói pályafutásának állomásairól — elmondja, hogy miután a divatlapoknál tett próbálkozásai nem hozták meg számára a remélt sikert, végül a Szépirodalmi Szemle szerkesztőségében kritikusai képességei révén talált teljes méltánylásra: „. . . Egy cikket irtam az Életképek és Divatlapról feltétlenül rosszalva irányait, Frankenburgtól a' humort, Petőfitől a' geniealitást, Jókaytól a' képzelet-gazdagságot tagadva meg, ennek költészetét betegesnek, nyavalgónak. üres puffadozónak, nagyszavú erőlködésnek, Petőfi eredeti gondolatait, sok oldalú musáját trágárságnak, régi gondolatok ügyes átdolgozásának keresztelve, stb. stb. Tárt karokkal fogadtatám. — Azóta

mint a három divatlap bírálója, a szépirodalmi szemle' állandó munkatársa vagyok." Közléseit további, a Szépirodalmi Szemlére vonatkozó részletekkel is kiegészíti: "...e' vállalatban több ügybarát hozzájárulása is támogat; így Jókay' „egyiptomi rózsájának” bírálatát egy isten tudja hol graduált doctor irandja, tudományosan, a' nem tudom mit-ológia elvei szerint és alapján bebizonyítván, miként „fehér mumia” képtelenség 's csak beteges fantázia gyermeké lehet, 's Henszlmann ur rajzai után, ki ép' e' miatt közköltéségen Egyiptomba utazott, megmutatván, miként Sanherib a' Sphinx száján nyilat be nem röptheté.” (603.) Az itt említett Henszlmann Imre csakugyan részt vett a Szépirodalmi Szemle szerkesztésében, s a folyóiratban nemcsak irodalmi kritikákat, hanem — fő érdeklődési körének megfelelően — művészettörténeti tárgyú dolgozatokat is publikált. (Az ő tollából származott *A népmese Magyarországon* c., a Szépirodalmi Szemle 1847. november—decemberi számaiban — Tóbiásy humoreszkjénél valamivel korábban — név nélkül közölt tanulmány is, amelyben nagy helyet foglaltak el a különböző népek hitvilágával, ősi mitologikus képzeteivel kapcsolatos fejtegetések. Az idézett szövegrésznek a „nem tudom mit-ológia” fölött gúnyolódó passzusa alighanem erre a dolgozatra céloz.)

Sőtér István *Jókai Mór* (Bp. é. n. [1941]) c. könyvében az alábbi jellemzést adja a novelláról: „Az ,Egyiptusi rózsza' foglalja össze számunkra legteljesebben azt az úgyszólván örökre kielégítetlen vágyat, mely a Jókaihoz hasonló, színek és szavak zenéje iránt annyira érzékeny prózaírókat szüntelen kísérti, kiknek csak a vers tudna végleges kárpótlást nyújtani. A líra, mely az ,Egyiptusi rózsza' retorikus, ódaszerű sorai közt bujkál, később is hosszú, pompázó kitérőkre készíti őt s itt, a vérszegény, jelentéktelen történetben csak ürügyet keres, hogy képeinek káprázatát minél gazdagabban kibontsa. A himnusz-szerű nyitányok, a szinte önmagukért születő leírások Vajda Péterre utalnak — ez már nem a francia romantika világa, ezek a képek később is előbukkannak Jókainál. A költészetté magasult fantázia legszerencsésebb pillanatainak művét láthatjuk ebben az írásban s a tó tükre alatt abba a varázslatba nyerünk bepillantást, mely Jókai regényeinek egyik legbensőségebb táplálója lesz. A határtalan festő-díszítő szennvedély itt talál először méltó anyagára s izelítőt nyújt a majdani színpompából. Boldog és kötetlen ellentéte ez minden realizmusnak: formája is csaknem ritmosos próza, a varázslat pedig ismét az exotikus botanika határtalan birodalmát választja színteréül, mely az álom végső határán a lírai hevület színes gőzében vész el.” (61.)

Nagy Miklós monográfiájában azt a megállapítást, hogy az író fiatalkori természetében központi helyet foglalnak el „a különleges vidékeket megörökítő, veszélyt és mesterkéltséget titokzatosságot árasztó tablók”, többek között *Az aegyptusi rózsza* példájával illusztrálja. A Moeris tó leírásából (kiadásunkban a 306 : 33—308 : 4 sorok) idéz hosszabb részleteket, amelyek azt érzékeltetik, hogy — Jókai későbbi műveivel ellentétben — „pontos megfigyelésre utaló életes mozzanatoknak itt még nyoma sincs”, majd így kommentálja az idézetet: „egyszerre három érzéket akar lenyűgözni e részlet. A különféle színek ragyogása alig érhet az olvasó tudatába, akit magával ragad a fűszeres keleti növények buja illata, révületbe ejt a halk, víz alatti moraj s az ismeretlen madarak éneke. Idillt, könnyű lebegést szeretne nyújtani Jókai, csak hogy mohóságával inkább kápráztat és elkábit, amellett nem tud lemondani a tóban élő alligátorok meg polipok felvillantásáról sem. Pedig ennek nincs funkciója itt, a veszélyes benyomások nem a történet logikája folytán kerültek ide, hanem csupán azt tanúsítják: a szélsőséges romantika nem tud megenni az esztétikai minőségek erős tarkasága s kivált a borzalmas részletek nélkül. Feltűnik a ritka idegen szavak bősége is: *aranypikkelyű dorádok, aaron-virág, dmbra, mirha, akantusz, szezdm*, s számítsuk ehhez még az egyiptológia akkor sokkalta ismeretlenebbnek számító kifejezéseit: *obeliszk, hieroglif*. Mindez hangulatot teremt, a messziség és a regényes „hajdankor’ légkörét árasztja, hanem a határt itt szintén túllépte a művész.” (Nagy M. 25—27.)

N. Dely Zsuzsa az ismétlődő szerkesztés — Jókaitól sűrűn alkalmazott — stílusesszközéről szólva, megállapítja: „Gyakran az író nem egymás után következő mondatok szerkezetét, szavait ismétli, hanem a *teljes* mondat vagy mondatsoor tér vissza többször egy-egy műve során. Ez néha egy novella elején és végén történik meg, szép keretet adván az elbeszélésnek...” Példaképpen arra utal, hogy *Az aegyptusi rózsza* bevezető és befejező mondatai csaknem szó szerint, azonosak. „Ez a megismétlődő néhány mondat nagyszerűen festi alá az elbeszélés patétikus hangulatát.” (N. Dely 56.) A novella egy másik részletét (kiadásunkban a 296 : 12—18 sorok) mint a „style coupé” alkalmazásának példáját idézi. (59.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk a VV¹ szövegén alapul. Helyesírási vonatkozásban első-sorban bizonyos — az ókori Egyiptomban játszódnó novella tárgyával szorosan összefüggő — földrajzi nevek és idegen szavak írásmódja jelentett problémát. Az efféle esetek többségében (a JKK általános gya-

korlatán valamelyest túlmenve) ragaszkodtunk az alapszövegben található, a mai helyesírástól eltérő formákhoz, minthogy az ilyen alakok részben — Jókai nyelvhasználatára jellemző — kiejtésbeli sajátságokat tükröznek, s emellett érzékeltetik annak a — döntően latinos jellegű — műveltségnek szellemét is, amelynek közvetítésével Jókaihoz és kortársaihoz mindennemű ókori vonatkozású ismeret (tehát a keleti országokkal, így Egyiptommal kapcsolatos tudásanyag is) eljutott. Ezért írtuk mindenütt az alapszövegbeli formával egyező módon az — egymással váltakozó — *Aegyptus*, ill. *Aegyptom*, *Babylon*, ill. *Babylonia* földrajzi neveket, a *Cheops* személynevet, továbbá az *aegyptusi*, *aegyptomi*, *assyri*, *Behemoth*, *caucasi*, *chaldaei*, *Chrysanthemum*, *coloss*, *phalanx*, *Pharao*, *pyramid*, *Sphynx*, *Typhon* szavakat. A mai helyesírás-hoz alkalmazkodtunk viszont a *Lybia*, *Palaestina*, *Syria* földrajzi nevek esetében. Megemlítjük még, hogy a *ben*, *boszú*, *épen*, *fön*, *gyulaszt*, *léleket*, *lesúlyed*, *oczeán*, *szökel*, *végkép*, *viszhang* szavakat szintén a jelenlegi szabályoknak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az Ék és a VV—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 290 : 2 *Sehol egy fa, sehol egy virágos domb* (NK: *Sehol egy virágos domb*)
 18 *látszík* (Ék: *látszék* — sh.)
 19 *múmiáik* (VV¹: *múmiák* — sh.)
 21 *E pusztaság* (NK: *A pusztaság*)
 22, 291 : 3 *magánosan* (Ék: *magányosan*)
 291 6 *rémlik a kőarc kifejezésében!* (Ék: *rémlik e' kőarc kifejezésében*)
 10 *kihált* (Ék: *kiholt*)
 11 *ért; — s míg* (NK: *ért; — míg*)
 13 *elenyész: ők* (NK: *elenyészik: ők*)
 14 *világot, az időt* (Ék: *világot és az időt*)
 19 *rohadt* (NK: *rothadt*)
 31 *kebleig* (NK: *kebléig*)
 292 : 2 *volt az aegyptusiaknál* (Ék: *volt aegyptusiaknál*)
 5 *csak csendesén* (NK: *csak rendesen*)
 15 *és a hollónál* (NK: *és hollónál*)
 26 *Mi szép világ* (NK: *Mily szép világ*)
 29 *arcodon a menyasszonyi* (Ék: *arczodon e' menyasszonyi*)
 293 1 *halavány* (Ék: *halvány*)
 2 *Hallja meg a föld* (NK: *Hallja már a föld*)
 3 *virágozzék ki ismét arcod* (Ék: *virágozzék ki újra arczod*)
 NK: *virágozzék ismét arczod*)

Lap: Sor:

- 293 : 14 Krisztus előtt hétszázhuszadik (NK: Krisztus előtt kétszáz-
huszadik)
26 mezőiden (NK: mezőidben)
- 294 4 aranyzott (NK: aranyozott)
9 mérföldnyiről (VV¹: mértföldnyiről)
28 keblén *alul* ezüst (NK: keblén ezüst)
30 Kezével (NK: Kezeivel)
- 295 1 szobraikat, a dombokat (Ék: szobraikat, dombokat)
4 ezüstszalag *ki-kivillanik* (NK: ezüstszalag kivillanik)
6 *sugárok* (NK: *sugarak*)
7 mérföldekről (VV¹: mértföldekről)
14 *egen* (Ék, NK: *égen*)
16 *nincsen ez égnek* (NK: *nincsen az égnek*)
26 lybi síkok (NK: lybiai síkok)
32 sápadtság (Ék, VV¹: sápadtság)
- 296 1 *töménytelen* (NK: *töménytelen*)
2 *látszanak, amint egymást* (Ék, VV¹: *látszanak, mint egymást*)
10 *messze, messze a kardok* (NK: *messze a kardok*)
23 *összerogy vele* (NK: *összerogyik vele*)
25 *megjelen, fenn* (NK: *megjelenik, fenn*)
32 *összerogy a hölgy* (NK: *összerogyik a hölgy*)
- 297 3 *Hogy vagy, Athániel?* (Ék: *Hogy van Athaniel?*)
14 *megrövidítendi ezért* (NK: *megrövidítendi azért*)
- 298 3 *meddig viseli fején.* (Ék: *meddig fogja viselni fején?*)
23 *azúrkék, s milyen érc* (NK: *azurkék, a milyen ércz*)
- 299 4 *robinák* (VV, NK: *robinák — sh.*)
7 *csoportozati* (NK: *csoportozatai*)
10 *s a gyógyerejű* (NK: *s gyógyerejű*)
13 *épült, s melyből* (NK: *épült, a melyből*)
15 *hogy a sorsüldözte hős ez oszlop alá temették.* (NK: *hogy e
sorsüldözte hőst ez oszlop alá temették.*)
17 *kőoroszlányok* (NK: *kőoroszlánok*)
28 *pöngeti* (NK: *pengeti*)
30 *elhord, s szétoszt* (NK: *elhord és szétoszt*)
32 *szállnak* (NK: *szállanak*)
- 300 2 *maradnak el, fénylő* (Ék: *maradnak el, kiknek fénylő*)
pajzsaik meg-megvillannak (NK: *paizsaik megvillannak*)
18 *két idősb testvére* (Ék: *két idősebb fitestvére*)
21 *és a jövendőbe* (VV¹, NK: *és jövendőbe*)
34 *szent leszén* (NK: *szent lészen*)
- 301 9: *a napra, aki ősapám!* (NK: *a napra, a ki ősapám volt!*)

Lap: Sor:

- 301 : 13 kiálta (NK: kiáltá)
- 302 : 6 mely nyitott szájjal, nyitott szemekkel (NK: mely nyitott szemekkel)
- 25 ásták, körülete három (NK: ásták, körülötte három)
- 26 mérföldnyi (NK: mértföldnyi)
- 28 aranyzott (NK: aranyozott)
- 303 : 1 apró röpülő halak (Ék: apró röpülő~~k~~, halak)
- 2 visszahullnak (NK: visszahullanak)
- 15 sugarait (Ék: sugárait)
- 31 szívébe töviseit (Ék, VV¹: szívében töviseit — sh.)
- 304 : 2 szíve rózsabilincseit. (NK: szíve rabbilincseit.)
- 4 honézetek ábrándos (NK: honézet ábrándos)
- 10 csatáiban is istene (NK: csatáiban istene)
- 18 mikéhez nincsen (NK: mihez nincsen)
- 20 feledtetni! holttesté válni (Ék: feledtetni! Örök holt testté válni)
- 33 ajkain át rejtélyes (NK: ajkain rejtélyes)
- készíté elő a népet (NK: készíté elő népét)
- 305 : 16 határaig (NK: határdig)
- 24 nincs, ki (NK: nincsen, ki)
- 29 mindaddig a laktalan (NK: mindaddig lakatlan)
- 31 Úgy lön; több napokig (Ék: Úgy lön; — egy álló napig)
- NK: Úgy lön; több napig)
- 34 ótalmába (NK: oltalmába)
- 306 : 1 közelgtét (NK: közeledtét)
- 16 inte felé (Ék, NK: int felé)
- 27 a hideg mellvasak érinték (Ék: a' hideg mellvérték érinték)
- 33 vízfenekén (NK: víz fenekén)
- 307 : 6 édelgve (NK: édelegve)
- 28 tenyészet, e buja természetpompá, mellyel (NK: tenyészet, pompa, melylyel)
- 33 kelyheit (NK: kelyhét)
- lepék (NK: lepkek)
- 34 alakban, — és számtalan (NK: alakban, — számtalan)
- 309 : 14 szívja (NK: szíva)
- 32 fölemeli, hanem (Ék: fölemelé; hanem)
- 32 erőködése (Ék: erőlködése)
- 310 : 3 óriási dóm (Ék, VV¹: óriási domb — sh.)
- 5 miknek magas láttára (NK: miknek láttára)
- 22 lehet; s a tébolyító (NK: lehet; a tébolyító)
- magányosan (Ék: magánosan)

Lap: Sor:

- 310 : 28 előtte, nőarcával (Ék: előtte, 's nőarczával)
311 : 31 papnéja, az (NK: papnője, az)
32 a babyloni oltárnál tűz előtt (NK: a babyloni tűz előtt)
312 7 lybi homokon (NK: lybiai homokon)
16 és a tömör (NK: és tömör)
22 melytől az ég zafirját (VV¹, NK: melytől az saphirját)
24 sugárait (NK: sugarait)
25 aztán (NK: azután)
313 : 1 változatán (NK: változatain)
2 jelenési (NK: jelenései)
12 víz erét (NK: víz erejét)
28 alumni (NK: aludni)
314 3 ha e tiport (NK: ha tiport)
6 megtorlás magas vétkeiért? (NK: megtorlás nagy vétkeiért?)
14 hozták ifjú (NK: hozták az ifju)
29 ha rólok kérdeznek; voníts vállat (NK: ha róla kérdeznek;
vonj vállat)
315 2 éjfélként (NK: éjfélként)
9 belésszólani (NK: beleszólni)
14 Könyörögj (Ék: Könyörgj)
15 keblébe, és ne (NK: keblébe, s ne)
16 tengerparttól (NK: tengerparttól)
19 százezrek (NK: százezerek)
29 pusztítani (NK: pusztítani)
316 : 7 királyának a kerek (NK: királyának e kerek)
23 ki zajos (NK: ki a zajos)
26 soha nem (NK: soha sem)
317 : 2 nyugoton (Ék, NK: nyugaton)
3 én jövendőlék (NK: én megjövendőlék)
10 ez halálsikoltás, halálnyögés (NK: ez halálnyögés)
15 átkokkal (NK: átokkal)
28 szenvedeteg (NK: szenvedeteg)
31 Nyugoton (Ék, NK: Nyugaton)
318 6 sugárit (NK: sugarát)
26 eseményi (NK: eseményei)
29 bálványokat. De (NK: bálványokat, de)
319 : 9 Egy járó ércszobor, ki szemeit nem akarta levenni (NK: Egy
ércszobor, mely szemeit nem akarta elvenni)
12 néze rá. (NK: nézett rá.)
13 az egy perc (NK: az egy pár perc)
19 világítani (NK: világítani)

Lap: Sor:

- 319 : 31 kebelére (NK: keblére)
34 Éltében a tied (Ék: Éltében tied)
320 : 21 kebelébe (Ék: keblébe)
Asnaphar elolvasá (Ék: Asnaphar leolvasá)
28 alumni (NK: aludni)
321 3 Rémlő (NK: Rémelő)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 290 : 18 *Cheops* — (egyiptomi nyelven Ḥufu), Snefre fia, az i. e. III. évezred közepén virágzott egyiptomi Óbirodalom legjelentősebb uralkodója; a legnagyobb (146 1/2 méter magas, piramis építése az ő nevéhez fűződik)
Chefren — (egyiptomi nyelven Ḥafre), Cheops fia, a második gizehi piramis építtetője
Mycerinos — Chefren utóda, a harmadik (legkisebb) gizeh piramis építtetője
- 292 : 23 *ó-chaldaei betűkkel* — azaz az (eredetileg a sémi eredetű sumér nyelv számára készült, majd az akkád nyelvre alkalmazott, s az asszír és babiloni birodalmakban általánosan használt) ékírás betűivel
- 25 *Sanherib király* — Sinahêeriba asszír uralkodó (uralk. i. e. 705—680) nevének óhéber formája. Sinahêeriba uralkodása idején számos hadjáratot vezetett Babilon és szövetségesei (köztük Egyiptom és Judea) ellen. Először 702-ben vette be Babilont, melynek trónjára ekkor fiát ültette. Többi ellenfeleit is sikerült behódolásra kényszerítenie. Ostrom alá vette Judea fővárosát, Jeruzsálemet is; a város bevételét csak az asszír seregben kiütött járvány akadályozta meg. Babilonban azonban utóbb megdöntötték az asszír uralmat, majd pedig — sok környező területet átfogó — széles körű szövetség bontakozott ki Sinahêeriba ellen. Végül ismét ő ke-rekedett felül; 689-ben újból elfoglalta Babilont, és parancsot adott a város lerombolására. Életének utolsó éveit Ninivében töltötte. Mikor utódává Aššurahiddin nevű harmadik fiát nevezte ki, két idősebb fia összeesküvést szőtt ellene. Sinahêeribát 680 januárjában a templomban meggyilkolták.
- 293 : 11 *porticus* — csarnok, oszlopcsarnok
15 *Thyrhaca király* — Taharka (Tirhaka) etióp származású

Lap: Sor:

- 293 15 egyiptomi fáraó (uralk. i. e. 689—664), az Egyiptomot az i. e. VIII. század közepén meghódító Szábáka etióp fáraó második utóda. Az Egyiptom leigázására törekvő Assurahiddin és Assurbanaplu asszír uralkodóktól több ízben szenvedett súlyos vereséget.
- 21 *Mizrdim* — Egyiptom héber neve
- 294 3 *Canopus* (Kanobusz) — tengerparti város a régi Egyiptomban, kb. a mai Abukir helyén
- 6 *Heliopolis* — Alsó-Egyiptom legjelentősebb városa az ókorban, az egyiptomi napkultusz középpontja
- 8 *Sais* — az ókori Egyiptom egyik jelentős városa, hajdani uralkodói székhely
- 13 *Moeris tava* — ókori mesterséges tó Közép-Egyiptomban, a Nílustól nyugatra; a Nílus fölösleges vizének befogadására szolgált
- Memnon szobrai* — ókori eredetű köemlék a hajdani Théba (ma Karnak) közelében. Az így elnevezett két hatalmas ülőszobor valójában III. Amenhotep egyiptomi fáraót ábrázolta. Felső része egy földrengéskor levált, s a csonka alsó rész (mindaddig, amíg a felsőt is helyre nem állították) napfelkeltekor a forró napsugarak hatására az elpattant húr hangjához hasonló hangot adott.
- 33 *safflor* — a *Carthamus tinctorius* (pórsáfrány) nevű, a forró és meleg égöv alatt honos növényből készített festőanyag elnevezése, amelyet itt Jókai magának a növénynek megjelölésére használ
- 295 11 *Maneros* — Hérodotosz történelmi munkájának az egyiptomi szokásaival foglalkozó részében ír Maneros nevű (szerinte a görög Linos-énekekkel azonos) énekükről, amely „az ő első és egyetlen daluk” volt. (II. könyv 79. fej.)
- 296 : 34 *Osiris* — az ókori Egyiptom egyik legelterjedtebb vallási mítoszában szereplő istenalak: napisten s egyúttal a halottak istene, a természet naponta elhaló és újjáéledő erőinek megisméltetője
- 297 : 14 *Isis* — Osiris nővére és házastársa az ókori egyiptomi mítoszban
- 16 *a meroëi határon* — Meroe a Felső-Egyiptommal szomszédos ókori etióp államnak (ill. az állam székvárosának) elnevezése volt. Ebben az időben (amikor az egyiptomi trónon etióp fáraó ült) a két ország egységet alkotott, Meroe határa tehát

Lap: Sor:

- 297 : 16 voltaképpen Egyiptomnak az asszír hódítóktól fenyegetett határvonálát jelenti.
a Typhonnal találkozandott, a halál angyalával — Typhont, a pusztító erejű szelek megszemélyesítőjét az ókorban mind a görögök, mind az egyiptomiak istenként tisztelték. Az egyiptomiaknál Osiris gonosz szándékú fivére és gyilkosa viselte a Typhon (ill. Seth) nevet.
- 298 12 *Saamiel* — „déli fúlasztó szél . . . mely az Arábiai meleg és sivatag pusztákról szokott fújni bizonyos részeiben az eszten-dőnek, nevezetesen Juniusbann, Juliusbann, és Augusztus-bann. Ezt a fúlasztó szelet t. i. a ki bészívja: mindjárt meghal . . . Ezt a Napkeletiek *Sammielnek*, azaz *mérges szél-nek* hívják: mert *Sam* Arabsúl *mérget*; *iel* pedig Törökül *szelet téssen*.” (Budai Ésaías: *Közönséges história*. 2. kiad. Debrecen 1811. 57.)
- 13 *calmusberkeiben* — nyilván a kálmus (*Acorus Calamus*) nevű, apró virágú, piros bogycájú, erős illatú, mocsarak és tavak környékét kedvelő, a Vörös-tenger mellékén is otthonos fű-ről van szó
Behemoth — a bibliában említett hatalmas állat; itt: víziló
- 14 *Hyksos* — egy (valószínűleg sémi eredetű) néptörzs neve. A hyksosok az i. e. II. évezred közepén (tehát mintegy ezer évvel a Jókaitól elbeszélte történet időpontja előtt) kb. egy évszázadon át uralmuk alatt tartották Egyiptomot.
- 29 9 *plesiosaurus* — a Jura és Kréta földtörténeti korszakban élt őslény: kilenc méter nagyságot is elérő kételtű, csúszómászó sárkánygyík
- 299 : 4 *robina* (helyesen: robinia) — gömbákác, koronafa: fehér virágú kerti dísznövény
5 *acanthus* — medvetalpfü: a forró égövön és a Földközi-tenger mellékén honos növény
- 13 *Serapis* — egyiptomi istenség (az egyiptomiak által szentként tisztelt Apis-bika másik elnevezése), amelynek tisztelete különösen az egyiptomi birodalom későbbi korszakában vált általánossá. Kultuszának legfőbb székhelye Memphisben volt. Jókai viszont itt egy másik hajdani Serapis-templomra, az alexandriai Serapeionra utal.
- 14 *mely Pompeius oszlopnak nevezetik* — Jókai utalása tévedésen alapul. Az alexandriai Serapeion romjai között álló, vörösgránitból faragott, 20 méter magas korinthusi oszlopot nem az Egyiptomban meggyilkolt Gnaeus Pompeiusról

Lap: Sor:

- 299 : 14 nevezték el „Pompeius oszlopá”-nak, hanem építetőjéről, egy Pompeius nevű római prefektusról, aki az i. sz. IV. sz.-ban állíttatta azt Diocletianus császár tiszteletére.
- 19 *évgnomon* — évmutató, az egyik legrégebb és legegyszerűbb, már az ókorban ismert csillagászati műszer: vízszintes alapon álló függőleges pálca, amelynek árnyékából a nap magassági szögét, ill. a napfordulókat határozták meg; napóráként is használták
- 22 *meteorhárfa* — léghárfa
- 23 *diatonikus* — a diatónia nevű hétfokú hangrendszernek megfelelő
- 25 *jalappa* (batátság) — a meleg égöv alatt honos, felfutó szárú növény
- 300 : 15 *Assurhaddan* (Aššurahiḫḫin) — i. e. 680—669 között AsszírIA királya, Sinahēeriba harmadik fia. Uralkodása kezdetén újjáépíttette az apja által leromboltatott Babilont, majd hosszú háborút folytatott Egyiptom ellen. Ez i. e. 671-ben asszír győzelemmel végződött. A halála utáni időszakban az asszír birodalom hanyatlani kezdett, majd néhány évtized múlva teljesen felbomlott.
- 28 *Izedek* — alsóbbrendű jó szellemek a perzsa ősvallásban
- 302 : 25 *stadium* — itt: görög hossz mérték (kb. 200 méter)
- 29 *tripus* — az ókori görögöknél: háromlábú szék, állvány
- 303 : 16 *Helios* — a nap görög neve
- 21 *mint isten ostarát énekel meg a próféták könyve* — Szanherib asszír király Judea ellen viselt hadjáratáról két ótestamentumi könyv (Királyok II. könyve 18—19. fejj.; Esaiás könyve 36—37. fejj.) is megemlékezik.
- 24 *Media* — ókori tartomány a mai Észak-Írán és Dél-Azerbajdzsán területén. Az i. e. VIII. sz.-ban asszír fennhatóság alá került, majd a VII. sz. közepén sikerült kivívnia függetlenségét. Utóbb, 615 és 605 között Média végleg megsemmisítette az — időközben erősen meggyengült — asszír birodalmat, a VI. sz. közepén azonban maga is perzsa uralom alá jutott.
- 26 *Sabaco* (Šabâka) — etióp uralkodó, aki az i. e. VIII. sz. végén Egyiptomot is meghódította
- 28 *Amasis* — egyiptomi fáraó; i. e. 569—től 525-ig (tehát a cselekmény időpontjánál lényegesen későbbi korszakban) uralkodott

Lap: Sor:

- 303 : 34 *Leviatán* — bibliai tengeri szörnyeteg; itt átv. : félelmes, nagy erő
- 304 : 12 *rajoskods* — vallási rajongás, fanatizmus
- 305 : 27 *chaldaei cabbalistica* — azaz a kaldeus időjósok titokzatos tudománya. A kaldeusok azonban nem Egyiptom, hanem éppen a vele szemben álló AsszírIA lakói voltak, jóstudományuknak az itt szereplő összefüggésben való említése tehát téves.
- 306 : 11 *ophthalmia aegyptiaca* — egyiptomi szemgyulladás (= trachoma)
- 17 *rostrum* — hajóorr
- 30 *conchilia* — kagyló (= csónak)
- 31 *papirnautilus* — papiruszháncs-tutaj v. -csónak
- 307 : 8 *poenek* — azaz Fönícia (= PhoiníkiA) lakói, akik valóban híresek voltak hajóépítő tudományukról
- 17 *aaronvirág* (kontyvirág) — gumós, mérges erdei növény; bogyója piros, virága buzogány alakú
- 32 *amaranth* — trópusi eredetű, sötétpiros virágú dísnövény
- 33 *sesam* (*Sesamum orientale*) — a forró égöv alatt honos, fehér virágú növény; magvából olajat sajtolnak
- 310 : 2 *ércpylon* — „pylon” görög szóval jelölik az ókori egyiptomi templomok főbejáratát kétfelől közrefogó, rézsútos oldalú, toronyszerű építményeket
- architrab* — gerendapárkány, oszlopokon nyugvó főgerenda
- 24 *laterna magica* — bűvös lámpa: áttetsző színekben üveglemezekre festett képek nagyított vetítésére szolgáló készülék
- 311 : 32 *Ormuzd* — a perzsa ősvallás főistene, a jó szelleme (Jókai tévesen minősíti az asszírok által tisztelt istenségnek)
- 312 : 2 *naphtaláng* — a kőolaj lángja
- 317 : 3 *Ahriman* — a gonoszság szelleme a perzsa ősvallásban

14. KESELYEŐ PÉTER

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1847. okt. 3. (II. félév 14. sz.) 437—44. Jókay Mór aláírással.
- II. Nv¹ 2. k. 31—54.
- III. Nv 3. kiad. Bp. 1885. Franklin-Társulat. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 120—121.) 199—219.

- IV. Nv—NK 146—61. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. Nv 4. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 196—215.
- VI. a) Nv. 5. kiad. Bp. 1904. Franklin-Társulat. (Szépirodalmi Könyvtár.) 190—208.
- b) 7. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
- c) 8. kiad. 1907. (Szépirodalmi Könyvtár.) II. k. 3—21.
Címlapkiadás két kötetre osztva és nagyobb formátumban, de azonos szedéstükörrel.
- VII. a) Nv 9. kiad. Bp. 1908. Franklin-Társulat. 192—211.
- b) 10. kiad. 1910.
Címlapkiadás.
- c) 11. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
- d) 12. kiad. 1913.
Címlapkiadás.

Keletkezése (források, minták)

Ez a — műfajlag az életképhez közel álló — humoros elbeszélés, amely a költészetet szenvedéllyel, de hivatottság nélkül művelő fűzfapoétákat gúnyolja ki, a kor irodalmának egyik állandóan visszatérő motívumát szólaltatja meg. Kazinczytól egészen Petőfiig és Arany Jánosig úgyszólván minden számottevő magyar író szükségesnek érezte, hogy felemelje szavát a gomba módra burjánzó javíthatatlan dilettánsok ellen, akiknek működése nemcsak a fejlődés eddigi eredményeit, a már elért művészi színvonalat fenyegette, hanem egyszerűsmind az irodalom nehezen kivívott tekintélyét, az írói hivatás társadalmi rangját is veszélyeztette. Kazinczy nevezetes epigramma-ciklusát, a *Tövisék és virágok* a kontár versfaragók és egyéb tehetségtelen firkászok ellen irányzott irodalmi alkotások hosszú sora követte. (Bőséges — és a továbbiakban általunk is kiaknázott — anyagon alapuló áttekintésüket l. Bisztray Gyula: *Jókedvű magyar irodalom*. Bp. é. n. 486—566.) Az első romantikus írónemzedék egyik nagy hatású orgánuma, a Bajza József szerkesztette Kritikai Lapok egyenesen fő feladatának tekintette a dilettánsok hadának „elrezzentését”; a hasábjain között éles hangú bírálatok és — túlnyomórészt Vörösmarty tollából származó — csípős epigrammák egyaránt ezt a célt kívánták szolgálni.

A probléma az 1840-es években sem veszítette el időszerűségét. Tompa Mihály *Oh e szegény hon!* c., 1846-ban írt versében valószínűleg nemzeti csapásként jeleníti meg a — minduntalan a hazát emlegető — fűzfaköltők tevékenységét. A vers egyik szakasza így hangzik:

„Egy ember él e hon határain,
Egy rossz poéta, — rossz kegyetlenül!
Hogy aki hallja cincogásait:
Sem földön, sem mennyen nem üdvezül.
Rossz vers száraz homokjával nagyon
Két marka éjjel és nappal tele:
S örülten szórva, szörnyű kint okoz,
Mert szem, fül és száj eltelik vele.”

Az idézett versen kívül Tompa még két másik, ugyanebből az időszakból való költeményében — az *Egy magyar poétához* (1846) és a *Divatos költő* (1847) címűekben — ostorozza a dilettáns lantpengetőket. A Tompához hasonló indulattal fakad ki ellenük Petőfi is, 1847 nyarán íródott (tehát Jókai novellájánál csak valamivel korábbi keletű) *Úti leveleinek* egyikében. A VIII. számú, jún. 25-i dátumú (először a győri Hazánk szept. 23-i számában közölt) levélben többek között az alábbiakat olvashatjuk: „. . . Oh, barátom, van-e számalomra és irgalomra méltatlanabb állapot, mint a rossz poéta? Nincs. Rossz kritikusaiknak úgy bocsásson meg az isten, amint én megbocsátok; de a rossz poétának se én, se az isten meg nem bocsátunk. A legalálvalóbb, a legelvetemedettebb gonosztevő megtérhet idővel, de a rossz poéta örökre rossz poéta marad, ez javíthatatlan, ez gyógyíthatatlan, ez úgy hal meg, amint született: földöncsúszó nyomorúságban, magának kínjára és szegényére, másoknak unalmára s így legóriásibb bosszúságára. És a szegény magyar hazára, melyet török, tatár és sáska annyit pusztított, a balsors még ezen csapást is rá mérte, ami irtózatossabb töröknél, tatárnál és sáskánál . . . küldött nyakára rossz poétákat.”

Petőfi és Tompa ismertett megnyilatkozásainak éle elsősorban a kortársi líra egyik — már anakronisztikussá vált, de az irodalmi orgánumokban még gyakran szóhoz jutó — áramlatának képviselői, a vizenyős közhelyeket ismételtető, szentimentális szalonköltészet művelői ellen irányul. (Ebben a stílusban verselget az a Sós Kálmán nevű vidéki fűzfapoéta is, aki Jókai *Kedves atyafiak* c. — néhány évvel később, 1853-ban írt — elbeszélésében szerepel.) A *Keselyű Péter* két „hőse” viszont — a novellába beiktatott verses szövegek tanúbizony-

sága szerint — nem tartozik az érintett irányzat hívei közé; sokkal inkább az irodalmi fejlődés egy korábbi szakaszának tipikus figuráira emlékeztetnek. A Jókaitól Keselyő Péter és Miskanczai Fulvia tollára, illetve szájába adott versezetek nagyon is jellegzetes atmoszférát árasztanak: a XVIII. sz. utolsó és a XIX. század első évtizedeinek azokat a — Kazinczyék szüntelen, heves támadásainak keresztüzében álló — poétáit juttatják eszünkbe, akiket régebbi irodalomtörténeti összefoglalások részben a „magyaros iskola”, részben pedig a „mesterkedők” vagy „műveskedők” gyűjtőfogalmai alá soroltak be.

A „magyaros iskola” követői makacs és egyoldalú módon ragaszkodtak a régebbi magyar költészet hagyományaihoz, elsősorban Gyöngyösi Istvánt vallották mesterüknek, verstani téren pedig a tizenkettes szótagszámú, páros rímű versformát koptatták agyon. Érthető, hogy ez a csekély mesterségbeli felkészültséget igénylő, laza és kényelmes forma különösképpen vonzotta a műveletlen dilettánsokat, akiknek ténykedése az — egészében is parlagi, provinciális jellegű — iskolát még jobban kompromittálta. („Műveinc” stilárisformai jellegzetességei alapján ide sorolható a hihetetlen termékenységgű, különböző nagyurakhoz intézett alkalmi versezeteit saját kézi-sajtóján kinyomtató hírhedt „vándorpoéta”, Berei Farkas András is, akit Jókai egyes későbbi írásaiban megvetéssel emleget.) Az egyébként Kazinczyék törekvéseivel is szembenálló Verseghy Ferenc *Rikóti Mátyás* c. szatirikus elbeszélő költeményében (1804) ábrázolt, nagyzási hóbortban szenvedő, tudákos és műveletlen falusi kántor ennek a költőtípusnak a karikatúrája.

A „mesterkedők” munkássága (amelyen belül szintén vezető helyet foglalt el az alkalmi költészet) némileg más elbírálást igényel ugyan — mindamellett ez az irányzat is akadályt jelentett az előbb nyelvíleg, majd pedig tartalmi vonatkozásban is megújuló magyar irodalom diadalmas előretörésének útjában. Mint Bisztray Gyula írja: „A tanulatlan és műveletlen rigmuscsinálók mellett az úgynevezett „mesterkedők” ellen is föl kellett venni a harcot, mert ezek az egyébként iskolázott költők (többnyire papok, tanítók, tanárok) agyoncifrázott verseikkel rontják az ízlést, és megtevéstik a közönséget a költészet lényegét illetően. Különösen az ó-klasszikai verssorokat, elsősorban a disztichont rimmel cifrázó, úgynevezett „leoninus”-költők (Gyöngyösi János: 1741—1818 és Édes Gergely: 1763—1847), a csupa e-hangzós szavakkal mekegő verselők (Varjas János: 1721—1786), valamint az egyéb magánhangzókat is kizárólagosan használó „enyelgők” és „nyájaskodók” (ismét Édes Gergely), továbbá a rímjátékkal visszaélő mesterek (Kovács József, a „rímkovács”: 1780—1809) ellen

szólnak a szatírák és polémiák tankölteményekben, levelekben és verstanai értekezésekben.” (I. m. 489—90.)

A „magyaros irányhoz”, ill. a „mesterkedők” csoportjába sorolt költők művei nem annyira nyomtatott, mint inkább kéziratos formában — újabb és újabb másolatok révén, újabb és újabb kéziratos daloskönyvek lapjain helyet kapva terjedtek el országszerte. (Jelentős részük cleve nem is volt kinyomtatásra szánva.) A továbbhagyományozódásnak ez a sajátos módja egyszersmind meglehetősen hosszú utóéletet biztosított. A közönség bizonyos rétegeinek (így a protestáns kollégiumi diákság, valamint a falusi kisnemesség egy részének) körében az effajta poézis termékei még a reformkor évtizedeiben is kedvelt olvasmánynak számítottak, amikor pedig a „magas” irodalom szférájában már régen győzött és kizárólagos érvényre jutott az „új iskola” elmélete és gyakorlata. A falusi kúriák világában a Kovács József- és Édes Gergely-féle költészetnek nem csupán lelkes olvasói, hanem megkésétt követői is akadtak. Tevékenységük a magyar kultúra fejlődését ez idő tájt már semmiképpen sem befolyásolta, viszont a kor egyes szatirikus vénájú írói számára hálás, derűltégekeltésre föllöttebb alkalmas témát szolgáltatott. Fekete János (1817—1877) *Falusi költő* c. — műfajilag a novella és az életkép határán álló — írása (PDI 1844. nov. 10. I. félév 19. sz.) lényegében ugyanazt a „költő”-típust pellengérezzi ki, amelyet Jókai majd Keselyő Péter figurájában személyesít meg. Néhány passzusát nem kizárólag emiatt tartjuk érdekesnek idézni, hanem még inkább azért, mert — mintegy a fentebb mondottak illusztrációjaképpen — pontos és találó leírást adnak arról a társadalmi és szellemi háttérről, amely az ilyenféle versfaragás táptalaját, természetes közegét jelentette.

A novella hőse, Komlóhegyi Katangi Jónás „már kis diák korában legjobb 12 lábú bába-verseket írt, nagyobb diák korában a bor elsőségét a ser fölött megéneklé; a hajdani Magyar Kurirnak legelső lantosa volt; s később jeles elmetermékeit a Tud. Gyűjtemény Koszorújába plántálgatá át; ki iskoláit Patakon végezvén, miután Korógy helység csemetéit három éven keresztül Mózesként bottal vezérlé, s a papságról inkább, mint bajuzáról lemondott volna: patvariáját Csákfalvi Csimándy táblabíró — akkor még főbírónál — végezte; de a vizsgálat tengerén száraz lábbal át nem mehetvén, Voltaire, Cervantes, Csokonai, Petrarca s minden nagy szellem példája szerint, földhöz sújtá a terjedelmes törvénykönyvet, mint véleménye szerint is a költőnek megemészthetlen vastag prozát, s ezt igen méltán, úgy is, ha diplomát nyer vala, vagy le kelle írói pályájáról mondanía — mint szokásban van — hogy pere legyen; vagy ha nem, a fővárosi költők-ként, csak az egereknak szerzett ügyvédi diplomájával több rágni

valót. — Ő hajlamához képest választott, midőn a kilencz műzsanénike pártfogása alatt az írói pályán maradt, s jelenleg Komlóhegyen él gond nélkül, bírván husz hold földdel és nagy költői tehetséggel. [. . .]

Lakházát költőnknek nem utczáról, nem számról, hanem megismerhetjük a ház falára feljegyzett versmondatokról, s azon bemeneti ajtónál valóban költői felírásról: „A *Mú-zsáknak* szentelve.” — Oh műzsák, ti páratlan számuak!

Írószobájában minden olly sorban hever, mint azt a művészi rendetlenség magával hozza. A falon néhány, általa ugy nevezett mester-költő képei függenek akász ráamába foglalva, millyenek *Édes, Takács* [= Péteri Takács József], és kit elől kell vala említenünk: *Holdmezei-Berei Farkas András*, melly vándorköltő ismeretségébe akkor jutott, midőn nála megfordultában több verseit olvasá fel előtte ingyen, mit másnak csak 8 váltó krajczárért tett. Szobája falán láthatunk ugyan pókhálót eleget, mellyeket az agg mythologia iránti tiszteletből szenved meg, de ez nem olly feltűnő, mint a tömérdek írónnal feljegyzett rimek, miket álmából felriadtában, hogy el ne feledtessenek, falra rótt, s másnap versében, kelle vagy nem kelle, felhasználta, de azért falon hagyta. Itt megjegyzendő, mikép ő nem akkor szokott írni, mikor a szellem meglepi, hanem midőn elegendő rime van, hogy abból pár lapnyi verszet kiteljék. [. . .]

Ámbár költőnk sonettekét csakúgy nem tud *szemeríteni* [célzás Szemere Pál szonettjeire — O. A.], mint népdalokat *szakálosítani* [utalás a népdalköltő Szakál Lajosra — O. A.], még is mint minden költőnek, ugy neki is van egy tere, mellyen legszabadabban mozog, s e tér az *alkalmi versek* roppant tartománya. Nem esik egy lakoma a környéken, hogy meg ne éneklné; nem egy pinczemulatság, hogy hordóra ülve, verseket ne rögtönzene, nem egy halálozás, hogy bújást alexandrinus versekben el ne zúgná. Ez utóbbiról fényes tanubizony-ságot tehet a komlóhegyi temető, hol majd minden sírfa, sírkő az ő lelkes lyrai ugrásokkal teljes verseivel diszeleg. . . .”

A novella írója itt idéz is két efféle sírverset, amelyekből kitűnik, „mennyre barátja költőnk a csattanó rímnek, s később minden nyelv-tani szabálynak nyakára hágni, mint a rím szabály ellen véteni; s ez nem is lehet másképp, miután ő minden versét boldogult Kovács József költő kótyavetyéjén vásárolt író tollakkal írja. . . .”

A továbbiakban azt mondja el a novella, hogyan tréfálják meg Komlóhegyi Katángi Jónás uramat ismerősei. Elhítetik vele, hogy színműve az Akadémia pályázatán dicséretet nyert, majd arra is rábírák, hogy ezt a darabot a faluba érkező vándorszínészekkel — saját főszereplése mellett — egy pajtában eljátszassa. Az előadás köznevetségbe fullad, s a megszegyenült poéta ezután búcsút mond a költészetnek.

„... Ez események költőnk lelkiületére annyira hatottak, hogy költői mámorából kigyógyula, háza falát bemeszelteté, azon erős fogadással, hogy soha többé verset nem ír, s hogy fogadását annál jobban megtarthassa, — a költői láng eloltására a házasságot legjobb gyógyszernek tartva, — Márta asszonyt [= gazdasszonyát — O. A.] hitestársul vevé, s ha félreismert érdemeire gondola, azzal vigasztalá magát, mikép ő is, mint sok lángész — nem ezen századba való.”

Jókai, aki kezdettől fogva inkább az írói, semmint a családja által eléje szabott jogászi pályához vonzódott, bizonyára már diákéveiben is állandó figyelemmel kísérte a pesti folyóiratok közleményeit. Valószínűleg olvasta Fekete János írását is. (Megjegyezzük itt, hogy az a két kézírásos lista, amelyeket Jókai főként emlékezetére támaszkodva állított később össze a maga munkásságáról, s amelyeket *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben mutattunk be, a *Keselyő Pétert* nem ezzel a címmel, hanem *Falusi poéta* cím alatt tartja számon. Felvethetjük a hipotézist: vajon az író eredetileg nem az utóbb említett címet szánta-e művének, s vajon nem éppen azért változtatta-e meg szándékát, hogy a két, rokon témájú elbeszélés címei közötti egyezést kiküszöbölje?) A *Falusi költő* és a *Keselyő Péter* közötti hasonlóságokat azonban mégsem szabad valamiféle „hatás” következményének betudnunk — nyilvánvalóan magából a tárgy természetéből, az ábrázolt életjelenség azonos voltából adódó egyezésekről van szó. Jókai kétségkívül már egész fiatalon megismerkedett a közelmúlt magyar költészetének szóban forgó — ekkor már „irodalomalattinak” minősülő — rétegeivel is. Az irányzat termékeiből összeállított kéziratok versgyűjteményt feltehetőleg már pápai és kecskeméti tanulóévei során nem egyet látott — hiszen a reformkor protestáns iskoláiban (ha a falaik között nevelkedő ifjúság már nagyobbára az új irodalmi ízlés hívéül szegődött is) mindenütt közkézen forogtak ilyenek. Alighanem már ifjúkorában, a Komáromban, a szülői háznál töltött vakációk idején lapozgatta azt a *Helikoni virágok* címet viselő, 78 lapos kéziratot versfüzetet is (jelenleg az OSzK Kéziratárában található, Oct. Hung. 695. sz. alatt), amelybe annak idején, 1808/9 táján édesapja: Jókay József másolta be kedves költőinek — a legnagyobb számban Kovács Józsefnek — műveit, s amelyet utóbb az *Eppur si muove* írásakor aknázott ki bőségesen. (L. erre vonatkozólag Margócsy József jegyzeteit a JKK *Regények* ciklusának 22—23. kötetében.)

Hadd utaljunk itt a már említett *Kedves atyfiak* c. elbeszélés egyik részletére is, amely tökéletes hűséggel érzékelteti a XVIII—XIX. sz. fordulóján virágzó, de a kálvinista kollégiumokban jóval később is elevenen élő „népszerű” (Arany János elnevezése) poézis légkörét.

A novella egyik (korlátoltan és faragatlan modorúnak jellemzett) szereplője, amikor társalgás során a költészetre fordul a szó, egy bizonyos Vad Jánost — aki „Kőrösön poéták praeceptora volt” — kezd magasztalni, s a következőképpen méltatja kedvencének szerzeményeit: „Milyen verse az a »Kikeletkor« csupa alcaicusokban, meg »A hurkához«, meg »Tóbiás napra«, azután meg »A kukoriczaszár panasza a felfutó bab ellen«. Tyhú! az valami felséges! Hát még aztán a »Repüljetek muzsák!«, a mit examenre irt, mikor a szülőktől búcsúzik! . . .” (Népvilág. NK 16. k. 61.) Ám a legmeggyőzőbben éppen a *Keselyő Péter* szövegébe illesztett, a két főalaknak tulajdonított versbetétek tanúskodnak róla, milyen otthonosan mozgott az író ennek a — Jókay Józsefet még erősen vonzó, de fia szemében már kifejezetten neveléses — költői ízlésformának világában. (A további kutatások talán majd kiderítik: vajon e versezetek mind az ő saját leleményei-e, vagy pedig, legalább részben, valamely általa felhasznált forrásra vezethetők vissza.)

Lehet, hogy Jókai maga is találkozott a novellabeli Keselyő Péterhez hasonló csodabogarakkal, s bizonyára barátaitól és ismerőseitől, írói asztaltársaságokban is gyakran hallott tréfás történeteket némely, a Parnasszust sikertelenül ostromló félreismeret „lángelmék” viselt dolgairól. Frankenburg Adolf visszaemlékezéseiben egy helyütt szemléletes portrét rajzol egy ilyen, a kor szellemi életén kívülrekedt literátorról, Bárány Boldizsárról, akinek nevét egyébként — bár nem versei és drámái révén, hanem Katona József életében játszott szerepe folytán — az irodalomtörténet is számon tartja. „Volt még egy csodálatos úri ember a faluban [t. i. a Somogy megyei Gombán, ahol Frankenburg 1835/36-ban élt. — O. A.], tekintetes Bárány Boldizsár úr, a „költő”, mint magát nevezni szokta. Különcz volt a legjavából, a múz�ákon kívül senkivel sem társalgott, s ritka kitüntetésnek tarthattam, hogy engem, ki őt hiréből ismertem s vele megismerkedni vágytam, első beköszöntésemre elfogadott. Kastélyán, mint pókhálóval bútorozott kastélyát nevezték, egyetlen ép zsindeley se volt, a falakon keresztül füttyölt a szél, a kertnek és szérüsnek léczkerítését rég elhordták, romhoz hasonlított minden, tető, ajtó s oldalfalak nélkül; de a „költő” ezzel mitsem törődött, mondhatni észre sem vette, mert képzeletében tündérvárakat látott, maga is épített olyanokat, s azért nem maradt sem ideje sem pénze földi lakhelyének „reparáció”-jára. — Engem szeretett, mert senki sem hallgatta verseit oly ájtatos türelemmel végig, mint én; még „barát”-ját, a szomszéd Niklán lakó Berzsényit sem vehette rá, hogy fél évben három versénél többet meghallgasson, a mire a gombai „Virgil” természetesen azt mondta, hogy — „irigység!”

Sajnálom, hogy verseiből, melyekből ottlétem alatt egész csomóval tisztelt meg, nem tartottam meg egyet kettőt emlékül. Miután úgysem láttak soha napvilágot, tán közölhetnék volna divatlapjaink — „raritás’-ul.” (Frankenburg Adolf: *Emlékiratok*. Pest 1868. 1. k. 220—21.) A memoár, amelyből ezt a részletet kiragadtuk, csak 1868-ban jelent meg, de a hivatkozott szakasz írójának az 1830-as évekből való élményeit rögzíti. Frankenburg, az Ék szerkesztője, 1845 és 1847 között sűrűn kellett, hogy érintkezzék Jókaival, a lap egyik állandó munkatársával, akinek 1847 nyarán, Bécsbe költözésekor a szerkesztést is átadta. Így tehát megengedhetőnek éreztük, hogy sorait ezen a helyen, Jókai novellájával összefüggésben idézzük.

Keselyő Péter, a „falu poétája” mellé Jókai annak női megfelelőjét is odaállítja, a „tudós leány”, Miskanczai Fulvia személyében — a téma eddigi feldolgozásaiból teljesen hiányzó új, érdekes színfolttal gazdagítva művét. Ám az elbeszélésnek ezt a mozzanatát sem kell önkényes, pusztán a komikus hatás fokozását célzó írói fikciónak tartanunk. A XVIII. sz. vége felé valóban fellépett irodalmunkban néhány — minden vonatkozásban a „magyaros iskola” fentebb jellemzett gyakorlatát követő — költő is. Az erdélyi származású Molnár Borbála (1760—1825) nevét rendszerint az újabb, átfogó igényű irodalomtörténetek is megemlítik, Fábián Júlianna (1765—1810) és Vályi Klára (?—?) viszont napjainkra már a legterjedelmesebb kézikönyvekből is kiszorultak. (Fábián Júliannáról l. Szinyei József: *Magyar írók*. 3. k. Bp. 1894. 26—27. és Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*. Tudományos rendszerezés. 4. k. Bp. 1931. 478.; Vályi Kláráról Szinyei J.: i. m. 14. k. Bp. 1913. 813.) E költőnőket — az irányzat egészére jellemző közös stílusjegyeken kívül — az a körülmény is rokonítja egymással, hogy valamennyiük munkásságában központi helyre került az írotársaikhoz és -társnőikhez intézett levél műfaja. Molnár Borbála többek között Gvadányival, Csizi Istvánnal, Ujfalvy Krisztinával, Fábián Júliannával, Fábián Júlianna ugyancsak Gvadányival, Csizi Istvánnal, továbbá Molnár Borbálával és Édes Gergellyel, Vályi Klára pedig Fábián Júliannával és Édes Gergellyel váltott efféle verses leveleket. Különös figyelmünkre tarthat számot közülük a komáromi születésű Fábián Júlianna, aki tagja volt annak az — általában Komáromi Tudós Társaság néven emlegetett — írói körnek is, amely az 1780-as években Péczeli József körül csoportosult. Jókai ugyanis minden bizonnyal tájékozva volt szülővárosa közelmúltjának azokról az irodalmi hagyományairól, amelyek Komáromot — ha rövid időre is — kisebbfajta kulturális központ rangjára emelték. (Megemlítjük, hogy Fábián Júlianna többek között az 1763-i komáromi földrendést is megénekelte. Miskanczai Fulvia vénségét Jókai ezzel a meg-

jegyzéssel érzékelteti: „Alkalmasint hírt tudna mondani a komáromi nagy földindulásról.”)

Még érdekesebb azonban a mi szempontunkból az a tény, hogy Jókai közeli rokonságának is volt egy verselgető nőtagja. Személyéről csak annyit tudunk, amennyit az író nővére, Vályné Jókai Eszter jegyzett föl *Az a ház Komáromban, melyben az én Móric öcsém született* c. cikkében: „... Családunknak egy eredeti tagjáról kell még emlékezniem, édesapám nővére, Jókai Zsuzsánna, Gózon Istvánné néneknőről; őt akkoriban fantasztának tartották, mert *verseket irt* — és gyakran versben beszélt. Volt egész halmaz verse, a miket egyszer ajánlott a dúsgazdag Tajnainak, hogy *nyomtattassa* ki. Az abban az időben tréfára vette a dolgot, és ígérte, hogy akárhány szériüvel lesz, *ki-nyomtattatja*. Ki tudja, nem lett volna-e közte néhány gyöngy?” (Hazánk s a Külföld 1865. jún. 25. I. évf. 26. sz. 410.) Eötvös Károly *A Jókay-nemzetség* c. művében (Bp. 1906. 301.) mindössze annyit mond Gózonnéról, hogy „nagy kort” ért meg. A gyermek Jókai tehát még nyilván ismerte őt. Gózonné Jókai Zsuzsannában természetesen nem szabad egyszerűen Miskanczai Fulvia „modelljét” látnunk (mint ahogyan az imént felsorolt költőnk egyike sem tekinthető annak) — de annyit joggal feltételezhetünk, hogy a „tudós leány” figurájának kialakulásához Jókainak a verseket író és versben beszélő nagynéni személyéhez fűződő gyermekkori emlékei is hozzájárultak.

Irodalom

Szinnyei Ferenc így jellemzi az elbeszélést és főalakját: „A *Keselyő Péter* (1847) egy rettentő rigmusokat mondó poéta, ki mindenkit leversel, míg méltó párjára nem akad Fulvia kisasszonyban, aki csupa e-vel és ö-vel is tud verseket gyártani. Ez is rikító torzkép, de jók benne a közbeszótt furcsa rigmusok, stílusa ötletes, eredeti, bár kissé kacskaringós.” (Szinnyei F. 2. k. 197.)

N. Dely (66.) a novellát az író azon műveinek sorában említi, amelyekben „a krónikás vagy régieskedő hang a humor eszköze.”

Tamás Anna szerint a *Keselyő Péter* „igen szellemes, népies humorban gazdag” torzkép. „A *serfőző* és a *Sonkolyi Gergely* írójának stílusa, a népélet szférájában mozgó képzelete lép elénk ebből a jóízű humorral, ötletességgel megírt jellemrajzból.” (Tamás A. 194—95.)

Kiadásunk alapszövegét a novella első kötetbeli közlését, a Nv¹-ben megjelent formát fogadtuk el. Az Ék-beli első közléshez képest ez mindössze néhány apró eltérést mutat, ám ezek a változtatások kétségtelenül magától Jókaitól származnak, az ő végleges írói szándékát tükrözik. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *birkózás*, *boszú*, *épen*, *fen*, *köny*, *lóggat*, *rosz*, *tulajdonképen* szavakat a mai írásmódnak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az Ék és az Nv—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 322 2 nem *lettem* volna (Ék: nem *voltam* volna)
4 ha nem hallottam (Ék: ha *én* nem hallottam)
- 323 3 baj *volt* neki (NK: baj neki)
29 kedveért (NK: kedvéért)
- 324 : 12 felé, ezt is (NK: felé, azt is)
18 kokas (NK: kakas)
24 utójára (NK: utoljára)
- 325 : 3 kocsmajtókra (NK: korcsmajtókra)
- 326 : 13 vette *e* megiszteltetés (NK: vette *a* megiszteltetés)
15 elődei (NK: elődei)
21 hogy egy *spanyol* regement (Ék: hogy egy *insurgens* regement)
- 327 : 8 füttyürészni (NK: füttyörészni)
24 bírta-*e* felkölteni (NK: bírta felkölteni)
28 ordíta (NK: ordítá)
- 328 : 13 most *itt* az idő (Ék: most az idő)
14 öklével szemeinek (Ék: öklével *a* szemeinek)
15 elkezdte bögni (NK: elkezdte bögni)
- 329 : 9 nem tehetem (NK: nem tehettem)
20 háladatlan (NK: háladatlan)
- 330 : 1 televér (NK: telivér)
3 H* „Utolsó ítélete” (Ék: *Hiador* „utolsó ítélete”)
5 nekiadta magát (NK: neki *ad* magát)
10 vagy *a* büntetés (NK: vagy büntetés)
13 reggel történt (NK: reggelen történt)
24 érzeni (NK: érezni)
28 A fal mellett márványkőpadon (NK: A fal melletti márványkőpadon.)
- 331 : 21 habet ne capillarem (Nv¹: habent ne capillarem — sh.)
25 egy kicsinyt (NK: egy kicsi¹)

Lap: Sor:

- 331 : 27 *a* komáromi nagy földindulásról. (NK: *A* komáromi földindulásról)
- 332 4 *akadt végtére* (NK: *akad végtére*)
13 *mint a mai napra* (Ék: *mint e' mai napra*)
28 *neki nem ment* (Nv¹: *neki sem ment — sh.*)
- 333 : 14 *egy szép csendes* (NK: *egy csendes*)
16 *káravallott* (NK: *kárvallott*)
21 *nélkülözhetlen* (NK: *nélkülözhetetlen*)
30 *batyusbál* (VV: *bátyusbál* NK: *batyubál*)
- 334 : 13 *irigylette e leányt* (NK: *irigylette a leányt*)
28 *oh igen kívül* (Nv¹: *oh igen kívül — sh.* NK: *oh igen-en kívül*)
- 335 15 *kelle több* (NK: *kellett több*)
18 *mi minden nem volt* (NK: *mi minden volt*)
20 *lutriscontro* (NK: *lutrisconto*)
- 336 17 *utóóra* (NK: *utolóra*)
31 *tisztelheték* (NK: *tisztelhettek*)
- 337 1 *lencsekásákat* (NK: *lencsekását*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok.

Lap: Sor:

- 322 : 25 *pincetok* — rekeszekre osztott láda, kosár, amelyben útravalóul vitt borokat szállítanak
- 323 10 *cigányzab* (*Arrhenatherum*) — száraz réteken növény pászitfű
21 *stante pede* — azon nyomban, tüstént
26 *cornu copiae* — bőségzaru
34 *poltura* — másfél garas értékű régi ezüstpénz; itt átv.: aprópénz, garas
- 324 23 *satisfactio* — elégtétel
- 325 : 2 *infestálni* — háborgatni, zaklatni
4 „*Congerius lapidum multis congesta rapinis*” — szójátékot is tartalmazó latin hexameter; magyarul: „*kőhalmaz lopással összehalmozva*”. E verssor egy disztichon első sora, amelyet állítólag Hangay Zakariás párisztai írt gróf Grassalkovich Antal gödöllői kastélyára a XVIII. sz.-ban. Jókai *A régi jó táblalátrak* c. regényében (JKK 10. k. 60.) is idézi.
6 *laboda* — különböző (főnyomórészt az *Atriplex* növény-nemzetséghez tartozó) gyomnövények gyűjtőneve
19 *vulgus* — köznép, tömeg
23 *kommancs* — fegyver, bot; buzogány

Lap: Sor:

- 325 : 24 *uradalmi fiscus* — uradalmi ügyész
25 *comico-allegorico-tragico-melodrámban* — tréfás célzás a XVII—XVIII. sz.-i barokk irodalom stílusában fogant (elsősorban az iskolai és egyéb műkedvelő előadásokon bemutatott) színjátékokra, amelyek csakugyan viseltek efféle, hosszadalmas műfaji megjelöléseket
27 *skartttá tenni* — mellőzött, elejtett emberré tenni
compossessor — l. a *Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés jegyzetei között a 96 : 31 sorhoz fűzött magyarázatot
30 *promoveált* (itt: színésszé) előléptetett
- 326 : 8 *Szent Györgytől Szent Jakabig* — az egyéves időtartamra fel-fogadott cselédek szokásos szolgálati ideje Magyarországon a XIX. sz. első felében Szent György napjától a másik év Szent Jakab napjáig tartott.
15 *processualis* — itt: pereskedő, pereskedésre hajlamos
19 *Akár inde, akár unde* — akár innen, akár onnan (nézzük)
29 *szotyák* — keleti nyelvjárást beszélő szlovák; szegény szlovák
- 327 : 12 *manuscriptum* — kézirat
17 *békasó* — a patak vizétől simára-fehérré csiszolt hideg kavics
- 328 : 7 *solopublicum* — egy főből álló közönség
16 *kísádkodni* — gyötrődni, szenvedni, viaskodni
21 *behemoth* — itt: víziló
30 *conventionatus* — szegődményes, szerződéses (cseléd)
- 329 : 1 *emblematicus dekorációja* — jelképes díszítménye
6 *fersldg* — láda
14 *rimlexicon* — rímshótár
- 330 : 2 *epithalamicum* — lakodalmi költemény, nászdal (itt ironikus értelemben)
3 *H** „*Utolsó ítélete*” — az ironikus célzás a Hiador költői néven publikáló Jámbor Pál (1821—1897) *Utolsó ítélet* c., a Honderü 1847. jan. 5-i számában megjelent versére vonatkozik. A — Hiador valamennyi, ekkoriban írt verséhez hasonlóan — szélsőséges pesszimizmustól áthatott költemény alapgondolata az, hogy a világ, a benne elhatalmasodott bűnök sokasága miatt, megérett a végső pusztulásra. A vershez a Honderü szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár az alábbi jegyzetet fűzte: „Figyelmeztetjük olvasóinkat e classikus költeményre. Csak több illyent, s a magyar költőket ismerni fogják a nem magyarok is.” A Honderü más alkalmakkor is mértéktelen dicséretekkel illette Hiador munkásságát, Petőfi lírája ellen próbálva azt kijátszani,

Lap: Sor:

- 330 : 3 Maga a költő később, a szabadságharc idején verseiben és prózai írásaiban Kossuth politikája mellett szállt síkra, majd Világos után Párizsba emigrált. Bizonyára ez a körülmény készítette Jókait arra, hogy 1857-ben, a tíz évvel korábban írt novella kötetben való publikálásakor — módosítva az első közlés szövegét — eltekintsen a Hiador név teljes kiírásától.
- 7 *Dryasok* — fák és bokrok között élő erdei nimfák az ógörög mitológiában
- 29 *dóka* — fekete posztóból készült, dolmányforma prémes kabát
- 331 3 *cacodaemon* — gonosz szellem, ördög
- 17 *Vaucluse* — szép fekvésű provence-i falu Avignon közelében, Petrarca lakóhelye 1337 és 1353 között (itt tréfás értelemben a falusi poeta házának megjelölése)
- 21 *habet ne capillarem, quae non habet capillos?* — van-e annak hajszálcsöve, akinek egyetlen hajszála sincs?
- 27 *a komáromi nagy földindulásról* — az utalás az 1763-i nevezetes földrengésre vonatkozik, amelyet Jókai később *Az eldtkozott család* c. regényében ábrázolt.
- 332 6 *sardonicoatticus* — gunyorosan elmes
- 10 *sassaparilla* — bizonyos örökzöld cserjék (régbben orvosi célokra használt) gyökerének elnevezése
- 11 *parasol* — napernyő
- 14 *Jaj neked! jaj annak, aki tégedet verset írni bídra megtanított!* — Kölcsey *Panasz* c. verse első két sorának tréfás parafrázisa. Az eredeti szöveg így hangzik: „Jaj nekem, s jaj annak, aki engem Verset írni bómra megtanított”.
- 333 6 *pan dobre zdrawj* — jó egészséget, uram!
- 8 *legátus* — Jókai számos későbbi művében (elsősorban az *Eppur si muove* és *A kiskirályok* c. regényekben, valamint *A legátus-világ* c. karcolatban [Hhm 4. k.]) foglalkozik a legátusság intézményéhez fűződő szokásokkal.
- 12 *aviticum* — régi jogi műszó: a nemesi szülőktől törvényesen örökölt vagyron
- 29 *pszita* — keresztelői lakoma
- 30 *tyúkverő* — zenés lakmározással egybekötött látogatás a nászvendégek házánál a lakodalom után
- úriszék-tor* — az „úriszék” ülése alkalmából rendezett lakoma
- 334 : 23 *Baucis* — egy (Ovidiustól megörökített) ógörög mítoszban szereplő öregasszony, aki — férjével, Philemonnal együtt —

Lap: Sor:

- 334 : 23 vendégül látta az emberi alakban, fáradt vándorok képében szállást kérő Zeusz (=Jupiter) és Hermész isteneket. A környék többi lakóit — akik megtagadták tőlük a szállást — az istenek elpusztították, Philemont és Baucist azonban megkímélték, és külön meg is jutalmazták.
- 25 *Lycæon* — az ógörög mitológiában szereplő arkádiai király. Zeusznak — amikor az szegény vándor képében meglátogatta — egy gyermek húsát tálalta fel. Zeusz ezért haragjában villámmal agyonsújtotta, ill. (más változat szerint) farkassá változtatta.
- 30 *mint Cleopatra varrótűje a pusztában* — két ókori eredetű egyiptomi obeliszk elnevezése. A múlt század vége felé az egyiket Londonba, a másikat New Yorkba szállították.
- 335 : 4 *Pythia* — Apollo isten jóslással foglalkozó papnőinek elnevezése az ókori Görögországban
- 5 *totaliter pulverisálva* — teljesen porrá zúzva
- 336 : 4 *est deus in nobis!* — Isten van bennünk! (a költői ihletre vonatkozó, Ovidius *Fasti* c. művéből származó szállóige)

15. ADAMANTE

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1847. okt. 30., nov. 7. (II. félv. 18., 19. sz.) Jókay Mór aláírással. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. okt. 30. (18. sz.) 552—57. Az I—II. fejezetek.
2. nov. 7. (19. sz.) 585—91. A III—V. fejezetek.
- II. Á¹ 1. k. 83—110.
- III. Á 3. kiad. Pest 1873. Heckenast Gusztáv tulajdona. [A külső borítólapon kiadóként már a Franklin-Társulat van feltüntetve.] (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 74.) 92—121.
- IV. Á—NK 58—76. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. Á 4. kiad. Bp. 1895. Franklin-Társulat. 76—100.
- VI. a) Á 5. kiad. Bp. 1907. Franklin-Társulat. 1. k. 76—99
b) 7. kiad. 1908.
Címlapkiadás
c) 8. kiad. 1911.
Címlapkiadás.

- dj 8. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
- e) 10. kiad. 1914. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás
74—75.)
Címlapkiadás.
- VII. Á—Centk 46—61.

Fordítások:

- Német: *Adamante*. Aus dem Ungarischen von Julius Liechtenstein. Pester Sonntagsblatt 1855. (II. évf.) 46. sz. 680—82. p.; 47. sz. 694—96. p.; 48. sz. 710—12. p.; 49. sz. 727—28. p. *Adamante*. — *Novellenblüthen*. Rechtmässige und vom Verfasser autorisierte Übersetzung von Karl T. Dlhoss. Jena 1874. Hermann Costenoble. 4. k. 179—223. p.
**Adamante*. In stenographische Schrift übertragen von A. Schöffner. Dresden 1894. Verlag W. Reuter, 88. p.
(Az adatot Johann Breidung *Jókai in der deutschen Literatur* [Berlin 1960.] c. kéziratos diplomamunkájából vettük [Humboldt Egyetem Finnugor Intézet Könyvtára]).
- Szerb: **Adamante*. Transl. A[ntonije] Hadžić. Sedmica 1857. 6. évf. ? sz. 19—21. p.
- Szlovén: **Adamante*. Transl. L. G. Podgoričan. Letopis Matice slovenske za 1871. Lepoznanski spisi. 285—94. p.
A szerb és szlovén fordítások adatait a zágrábi Lexikográfiai Intézet szíves tájékoztatása alapján közöljük.

Keletkezése (források, minták)

Az *Adamante* konfliktusa (akárcsak a néhány hónappal korábbi keletű *A büntárs* c. elbeszélése) a házasság intézményével kapcsolatos erkölcsi-lélektani problémák körül forog. A nő helyzete a házasságon belül, a szerelem nélkül kötött házasság következményei — e kérdésekre minden bizonnyal olvasmányai (elsősorban a francia romantikusok alkotásai) is ráirányították Jókai figyelmét. Ám aligha lenne helyes a novella kérdésfeltevését kizárólag irodalmi hatások eredményének betudni. A fiatal Jókaiiban — amint Nagy Miklós megállapítja — „él egyfajta érzelmes hajlam a lélektan iránt. Gondolkodik a féltékenységéről, a vonzalom testi-lelki forrásairól, szerelmi fetisizmusról, foglalkoztatja a nők titoktartó képessége.” Ugyancsak Nagy Miklós figyelmeztet arra, hogy az *Adamante*, valamint a *Hölgyسالon* c. (idő-

belileg is a novella közvetlen szomszédságából való, 1847 nyarán és őszén készült) cikksorozat — amely voltaképpen nem más, mint szerelmi tárgyú elmélkedések laza füzére — sok tekintetben azonos szemléletmódot tükröz. (Nagy M. 27—28.) A novellából leszűrhető tanulságot a következő szavakkal summázza az író: „... az vétek, iszonyú kimenetelű vétek, férjül választani azt, ki mellett a szívben egy hang sem szólal meg; ... ebből fakad minden kárhozat, minden átok, mit ember saját fejére idézhet, s melyből Isten sem szabadít ki, mert az megcsúfolása az Isten törvényének!” A *Hölgyسالonban* hasonlóképpen azt a meggyőződését szögezi le, hogy a szív jogait föltétlenül elsőbbség illeti meg az észérvekkel szemben: „... a szív való, az ész csak képezet . . . Ne szégyeld szívvedet, minden szép ott van egyedül. Ne szégyeld a szerelmet, igazság csak a szerelemben van. Élet is csak a szerelemben van. Gondolkodni, megfontolni, elmélkedni tán a holtak is tudnak? hisz arcuk éppen olyan, mint a gondolkodóké.” (JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 238.)

A *Hölgyسالon* gondolkörével más pontokon is érintkezik az elbeszélés. A cikksorozat hatodik részében olvashatjuk az alábbi sorokat: „Semmi sem képtelenség, mibe a szívnek befolyása van. — Ma szeret, holnap gyűlöl és nem tudja miért? Szereti azt, a kit gyűlöl, s gyűlöli azt, a kit szeret, és nem tudja miért? Hű marad ahhoz, ki hozzá hűtlen, s megcsalja azt, ki hozzá hű. Él, gyilkol és meghal azért, kit imád, s hideg, kemény marad ahoz, ki őt imádjá. Tettet, hazudik olly remeken, olly élethű képekben, mint maga a napfényű igazság s el tudja rejteni igaz érzelmeit olly mélyen, hogy isten szeme legyen, melly rájok talál.” (Uo. 246.) E megállapítások lényegileg ráillenek az elbeszélés hősnőjére is. Adamante jellemrajza ugyanazokon a lélektani megfigyeléseken alapul, amelyekkel a cikksorozatban is találkozhatunk.

Nagy Miklós jegyzi meg azt is (uo. 27.), hogy a novella alapmotívuma később majd Jókai egyik főművében, *Az arany emberben* tér vissza. Itt Adamante, ott Timea megy férjhez hálaéretzből egy jóval idősebb gazdag kalmárhoz, s válik e lépés következtében boldogtalanná. Idős férfi és fiatal lány kapcsolata áll *Az díkózott ház c.* (szintén 1847-ben írt) novella középpontjában is; ám ennek hősnője, Judit — ráeszmélve arra, hogy Madocsa Bálint szerelmét nem képes hasonló érzéssel viszonzni — végül is visszautasítja a férfi házassági ajánlatát.

Megemlítjük, hogy a „tengeri romantikában” nagy szerepet játszik az óceánon bolyongó, fedélzetén kizárólag halottakat vivő vitorlás, pl. E. A. Poe *Arthur Gordon Pym a tengerész c.* kisregényének 10. fejezetében is ilyenekkel találkozik a főhős. A közvetlen hatás lehe-

tősege valószínűtlen, noha öregkorában Jókai már ismerni látszik Poe *A descent into the Maëlstrom* c. kalandos, hajós témájú elbeszélését. (Ngyven év visszhangja. NK 100. k. 120.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapszövegéül a novella Ék-beli első közlését fogadtuk el. Néhány nyilvánvaló sajtóhibát és szövegromlást az Á¹ és az Á—NK alapján javítottunk. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *boszantó, épen, fen, köny, lehellet, lélekzet, oczedn, ovatosan, rosz, szakgatott, ujjabb, olly* szavakat a mai írásmódnak megfelelően írtuk. Szövegváltozatok szempontjából az Á¹ és az Á—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 338 : 22 Csillagok is futottak (Á¹, NK: Csillagok futottak)
- 339 : 17 fergeteges éjben (NK: fergeteg éjben)
 18 amidőn fölébred (NK: a mint fölébred)
 31 nyugaton (NK: nyugoton)
 32 sugárainak (Á¹, NK: sugaraiknak)
- 340 : 5 aranyzott (Á¹, NK: aranyozott)
 8 függő vészlobogó (NK: függő lobogó)
 15 libegtetve (Á¹, NK: lebegtetve)
 18 aranyzott (NK: aranyozott)
 24 tévelygve (NK: tévelyegve)
 29 virágos selyem; a nehéz (NK: világos selyem; nehéz)
- 341 : 1 mind a kettő. (Á¹, NK: mind a kettőé.)
 3 mindkettőjöknek (Á¹ mindkettejöknek)
 8 kajdacs (NK: kajdács)
 mely a hajó lakosaiból (Á¹: mely lakosaiból)
 körülforgatja fejét, meg-meglebbenti (NK: körülforgatva fejét, meglebbenti)
 26 matrózmunkáikat végeznék (NK: matrózmunkát végeznének.)
- 27 a fődözetten (Á¹: a hajó fődözetten NK: a hajófedélzetten)
- 342 : 6 rajta esni; e hiedelem (Ék: rajta történni; e hiedelem)
 20 nőszül (Á¹: nőstül)
 22 nyugalmas (Ék: nyugodalmas)
- 343 : 11 ő is oly csak szegény (Á¹: ő is olly szegény)
- 344 : 10 nőkerülő volt volna (Á¹: nőkerülő lett volna)
 11 kiállhatlanságig (NK: kiállhatatlanságig)

Lap: Sor:

- 344 : 16 melyet egy-egy ünnepeltebb (Á¹: melyet egy ünnepeltebb)
19 valaki szerethetné (Á¹, NK: valaki szeretné)
22 vagy nélkül, *szerelem nélkül*, mintha Isten (Á¹: vágy nélkül,
mintha Isten)
23 gondolatjaiban (Á¹: gondolatjában)
31 vonalm torzítva (NK: vonal torzítva)
- 345 : 9 s e becsületes (NK: s becsületes)
19 születése napjára (Á¹: születésnapjára)
20 midőn 16 éves (NK: midőn 17 éves)
33 állt, a másokban (Á¹, NK: állt, másokban)
- 346 : 7 sejtethetlen (NK: sejtetlen)
18 72 éves *életében* (NK: 72 éves *kordban*)
19 *életében* (NK: *életében*)
33 *lánytól* (Ék: *lyántól* NK: *leánytól*)
holtáig (Á¹: *holtig*)
- 347 : 5 a lánynak (Á¹: a' leánynak)
9 mert ez megcsúfolása (Á¹: mert az megcsúfolása)
22 véletlenül (Ék: véletlenül — sh.)
28 mint a cadinei kut (Ék: mint az acadinei kut)
- 348 : 5 meggyógyulásaért (Á¹: meggyógyulásáért)
15 legmagasb (NK: legmagasabb)
- 349 : 5 semmi áráért sem (NK: semmi áron sem)
20 halványabb (Á¹: haloványabb)
27 csendes (Á¹: Csöndös)
- 350 : 18 mint lázban (NK: mint a lázban)
- 351 : 1 véghetetlen (NK: véghetlen)
5 végező (NK: végzé)
10 kezdé a csókokat (NK: kezdé csókokat)
19 pattanik, s azután (NK: pattan s azután)
32 válaszola (NK: válaszold)
- 352 : 11 hízelgve (NK: hízelegve)
12 nyájasan (Á¹: nyájosan)
24 miért (Á¹, NK: mért)
- 353 : 7 (az „— Irgalmas Isten! kezd. mondat az NK-ből
hiányzik.)
18 lábai meg-megrogytak (NK: lábai megrogytak)
32 por volt látható (NK: por látható)
33 mandoláéhoz (NK: mandoldéhoz)
- 354 : 8 nyomorú életet (Á¹: nyomorult életet)
13 szeretem e sötétséget. (NK: szeretem a sötétséget.)
22 mellett, s kinek (NK: mellett, kinek)

Lap: Sor:

- 354 : 29 most ez asszony (Á¹: most ez az asszony)
355 : 3 csodatévő (NK: csodatevő)
4 szemvilágát (NK: szemvilágát)
22 eskünni (NK: esküdni)
25 a fődözetten (Á¹: a fedezeten NK: a fedélzeten)
356 : 3 esténként (NK: esténkint)
tartózkodásában (Á¹: tartózkodásban)
18 ez átkok (Á¹, NK: ez átok — sh.)
28 arcáin (Á¹: arczain NK: arczán)
34 Köpenyébe burkoltan (NK: Köpenyében burkoltan)
357 : 1 monda (NK: monda)
10 utósó (Á¹: utolsó)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 341 : 23 „*röpülő hollandi*” — a bolygó (= repülő) hollandiról szóló monda valószínűleg a XVII—XVIII. sz. folyamán (az Indiába tartó holland kereskedők nagyszabású tengeri utazásainak időszakában) keletkezett, írásban azonban csak a XIX. sz. első felében rögzítették. A monda hősenek, a bátor és istentelen kapitánynak, aki a legénység kérlelése ellenére is kitarat vakmerő úticélja mellett, büntetésül ítéletnapig a Jöreménység foka körül kell cirkálnia hajójával, veszélyt hozva mindazokra, akikkel találkozik. A monda első lejegyzéseit nyomban követték a tárgy szépirodalmi feldolgozásai is; közülük a Heine *Reisebildern aus Norderney* (1826) és *Der Salon* (1834) c. munkáiba beszótt elbeszélések, Frederick Marryat *The Phantom Ship* c. regénye (1839) és Richard Wagner *Der fliegende Holländer* c. — a téma kezelésében Heinéhez kapcsolódó — operája (1843) váltak különösen ismertekké.
- 342 : 16 *Circe* (Kirké) — az ógörög mitológiában szereplő istennő, Héliosznak leánya, aki Aiaie szigetén házába csalogatta a Trójából hazafelé tartó görögöket, majd varázssittal disznókká változtatta őket.
- 347 : 23 *mint kígyó, mely a mezőn alvó száján belopózik* — efféle mesés hiedelem őrződött meg abban a mondában is, amelyet Kisfaludy Károly *Stibor vajda* c. drámájában dolgozott fel: itt a főhős szemét rágja ki egy álmában rátörő kígyó.
- 350 : 21 *Agathodaemon* — jó szellem, védszellem (görögül)

Lap: Sor:

351 : 13 „O du lieber Augustin” (= Ó, te kedves Augustin) —
Augustin híres XVII. sz.-i bécsi népének egyik, rendkívül
népszerűvé vált dala

352 : 20 *filou* — csibész, csirkefogó

16. HYPPONA ROMJAI

K nem ismeretes.

- M:**
- I. Ék 1848. jan. 2., 9., 16. (I. félév 1., 2., 3. sz.) Jókay Mór aláírással. Három folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
 1. jan. 2. (1. sz.) 6—13. Az I—II. fejezetek.
 2. jan. 9. (2. sz.) 37—46. A III—IV. fejezetek.
 3. jan. 16. (3. sz.) 68—79. Az V. fejezet.
 - II. a) *Délvirágok*. Pest 1856. Emich Gusztáv tulajdona. 168—229.
 - b) 2. kiad. Pest 1860. Heckenast Gusztáv tulajdona. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 64—65.) Címlapkiadás.
 - III. *Délvirágok*. 3. kiad. Pest 1870. Kiadja Heckenast Gusztáv. 158—215.
 - IV. a) *Délvirágok*. Bp. 1894. (NK 20.) 112—53. Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
 - b) 1903. Címlapkiadás.
 - c) 1905. Címlapkiadás.
 - d) 1908. Címlapkiadás.
 - e) 1908. Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
 - f) 1913. Címlapkiadás.
 - g) 1913. Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
 - V. a) *Délvirágok*. 4. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 148—202.
 - b) 5. kiad. 1907.

Címlapkiadás.

- c) 6. kiad. 1907. (Szépirodalmi könyvtár.)
Címlapkiadás, nagyobb formátumban, de azonos szedéstükörrel.
- d) 8. kiad. 1911.
Címlapkiadás.
- e) 9. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
- f) 10. kiad. 1914.
Címlapkiadás.

VI. *Délvirágok* — *Ocednia*. Bp. 1928. (CentK 60.) 91—123.

Fordítás:

Német: *Ein Verhängnis*. — *Ein Verhängnis*. Erzählungen und Novellen. Deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin—Eisenach—Leipzig [1901] Verlag Hermann Hillger. (Kürschners Bücherschatz Nr. 263.) 5—53. p.

Keletkezése (források, minták)

A *Hyppona romjai* a szélsőséges romantika jegyében álló, merész kontrasztokban gazdag, végletes helyzeteket bemutató Jókai-írások közé tartozik. Maga a novellában ábrázolt élethelyzet: két testvér (pontosabban féltestvér) szerelmi kapcsolata is tulajdonképpen csak a romantikus irányzat térhódítása révén nyert irodalmi témaként polgárjogot. A motívum ugyan már valamivel korábban is felbukkan a világirodalomban. Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei* c. regényének egyik nőalakja, Mignon egy testvérpár — Agostino és Sperata — szerelmének gyümölcse. Származásának titkára csak a mű vége felé, a nyolcadik könyv 9. fejezetében derül fény, s itt — egy betét jellegű, régmúlt eseményeket felidéző elbeszélés keretében — olvashatjuk azokat a szavakat is, melyekkel Agostino (aki egyébként addig mit sem tudott a közte és Sperata között fennálló rokonságról) „az erkölcsi jogok és a polgári törvények” követelményeire alapozott szemrehányásokat visszautasítja: „Semmit sem tartott szentnek, csak Speratához való kapcsolatát, semmit sem tartott tiszteletre méltónak, csak az apa és a hitves nevét.

— Csak ezek felelnek meg a természetnek — kiáltotta —, minden más csupán szeszélyes ötlet és vélekedés. Nem voltak-e nemes népek, melyek helyesnek tartották a nővérral kötött házasságot? Ne emleges-

sétek az isteneiteket! — kiáltott fel. — Csak akkor használjátok ezeket a neveket, ha el akartok bolondítani, a természetet útjáról el akartok terelni bennünket, s a legnemesebb ösztönöket szégyenletes kényszerrel bünné akarjátok torzítani . . .” (Benedek Marcell fordítása.)

A korai romantika egyik nagy hatású alkotásában, Chateaubriand *René* c. regényében már központi helyet kap az a „bűnös szenvedély”, amelyet a mű hőse iránt nővére, Amélie érez. Különösen fontos szerephez jut a testvérszerelem problémája az angol romantika két nagy költőjének: Shelley-nek és Byronnak életművében. Mind Byron, mind Shelley azon a véleményen voltak, hogy az ilyenfajta kapcsolatot bűnként megbélyegző felfogás pusztá előítélet, amelyet szükségtelen tiszteletben tartani. Shelley — radikális filozófiai és politikai eszméktől áthatott — elbeszélő költeménye, a *The Revolt of Islam* egy olyan szerelmespárról szól, amely egyszersmind — az első, a költő eredeti elképzelését tükröző változatban — testvérpár is. (A végleges szövegezésből ez a mozzanat csak a kiadó határozott követelésére maradt ki.) *Rosalind and Helen* c. költeményének egyik hősnője éppen az oltár előtt áll forrón szeretett kedvesével, amikor idegenben élő apja váratlanul megjelenik, és közli: a vőlegény — az ő törvénytelen fia — valójában testvére Rosalindnak. Az ifjú e szavak hallatára holtan esik össze.

Byron két nevezetes drámai költeményébe szötte bele a testvérszerelem motívumát. (Megjegyezzük itt, hogy e művek önéletrajzi háttéréről: Byronnak Augusta nevű féltestvérével való kapcsolatáról a XIX. sz. első felében a szélesebb nyilvánosságnak még nem volt tudomása.) A *Manfréd* főhősét végzetes szenvedély fűzi össze nővérel, Astartéval. A bibliai tárgyú *Káin* erőteljes hangsúlyt ad annak a körülménynek, hogy az első emberpár fiú- és leánygyermekai: Káin és Adah, Ábel és Zittah egyúttal házastársai is egymásnak. A dráma első felvonásában Lucifer figyelmezteti is Adaht arra, hogy noha ez most még nem bűn, később a jövőndő nemzedékek életében már annak fog minősülni. A válaszképpen Adah szájába adott szavak nyilvánvalóan magának a költőnek az álláspontját fejezik ki.

<i>Adah</i>	Hogyan! leányom nem szeretheti Öccsét, Enochot?
<i>Lucifer</i>	Úgy nem, mint Kaint te.
<i>Adah</i>	Nagy ég! nem lesz szabad szeretniök? S utódokat szerelmi ölelés közt Nemzeni szerelemre? Mind a ketten Az én keblemről szívtaak életet;

romjainál néhány évvel korábbi keletű — művet ismerünk, amely ebben az összefüggésben kíván említést. Degré Alajos *Nászjé c. elbeszélésének* (Honderü 1845. II. félév 17—18. sz. és *Kedélyrajzok*. Pest 1847. 39 — 60.) hőse, gróf Belánszky — apjának tilalma folytán — titokban kötött házasságot szerelmével, Herminával. Az esküvő után rögtön elszakították őket egymástól. Hermina időközben másnak nyújtotta kezét. Éppen folyik a fényes lakodalom, amikor (a tulajdonképeni cselekmény kezdetén) megérkezik Belánszky. Levelet küld Herminának, aki — megtudva, hogy eltűnt férje visszatért — rosszul lesz. Állapota a Belánszkyval való személyes találkozás után még súlyosabbra fordul, s rövid idő múlva meghal. Ekkor jelenik meg Belánszky apja, és tudatja fiával: azért ellenezte házasságukat, mert Hermina az ő leánya. Ebből a rövid (csupán a szempontunkból leglényegesebb elemekre utaló) összefoglalásból is kitűnik, hogy Degré — Jókaival ellentétben — mindennemű erkölcsi vagy filozófiai aláfestés nélkül, kizárólag mint a cselekménybonyolítás szolgálatában álló hatásos írói fogást alkalmazza a testvérszerelem motívumát. (A két novella közt csak egyetlen — talán Shelley *Rosalind and Helenjére* visszavezethető — mozzanat erejéig mutatkozik némi hasonlóság: ti. mind Degrénél, mind Jókainál az apa az, aki — a titok ismeretében — mindenáron útját akarja állni a vérfertőző házasságnak.)

Utalnunk kell arra is, hogy a testvérek között szövődő szerelem eszméje Jókainál már a *Hyppona romjai* megírása előtt, első regényében, az 1846-ban befejezett *Hétköznapokban* is felmerül. Itt egy ízben Szilárdy Leander és Rónai Gábor az aggodalom hangján szólnak arról, hogy a Bálnai Istvánt és — a Gyékény Márton leányaként felnövő — Lillát összefűző vonzalom idővel valószínűleg szerelemmé alakul majd át. (JKK I. k. 88—89.) Ám az író ezt az éppen csak felvillantott lehetőséget azon nyomban el is ejti, s a továbbiakban egészen más fordulatot ad a cselekménynek.

A *Hyppona romjai* — ez a mesés keleti tájakat felidéző novella — némiképpen a romantikus orientalizmus bélyegét is magán viseli. A kortárs-irodalom egyes (magyar viszonylatban leginkább Vajda Péter és Czákó Zsigmond nevével jelölhető) tendenciáihoz kapcsolja Jókai elbeszélését a benne kifejeződő — végső soron rousseau-i ihletésű — szemléletmód: a „természetes ember” eszményére alapozott, a civilizált társadalom előítéleteivel és konvencióival a messzi Afrika — csak érzéseikre és egészséges ösztöneikre hallgató — lakosainak boldog életét szembehelyező világnézet is.

Jablonkay Gábor *Jókai tendenciája* (Magyar Kultúra, 1924) című tanulmányában a Jókai életművét szerinte átható szabadkőműves eszmék megnyilatkozásának egyik példájaként említi az elbeszélést. „*Hyppona romjaiban* azon elmélkedik az író, miért volna bűn a testvérek közötti házasság?” A novella utolsó négy mondatát idézve, kijelenti: „Mindeme vezéreszmék, amelyek végigvonulnak egész műveken, a családi kötelék és élet keresztény felfogásával szemben a szabadkőműves berkekből kiröpített vágyak és törekvések visszhangjai.” (394—95.)

N. Dely Zsuzsa az elbeszélés egyes részleteivel mint a Jókai egész művészetét — így stílusát és képalkotó módszerét is — átható romantikus szemlélet jellegzetes példáival foglalkozik.

„Nézzük a *Hyppona romjai*-nak egy részletét. A hős, Béli Dávid elbeszéli, miként bukkant rá az újságokban saját nevére, s az azt sárba rántó cikkekre. Először csak *torz betűk*-et említ: [...] Felzaklatott lelkiállapota miatt azonban mindig „vadabb” kifejezéseket használ. Az *undok betűk* hamarosan *undok, szétficamló betűk*-ké válnak, míg végül e *pokoli szörny fekete fogai* vigyorognak mindenhonnan feléje. Ez a jelzős szintagma-lanc tökéletesen beleilleszkedik a romantikus stílus kifejezőmódjába, [...].

A romantikus felnagyítás jellegzetes példája a *Hyppona romjai* című elbeszélésben található határozós szintagma: „*tombolva szól a tánc-zene*” . . . melyet a tánc és a zene démoni leírása követ. [...] Az ezután következő szövegrészt (kiadásunkban a 363 : 9—17 sorok) idézve, megállapítja: „A hasonlatsorban a vihar képei vonulnak végig előttünk a maguk vadságában, borzalmasságában, amelyben egyetlen, pillanatig tartó, nyugodtabb pont a csalogány ábrándos hangjának felcsendülése. A képek tulajdonképpen nem is a tánc forgatagát hivatottak érzékeltetni, hanem valami bekövetkező szörnyűséget, ami ebben a tébolyult farsangi mulatságban történni fog. Ez után a képsor után nem lepődünk meg azon, hogy a vidám társaságban egy magányos, fekete álarcos férfi bukkán fel véstjólóan, sem azon, hogy az író kifejezőmódjában a szerelem jellemzésére — mely a táncolóok rózsaszín ruhájáról jut az író eszébe, s a novellában történő minden rossz kútfeje — a *rózsaszínű ördög* jelzős szintagma szolgál.” (N. Dely 35—36.)

Tamás Anna szerint ez az elbeszélés (*Az egyiptusi rózsával és az Adamantéval együtt*) még Jókai korai novellái közül is „a legszélsőségesebbek közé tartozik”. A novella „egzotikus világgal ismert meg,

olyan déli vidékkel, ahol az emberi együttélés erkölcsi normái, az európai civilizáció által létrehozott formákhoz viszonyítva homlok-egyenest ellenkezőek.” (Tamás A. 189—90.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az Ék hasábjain megjelent első közlés szövegén alapul. Véleményünk szerint nem valószínű — habár teljesen kizártnak sem tekinthető —, hogy a novellát magába foglaló *Délvirágok* (röv.: D) c. gyűjtemény sajtó alá rendezése során az író utólagos csiszolást hajtott volna végre a szövegen. A D szövegében előforduló variánsok nagyobb része inkább — figyelmetlenség következtében előállott — szövegromlásnak látszik. Helyesírási vonatkozásban megemlíthetjük, hogy a mai írásmód szerint írtuk a *boszú, csengetyű, épen, kigyulad, köny, lélekzet, viszhang, szakál*, valamint az *illy, melly, milly, olly* szavakat (ez utóbbiaknál már a D is mellőzi a mássalhangzó megkettőzését). Szövegváltozatok szempontjából a D és az NK szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 358 5 *melynek testvérét* (D: *melyek testvérét*)
8 *virágja* (D: *virága*)
21 *történet ez összedült* (D: *történet az összedült*)
359 7 *volt e sivatag* (D, NK: *volt a sivatag*)
15 *oly alakok, minők* (NK: *oly alakúak, minők*)
26 *sárga foltokkal* (NK: *sárga pontokkal*)
360 6 *legközelebbik hegy* (D, NK: *legközelebbi hegy*)
19 *rájok ez ég* (D, NK: *rájok az ég*)
21 *eltévedtek* (D, NK: *eltévelyedtek*)
28 *csodatévő* (D, NK: *csodatevő*)
361 : 1, 2 *figefa* (NK: *fügefa*)
5 *óta e harmat* (D, NK: *óta a harmat*)
6 *mérföldeket* (D, NK: *mértföldeket*)
7 *melynél vándor* (D, NK: *melynél a vándor*)
8 *ivóvizét.* (D: *ivó vizet.* NK: *ivóvizet.*)
14 *egyenként* (D, NK: *egyenkint*)
18 *neki a virágok* (D: *nekik a virágok — sh.*)
19 *lassanként* (D, NK: *lassankint*)
20 *tőlök* (D, NK: *tőlük*)
29 *néha ez ezüst* (D, NK: *néha az ezüst*)
31 *árvalán haj* (D: *árvalányhaj* NK: *árvalányhaj*)

Lap: Sor:

- 362 : 19 irt *fehér* betűk (D, NK: irt betűk)
363 : 11 zúgnak, *a vihar* (D: zúgnak, *ez vihar* — sh.)
14 mindég növekedve, mindég ordítóbban (NK: mindig növekedve, mindig ordítóbban)
15 piros *virág*leveleket (D, NK: piros leveleket)
17 repülnek *e fehér* (D, NK: repülnek *a fehér*)
364 : 16 dominóban; arcát (Ék, D: dominóbani arczát)
23 halavány (D, NK: halvány)
eltakar; szemeik (NK: eltakart; szemeik)
31, 34 *lyánka* (NK: *leányka*)
365 : 1 *lyány* (NK: *leány*)
2 égő ajkaival, mely (D: égő ajkival, mely NK: égő ajkaival, amely)
2, 7 *lyán* (D: *lyány* NK: *leány*)
4 epedés hold*vildga* után (NK: epedő hold után)
23 legmélyeig hatót, midőn (NK: legmélyeig hatott, midőn)
366 : 8 mint az öné, *s kezem meghidegül, szívem meg-megáll, mint az öné*. Két év (D, NK: mint az öné. — Két év)
18 óh ez szerelem (D, NK: oh e szerelem)
20 hova (D, NK: hová)
367 : 1 Iréne szerelmének (NK: Irén szerelmének)
16 lélegzet-visszafojtva (D, NK: léleketét visszafojtva)
30 miért (D, NK: mért)
368 : 7 megváltójaul (NK: megváltójdul)
17, 19 *estve* (D, NK: *este*)
29 teremek (NK: termék)
369 : 5 általános (D: általános)
6 tapogatózás (D, NK: tapogatózás)
7 futosó (NK: futkosó)
28 *szirtomladékok* (D, NK: *síromladékok* — sh.)
370 : 5 A völgy*kebelben* (D, NK: A völgy*ekben*)
9 egyes, *a sziklai fal közepébe vágott* (D, NK: egyes sziklai fal közepén vágott)
16 hova (D, NK: hová)
21 örömeit és előítéleteit (D, NK: örömeit s előítéleteit)
27 látják és nem keresik (D, NK: látják s nem keresik)
31 E környék pórlakosainak főnyerészetük (Ék, D: E környék pórlakosai főnyerészetük)
371 : 13 *csiesomázva* (D, NK: *cziczomázva*)
372 : 9 Béli Dávid szótlánul, komolyan ült kis kertje (D: Béli

Lap: Sor:

- 372 : 9 Dávid komolyan ült szótlanul kis kertje NK: Béldi Dávid
komolyan ült *s* szótlanul kis kertje)
20 monda (NK: mondá)
21 legbehízalgóbb (D, NK: leghízalgóbb)
25 halovány (D, NK: halavány)
34 tied (D, NK: tiéd)
- 373 : 31 Átkát kinevetem, de üldöztet is. (D, NK: Átkát kinevetem,
de üldöztét is.)
- 374 14 szétficamult (D, NK: szétficzamolt)
21 elvégezém (D, NK: elvégzém)
26 átszurdalhassa (D, NK: átszurddlhassa)
30 szégyenkövön (D, NK: szégyenközön)
34 minden faluvégén (NK: minden faluvégen)
- 375 1 szájangó (Ék: szájongó)
17 tehet, *oly* örült (NK: tehet, örült)
18 Te sohasem látnál engemet többé, sohasem (D, NK: Te
soha sem látnál többé engemet, soha sem)
- 376 16 kéményire (D, NK: kéményeire)
21 kelepeléssel (D, NK: kelepléssel)
- 377 2 pattantva (Ék, D: pattanva)
8 elmélkedék (D: elmékedik — sh.)
33 hanem jutott eszébe, hogy (D, NK: hanem eszébe jutott,
hogy)
- 378 5 Dávid vágyta tudni (D: Dávid vágyott tudni)
26 barátjaul (NK: barátjául)
- 379 2 legtöbb szóda (D, NK: legtöbb csoda — sh.)
4 bizonyosság (D: bizonyság — sh.)
12 Általános (D: Átalános)
13 szerintük (D: szerintünk — sh.)
16 az az igaz (D, NK: az igaz)
18 gyermekeket (D, NK: gyermeket)
19 ez náluk (Ék, D: ez nálunk — sh.)
ember-hivatás (NK: emberi hivatás)
20 az a mindennapi (NK: az mindennapi)
ember, a pária (D, NK: ember, az paria)
- 380 : 7 művelt (NK: művelt)
16 fölkenteinek (NK: fölkentjeinek)
18 rajzokat népe (NK: rajzot népe)
22 bogarkák (NK: bogárkák)
24 voltak *írva, s ezek oly csodásan voltak* elhelyezve (NK:
voltak elhelyezve)

Lap: Sor:

- 380 : 28 keresztültündökölr; (D, NK: keresztültündököl;)
- 381 : 23 nálatok a testvérek egymásnak *ellenségei szoktak lenni* —
nálunk egymásnak férje és neje. (NK: nálatok a testvérek
egymásnak férje és neje.)
- 382 : 34 halála órájaig (NK: halála órájig)
- 9 öregek is annyira (D, NK: öregek annyira)
- 32 mérföldnyire (NK: mértföldnyire)
- 33 menjek el *hozzd. Meg is tenném, ha gólya volnék,* de röpdülni
nem tanultam. (NK: menjek el; röpdülni nem tanultam.)
- 383 : 18 keresztülzöldülik (NK: keresztülzöldelik)
- 384 : 15 legmagasb (D, NK: legmagasabb)
- 25 eszközei; mire (Ék: eszköze; mire)
- 30 lenn pedig *egy ismeretlen* (NK: lenn pedig ismeretlen)
- 385 : 13 sehova (D: sohova — sh. NK: sehová)
- mindég (D, NK: mindig)
- apálya-dagálya (NK: apály-dagálya)
- 16 kéményén át (Ék: kéményen át — sh.)
- halványon (NK: halványan)
- 25 leheveredett, s naphosszant (NK: leheveredett, naphosszant)
- 386 : 2 (az „E tájat . . .” kezd. mondat a D és az NK szövegében
új bekezdésbe kerül.)
- 11 akarj jutni (Ék: akar jutni — sh.)
- 13 magadat a megtébolyodástól (D, NK: magad a meg-
tébolyodástól)
- 17 te a helynek (NK: te e helynek)
- 25 Písla mécsvilágnál (D, NK: Písla mécs világnál)
- 387 : 4 még ekkor (D, NK: még akkor)
- 9 dolgokat, miktól (NK: dolgot, miktól)
- 15 édesanyja *meg fog halni.* (NK: édesanyja *el fog halni.*)
- 18 könyörg, hogy (D, NK: könyörög, hogy)
- 21 nélkül *hajtja fejét dómra. Feje* (NK: nélkül *alszik el. Feje*)
- 388 : 12 miért (NK: mért)
- 33 egy elpusztult akna nyílására. (D, NK: egy elpusztult akna-
nyílásra)
- 389 : 9 vésü (D, NK: véső)
- 15 eltúnt a vezérvilág. (D, NK: eltúnt e vezérvilág)
- 23 itt a *hegy* gyomrában (D, NK: itt a *föld* gyomrában)
- 24 hogy *egy észre nem vett* (D, NK: hogy észre nem vett)
- 25 ott *vesz el.* (D, NK: ott *vész el*)
- 30 végít érte (D, NK: végét érte)
- 390 : 2,3 látszának (NK: látszanak)

Lap: Sor:

- 390 : 8 fénye és a hattyúk (D, NK: fénye és hattyuk)
13 kedvéért (NK: kedvéért)
29 tenni a hozzájuthatásig (D: tenni hozzájuthatásig NK: tenni hozzájuthatásig)
30 a folyosónyilástól (NK: a folyosó nyilástól)
33 de ez elpusztult (NK: de elpusztult)
- 391 : 31 hallá a dalt (D, NK: hallá e dalt)
- 392 : 6 Mindég (NK: Mindig)
9 miket e férfitől (NK: miket a férfitől)
28 hízelgve (NK: hizelegve)
- 393 : 22 éj utolsó része (Ék: éj tulsó része — sh.)
- 394 : 5 a völgytorkolatból (D, NK: a völgy torkolatából)
24 düh kifejezésével (NK: düh kifejezésével)
- 395 : 3 ne felelj, aludjál. (D, NK: ne félj, aludjál.)
- 396 : 2 bocsátani (D, NK: bocsájtani)
5 hagyott ez emberlaktalan (D, NK: hagyott az emberlaktalan)
7 Nincs? úgy legyen (D: Nincs? vagy legyen — sh.)
8 (a „... Mindenemet elvéve ez ember...” mondat a D és az NK szövegében új bekezdésbe kerül.)
10 legbelső (D, NK: legelső)
17 nyitott ajkakkal (D, NK: nyitott ajakkal)
25 fejét a lepellel. (D, NK: fejét lepellel)
28 ébredett fel (D, NK: ébredt fel)
29 kétségbeesett kiáltást (D, NK: kétségbeeső kiáltást)
- 397 : 5 van egy sziklaormon (D, NK: van a sziklaormon)
10 tégedet innen (D, NK: téged innen)
15 élni fogsz értem. (D, NK: élni fogsz értem)
19 mellé rogyott (NK: melléje rogyott)
- 398 : 4 gyöngülve (D, NK: gyengülve)
7 eltemetni ez egész (NK: eltemetni az egész)
8 zúgott ez érthetlen (D, NK: zúgott az érthetlen)
22 rogyott össze háza küszöbén. (NK: rogyott össze küszöbén.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 358 : 20 *Hyppona* (Hippo Regius) ókori afrikai város. Föníciaiak alapították. Massinissa a karthágói állam székvárosává tette. Később római gyarmat lett. Sokáig az afrikai rabszolga-kereskedelem középpontja volt. Szent Ágoston ebben a városban halt meg. Romjai az algériai Bône közelében ma is láthatók.

Lap: Sor:

- 360 : 1 *fata morgana* — délibáb
28 *gileddi balzsam* — az amiris Gileadensis nevű, Palesztinában honos fa ágainak kifőzése révén nyert terpentinszerű balzsam; régebben orvosi célokra használták
- 361 3 *sesamvirág* (*Sesamum orientale*) — forró égöv alatt honos, fehér virágú növény; magvából olajat sajtolnak
- 362 : 23 *lupercalia* — a tavasz ünnepe az ókori rómaiaknál; itt átv.: farsang, karnevál
- 363 9 *a maledívai puszta templomban* — a hasonlat az Indiai óceáni Malediva-szigetekre utal
- 364 9 *arlequin* — tarka ruhát viselő bohóc, álarcos maskara
- 365 8 *fájuvirág* (*Impatiens nolitangere*) — sárga virágú, tojásdad levelű egynyári fű; tokgyümölcse gyenge érintésre is rugalmasan felpattan, összezsugorodik és magvait szétszórja
- 374 : 30 *eklézsiát követettni* — utalás egy (régebben a reformátusoknál szokásos) egyházi büntetésre, amelynek során az „eklézsia-követésre” kötelezett személy nyilvánosan megvallotta bűnét, és ünnepélyesen megkövette a gyülekezetet
- 377 12 *fidei commissum* — hitbizomány, elidegeníthetetlen birtok; itt: vkinek őrizetére bízott titok
- 378 : 29 *a Niger és Senegal folyók eredete körül* — Jókai itt tévesen jelöli meg — két nyugat-afrikai folyóra utalva — az egykori Hyppona város földrajzi helyét (l. a 358 : 20 sorhoz fűzött magyarázatot).
- 34 *ez nem azon Hyppona* — a másik, Hyppona néven emlegetett ókori város a Hippo Regiustól nem messze fekvő Hippo Diarrhytos (a mai Bizerta közelében) volt. Ezt azonban nem egyiptomiak, hanem ugyancsak föníciaiak alapították.
- 379 1 *Psammatic* (Psamtik) — több egyiptomi fáraó neve az i. e. VII—VI. sz.-ban. Az ún. saisi dinasztia megalapítójának, I. Psamtiknak nevéhez fűződik Egyiptom felszabadítása az asszír uralom alól.
- 389 7 *a római coloniák* — azaz a Kárpát-medence területén az ókorban létesült római gyarmatok. A római hódítók a Kárpátok területén valóban számos bányát létesítettek.
- 390 : 11 *propaetor* — az ókori római birodalom valamely kisebb tartományának kormányzója, helytartója
- 16 „*Ad labores montis Caprae.*” — kb.: a kecskehegyi (-kárpáti) bányák felé

K nem ismeretes.

- M:*
- I. *Országgyűlési Emlék*. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerkeszti és kiadja Vahot Imre. Budapest, nyomtatott Kozma Vazulnál és az egyetemi nyomdában. 1848. II. Szépirodalmi rész. 1—12. Jókai Mór aláírással.
 - II. *A magyar előidőkbből*. Pest 1855. Heckenast Gusztáv tulajdona. 64—106.
 - III. *A magyar előidőkbből*. 2. kiad. Pest 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. 50—83.
 - IV. a) *A magyar előidőkbből*. 3. kiad. Bp. 1890. Franklin-Társulat. 45—73.
b) 4. kiad. 1900.
Címlapkiadás.
 - V. a) *A magyar előidőkbből — Egy asszonyi hajsza*. Bp. 1895. (NK 36.) 34—56.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur-díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
b) 1904.
Címlapkiadás.
c) 1907.
Címlapkiadás.
d) 1910.
Címlapkiadás.
e) 1910.
Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.
 - VI. a) *A magyar előidőkbből*. 6. kiad. Bp. 1905. Franklin-Társulat. 44—72.
b) 7. kiad. 1905. (Szépirodalmi Könyvtár.)
Címlapkiadás, nagyobb formátumban, de azonos szedéstükörrel.
c) 8. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
d) 9. kiad. 1907. (Szépirodalmi Könyvtár.)
Címlapkiadás, a VI/b.-vel megegyező formátumban.
e) 10. kiad. 1910.
Címlapkiadás.
f) 11. kiad. 1911.
Címlapkiadás.

g) 12. kiad. 1912.

Címlapkiadás.

h) 13. kiad. 1914. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 139—140.)

Címlapkiadás.

VII. *A magyar előidőkiből — Egy asszonyi hajszál.* Bp. 1930. (CentK. 65.) 28—45.

Keletkezése (források, minták)

Az üstökös útja 1847 utolsó vagy pedig 1848 első hónapjaiban íródott. (Maga Jókai műveinek abban a kézírásos jegyzékében, amelyet *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben mutatunk be, 1847-re datálta.) Jókai jegyzete, melyet már az első közlés szövegében megtalálunk, mindössze ennyit mond: „E beszély a márciusi napok előtt volt írva.” Kötetünk sorrendjében *Az üstökös útja* két, vitathatatlanul 1847-ből való elbeszélés — a *Hyppona romjai* és az *Emberek és kétlábú állatok (Egy férj, ki mindig párbajt ví)* címűek — között kapott helyet. A szokásos — és egyébként általunk is követett — filológiai gyakorlat ugyan inkább azt kívánta volna, hogy e pontosan nem datálható darabot az 1847-es és 1848-as évek anyaga közé (azaz sorrendileg az említett két novellát követően) iktassuk be. Ám ez esetben az *Emberek és kétlábú állatok (Egy férj, ki mindig párbajt ví)* és *A ritkaságyűjtész* c. írásokat el kellett volna szakítanunk egymástól; mi viszont szükségesnek láttuk e két — ugyanazon ciklus részének szánt — novella összetartozó voltát az egymás szomszédságában való elhelyezéssel is érzékeltetni.

Jókai egyetlen addigi írásában sem lép annyira előtérbe a közvetlen politikai célzat, nem nyer akkora hangsúlyt a reformkori patriotizmus nagy áramából táplálkozó időszerű mondanivaló, mint *Az üstökös útjában*. Olyan kiadványba — a Vahot Imrétől szerkesztett Országgyűlési Emlék c. almanachba — szánta ezt a művét az író, amely jellegénél, rendeltetésénél fogva nyíltan politikus hangvételű, a közélet fórumain vitatott nemzeti sorskérdésekhez kapcsolódó alkotásokat igényelt. 1847. nov. 7-én kezdte meg munkáját — rendkívül feszült légkörben, a közvélemény felfokozott várakozásaitól kísérve — a Pozsonyba összehívott országgyűlés, amely azután mint az utolsó rendi országgyűlés került be a történelemkönyvek lapjaira. Ellenzékiek és konzervatívok egyaránt tudatában voltak annak, hogy a küszöbön álló országgyűlési tárgyalások alakulása, a két nagy párt küzdelmének kimenetele döntő kihatással lesz a magyar társadalom egész

jövőjére, további fejlődésének perspektíváira. Az egykorú sajtó már szinte az országgyűlés megnyitásával egyidőben hírt adott Vahot Imre vállalkozásáról (vö. PDL 1847. nov. 11. 46. sz. 1467.). A két rivális divatlap-szerkesztő: Vahot és Jókai között az előző hónapok során adódtak kisebb súrlódások — az ellenzék törekvéseinek népszerűsítésére hivatott, sikeresnek ígérkező zsebkönyv munkatársi gárdájához Jókai mégis azonnal csatlakozott. (Az Országgyűlési Emlék egyébként a Vahottal már hosszabb ideje kifejezetten ellenséges viszonyban levő Petőfitől is közölt három verset.) Az Ék olvasóit — az 1847. nov. 21-i számban, a *Mi hír Budán?* c. rovatban — a következő sorokban tájékoztatta erről: „Vahot Imre is fenn van [ti. Pozsonyban, az országgyűlésen — O. A.], »Országgyűlési Almanach«-ot szerkesztendő. Lesz szerencsénk saját közremunkálásunkkal is elősegíthetni korszerű vállalatát.” (JKK *Cikkek és beszédek*. 1. k. 387.) Néhány hónap múlva, az 1848. márc. 12-i számban — ugyancsak a *Mi hír Budán?* c. rovatban — visszatért a zsebkönyv ügyére, jelezve, hogy „Vahot Imre Országgyűlési Almanachja sajtó alatt van.” (Uo. 531.) Úgyszólván bizonyosra vehetjük, hogy *Az üstökös útja* azon — mintegy négy hónapnyi — időszak folyamán keletkezett, amelyet az Ék idézett közleményeinek dátumai határolnak körül.

Az Ék márc. 12-i híre azonban nem bizonyult igaznak; az Országgyűlési Emlék megjelenése még jó ideig elhúzódott. Az almanach ténylegesen csak 1848. augusztus elején hagyta el a nyomdát (vö. Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849*. Bp. 1911. 486.). 1848. júl. 1-ről keltezett előszavában Vahot elmondja, hogy a könyvnek eredetileg az év elején kellett volna napvilágot látnia, közzétételét azonban a cenzúra akadékoskodásai sokáig késleltették. A kötet anyaga két — önálló lapszámozással is elkülönített — részre tagolódik. Az első politikai és történelmi értekezéseket sorakoztat fel; közlünk illesztette be a szerkesztő Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* c. művének részleteit és Obernyik Károly *Kölcsey Ferenc házi körében* c. visszaemlékezését is. A második — szorosabban szépirodalmi jellegű — rész Petőfi, Tompa, Vajda János, Garay János, Lisznyai Kálmán, Pap Endre, Lévy József, Szemere Miklós, Vachott Sándor, Medgyes Lajos politikai tárgyú verseit, továbbá Samarjay Károly, Kőváry László és Nagy Ignác elbeszéléseit tartalmazza. Jókai írása a szépirodalmi rész első helyét foglalja el.

Öregkori memoárjaiban Vahot Imre többször is büszkeséggel — de részletekbe sehol sem bocsátkozva — emlegeti ezt a kiadványát. Kijelenti pl.: „1848- és 49-ben megjött a teljes sajtószabadság arany kora [...] s az általam kiadott és szerkesztett Országgyűlési Emlék-könyvben igyekeztem azt lehetőleg felhasználni...” (Vahot Imre

Emlékiratai. 2. kiad. Bp. é. n. 199.) Talán nem ok nélkül tételezzük fel, hogy a március 15-ével előállott új helyzetben Vahot nem érte be a cenzori beavatkozás áldozatául esett szövegrészek visszaállításával, hanem további közleményekkel is kiegészítette az egyszer már lezárt és — ha hihetünk az Ék hírének — nyomdakész állapotba hozott kéziratot. Ily módon magyarázatra találna a zsebkönyv feltűnően kése delmes megjelenése is.

Emlékiratainak egy másik fejezetében ezt írja Vahot: „Az általam az 1848-ik év derekán cenzurai elővizsgálat nélkül szabadon kiadott és szerkesztett *Országgyűlési emlékkönyv*ben a legjobb írói erőket voltam képes egyesíteni a szabadság, egyenlőség, testvériség zászlaja alatt, s Petőfi többek közt két, akkori helyzete s kedélyállapotára nézve igen jellemző költeményt tett közzé ez albumban. Egyiknek címe: *A szédhősök* — a másiknak: *Föll!*” (Uo. 270.) Külön eldicsekszik egy helyütt az almanach képanyagával. „Az akkori forrongó, mozgalmas életnek leghívebb képét” tüntette föl szerinte „azon kőrajz is, mely az általam kiadott 1848-iki Országgyűlési emlék borítékján a szabadság diadalát jelképezte.” (Uo. 206.)

Elpanaszolja Vahot azt is, hogy a kiadványhoz fűzött, pénzügyi természetű reményei nem váltak valóra. „Az 1848-ban kiadott *Országgyűlési Emlékkönyvből*, melyben Kossuth Lajost mint szónokot úgy hiszem eléggé hűn jellemeztem, — az akkori harcias világban csak kevés példányt adhatván el, az igen sokba került vastag könyv legtöbb példányát a világosi gyászforgó után egy antiquárusnak adtam bizományba, kitől feladás folytán a császári rendőrség mind azt el kobozta és megsemmisíté.” (Uo. 440.)

*

Műfaji szempontból *Az üstökös útját* aligha lehetne valamelyik elfogadott poétikai kategóriába egyértelműen besorolni. (Az író maga mindenesetre elbeszélésnek tekintette, s mint ilyent vette föl *A magyar előidők*ből c. novellagyűjteményébe. Az ő döntéséhez igazodtunk mi is, amikor a JKK-nak ebben a kötetében, a novellák között jelöltük ki *Az üstökös útja* helyét.) Nyomát sem lelmi benne a novella elmaradhatatlan kellei közé tartozó epikus cselekményvezetésnek és jellemformálásnak. Ha mégis mindenáron valamiféle címkével akarjuk el látni *Az üstökös útját*, egyrészt nagyszabású, „világfájdalmas” szubjektívizmussal telített, roppant tér- és időbeli távolságokat átfogó, romantikus ihletésű költői víziónak, másfelől pedig (főleg ami a megnyitó és a befejező szakaszokat illeti) a nemzethez intézett, a retorika bevált eszközeivel: patetikus fordulatokkal és hatásos antitezisekkel élő

(s e formai sajátosságok révén is mélyen a magyar reformkor közszellemében gyökerező) szónoki beszédnek — illetve leghelyesebben talán e két elem egyfajta különleges ötvözetének minősíthetjük.

Kötetünk anyagában egy másik, *Az üstökös útdíjhoz* hasonlóan „rendhagyó” darabot is találunk: *A remete hagyománya* címűt. Az epikum helyébe lépő líraiság, a rapszodikus, ide-oda csapongó szerkesztésmód, a szélsőséges pesszimizmust árasztó, vigasztalanul komor fantáziaképek halmozása — megannyi olyan jellegzetesség, amely ezt a két írást félreérthetetlenül egymással rokonítja, a hagyományos műfaji kereteken belül maradó Jókai-novelláktól pedig nem kevésbé határozottan elkülöníti. *A remete hagyományából* hiányzik ugyan *Az üstökös útdíj* inspiráló hazafias célzat — ámde középső harmadában ez utóbbi is letér a történelmi-politikai eszmélkedésnek arról az ösvényéről, amelyen elindult, és a feldúlt képzelet sugallta, kozmikusá növesztett rémlátomások birodalmába kalandozik el.

A szóban forgó két írást néhány konkrét motívumegyezés is összefűzi. Intonációképpen az elbeszélő mindkét műben azokat a fájdalmas élményeket panaszolja fel, amelyek korán megöregítették őt. (Nyilvánvaló persze, hogy itt a romantikus irodalom egyik — különböző műfajú alkotások hosszú sorában vissza-visszatérő — közhelyével van dolgunk. Zsigmond Ferenc találóan állapítja meg [*Jókai. Bp. 1924. 70.*], hogy a fiatalkori Jókai-művek hősei „Lord Byron chilloni foglyának bús panaszát variálják: „My hair is gray, but not with years.”) „Mintegy két éve lehet, midőn megtanultam, hogy az életben több a fájdalom, mint az öröm . . . Akkor még fiatal voltam, most már nem vagyok az . . . Mennyi elveszteni való reményem volt még akkor! A reménység szép természettünemény, szép, mint a szivárvány, és el nem érhető, mint az. Napsugár teremti a szivárványt, meleg szív a reményt. Ragyogó semmi mind a kettő. Gyermekeöröm.” — olvassuk többek között *A remete hagyománya* első lapján. *Az üstökös útdíj*ban pedig a következőképpen fog hozzá Pusztaszeren látott baljóslatú álmának felidézéséhez az elbeszélő: „Voltam én is egykor gondokat nem ismerő ifjú lélek, szerettem a világot, mert az is fiatal volt; kerestem az égben az angyalokat s szép hölgyek szemében az eget [. . .]Egy év óta hajam ősszel kezd vegyülni, egy év múlva tán egészen fehér lesz az, s két év múlva, ki tudja, hol leszek? Elmondom nektek; hol vettem ez ősz hajszálakat?”

Még érdekesebb, hogy a „remetét” is az a gondolat gyötri fantasztikus álomlátásai során: lelkének — bűnei miatt — egy üstököst kell nyomon követnie soha véget nem érő bolyongásaiban. (Megjegyezzük itt, hogy az üstökös, amely mint jelképi funkcióval bíró motívum gyakran tér vissza Jókai későbbi munkáiban, Petőfinél is

szerephez jut. *A hazáról* c. versben a magyar nemzeti dicsőséget hasonlítja váratlanul megjelenő s csak „századok múltán” visszatérő üstököshöz, az *Almaim* végén pedig egy, a földet tengelyéből kivető üstökös eljövételét várja.) Mint alábbi idézeteinkből kitűnik, a felejténi-nem-tudás iszonyata, az örökkévalóságtól való rettegésnek — jellegzetesen a romantika élményköréhez tartozó — érzése a két műben szinte szó szerint azonos megfogalmazást nyer. [A lélek] „Örök bujdosásra volt elkárhoztatva. És vándorolt. Nem volt rá nézve többé idő: a földön túl nincsenek évek és napok, csak a rettenetes örökkévalóság. [. . .] Versenyt futott az égő üstökössel, kit átkos útja kívül kergetett a világ határán. [. . .] Óh örökélet, legrettentőbb eszméje az emberi szívnek, te kezdet és vég nélküli iszonyú lény, mily kínzó még álomnak is a te képed!” (*A remete hagyománya.*) „Futott az üstökös átkos, hosszú útján. Háromszáz esztendő kell rá, míg egyszer a nap körül megfordul, de hiszen a földön túl nincsen idő, a nap áll, nem számolja senki jöttét és lementét. [. . .] Együtt bujdostam én is övele. Iszonyú vétek, minőnek e földön neve nincs, kényszerite e kárhozatra . . . Múltak emlékében s a jövődők tudásában van a kárhozat fullánkja . . . Látni mindent, tudni mindent, jóvá nem tehetni semmit. Futni a gondolat elől és nem menekülhetni tőle, örökké hozzáláncolva lenni egy eszméhez, mely irtózáttal tölti be a lelket, és nem tudni feledni! csak egy percig elfeledni . . .” (*Az üstökös útja.*)

Az üstökös útja — ha részben korábbi ismerős motívumokat ismétel is — új (s most már mindvégig megőrzött) vonásokkal is gazdagítja az író portréját. Így itt — a középső szakasz egyes, a tulajdonképpeni mondanivalóval semmi összefüggésben nem álló kitéréseiben — nyilatkozik meg először az az őstörténeti és őslénytani érdeklődés, amely Jókai későbbi pályaszakaszának alkotásai közül kiváltképpen a *Fekete gyémántok* első fejezeteiben jut érvényre.

*

Ha mármost voltaképpeni lényege: a politikai mondanivaló felől közelítjük meg *Az üstökös útját*, könnyű észrevennünk: Jókai ezúttal nem tesz egyebet, csupán feleleveníti és összegezi a reformkor nemzeti öneszmélkedésének legfőbb, sarkalatos elemeit. A nemzethalál víziója, a magyarság végpusztulásának fenyegető réme — amellyel az elbeszélő viaskodik — úgyszólván egy percre sem szűnt meg nyugtalanítani a XIX. sz. első évtizedeinek íróit és politikusait. Ismeretes, hogy Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. történetfilozófiai főművében kifejezést adott véleményének: a magyarság (amely csak kisebbségét alkotja az ország lakosságának) az őt körül-

vevő más nyelvű népek közepette néhány évszázad alatt nyomtalanul el fog enyészni. Herder állásfoglalása maradandó nyomot hagyott a magyar politikai vezető réteg és az értelmiség tudatában, még jobban felfokozta legjobbjai állandósult válságérzését, amelyet belső és külső tényezők egész sora (az országnak a fejlett európai társadalmakhoz viszonyított elmaradottsága, a Habsburg-kormányzat hol nyíltabban, hol burkoltabban abszolutikus módszereket alkalmazó politikája, a magyar nacionalizmussal lényegileg azonos gyökerű, de szükségképpen azzal ellentétes célokra irányuló nemzetiségi mozgalmak egyre erősödő nyomása) váltott ki. Mint Keresztury Dezső írja: „a reformkor magyar nemzeti érzését döntően befolyásolta az a veszélytudat, amely a két expanzív nagyhatalommá szervezkedő néptenger, a germánosság és a szlávosság közt testvértelen magányban morzsolódó kis magyarság nemzetbölcseleinek, költőinek lelkében nemegyszer a végpusztulás rémületévé fokozódott.” (Keresztury Dezső: „*S mi vagyok én . . .*” *Arany János 1817—1856*. Bp. 1967. 132.) Intő példaként lebegett az ellenzéki törekvések híveinek szeme előtt az állami léttől megfosztott, szétdarabolt Lengyelország tragikus sorsa, amely a reformkor évtizedeiben annyi politikai beszéd, vers és más műfajú irodalmi alkotás témáját szolgáltatta. A magyar kortársak gondolatvilágában amúgy is állandóan jelenlevő lengyel kérdés ismét különös aktualitást nyert az 1846-ban lejártszódt galíciai események következtében, amelyeknek során a metternichi kormányzatnak sikerült a helyzetével elégedetlen parasztságot szembefordítania nemzeti célokért fegyvert fogó földesuraival, s amelyeknek végére az önálló lengyel államiság utolsó maradványának: Krakkó szabad városának a Habsburg-birodalomba való bekebelezése tett pontot. Ezek a fejlemények — amelyekről Magyarországon is teljes pontossággal értesülve voltak — természetesen nem kis mértékben járultak hozzá a most érintett veszélytudat és válságérzés elmélyüléséhez.

A korszak magyar irodalmának (elsősorban lírájának) ama kiterjedt vonulatából, amelybe *Az üstökös útja* — problémaköre és tendenciája révén — szervesen beilleszkedik, itt csak azokat a műveket emelhetjük ki, amelyeknek Jókai írásával való összefüggése különösen szembetűnő. De mielőtt még ezekre rátérnénk, hadd utaljunk — inkább csak érdekességképpen — egy olyan szövegre, amely nem annyira eszmeisége (és még kevésbé művészi kifejezőmódja), hanem szűkebb értelemben vett tárgya — a Magyarország múltját, jelenét és jövőjét feltáró álomsor — folytán érintkezik valamelyes mértékben *Az üstökös útjával*. Nem önálló műről, hanem egy nagyobb lélegzetű prózai munka — Nagy Ignác *Magyar titkok* c., lazán összefűzött epizódokból álló regénye — egyik részletéről van szó. Ebben a

(*Forró láz* címet viselő) fejezetben a történetet első személyben elbeszélő hőst ágyhoz szögezi a betegség, s lázas álmában az Idő szelleme kalauzolja végig a magyarság életének egymást követő szakaszain. A múltra vonatkozó látomásáról csak egészen röviden számol be, viszont annál több mondanivalója van a jelenről, amelynek tablója (ahogyan ezt Nagy Ignác egész művének célzata megköveteli) a legkülönbözőbb — élcelődő iróniával ecsetelt — visszásságok és ferdeségek képeiből áll össze.

Herder jóslata cseng vissza a *Szózatnak* „a nagyszerű halál” látomását megjelenítő soraiban. Ugyanezzel a gonddal küszködik a *Zrinyi második éneke* (1838) költője is, de Kölcsey már arra figyelmezteti nemzetét, hogy vesztét saját méltatlan fiainak, a „gyáva faj”-nak bűnei fogják okozni. Ítéletét az utolsó versszak — a Sors válasza a Költőnek — fogalmazza meg végleges érvénnyel:

Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja
Szülötti bűnein leszáll;
Szelíd sugárit többé nem nyugtatja
Az ősz apák sírhalminál.
És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

Szinte e Kölcsey-sorok prózai parafrázisaként hat *Az üstökös útjának* az a részlete, amely az elbeszélő álmának utolsó mozzanatát — az évszázadok múlva viszontlátott, immár virágzó, de más néptől lakott, s a magyarokról mit sem tudó szülőföld képét — idézi fel: „Még egyszer, még egyszer kelle téged látnom, óh hon. Szép voltál, mint mindig, gazdagon tenyészett mezőidön a fű. [. . .] Minden szép volt, minden virult, [. . .] A kunyhók helyén most pompás városok álltak, a gubás, póre nép helyén síma képű nép sürgött-forgott. [. . .] mindenütt idegen arc, idegen ajkak beszéde, idegen öröm, idegen bánat!”

A magyarság sorsának és jövődjének, életre hivatottságának vagy kikerülhetetlen pusztulásának problematikája Petőfit is mélyen és tartósan foglalkoztatta. Az 1845 januárjában írt *A magyar nemzet c.* verset már hangütésének könyörtelen szigora is a *Zrinyi második énekével* rokonítja:

Oh ne mondjátok nekem, hogy
Hajnallik hazánk felett!
Látom én: az ő számára

Szó a sors szemfödelet.
S kérni istent nem merem, hogy
Nemzetem gyógyítsa fel,
Mert e nemzet, elhigyétek,
Életet nem érdemel.

Tömör történelmi számvetést tartalmaz az 1846 januárjából való *Isten csodája* is. Külön hangsúlyt kap itt (akárcsak *Az üstökös útjában*) az a két nagy történelmi katasztrófa: a tatárdúlás, a Sajó mellett vívott ütközet, valamint a mohácsi vész, amelyeknek emléke a legmélyebben vésődött be a nemzeti köztudatba. A komor tanulság („Isten csodája, hogy még áll hazánk”) refrénként tér vissza az egyes versszakok végén; az utolsó strófát azonban már tette serkentő, energikus felszólítás zárja:

Ne csak istenben bízunk, mint bizánk;
Emberségünkől álljon fönn hazánk!

Az 1846 decemberében keletkezett *A magyar nemzetben* az azonos című korábbi vers gondolatai térnek vissza, csakhogy a költő hangja most még keserűbb és szenvedélyesebb:

Ezer év, hogy e nemzet
Itt magának hazát szerzett,
És ha jőne most halála,
A jövőd mit találna,
Mi neki arról beszélne,
Hogy itt hajdan magyar éle?
S a világtörténet könyve?
Ott sem lennének följegyezve!
És ha lennének, jaj minékünk,
Ezt olvasnák csak felőlünk:
„Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván.” —
Oh hazám, mikor fogsz ismét
Tenni egy sugárt, egy kis fényt
Megrozsdásodott nevedre?
Mikor ébredsz önérzetre?

A honfoglalás óta eltelt évezred mérlegét vonja meg *Az üstökös útja* is, az idézett Petőfi-verseknek nem csupán — önvádtól és szégyenérzettől áthatott — szemléletmódját véve át, hanem helyenként még

szavaikat is visszahangozva. Jókai (ha meg is emlékezik a magyarság erényeiről, a csatamezőn, véres harcokban szerzett dicsőségéről) ugyanazt a lesújtó következtetést szűri le történelmi visszapillantásából, mint amelyet Petőfi mondott ki. „Ezer évig laktunk e földön: soha e hazát nemzet úgy nem szerette, mint mi szerettük, és mégis, ha ma elmennénk róla, holnap már nem tudná senki, hogy itt valánk; mint az elégett naftaláng, mely égést nem hágy maga után, mint a zivatar, mely a tengerbe írta nevét, nyom nélkül múlnánk el innét, az utánunk jövő idegen nemzedéknek nem kellene előbb az obeliszkot ledönteni, melyen tetteink emléke írva van, hogy győzelme bálványait helyébe állíthassa” — jelenti ki egy helyütt, írásának vége felé pedig szentenciaszerű határozottsággal szögezi le: „Mely nemzet egy ezred alatt sem tett semmit, nem érdemi, hogy tovább foglalja a helyet a földön.”

Az *üstökös útja* megírásához Jókai — véleményünk szerint — nem csupán rokon mondanivalójú költői alkotásokból merített inspirációt. Közvetlen vagy közvetett módon hatott rá a korszak politikai irodalma, s ezen belül a reformeszmék első nagy képviselőjének: Széchenyi Istvánnak munkássága is. Széchenyi korábbi rendkívüli népszerűsége az 1840-es években — amikor a *Hitel* írója a legfőbb veszélyt már Kossuth (szerinte túlzott) radikalizmusában látta — némileg csökkent ugyan, de a munkáiban kifejtett nagyszabású, társadalmi átalakulás roppant távlatait megnyitó koncepciók kisugárzása természetesen továbbra sem szűnt meg. (Tudjuk, hogy Széchenyi kultuszát később — az *Egy magyar nábobtól* kezdve — Jókai is számos rövidebb-hosszabb írásával szolgálta. Széchenyi iránt érzett tiszteletének azonban — az *Ék* 1847. dec. 19-i számában, a *Mi hírt Budán?* rovatban névtelenül publikált sorainak [JKK *Cikkek és beszédek*. I. k. 433—34.] tanúsága szerint — már ebben az időszakban is kifejezést adott.) Széchenyi volt az, aki — a Herder jóslatára alapozott történetfilozófiai pesszimizmust erélyesen visszautasítva — elsőként mutatott rá: a magyarság végpusztulása nem megmásíthatatlan szükségszerűség, hanem csak a lehetőségek egyike, amelynek bekövetkeztét tétlenül tűrni, avagy pedig valóra válását meggátolni egyaránt a nemzet hatalmában áll. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza tömören s egyszerűen pontosan foglalja össze, hogyan reagált a közvélemény és az egykorú szépirodalom Széchenyi fellépésére: „Midőn Széchenyi *Hitel*ében az európai új eszméket hirdetve s alakító erejéktől várva az alkotmány, nemzetiség és társadalom újjászületését, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, fölindított minden magyar szívet. [...] Széchenyi meggyalázta a múltat, a magyar egyetlen büszkeségét s oly jövődőt ígért neki, melyről még álmodni sem mert;

kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését, s vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem, egy nagy elhatározás díjában, melytől elszakott minden szív. [. . .] A költők épen oly megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet. Lyrájok nem volt oly vakmerész és siralomhoz szokott húrjain remegve zendült meg az öröm. Ők voltak az elsők, kik befogadták a reményt és hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevésbé mondtak le, mint szíve mélyén maga a nemzet. Összeolvasztották a kettőt, a reményt és emléket, a bánatot és örömet, a hitet és aggodalmat.” (Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bp. é. n. 201—02.) Gyulai utolsó mondatai egyúttal azt az — ugyancsak „reményt és emléket”, „hitet és aggodalmat” elegyítő — alaphangulatot is találóan érzékel-tetik, amely *Az üstökös útját* átlengi.

A *Stádium* előszavának egyik passzusa a — fenyegetőnek, de nem kikerülhetetlennek érzett — nemzethalál perspektívájából tekint végig azokon a jelenségeken, amelyek a magyarság boldogulásának útjában állnak: „. . . azért most csak az a’ kérdés: el akarjuk e magunkat végkép töröltetni a’ nemzetek sorából a’ nélkül, hogy a’ világ évrájziban a’ Magyar legalább elhunya után egy fényes lapot foglaljon; el akarunk e annyira korcsosulni, hogy a’ jövendő még valahai létünket is kérdésbe hozza, ’s mi mint Magyarok egykori sírhantunk fölött soha ne érdemeljünk e a’ később élendő nagy nemzetek emlékezetében néhai nagyságunknak egy érdem-émlékét is? vagy ezental is csigakép akarunk mindig mászni, ’s örökké azt állítván, népünk semmi polgári létre nem érett még’ jövendő 800 évek alatt is olly bágyadtan emelkedni a’ tökéletesb felé, mint eddig alig emelkedénk? — Ha eltöröltetésre szántuk magunkat el — [. . .] vagy ha törpeségünket ’s legtöbb nemzetek-előtti isméretlen vagy csekély becsben tartott létünket annyira imádjuk, hogy az azokhul kilábolástul rettegünk, oh akkor kövessük törvényhozásinkban ’s alkotmányi rendezkedésinkben jobbadán, ’közvetlen’ eleink példáját: hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisdedinket ’s kivált leányinkat arra ne tanítsuk, ugy hogy ők is, mint a’ maiak, kerüljék a’ honi hangot, ’s annak természetes ellenségi legyenek, mit nem értenek; latán bilincsekbe szorítsuk mi is hazai érzésinket, ugy hogy azok soha ne engedjék lelkünk egész fellemlkedését, magyarságunk tökéletes kifejtését; [. . .] ne tanuljunk mi is sokat, vagy ha már tanulunk valamit, semmi egyebet ne tanuljunk, mint konyhadeákságot vagy rabulistai fogásokat; [. . .] keserítsük türhetetlen gögünk által polgárinkat, és szorítsuk az adóízetőt mindig mindig szorosb korlátok közé; regulázzuk őket, ’s vigyük el néha néha a’ házi pénztárt, de a’ nemesi tolvajt éppen ne vagy csak gyengén

büntessük; készítsünk szép utakat, de azokért ne fizessünk 's a' t., 's a' t., 's a' t. Eszközöljük csak mind ezt egy darabig még; oh akkor, ne kételkedjünk, minden bizonnyal elérjük a dicső czélt!! t. i. a' magyarság vég-elhunytát, vagy legszerencsésb esetben annak még néhány évig marasmus-közi tengését — — —!" (Gr. Széchenyi István: *Stadium*. Lipcse 1838. 6—7.) A Széchenyi soraiból kirajzolódó nemzeti bűnlajstrom lényegében, főbb mozzanatait tekintve egybevág azzal a — szónokias ellentétpárokra épített — jellemzéssel, amelyet *Az üstökös útjának* írója ad (a 417 : 28—418 11 sorokban) a maga korának hazai állapotairól. (Széchenyi eszméihez kapcsolódik, s egyszersmind a reformkor hazafias költészetének egyik leggyakoribb motívumát szólaltatja meg Jókai akkor is, amikor a nemzetüktől elidegenedett, a magyar nyelvet megvető nők ellen kel ki. Ezt a tárgyat érintve, az író önkéntelenül is a már Vörösmarty lírájából — elsősorban *Az úri hölgyhöz* c. versre gondolunk — ismerős fordulatokkal és kifejezésekkel ad hangot felháborodásának.)

Széchenyi a végső soron Herder tanaira visszavezethető, de öhozzá Mme de Staël közvetítésével eljutott, a nemzetek életét az egyéni fejlődéssel rokonító organikus történetiszemléletre alapozta a maga felfogását, amely szerint a magyarság még korántsem érkezett el történelmi pályafutásának végére, nem az aggkor, hanem az érett, életerős férfikor felé tart, s így — amennyiben hibáit levetkőzi, és alkalmazkodik a változó viszonyok követelményeihez — a jövőben szép sikerekre, addig nem is remélt eredményekre számíthat. A *Stadium* bevezetésében — néhány bekezdéssel a fentebb idézett szakasz után — így nyilatkozik erről: „El kell tökéletesen hinnünk továbbá, hogy férfi korunkat soha nem értük el még 's nagyok még soha nem valánk; mert ha e lértük volna már legfényesb pontunkat 's egykor valóban nagy Nemzet lettünk volna, akkor nem emelkedhetnénk 's nagyok sem lehetnénk soha többé, minthogy semmi, s a nemzet, sem ember sem egyéb kétszer soha nem élt;” (I. m. 9.) Hasonló módon fordul szembe a fatalisztikus beállítottsággal a *Világ* utószavában is: „Óvakodás 's lelki erő által néhány évvel még egyes emberek is hosszabbíthatják földi létüket; Nemzetek azonban közértelmség 's az abbul szükségkép folyó moralitás által lételüket sok századra terjeszthetik azon határon túl, mely tudatlan, egymást gyűlölő 's kericsosuló népeknek kerülhetlen halál árka!” (Gr. Széchenyi István: *Világ*. Pest 1831. 522.) *Az üstökös útja* (noha a szöveg egésze sokkal inkább fájdalmas, tragikus hangoltságot, semmint reménykedő optimizmust éreztet) szintén a — kételyektől felhőzött, de végül mégiscsak feltörő — bizakodás hangján csendül ki. Jókai is arra figyelmezteti a magyarságot: ha megragadja a kínálkozó — s az író szerint immár utolsó

— lehetőséget a megújulásra, még úrrá lehet a létét fenyegető veszélyeken.

A nemzete számára áhított és remélt derűsebb, boldogabb időszak képét Jókai ezúttal még körvonalalaiban sem vetíti elénk. Későbbi műveiben már ilyenfajta — a vigasztalan múltat a (konkrét részleteiben is elképzelt) ragyogó jövő távlataival szembesítő — vízióknak is szívesen ad helyet. A *Török világ Magyarországon* c., 1852/53-ban készült regény IX. fejezetébe — hogy a XVII. sz.-i Pestről adott rajz leverő hatását ellensúlyozza — kitéréskepven egy, a főváros jövőbeli arculatát felidéző, s a Bach-korszak viszonyai között bizonyára végletesen, sőt irreálisan optimistának tűnő leírást (JKK 4. k. 114—15.) illet. Az 1871-ben írt *Eppur si muove*-ban a regény főalakjával, Jenőy Kálmánnal jövőndölteti meg (JKK 23. k. 334—35.) a magyarság majdani újjászületését. (A könyv utószavában már azt hangoztatja, hogy a reformkorban élő hős álmai időközben nagyobbbrészt valóra váltak.) *Az üstökös útja* gondolatköréhez tér vissza *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c., 1890-ben befejezett munka zárófejezetében (JKK 68. k. 488—92.) is. A XIX. század eleji Magyarország gazdasági, politikai és kulturális visszamaradottságát éppoly erőteljesen érzékelteti — rendszerint a hangsúlyt is ugyanazokra a mozzanatokra helyezve — itt is, mint ifjúkori írásában. Tekintetét azonban már nem a jövő felé, hanem a jelenre fordítja, s az egykori szomorú állapotokkal a kiegyezés utáni évtizedek társadalmának rózsaszínben látott panorámáját állítja szembe, valóságos dics himnuszt zengve a dualizmus korának vívmányairól.

Irodalom

Szinnyei Ferenc szerint *Az üstökös útja* „zavaros, beteges fantazmagória: a költő megálmodja Magyarország múltját és jövőjét”. (Szinnyei F. 2. k. 191.)

Jablonkay Gábor *Jókai tendenciája* c. tanulmányában (Magyar Kultúra, 1924.) *Az üstökös útja* utolsó mondatait (a „De ne imádkozunk összetett kézzel . . .” szavaktól kezdve) mint Jókai vallásellenes érzületének bizonyítékát idézi. (394—95.)

Nagy Miklós annak példaként említi *Az üstökös útját*, hogy Jókai megfigyelőkézsége, furcsaságok iránti érdeklődése még borzalmakban és misztikumban tobzódó novelláiból sem hiányzik. „A fantasztikus keret — a szerző egy háromszáz évenként visszatérő üstökössel újra meg újra átrepül Magyarország földe fölé — egyáltalán nem kívánna, hogy részletesen írjon a földtörténet hullóiról és óriásgyík-

jairól, 1848 elején elkészült munkájának célja ugyanis a nemzeti egységre való intés, éledező természetrajzi hajlamainak mégsem tud ellenállni. Ugyanitt megnyilatkozik a méla hangulatok, a nyári éj hétköznapi csodái iránti erős fogékonysága [. . .] Kár, hogy megkapó képeit nem sokkal alább már beárnyékolja a romantika sir- és kísértetkultusza.” (Nagy M. 30.)

N. Dely Zsuzsa kitér *Az üstökös útja* egy részletére (kiadásunkban a 405 : 12—23 sorokra), amelyben az író stílusában — a vadromantikus kifejezésmód mellett — ugyancsak megtalálható lágyabb, szentimentálisabb stíluselemek egyik jellegzetes példáját látja. „A bevezető kép, majd a felhőknek mint szellemalakoknak a megjelenése remekül illeszkedik *Az üstökös útja* című elbeszélés borongós, patétikus hangulatába. Az író az éjszaka költészetéről beszél, s az egész történet az ébrenlét és az álomszerű víziók, a valóság és az elképzelt szellemvilág határán játszódik le. [. . .] A továbbiakban nemcsak a hold nyer kísérteties fényt, a csillagok emberarcot, hanem minden valóságos hang, az estharang, a madárdal is szellemivé válik. [. . .] A leírásnak különös szépséget kölcsönöz a való és a halott világ jelzőinek az ellentéte: *tdvol maddrdal, ringó estharang ~ halotti ének, haldlóra ütése.*” (N. Dely 38.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az Országgyűlési Emlék (röv.: OE) c. almanachban megjelent első közlés szövegén alapul. Kötetben az elbeszélés először *A magyar előidőkől* (röv.: ME) c. gyűjteményben jelent meg. Az itt előforduló — nem túl nagyszámú — változat nagyobb része nyilvánvaló szövegromlás, ill. (a 421 : 2—3 sorok szövegéből kimaradt szavak esetében) az abszolutizmus korának sajtóviszonyaihoz igazodó kényszerű módosítás. Helyesírási vonatkozásban megjegyezzük, hogy az *épen, fuldnk, gyulad, köny, léleket, sülyed*, továbbá az *illy, melly, milly, olly* szavakat a mai írásmód szerint írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a ME és az NK szövegét vettük figyelembe.

Lsp: Sor:

- 400 : 18 ha ma elmennénk (NK: ha elmennénk)
 401 : 3 egykor egy nép élt (NK: egykor nép élt)
 4 érte izzadt, érte meghalt? (ME, NK: érte izzadt, meghalt?)
 5 építeni, hogy benne (ME, NK: építeni érte, hogy benne)
 10 érezett (ME, NK: érzett)
 13 hátra van negyven év (NK: hátra van ötven év)
 15 Még negyven év! (NK: még ötven év!)

Lap: Sor:

- 402 : 33 kaponyát (NK: koponyát)
403 : 1 csoroszlyához (ME: csuroslyához NK: csoroszlyához)
11 erdőtelen (NK: erdőtlen)
28 regényes (OE, ME: regélyes — sh.)
30 rozsdavette (NK: rozsdiette)
33 kaponyákon (NK: koponyákon)
34 kaponyák (NK: koponyák)
404 : 1 kaponya (NK: koponya)
12 közelgtére (NK: közeledtére)
22 lélek is elhagyja (OE: lélek és elhagyja — sh.)
34 szöcskő (NK: szöcske)
405 : 13 kísértetvilága (NK: kísérteties világa)
16 arccat kezdenék (OE: arczukat kezdének — sh. ME: arci-
kat kezdenék — sh.)
17 mosolygva (NK: mosolyogva)
25 Ki sírdombon (OE, ME : Ha sírdombon)
26 árnyakkal (OE: árnyékkal)
406 : 22 az égre, majd (NK: az égen, majd)
407 : 2 utósó (NK: utolsó)
10 fürdik (NK: fürdik)
30 ekliptikus (NK: elliptikus)
408 : 17 megfogva tartja (NK: megkötve tartja)
18 egykor a lánchnál (NK: egykor e lánchnál)
409 : 19 vonása ezt kérdezi (NK: vonása azt kérdezi)
mért (NK: miért)
30 mint önfekélyeitől (NK: mint fekélyeitől)
410 : 24 föld, — a büszke (ME, NK: föld? A büszke)
32 füstölögtek (OE: füstölegtek)
411 : 18 szárnyaival korholva a habot, s víz közül (NK: szárnyaival
horholva a habot, s a víz közül)
31 Néhány (NK: Nehány)
412 : 4 néhány (NK: néhány)
9 alatt is országot (NK: alatt más országot)
30 erdők a mocsárok között (ME, NK: erdők s mocsárok között)
413 : 8 cipelve (ME, NK: cipelve)
25 hihetlen (OE, ME: hitetlen — sh.)
31 jóltévőiket (NK: jóltevőiket)
414 : 3 miknek szarvait (OE, ME: miknek szavait — sh.)
11 mocsárokbá (NK: mocsarakba)
17 utósó (NK: utolsó)
20 tört urnák (OE, ME: törzs urnák)

Lap: Sor:

- 415 : 18 (a „Testvér mártotta . . .” kezd. mondat az NK-ban új be-
kezdésbe kerül.)
22 mindég (NK: mindig)
24 viszátkodó (NK: viszálykodó)
25 Tán a kifolyott honfivér? Kiitta (NK: Talán a kifolyott
honfivér? Beitta)
28 vesszen el e látás (ME, NK: vesszen el a látás)
416 4 Tehetlen (NK: Tehetetlen)
5 mely az övéiket (OE: mely a övéiket — sh.)
8 önékik (ME, NK: ő nekik)
14 vér folyott (NK: vér folyt)
16 hallhaták (NK: hallhaták)
24 túlcsapva, elöntötted volna (OE, ME: túlcsapva, döntötte
volna — sh.)
25 fojtva, akik azt (NK: fojtva azokat, a kik azt)
417 : 16 mindég (ME, NK: mindig)
17 új csillag-körút (OE, ME: új csillag körül — sh.)
22 nem a vérmezőn (NK: nem a harczmezőn)
26 füstölög (NK: füstölög)
418 2 nemzetgazdaságnak (OE, ME: nemzetgazdaságnak)
7 öltözetét (NK: öltözeteit)
10 érezni, kik előtt (NK: érezni, a kik előtt)
26 üdvesség (NK: üdvösség)
419 : 8 mind, mind más (NK: mind más)
10 homályosan ismerős (NK: homályos ismerős)
27 el vannak temetve? (NK: el vannak temetve)
28 színéhez (NK: színeihez)
33 maradt még csak fenn (NK: maradt csak még fenn)
420 9 mint negyven (NK: mint ötven)
11 Csak negyven évi éltet a nemzetnek: hogy a halhatlanságot
(NK: Csak ötven évi éltet e nemzetnek: hogy a halhatatlan-
ságot)
17 melyet a kárhozottak (NK: melyet kárhozottak)
mindig halványabb (OE, ME: minden halványabb — sh.)
22 végig arcomon. (NK: végig az arcomon)
28 a tárogató több bús hangjai (NK: a tárogató bús hangjai)
30 Még negyven év (NK: Még ötven év)
421 2 fáradni, csatázni, s ha kell — elvérezni; ez az igazi (ME, NK:
fáradni, ez az igazi)
8 fúná (NK: fújná)
10 megérdemlette (NK: megérdemelte)

Lap: Sor:

- 400 1 *Még negyven év! s éppen egy ezred folyott le* — a honfoglalás időpontja a XIX. században a vitás történelmi kérdések közé tartozott. A század első felében készült tankönyvek nagy része 888-ra tette a dátumot. Jókai kijelentése is ezzel a fel-fogással hangzik egybe. A kérdésre vonatkozó későbbi — már a millennium előkészületeivel összefüggő — viták és kutatások során az az álláspont maradt felül, amely szerint a honfoglalás ténylegesen 895/896 táján ment végbe. Az NK szövegében ennek megfelelően „Még negyven év!” helyett „Még ötven év!” áll. E kiadás gondozói ui. (bár természetesen továbbra is érzékeltetni kívánták azt a körülményt, hogy Jókai írása még a szabadságharc előtt keletkezett) az újabb kutatási eredményekkel is lépést akartak tartani.
- 401 *itt válasznak honkereső apdink magyarok fejedelmét* — a honfoglaló magyarok pusztaszeri gyűlésére vonatkozó hagyomány Anonymus *Gesta Ungarorum* c. művének 40. fejezetén alapul. Anonymus szerint Árpád vezér és nemesei Zalán legyőzése után gyűlést tartottak, s azon „elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétekért . . . Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek [a latin szövegben *Scerij*, későbbi nevén Pusztaszer] nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának.” *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 1958. 123—24.) A fejedelemválasztás aktusát azonban Anonymus nem kapcsolja a Szeriben tartott gyűléshez; szerinte az már korábban megtörtént.
- 403 16 *tatárfutás* — azaz a tatárok elől való futás
- 407 : 30 *ekliptikus* — a Nap körül leírt (pálya)
- 412 : 16 *iguanodon* — a kenguruhoz hasonló, mintegy tíz méter hosszú, kihalt sárkánygyík
- 17 *plesiosaurus* — a Jura és Kréta földtörténeti korszakokban élt kétéltű, csúszómászó sárkánygyík
- 413 : 28 *az óceánba egy egész földrész süllyedett a tenger alá* — az Atlantisz nevű állítólagos elsüllyedt földrésszel kapcsolatos hiedelem ókori görög forrásokra vezethető vissza. A legenda szerint Atlantisz lakosai minden gazdagság birtokában voltak,

Lap: Sor:

- 413 : 28 amíg bűneik miatt földrengés és özönvíz nyomtalanul el nem tüntette az egész szigetet. Az Atlantiszra vonatkozó hagyomány (amelyről Platón is említést tesz) későbbi korok íróinak és gondolkozóinak képzeletét is foglalkoztatta. Jókai *Óceánia* c., 1856-ban megjelent kisregényében dolgozta fel a témát.
- 414 : 1 *És ekkor született egy ember isteni lélekkel* — az utalás Jézus Krisztusra vonatkozik
- 8 *Magyarország neve volt ekkor Colonia Julia* — Jókainak ez az állítása teljesen alaptalan. A későbbi Magyarország területén létesített római tartományok egyike sem viselte ezt a nevet. Később, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében már csak arról ír Jókai, hogy „Julius Caesar [...] két erősített helyet telepített meg a Duna partján, az egyik volt Juliobona, a másik Colonia Julia.” (JKK 67. k. 10.)
- 13 *propaetor* — az ókori római birodalom valamely kisebb tartományának kormányzója, helytartója
- 28 *Egy emberarcú elesett angyal ijeszté a földet* — célzás Attila hun uralkodóra (uralk. 433—453), akinek székhelye a Tisza vidékén volt; ezért alakult ki az a hagyomány, hogy holttestét hármas koporsóban a Tisza mélyébe süllyesztették.
- 415 : 1 *húnhalom* (kunhalom) — az Alföldön és a Dunántúl némely vidékén található, eredetileg sírok fölé emelt mesterséges dombok elnevezése. Ezeket a sírhalmokat valójában nem a hunok, hanem népvándorlás korabeli kelta és illír törzsek, ill. a jóval később betelepült kunok építették.
- 7 *Magyarországot Avariának hívták* — a török-tatár eredetű lovasnomád avarok 565—570 körül alapítottak birodalmat a Duna-medencében. Ezt a birodalmat (amely a későbbi Magyarország területét is magába foglalta) Nagy Károly frank császár 804-i hadjáratában megdöntötte. A következő évszázadok folyamán az avarok beolvadtak a környező népekbe.
- 416 : 17 *futott és slrt maga a király is* — IV. Béla királyról van szó, aki — miután seregét az 1241-ben Magyarországra betört tatár hadak a Sajó közelében fekvő Muhi mezőváros mellett tönkrevérték — kénytelen volt Ausztriába, majd Dalmáciába menekülni
- 418 : 1 *batka* — igen csekély értékű régi aprópénz
- 3 *nép, ki a csatából megfutott* — az utalás nyilvánvalóan az

Lap: Sor:

- 418 3 1809. jan. 13/14-i győri csatára, a nemesi inszurgensek seregének a franciáktól elszenvedett csúfos vereségére vonatkozik. Magyarország területén ui. az itt érintett egész történelmi korszak folyamán egyedül az 1809-i hadjárat idején került sor harci cselekményekre. Jókai több más — kötetünkben olvasható — fiatalkori írásában is gúnyos hangon céloz erre az eseményre. (L. különösen *A serfőző* c. elbeszélés jegyzetét.)
- 419 : 23 *cryptographia* — titkosírás, rejtjeles írás

18. EMBEREK ÉS KÉTLÁBÚ ÁLLATOK

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1848. jan. 2. (I. félev 1. sz.) 18—24. Ó betűjellel.
- II. *Novellák*. Pest, 1857. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. (Hazai beszély és regénytár. Szerkeszti és kiadja Friebeisz István. I. füzet.) 71—88. — *Egy férj, ki mindig párbajt ví* címmel, a bevezető rész nélkül.
A sorozatból több kötet nem jelent meg.
- III. Nv¹ 2. k. 69—86. A cím itt és az összes további közlésekben ismét az eredeti formában (*Emberek és kétlábú állatok. Orbis pictus.*) szerepel.
- IV. Nv 3. kiad. Bp. 1885. Franklin-Társulat. (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 120—21.) 231—45.
- V. Nv—NK 169—79. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- VI. Nv 4. kiad. Bp. 1896. Franklin-Társulat. 227—41.
- VII. a) Nv 5. kiad. Bp. 1904. Franklin-Társulat. (Szépirodalmi Könyvtár.) 219—32.
b) 7. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
c) 8. kiad. 1907. (Szépirodalmi Könyvtár.) 2. k. 32—45.
Címlapkiadás, két kötetre osztva és nagyobb formátumban, de azonos szedéstükörrel.
- VIII. a) Nv 9. kiad. Bp. 1908. Franklin-Társulat. 223—37.
b) 10. kiad. 1910.
Címlapkiadás.
c) 11. kiad. 1912.
Címlapkiadás.
d) 12. kiad. 1913.
Címlapkiadás.

Fordítás:

Román: *Un bărbat care duelează mereu*. Tradusă de J. C. Pap. Ungaria (Cluj) 1894 máj. (3. évf. 15—16. sz.) 335—39. p.

Keletkezése (források, minták)

Ezt az elbeszélést Jókai nyilvánvalóan egy humoros jellegű novellaciklus első darabjának szánta. Keletkezésében feltehetőleg a szerkesztői szükség is közrejátszott. Ez időből való leveleiben Jókai több ízben is felpanaszolja: íróbarátai nem támogatják kellőképpen a szerkesztés munkájában, s ezért — hogy az Ék kereteit megfelelő tartalommal tudja kitölteni — a lap anyagának jelentős hányadát neki magának kell megírnia. A divatlapoktól közönségük elvárta, hogy — a romantikus kordivathoz igazodó, komoran patetikus hangú és nemegyszer súlyos társadalmi problémákat felvető művek szomszédságában — állandóan nyújtsanak derűs színezetű, szórakoztató olvasnivalót is. Az *Emberék és kétlábú állatok* — *Orbis pictus* kettős gyűjtőcím alá foglalt, közkeletű emberi gyarlóságokat és nevetséges, de ártalmatlan különbségeket enyhén szatirikus tónusban kipellengérező — az életkép-műfajtól kölcsönzött stíluselveket is bőségesen alkalmazó — írásokkal Jókai ezt az igényt akarta kielégíteni. A tervezett ciklus egységes keretbe foglalásának (valamint talán a saját lapjában való túlságosan sűrű szerzői jelenlét leplezésének) szándéka készíthette arra, hogy — a prózai epika egyik közismert, hosszú múltra visszatekintő fogásához folyamodva — egy fikatív elbeszélő figuráját is életre hívja, a bevezető sorokban bemutatott, a bizarr Ó családnévre hallgató 49 éves sánta hadfi személyében. A sorozatból azonban csak két darab készült el; a második novella (*A ritkaságyűjtész*) két és fél hónap múlva követte az elsőt. Március 15-e után a közélet ügyei, az egymást mind gyorsabb ütemben követő sorsdöntő események vontak magukra minden figyelmet. A nemzeti lét nagy kérdéseibez semmilyen módon nem kapcsolódó, politikamentes irodalmi alkotások ekkor már nemigen számíthattak az olvasók érdeklődésére.

Akárcsak a kötetünkben szereplő többi humoros elbeszélés, az *Egy férj, ki mindig párbajt ví* is valóságos életjelenségeket idéz fel — ám a csak szavakban bátor, de a tényleges veszélyt kerülő állítólagos párbajhős típusát megjelenítve Jókai egyszersmind bizonyos irodalmi hagyományt is folytat. A párbaj kultusza a XIX. században tudvalevőleg a vezető társadalmi rétegek életformájának szerves tartozéka

volt, s így fontos helyet kapott az ezen életformát tükröző irodalmi művekben is. A kor erkölcsi kódexe szerint annak, akinek becsületét valamilyen sérelem érte, föltétlenül párbajban kellett elégtételt szereznie magának. Ha valaki ennek a kötelezettségének nem felelt meg, vagy pedig a neki szóló kihívás elől kitért, gyávasága miatt közmegevetésben részesült. Ezt a szemléletmódot — műveinek tanúbizonysága szerint — Jókai is teljes mértékben a magáévá tette. Regényeiben gyakran ábrázol párbajokat (sok közülük halálos kimenetelű), s a párbajtól való vonakodást mindenkor súlyos jellembeli fogyatékoságként tünteti fel. (Vö. Zsigmond 308—09.) Öregkorában cikket is szentelt a kérdésnek, részletesen fejtegetve a párbaj intézményének jogosult és szükséges volta mellett szóló érveket. (*Az ellentmondások manója*. Nemzet 1897. jan. 1.)

A kor gondolkozói között természetesen olyanok is akadtak, akik felemelték szavukat a párbaj-mánia ellen, de az efféle különvélemények a vázolt közfelfogást és a hozzá igazodó magatartási normákat nem befolyásolták számottevően. Hadd hivatkozzunk itt Petőfi példájára. A *hóhér kötele* c. regényében Andorlaki Máté csak nagy nehezen tudja párbajra kényszeríteni vetélytársát, Ternyei Boldizsárt, akinek férfiatlan viselkedését az író egyértelműen elítéli. *Levél Várady Antalhoz* c., 1846 májusában írt versében ugyan — valószínűleg Cabet gondolatait visszahangozva — arra inti barátját, ne párbajozzék, mert életére a hazának később, a remélt forradalom bekövetkeztekor még szüksége lesz. Viszont alig néhány héttel a vers elkészülte után már ő maga hívta ki párbajra Vahot Imrét (l. erről a *Házasságok desperációból* c. elbeszélés jegyzetét), 1848 nyarán a szabadszállási követválasztás után pedig Nagy Károlyhoz, az őt legyőző ellenjelölthöz intézett hasonló kihívást. Egy-két írói párbajra különben az 1840-es évek folyamán ténylegesen is sor került. A legnagyobb feltűnést az keltette, amely 1846. nov. 22-én Irinyi József és Vida Károly, a Budapesti Híradó főmunkatársa, a konzervatív sajtó egyik vezető publicistája között zajlott le, s amelyben az előbbi a karját lőtte át ellenfelének. Az eset nyomán — amelyről Jókai később többször is (így *Az én kortársaim* és *A párbaj a magyar irodalomban a régibb időkben* c. írásaiban) megemlékezett — Irinyinek a radikális szellemű fiatalság körében élvezett tekintélye és népszerűsége lényegesen fokozódott.

Utaltunk rá, hogy a párbaj-divatból adódó, titkolt jellemgyengeségeket is felfedő komikus helyzetekre — mint hálás irodalmi témalehetőségekre — Jókai előtt már mások is felfigyeltek. Dickens *A Pickwick klub* c. regényének egyik alakja, Winkle úr a mű második fejezetében — félreértés folytán — csaknem párbajra kényszerül, s az író élénk színekkel ecseteli azt az ijedelmet, amely „hősét” már

a párbaj gondolatára is elfogja. A kor egyik legsikeresebb magyar prózaírója, Nagy Ignác *Magyar titkok* c. regényében (a „Kakasviadal” c. fejezetben) mutat be egy — ugyancsak félreértésből előállott — párbajt.

Jókai kétségkívül jól ismerte mind Dickens, mind Nagy Ignác szóban forgó regényeit — de az *Egy férj, ki mindig párbajt v* keletkezését mégsem olvasmányemlékekre kell visszavezetnünk. Véleményünk szerint a színlelt párbaj motívumára épülő novella alapötletét egy éppen akkoriban lejátsszódott s a „hős” megszégyenülésével végződött valóságos eset szolgáltatta. Jókai egész sor írásában örököltette meg ezt a mulatságos affért, amely egyik — nála alig idősebb, még szintén pályája kezdetén álló — íróársának: Vas Gerebennek személyéhez kapcsolódott, s amely bizonyára a pesti írói körök tréfáinak gyakori céltáblája volt. *Az én kortársaim* c., 1872-ben írt visszaemlékezésében a következőképpen mondja el a történetet: „Oly hirtelen tűnt is el [ti. Vas Gereben] a negyvenhetes év végén. Ez is egy kis humoreszk. Valami összekocódása volt egy ifjúkori barátjával, s az írói becsület azt kívánta, hogy megsértőjét hívja ki és verekedjék meg vele. Meg kell lenni. Hozzám jött a párbajhoz pisztolyt kérni. »Nekem van egy, mondám, de ez dupla pisztoly, hogy lőtök ezzel?» — »Hát majd úgy, hogy először az egyik fél lő az egyik csövével, aztán ha az nem talált, a másik lő a másik csövével.« — »Biz az jó lesz.« Pár óra múlva hozzák a híret, hogy Vas Gereben keresztül van lőve a karján. Odasietek hozzá. Fekszik s bekötött karját jeges vízzel borogatja, ingén lyuk a golyótól. Én egészen sajnálkozva hagytam el szegényt. De nem voltak olyan jó keresztyének Degré és Lauka, pedig hiszen pápisták; nem hittek neki, levették karjáról a köteléket, még a flastromot is levették, s nem volt biz annak semmi baja. Párbaj sem volt. Emiatt szegénynek nem volt maradása itten Pesten, hová csak a későbbi mozgalmas év hívta ismét vissza.” (*Életemből*. Nk 96. k. 179.)

Kitér az ügyre Jókai *A párbaj a magyar irodalomban a régibb időkben* c. cikkében (A Hon 1879. dec. 25. Reggeli kiadás) is. Lényegében azonos módon beszél el a históriát, de kiegészíti még egy apró mozzanattal: eszerint Vas Gereben — hogy állítólagos párbajának látható bizonyosságát felmutatni — egy orvos-ismerősehez, Kajdácsy Józsefhez fordult, s ez lancettájával készített lövés helyéhez hasonló, jelentéktelen sebet a nem éppen hőslélkü ifjú irodalmár karján.

Ugyanezen az eseten alapul *A tengerszemű hölgy* egyik (a VI. fejezetben olvasható) epizódja is. Vas Gerebent itt ugyan nem nevezi meg Jókai, csupán egy Vahot Imrétől felfedezett „fiatal humoristát” emleget, aki a regény egyik költött alakjával, Bagotay Mukival

keveredik inzultusba. A (máskülönben most is változatlan formában reprodukált) történet ezúttal az alábbi csattanóval zárul: „... a mi humoristánk, meg Bagotay Muki amerikai párbajt vívtak; aki a fekete golyót húzta, annak kellett no, nem meghalni, hanem doktor K y- val a karján sebet csináltatni. A doktor tett a lancétával egy, két centiméter hosszúságú s négy miliméter mélységű hasítást a biceps fölött az epidermisen, abba beillesztett egy golyót, meg kivette, aztán bekötötte a sebet, s a sértett becsület tökéletesen helyre volt állítva.” (NK 76. k. 50—51.)

Jókai (akinek mint újdonsült folyóiratszerkesztőnek magának is voltak kisebb surlódásai Vas Gerebennel) nemcsak az idézett kései visszaemlékezésekben elevenítette fel író társa felsülésének történetét, hanem már az eset után néhány nappal beszámolt róla — alig lepezett formában, mindössze a „hős” nevét hallgatva el — az Ék olvasóinak. A *Mi hír Budán?* rovatban közölt, humoros jellegű írás (Ék 1847. szept. 19. és JKK *Cikkek és beszédek* I. k. 312—18.) így kezdődik: „Egy borzalmas párbaj, melly fővárosunkban anno Domini 1847. szept. 11-én végbe menvén minden rendű párbajkedvelőknek rettentő tanulságára e helyt megiratik.” A továbbiakban egy hatalmas erejű pofonról értesülünk, amely a „közvélemény asztalánál” (azaz a Pilvaxban) disputáló ifjú titánok körében csattant el: „s tudjátok meg: hogy ama hajnallal és vöröskrétával versengő arc, mellynek egyik fele e csattanás után ezerszerte pirosabb lett, mint a másik fele, a mellyik felén tudniillik a türelmetlen véleményü, de kemény marku *Döngöre* öt ujjának ott maradt a visum repertuma: senkinek sem arca kerek ég alatt, mint egyedül és kizárólag vitéz Czicz Mártonnak . . .” Czicz félénkségében először ugyanúgy reagál, mint az *Egy férj, ki mindig párbajt ví* Bankó Lajos: azaz hajlandó lenne megbocsátani a sértőnek. Ismerősei azonban szemére vetik gyáva viselkedését, s ő ekkor kijelenti, hogy a kibékülés csak látszat volt: „holnap első kakaskurítás után helyreállandó becsülete végett *Döngörével* élet halálra tülekedni fog.” Másnap hajnalban egy meg nem nevezett — nyilvánvalóan magával a cikkíróval, Jókaival azonos — szerkesztő lakására toppan be, s az alábbi szónoklatot intézi hozzá:

„Úgy nézzen ön szemem közé, mint ki egy óra mulva vagy halott leszek, vagy gyilkos földönfutó. Két dolgok vagynak, mellyeket öntől kérné szándékozom; egyik az: hogy tegye ki lapjába, miképen Czicz Márton becsületének szigoruan eleget tevén azt mindenképen helyreállította; másik az, hogy ha eltalálok esni, holttestemet ne hagyja temetetlen, hanem tétesse azt egy hús fa árnyékába, tűzzön fejemhez egyszerű *faragatlan keresztfát*, melly *engemet* példázzon, s ha jőni fog a gýaszba öltözött kedves, vezesse el őt azon hantokhoz,

mellyek éltém korán lehullt virágait takarják; hadd fűzzön koszorút faragatlan kedvese keresztfájára, s ejtsen ön is egy pár részvevő könnyet porló hamvaimra... Most pedig adja ide kölcsön a pisztolyát.”

Egy idő múlva valaki hírül hozza a szerkesztőnek, hogy Czicz Márton a párbajban megsebesült a karján.

A humoreszk befejező részében arról olvasunk, hogy „Czicz Márton iszonyatos sebének miatta két negyed óráig ágyba fekvék, összevérzett inggel (a vér között ugyan pulykatoll-maradványok látszottak, de az már mindegy), bekötött karját hideg vízzel borogattatá, s csikószínű arccal úgy megnyögött, úgy megspánkodott, mintha kottából tanult volna nyögni, sopánkodni, rázza is a lábát, hogy lelje a hideg s ordított mikor nekijött az iszonyu, csonthasgató, és velőig ható fájdalom. A körüle állók imádkoztak érte.

Másik két negyed órában már enyhültek kínjai, felkelt, mutogatott iszonyu darab dichilion flastromot, melly sebesült karjára volt ragasztva, elbeszélte veszedelmes viadala végbemenetelét, a bátorságot, mellyet kiállott, a fájdalmat, mellyet elébb érzett, mint a durranást hallá; mutatá a golyót, melly megsebesíté a melly, világos tanuságául annak: hogy a csodák ideje még nem járta le magát, csak hatszor volt nagyobb, mint a pisztoly nyílása, mellyből kilöttek. Beszélte orvosának finom és gyöngéd bánásmódját, mellyel őt bekötözte (t.i. az orvos Czicz Mártont, nem pedig ő az orvost) s azt a boldog érzést, melly a kiállott csata után valóján előmlik.

Harmadik fél óra alatt már felöltözködött, még ugyan kissé szítta a fogát, mikor a kaputot fel kellett öltenie, s feledékenységéből hol a jobb karját, hol a bal karját kötötte fel a nyakába, de fájdalmai egészen megszűntek.”

A cikkíró végül utal azokra a „vakmerő szkeptikusokra”, kik „e megtörtént dolgokban kételkedni mernek”, sőt határozottan állítják, hogy Czicz Márton egyáltalán nem vívott párbajt megbántójával.

Az ügyre Jókai két hét múlva, az Ék 1847. okt. 3-i számában — egy, a szerkesztőhöz intézett fiktív „Nyílt levél” formájában — újból visszatért. A levél aláírója, „Czicz Márton” tiltakozik az ellen a — „tán biographiai hasonlatosságokból felmagzott” — vélekedés ellen, amely őt Vas Gerebennel azonosítja. (L. JKK *Cikkek és beszédek* I. k. 777.) Ez a „cáfolat” aligha szolgálhatott más célt, mint hogy egészen félreérthetetlen módon világítson rá Czicz Márton életbeli modelljének kilétére. Az Ék Vas Gereben elleni támadásainak sorát egy a nov. 28-i számban, a *Mi hír Buddn?* rovatban megjelent rövid közlemény (JKK *Cikkek és beszédek* I. k. 399.) zárja le, amely hírt ad Vas Gereben elutazásáról, s ironikus hangnemben búcsúztatja a pesti írói életformát vidéki vármegyei hivatallal felcserélő kollégát.

Néhány hét múlva, az *Egy férj, ki mindig párbajt vl* írásakor Jókai már teljesen függetlenítette magát Vas Gereben szóban forgó afférjának konkrét részleteitől, a fiktív párbaj motívumát a pesti írótar-sadalom világából másfajta környezetbe helyezte át, és különféle, az ő képzeletében megszületett cselekménymozzanatok bekapcsolásával kerekített köréje derűs hangulatú elbeszélést.

Szövegváltozatok

Kiadásunk az Ék hasábjain megjelent első közlés szövegén alapul. Kötetben a novellát Jókai először 1857-ben publikálta, mégpedig mindjárt két ízben is: előbb a *Novellák* (röv.: Nov), majd — az ezt néhány hónap múlva követő — *Népvilág* (röv.: Nv¹) c. gyűjteményben. Az író az Nv¹ sajtó alá rendezéskor néhány apró — mindössze egy-egy szóra kiterjedő — módosítást eszközölt a szövegen, főként abból a célból, hogy egyes, az írás tárcaszerű jellegéből adódó s a folyóiratbeli közlés tényével összefüggő mozzanatokot kiküszöböljön. Kiadásunkban azonban — az eredeti, éppen az Ék-beli megjelenés időpontjához kötött korhangulatot kívánva érzékeltetni — ezeket a változtatásokat nem vettük figyelembe. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy az *ahoz, boszú, épen, hasonlóképen, illyeténképen, kissebbit, lógg* szavakat, valamint az *ilyen, melly, olyan* szavakat a mai írásmód szerint írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a Nov, az Nv¹ és az Nv—NK (a továbbiakban: NK) szövegére voltunk tekintettel.

Lap: Sor:

- 422 1—423 : 13 (a Nov-ból hiányzik)
 6 ugyanazt (NK: ugyanezt)
 21 emlékezik (NK: emlékszik)
- 423 9 valaha az *Életképek* tisztelt olvasóit (Nv¹, NK: valaha a *Népvilág* tisztelt olvasóit)
- 15—17 (az „A néven ne tessék megütközni...” kezd. mondat a Nov-ból hiányzik.)
 16 míg a *devalváció* meg nem rongálta (Nv¹, NK: míg *börzseárfolyam* meg nem rongálta)
 25 legtöbb *viccet* (Nv¹, NK: legtöbb *élczet*)
- 424 6 *keresztényi* felebaráti (Nv¹, NK: *keresztényen* felebaráti)
 13 mindez rútul (NK: minden rútul)
 29 nagyságos *uramatyám* (Nov: nagyságos *urambátyám*)
- 425 3 *solenniter* (NK: *solemniter*)

Lap: Sor:

- 425 : 10 rá nézve (Nov: reá nézve)
15 *fashionable* (Nv¹, NK: *fashionabel*)
20 hogy az *Életképekből* humorisztikus (Nv¹, NK: hogy a *divat-
lapból* humoristicus)
31 rám ront (Nov: reám ront)
34 Ah, édes Ó úr! *végem van*, oda vagyok! (Nov: Ah édes Ó úr!
egészen odavagyok!)
- 426 : 1 Közbenvetőleg (Nov: Közbevetőleg)
14 élésem az asztalra (Nov, Nv¹, NK: élém az asztalra)
16 embernek *az orra* (Nov: embernek orra)
- 427 : 7 vigasztalást, *s* ezúttal (NK: vigasztalást, *hogy* ezúttal)
17 akárhova *máshova*, én (Nov: akárhova, én)
20 Nem reményleném (Nov: Nem remélném)
34 aztán (NK: azután)
- 428 : 2 lelkére; *mely* csakugyan (Nov: lelkére, *mi* csakugyan NK:
lelkére; *a mi* csakugyan)
5 Ily ludat (Nv¹, NK: Ilyen ludat)
11 emlékezem (Nov: emlékszem)
20 egy *a* falhoz vágott (NK: egy falhoz vágott)
31 egy *viccen* (Nv¹, NK: egy *élczen*)
- 429 : 8 Dom Sebastianban (NK: Don Sebastianban)
17 szobalyánya (Nov: szobaleánya)
- 430 : 6 csibenkedik (Nov: csipeszkedik)
- 431 : 30 elébe (Nov, Nv¹, NK: eléje)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 422 : cím *Orbis pictus* — festett világ, tarka (nyelvtanító) képes-
könyv (eredetileg J. Comenius híres tankönyvének címe)
- 1 *Mióta a nagy Plato kimondá, hogy az ember nem egyéb, mint* ,
kéilábú tollatlan állat — utalás egy Diogenes Laertius ógörög
író feljegyzésében ránk maradt híres anekdotára. Eszerint
Platón úgy határozta meg az embert, hogy tollatlan kétlábú
állat. Tanítványai helyeseltek; később viszont, kitépve egy
kakas tollát, azt mondták: „ez Platón embere”, azaz rá-
jöttek a meghatározás képtelenségére. (Diogenes Laertius,
VI. 36—39.) Jókai más műveiben is idézi ezt a mondást
(*Egy magyar nábob* JKK 5. k. 15.; *Mire megvénülünk* JKK
16. k. 225.).
- 18 *a spanyol örökösödési háborúban* — az utalás az 1833 és 1840

Lap: Sor:

- 422 : 18 között lezajlott spanyol polgárháborúra (az ún. „első karlista háborúra”) vonatkozik, amelynek során Izabella királynő, ill. Don Carlos trónkövetelő hívei álltak szemben egymással. A küzdelemben (a karlisták oldalán) külföldi önkéntesek is részt vettek.
- 20 a *Duzsárd nagynevű írója* — bizonyára Felix Dujardin (1801—1860) francia zoológusról, egy a XIX. sz. folyamán igen elterjedt állatrendszertan szerzőjéről van szó.
- 23 *lógva a semmiben, mint Mahomed koporsója* — ez a szólás egy régi keleti (de nem mohamedán) eredetű, s a középkor folyamán Európában is elterjedt hiedelmen alapul, amely szerint Mohamed koporsója Mekkában — két mágneskőtől tartva — a levegőben függött. (Vö. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1957. 253—54.)
- 423 I *mint Hugo Károlynak a dícsékedés* — Hugo Károly (1808—1877) személye és munkássága az 1840-es évek második felének magyar sajtóját sokat foglalkoztatta. A pesti születésű, német anyanyelvű Hugo — miután hosszabb ideig Bécsben élt, de ott írt és kiadott német drámáival nem ért el számottevőbb sikert — 1846-ban ismét Pesten telepedett le, és mint magyar drámaíró lépett fel. Munkáinak végleges nyelvi formába öntésében barátai (elsősorban Egressy Gábor) segítettek. Műveit a korabeli kritika (így Jókai lapja, az *Ék* is) általában elismeréssel fogadta. Az *Ék* 1847. dec. 12-i számának egy névtelen — feltehetőleg Jókai tollából származó — közleménye (JKK *Cikkek és beszédek* 1. k. 428.) azonban szóvá tette, hogy Hugo *Bankár és báró* c. drámájának tárgyát — forrásának megjelölése nélkül — Bazancourt francia író egyik novellájából merítette. A támadás hatására Hugo elhagyta Pestet, és Németországba költözött, egyszersmind azonban a *Spiegel* c. pesti német nyelvű lapban válaszcikket tett közzé, amelyben túlzott önérzettel méltatta saját érdemeit. Az *Ék*-nek ugyanabban a (1848. jan. 9-i) számában, amely Jókai elbeszélését is közölte, Rhadamantus aláírású, gúnyos hangnemű cikk foglalkozott Hugo védekezésével. (L. Jókai későbbi visszaemlékezését Hugo Károlyra: *Az én kortársaim. — Életemből*. 1. k. 176—77.)
- 6 *e fiatal szerkesztő* — a célzás természetesen magára Jókaira vonatkozik, aki mindössze 22 éves volt, amikor 1847 közepén Frankenburg Adolftól átvette az *Ék* szerkesztését.

Lap: Sor:

- 423 : 16 *míg a devalváció meg nem rontotta* — utalás a Habsburg-mo-
narchia területén 1811-ben életbe léptetett, a magyar ne-
messég körében nagy felháborodást kiváltó pénzügyi rend-
szabályokra. A kormányzat ekkor — a háborús kiadások
fedezése céljából rendkívül nagy mennyiségben kibocsátott
bankjegyek elértéktelenedése folytán fenyegető államcsőd
elkerülése végett — a papír- és rézpenz értékét rendeletesen
egyötödére csökkentette, s a régi papír- és rézpenzek
helyett azok egyötödével egyenértékű új papírpénzt vezet-
tett be.
- 21 a *F-es házban* — azaz a Festetich-ház nevű épületben (a mai
Pollack Mihály tér 10. sz. házban). Jókai másutt is említi
ezt az épületet, utalva azokra a körülményekre is, amelyek
különösen terhéssé tették a Festetich-ház lakóinak életét.
Hol leszünk két év múlva? vagy három excollega Sibiában c.,
1848 máj.-jún. folyamán megjelent satirikus jellegű írásá-
ban arról van szó, hogy Magyarország a cári Oroszország
tartományává vált, a kor egyik ismert humoristája: Bernát
Gáspár pedig a cár udvari költője lett. Az állást elfogadva,
Bernát Gáspár többek között az alábbiakat köti ki magának
szerződésként: „2. A Festetics ház vallassék be örökös és
elidegeníthetlen tulajdonul Gázsinnak, hol élte boldogabb
napjait leélte . . . 4. A Festetics házból mindenféle hatlábú
állatok örök időre számüzessenek.” (JKK *Cikkek és beszédek*.
2. k. 186—87.)
- 424 15 *ákácus* — kötekedő, akadékoskodó
- 16 *kötekedő, mint egy elfizetetlen lap referense* — az itt említett
újság nyilvánvalóan a konzervatív szellemű Honderü,
amellyel Jókai lapja, az Ék sűrűn polemizált. (A Honderü
csekély olvasottsága fölött gúnyolódott Jókai az Ék 1847.
nov. 14-i számában megjelent névtelen cikkében is: *Cikkek
és beszédek* 1. k. 372.) A Honderü vezető kritikusa Zerffi
Gusztáv volt, akinek Petőfi költészetét durva hangon gú-
nyoló, rosszindulattól áthatott cikkei általános felháborodást
váltottak ki, s akit az Ék ebben az időben főleg a Hiador
(Jámbor Pál) és Szigligeti Ede között zajló plágium-vitával
kapcsolatos álláspontja miatt támadott.
- 24 *kolera előtti* — utalás az 1831-i nagy kolerajárványra, amely
a „koleralázadás” néven ismert nagyszabású paraszttöz-
galom kitörésére is alkalmul szolgált.
- 26 *praefectus* — itt: nevelő

Lap: Sor:

- 424 : 34 *kviétált major* — nyugalmazott őrnagy
- 425 : 3 *solemniter* — ünnepélyesen
- 14 *haute crême* — a társaság színe-java, az előkelő világ
- 15 *fashionable* — előkelő, divatos, a divathoz igazodó
- 27 *declamatorius* — szavalati, szavalással összekötött
- 31 *derangirt* — feldúlt, megzavart, rendetlen
- 426 : 8 *John Bull hazája* — ti. Anglia. (John Bull az angol polgár közismert gúnyos elnevezése.) A célzás az angol nyelv roppant tömörségére, rövid, egytagú szavakban való gazdagságára vonatkozik.
- 13 *proso-popaea* — fontoskodás, szertartásosság, színpadiasság (eredetileg: megszemélyesítés)
- 27 *Lamartine*, Alphonse de (1790—1869) — francia költő és politikus; a romantika szellemében fogant versei és történelmi munkái Magyarországon is népszerűek voltak
- 428 : 6 *excedálni* — kirúgni a hámból, korpelykedni
- 23 *chaldaei betűket* — az ókori asszír és babiloni birodalmakban használt, sémi eredetű írás betűit
- 429 : 7 *az akácfa-utcában* — az utca helye a XIX. sz.-ban is lényegében az azonos nevű mai pesti utcának felelt meg
- 8 *a német színházról* — a Pest város fennhatósága alá tartozó német színház 1847-ig az egykori Színház (a mai Vörösmarty) téren álló épületben játszott. Ez az épület (amelyet 1812-ben adtak át hivatásának) azonban 1847. febr. 2-án leégett, s ezután egy ideig az Új (a mai Engels) téren sebtében összetakolt ún. Noththeater (szükségszínház) adott otthont a német színház előadásainak.
- Dom Sebastianban* — Gaetano Donizetti *Dom Sebastian* c. operájában, amely ebben az időben a pesti német színház, valamint a Nemzeti Színház műsorán is szerepelt
- 15 *claqueur-chef* — a fizetett tapsolók vezetője
- pas de merveille* — ragyogó, csodás tánclépés
- 26 *chorea* — tánc, kartánc
- 430 : 6 *csibenkedik* — vkibe kapaszkodik, csimpaszkodik
- 8 *skizztrozta magát* — felpattant, megugrott
- 11 *point d'honneur* — a becsület kérdése, becsületbe vágó ügy
- 13 *Báthori Erzsébet*, Nádasdy Ferencné (1560—1614) — szadizmusáról hírhedtté vált csejtei várúrnő, aki igen sok fiatal jobbágyleányt halálra kínoztatott. 1611-ben a nádori bíróság várában való elzárásra ítélte; fogságában megőrült.
- 24 *bosquet* — liget, erdőcske, fa- vagy bokorcsoport

Lap: Sor:

- 431 : 19 *kénégeny-álmom* — kéndioxid-mérgezés okozta kábulat
32 *megnémult mint Tigris Robertben a királyleány* — az utalás
Caroline Birch-Pfeiffer *Tigris Róbert* c. színművére vonat-
kozik, amelyet Magyarországon a budai Várszínházban
működő társulat mutatott be, Kiss János fordításában, 1834.
júl. 10-én. A darab egyik főszereplője, Romilda burgundi
királyleány egy — már a dráma előjátékában bekövetke-
ző — lelki megrázkódtatás folytán elveszti beszélőképességét,
s csak a cselekmény vége felé nyeri azt vissza. A színmű-
nek ugyanezre a mozzanatra céloz Jókai egy néhány hét-
tel később, az Ék 1848. febr. 20-i számában névtelenül meg-
jelent írásában is. (JKK *Cikkek és beszédek* 1. k. 517.)

19. A RITKASÁGGYŰJTÉS

K. nem ismeretes.

- M: I. Ék 1848 márc. 19., 23. (I. félév 12., 13. sz.) *Orbis pictus*.
Külön-különféle bohóságok. A ritkaságggyűjtész. címmel. Ó be-
tűjellel. Két folytatásban, az alábbi tagolás szerint:
1. márc. 19. (12. sz.) 370—73. Elejétől az „—És én pedig
mit találtam!” kezd. mondatig.
2. márc. 23. (13. sz.) 393—94. Az eml. résztől végig.
II. *Novellák*. Pest 1857. Nyomatott Beimel J. és Kozma Va-
zulnál. (Hazai beszély és regénytár. Szerkeszti és kiadja
Friebeisz István. I. füzet.) 89—104.
A sorozatból több kötet nem jelent meg.
III. Dek¹ 9. k. 53—66. — Itt és az összes további közlésekben
A régiségbúvár címmel.
IV. *Kis Dekameron*. Válogatott beszélyek a serdülő ifjuság
számára kiszemelve s itt-ott módosítva. Pest 1873. Ki-
adja Heckenast Gusztáv. 244—55.
V. a) *Jókai Mór Dekameronja*. Száz novella. Bp. 1882. Frank-
lin-Társulat. 1. k. 176—87.
b) 4. kiad. 1905.
Címlapkiadás.
c) 5. kiad. 1907.
Címlapkiadás. — Ugyanez a kiadás nagyobb formátum-
ban, de azonos szedéstükörrel, „Szépirodalmi Könyv-
tár” sorozatjelzéssel is megjelent.
d) 7. kiad. 1910.

Címlapkiadás.

e) 8. kiad. 1913.

Címlapkiadás.

VI. a) *Kis Dekameron*. Válogatott beszélek a serdülő ifjúság számára kiszemelve s itt-ott módosítva. 2. kiad. Bp. 1884. Franklin-Társulat. 248—59.

b) 3. kiad. 1890.

Címlapkiadás.

VII. Dek- NK I. k. 118—26. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.

VIII. *Kis Dekameron*. Válogatott beszélek a serdülő ifjúság számára kiszemelve s itt-ott módosítva. Neogrády Antal ötvennégy rajzával. 4. kiad. Bp. 1899. Franklin-Társulat. 224—35.

IX. *Kis Dekameron*. Válogatott beszélek a serdülő ifjúság számára kiszemelve s itt-ott módosítva. Neogrády Antal ötvennégy rajzával. 6. kiad. Bp. 1911. Franklin-Társulat. 232—42.

X. *Kis Dekameron*. Válogatott beszélek a serdülő ifjúság számára kiszemelve s itt-ott módosítva. Neogrády Antal ötvennégy rajzával. 7. kiad. Bp. é. n. [1926?] Franklin-Társulat. 223—33.

XI. Dek-CentK. I. k. 83—89.

Fordítások:

Német: *Der Antiquitatensämmler. — Achtzehn humoristische Erzählungen*. Übersetzt von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. Bremen, 1872. Verlag Kühtmann & Co. I. k. 289—306. p. [Kertbeny Károly fordítása]

Román: *Colectorul de rarități*. Tradusă de I. C. Pop. Ungaria (Cluj) 1896, jan. (5. évf. I. sz.) 19—23. p.

Keletkezése (források, minták)

A ritkaságyűjtész a második darabja lett volna annak a humoros jellegű, félbemaradt novellaciklusnak, amelyet az író az *Egy férj, ki mindig párbajt ví* c. elbeszéléssel indított meg. (Aligha lehet kétséges, hogy ez pusztán a szórakoztató célzatú, minden aktuális vonatkozástól mentes írás, amely az Ék 1848. márc. 19-i és 23-i számaiban látott napvilágot, még márc. 15-e előtt keletkezett.) Mű-

faji szempontból sokkal inkább életképnek, semmint tulajdonképpeni novellának minősíthetnénk ezt a darabot, amelynek háttérében egy — könnyen felismerhető — önéletrajzi motívum húzódik meg: ui. Jókai a történet elbeszélőjére, aki szabad idejében arcképeket fest olajba, a maga legfőbb diákkori passzióját ruházza át.

A fiatalágára visszaemlékező Jókai számos alkalommal ejtett szót hajdani festői ambícióiról. Nagyobbára az író illetően saját közléseire támaszkodtak a későbbi biográfusok is. Legújabbban Vayer-né Zibolen Ágnes (*Jókai képzőművészeti munkássága. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1962. Szerk. Baróti Dezső. Bp. 1962. 61—83.*) vizsgálta meg részletesen a kérdést, tanulmányában számba véve a fennmaradt képanyagot s szembesítve azt a családtagok és tanulótársak feljegyzéseivel és más ismert adatokkal.

Jókai, aki már kisgyerek korában szívesen rajzolgatott, 1837-től fogva részesült rendszeres rajzoktatásban. Mint a fennmaradt, 1841 októberéből datált bizonyítvány tanúsítja, négy éven át, tizenkét és tizenhat esztendős kora között szorgalmasan látogatta Orbán Gábor komáromi rajziskoláját. Ha hihetünk Jókainak, e stúdiumokat főként Károly bátyja szorgalmazta, aki az építési pályára szánta őt: „Ez a szép hivatás. Arra is készültem. Orbán Gábor városi rajztanárnak minden architekturai tudományát végig kitanultam s olyan szépen fölépítettem — papiroson — Theseus templomát, hogy arra mindenki egyszerre ráismert, a ki csak valaha látta Theseus templomát. Így fejlett ki bennem a festészet szenvedélye. Tizenöt éves koromban már egy általam rajzolt arckép (Tóth Ferenc püspöké) megjelent kömörszetben; s a ki csak híres ember volt Komáromban, azt mind lerajzoltam tusban, punktírozva, aczélmetszés módra.” (*Az én iskolatársaim. — Az én életem regénye. HhM 5. k. 161.*) Az olajfestésre azonban már nem Orbán Gábor oktatta az ifjú Jókait: „Az olajfestésre megtanított egy Komáromon átutazó vándor-festő: Siklósi Vastag Miklós; a ki városunkban étappeot tartott arcképfestés végett, s a mellett kálvinista tornyok számára csillagos gömböket aranyozott. Ő volt az egyedüli mesterem.” (*Volt, van és lesz. Uo. 185.*)

1842 és 1844 között Jókai Kecskeméten hallgatott jogot, és itt már éppenséggel ő tanította diáktársait a rajzolás mesterségére. A kecskeméti kollégiumban ui. az volt a szokás, „hogy a melyik diák tud valamit, a mi kívül esik a kötelezett tantárgyakon, az a többit oktatja e tudományból — ingyen.” Őrá ily módon a rajztanár feladatköre hárult. Ám a rajztanítás és a festés a kecskeméti évek során egyszersmind tisztas jövedelemforrásnak is bizonyult. „Értékesíttem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesíttem.

Mert később annyi magántanítványom akadt, a ki fizetett havonként két forintot, hogy egész urrá lettem . . . E közben pedig festtettem olajba a portrékat. A kikre emlékezem, Kecskemétről a következők:

Legelőször a szép háziasszonyom maga, azután a szívem mágnese, a szép kékszemű, szőke hajú, görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetű, fekete hajú Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor, (kék kvekkerben, sárga gombokkal) kecskeméti színész korában, valamennyi professzorom és Szalay Sándor, Sallay Jancsi, Gaál Józsi, Zabolay Pista, Hartman Pali és nem tudom még hányan. Följegyzem még, hogy a festett arcképekért a »festék és vászon« árában öt forint tiszteletdíjakat kaptam. (Kivéve Petőfit, meg a szép hölgyeket.)” (*Kecskeméti jogdszévek. — Jókai Mór önmagáról.* Bp. 1904. 93—94.) A Jókaitól felsorolt, Kecskeméten készült portrék közül néhány jelenleg is ismeretes (adataikat l. Vayerné Zibolen Ágnes id. tanulmányában).

Komáromba visszatérve sem hagyott fel Jókai a festéssel. 1845-ben készült az első szerelmét: Asztalos Etelkát ábrázoló (most is meglevő) kis méretű arckép, s talán azt is hitelesnek fogadhatjuk el, amit erre a periódusra vonatkozólag *A tengerszemű hölgy* c. regény második fejezetében olvashatunk: „Üres óráimban arcképeket festettem. Olajminiatűröket. Az őszi nyi tisztartót, anélkül, hogy előttem ült volna, úgy eltaláltam, hogy mindenki ráismert; de még annál is nagyobb szenzációt gerjesztett a főfiskálisnének az arcképe, akit a legszebb asszonynak tartottak a városban.” (NK 76. k. 6-7.) A festéssel való többé-kevésbé rendszeres foglalkozás időszaka csak a Pestre való költözéssel zárult le Jókai életében; érdeklődését és energiáit most már mindenestül az írói pálya reményei és gondjai kötötték le. (A teljesség igénye nélkül sorolunk fel itt néhány további olyan Jókai-írást, amelyekben ugyancsak megemlékezik a festészet iránti fiatalkori hajlandóságáról: *Önéletrásom.* NK 100. k. 136.; *A látható Isten.* — *Jókai Mór önmagáról.* Bp. 1904. 334.; *Negyven év viszhangja.* Uo. 370—71.; *Mivel töltötték az időt a hajdani didkok? — Emlékeimből.* HhM 4. k. 270—71.)

Mint az elmondottakból kitűnik, *A ritkasággyűjtész* viselt dolgairól beszámoló amatőr arcképfestő alakja bizonyos fokig magának a novella szerzőjének személyével azonosítható. Ma már lehetetlen megállapítani, vajon az elbeszélés más elemei — Thadeus úr rászedettségének különböző humoros részletei — ugyancsak Jókai közvetlen személyes élményein alapulnak-e. Az a körülmény, hogy az író — mintegy külön felhíva a figyelmet a történet önéletrajzi vonatkozására — az állítólagos Attila-portré alkotójának, a „híres mór

festőnek”, Ben-Ali-Hassan-yokai-mahmudnak nevébe a saját vezetéknevét is elrejtette, mindenesetre az igenlő válasz mellett szól. Dilettáns régiséggyűjtők kétségtelenül szép számban akadtak az akkori Magyarországon. A hazai tudományosság ez idő tájt még meg sem közelítette a mérvadó európai országok fejlettségi szintjét. A múlt emlékei között való búvárkodás jobbára lelkes, de kellő szakértelemmel nem rendelkező magánemberek időöltése volt. (Részben még az Akadémia keretei között folyó, komolyabb igényű kutatások is magukon viselték a műkedvelés bélyegét.) Ilyenféle különcökkel bizonyára a fiatal Jókai is találkozott — Thadeus úr figuráját tehát nyilván nem pusztán képzeletére hagyatkozva formálta meg.

A régiség- és műkincshamisítás, mint irodalmi téma, egyébként pályája későbbi szakaszán is foglalkoztatta Jókait. *A kiskirályok* c., 1884-ben keletkezett regényében, amelynek cselekménye a reformkorban játszódik, fondorlatosan kitervelt nagyszabású hamisítási manővert mutat be. A mű főalakját, a „Thonuzóba-kincsek” meséjével elámított Tanussy Decebált e cselszövény révén vagyónának jelentős hányadától fosztják meg ellenfelei.

Szövegváltozatok

Kiadásunk az Ék hasábjain megjelent első közlés szövegén alapul. Kötetben az elbeszélés 1857-ben, a *Novellák* (röv.: Nov) c. gyűjteményben jelent meg először. Az itt előforduló néhány apróbb eltérés inkább nyomdai eredetű szövegromlásnak, semmint az író által végzett tudatos csiszoló tevékenység eredményének látszik. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy az *épen, ova-tosság, vajjon, továbbá az ilyen, melly, millyen, olyan* szavakat a mai írásmód szerint írtuk. Szövegváltozatok szempontjából a Nov és a Dek—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 433 : 25 keresték, *tűzhely alatt*, csizmaszárban (NK: keresték, csizmaszárban)
 26 pincében, gerendák között (NK: pincében, *tűzhely alatt*, gerendák között)
- 434 : 1 levelenként (Nov, NK: levelenkint)
 4 érzette (Nov, NK: érezte)
 8 hogy az ember (Nov, NK: hogy ez ember)
 24 fazikak (Nov, NK: fazekak)
- 435 : 1 egy roppant fringia (Nov, NK: egykor roppant fringia)

Lap: Sor:

- 436 : 2 tanultam *én, éppen* (Nov, NK: tanultam, éppen)
16 *összegben* (Nov, NK: összegben)
21 *egyáltalában* (NK: egyáltalában)
keresztyéni (Nov, NK: keresztényi)
31 *pergamenért* (Nov, NK: pergamentért)
33 *csibeért* (Nov, NK: csibéért)
- 437 : 5 *tarajatlan* (Nov, NK: tarajtalan)
16 *kulcsot* (Nov, NK: kulcsokat)
19 *egyenként* (Nov, NK: egyenkint)
23 *megkérdeni* (Nov, NK: megkérdezni)
30 *kegyelmes viccet* (NK: kegyelmes élczet)
- 438 : 29 *túrást, még találtam ilyet* (NK: túrást, találtam még ilyet)
33 *öcsémnél. Együtt* (NK: öcsémnél, együtt)
- 439 : 4 *egyenként* (Nov, NK: egyenkint)
9 *Máriák, s minthogy* (NK: Máriák leveleit, s mint hogy)
- 440 : 10 *helyezet* (Nov, NK: helyzet)
30 *szinte másik* (Nov, NK: szintén másik)
menyecskéjük (NK: menyecskéik)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 433 : 3 *physices et archaeologiae professor* — a fizika és a régészet tanára
lyceum — a XIX. sz. első felében Magyarországon érvényben levő iskolarendszerben olyan, nyolc osztályra tagozódó (kb. a későbbi gimnáziumnak megfelelő) középfokú iskolatípus megjelölése, amely — szemben az akkoriban „gimnázium”-nak nevezett, mindössze hat osztályt magukba foglaló intézményekkel — közvetlenül előkészített az egyetemi tanulmányokra.
6 *privatier* — magánzó
12 *kongó garas* — rézgaras (csekély értékű aprópénz)
15 *status activus* — cselekvő vagyon, tényleges vagyoni állomány
- 434 : 28 *indigendáta magát* — betelepült, meghonosodott
33 *petrificatum* — kőület, megkövesült szerves anyag
- 435 : 1 *Achmet basa* — költött név
kenyérmezei ütközet — az Erdélyben, a Maros partján fekvő Kenyérmezőnél 1479. okt. 13-án a Magyarországra betört török csapatok és a velük szembeszegülő magyar véderő

Lap: Sor:

- 435 : 1 között lezajlott csata. Az Ali bég vezette török támadók kezdetben jelentős fölényre tettek szert a Báthori István parancsnoksága alatt álló magyar sereggel szemben, végül azonban Kinizsi Pál segédcapatainak megérkezése mégis a magyarok javára döntötte el az ütközetet.
- 7 *Arnulf császár* (850 körül—899) — Karlmann keleti frank király természetes fia, 880-tól Bajorország és Karintia uralkodója, 887-től keleti frank császár, 896-tól német-római császár. Több sikeres hadjáratot viselt a normannok és — Árpád magyar fejedelemmel szövetségben — a morvák ellen.
- 8 *Enns* — a Duna jobb oldali mellékfolyója Ausztriában
- 10 *triarius* — az ókori római hadseregben: a csatarend harmadik sorában álló tartalékcsoport tagja
a karthágói háborúban — az ókori Róma nem egy, hanem három nagyszabású háborút folytatott az i. e. III, ill. II. sz.-ban az észak-afrikai, föníciai alapítású Karthágó kereskedőváros ellen.
- 13 *Szent Lőrinc* — spanyolországi származású ókeresztény vértanú. 258-ban (Valerianus császár uralkodása idején) Rómában elevenen megsütötték.
- 25 *Lollia Paulina* (megh. i. sz. 49) — az ókori Róma történelméből ismert nőalak: előbb Memmius Regius, majd Caligula császár felesége volt. Caligula később eltaszította. Végül Agrippina császárné megölte.
- 27 *Aisach* (Ajesa) — Mohamednek, az Izlám megalapítójának legkedvesebb felesége (megh. 680). Mohamed halála után sikertelen hadjáratot folytatott a próféta veje és utóda: Ali ellen.
- 29 *Emeza* (Emese) — Álmos magyar fejedelem anyja; a 9. sz.-ban élt. A rá vonatkozó, középkori krónikákban megörökített ősmagyar monda szerint nem „tűzzel álmódott”, hanem álmában turulmadarat látott, s ez megjövendölte neki, hogy fiának utódai dicső királyok lesznek. A név ebben a — ritkább — formában szerepel pl. Vörösmarty *Zaldn futása* c. eposzában is.
- 33 „*Attila, plaga Dei*” — Attila, Isten ostora
- 436 : 24 *indigestio* — emésztési zavar, rossz v. gyenge emésztés
- 29 *a cherubim Ádám-Évát kikergette a paradicsomból.* — utalás a bibliai teremtéstörténet (Mózes I. könyve 3. rész) egyik mozzanatára. (A kerubok a biblia szerint az angyalok nyolcadik karát alkotják.)

Lap: Sor:

- 437 9 *successor* — utód, örökös
15 *zsiráf-fésű* — a haját magasra feltartó fésű
25 II. *Sixtus pápa* — vértanú. 257-ben foglalta el a pápai trónt, de Valerianus császár már a következő évben kivégeztette.
29 *klepsidra* — vízóra
32 *Guericke Otto* (1602—1686) — kiváló német fizikus. Nevéhez számos fontos felfedezés fűződik; többek között feltalálta a légszivattyút és — Torricellitől függetlenül — a barométert.
- 438 6 *dóka* — rövid v. közepes hosszúságú, rendszerint fekete posztóból készült dolmányforma kabát
whistmarque — a whist nevű kártyajátéknál használt játékpénz (zseton)
10 *ocularium* — szemlencse (nagyító); itt: nagyító
14 III. *Ince pápa* (1160—1216, uralk. 1198-tól) — az ő uralma idején érte el tetőpontját a pápaságnak a középkori Európa államaira gyakorolt befolyása.
21 *A fehér rózsá-e ez, vagy a piros rózsá?* — utalás a XV. sz.-i Angliában a York és a Lancaster királyi családok hívei között folyt polgárháborúra.
- 439 : 21 *rococo* — eleinte (még az elbeszélés írásának idején is) lelkicsinylő, gúnyos értelemben használt — megjelölés; itt kb.: cifra, tarkabarka. A „rokokó” szó csak a XIX. sz. vége felé vált általánosan elfogadott, más nagy stílusirányzatok elnevezéseivel egyenértékű irodalom- és művészet-történeti kategóriává.
- 440 2 *Aurum fulminans Eleusiacum* — durranóarany (arany-oxidnak ammóniával alkotott vegyülete); zöldesbarna por, amely ütéskor v. dörzsöléskor heves robbanás kíséretében elbomlik
5 *fritio* — súrlódás, dörzsölés
29 *compossessor* — l. a *Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés jegyzetei között a 95 : 31 sorhoz fűzött magyarázatot

20. EGY RÓMAI POLGÁRNŐ

K nem ismeretes.

- M: I. Ék 1848. márc. 23. (I. félév 13. sz.) 388—90. „Novella” megjelöléssel, Jókai Mór aláírással.
II. Dek¹ 4. k. 71—77. — Itt és az összes további közlésekben *Arria* címmel.

- III. a) *Jókai Mór Dekameronja*. Száz novella. Bp. 1882. Franklin-Társulat. 2. k. 203—68.
 b) 4. kiad. 1905.
 Címlapkiadás.
 c) 5. kiad. 1907.
 Címlapkiadás. — Ugyanez a kiadás nagyobb formátumban, de azonos szedestíükörrel, „Szépirodalmi Könyvtár” sorozatjelzéssel is megjelent.
 d) 7. kiad. 1910.
 Címlapkiadás.
 e) 8. kiad. 1913.
 Címlapkiadás.
- IV. Dek—NK 1. k. 293—96. — Vö. a *Bevezetés a jegyzetekhez* c. fejezetben felsorolt címlapkiadásokkal.
- V. Dek—CentK 1. k. 193—96.

Fordítások:

- Cseh: * *Aria*. Přeložil Josef Zalud. „Nedelné Listy” 1890.
 Német: *Arria*. — *Leben und Lieben*. Siebzehn Erzählungen. Einzig autorisierte Übersetzung. Berlin, é. n. [1891] H. Conitzer's Verlag. I. k. 63—71.

A * -gal jelzett fordításhoz nem tudunk hozzájutni. Az adatot Demeter Tibor *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. kéziratos munkája nyomán közöljük.

Keletkezése (források, minták)

Az *Egy római polgárnő* Jókai első, 1848. márc. 15-e után keletkezett szépprózai írása. Tartalma és stílusa — s mindenekelött a szöveg egészét átható zsarnokságellenes pátoasz — a forradalom első napjainak lelkes és izgatott atmoszféráját érzékelteti. Az *Ék*-nek ugyanabban a (márc. 23-i) számában — a második cenzúrázatlan, immár a sajtószabadság feltételei között kiadott számában —, amelyben az elbeszélés napvilágot látott, Jókai egy (szintén teljes névvel szignált) cikket is közzétett, *Nőszabadság!* címmel. Itt — felelevenítve és a megváltozott helyzet igényeihez alkalmazva a reformkor eszmei örökségének egyik fontos elemét, újrafogalmazva egy addig is (mind a szépirodalomban, mind a publicisztikában) számtalanszor hangoztatott gondolatot — nagy nyomatékkal, a romantikus ékes-szólás hangján mutat rá a nők nemzeti hivatására, a hazafias, de-

mokratikus érzület meggyökereztetése és ápolása terén rájuk váró szerepre. Idézzük a cikk néhány, különösen jellemző mondatát:

„Hazám hölgyeik polgártársnőim!

Uj időket érünk. Martius tizenötödikén mindnyájan másodszor születünk a világra.

Ébredjetek fel a szabadság hajnalára ti is.

Mikor martius tizenötödikén a szabadság első reggelén a küzdők melleire lelkesült nők tüzdelték föl az első cocardát; mikor a szabadság első jelszavát nők szegezték ki ablakaikba s lobogóikon mutatták fel a szent nevet, mellyért a nép küzdött; mikor a nép közé egy nő hozta le a fehér zászlót, mellyért az élni és halni esküvék: mikor Petőfinek, a forradalom költőjének ifju neje a megfordító perc előtt ezt mondá férjének: *ha halmi kell, ez lesz a legszebb hald!*; légy erős! — akkor mutatták meg hölgyeink: hogy mi a nő hivatása?

Ha nő kezében a zászló, férfi kezében a kard, ott a győzelem bizonyos.” (JKK *Cikkek és beszédek*. 2. k. 20—21.)

A két, egy időben publikált írás: a cikk és a novella között fennálló összefüggés már az első pillantásra szembetűnik. Az *Egy római polgárnő* mintegy a szépirodalom nyelvére transzponálja a cikkben mondottakat, az ott meghirdetett magatartáseszmeényt egy nevezetes történelmi példán szemléltetve. Hogy e példát az író éppen a római történelemből meríti, azt a (főként latin nyelvi és irodalmi stúdiumokra alapozott) klasszikus műveltségnek a korabeli oktatás struktúrájában elfoglalt központi helye magyarázza. (Ez a körülmény tudvaleg a XIX. század magyar értelmiségének nem csupán szűkebb értelemben vett tudáskészletét, ismeretanyagát, hanem egész szellemi horizontját és beállítottságát messzemenően befolyásolta.) Caecina Paetus hőslelkű feleségének, Arriának nevét Jókai bizonyára még az iskolapadban ismerte meg. Bocsor István, a pápai kollégium hírneves, egész pedagógiai tevékenységét a liberális eszmék terjesztésének szolgálatába állító professzora, akinek az ókori történelem körébe vágó előadásait fél éven át hallgatta (l. erről *Az aegyptusi rózsza* c. elbeszélés jegyzetét), Arria emlékezetes tettét kétségkívül mint a republikánus „polgárerény” nagyszerű megnyilvánulását mutatta fel hallgatói előtt.

Am természetesen nemcsak pápai diákként hallhatott Jókai erről a történelmi epizódról, hanem ugyanúgy tanulmányainak korábbi vagy későbbi szakaszában is. Emlékeztében azonban — úgy látszik — csak a történet lényege: Arria heroikus gesztusa és szállóigévé vált mondása („Paete, non dolet”) rögződött meg, s az *Egy római polgárnő* írásakor e köré a mag köré kerekített — a részletekben saját alkotói fantáziájára hagyatkozva — novellát. Elbeszélését zaklatott, nyugtalan légkörben,

valószínűleg gyors tempóban — alighanem szerkesztői szükségétől, a kézírathíány gondjától is siettetve — kellett papírra vetnie. Történelmi kézikönyvek fellapozására vagy éppenséggel ókori forrásokhoz való folyamodásra nyilvánvalóan nem volt lehetősége. (Meggemlítjük itt, hogy a kései ókorra és közelebről a császári Rómára vonatkozó ismeretek egyik legfontosabb forrását Jókai számára Gibbon hatalmas műve, a *The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire* jelentette, amelyet — saját nyilatkozatai szerint — már diákkorában alaposan tanulmányozott. [Vö. *Az én életem regénye*. HhM 5. k. 161.] Minthogy azonban Gibbon csak az i. sz. II. évszázadtól, az Antoninus-dinasztia trónra kerülésétől fogva követi nyomon az eseményeket, Arriáról és Paetusról az ő munkájában természetesen semmit sem olvashatott.)

Arria halálának körülményeiről egyébként az antik szerzők fennmaradt művei sem tájékoztatnak részletesebben. Az ifjabb Plinius egyik levelében (*Epistolarum Liber III. 16.*) csak egészen röviden — mint közismert dologra — céloz az esetre. Valamivel többet tudhatunk meg Dio Cassiusnak a római történelemmel foglalkozó, görög nyelven írt munkájából. A LX. könyv 15. és 16. fejezeteiben arról a felkelésről van szó, amelyet i. sz. 42-ben — néhány szenátor felbujtására — Furius Camillus Scribonianus dalmáciai helytartó szervezett a császárrá nemrég kikiáltott Claudius ellen, a köztársaság visszaállításának jelszavával. Minthogy ez a jellessen a legionáriusok között nem volt népszerű, a felkelés rövidesen teljes kudarcba fulladt. Bukását kíméletlen megtorló akció, halálos ítéletek sokasága követte. Ebben az összefüggésben említi Dio Cassius az ugyancsak halálra ítélt Cecina Paetus nevét, és szentel egy mondatot Arriának, aki — hogy még habozó férje számára a halállal való bátor szembenézést megkönnyítse — törével előbb saját keblét döfte át.

A Scribonianus vezette dalmáciai mozgalomról Jókai egyáltalán nem beszél, és az egész történetet Rómában játszatta le. A novella legtöbb mozzanata — Paetus sikertelen merénylete Claudius ellen, az összeesküvőket rettenetes bosszúval fenyegető császári eskü, továbbá Arria afölötti aggodalma, hogy férje netán társainak árulójává válhat — tisztán az ő egyéni leleménye. Az amfiteátriumi jelenet — s benne a keresztény mártírnők felléptetése — pedig alighanem a korabeli romantikus irodalomra utaló reminiscencia. Könnyen lehetséges pl., hogy Jókai olvasta Bulwer *The Last Days of Pompeii* (Pompeji utolsó napjai) c., 1834-ben megjelent híres regényét, amelynek cselekménye egy nagyszabású cirkuszi mulatság ábrázolásában kulminál. (Ennek során a keresztény Olinthust is a kiéheztetett orosz-

lánok elé akarják vetni.) Foglalkozik az amfiteátrumi látványosságokkal Gibbon is — mégpedig éppen művének XII. fejezetében, amely különösen megragadhatta Jókai figyelmét, mert később innen merítette *Carinus* c. elbeszélésének tárgyát — fő attrakcióikról: az orosz-lánokról és más vadállatokról is megemlékezik, de schol sem ír a cirkuszi viadalokról mint a keresztények megbüntetésének egyik formájáról. Egyébként a hitükért a halálba menő keresztények vértanúságának bemutatása Jókai novellájában kissé anakronisztikus. Az i. sz. I. évszázad első felében ui. még nem alkalmaztak súlyosabb szankciókat a kereszténység híveivel szemben; a keresztényüldözés első nagy hulláma csak Nero uralkodása idején bontakozott ki.

Jókai életművében — bármennyire át- meg átszövik is azt (történelmi és mitológiai utalások, valamint latin idézetek formájában) a klasszikus műveltség elemei — mindössze néhány írás kapcsolódik tematikailag is kifejezetten a görög-római antikvitáshoz. Ezek sorát az *Egy római polgár* nyitja meg. Többségük olyan nőalakokat állít előtérbe, akik — ugyanúgy, mint Arria — kivételes lelkierőről, önfeláldozó hősiességről tesznek tanúságot becsületük, szerelmesük vagy hazájuk védelmében. (Glyceria és nővére: a zsarnoktól fenyegetett erényének megóvása végett öngyilkosságot elkövető Sophronia a *Carinus*ban, ill. ennek *Manlius Sinister* c. dráma változatában; Zenobia palmyrai uralkodónő, a *Kelet királynéja* c. elbeszélés hősnője; Epoina, a *Sabinus* c. novella főszereplője.) A *Carinus* és a *Kelet királynéja* c., a Bach-korszakban keletkezett novellákról Zsigmond Ferenc azt állapítja meg, hogy bennük „a caesari zsarnokság és az erkölcsi züllesztés ellen vívott hőiesen tragikus küzdelem megragadó hévvel tudta a magyarság sorsát példázni s lelkesítő tanulságokat szolgáltatni.” (Zsigmond 109.) A despotizmusba süllyedt, hanyatló római rszászárság viszonyainak felidézését Jókai tehát nem csupán az *Egy tómai polgár* írásakor, hanem később is a nemzeti ügy, az abszoluzmus-ellenes harc szolgálatába állította.

Irodalom

Zsigmond Ferenc rámutat arra, hogy az író „oly természetes, naiv elbeszélő hangot és modort tudott eltanulni, amilyen igazán csak a népmesékben található. A régi jó *fonó*beli mesék naiv moralizálását [...] egyesíti Boccaccio rendkívül változatos mesekezdő és végző fogásaival.” Egyik példaként e novella bevezetését és befejezését említi. (Zsigmond 382.)

Hankiss János *Jókai és egy francia anekdotakincs* c. dolgozatában (It 1928) a novellát tévesen a *Dictionnaire de l'amour* c. francia anek-

dotagyűjteménnyel hozza összefüggésbe. (7.) Hankiss tévedése azzal magyarázható, hogy a novellát — minthogy az kötetben 1858-ban jelent meg először — az 1850-es években keletkezettnek vélte. Valójában azonban — mint tudjuk — az elbeszélés 1848-ban, tehát egy olyan időpontban íródott, amikor Jókainak még nem volt birtokában a szóban forgó anekdotagyűjtemény.

Szinnyei Ferenc szerint az *Egy római polgárról* „rövid, véres történet a császárok korából a zsarnokság elleni tendenciával (1848. márc. 15-e után jelent meg).” (Szinnyei F. 2. k. 191.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az Ék hasábjain megjelent első közlés szövegén alapul. Kötetben a novella először a Dek¹-ben jelent meg, *Arria* címmel. Az itteni és az Ék-beli szöveg között lényeges eltérések állnak fenn. A kihagyások és módosítások nagyobb része nyilvánvalóan az abszolutizmus korabeli sajtóviszonyoknak tett, a szöveg politikai célzatának tompítására irányuló kényszerű engedmény. Viszont a 444 : 23—445 : 2 sorok helyére beiktatott (magának a cselekménynek menetét megváltoztató) új szövegrész bizonyára nem ilyen meggondolások következtében, hanem tudatos írói alakító munka eredményeképpen született meg. Mindamellett — szövegünk egységes jellegének biztosítása érdekében — itt is ragaszkodnunk kellett a korábbi fogalmazáshoz. Helyesírási vonatkozásban megemlítjük, hogy a *boszu* szót, valamint az *ilyen, melly, olly* szavakat a mai írásmód szerint írtuk. (Az utóbbiak esetében már a Dek¹ is mellőzi a mássalhangzó megkettőzését.) Szövegváltozatok szempontjából a Dek¹ és a Dek—NK (a továbbiakban: NK) szövegét vettük figyelembe.

Lap: Sor:

- 441 1 senki nem adhat (Dek¹, NK: senki *vissza* nem adhat)
 2 elvehet. *A* halál (Dek¹, NK: elvehet, — *a* halál)
 13 lobogását, *hallani ezer ajakról e szent név harsogását: szabadság!* s lehajolni (Dek¹, NK: lobogását, s lehajolni)
- 442 4—443 : 5 (e rész helyén a Dek¹ és az NK szövegében a következő sorok állanak:
Rómában uralkodott azon időkben Claudius Tiberius Drusus.
 Claudius Tiberius Drusus!
 Minő álmaik vannak a *Nérok*nak a halál után?
 Szomjazod-e még a túlvilágon is a vért? reszket-e szíved a vágymiat, midőn az esti szellő az olasz égöv tűzszemű

Lap: Sor:

442 : 4—443 : 5 leányainak keblén árnytalan szellemed végig fuvallja-
kiknek ősanjaik egykor oly forrón ölelték melledet?
sír-sz-e, midőn a felszabadult helota sírodat meztelen lábával
megtapodja, kinek ősapját egykor vadakkal tépetted össze?)

444 : II A halál perce (NK: A halál e percze)
mint *édesek* a túlvilág gyönyörei. (Ék: mint a' túlvilág
gyönyörei.)

19 *Ő az, Róma zsarnoka, fején a ragyogó diadém.* (Dek¹, NK:
Ő az, Tiberius Drusus.)

21 *A zsarnok kihajlik erkélyéből* (Dek¹, NK: *Tiberius kihajlik
erkélyéből*)

23—445 : 2 (e rész helyén a Dek¹ és az NK szövegében a kö-
vetkező sorok állanak:

*E perczben a Tiberius mögött álló férfiak egyike, Caecinus
Paetus, undor és borzadás szavával monda mellette álló bardtjának:*

— *Nem tudom: hogy az emberek szánandóbbak-e vagy az
istenek, hogy engednek egy nyomorult embert istenné válni a
földön?*

— *Valóban. Felelt rá a megszólított; csak egy taszítás
kellene neki, és ő maga is ott heverne a fenevadak között.*

— *E gondolatot ne hagyjuk meghűlni. Szólt Paetus és egy
lépést tett előre.*

Bardtja visszatartá.

— *Megállj, hadd tegyem én; — neked nőd van otthon.*

És Cecina Paetus engedte jó bardtját előre menni.

*Az a tapsoló tömeg közt egészen közel furakodék Tibe-
riushoz; most melléje ért, — kezével elérhető: ekkor odahajolt
hozzá — és a fülébe sűgött valamit.*

*Az embernek, míg odáig ért, eszébe jutott, hogy sokkal hasz-
nosabb lehet rá nézve, ha a helyett, hogy Tiberiust megölné, fel-
fedi előtte, hogy itt egy egész összeesküvés van, mely őt meg
akarja ölni.*

*Amúgy csak egy földi istent tett volna emberré, így magából
csinálhatott félistent.*

*A mint Caecina Paetus meglátta, hogy bardtja Tiberiusnak
suttog, egyszerre észrevehé, hogy el van drulva s hirtelen ki-
menekült a bámuló tömeg közül s lakásra futott.)*

445 : 4 ajtaját, a zsarnok iszonyú (Dek¹, NK: ajtaját, Tiberius
iszonyú)

fejére, midőn ősz hajfürteit meglátta. (Dek¹, NK: *fejére, ki
kedvencz mulatságot így elrontotta.*)

Lap: Sor:

- 445 : 6 mindazoknak, kik Paetust *e tette buzdták*, vére (Dek¹, NK: mindazoknak, kik Paetus *czimbordi voltak*, vére)
7 a polgár *emberi gondolatól* soha meg nem talált kínokkal fog kényszerítettetni (Dek¹: a polgár soha még nem talált kínokkal fog kényszerítettetni NK: a polgárt soha még nem talált kínokkal fogja kényszerítettetni)
11 férje *sikertelen merényét*, s a vészt (Dek¹, NK: férje *veszedelmét* s a még nagyobb vészt)
17 azt, *lelke-bénultan áll*a (Dek¹, NK: azt, *bénultan áll*a)
19 körül a szép, *ragyogó napot*, a mosolygó (Dek¹, NK: körül a szép *eleven világot*, a mosolygó)
21 megnyitni maga előtt. (Dek¹: megnyitni maga előtt, *melynek csak sötétsége látszik*.)
25 Künn a *zarnok* zsoldosai (Dek¹, NK: Künn *Tiberius* zsoldosai)
26 s önkeblébe *döfve* adta át (Dek¹, NK: s *előbb* önkeblébe *döfte*, úgy adta át)
31 Lelkeik együtt *röpültek föl a szabadság istenéhez* . (Dek¹, NK: Lelkeik együtt *szálltak a Styx szomorú révéig*.)
446 1—5 (e sorok a Dek¹ és az NK szövegéből hiányoznak)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 441 11 *ott esni el a csatakiért rivallása mellett* . . . — Jókai e sorokban Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* c. költeményének fordulatait teszi át (talán önkéntelen reminiscenciaképpen) prózába.
- 442 4 *Claudius Tiberius Drusus* (Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus) — római császár (i. e. 11—i. sz. 54, uralk. i. sz. 41—54), Tiberius császár unokaöccse, Caligula nagybátyja. A források beteges, szellemileg is fogyatékos embernek írják le, aki a kormányzást nagybátyjára feleségeire és felszabadított rabszolgáira bízta. Harmadik feleségét, a hírhedten erkölcstelen Messalinát kivégeztette. Negyedik felesége, Agrippina, viszont őt mérgeztette meg, hogy előző házasságából való gyermekét, Nerót (akit Claudiusal örökbe fogadtatott) juttassa trónra.
- 33 *helóta* — rabszolga; jog nélküli, jogfosztott ember
- 443 7 *imperator* — császár
- 26 *Biafora!* — fegyverre! (rég-i római harci kiáltás)
- 444 : 32 *corynthisz oszlopok* — korinthuszi oszlopok

FÜGGELÉK

KÁRTYA

K nem ismeretes.

M: PDI 1845. aug. 7. (I. félév 19. sz.) 587—91. Jókay Móric aláírással.

Kötetben itt először.

Keletkezése (források, minták)

Ennek a — műfaji tekintetben inkább humoros tárcára, semmint valódi novellára emlékeztető — írásnak keletkezési körülményeit nem ismerjük közelebbről. Maga Jókai — műveinek azon a kronologikusan elrendezett, kézírásos listáján, amely jelenleg az OSzK Kézírártárában található, Oct. Hung. 698. sz. alatt (l. részletesebben *A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében* c. fejezetben) — 1844-re keltezte. Bár e jegyzék adatai korántsem tekinthetők perdöntő érvényűeknek, a *Kártya* esetében — úgy hisszük — az ott szereplő dátumot helytállóan fogadhatjuk el.

Az 1844-es év nagyobbik részét Jókai tudvalevőleg Kecskeméten töltötte joghallgatóként, majd — miután ottani tanulmányait július végén lezárta — az év utolsó hónapjaiban szülővárosában, Komáromban patvaristáskodott. Tartalmi és stílári szempontok egyaránt amellet szólnak, hogy a *Kártya* még a kecskeméti időszak folyamán íródhatott. Az elbeszélő a sétája közben szemébe fújó „márciusi zefírt” emlegeti, majd pedig megjegyzi, hogy a szél többek között „nyájas homokcsoportokat” lök fel a levegőbe. A leírt tavaszi séta színtere tehát alighanem a Kecskemétet körülvevő homokvidék volt. Ám e — meglehetősen lényegtelen s így hely- és időhatározóként is csekély értékű — mozzanatoknál jóval nagyobb súllyal esik latba az, hogy a szöveg a maga egészében kifejezetten diákos jellegű, eredetileg feltehetően egy szűkebb kör szórakoztatására szánt amatőr tollpróbálgatásként hat.

Öregkori visszaemlékezéseiben Jókai több helyütt is beszél arról, hogy a kecskeméti főiskola diákjai — tanulmányaik folytatásával párhuzamosan — élénk és sokrétű kulturális tevékenységet fejtenek ki. Rendszeresen tartottak műkedvelő előadásokat, s kiadtak egy kéziratos újságot is, amelynek szerkesztője maga az író volt: „ egy lapot is szerkesztettem, humorisztikusot, nem volt kinyomatva, csak írásban sokszorosítva; az illusztrációkat is magam rajzoltam bele. Még a címére sem emlékszem.” (*Az én iskolatársaim. — Az én életem regénye.* HhM 5. k. 175.) A lapnak egyetlen példánya sem maradt fenn; más forrásból úgy tudjuk, hogy címe Kalliope volt. (Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848.* Bp. 1963. 288., 634.) A *Kártyát* Jókai — véleményünk szerint — az említett diáklapban való közlés vagy pedig egy műkedvelő rendezvényen való nyilvános felolvasás céljából írta.

Az idős Jókai — aki tudvalevőleg különös előszeretettel idézte fel a pályakezdés időszakához fűződő emlékeit — a *Kártyáról* mindössze egyetlen későbbi írásában tett említést: *A ki a holta után áll boszut* c., 1886-ban megjelent novellájában. Az első személyben elbeszélte történetben saját magát mint vidéken patvaristáskodó, de már írói ambíciókat tápláló fiatalembert jeleníti meg, s egyebek között egy levélről is szót ejt, amelyet — úgymond — Petőfi intézett hozzá Pestről, mégpedig nem csupán a maga, hanem egyszersmind a PDI szerkesztője: Vahot Imre nevében is. „... Imre arra kér, hogy [. . .] küldj valami humoreszket, a min röhöghet a publikum. Egyébiránt van nálam valami epizód, a mit Kecskeméten írtál, azt legközelebb beszurom . . .” — idézi Jókai barátjának állítólagos levelét, majd így folytatja elbeszélését:

„Szavának állt a barátom. A legközelebbi száma a Pesti Divatlapnak meghozta tőlem a legelső cikket: »A kártya« volt a címe. Nem tudom én már, hogy mi volt benne; csak azt tudom, hogy a »makkfilkó« volt benne a hős. Olyan diákgyermekmunka lehetett biz az: hézagöltő.”

Írásának első visszhangja — amint a továbbiakban elmondja — egy levél volt, amelyet egy akkoriban ismert, példátlan gorombaságáról nevezetes figurától, bizonyos Simon Istvántól kapott, s amely így kezdődött: „»No gratulálok a bécsi vörös toronynak az új kandidátusához, a kit benned megnyert.« (Az a bécsi vörös torony a bolondok intézete.) Ez buzdító hatással volt reám nézve. Ha a drámámmal az akadémiai pályadíjat megnyertem volna, nem lelkesített volna úgy fel, mint a Simon Pista kritikája. Mindig az kellett nekem, hogy szidjanak.” (NK 85. k. 293—94.)

Az idézett passzusokban mindössze egyetlen, hitelesnek tetsző mozzanat fordul elő: ti. az a — fentebbi megállapításainkkal egybe-

vágó — közlés, amely a kecskeméti diákévekhez kapcsolja a *Kártya* megszületését. Egyébként inkább csak azt példázzák, mennyire önkényesen — az anekdotikus ábrázolás tetszés szerint formálható nyersanyagaként — kezeli Jókai még a saját életrajzának részleteit is. A tetszetős fikcióra, amely szerint Petőfi helyezte el a PDL-ban vidéken élő barátjának kéziratát, rációfól az az egyszerű tény, hogy a *Kártya* megjelenésekor Jókai már hónapok óta pesti lakos volt. Azzal az elhatározott szándékkal érkezett meg ide 1845 tavaszán, hogy — jurátusi teendőinek ellátása mellett — az irodalmi élettel is nyomban felveszi a kapcsolatot. Az ilyen céllal Komáromból magával hozott, publikálásra alkalmasnak érzett kéziratok között lehetett a *Kártya* is. A PDL hasábjain azonban előbb — a márc. 6-i, ill. máj. 15-i számokban — a *Hétköznapok* két fejezete kapott helyet; e regényrészleteket követte a *Kártya*, amely tehát Jókainak harmadik, pesti folyóiratban közölt szépirodalmi munkája volt.

Az egész írást sugalmazó s a befejező szakaszban nyíltan megvalóított céltat: a kártyaszennyvedély kicsúfolása alighanem azokra az eszmei hatásokra vezethető vissza, amelyek Jókait komáromi, majd pápai diákevei folyamán érték. A reformkor puritán szellemű pedagógusai a kártyázásban haszontalan, sőt káros — mert a fiatalságot a rá váró nagy és fontos feladatok végzésétől elvonó — időtöltést láttak, és növendékeiket erélyes módszerekkel igyekeztek arról leszoktatni. Sáját idevágó diákkori élményeiről szemléletes képet ad Jókai *Hol kezdtem én a kertészkedést?* c. kései visszaemlékezésében. „Volt nekem egy kedves mentorom, kinek mindazt, ami valaha jó volt bennem, köszönhetem” — idézi fel itt komáromi tanárának és rokonának, az egész szellemi fejlődését döntő mértékben befolyásoló Vály Ferencnek alakját. A továbbiakban elmondja magáról, hogy az iskolai kántus tagjaként ő is rendszeresen ott énekelt a halotti búcsúztatókon, s a jutalom gyanánt kapott ezüstpénzeket — diáktársaihoz hasonlóan — nemegyszer kártyázásra fordította.

„A piacon volt egy borbély műhely; abban lebzelt egy pákosz borbélylegény, a kivel kutyu-pajtások voltunk. Mikor a temetésről visszatértünk, egyenesen berukkoltunk a borbélyműhelybe s ott aztán késő estig játszottuk a »czapári-czwick«-et. Otthon persze azt hazudtuk, hogy nagyon sokáig tartott a búcsúztató. Ez már egészen megszokott dolog volt.

Egy »szép« reggel aztán, a mint a csengetyűszóra helyet foglaltunk a padokban, nyílik az ajtó s belép rajta a professzorunk. A kezében hoz egy jó szívós fűzfapálczát. Szemeinek tűzéről, orrczimpái lüktetéséről láttuk, hogy itt baj lesz. Egyenesen odajött hozzám. Vesztetre akkor éppen én voltam az első helyen. Nem mondta azt, hogy

»domine«, diákul sem beszélt, hanem tegezve szólott hozzám magyarul: »Voltál a borbélyműhelyben?« — Én mentetetni akartam magamat: »Csak háromszor voltam«, de már akkor a hátamon volt a három. Utánam jött a Szikra Ferkó, az is hármat kapott a fűzfából; aztán végigpiüfölte az egész klasszist; egy sem maradt veretlen; olyan sirás-concert volt ott, hogy sohasem hallottam szebbet. S ezzel kiűzte belőlünk heroikus kúrával a czapári-czvikk ördögét. Az Isten áldja meg érte! Bár még egy negyediket is húzott volna a hátamra, hogy a tarokkozás ördögét is kiverte volna belőlem.» (*Az én életem regénye.* HhM. 5. k. 154—55.)

A pápai kollégiumban töltött esztendő folyamán nyert impulzusok ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy a fiatal Jókai kritikailag foglaljon állást a kártyázás országszerte elterjedt divatjával szemben. Erről tanúskodik *Az én iskolatársaim* c., 1893-ból való, már idézett visszaemlékezésének alábbi szakasza: „Még egy kedves tanulótársam van, a kit a pápaiak közül kifejejtettem: Földváry Mihály, Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye alispánja; igaz, hogy előttem tanult egy klasszissal; de a képzőtársulat ülésein gyakran találkoztunk: ott hallottam tőle felolvasatni egy hatalmas filippikát a kártyázás szenvedélye ellen, mely mindnyájunkban tartós benyomást gerjesztett. Pápán nem láttam kártyát, se magam, se más kezében.» (*Az én életem regénye.* HhM 5. k. 168.)

Lehetséges, hogy az ifjú Jókai álláspontjára a sohasem kártyázó s a kártyázást egyértelműen elítélő Petőfi magatartása is hatással volt. (Petőfi *A hóhér kötele* c. regényében — amely azonban Jókai írásánál később keletkezett — ábrázolta a kártyaszenvedély végzetes következményeit.) Később éppen ő jegyzett fel — egy ismerősének közlése nyomán — egy jellegzetes epizódot Petőfi kártyaellenességéről. (*Petőfi jellemzéséhez.* — *Az én életem regénye.* HhM 5. k. 231—32.)

Élete későbbi periódusában Jókai tudvalevőleg mégis a kártya egyik válfajának: a tarokknak lelkes hívőül szegődött. Az öreg Jókai életformájának szerves és lényeges része volt a (Ferraris Artúr ismert festményén is megörökített) mindennapi tarokkjátszma, amely délután öt órakor kezdődött a szabadelvű párt klubjában, s amelyben Tisza Kálmánon és a kor több más neves politikusan kívül Mikszáth Kálmán is az író partnerei közé tartozott. (L. Jókai cikkét: *A históriai tarokkparti.* — *Emlékeimből.* HhM 4. k. 218—21.) Kései munkáiban — mint a fentebb idézett visszaemlékezésében is — mindig némi ön-íroniával emlegeti „a tarokk ördögének” fölötte gyakorolt hatalmát. A *De kár megvégnülni* c. regényének a történetet első személyben elbeszélő hőse pl. elmondja, hogy gyámja nagy történelmi alakok példájára hivatkozva igyekezett őt a kártyázástól visszatartani: „Deák

Ferenc, Kossuth Lajos, Nyáry Pál notorie nem vett kártyát a kezébe soha. Valamennyi celebris politikus mind »achartista«. (Lásd, milyen szép új szóval gazdagítottam az irodalmat!) Hej, ha most látná [ti. az elbeszélő nagybácsija] a Ferraris históriai tarokkpartiját!” (JKK 63. k. 37.)

Kártya c. írását — feltehetőleg csekély művészi értéke és bizonytalan műfaji jellege miatt — Jókai egyetlen kötetébe sem vette fel, mindamellet (mint már láttuk) később sem feledkezett meg róla teljesen. Utaltunk már műveinek egyik saját kezű — az 1850-es évek végén összeállított — jegyzékére, amely ezt az írást is regisztrálja. Jóval később készült az a másik, az MTA Kézirattárában Ms. 343/d. sz. alatt őrzött lajstrom, amelyen az író — bizonyára már az előkézületben levő gyűjteményes kiadás, az NK elrendezésére gondolva — műfajok szerint s ezen belül hozzávetőleges időrendben csoportosította addigi munkáit. Ezen a listán (nem a novellák között, hanem az *Elegy* jelzésű rovatban) szerepel a *Kártya* is — az NK kötetekben mégsem kapott helyet. Ám ha Jókai valamilyen okból le is mondott a kártyázást kicsifoló ifjúkori karcolatának újraközléséről, korántsem kívánta leplezni, sőt — mint láttuk — több ízben is nyíltan megvallotta azt, hogy pályája kezdetén vallott életelvei és öregkori szokásai ezen a ponton ellentétbe kerültek egymással.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

449 2 VI. Károly — francia király (1368—1422). Elméje 1392-ben, egy harctéri megrázkódtatás következtében elborult, és szellemi épségét sohasem nyerte teljesen vissza. A király betegsége még jobban kiélezte az országban zajló — s a százéves háború küzdelmeivel is összekapcsolódó — feudális pártviszályokat. A kártyajáték feltalálását egy általánosan elterjedt hagyomány csakugyan VI. Károly megőrülésével hozza összefüggésbe. A szakirodalom is tud arról, hogy „a párizsi királyi könyvtár 1392-ben 56 sous-t fizetett ki Jacquemin Gringonneur festőnek három játszma kártyáért, amelyet VI. Károly számára készített. Ezzel kívánták színéssé tenni az uralkodásra képtelen, gyengeelméjű fejedelem szabadidejét.” (Miklós István: *Kártya-kézikönyv*. Bp. 1957. 4.) Ténylegesen a kártyát Kínában és Indiában már évszázadokkal korábban ismerték. Európába valószínűleg az arabok hozták be, ám nagyobb elterjedtségre valóban csak a XIV. sz. végétől fogva tett szert.

13 *Paskevicsot játszának* — azaz a tarokk egyik, Ivan Fjodorovics

Lap: Sor:

- 449 : 13 Paskevics orosz hadvezérről elnevezett válfaját.
22 *homoeopathia* — hasonzenvi gyógymód (a XIX. sz.-ban elterjedt orvostudományi irányzat); lényege az, hogy minimális adagokban olyan gyógyszereket alkalmaznak, amelyek nagy adagokban az egészséges ember szervezetében a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenségeket hoznak létre. Jókai későbbi műveiben is gyakran emlegeti.
- 26 *à la Laboda* — azaz ittasan tántorogva (utalás a Vörösmarty *Laboda kedve* c. versében ábrázolt részeges hajdúra, ill. a vers alábbi, szállóigévé vált soraira: „Hej Laboda, Laboda! Lábad ide amoda”).
- 450 : 6 „*nolle velle*” — akarva, nem akarva
23 *pietisticus* — itt: kegyes, ájtatos
25 *legfashionablebb* — legdivatosabb, legelőkelőbb
- 451 : 5 *kétszem* — a magyar kártyában a legerősebb lap (azaz a piros ász); másik neve (a Jókai célzásának háttérében álló „szinonima”): disznó
12 *sybillizálva* — jósolgatva, jövendölgetve (a jósnők megjelenésére használt Sybilla latin szóból)
13 *saisi lap* — azaz titokzatos, talányos lap (Szaisz városa az ókori Egyiptomban a vallási kultusz egyik fontos székhelye volt — de az ottani szentélyhez, ill. a jövő titkait elfedő „szaiszi fátyolhoz” fűződő legendák csak később alakultak ki)
17 *téged még újonszülött korodban el szoknak vetni három legifjabb testvéreiddel* — ez a célzás arra utal, hogy bizonyos kártyajátékokban a 6–9-es kártyák nem játszanak
18 *mint Faraó király elhajigáلتatá a zsidómagzatokat* — utalás egy bibliai történetre (Mózes II. könyve 1. rész), amely szerint a faraó, hogy gátat vessen az Egyiptomba betelepült zsidók túlságos elszaporodásának, elrendelte az újszülött zsidó fiú-csecsemők megölését.
20 *dixi* — megmondtam (= ezt akartam mondani)
24 *horrendum visu* — látni is rettenetes
30 *praemittálnám* — előrebocsátanám. (A kártya magyar voltának hangsúlyozása ironikus célzás a magyar nemesség latinos fordulatokban bővelkedő beszéd- és írásmódjára.)
- 452 : 17 *le plus hontable honneur* — a legszégynivalóbb „honór” (tarokkban a skíz, a 21-es és a pagát a „honörök”, köztük legerősebb a skíz, amelynek neve a francia „excuse” szóból alakult; a „legszégynivalóbb” fordulat pedig az, ha a 21-est az ellenfél elfogja a skízzel)

Lap: Sor:

- 452 : 17 *vulgo* — közönségesen, közszóval
19 *recognosciroz* — kipuhatol, kikémelel, felderít
- 452 : 30 *grand[e] noblesse* — főnemesség, a nemesség felső rétege
- 453 : 6 *Obsoletumok!* — elavult, divatjukat múlt, ósdi dolgok
12 *bons enfants* — „jó fiúk”, kedves, jó cimborák
15 *didactrum* — tandíj
22 *durnyó* — kezdetleges kártyajáték; a „durnyizni” szó Jókai későbbi műveiben (pl. *Eppur si muove*. JKK 22. k. 70., *Rab Ráby* JKK. 38. k. 308.) mintegy a „kártyázni” szinonimájaként fordul elő.
orronverő — falun ma is szokásos kártyajáték: a vesztesnek kártyalapokkal az orrára vernek (vö. *Eppur si muove*. JKK 22. k. 562.)
capári zwick — régi kártyajáték. Jókai későbbi műveiben is többször említi (*A régi jó táblabírák* JKK 10. k. 348.; *A kis-kirdlyok* JKK 49. k. 169.). *A mi lengyelünkben* (JKK 66. k. 201.) mint „Komáromban ismeretes” játékról ír róla.
- 24 *volat angesagt* — bementett volát (a tarokkban)
- 454 7 *Segít a húszas!* — a tarokkban a felvevő rendszerint a két nagy honőr (skíz és 21-es) után következő legerősebb lapok tulajdonosát kéri partnerül; tehát a húszast, tizenkilencset stb. A partner „bementésekkel” tájékoztatja erejéről a felvevőt.
8 „*tous les trois! volat*” — kártyakifejezések: a három „honőr”: a skíz, a huszonegyes és a pagát hazavitele a tarokkban, a volát pedig valamennyi ütés megszerzése.
- 10 *én 32-ed magammal vagyok!* — az itt következő számok arra vonatkoznak, hogy a magyar kártya 32, a tarokk 42, a francia kártya pedig 52 lapból áll.
amúgy győriesen retirálva — a célzás az 1809-i, csúfos vereséggel végződött utolsó nemesi felkelésre vonatkozik. (L. *A gonosz lélek* c. elbeszélés jegyzetei között a 90. 12 sorhoz fűzött magyarázatot.)
- 22 *marqueur* — egyes játékok lebonyolításában segédkező, a pontokat feljegyző személy
- 24 *kreuzsappermentrozott* — teringgettézt, káromkodott
- 28 „*Selim aleikum!*” — Szálem alejkum!
- 31 „*À votre santé!*” — Egészségére!
- 32 *Fortuna* — a vakszerencse istennője az ókori római mitológiában
- 455 7 „*inevitabile fatum*” — kikerülhetetlen végzet
10 *blessour* — [helyesen: *blesure*] = seb

E KÖTET NOVELLÁINAK
CÍMVÁLTOZATAI

- RÉNY ÉS VÉTEK — 1. Istenítélet
EGY FÉRJ, KI MINDIG PÁRBAJT VÍ — 1. Emberek és kéclábú
állatok
A RÉGISÉGBŰVÁR — 1. A ritkasággyűjtész
ARRIA — 1. Egy római polgárnök

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Az *Istenítélet* c. elbeszélés kéziratának egy lapja
- II. Jókai *Márcze Zára* c. novellájának első közlése és Petőfi *Jókai Mórhoz* c. verse
- III. A *Tavas* c. zsebkönyv címlapja — Az *Istenítélet* c. elbeszélés első közlése
- IV. A *Nepean-sziget* c. elbeszélés első közlése — A *Vadon virágai* első kiadásának címlapja

NÉVMUTATÓ

- Abensour, Léon** 641
d'Agoult Marie grófnő 641
Agrippina 768, 776
Aisach 768
Allart, Hortense 641
Alvinczi József 599, 664
Amenhotep (III.) 698
András, II. király 664
Anonymus 749
Antal Mihály 620
Arany János 511, 644, 702, 707,
 739
Arató Endre 551
Arnulf császár 768
Arria 771—73
Aššurahiddin 697—98, 700
Asztalos Etelka 765
Attila 750, 768

Ács Károly 517
Ágoston, szent 731
Álmos fejedelem 768
Árpád fejedelem 768

Bajza József 469, 477, 537, 599,
 702
Baróti Dezső 764
Barta István 477
Barta János 581
Batsányi János 575
Bazancourt, César 759
Bárány Boldizsár 708

Bárány Gusztáv 472, 514—17
Báthori Erzsébet 761
Báthori István 768
Beauharnais, Eugène 575
Beimel József 751, 762
Benedek Marcell 581, 723
Berecz Károly 667
Berei Farkas András 704, 706
Bernát Gáspár 760
Berosus 684
Berzesnyi Dániel 708
Béla, IV. király 750
Birch-Pfeiffer, Caroline 762
Bíró Sándor 552
Bisztray Gyula 702, 704
Beöthy László 490, 507
Beöthy Zsolt 491, 580
Bocsor István 552, 685, 771
Bodolay Géza 468, 470, 472, 519
 521, 616, 778
Borovy, Frantisek 682
Brábek, Frantisek 577
Breidung, Johann 716
Budai Ésaías 699
Bulwer, Lord Lytton George 772
Byron, George Gordon 543, 605,
 609—12, 626, 684, 723—24,
 737

Cabet, Étienne 641, 753
Caligula 768, 776
Cecina Pactus 771—72

- Cervantes, Miguel de Saavedra 705
 Champollion, François 685
 Chateaubriand, François-René de 723
 Chefren 697
 Cheops 697
 Claudius császár 772, 776
 Cokič, J. S. 681
 Comenius 758
 Considérant, Victor 641
 Costenoble, Hermann 639, 665, 716
 Czako Zsigmond 503, 505—07, 605, 610, 725
 Czigány Lóránt 577
 Czuczor Gergely 471—72
- Csacskó Imre 471
 Császár Ferenc 620
 Csengery József 685
 Csizi István 709
 Csokonai Vitéz Mihály 705
- Dárius Histaspis 598
 Deák Ferenc 780
 Decsy Sámuel 686
 Degré Alajos 594, 652, 725, 754
 N. Dely Zsuzsa 460, 507—11, 548, 574, 612, 656, 692, 710, 726—27, 746
 Demeter Tibor 463, 568, 770
 Dezsényi Béla 477
 Dickens, Charles 592, 753—54
 Dio Cassius 772
 Diocletianus 700
 Diogenes Laertius 758
 Dluhoss, Karl 639, 665, 716
 Dobsa Lajos 488
 Dóczy Orbán 662
 Domanovszky Endre 517
 Domokos Mátyás 459
- Donizetti, Gaetano 761
 Döbrentei Gábor 667
 Dömjén Ferenc 472, 519
 Dujardin, Felix 759
 Dumas, Alexandre (id.) 498, 501
- Eckstein, Richard 561, 682
 Egressy Gábor 759
 Emich Gusztáv 459, 617—18, 721
 Emödy Dániel 481
 Endrődi Sándor 472, 667, 735
 Eötvös József br. 472, 652—53
 Eötvös Károly 710
 Eötvös Loránd br. 461
 Erdélyi János 477, 481, 571, 598, 690
 Ezékiás 682—83
- Édes Gergely 704—06, 709
- Fábrián Júlianna 709
 Fekete János 705, 707
 Ferenczi Zoltán 463, 610, 666
 Ferenczy Béni 459
 Ferraris Artúr 780—81
 Fodor Pál 488
 Földváry Mihály 780
 Frankenburg Adolf 473—76, 485, 536—37, 539, 579—80, 582, 592, 690, 708—09, 759
 Friebeisz István 751, 762
- Gaal József 592
 Garay János 477, 592, 598, 735
 Gál János 498—99, 554
 Geréb József 683
 Gibbon, Edward 772—73
 Girardin, Émile 641
 Goethe, Johann Wolfgang 722
 Gózonné Jókai Zsuzsanna 710
 Grassalkovich Antal hg. 712
 Greiner, Ludwig 682

- Grillparzer, Franz 567
 Gringonneur, Jacquemin 781
 Guericke, Otto 769
 Gutzkow, Karl 641
 Gvadányi József gr. 709
- Gyöngyösi István 704
 Gyöngyösi János 704
 Györfly György 749
 Győry Miklós 535
 Győry Vilmos 489
 Gyulai Pál 461, 666—67, 742—43
- Hadžič, Antonije 716
 Hangay Zakariás 712
 Hankiss János 501—02, 645,
 773—74
 Harsányi Zoltán 664
 Hatvany Lajos 471, 537
 Havas Adolf 578
 Heckenast Gusztáv 459, 477—80,
 535, 548, 560, 576, 591, 600,
 618, 639, 650, 665, 681, 715,
 721, 733, 762
 Heine, Heinrich 720
 Henszlmann Imre 691
 Herder, Johann Gottfried 738—
 40, 744
 Hérodotosz 661, 683, 688, 698
 Hiador I. Jámbor Pál
 Hillger, Hermann 561
 Horváth János 604—06
 Hugo Károly 759
 Hugo, Victor 491—92, 494, 498,
 502, 538, 543, 549, 605, 643—
 45, 688—89
- Illés Endre 459, 535
 Iločanin 591, 651
 Ince III. pápa 769
 Irinyi József 620, 753
 Izabella spanyol királynő 759
- Jablonkay Gábor 726, 745
 Jaroszevska, B. 682
 Jámbor Pál 713—14, 760
 Jászay Pál 617, 621
 Jókay József 575, 654, 707—08
 Jókay Károly 477, 479, 537, 667
 Jókay Lajos 514.
 Josephus Flavius 684
 Jósika Miklós br. 501, 513, 569,
 592, 617, 621—22, 624, 626
 Julius Caesar 750
- Kajdácsy József 754
 Karpf Augustz 471
 Katona József 708
 Kazinczy Ferenc 702, 704, 735
 Kazinczy Gábor 620
 Károly VI., francia király 781
 Károly osztrák főherceg 567
 Kemény Zsigmond br. 666—67
 Keresztury Dezső 739
 Kerkápoly Károly 469—70, 517,
 519
 Kertbeny Károly 577, 763
 Kinizsi Pál 768
 Kisfaludy Károly 496, 515, 578,
 599, 720
 Kiss János 762
 Kiss József 667
 Kiss László 490
 Klára Sándor 513
 Koeppel, Emil 611, 724
 Kossuth Lajos 477, 624, 652, 714,
 736, 742, 781
 Kotzebue, August 590
 Kovacsóczy Mihály 599
 Kovács József 704—07
 Kovács Pál 471, 496, 578, 690
 Kozma Vazul 733, 751, 762
 Kölcsey Ferenc 714, 735, 740
 Kőváry László 735
 Kroisos 661

- Krupecz István** 609
Kuthy Lajos 494, 498, 501
- Lamartine, Alphonse de** 761
Laube, Heinrich 641
Lauka Gusztáv 754
Lázár Kálmán gr. 488
Leibniz, G. W. 566
Lemaître, Frédéric 645
Lengyel Dénes 505, 542—43, 582
Lévay József 735
Liechtenstein, Julius 716
Lisznyay Kálmán 594, 667, 735
Lollia Paulina 768
Lőrinc, szent 768
Lugossy József 617, 621
Lukács Móric 609
Lukácsy Sándor 592
- Maasen, H.** 666
Margócsy József 707
Marryat, Frederick 720
Martinkó András 467, 668
Mayerhoffer, G. N. 682
Mátray Gábor 598
Medgyes Lajos 666—67, 735
Memmius Regius 768
Mentovich Ferenc 667
Messalina 776
Mikes Lajos 724
Miklós István 781
Mikó Vilmos 568
Mikszáth Kálmán 539, 580, 780
Mohamed 759, 768
Molnár Borbála 709
Molnár József 473, 477—78
Molnár Mihályné 470
Morvay Győző 611, 724
Mundt, Theodor 641
Mycerinos 697
- Nacsády József** 567
O. Nagy Gábor 588, 759
Nagy Ignác 494, 582, 592, 617, 735, 739—40, 754
Nagy Károly császár 750
Nagy Károly 753
Nagy Miklós 460, 471, 505—07, 514—15, 549, 568, 581—82, 682, 685, 692, 716—17, 745—46
Nagy Sándor 499
Napoleon, Bonaparte 567, 575, 597, 680, 685
Neogrády Antal 763
Nero császár 567, 773
Németh Andor 549
- Nyáry Pál** 781
V. Nyilassy Vilma 667
- Obernyik Károly** 487, 489—90, 594, 735
Orbán Gábor 764
Orlai Petrics Soma 471, 520
Orosz József 520
Orosz László 564
Osszián 543
Ott, Carl 664
Ovidius, Naso 589, 714—15
- Pais Dezső** 460, 502
Pap Endre 667, 735
Pap, J. C. 752, 763
Paskevics, Ivan Fjodorovics 782
Pákh Albert 578, 592, 603
Pálffy Károly 469
Pándi Pál 593
Petőfi Sándor 473—75, 477, 496, 502—07, 511, 517—19, 536—37, 555, 561—63, 570—71, 575, 579, 589, 594, 602, 604—10, 617—19, 621—22, 624—25,

- 628, 652—54, 667, 702—03,
713, 724, 735, 737, 740—42,
753, 765, 771, 776, 778—80
- Petrarca, Francesco 705, 714
- Petrichevich Horváth Lázár 473,
713
- Péczeli József 709
- Péteri Takáts József 706
- Pintér Jenő 542, 581, 709
- Platon 750, 758
- Plinius, Caius Secundus (ifj.)
772
- Podgoričan, L. G. 716
- Poe, Edgar Allan 717—18
- Pogány Zsuzsanna 641
- Pompeius, Gnaeus 699
- Pompéry János 536
- Pongrácz József 472, 512, 515,
521
- Popović, Mita 639
- Psamtik (I.) 732
- Radetzky, Joseph von 664
- Radó György 682
- Reguly Antal 476, 618—24
- Reseta János 474, 579
- Récsi Emil 569, 640—41
- Révay József 684
- Rischel Ágost 617, 621
- Riskó Ignác 667
- Rousseau, Jean-Jacques 506
- Sabaka 698, 700
- Samarjay Károly 735
- Sand, George 568, 640—41
- Sanherib I. Sinahêeriba
- Saphir, Moritz 592
- Sappho 567
- Sas Imre 653
- Schedel Ferenc I. Toldy Ferenc
- Schiller, Friedrich 645
- Schöffner A. 716
- Scott, Walter 491, 500, 513—14
- Scribonianus, Furius Camillus
772
- Senacherib I. Sinahêeriba
- Seneca, Lucius Annaeus 567
- Shakespeare, William 500, 724
- Shelley, Percy Bysshe 723—25
- Siklósi Vastag Miklós 764
- Simon István 778
- Sina György 638
- Sinahêeriba 682—85, 697, 700
- Sixtus II. pápa 769
- Ślaski, Jan 463, 682
- Solymossy Sándor 499—500
- Somogyi Sándor 666
- Soulié, Frédéric 502
- Sőtér István 502—04, 542, 581,
605, 691
- Staël, Mme de 744
- Staud Géza 502, 687
- Stettner Ignác 471
- Stuart, Mary 577, 579
- Stoll Béla 462
- Sue, Eugène 491, 494, 498—99,
501, 506, 538, 543, 570—71,
605, 645
- Szabad Imre 577
- Szabó László 539
- Szakál Lajos 706
- Szalay Gábor 518
- P. Szathmáry Károly 489
- Szász Károly 667
- Szeberényi Lajos 517—18
- Szegfi Mór 488
- Szemere Miklós 735
- Szemere Pál 706
- Szendrey Zsigmond 552
- Szentmihály Sándor 519
- Széchenyi István gr. 742—44
- Szigligeti Ede 569, 617, 621—22,
760

- Szikszay György 590
 Szilágyi István 644
 Szilágyi Péter 504
 Szilágyi Sándor 551—52
 Szinnyei Ferenc 460, 487—90,
 500—01, 521, 542, 580—81,
 592, 595, 618, 626, 655, 687,
 689—90, 710, 745, 774
 Szinnyei József 463, 709
 Szolón 661
 Szöllösy Benő 489

 Taharka 697
 Tamás Anna 460, 582, 594, 645,
 656—57, 710, 726—27
 Tarczy Lajos 468, 471, 519—20
 Terentius, Publius, T. Afer 598
 Thalabér Lajos 488, 689—90
 Thomson, James 548
 Thyrhaca — l. Taharka
 Tiberius császár 776
 Tisza Kálmán 780
 Tóbiásy 690—91
 Toldy (Schedel) Ferenc 476, 617,
 619—24, 627
 Tompa József 460, 502—03, 546,
 554—55, 559, 655—56
 Tompa Mihály 594, 602, 703
 Toponarski, Uroš 600
 Torricelli, Evangelista 769
 Tóth Ferenc 764
 Tristan, Flora 641
 Turcsányi János 471

 Ujfalvy Krisztina 709
 Ulászló, II. király 662
 Urházy György 476, 665—67

 Vachott Sándor 477, 568, 571,
 735
 Vahot Imre 473, 476, 537, 593—
 95, 598, 601—04, 617, 621,
 733—36, 753—54, 778
 Vajda János 735
 Vajda Péter 477, 494, 498, 501—
 02, 504—05, 605, 687, 691, 725
 Vajda János 735
 Vajda Péter 477, 494, 498, 501—
 02, 504—05, 605, 687, 691, 725
 Valerianus császár 768—69
 Varjas János 704
 Vas Gereben 592, 653, 754—57
 Vayerné Zibolen Ágnes 764—65
 Váli Ferenc 471, 517, 538, 779
 Váli Mari 537
 Vályi Klára 709
 Vályné Jókai Eszter 710
 Várady Antal 561—62
 Verseggy Ferenc 704
 Vida Károly 753
 Voltaire 705
 Völgyi Izidor 488
 Vörösmarty Mihály 469, 472,
 477, 497—98, 504, 534, 537,
 605, 702, 742—44, 768, 782

 Wagner, Richard 720
 Wechsler, Ludwig 549, 561, 577,
 639, 682, 722
 Wenzel Gusztáv 617, 621
 Wéber Antal 504
 Wieland, Christoph Martin 590
 Wolzogen, Ernst von 682
 Wrede, Alphons von 665

 Zalud, Josef 770
 Zerffi Gusztáv 760

 Zsigmond Ferenc 460, 491—99,
 538, 540—41, 612, 618, 626,
 643—44, 655, 669—70, 687—
 89, 737, 753, 773

TARTALOM

(Az első számozslap a főszövegre, a második a jegyzetekre vonatkozik.)

1. Istenítélet	5 512
2. A Nepean-sziget	13 535
3. Márce Záré	31 548
4. A nyomorék naplója	51 560
5. A gonosz lélek	70 567
6. Sonkolyi Gergely	95 576
7. Házasságok desperációból	130 591
8. A remete hagyománya	147 600
9. A munkácsi rab	173 617
10. A bűntárs	202 639
11. A serfőző	237 650
12. Az átkozott ház	275 665
13. Az aegyptusi rózsa	290 681
14. Keselyeő Péter	323 701
15. Adamante	338 715
16. Hyppona romjai	358 721
17. Az üstökös útja	400 733
18. Emberek és kétlábú állatok:	422
Egy férj, ki mindig párbajt ví	751
19. A ritkasággyűjtész	433 762
20. Egy római polgárnő	441 769
Függelék	447
21. Kártya	449 777

Jegyzetek	457
Rövidítések	459
Bevezetés az Elbeszélések című ciklushoz	461
Bevezetés a jegyzetekhez	464
A novellista Jókai az 1840-es évek irodalmi életében	468
Jókai fiatalkori novelláinak hatása a kortársakra	487
Irodalom	491
Az elbeszélések jegyzetei	512
E kötet novelláinak címváltozatai	784
A képmelléletekről	785
Névmutató	787

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős
SOMOGYI BÉLA

Műszaki szerkesztő
BUDAI ANIKÓ

A kötéstervezésért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

Terjedelem: 39,8 (A/5) ív + 4 oldal melléklet
AK 700 k 7174

71.70126 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

1842 - 36

